

50007

1959 JUN 24

800

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 86.

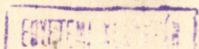
1959.

86. KÖTET

1. SZÁM

1959

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓÍRATA

Megjelenik Budapesten félévenként

85. kötet (teljes sorozatban)

Megindításának éve: 1869

Előfizetési díj egy évre 40,— Ft

A szerkesztőbizottság tagjai:

B. BÓNIS ÉVA, HARMATTA JÁNOS, PÁRDUCZ MIHÁLY

Technikai szerkesztő:

B. BÓNIS ÉVA

Felelős kiadó:

AKADÉMIAI KIADÓ

Szerkesztőség: Budapest VIII. Múzeum körút 14–16. (Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum). Távb.: 130–678

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Bp. V. Alkotmány utca 21. Távb.: 111–010

Előfizetés, személyes ügyfélszolgálat: Központi Hírlap Iroda

Budapest V. József nádor tér 1. Távb.: 180–185. Csekk számla: 61257

Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy lapunk régebbi számai kaphatók a Posta Központi Hírlap Iroda
V. József Attila u. 3. szám alatti újságboltjában

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Gábori Miklós: A ságvári paleolitikus telep újabb ásatásának eredményei	3
Wessetzky Vilmos: A felsőpannóniai Isis-kultusz problémái	20
Szőke Béla: A bjelobrdói kultúráról	32

KÖZLEMÉNYEK

Bóna István: Bronzkori övkapcsok és diadémák. (Adatok a középdunamedencei bronzkeri viselethez)	49
Székely Zoltán: A korai vaskor hatása a dákok anyagi műveltségére	61
Sz. Póczy Klára: A Gellérthegy-tabáni eraviszksusz telep topográfiájához	63
Alföldy Géza: Megjegyzések egy brigetiói szarkofág felirathoz	70
B. Vágó Eszter: Új mérföldkövek az Intercisa és Mursa közötti útvonalon	73
Kralovánszky Alán: Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félholdalakú csüngők kérdéséhez	76
H. Fekete Péter: Vid középkori templomának feltárása	83

SZEMLE

Ijj. Fehér Géza: Dimitër Decsev	87
Ijj. Fehér Géza: Gavril Kacarov	87
Ijj. Fehér Géza: Nikola Mavrodinov	88
Ijj. Fehér Géza: Ivan Velkov	88
Banner János: Az V. Nemzetközi Ősrégészeti és Koratörténeti Kongresszus Hamburgban	89
Párducz Mihály: Ősrégészeti konferencia Nyitrán	91
Banner János: „Csehszlovákia őstörténete” kiállítás a prágai Nemzeti Múzeumban	92
Patay Pál: Újabb rézkori aranyleletek ismertetése a Kárpát-medence területéről	94
B. L.: A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1958. évben	95
Patay Pál: Válasz Mozsolics Amália bírálatára	95
Patay Pál: Nyilatkozat	97

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

1959 (86. kötet) teljes évfolyam
TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Gábori Miklós: A ságvári paleolitikus telep újabb ásatásának eredményei	3—19
Makkay János: Adatok őskori állatplasztikánk déli kapcsolataihoz	123—138
Wessetzky Vilmos: A felsőpannóniai Isis-kultusz problémái	20—31
Fitz Jenő: Mikor került a cohors I milliaria Hemesenorum Intercisába?	139—144
Szőke Béla: A bjelobrdoi kultúráról	32—47
Dienes István: A perbeteti lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve?	145—158

KÖZLEMÉNYEK

Bóna István: Bronzkori övkapcsok és diadémák. Adatok a középdunamedencei bronzkori viselethez ..	49—59
Lengyel Irina: A halimbai (Veszprém megye) koravaskori temető	159—169
Roska Márton: Újabb szkíta leletek Erdélyből	171—172
Székely Zoltán: A korai vaskor hatása a dákok anyagi műveltségére	61—62
Sz. Póczy Klára: A Gellérthegy-tabáni eraviszkusz telep topográfiájához	63—69
Alföldy Géza: Megjegyzések egy brigetói szarkofág felirathoz	70—72
B. Vágó Eszter: Új mérföldkövek az Intercisa és Mursa közötti útvonalon	73—75
Biró Endre: Kisárpási későrómai temető. Előzetes beszámoló	173—177
Csallány Dezső: Adatok a mártélyi avar szíjvég figurális ábrázolásának magyarázatához	179—182
Kralovánszky Alán: Adatok a Kárpát-medencei X—XI. századi félholdalakú csüngők kérdéséhez ...	76—82
Erdélyi István: A kusulevői temető	183—187
Kalmár János: Két középkori kardról	189—191
H. Fekete Péter: Vid középkori templomának feltárása	83—86

SZEMLE

Iff. Fehér Géza: Tóth Zoltán	192
Iff. Fehér Géza: Dimitër Decsev	87
Iff. Fehér Géza: Gavril Kacarov	87
Iff. Fehér Géza: Nikola Mavrodinov	88
Iff. Fehér Géza: Ivan Velkov	88
Mozsolics Amália: Reinecke Pál	191—193
Banner János: Az V. Nemzetközi Ősrégészeti és Koratörténeti Kongresszus Hamburgban	89—91
Párducz Mihály: Ősrégészeti konferencia Nyitrán	91
Banner János: „Csehszlovákia őstörténete” kiállítás a prágai Nemzeti Múzeumban	92—93
Patay Pál: Újabb rézkori aranyleletek ismertetése a Kárpát-medence területéről	94
Vértes László—Hessel de Vries: Az istállóskői barlang aurignaci II kultúrájának rádiókarbon kormeghatározása	195
B. L.: A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1958. évben	95
Patay Pál: Válasz Mozsolics Amália bírálatára	95—97
Patay Pál: Nyilatkozat	97
Archäologische Forschungen im Jahre 1958	196—216

IRODALOM

Szilágyi János: Acta Archaeologica ASH. VIII. kötet	217—219
Kádár Zoltán: A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Évkönyve. Folia Archaeologica IX—X. kötet	219—221
Salamon Ágnes: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1848—1956.	98
Kozák Károly: Nógrád megye műemlékei	221—223
Iff. Fehér Géza: Budapest műemlékei I.	223
Cennerné Wilhelmb Gizella: Pest megye műemlékei I—II.	223—225
Gedai István: Huszár L., A budai pénzverés története a középkorban	225—226
L. Kovrig Ilona: A tíz éves Archéologické Rozhledy	99—100
Bartha Antal: O. H. Бадер, Труды камской археологической экспедиции 1947—1952 (A kámai archaeológiai expedíció hatéves munkájának áttekintése)	100—103
Sarkady János: V. N. Gyakov—N. M. Nyikolszkij, Az ókori világ története	226—227
Ferenczy László: E. И. Крупнов, Древняя история и культура Кабарды. (A Kabarföld őstörténete és kultúrája)	227—229

<i>Bóna István</i> : A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica. Djela Knjiga	103—104
<i>Bóna István</i> : E. Stephan, Die ältere Bronzezeit in der Altmark	104
<i>Nemeskéri János</i> : E. Vlček, Antropológia Keltov na juhozápadnom Slovensku	104—105
<i>Sz. Póczy Klára</i> : Gr. Florescu—F. Florescu—P. Diaconu, Capidava	229—230
<i>Alföldy Géza</i> : M. Veličković, Katalog grčkih i rimskih terakota	105
<i>Szilágyi János</i> : R. Fellmann, Die Prinzipia des Legionslager Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle	105—106
<i>B. Bónis Éva</i> : J. A. Stanfield—Grace Simpson, Central Gaulish Potters	106—107
<i>Szilágyi János</i> : J. Baradez, Tipasa	107—108
<i>Mócsy András</i> : A. Kloiberg, Die Gräberfelder von Lauriacum	108—109
<i>Szilágyi János György</i> : H. v. Roques de Mariemont, Antike Reiterstandbilder	232—234
<i>Szilágyi János György</i> : E. Simon, Die Geburt der Aphrodite	234
<i>Szilágyi János György</i> : F. Brommer, Satyrspiele	234—235
<i>Erdélyi Gizella</i> : Fr. Matz, Ein römisches Meisterwerk	235—236
<i>Szilágyi János</i> : Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 2	109—110
<i>Szilágyi János</i> : Carnuntum Jahrbuch 1957	237
<i>Mócsy András</i> : A. Betz, Aus Österreichs römischer Vergangenheit	110—111
<i>Németh Endre</i> : F. Behn, Ausgrabungen und Ausgräber	111—112
<i>Ij. Fehér Géza</i> : Библиография на Българската археология 1879—1955. (A bolgár régészeti bibliográfiája)	230—232
<i>Németh Endre</i> : Magyar régészeti irodalom 1958	112—121

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>М. Габори</i> : Результаты новых раскопок палеолитической стоянки в Шагваре	3—19
<i>Я. Маккаи</i> : Данные к южным связям нашей животной пластики	123—138
<i>В. Вешетски</i> : Проблемы культа Исуса в Верхней Паннонии	20—31
<i>Й. Фитц</i> : Когда попал cohorts I milliaria Nemesenorum в Интерцизу?	139—144
<i>Б. Секе</i> : О белогородской культуре	32—47
<i>И. Диенеш</i> : Пербетейская находка. Каким был пояс венгров-завоевателей родины?	145—158

СООБЩЕНИЯ

<i>И. Бона</i> : Поясные пряжки и диадемы бронзового века (Данные к одежде среднедунайского бронзового века)	49—59
<i>И. Лендель</i> : Могильник раннего железного века в Халимбе (комитат Веспрем)	159—169
<i>М. Рошка</i> : Новые скифские находки из Трансильвании	171—172
<i>З. Секей</i> : Влияние раннего железного века на материальную культуру даков	61—62
<i>К. С. Поци</i> : К топографии стоянки эрависков на Геллертхедь-Табан	63—69
<i>Г. Алфёльди</i> : Замечания по поводу надписи на бригетском саркофаге	70—72
<i>Е. Б. Ваго</i> : Новые верстовые столбы по дороге между Интерцизой и Мурзой	73—75
<i>Е. Биро</i> : Позднеримский могильник в Кишарпаше. Предварительный отчет	173—177
<i>Д. Чаллань</i> : Данные к объяснению фигурного изображения на аварском наконечнике пояса из Мартея... ..	179—182
<i>А. Кралански</i> : Данные к вопросу о лунницах X—XI в. в. в Карпатском бассейне	76—82
<i>И. Эрдейи</i> : Кушувевский могильник	183—187
<i>Я. Калмар</i> : О двух средневековых мечях	189—191
<i>П. Х. Фекете</i> : Раскрытие средневековой церкви в Виде	83—86

ОБОЗРЕНИЕ

<i>Г. Фехер младший</i> : Золтан Тот	192
<i>Г. Фехер младший</i> : Димитер Дечев	87
<i>Г. Фехер младший</i> : Гаврил Кацаров	87
<i>Г. Фехер младший</i> : Никола Мавродинов	88
<i>Г. Фехер младший</i> : Иван Велков	88
<i>А. Можолитч</i> : Пал Рейнеке	191—193
<i>Я. Баннер</i> : V. Международный Конгресс Первобытной Археологии и Ранней Истории в Гамбурге	89—91
<i>М. Пароуц</i> : Конференция Первобытной Археологии в Нитре	91
<i>Я. Баннер</i> : Выставка «Древнейшая история Чехословакии» в Пражском Национальном Музее	92—93
<i>П. Патаи</i> : Ознакомление с новыми золотыми находками медного века из Карпатского бассейна	94
<i>Л. Вертеш—Гессель де Вриз</i> : Радиоуглеродная датировка ориньяка II из пещеры Ишталлошкё	195

Л. Б.: Деятельность в области археологии Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики в 1958 г.	95
П. Патаи: Ответ на критику Амалии Можолитч	95—97
П. Патаи: Заявление	97
Археологические исследования в 1958 году	196—216

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

Я. Силади: Acta Archaeologica ASH. Том VIII	217—219
З. Кадар: Ежегодник Исторического музея Венгерского Национального музея. Folia Archaeologica. Том IX—X.	219—221
А. Шаламон: Ежегодник музея им. Дери в Дебрецене с 1848—1956 г.	98
К. Козак: Nógrád megye műemlékei (Памятники комитата Ноград)	221—223
Г. Фехер младший: Budapest műemlékei (Памятники Будапешта) I.	223
Г. Ценнернэ Вильгельмб: Pest megye műemlékei (Памятники комитата Пешт) I—II.	223—225
И. Гедай: Huszár L., A budai pénzverés története a középkorban	225—226
И. Л. Ковриг: Десять лет Archéologické Rozhledy	99—100
А. Барта: О. Н. Бадер, Труды камской археологической экспедиции (1947—1952)	100—103
Я. Шаркади: V. N. Gyakov—N. M. Nyikolszkij, Az ókori világ története	226—227
Л. Ференци: Е. И. Крупнов, Древняя история и культура Кабарды	227—229
И. Бона: А. Benac, Neolitско naselje u Lisičićima kod Konjica. Djela Knjiga	103—104
И. Бона: E. Stephan, Die ältere Bronzezeit in der Altmark	104
Я. Немешкери: E. Vlček, Antropológia Keltov na juhozápadnom Slovensku	104—105
К. С. Поци: Gr. Florescu—F. Florescu—P. Diaconu, Capidava	229—230
Г. Алфёльди: M. Veličković, Katalog grčkih i rimskih terakota	105
Я. Силади: R. Fellmann, Die Prinzipia des Legionslager Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle	105—106
Е. Б. Бониш: J. A. Stanfield—Grace Simpson, Central Gaulish Potters	106—107
Я. Силади: J. Baradez, Tipasa	107—108
А. Мочи: A. Kloiber, Die Gräberfelder von Lauriacum	108—109
Я. Дь. Силади: H. v. Roques de Mariemont, Antike Reiterstandbilder	232—234
Я. Дь. Силади: E. Simon, Die Geburt der Aphrodite	234
Я. Дь. Силади: F. Brommer, Satyrspiele	234—235
Г. Эрдейи: Fr. Matz, Ein römisches Meisterwerk	235—236
Я. Силади: Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 2	109—110
Я. Силади: Carnuntum Jahrbuch 1957	237
А. Мочи: A. Betz, Aus Österreichs römischer Vergangenheit	110—111
Е. Немет: F. Behn, Ausgrabungen und Ausgräber	111—112
Г. Фехер младший: Библиография на Българската археология 1879—1955	230—232
Е. Немет: Венгерская археологическая литература за 1958 г.	112—121

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

M. Gábori: Les résultats des fouilles récemment effectuées dans la station paléolithique de Ságvár ...	3—19
J. Makkay: Données sur les rapports méridionaux de notre plastique animale préhistorique	123—138
V. Wessetzky: Les problèmes du culte d'Isis en Pannonie Supérieure	20—31
J. Fitz: A quelle date est arrivée à Intercisa la cohors I milliaria Hemesenorum?	139—144
B. Szöke: Sur la civilisation de Bjelobrd	32—47
I. Dienes: La trouvaille de Perbete. Comment était fait le ceinturon des Hongrois conquérants?	145—158

NOTES ET INFORMATIONS

I. Bóna: Agrafes de ceinturons et diadèmes de l'âge du Bronze. Données relatives au costume de l'âge du Bronze dans le bassin du Danube Central	49—59
I. Lengyel: Le cimetière du premier âge du Fer de Halimba	159—169
M. Roska: Nouvelles trouvailles scythiques en Transylvanie	171—172
Z. Székely: L'influence du premier âge du Fer sur la culture matérielle des Daces	61—62
K. Sz. Póczy: Contributions à la topographie de la station érévisque de Gellérthegy—Tabán	63—69
G. Alföldy: Remarques sur l'inscription d'un sarcophage de Brigetio	70—72
E. B. Vágó: Nouvelles bornes milliaires sur le trajet entre Intercisa et Mursa	73—75
E. Biró: Un cimetière de la basse époque romaine à Kisárpás. Compte rendu préalable	173—177

<i>D. Csallány</i> : Contributions à l'interprétation de la représentation à personnages du passe-courroie avar de Mártély	179—182
<i>A. Kralovánszky</i> : Contribution à la question des pendants en forme de demi-lune du bassin des Carpathes, des X ^e et XI ^e siècles	76— 82
<i>I. Erdélyi</i> : Le cimetière de Kusulevo	183—187
<i>J. Kalmár</i> : Sur deux épées médiévales	189—191
<i>P. H. Fekete</i> : Le dégagement de l'église médiévale de Vid.	83— 86

CHRONIQUE

<i>G. Fehér jun.</i> : Zoltán Tóth	192
<i>G. Fehér jun.</i> : Dimiter Decsev	87
<i>G. Fehér jun.</i> : Gavril Kacarov	87
<i>G. Fehér jun.</i> : Nikola Mavrodinov	88
<i>G. Fehér jun.</i> : Ivan Velkov	88
<i>A. Mozsolics</i> : Paul Reinecke	193
<i>J. Banner</i> : Le V ^e Congrès International de Préhistoire et de Protohistoire à Hambourg	89— 91
<i>M. Párduez</i> : Journées de Préhistoire à Nitra	91
<i>J. Banner</i> : L'exposition intitulée «La Préhistoire de la Tchécoslovaquie» au Musée National de Prague	92— 93
<i>P. Patay</i> : Compte rendu des nouvelles trouvailles d'or de l'âge du Cuivre, mises au jour dans le bassin des Carpathes.....	94
<i>L. Vértés—H. de Vries</i> : L'analyse en carbone 14 de la civilisation aurignacienne II de la grotte de Istállóskő	195
<i>L. B.</i> : L'activité en 1958 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique	95
<i>P. Patay</i> : Réponse à la critique de Mme Amélie Mozsolics	95— 97
<i>P. Patay</i> : Déclaration	97
Archäologische Forschungen im Jahre 1958	196—216

LIVRES

<i>J. Szilágyi</i> : Acta Archaeologica ASH. Vol. VIII	217—219
<i>Z. Kádár</i> : L'Annuaire du Musée Historique du Musée National Hongrois. Folia Archaeologica. Vol. IX—X.	219—221
<i>Á. Salamon</i> : L'Annuaire du Musée Déri de Debrecen 1848—1956	98
<i>K. Kozák</i> : Les monuments historiques du Comitat de Nógrád	221—223
<i>G. Fehér jun.</i> : Les monuments historiques de Budapest. I.	223
<i>G. Cenner-Wilhelm</i> : Les monuments historiques du Comitat de Pest I—II	223—225
<i>I. Gedai</i> : Huszár, L., Histoire de la frappe de Buda au Moyen Age.....	225—226
<i>I. L. Kovrig</i> : L'Archéologické Rozhledy a dix ans	99—100
<i>A. Bartha</i> : O. H. Бадер, Труды камской археологической экспедиции 1947—1952. (Aperçu sur le travail de six ans de l'expédition archéologique de Kama).....	100—103
<i>J. Sarkady</i> : V. N. Gyakov—N. M. Nyikolskij, Histoire du monde dans l'antiquité.....	226—227
<i>L. Ferenczy</i> : E. И. Крупнов, Древняя история и культура Кабарды (La préhistoire et la civilisation du pays des Kabardes)	227—229
<i>J. Bóna</i> : A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica. Djela Knjiga	103—104
<i>J. Bóna</i> : E. Stephan, Die ältere Bronzezeit in der Altmark.....	104
<i>J. Nemeskéri</i> : E. Vlček, Antropológia Keltov na juhozápadnom Slovensku	104—105
<i>K. Sz. Póczy</i> : Gr. Florescu—F. Florescu—P. Diaconu, Capidava	229—230
<i>G. Alföldy</i> : M. Veličković, Katalog grčkih i rimskih terakota	105
<i>J. Szilágyi</i> : R. Fellmann, Die Prinzipia des Legionslager Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle	105—106
<i>E. B. Bónis</i> : J. A. Stanfield—Grace Simpson, Central Gaulish Potters	106—107
<i>J. Szilágyi</i> : J. Baradez, Tipasa.....	107—108
<i>A. Mócsy</i> : A. Kloiberger, Die Gräberfelder von Lauriacum	108—109
<i>J. Gy. Szilágyi</i> : H. v. Roques de Mariemont, Antike Reiterstandbilder	232—234
<i>J. Gy. Szilágyi</i> : E. Simon, Die Geburt der Aphrodite	234
<i>J. Gy. Szilágyi</i> : F. Brommer, Satyrspiele.....	234—235
<i>G. Erdélyi</i> : Fr. Matz, Ein römisches Meisterwerk	235—236
<i>J. Szilágyi</i> : Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 2	109—110
<i>J. Szilágyi</i> : Carnuntum Jahrbuch 1957.....	237
<i>A. Mócsy</i> : A. Betz, Aus Österreichs römischer Vergangenheit.	110—111
<i>E. Németh</i> : F. Behn, Ausgrabungen und Ausgräber	111—112
<i>G. Fehér jun.</i> : Библиография на Българската археология 1879—1955. (Bibliographie de l'archéologie bulgare)	230—232
<i>E. Németh</i> : Littérature archéologique hongroise 1958	112—121

50007

1959 OKT 30.

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 86.

1959.

86. KÖTET

1959

A SÁGVÁRI PALEOLITIKUS TELEP ÚJABB ÁSATÁSÁNAK EREDMÉNYEI

A ságvári késői-paleolitikus telep régibb ásatásai, különösen a 30-as évek második felében végzett feltárások több olyan kérdést vetettek fel, melyek megoldása az elmúlt évek során a hazai, de a közép- és kelet-európai gravetti-komplexum kutatásának is egyik fontos feladatává vált. A telep kultúrájának vizsgálata, áthatározása, — melynek problémáját munkánkkal szinte egy időben több kutató érintette¹ — majd a korábbi eredmények összefoglaló értékelése, különösen a települési viszonyok alaposabb megismerését tette szükségessé — ami a régészeti leletanyag mellett a kultúra valóban történeti szempontú vizsgálatának legbiztosabb alapja. Hillebrand, később Gallus ásatásai — legutóbb 1941-ben — a tűzhelyek, hulladékhalmok, „parázstartó lyukak”, eszközkészítő helyek, a leletanyag elhelyezkedése stb. megerősítették azt, hogy a telep kultúrája a keleti gravettinek módosult vagy helyi megjelenési formája, és szinte biztossá tették előttünk azt is, hogy a régibb ásatásokon egy kisebb lakógödör is elő kerülhetett.² Miután a magyarországi lösztelepek áthatározása és általánosabb összefoglaló vizsgálata megtörtént,³ megkíséreltük Ságvárt egy már történetibb vázlatba helyezni. Ennek kialakításához azonban még inkább szükségessé vált a telep hitelesítő, és az újabb szempontokat figyelembe vevő ásatása. Nyíltzíni késői-paleolitikus telepeink meghatározása és bizonyos mértékű csoportosítása ugyanis lényegében csak az összegyűjtött régészeti leletanyag alapján történhetett —, úgy gondoljuk azonban, hogy népessé-

gük, kultúrájuk közvetlenebb megismeréséhez, a csoportok és kapcsolataik megállapításához a település módja megközelítően egyenlő értékű adatokat nyújt valamely természeti nép társadalmi viszonyainak ismeretével — a paleolitikum régészete ezzel jut talán a legközelebb a történethez.

A ságvári telepen a nyolcadik ásatást 1957-ben két célkitűzéssel kezdtük meg. Az első: a régibb feltárásoknak a település módjára vonatkozó figyelemre méltó, de hiányos adatainak ellenőrzése, ill. hogy újabb területen tanulmányozzuk a kultúrréteg különféle jelenségeit, — a másik: a rétegtani viszonyok vizsgálata, melyekről eddig a kor meghatározáshoz csak bizonytalan adataink vannak. A kisméretű ásatás különösen az első kérdésben járt jelentős eredménnyel, és teljes mértékben alátámasztotta a telep meghatározását, összefüggéseinek vizsgálatából levont következtetéseinket. A kor meghatározáshoz pedig, ha egyelőre nem is az elmaradt rétegtani vizsgálattal, hanem közvetett formában az értékes régészeti leletanyaggal, szintén közelebb jutottunk.

1. Ásatási megfigyelések

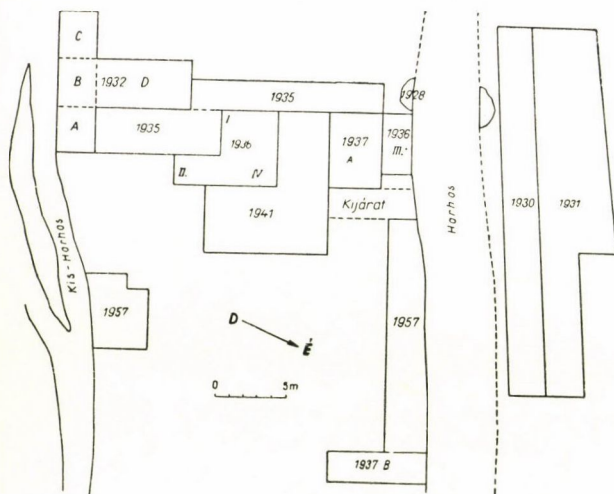
Az újabb ásatást a régibb feltárások közvetlen közelében, a telep nagy részét körülölelő két mélyút közötti Ny—K irányba lejtő dombtetőn kezdtük meg (1. kép). A terület kijelölését az 1941. évi ásatás alkalmával készült térképvázlat és többszöri helyszíni megfigyelés tette lehetővé. A legtöbb ásatás ugyan szintén a két mélyút közötti területen folyt, a telep azonban adataink szerint itt volt a leggazdagabb. A régi feltárások helyét elmosódott mélyedések jelzik, melyek ma már nem azonosíthatók pontosan a térképvázlaton feltüntetett területekkel. Biztosabb támpontot a „Nagy-Horhos” É-i falánál vágott régi kijárat adott, amelytől néhány m-re D-re, az út falában a felső kultúrréteg egy részlete, kissé távolabb pedig az alsó kultúrréteg egyik tűzhelye volt látható. Az első felületet ezen a még érintetlen területen tártuk fel, mely így a mélyút egyenletlen, befelé szélesedő szélén, az 1941. évi feltárástól ÉNy-ra, az 1936. évi III. felülettől és a kijáratától ÉK-re fekszik. A 8 m hosszúságú első felületet a mélyút szélén az 1937. évi B. területéig folytattuk (1. kép). Az ásatás egy későbbi szakaszában találtuk csak meg a régi térképen jelölt kezdőpontot és ekkor pontos mérések alapján kitűnt, hogy a terület kijelölésében a térképen egészen jelentéktelen (18—20 cm) eltérés volt. — Az I—II. felület feltárását közfal meghagyásával végeztük, eredményét azonban együtt ismertetjük (2. kép, I. felület vázlata). A felület Ny-i végén kezdve, 1 m²-es területekre osztva kezdtük meg az ásatást és az egész felületben, melynek egyik falát a mélyút képezte, a felső kultúrréteg bontottuk.

¹ Felgenhauer, F., Aggsbach. Ein Fundplatz des späten Paläolithikums in Niederösterreich. MPK 5 (1951) 257; Narr, K. J., „Lösmagdalénien” und „Federmessergruppe”. Eiszeitalter u. Gegenwart. 3 (1953) 56—57; Angeli, W., Der Mammuthjägerstation von Langmannsdorf a. d. Perschling. MPK 6 (1952—53—58); Brandtner, Fr., Kamegg, eine Freilandstation des späten Paläolithikums in Niederösterreich. MPK 7 (1955) 86.

² Laczkó, D.—Hollendonner, F.—Hillebrand, J., Arch. Ért. 44 (1930) 213—220; Csalogovits, J.—Gaál, I.—Hollendonner, F.—Hillebrand, J., Arch. Ért. 45 (1931) 241—247; Hillebrand, J., Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungsergebnisse der Ságvári Lössjägerstation bei Siófok in Ungarn. Mannus 3 (1934) 321—325; Gallus, S., Arch. Ért. 49 (1936) 67—70.

³ Gábori, M., Arch. Ért. 81 (1954) 99—103; Ua., MTA Rég. Konf. 1955; Ua., Acta Arch. Hung. 8 (1957).

1. kép. A ságvári ásatások helyszínrajza
Рис. 1. План шарварских раскопок
Fig. 1. Levé de plan des fouilles de Ságvár

Az I–II/15, részben a 14. négyzetben az ásatások térképén nem jelölt, valószínűleg a kijárhoz kapcsolódó régebbi betöltés rajzolódott ki, a 14. négyzetek szélén és az út menti területen azonban 1,50–1,55 m mélységben a kultúrteleg állatcsontjait, kőszilánkjait találtuk. A III/14. négyzet töredékében, közvetlenül az út falánál egy 70 cm átmérőjű tűzhely került elő. A töredékes állapotában megnyúlt alakú tűzhely anyaga apró faszénzemesékből, hamuból, csontszilánkokból, vörösré égett löszből áll. Azonos szintben fekszik a kultúrteleggel, Ny-i irányban azonban kis mélyülést mutat. Legnagyobb mélysége 17 cm, feneke sárgás-vörös színűre égett. A tűzhely az egykori felszínhez mérten mélyítve volt. Környékén számos állatcsont (rén), néhány agancs-töredék és gyártási hulladék került elő. — Kisebb méretű és nem mélyített tűzelési helyeket találtunk az I/13–II/13. négyzetekben, melyek körül szintén nagyobb mennyiségű csonttöredéket és gyártási hulladékot figyeltünk meg. Az utóbbi négyzetben a tűzelési hely közvetlen közelében néhány nagyobb méretű nyersanyagtömb került elő.

A felső kultúrteleg egy szintben, általában 8–10 cm vastagságban helyezkedik el, faszénmaradványok, szilánkok, eszközök és főleg csonttörmelék jelzi. K-i irányban emelkedést mutat és így a jelenlegi felszín lejtésével együtt fokozatosan kisebb mélységben kerül elő. Az egységes kultúrteleg alatt és felett települési nyomokat csak szórványosan találtunk. A kultúrteleg K-i irányban leletekben egyre gazdagabb, — az I–II–III/12 négyzetekben viszonylag kevesebb a csonttöredék, nagyobb számban kerültek azonban elő eszközök és szilánkok. A régészeti leletanyag mindig az állatcsontok közelében, foltszerűen került elő. — A II–12. négyzetek határán kis padkát hagytunk, hogy a terület négyzetekre bontott feltárását könnyebben végezhessük.

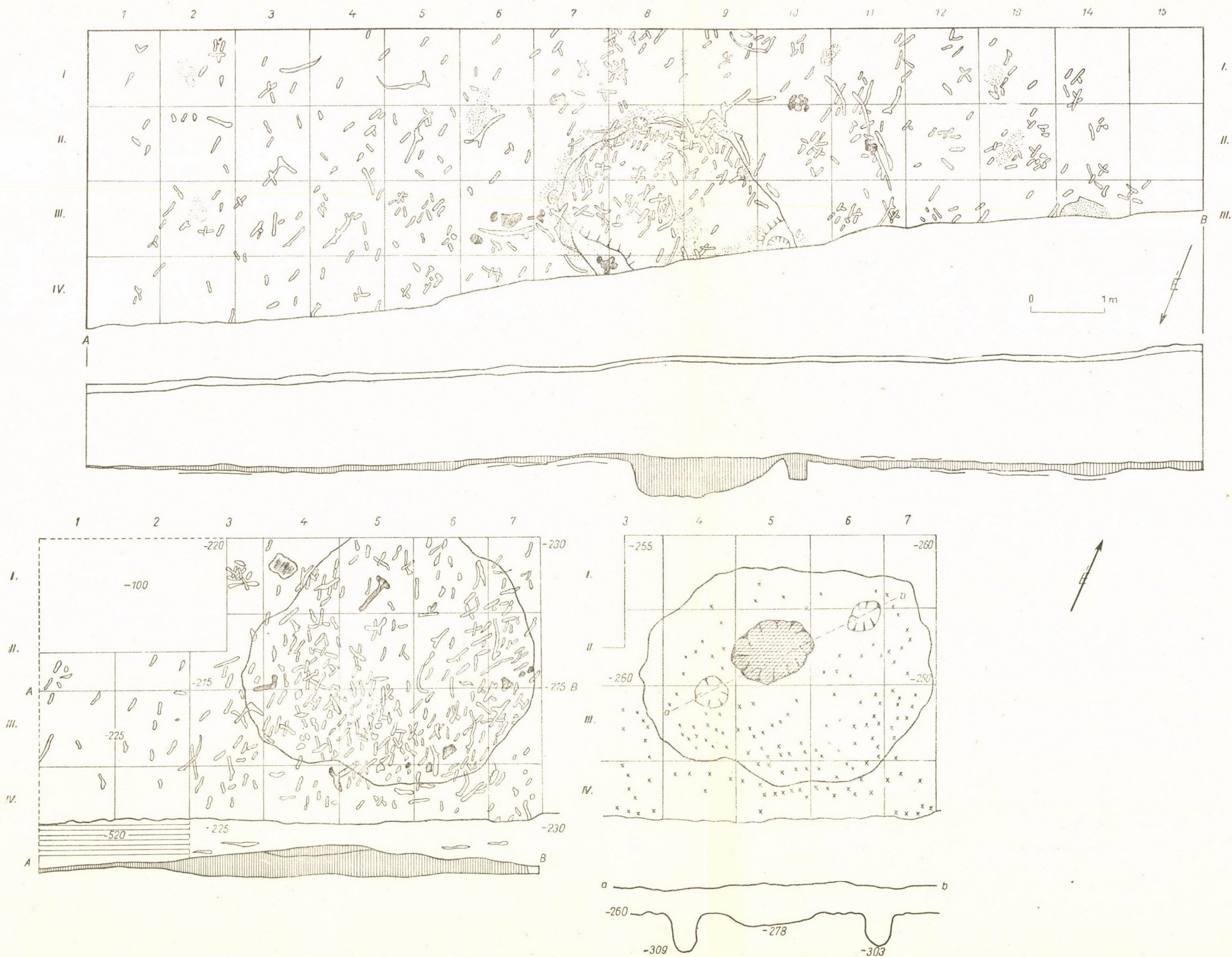
Az I–II–III/11. négyzetekben a leletanyag hirtelen gazdagabbá vált, nagy számú egymásra dobált állatcsont, több rén-agancs és különösen az I/11, II/11. négyzetekben több eszköz és nagyobb mennyiségű gyártási hulladék került felszínre. Az utóbbi négyzetben az agancsok egymás mellett és felett, nagyobb mennyiségű csonttörmelékkel együtt kerültek elő és közöttük ismét nagyobb méretű nyersanyagtömböket, nagyobb számú szilánkot találtunk. Az I/11. négyzetnek a D-i fal felé eső része leletekben szegény volt, az I/10. négyzettel határos oldalán azonban kisebb tűzelési helyet találtunk, mely éppúgy mint a többiek, élesen kirajzolódott vöröses-szürke színével, a szokottnál nagyobb tömegű, de minden esetben aprószemű faszénmaradványaival. Ezen a tűzhelyen állatcsont nem volt, körülötte csak szilánkokat és két eszközt találtunk.

Az első ásatási felület Ny-i fele viszonylag gazdag leletanyagot adott. Az első négyzetekben levő betöltés helyétől eltekintve a felső kultúrteleg folyamatos, és jól meg lehetett figyelni, hogy a leletanyag a rétegen belül csoportosan helyezkedik el. A régészeti leletanyag túlnyomórészt szilánkból és ehhez mérten elég kevés kőeszközből áll. Az állatcsontok szintén kisebb-nagyobb csomókban kerültek elő, — nagyrészt kisebb méretű végtagsont töredékek. Előfordulásuk szintén a tűzelési helyek körül gyakoribb. Megemlítjük, hogy az agancsok szintén töredékes állapotban, és rendszeresen az elágazó részük található meg — eltekintve az I–II–III/11. négyzetekben levő nagyobb agancs-csoporttól. A tűzelési helyek alkalmi tűzhelyek voltak, melyeken nagyobb, vastagabb ágakat nem égettek, de sűrűségük állandóbb megtelepedésre enged következtetni. Méretük az említett nagyobb, mélyített tűzhelytől eltekintve 35–60 cm, távolságuk egymástól 70–190 cm.

Az ásatási terület középső részét, tekintettel az ásatás legfontosabb eredményére — az első hazai paleolitikus lakókunyhóra — egy egységként ismertettük. Miután a kultúrteleg elhelyezkedését, mélységviszonyait már megismertük, a felszíntől megfelelő mélységig több m²-nyi területet egyszerűen bontottunk fel, — itt a közfalig terjedő részt, — hogy csak a kultúrteleg felett 40–50 cm-re osszuk 1 m²-es területekre. A kunyhó alapja, a lakógödör, — melyet a mélyút elvágott — 1,20–1,30 m mélységben rajzolódott ki sötét, barnás-vörös, szemeses kitöltésével, szélein sűrű okkerfoltokkal és faszénmaradványokkal. Az állatcsontok nagy száma miatt először hulladékhalmoknak gondoltuk és ezért környékét kezdtük el mélyíteni, hogy a majd kialakuló halmot külön, kisebb szelvényenként bontsuk fel. Az út által adott profil egyenesítése közben azonban a gödör függőleges metszetét is megkaptuk, ugyanott erőteljesen kirajzolódott egy cölöplyuk, és így a környék csekély mélyítése után a lakógödör kibontásához kezdtünk. Teljes alakja a közfal lebontása után rajzolódott ki (I. t. 1–2).

A kunyhó-alap szabálytalan, kissé megnyúlt alakú, határát a belsejében elhelyezkedő nagy mennyiségű állatcsont, feltűnően nagy számú eszköz, szilánk, valamint a szembetűnő elszíneződésű kitöltőanyag mutatja. A gödör felső szintje a környező területnél, a kultúrtelegnél néhány cm-rel magasabban fekszik, — a kultúrteleg már töle Ny-ra is emelkedést mutat — a lakógödör tehát az egykori talajfelszínnek egy domborulatán volt. Felső szintjének határát sűrű okkerpöttyök, apró faszénmaradványok tömege jelzi. A leletanyag sűrűbb elhelyezkedése különösen a gödör szélein és középső részén figyelhető meg — utóbbi helyen a belső területe kissé összeszűkül (2. kép I-felület). ÉNy-i falánál, egy már annak idején természetesen hagyott kis kiemelkedésen több nyersanyagdarabból, ütőkővekből és nagy számú szilánkból álló eszközkészítő helyet találtunk — a gödör ellenkező oldalán pedig egy nagyobb méretű cölöplyukat tártunk fel. A faszénanyag — a tető leégett maradványa — a cölöplyuktól D-re vékonyabb csíkban, majd koszorúszerűen fogja körül az alatta jól kirajzolódó gödör-kitöltést, a gödörperemét, és különösen a kis eszközkészítő hely mögött foglal el széles sávot (2. kép). — A lakógödört négyzetméterenként, majd számos függőleges metszetet készítvé tártuk fel. Legnagyobb átmérője, a profilban látható cölöplyuktól K–Ny irányban 3,20 m, az áttatási felület D-i falával párhuzamos legnagyobb átmérője 2,90 m, belseje az eszközkészítőhely és a vele szemben levő cölöplyuk között 1,80 m-re szűkül össze. Ezen a helyen, a gödör közepén, szintén nagyobb, alakatlan faszén foltot találtunk, mely azonban lényegesen vékonyabb a kunyhó szélein megfigyeltnél — vastagsága csupán 2–3 cm. A gödör belsejében levő tűzhelynek nem tarthatjuk, feneke sincs kiegészve, hanem inkább a leégett tetőzet behullott maradványa lehet. — A kunyhóalap környékén a kultúrteleg csak ÉK-i irányban egészen folyamatos, az út falában előkerült cölöplyuktól Ny-ra, a gödörön kívül azonban csupán 3–4 faszénmaradványt találtunk, D-i szélein kívül pedig a leletanyag keskenyebb területen szórványosan

2. kép. Az 1957. évi ásatás felülnézeti rajza és metszetei
 Рис. 2. Чертеж раскопок 1957 г. и разрезы раскопа
 Fig. 2. Dessin et sections vues de dessus des fouilles de 1957

is alig nevezhető. Kissé távolabb, a kunyhóalap környékén az egykori talajfelszín, a kultúrréteg felső határa, a mai felszíntől mért 1,20–1,25–1,30 m mélységben húzódik, és az útfalban talált cölöplyuk felső szintje volt a legmagasabb pontja. A lakógödör felszíntől mért mélysége ehhez mérten az összeszűkülő terület közepén a legnagyobb: 195 cm. D-i szélé enyhébb mélyülést mutat, bár a felső peremtől mért mélysége itt is eléri az 50 cm-t, — az É-i falnál meredek, a kitöltés mélysége itt 65 cm. A legnagyobb mélysége a mélyút falánál vágott metszetben 67 cm (I. t. 1).

A lakógödör kitöltése erős rétegzettséget mutatott, megállapítható volt azonban, hogy legfelső szintje enyhén homorú, a régészeti leletanyag és az állatsontok pedig főleg két rétegben helyezkedtek el: a gödör peremétől számított 7–8 cm mélységben, majd pedig a gödör fenekén.

A kunyhó megállapításánál, és szerkezetének rekonstrukciójánál egyaránt döntő jelentőségűek a földbe mélyített cölöpök helyei. Az első cölöplyuk az útfal metszetében került elő. Mint említettük, felső szintje magasabban volt a környező, egykori felszínnél, a gödör kitöltésénél, környékét tehát esetleg kissé feltöltötték. Kitöltése sötétbarna, szemeses, faszenes föld, — különösen felső részében több faszenmaradvánnyal — mely a legyalult környezetből élesen kirajzolódott (I. t. 2–3). Mérete felül 28, feneke 26 cm, mélysége 30,5 cm volt, függőleges metszete majdnem szögletes alakú. Tekintettel Gallus korábbi megfigyeléseire, felvetődött a „parázstartó lyuk” lehetősége, ebben az esetben azonban a faszen inkább a fenéken helyezkedne el, környéke kiégett volna és kisebb tüzelési helyben folytatódna. Ezzel szemben a lyuktól Ny-ra, a lakógödörön kívül faszenarab alig volt található, míg a gödör belseje felé, metszetben kissé lefelé ívelő csikban, a rajzon látható formában találtuk az elégett cölöp faszenmaradványait. Befelé dőlése nem csak ebből állapítható meg, hanem abból is, hogy maga a cölöplyuk a gödör felé kissé megdőlt metszetet mutatott (2. kép I-felület.) Dőlésszöge nem jelentős, de az építmény tetőszerkezetének megállapításánál lényeges megfigyelnünk.

A lakógödör alapját először négyzetneként és kisebb metszetneként tártuk fel, majd csak a kitöltését bontottuk ki. Így még a legfelső szintjében alakult ki a második cölöplyuk, mely a gödör D-i szélén helyezkedik el (I. t. 4). Kitöltésének anyaga azonos az előbbivel, feneke azonban legömbölyített. Átmérője kerek, 16 cm, mélysége 18 cm. Míg az előbbi, nagyobb méretű cölöp tulajdonképpen a tetőszerkezet szélén belül állhatott, ez pontosan a gödör pereménél volt. A csont-hulladék, agancstörödek közvetlenül mellette került elő. — Annak ellenére, hogy a faszen és okkerszemcsék keveréke mintegy 0,50 m-es vastagságú koszorúban veszi körül a kunyhóalap töredékét, vékony rétegekben való levágásokon még két erősen égett folt, két földbe nem mélyített cölöp helye rajzolódott ki a gödör peremén. Az egyik a fent említett két cölöplyuk között került elő, kerek keresztmetszetű, 14 cm átmérőjű erősen égett folt, — a másik a gödör szemben fekvő oldalán kissé ovális alakú, hasonló méretű, az előbbiétől eltérően azonban csak csekély, 2–3 cm-es mélyedést is mutat. Minden okunk meg van arra, hogy ezeket földbe nem mélyített, hanem csak a tetőhöz támasztott cölöpök helyének tartsuk (2. kép I. felület).

A kitöltés felbontása során először a magasabban fekvő nagy cölöplyuk, majd a már említett kis műhely került elő. A régészeti leletanyag, a csont-hulladék sűrűsége mellett, ami a kelet-európai házaknál állandó jelenség, további bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy a fent leírt gödör lakásul szolgált. A teljes leletanyagnak feltűnően nagy része a gödör kitöltésében került elő, éppúgy, mint minden eddig ismert paleolitikus kunyhónál. A szilánkok természetesen elsősorban az eszközkészítő hely körül, az É-i fal közelében, majd a közepén fekvő csont-hulladéknál és a széleken kerültek felszínre. Az egész ásatáson összegyűjtött eszközöknek több mint negyed részét a lakógödörön belül találtuk, ezek elsősorban vakarók és pengék voltak. Elhelyezkedésükben

semmiféle rendszert nem tudtunk megfigyelni. A gödör szélein sűrű, de a közepén is igen gyakori okkerfoltokon kívül a kitöltésben számos okker-rögöt, több vörös festékkel elszínezett kődarabot találtunk. A régészeti leletanyagnak érdekességei az itt talált vastartalmú kőzetek, hematit-szilánkok, melyeket azonban nem eszközkészítésre használtak. A telep lakói minden feltűnő, a természetben előforduló tárgyat összeszedtek. A gödör közepén levő csont-halomban egy víz által koptatott galambtojás nagyságú, és alakú kvarekavics, egy kisebb és egy nagyobb, hosszúság alakú vaskonkrécio került elő, a K-i fal tövében szintén feltűnő alakú és színű, görgetett kődarabot találtunk. A III/10. négyzetnek a cölöplyuktól D-re eső részében, majdnem a cölöp tövében, egymástól néhány cm-re négy Dentalium-gyöngy feküdt. Megemlítjük még egy kis csiszolt csont-tárgy töredékét, melyet valószínűleg függődiszként használtak, egy csonteszköz töredékét és egy kis összegyűrt agyagdarabot, melyhez hasonlókat nagy mennyiségben a pavlovi telepről ismerünk.

A lakógödör É–ÉK-i oldala volt mélyebb, meredek. Külön figyelemmel vizsgáltuk meg a gödör fenekét — mint azonban más paleolitikus, földbe mélyített lakóépítményeknél, sározas vagy egyenetlen itt sem volt megfigyelhető. A Gallus által feltárt kisebb méretű gödör, melyet feldolgozatlan jegyzetei alapján ismertünk, homokkal volt „padlózva” bár ennek megfigyelése nagyszemcséjű, vagy a löszből eltérő színű anyag nélkül, az ásatás közben elég nehéz lehetett. A gödör feneké gödrös, egyenetlen, néhol ököl-nagyságú bemélyedésekkel, ami egészen általános jellegzetessége a késői-paleolitikus lakógödöröknek. Kitöltésük azonos volt a gödörével. A putri feneke a feltárt terület legnagyobb részén élesen elvált az alatta levő világos-sárga, majdnem fehér színű löszből (I. t. 3).

A kunyhóalap környékén, különösen D–DNy-i oldalán a leletanyag egészen csekély mennyiségű, a gödör peremétől 50 cm távolságra helyenként teljesen hiányzik. D–DNy-i szélétől 1,50–1,70 m távolságra azonban, a II/10, III/11. négyzetekben ismét kis csont-halmok kerültek elő, sőt itt az összefüggő kultúrréteg felett 3–4 cm-re kisebb foltban szintén találunk apró csontszilánkokat. A kunyhóalaphoz a D-i szélén több rénagancs került elő, melyek feltevéseink szerint a tető külső szegélyénél voltak elhelyezve, — esetleg szerkezetéhez tartoztak. Az I–II/10. négyzetek határán egy eszközkészítő helyet tártunk fel. A kis műhely átmérője csupán 40×40 cm volt, nagyobb nyersanyagdarabokból, egy ütőkőből, hosszúság, víz által görgetett homokból állott, melyeket kb. 60 szilánk vett körül. A műhely a lakógödör D-i oldalán, szélétől 1 m-re feküdt (2. kép I-felület, — III. t. 1).

Az ásatás legfontosabb objektumának feltárásakor a közfalat lebontottuk, majd a terület egyre szélesedő K-i felére tértünk át. A közfal Ny-i oldalán számos állatsont és köszilánk került elő, az I/8, I/9. négyzetek határán pedig ismét egy kis tüzelési helyre bukkantunk. Az I/7. négyzetben, tehát a kunyhóalaphoz egészen közel, nagyobb méretű nyersanyagdarabok voltak egymásra helyezve, mintegy tárolva, gyártási hulladék azonban itt alig került elő. Esetleges újabb kunyhóalapra számíthat először az I/5, 6–II/5, 6. négyzeteket bontottuk fel, hogy a külső, útmenti terület meghagyásával minél zártabb területeket, kisebb felületeket kapjunk. — Az ásatás második, hazánkban eddig szintén egyedülálló lelete a III/6. négyzet felbontása során, a lakógödör É-i oldalától kb. 40 cm-re került elő. Az előző négyzetből átfutó csontok folytatását, néhány nyersanyagdarabot találtunk, majd egy nagy méretű, lapos kő és egy nyersanyag-darab között elágazásánál átfúrt, nagy méretű, ún. kommandóbot került elő. A tarandaganesből készült tárgy közelében, mely a magyar paleolitikum eddig egyetlen ilyen lelete, egy ütőkő, mellette és alatta pedig néhány szilánk és eszköz feküdt (III. t. 2).

A felület K-i fele a kultúrréteg sajátosságai terén azonos képet adott a Ny-i részben tapasztalttal. Az I–II–III–IV/4–5. négyzetek területén a települési réteg vastagsága azonos az ásatás kezdetén megállá-

píttal, csekély emelkedést mutatott. Az említett területeken ismét nagyobb számban találunk paleontológiai leletanyagot, újból előfordultak rénagancsok elágazó részének töredékei, a régészeti anyag azonban egyre csökkent. A felület K-i felében két helyen találtunk tüzelési helyet: a II/6. és a III/2. négyzetekben. A feltárás K-i végében már csupán néhány csonttöredék, kőszilánk jelezte a kultúrteget, mely egyre vékonyabbá vált — az ásatás szélén pedig, mely érintkezett az 1937. évi B. felülettel teljesen meddő volt.

A lakókunyhó feltárása után szükségessé vált a további ásatási területek kijelölése, majd pedig az alsó, mélyebben fekvő kultúrteget feltárása. A telep további kiterjedésének megállapítására az I/8. és I/10. négyzeteknél a felület D-i falára merőlegesen egy 6 és 7 m hosszú, majd az utóbbitól 18 m-re Ny-ra egy 5 m-es próbaárkot húztunk. Az első két próbaárkban egy régibb ásatás nyomát találtuk, mely az összefoglaló térképen nem volt jelölve — egyébként mindhárom meddő volt.⁴ — Az alsó kultúrteget az első felület K-i része alatt és az alul szélesedő útfalat követve az első felület Ny-i felének szélén tartuk fel. A régibb ásatások jelentései szerint a telepen az alsó települési szint volt gazdagabb — a kis területen folyt ásatás azonban ezt nem bizonyította. A kultúrteget mélysége 3,30–3,60 m között volt és K–Ny irányba csekély lejtést mutatott. Átlagos vastagsága alig érte el a 4 cm-t, ezen a területen tehát lényegesen vékonyabb a felsőnél. Mind a régészeti, mind a faunisztikai leletanyag kis mennyiségű. A csont-hulladék itt is főleg a tűzhelyek környékén fordult elő. Az egész felületben 7 kisebb tűzhelyet tartunk fel, melyek mérete 30–80 cm, a legnagyobb, mely a mélyút szélén feküdt és az ásatás megkezdésekor az alsó réteg felé jelezte, 1,4 cm (III. t. 3). Az utóbbi különösen sok, egészen apró csontszilánkot tartalmazott. A tüzelési helyek közül az egyik lapos, lencse alakú volt, vastagsága 11 cm, s mint azt a felső rétegben is láttuk, fenéke vörösre égett. Az alsó kultúrteget kis területének feltárása említésre méltó eredménnyel nem járt. — Az alsó települési szint elérése, a próbaárkok és különösen a felső réteg lakógödörének feltárása a tervezettnél több munkát és időt vett igénybe, ezért az ásatás befejezéseként a másik mélyút, a „Kis Horhos” szélére tértünk át, hogy az első felülettől DK-i irányban levő területen, a mélyút oldalán rétegszelvényt készítsünk. A 3×5 m-es felület felbontása, melyet később kibővítettünk, váratlanul ismét jelentős eredményre vezetett.

A második felület mélyítését kizárólag rétegtani vizsgálat céljára kezdtük meg. A 3×5 m nagyságú területen 1 m mélységig, majd az út fala felé lépcsőzetesen 2,40 m-ig mélyítettük, az út árkánál 5,20 m-ig jutottunk — a lösz semmiféle szemmel látható változást nem mutatott — közben azonban a felület K-i felében annyira gazdag kultúrteget találtunk, hogy tervünk-től eltérően elsősorban a terület bővítése vált szükségessé (2. kép, II-felület).

A kultúrteget (a felső) 2,20 m mélységben jelentkezett és a felszínhez mérten csekély lejtést mutatott. A III/1–2–3, IV/1–2–3, I/3. négyzetekben szóróványosan állatcsontok és különösen a terület K-i részén egyre nagyobb számú gyártási hulladék került elő. Az eredetileg kijelölt terület I–III/1–5. négyzeteivel azonban már egy vastag kultúrteget igen gazdag anyagú, barna elszíneződésű foltját találtuk meg. A terület bővítése után a második felület a következő képet adta:

A település rétege a II/1–2, III/1–2. négyzetekben 6–7 cm vastagságú, K-i irányba hirtelen megvastagodik és metszetben kb. 4 m hosszúságú, lencse alakú foltot alkot. Legnagyobb vastagsága eléri a 45 cm-t (2. kép, II. felület, 1a). A felület közepét 2,20 m mélységben domború, egyenetlen felszínű, 3,90 m átmérőjű

barnás-vörös színű folt foglalta el, melynek felbontását az előzőben imertetett módon végeztük. A hulladékhalom határai jól kirajzolódtak, csupán É-i szélé esett a felületen kívül (2. kép, II. felület). Különösen D-i szélé és a környéke rendkívül nagy mennyiségű okkert tartalmazott, ami keveredett a faszénmaradványokkal és a belseje felé egyre gazdagabb faunisztikai maradványokkal. DK-i oldalán számos agancstöredék, rénszarvas és ló-fogak, apróbb csonttöredékek cementálódtak össze, ami a felület részletes kitisztítását az egész halom területén lehetetlenné tette. Az égett folt, — nagy méretű tűzhely, ill. hulladékhalom — felső szélénél, az I/4. négyzetben felső oldalán égett, lemezesen haladó kőlap került elő, melyet nyilván sütésre használtak. A lencse alakú halomnak először a felszínét bontottuk ki. Egész területe állatcsontokkal, agancsdarabokkal, egyes helyeken nagy mennyiségű kőszilánkkal, pattintékkal volt tele. (II. t. 1–2). Az eszközök különösen a III/4–5–IV/5, 6, 7. négyzetekben kerültek elő. A hulladék mennyisége a folt közepe felé csökkent, és hamus, vörös-szürke tűzhelybe ment át. A széleken különösen sok agancstöredék, rénszarvas állkapocs-töredékek, végtagsontok feküdtek, e mellett gyakran találtunk nagyobb nyersanyagtömböket is. Az összementálódott hulladék rétegenként nem volt bontható, ezért 1 m² felületenként kénytelenek voltunk függőleges irányban feltárni a halmot úgy, hogy mentől több metszetet kapjunk.

A gazdag tűzhely és hulladékhalom alakja legalsó szintjének elérésekor még határozottabban kirajzolódott (2. kép, III. felület). Az ásatási felületből a kissé magasabban még kiesel része ekkor eltűnt és ovális, 3,90×3,30 m átmérőjű vörös-barna, közepén az erősebb égéstől világossá váló területet kaptunk. E terület közepét 90 cm átmérőjű tűzhely-mélyedés foglalta el. Kitöltésének vastagsága, — nem számítva most az egésze ráboruló vastag, lencsealakú hulladékra — 18 cm, egyenetlen emelkedő szélekkel — anyaga kizárólag világos szürke, a szélein vörös, sárgás-szürke hamu, csont-hulladékot, régészeti leletanyagot a kitöltésben nem találtunk. Közvetlen környékén, de tőle 1,–1,40 m távolságra is, az állatcsontok égettek voltak, s valószínű hogy az egész tüzelési helynek ez a kis terület csak a központi része volt. A tűzhelymélyedéstől megközelítően É–D irányban két nagyobb méretű lyuk rajzolódott ki. Az egyik átmérője 37 cm, kerek, mélysége 47 cm, a másik átmérője 45 cm, ovális alakú, mélysége 45 cm. Minthogy a lyukakat vastag hulladékra fedte, melyben alakjuk még nem rajzolódhatott ki, mélységüket csak annak lebontása után mértük és így esetleg mélyebbek lehettek. Kitöltésük a felette levő nagy, lencsealakú halom barna színű anyaga, mely metszetben élesen elvált a löszről. Aljuk lekerekített, kitöltésükben leletanyagot nem találtunk. Minthogy távolságuk a tűzhelytől csupán 35, ill. 60 cm, alig gondolhatunk arra, hogy itt is laképitmény lett volna, amelynek közepén erős tűz égett a két közel álló cölöp között. A tűzhelyet körülvevő hulladékhalom helyett mélyített lakógödörre azért sem gondolhatunk, mert a kultúrteget az eltérő színű folttól minden irányba ugyanazon szintben és szélein egyenlő vastagságban folytatódik (2. kép, II. felület). Meg kell említenünk azonban, hogy a kelet-európai késői paleolitikumban nemcsak földbe mélyített lakóházak vannak, hanem olyanok is, amelyeket csupán a leletanyag, csont-hulladék sűrűsége mutat (Gonci, Mezyn). Ez egyébként osztályozásuk egyik módjának is alapja.⁵

A második felület feltárásánál nagy számú eszköz és pattinték került elő. (Gyakoriságukat négyzetenként a 2. kép 3. vázlatán x-el jelöltük.) A hulladékhalom — nagy méretű közös tűzhely — környékén több okker-rögöt találtunk s a terület, mint említettük, főleg a halom DK-i

⁴ A harmadik árok K-i falában találtuk meg az 1941. évi térkép-vázlaton megadott kezdőpontot jelző cölöpöt, melytől a további méréseket végeztük.

⁵ *Boriszkovszkij, P. I., Les habitations paléolithiques sur le territoire de l'URSS et leurs parallèles ethnographiques. Comm. Ve Congr. Int. Anthr. Ethnol. 1956. 19–20.*

szélén volt tele vörös festék-foltokkal. A nyersanyag-tömbök mellett megemlítjük még a II/7, III/5, 6. négyzetek területén előfordult ütőköveket. Ezeket helyenként szintén okker festette meg.

A felület leletanyagában legfontosabb az a három agancs-eszköz, mely a halom szélein — egyik közel a tűzhely közepéhez — került elő (2. kép, II. felület, III. t. 2). Ezek a szerszámok — kapa, ill. csákányfejek — első ízben fordultak elő a magyar paleolitikumban és döntően bizonyítják a ságvári telep kultúrájának keleti eredetét.

2. A régészeti leletanyag

Az ásatás legfontosabb eredménye az első hazai paleolitikus kunyhóalap feltárása volt. Egyedülálló lelet paleolitikumban a „kommandóbot” és az agancs-eszközök — a leletanyag gazdagsága azonban, melynek egyes darabjait már az ásatás leírásánál említettük, szintén figyelemre méltó. Mennyiségére nézve csupán azt szükséges megemlítenünk, hogy az 1957. évi ásatáson előkerült leletek száma 45%-kal nagyobb, mint az előző hét ásatás együttes eredménye volt. Túlnyomó részét a gyártási hulladék képezi, de a kész eszközök száma ezen belül szintén egyenlő a korábbi ásatásokéval.

A leletanyag főleg szilánkokból, nyersanyag-tömbökből áll, a kész eszköz ezekhez mérten, mint a korábbi ásatásokon is, viszonylag kevés. A telep kultúrájának jellegét tehát az újabb ásatás ezen a téren nem változtatta meg. A kőipar már a folyami hordalékkavics felhasználása miatt is kissé törmelékes, atipikus jellegű. A telep lakói minden kezükbe kerülő kőzetet felhasználtak eszközkészítésre, alkalmas nyersanyagot azonban sem közeli, sem távoli környékükön nem találtak. A nyersanyagot többnyire távoli helyekről hozták ide, és az eszközkészítésre egyébként nehezen használható folyami hordalékkavicsot is távolibb területeken gyűjtötték. A kultúra származásának, kapcsolatainak kérdését elsősorban az agancs-eszközök világítják meg, melyek az egyéb tárgyakkal, a kísérőleletekkel együtt közelebb visznek a település, a népesoport életének megismeréséhez is.

A második felület hulladékhalommal körülvett tűzhelyfoltjának szélén talált agancseszközök az egész késői paleolitikumban ritkán fordulnak elő, de szinte kizárólag olyan lelőhelyeken, ahol valamilyen lakóépítményt is ismerünk. Kétségtelen, hogy ezeket a csákányokat, kapákat elsősorban a lakógödör, a cölöplyukak készítésére, földmunkára használták, és így Ságváron is szorosan összefüggnek a kunyhóval. Az agancs-eszközök közül az első erősen fejlett, vastag agancsból készült. Az alsó részén, a rózsa felett levágott agancs vége befelé ívelő, belső oldalán van megmunkálva, amely a külső oldal természetes görbületével összefutva legömbölyített használati élt képez

(IV. t. 4.). A csiszolás az agancsnek 8,5 cm hosszú részén, durva, szemcsés összetételű kővel, durva homokkővel történt. Az él átmérője 4 cm. Az agancs elágazó része egyenlő hosszúságú a megmunkált résszel, vége törött. A felfelé futó agancs — az eszköz nyele — 17,5 cm hosszúságú, végét levágták. Az eszköz teljes hosszúsága 30,5 cm. **Használatára** nézve abból a feltevésből indulhatnánk ki, hogy az eszköz esetleg félkész állapotban maradt, t. i. az elágazó rövidebb ágat még nem vágták le. A megmunkáláson kívül, melynek csiszolása kitűnően látszik, egészen biztos azonban, hogy a szerszámot már használták. Az eszköz nyele csak a hosszabb, mesterségesen levágott, vastag agancsszár lehet. Használatát tehát kétféle módon képzelhetjük el: egy kézbe fogva mint keskeny élű gyökérvágó fejszét —, ebben az esetben azonban az él túlságosan felfelé áll a nyélhez mérten, és ugyanakkor bizonytalan a másik ág eredeti hosszúsága is — vagy a töredékes ágat valamivel hosszabbnak képzelve két kézbe fogva, mint ásószerszámot. Mindkét használati mód lehetséges, és valószínű, hogy mindkét módon használták is. Specializált eszköz ugyan, de a mai, még inkább elkülönített funkciójú szerszámainkat sem kizárólag egyféle módon használjuk. A kiszáradt agancs elefántcsont-keménységű, és így alkalmas volt gyökerek vágására, a gödrök falának lenyesésére, esetleg faragásra is — éppúgy, mint két kézbe fogva a föld ásására, feltörésére. Közvetlen előzménye tehát a mezolitikus, majd neolitikus földművelő eszközöknek. Pontos hasonmását ennek a szerszámtípusnak nem ismerjük, — ami egyébként az agancs-eszközök meghatározásában, elnevezésében mutatkozó bizonytalanság miatt használatának megismerését nem is segítené elő. Amennyiben az utóbbi használati módját fogadjuk el, úgy funkciójára nézve legközelebb a Pavlovról ismert, mammutcsontból készült lapátkákhoz állna legközelebb,⁶ annak ellenére, hogy tipológiailag egészen eltér tőlük. Ezeket, a szintén más jellegű kapákkal együtt, földmunkára használták.

A második eszköz (IV. t. 1.) tarándagancsból készült, melynek elágazó része kalapács-alakú fejet képez. A szerszám nyelének vége egészen el-laposodik, töredékes, hosszúsága azonban nem sokkal lehetett nagyobb a jelenleginél. A szerszám fejének két oldala levágott, erősen csiszolt, és bár az előkerült agancsok belül mind üregesek, világosan látható, hogy a kalapácsszerű fej mindkét végét bevették. Az eszköz hosszúsága 32 cm, a fej nagysága 11 cm. Típusa közelebb áll azokhoz a csákányokhoz, melyek azonos módon kialakított fejének felső részét levágták, és a kivájt szivacsos állomány helyére hosszúkás, hegyes csákányhegyet vagy lapos kapaélt, több esetben mammutfoglemezt erősítettek (Csulato I., Kosztyenki I.,

⁶ Klíma, B. Pavlov, nové paleolitické sídlíste na jižní Moravě. AR 6 (1954) 328. kép; Ua., Beitrag der neuen paläolithischen Station Pavlov zur Proble-

matik der ältesten landwirtschaftlichen Geräte. PA 46 (1955) 15. kép 6. (A tárgy nagysága 32 cm).

Jelisejevici, Pekárna-barlang stb.).⁷ Ezek tulajdonképpen eszköz-foglalatok, mint a ságvári példány is, melynek azonban a kettős kalapács-alakú végébe erősítették a kőből készült betétet. A fej szélesebb oldalának felső széle kis részen szintén le van nyesve, lehetséges tehát, hogy az említett módon szintén nem beerősített, hanem ezen az oldalon rákötözött foka volt. Használata mint csákány-kapa képzelhető el. Kalapácsnak, tehát pl. kőékek beverésére a famegmunkálásnál (tetőszerkezet) kevésbé lehetett alkalmas. Természetes azonban, hogy az ilyen lapos, kő-élű csákánykapát esetleg famegmunkálásnál is felhasználhatták. Bármely alkalmazási módját tartjuk valószínűbbnek, kétségtelen, hogy a lakóépítmény készítéséhez kapcsolódik.

A harmadik agancs-eszköz (IV. t. 3.) az előbbieknél egyszerűbb formájú rénagancsból készült úgy, hogy a vastag agancs-tő képezi az eszköz fejét, vékonyabb ágát pedig nyélként használták. A vastagabb rész folytatását levágták, a másik végét pedig hasonlóan az előbbihez körülnyesték, csiszolták, s amennyiben nem félkész állapotban hagyott eszköz, úgy szintén kő-betétet használhatták. Ez a típus áll legközelebb a kelet-európai késői paleolitikum agancs-kapáihoz, ill. csákányfejeihez. Hosszúsága 22,5 cm, a fej nagysága 10 cm.⁸

A negyedik agancs-eszköz, melyet, Lartet nyomán, általában kultikus tárgynak, még inkább főnöki jelvénynek tartanak, a lakógödör közelében előkerült „kommandóbot”. Ezzel a tárggyal, az általa felvetődő problémákkal együtt másutt kívánunk foglalkozni. — A nagy számú rénagancs között a fentiekén kívül több olyan példányt találunk, mely erősen töredékes formában hasonló az előbbiekhez. Az egyik gyengébb, levetett agancsnak a rózsza feletti részén két körbefutó bevágás nyoma látszik, egy másik példánynak alsó ága van kissé hegyesre csiszolva, stb. Sajnos, az agancsok, mint a csontok is annyira rossz megtartásúak, hogy már felbontásukkor alig lehetett minden részüket megtartani. Megemlítjük egyébként, hogy valamennyi agancs belső része üreges. A szivacsos állomány kimállott, helyét gyökerek tömege foglalja el, és így az a korábbi észrevételünk, hogy az ún. totemtáncos maszkhoz tartozó agancs nincs kifúrva, hanem legfeljebb csak levágva, ismét bizonyítást nyert.

Mielőtt a három agancs-eszköz kulturális összefüggéseit bemutatnánk, szükséges, hogy az ebbe a

körbe tartozó szerszámok tipológiájának meghatározásának kérdését röviden érintsük. Annak ellenére, hogy lényegében igen egyszerű szerszámok, sokkal közelebb állnak a maiakhoz, mint a pattintott kőeszközök, — éppen ezek vezetnek át ugyanis egy már folyamatos eszközfejlődésbe, — elnevezésük terén, ami egyben használatuk módját is jelöli, elég nagy bizonytalanságot találunk. Ennek oka talán éppen a mai, hasonló funkciójú szerszámok differenciáltságában keresendő. A kapákkal tulajdonképpen a késői paleolitikumból átvezető, többértű fejlődés indul meg: mesterségesen készült lakóhely, huzamosabb, majd állandó letelepülés; földmunkára használt szerszámok, kapás gazdálkodás, földművelés; ezeknek a társadalmi szerkezetben és a szellemi életben megnyilvánuló változása stb. E sornak ma csak egy statikus, rövid keresztmetszetét látjuk. A kapa, csákány, balta, fejsze, kalapács, ezek kombinációi olyan típusgazdagságot jelentenek, amelyben ezek az eszközök csak a használatuk módjának alaposabb megfigyelésével különíthetők el. A Kosztyenki I.-ben, Csulatovo I. telepen előkerült eszközökkel, ill. eszköz-foglalatokkal jellemezhető típus pl. Hančar meghatározása szerint balta,⁹ — ezek analógiáit említi a Pekárna-barlangból, Předmost, Gonci, Jelisejevici, Willendorf II., Mezyn telepeiről — tehát tipológiailag és használatuk terén is többször egymástól eltérő eszközöket —, valamint az ismert Lyngby-kultúra eszközeit,¹⁰ amelyek leginkább a Pavlovról ismert kapák megfelelői. A B. Klima által helyesen kapának meghatározott eszközök analógiái viszont Borsevo II., Puskari I., Kosztyenki I., Jelisejevici, Mezyn, Willendorf II. Az említett lelőhelyek szerszámai szintén nem egy típus-csoportba tartoznak: az egyiken az agancs rózsája feletti ág ferdén le van vágva,¹¹ a másik pedig szintén kétségtelenül kapaként, földmunkára használt kőbetét,¹² amely azonban más típusú nyélhez, foglalathoz tartozik, sőt eltér a Kosztyenki I., Csulatovo I. telepekről ismertektől is. — Fontos Hančarnak az a felismerése, hogy ezek az eszközök — típusuk eltérő voltát figyelmen kívül hagyva — mind a lakóházak készítésével függnek össze, de nem tartjuk valószínűnek, hogy a különféle formákat a fa megmunkálására (cölöpök, gerendák) használták volna. A két meghatározással fedett használati mód egymástól eltérő: kapa és balta (fejsze, ami már inkább a famegmunkálás miként-

⁷ *Pidoplička, I.*, Палеолитическая стоянка чулатово. Szov. Arch. 5 (1940) I. 1.; *Jefimenko, P. P.* Первобытное общество. (Kiev, 1953) 165. kép; *Hančar Fr.*, Der jungpaläolithische Wohnbau und sein Problemkreis. MAG 80 (1950) 92–93; *Semenov, C. A.*, Костяные землекопные ... пушкеры I. Szov. Arch. 16 (1957) 123–125; *Absolon, K.* — *Cizek, A.*, Die paläolithische Erforschung der Pekárna-Höhle in Mähren. Acta Mus. Morav. 11 (1932) XX.

⁸ A fenti szerszámokhoz kiegészítésül megemlítjük, hogy a ságvári telepen már 1935-ben előkerült egy agancs-eszköz (IV. t. 2). A kisméretű foglalat felső része

le van csiszolva, egyik oldala félkész állapotban maradt, nyele törött. Egészen jellegzetes típusa annak a csákánynak, melynek kőből, fogból készült fokát a foglalat mélyedésére kötötték.

⁹ *Hančar, Fr.*, MAG 80 (1950) 92–93.

¹⁰ *Rust, A.*, Die alt- und mittelsteinzeitliche Funde von Stellmoor. (Neumünster 1943) 177–179; *Klima, B.*, PA 46 (1955) 14. kép.

¹¹ *Klima, B.*, PA 1955. 10. kép. — A használati el az agancsnyélre merőlegesen, a nyél felé hajló szögben, élével kifelé áll.

¹² Uo., 17. kép.

jét jelöli). Az említett lelőhelyek közül Borsevo II. eszközét P. I. Boriszkovszkij csákánynak tartja, melyet jégtörésre, növényi táplálék kiásására használtak¹³ — ez a típus tér el egyébként leginkább a fentiektől. A Kosztyenki I., Csulato I., Jelisejevicsi telepek eszköze nyeles agancs-foglalat, a ráerősített fokkal inkább csákány-kapának, mint baltának tartható, végül pedig a mezyni eszközök — Hančar szerint csákány, B. Klimánál a kapák analógiája —, eredeti leírásukban kalapácsok.¹⁴ — A pavlovi agancs-eszközök meghatározása és használatának magyarázata is helytálló: földmunkára, a gödrök, cölöplyukak készítésére használták őket, előfutárai a későbbi mezőgazdasági eszközöknek. E kapákat még egy kevésbé ismert lelőhelyről említjük meg, Stănca Ripiceni V. rétegéből.¹⁵ Az eszköz meghatározása N. N. Moroşan szerint csákány, — hasonmásai között a püldmsti, mezyni eszközök szerepelnek, — melyet durvább munka végzésére használtak. Funkciója azonban többféle lehetett, így használhatták fegyverként is.¹⁶

Az egyes agancs-eszközök meghatározásánál a nagyobb típus-kört képező hasonmásaik említése mindig azonos, ami a tipológiai kérdést még bonyolítja: így válik a kapából csákány (ami a legközvetlenebb átmenet), kapából balta és kalapács stb. Az agancsból készült eszközöket és nyeles agancsfoglalatokat aszerint lehet osztályozni, hogy a használati él milyen irányban fekszik a nyélhez mérten. Ez az elkülönítésük legegyszerűbb módja, amiből azonban a használatuk módja, célja is következik. A pavlovi eszközök kapák — a Lyngby-kultúra eszközei, mint ezek analógiái szintén nem balták —, a Kosztyenki I. foglalathoz erősített eszköze csákány; keresztéllel kapá,¹⁷ — az utóbbihoz tartozik a jelisejevicsi eszköz — mindezeket azonban felhasználásuk célja egy nagyobb körbe foglalja. Kisebb tipológiai eltérést jelent a kőbetéttel ellátott eszköz és az, amelyiknél a használati él vagy hegyet magából az agancsból alakították ki. A pavlovi telepen mindkét számszámforma előkerült.

Az agancs-eszközök típusa mai ismereteink szerint a késői paleolitikumon belül nem köthető pontosabb korszakhoz, nem állapítható meg, hogy van-e közöttük kronológiai eltérés is, csupán a keleti késői-aurignaci kultúrát, helyesebben a keleti gravettit jelöli még olyan ritka esetekben is, amikor a lelőhely kultúrája egészében más jellegű. (pl. Pekárna-barlang) — A Kosztyenki I.

telep eszköze ennek a kultúrkörnek legrégibb fokozatába tartozik, — eltérő formát mutat a Willendorf II/5. rétegéből ismert agancs-kapa, amely rétegtani helyzeténél fogva szintén régibb korú kelet-európai hasonmásainak túlnyomó részénél,¹⁸ és kb. szintén Kosztyenki I., Puskari I. telepeivel lehet egyidős (Würm II. kezdete). Magán a Kosztyenki I. telepen is két különböző típusa ismert, mint ahogyan a mi telepünkön is különböző formák kerültek elő. Az 1935. évi ásatás anyagából bemutatott eszköz-foglalat közel áll a régibb Kosztyenki I.-fokozatba tartozókhoz, és ugyanakkor a lényegesen fiatalabb Pekárna-barlangi példányhoz is, az 1957. évi ásatás előkerült eszközei közül pedig két példány a keleti gravetti kultúra legfiatalabb fokozataiban ismertekhez hasonló. Az agancs-kapák más típusánál is hasonló korbéli eltéréseket találunk: Pavlov a W. 3. második felébe tartozik,¹⁹ Stănca Ripiceni V. rétege pedig lényegesen régebbre helyezhető. Felvethető kérdés ugyan, hogy a ságvári régi ásatásból származó foglalat a telep alsó vagy felső rétegéből került-e elő, — amire választ ma már nem adhatunk — világos azonban, hogy a különböző típusoknak kormeghatározó erejük ma még nincs, és ilyen irányú következtetést legfeljebb egészen tökéletes analógiák alapján vonhatunk le.

A ságvári agancs-eszközöket a kelet-európai terület kapáival, csákányaival — megítélésünk szerint csak ritka esetben baltáival — közös csoportba foglalhatjuk. Ebbe a körbe tartozik Willendorf II/5. rétegének kapája, az eszköz legrégibb közép-európai előfordulása, amely a keleti-gravetti kultúrába tartozik. A kulturális változást itt éppen az V. réteg jelzi.²⁰ A morva területen a már említett pavlovi eszközök — egészen jellegzetes, gazdag gravetti leletanyagból kerültek ki — eltérő típusúak a miéinktől, funkciójuk azonban azonos volt. Hasonló eszközöket ismerünk Dolní Věstonicéről,²¹ Předmostról,²² eszköz-foglalatokat a Pekárna-barlangból,²³ ahol szintén a keleti eredetű kultúra behatását mutatják. A keleti késő-aurignaci és a magdalenai kultúra keveredése egyébként itt a kőiparban is kimutatható. A pekárnai eszköz inkább csákánynak tartható, ami még inkább a keleti késői-paleolitikus telepek felé mutat. — Eszközeink tágabb értelemben vett hasonmásait a fentiekén kívül Csulato I., Kosztyenki I., Puskari I., Borsevo II., Kosztyenki IV., Gonci, Kirillovskaja, Avdjejevo, Jelisejevicsi, Mezyn, Murovana Goslina, Stănca Ripiceni, Molodova stb.

¹³ Boriszkovszkij, P. I., Раскопки борщевской второй палеолитической стоянки в 1936 г. Szov. Arch. 5 (1940) 283; Ua., La station paléolithique de Borsevo II. (La couche archéologique inférieure) (Mn 2 (1941) 294.

¹⁴ Rudinskij, M., Industrie en os de la station paléolithique de Mizyn. (Kiev 1931) 64., XXXI—XXXII. kép; Hančar, Fr., MAG 80 (1950) 159.

¹⁵ Moroşan, N. N., Le pleistocène et le paléolithique de la Roumanie du Nord-Est. Anuarul. Inst. Geol. Romaniei. 19 (1938) 24—25., IV. 2—3.

¹⁶ Uo., 25.

¹⁷ Jefimenko, P. P., i. m. 1953. 165. kép; Hančar, Fr., MAG 80 (1950) 4. kép.

¹⁸ Kromer, K., Bayers „Willendorf II“-Grabung im Jahre 1913. Arch. Austr. 5 (1955) 77—78.

¹⁹ Klima, B., AR 6 (1954) 837.

²⁰ Kromer, K., i. m. 75.

²¹ Klima, B., i. m. 1955. 19.

²² Breuil, H., Notes de voyage paléolithique en Europe centrale. L' Anthr. 33 (1923) 20. kép.

²³ Absolon, K.—Cížek, A., i. m. XX.

leletanyagában találjuk, az eszköztípus elterjedése tehát azonos a keleti gravettiével.²⁴ Két eszközünknek legtokéletesebb analógiáját Mezynben találjuk.²⁵ A T-alakú eszköz ott azonban nincs bevésve, és így esetleg kalapácsnak tartható. A feltűnő formai hasonlóság, a fent említett analógiák nélkül is, elegendő bizonyíték lehet a telep kultúrájának keleti eredetére, sőt esetleg következtetést enged meg a felső kultúrréteg korára nézve is.²⁶ Azt, hogy földmunkára használták őket, előfordulásuk helye, a második ásatási felületben levő gödrök közelében, a felső települési rétegben, jól bizonyítja. A fa megmunkálására valószínűleg inkább kőből készült hasítóékeket használhattak, mint agancs-szerszámokat.²⁷ Összekötő szerepük a mezolitikumon keresztül a neolitikum kapás-gazdálkodásának eszközei felé egészen világos.²⁸ Alig fejlettebb formáját többek között pl. a Remete-barlang neolitikus rétegéből, kerámia nélküli legalsó szintjéből ismerjük, ahol jól mutatják a holocén alsó határát.²⁹ Valószínűnek látszik, hogy a közép- és kelet-európai terület neolitikus kultúrái a kapákata késői posztgravetti kultúrától örökölték, esetleg azzal a feltűnően gazdag pattintott kőiparral együtt, mely szintén éppen a korábbi gravetti területen található.

A telep anyagában egyetlen csonteszközt találunk. Ez egy hosszúkas, keskeny szerszám csiszolt élű töredéke, melyhez hasonlókat Kosztyenki IV.-ben, Langmannersdorf anyagában ismerünk. Nagysága $3 \times 1,4$ cm.

A kőeszközök között, mint a korábbi ásatásokon is, legnagyobb számban pengéket találunk. Valamennyi síma szélű, túlnyomóan kis méretűek, szabálytalan alakúak, hosszúságuk $1,5-5,5$ cm között mozog (3. kép 1—7.). A korábbi leletanyaghoz mérten bizonyos változást jelentenek azok a kis méretű pengék, melyek bázisa megmunkált, körülretusált, s amelyek a kultúra fiatal korára engednek következtetni. Az él retusálása, a csúcs közelében — egészen ritkán fordul elő. Hátoldali megmunkálást nem találunk, azonban ezek a korhoz, kultúrához önmagukban legkevésbé köthető eszközök is fiatal kultúrára mutatnak. Ilyen pl. az egyik penge, melynek bázisa egyenesen levágott és rendkívül finoman retusált, ami

már a késői paleolitikum végére és még fiatalabb kultúrák felé mutat (3. kép 7.).

A Ságvárról korábban ismert eszközökhöz mérten szintén némileg fiatalabbnak tűnnek a vakarópengék. Számuk megközelíti a szabályosabb pengékét, és megmunkálásuk szembetűnően finomabb, típusuk határozottabb, mint amelyeket korábban ismertettünk. Feltehető, hogy a régibb ásatások anyaga nagyrészt az alsó települési rétegből került elő, és talán ennek a régibb rétegnek eszközei voltak atipikusabbak. Ez a feltevés is felveti a két település egymáshoz való viszonyának kérdését, melyet eddig megoldani nem sikerült. — Az előkerült vakarópengék többnyire jól megmunkáltak, és a keleti-gravetti fiatal, fejlettebb periódusára jellemzőek. Néhány atipikus példány mellett jó nyersanyagból készült, rendkívül finoman megmunkált, külön szélretussal ellátott példányok kerültek elő, amelyek a mi területünkön szembetűnően hasonlóak a Hontról ismertekhez.³⁰ A jellegzetesebb vakarópengéket a 2. kép 8—12. ábráin mutatjuk be. Analógiái, mint a többi eszköznek is, a W. 3.-kori fiatal keleti-gravetti kultúrában ismertek,³¹ és annyira általánosak, hogy egyenkénti ismertetésüktől eltekinthetünk. A magkő-vakarók — összesen 16 db — azonosak a korábban ismertekkel. Gyengén megmunkált, atipikus formák, melyek Langmannersdorfban, a kameggi leletanyagban, Kosztyenki IV.-ben, különösen a fiatalabb korú kelet-európai telepeken gyakoriak (3. kép 19—20.).

A leletanyagnak egy külön csoportját említjük még meg, mely 24 ékalakú, szélesebb véső-élű, különböző méretű, jól megmunkált kőeszközből áll. Többnyire szabálytalan trapézalakúak, párhuzamos oldaluk közül az egyik, vagy ritkábban mindkét oldalon kissé beívelően vannak retusálva. Méretük $2,2 \times 1,8 - 5,8 \times 4,8$ cm. Részletesebb leírásuk helyett a 2. kép 21—22. ábráin mutatunk be két jellegzetes példányt, melyek analógiáit a Kosztyenki IV., ritkábban más kelet-európai fiatal korú telepről ismerjük.³¹ A ságvári telepen eddig nem ismert eszköztípus használatának módjáról igen kedvező lenne feltételezni, hogy ezek a hasító-ékek vagy éppen az agancs-eszközök kőbetétjei voltak. Típusuk egyébként elég közel áll

²⁴ *Pidoplicska, I.*, Szov. Arch. 5 (1940) I. 1; *Jefimenko, P. P.*, i. m. 1953. 165. kép; *Hančar, Fr.*, MAG 80 (1950) 92; *Rogacsev, A. N.*, Раскопки костенки I. KC 51 (1953) 13; *Boriszkovszkij, P. I.*, Палеолит Украины. Миа 40 (1950) 135. t. 2; *Ua.*, Szov. Arch. 5 (1940) 283, 285; *Ua.*, Миа 2 (1941) 294; *Hančar, Fr.*, Probleme der jüngerer Altsteinzeit Osteropas. Quartär. 4 (1942) 166; *Boriszkovszkij, P. I.*, La station paléolithique de Kirillovo. Миа 2 (1941) 296; *Szemenov, C. A.*, Szov. Arch. 16 (1952) 126; *Morošan, N. N.*, i. m. 25—26; *Klíma, B.*, PA 46 (1955) 22; *Rudinskij, M.*, i. m. XXXI—XXXII. t.; *Botez, I. G.*, Recherches de la paléontologie humaine au Nord de la Bessarabie. (Jași, 1931) 37.

²⁵ *Rudinskij, M.*, i. m. XXXI—XXXII. t.

²⁶ *L.*: *Hančar, Fr.*, Quartär. 4. (1942) 158—159 („Mezyn-fokozat”).

²⁷ *Rogacsev, A. N.*, Szov. Arch. 16 (1952) 117.

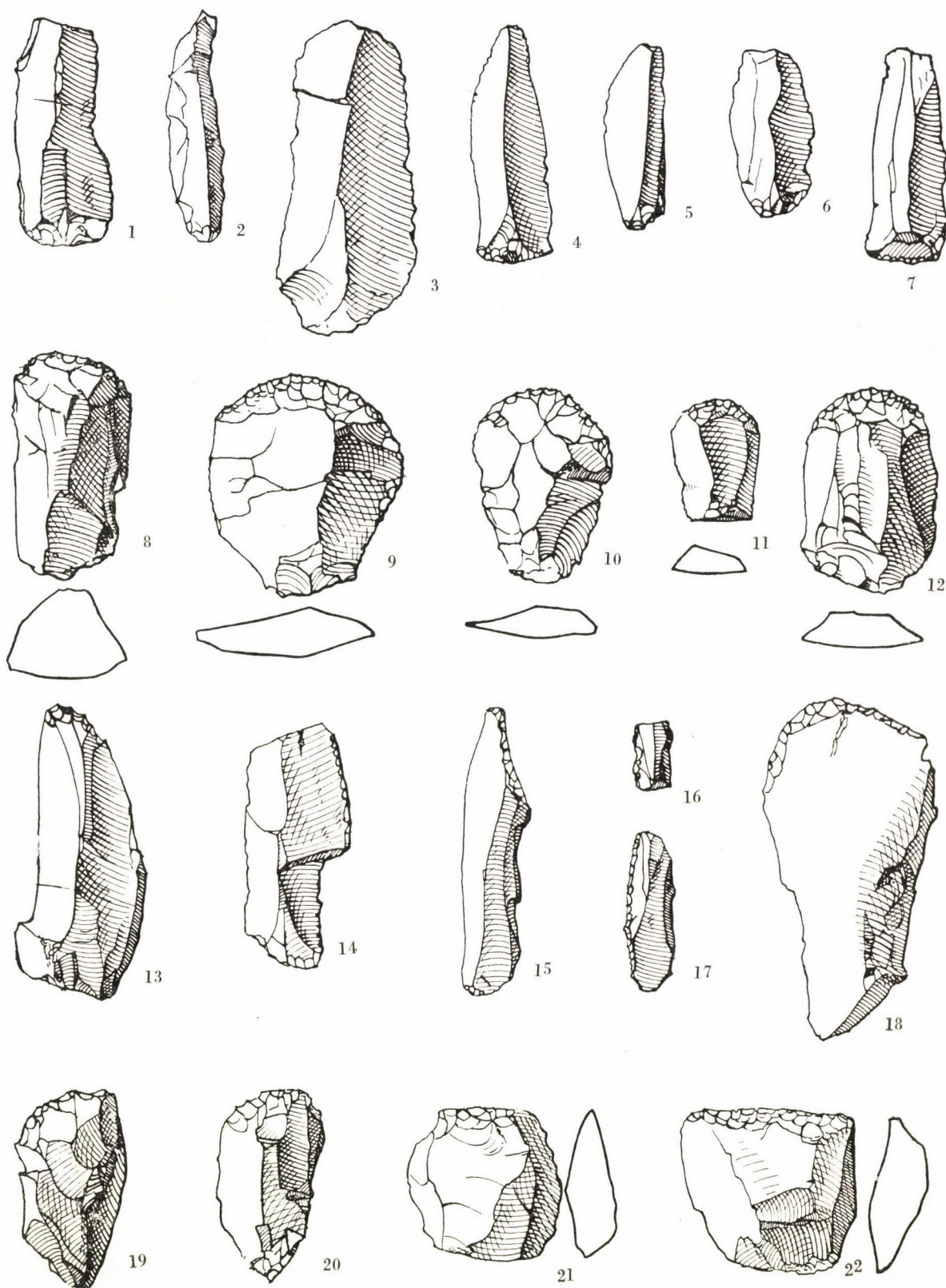
²⁸ *Hančar, Fr.*, MAG 80 (1950) 91; *Klíma, B.*, i. m. 1955. 29; *Gábori M.*, BpR. 18 (1957) 24.

²⁹ *Gábori M.*, BpR. 18 (1957) 23.

³⁰ *Ua.*, Arch. Ért. 83 (1956) 130. 133. 3. kép 6—7. További analógiát 1. uo.

³¹ *Rogacsev, A. N.*, Костенки IV. — Поселение древнекаменного века на дону. Миа 45 (1955) XL, 1. 3. 15. — XLI, XLII, XLIII, 2, 7, 12—13. (alsó kultúrréteg). A csonteszköz hasonmását 1. XXIII, 7 stb. (felső kultúrréteg). Az ékalakú eszköz analógiáit Kosztyenki II.-ben szintén megtaláljuk. [L.: *Boriszkovszkij, P. I.*, Раскопки... в костенках II. в. 1952. Szov. Arch. 25 (1956) 8. t. 9, 11—12.]

3. kép. Kőeszközök a ságvári telep felső kultúrrétegéből

Рис. 3. Каменные орудия из верхнего культурного слоя шагварской стоянки

Fig. 3. Outils de pierre de la couche archéologique supérieure de la station de Ságvár

a későbbi, néha egészen kis méretű, neolitikus trapézalakú baltákhoz, esetleg azok primitív, csiszolatlan előzményeinek tekinthetők.

Az ásatáson csupán egy-egy példányban fordult elő árvéső (eltekintve két atipikus példánytól), mikrogravett és tompított hátú penge töredéke (3. kép 13., 16—17.). Az ívelt, baloldali csúcsú árvéső nagysága 4,8 cm. A mikrogravett baloldali éle retusált, csúcsa törött, nagysága 2 cm, a tompított hátú penge egészen kis méretű 1 cm-es töredék. Két eszközt említünk még meg a kőiparból: egy lapos, megnyúlt vakarópengét és egy keskeny pengéből készített fúrot (3. kép 15., 18.). Számos analógiájuk közül itt csupán a Kosztyenki IV.-ben és a Pavlovon előfordult eszközökre utalunk.³² Fentieken kívül egyetlen kis atipikus nyeleshegyet találtunk (3. kép 14.). — A képen a ságvári eszközöknek a legjellegzetesebb példányait mutattuk be, ezek azonban csak kis mértékben változtatják meg egyelőre a kőipar egészének némileg atipikus jellegét. A kis mennyiségű eszközből újabb következtetést ma még alig vonhatunk le, szembetűnőek azonban a korábban ismerteknél fiatalabb kultúrára jellemző eszközök, — a megmunkált alapú pengék, legyezőszerű retussal ellátott, erősen ívelt élű, szabályos vakarópengék, az egyetlen fúró, a szabályos véső, — és a ságvári telepen új típust jelentő ékalakú eszközök, melyek szintén fiatal telepeken jellemzőek. Az eszközök csupán a felső kultúrréteg anyagáról adnak képet, és esetleg megengedik azt, hogy a telep kultúráját az eddig feltételezettől fiatalabbnak gondoljuk. Ennek bizonyításához azonban további régészeti leletanyag és egzakt alapon nyugvó kormeghatározás, elsősorban rétegtani vizsgálat szükséges.

A kísérő leletanyagból elsősorban a nyersanyagtömböket és ütőköveket említjük, melyek előkerülési helyét az ásatás leírásában jeleztük. A nyersanyag-darabok legnagyobb mérete 12 cm, — minden esetben csoportosan, egy-egy esetben nagyobb mennyiségű szilánkkal együtt fordultak elő. (Lakógödör műhelye és a tőle D-re fekvő kis műhely.) Az ütőköveket a lakógödörben, az azon kívül fekvő műhelyben és a második ásatási felület hulladékhalmában találtuk, — méretük 7×5 — 9×7 cm között van, és mindegyiken erős használati nyomok láthatók. — Itt említünk meg egy lapos, $11,5 \times 10,5$ cm nagyságú, egyik oldalán egészen síma ún. „kő-alátétet”, mely használatkor kettétörött, s egyik darabját a második felület hulladékhalmában, másikat azon kívül találtuk meg. Bár formája nem mesterségesen alakított,

megemlítjük, hogy egészen hasonló tárgyat pl. Kosztyenki IV.-ben ismerünk.³³ — A felső kultúrrétegben több hasonló, lapos kő töredékét találtuk — ezekhez tartozik a második felület hulladékhalmának szélén előkerült lemezesen törő homokkőlap is, melynek nagysága 20×16 cm. Két oldalon és különösen felső lapján erősen égett, barnás-vörös színű, a hőhatástól repedezett. Ugyancsak tűztől erősen repedezett kisebb kődarabokat találtunk az első ásatási felület II/11. négyzetében, tehát olyan helyen, ahol tüzelés nyoma nem volt látható, hanem máshonnan dobták oda. Hasonló „sütőlapot” említ W. Angeli a langmannersdorfi telepről.³⁴ A tűztől megrepedezett kődarabok figyelmet érdemelnek azért is, mert erős vagy huzamosabb ideig tartó tüzelést bizonyítanak, egyúttal azt is, hogy a terület a folyamatos löszképződés, steppei vegetáció mellett sem volt fában szegény.

A lakógödörben előkerült tárgyakról már említést tettünk. A szabályos, galambtojás nagyságú és alakú kavics rendeltetését nem ismerjük, ütés nyoma nem látszik rajta. A Dentalium-gyöngyök nagysága 1—3 cm. Hazai paleolitikus lelőhelyeink közül a szobi telepen kerültek elő hasonlóak, ahol előfordulásuk módja egyben az ékszeranyag rendszeres gyűjtésére utal.³⁵ — Valószínűleg ékszerként használták a kis félhold-alakú csonttárgyat is, mely elég közelállónak tűnik a pavlovi telepen ismert ún. csontgyűrűkhöz.³⁶ A lakógödörben előkerült tárgyak közül említésre méltó még a kis összenyomkodott agyagdarab. Nagysága 2,5 cm, töredékes, és amellet, hogy a kézzel nyomkodás világosan látható rajta, egyik oldalán egészen vékony ág-lenyomat is látható. Minthogy azonban egyetlen ilyen tárgy került felszínre, a kunyhó sározására, paticsra nem gondolhatunk. — A kunyhó és a második ásatási felület területén nagy számban kerültek elő okkerrögök, melyek általánosan jellemzőek a késői-paleolitikus településekre. A legnagyobb darab 5 cm-es, általában azonban csak mogyoró-nagyságúak. — A hematit-darabok és vaskonkréciók, éppúgy, mint az eszközkészítésre használt nyersanyag egy része, valószínűleg a telep lakói valószínűleg csak mint szokatlan anyagú vagy formájú tárgyakat szedték össze. Érdekességük, hogy mindegyik más összetételű, és más-más területről származik. Behatóbb vizsgálat nélkül az egyik hematit szilánk előfordulási helyéül valószínűleg a Mecsek-hegység vidékét adhatjuk meg, több konkréció pedig feltehetően a Balaton É-i partjának bauxitjából származik. Az eszközkészítésre

³² Rogacsev, A. N., i. m. 1955. XXXVI. t.; *Klima*, B., i. m. 1954. 326.

³³ Rogacsev, A. N., i. m. 1955. XX. t. (Alsó kultúrréteg). — A Kosztyenki IV. telep két kultúrrétegében a ságvári leletanyagnak ugyszólván minden hasonlóságot megtaláljuk. A lakókunyhóval az alsó réteg két kis kerek építménye vethető össze, ugyanebben a rétegben számos eszköz, a kőgolyók, alátétek, ütőkövek stb. hasonmásai ismertek, a felső rétegnek pedig külön-

nösen a kőipara hasonló a ságvárihoz. Rogacsev monográfiájának áttekintése is elegendő ahhoz, hogy a ságvári telepet, mint már korábban megállapítottuk, a K-i területen a Kosztyenki IV.-fokozathoz tartsuk a legközelebb állónak.

³⁴ Angeli, W., MPK 6 (1952—53) 19—23. stb.

³⁵ Gábori, M.—Gábori, V., Acta Arch. Hung. 8 (1957); *Ua.*, BpR 18 (1957) 35.

³⁶ *Klima*, B., AR 6 (1954) 308. kép.

használt kőzetanyag lelőhelye esetleg a Bakony, még inkább a fiatal vulkánikus hegyvidék (Mátra, Tokajvidék), de némely esetben ennél távolibb területek. Ezek és a fenti hematit-, ill. vaskonkréciódarabok későbbi vizsgálata valószínűleg újabb adatokat fog nyújtani a telep kapcsolatainak ismeretéhez.³⁷

3. A paleolitikus lakókunyhó

Az ásatás megfigyeléseinek, leletanyagának értékelését a három fontosabb eredményhez kapcsolhatjuk: az agancs-eszközök, melyek analógiáit és összefüggéseit már bemutattuk, a „kommandóbot”, mely használatának módjával, céljával és elsősorban a keleti-gravetti kultúrában való előfordulásával vet fel kérdéseket, — és végül a késői-paleolitikus lakókunyhó feltehető rekonstrukciója.

A lakóépítménynek önmagában korjelző, vagy pontosabb kultúra-meghatározó szerepe nincs, de szerkezeti sajátosságainak megfigyelése, a rekonstrukció lehetősége a népesség eredetének, kultúrája kapcsolatainak kérdésére adhat választ. A kutatás mai állása mellett úgy látjuk, hogy eltekintve egyes nyugateurópai adatoktól, a késő-paleolitikus lakóház a keleti késői aurignaci-gravetti kultúrára és Közép-Európába jutott népességének területére jellemző.

A paleolitikus lakóházak osztályozása, típuscsoportokba foglalása annak ellenére, hogy számuk különösen az orosz kutatás eredményeként ma már elég nagy, a település-vizsgálat legnehezebb problémája. A közép- és kelet-európai fiatal paleolitikumban az egyszerű kis szélvédőktől, kunyhóktól a nagy méretű, közösségi „hosszúház”-ig számos változatát találjuk, és bár valamennyinek megvan az alapvető, közös vonása, úgy gondoljuk, hogy határozott tipológiát felállítani ezen a területen lehetetlen. Az osztályozás egyik kézenfekvő alapja a házalap területének nagysága, formája, ami természetesen a tetőszerkezettel is összefügg. Fr. Hančar az építményeket kis- és nagyméretű hosszú-házak csoportjába sorolja,³⁸ e két körön belül azonban a szerkezet részletei terén egymástól eltérő kunyhó, ill. házformákat is találunk. Megállapítható az is, hogy kronológiailag csak a legritkább esetben lehet őket különválasztani, és sem a kisméretű kunyhó, sem a hosszúkás lakóház nem kizárólagosan jellemző egy-egy kultúra-csoportra vagy éppen korszakra. A. N. Rogacsev Kosztyenki IV. alsó rétegében két egymáshoz hasonló, kisméretű lakókunyhót talált (magdalenai), és a felső, fiatalabb korú, de „solutéri” kultúrájú települési rétegben tárta fel a hosz-

szúkás, közösségi lakóépületet. A látszólag fordított sorrendű egymásra településsel felvetődött problémák vizsgálata újabb adatokkal is megerősítette Rogacsevnek azt a következtetését, hogy a hosszú és kerek lakóépítmény nem lehet egyidejű.³⁹ Ez a megfigyelés azonban szerintünk mégsem lehet döntő jelentőségű, egyetlen ilyen szokatlan megfigyelés alapján. A Kosztyenki I. telepen ugyanis pl. hosszú, nagyméretű lakóház közelében kis lakógödörök is fordultak elő,⁴⁰ ami a települési módok csoportosítására újabb lehetőséget ad. Nem zárhatjuk ki tehát annak lehetőségét, hogy ugyanazon népcsoportnál, ugyanazon időben kis- és nagyméretű ház is létezett. A csukcsoknál — a paleolitikus lakóházak vizsgálatának állandó néprajzi analógiája — szintén két típus él egymás mellett: a földdel fedett, földbe mélyített, gerendákból összeállított típus az állandó, de ugyanakkor szabálytalan, félgömbalakú tetőzetű vadász- és halászkunyhók is vannak. Bizonyos mértékig ebbe a formakörbe tartozik pl. a bureti lakókunyhó is.⁴¹ A település vizsgálatánál tehát figyelembe kell vennünk azt, hogy valószínűleg a téli és állandó lakóépítmény mellett többé-kevésbé szintén állandó jellegű, kisebb vadászkunyhók is lehettek ugyanazon népcsoportnál.

A kis és nagy lakóház elkülönítése tehát csupán formai, kultúra-csoporthoz, korhoz nem köthető, annak ellenére sem, hogy egy-egy népcsoportnak bizonyára állandó típusú, kiforrott ház-, ill. kunyhóformái voltak. A település jellegének inkább a szerkezeti vonásait veszi figyelembe P. I. Boriszkovszkij, aki földbe mélyített és csupán a talaj felszínére épített lakásokat választja el egymástól. Kétségtelen, hogy ez alapvető különbség, ami nem függ okvetlenül az építmény méretétől. A tetőszerkezet pedig mindkét típusnál többé-kevésbé azonos is lehet. Meg kell említenünk azonban, hogy nézetünk szerint az utóbbi, lakógödör nélküli házak megfigyelése, csupán a leletanyag sűrűsége alapján, de többször cölöplyukak nélkül elég bizonytalan lehet, különösen amikor a leletanyag sűrűsége hulladékhalommal, tűzhellyel is könnyen összetéveszthető. A mélyített alapú lakások természetesen ismét nem jelezhetnek egy bizonyos kultúrát vagy kort, de fejlődési fokot sem, hanem inkább a település állandóbb vagy átmenetibb jellegét mutatják. Ez viszont csupán az építmény mérete vagy alakja alapján nem dönthető el. A Kosztyenki IV. telep felső rétegének nagy lakóháza kétségtelenül állandó lakás volt, ilyen volt a puskarii is,⁴² — mely nem kifejezetten hosszú-ház és nem kerek lakókunyhó —, ugyanakkor feltétlenül állandó telepen épültek a pavlovi, dolní-věstonicei kisméretű

³⁷ Az ásatás paleontológiai leletanyaga nem mutat eltérést a korábbiakétól. A leletanyagban kizárólag a ló, — közte egy nagyobb termetű fajta — és rénszarvas található.

³⁸ Hančar, Fr., MAG 80 (1950) 88–100.

³⁹ Rogacsev, A. N., Szov. Arch. 16 (1952) 117.

⁴⁰ Hančar, Fr., i. m. 1942. 143; Jefimenko, P. P., i. m. 1953. 326–327.

⁴¹ Ua., MAG 80 (1950) 8. kép.

⁴² Boriszkovszkij, P. I., Пушкарёвское палеолитическое жилище. КС 7 (1940) 81–86.

kunyhók, szélvédők is. Világos tehát, hogy csak lakóépítmények méretének, alakjának, szerkezetének részletes és egyenkénti vizsgálatával lehet megállapítani ideiglenes vagy állandó, lakóház vagy vadászkunyhó (néha műhely), téli vagy nyári jellegüket. Az alap mérete, alakja ennek megállapításához fontos adatokat szolgáltat, de a település módját csak az egész telep összefüggéseinek ismerete magyarázza meg.

A lakóházak csoportosítása, forma, méret, tetőszerkezet szerinti osztályozása kapcsolódik a korszakra, kultúrára, népcsoportra jellemző típus meghatározásának kérdéséhez. A ságvári kunyhó-alap-töredék e kérdések megoldását alig viheti előre, és hasonló előkerüléseiig szerkezetére nézve is csak feltevéseink lehetnek.

A területileg közelebb fekvő telepeken Langmannersdorf, Pavlov, Dolní Věstonice lakókunyhóit említhetjük meg, mint amelyek a ságvárihoz több vonásukkal hasonlóak. A langmannersdorfi szélvédő mérete kisebb, mélysége lényegesen nagyobb, mint a ságvárié, és kevésbé tartható szerkezeténél fogva állandó jellegűnek. A gödör kitöltése, a kunyhóban levő eszközkészítő műhely, a kísérő leletek azonban alátámasztják azt a kapcsolatot, melyet a kultúra eredete, kifejlődése terén W. Angeli már kimutatott és amit a kőipar hasonlósága is bizonyít.⁴³ A kapcsolatot csupán a két telep kormeghatározása teszi kérdésessé. A Ságváron előkerült újabb eszközök fiatalabb kultúrára engednek következtetni, erre mutat az agancs-eszközöknek a meziniekkal való azonosága is, — bár W. Angeli sem tartja lehetetlennek Langmannersdorf fiatalabb időszakra helyezését (a telep kora a W. 2. vége). — Alakját tekintve kissé közelebb áll a ságvárihoz, az egyik pavlovi kunyhó.⁴⁴ A leletanyag itt eltérően egyes keleti, pl. a Kosztyenki IV. házaktól, szintén a gödör szélein gyakoribb. A kunyhó közepén tűzhelyek vannak. Az egyik 1954-ben feltárt újabb kunyhó alapja Pavlovon kör alakú, átmérője 4 m, tehát a kisebb építmények körébe sorolható.⁴⁵ A telepen eddig feltárt kilenc kis kunyhó azt mutatja, hogy esetleg az egész település csupán ilyen kisméretű, lakásra, ill. műhelynek használt építményből állhatott. Rekonstrukciójuk inkább szélvédőt enged feltételezni, és így esetleg nyári telepek tarthatjuk. A lakóhely téli vagy nyári jellege egyébként feltétlenül egyik oka volt a kunyhók szerkezetében, a tetőzetben mutatkozó számos különbségnek, és még nehezítik csoportosításukat azok az állandóbb éghajlati eltérések is, amelyek egymástól távolos vidékek között voltak.

Területünkhöz legközelebb, Moravány-Žakovskáról L. F. Zotz ismertett egy lakókunyhót.⁴⁶ A leírás alapján nem látunk elegendő bizonyítékot arra, hogy a feltűnően szabályos, téglalap alakú, legömbölyített sarkú, feltűnően csekély mélységben kirajzolódott foltot, cölöplyuk nélkül, belsejében pedig a lakókunyhók igen kevés jellegzetességével valóban egy paleolitikus építmény alapja lett volna. A ságvári kunyhónak a kelet-európai és a távolibb szovjet területen több hasonmását ismerjük. Hančarnak a kisméretű házakra bemutatott példái közül csupán a buretit említjük meg, — ennek tetőszerkezete azonban a miénktől egészen eltérő, az Okladnyikov által adott rekonstrukció alapján sokkal bonyolultabb volt. Mint a tőlünk K-re eső területeken általában, a ház kerületét nagyméretű állatsontok, mammutmaradványok képezik, ami szerkezetüknek is tartozéka. A kisméretű lakóházak közül, mint közelebbi analógiákat a Kosztyenki I. telep kerek, 5,20—5,60 m átmérőjű, 50—70 cm mélységű kunyhóját,⁴⁷ a Kosztyenkiben A. N. Rogacsev által feltárt kisméretű kunyhót,⁴⁸ a Kosztyenki IV. telep alsó rétegének két kis kerek, 6 m átmérőjű építményét említhetjük meg. Az utóbbi helyen Rogacsev több lyukat tárt fel, melyeknek egy része azonban a táplálék sütésére (tűzhelymélyedés), más része az értékesebb tárgyak tárolására szolgált, tehát nem cölöplyukak voltak.⁴⁹ A földbe mélyített cölöpök a késői paleolitikus építményeknek nem állandó tartozékai. A puskarii, jól rekonstruált nagylakóháznál, de több más lakóépületnél sem találunk beásott cölöpöket, méretük azonban, mint pl. Kosztyenki IV. felső rétegében is, csak erős gerendázattal képzelhető el. A szovjet kutatás nyomán Fr. Hančar a tetőszerkezet alapján e két lakóházat — Puskari és Kosztyenki IV. — két típusként ismertette: az előbbi három-osztású csúcsos tetővel, a másik hosszú nyeregtetővel készült. A Kosztyenki IV. épületében közepén tűzhelyek sorakoztak. Rogacsev szerint villás-fák tartották a szelement, az oldalára feldobott bőröket és földet pedig egymás mellé rakott gömbfák tartották. A ház hosszúságát és a tető elhelyezhetőségét tekintve felvetődik a kérdés, hogy az ágasfák földbemélyítés nélkül elegendők lehetek-e a tetőzet tartására, és a tűzhelyfoltok nem tartógerendák elégett helyei voltak. E kérdés felvetését indokolja a tűzhelyek sűrűsége, egymáshoz és a földre ereszkedő tetőhöz mért közelsége is. Ezt tapasztaljuk pl. a Puskari I. háznál, ahol a tűzhelyek távolsága a faltól alig másfél méter. — A Kosztyenki II. település lakóháza ovális alakú, átmérője 7—8 m,⁵⁰ — a goncii házak

⁴³ Angeli, W., i. m. 19—23.

⁴⁴ Klíma, B., AR 1955. 28., 4. kép.

⁴⁵ Klíma, B., Výzkum paleolitického sídliště u Pavlova v roce 1954. AR 9 (1957) 151., 61, 71. kép.

⁴⁶ Zotz, L. F., Der erste mitteleuropäische Hausgrundriss. Quartär 4 (1942) 193—197.

⁴⁷ Jefimenko, P. P., i. m. 1953. 326—327; Hančar, Fr., i. m. 1955. 8. kép.

⁴⁸ Rogacsev, A. N., Некоторые вопросы хронологии верхнего палеолита. Szov. Arch. 17 (1953) 150—152.

⁴⁹ Boriszkovszkij, P. I., i. m. 1956. 20; Rogacsev, A. N. i. m. 1955. 8. kép.

⁵⁰ Boriszkovszkij, P. I., Раскопки палеолитического жилища... кости II. в. 1953 г. Szov. Ethn. 1955. 39—42.

4, ill. 6 m,⁵¹ a mezyni 5 m nagyságú,⁵² — méretük tehát nem tér el lényegesen a ságvári kunyhóalap feltételezhető teljes nagyságától. Ezek földbe mélyített részének mélysége általában szintén megfelel a ságvárinak, sőt többször sokkal sekélyebbek voltak. A voronovici lakóház-alap $4 \times 2,5$ m nagyságú, mélysége 50 cm körül van — ezen a telepen egyébként az eszközök egy része is feltűnő hasonlóságot mutat a ságváriakhoz,⁵³ — a gagarinoi 4,5 m nagyságú lakógödör mélysége 20—40 cm, — és a Kosztyenki IV. nagy-házának mélyedése csupán 20—30, helyenként 40 cm volt.⁵⁴ A Kosztyenki I. telep kerek, fűthető kis házainak mélysége 50—70 cm.⁵⁵

A felsorolt néhány adat csak kis mértékben szolgálja a ságvári kunyhó összehasonlítását, megállapítható azonban, hogy a telep népessége, kultúrája eredetét tekintve ebbe a körbe tartozik. A Szovjetunió területén eddig több, mint 30 különböző vagy egymáshoz többé-kevésbé hasonló lakóházat tártak fel. Az ismertebbek közül Ságvárhoz Voronovica, Molodova, Kosztyenki IV. alsó rétegének házalapjai, — általában a kisebb méretűek, — több részletükben is hasonlóak. Kultúrájuk meghatározását vizsgálva a másutt már említett kérdésekbe ütköznénk — solutréen, magdalenien vagy a keleti késői aurignaci, gravetti kultúra fejlődési fokozatai és helyi csoportjai —, itt azonban csupán annak megállapítására szorítkozhatunk, hogy kor- és kultúra-meghatározásuktól függetlenül Ságvár településmódja, az eddig megismert lakókunyhó a fiatalabbnak tartott telepekéhez hasonló.

A ságvári kunyhóalap töredékes formában került elő, egy része a jelenlegi mélyútra esett, és ezért rekonstruálására elég kevés lehetőségünk van. Feltárt területe alapján nem tarthatjuk valószínűnek, hogy teljes nagysága a megmaradt részének kétszeresénél, kb. 4 m-nél nagyobb lett volna. A mélyútnak a kunyhó szelvényével szemben fekvő oldalán az 1930—31. évi ásátások területe fekszik, ahonnan a löszet elhordták, és így nem állapítható meg, hogy a lakógödör az út másik falában is folytatódott-e. A kb. 3,5—4 m nagyságú kunyhó a kisméretű építményekhez tartozik, méretarányai alapján azonban nem kerek, hanem hosszúka alakú volt. A hasonló kunyhóalapok ismeretében feltehető, hogy elpusztult része kissé kiszélesedett. Az $a-b$ szelvényben talált cölöplyuk az alapterület belső szélén helyezkedik el, itt a gödör mindkét oldalról kissé összeszűkül. A cölöplyukak alapján elég erős tetőzetre következtethetünk, ami szintén valószínűvé teszi azt, hogy földbe mélyített része ÉÉNy-i irányban nem fejeződhetett be, hanem újra tágasabbá vált. Ezt bizonyítja az, hogy a gödör összeszűkült részét

bejáratnak nem használhatták, minthogy ezen a helyen éppen a legmélyebb volt. Minthogy az említett cölöplyuk és a kis műhely között talált faszén-folt nem tűzhely volt, hanem leégett tető behullott maradványa, az $a-b$ szelvényt kb. a kunyhó középvonalaának mondhatjuk. A kelet-európai kisméretű házakban majdnem minden esetben tűzhely is található, ezért valószínű, hogy ez esetleg a gödör elpusztult részében lehetett. Megfigyeléseink szerint nem gondolhatunk jellegzetes hosszú-házra, a kunyhónak azonban tetőzete is hosszúka formájú volt.

A lakókunyhó gödrének és környékének szint-mélységeit véve figyelembe, megállapítható, hogy az építmény kissé magasabban helyezkedett el környékénél. Az egykori felszín D—DNy-i irányba erősbben lejtett, mint az É-i fala mögötti területen. A jól kirajzolódó gödör azt mutatja, hogy szélei, oldalfalai eléggé meredeken, élesen voltak levágva — a D—DNy-i oldalon sekélyebb, az ÉK-i oldalon valamivel mélyebb, és annak ellenére, hogy a fal mellett a kis műhely fekszik, meredekebb is volt. — A gödör mélysége, az egymástól csak 2,5 m-re levő két cölöplyuk — közöttük még egy vékonyabb támasztócölöp — erős, tartós tetőzetre engednek következtetni. Különösen feltűnő az $a-b$ szelvényben látható nagyméretű cölöp helye, mely befelé dőlést mutat, és mint azt említettük, maradványai elégekör is befelé hullottak. A kunyhó tetőszerkezete egyetlen ilyen nagyméretű cölöppel alig képzelhető el, és elég valószínűnek tartjuk, hogy a szemben levő oldalon hasonló méretű, szintén befelé dőlő cölöp tartotta az így rekonstruálható nyeregtetőt. A feltárt cölöplyuktól 1 m-re, közvetlenül a kunyhó falánál, egy 12—14 cm vastagságú cölöp volt, amely amellet, hogy a szerkezetet is szilárdította, valószínűleg inkább a tető fedőanyagát tartotta. A kisebb, földbe süllyesztett cölöp ettől 1,6 m-re volt, a kunyhó rövidebb oldalán. Metszetéből dőlésére nem következtethetünk. A negyedik, ismét nem földbe ástott, hanem csak a tetőhöz támasztott cölöp, mely a szemben levővel egyforma vastagságú, ettől 1,7 m távolságra volt, — majd nézetünk szerint az É-i oldalon ismét egy nagyobb méretű következett.

A tető a cölöpek által tartott szelementől ÉK—DNy irányba ferdén a földre ereszkedett — a kunyhó rövidebb oldalán esetleg lekerekített volt —, maradványai a gödör szélén találhatók meg. A keleti házaknál a nagy mennyiségű okker, csonthulladék és eszköz nem a kunyhó szélén, hanem a közepén található, mint pl. a Kosztyenki IV. házánál, amiből Rogacev arra következtet, hogy a belső oldalon, a földre ereszkedő tető alatt kihasználatlan területek voltak, és ez a szegély

⁵¹ Boriszkovszkij, P. I., i. m. 1956. 22.

⁵² Sovkopljasz, I. G., Раскопки мезинской палеолитической стоянки. (1954) КС 63 (1956) 15. kép.

⁵³ Csernüs, A. P., Палеолитическая стоянка во-
роница I. КС 63 (1956) 40—45., 17. kép.

⁵⁴ Hančar, Fr., Zum Problem der Venusstatuetten im eurasistischen Jungpaläolithikum. PZ 31—32 (1939—40) 3. kép.

⁵⁵ Boriszkovszkij, P. I., i. m. 1956. 19—20.

valószínűleg a nem állandóan használt készletekkel, bőrökkel volt kitöltve.⁵⁶ Különösen hihető ez az említett hosszú-háznál, ahol a lakógödör mélysége az alapterület nagy részén viszonylag csekély, — világos ugyanis, hogy a kihasználatlan, tető alatti terület annál kisebb, mennél nagyobb a gödör mélysége. Természetes az is, hogy ha a tető pontosan a gödör szélére ereszkedik, alatta kihasználatlan terület nincs. Ez az eset állhat fenn a ságvári kunyhónál is. A lakógödör szélén levő csontok, agancstörödékek nem tartoznak az építmény szerkezetéhez, hanem részben a kitöltés felső szintjének hulladékai, részben a tető külső oldalán, annak tövében feküdtek. — A tető fedésére használt anyag bőr, rászórt föld vagy növényi anyag lehet. A ságvári kunyhónál az utóbbi fedőanyagra gondolunk. A bőrökkel fedett kunyhó elpusztulásánál, leégésekor, mint ez itt történt, nem találunk 50 cm szélességű égett és faszenes területet, és ugyanígy nem gondolhatunk földdel fedésre sem. A rekonstrukciónak a bureti házról ismert módjára, agancsokból összekötözött és ezután fedett tetőszerkezetre szintén nem gondolhatunk. A tetőt kellő vastagságban vékonyabb galyakkal fedték be. A gödröt körülvevő széles, faszenes sáv könnyebb fedőanyagot, mint pl. fűvet, nem enged feltételezni — lehetséges azonban, hogy erre aztán bőröket dobtak. A galyakat Banner J. szóbeli véleménye szerint valószínűleg képeken a tetőre felkötötték, ezért leégésekor a tető nem befelé hullott, hanem körül a földre csúszott. A fedőanyag egy része középen, függőlegesen a gödörbe hullott, amit a kissé beszűkülő gödörfalak közötti szén, de nem kiégett folt mutat. Az égési nyomok alapján a tető a kunyhó É-i oldalán volt a legvastagabb. — A putri közvetlen környékén, külső szélén a leletanyag igen kevés. Rogacsev Kosztyenki IV.-ben ezt azzal magyarázza, hogy a tetőt földdel fedték, ill. a tövénél kis földhányás volt.⁵⁷ Az utóbbira gondolunk Ságváron is. A bejárat helyét, minthogy az egész kunyhóalapot nem ismerjük, nem határozhatjuk meg. A késői paleolitikus kis kunyhóknál többször a gödör sekélyebb részén tételezhetjük fel a bejáratot, de a hosszú lakóházaknál is a fal legkülönbözőbb pontjain található, amit néha lépcsőzetes mélyülés mutat. A ságvári kunyhó maradványainál legfeljebb abból vonhatunk le egészen bizonytalan következtetést, hogy a gödör DNy-i falánál a leégett tetőnek egészen csekély maradványát találtuk. A kunyhó D-i falához elég közel az ásatás leírásában is említett kis műhely volt.

⁵⁶ Rogacsev, A. N., Szovjet Régészet 5 — 6 (Bp. 1953) 39.

⁵⁷ Uo., 41.

⁵⁸ Az ásatás második felületében talált, sűrű hulladékból álló lencsealakú folt magyarázata sokkal nehezebb. A kelet-európai fiatal paleolitikumban ismerünk hasonló kunyhókat, melyeket csak a hulladék és az elszíneződés jelez. Meggyőződésem, hogy több kutató ezt a területet szintén kételkedés nélkül lakásnak tartaná. Gondolhatnánk azonban a feltárt lyukaknál nagyobb méretű raktárgödörökre, melyek a keleti telepeken

A kunyhót, méreténél fogva egészen kis közösség, legfeljebb néhány tagú vadászcsoporthoz, vagy ismerve a ma is létező putrik zsúfoltságát, egy család használhatta, — egészen valószínű tehát, hogy a telepen több hasonló kis építmény létezett. A gödörlakást legalább két alkalommal használták huzamosabb ideig, és szerkezetének erőssége, jellegzetességei alapján feltehető, hogy téli szálláshely, ill. vadásztanya volt.⁵⁸

Az ismertetett agancs-eszközöket ugyan nem a lakógödör mellett, de szintén olyan helyen találtuk, ahol egészen kétségtelen, hogy a cölöplyukakat gödrök készítésére használták. Kormeghatározást ugyan nem adnak, de feltűnő analógiái ezt is befolyásolhatják. Kifejezetten a keleti gravetti kultúra termékei, előkerülésük tehát Ságváron nem meglepő. A telep kultúráját keleti, némileg atipikus jellegű gravettinek tartjuk, melynek kapcsolatai Langmannersdorf, Keleten a Mezyn—Kosztyenki IV. fokozat felé vannak meg.⁵⁹ A kelet-európai telepek geokronológiai meghatározása még bizonytalan, kétségtelen azonban, hogy Ságvár felső kultúrrétegének leletei, jellegzetességei a fiatal fokozatokba tartozókhöz hasonlóak. A telep korát, régibb leletanyag feldolgozása és a rétegtani megfigyelések alapján, feltételeken a W. 2. végére, a W. 3. elejére helyeztük. Az újabb ásatás eredményei, így az agancs-eszközök feltűnő mezyni analógiái teljes mértékben alátámasztják ezt a meghatározást, a köeszközök azonban inkább a fiatalabb időszakra mutatnak (W. 3.). Azt a megfigyelésünket, hogy Ságvár Langmannersdorffhoz való hasonlatossága mellett is több kapcsolatot mutat a keleti telepekhez — elsősorban a Kosztyenki IV. fokozatnak lehet megfeleltetője —, mint a Dunakanyar vidékének telepei és telepnyomai, a fenti adatok szintén alátámasztják. A rénvadász-telep olyan időszakban élt, amikor egész Közép-Európában már a gravetti kultúra volt elterjedve, annak fiatal csoportjai éltek, Ny-i irányú előretörése is megkezdődött. Aurignaci rezervátumok már alig lehetségesek, a kultúra azonban helyi jellegű csoportokat, elkülönült gravetti változatokat hozhat létre, időközben pedig újabb K-i behatások is érik területünket. Ságvár Ny-i irányú kapcsolatai, az alsó-ausztriai telepekhez való viszonya, a gravetti népcsoportok időszakos vándorlási körzetében levő helyzete, a telep téli-szállás jellege stb. olyan feltevések, melyeket részben az újabb ásatás is alátámasztott, de amelyek bizonyításához további feltárás, lehetőleg az egész telep megismerése szükséges.

Gábori Miklós

gyakori kísérői a háznak, és amelyeknek a mérete használatának számától függ. A hulladékfoltot leginkább nagy méretű tűzhelynek, csonttörő-helynek tarthatjuk, a (l. Langmannersdorf) azonban újabb, hasonló helyek megfigyelése, vagy esetleg csak a környező terület feltárása lesz szükséges ahhoz, hogy használatukra nézve megnyugtatóbb választ adhassunk.

⁵⁹ Hančar, Fr., i. m. 1942. 164—167. — Hančar meghatározása szerint a Mezyn-fokozat kora a W. 2. vége, ill. a W. 3. eleje.

РЕЗУЛЬТАТЫ НОВЫХ РАСКОПОК ПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЙ СТОЯНКИ В ШАГВАРЕ

Резюме

На лессовой стоянке в Шагваре в 1957 году начались новые раскопки, целью которых было проконтролировать неполные данные в отношении способа заселения, полученные в результате раскопок, имевших место ранее, последний раз в 1941 г. Первая глава статьи публикует наблюдения раскопок, самым важным результатом которых было раскрытие первой на территории Венгрии палеолитической землянки. Глава дает описание двух раскопочных блоков, расположения очагов, скопления отбросов и двух маленьких мастерских, расположения найденного материала, дает наблюдения по землянке, ее заполнению и по ямам от столбов. Здесь, кроме землянки, мы впервые встречаемся в венгерском палеолите с железом начальника, тремя орудиями, сделанными из рога — кирки или мотыги — аналогии которых ведут в сторону Мезина. Глава II публикует обнаруженный археологический материал, в первую очередь, орудия из рога и исследует их типологическо-терминологический вопрос. Затем здесь разрабатывается вопрос о каменном ремесле, продуктов которого здесь найдено на 45% больше, чем во время предыдущих семи раскопках вместе взятых. Материал, относящийся, главным образом,

к пластинам и скребкам, ведет отчасти в сторону Нижней Австрии, а отчасти в сторону молодого восточно-европейского Граветти, который можно охарактеризовать стоянкой Костенки IV. Ее сначала мы относили к концу W2 и началу W3, но на основании новых наблюдений, ее датировка возможна более молодым временем, однако для этого необходимо определение эпохи, базирующееся на точных данных. В главе III исследуются вопросы палеолитических жилых построек с возможностью их классификации и проблемы способа поселения. Глава содержит публикацию некоторых общих черт землянок, вернее домов, расхождения в их конструкции и подвергает краткому сравнительному изучению наблюдения по шагварской стоянке. Землянка небольшого размера с углубленным в землю фундаментом, с крупным по сравнению с ее размерами покрытием могла служить зимним жилищем. Ямы от столбов, вернее вместо столбов, остатки горелого покрытия и так далее дают возможность реконструировать уничтоженную часть и покрытие жилища, что более углубленно исследуется в VIII томе *Acta Arch. Hung.*

M. Габори

LES RÉSULTATS DES FOUILLES RÉCEMENT EFFECTUÉES DANS LA STATION PALÉOLITHIQUE DE SÁGVÁR

Résumé

En 1957 furent reprises les fouilles de la station de loess de Ságvár, ayant pour but de contrôler les observations relatives à la forme du campement. Ces observations dignes d'attention, mais défectueuses ont été faites au cours de l'exploration effectuée pour la dernière fois en 1941. Nous avons exécuté les fouilles dans la partie centrale de la station, dans un territoire situé entre deux chemins creux, dans la proximité des territoires antérieurement dégagés, sur deux surfaces plus petites qui étaient à 15 m de distance l'une de l'autre (fig. 1).

Le premier chapitre de l'étude expose la marche des fouilles, les observations de détails, les données relatives à la couche archéologique, et la situation des trouvailles, des amas d'os et des foyers. Le niveau supérieur du campement s'étend sur un seul niveau cohérent dans une profondeur de 1,2—1,5 m. Son épaisseur est de 8—10 cm et il s'incline un peu vers l'ouest. Son matériel est constitué de débris de charbon de bois, d'une quantité plus grande d'éclats et d'outils de pierre, et surtout de déchets d'os. La plus riche en trouvailles était la partie centrale, puis orientale du territoire I; la proportion de la présence d'outils de pierre est marquée sur la carte par un X. Les bois de renne furent trouvés à plusieurs endroits disséminés l'un sur l'autre, et dans chaque cas se trouvait dans leur proximité un ensemble plus riche d'outils de pierre. Nous avons en outre dégagé plusieurs foyers d'occasion qui — en dehors de celui qui était creusé dans la terre et dont le diamètre était de 70 cm — mesuraient 35 à 60 cm et étaient situés à une distance de 70—190 cm l'un de l'autre. C'est dans la partie centrale de la surface I que nous avons dégagé la fosse d'habitation paléolithique, la première en Hongrie, fosse dont le remplissage d'une couleur foncée se découpait dans une profondeur de 1,2—1,3 m. Une partie, celle qui se trouve dans la proximité du chemin creux, est détruite, or la majeure partie permet, grâce à ses nombreuses caractéristiques, de la reconstituer. La fosse d'habitation est de forme allongée irrégulière; le remplissage a livré une grande quantité d'outils, d'éclats et d'autres trouvailles archéologiques. La densité des trouvailles a pu être particulièrement bien observée sur le rebord de la fosse et au centre: près du mur abrupte nous avons dégagé un atelier

consistant en blocs de matières premières, de pierres en forme de coup de poing et d'éclats. Les restes du toit brûlé ont, sur le côté sud de la fosse, entouré le rebord dans une zone étroite, puis plus large, en forme de couronne. Au centre se trouvait une grande quantité de déchets de charbon de bois et les restes du toit brûlé. Outre le remplissage apparent, nous avons aussi retrouvé sur les bords de la fosse la place des poteaux. Dans le profil que formait le chemin creux est apparu un trou de poteau plus grand, déversant vers l'intérieur de la fosse, et sur le bord sud de la base de la cabane, un trou de poteau plus petit dont le diamètre est de 16 cm, et la profondeur de 18 cm. Entre ceux-ci se trouvaient en outre deux potences non creusées dans le sol, de 14 cm de diamètre. Le plus grand diamètre de la fosse est de 3,2 m, et la plus grande profondeur, entre le trou de poteau et l'atelier, là où elle se rétrécit, est de 67 cm. En déblayant le remplissage qui a livré le plus de trouvailles, on a constaté que la fosse d'habitation a été utilisée à demeure à deux reprises; une couche de campement plus forte se trouvait dans une profondeur de 7 à 8 cm en partant du rebord, puis dans le fond de la fosse. La cabane était dressée sur un petit relief du niveau de jadis, autour de sa base une zone plus étroite manquait de trouvailles, puis continuait la couche archéologique. Nous avons décrit, examiné et reconstitué les détails dans l'étude parue dans le Vol. 8 de *Acta Arch. Hung.* — Sur le côté sud — sud-ouest de la base de la cabane gisaient quelques fragments de bois de renne, et sur le bord sud dans une quantité plus grande. Ces bois ont dû être appuyés contre le mur ou auraient appartenu à la toiture. — Au sud-ouest nous avons dégagé un petit atelier. Dans la proximité du rebord nord-ouest de la fosse nous avons ramené au jour une trouvaille jusqu'ici unique dans le paléolithique hongrois, un „bâton de commandement” de grandes dimensions. — Nous avons dégagé la couche archéologique inférieure de la station, située plus bas, sous la partie est de la surface I et ne se rattachant nulle part à la couche supérieure. Le niveau du campement, situé dans une profondeur de 3,3—3,6 m, ne livrait en moyenne que plusieurs places de foyers, épaisses de 4 cm, du matériel paléontologique et peu d'outils. — Le territoire II contenait des trouvailles dans une abondance

surprenante. La couche archéologique au milieu de la petite surface, épaisse de 6 à 7 cm, a, dans une profondeur de 2,2 m, passé en un amas d'éclats dont le diamètre était de 3,9 m, et dont l'épaisseur a, au milieu de l'amas de section lenticulaire, atteint à 45 cm. Dans son entourage, particulièrement sur le bord sud, fut mise au jour une grande quantité d'os dont la matière virée au brun s'était cimentée de morceaux d'os mêlés de charbon de bois, de fragments de bois de renne, de nombreux éclats et outils de pierre. La quantité des débris s'amointrissait vers le milieu de l'amas et passait en un solide foyer gris-rougeâtre. La forme de celui-ci, après le dégagement de la couche de débris, se découpait sur le niveau inférieur. La tache brun-rougeâtre mesure $3,9 \times 3,3$ m (Pl. II, fig. 2), avec au milieu l'enfoncement du foyer de 90 cm de diam., qui — abstraction faite de l'épaisse couche de débris qui la couvre actuellement — est de 18 cm. A peu près au nord-sud de celle-ci étaient situées deux petites fosses creusées dans la terre dans une profondeur de 47 et 45 cm, d'un diamètre de 37 et de 45 cm (fig. 2) dont le remplissage brun se détachait nettement du loess, n'a livré aucune trouvaille. Le niveau inférieur de l'amas de débris contenait, dans la profondeur du foyer également, une grande quantité d'esquilles et d'outils dont les plus importants sont les trois outils en bois de renne, apparus sur les rebords de l'amas : l'un dans la proximité du centre du foyer. Ces têtes de houe et de pioche sont apparues pour la première fois dans le paléolithique hongrois. (Grâce aux fouilles de 1958, les observations faites dans le territoire II ont été entre-temps complétées de nouvelles données.)

Le résultat le plus important des fouilles de Ságvár est sans aucun doute le fond de cabane — mais, en dehors des outils de bois de renne et du „bâton de commandement”, la nouvelle industrie lithique est-elle aussi digne d'attention. Les fouilles ont livré de 45% plus de trouvailles archéologiques que toutes les sept fouilles pratiquées antérieurement. Le nouvel ensemble de trouvailles ne change point le caractère de la civilisation de la station, au contraire, il met encore mieux en relief les attaches orientales de cette civilisation.

Le deuxième chapitre de l'étude fait connaître les trouvailles archéologiques. Il traite du mode d'emploi des trois outils de bois de renne ainsi que de la question de la typologie et de la terminologie de leurs analogies. Les divers auteurs déterminent de manière différente, les haches, houes, marteaux et pioches du paléolithique supérieur, même s'ils proviennent du même site, aussi en matière de leur dénomination se présente-t-il une incertitude. Dans notre cas les noms sont sans aucun doute en rapport avec les travaux de la fosse d'habitation et des trous creusés dans la terre, précurseurs des outils utilisés dans ces temps-là pour les travaux de terrassement et plus tard pour l'agriculture. En passant en revue les analogies trouvables dans le territoire de l'Europe Centrale et Orientale, on constate qu'aucun type ne peut être rattaché à une époque ou à un stade de civilisation nettement déterminés, car on trouve dans le même site des types divergeants l'un de l'autre, il est cependant hors de doute qu'ils sont partout les produits du Gravettien oriental. Les analogies les plus proches des spécimens de Ságvár sont connues par Mezyn. En examinant les outils analogues du territoire de l'Europe Orientale, l'auteur constate, à l'encontre de Fr. Hančar, que ce sont des houes, et pioches, très rarement des haches, utilisées pour les travaux agricoles, menant vers les formes néolithiques. Les civilisations néolithiques du territoire de l'Europe Centrale et Orientale ont dû éventuellement hériter la houe du postgravettien tardif, qui vécut pendant longtemps, — de même que la riche industrie lithique qu'on trouve justement dans le territoire auparavant gravettien. L'industrie de pierre comprend pour la plupart des lames „Grattoirs sur bout de lame” tandis qu'on n'en trouve des pointes de burins et de gravettes qu'en un seul exemplaire. Le travail des outils est d'habitude plus fin, leur type est plus déterminé que ceux de Ságvár antérieurement connus, et permettent de conclure à une civilisation un peu

plus récente. Les analogies des outils se retrouvent en partie dans les stations de Langmannersdorf et de Kamegg, et en partie dans la station de Kostienki IV, et en général dans les trouvailles plus récentes de l'Europe Orientale. Un groupe spécial des outils de pierre est constitué de 24 instruments en forme de coin, au tranchant plus large, et trapézoïdes (fig. 3, 19—20), qu'on rencontre pour la première fois dans le paléolithique hongrois. Leurs analogies sont connues par Kostienki IV également. Quant à leur utilisation, il conviendrait de supposer qu'ils étaient des pièces intercalaires en pierre des outils de bois de renne. — En dehors des outils de pierre et de bois de renne, l'ensemble des trouvailles consistait surtout d'éclats, d'un grand nombre de blocs de matière première, de pierres en forme de coup de poing, de supports de pierre et de plaques de pierre fortement brûlées et craquelées par l'action de la chaleur. On a en outre ramené de la fosse le fragment d'un petit outil de pierre, des perles dites *Dentalia*, un morceau d'argile malaxé et un pendant en os en forme de demi-lune. C'est encore le remplissage de la fosse qui a livré des pierres de couleurs et de formes surprenantes, roulées par l'eau, pierres que les habitants du campement ont évidemment ramassées — tout comme les concrétions ferrugineuses et morceaux de hématite, de diverses formes — à cause de leur formes frappantes, et non pour être utilisées. — Les matières premières dont ils se servaient pour fabriquer des outils, étaient en partie les cailloux de ruisseau trouvés dans les territoires voisins, et en partie elle provenaient d'endroits plus éloignés, de la région du Mecsek, et plus encore des montagnes de Tokaj, tandis que les hématites et autres concrétions ferrugineuses provenaient du territoire de bauxites de la rive nord du lac Balaton.

Dans le troisième chapitre l'auteur s'occupe de la question de la cabane paléolithique, de son examen comparé, puis de la possibilité d'une reconstitution. L'édifice en soi-même n'est pas, à l'intérieur du paléolithique supérieur, un indice important pour marquer l'époque et déterminer plus exactement la civilisation. Les recherches jusqu'ici faites permettent seulement de constater que, non compter les diverses données de l'Europe Occidentale, la cabane est caractéristique de l'Aurignacien supérieur oriental, du Gravettien et de la population arrivée en Europe Centrale. La classer et l'intégrer dans des groupes-type est un problème des plus difficiles de l'examen des campements. Un des modes les plus logiques de la classification est fourni par les dimensions et la forme de la base de la cabane. La séparation des maisons longues, de petites et de grandes dimensions (Fr. Hančar) est cependant un procédé qui ne concerne que la forme, et nous rencontrons, même à l'intérieur de ces deux sphères, des types de cabanes et de maisons qui divergent l'un de l'autre quant à leur structure. Pour le moment, la maison d'habitation qu'elle soit de grandes, ou de petites dimensions, ne caractérise pas exclusivement les divers groupes de civilisation, voire les époques, et il semble absolument probable que tous deux types aient pu exister dans la même population. En examinant le campement, il faudrait tenir compte en outre du caractère permanent ou provisoire, hivernal ou estival de l'édifice. Ceci — vu que parmi les habitations paléolithiques, connues aujourd'hui déjà en assez grand nombre, on trouve à peine deux types identiques — ne pourrait être atteint qu'en les examinant un à un, non pas en les classant par types, mais en tenant compte conjointement des dimensions, de la forme de la base, et de la toiture, ainsi que des corrélations de tout le campement. En passant en revue les quelques traits analogues des cabanes de l'Europe Centrale et Orientale, on constate que celle de Ságvár, avec ses petites dimensions, sa base enfoncée en terre et sa toiture trop robuste par rapport à ses dimensions, diffère des autres, et qu'elle a sans doute été un gîte d'hiver. Les trous de poteaux permettent de reconstituer la partie détruite de la cabane ainsi que la toiture (V. Acta Arch. Hung. 8, 1958). — Les résultats des fouilles résumés, on constate que la civilisation de Ságvár

est une variante du Gravettien oriental dont on peut démontrer les attaches en partie avec les stations de la Basse Autriche, et vers l'Orient avec le degré de Mezyn et Kostienki IV, ainsi qu'avec les stations paléolithiques supérieures du même âge. La station de chasseurs de rennes a vécu dans une période où le Gravettien était homogènement répandu dans toute l'Europe Centrale et Orientale et où la présence des réserves aurignaciennes était déjà presque impossible, mais où cette civilisation de longue vie a créé des groupes d'une teinte locale. La chronologie antérieurement établie,

en vertu de laquelle nous avons situé la station conditionnellement à la fin du Würm 2 ou au début du Würm 3, se trouve en partie étayée par les résultats des fouilles récentes, or, diverses observations et le caractère récent de l'industrie lithique permettent en même temps, de la dater d'une période plus tardive. Cette question, de même que les problèmes surgis dans le domaine culturel, ne pourront être résolus que par l'exploration complète de la station et par une chronologie reposant sur une base exacte.

M. Gábori

A FELSŐ-PANNÓNIAI ISIS-KULTUSZ PROBLÉMÁI

Az egyiptomi vallástörténet megoldandó feladatai közé tartozik még ma is az egyiptomi kultuszok Egyiptomon kívüli elterjedésének sok kérdése, mindenekelőtt pedig az a probléma, hogy milyen mélyen gyökereznek az Isis-kultusznak egyes számai az Itálián kívüli területeken. Egy még szűkebb, deszámunkra annál jelentősebb problémakört jelent Pannónia, illetőleg az az irodalomban még legutóbb is felvetett kérdés, hogy beszélhetünk-e ott elterjedt egyiptomi kultuszról. A dunai területre vonatkozó, legutolsó összefoglaló munka Elisabeth Schweditsch, sok tekintetben jeles disszertációja¹ nyíltan veti fel ennek tagadását: „Von einem tatsächlichen Kult auf breiter Basis von dem auch die Einheimischen erfasst wurden, wird man kaum sprechen können.” Schweditsch szerint nem mond ellent az a tény, hogy egyiptomi szobrocskákat találtak e területeken, mert véleménye szerint Egyiptomból hozott tárgyakról van szó és nem szól a kultuszok mellett még az egyedi kancsó sem — ezzel a későbbiekben bővebben fogunk foglalkozni —, mert szerinte ez csupán: „im Rahmen einer völlig privaten Verehrung wegen ihrem hohen Gold- und Silberwert einfach auch als Schmucksache zu werten ist.” E szerző hangsúlyozza továbbá, hogy a Duna melletti területen nem kerültek elő sem nagyobb kultusz-szobrok, sem kultusz-épületek. Véleménye szerint pedig éppen csak a szentélyekben lehet kifejezetten Isis-kultuszról beszélni, ott, ahol a mindennapos istentisztelet folyt, és amely a különböző ritusok színhelyül szolgált.

A helyi kultusszal kétségtelenül szorosan összefüggő Noreia-szentélyek vizsgálatát figyelmen kívül hagyva, általában úgy vélték, hogy e kérdésre teljesen biztos válasz nem adható. Egy savariai Isis-szentély megléte e tekintetben is döntő fordulatot jelenthetett. Ennek megalapozott feltételezésével, majd megtalálásával ez be is következett. A még teljesen fel nem tárt Isis-szentély² régészeti és vallástörténeti általános jelentőségének méltatását e helyen nem is érintve, azt csupán az egyiptomi kultuszok bizonyítékául szolgáló legfontosabb láncszemként említjük meg, olyan láncszemként, amely e szempontból egy eddig elhanyagolt terület jelentős és bizonyító erejűnek vehető anyagát kapcsolja egybe, ill. erősíti meg. A felső-pannóniai egyiptomi kultuszok problémájának nem végleges megoldására, de annak bizonyítására, hogy a kultuszok elterjedésére, sőt, néhány esetben azok jellegének megállapítására is van

lehetőség, néhány erre vonatkozó adatot szeretnénk vizsgálat alá venni.

E problémák felvetésére azt az utat választottam, amelyet öt évvel ezelőtt jelöltem meg, éppen a Schweditsch-féle tételek megcáfolására. Erre támaszkodva kíséreltem meg 1954-ben a Régészeti Társulat szombathelyi ülésén, majd 1955-ben az Akadémia Klasszika-Filológiai munkaközösségében tartott előadásomban egy — Szombathely belvárosi területén feltételezett — Isis-szentély létének bizonyítását. Az a régészeti emléktárgy, amelyet akkor és jelen munkámhoz is felhasználtam, vagy csak röviden említve, vagy pedig — elsősorban kronológiai tekintetben — téves beállításban szerepelt a tudományos irodalomban, ami ennek összefoglaló értékelését szinte lehetetlenné tette. Éppen arról az anyagról van szó, amely a felső-pannóniai Isis-kultusz méltatásához alapvető jelentőségű. Érdekes, hogy ezek az emléktárgyak a Magyarországon a legrégebben ismert ilyenmű régészeti anyaghoz tartoznak.

Pannónia egyiptomi vallási kultuszainak nyomai Drexler múlt század végi, alapvető — bár azóta sok tekintetben elavult — összefoglalása³ óta ismertek voltak, de azoknak tudományos értékelését egy szűkebb területnek részletesebben vizsgált anyagán keresztül Dobrovits Aladár végezte el. Munkája ugyan elsősorban az aquincumi egyiptomi emléktárgyakat ismerteti, de ezekkel kapcsolatban méltat néhány jelentősebb emléket Aquincum közelebbi és távolabbi környékéről is.⁴ E dolgozat eredményeivel legutóbb J. Leclant foglalkozott⁵ és utal arra a véleménykülönbségre is, amely Dobrovits és Nagy Tibor között fennállt, amennyiben az utóbbinak összefoglaló értékelése⁶ az egyiptomi kultuszok jelentőségét jóval kisebbnek, szegényebbnek veszi fel, mint Dobrovits és azok hívei között csak kereskedőket, rabszolgákat, tisztviselőket, de nem katonákat feltételez. Ezzel szemben Dobrovits utal pl. az aquincumi katonai amfiteátrum mellett talált Thoeiris szobrocskára, azonkívül több amulettre, usebtire, istenszobrocskára, amelyek leletkörülményei ugyan nem mindig teljesen bizonyosak, de mind Aquincumból, vagy környékéről valók. Az egyiptomi kultuszoknak a carnuntumi múmia-lelet⁷ mellett Pannóniában egyedülálló lelőhelyévé vált Aquincum azzal a két múmiával, amelyet Nagy Lajos ismertetett.⁸ A legerdekesebb aquincumi lelet mindenesetre az az 1852-ben talált óbirodalmi sztélétöredék, amelyet több, mint fél évszázada

¹ Schweditsch, E., Die Umwandlung ägyptischer Glaubensvorstellungen auf dem Weg an die Donau — ihre Kenntnis in Raetien, Noricum und Pannonien. Diss. (Graz 1951).

² Szentlélek T., Előzetes jelentés a savariai Isis-szentély 1956. évi ásátásairól. Arch. Ért. 84 (1957) 78—79.

³ Drexler, W., Der Cultus der ägyptischen Gottheiten in den Donauländern. Mythologische Beiträge I. (1890).

⁴ Dobrovits A., Az egyiptomi kultuszok emlékei Aquincumban. BpR 13 (1943) 47—.

⁵ Leclant, J., R&A 53 (1951) 384—.

⁶ Nagy T., Bp. Tört. I. Budapest az ókorban. II. Vallási élet Aquincumban. (1942) 426.

⁷ Vö. Swoboda, E., Carnuntum, seine Geschichte und seine Denkmäler. (Wien 1953) 101.

⁸ Nagy L., Aquincumi múmia-temetkezések. Diss Pann I. 4 (1935).

Mahler Ede tett közzé.⁹ (E minden szempontból jelentős emléktárgy kellő méltatása még hiányzik az irodalomban; korrekcióra szorul szöveg-töredékének átírása is. A felirat iránt különben E. Edel professzor is érdeklődött legutóbb.) Alapvető jelentőségűvé válik e tárgy, ha feltételezzük, (véleményem szerint a meglévő leletadatok alapján csak feltételezésről lehet szó és nem bizonyosságról, ahogy Dobrovits leszögezi) hogy a kő egy Isis-szentély díszei közé tartozott. A helyi kereslet körülményeiből magyarázza Dobrovits az aquincumi római fazekastelep terra sigillata tálain előforduló ábrázolásokat is, amelyek Isist és Sethet tüntetik fel. A sokrétű és érdekes aquincumi és Budapest környéki egyiptomi anyag Pannónia Inferior székhelyének, az i. u. I.—II. századi kereskedelmi jelentősége mellett a keleti, elsősorban Isis- és Mithras-kultuszok erős térfoglalását kétségtelenül bebizonyította.

Annál indokoltabb volt tehát annak a kérdésnek felvetése, hogy milyen keleti kultusz-maradványokkal számolhatunk Savariában, amely Emona mellett Pannónia legrégibb városa és Pannónia Superior székhelye volt. Mint ismeretes, az eredeti veterán kolóniában már igen korán emoniai polgári kolónia is telepszik. Pannónia katonai színezetű urbanizációjában — mondja Alföldi —: „Savaria a legpolgáribb elgondolású kolónia-alapítás”.¹⁰ Valentinianus idejében mindenesetre Pannónia legkellemesebb városa, amennyiben ehhez hasonló kényelmet a császár máshol nem is talált: „... nullaque sedes idonea repperiri praeter Savariam poterat.”¹¹ Kutatási területünk számára lényeges körülményként kell hozzáfűznünk ehhez azt, hogy Savaria Pannónia Superior császár-kultuszának központja volt.¹²

Az 1777-ben alapított szombathelyi egyházmegye első püspökének, Szily Jánosnak érdeme Savaria történeti emlékei nagy részének megmentése. Az általa épített püspöki palotában helyet kap a földszinti díszteremben elhelyezett lapidarium, ami egyben az első magyar múzeum is.¹³ Szombathely történetének és régiségeinek megírására a magyar régészeti tudomány első nagy mestere, Schoenvisner István kap megbízást, akinek még ma is forráserejű nagy munkája: *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem* 1791-ben jelent meg. Ebben találkozunk először azzal a köemlékkel, amelynek relief-ábrázolása központi helyet foglal el a pannóniai — sőt, hozzátehetjük,

az egész késői kori Egyiptomon kívüli — egyiptomi kultuszok vizsgálatában (V. t. 1). Állíthatjuk, hogy ez a — ma is a Szombathelyi Savaria Múzeumnak értékei közé tartozó — lelet, éppen a római provinciák Isis-kultusza tanulmányozásának hiányosságai miatt nem vált másfél évszázad után sem közismertté. Schoenvisner leírása ugyan rövid, de a lényeget megadja: „*Lapis quadratus, in quo Anubis, seu Cynocephalus representatur inter duo alia Numina medius, Isidemne, et Serapidem? an Hygieam et Aesculapium dicam? incertus haereo.*”¹⁴ A mellékelt táblakép is hűen adja vissza a rendkívül érdekes reliefet. Drexler műve is csak Schoenvisnerre utal, míg Schweditsch érthetetlenül tévesen egy másik — általunk még tárgyalandó — feliratos köemlékhez tartozó ábrázolásnak veszi és a következő szavakkal jellemzi: „... in der Mitte eine en face stehende halb tierische Gestalt mit Hundekopf in kurzem gegürteltem Gewand und erhobenen Händen: Anubis. Links, ebenso en face, eine weibliche Statue in langem Kleid und rückwärts herabhängender Palla: Isis, die einer sich zu ihr hinauf ringelnden Schlange eine Schale (?) reicht. Auf der rechten Seite steht Serapis...”¹⁵

Dobrovits A. ismerte fel először, hogy az Anubis ábrázoló alak tulajdonképpen Anubis-maszkot visel. (Egy ilyen maszk van a Hildesheimi Múzeum egyiptomi gyűjteményében). Dobrovits is¹⁶ röviden foglalkozik csak a relieffel, de új magyarázatot adott azáltal, hogy az ábrázolást egy misztérium-játék-jelenet bemutatásának vélte. Savaria római-kori régészetének néhány évvel ezelőtt elhunyt jeles kutatója, a pannóniai egyiptomi emlékek egybefoglaló értékelésével is először foglalkozó Paulovics István által (a ma is nagy értékű „*Lapidarium Savariense*”-ben) adott rövid leírás is feltételezi a maszkot a római tunikás alakon; a női alakban Hygieiát, vagy Isist, a jobboldali férfiben Serapis-Aesculapiust lát és szerinte az egész jelenetben a hellenisztikus egyiptomi vallásnak a görög-római mitológiával való keveredése jelentkezik.¹⁷

A reliefnek általam történt tanulmányozása olyan részletkérdéseknek a felvetését hozta magával, amelyek a jelenet ábrázolását és ezzel kultikus jelentőségét és célját is némileg más világításba is helyezheti. A kő, sajnos, már Schoenvisner 1791. évi leírása és a mellette közölt metszet szerint is oly rossz állapotban volt, hogy ábrázolása minden részletéről bizonyosat alig mondhatunk. A kétségtelenül császárkori, i. u. II.—III. századra datál-

⁹ BpR 7 (1900) 170—.

¹⁰ Pannónia rómaiságának kialakulása és történeti kerete. Sz 70 (1936) 30.

¹¹ *Ammianus* Marcellinus, 30, 5, 14. Vö. Gráf A., Pannónia ókori földrajzára vonatkozó kutatások. Diss Pann I. 5 (1936) 70—.

¹² Savaria történeti jelentőségének legújabb összefoglalása Kádár Z. kandidátusi értekezésében (Savaria szobra. 1958) 13—.

¹³ A szombathelyi köemlékek történetére és kiállítására vö. a Szombathelyi Múzeum kőtárát létrehozó

és berendező Paulovics István munkáját: *Lapidarium Savariense*. Acta Savariensia 2. (Szombathely 1943) 3—.

¹⁴ *Schoenvisner*, E., i. m. 61.

¹⁵ *Schweditsch*, E., i. m. 47.

¹⁶ *Dobrovits* A., Egyiptom és a hellenizmus. (Bp. 1943) 49., 2. kép.

¹⁷ *Paulovics* I., i. m. 42.; A múlt században [Maionica, E.—Schneider, R., Bericht über eine Reise im westlichen Ungarn. AEM 2 (1878) 9.] még „halb tierische Gestalt”-ról írtak. Lásd u. i. a még régebbi irodalmat; Preller, Steinbuchel, Lipp méltatását is.

ható relief provinciális munka, de darabossága ellenére is olyan érdekes momentumokat tüntet fel, amelyek feltétlenül tudatosnak és nem véletlennek minősíthetők. A képen nem vehető ki jól, de az eredetin jobban látható, hogy a háttér, különösen a jobboldali alak mögött, erősebben mélyített, tehát azt a benyomást kelti, hogy Serapis alakja mintegy onnan lép ki. Rongálódása ellenére is felismerhető a modiusnak vehető fejdísz. Jobb kezében sceptrum van. A baloldali nőalak baljában — esetleg a tenyerén tartott csészéhez lehajló — tekeredő kígyót látunk. A jellemző motívumot kétségtelenül ez a kígyó adja. A többféle helyzetben ábrázolt kígyó megengedi Hygieia ábrázolását, — a lapos csésze feltüntetése bizonyossá tenné ezt. Egyiptomi kultikus tárgy esetében azonnal Isis-Hygieiára gondolhatunk, úgy, ahogy annak szinkretisztikus elképzelése kimutatható Delosban,¹⁸ ahol az egyiptomi kultuszok jelentőségét legutóbb is kiemelte Leclant és de Meulenaere.¹⁹ A bemutatott reliefnek egyedülálló ábrázolásmódja mindenesetre megengedi az Isis-Hygieia elképzelést, nemcsak tartalmi okokból, — a jótevő, gyógyító istennővel állunk szemben mindkét esetben — de az ábrázolás stílusjegyei miatt is, hiszen Isis jelképeként is szerepel e korban a kígyó. Legalábbis feltételezhetjük, hogy a provinciális kőfaragó előtt, akár a mintakönyvek ábrázolásain keresztül is, ott lebegett nemcsak Isisnek, de annak a papnőnek az alakja is, aki az ismert Vaticani reliefen balkezén tartott kígyóval Isis papnőjeként és annak megsemmisítőjeként is egy processziót vezet.²⁰

A már említett háttérből való kilépés ábrázolása mellett még további olyan adatot véltem találni a savariai reliefen, ami által a jelenetet egy körmenet, ill. annak egy részlete bemutatásának magyarázhatjuk. A középső alakon kétségtelenül megállapítható maszkot viselte ugyanis a leírások szerint az Anubist képviselő pap, aki ennek a menetnek legjellemzőbb alakját képezi. Ennek kezében pálmalevél van, amely reliefünkön is jól látható. Nem ily tisztán kivehető már, de valószínű, hogy baljában az ugyancsak szokásos caduceust tartja. A kő részletesebb vizsgálata után, az éremábrázolások párhuzama alapján kivehetőnek vélem a mellett borító páncélnak feltüntetését is, amely tehát Anubist hadvezéri jellegben mutatja be,

ahogy a császárkori ily körmeneteken szokásos volt.²¹ Hozzáfűzhetjük ehhez, hogy a Vaticani relief ábrázolásánál sokkal közelebb áll az ismert apuleiusi körmenetleíráshoz a Schede által publikált relief,²² ahol a sakálfejű Anubis halad elől a menetben. A szombathelyi reliefen is szétárt karokkal a központba állítva jelenik meg Anubis és mintegy követi őt a két szembenéző alak.

A savariai nagy kőreliefnek kultikus ábrázolása már egymagában ráirányítja a figyelmet Felső-Pannónia e centrumában feltételezhető Isis-vallás meglétére.²³ Fokozottabb jelentőséget nyert azonban azáltal, hogy olyan vallásos megnyilvánulásnak minősíthetjük, amely magában Saváriában is lejátszódhatott. A császárkori római egyiptomi kultuszok legnagyobb tömegmegmozdulása a tengeri hajózás megnyitásával kapcsolatos tavaszi ünnepség, a Navigium Isidis, amelynek pompázatos felvonulását ecseteli Apuleius Metamorphosisa. Megvolt azonban az újévi nagy ünnepség is, amely közvetlen összeköttetésbe hozható az egyiptomi felfogás szerinti örök megújulással és magával a teremtéssel is.²⁴ Elegendő az egyiptomi újév-ünnepekre hivatkoznunk,²⁵ amelyeket a császárkorban is megtartottak. A megújulási, és ezzel együtt megtisztulási vágy, amely éppen az Isis-kultusz terjedésének egyik legjelentősebb tényezője volt, jut ebben kifejezésre. Egyiptomnak a római korban már halódó ősi kultúrája és vallása azonban azáltal, hogy Egyiptom görög és római uralkodóiban is a fáraók utódát tisztelték, a császár-kultuszon keresztül is kapcsolódott az eredeti egyiptomi gondolathoz.

A keleti kultuszoknak az antik világban az ember számára még társadalmi szempontból is új lehetőséget — mondhatjuk, új életfelfogást — nyújtó misztériuma már kezdettől fogva, a hellenizmus korában elindul hódító útjára.²⁶ Az uralkodó kultuszának az egyiptomi felfogással való megerősítése szükségképpen a római császárkorban jut erőteljesen kifejezésre. Alföldi A. különböző tanulmányaiban²⁷ kezdettől fogva rámutatott a császárt dicsőítő római újév-ünnepeknek Serapis és Isis kultuszával való kapcsolatára, sőt felvetette az újévi és tavaszi nagy ünnepnek a körmenetben, a külsőségekben való keveredésének lehetőségét is. (Talán összevethető ezzel az egyiptomi újévi

¹⁸ Roscher, Ausführliches Lexikon I. 2. (Leipzig 1886—1890) 2786—2787.

¹⁹ Kémi 14 (1957) 34—.

²⁰ E körmenetre vö. a legújabb irodalomból: Leipoldt, J.—Morenz, S., Heilige Schriften. (Leipzig 1953) 96—97. Jó felvétel a reliefről a 7. táblán.

²¹ Alföldi A., Isis-szertartások Rómában. Diss Pann II. 7 (1937) 43.

²² Angelos 2 (1926) 11. t. 1.

²³ Vö. Dobrovits A., A római császárkori Osiris-vallás megértéséhez. EPhK 58 (1934) 72., 170. j.

²⁴ Ez utóbbinak visszatükröződése állapítható meg még a késői kori újév-amulettekben is. E kérdésre vö. Wessetzky V., Az egyiptomi „újév-amulettek” problémái. Az Orsz. Szépművészeti Múzeum Közleményei 5 (1954) 90—, Az újév-palackok másirányú vizsgálatában

hasonló eredményre jutott B. H. Stricker is: De Egyptische mysteriën. Oudheidkundige Mededelingen 37 (1956) 53.

²⁵ Vö. Bilabel, F., Die gräco-ägyptischen Feste. Neue Heidelberger Jahrbücher. 1929.

²⁶ Az egyiptomi kultuszoknak a nagyobb tömegekre való hatására vonatkozó különböző felfogásokra vö. Heuten, G., La diffusion des cultes égyptiens en Occident. Revue d'Histoire des Religions 104 (1931) 409—. A szociális jelentőségre vö. újabban, Alföldi, A., Isiskult und Umsturbewegung im letzten Jahrhundert der römischen Republik. Schweizer Münzblätter 5 (1954) 18. füzet 26—.

²⁷ Isis-szertartások Rómában. Diss Pann II. 7 (1937) 36—; Új agyagminták és medaillonok Pannóniából és Dáciából. FA 5 (1945) 66—; A kontorniát érmek. (Bp 1943) 47.

szertartás is. A denderai ünnepi naptár Thoth 1.-re a következő ünnepi leírást adja: „Ré ünnepe nek a napja az újév-napon. Minden istenség ünnepe. Hathor istennő körmenete a szent bárkában...”²⁸ Ha ez utóbbi kérdés még nem is tekinthető minden vonatkozásában tisztázottnak,²⁹ teljes egészében helyes az a tétel, hogy nemcsak magában Rómában, hanem a provinciákban is ünnepelték a császárt, ill., hogy a körmenetek és szertartások, ajándékozások a császárkultuszt is szolgálták, az egyiptomi istenségek égisze alatt. Ezt fejezik ki pl. a mézeskalács formákon alkalmazott Serapis-ábrázolások, amelyek nagy része az újév-ünnepeken lett felhasználva,³⁰ és elsősorban a Vota publica érmék,³¹ amelyeket a császárnak, nagyobb számban Isisnek és Serapisnak a képe díszít.³²

Az itáliai és provinciális egyiptomi kultuszok közti különbséget talán az a körülmény fejezi ki legélesebben, hogy míg az elsőben az antik kultúrával átítatott talajon a szélesebb körök már a hivatalos elismerés előtt is vágyakoztak az új eszmék után, addig a lassan romanizálódó provinciákban az Isis-valláson keresztül a császárkultuszt is erősíteni vélő hivatalnoki kar a legfőbb — de hangsúlyoznunk kell, nem egyedüli — támaszai az egyiptomi kultuszoknak. Róma és a provinciák kapcsolatát szem előtt tartva az első kérdést úgy tehetjük fel, hogy a császárkultusz hatásának feltételezése hogyan mutatkozik a felső-pannoniai, elsősorban savariai kultusz-emlékeken?

A tárgyalt relief mellett a feliratos kőemlékek jönnek elsősorban tekintetbe. A legkorábbra tehető (Alföldi írásjelleg-meghatározása szerint még az i. u. I. századra)³³ az az Isis-Augustának (*Isidi Augustae*) szentelt emlékkő, amelyet a gazdag kereskedőcsaládhoz tartozó Tiberius Barbius állítatott, aki decurio, quaestor, duumvir és — ami számunkra nemkevésbé jelentős — pontifex is volt Savariában.

Feliratában és ábrázolásában is egyedülálló és nagyjelentőségű az a savariai egyiptomi fogadalmi kőemlék is (V. t. 2a), amelyet ugyancsak Isis Augustának tiszteletére állított Iulius Moderatus és Iulius Nigellio,³⁴ (Paulovics I. kiegészítése szerint): sacerdotēs. Ezek szerint tehát Isis papjai voltak a felajánlók és Paulovics szerint a követ eredetileg Isis szobra is díszítette.³⁵ A kettétört és igen sérült, különböző színeződést is mutató fogadalmi kő (és nem oltár, ahogy a külföldi irodalomban Maionica és Schneider,³⁶

ill. Drexler³⁷ leírásában szerepel) domborműves ábrázolásai az egyiptomi kultuszok legvitatottabb problémái közé tartoznak; nagy kultikus jelentőségük kétségtelen. (Itt ismételtén meg kell jegyeznünk, hogy Schweditsch munkájában a Moderatus-felirat alatti ábrázolásként szerepel tévesen az Anubis-maszkos relief.) Az egyik oldalon hosszú füzérű koszorút látunk. A másik oldalon (V. t. 2) egy egyiptomi „nb”-jelnek megfelelő alakú posztamensen egy ruhátlan alak áll, aki Drexler és Maionica és Schneider szerint „undeutlich ist”. Az utóbbiak hivatkoznak Reinisch véleményére is:³⁸ „Nach dem Urtheile von Herrn Professor Reinisch ist diese Figur keine rein ägyptische Bildung, sondern eine barbarische Mischgestalt deren Deutung räthelhaft ist.” A „barbarische” jelző természetesen a provinciális kőfaragó munkájára vonatkozik, de figyelembe kell vennünk, hogy egyiptomi kultuszt szolgáló tárgyról van szó, és ezért feltétlenül ezzel kapcsolatos ábrázolásra gondoltak a felajánlók. A mezítelen alak — amennyire kivehető — inkább gyermeknek minősíthető és úgy látszik, hogy a jobb kéz a száj felé mutat, tehát Harpokratest jelképezi. Az alak, ill. a posztamens alatt egy állatfej látható, amely Maionica és Schneider, ill. Drexler feltevése szerint, özfej. Drexler³⁹ részletesen foglalkozik a Serapis- és Isis-kultusznak az őzzel való kapcsolatba hozatalával, de a szarvassal és antiloppal is kombinált ábrázolási adatai és feltételezései igen erőltetettek. Érdekes megoldási lehetőséget vet fel Dobrovits Aladár szóbeli véleménye, aki a fenti alakban ugyancsak Horust feltételezve egy Sethen álló, diadalmaskodó jelképre gondolt. Az eredetileg „Arany Horus” jelentésű ábrázolást a késői időkben a Sethel azonosított Nuhti=„Ombo[s] [városi]” [vö. Scharff, A. Die Ausbreitung des Osiriskultes in der Frühzeit und während des alten Reiches. Sitzungsber. der Bayerischen Akad. der Wiss. Phil.-hist. Kl. 4 (1947) 27.] felett álló (győzedelmeskedő) Horusra magyarázták.

Ha ez az elképzelés semmiképpen sem zárható ki, véleményünk szerint még e késői korban is idegenszerű a Seth-állatfej feletti „arany” jel és az azon álló gyermek-Horus ilyen ábrázolása. Az állatfejet vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy elsősorban a szélesedő, erős nyak-ábrázolás nem is annyira egy Seth-állatnak, vagy éppen egy özfejnek, hanem inkább egy kutya-, ill. sakálfej maszknak a megjelenítése. Ebben az

²⁸ Bilabel, F., i. m. 23.

²⁹ Vö. Nilsson, M. P., Geschichte der griechischen Religion. Handbuch der Altertumswissenschaft V. (München 1950) 598. és Brady recenziója: JRS 28 (1938) 89.

³⁰ Alföldi A., Új agyagminták... 68.

³¹ A Vota publica érmekre vö. Ulrich-Bansa, O., Vota publica. Anthemon. Scritti... in onore di Carlo Anti. (Firenze 1955) 185—.

³² A császár üdvére szóló Vota publica és az Isis-vallás összefüggésére l. kül. Alföldi A., Isis-szertartások... 41.; Vö. továbbá Borzsák I., Volgai Osiris-mythos. Ant,

Hung. 3 (1949) 117.; Serapis és a vele kezdetfogó császár továbbá Isis és Victoria együttes ábrázolásának jellegzetes megnyilatkozására Commodus érmén Kádár Z. hívta fel figyelmemet. Ezért, és a savariai anyag vizsgálatában nyújtott segítségéért e helyen mondok köszönetet.

³³ DissPann II. 7 (1937) 70., 16. j.

³⁴ Kádár Zoltán új olvasata szerint.

³⁵ Paulovics I., Lapidarium Savariense 42.

³⁶ I. m. 13.

³⁷ I. m.

³⁸ I. m. 13.

³⁹ I. m. 26., l. j.

esetben pedig a posztamensen álló alak mellett önmagában is érthető egy ilyen ábrázolás egy császárkori, egyiptomi témájú emléken, hiszen e legjellemzőbb jelvény által az ezzel járó szerepet is kifejezi az Anubis-maszk. Széles, öblös nyakú a Hildesheimi Múzeum maszkja is. [Führer durch das Pelizaeus-Museum. Zeitschrift des Museums zu Hildesheim. 10 (1956) 12. kép.] Kádár Zoltának a savariai szobrászatot tárgyaló id. munkája e feltevést analógiákkal is megerősíti. Az előbb tárgyalt nagy reliefen kívül ez esetben tehát ismét az a jelkép van előttünk, amely kultuszszertartások — közelebbi értelemben körmenetek — jelenlétére utal Savariában.

E jelentősebb kultuszemlékek mellett több egyiptomi kisebb-nagyobb emléktárgyat is feltételezhetnénk e területen, ha nem vennénk tekintetbe azt, hogy Savaria az egyre erősödő kereszténységnek egyik legjelentősebb centruma lett, ahol a rómaiság visszavonulásával talajukat veszítették a keleti kultuszok is. Kevés a kétségtelenül helyi, vagy környékbeli leletnek minősíthető emléanyag és a kérdéses eredeti tárgyak méltatására nem is térünk ki. Az egyiptomi kultuszemlékek közé soroljuk azonban a szfinxeknek szóló oltárokat is. A savariai két töredékes ilyen oltár közül az egyik *Sphinx Metil(us)*, a másik *Spincibus Aug(ustis) sac(rum) Domitia(nus) (V)ictorin(us)* érdekes feliratot őriz. Komorzynski egyik tanulmánya veti fel újabban a szfinxnek sirórzó szerepét, (Ein Sphinx als Wächter eines Privatgrabes. Archiv für Orientforschung 17 [1954/55] 137 sk.) — a Kunsthistorisches Museumnak, valószínűleg a 26. dinasztiaira tehető emléktárgyról van szó, — és ugyancsak a bécsi múzeum birtokában van az a kivételesen bizonyosan a császárkorra datálható szfinxrelief, amelyik egyiptomi inszigniákkal (kosszarv, napkorong, stb.) díszítve ábrázolja a szfinxet, amely talpával egy kígyóra tapos. Ugyanez a motívum van egy másik, hasonlóképpen a római császárkorra tehető szfinxreliefen a Kunsthistorisches Museumban. Az ezeket a tárgyakat feldolgozó R. Noll [Römerzeitliches Sphinxrelief mit griechischer Weihinschrift aus Ägypten. JÖAI 42 (1955) 67.] Scharff szavait idézve külön kiemeli: „Bei dem Fehlen fast aller Einzeluntersuchungen über die ägyptische Kunst der griechisch-römischen Zeit ... ist es heute noch ganz unmöglich, sichere Stilunterschiede etwa zwischen ptolemäisch und römisch, vorchristlich und nachchristlich herausarbeiten”. E szigorú ítéletet előrebocsáthatjuk, amikor a felső-pannóniai egyiptomi kultuszok egyik legjelentősebb emlékével kívánunk foglalkozni, — az egyedi lelettel.

Úgy véljük, hogy a csupán stíluskritikai szempontból végzett és az említett korra vonatko-

zólag igen eltérő eredményeket hozó eddigi vizsgálatok bizonytalanságának a következménye, hogy ez, a megtalálásától kezdve rendkívül értékesnek felismert kancsó és serpenyő (hydria és patera) még nem foglalta el méltó helyét a pannóniai Isis-kultusz tárgyalásában. Az 1831-ben Sopron megyében, az egyedi volt Festetich birtokon talált tárgyak azonnal feltűnést keltettek gyönyörű arany és ezüst mintázataikkal. Először a kancsónak középső része került elő a földből és a környéken folytatott kutatások után szerencsésen megtalálták a további részeket és a serpenyőt is. Az egyedi lelet azóta is a Nemzeti Múzeum kincse. A lelet első ismertetője Jankovich Miklós, akinek e valóban egyedülálló lelet megmentése is köszönhető, (egy aranyműves vizsgálata majdnem teljesen tönkretette) a következő szavakkal méltatta:⁴⁰ „Mindezekre nézve tehát az egyedi ibrik és medence serpenyő nem csak felséges emlékek hazánk’ elődi korának, hanem egyszersmind legújában feltűnt tárgyaik az egész világ’ tudósait egyiránt érdeklő vizsgálatoknak és azon gyönyörködtető foglalatosságuknak, melyekkel Napoleonnak egyiptomi hódolatása után nem csak minden európai fejedelmek egyiptomi museumok’ felállításában vetekedve serénykednek, de tudósai is azoknak megismertetésében s leírásában folyton folyva iparkodnak, a nélkül, hogy Európában is talált egyiptomi emlékekről emlékeznének, vagy ezeket bővebb fontolásra méltatván Egyiptomból általhozott hieroglyphoknak és egyéb felírásoknak, vagy emlékeknek viszonyos felvilágosítására használnák és alkalmaztatnák.” Jankovichnak e még ma is megszívlelendő szavait ugyan nem, de dolgozatának egy részét szószerint is idézi bécsi akadémiai beszámolójában Arneth.⁴¹ Kétségtelen nagy jelentőségét az egyiptológia első évszázadának jelentős képviselői, Rosellini, Brugsch, majd Bissing is látták, mégis 1909-ben, az első nagyobb publikációban azt kell megállapítania Hekler Antalnak:⁴² „Seit dem Aufsatze Rosellinis sind schon Jahrzehnte verflossen, und trotz der Erwähnung in O. Müllers Handbuch der Archaeologie ist der Fund von Egyed beinahe in Vergessenheit geraten.” E szavak leírása óta pedig újabb kerek fél század múlt el és hozzátehetjük ehhez azt a megállapítást is, hogy szinte furcsa véletlene a sorsnak, hogy a kiváló magyar műtörténésznek, még ma is általánosan, jóformán egyedül idézett dolgozata is hozzájárult ahhoz, hogy mind datálása, mind elsősorban görög művészi munkaként való értékelése miatt a leletnek egyiptomi kultuszjelentősége, és ezzel valódi célja is háttérbe szorult. Hekler a Ptolemaios korra datálta a kancsót, kizárólag ornamentális stíluskritikai szempontból ítélve meg azt, és ehhez csatlakozott a tanulmányt kiegészítő dolgozatában Bissing is.⁴³ Ugyanez

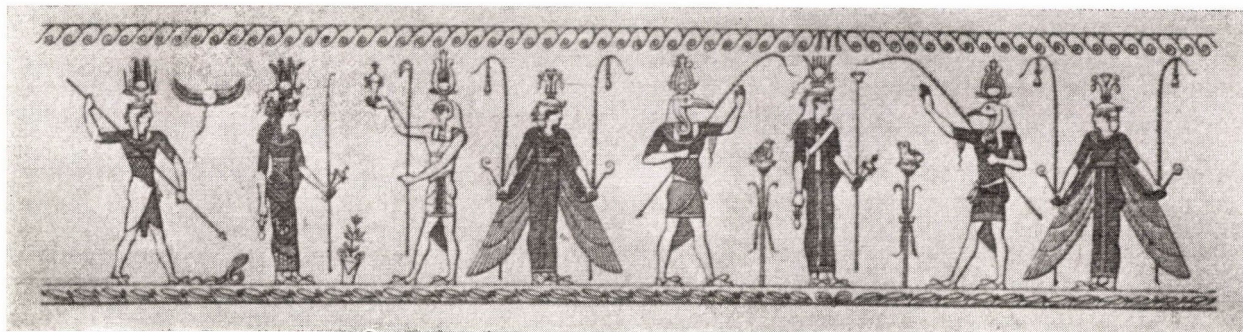
⁴⁰ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. I. (Pest 1833) 366.

⁴¹ Sitzungsber. Wien. Phil.-Hist. Kl. 40 (1862) 337—.

⁴² Die hellenistischen Bronzegefäße von Egyed. JDAI 24 (1909) 28.

⁴³ Die Darstellungen auf den Gefäßen von Egyed. JDAI 24 (1909) 40.

1. kép. Az egyedi kancsó istenalakjainak rajza (JDAI 24[1909]41, 6. kép)
 Рис. 1. Фигуры богов на едфедском кувшине (JDAI 24[1909]41, рис. 6)
 Fig. 1. Dessin des figures de dieux sur l'aignière d'Egyed (JDAI 24[1909]41, fig. 6)

volt Brugsch nézete is, aki Arneth felkérésére közölte véleményét.⁴⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy maga Arneth ehhez hozzáfűzte: „worüber ich nicht ganz seiner Meinung bin, es eher aus der Zeit Hadrians glaubend”.⁴⁵ A római kori eredet felvetése pedig még ennél is régebbi. Rosellini Bunsen levelét közli (Annali dell' Instituto di Corrispondenza Archeologica V. 1833: Vaso egiziano d'argento. Lettera al Signor Kellermann.) az egyedi kancsó méltatásával kapcsolatban: „On sait que les Hongrois du XVe siècle et d'une époque postérieure encore montrèrent beaucoup d'intérêt pour l'antiquité. On pourrait supposer, il est vrai, que ce vase ait appartenu aux Romains qui l' y auraient apporté.” Bissing és Hekler tekintélye azonban egyelőre eldöntötték a kérdést. Szinte érthetetlen, hogy az egyedi kancsó alak-ábrázolásaiban, az első ezzel foglalkozó kutatókat kivéve,⁴⁶ figyelmen kívül hagyták azt a kiváló összehasonlítási alapul szolgáló, már régebben ismert emléktárgyat, amelyet általában Mensa Isiaca néven ismerünk az irodalomban.⁴⁷ Érdekes, hogy a Hekler—Bissing-féle Ptolemaios korra való datálás ellen az első jelentős felszólalás ugyancsak stíluskritikai szempontból történt. R. Zahn egyik dolgozatában⁴⁸ kiemelte: „Von den ägyptischen Meistern haben die eingewanderten Griechen deren seit Alters geübte Kunst gelernt. Dort blüht sie auch weiter unter der Herrschaft Roms und der des Islam.” Elsősorban a növényi motívumoknak analógiái által a szóban forgó berlini üvegedénykét és az egyedi két edényt egyaránt a császárkor elejére helyezte. Az egyiptomi fémművesség kiváló

ismerője, G. Möller, összefoglaló munkájában,⁴⁹ ugyan indokolás nélkül, de már „um Christi Geburt”-ra datálta az egyedi kancsót és ugyanígy később W. Wolf is.⁵⁰

Vizsgáljuk meg közelebbről e remek alkotásnak szóban forgó ábrázolásait, amelyeknek ornamentikája Hekler szerint „rein griechische Charakter hat”,⁵¹ amelyekre vonatkozólag viszont szinte lelkesülten írja Rosellini⁵²: „Più esamino il lucido del bellissimo vaso ch'ella si è compiaciuto inviarmi, e più ne rimango maravigliato. Egiziane sono senza dubbio le figure; egiziani gli ornamenti, anche quelli che somigliano a bordure di greco stile; egiziana è l'arte di rappresentar figura sul bronzo con lineare incrostazione d'oro e d'argento...” Ez az éles véleményellentét természetesen feloldódik az alexandriai művészet hatásának Zahn idézett szavai szerint való értelmezésével.

A 24 cm magas kancsónak és serpenyőnek anyaga bronz, ill. réz. Egyedül a művészi arany- és ezüstberakások is magukra irányítják a figyelmet.⁵³ A Vaticani reliefnek Isiskörmenet-ábrázolásán egy teljesen hasonlóképpen formált kancsó van a papnak a kezében. Az egyedi kancsón a kiöntő alatt 16 különböző egyiptomi korona van ábrázolva, amelyek közül egynéhányat az általános ismert felső- és alsó-egyiptomi koronákkal, ill. istenkoronákkal azonosíthatunk. E koronáknak első méltatását Rosellini adta, akinek véleménye szerint⁵⁴: „Quì dunque si vuol significare che al possessore di questo vaso si dà, o si augura la protenzione di quella sedici divinità”. Részletesebb leírást ad ezekről Bissing.⁵⁵ E koronák alatt spirál-

⁴⁴ Brugsch véleménye Arneth id. bécsi akadémiai beszámolójában, 342.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Már Jankovich felvetette 1833-ban az egyedi kancsó és a Mensa Isiaca egyidejűségét (i. m. 362) és ábrázolási hasonlóságokra utal Arneth is (i. m. 339).

⁴⁷ Scamuzzi, E., La „Mensa Isiaca” del Regio Museo di Antichità di Torino. (Roma 1939).

⁴⁸ Glaskännchen im Berliner Antiquarium. Die Antike 5 (1929) 47—.

⁴⁹ Die Metallkunst der alten Ägypter. (Berlin 1924) 39. és 66. t.

⁵⁰ Das ägyptische Kunstgewerbe. Geschichte der Kunstgewerbe IV. (Berlin—Zürich 1930) 134.

⁵¹ Hekler, A., i. m. 38.

⁵² Annali dell' Instituto di Corrispondenza Archeologica 5 (1833) 179.

⁵³ Legutóbbi rövid összefoglaló, szép publikációja: Thomas, E., Archäologische Funde in Ungarn. (Bp. 1956) 198. (Az istenábrázolásoknak Isis körmenetére való magyarázata nem indokolt).

⁵⁴ I. m. 183.

⁵⁵ I. m. 44—45.

díszítésű motívum adja az átmenetet ahhoz a mezőnyhöz, amely a legjelentősebb ábrázolást, az egyiptomi istenalakokat tünteti fel (1. kép). Az egyiptológia három generációjának három kiváló képviselője, Rosellini, Brugsch és Bissing foglalkoztak a nyolc alaknak a magyarázatával. Az eddig legrészletesebb vizsgálat ismét Bissingé,⁵⁶ aki — tekintve az ábrázolásnak késői korát — a két csoportra osztható jelenet alakjaiban két Thot és két Horus között két Isist és két Isissel azonosítható szárnyas istennőalakot vélt felismerni. Isis, Thot és Horus alakját Brugsch⁵⁷ és Rosellini⁵⁸ is kiemelik. A különböző attributumok részletes vizsgálatába most nem bocsátkozunk, de az istenalakok kultikus jelentőségét bizonyosra vehetjük. A legközelebbi analógiát kétségtelenül a Mensa Isiaca szolgáltatja. Kérdéses szerintünk csupán az lehet, hogy az Isis-kultusszal való kétségtelen összefüggés mellett lehetséges-e egy különleges témának az ábrázoláson keresztül való kifejezéséről is beszelnünk. Szeretnénk e kérdésre határozott igennel felelni és ezáltal a felső-pannoniai egyiptomi emlékanyagot szorosabb egységbe fűzni. Éppen az ábrázolást vizsgáló első egyiptológusok, Rosellini és Brugsch vetik fel egy határozott témának valószínűségét. Rosellini szerint⁵⁹ Isis úgy jelenik meg: „come emblema dell'inondazione che ogni anno si rinnova”. Brugsch szerint⁶⁰: „Das Ganze, wie so ziemlich sicher bestimmen kann, stellt eine Verehrung der Isis als Symbol des Jahres... dar.” Horapollon igazolását látja egyenesen az ábrázolásban.⁶¹

A szárnyas istennőalakok által elválasztott, körbefutó mezőny két csoportra oszlik, amelyekben egy-egy istennő (Isis) áll, két-két isten között (VII. t. 1). Legjellemzőbb a két Thot-ábrázolás; (VI. t. 1—2) az ibisfejú isten az évet jelképező ágat tartja az istennő felé (*rnp. t* hieroglif-jegyvet is képviseli ez). Talán ez az egy motívum is kifejezi, hogy szimbólikus ábrázolásról van szó és ezt megerősíti a két év-jel alatt megjelenő papyrusz-növényen ülő békák alakja. Igaz, hogy ezzel az ábrázolással találkozunk egy esetben a Mensa-

Isiacán is, de a mi esetünkben nem egy Heket istennő elképzelésre gondolunk, ahogy Scamuzzi ott feltételezi, hanem az év-jel alatt, a papyrusz-növényen ülve ábrázolt békát feltétlenül az újjászületés jelképének minősítjük, ahogyan az még a keresztény korban is a békamécseken a feltámadásnak kifejezője.⁶² Maga a papyrusz-növény is a legkésőbbi időkig, a lótuuszal együtt, az újév amuletteken az újévnek és ezzel az eredeti egyiptomi teremtés gondolatának is kifejezője.⁶³ Situlát, vízáldozati edényt tart kezében az istennő is; ugyanígy jelenik meg a másik csoporthoz tartozó két istenalak közt is. A kétségtelenül kettős csoportosítású elrendezésben a kettős Isis és Thot-ábrázolásból is következtethetünk arra, hogy két Horus-alak szerepel. A sólyomfejjel ábrázolt isten kezében szintén edényt tart, a másik pedig dárddal szúrja le a lábánál tekeredő kígyót (VII. t. 1). Témánk szempontjából is igen jelentős ez az utóbbi jelképes cselekmény: újév napján kell Apophisnak elpusztulnia;⁶⁴ e gondolathoz kapcsolódik a kígyónak lándzsával való átdöfése, ami különben elég gyakori motívum az ábrázolásokon. Sethet is lándzsával döfi le a Horusszal azonosított király. Vö. Carter H., Tut-ench-Amun. III. (Leipzig 1934) 74., 12., és 58. tábla és *Drioton É.*, Le texte dramatique d'Edfou, Suppl. aux ASAE 11 (Le Caire 1948) 127, 1. kép, ahol Thot, Horus a dárddal és Isis van ábrázolva.

Az újév-ünnep a legkorábbi időkől jelkép is volt Egyiptomban és a megújulásnak örök emberi vágya szükségszerűen táplálta a császárkori egyiptomi kultuszokat is. Még jelentősebbé teszi ezt az a körülmény, hogy az újévi ünnep kapcsolódik azoknak a római császároknak kultuszához is, akik már támaszt is látnak az egyiptomi elképzelésben és amely szerint istenkirályként jelennek meg. Egyetlen példa is megvilágítja ezt: a Krokodilopolis Jupiter-templomban hat hónapra mintegy húsz templomi ünnepség esett, amelyek általában a császárkultusszal voltak összefüggésben.⁶⁵ Az Isis-vallás a császárkultusznak és még a kereszténység győzelme után is, sőt a legkésőbbi időkig, az ötödik

⁵⁶ Uo. 41—44.

⁵⁷ Brugsch, H., i. h.

⁵⁸ Rosellini, J., i. h.

⁵⁹ I. m. 180.

⁶⁰ Brugsch, H., i. h.

⁶¹ Horapollon: Hieroglyphica I. 3. „Ἰσις δε παρ' αὐτοῖς ἐστὶν ἀσὴρ, Αἰγυπτιστὶ Καλοῦμενος Σῶθις, Ἑλληνιστὶ δε Ἀστροκων...“

⁶² Az *ἐγὼ εἰμι ἡ ἀναστασις*-kifejezésen keresztül megnyilvánuló béka-szimbólum, ha nem is oly általános, mint a skarabeus-jelképe, ez az értelmezése mégis minden kétséget kizár. Abban az esetben is, ha a VI. Ramses-sír hajóábrázolásán az ággal együtt ábrázolt béka, és ezzel együtt az egész jelenet még vet is fel problémákat (vö. Grapow, H., Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde 81 (1956) 24—28, ahol a hajóábrázolás irodalma is közölve van Piankoff és Maystre véleményével együtt, akik a békát ugyancsak az újjáéledés jelképének veszik), bizonyos, hogy a „földből keletkezett” (*hpr m t3*) skarabeus jelképe természeti megfigyelésre megy vissza, ugyanúgy, mint a vízből keletkezettként felfogott béka jelképének használata is;

mindkettőnél szinte magától kínálkozott a mindig és újra „lenni”, „születni” eszme kifejezésére. Az egyiptomi békaszimbólumra vö. még a teremő Hnum és általában a szülésnél segítők Heket (béka) istennő alakját, a hermapolisai tan szerint a teremtésben békafejjel ábrázolt ősi Isteneket, továbbá azt a sakkyszerű játékot, amelynek egyik mezőnye az „újjáéledés háza” nevet viseli és békával van jelölve (W. B. I. 344³).

⁶³ Az újév-palackok, az id. dolgozatomban feltételezett elképzelés szerint — amit S. Schott levélbeli szíves közlése is elfogadhatónak tart — vizet, az újévi Nílusvizet tartalmazzák. Ugyenebbé a gondolatkörbe sorolható — Dobrovits Aladár szíves közlése értelmében — az ősvíznek a fogalma is.

⁶⁴ Amenophis, Hapu fia kultuszkápolnájának megsértői, károsítói ellen felhozott átokformulák között szerepel: *hpr (w) mj c3 pp dwr3 j.t nt wp-rnp.t* „olyanok legyenek, mint Apophis az újév reggelén” [Möller, G., Das Dekret des Amenophis des Sohnes des Hapu. Sitzungsber. Preuss. Akad. (Berlin 1910) VI. t.].

⁶⁵ Brauer, E., Götter und Kultstätten des Faiums in griechisch-römischer Zeit. Diss (Jena 1924) 8.

2. kép. Isisnek és Bubastisnak szentelt emlékkő. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

Рис. 2. Каменный памятник, посвященный Исису и Бубастису. Музей имени Ференца Листа в Шопроне
Fig. 2. Pierre commémorative consacrée à Isis et à Bubastis. Sopron, Musée Liszt Ferenc

század elejéig, a római pogány előkelőségnek, sőt, senatus-tagoknak is utolsó támasza volt.⁶⁶ Császári rendelkezésre történnek a késői korban az építkezések, de a császárkultusszal is összefüggésbe hozható a császárkor elejére datált Mensa Isiaca is. Kultusztárgyak, szentélyberendezések — ott, ahol nagyszámú kultuszközösségről, mint pl. a viszonylag nem nagy lakosságú provinciális településeken, nem lehetett szó — egy-egy császári tisztviselő, gazdag kereskedő ajándékai is lehettek.

Ilyen kegytárgy az egyedi hydria és patera is. Az utóbbinak külső felületén nincs ábrázolás, belül arany- és ezüstintarziás ábrázolás díszíti. Stilizált borostyánlevél díszítésbe keretezve a középső részt egy Nilus-jelenet foglalja el (VII. t. 2.), amelynek a témája már az óbirodalomban is kimutatható: e valószínűtlen elképzelésű ábrázolás

azt mutatja be, hogy egy víziló hogy harapja át egy krokodilus testét.⁶⁷ Éppen a patera ábrázolásai vonták magukra a római régészek, elsőnek Radnóti A. figyelmét,⁶⁸ oly értelemben is, hogy Zahn már említett stíluskritikáját alapul véve megállapítsák, hogy egyrészt ez a patera-típus az első században kerül a provinciákba —, sőt Itáliában is csak Augustus alatt kezdik gyártani —, másrészt, hogy a „nilusi táj” ábrázolása a sematizált Campana-reliefekre emlékeztet, amelyeket csak az actiumi csata után vesz át Itália Egyiptomtól.⁶⁹ Ezek szerint tehát legkorábban az i. u. első századra, de pl. a pannóniai anyagban található ornamentika alapján — dr. Barkóczy L. szíves szóbeli közlése szerint, akinek munkámban nyújtott segítségével e helyen mondok köszönetet — bizonyosan még későbbre is datálható patera „nilusi táj”-témája is jól illik a hydria ábrázolásában kifejezett, egyiptomi motívumokat és jelképeket felhasználó császárkori kultusztárgyhoz. Az egyedi leletnek a Ptolemaios korra való datálását mindenesetre ma már elfogadhatatlannak kell tartanunk.⁷⁰

Amennyiben a kancsót az Isis-kultuszhoz tartozó tárgyként értékeljük — és ebben semmiképpen sem kételkedhetünk ma már —, továbbá a rajta lévő ábrázolást a császárkori egyiptomi kultuszokra jellemző kifejezésformának tartjuk, az előbb ismertetett emléktárgy alapján pedig Savariában látjuk a felső-pannóniai egyiptomi kultuszok központját, akkor kézenfekvőnek látszott már annak feltételezése, hogy az Egyeden, a földben talált, valószínűleg odarejtett edényeket — miután ott semmiféle római kori épületnek nyoma nem maradt — a savariai kultuszcentrummal hozzuk összefüggésbe. A savariai nagy kőreliefet egy nagy építmény díszítő elemeként feltételezve, és szem előtt tartva azt a körülményt, hogy a XVIII. sz. végi építkezéseknél a püspöki rezidencia körül kerültek elő a legjelentősebb emlékek, ugyanígy feltételezhető volt, hogy a szombathelyi belváros területén kellett állnia az Isis-szentélynek. A véletlennek köszönhető ugyan, hogy e belterületen 1955 végén a szentélyt meg is találták.

A felső-pannóniai Isis-kultusz ma legjelentősebb alapját tárta fel Szentlélek T. vezetése alatt még mindig folyamatban lévő ásatás. Eddig közzétett eredményeit⁷¹ e helyen csak oly értelemben tárgyaljuk, ahogy azok a savariai egyiptomi kultuszok általunk tárgyalt és megállapított jelle gével szorosan összefüggnek.

⁶⁶ Vö. *Alföldi A.*, DissPann II. 7. (1937) 35.

⁶⁷ E sajátos jelenségre és ezzel kapcsolatban az irreális ábrázolási módra Dobrovits A. hívta fel a figyelmet. Vö. kül. A Székesfehérvári Múzeum „Nilusi jelenet” domborműve. *Szépművészet* (1942.) 11—.

⁶⁸ *Radnóti A.*, A pannóniai római bronzedények. DissPann. II. 6 (1938) 68—69.

⁶⁹ Vö. *Oroszlán Z.*, Az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum antik terracotta gyűjteménye. (1930) 117.

⁷⁰ A II—III. sz-ra datált permi ezüstedény Nilusi jelenete krokodil, kígyók mellett Nilusmérőt is ábrázol. *Stephani, L.*, Comptes-rendus (St. Pétersbourg 1868) de la Commission Impériale Archéologique St. Pétersbourg (1867) 49—51. Az egyedi kancsónak — Bissinggel szemben — a császárkorra való datálására vö. legutóbb: *Parlasca, K.*, Das Verhältnis der Megarischen Becher zum alexandrinischen Kunsthandwerk. *JDAI* 70 (1955) 144., 93. j.

⁷¹ *Szentlélek T.*, i. m.

Mindenekelőtt azonban utalnunk kell még azokra az egyéb leletekre, amelyek a savariai centrummal közvetlenül, vagy közvetve még összefüggésbe hozhatók. Ha csekély is ez a szám, tekintetbe kell vennünk, hogy az emlékek nagy részét vagy a városok beépített területei fedik, vagy elrejtették távolabb eső helyeken a harmadik századvégi háborúk alkalmával, vagy éppen a további nehéz évszázadok folyamán pusztultak el. Sopronban került elő 1862-ben egy kőtábla *Isidi Augustae et Bubasti Gaius Pomponius Philinus Pomponi Severi Libertus votum solvit* felirattal. Feltételezhető, hogy az ábrázolás félholddal díszített tehenet mutat (2. kép). Amint már a követ azonnal publikáló Arneth⁷² megjegyezte, a követ Isis-Hathornak szentelték. Drexler is megállapította,⁷³ hogy *Isidi Augustae et Bubasti* feliratok Rómában is ismeretesek; Ostiából pedig előkerült egy felirat: „*Isidi Bubasti Venerem argenteam . . . Diodora Bubastiaca testamento dedit.*” Hathor, Aphrodite, Isis, Bubastis azonosításának jellemző példái ezek.

A nem bizonyosan egyiptomi kultuszt szolgáló dísz-, vagy használati tárgyakat, pl. a Szombathelyen talált ibisalakú bronzmécsest,⁷⁴ vagy a nem teljesen igazoltan helyi leletnek minősíthető bronzanyagot, pl. a Szombathelyi Múzeumban levő 11,8 cm m. sérült és hiányos bronzmacskát, vagy a Szombathelyről a Magyar Nemzeti Múzeumba került Apis-bikát⁷⁵ figyelmen kívül hagyva, meg kell említenünk egy 9,3 cm nagyságú Osiris szobrocskát (3. kép) (Szombathelyi Múz. ltsz. 54. 360. l.), amely a Dobrovits által az aquincumi,⁷⁶ és méginkább az újabban C. Dolzani által⁷⁷ az aquileiai anyagból publikált egyik Osiris szobrocskához egész közel áll.

Még egy kicsiny (4,4 cm m.), de jelentős bronzszobrocskára kell felhívni a figyelmet (4. kép) (Szombathelyi Múz. ltsz. 54.361. l.), amely Rohoncon került elő, és amely egyedül áll a tárgyalt terület provinciális anyagában. A sérült, rozsdamarta állapot ellenére felismerhető a múmia-alak, amely azonban a gyermek-Horus jellegét viseli az ifjúságfürttel. A fejlődés, mint általában, meghatározó jellegű. Sérült állapot ellenére is felismerhető a holdsarló, amely Honsut fejezi ki. Nem tarthatjuk véletlennek egy ily szobrocska meglétét, ha tekintetbe vesszük azt, amire már Erman figyelmeztet minket,⁷⁸ hogy ez az istenség gyógyító isten is. Amint ezt Erman kifejezi: „In den Inschriften aus der Zeit Ptolemaeus' II. wird diesem kleinen Chons nachgerühmt, dass er die Krankheiten vertreibe und Geister und Tote verscheuche.”

3. kép. Osiris bronz szobrocskája. Szombathely, Savaria Múzeum

Рис. 3. Бронзовая статуэтка Осириса. Музей Савария в Сомбатхее

Fig. 3. Statuette de bronze d'Osiris. Szombathely, Musée Savaria

A felsorolt leletek mind összefüggésbe hozhatók az Isis-szentély által képviselt központtal. De a szentélynek feltétlenül építészetiileg is része volt az általunk tárgyalt Anubis maszkos nagy relief, mert a homlokzati kötőbölk méretei és anyaga is megegyeznek ezzel. Amire ennek ábrázolási témájából következtettünk, és amit az egyedi kancsón látható jelképek is megerősítenek, szinte meglepő igazolásra talált az Isis-Sothis reliefben. E helyen nem térhetünk ki az Isis-Sothis kapcsolatnak az egyiptomi vallásban elfoglalt szerepére, sem a reliefnek sajátos stílselemeire, csak utalunk Ch. Autran összefoglaló értekezésére,⁷⁹ amely az újévnap jelentőségével is foglalkozik és a Nílusáradáson keresztül kapcsolathozza azt Osirissal és Isisszel. A termékenység-

⁷² Arneth, J., Sitzungsber. Akad. 40 (Wien 1862) 334. Dobrovits Aladár szíves figyelmeztetése értelmében a császárkori ábrázolások párhuzamai alapján Apis bika megjelenítésére is gondolni kell.

⁷³ Drexler, W., Aegyptische Gottheiten betreffende Inschriften Pannoniens. UR 9 (Bp. 1889) 272.

⁷⁴ Szombathelyi Múzeum ltsz. 54.372. 2.

⁷⁵ Paulovits I., Arch. Ért. 41 (1927) 89–90.

⁷⁶ Dobrovits A., Az egyiptomi . . . 13. kép.

⁷⁷ Dolzani, C., Oggetti egiziani del Museo di Aquileia. Aquileia Nostra 27 (1956) 1–5, 2. kép c.

⁷⁸ Erman, A., Die Religion der Ägypter. 1934. 330** j.

⁷⁹ Sothis-Sirius et le monde préhellénique, Melanges Maspero (1935–38) 529–.

4. kép. Honsz bronzszobrocskája. Szombathely, Savaria Múzeum

Рис. 4. Бронзовая статуэтка Хонса. Музей Савария в Комбархее

Fig. 4. Statuette de bronze de Khons. Szombathely, Musée Savaria

motívum felhasználása mindenképpen érthető e késői időkben is. Egyedül arra a Serviusnál fennmaradt adatra hivatkozunk, amely szerint Isis sitrumával hívja elő az áradást.⁸⁰ Isis igazi kifejezőjeként jelenik meg Sotis, mint Parlasca is kiemeli: „Im Sotisstern erblickten die Ägypter die ‚Seele der Isis‘”.⁸¹ Ezt igazolják a szép szám-

ban ránkmaradt terrakották,⁸² sőt fajanszból is készültek Isis-Sotis ábrázolások.⁸³

Mindez már magyarázza, hogy az egyiptomi elképzelésnek a császárkori Isis-valláshoz és az újévnapon keresztül a császárkultuszhoz, egyben a római (és egyiptomi) nép jólétéhez is kapcsolódó szimbólumaként miért díszítette a római Isis-templom homlokzatát is Dio Cassius leírása szerint Isis-Sotis ábrázolása.⁸⁴ Ezt éremábrázolásról is ismerjük.⁸⁵ A savariai szentély nem egyszerű mása ennek, mert reliefsora az Anubis-maszkos jelettől az Isis-Sotis ábrázolásig provinciális kidolgozásban, de tudatosan választott témával, az újév-jelképen keresztül nemcsak a bőséget hozó Isis dicsőségét hirdeti, de a császárkultusznak is szolgálatában áll. Az utóbbira utal Mars és Victoria, továbbá Fortuna — a császárkultuszhoz kapcsolható, eddig ilyen vonatkozásban részletesen még ki nem dolgozott — alakjának szerepeltetése is. A Hercules-ábrázolásnak egyiptomi vonatkozásaira Parlasca alapvető kongresszusi előadása⁸⁶ utalt, bár Isisszel való kapcsolatba hozatala még problematikus.

Valóban, problémákról kell beszélnünk. Egy széleskörű tudománynak, az egyiptológiának egy aránylag szűk, de még mindig elhanyagoltnak minősíthető területén, az egyiptomi vallásnak a római korban való továbbélése kérdésében. Egy-egy provincia, sőt, azok egy részének vizsgálata is — amit Dobrovits Aladár i. m. munkája Aquincumban, e dolgozat pedig Savarián keresztül igyekezett egységbe foglalni — újabb külön problémákat rejt magában. És, ha a Leclant által, az Isis-kultuszra vonatkozó nagy kérdésre:⁸⁷ „Devons-nous songer à une influence exclusivement culturelle ou au contraire spécifiquement culturelle?” — még nem adhatunk ma biztos feleletet, egy-egy területnek emlékműve megengedheti néhány következtetés levonását. Az egyedi és savariai kultuszemlékekből feltételezett Isis-vallás létét a most feltárt szentély mindenestre igazolta. E bizonyítékkal felelhetünk a problémákat felvető első kérdésre, oly értelemben, hogy az egyiptomi kultusztárgyak jelenlétét semmiképpen sem szabad úgy általánosítanunk, ahogy régebben történt:⁸⁸ „Egy előkelő római hivatalnok gyűjtőszenvédel-

⁸⁰ Hopfner, Th., *Fontes Historiae Religionis* 615, 15: „Isis autem est genius Aegypti, qui per sistri motum, quod gerit in dextra, Nili accessus recessusque significat: per situlam, quam sinistra manu retinet ostendit fluentiam omnium lacunarum.” Vö. Block, H. P., *Drei Stelen aus der Spätzeit in Haager Museum*. *Acta Orientalia* 8 (1930) 196; A Nilus áradására alapvető: Stricker, B. H., *De overstroming van de Nijl*, Mededelingen en Verhandelingen 11 (1956).

⁸¹ Parlasca, K., *Das Trierer Mysterienmosaik*. *Trierer Zeitschrift* 20 (1951) 119.

⁸² Összefoglalása: Weber, W., *Die ägyptisch-griechischen Terrakotten*. (Berlin 1914), különösen 40. lapon.

⁸³ Vö. Gallois, H. C., *Hellenistische, Römische und Coptische Ceramiken in het Museum Scheurleer*. *Bulletin van de Vereeniging tot Bevordering der Kennis van de Antieke Beschaving* III. 1 (1928) 11–12. (A hágai Scheurleer Museum egyiptomi régészeti anyaga Amster-

damban került az ottani Alard Pierson Museum alapítása után).

⁸⁴ Dio Cassius leírása szerint (LXXIX, 10). Vö. Lafaye, G., *Histoire du culte des divinités d'Alexandrie*. (Paris 1884) 226., 290. 93. szám. Isis-Sothis relief Cervetriből (ugyancsak szisztrummal és paterával).

⁸⁵ Dressel, H., *Das Iseum Campense auf einer Münze des Vespasianus*. *Sitzber. Berliner Akad. Ph.* — H. Kl. 1909. 640—, IV. t.

⁸⁶ Parlasca, K., *Herakles-Harpokrates und „Horus auf den Krokodilen“*. XXIV. *Orientalista Kongresszus*, München 1957.

⁸⁷ Leclant, J., *Notes sur la propagation des cultes et monuments égyptiens en occident à l'époque impériale*. *BIFAO* 55 (1956) 178.

⁸⁸ Paulovics I., *Alexandriai istenségek tiszteletének emlékei a magyarországi rómaiságban*. (Bp. 1915) 51.

nek, szép dolgok iránti érzékének a bizonyítéka”, vagy újabban⁸⁹: „... im Rahmen einer völlig privaten Verehrung” ezt felvetették.

Bizonyos mértékben feleletet kaphatunk a másik jelentős kérdésre is: kik e kultusz hordozói? Az általunk tárgyalt területet vizsgálva megállapítható, hogy Savaria nem bennszülött oppidumra épült és nem katonai jellegű város. Jelen esetben tehát kétségtelen, hogy ezek nélkül is — hangsúlyozzuk, hogy máshol más lehet a helyzet — kialakulhatott egy egyiptomi kultuszcentrum. Az itáliai területeken fellelhető egyik jelentős tényező, az alsóbb néptömegek önkénytelen vágya az újabb, a misztikumában, külső megjelenésében is boldogulást ígérő hit után; ezt a hivatalos körök sokáig nem ismerték el. A másik elem, a későbbi császárkultuszon keresztül a császárok, és ezzel a hivatalos körök támogatása; a mi provinciánkban, esetleg máshol is, elsősorban ez érvényesült. Feltétlenül tényként kell elfogadni, amit Bissing hangoztat (Ein Kultbild des Hermes-Thot, Z.Ä.S. 57 (1922) 83.): „... dass der Kult der griechisch-ägyptischen Gottheiten in der Kaiserzeit einen besonderen Aufschwung nahm.”

A harmadik, legnehezebb kérdésre, hogy mind-ebben mi az eredeti egyiptomi, szabadjon Eberhard Otto szavaival felelni:⁹⁰ „Die kulturellen Lebens-äusserungen im Lande selbst setzen sich bis in die späte römische Kaiserzeit fort... Bis in die Zeit Diocletians lassen sich heidnisch ägyptische Kulte in unveränderter Form nachweisen; gerade dieses Gebiet weist ja Beispiele unzerstörbarer Lebenskraft auf... Diese wohl beispiellose Lebensfähigkeit und Beharrlichkeit einer Kultur

konnte nicht ohne weite und tiefe Einwirkung auf ihre Nachbarn bleiben... Aber hier entstehen die Schwierigkeiten... Welche Kräfte wurden durch Berührung mit Ägyptischem wirklich ausgelöst? Schon bei einer auf ägyptischem Boden geschaffenen Gestalt wie dem Serapis in Alexandria oder der Seefahrt schützenden Göttin Isis ist die Frage, was wirklich Ägyptisches in ihnen steckt, schwer zu beantworten... Die Hauptschwierigkeit für den Nachweis ägyptischer Elemente in der Antike... liegt wohl darin, dass das ägyptische Denken mit Bildern, Analogien und Vorstellungen arbeitet, das griechische mit Begriffen, so dass Ägyptisches in griechischer Schau notwendig ein grundsetzlich anderes Ansehen erhält.”

Ezekhez az alapvető megállapításokhoz szeretnénk hozzáfűzni, hogy talán éppen e nehézség segíti elő a megoldást is, oly értelemben, hogy ha a római, vagy savariai polgár világfelfogása Isis-Sotisban és Anubis elképzelésében nem is egyezett teljesen az ősi egyiptomival, és, ha római külsőbe is öltöztette azokat, mégis azt kereste bennük, amit az antik világban az egyiptomi vallásban talált meg legközelebb: különböző istenalakokban, szimbólumokban kifejezett hitet olyan erőkből, amelyek az emberi felett állanak. Eredeti egyiptomi kultuszemlékek behozatala távoli provinciákba, helyi mesterek kezének alkotásai egyaránt az egyiptomi vallás kisugárzó erejének utolsó emlékei és ezért fordul érdeklődéssel felénk a mának az antikvitástól és az egyiptomi szemlélettől oly távol levő embere is.

Wessetszky Vilmos

ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТА ИСИДА В ВЕРХНЕЙ ПАННОНИИ

Резюме

На основании аквинкумских и нижнепаннонийских памятников египетского культа, выявленных А. Добровичем, с полным правом можно было предположить распространение этих культов и в Верхней Паннонии. Самую ценную часть верхнепаннонийского, в первую очередь саварийского материала, до сих пор недостаточно изученного, с точки зрения египтологии, можно поставить в связь с символами нового года, празднуемого также и вне Рима и с демонстрациями. В ранней литера-

туре, содержащей изображения символов нового года а едседского кувшина, считали, что он относится ко времени Птолемея, но они характерны также и для эпохи римских императоров. Савария невоенной окраски занимает очень значительное место в изучении египетских культов, поскольку она и без военного элемента имеет доказательное значение в отношении распространения египетских культов времени императоров.

В. Вешшетицки

SOME PROBLEMS OF THE CULT OF ISIS IN UPPER PANNONIA

Summary

The cults outside Italy are still presenting numerous problems. One of these discussed questions is the extension of the Egyptian cults in Pannonia, although scholars began to collect data concerning them as early as in the last century. The problem was thoroughly dealt with as regards a single area, that of Aquincum and Lower Pannonia respectively, by A. Dobrovits (Budapest Régiségei 13 (1943) 47 ff. seq.); he has

proved convincingly the deep embedding of these cults in the region, a fact borne out by mummy burial and the manifold archaeological material. Although the existence of an Aquincum sanctuary remains an open question yet, we are certainly right in supposing that such a deeply rooted cult may be found in Upper Pannonia as well, in spite of some doubts expressed in literature. This study investigates the material support.

⁸⁹ Schweditsch, E., i. m. 88.

⁹⁰ Otto, E., Ägypten. Der Weg des Pharaonenreiches. (Stuttgart 1955) 251.

ing the statement that the sanctuary unearthed lately (T. Szentlélek: Preliminary report, Arch. Ért. 84 (1957) 78—79) was so to say the centre of the Upper Pannonian cults of Egyptian origin in Savaria. The significance of the cult of the Roman Emperor for the Egyptian cults is illustrated by the extraordinary extension of the latter in the imperial era. The important material known since the eighteenth century, nevertheless inadequately evaluated from the point of view of the Egyptian cults, is surpassed in significance by a relief preserved in the Szombathely Museum, delineating Serapis and Isis beside a figure with an Anubis-mask, a specimen which may be brought into connection with the Egyptian cultic procession at the New Year, familiar also in Rome. (The relief belonged to the sanctuary.) We may suppose an Anubis-mask also among the figures of another Savarian commemorative stone hallowed to Isis. The decoration of the individual hydria of Egyed inset with gold and silver, occupies a central place elucidating this question, as it represents the idea of the New Year, just as the Egyptian symbols (the lotus, the frog, the year-mark, the stabbing of Apophis).

If we rectify the date given by the first authoritative publication of the find half a century ago (*Jahrbuch d. Deutschen Arch. Ges.* 24 (1909)), i. e. the age of the Ptolemæi, assigning the hydria to the imperial age, we may establish a connection between the individual jug and the cultic centre of Savaria too. The smaller statuettes unearthed in the territory of Savaria or in its neighbourhood (Osiris, Khonsu) are alluding to the same.

A part of the Upper Pannonian archeological material is connected with the New Year's festivals celebrated also outside Rome, and it is linked to the cult of the Roman Emperor also by this medium. The Egyptian finds of Savaria, an essentially civilian settlement, are especially significant for the extension of the cults also from the point of view, that they provide a proof taken from the stratum of the Roman civil servants even in absence of the military element. The finds grouped around the Egyptian sanctuary, or — largely speaking — around Savaria, bear out the conclusion that we are faced by a significant phenomenon of religious history, not by one of mere fashion.

V. Wessetzky

A BJELOBRDOI KULTÚRÁRÓL

A Kárpát-medence koraközépkori történetének sokat vitatott, de mindmáig nem tisztázott kérdése, hogy az a hatalmas régészeti emléktárhely, mely a IX—XII. századból maradt reánk, hogyan osztható meg a Kárpát-medence két nagy etnikai csoportja, a magyarság és a szlávok között. A több mint fél évszázada folyó tudományos vita hűen tükrözi azt a változó történeti szemléletet, melyet a mai magyarság és a kérdésben érdekelt szomszéd népek tejlődő, alakuló társadalmi és politikai viszonyai befolyásoltak.

① Amikor Hampel József első ízben összegezte Magyarország koraközépkori régészeti emléktárhelyét,¹ annak rendszerét a millennium és a századforduló kiélezett társadalmi és nemzetiségi viszonyainak szellemében alkotta meg. A Kárpát-medence népeinek X—XI. századi régészeti hagyatékát két nagy csoportra osztotta. Az első (a) csoportba a tulajdonképpeni magyar sírok leleteit sorolta, magyarnak pedig csak a gazdag lovas-sírokat tartotta. A második (b) csoportba a soros temetők leleteit gyűjtötte össze, ezeket a temetőket pedig ismét két típusba foglalta. Az egyik soros temetőtípusban lovastemetkezésnek nyoma sincs s ezt Hampel úgy magyarázta, hogy e temetők akkor keletkeztek, amikor a magyarság még nem foglalta el a környéküket, e temetők tehát a Kárpát-medence szláv népességét takarják. A soros temetők másik típusában a magyar lovas-sírok jelenléte Hampel szerint azt bizonyítja, hogy ezekben a temetőkben a meghódított szláv szolganép és magyar uraik pihennek.²

A két világháború közötti időben a magyar régészeti kutatómunka Hampel a. csoportjának, a gazdag honfoglaláskori magyar síroknak szentelte úgyszólván minden erejét.³ A feltárt soros temetőkről csak ismertetések jelentek meg, értékelésükben kutatóink a mai napig nem tudták magukat kivonni Hampel ismertetett szemléletének hatása alól. Epizódiként kell megemlítenünk azt az irányzatot, mely a régészet területén megpróbálta csökkenteni a Kárpát-medence szlávsa-

gának kultúrformáló szerepét. Kísérletek történetek pl. oly irányban, hogy egyes, a mai napig szlávknak tartott ékszerfeléket — sodrott nyakpéreceteket, kígyófejes karpereceket — dák hagyományok felújulásából származtassanak.⁴ Richthofen Bolko ismételt heves támadásokat intézett L. Niederlenek a Kárpát-medence szlávosságáról szóló tanítása ellen.⁵ — Mai szemmel nézve már furcsának találjuk ezeket a tudományos csatározásokat mert tudjuk, hogy mind a vitatottak, mind a vitatók talmi fegyverekkel hadakoztak.

A negyvenes évektől kezdve a népiségtörténeti szemlélet mind nagyobb mértékben a soros temetőkre irányította a figyelmet. Főleg az ország nyugati részein több temetőben ásattak s ezeknek az ásatásoknak az értékét fokozta az, hogy e munkába már tevékenyen bekapcsolódott az antropológia is.⁶ De nemcsak a régészet és embertan hanem a néprajz⁷ is mind nagyobb érdeklődéssel fordul a koraközépkori soros temetőkben sejtett magyar népi tömegek felé.

A legutóbbi évek magyar ásató és kutatómunkája igen jelentős lépésekkel vitte előre a magyarországi soros temetők helyes értékelésének az ügyét. A kerpusztai⁸ és halimbai⁹ X—XII. századi temetők teljes, maradéktalan feltárása olyan felismerésekhez vezetett, melyek a soros temetők ezideig általánosan elfogadott értékelésének felülvizsgálását sürgették. Alapjában véve e temetők ásatói és közlöi sem tudták még magukat teljesen kivonni Hampel, Niederle és Eisner tanításának hatása alól, mégis, mind határozottabban kezdett alakot ölteni az a gondolat, hogy a honfoglaló magyarság nemcsak gazdag, sokszor fedelmi pompával eltemetett lovasokból állott, hanem a nemzet zömét egyszerű köznépi tömegek képezték s hogy ezeknek nyomuk kellett maradjon a magyar föld régészeti emléktárhelyében is. A kérdésnek még ingadozó megfogalmazását Szőke Béla,¹⁰ Fehér Géza,¹¹ Török Gyula,¹² Kralovánszky Alán,¹³ az antropológusok közül pedig Nemeskéri János¹⁴ és Lipták Pál¹⁵ munkáiban találjuk meg.

¹ Hampel, J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I—III.* (Braunschweig 1905) (Alt I—III); *Ua.* Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. (Bp. 1907) (UT).

² UT. 9—13.

³ Fettich N., A honfoglaló magyarság fémművessége. AH 21 (Bp. 1937) (Fettich, AH 21); László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944); *Ua.* A koronái lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. AH 27 (Bp. 1943).

⁴ Fettich, N., Hunnen, Altungarn und Urbevölkerung. SMYA, FFT, Strena archaeologica professori A. M. Tallgren 8. 2. 1945. sexagenario dedicata. 170—189.

⁵ Richthofen, B., Arch. Ért. 40 (1923—1926) 138—156., 304—317.

⁶ Méri L., Arch. Ért. 79 (1952) 51.

⁷ Szabó K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. BHH 3 (Bp. 1938).

⁸ Nemeskéri J.—Lipták P.—Szőke B., Le cimetière du XIe siècle de Kerpuszt. Acta Arch. Hung. 3 (Bp. 1954) 205—370. (Nemeskéri—Lipták—Szőke, Kerpuszt).

⁹ Török Gy., FA 6 (1954) 95—105., XXIII—XXVIII. t.; *Ua.* Le cimetière de Halimba. Programme et discours des chercheurs hongrois à la conférence archéologique de l'Académie Hongroise des Sciences. Budapest 3—6. octobre 1955. Manuscrit.

¹⁰ Nemeskéri J.—Lipták P.—Szőke B., Kerpuszt. 297—300; Szőke B., Arch. Ért. 81 (1954) 119—132.

¹¹ Fehér G., Remarques sur l'appréciation archéologique du cimetière de Kerpuszt. Acta Arch. Hung. 6 (1955) 317—320; *Ua.* Les fouilles de Zalavár (1951—1953). Acta Arch. Hung. 4 (1954) 202—204.

¹² Török Gy. idézett művei.

¹³ Kralovánszky A., Arch. Ért. 83 (1956) 206—212.

¹⁴ Acsádi, G.—Nemeskéri J., Contributions à la reconstruction de la population de Veszprém. X^e et XIe siècles. Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici VIII (1957) 435—467.; Nemeskéri J.—Acsádi G., A székesfehérvári temetők. Kézirat.

¹⁵ Lipták, P., Awaren und Magyarén im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet. Acta Arch. Hung. 8. (1958) 199—268.

Lubor Niederle, a szláv régészet halhatatlan mestere a századforduló nagyszláv szemléletének megfelelően a Kárpát-medence X—XII. századi soros temetőit nem foglalta külön csoportba, hanem a koraközépkori szláv kultúra szerves tartozékainak tekintette azokat. E kultúra jellegzetes lelet-tárgyának a hajkarikát tartotta s úgy vélte, hogy mindazokon a területeken, ahol a történet- és nyelvtudomány régi szláváságról tud, s ahol a koraközépkori temetőkben hajkarikákat találnak, a IX—XII. században szlávok éltek. Niederle a hajkarika fogalmát szélesen értelmezte, ide sorolta az egyszerű nyitott huzalkarikát, a spirális-csüngős karikát, a pödröttvégű karikát, a többszörös és egyszerű s-végű karikát egyaránt.¹⁶

Niederle tanítványa, Jan Eisner, mesterének nyomdokaiban haladt a magyarországi soros temetők etnikai hovátartozásának megítélésében. Ő adott nevet a kultúrának, mely e temetőket jellemzi és pedig a szlovéniai Bjelo Brdo lelőhelyéről.¹⁷ Kétségtelen, hogy ebben jórészt Hampel hatására cselekedett, aki a bjelobrdoi lelőhelyet a hazai szlávság egyik jellemző koraközépkori temetőjének tartotta. Másrészt azonban bizonyára a magyarországi soros temetők szlavinitását akarta hangsúlyozni oly módon, hogy a kultúrájukat egy szláv etnikai területen fekvő lelőhelyről nevezte el. Még legutóbbi munkáinak egyikében¹⁸ is azt írja Niederlevel teljesen egyetértve, hogy a szláv bjelobrdoi kultúra keretébe tartozik mindez a régészeti emlékegy, mely a Kárpát-medencében Szlovákiától egészen Jugoszláviáig a X—XII. századból reánk maradt — természetesen a magyar lovas sírok leletanyagának kivételével. Figyelemre méltó az a megállapítása, hogy a bjelobrdoi kultúra nyomai messze a Kárpát-medencén túl is megtalálhatók, így Dalmácia, Isztria, Bosznia, sőt Bulgária területén.¹⁹ Eisner a bjelobrdoi kultúrát ideálisan a 950—1025 évek közti időre keltezi. Azokat a temetőket, melyek az 1025. év körül létesültek s a XII—XIII. századig, sőt helyenként az újkorig voltak használatban, dévényi típus néven külön csoportba foglalja. Ezek a temetők templom körül fekszenek vagy legalábbis olyan helyen, mely fölött az egyház felügyeletet gyakorolhatott.²⁰

A bjelobrdoi kultúrával önálló tanulmány legutóbb Zdeněk Váňa, J. Eisner egyik tanítványa foglalkozott.²¹ A munka többféle hiányossága ellenére is határozottan előbbre segítette a bjelobrdoi kultúra helyes megfogalmazásának, tisztázásának ügyét. Váňa megállapításait a következőkben foglalhatjuk össze: 1. A Kárpát-medencét betöltő bjelobrdoi kultúra súlypontja

a Tisza mellék középső szakaszán fekszik. 2. Korát és fejlődését tekintve, e kultúra közvetlenül a honfoglaló magyarok kultúrájához kapcsolódik, kialakítói közösen magyarok és szlávok voltak. Régészeti szempontból a kultúra emlékegyében megkülönböztethető a honfoglaló magyarok anyagi kultúrája, melyet azok Kárpátokon túli hazájukból hoztak magukkal, továbbá a Kárpát-medence őslakóinak későavarkori típusú hagyatéka. A magyar emlékegyben észrevett egy réteget (sodrott nyak- és karperecek, kígyófejes karperecek, egyes gyűrűfajták stb.), mely a szláv Keletre, Kijev, Smolenszk térségére, Volhíniára utal s egy másikat, melynek gyökerei Bizánc felé vezetnek (szőlőfürt díszes függők, üregecs gömbökkel díszített függők, kis kereszték stb.). 3. A bjelobrdoi kultúra kezdetét abban a gyökeres változásban keresi, mely a magyarság gazdasági és társadalmi életében a lechmezei vereség után következett be. A bjelobrdoi kultúra kialakulását illetően a 950. évet datum ante quem nön értéküknek tekinti, tényleges kezdetét azonban valamivel későbbi időre teszi. A kultúra egész tartamát három időszakra osztja: A korai szakaszba (975—1025) nemcsak jellegzetesen honfoglaló magyar köznépi temetőket, ill. temetőszakaszokat sorol (pl. Székesfehérvár-Demkóhegy, Törökkanizsa), hanem kora Árpád-koriakat is (pl. Rusovce-Oroszvár, Nitra, Junuzovci stb.). A legtöbb idesorolt sír azonban a honfoglaló magyar vezető- és középréteg második csoportjához tartozik (pl. Szeged—Bojárhalom, Nyíregyháza—Felsőpázsit, Bánkút, Vozokany—Pozsonyvezekény). Mivel a magyarországi soros temetőket, ill. a bjelobrdoi kultúrát a kutatók Hampeltól Váňaig kevésbé tudatosan vagy határozottan a X—XII. századi köznép hagyatékának tartják, kitűnik, hogy Váňa korai bjelobrdoi szakasza társadalomtörténeti szempontból nem állja meg a helyét. — A középső szakaszba (1025—1075) elsősorban kora Árpád-kori, továbbá olyan temetőket sorol, melyek a honfoglalás korában és a kora Árpád-korban folyamatosan használatban voltak (pl. Szentés—Szentlászló, Bjelo Brdo, Piliny—Sírmány stb.). — A késői szakaszba (1075—1200) főleg a templom körüli temetőket sorolja (Kaszaper, Devin, Skalská Nová Ves stb.).

Váňa rendszerezéséből kitűnik, hogy a X. század első két harmadának jellegzetesen honfoglaló magyar köznépi kultúráját nem ismerte fel s ez egyebek közt az egyes szakaszok kor meghatározásában is eltulódásokat okozott.

A jugoszláv kutatók — M. Garašanin és J. Kovačević,²² L. Karaman,²³ M. Čorović—Ljubini-

¹⁶ Niederle, L., *Život starých Slovanů* I. 1 (Praha 1911) 590.

¹⁷ Váňa, Z., *Maďari a Slované ve světle archeologických nálezu X—XII. století*, Slov. Arch. 2 (1954) 53.

¹⁸ Eisner, J., *Počátky českého šperku*, PA 46 (1955) 217.

¹⁹ Uo.

²⁰ Eisner, J., *Slovensko v dobe kultúry hradišnej*, Slovenské dejiny I (Bratislava 1947) 138—139.

²¹ Váňa Z., i. m. 51—104.

²² Garašanin, M.—Kovačević, J.: *Pregled materijalne kulture južnih Slovena*, (Beograd 1950).

²³ Karaman, L., *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, (Zagreb 1930); *Ua. Starohrvatsko groblje u Majdanu kod Solina*, (Split 1936); *Ua. Starohrvatska umjetnost u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo 1943); *Ua. Dva hronološka pitanja starohrvatske arheologije*, *Starohrvatska prosvjeta* 129—134 (Zagreb 1956).

ković,²⁴ Z. Vinski,²⁵ J. Korošec²⁶ — a bjelobrdi kultúrát úgyszólván kivétel nélkül a hazai, balkáni emléktárgyak alapján ítélik s fogalmazzák meg. Ily módon érthetővé válik, hogy szemükben a bjelobrdi kultúrát az autochton balkáni szláv-ság hozta létre s annak szoros genetikai kapcsolatainak vannak a helyi későrómai hagyományokkal s a későavarkori kultúrával. Észreveszik, hogy a bjelobrdi kultúrában fellelhetők Morvaország, Kottlach, Dalmácia anyagi műveltségének nyomai, azt azonban sajnálatosan figyelmen kívül hagyják, hogy e kultúra emléktárgyainak nagy része Magyarország területére utal. A jugoszláv kutatók e ferde szemléletét — mely jelentős mértékben a magyar szakirodalom ismeretének hiányában gyökerezik — már Z. Váňa is kritikával illette.²⁷ A bjelobrdi kultúra korát a jugoszláv régészek általában a X—XI. századra helyezik, vannak azonban olyan nézetek is, melyek szerint e kultúra kezdetei az avar birodalom széthullásának koráig, a IX. század elejéig nyúlnak vissza.²⁸

A Kárpát-medence X—XIII. századi emléktárgyainak vázolt, alapjaiban téves és a kutatás további egészséges fejlődését akadályozó szemléletét szeretném az alábbiakban egyszer s mindenkorra felszámolni, eloszlatni.

2. A bjelobrdi kultúra problémájának felülvizsgálása multhatatlanul megköveteli, hogy előbb — mai ismereteinknek megfelelően — választ adjunk az alábbi két kérdésre: Mi az a régészeti emléktárgy, mely a magyar honfoglaláskori Kárpát-medence szláv népességével s mi az az emléktárgy, ami az új hazába érkező és államot alapító magyarsággal azonosítható?

E két, sok mindent magában foglaló kérdésre e helyen csak nagyon vázlatosan felelhetek. A kérdések részletes, bő adattári és statisztikai anyaggal megvilágított feldolgozását ma még közöletlen munkáimban adom.²⁹

A) A Kárpát-medence koraközépkori szláv-ságának nyomait az itteni avarkori temetőkben szókás keresni. Szlávnak szokás tekinteni mindezekelőtt e temetők hullámvonal díszes kerámia-ját s egyes egyszerűbb ékszerféléket, pl. a többszörös s-végű, a spiráliscsüngőjű stb. függő- vagy hajkarikákat. Véleményem szerint a valóság e szűkkeblű válogatásnál sokkal bőkezűbb. A IX. században s így a magyar honfoglaláskor is az

avarkori temetők teljes anyaga képviseli az itteni szláv-ság anyagi és szellemi kultúráját. Más szóval a honfoglaló magyarság a Kárpát-medence nagy részében olyan népességet talált, mely külső megjelenésében, viseletében, félnomád életformájában s szellemi hagyományainak nagy részében is avar volt — azonban a nyelve s területenként változó politikai érzése is (nyitrai és zalavári fejedelemség, bolgár főnhatóság alatti részek) az avar etnikumot magába olvasztó, az egykori szolgasorból a felszínre emelkedő szláv-ságé volt.³⁰

Megállapításom kézenfekvő bizonyítékokkal indokolható. — Köztudomású, hogy a Kárpát-medence földrajzi név-anyagában bizonyossággal avarnak mondható neveket nem ismerünk. Kniezsa István erről a következőket mondja: „Egyetlenegy helyneveünkről sem tudjuk igazolni avar eredetét, aminek oka talán abban rejlik, hogy az avarok nyelvét tulajdonképpen nem ismerjük —, sőt, török eredetüket több oldalról kétségbe is vonták — s így nem is áll módunkban helyneveinket az avarból származtatni.”³¹ Ezzel szemben a Kárpát-medence egész területén jelentős a honfoglaláskori szláv földrajzi nevek száma.³² — Közismert tény az is, hogy a Kisalföld és a Dunántúl egyes részeitől eltekintve, a Kárpát-medencében nem ismerünk olyan IX. századi régészeti emléktárgyat, mely egyrészt a későavarkori, másrészt a magyar honfoglaláskori leletanyagtól megkülönböztethető s így az akkori szláv-sággal azonosítható volna. — Ez a két egymásnak ellentmondó tény már magában is azt jelenti, hogy a IX. századi Kárpát-medence nagy részében az avar anyagi és szellemi kultúrát magára öltött szláv-ság élt.

Ma már aligha vitatható, hogy a nagy avarkori köznépi temetők használata az avar birodalom széthullása után is tovább tartott. E temetők nagy részének legvégső szakaszát jól körvonalazható leletanyag jellemzi, mely szerves kapcsolatban áll a nagyszíntmíklósi kincs motívum- és formakincsével. E leletanyag közvetlen kaukázusi és pontusi kapcsolatokat árul el, etnikai hátterét ma még nem tudjuk tisztázni.³³ A leletanyagot későavarkorinak nevezzük, pontos keltezését a morvaországi temetők (Staré Město, Přitluky stb.) egyes leletcsoportjai (díszes lemezgombok, lemezgűrűk, veretek, övgarnitúrák, csörgők, finom sárga kerámia) teszik lehetővé a IX. század máso-

²⁴ Čorović, V.—Ljubinković, M., Metalni nakiti belobrdskog tipa. Starinar. Új folyam II (Beograd 1951).

²⁵ Vinsky, Z., O bjelobrdskoj kulturi. Kolo Matice Hrvatske. (Zagreb 1946): Ua. Prethodni izvještaj o iskapanju nekropole na Lijevoj Bari u Vukovaru 1951., 1952. i. 1953. godine. Ljetopis Jugoslavenske akademije. Knjiga 60., 231—255. Különlenyomat.

²⁶ Korošec J., Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka. (Ljubljana 1952); Ua. Staroslovansko grobišče na Ptujskem Gradu. (Ljubljana 1950).

²⁷ Váňa, Z., i. m. 53.

²⁸ Karaman, L., Dva hronološka pitanja starohrvatske arheologije. 134., 10. j.

²⁹ Szőke B., Moravia és a későavarkori Duna mellék kapcsolatairól. Kézirat.: Ua. A honfoglaló és korai Árpád-kori magyarság. Kézirat.

³⁰ Fügedi E., Arch. Ért. 1946—1948., 326.

³¹ Kniezsa I., Magyarország népei a XI. században. Szent István Emlékkönyv. II (Bp. 1938) 435.

³² Melich J., Honfoglaláskori Magyarország. (Bp. 1925—1929). A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve 6.; Kniezsa I., i. m. 399—433.

³³ Erről bővebben l. Szőke B., Moravia és a későavarkori Duna mellék kapcsolatairól. Kézirat.

dik felére és a X. század elejére. — A későavarkori leletekkel jellemzett sírok mindig a nagy avarkori temetők szélesre szétnyílt peremén, tehát a legvégső szakaszán helyezkednek el. Például hozom fel az alábbi temetőket: Kiskőrös-Városalatt (8., 147., 150., 156., 158., 165., 181., 204. sz. sír)³⁴, Csúny (25., 44., 92. sz. sír),³⁵ Győr (258., 270., 421., 776., 471., 506., 545., 678., 690., 694., 838., 696. sz. sír),³⁶ Devínska Nová Ves (524., 805., 842., 878. sz. sír),³⁷ Žitavská Toň (29., 31. sz. sír),³⁸ — Egyes helyeken, pl. Győr és Dev. Nová Ves temetőjében e legkésőbbi sírokhoz közvetlenül magyar honfoglaláskori vagy kora Árpád-kori sírcsoportok csatlakoznak.

Ismerünk olyan honfoglaláskori magyar és kora Árpád-kori köznépi temetőt, melyben a magyar sírok sorában néhány olyan sírt találtak, melyek későavarkori mellékleteket tartalmaztak. — Ilyen temetőt tártak fel az Alföld déli részén, a jugoszláviai Vukovaron (Valkóvár). Itt a 71. és 336. sz. férfirsírokban a nagyszentmiklósi kincsel rokon későavarkori övvereteket találtak.³⁹ L. Karaman ugyan kétségbevonja, egyidősek-e ezek a sírok a honfoglaló magyar sírokkal, lehetségesnek tartja, hogy a néhány, későavarkori sír korábbi s nincs szerves kapcsolatuk az előbbiekkal,⁴⁰ aggályoskodása azonban nem indokolt. Z. Vinski, a temető ásatója határozottan kiemeli, hogy ezek a sírok teljesen beleilleszkedtek a magyar sírok soraiba. Az, hogy a sírmellékletek jellegzetesen későavarkoriak és szegényesek, kétszeresen is aláhúzza Vinski megállapításának helyességét.

Különböző kultúrák keveredését találjuk azokban a temetőkben is, melyek népessége a morva birodalom anyagi és szellemi kultúrájában élt. Ilyen temetőket főleg a Kisalföld északi felén és a Dunántúl nyugati peremvidékén ismerünk. — Velký Grób (Magyargurab) temetőjébe a IX. század második és a X. század első felében temetkeztek. A temető sírjai csoportokat, fészkeket alkotnak, melyekbe valószínűleg egyidőben folyt a temetkezés. Az egyik ilyen sírcsoport két sírjában (18. és 49. sír) „blatnicai típusú”, azaz későavarkori, pajzsalakú vereteket találtak, a szomszédos csoport egyik sírjában (122. sír) pedig rombuszalakú, jellegzetes honfoglaló magyar nyílcúcsokat.⁴¹ — Sopronkőhidán az előbbivel azonos korú és típusú temető feltárása folyik.⁴² A 25. sz., még közöletlen női sír leletei közt vannak olyan gyöngyök, melyek staré městoi megfelelőit

V. Hrubý a IX. század végére és főleg a X. századra keltezi,⁴³ a gyöngysorba van foglalva olyan későavarkori csuklós veret alsó, füles tagja, melynek azonos megfelelőjét a közeli nemesvölgyi későavarkori temetőből ismerjük.⁴⁴ a nő fülét lefelé szélesedő spirálsüngős függők díszítették. Ezeket Kralovánszky Alán⁴⁵ és Fehér Géza⁴⁶ a lefelé hegyesedő spirálsüngős függőkkel azonosítják és mindkettőt avarkorinak tartják. A valóság azonban az, hogy ez esetben két különböző függőtípusról van szó. Az utóbbi típus kizárólag későavarkori temetőkben fordul elő, míg a lefelé szélesedő spirálsüngős függők avarkori temetőkben sohasem fordulnak elő, viszont a magyar honfoglaláskori és kora Árpád-kori köznépi temetők jellegzetes leletei közé tartoznak. Megfelelőik és előzményeik orosz és lengyel földön ismeretesek. — A sopronkőhidai temető 16. sz., még közöletlen férfirsírában, mely az előbb említett női sír szomszédságában feküdt, többek között olyan áttört, levélmintás későavarkori bronzszíjvéget találtak, melynek pontos megfelelőjét a kiskőrös-városalatti temetőből ismerjük.⁴⁷

A közölt adatok mind arról szólnak, hogy a Kárpát-medencében a főleg az etnikai peremvidékeken a IX. század végén és a X. század elején igen tarka néprajzi viszonyok voltak. Ezekre az egyes népek viseletének fennmaradt emlékeiből következtethetünk. Az, hogy a morva viseletben járó telepek temetőiben későavarkori és honfoglalás kori magyar viseleti tárgyakat, egyszerűbb fegyvereket (Sopronkőhida, Velký Grób), hogy honfoglaló magyar sírokban s temetőkben morva lemezgombokat s egyéb ékszereket (Szilaspuszta, Heves, Rusovce-Oroszvár), sőt későavarkori viseletben eltemetett egyéneket találunk (Vukovar) — mindez a kereskedelem és zsákmányolás lehetőségén kívül főleg arról tanúskodik, hogy egyazon időben egymás szomszédságában különböző népeséghez tartozó és más-más viseletben járó telepek éltek. A Kárpát-medence nagy részében avar viselet járta a magyar honfoglalás korában, a Kisalföld és a Dunántúl egyes területein a morva birodalom viselete élt s ezek közé ékelődött be a honfoglaló magyarság új színeket hozó viselete.

A viselet — mint azt ma is megfigyelhetjük — egy-egy néprajzi tájon, falun vagy falurészen belül a vallási, nyelvi stb. különbségeknek megfelelően zárt és szívósan konzervatív. Keveredésre, esetleg egyes elemek keveredésére csak ritkán

³⁴ Horváth T., Az üllői és kiskőrösi avar temető. AH 19 (Bp. 1935).

³⁵ Alt. II. 138—163.

³⁶ Fettich N.—Nemeskéri J., Győr története a népvándorláskorban. (Győr 1943).

³⁷ Eisner, J., Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště. (Bratislava 1952).

³⁸ Budinský-Krička, V., Pohřebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku. Slov. Arch. IV. 1 (1956).

³⁹ Vinski, Z., Prethodni izvještaj ... 241—242.

⁴⁰ Karaman, L., Dva hronološka pitanja ... 133.

⁴¹ Chropovský, B., Slovanské pohřebisko z 9. st. vo Velkom Grobe. Slov. Arch. V. 1 (1957) 201—202.

⁴² Szőke B., SSz 9 (1955) 3—4. 55—68.; A temető további feltárását Török Gyula végzi.

⁴³ Hrubý, V., Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách”. (Praha 1955) 246—255., 85. t. 6, 9, 10, 11, 21, 33, 43; 86. t. 5, 8.

⁴⁴ Alt. III. 106. t. 13, 14.

⁴⁵ Kralovský A., Arch. Ért. 84 (1957) 175—186.
⁴⁶ Fehér G., Beiträge zum Problem des ungarisch-slawischen Zusammenlebens. Acta Arch. Hung. 8 (1958) 269—318. XXVII—XL. t.

⁴⁷ Horváth T., i. m. XXX. t. 17.

kerül sor, ugyanúgy mint azt a IX—X. században láttuk. Véleményem szerint, mihelyt a Kárpát-medence egyes szláv telepei — az általános politikai és kulturális irányzatnak megfelelően — a magyarsággal azonosították magukat, ez a magyar viselet átvételét s rövidesen a nyelvi elmagyarosodást vonta maga után. Ez annál könnyebben megtörténhetett, mert az új hazában talált avar-szláv népesség és a magyarság gazdasági és társadalmi szerkezete s a köznép hiedelemvilága nagymértékben azonos volt. Úgy vélem, ez az oka annak, hogy a X. századi temetőkben oly kevés külső nyomát találjuk az etnikai keveredésnek.

A Kárpát-medencében élő avarság majd avar-szláv társadalmi rétegződését más szemszögből próbálom vizsgálni, mint azt László Gyula tette.⁴⁸ Véleményem szerint az avarok társadalmát a honfoglaló magyarsáéhoz hasonlóan három alapvető rétegre osztható: a legfelső vezetőrétegre (fejedelem, törzsfőnök), középrétegre (birtokos „nemesség”) s köznép (katonáskodó, pásztorkodó, földművelő, kézműves köznép és szolgánép).

A vezetőréteg elszakadva a néptől, külön, zárt életet élt s ez a temetkezésben is megnyilvánult. Az előkelő, gazdag férfi és női halottakat rejtve, magányosan temették el (pl. Bócsa, Cibakháza, Blatnica, Brestovac).

Az avar és avar-szláv középréteget nehéz elválasztani a vezetőrétegtől, mivel külsejében s szokásaiban is iparkodott minél inkább a vezetőréteghez hasonlóvá lenni. Valószínűleg e réteggel azonosíthatjuk az olyan temetőket, melyekben a nagycsalád szokásrendje szerint temetkeztek (pl. Kiskőrös-Vágóhid).

A több száz síros avar, avar-szláv temetőket a köznéppel azonosítom. Az őket benépesítő népességszám nem volt nagyszámú, kezdetben valószínűleg mindig csak egy nagycsalád és a velük együtt élő szolgák. Később egy-egy ilyen telep népessége felduzzadhatott két-három nagycsaládnnyira. A mondottak magyarázzák meg az avarok köznépi temetőit legyezőszerűen szétnyíló alakját. E temetők korai része a szűk csücsökben van, késői szakaszuk pedig a szétnyíló peremen. Példaként említhetem Győr, Kiskőrös-Város alatt, Devínska Nová Ves temetőjét. A köznépi temetőkben két típus különböztethető meg: az egyikben a sok egyszerű síron kívül lovassírokat is találunk, a másikon a lovassírok teljesen hiányoznak.

Tudatában vagyok annak, hogy az avarok társadalmának vázolt rétegződése nagyon vázlatos és amíg nem rendelkezünk egy sor teljes egészében feltárt avarokori temetővel, addig ki se mondhatjuk e téren a végső szót.

(B) Ezek után áttérhetünk a másik kérdés megtárgyalására: mit tekinthetünk a Kárpát-medencében a honfoglaló magyarság régészeti hagyatékának?

Előjáróban le kell szögeznünk, hogy a honfoglaló magyarság régészeti hagyatéka sokkal nagyobb, mint azt eddig általában hitték. Az az emlékegyanyag, melyet Hampel felfogása szerint a magyarságnak tulajdonítottak s melynek az alapján az egész magyarságra vonatkoztatott összefoglaló munkák⁴⁹ születtek, kizárólag a honfoglaló magyar vezető és középréteg gazdag sírjaiból került elő.

Mint már említettük, a honfoglaló magyarság társadalmának felépítése főbb vonásaiban azonos volt az avar, avar-szláv társadalomával. A társadalomnak itt is három fő rétege különböztethető meg: a vezető-, a középréteg és a köznép.

A vezető- és középréteg a honfoglaló magyarságnál is erősen összemosódó. Régészeti hagyatékában két csoport különböztethető meg. Különválasztásuk főleg a női viselet emlékegyanyagának az alapján lehetséges, de határozott különbségek mutatkoznak a két csoport férfiviseletében is.

Az első csoportot gazdag lószerszámos női sírok jellemzik. A lószerszámot „rozettás” veretek és nagy, levélalakú aranyozott ezüstlemez szügyelő- és farhamesüngők díszítik, a zabla pofarúdjai gyakran díszesen kiképzettek. A Kárpát-medence területén 37 ilyen sírt ismerünk a szakirodalomból, számuk a múzeumokban levő közöletlen anyag alapján jóval nagyobbra tehető. Az említett sírok közül 22 magányosan feküdt (pl. Bordány,⁵⁰ Gic,⁵¹ Gyömöre,⁵² Koroncó,⁵³ Törtel⁵⁴ stb.), néha páros sírban egy férfi maradványaival együtt találjuk őket (pl. Jászfényszaru,⁵⁵ Mándok⁵⁶), más-
kor kisebb köznépi sírcsoport közelében fekszenek (Hencida,⁵⁷ Csorna⁵⁸) s előfordulnak olyan sírcsoportokban is, melyek valószínűleg nagycsaládi temetőknek tekinthetők (pl. Piliny—Leshegy,⁵⁹ Gádos⁶⁰). — Egyes rozettás lószerszámos sírok fejedelmi gazdagságúak. (pl. Heves,⁶¹ Jászfényszaru), mások kevésbé gazdagok, egyszerűek. E sírokban a nyerges temetkezés általános, a lovas temetkezés gyakori.

Az első csoport férfisírai gazdagok s bennük vagy magányosan (Berehovo-Beregszász,⁶² Buda-

⁴⁸ László Gy., Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. AH 34 (Bp. 1955).

⁴⁹ Lásd a 3. jegyzetet.

⁵⁰ Dienes I., A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. (Szeged 1956) 36—54.

⁵¹ Hidvégi S., Arch. Ért. 32 (1912) 320—322.

⁵² Szőke B., Arch. Ért. 31 (1954) 119—132.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Posta B., Arch. Ért. 16 (1896) 30—39.

⁵⁵ Fettich N., Arch. Ért. 45 (1931) 72—.

⁵⁶ Jóna A., Arch. Ért. 17 (1897) 361—363.

⁵⁷ Fettich N., Sz. 67 (1933) 377—379.; Ua. AH. 21 95—.

⁵⁸ Szőke B., i. m.

⁵⁹ Alt. II. 438—448., III. 334—336. t.

⁶⁰ AH 21., 102—; László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944) 149—150.

⁶¹ Pataky V., FA 1—2 (1939) 200—203.

⁶² UT. 102—104., 2—3. t.

pest-Farkasrét,⁶³ Geszteréd,⁶⁴ Tarcal⁶⁵) vagy párosan, velük egyelőrangú nővel együtt fekszenek (Hlohovec-Galgóc,⁶⁶ Szolnok-Strázsahalom,⁶⁷ Vereb⁶⁸). Jellemző leleteik a gazdagon szerelt szablya, palmettadíszes övgarnitúra, gyakran tarsolylemez. Számuk a magányos gazdag női sírokhoz viszonyítva feltűnően kicsi.

Az első csoporthoz tartozó középréteg a vezetőréteggel azonos, de ennél valamivel egyszerűbb viselet jellemzi. Nagyon valószínű, hogy ide számíthatjuk a rozettás lószerszámos női sírok egy részét is. Egyébként a középréteg jellegzetes temetkezési rendje a többnyire egysoros (Bashalom⁶⁹), néha azonban többsoros nagycsaládi temető (Kenézlő⁷⁰), melyben előre meghatározott rend szerint temették el a nagycsalád tagjait. — E temetők száma jelentős, a hiányos ásatások azonban többnyire csak néhány sírjukat tárták fel (Nesvady-Naszvad⁷¹).

A honfoglaló magyar vezető- és középréteg második csoportjának női viseletét a ruházaton és a pártán vagy süvegen alkalmazott kéttágú csüngős veretek és az árkokkal vagy gyöngy-sorokkal díszített kisebb aranyozott ezüstlemez korongok jellemzik. Viseletük az előbbi csoport női viseletétől nagyon élesen elválik. Kéttágú csüngős és kerek lemezes ruhadíszeket rozettás lószerszámos női sírokban sohasem találunk! — Az előkelő honfoglaláskori magyar nők második csoportjában előfordul a magányos (Bugac—Alsómonostor,⁷² Csákvár,⁷³ Mezőtúr⁷⁴) és páros temetkezés (Nyíregyháza-Felsőpázsit⁷⁵), jellegzetes temetkezési módjuk azonban az, amikor a gazdagon öltözött nő sírja köré vont négyszög mind egyik sarkában egy-egy egyszerűbb melléklettel eltemetett vagy melléklet nélküli férfi sírját találjuk. (Szeged-Bojárhalom,⁷⁶ Bánkút,⁷⁷ Kiskútfélegyháza—Csólyospusztá⁷⁸). A magányos sírokban gyakori a nyerges és lovastemetkezés, a négyzetes sírsorok női sírjaiból a nyereg és a ló maradványai hiányoznak. A másik csoportba tartoznak a két díszes mellkoronggal jellemzett viseletben járó nők is (Anarcs,⁷⁹ Rakamaz,⁸⁰ Tiszanagyrev⁸¹). Ruházatukon többnyire nem találunk más díszet, legfeljebb — de ezt is ritkán —

kéttágú csüngős vereteket. — Feltűnő, hogy a második csoport női sírjainak száma sokkal kisebb mint az első csoporté.

A rendelkezésünkre álló adatok statisztikai csoportosítása azt mutatja, hogy a második csoport nőihez tartozó férfiak viselete, külső megjelenése egyszerűbb volt, mint az első csoportbeli férfiaké s jellegzetes fegyverük a kétélű egyenes kard volt. A második csoport férfijait igen gyakran találjuk magányos sírban eltemetve (Beszterec,⁸² Öcsöd,⁸³ stb.), ritkábban páros sírban fekszenek, ezekben a nők mindig a második csoport viseletét hordják (Nyíregyháza-felsőpázsit, Ecséd⁸⁴). Valószínűnek tartjuk, hogy a keceli⁸⁵ és szeredi⁸⁶ kétélű egyenes kardok középrétegbeli nagycsaládi temetők sírjaiból kerültek napvilágra. Gazdag övgarnitúrát csak egy esetben találtak kétélű egyenes karddal együtt (Benepusztá⁸⁷). A kétélű karddal felfegyverzett férfiak sírjában majdnem kivétel nélkül megtaláljuk a nyerges vagy lovas temetkezés nyomát.

A honfoglaláskori magyar középréteg második csoportjában is ismerünk egysoros nagycsaládi temetőket, ezekben a nők viseletét a kéttágú csüngős veretek jellemzik (Bezdéd,⁸⁸ Streda nad Bodrokom-Bodrogszerdahely⁸⁹).

A honfoglaló magyar vezető- és középréteg ismertett két csoportja közt mai ismereteink szerint időbeli eltérés nincs, mindkét csoport egyidős. A jellegzetességeikben ismertett viseletek és a temetkezés pogány szokásai a X. század első két harmadát töltik ki s a X. és XI. század fordulóján eltűnnek a régészeti emlékanyagból. A két csoport a honfoglaló magyar vezető- és középréteg két — többé-kevésbé különböző hagyományokat őrző, különböző színezetű kultúrával rendelkező — részét jelenti. Lehetségesnek tartjuk, hogy a második csoport emlékanyaga a fejedelmi Megyer törzsszel azonosítható.

A két csoport női viselete különösképpen, férfiviselete talán valamivel kevésbé zárt, egymástól elkülönülő. Keveredéssel, egyes viseleti elemek keveredésével csak ritkán találkozunk. A honfoglaló magyarságon belül találkozunk itt ugyanazzal a jelenséggel, melyre az előzőek során

⁶³ László Gy., Budapest a népvándorlás korában. Bp. Tört. I. (Bp. 1942) 797.

⁶⁴ Kiss L., A geszterédi honfoglaláskori sírlelet. AH 24 (Bp. 1938).

⁶⁵ Alt. II. 596—602., III. 403—405. t.

⁶⁶ AH. 21., 76—77. LI—LIII. t.

⁶⁷ Uo. 81. LXI—LXIV. t.

⁶⁸ Alt. II. 485—488., III. 346—348. t.

⁶⁹ László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. A nagycsaládról szóló fejezet; Dienes I., Un cimetière... Acta Arch Hung. 7 (1956).

⁷⁰ László Gy., i. m. 138—149.

⁷¹ Szőke B., FA 3—4 (1941) 214—.

⁷² Szabó K., FA 3—4 (1941) 287.

⁷³ Marosi A., SzSz. 6 (1936) 43.

⁷⁴ Supka G., Arch. Ért. 29 (1909) 263—267.

⁷⁵ Fettich N., A prágai Szent István kard régészeti megvilágításban. Szent István Emlékkönyv (Bp. 1938) 507—508, XI. t.

⁷⁶ Alt. II. 574—578., III. 391—392. t.; László Gy., i. m. 150—156.

⁷⁷ Bálint A., Dolg 8 (1932) 256—259.

⁷⁸ Kada E., Arch. Ért. 32 (1912) 323.

⁷⁹ UT. 101.; Fettich N., AH 21., 83., LXVII. t.

⁸⁰ Rég. Füzet. 9 (Bp. 1958) 39.

⁸¹ Alt. III. 407. t.; Fettich N., AH. 21., 83., LXX. t.

⁸² Kiss L., Dolg 14 (1938) 201—205.

⁸³ Csallány G., Arch. Ért. 19 (1899) 41—42.

⁸⁴ Ut. 163—164., 53. t.

⁸⁵ Fettich, N., AH 21. 104—., CXVII, CXVIII. t.

⁸⁶ Közöletlen. A Szlovák Tudományos Akadémia nyitai régészeti intézetében. A lelet tanulmányozásának engedélyét A. Točíknek köszönöm.

⁸⁷ Fettich N., i. m. 67—72., XXXII—XXXVIII. t.

⁸⁸ Alt. II. 514—523., 354—365. t.; László Gy., i. m. 128—134.

⁸⁹ Szőke B., FA 3—4 (1941) 215; László Gy., i. m. 33.

a honfoglaló magyar, a későavar vagy avar-szláv és a morva viselet zárt egymásmellett élésével rámutattunk.

A Kárpát-medence X. századi régészeti emlékanyagában feltűnnek olyan zárt temetők, melyek emlékanyaga nem hozható semmiféle kapcsolatba a későavarkori temetők emlékanyagával. E temetők tárgyi hagyatékának egy része azonos a honfoglaló magyar vezető- és középréteg emlékanyagával, az apró ékszerek, ruhadíszek, fegyverek azonban itt egyszerűbb formában jelennek meg. A tárgyi hagyaték többi részének megfelelőit az oroszországi erdős sztyeppekre övezet és az azzal határos területek temetőiből ismerjük. Ezek a tények önmagukban is elegendőek annak a megállapítására, hogy e temetőkben nyugvó népesség csakis a honfoglaló magyarsággal hozható kapcsolatba, csakis vele azonosítható. Ezek a temetők, amennyiben teljesen vagy nagy részükben feltárták őket, mindig több száz sírból állanak, a vezető és középrétegeknél megszokott gazdagságú sírok nem találhatók bennük, tehát csakis a honfoglaló magyarság harmadik rétegét, a köznépet takarhatják. Nem valami nagy népességcsoportok hozták őket létre, hanem ugyanúgy mint az avar-kori köznépi temetőket, egy-egy, később pedig két, háromra felszaporodott nagycsalád. E temetők alakja — amennyiben a választott terep, domb ezt megengedte — ugyanolyan legyezőszerűen szétnyíló mint az avarkori temetők (Képuszta,⁹⁰ Halimba⁹¹).

Sajnos, a legtöbb magyar köznépi temetőről biztosan tudjuk, hogy csak részben van feltárva sokról pedig csak sejtjük ezt, mégis, a rendelkezésünkre álló adatok alapján bizonyos mértékig csoportosítani tudjuk őket.

a) Ismerünk olyan magyar köznépi temetőket, melyek a X. század elejétől e század hatvanas, hetvenes éveig voltak használatban, legkésőbbi sírjaik ugyanis azokból az évtizedekből valók, amikor az egyszerű s-végű karika divatja megjelent.⁹² Ilyen temetőket tártak fel pl. Székesfehérvár-Rádiótelepen,⁹³ és Székesfehérvár-Demkő-hegyen.⁹⁴ — Hangsúlyozom, nem tudjuk, teljesen feltárták-e ezeket a temetőket de feltehető, hogy a X. század utolsó harmadában történt megszakadásuk kapcsolatban áll azzal, hogy Géza fejedelem ebben az időben tette át a székhelyét Székesfehérvárról Esztergomba. Lehetséges, hogy azok a nagycsaládok, melyek az említett temetőket benépesítették, a fejedelmi udvart követve elköltöztek eddigi szállásaikról. Hasonló körülmények feltételezhetők az ország más részein is.

b) A temetők egy más része a leletanyag tanúsága szerint a X. század korai évtizedeitől a XI. század elejéig volt használatban. Úgy látszik, hogy ezek a temetők főleg olyan helyeken találhatók, ahol Szent István egyházi rendeleteinek nyomán már korán felépültek a kis keresztény templomok s a népet arra kényszerítették, hogy régebbi temetőit elhagyva e templomok köré temetkezzenek. Ilyen temetőknek tekinthetők talán Székesfehérvár Szárazrét,⁹⁵ Rusovce-Oroszvár.⁹⁶ Nitra-Nyitra, Zoboralja.⁹⁷ Itt is hangsúlyozom azonban, a feltárás hiányossága miatt nem tudjuk, nem volt-e e helyeken is folytatása a temetőknek, ezért a megállapításaim csak feltételesek, melyeket későbbi ásatások igazolhatnak vagy elvetnek.

c) A magyar köznépi temetők túlnyomó többsége — a hiányos feltárás ellenére is megállapíthatóan — a X. század elejétől a XII. századig folyamatosan használatban volt. E folyamatos sőt sok esetben különböző okok kisebb-nagyobb mértékben megzavarhatták, egyik-másik temetőben zökkenők, szakadások feltételezhetők. A köznépi temetők hosszantartó benépesülését bizonyítják a teljes egészükben feltárt temetők, mint Képuszta, (Ennek az eddigi kormeghatározása téves. Használatának idejét ma a X. század első felétől a XII. századig terjedő időben állapítom meg.) Halimba, továbbá olyan, valószínűleg nem teljesen feltárt temetők, mint Szentés-Szentlászló (Tárkány-Szücs féle földek),⁹⁸ Hódmezővásárhely-Kopáncs,⁹⁹ Piliny-Sirmányhegy,¹⁰⁰ Bjelo Brdo¹⁰¹ stb. Ez a folyamatos, hosszantartó temetkezés még olyan esetekben is megállapítható, amikor az egyház a már régóta használt pogány temetőben épített templomot s a további, most már keresztény temetkezést is oda irányította. Kiváló példája ennek az orosháza-gellértegyházai temető.¹⁰²

A magyar köznépi temetők e csoportjában — az avarkori köznépi temetőkhez hasonlóan — két típus különböztethető meg. Az egyikben vannak lovas, nyerges, fegyveres férfisírok, a másikon ezeknek nyomuk sincs. Aligha lehet kétséges, hogy ez a jelenség a temetőket létrehozó nagycsaládok különböző (gazdasági, katonai) funkciójával, társadalmi helyzetével és közvetve etnikai alapjaival kapcsolatos.

d) A XI. és XII. században számtalan falusi temető keletkezett az akkori épült keresztény templomok körül. Használatuk időtartama attól függött, hogy meddig élt maga az őket létrehozó falu, település. Jelentős részükbe az ozmántörök pusztításig, sőt a XVIII. században bekövetkezett

⁹⁰ Nemeskéri J. — Lipták P. — Szőke B., Képuszta.

⁹¹ A halimbai temető térképének tanulmányozását Török Gyulának köszönöm.

⁹² Lásd a 9., 13. és 45. jegyzetet.

⁹³ Marosi A., Arch. Ért. 40 (1923—1926) 245—257.

⁹⁴ UT. 196—206., 78—87. t.

⁹⁵ Marosi A., i. m. 48—50.

⁹⁶ Váňa, Z., i. m. 79.

⁹⁷ Čuplovič, P., Slovanské pohrebište v Nitre pod Zoborom. Arch. 2 (1954) 5—50.

⁹⁸ Széll M., FA 3—4 (1941) 231—244.

⁹⁹ Párducz M., Dolg 19 (1943) 183—194., LXII—LXVI. t.

¹⁰⁰ UT. 177—191., 65—76. t.

¹⁰¹ UT. 152—160., 40—51. t.

¹⁰² Zalotay E., Gellértegyházai árpád-kori temető. Rég. Fü. 7 (Bp. 1957).

nagy későbarokk építőtevékenység koráig temetkeztek.

A magyar köznépi temetők emlékanyagában, tehát tulajdonképpen a nép viseletében a X. század hatvanas, hetvenes éveiben következett be jelentős változás. A változás folyamatos, nem törésszerű volt s a teljesen feltárt temetőkben igen jól megfigyelhető. E ténynek megfelelően a magyar köznépi temetők emlékanyagát két nagy csoportra osztjuk: a magyar honfoglalás-kor (a X. század elejétől e század utolsó harmadáig) és a kora Árpád-kor (a X. század utolsó harmadától a XII. századig) emlékanyagára.

Az alábbiakban e két csoport emlékanyagát külön-külön tesszük vizsgálat tárgyává.

3. Az első csoportban a különböző ékszereket, ruhadíszeket — tehát a honfoglaláskori magyar köznép női- s gyermekviseletének reánk maradt emlékeit — tárgyaljuk meg röviden, vázlatosan.¹⁰³ A bjelobrdoi kultúra összetevő elemeit ugyanis főleg ezek alapján szokták kutatni és körülhatárolni. A honfoglaló magyar férfisírok jellegzetes fegyverzetének, lószerszámának etnikai hovátartozása sohasem volt vitás. — A honfoglaló magyar köznép emlékanyagát aszerint csoportosítjuk, hogy azt már készen hozta-e magával előző hazájából, itt alakította-e ki a Kárpát-medencében vagy itt vette-e át a szomszéd népektől kultúráktól.

A tárgytipusok zömének pontos megfelelőit, melyek a honfoglaló magyar köznép női- s gyermekviseletének emlékanyagát képezik, az oroszországi erdős sztyep-övezet és a vele észak s dél felől szomszédos területek temetőiben találjuk meg. A tárgytipusok a következők:¹⁰⁴

A haj és fül ékszerei. Egyszerű nyitott huzal-karikák,¹⁰⁵ lefelé szélesedő spiráliscsüngős karikák,¹⁰⁶ az alsó ívén kétoldali fürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített függők.¹⁰⁷

A nyak ékszerei. Üveg- vagy pasztagyöngyök, melyeket rácsurgatott vagy berakott, egymást

keresztelő és zezugos vonalak s köztük elhelyezett színes rozetták, pöttyök díszítenek,¹⁰⁸ hosszúkás hengerded vagy enyhén duplakonikus sötét-színű üveggyöngyök, spirálisvonalban vagy zezugosan rácsurgatott világosszínű bordázattal,¹⁰⁹ tagolt gyöngyök,¹¹⁰ kauri kagylók,¹¹¹ a peremükön két egymás melletti helyen átlukasztott nyugati s arab ezüstpénzek,¹¹² ugyanígy átlukasztott rómaikori és bizánci pénzek,¹¹³ csörgők,¹¹⁴ az egyszerű kicsi kereszték és ereklyetartó kereszték egy része.¹¹⁵ Itt meg kell említenem, hogy a statisztikai adatok szerint a peremükön két egymás melletti helyen átlukasztott, tehát felfűzésre alkalmazott, nyakban viselt pénzeket csakis a magyar köznépi temetők gyermek-, ritkábban női sírjaiban találunk. Csak elvétve esik meg, hogy férfisírban (?) is előfordul ilyesmi.¹¹⁶ A vezető- és középréteg sírjaiban talált pénzek a peremükön több helyen át vannak lyukasztva, tehát ruhára vagy lószerszámmra felvarrva viselték őket.

A kéz és kar ékszerei. Nyitott pántgyűrűk,¹¹⁷ lemezgyűrű pajzsalakúan kiszélesedő fejjel, ezen madár, rozetta, csillag és pontkörös minta vésett rajzával,¹¹⁸ hegyesedő végű, kerek átmetszetű nyitott karperecek,¹¹⁹ hurkos-gajmós kapcsolószerkezetű sodrott karperecek,¹²⁰ két egymásba csavarodó spirálissal lezárt sodrott karperecek,¹²¹ hasonlóan lezárt, egyetlen vastagabb huzalból készült karperecek,¹²² fonott karperecek,¹²³ az állatfejes karperecek korai formái,¹²⁴ kikerekedő végű lemez karperecek,¹²⁵ pödrött végű lemez karperecek.¹²⁶

A ruha díszei. Kéttagú csüngős veretek,¹²⁷ rombusz alakú veretek,¹²⁸ koncentrikus árkolással és dudoros gyöngysorokkal díszített kisebb lemez-korongok,¹²⁹ négyzet alakú rozetták,¹³⁰ díszes mellkorongok,¹³¹ tömör fülesgombok,¹³² füles fél-gombok,¹³³ vas tűk, melyek fejét ráhúzott gyöngyszemek díszítik.¹³⁴

A felsorolt tárgytipusok egymással következően társulva fordulnak elő s ily módon egy-egy

¹⁰³ Az egyes tárgytipusokról írt s ezek kérdését részletesen tárgyaló fejezeteket l. „A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság” c. kézirat munkámban.

¹⁰⁴ Mivel e dolgozathoz képes táblákat nem csatolok, az egyes tárgytipusoknál főleg könnyen hozzáférhető két munkára hivatkozom (lásd az 1. és 17. jegyzetet).

¹⁰⁵ Váňa, Z., i. m. III. t. 4.; Alt. III. 363. t. 12. sír 1, 2.

¹⁰⁶ Váňa, Z., i. m. IV. t. 6.; Ut. 42. t. 22.

¹⁰⁷ Váňa, Z., i. m. IV. t. 9–11.; Alt. III. 411. t. 5.

¹⁰⁸ Váňa, Z., i. m. V. t. 11–13.; Alt. III. 355. t. B. 3., 363. t. 13. sír 3.

¹⁰⁹ Váňa, Z., i. m. V. t. 28, 29., 31.; Alt. III. 379. t. 5–12.

¹¹⁰ Váňa, Z., i. m. V. t. 22–27.; Alt. III. 378. t. E. 9.

¹¹¹ Váňa, Z., i. m. V. t. 40–41.; Alt. III. 522. t. 15.

¹¹² UT. 14. t. C. 1–4.

¹¹³ Fettich N., Arch. Ért. 45 (1931), 89., 94–95.

¹¹⁴ UT. 40. II. 8–11.

¹¹⁵ Váňa, Z., i. m. V. t. 46–47.

¹¹⁶ Lásd a 113. jegyzetet.

¹¹⁷ Váňa, Z., i. m. III. t. 22–31.; Alt. III. 377. t. C. 9., 378. t. F., 516. t. 10. sír 3, 4.

¹¹⁸ Váňa, Z., i. m. III. t. 36., 38., 39., 41–43. 45–48.

¹¹⁹ Váňa, Z., i. m. II. t. 1, 2.; Alt. III. 377. t. A. 2.

¹²⁰ Váňa, Z., i. m. I. t. 4.; Alt. III. 377. t. C. 1.; UT. 38. t. 1–2.

¹²¹ Váňa, Z., i. m. I. t. 6.; Alt. III. 411. t. 2.

¹²² Váňa, Z., i. m. I. t. 5.; Alt. III. 394. t. 24.

¹²³ Váňa, Z., i. m. I. t. 7.; Alt. 397. t. 2.

¹²⁴ Alt. III. 392. t. 4., 397. t. 1.

¹²⁵ Váňa, Z., i. m. III. t. 1.; Alt. 512. t. A. 1, 2.

¹²⁶ UT. 38. t. A. 4.

¹²⁷ Váňa, Z., i. m. VI. t. 20–24.; Alt. III. 365. t. A. 3, 4.

¹²⁸ Váňa, Z., i. m. VI. 33.; Alt. III. 372. t. B. 6–8.

¹²⁹ Váňa, Z., i. m. VII. t. 9.; Alt. III. 372. A. 2.

¹³⁰ Váňa, Z., i. m. VII. t. 8.; Alt. III. 395. t. 29, 30.

¹³¹ Alt. III. 407. t. 2.

¹³² Váňa, Z., i. m. V. t. 57–61.; Alt. III. 397. t. 3. a.

¹³³ Váňa, Z., i. m. V. t. 55, 56.; Alt. III. 411. t. 4.

¹³⁴ Dolg 19 (1943), LXII. t. 26.

honfoglaló magyar köznépi női viselet képe bontakozik ki előttünk. Így pl. rendszerint együtt fordulnak elő az egyszerű nyitott pántgyűrűk, egyszerű nyitott haj- vagy fülbevaló huzalkarikák, hegyesedő végű, kerek átmetszetű nyitott karperecek, ritkábban sodrott karperecek s két darab tömör fülesgomb. Ezzel szemben pl. a pajzsalakúan kiszélesedő fejű s rajzokkal díszített lemezgyűrűk következetesen kétoldali fűrttel és két pár gyöngykoszorúval díszített függőkkel együtt fordulnak elő. További példaként említhetem, hogy a kéttagú csüngős veretek és a rombusz alakú veretek együtt nem fordulnak elő, a rombusz alakú vereteket csakis az inggallér díszítésére használták, míg a kéttagú csüngős veretek egyaránt díszítették az inggallért, pártát vagy süveget s valószínűleg a ruházat más részét is.

Olyan ékszernek, melyet már a Kárpát-medencében alakított ki a honfoglaló magyar köznépi, a pódróttvégű fülbevaló- vagy hajkarikát tartjuk. Véleményünk szerint ez az egyszerű nyitott huzalkarikából fejlődött ki. A későavarkori temetőkben sohasem fordul elő, a honfoglaló magyar köznépi temetőkben a X. század második negyedében vagy a közepén jelent meg. Legelterjedtebb a Tisza mellékének középső szakaszán, Észak-Dunántúlon és a Duna mellékén, tehát ugyanazon a területeken, melyeken később az egyszerű s-végű karika terjedt el tömegesen. Magyarországról terjedt el a szomszéd népekhez.

Végül a honfoglaló magyar köznépi emlékszámnak azt a részét tárgyaljuk, mely már itt a Kárpát-medencében, a szomszédos népektől került a magyarság hagyatékába. Ez az anyag nem nagy s csak a kezdetét jelenti annak a bővebb áruadatnak, mely a kora Árpád-korban ért a magyarsághoz. A leleteknek ez a kis csoportja kizárólag függőfélékből áll. Az egyes példányok mind öntés útján készültek, kiváló ötvösmunkák ősös utánzatai.

Ide számítjuk a már említett, kétoldali fűrttel és két pár gyöngykoszorúval díszített függők öntött utánzatait,¹³⁵ továbbá a kétoldali fűrttel és egy pár gyöngykoszorúval díszített függőket.¹³⁶ A két függőtípust a szakirodalom általában egynek veszi, pedig határozott és éles különbséget kell tennünk köztük. Az előbbi típus eredeti, finom ötvösmunkával készült példányait a Vereckei hágótól kezdve megtaláljuk a honfoglaló magyarság egész szállásterületén, öntött utánzatait pedig főleg Szlovénia területén találjuk. Innen került el

néhány példányuk az Alföldre, egyetlen ismert példányuk pedig a Dunántúl területére. Ez a függőfajta tehát honfoglaló magyar eredetű, utánzatait pedig a szlovén népi ötvösök készítették. — Az alsó ívén kétoldali fűrttel és egy pár gyöngykoszorúval díszített függők kizárólag öntött alakban fordulnak elő. A fűrt alakja szerint néhány változatuk különböztethető meg. Igazi hazájuk Szlovénia, magyarországi temetőkben ritkák.¹³⁷ Mintáik a morvaországi ötvösműhelyekben készültek, granulációval és filigránnal díszített függők voltak.¹³⁸ — A fűrtdíszes függők egy ritka fajtája az, amikor a fűrt felső részét a függő alsó ívét kitöltő félhold vagy fecskefark alakú idom tölti ki.¹³⁹ Ennek a mintáját is a kiváló morva ötvösmunkák közt találjuk meg.¹⁴⁰ A magyarság felé ezt a formát is szlovén népi ötvösök közvetítették.

A honfoglaló magyar köznépi temetők leletanyagában van egy meglehetősen ritka függőfajta. A karikája — ugyanúgy mint az előző típusoké — tojásdad alakú. A karika alsó ívének két végén egy-egy gömbölyű vagy duplakonikus gömb ül s ugyanilyen csüng alá az ívről s nyúlik be az ívbe.¹⁴¹ Az ismert darabok mind ősös öntött áruk. Sajátosságuk, hogy hurkos-gajmós kapcsolószerkezettel zárhatók, ugyanúgy mint a fűrtös függők magyarországi példányának jó része is. Szlovénia területén ismeretlenek, annál gyakoribbak Dalmáciában, az itteni példányok gömbjei azonban üresek s nem találjuk rajtuk a hurkos-gajmós kapcsolószerkezetet.¹⁴² A négy szimmetrikusan elhelyezett gömbbel díszített függők gazdagon kiképzett sorozatait ismerjük Morvaországból¹⁴³ és Jakimowicz I. csoportjának területéről is.¹⁴⁴ Mai ismereteink alapján nehéz eldönteni, melyik terület ötvösségének hatására készültek a honfoglaló magyar köznépi temetőkben ismert öntött utánzatok.

A keceli honfoglaláskori magyar középrétegbeli temető egyik női sírjában,¹⁴⁵ továbbá a bashalmi temetőben¹⁴⁶ találtak olyan függőket, melyek alsó ívét gazdag filigrán és granulációs díszítés borítja. Különösen gazdag a keceli arany függőpár, egyszerűbb a bashalmi. Ugyanennek a kiváló ötvösmunkával készült függőfajtának öntött utánzatát megtalálták a szentes-szentlászlói honfoglaláskori magyar köznépi temető 74. sz. sírjában.¹⁴⁷ E függőtípus kiváló példányait Szieliából és Olaszországból ismerjük,¹⁴⁸ innen valószínűleg Dalmácián keresztül vezető úton jutottak el Magyarországra.

¹³⁵ Váňa, Z., i. m. IV. t. 12.; UT. 61. t. 1., 2., 4., 5.

¹³⁶ Váňa, Z., i. m. IV. t. 13–16.; UT. 42. t. 26.

¹³⁷ Korošec, J., Staroslovansko grobišče... 9–95. kép; Széll M., i. m. II–VIII. t.

¹³⁸ Hrubý, V., Staré Město. 55. t. 1–6.

¹³⁹ UT. 85. t. 4. sir. 1., 2.; Korošec, J., i. m. 95. kép.

¹⁴⁰ Forman, W. und B.—Poulik, J., Kunst der Vorzeit in der Tschechoslowakei. (Praha 1956.) XVII. t.

¹⁴¹ Váňa, Z., i. m. IV. t. 17.; UT. 38. t. 5.

¹⁴² Korošec, J., Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka. (Ljubljana 1952) 143, 144. kép.

¹⁴³ Hrubý, V., i. m. 53. t. 5, 6., 11–14.

¹⁴⁴ Jakimowicz, R., Über die Herkunft der Haacksilberfunde. Congressus secundus archaeologorum balticorum Rigae, 19–23. VIII. 1930. (Rigae, 1931.) I. t.

¹⁴⁵ Fettich, N., AH 21 CXVII. t. 1. 2.

¹⁴⁶ Dienes I., Acta Arch. Hung. 7. (1956) LVII. t. 8.

¹⁴⁷ Széll M., i. m. VI. A. t. 13.; Váňa, Z., i. m. IV. t. 29.

¹⁴⁸ Čorović-Ljubinković, M., i. m. 14. kép. 1.

A magyar köznépi temetők honfoglaláskori, a X. század első két harmadából származó emlékanyaga — mint az elmondottakból látjuk — teljesen zártan jelenik meg a Kárpát-medencében. Megfigyelhető az itteni lassú továbbfejlődése. A hatások, melyek az említett időszakban a szomszédos népek és kultúrák felől érték, egészen jelentéktelenek voltak, a magyar nép anyagi kultúrájának nem adtak új szint, fejlődését nem tudták sajátos útvjáról letéríteni. Pl. a magyar köznép női viseletében nem tudott meghonosodni az idegen formájú függők viselete.

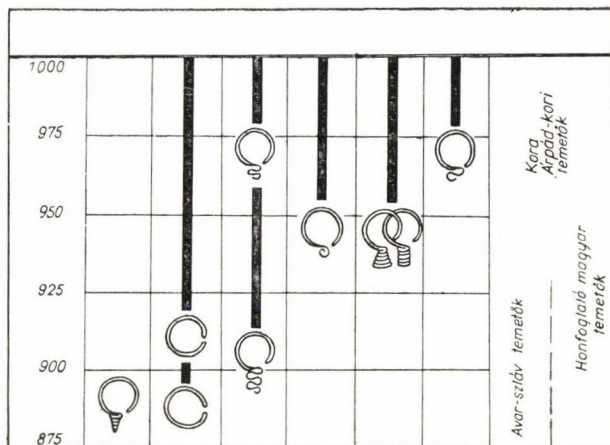
4. A magyar köznép anyagi kultúrájának időrendbeli második csoportját a kora Árpád-kori emléktárgyak képezik. E csoportot is főleg a női ékszerek alapján tárgyaljuk. Néhány tárgytípusról részletesebben szólnunk, erre következtetéseink összefoglalásakor lesz szükségünk.

A kora Árpád-korban a honfoglaláskori magyar köznépi női viselet tovább élt. Ismert ékszerei és ruhadíszei közül a legtöbb továbbra is divatban maradt különböző hosszú ideig és változatlan formában. Más részük a fejlődés során kisebb-nagyobb mértékben megváltozott. Van olyan újonnan megjelent ékszer is, mely a Kárpát-medencében formálódik s fejlődik tovább. Végül pedig az ékszerek jelentős tömege idegenből kerül hozzánk s új szint, formát hoz a nők viseletébe.

A kora Árpád-korban hosszabb-rövidebb ideig változatlanul továbbélő honfoglaláskori magyar emléktárgyak felsorolásától itt eltekintünk. Az új kor jellegzetesen új emléktárgyáról három részben szólnunk.

Először a honfoglaláskori formákból továbbfejlődő ékszerféléket említjük meg. — A nyitott pántgyűrűk díszesebbé váltak, hosszanti többszörös árkolást, körbefutó plasztikus bordát, apró, többnyire ferde vonalazást találunk rajtuk.¹⁴⁹ Öntött formában is megjelennek a nyitott gyűrűk plasztikus vagy vésett díszítéssel.¹⁵⁰ — Tovább élnek a kora Árpád-korban a kikerekedő végű és pödröttvégű lemezkarpercek is. Ebben az időben azonban már többnyire díszítettek. A díszítés beütögetett pontkörökből s finoman vésett levélmintából áll.¹⁵¹ Ezek a díszítőelemek a törtezüst leletek körének hatásáról tanúskodnak. — Az állatfejes karpercek a még kevésbé plasztikus honfoglaláskori típusokból díszesebbé és plasztikusabbá válnak. Öntött karikájuk sima vagy sodrást utánzó, az állatfejek kifejezően megformáltak.¹⁵² Itt is nyilvánvaló az előbb említett fémművesség körének hatása. — A kéttagú csüngős veretek új, eddig nem használt mintákkal díszítettek s az alakjuk is némiképp megváltozott.¹⁵³ Ezek ellenére a dekadenciájuk állapítható meg.

A kora Árpád-kori emléktárgyak második részében azokat az ékszerféléket gyűjtöttük össze,

1. kép. A Kárpát-medence X. századi köznépi temetőinek fülbevaló- és hajkarikái

1. Рис. Серьги и височные кольца из рядовых могильников Карпатского бассейна, относящихся к X веку Fig. 1. Anneaux de boucles d'oreilles et de nattes, livrés par les cimetières du peuple commun du bassin des Carpathes. Xe siècle

melyek — különböző hatásokra — itt a Kárpát-medencében alakultak ki. E fejezetben először az egyszerű s-végű karikáról és ezzel kapcsolatban a többszörös s-végű karikáról kell szólnunk.

Többszörös s-végű karikák előfordulnak magyarországi későavarkori s kora Árpád-kori, továbbá morvaországi és csehországi temetőkben. A későavarkori és morvaországi többszörös s-végű karikák sohasem fordulnak elő egyszerű s-végű karikákkal együtt. A morvaországi példányokat kísérőleleteik a IX. és X. század fordulójára és a X. század első felére kelteznek. A későavarkori temetőkben talált példányok tehát — ismerve a Duna és Morva mellékének hagyományos kapcsolatait — nagyjából a morvaországiakkal azonos időre keltezhetők.¹⁵⁴ — Ezzel szemben a többszörös s-végű karikák csehországi és magyarországi kora Árpád-kori példányai az esetek nagy részében egyszerű s-végű karikával együtt kerültek felszínre, tehát mindkét helyen a X. század második felére, utolsó harmadára keltezhetők. Honfoglaláskori magyar köznépi temetőkben ismeretlen ez az ékszer. A kora Árpád-kori temetőkben már leggyorsabban megjelent formában, másfélszeresen hajlított s-alakú végződésel jelenik meg s általában olyan leletek kíséretében, melyek a X. század utolsó harmadára kelteznek (Halimba, Rusovce-Oroszvár, Rád-Kishegy, Szob, Vác¹⁵⁵), előfordul azonban még a XI. és XII. század fordulóján is (Képuszta¹⁵⁶). Igen figyelemre méltó, hogy a többszörös s-végű karika késő avarkori lelőhelyeinek zöme a Dunántúlon s az esztergomi Duna-kanyarnál van s ugyanitt találjuk a kora Árpád-kori lelőhelyeit is.

¹⁴⁹ Váňa, Z., i. m. III. t. 20, 27–29.

¹⁵⁰ UT. 74. t. 40. sír. 1.

¹⁵¹ Váňa, Z., i. m. III. t. 2., 3.; Alt. III. 520. t. 1., 522. t. 2., 523. t. 2.; UT. 166.

¹⁵² Váňa, Z., i. m. II. t. 7–10, 12.

¹⁵³ Váňa, Z., i. m. VI. t. 11., 18., 19.

¹⁵⁴ E többszörös s-végű karikákat Kralovánszky A. is hasonlóan keltezi. Lásd a 45. jegyzetet.

¹⁵⁵ Kralovánszky A., i. m.

¹⁵⁶ Nemeskéri J.—Lipták P.—Szöke B., Képuszta.

A Kárpát-medence népeinél oly közkedvelt egyszerű s-végű karika kialakításában bizonyára nemcsak egyetlen indíték játszott szerepet. Külső impulzus, mely az s-végű karikák időbeli és földrajzi elterjedését figyelembe véve Európa északnyugati részei felől feltételezhető, mai ismereteink szerint nem bizonyítható. Az egyszerű s-végű karikákat kialakító körülményeket, erőket tehát hazai talajon kell keresnünk. Az egyik ilyen tényező — s ez majdnem bizonyosra vehető — a leegyszerűsödött többszörös s-végű karika volt, tekintetbe véve ennek az ékszernek a késő avarkori és kora Árpád-kori lelőhelyeken megfigyelt területi és időrendi kapcsolatait. Egy másik tényezőre, melyet a kutatás ez ideig nem vett észre vagy nem méltányolt, az alábbiakban szeretném felhívni a figyelmet. — Statisztikai adataink szerint az egyszerű nyitott huzalkarikát a honfoglaló magyarok nem és társadalmi különbség nélkül viselték. Ezzel szemben a lefelé szélesedő spiráliscsüngős karika és a pödrottvégű karika már kizárólag női és köznépi ékszer. A késői avar-szláv etnikumnál hasonló jelenséget figyelhetünk meg. Az egyszerű nyitott huzalkarikát itt is egyaránt megtaláljuk férfiak s nők sírjában, míg a lefelé hegyesedő spiráliscsüngős és a többszörös s-végű karikák csakis nő s leánygyermek sírjában fordulnak elő. A két különböző etnikumnál tehát azonos módon viselték a karikaékszert, a fülbevaló- vagy hajkarikát. Aligha lehet kétséges, hogy ez az azonosság a pusztai népek — avarok, magyarok — viseletének mély gyökerű rokonságával magyarázható. Bizonyítja ezt az is, hogy a szomszéd szláv népeknél, a morváknál és a déli szlovéneknek, horvátoknál sokáig a függő viselete volt általános, amíg ezt az egyszerű s-végű karikák viselete a háttérbe nem szorította.

Az egyszerű s-végű karika tehát nem jelentett valami forradalmian újat a Kárpát-medence népeinek viseletében, hanem a karikaékszernek — a korábbi egyszerű nyitott huzalkarika, spiráliscsüngős karikák, többszörös s-végű karika és pödrott végű karika után — csupán egy újabb változatát. Híven tükrözi ezt a mellékelt táblázat (I. kép.). — Az egyszerű s-végű karikát a X. század hatvanas, hetvenes éveiben kezdték viselni a Kárpát-medencében s innen terjedt el a szomszédos szláv népekhez. Ez a kis ékszer a Duna s Tisza mellékén, nagyjából a mai magyar etnikumnak megfelelő területen már születésének pillanatától kezdve nem lehetett etnikumjelző: nem jellemezhetette sem a honfoglaló magyar, sem az itt élő szláv népességet, hanem az alakuló magyar államnak nyelvében és viseletében már teljesen egybeforrott köznépét.

Az egyszerű s-végű karikák kezdetben kicsinyek s a többszörös s-végű karikákhoz hasonlóan

vékony huzalból készültek. A XI. században megjelent egy változatuk, melynek s-alakú vége hordáztott. — A Kárpátokon túli területeken a kicsi és igen vastag huzalból készült egyszerű s-végű karikákat kedvelték. Valószínűnek tartom, hogy innen érkező hatásként jelentek meg ezek a vastag karikák egyfelől a tokaji leletben, másfelől Nyitrán, Halimbán, és a Morva völgyében.¹⁵⁷

Új ékszerként jelent meg nálunk a kora Árpád-kor elején a sodrott nyakpereg. A több szál ezüsthuzalból font, közepén vastagabb, a szélein, elvékonyodó és egybekalapált nyakperecek egy-egy példányát gazdag magyar női sírokból ismerjük.¹⁵⁸ Ezek megfelelőit az Elba és Vistula közötti területen és a Balti-tenger mellékén találjuk meg. — A nyitrai kora Árpád-kori temetőben került elő egy nyakpereg, melyet több spirális huzalból sodortak s melynek kapcsolószerkezete két ráforrasztott fűzfalevél alakú tagból áll.¹⁵⁹ Ennek pontos analógiáit ugyancsak a Balti-tenger vidékéről ismerjük. — A sodrott és font nyakperecek a törtezüst leletek fémművességének kedvelt készítményei voltak. Általánosan elfogadott vélemény szerint ezeknek a mintájára¹⁶⁰ s valószínűleg a honfoglalás kori magyar köznépi temetőkből ismert hurkos-gajmós sodrott karpereceket utánozva alakult ki a Kárpát-medencében a nyakperecek egy sajátos típusa, a hurkos-gajmós kapcsolószerkezetű sodrott nyakpereg. Divatja igen elterjedt nálunk. A kezdeti egyszerű forma a XI. században két irányban fejlődött tovább. Az egyik típus az, melynél a vastagabb huzalok közé vékony sodrott filigránhuzalokat iktatnak s ezzel az ékszernek dúsabb, gazdagabb külsőt adtak.¹⁶¹ A másik típus a leegyszerűsödést mutatja, ennek a példányai egyetlen huzalból készültek.¹⁶²

Kérdéses, vajon a sodrott karpereceknek az a fajtája, mely mindkét végén spirálissal kitöltött hurokban végződik¹⁶³ s mely nálunk a kora Árpád-kor elején jelent meg, nem ugyancsak a magyar népi ötvösöknek az önálló produktuma-e? Nyilvánvaló, hogy ezzel az olcsó drótkészzerrel a drágább, kikerekedő végű ezüst lemezkarpereceket utánozták, főként ezeknek azt a fajtáját, melynek kikerekedő végei át vannak lyukasztva, hogy ily módon összeköthetők legyenek.

A kora Árpád-kori emléanyag harmadik részében azokról az ékszerfajtákról szólnunk, melyek új színt és új elemeket hoztak a köznép viseletébe. Ezek idegenből kerültek hozzánk, gyártásukat részben a hazai ötvösök folytatták.

A haj és fül ékszerei. A függők, melyek alsó ívét filigránmintával kitöltött háromágú félhold-idom tölti ki, alul pedig tüskés fűrttel díszítettek, Morvaországban honosak.¹⁶⁴ Innen terjedtek el

¹⁵⁷ Čaplovič, P., i. m. XIII. t. 9, 16–19.; *Török Gy.*, FA 6 (1954) XXV. t. 17–22., XXVI. t. 1–4, 13., 15., 17., 18.; *Eisner, J.*, Devínska Nová Ves. 108. t. 4–8.

¹⁵⁸ Alt. III. 338. t. 5.

¹⁵⁹ Čaplovič, P., i. m. VIII. t. 1, 15.

¹⁶⁰ Váňa, Z., i. m. I. t. 1.

¹⁶¹ Váňa, Z., i. m. I. t. 2.; UT. 61. t. 1.

¹⁶² UT. 70. t. 2.

¹⁶³ Váňa, Z., i. m. I. t. 8.; UT. 20. t. C. 6.

¹⁶⁴ Hrubý, V., i. m. 84. t. 17., 18., 77. t. 4, 5., 78. t. 7., 8.

Szlovénia, Isztria és Dalmácia területén, ahol a finom ötvösmunkákat öntéssel utánozták. Magyar etnikai területről a függőknek csak egyetlen, különleges példányát ismerjük.¹⁶⁵ — E függőtípus egy másik fajtáján az alsó ívet kitöltő háromágú félholdidom vékony lemezből készült s ez filigránnal és granulációval díszített. Az alsó ívén kis fülekbe kapcsolt láncsüngők fityegnek. Magyar etnikai területen csak két lelőhelyét ismerjük. A tokaji leletben levő¹⁶⁶ kétségtelenül Volhinia vagy Kijev vidékéről került oda, az oroszvári (Rusovce) köznépi temető egyik sírjában levő példány pedig nagy füles lemezgombokkal együtt¹⁶⁷ Morvaországból. E félholdas és láncsüngős függők utánzatának tartom azokat az olcsó drótfüggőket, melyek alsó ívén a huzal hurkokba van hajtvva s ezekbe láncos csüngők kapcsolódnak. Főleg szlovén és horvát területen terjedtek el.¹⁶⁸ — A tokaji leletből ismert függők, melyek alsó ívén egy nagyobb és két kisebb, granulációval és filigránnal díszített gomb ül,¹⁶⁹ főleg a Balkánon és Dél-Oroszországban terjedtek el. A tokaji leletbe a Kárpátokon túli területről jutott el. — A nyitrai kora Árpád-kori temető egyik sírjában talált függőt ezüstlemezből készült dob alakú idomok díszítik, rajtuk filigrán-minta látható.¹⁷⁰ Ezek megfelelőinek hazája az Elba és Visztula közötti terület. — Ismerjük az olcsó függőknek egy fajtáját, melynek karikája vastagabb huzalból készült, a karika alsó felét pedig vékony huzalból formált sok apró hurok díszíti.¹⁷¹ Megfeleelőiket Dél-Oroszországban találjuk meg. — Ritka az a függőfajta, mely egyszerű huzal-karikából áll s ennek az egyik végén teljes vagy levágott sarkú kocka ül.¹⁷² Ennek az eredete a Kijevtől északra eső területeken keresendő. — A magyar honfoglaláskori népi ékszerről írva említettük a fűrdiszes függők két fajtáját s ezek öntött utánzatait. Ez az egyszerű ékszer a Száva és Dráva közén terjedt el, divatja a kora Árpád-korban érte el tetőfokát. — Az elmondottakból láthatjuk, hogy az idegen függőfélék a kora Árpád-korban se tudtak gyökeret verni a Kárpát-medencében s főleg a magyar viseletben. A kedvelt ékszer itt továbbra is a fülbevaló- s hajkarika maradt.

A nyak ékszerei. A gyöngyök között megjelent jellegzetesen új típusok a hosszúkás, több-

szögletűre csiszolt ametiszt gyöngyök,¹⁷³ az arany- és ezüsfüst lemezzel díszített gyöngyök,¹⁷⁴ a kukoricacsőre emlékeztető, kockásra vagdalt felületű gyöngyök.¹⁷⁵ A kereskedelem Kárpátokon túli, valószínűleg délkeleti műhelyekből szállította hozzánk ezt az árut. A granulációval és filigránnal díszített fémgöngyök¹⁷⁶ hazája az Elba és Visztula közötti terület és a Baltikum. — A gyöngysorba foglalt félholdas csüngők (lunulák) több változatát ismerjük.¹⁷⁷ A magyarországi példányok mind öntött utánzatok, mintáik filigránnal és granulációval díszített finom ötvösmunkák. Hazájuk a Kijevtől északra eső terület, a Baltikum és a Visztulától az Elbáig terjedő terület.

A kéz és kar ékszerei. A kora Árpád-kor gyűrűi igen változatosak. E helyen csak a gyakori típusokról szólunk, a ritkább típusokból csak néhányat említünk. — Hegyesedő végű nyitott gyűrűk, melyek kerek vagy többszögletes átmetszetű vastag huzalból készültek.¹⁷⁸ A Kárpátokon túl Kijevtől Thüringiáig megtaláljuk őket. Fenn, a végükön hegyesedő és elkalapált gyűrűk.¹⁷⁹ Ezek is az előbb említett Kárpátokon túli területen honosak, de erősen elterjedtek nálunk is. — Zárt karikagyűrűk, melyek külső oldala gerezdelt vagy dudoros,¹⁸⁰ továbbá lépcsősfejű zárt karikagyűrűk, melyeket pontkörök díszítenek.¹⁸¹ Egyűrűfajták származása bizonytalan, Z. Váňa hazai készítményeknek tartja őket. — Fejes gyűrűk kő vagy üvegbetéttel, granulációs és filigrán díszítéssel.¹⁸² Külföldi (bizánci?) ötvösműhelyek készítményei, melyeket a kereskedelem nagy területen elterjesztett. — Négyszög átmetszetű, hegyesedő végű nyitott karperecek, melyeket pontkörök díszítenek.¹⁸³ Ezek hazája a Balti-tenger mellékén van.

Gombok. Nagy, díszes aranyozott rézlemez gombokat találunk gazdag honfoglaláskori magyar sírokban¹⁸⁴ és kora Árpád-kori temetőkben is.¹⁸⁵ Az utóbbiak mind díszítésüket, mind technikájukat tekintve egyszerűbbek a korai lemezgomboknál. A koraiak valószínűleg zsákmányként kerültek hozzánk, míg a kora Árpád-koriak a kereskedelem tárgyai lehettek. E gombok száma a Kárpát-medencében rendkívül kicsi, viseletük nem honosodott meg. — Az apró szemesékkal borított

¹⁶⁵ Csallány G., *Dolg* 9—10 (1933—34) LXIX. t. 25.

¹⁶⁶ Alt. II. 492.

¹⁶⁷ Közöletlen. A mosonmagyaróvári Hansági múzeumban.

¹⁶⁸ Korošec, J., *Staroslovansko grobišče...* 71., 8. rajz.

¹⁶⁹ Alt. II. 493. 1—7; Čorović, V.—Ljubinković, M., *Naušnice t. z. tokajskog tipa. Rad vojvodjanskih muzeja*, III. (Novi Sad 1954). 81—92.

¹⁷⁰ Čaplovič, P., i. m. XII. t. 4.; Jakimowicz, R., i. m. I. t.

¹⁷¹ Váňa, Z., i. m. IV. t. 26.; UT. 71. t. 1., 2.

¹⁷² Váňa, Z., i. m. IV. t. 28. 30.; Jakimowicz, R., i. m. II. t.

¹⁷³ Váňa, Z., i. m. V. t. 33.; Alt. III. 531. t. 56. sír 3, 4.

¹⁷⁴ Váňa, Z., V. t. 35., 36.; Alt. III. 531. t. 56. sír 2.; UT. 56. t. 8., 9.

¹⁷⁵ Nemeskéri J.—Lipták P.—Szőke B., *Képuszta*, XLV. t. 14., LIV. t. 5.

¹⁷⁶ UT. 95. t. A. 3—7., 96. t.; Török Gy., i. m. XXV. t. 23.

¹⁷⁷ Váňa, Z., i. m. V. t. 42—45.

¹⁷⁸ Váňa, Z., i. m. III. t. 13.; UT. 43. t. 33., 34.

¹⁷⁹ Váňa, Z., i. m. III. t. 52.; UT. 43. t. 10.

¹⁸⁰ Váňa, Z., i. m. III. t. 15, 16.; UT. 43. t. 14—16, 22, 23.

¹⁸¹ Váňa, Z., i. m. III. t. 32.; UT. 43. t. 9.

¹⁸² Váňa, Z., i. m. III. t. 53—55.; UT. 60. t. 5.

¹⁸³ Váňa, Z., i. m. II. t. 5.; UT. 66. t. 42. sír 1., 56. t. 7.

¹⁸⁴ UT. 26. t. 3, 4.; Pataky V., i. m.

¹⁸⁵ Čaplovič, P., i. m. X. t. 7., XI. t. 2., XVI. t.; Oroszvár—Rusovce. Közöletlen; Korošec, J., *Staroslovansko grobišče...* 104., 110. kép.

fülesgombok csak két lelőhelyről ismeretesek.¹⁸⁶ Ezek egyaránt származhattak orosz vagy morva területről.

Pénzek. A peremükön átfúrt és nyakban hordott pénzek szokása a kora Árpád-korban lassan megszűnt. Helyettük új szokás, a halottal eltemetett pénz, a „halottak obolosa” szokása kapott lábra. Ez Szent Istvántól az egész kora Árpád-koron át követhető. A halottal eltemetett pénzek a temetéssel egyidősek. A szokás Magyarországról terjedt el Morvaországba és Csehországba.¹⁸⁷

5. Az előző két fejezetben megtárgyaltuk a Kárpát-medence magyar honfoglaláskori és kora Árpád-kori köznépi emlékanyagát. Az elmondottak alapján a következőket állapíthatjuk meg:

a) A honfoglaló magyar köznép zárt és egységes kultúrával jelent meg a Kárpátok medencéjében. A vizsgált mintegy 35 tárgytípusnak a túlnyomó többsége a magyarsággal együtt jelent meg az új hazában. Egy ékszerféle — a lefelé szélesedő spirális-csüngős karika — valamivel később, a X. század második negyedében vagy a közepe felé jelent meg nálunk. Megfelelőit Oroszország különböző részeiből ismerjük¹⁸⁸ s feltehető, hogy valamelyik néphullám (pl. besenyők) hozta magával. Egy másik ékszerféle — pödröttvégű karika — már itt alakult ki a Kárpát-medencében. Függők öntött utánzatai csak jelentéktelen mennyiségben kerültek hozzánk a honfoglalás korának évtizedeiben, ezek is a délnyugati, szlovén-horvát szomszédságból. A Duna mellék avar-szláv lakosságától átvett ékszerféléket nem ismerünk.

A főleg népi ötvösök készítményeiből álló vizsgált honfoglaláskori magyar köznépi emlékanyag eredetét kutatva, abban három réteg különböztethető meg. Az egyiket a magyar középrétegtől átvett, a köznéphez leszállott ékszerfélék, a másik réteget a déli, száraz sztyepp övezetéből származó (pl. Verhne Szaltovo), a harmadikat pedig az északi erdős övezet szlávjaitól kölcsönzött viseleti elemek képezik. A teljes emlékanyagot szemlélve bizonyosnak látszik, hogy a honfoglaló magyar köznép vizsgált hagyatéka a Döntől nyugatra eső erdős sztyepp övezetében alakult ki.

b) A kora Árpád-korban ugyancsak mintegy 35 ékszerfélélet vizsgáltunk s ha ehhez hozzászámítjuk azt a magyar honfoglaláskori emlékanyagot, mely minden változás nélkül tovább élt a kora Árpád-korban is, akkor azt látjuk, hogy a kora Árpád-korban igen meggazdagodott a magyar köznépi viselet. — A honfoglaláskori emlékanyag egy kis része — öt ékszertípus — kissé változott formában s díszítéssel élt tovább. Új típusok kiforrásában is gazdagabb ez a kor mint az

előző. Nagy jelentőségű azonban az a változás, melynek értelmében megszűnt a honfoglaló magyar köznépi ötvösségnek eddigi zártsága. A magyar viselet megnyílt egy egész sor idegen ékszerféle befogadására. E folyamatban a következőket észlelhetjük: a legjelentéktlenebb a hazai avar-szláv népesség irányából érkező hatás, jelentéktelen az a hatás is, mely a morva fémművesség felől érte a magyar népi ötvösséget. Jelentékenyebb a szlovén-horvát fémművesség hatása, mely morva és dalmáciai formákat közvetített a magyarsághoz. Mindezt messze túlszárnyalta az a hatás, melyet a törtezüst leletek körének fémművessége gyakorolt a kora Árpád-kor népi ötvösségére. — Az egymásra hatás kérdését megfordítva viszont azt látjuk, hogy a honfoglaláskori magyar köznépi fémművesség főleg a szlovénekre és horvátokra gyakorolt befolyást, kisebb mértékben érvényesült a hatása a köttlachi kultúrára és a morva fémművességre s ismét valamivel jelentékenyebb volt a Kárpátokon túli területekre történő kisugárzása.

6. Úgy érezzük, valamivel részletesebben kell szólnunk a kora Árpád-kor népi fémművességéről, hogy így a fentebb mondottakat némiképp megmagyarázzuk.

A X. század harmadik negyedében nagy jelentőségű változások következtek be Közép-Európa politikai és gazdasági életében. — A 955. évi lechmezei vereség vetett véget a magyarok nyugati kalandozásainak. Magyarországon már Taksony (947—972), de főleg Géza (972—997) fejedelem új irányt szabott a belső fejlődésnek. A meginduló belső és európai konszolidáció megteremtette a nyugodt kereskedelmi élet alapját. — Tudjuk, hogy a 960-as évek táján a szlávok lakta hatalmas területen — Kijevtől Lengyelországon át egészen az Elbáig — nagy mértékben fellendült a kereskedelem a távol délkeleti, az északi és nyugati területekkel. Ezt a törtezüst leletek számának e korban bekövetkezett ugrásszerű emelkedése bizonyítja.¹⁸⁹ Ebbe a nagy kereskedelmi forgalomba a magyarság is csakhamar bekapcsolódott. Amint Ibrahim ibn Jakub leírásából tudjuk,¹⁹⁰ 965-ben Prágában — az akkori idők egyik kereskedelmi gócéban — egyaránt megfordultak lengyel, orosz s magyarországi muzulmán, zsidó és magyar kereskedők. De ha nem ismernénk is ezt a közel ezer éves írásbeli adatot, a régészeti emlékek tömege akkor is bőségesen tájékoztatna bennünket arról, miként kapcsolódott be a magyar kereskedelem a törtezüst leletek körének forgalmába.

R. Jakimowicz a törtezüst leletek hatalmas területén 15 csoportot különböztet meg.¹⁹¹ A magyar honfoglaláskori és kora Árpád-kori népi fém-

¹⁸⁶ Tokaj. Alt. II. 491. 11. — Kolozsvár-Chuj, Zápolya utca. Kovács I., Közl. II. 1 (1942) 98., V. t. 11.

¹⁸⁷ Radoměřský, P., Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě. Acta Musei Nationalis Pragae. IX-A. — Historia 2 (Praha 1955).

¹⁸⁸ Musianowicz, K., Kablaczki skroniowe. Próba typologii i chronologii. Światowit 20 (1948—49) 181, 184.

¹⁸⁹ Knorr, T. H. A., Die Hacksilberfunde Hinterpommerns, der Grenzmark und der Neumark. Mannus 28 (1936) 163—164.

¹⁹⁰ Hóman B., Adalék a X—XI. század pénztörténetéhez. Magyar középkor. (Bp. 1938) 197—198.

¹⁹¹ Jakimowicz, R., i. m.

művességre az I. (az Elba és Visztula között elterülő német-lengyel csoport), II. (a balti államok területét feltöltő balti csoport), IV. (a Kijevtől északra nyúló északorosz, finn-észt csoport) és a XIII. (volhiniai) csoport ötvössége hatott. Az I. és II. csoport területéről a fő kereskedelmi utak az Odera és Visztula folyók mentén vezettek a mi déli területeinkre. Az Odera melletti út a Morva kapuhoz vezetett s innen a Morva völgyén lefelé haladt a Dunához. A Visztula menti út a Jablunkai szorosnál lépte át a Kárpátok koszorúját s innen a Vág és Nyitra folyók mentén vezetett délre. Az utóbbi út egyik fontos megállója a Kárpátok lábánál fekszik, Krakkó, melyet ugyancsak említ Ibrahim ibn Jakub. — A IV. és XIII. csoport területéről a Keleti Kárpátok hágói — Uzsoki, Vereckei és Jablonicai hágó — vezettek az utak a Tisza mellékére.

Az előbbi, északi utakat jelölik a nyitra-zoboraljai temető leletei,¹⁹² a darufalvi lelet.¹⁹³ Kétséges, ide számítható-e a zsenyei lelet.¹⁹⁴ A keleti utakat a huszti dirhemlelet¹⁹⁵ és a tokaji lelet¹⁹⁶ jelölik, továbbá ismét bizonytalanul idesorolható lelet, mely Tibolddarócon került elő.¹⁹⁷ Ugyanezek az utak jutott ki az egyszerű magyar ötvösáru is az előbb említett területekre. E szempontból főleg az északi utak játszottak szerepet, amint azt a korai Árpád-házi királyok pénzeinek elterjedése mutatja.¹⁹⁸ Érdekes megfigyelni, hogy ezek a „raktár” vagy „kincs”-leletek s az egyébként beszivárgó áru mindig az ország peremén, a kereskedelem kapuiban találhatók. A felhozható magyarázatok közül említék néhányat: Annak ellenére, hogy Magyarországon igen elterjedtek a törtezüst leletek féművességének készítményei, mégis, a törtezüst leletek térségében oly megszokott tömeges leletek — a néhány előbb említettől eltekintve — nálunk hiányoznak. Ez valószínűleg annak a következménye, hogy nálunk a kereskedelem forgalmi értéke s a magánvagyon tárgya nem a nemesfém, hanem az állatállomány és a prémek voltak.¹⁹⁹ Valószínűnek látszik továbbá, hogy a kívülről érkezett ékszer árut az ország határain hazai kereskedők vették át és azok terjesztették tovább, de valószínű az is, hogy a magyar népi ötvösség csakhamar átvette a külföldi áruk gyártását s ellátta a belföldi keresletet.

7. Igen röviden két kérdéssel kell még foglalkoznunk: a honfoglaló magyarság temetkezési szokásaival, tehát hiedelemvilágának egy részével és embertani összetételével. E kérdések mindegyike önálló tanulmányt követelne, ezért itt csak a leglényegesebbre térünk ki.

A honfoglaló magyarság vezető- és közép-rétegének temetkezési szokásairól már a fentiek során megemlékeztünk. A honfoglaló magyar köznép nagy tömegeinek temetkezési szokásai ezekről lényegesen eltérők. A köznép e szokásait: a holttest tájolásától kezdve a végtagok elhelyezésén és a sírmellékleteken át egészen a sírgödör különféle elkészítéséig a szarmatákon át a szkíta népekig követhetjük.²⁰⁰ L. Niederle megállapítja, hogy Volhinia és Kijev térségének szlávjai már igen korán átvették e déli szomszédaiak temetkezési szokásait.²⁰¹ A magyarországi griffes-indás avar és késői avar-szláv köznépi temetőkben ugyanazokat a temetkezési szokásokat találjuk mint Dél-Oroszország egyéb népeinél és a honfoglaló magyar köznépnél. Ezek után ez összefüggések bővebb magyarázatától itt eltekinthetünk.

Ami a honfoglaló magyarság embertani összetételét illeti, arról Nemeskürty János²⁰² és Lipták Pál²⁰³ munkái tájékoztatnak bennünket. Ezek szerint a honfoglaló magyarság vezető- és közép-rétegét az europa-mongolid, turanid és urali típus jellemzik. Ezzel szemben a magyar köznép uralkodó típusai a pamíri (europid-brachikran), magastermetű dolichomorph és mediterrán típus.

8. Az előző fejezetekben elmondottak lehetővé teszik, hogy végül is választ adhatunk e dolgozat tulajdonképpen tárgyára, kérdésre: helytálló-e a bjelobrdói kultúra fogalma és tartalma? A kérdésre határozott nemmel kell válaszolnunk!

Bjelobrdói kultúrájának tekintette az eddigi kutatás a Kárpát-medence kora Árpád-kori kultúráját. A kultúra fogalmának körülhatárolása a nem teljesen feltárt temetők sorára — tehát téves alapra épült. Z. Váňa a kultúra fennállásának korát is teljesen a mi kora Árpád-korunknak megfelelően határozta meg.²⁰⁴ Láttuk azonban, hogy a Kárpát-medence kultúrájának a X. század második felétől vagy utolsó harmadától a XII. századig terjedő szakaszát nem lehet elszigetelten szemlélni, értelmezni, mivel az a legszorosabb genetikus kapcsolatban áll a honfoglaló magyar köznép kultúrájával. Tulajdonképpen nem más mint ennek, a közvetlen és folyamatos folytatása.

E megállapításunkból következik, hogy a bjelobrdói kultúrát (a kora Árpád-kor kultúráját) nem lehet a Kárpát-medence szláv népségével azonosítani. A kutatók általában azt az alapvető hibát követték el, hogy a Kárpát-medence X. századi köznépi kultúráját kívülről szemlélték, a környező szláv népek ismert kultúrájának elemeit a Kárpát-medence köznépére vetítették és azt felületesen általánosítva szlávnak tekintették. —

¹⁹² Čaplovič, P., i. m.

¹⁹³ UT. 225—228, 95—96. t.

¹⁹⁴ Márkiné Poll K., Arch. Ért. 46 (1932—33) 62—84.

¹⁹⁵ UT. 228—229.

¹⁹⁶ Alt. II. 489—494.

¹⁹⁷ Nees M., Arch. Ért. 46 (1932—33) 164—174.

¹⁹⁸ Huszár L., Szent István pénzei. Szent István Emlékkönyv. II (Bp. 1938) 359.

¹⁹⁹ Hóman B., A magyar pénzverés Szent István korában. Magyar középkor. (Bp. 1938) 237—240.

²⁰⁰ Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon. II. AH 28 (Bp. 1944). III. AH 30 (Bp. 1950).

²⁰¹ Niederle, L., Život starých Slovanů. I. 1 (Praha 1911) 228., 2. j.

²⁰² Lásd a 14. jegyzetet.

²⁰³ Lásd a 15. jegyzetet.

²⁰⁴ Váňa, Z., i. m. 78—79.

Homlok egyenest más eredményre jutunk, ha a Kárpát-medence köznépének kultúráját belülről szemléljük, megállapítjuk annak alapvető rétegét — a honfoglaló magyar köznép kultúráját — s aztán meghatározzuk azokat az elemeket, melyeket a szomszédos szláv népektől vett át. Ezt a munkát végeztük el vázlatosan a fenti fejezetekben.

A kultúra elnevezése egy a területének periferiáján fekvő lelőhelyről — Bjelo Brdoról — ugyancsak helytelen. A honfoglaló magyar és kora Árpád-kori köznepi kultúra hordozóit jól ismerjük s így e kultúrát valamelyik lelőhelyéről nevezni káros, félrevezető.

Az előző fejezetekben vizsgált emléktárgyak alapján láthattuk, hogy a Kárpát-medence avar-szláv népessége csak jelentéktelen mértékben hatott a honfoglaló és kora Árpád-kori magyar köznepi kultúrára. E megállapításból következően logikusan felvetődik a kérdés: mi lett hát a magyar honfoglalás után a Kárpát-medence avar-szláv népességének kultúrájával? A válaszuk erre csak az lehet, amit a régészeti források mondanak: eltűnt. Az egyes népi kultúrák kölcsönös átszivárgásáról e dolgozat 2. fejezetében szoltunk. Adataink azonban inkább csak az egymás mellett élés, mint a kultúrák keveredéséről szólnak.

E dolgozatunkban csak a X—XII. századi köznepi viselet emlékeivel foglalkozhatunk s így az alábbi következtetések, elgondolásaink is főleg e térre korlátozódnak. — Véleményem szerint a honfoglaló magyar és az avar-szláv köznep viselete ugyanolyan zárt volt, mint a honfoglaló magyar vezető- és középréteg egyes csoportjainak viselete. A köznepi viselet zártsága a jelek szerint csak a kora Árpád-kor elején oldódott fel, a teljes egybeolvadás csak a X. század utolsó harmadában következett be. Az avar-szláv népesség elmagyaros-

sodása azonban kétségtelenül már közvetlenül a magyar honfoglalás után megkezdődött. Amikor az avar-szlávság a magyarrá válás szándékával annak soraiba állt — akár mint közember, akár mint szolga (ez a két réteg bizonyosan megvolt a honfoglaló magyar köznep soraiban is) — ez azzal járt, hogy levetette eddigi viseletét és felvette a magyart. A nyelvi elmagyarosodás természetesen helyenként és vidékenként változóan lassúbb folyamat volt.

E szemlélet értelmében természetesen revízió alá kell vennünk több régebbi megállapításunkat, Így pl. a somogy megyei Képuszta koraközépkori temetőjének népességét magam is szlávnak tekintettem,²⁰⁵ ma azonban már lényegesen megváltozott ez a véleményem. Eszerint a temető a X. század első felében kezdett benépesülni, létrehozója — valószínűleg ugyanúgy, mint a félreeső kis völgy másik korabeli településének Fiadnak — elmagyarosodott szláv nagycsalád volt, mely magyar viseletben is járt. A temető korai szakaszának föltűnő szegénysége és a kedvezőeknek aligha mondható települési körülmények a magyar honfoglaláskori, magyarosodó szlávság gazdasági és társadalmi helyzetére utalnak.

Arra a kérdésre tehát, hogy X—XII. századi temetőink régészeti emléktárgya egymagában elegendő-e a temetőben nyugvók nemzetiségi hovatartozásának megállapítására, ugyancsak határozott nemmel kell felelnünk. Megnyugtató választ csak a komplex vizsgálat nyújthat. Csak a régészet, településtörténet, nyelvészet és ember-tan adatainak egyeztetése alapján fogalmazhatjuk meg az ítéletünket, hogy a Kárpát-medence egy-egy X—XII. századi temetőjében magyarok, szlávok vagy esetleg más néptörödek nyugosznak-e.

Szőke Béla

О БЕЛОБРОДСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Резюме

Автор знакомит с теорией Е. Гампеля, Л. Нидерле, Е. Эйзнера и др. об археологических памятниках X—XII вв. в Карпатском бассейне. В отличие от них, автор полностью приписывает славянству Карпатского бассейна материалы позднеаварского времени IX века. Он считает венгерскими завоевателями не только население, захороненное в богатых могилах с конем, показывая, что самый многочисленный слой венгров-завоевателей составляло простонародье. После тщательной классификации археологического материала автор отмечает наследие руководящего и среднего слоев венгров-завоевателей. Здесь, на

основании одежды, погребального ритуала, он выделяет две группы: 1 группа возможно и отождествляется с княжеским племенем. Материальная и духовная культура венгерского простонародья-завоевателя получена на территории российской лесостепи. В ней отличающимся от верхних слоев является материал, перенятый от жителей южной сухой степи и северной лесной полосы. Белобродская культура не является ни чем другим, как одним из этапов развивающейся культуры венгерского простонародья-завоевателя родины.

В. Сёке

SUR LA CIVILISATION DE BJELOBRDO

Résumé

L'auteur fait connaître les enseignements de J. Hampel, L. Niederle et J. Eisner sur les trouvailles archéologiques des Xe—XIIe siècles du bassin des Carpathes. Ces enseignements prétendent en ce qu'ils ont d'essentiel, qu'on ne peut considérer comme le legs des Hongrois que les trouvailles des tombes à cheval, pour la plupart très riches. En revanche, le peuple simple et pauvre des vastes cimetières à rangées représente la population primitive du bassin des Carpathes, en premier lieu les Slaves. On résume d'habitude les objets trouvés dans ces cimetières sous le nom de civilisation de Bjelobrd, et les date de la seconde moitié du Xe siècle jusqu'aux XIIe et XIIIe siècles. Les chercheurs plus jeunes, surtout Z. Váňa, n'attribuent pas la civilisation de Bjelobrd exclusivement aux Slaves, mais la considèrent comme une création commune des Slaves et des Hongrois. La formulation yougoslave de la civilisation de Bjelobrd diverge en partie. Les archéologues yougoslaves s'efforcent de démontrer les racines locales antiques de cette civilisation : récemment ils essaient de faire remonter la date de son évolution au début du IXe siècle et la considèrent comme une civilisation de caractère fortement yougoslave.

Dans l'appréciation des trouvailles archéologiques des X—XIIe siècles du bassin des Carpathes, ce sont les points de vue ethniques qui jusqu'à présent ont joué le rôle principal. Cette voie est cependant fautive. La seule méthode qui peut mener à des résultats est celle qui, en appréciant et en classant les trouvailles, met l'accent sur la recherche de la société des X—XIIIe siècles.

Selon l'auteur la structure sociale du bassin des Carpathes a, à la fin du IXe siècle, à peine différé de celle des Hongrois conquérants. Les monuments archéologiques qui, à l'époque de la conquête hongroise, peuvent être attribués aux Slaves du bassin des Carpathes, ne pourraient constituer, dans une grande partie du territoire, que l'ensemble des trouvailles livré par les cimetières de l'époque dite avar tardive. Donc, les Hongrois conquérants ont trouvé dans le bassin des Carpathes une population en majeure partie slave, qui portait le costume avar, dont la forme de vie était avar, et qui a absorbé une grande partie des traditions avars, tout en conservant la langue et la conception politique slaves, variant selon le territoire.

L'auteur détermine le legs archéologique des Hongrois conquérants, en séparant et en délimitant les objets des classes dirigeante et moyenne et ceux du peuple commun.

Les objets des classes dirigeante et moyenne — leurs costumes, traditions et coutumes ayant été les mêmes — s'entremêlent fortement. On y distingue, surtout d'après le costume féminin, deux groupes. Le premier est caractérisé par les riches tombes de femmes qui ont livré des harnais ornés de plaques dites à rosaces.

La coutume d'enterrer les chevaux (crâne et quatre pieds) est fréquente dans ces tombes. Le costume féminin du second groupe est caractérisé par les plaques à deux membres et à pendants, par les décors ronds, estampés, de plaques d'argent et dorés, garnissant richement les vêtements. Dans ce groupe l'enterrement à cheval est rare. Les deux groupes se séparent nettement l'un de l'autre et n'existent jamais mêlés. — Nous sommes en mesure de rendre compte de deux sortes de costumes d'hommes, correspondant aux deux sortes de costumes féminins. Les différences apparaissent surtout dans ce qui suit : les ceintures d'hommes du premier groupe sont garnies de plaques, leur armure est l'épée et leur

étrier est piriforme. Dans le second groupe les ceintures sont rares, l'épée droit à deux tranchants est général, les branches de l'étrier s'écartent telles des fourchettes et l'oeil en fait saillie. Dans l'un et l'autre groupe des classes dirigeante et moyenne, l'inhumation solitaire et par paire est fréquente, la forme d'inhumation typique de la classe moyenne est le cimetière de grande famille à une rangée, dans lequel la place des divers membres de famille est fixée d'avance. — Selon nos connaissances actuelles, tous deux groupes sont du même âge, plusieurs signes cependant indiquent que le second groupe a survécu au premier. — Le legs du second groupe peut être mis en rapport avec la souche princière.

Les cimetières du peuple commun hongrois de l'époque de la conquête ne comprennent pour la plupart que quelques centaines de tombes, ils étaient en usage du début du Xe siècle jusqu'au XIIe siècle. Une partie a cessé au début du XIe siècle et leur place fut occupée par les cimetières entourant les églises. Ces cimetières ont été établis par une population restreinte, consistant pour la plupart d'une ou de deux grandes familles. On n'y pourrait découvrir l'ordre de l'ensevelissement des grandes familles, connu par la classe moyenne. — Deux types de cimetières s'y dessinent : l'un et caractérisé par la présence d'un nombre restreint de tombes d'hommes à cheveux et à armes tandis que dans l'autre type de telles tombes font parfaitement défaut. Ce phénomène est en connexion avec les fonctions économiques et sociales de quelques grandes familles peuplant le cimetière. Les objets de ces cimetières — les restes du costume jadis porté — ainsi que les coutumes observables indiquent que le peuple commun hongrois a obtenu déjà dans le territoire de steppes boisées de la Russie la forme dans laquelle il a paru dans sa nouvelle patrie. On discerne parmi les trouvailles trois groupes selon qu'elles constituent un emprunt aux classes sociales supérieures, à la population de la steppe aride méridionale ou à celle de la zone boisée septentrionale. Le peuple commun conquérant hongrois est entré dans le bassin des Carpathes possédant déjà une civilisation matérielle et spirituelle ferme, qu'il a continué à développer sans arrêt. La population primitive du bassin des Carpathes n'a influencé son évolution que dans une mesure restreinte. On note un essor vigoureux de la civilisation dès le dernier tiers du Xe siècle, lorsque la Hongrie s'est intégrée elle aussi dans l'immense réseau commercial des trouvailles dites de cassures d'argent (Hacksilberfunde). Ce commerce a importé ses marchandises en Hongrie, exportant en même temps les divers produits hongrois, on chercherait cependant en vain ses valeurs accumulées — trouvailles de trésors — dans un nombre considérable. La raison de ceci est que le moyen du commerce hongrois et de l'amoncèlement des biens, était le cheptel et les fourrures, et non le métal précieux.

L'idée de la civilisation de Bjelobrd est erronée et par conséquent insoutenable. On ne peut la nommer une civilisation spéciale et elle ne peut être attribuée aux Slaves du Bassin des Carpathes. Elle n'est autre que la continuation, au début de l'époque arpadienne (du dernier tiers du Xe siècle au XIIe siècle), de la civilisation du peuple commun hongrois de l'époque de la conquête (les deux premiers tiers du Xe siècle). La civilisation du peuple commun avaro-slave du IXe siècle s'est, pour ainsi dire, résorbée en celle-ci sans laisser de traces.

B. Szöke

BRONZKORI ÖVKAPCSOK ÉS DIADÉMÁK

ADATOK A KÖZÉPDUNA-MEDENCEI BRONZKORI VISELETHEZ

A jelen sorokkal kezdődő néhány tanulmány bronzkori kutatásunk régi hiányosságát igyekszik pótolni. A magyar őskorkutatás egyetlen területén sem találunk annyi meghatározatlan rendeltetésű vagy tévesen értelmezett tárggyal, mint bronzkorunk emlékényében. A közlemények tele vannak „ismeretlen rendeltetésű” készítmények alakjának mértani körülírásával (pl. gömbszeletalakú átfúrt ptykék, behajtott szélű trapéz vagy téglalap alakú lemezek, bronzesövek, többes összetett bronzesövek, dísz tárgyak stb.). Néhánnyal kapcsolatban találunk ugyan bizonytalan vagy általánosságban mozgó meghatározással (pl. „gomb” vagy „ruhadísz”) esetleg jól-rosszul sikerült rekonstrukciós elképzeléssel is, eredetkérdésüket azonban — mely nélkül viseleti szerepüket megérteni lehetetlen — egyetlen esetben sem érintették. Néhány jellegzetes késő-bronzkori ékszert a kutatás akkori állapotának megfelelően a korai vaskorba keltez, tehát ezeket az időrendi tévedéseket is helyre kell igazítanunk.

A felsorolt hiányosságoknak több okára is rámutathatunk. A Dunántúlon és a Duna–Tisza-közén az ékszerek-bronz tárgyak csaknem kizárólag urnasírokból kerültek elő. Ez a körülmény az egyes kultúrák vagy csoportok lokális szemlélete következtében valóban csaknem lehetetlenné tette a hiteles rekonstrukciót. Számos viseleti tárgy a rendeltetés szempontjából ugyancsak semmitmondó kincsletekből származik. Ezek az objektív nehézségek. — Másrészt az elsősorban időrendi kérdésekkel foglalkozó régi kutatás számára az élet megelevenítéséhez tartozó viselettörténeti kérdések még alig voltak lényegesek.

A Középduna-medence, illetve Délkelet-Európa területén előkerült jellegzetes és sajátos ékszerek és viselet rekonstrukcióját eleve lehetetlenné tette az az alapjaiban téves szemlélet, mely régiókat a közép-európai kör részeként vagy kizárólag ahhoz viszonyítva vizsgálta. Ezzel elzárta magát attól a viselettörténeti szempontból felbecsülhetetlen jelentőségű hatalmas emléktárgytól, mely az Égeikumban, Anatóliában, Elő-Ázsiában és Egyiptomban sírokból, domborművekről, szobrokról és festményekről ismeretes és melyek elemzésével és segítségével régióink bronzkori viselettörténeti kérdései csaknem maradéktalanul megoldhatók.

Mivel a Középduna-medencei bronzkor összefoglaló feldolgozása során alkalmam nyílt áttekinteni a kutatás legrégibb időszakától napjainkig előkerült csontvázak temetkezések remélhetőleg teljes anyagát, tehát ezek viseleti adatait messzemenően felhasználhattam. Másrészt arra az eredményre jutottam, hogy korai és középső bronzkori csoportjaink túlnyomó része déli és délkeleti

eredetű — sajátos délkelet-európai régióba tartozik — művelődési elemei pedig a Kelet-Balkánról és Elő-Ázsiából erednek.¹ Ezzel a fent említett keletmediterrán összehasonlító anyag felhasználása értelemszerűen követelménnyé vált.

A későbbiek során részletesen foglalkozom fejdíszekkel, (párta és diadém-díszek) melldíszekkel, nyakláncokkal és csüngőkkel, ruhadíszekkel és övekkel.² Ez alkalommal először a rendeltetésük szempontjából biztosan meghatározható övkapcsokat, majd a diadémákat tárgyalom. Meg kell még jegyeznem, hogy dolgozatomban csak a tényleges bronzkor emléktárgyát öleli fel.³

Övkapcsok

I. 1878-ban Hampel József a zürichi múzeum anyagából magyarországi eredetű érdekes bronz tárgyat mutatott be (IX. t. 1). Rendeltetésére nézve övesatnak, illetve „öv végső tagjának” határozta meg. A csat magyarországi készülését megerősíti jellegzetes futóhullám-félspirális díszítése, melyet egyebek között az ugyanabból a gyűjteményből származó szép díszített karddal és az Evans gyűjtemény keleti (cőfalvi) típusú harcifokosának mintáival vetett össze. Tanulmánya írása idején azonban a csathoz a hazai leletekből még megközelítő párhuzamot sem említhetett.⁴

Az azóta eltelt 80 év során számos csontból és bronzból készült hasonló övesat, továbbá előállításukra szolgáló öntőminták is kerültek elő, melyek időrendjét és eredetét kielégítően megvilágítják.

A csatok rendeltetését nemcsak alakja, hanem csontvázak sírokból talált helyzete is egyértelműen meghatározza. Így a szőregi 53, 55 és 156 sírokból a medencén kerültek elő.⁵ Ugyancsak a medence fölött a derék táján feküdt a dunapentelei 88. sírban is (1. kép). Egyedül a szőregi 97. sírban említik a fej alatt, ahová azonban az öv nyilván nem viseleti helyzetének megfelelően, hanem mellékletként kerülhetett.

Az övesatok kérdésével a hazai kutatás eddig nem foglalkozott. A schneckenbergi korai bronzkori telepen előkerült csont övkapcsokat Prox a zsinegdíszes edények kultúrájából ismert csont övvegekkel hozta összefüggésbe.⁶ A dél-csehországi jaroslavicei bronzesattal kapcsolatban Hájek technikájának és díszítésének helyi — aunjetitzi — elemeire hívja fel a figyelmet.⁷ Csont előzményeit egyrészt ugyanazokban a zsinegdíszes edények kultúrájába tartozó övvegekben látja, mint Prox, másrészt említi csontelőzményeit a jevišovicei (helyesebben az ott előkerült cserepek alapján zók-vučedoli)

¹ A bronzkor Magyarországon és a Középduna-medencében, II. Középső bronzkor (kézirat, Bp. 1958).

² A viselet egyszerű általános darabjaival pl. tükkel, hajkarikákkal, gyűrűkkel stb. említett munkámban az egyes bronzkori csoportok tárgyalása során foglalkozom.

³ Határaihoz és általában a tanulmányban használt időrendi terminológiához vö. idézett munkám Relatív és abszolút időrend c. fejezetét. Röviden összefoglalom még a Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus

(Acta. Arch. Hung. 9 /1958/ 211 —) tanulmányomban. (továbbiakban Chronologie).

⁴ Hampel J., Arch. Ért. 12 (1878) 321—331, 8. kép; Hampel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban. (Bp. 1886—1896) 85. t. és 81. t. 1.

⁵ Foltiny I., Dolg 17 (1941) 17, 24 és 34.

⁶ Prox, A., Die Schneckenbergkultur. (Kronstadt [Brassó] 1942) 64.

⁷ Hájek, L., Jižní Čechy ve starší době bronzové. PA 45 (1954) 172.

kultúrába tartozó staré zámky-i telepről, a Schneckenbergről, Bárcáról, Gánovcéről, Magyarádról és a „nagy-révi kultúrából” (ezen Szőreget érti). Az övkapcsokkal eddig legrészletesebben Werner foglalkozott.⁸ Tanulmá-

1. kép. Dunapentele

nyának célja annak bizonyítása, hogy Európa népei nem a római katonai viseletből ismerik meg az övet. Ennek szemléltetésére az általa ismert európai övvégeket a neolithikumtól egészen a korai vaskorig nyúlva együttesen tárgyalja. Legkorábbi előfordulásaként a schneckenbergi, szőregi korabronzkori és a ljubljanaei „későneolithikus”⁹ példányokat említi, tehát kialakulását a „neolithikumból” a korai bronzkorba való átmenet idejében az Alpok és a Kárpátok közötti térségben keresi.

A zsinégdiszes edények és a gömbamphorák kultúrcsoportjaiban előkerült csont övvégeket (melyekre Prox és Hájek hivatkoztak s melyeket a mi csoportunktól elválasztva ugyan, de Werner is bemutat) kikapcsolhatjuk az általunk tárgyalt övkapcsok kérdéséből. Ezek ugyan valóban öv végeit zárják le (több sírban így kerültek elő a medence tájáról) de a hiteles esetekben csaknem mindig párosan találják, akasztóhorog soha

sem szerepel rajtuk, az öv összefogását két végükön alkalmazott egy vagy több átfúráson átfűzött zsinég vagy szíj segítségével végezték.¹⁰ Művelődési helyzetük a kelet-európai (steppei) körbe sorolja, ahol nyilván a pásztorviselet fontos eleme volt. Az alább tárgyalt kapcsolatos övesekkel kimutatható kapcsolata nincs.

A Középduna-medencében a Korai BK. 2. illetve 3. folyamán — tehát nagyjából egyidőben — három helyen, jelennek meg csont övkapcsok.

Keleten a Schneckenbergen egy hosszabb és egy rövidebb íveltoldalú trapézalakú 3. illetve 5 felerősítésre szolgáló lyukkal¹¹ (VIII. t. 9—10).

A Maros torkolatánál Szőregen a korai szőregi (perjamosi) időszakba (1—2. fázis) tartoznak az 53. és 97. sírok csont övkapcsai (Korai BK. 2 végétől a Középső BK. 1 elejéig). Az 53-as kerek alakú (VIII. t. 1), míg a 97. a schneckenbergihez hasonló trapézalak (VIII. t. 2).

Nyugaton a ljubljanaei mocsári telepekről kerültek elő csont övkapcsok.¹² Az ott talált leletek a Korai BK. 2-től a Középső BK. 1. végéig keltezhetők, így sajnos nem tudjuk eldönteni, hogy e hosszabb korszak melyik részébe tartoznak. Egészen hosszú trapéz, illetve hegyes háromszögletes alakjuk, továbbá két sorban elhelyezett négy felerősítő lyukjuk némileg elüt az eddig ismertettektől (VIII. t. 5—6).

Ettől függetlenül a csont övkapcsok nagyjából vagy közel egyező alakban körülbelül egy korszakban lépnek fel a Közép-dunamedence déli felében. Ez a helyzet nyilván közös délebbi eredőhelyre vezethető vissza.

A Schneckenberg és a cölöpépítményes kultúrák bizonyos rokonságára már Prox is nyomatékka rámutatott.¹³ Az egyezéseket azonban észak-déli, illetve nyugat-keleti terjeszkedés számlájára írta (Reinert elmélete alapján).

A Középduna-medence korai bronzkorának elemzése során arra az eredményre jutottunk, hogy az *igazi* Schneckenberg kultúra¹⁴ DK-balkáni és ÉNy-anatóliai eredetű. Számos ilyen eleme van a korai vučedol—zóli kultúrának is (többek között éppen a ljubljana környéki anyagnak) s végül a szőregi csoport, mint azt Childe következtetesen hangoztatta, ugyancsak anatóliai jellegű műveltség. Az övkapocs viselet megjelenését tehát azoknak az elemeknek tulajdoníthatjuk, akik dél felől behatolva a Középmedence korai bronzkorát megteremtették.¹⁵

Az övkapcsok előzményeit valóban meg is találjuk Troja II—V anyagában¹⁶ csontból és kerámiából

⁸ Werner, J., Die älteste Gürtelhaken. Festschrift Gustav Schwantes. (Neumünster 1951) 151—156. Werner tanulmányát már csak anyagösszeállításom lezárása után tudtam megszerezni, így elkerülhetetlen, hogy bizonyos darabokat, teljességre törekedve, ne ismételjek a nála közöltekből. Szempontjaink, módszerünk s végső következtetésünk azonban túlnyomórészt különböznek.

Werner cikkéhez a következőket kell megjegyezni. Az Abb. 2,5 ismeretlen magyarországi lelőhelyű díszosat sem kérdőjellel sem anélkül nem valószínű, hogy erdélyi lenne, mint az tanulmányomból ki fog derülni. Ezzel kapcsolatosan ismételtelen rá kell mutatnom, hogy a Werner által elképzelt és több ízben fejtegetett „erdélyi fémművesség” nem magasabbrendű, mint az alföld keleti felének (Tiszavidék, Körösvölgy és az északi Szamosvölgy) bronzipara. A Werner féle „Erdélycentrikus” elképzelés tehát téves.

A cikke 5. képen bemutatott tőszegi csontok helyesen zabla oldaltagok és nem övkapcsok. (vö. *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 3 (1953) 19—20. kép és *Bökönyi S.*, uo. 2. kép).

⁹ Werner, J., i. m. 155. Sajnos már Pulszky Ferenc óta képtelenek vagyunk két alapvető tényről meggyőzni a középeurópai kör kutatóit. Egyik az, hogy Délkelet-Európa nem Közép-Európa peremterülete — sokkal inkább fordítva —, a másik pedig, hogy nálunk a bronzkort rézkor előzi meg. Amikor Közép-Európában késő-neolithikum van, akkor a délkelet-európai régió már egy

500 éves rézkori fejlődés (Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Pécel), sőt csaknem a teljes korabronzkori fejlődés végén jár. Így természetes, hogy a ljubljanaei leletek a mi szemszöngünkből nézve bronzkoriak.

¹⁰ Részletes és teljes összefoglalásukat legutóbb V. Moucha, (AR 10 1958/62—78., 20—24. és 37—40. kép) nyújtotta. Eredetét a Baltikumban keresi. — Valószínűbb azonban, hogy akár a Fekete-tenger mentén, akár a Kaukázuson keresztül szintén Elő-ázsiai mintákra vezethető vissza.

¹¹ Prox, A., i. m. 33. t. 1—2.

¹² Müllner, A., Typische Formen aus den archäologischen Sammlungen des Krainischen Landesmuseums. (Rudolfinum in Laibach 1900) VI. t. 3—4; Werner, J., i. m. 7. kép.

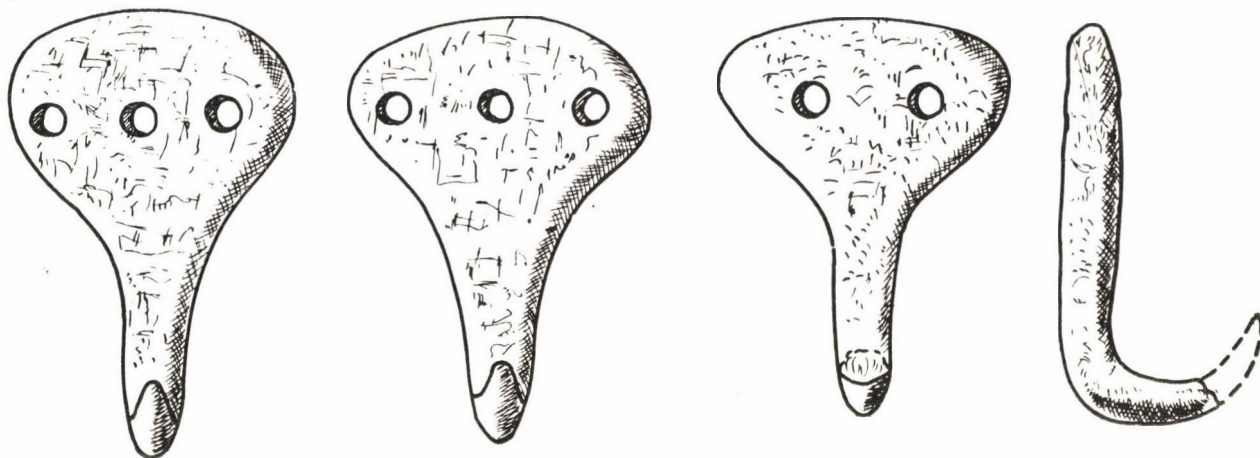
¹³ Prox, A., i. m. 61.

¹⁴ Amibe nem számít bele a Prox által tévesen idesorolt Gesprengberg anyaga, továbbá azok a keleti (zsinégdiszes-steppei) elemek, melyekre legutóbb D. Popescu és Székely Z. mutattak rá. Ez a keleti eredetű művelődés igen közeli rokona a mi korai hatvani kultúráknak.

¹⁵ A bronzkor Magyarországon i. m. „Korai bronzkor” fejezete.

¹⁶ Schliemann, H., Atlas des Antiquités Troyennes. (Paris—Leipzig 1874) 342, 1257; Schmidt, H., Heinrich Schliemanns Sammlung Trojanischer Altertümer. (Berlin 1902) 8835.

2. kép. Troja

egyaránt (2. kép. 1–3). A viselet tehát előáziai eredetű.

Útját észak felé a bulgáriai kolenai rézkori telepen előkerült csont csatokon keresztülkövethetjük. Az egyik¹⁷ csaknem pontos párja a szőregi kerek csatnak (VIII. t. 8) míg a másik — amennyire ábrájából kivehető¹⁸ a ljubljanainak előzménye (VIII. t. 7). Külön érdekessége még a telepnek, hogy a zóki Várhegyen előkerült askoskacsza legközelebbi párhuzamát is innét ismerjük, mint erre közlője is figyelmeztet.¹⁹

A csont övkapcsok későbbi bronzkori továbbfejlődésének Erdélyből nem ismerjük eddig nyomát. Az Alpeselek menti sajátos további alakulására pedig később térünk vissza.

A Tisza–Maros vidéken használata és fejlődése folyamatos. Nyilván erről a területről kerülnek csont övkapcsok fűzesabonyi területre Gánovcéra és Bărcăra, továbbá a tiszavidéki elemektől átítatott Magyarádra²⁰ is (3. kép). A középső szőregi (3. fázis) fejlődést eddig nem ismerjük, ezért kissé meglepő a későszőregi (4–5. fázis) 156. sír hosszú téglalap testű díszes fejű példánya (VIII. t. 3), mellyel a tárgy csontban való fejlődése véget is ér. Az 55. sírből (Szőreg 5.) ugyanis az előbbi csont formát híven utánzó bronz övkapocs került elő (VIII. t. 4), mely viszont a kapcsok középső bronzkori fejlődését zárja le.

Bronzba való helyi átvitelét nemcsak a csont mintához való ragaszkodás, hanem egy Pécskán előkerült öntőminta is minden kétséget kizáróan igazolja. A közelebbi megfigyelések nélkül előkerült, de biztosan a későszőregi korszakba (Pécska XIII–XVI) tartozó minta kétrészes homokkő.²¹ Egyik oldalán a szőregi 55. sír bronzcsatjával lényegében megegyező csat előlapjának bemélyített és díszítésekkel tagolt alakját láthatjuk.²² A minta másik része sima, csupán a kapocs és egy kis trapézalakú, nyilván a szíjra erősítésnél szerepet játszó, csap öntésére szolgáló bemélyítést találunk rajta. A csat konturját a kőbe égett grafitpor szemlélteti nagyjából (4. kép a–b.). Mindkét mintarész felső fele törött. Kiegészítése a szőregi 55. sír kész bronzcsatja alapján magától értetődő.

II. Övesatjaink későbronzkori fejlődésében találkozunk egymással a helyi Tisza–Maros-vidéki és a nyugati halomsíros hódítással területünkre jutott Alpok-vidéki típus. Előbb ezt kell tehát megvizsgálnunk.

A közép-európai bronzcsatok kialakulása két alaptípusból történt. Egyrészt a már bemutatott háromszögletes,

3. kép. Magyarád

hegyes ljubljanai típusból (VIII. t. 5–6) másrészt a morvaországi staré zámky-i telepen talált korabronz-kori (eneolithikus) csont övkapocsból.²³ A trójai csont előzményre emlékeztető darab a telepen többek között vučedol–zóki típusú edénytöredékekkel került elő, tehát a ljubljanaiával azonos művelődési körből. Számunkra felületének két ágra szakadó párhuzamos borda díszítése a lényeges (5. kép).

A hegyes háromszögű ljubljanai formát és a staré zámky-i bordadíszítést látjuk együttesen alkalmazni a dél-csehországi jaroslavicei bronzból öntött csaton.²⁴

¹⁷ Georgiev, G. II., Eneolitnoto selišče di s. Kolena. Razkopki i proučvanija I. (Sofia 1948) 63–74., 44. kép jobbra fenn.

¹⁸ Uo. alul középen. A kisméretű elmosódott képen csupán a két minket érdeklő kép nincs számozva s a szövegben sincs szó róluk. Részleteik, pl. a lyukak alig kivehetők, ennek ellenére rendeltetésük aligha kétséges.

¹⁹ Uo. 46. kép és 70. o. l. j.

²⁰ Krička, V., Časopis MSS 32 (1941) 75–, 3. kép 18 a–b.

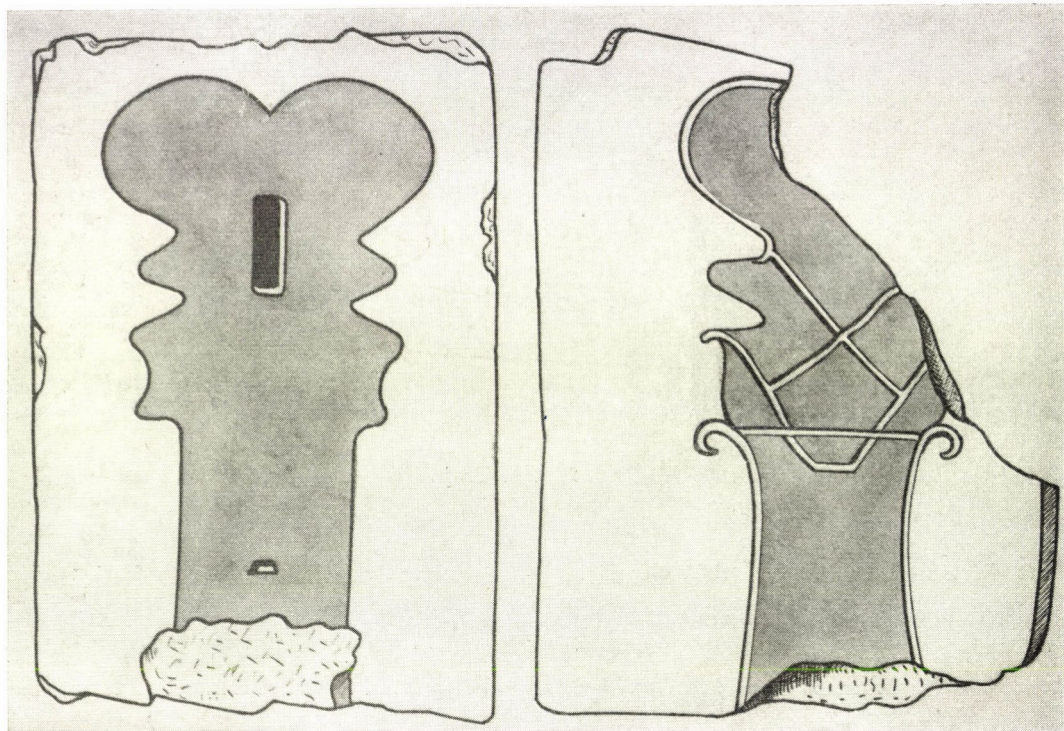
²¹ Dömötör L., Arch. Ért. 22 (1902) 272., 6–8. kép. A tárgyakat ismeretlen rendeltetésűnek tartja. Így szerepelnek a későbbi irodalomban is. Popescu, D., Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen. (București 1944) 66.

²² Hátoldalán keskeny laposvéső öntésére szolgáló vájat, tehát csak középső bronzkori lehet.

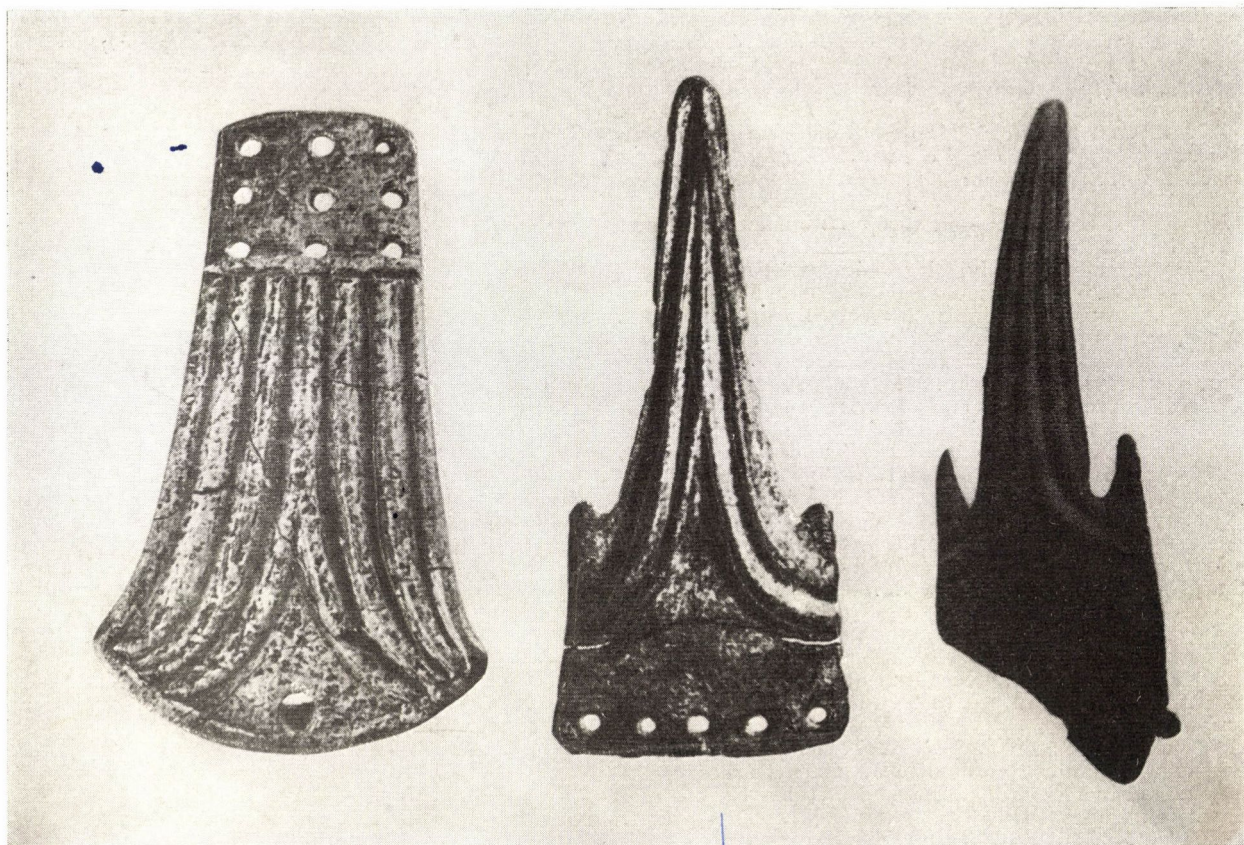
²³ Benešova, A., AR 6 (1954) 68. kép.

²⁴ Hájek, L., i. m. 9. kép 2 a–b.

4. kép. Pécska

5–7. kép. Staré Zámky; Jaroslavice; Izsák

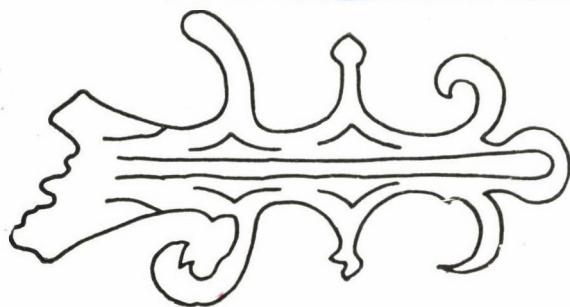
A darab bizonyítanul együttesből származik, talán késői aunjetitzi vagy korai halomsíros feldúlt temetkezésből, de mindenképpen a mi középső BK. 3 időszakunknak megfelelő korból. Széleinek jellegzetes rovátkolása, mint ezt Hájek megállapította, tipikus késő-aunjetitzi jelenség, így készülési helye – a csont előzményeket is figyelembe véve – az aunjetitzi kultúra déli, vagy a straubingi kultúra keleti területeire lokalizálható. Felületét vésett zeg-zug minta díszíti (6. kép).

Csaknem pontos párhuzamát találjuk meg Izsákon késővatyai, illetve egészen korai szeremlei típusú temetőben. Kora a középső BK. 3 vagy a középső és késő bronzkor fordulója. Az izsáki bronzsaton talán még fokozottabban érvényesülnek a rovátkozott aunjetitzi díszítőelemek mint az előzőn, ezen kívül az alföldi bronzkorban ritka vésett halszálla és sávozott háromszög díszítés látható rajta (7. kép).

Mivel Magyarországon mind formája, mind díszítése idegen és gyökértelen, készülési műhelye nyilván azonos a jaroslaviceivel valahol a közép-európai kör keleti peremén. Idekerülése nyílt kérdés. Vagy Vátya és Aunjetitz számos érintkezésének egyik képviselője, vagy korai halomsíros környezetből vették át helyben a szeremleiek.

Szőreg–pécskai csatformán, tiszántúli és szamosvölgyi (apa–gaurai műhely) fémművességi díszítőelemek (félspirálisok-futóhullám) és jaroslavice-i–izsáki díszítőelemek (párhuzamos bevagdosásokkal díszített bordák, bordákat szegélyező pontsordísz) különös keveréke a zürichi múzeumban őrzött ismeretlen magyarországi lelőhelyű bronzcsat. Klasszikus képviselője annak a bronzművességi ötvöződési folyamatnak, amely a Késő BK. I időszakot helyi és új nyugati (a halomsíros néppel jött) elemek együttes alkalmazásával jellemzi (IX t. 1).

A későbronzkor második felének reprezentatív bronzcsatja a dunapentelei 88. sírból került elő.²⁵ A 88. zsugorított és a mellette előkerült 87. nyújtott csontvázas sírt Vátya III. urnasírok közé vágta be (urnákat is megsértve) tehát időrendi helyzete a csontvázas–halomsíros-ritustól eltekintve is világos. Mindkét halott vállain a koszideri kincshorizontra jellemző

8. kép. Helemba

sarló alakú tűk fogták össze a ruhát. A csat kora tehát a Késő BK. 2. időszak. Valóban fejlettebb is, mint bármelyik eddigi. Előrésszének fecskefarok kiképzése és megmunkálása hasonló a koszideri típusú kincsek nagy szívalakú csüngőinek (Koszider I, Tiszakeszi, Mezőberény, Dunántúl) megfogalmazásához,²⁶ középső részének szétágazó díszítései pedig a koszideri kincsoport lunuláinak függesztőfül alatti díszítményével azonosak (Bárca D/2, Oroszi pusztá).²⁷ Alakjában a szőreg–

9. kép. Tiszafüred

pécskai típus él tovább, bővülve az ismeretlen lelőhelyű magyarországi példányon keresztül az izsák–jaroslavice-i bevagdosott bordák elemével. Felületéről már eltűnt a helyi középső bronzkor spiráldíszítése, helyette a későbronzkoriv, illetve fűzermintáit (vö. a sarló alakú tűk fejének díszítésével) láthatjuk rajta (IX. t. 2). Csaknem pontos mását ismerjük egy iváncsai hamvasztásos sírból, égéstől megrongálva (IX. t. 3). A csontvázás és hamvasztásos ritus a későbronzkori temetőkben mindenütt párhuzamos jelenség s így esetünkben nincs jelentősége. A két díszcsat okvetlenül egy műhelyben készült.

Alakjához közeli párhuzam még a kisebb méretű és ugyancsak égetéses temetkezésből származó helembai (Hont m.)²⁸ bronzcsat (8. kép).

A tiszafüredi későbronzkori öntőműhelyből ismerünk az előzőkhöz alakra közel álló övescsat öntőmintát. A műhelyből előkerült többi mintán koncentrikus bordákkal díszített 'korongok', nagy szívalakú csüngők vésett alakját, tehát a koszideri kincsek szintjére jellemző ékszerket láthatunk. A csat öntőmintája valamivel szélesebb és egyszerűbb megfogalmazásban mutatja a dunapentelei–iváncsai típust (9. kép). Kora a Késő BK 2.

A koszideri kincsoporttal az övescsatoknak a korai bronzkor elejétől a későbronzkor végéig kísérhető fejlődése lezárul, hogy átadja helyét a korai vaskor új és a délkelet-európai előzményektől merőben idegen bronzművességeknek.

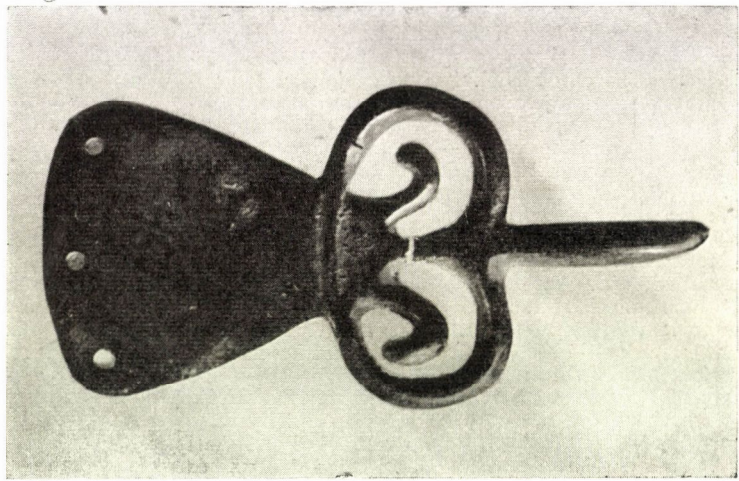
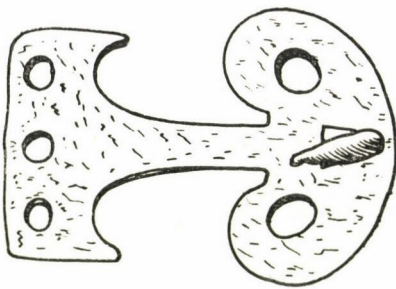
²⁵ Fitz Jenő és Mithay Sándor ásatása. A darab közlésének engedélyéért nekik tartozom köszönettel.

²⁶ Chronologie, 5. kép 27–28.

²⁷ Uo. 32–33.

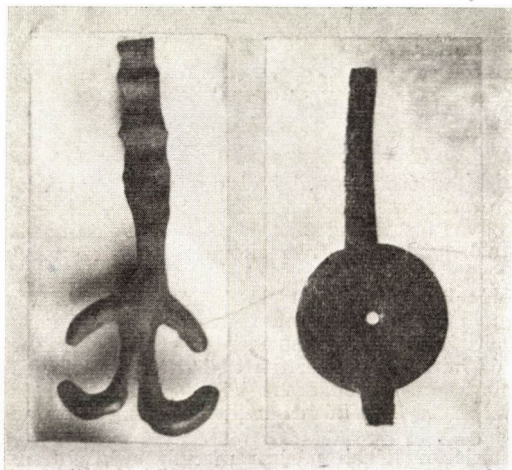
²⁸ MNM. 95/1897. Az eredeti darab elveszett. Képét a leltárkönyv rajza után adom. Az iváncsai és helembai csatok közlésének engedélyéért Mozsolics Amáliának tartozom köszönettel.

10–11. kép. Zseliz; Nikolajev

Mielőtt az övesatok kérdését lezárnánk, be kell még mutatnom néhány későbronzkori övesatot, mely a fentebb vázolt egyetemes fejlődési vonalba — nyilván elegendő lelet híján — nem illik jól bele. Ilyen egy zselizi bronz övkapocs,²⁹ mely állítólag csontvázas sírból került elő. Bár a leletegyüttes az eddigiekhez képest

12–13. kép. Zagyvapálfalva; Békés m. (?)

kissé szokatlan, lényegében mégis jellegzetes későbronzkori tárgyakból áll. A csat egyszerű díszítetlen alakja a tiszafüredi öntőminta és az ismeretlen magyarországi lelőhelyű csat típusával vethető össze (10. kép).

A nikolájevi kincs magyar vonatkozásait már a publikáló Tallgren — többek közt éppen a leletben szereplő övkapocs alapján — felvetette s legutóbb ismét részletesen foglalkoztunk kérdésével.³⁰ A kincs a Késő BK. 2 elejéről származik.³¹ Övesatja részben a zselizivel, részben a tiszafüredi–dunapentelei formával áll kap-

csolatban, de mégis sajátos, feltehetőleg a Közép-duna-medence ÉK-i felében készült darab (11. kép).

Végül a zagyvapálfalvai urnatemetőből előkerült övesatot kell bemutatnom,³² mely a későbronzkori alföldi formák sajátos leegyszerűsített pilinyi utánzata (12. kép).

Bár nem tartozik szorosan vett témánkhoz összehasonlításként és a teljesség kedvéért mégis megemlítem, hogy a Werner által bemutatott³³ Korai Vaskor I. időszakba tartozó kerek lemezes övesatokból is van Magyarországon egy sajnos, ismeretlen lelőhelyű töredékes példány³⁴ (13. kép), míg egy ép a tiszaszentimrei kincsből ismeretes.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, a következőket állapíthatjuk meg. A szóban forgó övesatok eredete Elő-Ázsiában keresendő, onnét jut a korai bronzkor elején beáramló népesoportokkal a Középduna-medence területére. A korai bronzkorban és a középső bronzkor első felében csontból készülnek. A középső bronzkor vége felé a Maros torkolat vidékén és a közép-európai kör keleti peremén bronzba viszik át. A későbronzkori halomsíros hódítással a két bronzkori régió típusai a Középduna-medence területén összeolvadva fejlődnek tovább egészen a korszak végéig, amikor a terület etnikai és művelődési képét átalakító nagy történelmi katasztrófával eltűnik ennek az övkapocs típusnak a viselete.

Az eddig megállapítható esetekben mindig női sírból került elő, tehát a női viselet tartozéka, helyesebben ékszer. Kiszámú előfordulásából, különösen a gazdagon díszített öntött bronz díszcsatok esetében, arra következtethetünk, hogy kiemelkedő társadalmi helyzetű nők, a törzsi és nemzetségi arisztokrácia asszonyai viselték — talán megkülönböztető méltóságjelvényként.

Bronzlemezből készült diadémák

I. Magyarországon bronzlemezből kalapált diadém a délkeleti elemektől átítatott későrézkori péceli kultúrában lép fel először. A vörsi csontvázas sírban az 1,9 cm széles bepontozással díszített szegélyű diadém

²⁹ Pittioni, R.—Mitscha-Märheim, M., Zur Besiedlungsgeschichte des unteren Grantaies. MAG 64 (1934) 165., 9. t. 24—30.

³⁰ Tallgren, A. M., La pontide préscythique... ESA II (1926) 152—., 80. kép.

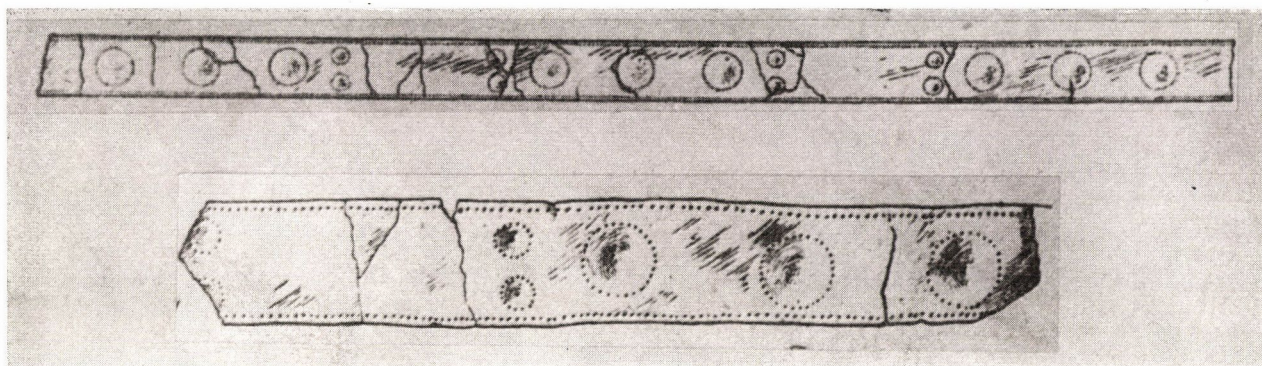
³¹ Chronologie. 240—.

³² Hillebrand J., Arch. Ért. 40 (1923—26) 61., 19. kép 1.

³³ Werner J., i. m. 2. kép 7—9.

³⁴ A Werner által felsorolt elterjedéshez néhány újabb ausztriai példányt említhetek még vö. Pittioni, R., Urgeschichte des österreichischen Raumes. (Wien 1954) 317 a; 323, 9, 327, 10—11 és 332 g képekkel.

14. kép. Dunapentele

hitelt érdemlően a halott nő koponyáján került elő.³⁵

Van azonban a Középduna-medencében egy ennél alighanem még korábbi diadémalemez is, mely egy vukovari ékszerlelet egyik darabja.³⁶ A szokatlan együttesű lelet — amennyire a publikációjából meg lehet ítélni — a Stollhof–Jordanov–Bresce Kujawski rézkori művelődési csoport réz ékszereinek körébe tartható és így még a bodrogkeresztúri kultúrával egyidős.

Nem feladatunk itt a diadéma és pártadiszek ókori keleti előzményeit és párhuzamait felsorolni. Mindössze arra kell rámutatnunk, hogy a vukovarival egyező diadéma a III. évezred közepéről származó (eneolithikus) byblosi 630. pithos sírban került elő a halott fején,³⁷ a vörsihez hasonló beütögetett szegélyű diadémalemezek pedig két — vele egyidős, 2100–1900 közé keltezhető — byblosi kincsből ismerünk.³⁸ Poncolt szegélyű diadéma jó ábrázolását említhetjük még egy Mariban előkerült II. évezred 1. felére datálható alabástrom szobor fejéről.³⁹

E néhány példa úgy hiszem elegendő a fentebb említett és alább tárgyalandó bronzlemez diadémák elő-ázsiai eredetének igazolására.

A korai bronzkorból a délkelet-balkáni — anatóliai eredetű óbéba — pitvarosi csoport törökanizsai temetőjének 2. sírjában találkoznak diadémával, illetve töredékével.⁴⁰ Leírása szerint 26 cm hosszú és kb. 1 cm széles díszítetlen lemez. Más korai bronzkori lemezdiadémáról eddig nincs tudomásunk.

A középső bronzkor elején az ógyallai (Hurbanovo) temető 62. sírjából került elő kétszeresen körbehajtott bronzlemezdiadéma női csontvázzal fejről.⁴¹ Ugyancsak a középső bronzkor elejéről (de esetleg még a korai bronzkor végéről) származik a vychapy — opatovcei temetőben talált diadéma,⁴² mely visszahajtott végeivel és pontdíszes szegélyével csaknem pontos mása a fentebb említett byblosi kincsek diadémáinak.

Valamivel későbbi, a középső bronzkor közepére tehető, a velky grobi 12. sír 3 cm széles réz (?) diadémája, amelyet sajnos csak leírásból ismerünk.⁴³

Ausztriából a mi középső bronzkor 1–2-nek megfelelő időből az unterwölbingi csoport csontvázas temetőiből is több diadémalemezt ismerünk. Amennyire a közleményekből megállapítható, valamennyi a poncolt szegélyű és visszahajtott végű (?) byblosi típusba tartozik. Előfordul a spitzi 7. sírban,⁴⁴ Gedersdorfban⁴⁵ és a gemeinlebarni 215. és 219. sírokban.⁴⁶ Valamennyi esetben koponya körül találták.

Délnyugat-Szlovákiából és Ausztriából a középső bronzkor közepén eljut viselete a szomszédos cseh — morva aunjettzi és a délnémet és svájci straubingi területekre is. Ilyenek Hluboka, Hosty,⁴⁷ Kamyk,⁴⁸ Straubing,⁴⁹ Pravčice⁵⁰ stb. Mindezek túlnyomórészt a visszahajtott végű poncolt szegélyű byblosi típusba tartoznak, de találkoznak köztük olyanokkal is, melyek helyi díszítőelemeket viselnek (pl. Pravčice).

Mind a délnyugat-szlovákiai, mind az unterwölbingi lelőhelyeken egyaránt megtaláljuk a Duna–Tisza-köz (Vatya és Szőreg) jellemző ékszereit, a szemüvegspirális mellestüngőket, lemezcsöveket, felvarrható, pitykéket, továbbá melegtengeri columbella és cerithium csigákat. A lemezdiadéma viseletnek tehát a felsorolt magyarországi tárgyakkal együtt jövő művelődési áramlattal kellett ezekre a területekre jutnia. Ez iránt az illető területek kutatóinak (P. Reinecke, R. Pittioni, E. Vogt, A. Točík) nincsenek kétségeik.

Sajnos a hazai középső bronzkor elejéről eddig nem ismerünk hiteles lemezdiadémát, így a részletösszehasonlításra nincs alap.

Legkorábbi a középső BK 1–2 határáról származó dunapentelei lemezdiadéma.⁵¹ Érdekessége, hogy nemcsak szegélye poncolt, hanem kisebb-nagyobb szabályos távolságban elhelyezett dudorok is díszítik (14. kép

³⁵ Banner, J., Die pécelér Kultur. AH 35 (Bp. 1956) 87. t. Banner a diadémával röviden foglalkozva megállapítja, hogy első ilyen ékszer területünkön. Előzményeit a neolithikus kagyló homlokdisz gombokban látja (199. o.). — Ezek, mint következő tanulmányainkból látni fogjuk, bizonyos diadém, illetve pártadiszeknek valóban előzményei, de a lemezdiadémákkal helyben nem hozhatók közvetlen kapcsolatba.

³⁶ Brunšmid, J., VHAD 6 (1902) 32–67., 19. kép.

³⁷ Chehab, M., Tombes de chefs d'époque énéolithique découvertes à Byblos, Atti del I° Congresso ... Firenze–Napoli–Roma 1950 (Firenze 1952) 128–139., 2. és 4. kép.

³⁸ Schaeffer, Cl. F. A., Stratigraphie Comparée et Chronologie de l'Asie Occidentale. (London 1948) 58. kép 9. és 59. kép 7.

³⁹ Parrot, A., Syria (1938) VIII. t.

⁴⁰ Milleker B., Dél-Magyarország őskori régiségleletei. Pótlék (Temesvár 1895) 4.

⁴¹ Čaplovič, P., AR 6 (1954) 298., 137. kép.

⁴² Točík, A., Die ältere u. mittlere Bronzezeit in der Südwestslowakei, (Thesen) Referáty II (Liblice 1956) III. a. t. 10.

⁴³ Chropovsky, B., AR 5 (1953) 148.

⁴⁴ Pittioni, R., i. m. 233. kép 13–14. és 237. kép.

⁴⁵ Uo. 236. kép.

⁴⁶ Szombathy, J., Prähistorische Flachgräber bei Gemeinlebarn. (Berlin und Leipzig 1920) 11. t. 1 és 20. kép.

⁴⁷ Hájek, L., i. m. 5,1 és 7,7 képek.

⁴⁸ Közöletlen. L. Hájek említi i. m. 170.

⁴⁹ Uo. 32. kép.

⁵⁰ Uo. 24. kép, 6. és 33. kép.

⁵¹ Behrens, G., PZ 11–12 (1919–1920) 119., 2. kép. 1.

15–16. kép. Dunapentele

a–b). Ez a díszítésmód a szövetre varrott pártadíszító ptykék bronzba való átvitelének látszik. Hasonló a B. 33 urnasírból⁵² előkerült diadéma töredék is, de közepét kettéosztó poncolt díszítése is van (15. kép). Végül ugyancsak hasonló, de egyszerűbb az A. 315. jelzésű diademalemez is (16. kép). Valamennyi középső bronzkori.

A középső bronzkor végéről a Vatyva III. időszakból származik a lovasberény–jánoshegyi széplemezdiadéma.⁵³ Díszítése a korabeli vatyai kerámika motívumainak elemeit tartalmazza⁵⁴ s így helyi készítmény volta kétségtelennek látszik. Szélessége 5 cm, hossza 54 cm, végei be vannak pödörve (17. kép).

Míg az eddigi diadémák mind egyszerű abroncsok voltak, addig a középső bronzkor végének legszebb ilyen ékszere a pákozdvári⁵⁵, két végén 2–3 lyuk segítségével felerősíthető homlokdísz. Középső részén félovális kiemelkedő díszítése van. Bevészt és pontozott díszítése emlékeztet a lovasberényi motívumokra és ugyancsak a késői vatyai kerámika díszítőelemeivel egyezik (pontozott végű vonalkák).⁵⁶ Kora tehát szintén a középső BK. 3. (X. t. 4 a–c).

E két diadémával az ékszer középsőbronzkori fejlődése véget ér. Mielőtt összefoglalnánk eredményeinket, meg kell még vizsgálnunk az eddigi egyetlen későbronzkori diadémát is.

II. A csabrendeki diadéma. A diadémát tartalmazó sírt Darnay Kálmán tárta fel Csabrendek–Iván major közelében.⁵⁷ K–Ny-i irányú veremsír volt, lapos mészkövekkel körülrakva. Benne hátára fektetett női esontvázon kerültek elő a következő ékszerek: a koponyán diadéma, a nyakon spiráldrót gyöngyök, a mellkason hullámos szárú bronz tű, a jobb és balkaron egy-egy tekereselt karperec.

Darnay a diadémát a közelben előkerült csabrendeki bronz övvel párhuzamosítva, a karperecekhez

ugyanonnet származó sírokból említ megfelelőt.⁵⁸ A sír korát a bronzkor végében állapítja meg s nem tartja „hallstatti jellegűnek”.

Darnay helyes datálását Roska a „tetétleni”, leletegyüttesnek egyáltalában nem tartható tárgyak közlésekor a diadémával azonos díszítésű öv kapcsán egészen késői időre a IX–VIII. századig nyújtja ki.⁵⁹ Így azután a tetétlen–csabrendeki típusú bronzkövek-ről és a velük teljesen azonos technikájú és díszítésű diadémáról az a vélemény terjedt el, hogy ezek korai vaskoriak; így is van leltározva és kiállítva.

Egy siedingi sírban talált azonos technikájú és díszítésű bronzöv kapcsán Willvonseder is említi a diadémát és az analóg magyarországi öveket.⁶⁰ A hetényi és siedingi öveket kísérő mellékleteik alapján helyesen a Reinecke féle BK. B (illetve B/1) idősakra tehát a közép-európai középső bronzkornak megfelelő időre keltezi.

A csabrendeki sír is a magyarországi halomsíros korszak első felébe tartozik. (A Dunántúlon a középső BK. 3-tól kezdve az ország többi részén a későbronzkori 1-től.) Tüje és karperece a Reinecke B/1 időszakba tartozó grosshöfleini sírral,⁶¹ karperece és spirálesővei a már említett ugyancsak korai halomsíros csabrendeki sírral⁶² egyezik. Tovább bővíthető a párhuzamok sora a winklarni 7 és 12 (kigyószárú tű)⁶³ a gmundeni 1.) (kigyószárú tű)⁶⁴ nálunk pedig rőszkei,⁶⁵ esztergom vidéki,⁶⁶ bogárzói⁶⁷ stb. sírok párhuzamos leleteivel.

Pontosabb helyzetét még egy meglepően azonos ívekből és három dudorból (helyesebben mélyedésből) álló díszítésű bogárzói edény révén (X. t. 2) is a késő bronzkor 1-re állapíthatjuk meg. Az ugyanebből az időszakból származó számos bronzkarperecen is ugyanezt az ívekből alkotott fűzérdíszítést láthatjuk (Bogárzó, Kiskundorozsma, Szerbkeresztúr, Tiszakeszi stb.). Ugyanez a díszítés igen gyakori még a későbbi koszideri

⁵² Rossz szám. Azonosítása jelenleg lehetetlen.

⁵³ Posta, B., Arch. Ért. 19 (1899). Posta a diadémát övnek írta le. Az övek és diadémák közötti alaki egyezések sok munkában hibák forrásai. Pl. J. Werner (i. m. 151., 8. j.) a dunapentelei és lovasberényi diadémákról, mint övekről emlékezik meg.

⁵⁴ Pl. Wosinszky M., Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete. (Bp. 1904) 27 táblán a két bal felső.

⁵⁵ Marosi, A., Arch. Ért. 44 (1930) 66. kép. A Lichtnecker által vezetett ásását Marositól közölt leletösszefüggései s különösen a diadémára vonatkozók egyszerűen lehetetlenek — így a keltezéskor nem is használhatjuk. — A homlokdísz jelenlegi összehajtott állapota másodlagos.

⁵⁶ Vö. pl. Marosi A., i. m. 68. kép urnájának díszítésével stb.

⁵⁷ Darnay K., Arch. Ért. 21 (1901) 432–435. Tábláján a 3. szám alatt ábrázolt kalapács nem a sírban került elő.

⁵⁸ Darnay, K., AK 22 (1899) XI. t. 6–7.

⁵⁹ Roska M., Dolg 4 (1928) 244–250.

⁶⁰ Willvonseder, K., Die mittlere Bronzezeit in Österreich. (Wien 1937) 136–138.

⁶¹ Uo. 25. t. 3, 7.

⁶² Darnay K., AK 22 (1899) X. t. 3–4, 7–10.

⁶³ Willvonseder, K., i. m. 35. t. 2., 38. t.

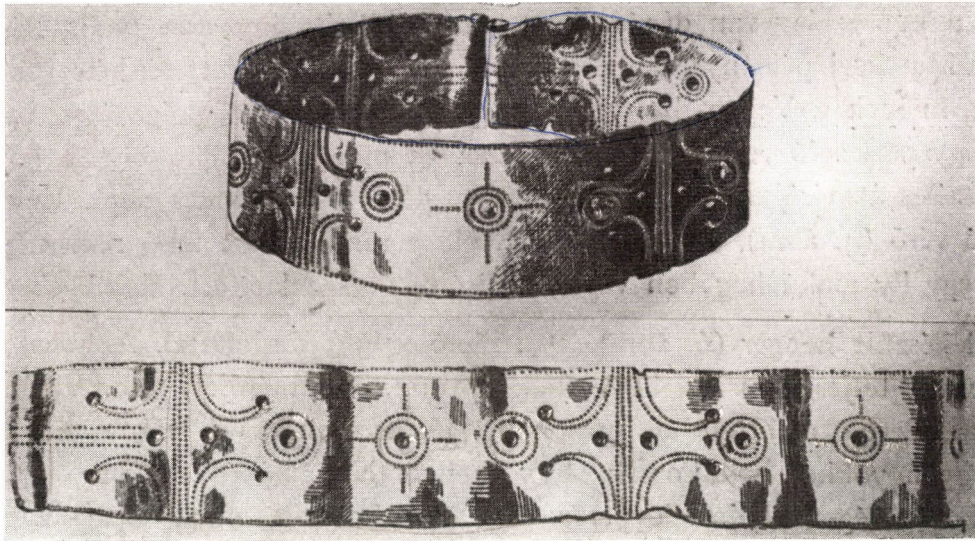
⁶⁴ Uo. 39. t. 8.

⁶⁵ Hampel, J., Bronzkor... 185. t. 16.

⁶⁶ Közöletlen.

⁶⁷ Foltiny, I., Halomsíros és lausitzi kultúra nyomai Szeged környékén. Rég. Fü. 4 (1957) 6. t., 1. t. 106 és 14b.

11. kép. Lovasberény

időszak fémtárgyain is, pl. alsónémedi fokoson,⁶⁸ rácegresi karperecen,⁶⁹ rákospalotai tűfejen⁷⁰ s hogy a legsebbe példát is említem, egy pákozdi tű fején (X. t. 3).

A diadéma 5 cm széles és 52 cm hosszú, tehát méretei csaknem azonosak a lovasberényivel. Erős bronzlemezről készült és a már említett íves vonalkötegek és hármas bütyökdedorok rendszere díszíti. Homloki része kiszélesedik. Végei eredetileg négy (nyilván kihullott) szögeccsel voltak összeerősítve éppúgy, mint a pákozdi (X. t. 1).

Homlokán kiszélesedő alakjához hettita diadéma-ábrázolásokról ismerünk jó párhuzamokat.⁷¹

A lovasberényi és pákozdi diadémákkal, továbbá a bogárzói edénnyel való összevetése alapján legnagyobb valószínűséggel helyi, dunántúli készítmény. Egymás mellett elhelyezett hármas bütyökdíszítése is helyi középsőbronzkori elem, mely keleti (cőfalvi) típusú fokosokon (Magyarország, Hajdusámson, Százhalombatta)⁷² és ékszereken (Belye)⁷³ fordul először elő, de pl. a későbronzkori kerámián is jellemző motívum. A vonalkötegekből alkotott fűzerminta ugyancsak középsőbronzkori, késővatyai és gerjéni edények gyakori

díszítőelemére vezethető vissza s éppúgy öröklődik a későbronzkorra, mint a bütyökdísz.

Összefoglalva az elmondottakat, a diadéma viseletet Elő-Ázsiából hozzák magukkal nép- és művelődési hullámok a III–II. évezred fordulóján. A korai BK végéig csak elvétve találkozunk vele, elsősorban a déli eredetű vagy művelődési jellegű csoportokban. A középső bronzkor elején a vatyai területre áramló nagyszámú déli ékszerárúval együtt használata nemcsak a Duna középső folyása mentén, hanem a folyó mellett terjedve, egyéb vatyai ékszerekkel együtt, Szlovákiába és Ausztriába is eljut. A középső bronzkor közepén használata még szélesebb környező területeken is megjelenik.

Ugyanettől az időtől kezdve vatyai területen elsősorban alakja és díszítése tekintetében már helyben fejlődik tovább. Ezt a helyi típust és díszítőelemeket utánozza a későbronzkorban készült csabrendeki diadéma is.

A bronzlemezről készült diadéma az eddigi megfigyelések szerint az előkelő női viselet tartozéka. A nemzetiségi, sőt még inkább a törzsi arisztokrácia asszonyai vagy papnók(?) viselhették.

Bóna István

⁶⁸ Hampel, J., *Bronzkor* . . . 29. t. 1a.

⁶⁹ Uo. 161. t. 12–14.

⁷⁰ Hampel, J., *Arch. Ért.* 14 (1880) 49—.

⁷¹ Bossert, Th., *Altanatolien*. (Berlin 1942) 729 és 887 kép.

⁷² Pl. Hampel, J., *Bronzkor* . . . 32. t. 5.

⁷³ Mozsolics, A., *Acta Arch. Hung.* 1 (1951) 81—, 1—2 kép.

ПОЯСНЫЕ ПРЯЖКИ И ДИАДЕМЫ БРОНЗОВОГО ВЕКА

Данные к одежде среднедунайского бронзового века

Резюме

Статья знакомит с двумя видами украшений юго-восточного происхождения, обнаруженными на территории Венгрии.

В раннем и начале среднего бронзового века в бассейне среднего течения Дуная мы часто встречаемся в захоронениях и на стоянках с костяными поясными пряжками. Прототипы их мы обнаружили в Болгарии и Трое. В ходе местного развития, в конце бронзового века делают их способом литья из бронзы, подражая костяным формам. В позднем бронзовом веке эти местные бронзовые формы, смешиваясь с новыми типами района Альпов, привнесенными народом курганной культуры, развиваются вплоть до конца бронзового века. Бронзовые поясные пряжки являются довольно редкими в могильниках. Делая вывод из изучения комплексов могильного инвентаря, можно считать, что они могли принадлежать

к орнаментированным одеждам женщин родовой аристократии.

Диадемы, согнутые из бронзовой пластинки, на нашей территории выступают впервые в медном веке. Их форма и орнамент сначала следуют за переднеазиатскими прототипами (Библос). В раннем и начале среднего бронзового века они появляются в Придунавье в значительно большем числе. Их значительная часть, по всей вероятности, является юго-восточным импортом. С конца бронзового века их начинают производить на месте и украшают элементами орнаментики, характерной для местных культур. Все пряжки были обнаружены в богатых женских захоронениях, следовательно, они принадлежали к одежде, отличающей женщин родовой аристократии.

И. Бона

BRONZE AGE GIRDLE-CLASPS AND DIADEMS

Data to the costumes of the Bronze Age in the Middle Danube Basin

Summary

In a series of studies (this one being the first) we are endeavouring to elucidate the hitherto neglected questions of the history of costume in the Bronze Age in the Middle Danube Basin. This kind of investigation was hindered by two obstacles so far. One of these is the overwhelming number of urn cemeteries, characteristic of the Hungarian Bronze Age in space and time, which makes the reconstruction of clothing extremely difficult. The other is the erroneous theory which encloses the Bronze Age of the Middle Danube Basin in the Central European cultural circle, investigating its archaeological material only in relation to the West. In fact the overwhelming majority of our objects of attire and jewellery belongs — together with almost every Bronze Age culture of this area — to the specific and independent circle of South-Eastern Europe, based both ethnically and culturally on the high cultures of the Aegean and Asia Minor.

In this study we intend to summarize the development and extension of two objects, having a clear-cut function in the costume.

Girdle-clasps. As an introduction we shortly review the opinions related to their origin and development (Prox, Hájek, Werner). We distinguish between the type dealt with here and the girdle-clasps usual in the corded pottery and globular amphora cultures (Moucha).

The way of their application in the costume is unequivocally determined as girdle-clasps by the observations made on the inhumation graves of Szőreg and Dunapentele (fig. 1.).

At the beginning of the Early Bronze Age girdle-clasps made of bone appear at the first time and on the whole simultaneously in the southern part of the Middle Danube Basin, on the Schneckenberg in Transylvania (pl. VIII. 9—10.), at Szőreg near the river Maros (pl. VIII. 1, 2.), and in the moor-villages at Ljubljana (pl. VIII. 5—6.). They are, together with the cultures which produced them, of southern origin or influenced by southern elements. We recognize their antecedents of clay in the finds of the Second to the Fifth City in Troy (fig. 2.) and among the bone implements of the Copper Age settlement at Kolena, Bulgaria (pl. VIII. 7—8.). We do not know the further development of the Early Bronze Age girdle-clasps in Transylvania. At the estuary of the river Maros, at Szőreg, however, their use may be followed up to the end of the Middle Bronze Age (pl. VIII. 3.), when the latest form in bone is transplanted to bronze, as it is proved by a mould

unearthed at Pécska (fig. 4.). We know a finished specimen of this sort from a grave belonging to the late period of the Szőreg Cemetery (pl. VIII. 4.).

In the Alps and in Southern Bohemia the bronze girdle-clasp of Jaroslavice (fig. 6.) was produced in Late-Aunjetitz workshops, utilizing the forms and ornamental style of the antecedents in bone from the Early Bronze Age, namely those of Ljubljana (pl. VIII. 5—6.) and Staré Zámky (fig. 5.). We know an almost identical specimen from the Izsák cemetery, between the Danube and the Tisza (fig. 7.) dated to the end of the Middle Bronze Age; this object may have come to the Hungarian Plane either through commercial intercourse or with the invaders of the tumulus bronze culture, introducing the Late Bronze Age.

A bronze clasp found at an unknown site in Hungary (pl. IX. 1.) shows a spiral ornament usual beyond the Tisza and in the Szamos valley at the end of the Middle Bronze Age (workshop of Apa-Gaura) and the decoration of the Central European type of Jaroslavice—Izsák on a Szőreg—Pécska form. This specimen gives a true picture of the coalescence of bronze techniques and styles, characteristic of the beginning of the Late Bronze Age in Hungary after the invasion of the tumulus-builders.

The further development of the girdle-clasp in the Late Bronze Age is illustrated by an ornamental clasp of grave 88 at Dunapentele, situated between urn graves of the Middle Bronze Age (pl. IX. 2.). A similar one came to light from an urngrave at Iváncsa (pl. IX. 3.). The Dunapentele grave (and the inhumation grave 87 with an extended skeleton, unearthed beside it) may be dated to the second half of the Late Bronze Age on the basis of its sickle-shaped pins. We meet the composing elements of the structure and ornament of these clasp on the pendants of the jewel treasures of the Koszider type, belonging to the end of the Bronze Age. The mould of a similar ornamental clasp is known from a metallurgical workshop of the treasures of the Koszider type at Tiszafüred (fig. 9.).

With the horizon of the treasures of the Koszider type, closing our Late Bronze Age, and with the invasion of the Early Iron Age peoples, transforming the outlook of this area radically, the further development and use of this sort of clasp comes to an end.

As a supplement we survey some Late Bronze Age girdle-clasps, not fitting into the general line of evolution sketched above exactly, namely those of Zseliz (fig. 10.), of the Nikolayev treasure abounding in connections with

Hungary (fig. 11.), and of the urn cemetery at Zagyvárpálfa, belonging to the Piliny culture. (fig. 12.).

To sum up, we may state the following as regards the use of the girdle-clasps in the costume. Their origin must be sought for in Asia Minor, whence they extend to the Middle Danube Basin with the groups of peoples invading this area at the beginning of the Early Bronze Age. The clasps are made of bone in the Early Bronze Age and in the first half of the Middle Bronze Age, developing further in the same material. Towards the end of the Middle Bronze Age the forms used in bone are transplanted to bronze near the mouth of the Maros and in the eastern peripheries of the Central European circle. In the Late Bronze Age, since the invasion of the tumulus-builders the types of both regions are mingled, and they develop together up to the end of this period, when in the great historical catastrophe, transforming the ethnical and cultural outlook of this area, the use of this type of girdle-clasp disappears.

In the cases identified hitherto the girdle clasp came to light always from female graves, so it is an accessory of female costume, or — to put it exactly — a jewel. We may infer from its rare occurrence, especially in the case of the richly decorated cast bronze specimens, that it was worn by women of outstanding social situation, the female members of the tribal and gentile aristocracy, possibly as a distinguishing badge of rank.

Bronze plate diadems. They appear first in the Middle Danube Basin during the Middle and Late Copper Age, in the second half of the third millennium, with a plain or punched edge at Vukovár and in the Vörs grave, belonging to the Pécel (Baden) culture. The contemporary analogies were found in a grave at Byblos, on a statue at Mari and in treasure finds, fixing the origin of the jewel to Asia Minor. They were brought to us apparently by southern peoples, whose presence and rôle we are able to prove also in the Pécel culture in an ever increasing degree.

The only bronze plate diadem known in the Early Bronze Age comes from the Törökkanizsa cemetery

of the Óbéba—Pitvaros group, having an Aegean-Anatolian origin.

In the Middle Bronze Age the roll-ended, punched-edged diadems, identical with their Ancient Eastern precedents, appear in large numbers between the Danube and the Tisza, and in the neighbouring Danube regions of Slovakia and Austria. The centre of their radiation is the territory of the Vátya culture. Together with numerous jewels of south-eastern origin, to be found in the Vátya culture, they reach the immediately adjoining areas (Ógyalla—Hurbanovo, Výchapy-Opatovce, Velký Grob, Spitz, Gedersdorf, Gemeinlebarn), extending from these also to the Straubing and Aunjetitz cultures.

In the Vátya culture the local development of the diadems from the middle to the end of the Middle Bronze Age is illustrated by the specimens of Dunapentele (fig. 17.), Lovasberény (figs. 14—16.) and Pákozd (pl. X. 4.).

The only diadem we know from the Late Bronze Age was unearthed from a rich inhumation grave at Csabrendek. Its shape may be evidently reduced to the local antecedents of the Middle Bronze Age, whereas its decoration shows the patterns of the pottery of the tumulus culture (e. g. the vessel of Bogárzó presented here, pl. X. 2.) and of other Late Bronze Age bronze jewels (e. g. the Pákozd pin presented in a magnified picture, pl. X. 3.). It is a product of the locally developing Late Bronze Age metallurgy (pl. X. 1.).

So the fashion of the diadem made of a bronze plate, starting from Asia Minor, reaches the area of the South East European circle during the Copper Age and the Early Bronze Age, then it marches along the Danube extending also to the neighbouring western cultural groups in the Middle Bronze Age.

According to observations made so far, the diadem is an accessory of the distinguished female costume, worn by women of the gentile aristocracy or by priestesses (?), but in any case by outstanding personalities.

I. Bóna

A KORAI VASKOR (HALLSTATT) HATÁSA A DÁKOK ANYAGI MŰVELTSÉGÉRE

A Román Népköztársaság területén az utóbbi évek folyamán végzett régészeti kutatások a dák nép anyagi műveltségének olyan gazdag anyagát hozták felszínre, hogy ennek az alapján meg lehet kísérelni e műveltség alkotó elemeinek a meghatározását.

A Kárpátok külső- és belső lejtőin, valamint a Duna torkolatvidékén lakó géta—dákok anyagi műveltségének emlékei magukon viselik a szomszédos népek műveltségeinek a hatását, akikkel érintkezésbe kerültek az évszázadok folyamán. Az erdélyi, valamint az ó-királysági dák emlékeanyag között mind formai, mind díszítés szempontjából bizonyos eltéréseket lehet megállapítani. Ezt a gazdag anyagot teljes egészében — V. Pirvan után — senki tipológiailag nem dolgozta fel s így megállapításaink eléggé tág keretek között mozognak. Az alábbiakban a Magyar Autonóm Tartomány területén élt dákok emlékeanyagának, főképp a kerámiának tipológiai meghatározásával s a korai vaskorral való kapcsolataival akarunk foglalkozni.

A dákok kézzel és korongon készítették edényeiket. A kézzel készített edények barnaszínű, szemcsés, durva iszapoltásúak, a korongon készültek pedig finom iszapoltású, szürkészínű edények.

A kézzel készített dák kerámia egyik vezető típusa a csonkakúp alakú, egy vagy két füllel ellátott ún. dák „cațui”, füstölő csésze, melynek általában rituális rendeltetést tulajdonítanak. Ujjbenyomás, ujjbenyomásos vagy részsütös benvágott borda díszíti, sok pedig díszítés nélküli. A fenékrész lapos, a perem általában egyenes, vagy enyhén kihajlik s a csésze oldalai merőlegesek. Egy másik változatánál a csésze hasi része enyhén kidomborodik s kissé magasabb, mint a csonkakúp alakú csésze s alakja a füles söröskorsóra emlékeztet. Ezt a típust általában az edény falára applikált lencsedísz jellemzi. A Magyar Autonóm Tartomány területéről ismeretes Oltszembről, a Leánykavárból.¹

Ez a csonkakúp alakú dák csésze előfordul mindenütt, ahol dákok éltek, telephelyeken és sírokban egyaránt. E típus eredetének a kérdésével B. Mitrea² s legutóbb I. Crișan³ foglalkoztak. Crișan külön tanulmányban összegyűjti az összes lelőhelyekről előkerült csészéket s prototípusukat a hallstatti eredetű „szkita” csészékben keresi.⁴

Az erdélyi ún. „szkita réteg” etnikai összetétele még nyitott kérdés s anyagi műveltségének összetevő elemei felülvizsgálatra szorulnak s véleményünk szerint sok benne a helyi koravaskori hatás. A magunk részéről a dák csészék prototípusát nem a szkita, hanem közvetlenül a helyi korai vaskor edénytípusai között keressük, ugyanis erre vonatkozólag analógiát kapunk az utóbbi évek folyamán a Magyar Autonóm Tartomány területén levő koravaskori telepeken végzett kutatások által felszínre került kerámiái anyagban. A nagygalambfalvi koravaskori telepen előkerült egy kis füles csésze, valamint egy fülnélküli enyhénkihajló peremű, omphalosos fenék kiképzésű pohár s ezek arra mutatnak, hogy prototípusai lehetnek a későbbi dák csészéknek. A söröskorsó alakú dák füles csészét is korai típusnak tartjuk. A fül nélküli kézzel készített kis merőleges falú edények, melyeknek az alját körben ujjbenyomások díszítik, mint pl. a komolói castrumban előkerült kis csésze, — melyet Crișan⁵ tévesen sorol be a dák csészék közé — nem dák, hanem jellegzetes IV. századi népvándorlás-

kori edény, mely az erdélyi Cerniahov-műveltség kerámiájának egyik jellegzetes típusa. Ennek prototípusaként szolgálhatott a füles dák csésze, mint ahogy a talpcsöves, finom iszapoltású tál is ismeretes a IV. sz.-i gót telepek kerámiái anyagából. (Bözöd Lóc nevű hely, a sepsiszentgyörgyi múzeum 1958. évi ásatása.)

A koravaskori forma továbbélését a dák agyagművesség termékei között mutatják az omphalosos fenékű, a perem fölé emelkedő szalagfüllel ellátott fekete színű, fényezett felületű dák merítőcsészék is, melyek Futásfalván⁶ és Szöröcsén⁷ dák ezüst kincsekkel együtt elrejtve kerültek elő. Eza típusú füles csésze tartományunk koravaskori telepein (Maroslekenye, Nagy-Galambfalva, Réty-Telek, Csíkszentkirály) mindenütt megtalálható s a dák edényművességre gyakorolt koravaskori hatás legmeggyőzőbb bizonyítéka.

A kézzel készített dák kerámia egy másik jellegzetes típusa az enyhén kihajló vagy egyenes peremű, egy kissé ívesen meghajló oldalú lapos fenékű bütyökkel s a bütykök között ujjbenyomásos bordával díszített edény. A bordadísz egyeseken az edény hasi részén részsütös irányban van elhelyezve. Ennek az edénynek a prototípusát ugyancsak a koravaskori telepek egyenes peremű, enyhén ívelt oldalú, a perem alatt általában négy bütyökkel díszített edényeiben találjuk meg. A dák edényforma kialakulásánál a bütykök a vállra csúsztak le. Az ujjbenyomásos bordadíszítés bronzkori díszítőmotívum (Wittenbergi-műveltség), melynek hatása megtalálható a koravaskor egyenes peremű, szintén ujjbenyomásos bordadíszítéssel ellátott edényein. Ennek a díszítési módnak füzérszerű elhelyezése, egy koravaskori pohár oldalán levő füzérszerűen elhelyezkedett hornyolások szerint, szintén koravaskori eredetre mutat. A Duna melletti egyik géta temető ilyen típusú edényeit D. Berciu⁸ szintén koravaskori eredetűeknek tartja.

A dák kerámia egy másik igen jellegzetes típusa a talpas tál, melyet kézzel és korongon is készítették. A kézzel készült tálak általában tömör talpúak, fényezett feketeszínűek. A korongon készültek viszont finom iszapoltásúak, sötétszürkészínűek s a talpuk általában csőszzerűleg van kiképezve. A talpcsöves tál ismeretes már a neolitikumtól kezdve (erősi kultúra) azonban a dák talpastálak eredete minden kétségen felül a koravaskorba nyúlik vissza. Talpastál töredékeket ismerünk a nagygalambfalvi, a tusnádfürdői és a rétyi koravaskori telepekről. Ezeknek a tálaknak a kiképzése meg egyezik a dák talpastálak kiképzésével s a kihajló perem felületét benyomott zsinórdíszítés, vízszintes és merőleges váltakozó hornyolások díszítik s a talpuk általában csöves vagy tömör.

A kézzel készített feketeszínű, fényezett edények között találunk még egy vagy két füllel ellátott korsókat és fazekakat. Ezeknek a jellegzetessége a kettős csonkakúp alak s a fül a peremtől indul ki és a vállon nyugszik. Ezt a típust ismerjük Bedeházáról, Sepsiszentgyörgy melletti dák telepről.⁹ Ugyancsak ebbe a csoportba tartozik a csonkakúp alakú, kihajló peremű feketeszínű, a peremből kiinduló kis füllel ellátott szűrőedény is, mely szintén a bedeházi telepről került elő.¹⁰ A kétfülvű edények között van urnaszerű is, melynél a tömör fül a vállon nyugszik, s a peremen alul az edény nyakából indul ki. Ezeknél az edényeknél az alsó rész a fenék felé leszűkül, a fenék lapos, a hasi részen éles töréssel kapcsos-

¹ Székely Z., Jelentés... A sepsiszentgyörgyi Tart. Múz. Évkönyve. (1955) 11., 3. kép 3.

² Mitrea, B., Problema populației geto-dace în Muntenia în sec. al IV-lea e. n. Stud. și Ref. I (1954) 110.

³ Crișan, I., Ceașca daciă. Stud. și Cerc. Științ. Ser. III. Acad. R. P. R. Fil. Cluj. Kny. 3—4. An. VI. 1955. 1—31.

⁴ Crișan, I., i. m. 6.

⁵ Crișan, I., i. m. 15., 26. szám.

⁶ Székely, Z., Le trésoir de Alungeni. Dacia 11—12 (1945—47) 2. kép 4—5.

⁷ Székely Z., Adatok a dákok késővaskori műveltségéhez. (Csíkszereda 1954.) IV. t. 3.

⁸ Berciu, D., Descoperirile getice de la Cerna-Voda. Mat. și Cerc. Arh. 4 (1957) 290—291.

⁹ Horedt, K., Asezareade la Sf. Gheorghe-Bedeháza. Mat. și Cerc. Arh. 2 (1956) 13. kép 2—3.

¹⁰ Székely Z., Sepsiszentgyörgy története. (Sepsiszentgyörgy 1948) I. t. 2.

lódik a felső részhez, mely szintén elkeskenyedik. Ilyen edény került elő Bibarcfalváról.¹¹ Ezeknek a kettős kúp alakú lapos fenekű füles korsóknak és edényeknek az analógiáját is a korai vaskor agyagművészeti termékeiben találjuk meg. Ezt az álláspontot képviselik a Kárpátokon túli géta telepek anyagának az alapját. I. Nestor és D. Bereiu is.¹²

A székelyföldi dák telepeken előkerült korsók alapján a két említett kutató megállapítását Erdélyre vonatkozólag is érvényesnek tartjuk. Tipológiai leszármaztatásukra analógia azonban még egyelőre csak a két fülel ellátott fazekakra van. Prototípusként vehetjük az 1957-es ásatás alkalmával Rétyen, a Teleken előkerült kétfülű fazekat, mely több más hallstatti edénnyel együtt hamvasztásos temetkezésből került elő. A füles korsókra egyelőre még a java Hallstattkorból pontos analógiánk nincs, azonban annyira koravaskori jellegűek, hogy eredetük kérdése minden kétségen felül áll. Ezt bizonyítják a rétyi, hallstatti telepen előkerült kis füles korsók, melyek a koravaskor kezdő fázisába tartoznak.

A dák telepekről ismerünk még nagy, sötétbarnaszínű elég jó iszapolású, lapos fenekű, kihasasodó nagy agyagvedreket. Ezeknek az agyagvedreknek a nyaka általában hengeres s a perem kihajlik, az edény vállán bekarcolt vonalpárok között egyes hullámvonal szalad körbe. Nagyon jól meg lehet különböztetni ezeket a kora hűbérkor sötétszürkeszínű hullámvonallal díszített agyagvedreitől. Egy ilyen jellegzetes dák agyagveder került elő a Sepsiszentgyörgy melletti bedeházi dák telepről.¹³ Egy másik még jellegzetesebb ilyen nagy dák agyagveder került elő Kézdiszentléleken a „Táncospad” nevű dűlőn (sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum gyűjteményében, leltsz. 5674)¹⁴. Az edény hengeres nyakát s vállát bekarcolt többszörös hullámvonal díszíti, a perem itt is kihajló. Ezeknek a hengeres nyakú, kihajló peremű nagy agyagvedreknek legpontosabb analógiáját az 1957-es ásatás szolgáltatta a Rétyi község Telek nevű határrezs koravaskori településéről. Az itt előkerült változatos díszű nagy hengeres nyakú, kihajló peremű

edények s a két fennebb leírt dák agyagveder alapján nyomon lehet követni ennek a koravaskori edénytípusnak a fejlődését a késő La-Tène korig.

Ami a dák edények díszítési módját illeti, elég változatos. A bütyökdisz, a bekarcolt ágdiszítés, valamint a hullámvonal s a bordadisz a legjellemzőbb. Mindezek a díszítőmotívumok előfordulnak a helyi koravaskori műveltség díszítőelemei között. A koravaskor urnaszerű edényeit hegyes vagy lapos bütykök díszítik. A bekarcolt ágdiszítés, valamint a hullámvonal dísz ismeretes Nagy-Galambfalváról s a bordadisz pedig benyomott háromszögű fogazással Rétyről. E díszítőelemek előfordulnak a dák fémművészeti termékeiben is, így pl. a szörcei dák kincs lovast ábrázoló ovális lemezén. A haránt bevágott bordadisz s a benyomott háromszögű fogazás megegyezik a Rétyen előkerült koravaskori edénytöredékről ismert díszítőmotívummal. Az edények fényezése, ami különösen a feketeszínű kerámiára jellegzetes a hallstatti díszítőeljárás egyik ismeretes módja és a csiszolt hullámvonal díszítésének, mely a finom iszapolású, korongon készült talpcsöves dák tálakon előfordul, az előfutára.

Az a nagy koravaskori hatás, ami a dákok anyagi műveltségének az emlékein mutatkozik, nemcsak a kerámia terén és a fémművészeti termékeken, hanem más vonatkozásban is észrevehető. Így pl. a temetkezési rítusban a halotthamvasztás, ami jellegzetes koravaskori temetkezési mód. Mindezek arra mutatnak, hogy a dákok anyagi műveltségének a gyökereit nagyrészt a hazai hallstatti műveltségben kell keresnünk. A helyi koravaskori műveltség hatása olyan erős volt, hogy a későbbi idegen külső művelődési hatások az alapösszetételt nem tudták megváltoztatni, hanem csak a forma és a díszítő készségét gazdagították. Az egész dák emlékanyag, valamint a hazai korai vaskori műveltségnek az alapos ismerete alapján lehet azonban csak megrajzolni azt a keretet, amit a helyi koravaskor adott a dákok anyagi műveltségének a kialakulásához.

Székely Zoltán

ВЛИЯНИЕ РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА НА МАТЕРИАЛЬНУЮ КУЛЬТУРУ ДАКОВ

Резюме

Главным образом, керамика и применяемый на ней орнамент обосновывают то заключение, что культура раннего железного века (не скифская) в Трансильвании мела основополагающее влияние на материальную культуру даков. Прототипы небольшой чаши в форме усеченного конуса, черпаков с высокой ручкой и омфальным дном, приземистых горшков с отогнутыми краями, исок на высоких подставках, урн в форме двойного

усеченного конуса с ручками имеются на открытых стоянках раннего железного века в Марошленце, Надь-галамбфальве, Ретье, Телеке, Чиксенткирайе. Эту связь подтверждает и орнаментация сосудов; в этом разрезе важно подчеркнуть господствующий в обоих культурах обычай захоронения покойников путем сожжения.

З. Секей

¹¹ Székely Z., Jelentés... 11. kép.

¹² Bereiu, D., i. m. 293–94., 4–5. j.

¹³ Székely Z., Sepsiszentgyörgy története. VII. t. 11.

¹⁴ Uo. 39.

A GELLÉRTHEGY-TABÁNI ERAVISZKUSZ TELEP TOPOGRÁFIÁJÁHOZ

1957–58-as években a BTM Régészeti Osztálya kisebb leletmentéseket folytatott a Gellérthegy déli, illetve keleti lábánál. Az eredmények néhány újabb adattal bővítették ismereteinket az itt húzódó oppidumról és ipartelepről.¹

I. A Gellért-szálló főbejáratával szemben az úttesten keresztül, a hegyoldalig, szellőzőberendezés részére 4 m széles sávban földkitermelés történt. Közvetlenül a felszedett járdakövezet alatt újkori sírok, alattuk eraviszkusz vermek kerültek elő (1. kép). Ezen a szá-

XI. t. 14). Egészen finoman iszapolt tálak töredékei, ezek is több színben. Gömbölyű perem, profilált vállrész, rézsútós oldal a jellemzőjük (3. kép 4–8). Besimított díszű edények rácsminta töredékei (3. kép 13) mellett százszámú fületlen korsó darabjai (3. kép 11–12) tartoztak a leletegyütteshez. Finoman iszapolt, fényezett, gondosan kidolgozott anyaguk merőben elüt néhány edény egészen durva, primitív kivitelétől. Ezek között öblös, behúzott peremű edény világos nyersszínű, fekete foltokkal, vállán kiemelkedő bütyök és ujjbenyomással díszített fül (3. kép 1., XI. t. 10). Tekercselt és bütykös díszítésű fekete tálka töredéke öblös testre és vágott peremű edényre vall. Felületét bevájt hullámvonalak tarkítják (3. kép 2., XI. t. 15). Vaddisznóagarak és hasáb alakú fenékö hevertek az edénytöredékek között.

A gödör felső részében nagyméretű, ovális alakú fenékövek (két darab), félig megszenesedett szarvasagancs töredékei és ugyancsak megszenesedett őzlapocka mellett a kerámiaanyag közül a következőket említjük: Nagy agyagfazék töredékei, a perem kívül grafitos, válla alatt függőleges fésűs dísszel (3. kép 9). Vastagfalú szürke hombár, pereme alatt körbefutó bordák közt

1. kép. Az 1957–58 évi leletmentések helyszínrajza

Рис. 1. План раскопок спасательного характера 1957–1958 года

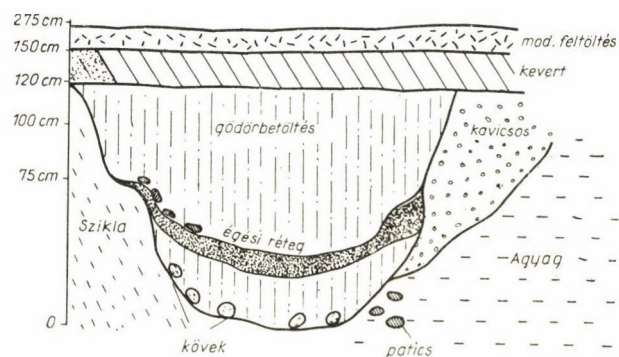
Fig. 1. Levé de plan des fouilles de sauvegarde de 1957–1958

kaszon a Kelenhegyi út É-i járdájával párhuzamosan sziklafal húzódik. Minthogy a vermeket közvetlenül a sziklához tapasztották, illetve ásták be a földbe, az eraviszkusz gödrök a sziklavonulatot szegélyezik. Ennek következtében az úttest alapozásakor a vermek legnagyobb része elpusztult, vagy csak aljának egy része maradt meg. A vermek anyagát lezáró újkori réteg élesen elválik a fal K-i metszetében.

A gödrök bomba alakúak, vastagon kitapasztva agyaggal, csak a föld feletti részük paticsos. Aljukat nagy kövekkel rakták ki.

Az egyik vermet keményen átégett agyagréteg osztja két részre, ez a vízszintes tapasztás a verem közepe felé enyhén lejt (2. kép). Az alsó rétegből a következő anyag került elő:

Csonttű töredékei, kis kettőskúp alakú bögre, füle hiányzik, oldalán bütyök, omphalosos alj jellemzi. Simított barna felületén égésfoltok (3. kép 26). Grafitos peremű nagy fazekak töredékei, fekete, szürke és nyersszínű agyagból. Mind kavicsos, szemcsés felületűek és mindegyik oldalát függőleges fésülés borítja (3. kép 24,

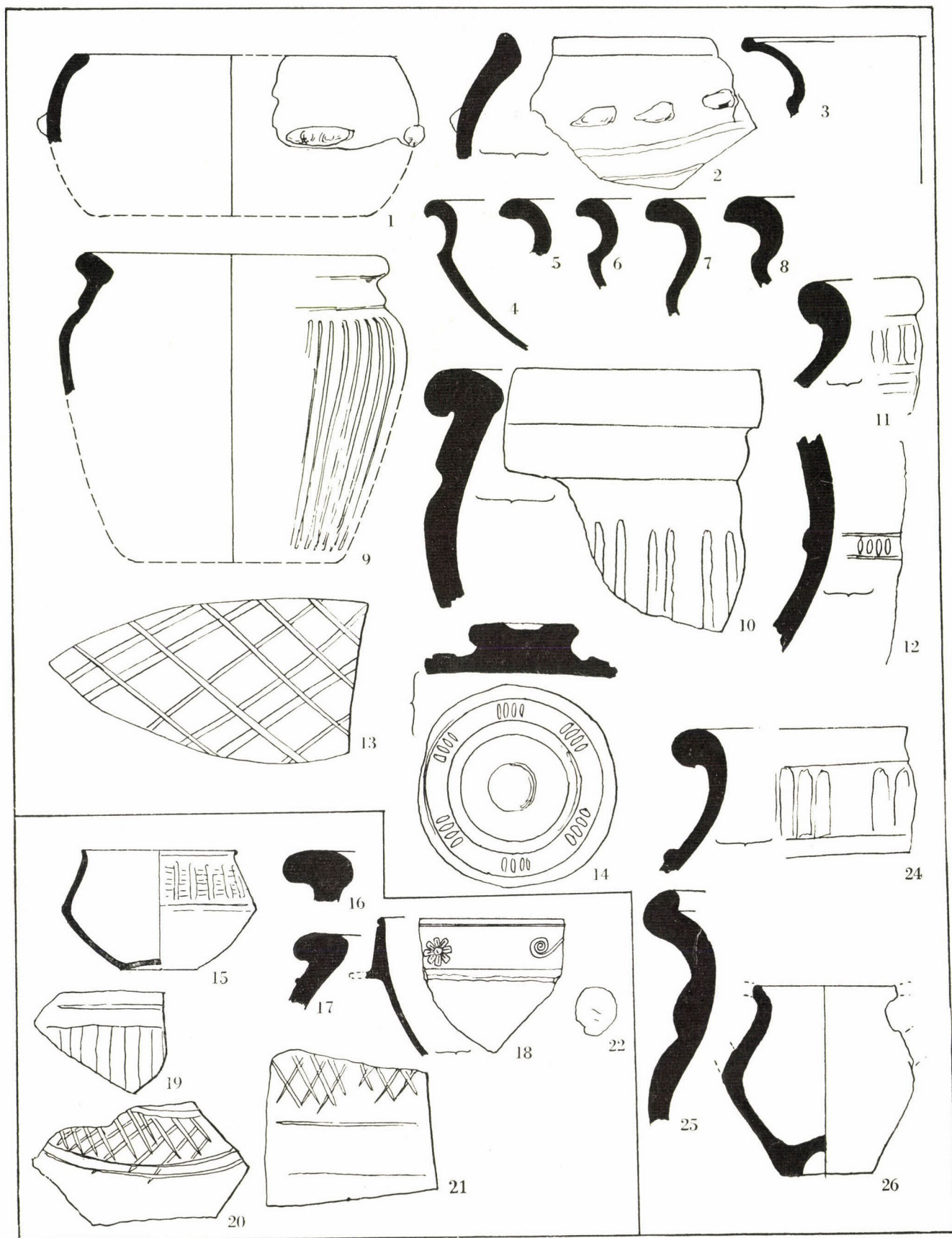
2. kép. Az 1. számú verem kibontás után, metszetrajzzal
Рис. 2. Яма для хранения запасов № 1 после вскрытия и ее разрез

Fig. 2. La caverne no 1 dégagée, avec dessin de la section

¹ A Gellérthegy—tabáni településről eddig megjelent közlemények: Nagy L., Bp. Tört. I. (Bp. 1942) 236. a korábbi irodalommal; Alföldi A., Bp. Tört. I

(Bp. 1942) 141; B. Bónis É., BpR 15 (1950) 338; Radnóti A., Bp. Műemlékei I (1955) 21—.

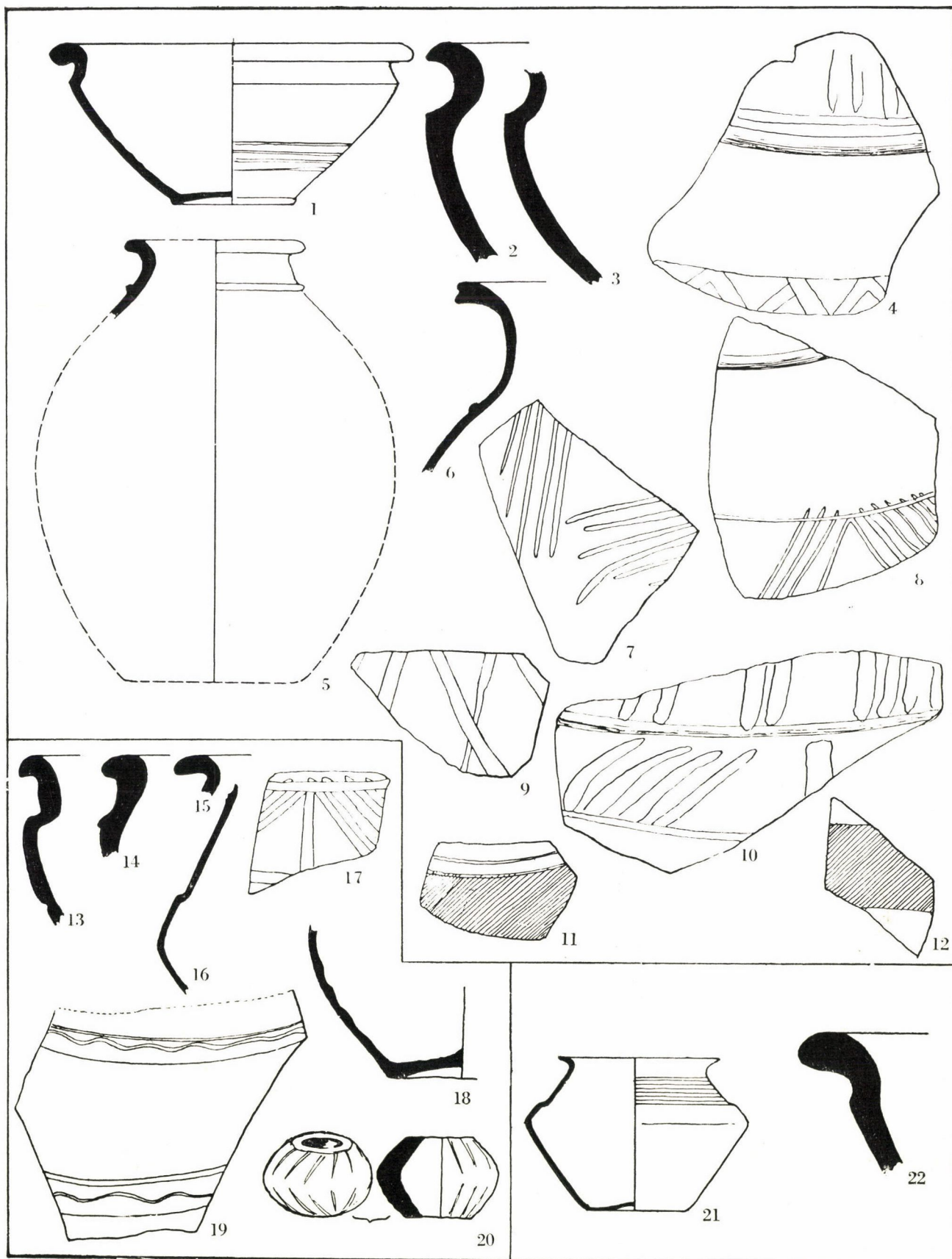

3. kép. 1–14, 24–26. Gellért Szálló, 1. verem anyaga. — 15–22. Rudasfürdő, 1. számú lakógödör anyaga. 2–8, 10–14, 16–25 = 1 : 2; 1, 9, 15, 26 = 1 : 4

Рис. 3. 1–14, 24–26. Геллерт салло. Материал из кладовой-ямы № 1. — 15–22. Рудашфюрдѐ. Материал из землянки № 1. 2–8, 10–14, 16–25 = 1 : 2; 1, 9, 15, 26 = 1 : 4.

Fig. 3. 1–24, 24–26. — Hotel Gellért, matériel livré par la caverne no 1. — 15–22. Bain Rudas. Matériel livré par la fosse d'habitation no. 1. 2–8, 10–14, 16–25 = 1 : 2; 1, 9, 15, 26 = 1 : 4

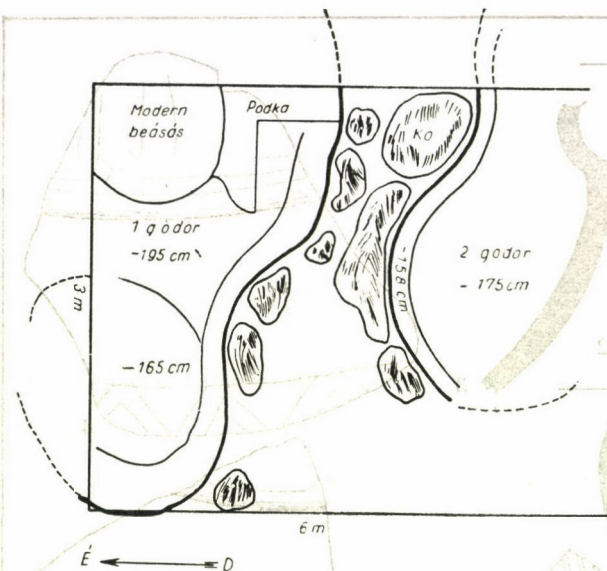

4. kép. 1–21. Rudasfürdő. 1. lakógödör anyaga. — 21–22. Gellért szálló, Kemenes utcai bejárat, szemétködör anyaga. 2–4, 6–20, 22 = 1 : 2; 1, 5, 21 = 1 : 4

Рис. 4. 1–21. Рудашфердѣ. Материал из землянки № 1. — 21–22. Геллерт салло, вход на ул. Кемеш, материал из ямы для отбросов. 2–4, 6–20, 22 = 1 : 2; 1, 5, 21 = 1 : 4.

Fig. 4. Bain Rudas. Matériel livré par la fosse d'habitation no. 1. — 21–22. Hotel Gellért, entrée de la rue Kemenes, matériel de la fosse aux ordures. 2–4, 6–20, 22 = 1 : 2, 1, 5, 21 = 1 : 4

5. kép. Rudasfürdő. 1. sz. blokk felülnézeti rajza
Рис. 5. Рудашфюрдѐ. План блока № 1.

Fig. 5. Bain Rudas. Dessin vu de dessus du bloc no. 1.

besimított díszítéssel (3. kép 25). Fedő, szintén rovátkolt díszítéssel (3. kép 14., t. XI. t. 11). Egészen durva kettős-kúpos edény, vállán bütyökkel, ez alatt zeg-zugos bevájt minta (4. kép 11., XI. t. 16). Szemcsés, rosszul iszapolt.² Orsógomb, rovátkolt díszítéssel (XI. t. 13).

A második és harmadik verem már részben a Kelenhegyi-út járdája alá húzódtott s csak aljukból mintegy 40–50 cm maradt érintetlenül. Ezt nagy kövekkel bélelték ki, s ezen heverték az első gödör lelet-együttesével egyező kerámiatöredékek (pl. XI. t. 12). A második veremben az említett típusárú mellett a Gellérthegy—tabáni településről szintén jól ismert vörös—fehér sávós díszedény töredékei (4. kép 12) is napfényre kerültek.³

A Gellért-szálló déli oldalán, vagyis a Kemenes úti oldalon levő bejárat mellett (1. kép) is jelentkeztek késő La Tène-kori gödrök. Az egyik hamus aljában finoman iszapolt és szépen profilált világosbarna fazék (4. kép 21) és szintén jól iszapolt rézsútos falú mélytál hevert (4. kép 22). Mellettük nagyméretű hombárok darabjai maradtak meg. Említést érdemel, hogy a lelet-együtteshez több vörösre festett táltöredék tartozott, amelyek élesen korongolt talpgyűrűje, anyaga és kidolgozása mindenben megegyezik azzal az I. század második felére tehető kerámiaáruval, amelyet az aquincumi táborváros egyik fazekasműhelyében készítettek.⁴ A római-kori típusárúval együtt kerülhetett a telepre egy nagyméretű peremes malomkö, felső részének kifolyójában ma is látható a vascövek (10. kép).⁵

A felsorolt eraviszkusz verem anyaga mindenben megegyezik a korábban feltárt késő vaskori telep kerámiájával,⁶ ebből a szempontból a lakosság életkörülményeihez nem szolgáltatott újabb adatokat. Csupán az utóbbi lelet-együttesben szereplő aquincumi készítmények

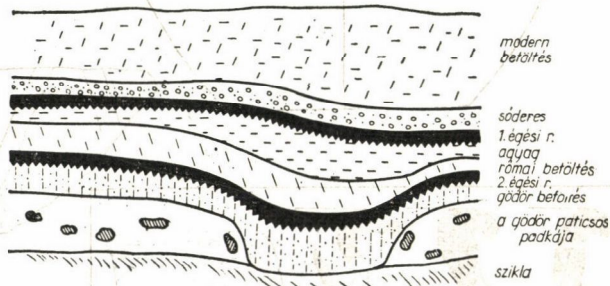
árulják el a telep kereskedelmi kapcsolatait a szomszédos táborhellyel. Ezek már egy olyan fazekasműhelyben készültek, amelyik itáliai díszedényeket helyi utánzatokkal igyekezett helyettesíteni.

A telepanyag előkerülése továbbá azt is bizonyítja, hogy az eraviszkuszok lakóhelyei a hegy déli lejtőjének aljáig húzódtak,⁷ ahol a korábbi kutatás már az eraviszkuszok temetőjét tettelezte fel az itt előkerült sírkövek alapján. A korábbi feltárásokkal, a most előkerült vermek vonalával párhuzamosan, csak a játszótérig kutatták át régészeti szempontból a Gellérthegy déli lejtőjét.

II. Az Erzsébet-híd helyreállításának munkálatai során kazánház részére alapoztak a Rudasfürdő területén, az Attila ívokúttól néhány méterre⁸ (1. kép). Az építkezés egészen kis szakaszán két eraviszkusz lakógödör került napfényre. Egyiket sem sikerült teljes épségben feltárnunk, mert az alapozási blokk közepét átszelő vízcsőpár fektetésével már korábban elpusztították az építmények egy részét.

A paticecsal felfalazott lakógödörök lekerekített sarkait nagy kőblokkok szegélyezték (5. kép). Mindkét gödörben az eredeti padlószint fölött egy megújított padlót is találtunk, mely az épület közepe felé enyhén lejt. A gödrökben a K-i és Ny-i oldalon 20–25 cm magas padkák húzódnak, amelyek vastagon át voltak égve. (6. kép) Az égett anyagon kívül a padlóra hullva nagy darab megszenesedett gerenda darabokat is találtunk.

Leletek a tűzhelyről: Marha lapocka és csirke csontok. Nagy darab faszén maradványok. Szürke nagyméretű hombár oldaltöredékei több rétegben összeolvadva vasolvadékkal. Fazék töredékei, vastagfalú durva kavics-szemes anyagból. A kívül grafitozott perem alatt az edény oldalát mélyen bevájt fésűs dísz borítja (3. kép

6. kép. Rudasfürdő. 1. sz. blokk É-i metszet
Рис. 6. Рудашфюрдѐ. Северный разрез блока № 1.
Fig. 6. Bain Rudas. Section nord du bloc no. 1.

16, 17, 19). Nagyobb edény töredékei, téglaszínű, jól iszapolt agyagból, kívül szürke mázzal. Az edény alj-részen égeszfoltok. Oldalán két vízszintes között ferde bevájt rácsminta (3. kép 20–21., XI. t. 1–4). Szükszájú köcsög élesen kihajló peremmel — téglaszínű, finoman iszapolt. Nagyobb edény vastagfalú oldaltöredékei, nyersszínű, szemcsés anyagból. — A tűzhelyen hagyott és ott összeroppant edények, állatesontok, szénmaradványok arra engednek következtetni, hogy hirtelen hagyták ott az épületet, amely leégett, majd összeomlott.

XCIV. t. 13. besimított rácsmintás töredékek, XCV. t. 6. vörössávós díszedények., CI t. bütykös durva kerámia a tabáni telepről. Ehhez még Nagy L., Arch. Ért. 1942. XCVII—IX. táblákon durva és díszes kerámia a békás-megyeri telepátásból.

⁷ A telep kiterjedéséhez Nagy T., BpR 13 (1943) 432.; B. Bónis É., i. m. 342.

⁸ Ehhez Havas S., Arch. Ért. 7 (1887) 287.; Garády S., BpR 13 (1943) 183., 10. kép.

² A durva ún. „dák” kerámiához Párducz M., Arch. Ért. 1944—45. 72.

³ Vö. Nagy L., i. m. XXXV—XLI. t.

⁴ A műhely korhatározásához Póczy K., Arch. Ért. 82 (1955) 57; Acta Arch. Hung. 7 (1956) 78.

⁵ A malomkö fejlettebb formát mutat, mint a telepen eddig előkerült malomkövek, vö. B. Bónis É., i. m. 342.

⁶ Vö. Hunyady I., A kelták a Kárpátmedencében. DissPann II. 18 (Bp. 1942) LXXXVI. t. 4. fésűs csőbrök,

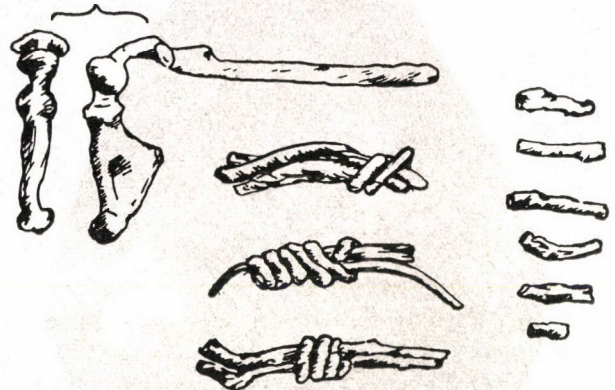
A tűzhely padkáján terra sigillata csésze töredéke került elő.⁹ Drag. 25-ös típus, applikált díszre nyolcszirmú rozettából és csigavonalból áll. (3. kép 18., XI. t. 8.). Finoman iszapolt, helyben készült csésze hevert mellette¹⁰ (3. kép 15), valamint egy egészen kopott köztársaságkori érem (3. kép 22). Külön figyelmet érdemelnek a padkán heverő kis bronztöredékek, amelyek több főleg kész azonos típusú fibulához tartoztak¹¹ (7. kép). A fémleletben rendkívül szegény tabáni telepen ritkaságszámba mennek ezek a darabok. Tekintetbe véve azt, hogy a korábbi feltárásokból ismerünk innen egy kis fémöntő mintát,¹² talán a félig kész fibulák is az ipartelep egyik műhelyének lennének darabjai.

A lakógödör nyugati fala mellett, a földön hamus rétegben néhány összeroppanzott edény maradványai heverték. Elszíneződött töredékei arra mutatnak, hogy ott helyben vetette szét őket a tűz. Ezek az edények is a jól ismert tabáni típusok közé sorolhatók (4. kép 1–11., XI. t. 5, 6, 8). Eltérés csak annyiban mutatkozik, hogy az egyik tál, valamint az egyik töredékekben fennmaradt korsó már az egyik korai aquincumi fazekasműhelyben készült, ugyanabban a műhelyben, amelyből származtathattuk a Kemenes utcában előkerült vörösre festett tálat is. Ezek a darabok azt bizonyítják, hogy az I. század közepén lakták még az építményt.¹³

Ugyancsak egy aquincumi készítményű korsó töredéke került elő a két padlószint közötti elplanírozott rétegből is, rovátkolt díszű orsógomb (4. kép 20), deformálódott szájú, helyben készült fazék (4. kép 13–15) és profilált vállú, szintén finoman kidolgozott piros festésű mély tálka (4. kép 16–18), valamint besimított díszű töredékek társaságában (4. kép 17, 19).

A lakóépületben mindössze néhány edénytípus ismétlődött többféle színben és kidolgozásban. Semmi sem mutat arra, hogy nagyobb időbeli különbséggel készültek volna a helybeli ipartelepen, tehát körülbelül egyidőseknek kell lenniük az I. század közepétől üzemben

levő aquincumi fazekasműhely árujával. Bár az eddigi tabáni leletek alapján már kialakult az az összkép, hogy a telep egy részének kora jól beleyül a római foglalatást követő korszakba,¹⁴ ez az első leletegyüttes, amelynek

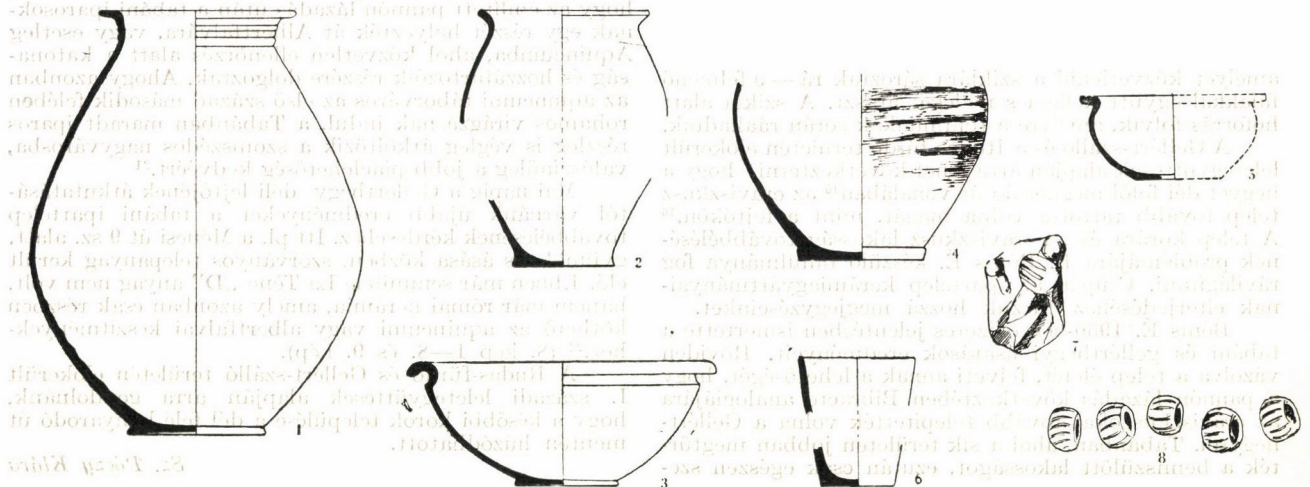

7. kép. Rudasfűrdő, Fibulatöredékek az 1. sz. lakógödörből

Рис. 7. Рудашфюрд. Фрагменты фибул из землянки № 1.
Fig. 7. Bain Rudas. Fragments de fibules livrés par la fosse d'habitation no. 1.

néhány darabja jól datálható aquincumi műhelyből való, ami igen fontos adat.

A lakógödörök egyik érdekessége, hogy amennyiben a római korban a hőforrások ugyanitt futottak a Gellért-hegy szikláinak alatt, akkor ezek a lakógödörök állandóan fűtöttek voltak. Jelenleg ugyanis az épületek padlója —

8. kép. 1–8. Ménesi út 9., személgödör anyaga. 7–8 = kb. 1:3; 1–6 = kb. 1:6

Рис. 8. 1–8. Дорога Менеси, 9. Материал из ямы для отходов. 7–8 = прил. 1:3; 1–6 = прил. 1:6
Fig. 8. 1–8. No. 9. Rue Ménesi, Matériel de la fosse aux ordures. 7–8 = 1:3. env.; 1–6 = 1:6 env.

⁹ Ugyancsak sigillata típus az aquincumi tábor területén több helyen került elő, szintén tabáni árut tartalmazó leletegyüttesben, így pl. a Kerék u. 26., Majláth u. 6., és 52., Miklós téren, Laktanya u. 26., Vihar u. 14., és 19., valamint 25. Szél u. 28., Raktár u. 2. alatti. A típushoz Ohlenroth, L., BRGK 24–25 (1934–35) 1. kép 23.

¹⁰ Póczy K., BpR 16 (1955) 41., 1. kép.

¹¹ Patek E., A pannóniai fibulatípusok elterjedése és eredete. DissPann II. 19. (Bp. 1942) I. t. 17–19. B. Bónis É. szíves észrevételét e helyen is köszönöm.

¹² B. Bónis É., i. m. 344., 15. kép.

¹³ Póczy K., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 78.

¹⁴ Nagy L., Bp. Tört. I (Bp. 1942) 243. (a tabáni 77. sz. verem anyagát ismerteti).

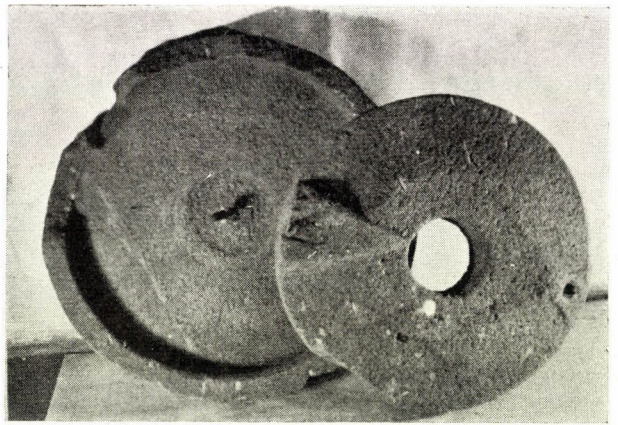

9. kép. Ménési út 9. Vöröstre festett edény
Рис. 9. Дорога Менеши 9. Сосуд, покрытый красной краской
Fig. 9. 9, rue Ménési. Vase peint en rouge

amelyet közvetlenül a sziklára sároztak rá — a felmenő falakkal együtt kellemes meleget áraszt. A szikla alatt hőforrás folyik, amelyre a földmunkák során ráakadtak.

A Gellért-szálló és a Rudas-fürdő területén előkerült leletegyüttesek alapján arra lehet következtetni, hogy a hegyet dél felől megkerülő út vonalában¹⁵ az eraviszkusz telep tovább tartotta volna magát, mint a lejtőkön.¹⁶ A telep korára és az eraviszkusz lakosság továbbélésének problémájára B. Bónis É. készülő tanulmánya fog rávilágítani. Csupán az ipartelep kerámiagyártmányainak elterjedéséhez fűzzük hozzá megjegyzéseinket.

Bónis É. 1950-ben előzetes jelentésben ismertette a tabáni és gellérthegyi ásatások eredményeit. Röviden vázolja a telep életét, felveti annak a lehetőségét, hogy a pannón lázadás következtében Bibracte analógiájára az eraviszkuszokat tovább telepítették volna a Gellért-hegyről. Tabánban, ahol a sík területen jobban megtűrték a bennszülött lakosságot, ezután csak egészen sze-

10. kép. Malomkő a Gellért szálló Kemenes utcai bejáratától
Рис. 10. Зернотерка, найденная у входа на геллерт-салловскую ул. Кемениш
Fig. 10. Meule trouvée près de l'entrée de la rue Kemenes, de l'Hôtel Gellért

gényes életformák között élt tovább az iparosok egy része.¹⁷

Aquincumban mind több és több leletegyüttes jelzi, hogy a tabáni árukat tartalmazó leletegyüttesekben majdnem kivétel nélkül szerepel koracsászárkori provinciális típusárú is.¹⁸ Ez azért fontos adat, mert a tabáni áruk használati idejének végső szakaszát datálja. Még érdekesebb abból a szempontból, hogy éppen a tabáni áruk egy csoportja¹⁹ megsűrűsödik Aquincumban az I. század utolsó harmadában, import provinciális áruk társaságában.²⁰ Ebből egyelőre arra következtethetünk, hogy az említett pannón lázadás után a tabáni iparosoknak egy részét helyezték át Albertfalvára, vagy esetleg Aquincumba, ahol közvetlen ellenőrzés alatt a katonaság és hozzátartozóik részére dolgoztak. Ahogy azonban az aquincumi táborváros az első század második felében rohamos virágzásnak indul, a Tabánban maradt iparos részleg is végleg átköltözik a szomszédos nagyvárosba, valószínűleg a jobb piaclehetőség kedvéért.²¹

Mai napig a Gellérthegy déli lejtőjének átkutatásától várunk újabb eredményeket a tabáni ipartelep továbbélésének kérdéséhez. Itt pl. a Ménési út 9 sz. alatt, gyümölcsös ásása közben, szórványos telepanyag került elő. Ebben már semmiféle La Tène „D” anyag nem volt, hanem már római kerámia, amely azonban csak részben köthető az aquincumi vagy albertfalvai készítményekhez.²² (8. kép 1—8. és 9. kép).

A Rudas-fürdő és Gellért-szálló területén előkerült I. századi leletegyüttesek alapján arra gondolnánk, hogy a későbbi korok települése a dél felé kanyarodó út mentén húzódhatott.

Sz. Póczy Klára

¹⁵ Ehhez Szilágyi J., Aquincum. (Bp. 1956) 21.

¹⁶ B. Bónis É., i. m. 348.

¹⁷ Nagy T., Ant. Hung. 2 (1948.) 114.; B. Bónis É., i. m. 349.

¹⁸ Legutóbb Szilágyi János sorolta fel az Aquincum területén előkerült bennszülött jellegű leletegyütteseket, amelyek alapján a római foglalatást megelőző eraviszkusz vicusokra következtet (i. m. 22).

¹⁹ A szóban forgó leletegyüttesekben mindig néhány

edényforma ismétlődik, mint pl. a Rudas-fürdőnél feltárt lakógödörben is.

²⁰ Ehhez Póczy K., BpR 16 (1955) 41., lelőhelyek felsorolásával.

²¹ Hasonló folyamatot figyelt meg a helvét fazekasoknál az I. században W. Drack, [Die Helvetische Terra Sigillata Imitation. (Basel 1945) 55].

²² 1957. évi leletmentés, publikálatlan. Kerámiájához Barkóczi L., FA 8 (1956) 75.

CONTRIBUTION À LA TOPOGRAPHIE DE LA STATION ERAVISQUE DE GELLÉRTHEGY—TABÁN

Résumé

Le Département Archéologique du Musée d'Histoire de Budapest a effectué, en 1957—1958, des fouilles de sauvegarde plutôt modestes aux pieds sud et est du Mont Gellért. Les résultats ont enrichi nos connaissances de quelques données relatives à l'habitation éravisque s'étendant à cet endroit.

Lors de la reconstruction de l'Hôtel Gellért, des travaux de terrassement ont été effectués au côté sud de l'édifice, donnant sur la rue Kemenes, et, devant l'entrée principale nord dans toute la largeur de la chaussée. Les travaux ont ramené au jour des cavernes éravisques servant de dépôt, ce qui indique que le village s'étendait jusqu'au bas du versant sud de la montagne, où les pierres tombales antérieurement découvertes ont amené les chercheurs à y supposer un cimetière éravisque.

Parmi les cavernes, celle, divisée en deux, en forme de bombe, mérite une attention particulière: dans celle-ci une épaisse couche de cendre se trouvant au-dessus du pisé horizontal, indique que dans la caverne on avait fait du feu. Les déchets y accumulés, os d'animaux et tessons, sont absolument conformes au matériel caractéristique de cette habitation mise à découverte au cours des fouilles antérieures. Par contre, la céramique et une meule de la haute époque impériale, faisant partie du matériel trouvé dans la caverne s'étendant en rebord sud du territoire, attestent que ce territoire a été habité encore dans la période la plus tardive de ce village éravisque.

Lors des fouilles de préservation, pratiquées près du bain Rudas, deux fosses d'habitation ont été mises au jour. L'angle arrondi de l'édifice en torchis était bordé de grandes pierres. Le plancher des maisons a été sans doute renouvelé. Dans la couche aplanie entre les deux niveaux de planchers gisaient des tessons pouvant être datés du milieu du Ier siècle. Le foyer était recouvert de casseroles effondrées, d'os d'animaux domestiques et de gros morceaux de charbon de bois. Sur le banc du foyer on a trouvé un petit plat intact, d'un fin travail et exécuté sur place, et près de celui-ci le fragment d'un vase en terre sigillée, une médaille fort usée de l'époque républicaine et les morceaux de plusieurs fibules de bronze à demi-exécutées. Près du mur, par terre, un ensemble de casseroles également effondrées et brûlées, ainsi que des grands morceaux de restes de poutres carbonisées indiquaient que la maison abandonnée à la hâte a dû être consommée par l'incendie.

Cette dernière caverne est intéressante du fait que son plancher était pisé immédiatement sur le rocher, par conséquent il était constamment chauffé par les eaux thermales jaillissant sous le rocher, donc l'air de la maison a dû être agréablement tempérée.

Toutes deux parties du groupement, celle près de l'Hôtel Gellért et celle qui se trouve dans le voisinage du bain Rudas, se sont étendues le long de la rue qui contourne le Mont Gellért, où, comme il est à supposer, la population indigène s'est maintenue encore au cours du Ier siècle.

K. Sz. Póczy

MEGJEGYZÉSEK EGY BRIGETIÓI SZARKOFÁGFELIRATHOZ (CIL III. 4327)

Már a XVII. században nyilvántartották azt a Komáromban előkerült szarkofágfeliratot, amely M. Valerius Valerianus, a legio IV. Flavia centuriója nevét öröklötte meg. A feliratot a Corpus Inscriptionum Latinarum harmadik kötetében Mommsen is kiadta, a kömléket azonban már nem találta meg, s csak a korábbi publikációkra hivatkozhatott. A feliratot Barkóczy László is elveszítettként említi Brigetio-monográfiájában.¹ Legújabbban azonban a felirat a komáromi evangélikus templomba befalazva újra előkerült, s a csehszlovák szakirodalomban újra ismertetést nyert.²

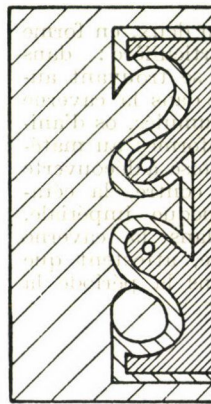
A szöveget illetően érvényes maradt a CIL-ben adott olvasás: *D(is) m(anibus) M. Val(erii) Valeriani (centurionis) leg(ionis) IIII. Fl(aviae) vivit an(nos) XLII et M. Val(erio) Ulpio eq(uo) publ(ico) fil(io)*

M. VAL.
VALERIANVS

M. AVR.
VALENS

L. ANTIST.
BELLICIANVS

Q. VLP.
FELIX

vixit an(nos) VIII simul conditis. Ulpia Paratianae marito et filio et Ulpia Valeria filia heredes f(aciendum) c(uraverunt).

A feliratot újra publikáló S. Segert és L. Vidman a régebbi irodalom tüzetes elemzése alapján kétségtelenné tették, hogy szarkofágfelirattal együtt kiadott *ΠΑΜΥΡΗ ΕΥΡΥΧΕΙ ΜΕΤΑ ΗΓΑΤΡΟC* felirat nem ehhez a kömlékhez tartozik. A két kutató azt is megállapította, hogy a szarkofág, amely egyébként dunaalmási mészkőből készült, brigetiói eredetű, mint azt már Barkóczy László is föltételezte. A két csehszlovák kutató beható elemzés alá vette a felirat szövegezésének és különböző utalásainak problémáit is. Nem aknázták ki azonban a felirat hadtörténeti lehetőségeit.

A kömlék hadtörténeti jelentősége keltezésének tisztázása révén ütközik ki. A korhatározást Barkóczy László adta meg először, aki a feliratot a II. század második felére tette.³ Ezt a keltezést fogadták el a csehszlovák kutatók is.⁴

A korhatározással kapcsolatban S. Segert és L. Vidman arra utaltak, hogy a centuriók gyermekei nemcsak Gallienus korától nyertek lehetőséget a lovagrendbe való felemelkedésre, hanem már jóval korábban is, s

így a komáromi felirat esetében sem lehet meglepő, hogy egy centurió fia már a II. század második felében *eques Romanus*.⁵ A Dunavidéken azonban ezzel a lehetőséggel csak Septimius Severus korától számolhatunk, amikor a Carnuntumban trónraemelt császár a legkülönbözőbb eszközökkel és adományokkal hálálta meg az illyricumi katonaság támogatását és hűségét.⁶ Így a komáromi feliratot már epigráfiai alapon is legkorábban a II. század legvégére, illetőleg a III. századra tehetjük.

A kömlék pontosabb keltezését a stíluskritikai elemzés teszi lehetővé.⁷ A brigetiói szarkofágok kidolgozását elemezve Barkóczy László több különálló csoportot állapított meg, amelyek a legnagyobb valószínűség szerint egyes műhelyekre utalnak.⁸ Ezek közül a komáromi szarkofág szempontjából a harmadik csoport

lényeges, amelyet elsősorban a Pannóniára annyira jellemző barokkos ívelésű feliratkeret fog össze.⁹ A komáromi szarkofág is ehhez a műhelyhez kapcsolható, keretdíszé alapján. Legszorosabb rokonságot elsősorban a M. Aurelius Valens-, valamint a L. Antistius Bellicianus-szarkofágokkal, továbbá az ugyanehhez a csoporthoz tartozó Q. Ulpius Felix-féle építési táblával mutat.¹⁰ Mind a négy kömléken lényegében ugyanaz a barokkos keretmotívum található meg. Néhány kisebb eltérés ugyan megfigyelhető: a komáromi szarkofág keretkidolgozása valamivel gyengébb, kevésbé lendületes, amellet keretdíszé nem képez lépcsőzetes átmenetet a bemélyített feliratos mező és a kömlék alapsíkja között, hanem kiemelkedik, s végül egyéni megfogalmazású a két belső körív közepén elhelyezett pontdísz is.

Az alapmotívum egyező volta révén bizonyosra vehetjük, hogy a komáromi szarkofág ugyanabból a műhelyből származik, amelyből a három említett brigetiói kömlék. Alátámasztja ezt az a tény is, hogy a M. Valerius Valerianus felirat betűinek formája is meg egyezik a M. Aurelius Valens-szarkofág betűivel. A körívek közepét díszítő pontdísz más megfogalmazásban a

¹ Brigetio. DissPann II. 22 (Bp. 1951) 160. sz.

² Segert, S.—Vidman, L., De inscriptione Latina CIL III. 4327 denuo reperta, Listy Filologické 4 (1956) 171—; Segert, S., Rimsky sarkofág CIL III. 4327 v evangélikom a. v. kostole v Komárne, Slov. Arch. 5 (1957) 240—. A régebbi irodalom összeállítását lásd uo.

³ I. m. 19., 158. j. Átveszi ezt a keltezést Szilágyi János is [Acta Arch. Hung. 2 (1952) 202.].

⁴ Listy Filologické 4 (1956) 172.

⁵ Uo.

⁶ Vö. Alföldi A., Bp. Tört. I. Budapest az ókorban. (Bp. 1942) 274—.

⁷ Fényképét l. Slov. Arch. 5 (1957) 243, 3. kép.

⁸ I. m. 40—.

⁹ Erre nézve l. Nagy L., BpR 14 (1945) 538, a korábbi irodalom ismertetésével.

¹⁰ Barkóczy L., i. m. 94. sz. (XX. t. 1), 98. sz. (XXI. t. 3), 226. sz. (XLVI. t. 4).

Bellicianus-szarkofágon is megtekinthető. A kidolgozási eltérések legfeljebb arra utalhatnak, hogy a komáromi darab ugyanazon műhely egy másik, kevésbé ügyes kőfaragómesterének készítménye.

Kérdés, korban hová tehető ez a brigetioi műhely. Barkóczi László megállapítása szerint a III. század első két, illetőleg három évtizedében működött. A Q. Ulpus Felix-tábla Praesens és Extricatus consulsága idején, 217-ben készült. A Bellicianus-szarkofág készítése idejének terminus post quem-jét a 214-es év adja. Az elhunyt a legio I. adiutrix veteránusa volt, fiai azonban az aquincumi legio II. adiutrix kötelékében szolgáltak, mégpedig a helytartói hivatalnál. Ez csak 214 után volt lehetséges, miután Brigetiót és környékét Pannónia inferiorhoz csatolták át.¹¹ Severus Alexander koránál viszont rendkívül jó kidolgozása révén a szarkofág nem lehet későbbi. Hasonló korú lehet a M. Aurelius Valens-szarkofág is, amely mindenesetre 192 után készült.¹² Az a négy további kőkoporsó, amelyet Barkóczi László a lényegében azonos, de más vonalvezetésű keretdísz, illetőleg a M. Aurelius Valens-szarkofághoz hasonlóan a feliratos mező két oldalán elhelyezett alakos-fülkés díszítés alapján ebbe a csoportba sorolt,¹³ ugyanerre a korszakra datálható. Az egyik, amelybe a legio II. adiutrix veteránusát temették, mindenesetre 214 utáni.¹⁴

Ezek szerint a kőfaragóműhely, amelyből a komáromi szarkofág is kikerült, valószínűleg már a III. század első évtizedében dolgozni kezdett, virágkora azonban föltehetőleg a 214 utáni időkre eshetett, és működése körülbelül Severus Alexander uralkodásának végével szűnhetett meg. Így a komáromi szarkofág keltezése szempontjából a II. század második fele mindenképpen elesik; a kőemlék a III. század első harmadára, valószínűleg inkább a 214 utáni időkre tehető.

A felirat keltezését tekintve véve önként merül fel egy általánosabb jelentőségű hadtörténeti probléma: mikor és miért került Brigetióba, a legio I. adiutrix táborába ebben az időszakban a legio IV. Flavia centuriója?

Kétségtelen, hogy a felirat nem tekinthető ebben a vonatkozásban olyan lényegtelennek, mint E. Ritterling gondolta.¹⁵ A kőemlék arról tanúskodik, hogy a légiónak legalább is egyes osztagai megfordultak Brigetióban. Mivel nem veteránról, hanem szolgálata során elhunyt, aktív katonáról van szó, nem gondolhatunk arra, hogy a megnevezett katona elbocsátása után szülőföldjére tért volna vissza. Az is teljesen valószínűtlen, hogy a centurió valamiféle hivatalos megbízatással egyedül került volna ide. Családja is Brigetióban lakott (fia is itt halt meg — *simul conditus*!), s ez azt bizonyítja, hogy centurió is hosszabb, állandóbb jelleggel tartózkodott Brigetióban. Ez viszont csak úgy képzelhető el, hogy a legio IV. Flavia, illetőleg egyes vexillációi is itt voltak.

¹¹ Vö. Barkóczi L., i. m. 5.
¹² Az elhunyt, aki a legio adiutrix centuriója volt, 32. szolgálati évében halt meg. Mivel polgárjoga, Aurelius gentiliúmnának tanúsága szerint, legkorábban 161-ből származhatott, és mivel mint légioskatona legalább 32 évet a polgárjog birtokában élt le, síremléke 192 után készült.

¹³ I. m. 41, 96. sz. (XX. t. 3), 97. sz. (XXI. t. 1). 99. sz. (XXI. t. 3), 104. sz. (XXIII. t. 2).
¹⁴ 96. sz.
¹⁵ PW 12 (1924) 1545, vö. még 1548.
¹⁶ Uo. 1543—.

¹⁷ Ritterling, E., i. h. 1544—; Arch. Ért. 41 (1927) 78.; Szilágyi J., Budapest az ókorban, 500; Arch. Ért. 78 (1951) 135; BpR 16 (1955) 392; Aquincum (Bp. 1956) 13; Fitz J., Arch. Ért. 85 (1958) 167—; Alföldy G., A dunai légiók hadrendje az I. század végén, Acta Arch. Hung. (saját alatt).

¹⁸ L. az előző jegyzetet.

A legio IV. Flavia a II. századtól a római uralom végéig Singidunumban állomásozott.¹⁶ Eddigi tudásunk szerint három alkalommal fordult meg Pannóniában: az I. század végén, a dunai háborúk idején, pontosabban 89 és 101 között, továbbá 162—166-ban, amikor a pártusok ellen vonult legio II. adiutrix helyét töltötte be, s végül 205 és 208 között.¹⁷ Állandó táborhelye mindhárom ízben Aquincum volt.¹⁸ Elvileg fölvethető az a lehetőség, a komáromi felirat a 205 és 208 közé keltezhető aquincumi tartózkodással hozható kapcsolatba. Bár a brigetioi műhely, amelyben M. Valerius Valerianus szarkofágja készült, már ebben az időben megkezdhetette működését, ez a lehetőség mégis elesik. 205 és 208 között a legio IV. Flavia Pannónia inferior hadseregéhez tartozott, Brigetio és környéke viszont ebben az időben, egészen 214-ig, Pannónia superior része volt. A brigetioi helyőrség megerősítése alsópannóniai csapatokkal pedig csak akkor lett volna indokolt, ha a legio I. adiutrix zömét ekkoriban más tartományba irányították volna, vagy, ha Brigetio környékét különösen súlyos ellenséges támadás fenyegette volna. A legio I. adiutrix távollétéről azonban ebben az időben nem tudunk. Háborus krízis pedig a III. század első évtizedében nem sújtotta a pannóniai határokat.¹⁹ Az a nagy mozgolódás, amely az éremleletek tanúsága szerint a Kárpátmedencében Septimius Severus korában megindult, csak Caracalla korában érte el a pannóniai és dáciai limest.²⁰

Így a komáromi felirat történeti háttérét illetően más magyarázati lehetőséget kell keresnünk: a legio IV. Flavia vexillációi a III. század második vagy harmadik évtizedében fordulhattak meg Brigetióban. Ezek szerint a csapategység nem csak három, hanem négy ízben is járt Pannóniában. Kérdés, hogy a feltételezett legutóbbi csapatmozdulat milyen történeti eseményekkel hozható kapcsolatba.

Feltehető, hogy a legio IV. Flavia vexillációi akkor érkeztek Brigetió megerősítésére, amikor a pannóniai csapatok Caracalla és Severus Alexander keleti hadjárataiban vettek részt.²¹ A legio I. adiutrix különítményei eltávoztak a két hadjárat során Brigetióból.²²

Kézenfekvőbb azonban az a magyarázat, hogy a legio IV. Flavia egységei valamely Pannóniát érintő háborús válság idején erősítés gyanánt érkezhettek Brigetióba. Ezzel kapcsolatban a Caracalla-kori helyzet jöhet számításba.²³ Mint Barkóczi László rámutatott, a III. század második évtizedében a kárpátmedencei népmozgalmak hatására a pannóniai frontszakaszon erősen kiegyeződött a katonai helyzet.²⁴ 214-ben Caracalla személyesen is beutazta a pannóniai limest, és Brigetiót is érintette.²⁵ Ugyanebben az évben történt meg a császár dáciai körútja is.²⁶ A császári látogatás mindkét tartományban ugyanabból az okból történt: a határok megerősítését szolgálta a két tartományt közösen fenyegető népmozgalmak ellen.²⁷ A dáciai határok mentén hábo-

¹⁹ A quádok elleni háború a 207-es évben bizonytalan, l. Alföldy A., Budapest az ókorban, 670, és 730, l. j., és főleg Fitz J., Arch. Ért. 85 (1958) 167.

²⁰ Barkóczi, L., Intercisa II. Geschichte der Stadt in der Römerzeit, AH 36 (Bp. 1957) 516—.

²¹ Vö. Alföldy, G., Collegium-Organisationen in Intercisa, Acta Ant. Hung. 6 (1958) további irodalommal.

²² Ritterling, E., i. h. 1399.

²³ A keletpannóniai limes mentén esetleg Severus Alexander alatt is volt háború, l. Barkóczi, L., Intercisa II. 521—. A Severus Alexander-kori császárfeliratok háttérre azonban másutt keresendő, l. Alföldy, G., Acta Ant. Hung. 6 (1958).

²⁴ Arch. Ért. 1944—45, 184—; Brigetio, 25; Intercisa II. 517—.

²⁵ Vö. Alföldy, A., Budapest az ókorban, 304; Brigetio, 26.

²⁶ Macrea, M., Apărarea graniței de vest și nord-est a Daciei pe timpul împăratului Caracalla, SCIV. 8 (1957) 215—.

rúra is sor került a gótokkal.²⁸ Úgy látszik, a pannóniai limes-szakaszon éppen Brigetio térségében lehetett legsúlyosabb a helyzet. Ekkor sodródott ide a szabad dákok egy csoportja, a gótok, vandálok és carpok nyomására.²⁹ Caracalla éppen ekkor csatolta át Brigetiót és környékét Pannónia inferiorhoz, mint Barkóczy László rámutatott, stratégiai okból.³⁰ Amellett ezekben az időkben erősítette meg a birodalmi kormányzat Brigetio helyőrségét a cohors I. Thracum egységével.³¹

Véleményünk szerint ezekkel az eseményekkel hozható kapcsolatba a legio IV. Flavia vexillációjának brigetioi megjelenése is: természetes, hogy a császár a leginkább veszélyeztetett pannóniai frontszakaszra a cohors I. Thracum mellett más egységeket is rendelt. E vexillációk visszavonása a helyzet pacifikálása után, a pártusok elleni felvonulás során történhetett meg.

Alföldy Géza

BEMERKUNGEN ZUR INSCRIFT EINES SARKOPHAGES AUS BRIGETIO (CIL III. 4327)

Auszug

Die Inschrift des Sarkophages aus Komárom, die einen Centurionen der leg. IV. Flavia erwähnt, wurde bereits im 17. Jh. in Evidenz gehalten, doch fand ihn Mommsen, der den Stein im CIL publizierte, nicht mehr. Auch L. Barkóczy meint, er wäre verloren gegangen.¹

Jüngst kam der Stein, in die evangelische Kirche von Komárom eingemauert, wieder zum Vorschein und wurde von S. Segert und L. Vidman neuerdings publiziert.² Die zwei Forscher stellen fest, daß er aus Brigetio stammt, und daß die im CIL mit ihm zusammen gebrachte griechische Inschrift nicht dazu gehört. S. Segert und L. Vidman datieren den Stein, in Einklang mit L. Barkóczy,³ auf die zweite Hälfte des 2. Jhs.⁴ Die Fotografie, die die tschechoslowakischen Forscher bringen,⁷ ermöglicht jedoch eine stilkritische Analyse, die eine andere Zeitbestimmung zuläßt. Am in Rede stehenden Sarkophag ist nämlich ein genau solches barockartiges Rahmenmotiv⁹ zu beobachten, wie auf den Sarkophagen des M. Aurelius Valens und des L. Antistius Bellicianus aus Brigetio und auf der Bauinschrift des Q. Ulpus Felix, die ebendasselbst hergestellt wurde.¹⁰

Die Steindenkmäler stammen aus derselben Werkstätte, die, wie mit den übrigen von dort stammenden Steindenkmälern belegt, in den ersten drei Jahrzehnten des 3. Jhs. wirkte.^{11–14} Die Zeit der Herstellung des Komáromer Sarkophages ist daher ebenfalls auf das erste Drittel des 3. Jhs. zu stellen.

Diese Datierung stellt uns vor ein Problem: wann und weshalb gelangte zum Anfang des 3. Jhs. die leg. IV. Flavia aus Singidunum,¹⁶ besser gesagt eine Vexillation derselben in das Lager der leg. I. Adiutrix. Prinzipiell kann die Möglichkeit vor Augen behalten werden, daß die Komáromer Inschrift mit dem Aufenthalt der leg. IV. Flavia während des ersten Jahrzehntes des 3. Jhs.¹⁷ erfolgten Stationierung in Aquincum¹⁸ im Zusammenhang steht. Obwohl die Werkstätte in Brigetio zu dieser Zeit wahrscheinlich bereits wirkte, müssen wir diese Möglichkeit dennoch ausschließen. Vor 214 gehörte Brigetio zu Pannonia superior, die in Aquincum stationierende leg. IV. Flavia hingegen zur Armee von Pannonia inferior. Eine Verstärkung der Garnison von Brigetio mit unterpannonischen Truppen wäre nur dann begründet gewesen, wenn die Hauptmassen der leg. I. Adiutrix zu dieser Zeit in andere Provinzen abgeführt worden wären, oder wenn Brigetio einem schweren feindlichen Angriff ausgesetzt gewesen wäre. Wir hören aber nichts darüber, daß die leg. I. Adiutrix zu dieser Zeit fern von ihrem Standort gewesen wäre, oder daß eine militärische Krise an den Grenzen Pannoniens gedroht hätte.¹⁹

Die großen Bewegungen, die im Karpathenbecken unter Septimius Severus begannen, erreichten die Limes von Pannonien und Dazien erst unter Caracalla.²⁰

Für den historischen Hintergrund der Komáromer Inschrift müssen wir daher nach anderen Erklärungsmöglichkeiten suchen: die Vexillationen der leg. IV. Flavia mochten im zweiten oder im dritten Jahrzehnt des 3. Jhs. in Brigetio gewesen sein. Es stellt sich die Frage, mit welchen historischen Ereignissen diese Truppenbewegungen in Zusammenhang zu bringen wären.

Man kann annehmen, daß die Vexillationen der leg. IV. Flavia zu einem Zeitpunkt zur Verstärkung Brigetios einbezogen wurden, als die pannonischen Truppen an den Heerzügen des Caracalla und des Severus Alexander teilnahmen.^{21–22} Es läge jedoch eher an der Hand, daß die Einheiten der leg. IV. Flavia zur Zeit einer Pannonien betreffenden Kriegskrise als Verstärkung nach Brigetio kommandiert wurden. In dieser Hinsicht kommt die Situation zur Regierungszeit des Caracalla in Betracht.²³ Bereits L. Barkóczy hatte darauf hingewiesen, daß infolge der Volksbewegungen im Karpathenbecken die militärische Lage am pannonischen Limes stark zugespitzt war.²⁴ Im Jahre 214 reiste Caracalla persönlich dem pannonische Limes entlang und berührte auch Brigetio dabei.²⁵ In demselben Jahr reiste der Kaiser auch nach Dazien.²⁶ Der kaiserliche Besuch hatte in beiden Fällen denselben Grund: er wollte die Grenzen den Volksbewegungen gegenüber, die beide Provinzen bedrohten, verstärken.²⁷ An der dakischen Grenze kam es auch zum Krieg mit den Goten.²⁸ Am pannonischen Limes scheint die Lage in der Umgebung von Brigetio am schwierigsten gewesen zu sein. Zu dieser Zeit hatte sich eine Gruppe der Daker – unter dem Druck der Goten, Vandalen und Carpen – hierher verschlagen.²⁹ Und eben dieser Zeit schloß Caracalla Brigetio und dessen Umgebung Pannonia inferior an, was, wie L. Barkóczy darauf hinwies, aus strategischen Gründen geschah.³⁰ Außerdem wurde die Garnison von Brigetio eben zu dieser Zeit mit einer Einheit des coh. I. Thracum verstärkt.³¹ Unserer Meinung nach kann das Erscheinen der Vexillation der leg. IV. Flavia in Brigetio mit diesen Ereignissen in Zusammenhang gebracht werden: selbstverständlich hatte der Kaiser an die am meisten gefährdeten Frontabschnitte in Pannonien auch andere Einheiten bestellt. Diese Vexillationen mochten nach der Pazifikation, als die Truppen gegen die Parther aufgestellt wurden, zurückberufen worden sein.

G. Alföldy

²⁷ Barkóczy, L., *Intercisa* II., 518–.

²⁸ Uo. 517. és 177. j.

²⁹ Barkóczy L., *Arch. Ért.* 1944–45, 186–.; Brigetio, 26; *Intercisa* II, 518.

³⁰ *Arch. Ért.* 1944–45, 181; Brigetio, 26.

³¹ Barkóczy L., *Arch. Ért.* 1944–45, 187–.; Brigetio, 19.

ÚJ MÉRFÖLDKÖVEK AZ INTERCISA ÉS MURSA KÖZÖTTI ÚTVONALON

Az utóbbi évek során a sztálinvárosi és szekszárdi múzeumokba új mérföldkövek kerültek. Ezek újabb adatokat szolgáltatnak a dunamenti limes út Intercisa és Mursa közötti szakaszának javítási munkáiról.¹

A szekszárdi múzeumban egy Tolna megyei ismeretlen lelőhelyű mérföldkő töredéke van, ltsz.: 58.96.1. Mészkőből készült, magassága 50 cm, töredékes átmérője 38 cm, betűi 5 cm magasak és szépen vésettek. A felirattól csak egy négy betűs szakasz maradt fenn, egymás alatt öt sorban, de ebből már megállapíthatjuk a mérföldkő korát.

'LIO
VIAN
VI·H
VIT
VIN

A feliratot egy Rácalmásán talált Septimius Severus által állított mérföldjelző kő² alapján egészíthetjük ki — ezzel ugyanis teljesen megegyezik szövegünk. — E szerint az öt sor szövege a következő:

[n(ostr) f]ilio [Divi Antonini nepoti

Di] vi An[tonini Pii pronepoti

Di] vi Ha[driani abnepoti

Di] vi T[raiani Parthici et

Di] vi N[ervae abnepoti et]

A fenti származás levezetését Septimius Severus alkalmazta, így nyilván egy általa felállított mérföldkő töredékével van dolgunk. Septimius Severus idejében T. Claudius Claudianus és L. Baebius Caecilianus legatusok idejében állítottak mérföldköveket Pannonia Inferiorban. Septimius Severus mérföldkövein általában két leszármazási felsorolás található, a császáré és Caracalláé. A mi töredékünkön Caracalláé szerepel, ez nemcsak a sorbeosztásból vehető észre, hanem a filio szó elhelyezése is erre utal, tehát a mérföldkő alsó részéből származik. A Tolna megyei és rácalmási milliariumok egyező szövegei eltérnek a bátaszéki³ Septimius Severus korabeli mérföldkő felirattól, azt ugyanis L. Baebius Caecilianus állította. A mi töredékünk viszont a rácalmási teljes szövegű mérföldkő pontos időmeghatározása alapján korábbi, T. Claudius legatus idejében, pontosabban 198-ban állított mérföldjelzőkőből származik.

A budapest–pécsi 6-os műút építésénél 1951-ben Pakstól délre a Dunaszentgyörgy közelében fekvő Püspökhalom mellett egy mérföldkő került felszínre, melyet Mészáros Gyula a szekszárdi múzeumba szállított, ltsz.: 51.4.1.⁴ A mészkőből levő mérföldkő alsó része letörött, jelenlegi hossza: 107 cm, átm: 40 cm. A felirat be van vésvé, a betűket vörösrre festették. A szöveg betűi egyenetlenek, az első sorban 9 cm magasak, a

többiek 6,5 és 7,5 cm magasság közt váltakoznak, a sorok lefelé futnak. Szövege a következő:

IMP CAES
M I V L P H I L I P P O P F
I N V I C A G P M T R P O T
P P C O S P R O C O S E T M I V L
P H I L I P P O N O B I L C A E S
P R I N C I V V E N T F I L A G N
E T M A R C I A O T A C I L I A
S E V E R A A G C O N I V

Imp(eratori) Caes(ari)

M(arco) Iul(io) Philippo p(io) f(elici)

invic(to) Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) tr(ibunicia) pot(estate)

p(atr) p(atriciae) co(n)s(uli) proco(n)s(uli) et Ma(reo) Iul(io)

Philippo nobil(issimo) caes(ari)

princ(ipi) iuvent(utis) fil(io) Aug(usti) n(ostr) et Marcia(e) Otacilia(e)

Severa(e) Aug(usti) coniu[gi]

Ab Aq(uinco) m(ilia) p(assuum)

A mérföldkő lelőhelyénél, a Püspökhalomnál peremes téglá töredékeket, római habarcsot és edénytöredékeket talált Wosinsky⁵ s megemlíti, hogy mélyen a földben falak is akadtak egyes vélemények szerint. Valószínű, hogy az itt futó római út melletti burgus maradványairól van szó, mivel a mérföldkő közelében első sorban burgusra gondolhatunk.

A Püspökhalom Pakstól kb. 8 és fél kilométerre van délre. A Pakson⁶ talált mérföldkövek 73 mérföldet jeleznek Aquincumtól, a faddi 86 mérföldet.⁷ A paksi mérföldkövek a Bottyán-sáncra voltak, de egészen pontos lelőhelyüket nem ismerjük, hogy attól bémérhetnének az általunk közölt kő jelzését, ami 78 és 80 mérföld között lehet, valószínűleg a 79. mérföldet jelezhetette Aquincumtól.

A mérföldkő szövege szerint Philippus már elnyerte a consulatust, Philippus iunior azonban még caesar. Az előző 245-ben történt, az utóbbi 247-ig tartott, tehát a mérföldkő állítását e közé a két időhatár közé helyezhetjük.

Philippus Arabs idejéből az Aquincum—mursai útvonalon eddig kilenc mérföldkövet ismerünk. Aquincumtól a 10. mérföldig öt miliariuma került elő.⁸ Sztálinvárosnál kettő,⁹ Baracsnál¹⁰ és Paks alatt egy-egy.

¹ Fitz J., Arch. Ért. 83 (1956) 198.

² Uo. 197.

³ CIL III 3733.

⁴ Ezúttal is köszönetet mondok Mészáros Gyulának a szekszárdi múzeum vezetőjének az anyag átengedéséért.

⁵ Wosinsky M., Tolnavármegye története. (Bp. 1896) 788.

⁶ CIL III 3731.; Daróczy Z., Arch. Ért. 16 (1896) 432.

⁷ CIL III 10645

⁸ CIL III 10619

CIL III 10620

CIL III 3717

CIL III 3718

CIL III 10627

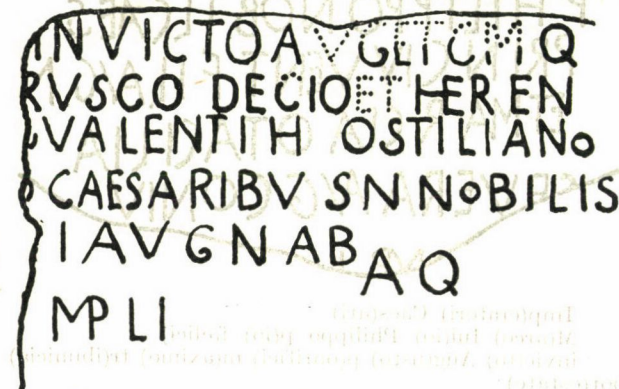
⁹ Paulovics I., Arch. Ért. 76 (1949) 56; Fitz J., Arch. Ért. 82 (1955) 74.

¹⁰ CIL III 10640.

Ezek szerint Philippus uralkodása alatt is nagyobb mérvű útjavítások folyhattak ezen az útvonalon.

Traianus Decius mérföldköve 1955-ben került a sztálinvárosi múzeumba, 1931-ben Nagyvenyimtől nyugatra 1 km távolságban a mélykúti út mentén gőzeke szántotta ki.¹¹ A töredékes mérföldkövet még akkor a mostani tanácasháza elé vitték, ahonnan a múzeumba szállítottuk. A mérföldkö anyaga mészkő, töredékes magassága 174 cm, az oszlop átmérője 47 cm, alapzatának szélessége 50 cm, magassága 20 cm. Teteje letörött, oldalából egy darab végig le van hasadva, így a felirat kezdete és a sorok eleje hiányzik. A szöveg több helyen megrongálódott. A kő valószínűleg már eredetileg is hibás volt, mert pl. Hostilianus nevének H és o betűk közt — ahol most mély törés van — a szokottnál jóval nagyobb a távolság. A betűk 5; 5,5 és 6 cm magasak, a sorközök egyenlőtlenek.

A mérföldkö feliratának töredékéből láthatjuk, hogy a kőfaragó már a nevek felsorolásánál is eltér a szokott rendszertől, így a szöveg feloldása e téren is bizonyos nehézségekbe ütközik.

[Imp(eratori) Caes(ari) C. Messio

Quinto Traiano Decio

P(io) f(elici)] invicto Aug(usto) et C. (!) M(essio) Q(uinto)

[Et] rusco Decio <et> Heren(nio)

[et C.] Valenti Hostiliano

M(essio) Q(uinto)] Caesaribus nobilis(simis)

¹¹ A mérföldköre Horváth György nagyvenyimi tanár hívta fel figyelmünket.

¹² CIL III 13321.

¹³ CIL III 5988.

¹⁴ CIL III 12201.

¹⁵ CIL III 13321.

¹⁶ Hasonló többszám jelölés a rövidített szó utolsó betűjének megkettőzésével, szintén a nibilissimus-nál CIL III 12201.

¹⁷ Az „ET” a különben is rongált felületen alig látszik. A kő faragója vagy tévesen írta be az ifjabb Decius nevei közé az et szót, vagy az Etruscust kezdte újból leírni, majd a tévesen bevéselt betűket törölte s utána kezdte írni a következő szót.

¹⁸ Fitz, J., Arch. Ért. 83 (1956) 204.

¹⁹ Horváth György közlése. Többek között egy Galeria Valeria érmet is behozott, melyet a Tómalomnál talált.

²⁰ Graf, A., Übersicht der Antiken Geographie von Pannonien. Diss Pann I. 5 (1936) térkép.

²¹ CIL III 3723

²² CIL III 10631

²³ CIL III 10641.

[fili]i(s) Aug(usti) n(ostri) ab Aq(uinco) m(ilia) p(assuum) LI

A felirattöredék első, illetve az eredeti felirat feltehetően harmadik sorának három utolsó betűje közt a középső ki van törve, s alsó részén két függőleges vonal látható. Kiegészítése H, M vagy AI lehet. Az ifjabb Decius nevei kövünkön a pénzekben és feliratokon szokásos sorrendtől eltérően vannak bevésve. Feltehető, hogy az idősebb Deciusnál és Hostilianusnál előforduló Caius nevet hibásan, bár, de itt is alkalmazták, amire máshol is van példa.¹² Az első sor utolsó előtti betűje véleményünk szerint leginkább M lehet, Messius rövidítése, bár feliratokon általában több betűvel szokás Messius-t rövidíteni. (MES, MESS., MAESI.)¹³ Feliratrunkról azonban sajnos hiányzik a szöveg eleje, melyen a császár nomenclaturáját teljes egészében láthatnánk a kő faragójától. A felirat negyedik sorában a nobilissimis szó első betűjét az n-et kétszer vészték be a többszám jelölésére.¹⁴ Meg kell még említenünk, hogy a felirattöredék második sorában Decio és Herennio között kitörölve, de észrevehetően találjuk az „et” szót, melyet csak tévedésből véshtett erre a helyre a szöveg írója.¹⁵

Kisapostag északi határánál egy Gordianus által állított mérföldkö került elő ab Aq. mp. LI jelzéssel.¹⁶ A Nagyvenyimből előkerült mérföldkö eredeti helyének is Kisapostag északi határát kell tekintenünk, már csak azért is, mert a kövön jelzett távolság semmiképpen sem felel meg az előkerülési hely Aquincumtól számított távolságának. Bár Nagyvenyim határából származó római leletek már kerültek elő,¹⁷ maga a hely távol esik a limes útvonaltól, ahol mérföldkö előkerülése indokolt lenne. Pannoniában a limes útvonalakon kívül csak az olyan fontos utak mellett, mint Emona—Siscia—Mursa vagy Carnuntum—Scarabantia és Vindobona—Scarabantia találunk mérföldköveket a limes útvonalakon kívül.¹⁸ Végül a mérföldkö töredékes állapota is másodlagos felhasználásra utal.

Aquincum és Mursa között három, Decius uralkodása alatt állított mérföldkövet ismerünk.¹⁹ Időrendben korábbiak az adonyi és baracsi kövek, melyeken a császár fiai még nem szerepelnek. 250 júniusában Decius két fia már caesar,²⁰ tehát a fent említett két követ 249 második, illetve 250 első felében állították. A mi kövünk ezeknél későbbi s nyilván 250 második felében vagy 251 elején²¹ állították.²²

B. Vágó Eszter

A felirat hetedik sora elejének a szövegben nyújtott feloldása feltételes. Az Aug előtt ugyanis világosan I. olvasható, ez előtt pedig bizonytalan, de leginkább S-hez hasonló törésszegély látszik. E két betű alapján elképzelhető más feloldási lehetőség is. E szerint a hetedik sor beljebb kezdődne — mint ahogyan beljebb is végződik — és a hatodik sor végével függene össze: ...caesaribus nobilis/si(mis). Ez a változat azonban csak a kőfaragó hibájából keletkezett aug <g> lehetőséggel képzelhető el (vö. CIL III 5988 és 5989). Amennyiben ez a fenti példákkal igazolt feloldás szóba jöhet, akkor a mérföldkö állítása egészen szűk időhatárok közé 251 első felére tehető. — Bár több valószínűsége van az IS—SI lapsusnak, mint az N—G-nek, a lehetőség végképp mégsem hagyható figyelmen kívül.

²⁰ PWRE 29., 1261.

²¹ A felirat hetedik sora elejének a szövegben nyújtott feloldása feltételes. Az Aug előtt ugyanis világosan I. olvasható, ez előtt pedig bizonytalan, de leginkább S-hez hasonló törésszegély látszik. E két betű alapján elképzelhető más feloldási lehetőség is. E szerint a hetedik sor beljebb kezdődne — mint ahogyan beljebb is végződik — és a hatodik sor végével függene össze: ...caesaribus nobilis/si(mis). Ez a változat azonban csak a kőfaragó hibájából keletkezett aug <g> lehetőséggel képzelhető el (vö. CIL III 5988 és 5989). Amennyiben ez a fenti példákkal igazolt feloldás szóba jöhet, akkor a mérföldkö állítása egészen szűk időhatárok közé 251 első felére tehető. — Bár több valószínűsége van az IS—SI lapsusnak, mint az N—G-nek, a lehetőség végképp mégsem hagyható figyelmen kívül.

²² Ezúttal is kifejezem köszönetemet Fitz Jenőnek és Soproni Sándornak a feliratok feloldási nehézségeiben nyújtott segítségükért.

NEUE MEILENSTEINE VON DER WEGSTRECKE ZWISCHEN INTERCISA UND MURSA

In den vergangenen Jahren wurden wieder römische Meilensteine in die Museen von Szatmárváros und von Szekszárd geliefert. Sie bereichern unser Wissen über die Herstellungsarbeiten der Wegstrecke zwischen Intercisa und Mursa des Limesweges entlang der Donau, mit neuen Daten.

Von einem unbekannten Fundort im Komitat Tolna stammt das Bruchstück eines Meilensteines, den Septimius Severus durch seinen Legaten T. Claudius Claudianus 198 errichten ließ. Am Fragment, das vom unteren Teil des Steines stammt, ist die Genealogie des Caracalla.

Südlich von Paks, bei Püspökhalm, wurde an der Stelle der 79. Meile von Aquincum an gerechnet der Meilenstein des Philippus Arabs gefunden. Er konnte bezistimmen mit dem römischen Stein 6. Meilen von Aquincum

zwischen 245—247 aufgestellt worden sein. Dieser ist bereits der neunte Philippus-Meilenstein auf der Strecke zwischen Aquincum und Püspökhalom; zur Zeit, als sie errichtet wurden, wurden wahrscheinlich größere Herstellungsarbeiten an der Weststrecke vorgenommen.

Der Stein des Traianus Decius, der die 51. Meile anzeigt, kam in Nagyvenyim zu Tage, stand aber ursprünglich nördlich von Kisapostag. Das stark beschädigte Fragment, dessen Inschrift fehlerhaft ist, stellt die Forscher vor schwierige epigraphische Probleme. Soweit der Text zu lösen war, konnte festgestellt werden, daß der Stein zwischen der Mitte des Jahres 250 und Anfang 251 gesetzt wurde. Andere Umstände lassen jedoch die Annahme zu, daß er im Frühjahr 251 errichtet wurde.

E. B. Vágó

ADATOK A KÁRPÁT-MEDENCEI X—XI. SZÁZADI FÉLHOLD ALAKÚ CSÜNGŐK KÉRDÉSÉHEZ

A magyar őstörténet kora Árpád-kori szakasza kérdéseinek régészeti oldalról való megközelítése céljából végzett kutatásaink során a honfoglalás alkalmával Kárpát-medencében talált őslakosság régészeti anyagát vizsgáljuk. Korábbi tanulmányainkban¹ jeleztük, hogy elért eredményeinket folyamatosan adjuk közre. Az S-végű hajkarikák kérdésének tárgyalása után most a félhold alakú csüngőkkel foglalkozunk.

I

A félhold alakú csüngők, nyakdíszek, a korábbi kutatás eredménye szerint az itt talált népességre jellemző emlékek.

E kérdés Hampelnél² vetődött fel először, aki a következőket írja a németővári öntőmintával kapcsolatban: „...az öntőminta mutatja egy ékszernek a formáját, amely a soros temetőben is szerepel, félholdas csüngőt lehetett vele önteni. Nem éppen ilyen, de nagyon hasonló félholdas csüngőket több soros temetőből ismerünk. Nem régen két példány került elő a pilin—sirmányi sírokból, egyet Tápiószeléről bírnak, néhány példány volt a bjelobrdói temetőben, egyet ismerünk Vác vidékéről és néhány félholdas csüngő volt a tokaji kincsenben.³ Tehát látnivaló, hogy a szlávok a mi vidékeinken kedvelte az idomot...” T. J. Arne⁴ véleménye szerint a X—XI. századi félhold alakú csüngőket Dél-Oroszországban gyártották és kereskedelem révén kerültek el egész Európába. L. Niederle⁵ Hampel felfogásához hasonló eredményre jut, amikor „...a Hampel magyar csoportjában világosan felismerhető IX—XI. századi önálló szláv csoport... bizonyítékai” sorába felveszi „a keleti, félhold alakú csüngők utánpótlását” Az általa felsorolt tárgyak között véleménye szerint „van néhány idegen eredetű is, de a IX—XI. században ezek képviselik Magyarországon a szláv sírok megkülönböztető jegyét a magyar sírokkal szemben. Ehhez a Magyarországra ebben az időben nagymennyiségben importált holmihoz tartoznak a szláv sírokból... a félhold alakú csüngők.” L. Niederle⁶ szerint a félhold alakú csüngők a X—XI. században kerültek a szlávokhoz Szíriából vagy Föniciából származó importárúként arab kereskedők segítségével. Azonos véleménnyel van B. Richthofen⁷ is. László Gy.⁸ azonban a fentiekől eltérő véleményt képvisel. A „Budapest a népvándorlás korában” e

tanulmányában ismerteti a Budapest, Csepel—Királyerdőben talált női sír anyagát és bár „csavart nyakpereg, félhold alakú csüngő, 2 s-végű hajkarika, 2 nyílt, sima hajkarika (?), 1 állatfejes karpereg, 1 nyílt, elkalapált végű tömör karpereg és 2 átlukasztott ezüst korong” volt a sírban, mégsem tartja szlávznak. Ugyanis a CXLVII. tábla szövegében, ahol e leletek képét adja, a következő olvasható: „Honfoglaló magyar női sírleletek Csepelről.” Id. Fehér G.⁹ viszont László Gy. véleményével szemben határozottan leszögezi, hogy „A csepeli két női sír leleteit tévesen ítélte meg kutatásunk. Nem honfoglaló magyar női sírokkal van itt dolgunk, hanem szláv nők sírjaival.” Z. Váňa¹⁰ szerint a szláv kultúrkör jellemző vonása között szerepel a félhold alakú csüngő is. B. Mikes K.¹¹ a szob—kalibai temető tárgyalása során feltételezi, hogy a temetőből ismert két félhold alakú csüngő közül az egyik „valószínűleg bizánci importtárgy lehet. A másik csüngő öntött technikával készült, így helyi eredetű is lehet.”

Mint látjuk, a kutatók nem foglalkoznak el egyöntetű állásponttal. K. Éry Kingával együtt felgyűjtött kárpát-medencei X—XI. századi régészeti anyaggyűjtésünk során új megfigyelések, illetve adatok bizonyos mértékig más megvilágításba helyezik a kérdést, gy. az irodalomból ismert félhold alakú csüngőkön felül ugyanannyi közöletlen példányt is bevonunk vizsgálatainkba s ez alapján nagyobb biztonsággal szólhatunk hozzá e kérdéshez.¹²

E kérdéssel kapcsolatban az alábbi megfigyelések tehetők:

A félhold alakú csüngők elterjedése

1. Arad—Földvári puszt (Románia, Feldiora)¹³ (XII. t. 18). 2. Balatonalmádi (Veszprém m.)¹⁴ (XIII. t. 8). 3. Bjelo-Brdo (Jugoszlávia)¹⁵ (XII. t. 1., 2). 4. Budapest—Csepel—Királyerdő (Pest m.)¹⁶ (XIII. t. 9). 5. Budapest—Csepel—Komáromi út (Pest m.)¹⁷ (XII. t. 12., 19). 6. Budapest—Lipótmező (Pest m.)¹⁸ (XII. t. 20). 7. Csanytelek—Dilitor 56. 61. sír. Jeltelen anyag (Csongrád m.)¹⁹ (XII. t. 13., 21., XIII. t. 15). 8. Dévény (Csehszlovákia, Devin)²⁰ (XIII. t. 20). 9. Felsőszentkirály (Bács-Kiskun m.)²¹ (XIII. t. 1). 10. Gellértegyháza 96. sír (Csongrád m.)²² (XII. t. 3). 11. Győr-Belváros (Győr-Sopron m.)²³ (XIII. t. 16). 12. Halimba 286., 423., 438., 651. sír (Veszprém m.)²⁴ 13. Junuzovci (Jugoszlávia)²⁵

¹ Kraloványky A., Arch. Ért. 83 (1956) 206; 84 (1957) 175.

² Hampel J., Újabb tanulmányok a honfoglaláskor emlékeiről. (továbbiakban Hampel J., UT) (Bp. 1907) 18—19.

³ Hampel tévesen beszél a tokaji kincsen levő lunulákról, ugyanis az idézett példányok olyan félhold alakú dísszel ellátott fülbevalókhoz, vagy hajdíszítő ékszerekhez tartoznak, amelyeknek függesztő karikájuk letörött s e csonka darabok adtak okot a téves tárgy-meghatározásra. Vö. Hampel J., (Kövé J.) Arch. Ért. 17 (1897) 233.

⁴ Arne, T. J., La Suede et l'Orient. (Uppsala 1914) 111.

⁵ Niederle, L., Slovania v Uhrach. — Letopis matice slovenskej. 13. 1 (1921) 25.

⁶ Niederle, L., Život starých Slovanů. (Praha 1911—25) 636.

⁷ Richthofen, B., Arch. Ért. 54 (1923—26) 138.

⁸ László Gy., Bp. Tört. I. (Bp. 1942) 798.

⁹ Id. Fehér G., Arch. Ért. 83 (1956) 28.

¹⁰ Váňa, Z., Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů X—XI. století. Slov. Arch. 2 (1954) 51.

¹¹ B. Mikes K., FA 8 (1956) 124.

¹² Itt köszönöm meg Csalog J., Dombay J., Kalmár J., Nemeskéri J. és Sági K. szíves engedelmet, hogy ásatási anyagukból ismeretes félhold alakú csüngők közlését megengedték. Ugyanitt köszönöm Richter Ilona grafikusművész nő művészi rajzait.

¹³ Réthy L., Arch. Ért. 18 (1898) 124.

¹⁴ Veszprémi múzeum. Ltsz.: 3365/1911.

¹⁵ Brunšmid, J., Hrvatske sredovječne starine. VHAD 7 (1903) 35.

¹⁶ László Gy., i. m. CXLVII. t. 2.; Ltsz.: MNMTM. 3/1928.

¹⁷ MNMTM. Ltsz.: 2/1—2/1933.

¹⁸ Hampel J., UT. 161., 58. t. 8.

¹⁹ Széll M., FA 3—4 (1942) 252.; Jeltelen. Szentesi Koszta J. Múzeum kiállításán.

²⁰ Eisner, J., Slovensku v praveku. Slovenske Dejiny I (Bratislava 1947) LII. t. 1.

²¹ Szabó K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. (Bp. 1938) 70. kép.

²² Zalotay E., Gellértegyházai árpádkori temető. Rég. Füz. 7 (Bp. 1958.) 12.

²³ Győri Xanthus J. Múzeum. Ltsz.: 53.260.3.

²⁴ Török Gy. szíves szóbeli közlése.

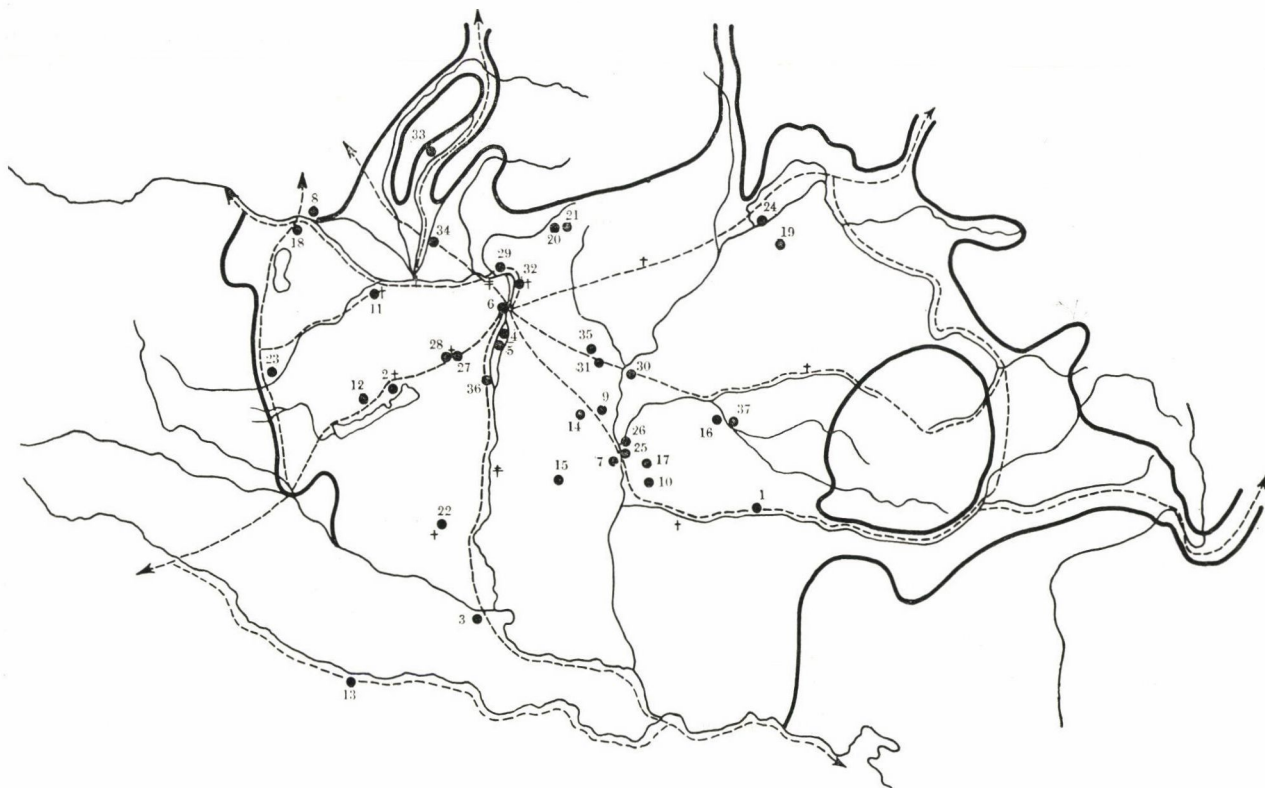
²⁵ Korošec-Vrčko, P., Rano srednjevekovni nalez u Junuzovcima. Glasnik 54 (1942) 277., 10. kép.

(XII. t. 4). 14. Kecskemét—Urrét (Bács-Kiskun m.)²⁶ (XII. t. 16). 15. Kiskunhalas—Pusztabodola (Bács-Kiskun m.)²⁷ (XIII. t. 7). 16. Mezőberény 65. sír (Békés m.)²⁸ (XIII. t. 21). 17. Mindszent (Csongrád m.)²⁹ (XII. t. 14). 18. Németóvár (Ausztria. Deutschaltenburg)³⁰ (XII. t. 15.). 19. Nyíregyháza? (Szabolcs m.)³¹ (XIII. t. 13). 20. Pilin. (Nógrád m.)³² (XII. t. 5). 21. Pilin—Sirmányhegy. V. 26. sír (Nógrád m.)³³ (XII. t. 6., 7). 22. Somogyvasas—Erzsébethegy. 32., 118., 138., 146. sír (Baranya m.)³⁴ (XII. t. 17; XIII. t. 17., 6., 10). 23. Sorokpolány. 72. sír (Vas m.)³⁵ (XII. t. 8). 24. Szabolcs—Vontatópart (Szabolcs m.)³⁶ (XIII. t. 18). 25. Szentés—Kökényzug. (Csongrád m.)³⁷ (XIII. t. 2.). 26. Szentés—Nagyhegy

(Csongrád m.)³⁸ (XIII. t. 14). 27. Székesfehérvár—Demkőhegy (Fejér m.)³⁹ (XIII. t. 22). 28. Székesfehérvár—Szárzrét. 87. s (Fejér m.)⁴⁰ (XIII. t. 19). 29. Szob—Kaliba. 25. 41. sír (Pest m.)⁴¹ (XIII. t. 3., 4.). 30. Szolnok—Repülőtér (Szolnok m.)⁴² (XIII. t. 5). 31. Tápiószele. 1. sír (Szolnok m.)⁴³ (XIII. t. 11). 32. Vác—Hétkápolna (Pest m.)⁴⁴ (XII. t. 9., 10). 33. Nagyvendég. (Csehszlovákia. Veliké Hoste)⁴⁵ (XII. t. 11). 34. Zsitvabesenyő (Csehszlovákia. Bešenove)⁴⁶ (XII. t. 12).

Térképre vetítve a lelőhelyeket, azt tapasztaljuk, hogy Dunántúlon 10 lelőhelyen 16 példány; Dunán innen 20 lelőhelyen 24; Duna felső szakaszának balpart részén 4 lelőhelyen 4 és Drávántúl 2 lelőhelyen 3 példány

1. kép X—XI. századi félhold alakú csüngők Kárpát-medencei lelőhelyei és a nemzetközi kereskedelmi útvonalak
Рис. 1. Места находок лунниц X—XI вв. в Карпатском бассейне и линии международных торговых путей
Fig. 1. Sites, dans le bassin des Carpathes, des pendants en forme de demi-lune des Xe et XIe siècles, et les routes internationales du commerce

²⁶ Kada E., Arch. Ért. 16 (1896) 50.

²⁷ Hampel J., Arch. Ért. 22 (1902) 305.

²⁸ MNMTM. Ltsz. 12/1944.

²⁹ Csallány D., Dolg 10 (1933—34) LXIX. t. 47.

³⁰ Hampel J., UT. 116. t.

³¹ Nyíregyházi Jóna A. Múzeumban. Leltári szám nélkül.

³² MNMTM. Ltsz.: 52/1950. 4. Fleiszig gyűjt.

³³ Nyáry J., Arch. Ért. 22 (1902) 215.; 24 (1904) 63.

³⁴ Pécsi Janus Pannonius Múzeumban. Ltsz.: 1/1943—3/1943—1/1944.

³⁵ MNMTM. Ltsz.: 3/1945.

³⁶ Kiss L., Dolg 10 (1933—34) 121. t. 7.

³⁷ Szentési Koszta J. Múzeum Ltsz.: 74—75/1909.

³⁸ Szentési Koszta J. Múzeum. Ltsz. nélkül. Régészeti kiállítás.

³⁹ Hampel J., UT. 206., 87. t. 7.

⁴⁰ Székesfehérvári István Király Múzeum. Régészeti kiállítás.

⁴¹ B. Mikes K., i. m. 125.; XXVI. t. 11.

⁴² MNMTM. Ltsz.: 9/1944.

⁴³ MNMTM. Ltsz.: 25a—1904.

⁴⁴ Váci Vak Bottyán Múzeum. Ltsz.: 52.5.3.; 52.5.4.

⁴⁵ Porubsky, J., Slovansky mohylnik vo Vel'kých Hostiach. Slov. Arch. 3 (1955) 224.

⁴⁶ Szőke, B.—Nemeskéri J., Archeologické a antropologické poznatky z vyskumu v Besenove pri Suranech. Slov. Arch. 2 (1954) 132.; Csalog J. szíves közlése alapján ismerem még a Jászberény—Szent Pál halmi X—XI. századi temetőt, amelyből szintén került elő félhold alakú csüngő. Mivel az anyag még közöletlen, csak a térképre vettem fel a lelőhelyet a 35. sz. alatt. Hasonló a helyzet az adonyi (MNMTM. Adattár A. I. 46) és a dobozi [Arch. Ért. 81 (1954) 80] félhold alakú csüngőkkel. Az utóbbi sima lemezről kivágott példány. A térképen 36., illetve 37. sz. alatt vannak jelölve a lelőhelyek.

ban ismeretes félhold alakú csüngő. Fontos jelenség az, hogy lényegileg a lelőhelyek a kora Árpád-kori fő kereskedelmi utak mentén, illetve azok közvetlen közelében helyezkednek el⁴⁷ (1. kép).

A félhold alakú csüngők típusbecsúzása

Z. Váňa⁴⁸ legutóbbi tanulmányában típusok szerint tárgyalja a félholdalakú csüngőket. Mivel nem ismerhette a teljes leletanyagot, így szükségszerűen típusbecsúzása módosul. A magunk részéről az alábbi típusbecsúzást ajánljuk:

Öntött

1. Szabályos félhold alakú csüngők.

a) Belső mezőben 3, illetve $3 + 1 + 1$ domború gömböccsel, köztük domború háromszög alakú díszekkel. (Bjelo-Brdo, Gellértgyháza, Halimba 286., 438. sír, Pilin-Fleissig gyűjtemény, Pilin—Sirmányhegy V. 26. sírok, Sorokpolány 72. sír, Vác—Hétkápolna, Nagyvendég, Zsitvabesenyő.)

b) Hasonló az „a” típushoz, azzal a különbséggel, hogy a háromszög alakú elemek sarkai legömbölyítettek s így kigyózó formát mutatnak (Csanytelek 56. sír, Mindszent).

c) Belső mezőben álggranulációs dísszel (Keckskemét—Úrrét, Némétóvár, Somogyvasas 33. sír).

d) Belső mező teljesen sima, esetleg a domború bordakeretelésnél álfiligrános díszítéssel (Arad—Földvári pusztá, Budapest—Csepel—Komáromi út, Budapest—Lipótmező, Csanytelek 61. sír, Felsőszentkirály, Szentcs—Kökényzug, Szob—Kaliba 25. sír, 41. sír, Szolnok—Repülőtér, Somogyvasas 138. sír, Kiskunhalas—Pusztabodola).

2. Olyan csüngők, amely belső körívénél két félköríves kis kiképzés látható.

a) Keretelésnél álfiligrános dísszel, belső mezőben 3, illetve $3 + 1 + 1$ domború gömböccsel (Balatonalmádi, Budapest—Csepel—Királyerdő, Somogyvasas 146. sír, Tápiószéle 1. sír).

b) Sima keretelés, belső mezőben hullámvonalú domború dísszel. (Budapest—Csepel—Komáromi út, Nyíregyháza (?), Szentcs—Nagyhegy).

c) Keretelésnél álggranulációs domború dísszel, belső mező sima. (Csanytelek, Győr, Somogyvasas 118. sír).

3. Körív végein egymással 1—1 szembenéző állatfejen végződő csüngők, amelyek belső központi részén fordított „V” alakú kiképzés látható. (Szabolcs—Vontatópart, Székesfehérvár—Százszázrét.)

Lemezes

1. Sima lemezből kivágott, dísztelen félhold alakú csüngő (Mezőberény 65. sír, Székesfehérvár—Demkőhegy.)

⁴⁷ A főbb nemzetközi kereskedelmi utak helyét az alábbi kutatók adatai alapján vettem: *Glaser L.*, Sz. 63—64 (1929—1930) 17.; *Simonyi D.*, EPhk 71 (1936) 44.; *Komoróczy Gy.*, A kereskedelem és ipar Szent István korában. (Bp. 1948); *László Gy.*, Bp. Tört. I.; *Va.*, Honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944). — Itt teszünk említést arról, hogy három lelőhely a térkép szerint az útvonalaktól távolabb fekvőnek látszik. A valóságban azonban mindhárom fontos belföldi kereskedelmi út mentén helyezkedik el. A pilinyi az Ipoly-menti, a somogy—vasasi a dunai—pécsi—székesfehérvári, útvonal mentén, a kiskunhalasi pedig a szeged—kalocsai út mellett. Különben az e korszak kereskedelmi árucikkei-

nek kárpát-medencei lelőhelyeit, készülő tanulmányunkban vesszük vizsgálat alá. Ezzel újabb adatokat szeretnénk biztosítani ezen igen lényeges kérdés kutatásának. Itt köszönjük meg Simonyi Dezső szíves támogatását.

⁴⁸ *Váňa, Z.*, i. m. 58.
⁴⁹ *Székely M.*, i. m.
⁵⁰ *Nemeskür J.*, Acta Arch. Hung. 1959.
⁵¹ *Huszár L.*, Szent István Emlékgyűjtemény. II. (Bp. 1938) 335—364.; *Gumowski, M.*, NK 4 (1905) 86—90.
⁵² Irodalmat lásd a lelőhelylajstrom jegyzeteiben.
⁵³ *Váňa, Z.*, i. m. 59.
⁵⁴ *Porubsky, J.*, i. m. 224.

A fentiek alapján az a meggyőződésünk, hogy a félhold alakú csüngőket, tágabb időhatárokat véve alapul, a X. század utolsó negyede és a XI. század utolsó negyede közötti időben; szűkebb időhatárokat véve alapul, a XI. század első és harmadik negyede közötti időben használták. Z. Váňa⁵³ szerint a Kárpát-medencében a X. század végétől ismeretes ezen ékszerek. A nagyvendégi félhold alakú csüngőt J. Porubsky⁵⁴ a VIII—IX. századra határozza meg, korhatározása azonban valószínűleg módosulni fog.

Ha azokat a leleteket vizsgáljuk meg, amelyekkel együtt kerülnek elő a félhold alakú csüngők, akkor azt tapasztaljuk, hogy azok elsősorban sodrott fémhuzalos nyakperek, huzal- és lemezgyűrűk, gyöngyök, kigyófejes karperek. Két esetben találkoztunk olyan emléktannyal, amely kimondottan a honfoglaló magyar sírokból ismeretesek s így a magyar kultúrhagyaték felé mutatnak a szálak. Az egyik a szob—kaliba 25. sír, ahol X. végű hajkarikák, nyakperek, gyűrűk, karperecen kívül a magyarságra jellemző ezüst kettőscsüngők, füles gombok s kauri kagylók voltak; a másik a budapest—lipótmezői 1. sz. sír, ahol öveset s a honfoglaló sírokból ismeretes fülbevaló is előkerült a félhold alakú csüngőn kívül. Ezen utóbbi két sír esetében talán felvethető, hogy nem magyar sírokról van e szó?

Ezen ékszer mindig a nyakcsigolyák közelében találták az ásatók megfigyelése szerint, néha gyöngyök társaságában: tehát nyakon függesztve viselték. Külön-

ben ugyanez tapasztalható azokon az antik szobrászati alkotásokon, ahol félhold alakú csüngők láthatók.⁵⁵ Az embertani adatok tanúsága szerint csak nők, illetve ha pontos életkormeghatározás volt lehetséges, akkor megállapíthatóan leánygyermeknek sírjaiban találunk félhold alakú csüngőt: Budapest—Csepel—Királyerdő, Csanytelek—Dilitor 56. 61. sír, Felsőszentkirály, Gelértegyháza 96. sír, Halimba 651. sír, Mezőberény 65. sír, Piliny—Sirmányhegy V. 26. sír, Somogyvasas 32. 118. 138. 146. sír, Sorokpolány 72. sír, Szob—Kaliba 25. és 41. sír.

Használatára vonatkozóan az a véleményünk, hogy a félhold alakú csüngő jelképes alakja és díszítése alapján termékenységi kultusz tárgy, amelyet másodlagos értelmezéssel is — rontás elleni védelem — használhattak.⁵⁶

Összefoglalóan, tehát módosítanunk kell azt a véleményt, hogy a kárpát-medencei félhold alakú csüngők az itt talált népesség egyik kizárólagos régészeti megkülönböztető jele lenne, mivel:

1. a félhold alakú csüngők kárpát-medencei használatára idején már megindult a népességi keveredés a honfoglaló magyarság és az itt talált őslakosság — avar-bajor-bolgár-szláv — között, amelynek a régészeti anyagban is tükröződni kell,

2. a lelőhelyek a nemzetközi kereskedelmi főútvonalak mentén fordulnak elő, tehát jogosan feltételezhető, hogy kereskedelmi áru volt a félhold alakú csüngő, s mint ilyen, egyetlen egy népességnek sem lehet kizárólagos régészeti megkülönböztető jele.

II

Fentebb említettük, hogy az eddig ismertett félhold alakú csüngőket kereskedelmi árunak tartjuk. Ezen véleményünket ellenőrizendő, vizsgáljuk meg, hogy vajon ismeretes-e, ha igen hol, milyen típusban s milyen népességnél ezen ékszer a Kárpát-medencén kívül ebben a korban?

Ellerjedés

Csernigov (Szovjetunió) 7 db⁵⁷ (XIV. t. 16—22). Dolni Vestonice 45., 74., 321., 481. sír (Csehszlovákia)⁵⁸ (XIV. t. 3—6); Ekimauc (Szovjetunió) 2 db⁵⁹ (XV. t. 1, 2); Finnország ísm. lelőhely 2 db⁶⁰ (XIV. t. 11—12). Gestrikland (Svédország)⁶¹ (XIV. t. 13); Gnyezdovo

⁵⁵ Kuzsinszky B., Arch. Ért. 13 (1893) 308; Klumbach, H., Germania 23 (1939) 115.

⁵⁶ Erről alább még lesz szó.

⁵⁷ Грабар, Е. Е.—Лазарев, В. Н.—Кеменов, В. С. История русского искусства. (Москва 1953) 511.

⁵⁸ Poulik, J., Jizny Morava (Brno 1950) 27., 41. t. b., 137. t. k. 142.

⁵⁹ Федоров, Г. Б., Городище екимауцы, Краткие сообщ. 50 (Москва 1953) 113.

⁶⁰ Arne, T. J., i. m. 105., 72. 73. kép.

⁶¹ Arne, T. J., i. m. 108., 87. kép.

⁶² Niederle, L., Rukovet slovanska archeologie. (Praha 1931) 200., 91. kép; 201., 92. t. 1—2.

⁶³ Сизов, Б., О происхождение и характер курганных височных волец и преимущественно т. н. московского типа. Археология известия. (Москва 1895) 186. II/4.

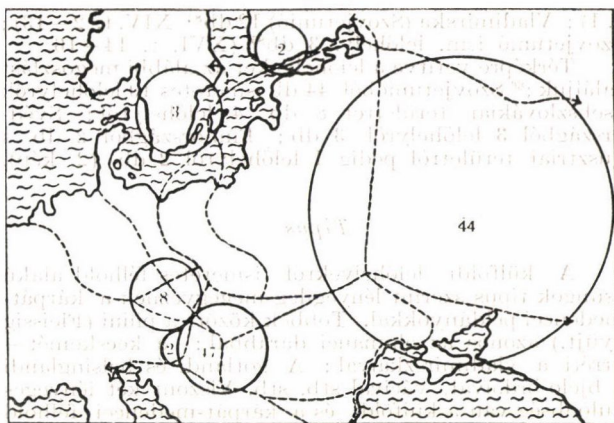
⁶⁴ Arne, T. J., i. m. 108., 88. kép.

⁶⁵ Montelius, O., Kulturgeschichte Schwedens. (Leipzig 1906) 298.

⁶⁶ Tallgren, M., The Prehistory of Ingria. ESA 12 (1938) 95.

⁶⁷ Pósta B., Régészeti tanulmányok az Oroszféldön. Zichy Jenő Harmadik Ázsiai utazása. III (Bp. 1905) 312.

⁶⁸ Федоровски, А., Инструкции та пограми для розвидок реестрации памятков археологични. (Харкив 1927) 68. 69. t. 2.

2. kép. Az európai IX—XII. századi félhold alakú csüngők területi megoszlása és a nemzetközi kereskedelmi útvonalak

Рис. 2. Территориальное распространение лунниц IX—XII вв. в Европе и линии международных торговых путей
Fig. 2. La répartition selon les territoires des pendants en forme de demi-lune, européens, des IXe—XIIe siècles, et les routes internationales du commerce

(Szovjetunió) 3 db⁶² (XV. t. 3., 4., 6); Gnyezdovo? (Szovjetunió)⁶³ (XV. t. 5); Gotland (Svédország)⁶⁴ (XIV. t. 14); Helsingland (Svédország)⁶⁵ (XIC. t. 15); Ingria (Szovjetunió)⁶⁶ (XV. t. 7); Kaukázus (Szovjetunió)⁶⁷ (XV. t. 8); Knázsá Gora. Cserkaszcina (Szovjetunió)⁶⁸ (XV. t. 9); Kopijevki (Szovjetunió) 2 db⁶⁹ (XV. t. 10., 11); Kóttlach (Ausztria)⁷⁰ 2 db (XIV. t. 1. 2); Lessovského (Csehszlovákia) 2 db⁷¹ (XV. t. 7., 8); Malaja Szurozs. Csernigivtesina (Szovjetunió)⁷² (XV. t. 13); Nicacha v Charkova (Szovjetunió)⁷³ (XV. t. 14); Nicahi Ohtirscina (Szovjetunió)⁷⁴ (XV. t. 15); Olbia (Szovjetunió)⁷⁵ (XV. t. 16); Roszjevlei (Szovjetunió)⁷⁶ (XV. t. 17); Romny (Szovjetunió)⁷⁷ (XV. t. 18); Sachovka (Szovjetunió)⁷⁸ (XV. t. 19); Staré Mesto (Csehszlovákia)⁷⁹ (XIV. t. 9); Szaltükovszk (Szovjetunió)⁸⁰, Spanky^{80a} (XV. t. 20); Tynsky—Dvur (Csehszlovákia)⁸¹ (XIV. t. 10); Tavasthus (Finnország)⁸² (XV. t. 21); Verchnye Szaltovo (Szovjetunió)⁸³ (XIV.

⁶⁹ Линка-Геппнер, Н., Копийский скар. Археология. II. (Київ 1948) 190.

⁷⁰ Pittioni, R., Der frühmittelalterliche Gräberfund von Kottlach. (Wien 1943).

⁷¹ Niederle, L., Rukovet... 119., 43. kép.

⁷² Федоровски, А., i. m. 68. 69. t. 2.

⁷³ Pósta B., i. m.

⁷⁴ Федоровски, А., i. m. 71. t. 1.

⁷⁵ Pósta B., i. m. 450.

⁷⁶ Лядански, А. Н., Городище курганы и стоянка близ Д. деревуш рославльского уезда. Труды секции арх. 4 (Москва 1928) 301. t. 22.

⁷⁷ Niederle, L., Slovanské starozitnosti. II (Praha 1913) 637., 1. kép.

⁷⁸ Niederle, L., Slovanské... 637., 3. kép.

⁷⁹ 209. sír. Poulik, J., i. m.

⁸⁰ Монцаум, А. Л., Салтыковские курганы. Материалы и исследования по археологии СССР. 7 (Москва 1947) 82.

^{80a} Случайные находки и приобретения. Отчет археологической комиссии. (Ленинград 1913—15) 181.

⁸¹ Novotny, A., Vyzkum na Tynském dvore v Praze. AR 4 (1952) 413., 212. kép.

⁸² Pósta B., i. m. 245.

⁸³ Федоровски, А., i. m. 62, 65. t. 1.

t. 1); Vladimiriska (Szovjetunió) 12 db⁸⁴ XIV. t. 2–13); Szovjetunió ism. lelőhely. 3 db⁸⁵ (XVI. t. 14–16).

Térképre vetítve a lelőhelyeket az alábbi megoszlást találjuk: ⁸⁶ Szovjetunióból 44 db ismeretes 19 lelőhelyről; csehszlovákiai területről 8 db 4 lelőhelyről; Svédországból 3 lelőhelyről 3 db; Finnországból 2 db s ausztriai területről pedig 1 lelőhelyről 2 db (2. kép).

Típus

A külföldi lelőhelyekről ismeretes félhold alakú csüngők típus szerint lényegileg megegyeznek a kárpát-medencei példányokkal. Többek között a pilini (Fleissig gyűjt.) azonos az ekimauci darabbal: a kecskeméti — urréti a vladimirszkaiival: A gotlandi és helsinglandi a bjelo-brdóival, váciával stb. stb. Viszont két lényeges különbség van a külföldi és a kárpát-medencei félhold alakú csüngők között. Az egyik az, hogy a külföldi lelőhelyű egyes darabok (gnezdovói, gotlandi, helsinglandi) valódi granulációs és valódi filigrános technikával készültek, szemben a hazánk területéről ismeretes példányokkal, amelyek öntés révén készültek. A másik, hogy teljes egészében hiányzik a közölt külföldi anyagból a kárpát-medencei 1b, 1d s a teljes 2. típusú félhold alakú csüngő. Erről alább még lesz szó. Itt jegyezzük meg, hogy a sachovkai példány az egyetlen, amely naturális „félhold” s a verchnye-saltovói pedig szintén az egyetlen naturális állatfejes ábrázolású csüngő, amelyek a gondolati háttérre vonatkozóan nyújtanak értékes adatokat.

Leletkörülmények

Sajnos a külföldi lelőhelyekről ismeretes félhold alakú csüngőkről kevés adat áll rendelkezésünkre, hogy milyen körülmények között kerültek napfényre. Mindenesetre a mi szempontunkból elsősorban az a lényeges, hogy azokon a lelőhelyeken, illetve környékén, ahol a félhold alakú csüngők előfordulnak, milyen népességek éltek a IX–XII. században; illetve milyen viszonyban vannak a lelőhelyek és a nemzetközi kereskedelmi útvonalak egymással?

E kérdést T. J. Arne, L. Niederle⁸⁷; J. Eisner, K. Jazdzewski⁸⁸; Kniezsa I., Fügedi E.⁸⁹; Fettich N., Glaser L. és Komoróczy Gy.⁹⁰ kutatásai alapján foglaljuk össze. Megállapítható, hogy az általunk ismert⁹¹ 27 külföldi lelőhelyen: nyugati és keleti szlávok — svédek — finnek — bajorok — s a dél-országi területeken élt keverék népesség lakott. A lelőhelyek olyan területekről ismeretesek, amelyek a nemzetközi kereskedelem

révén szerves kapcsolatban álltak egymással. Feltűnő jelenség, hogy a germán és a lengyel területekről egyáltalán nem, a cseh — morva — szlovák területen, illetve a délszláv vidéken pedig igen kevés a félhold alakú csüngők előfordulása.

Összefoglalóan: 1. Mivel külföldön igen nagy területről kerültek elő félhold alakú csüngők — Skandináviától Kaukázusig — azonos típusban, feltétlenül kereskedelmi árnak valljuk azokat. 2. Mivel egészükben lényegileg, egyes esetekben pedig részleteiben is azonos típusúak a kárpát-medencei darabokkal, nyilvánvaló hogy ezt a tényt is csak a kereskedelem révén lehet magyarázni. 3. Mivel az egykori dél-országi területekről ismeretesek elsősorban valódi granulációs és valódi filigrános technikával készült félhold alakú csüngők: a kereskedelmi célnak megfelelően, ezek öntés útján való utánzatait is azonos területen kellett készíteni s innen kerültek el Észak-, Közép- és Kelet-Európába. 4. Mivel a félhold alakú csüngő kereskedelmi áru, ennek alapján külföldön sem lehet egyetlen egy nép kizárólagos régészeti emlékeanyagának vallani.

III

Nem lenne teljes vizsgálatunk, ha nem vennénk szemügyre azt a kérdést, hogy vajon csak a IX–XI. században voltak használatosak a félhold alakú csüngők a Kárpát-medencében, vagy pedig más korból is ismeretesek? Ezzel talán további adatokat kapnánk tanulmányunk céljából kitűzött kérdésünkhöz.

Alább a X. századtól időben visszafelé, tőlünk távolodva adjuk az irodalomban eddig közzétett és a magyar múzeumokban levő közöletlen kárpát-medencei félhold alakú csüngők lajstromát:

Frank—Bolgár kor: Veszkeny (Győr-Sopron m.) 2 db.⁹² *Avarkor:* Gátér 67. sír (Bács-Kiskun m.)⁹³ (XVII. t. 3). Győr 888. sír (Győr-Sopron m.)⁹⁴ (XVII. t. 4). Igar I. lelet (Fejérm.)⁹⁵ (XVII. t. 5). Iváncsa—Ercsi út (Fejér m.)⁹⁶ (XVII. t. 6). Jánoshida, 194. sír (Jász-Nagykun m.)⁹⁷ (XVII. t. 7). Keszthely (Veszprém m.)⁹⁸ (XVII. t. 8). Pakony (Pest m.)⁹⁹ (XVII. t. 9). Szeged-Kúndomb. 17. sír (Csongrád m.)¹⁰⁰ (XVII. t. 10). Üllő. 231. sír (Pest m.)¹⁰¹ (XVII. t. 11). Zemianski Vrbovok 2 db (Csehszlovákia)¹⁰² (XVII. t. 20–21). *Germánkor:* Bakod pusztá (Bács-Kiskun m.)¹⁰³ (XVII. t. 12). Bökény-mindszent (Csongrád m.)¹⁰⁴ (XVII. t. 13) Gáva. 2 db (Szabolcs m.)¹⁰⁵ (XVII. t. 15–16). Eger (Heves m.)¹⁰⁶ (XVII. t. 14) Tekerőpatak 3 db (Románia. Csík m.)¹⁰⁷ (XVII. t. 17–19). *Római-Szarmatakor:* Aszár (Komárom m.)¹⁰⁸ (XVIII. t. 1). Erdély ism. lelőhely (Románia)¹⁰⁹

⁸⁴ Шпунтин, Изв. имп. арх. комм. (Москва 1905) 117–150–151–153–155–156–157–158–160–162–228–461. kép.

⁸⁵ Греков, В. Д. — Артаманов, М. И., История культуры древней русии. (Москва 1952) 132. 245.

⁸⁶ A kereskedelmi utak jelölésénél csak a legfontosabbakat vettük figyelembe.

⁸⁷ Arne, T. J., i. m.; Niederle, L., Rukovet slovanských starozitnosti. (Praha 1953). Sajtó alá rendezte Eisner, J.

⁸⁸ Eisner, J., Slovanske *praveku. (Bratislava 1933); Jazdzewski, K., Atlas to the Prehistory of the Slaves. Acta Praehistorica I (Lodz 1948–49).

⁸⁹ Kniezsa I., A szlávok őstörténete. (Bp. 1942); Fügedi E., A nyugati szláv néphatár története. (Bp. 1942).

⁹⁰ Fettich N., Az oroszországi kereskedelmi utak és az ősmagyarág. (Bp. 1933); Glaser L., i. m.; Komoróczy Gy., i. m.

⁹¹ Irodalom alapján még néhány lelőhelyet ismerünk, de mivel e munkánk nincsenek meg Magyarországon, sajnos nem tudtuk bevonni tanulmányunkba. Pl. Belogostice (Zapiski. VII. 155); Maksimovce.

⁹² Hampel J., UT. 90. t.

⁹³ Kada E., Arch. Ért. 25 (1905) 383.

⁹⁴ Börsönyi A., Arch. Ért. 28 (1908) 230.

⁹⁵ Fettich N., Arch. Ért. 57 (1929) VI. t. 2.

⁹⁶ MNMTM. Ltsz.: 11/1949. I.

⁹⁷ Erdélyi I., Jánoshidai avar temető. Rég. Füz. II. 1. (Bp. 1958).

⁹⁸ Lipp V., A keszthelyi sírmező. ÉTK (Bp. 1884) XI. t. 8.

⁹⁹ MNMTM. Ltsz.: 356/19–1939.

¹⁰⁰ Szegedi Móra F. Múzeum. Régészeti kiállítás.

¹⁰¹ Horváth T., AH 19 (1935).

¹⁰² Svoboda, I., i. m. 39.

¹⁰³ Fettich N., AH 31 (1951) XV. t. 4.

¹⁰⁴ Pósta B., i. m. 438.

¹⁰⁵ Hampel J., Arch. Ért. 31 (1911) 143.

¹⁰⁶ Párducz M., Első pontusgermán emlékecsoport legkorábbi emlékei. Klny. (Bp. 1940) 13.

¹⁰⁷ Székely Z., FA 5 (1945) 95.

¹⁰⁸ Hampel J., Arch. Ért. 5 (1885) 29.

¹⁰⁹ MNMTM. Ltsz.: 89–1/1875.

(XVIII. t. 2). Göböljárás (Bács-Kiskun m.)¹¹⁰ (XVIII. t. 3). Hortobágy 32. sír (Hajdu m.)¹¹¹ (XVIII. t. 4). Intercisa. 4 db (Sztálinváros, Dunapentele. Tolna m.)¹¹² (XVIII. t. 5–9). Keszthely–Dobogó. 18. sír (Veszprém m.)¹¹³ (XVIII. t. 10). Keszthely–Fenekpuszta (Veszprém m.)¹¹⁴ (XVIII. t. 11). Kiskőrös–Vágóhid–Seregélyes. 3., 17. sír (Pest m.)¹¹⁵ (XVIII. t. 12–15). Kiskőrös–Vágóhid dűlő. 7. sír (Pest m.)¹¹⁶ (XVIII. t. 16). Kiskunfélegyháza–Kecskeméti út. 2 db (Bács-Kiskun m.)¹¹⁷ (XVIII. t. 17–18). Kiskunfélegyháza ism. lelőhely (Bács-Kiskun m.)¹¹⁸ (XVIII. t. 19–20). Kiskunmajsa (Pest m.)¹¹⁹ (XVIII. t. 21). Nagykőrű (Szolnok m.)¹²⁰ (XVIII. t. 22). Szalacska (Somogy m.)¹²¹ (XVIII. t. 23). Zengővárkony II/9. sír (Baranya m.)¹²² (XVIII. t. 24). Zilah (Zalau. Románia)¹²³ (XVIII. t. 25). Aquincum (Pest m.)¹²⁴

Mint látható, a Kárpát-medencében az i. u. I. századtól kezdve megtalálható a félhold alakú csüngő használatának szokása. Külföldön is azonos a helyzet, többek között pl. Laa a. d. Thaja¹²⁵ Zalesie,¹²⁶ Finnestorp na Gotlande,¹²⁷ Norvégia ism. lelőhely,¹²⁸ Cserniahovszk mogila¹²⁹ stb. De ezen ékszer keletkezése jóval korábbra tehető, a bronzkorba.¹³⁰ E bronzkori típusok tovább élnek a korai vaskorban s ekkor egy látszólagos szakadás után tűnnek fel ismét a származékánál. E látszólagos kiestést a kelták feltűnésével kell magyaráznunk. A keltáknál is fellelhető e dísz, csak bizonyos más változatban. Egyszóval, véleményünk szerint a fejlődés útján megtalálható szakadatlan használata a bronzkortól egészen a XII. századig.

Mivel nem termelőeszközzel, nem közhasználatú tárgyról lévén szó, hanem egy bizonyos gondolati háttérrel felruházott kultusztárgyról,¹³¹ nem magyarázható meg másképpen az a tény, hogy a Kárpát-medencében és külföldön egyaránt a bronzkortól a XI–XII. századig megtalálhatók ezek a csüngők, csak azzal, hogy függetlenül egyetlen egy néptől — az előfordulási adatok alapján — véleményünk szerint elsősorban a javarészen földművelő foglalkozású és műveltségű népek körében volt használatban. Jellegzetes, nagyáttartó nyomát népeknél használati szokásának nyomát nem ismerjük.

Azzal kapcsolatban, hogy általában kik voltak e csüngők előállítói, csak annyit mondhatunk, hogy biztos történeti adataink nincsenek erre vonatkozóan. Stílus és technikai vizsgálat alapján Hampel,¹³² Arne,¹³³ Niederle,¹³⁴ Vána¹³⁵ annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy a gyártási terület Dél-Oroszország. Ezzel szemben Hampel,¹³⁶ Niederle,¹³⁷ Vána¹³⁸ másik magyarázata is lehetséges, hogy egyes esetekben helybeli — jelen esetben kárpát-medencei — népi ötvösök is készíthettek hasonló példányokat. Ezt támasztanál a németővári (Carnuntum) öntőminta. Véleményünk

alapján ez feltétlenül vonatkozik pl. a dobozi, a székes-fehérvár—demkóhegyi és a mezőberényi sima lemezből készült példányokra, amelyek az öntés útján készített darabok igen egyszerű utánzatai. Esetleg vonatkozhat azokra a példányokra is, amelyeknek megfelelőit a külföldi anyagban nem találjuk (1b:1d és teljes 2. típus). Az, hogy a Kárpát-medencében aránytalanul több félhold alakú csüngő ismeretes mint külföldön, alátámasztani látszik ezt a feltevést, bár minden bizonynyal a külföldi múzeumokban is sok közöletlen példány lappang még.

Végezetül még csak annyit szeretnénk említeni, hogy véleményünk szerint nem véletlen hogy a félhold alakú csüngők használatának időbeli felső határa a XI–XII. sz. Ugyanis tudjuk, hogy e kultusztárgy pogány jellegű. Erre történeti forrásadatunk is van: Tertullianus és Cyprian¹³⁹ III. századi keresztény írók tiltják a félhold alakú csüngők viseletét a babonás, pogány értelmezésük miatt. Azon a területen, ahol e csüngők Európában előfordulnak, a XI–XII. században terjed el, illetve erősödik meg a kereszténység. Kezdetben még megpróbálják „megkeresztelni” e kultusztárgyat, illetve ezen keresztül a gondolati háttérrel: a pogány és keresztény vallás még a kultusztárgyakon is lemérhető módon keveredik egymással. Erre utal a finnországi ismeretlen lelőhelyű és a vladimirskai (XVI. t. 13) példány, amelyen kereszt látható; valamint a csernigovi XII. századi nyaklánc, amelyen 7 db félhold alakú csüngő (XVI. t. 16–22) és 3 db kereszt van felfüggesztve. A kereszténység végleges megerősödése után már nem találjuk nyomát a bronzkortól kezdve folyamatosan használt kultikus tárgynak, hogy emberek viselték volna.¹⁴⁰

Összefoglalva: 1. A félhold alakú csüngők a bronzkortól kezdve a kereszténységre való áttérés idejéig voltak használatban. 2. A sírok és emberábrázolások tanúsága szerint nők és gyermekek viselték — nyakon függve. 3. Minden bizonynyal túlsúlyban csak földművelő népeknél volt viselete használatos. 4. A kárpát-medencei I–IX. századi darabok csak keletről jött népeknél (szarmaták—germánok—avarok) találhatók. 5. A X–XI. századi példányok rokonságot illetve azonosságot mutatnak az észak- és kelet-európai darabokkal, így mind külföldön, mind pedig a Kárpát-medencében elsősorban kereskedelmi árucikkeknek valljuk. 6. Az eredeti mintadarabok s azok öntött utánzatai valószínűleg a dél-országi régi ötvösműhelyekben készülhettek, s egyes esetekben jogosan feltehető, hogy a Kárpát-medencében is készítettek hasonló példányokat. 7. Mivel kereskedelmi árucikk a félhold alakú csüngő a X–XI. században, ezért nem köthető egyetlen egy népeség jellegzetes kulturhagyatékához sem.

Kralovánszky Alán

¹¹⁰ Párducz M., AH 30 (1950) LXXV. t. 3.

¹¹¹ Zoltai L., LA II., DissPann II. 11 (1941) VI. t. 12.

¹¹² Alföldi M., AH 36 (1958) 445., 96. t. 1–4.

¹¹³ Sági K. 1958. évi ásatása. Keszthelyi Balaton Múzeum.

¹¹⁴ Kuzsinszky B., A Balaton környékének archeológiája. (Bp. 1920) 72., 91. t. 11.

¹¹⁵ Párducz M., AH 25 (1941) XXVIII. t. 1–3; XXIX. t. 29.

¹¹⁶ Párducz M., AH 25 (1941) XXVIII. t. 9.

¹¹⁷ Párducz M., AH 25 (1941) XXX. 57; XXXI. t. 61.

¹¹⁸ Kiskunfélegyházi Múzeum.

¹¹⁹ MNMTM. Ltsz.: 7/1949. 2.

¹²⁰ Párducz M., AH 25 (1941) XXII. t. 22.

¹²¹ Paulovics I., Arch. Ért. 80 (1953) XXVII. t. 2.

¹²² Dombay J., Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. (Pécs 1958) XIII. t. 6.

¹²³ MNMTM. Ltsz.: 77/1878.

¹²⁴ Kuzsinszky B., Arch. Ért. 13 (1893) 308.

¹²⁵ Svoboda, I., i. m. 56.

¹²⁶ Fettich N., AH 31 (1951) IV. t. 4.

¹²⁷ Svoboda, I., i. m. 56.

¹²⁸ Franchet, L., Une colonie scytho-alaine en orléans au Ve siècle les bronzes caucasiens du Vendomois. (Paris 1930) 37.

¹²⁹ Третьяков, П. H., Восточнославянские племена. (Москва 1953) 160.

¹³⁰ Fettich N. szíves szóbeli közlése. A sok példára vö. Hampel J., A bronzkor emlékei. I–III. (Bp. 1886–96).

¹³¹ Hampel J., Régibb középkor emlékei Magyarországon. I. (Bp. 1895) 129.

¹³² Hampel J., UT 18.

¹³³ Arne, T. J., i. m. 111.

¹³⁴ Niederle, L., Zivot... 636.

¹³⁵ Vána, Z., i. m. 60.

¹³⁶ Hampel J., UT 18–19.

¹³⁷ Niederle, L., Slovenia... 25.

¹³⁸ Vána, Z., i. m. 60.

¹³⁹ PWRE 13 (1927) 1811.

¹⁴⁰ Mint lőszerszámdísz viszont előfordul a későbbi középkorban. Ezzel egy másik tanulmányunkban fogunk bővebben foglalkozni.

Резюме

В Европе, и в том числе в Карпатском бассейне, лунницы были в употреблении, начиная с бронзового века до XI—XII вв. н. э. По нашему мнению, их носили народы, занимающиеся земледелием и владеющие земледельческой культурой. Местом их производства, как можно предполагать, являлась Южная Россия (Гампель-Арне-Нидерле), но в некоторых случаях мы можем говорить о местных их подражаниях. Отсюда путем торговли они распространились по всей Европе. Изучение показало, что их носили на шее и только женщины или

девушки. По форме и орнаменту лунницу можно определить как культовый предмет плодородия.

Экземпляры X—XI вв., найденные в Карпатском бассейне, показывают близкое родство с европейскими экземплярами этого же времени. Поэтому, и поскольку все 37 их местонахождений расположены вдоль международных торговых путей (рис. 1), мы считаем, что лунница в то время являлась предметом торговли и ее нельзя причислить к культурному наследию ни одного народа.

A. Краловански

BEITRAG ZUR PROBLEMATIK DER HALBMONDFÖRMIGEN ANHÄNGER AUS DEM 10—11. JH. IM KARPATHENBECKEN

Auszug

Die halbmondförmigen Anhänger wurden in der früheren Forschung als charakteristische Denkmäler jener Urbevölkerung betrachtet, die die Ungarn bei ihrer Landnahme (896 n. d. Zw.) im Karpathenbecken angetroffen haben (Hampel—Niederle—Fehér). Andere hingegen meinen, sie könnten auch bei den Ungarn angetroffen werden (László).

Bei einer Revision des archäologischen Fundmaterials aus dem 10—11. Jh., die wir mit Kinga K. Éry vorgenommen haben, kamen jedoch neue Fakten zu Tage, die die ganze Frage in anderes Licht stellen. Die halbmondförmigen Anhänger — die publizierten, wie auch die unveröffentlichten — stammen von 37 Fundorten innerhalb des Karpathenbeckens. Diese Fundorte auf eine Karte projiziert kann beobachtet werden, daß die Fundorte an den wichtigsten internationalen Handelswegen liegen (Abb. 1).

Nach einer Untersuchung solcher halbmondförmiger Anhänger, die mit Münzen oder anderen, zur Zeitbestimmung geeigneten Funden zusammen ans Tageslicht kamen, gelangten wir zur Überzeugung, daß sie — möglichst weite zeitliche Grenzen angenommen — zwischen dem letzten Viertel des 10. Jhs. und dem ersten Viertel des 11. Jhs. im Karpathenbecken üblich waren.

Wie aus den Grabfunden und den zeitgenössischen Darstellungen zu sehen, wurden die Anhänger am Hals — den anthropologischen Daten zufolge hauptsächlich von Frauen bzw. Mädchen — getragen.

Ihrer symbolistischen Form und der Verzierungsweise zufolge halten wir sie für Gegenstände eines Fruchtbarkeitskultes, die in einer sekundären Deutung auch im apotropäischem Sinne Verwendung fanden.

Solche halbmondförmige Anhänger gab es zu dieser Zeit nicht nur im Karpathenbecken, sondern auch im nördlichen Teil von Mitteleuropa und in Osteuropa. Da sie sich bei einer typologischen Untersuchung im Prinzip mit denen aus dem Karpathenbecken identisch

erwiesen, und da sie aus einem sehr großen Gebiet bekannt sind, kann mit Sicherheit festgestellt werden, daß sie miteinander verwandt und wahrscheinlich Warenartikel waren (Abb. 2).

Da die Exemplare, die mit richtiger Granulations- und Filigranarbeit hergestellt wurden, nach Meinung von Hampel—Arne—Niederle südrussische Produkte sind, ist es sehr wahrscheinlich, daß ihre Nachahmungen ebenfalls aus diesem Gebiet stammen. Da jedoch gewisse Typen nur im Karpathenbecken vorkommen und da wir aus Némétóvár (Carnuntum) eine Gußform für halbmondförmige Anhänger kennen, kann angenommen werden, daß einzelne Stücke im 11. Jh. auch im Karpathenbecken hergestellt wurden.

Doch kennen wir nicht nur aus dem 10—11. Jh. stammende halbmondförmige Anhänger im Karpathenbecken, sondern auch ältere: bei den Sarmaten, bei den Germanen, auch bei den Awaren sehen wir sie. Auch sind uns ähnliche Exemplare aus anderen Teilen Europas bekannt. Der Ursprung dieser Anhänger kann letzten Endes auf die Bronzezeit zurückgeführt werden (Fettich); sie stehen dann bis zur Übernahme des Christentums ohne Unterbrechung in Gebrauch.

Unserer Meinung nach waren die halbmondförmigen Anhänger von der Bronzezeit bis zum 12. Jh. besonders bei Völkern, deren Wirtschaft und Kultur auf Landwirtschaft beruhte, verbreitet. Im Laufe des 10—11. Jhs. gerieten sie durch den Handel in größeren Massen in Gebrauch und sind, als käufliche Waren, an kein Volkstum zu binden. Man soll überhaupt behutsam vorgehen, wenn man gewisse Typen von Objekten mit einem Volk in Zusammenhang bringen will: die völkische Zugehörigkeit kann nur dann mit annähernder Gewißheit festgestellt werden, wenn die historischen, geographischen, sprachlichen und anthropologischen, ferner die archäologischen Angaben in Übereinstimmung gebracht worden sind.

A. Kralovánsky

VID KÖZÉPKORI TEMPLOMÁNAK FELTÁRÁSA

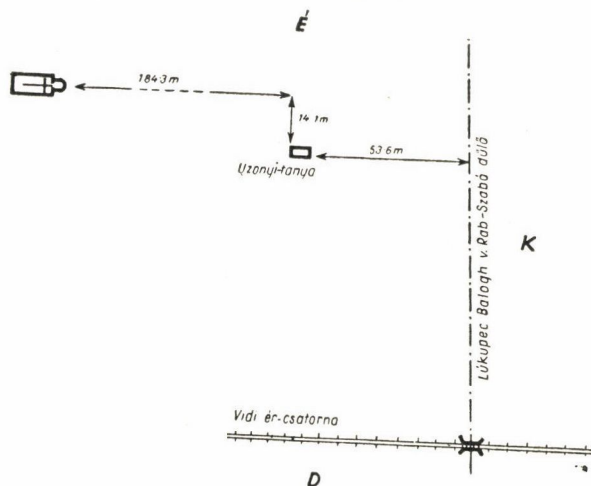
Az alföld ama középkori falvainak, melyeket a másfél százados török hódoltság pusztított el, egyike az akkori Szabolcs megye déli részén települt Vid (Wid Villa Wyd, Vydtheleke, Vydmonostora, Wydegháza stb.) falu, mely Hajdúvid néven a régi falu helyétől távolabb ugyan pár kilométerrel, de napjainkban újra települt, újra épült és 1953 január elsejével újból megkezdte közigazgatási életét, mint önálló község. E falu elpusztulásáról s rács nemzetiségű lakosainak a hajdúk által történt kiirtásáról igen romantikus szóhagyomány él ugyan a környéken, a történelmi valóság azonban ezzel szemben az, hogy a falu még a hajdúk letelepítése előtt elpusztult, a 16. század végén osztozván Szabolcs megye ama több, mint száz más falvának sorsában, melyek az ún. hosszú hadjárat idején a máramarosi tatárbetörésnek lettek áldozataivá, s részben többet fel sem épültek (H. Fekete Péter, Vid története és régészeti leletei). A lakatlanul maradt falu határa Bocskai Istvánnak 1605. december 12-én a 9254 hajdú vitéz részére kiadott oklevelében,¹ mint adomány szerepel, s azon a szomszédos három hajdúváros: Böszörmény, Nánás és Hadház osztozkodott később még; magát a faluhelyet ugyanis a települő hajdúk meg nem ülték, fel nem építették, s e három város birtokolta annak határát egészen napjainkig, amikor az újonnan települt Hajdúvid részére a régi falu-határ egy része közigazgatásilag biztosított, kiszakított.

A volt falu határa ugyan a Bocskai adományozta új birtokos hajdúvárosok kezén is megtartotta mint határrész a régi Vid nevét, magának a falunak fekvése azonban lassan feledésbe ment, nem volt ismert, sőt a határ új birtokosai közül kettő is (Hajdúböszörmény és Hajdúnánás) vitatta, hogy az ő határrészen feküdt annak idején Vid. Dr. Györffy István, a hajdúvárosok településének tudós kutatója úgy vélekedett, hogy Vid a Hajdúböszörményhez tartozott határrészen feküdt; azt írja: „az egykori falu telke nem messze van attól a helytől, ahol a polgári ut a nagypródi legelőre lép.”² E megjelölés azonban csak topográfiai viszonyokra volt alapítva; egyébként is eléggé általános, mert a határ közelebbi részét még égtáj szerint sem jelöli meg.

Vid falu fekvésére nézve biztosabbnak látszó adatot nyújtott egy hajdúböszörményi földrajzi helynév, mely az általában Vidnek nevezett határrész egy darabját „vidi telek”-nek nevezte, és nevezi ma is. Erre vonatkozólag tudni kell, hogy a „telek” megnevezés a hajdúböszörményi köznyelvben sűrűn előfordul a határ egyik-másik részére vonatkoztatva, s minden vonatkozásban szálló, települő helyet jelent, ahol az ember, vagy az emberrel együtt az állat (gulya, ménes stb.) megtelepszik, vagy amelyet, ha ideiglenesen is, de huzamosabb ideig használt megtelepedésre. Ez analógiák alapján a „vidi telek” is szálló, települő helynek volt gondolható már a múltban is, annál is inkább, mert azon a területen téglá- és vakolattörmelék sűrűn került elő az eke nyomán. Hosszú idők óta s ma is szántóföld lévén, mai használata után „telek”-nek nem nevezhető, ha mégis általános a „vidi telek”-nek nevezése, az a megnevezés csak a múltból eredhet. A város földjeinek 1787. évi kimutatásában ezt olvassuk: „Vagyon a városnak actu birtokában a Vidi Praediumon egy szalag föld, mely vidi teleknek nevezetik, mellyet mind eddig mint hogy a földnek mint Dudvás Hellynek kövessége miatt szántással élni nem lehetet; kaszállónak fordítván, mind eddig kaszállással használtatott, melly is Esztendőnként terem 80 Bogja Szénát.”³ (Kőnek a böszörményi köznyelv a téglát nevezi.) A „vidi telek”

nevű határrész ezért és azért is inkább volt gondolható a múltban a falu települő helyének, mert ez központi helyén terül el a vidi határrésznek, míg a Györffy István által vélt hely a szélére esik. E kérdések miatt figyelemmel kísértém minden adatot, minden bármilyen csekélyke maradványt, mely a vidi telekről származott. Mikor azért az 1949. év őszén arról értesültem, hogy az egyik ottani birtokos földjén ismét épületkövet, mégpedig terméskő darabot hozott felszínre az eke, azonnal érintkezést kerestem a földtulajdonossal; Uzonyi Antal földművessel, kiszállottam a helyszínre, ahol a topográfiai adatok a falu ottani településére, az előkerült kődarabok pedig egyenesen a falu egyházának helyére engedtek következtetni nagy valószínűséggel. A földtulajdonos által felszedett terméskövek ugyanis egy alapfalból valók voltak, mely csak templom alapfala lehetett, hiszen a kis Vid falunak más olyan épülete, melynek alapfala terméskőből készült volna, aligha volt.

A sikeresnek ígérkező ásatás közbejött akadályok miatt csak 1950. szeptember 11—14-én volt elvégezhető, eredményét a következőkben foglaljuk össze:⁴

1. kép. A hajdúböszörmény-vidi teleki ásatás helyszínrajza

Рис. 1. План раскопок на хайдубёсёрмень-видском участке

Fig. 1. Levé de plan des fouilles de Hajdúböszörmény-Vidi telek

Feltártuk egy hossz-szentélyes, egy hajós, késő románkori középkori templom alapjait. A templom a „vidi telek” „lukupec” Balogh vagy Rab Szabó dűlőjében az Uzonyi Antal földjén fekszik (1. kép). A templom nem pontosan keletelt, tengelye kissé észak-kelet—délnyugati irányban elhajlik. Teljes hossza a templomnak 15,85 m, a belvilág hossza 14,15 m; szélessége: 6,70, belvilága pedig 5 m. A félkörű apsis átmérője 4,50, a belvilágé pedig 2,80 m. A hossz-szentély hossza 3,90, a hajó hossza: 8,85 m.

Kiástuk a hajó északi falát teljesen 9,70 m, s a folytatásban levő hossz-szentély falat 3,90 m hosszúságban (2. kép). Az apsis félkörének egész árkát szintén feltártuk, s megállapítottuk az alap dőlgöléséből és a törmelékekből az apsis falának biztos helyét, honnan a földtulajdonos az alapfalat az ásatást megelőzően

¹ Az eredeti oklevél Hajdú megye levéltárában, a debreceni levéltárban. Közölve dr. Boldisár K., Bocskai hadi népe. (Debrecen 1906.) 14—.

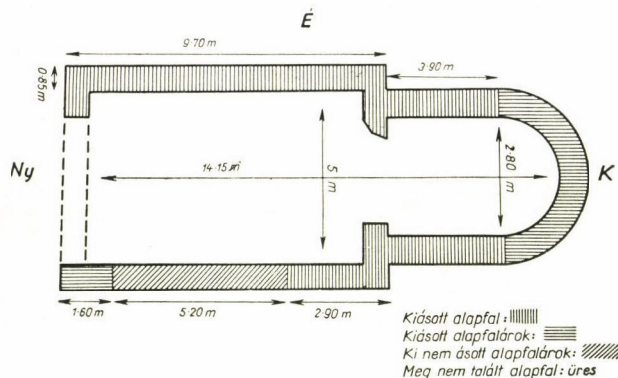
² Dr. Györffy I., Hajdúböszörmény települése. (Szeged 1927.) 7.

³ Hajdúböszörmény város levéltára, a debreceni állami levéltárban.

⁴ Az ásatáson alulírottan kívül részt vettek még: dr. Paulovics István és dr. Kádár Zoltán.

kibányászta. A hossz-szentély déli falát s a hajó déli falából 2,90 m-t szintén feltártuk; az utána következő alapfalárkot, ahonnan a földtulajdonos szintén kitermelte az alapfalat, ásatlanul hagytuk 5,20 m hosszúságban, ellenben ez árok nyugati végéből 1,60 m-t szintén kiástunk, és az alapfal helyét biztosan megállapítottuk.

2. kép. Vid falu templomának alaprajza

Рис. 2. План церкви в дер. Вид

Fig. 2. Plan de l'église du village de Vid

tuk. A hajó északi falának nyugati vége derékszög alatt délnek folytatódván, e folytatódást, mely a bejárati alapfal irányát mutatta, megkezdjük feltárni, azonban az északi hajófal belső oldalától mért 40 cm távolságra a falnak vége szakadt. Bár a feltételezett bejárati fal helyét a déli hajófal nyugati végéig 70–80 cm mélységben kiástuk, az alapfalat meg nem találtuk, sőt még a helyét sem, sem semmi nyomot arra, hogy ott alapfal lehetett. A kiásott árok a bejárati alapfal ittlétét semmivel sem igazolta; törmelék nem volt ott, s hiányzott a döngölés is, amit pedig az apsisnál biztosan meg lehetett állapítani. Ebből azt kell gondolnunk, hogy az északi hajófal nyugati végén levő említett 40 cm-es behajlás nem a bejárati, tehát a nyugati alapfal része, hanem a bejárati alapfalnak még tovább nyugati felén kell feküdnie, miről azonban az ásatás kénytelen beszűntetése miatt már nem tudtunk meggyőződést szerezni. Éppen így nem tudtunk tájékozódást nyerni az esetleges toronyra vonatkozólag sem. E két problémát egy folytatódó ásatás van hivatva véglegesen tisztázni, megoldani.

A templom alapfalai mindenütt nagyméretű, alakítás nélküli, tehát faragatlan, szürkés fehér terméskőből vannak mészhabarássba rakva, e kőzet a debreceni egyetemi és ásványtani intézet megállapítása szerint Tokajhegyalja riolituffaival egyező horzsaköves riolitufa, mely Bodrogkeresztur és Erdőbénye környékéről származhatott.⁵

Ezek az alapkövek kevés eltéréssel mindenütt egyenlő, átlagosan 45 cm mélyen feküdtek a mai felszín alatt, az elhordásuk tehát egyszinten történt, de a valószínűség az, hogy a most feltárt felső részük eredetileg is ezen a szinten feküdt, s az alapfalakból nem is hordtak el, hanem csak a felette, rájuk épített téglafal lett áldozata a romboló emberi kéznek. Hogy a templom felső fala téglából volt, azt igazolja a nagymennyiségű téglatörmeléken kívül, mely a templom egész területén található volt, az is, hogy a terméskő alap felső szintjén találtunk hozzáépített téglákat is. Az alapfal szélessége általában 85 cm volt, ha ennél néhol keskenyebb volt, az a lerombolódásnak a következménye. Az ásatást megelőzően a földtulajdonos által darabokban kibányászott terméskövek néhányán faragás, alakítás nyomai állapíthatók meg, de mint fentebb is írtuk, az alapfal kövei általában

alakatlan, természetes törésű darabok. Ellenben az északi hajófal nyugati végén a simára dolgozott sarokkővön biztosan meg lehetett állapítani a középkori kőfaragó szerszámnak, a fésűs baltának használati nyomait.

Megvizsgáltuk azokat a terméskő darabokat, melyeket a földtulajdonos még előttünk szedett ki a földből. A sima lapvágásokon kívül egyetlen faragott darabot találtunk köztük, mely nem is a fundamentumból, hanem a törmelékből, mely felette volt, került elő, s így valószínűleg a templom felépítményének volt a darabja. Alakja után tekinthetjük valamely keskeny ablakboltozatnak. Félkörös kiképzése bizonyíték az építkezés románkori volta mellett is. A többi köveken ilyen biztosabb korhatározó jelenséggel nem találkozunk. Az alakításra nem is volt szükség, hiszen fundamentumba rakták azokat. Valamelyes vonalszerű bemélyítések itt-ott láthatók, de ezek is oly határozatlanok, hogy még esetleges mesterjegyekre is bajos volna belőlük következtetni.

Mint említettük, az alapfal felett levő fal téglából volt rakva. A törmelék közt talált egész téglák méretei a következők: 30–16–4,5, 30–16–4, 31,5–16–4,5, 30,5–16,5–4,5; a fél téglák szélességi és vastagsági méretei is egyezők az egész téglákéval, de találtunk egy elütő méretű téglatípust is 18–4,5 cm szélességi és vastagsági mérettel. Egész téglában is került elő egy szokatlan méret, és pedig 25–15,5–5,5-ös, ez halványabb színű, s gyengébb égetésű is, míg a többi téglák általában jól égettek, élénk vörös színűek (3. kép).

Maga a templomterület talajrétegződése semmi komolyabb következtetésre sem ad alapot. A rétegződés ez: a mai földszinttől 10–20 cm-ig tiszta termőtalaj, 20–30 cm-ig épületanyag-törmelékes, főként mészhomokos vakolat földdel keveredve, azon alul vékony földréteg, majd ismét hol kevesebb, hol több törmelékkel vegyült termőtalaj. A törmelék rétegben sok volt a feldúlt sírokból származó emberi csont is. A csont és a törmelék elvegyülése az épületrészek feldúltságából származva tisztán a véletlen műve és így fontossággal alig bír. Ennek ellenére az apsis fala nyugati oldalának földrétegződéséről felvételt készítettünk (4. kép).

Mint mondtuk is, a templom egész területén voltak szétszórott emberi csontok, bizonyítékául annak, hogy temetkeztek a templom területén; sírboltépítménynek azonban nyomát sem találtuk. E temetkezéseket a

3. kép. A vidi templom terméskövei és téglái

Рис. 3. Камни и кирпичи на видской церкви

Fig. 3. Les pierre brutes et les briques de l'église de Vid

templom elpusztítása után feldúlták, kifosztották, így érthető csak, hogy sértetlen sírra, temetkezésre egyáltalában nem találtunk, de még csak sírmelléklet se került elő. Két temetkezést mégis leltünk, és pedig mindkettőt a hossz-szentély nyugati végződésében. Ezek közül az északi teljesen szét volt dűlve, hiányos csontmaradványai rendes fekvésükből kimozdítva, s így csak gondolni lehet, hogy a váz eredetileg fejjel nyugatnak feküdt. A másik temetkezés csontváza ettől délre 2,20 m-re feküdt, fejjel nyugatnak. Melléklete nem volt. E csontváz legtöbb része azonban eredeti természeti fekvésében volt, csak a karcsontjai voltak

⁵ A meghatározásért itt is köszönetet mondok dr. Kulcsár László egyetemi adjunktus úrnak.

4. kép. Az apsisárok nyugati oldala
Рис. 4. Западная сторона апсиды
Fig. 4. Le côté ouest du fossé de l'abside

kimozdítva eredeti helyükről. A esontváz férfiúé volt s 85 cm mélységben feküdt a mai felszín alatt. Hossza 172 cm, vállszélessége 75 cm. Sírtéglának nyomára sem akadunk, mellékletül még csak egy ruhagomb sem adódott, amelyből valamelyes következtetést vonhattunk volna le (5. kép).

Apróbb leletünk is alig van tehát; ami van, azok is kisebb értékűek. Az apróbb leletekből a vasszegeket vagy azok töredékeit említjük. Ezeket mind a templom belső területén, mind azon kívül is rendszertelenül szétszóródva találtuk. Mivel az emberi esontdarabok is hasonló szétszóródottságban fordultak elő, e szegek koporsószegek lehettek. A szegek teste többnyire téglalapú gúla alakú, de van köztük négyzetes gúla alakú is. Néhány ép szeg hosszúsága 62–88 mm között változik, s a legtöbb erősen rozsdásodott. A szegfej téglalap alakú, hossza 15–20 mm (6. kép 4–5.).

Egyetlen érdemesebb lelet egy rézből készült övfogalat a végén csattal. A fogalat hossza 35, szélessége 30 mm. A két fémlap közé foglalt szíj vagy szövet, a fogalat végén két kis akla szeggel volt a fogalat két lapja közé erősítve, ezek egyike a fogalatba most is benne van. A másik végén a fogalatnak 40 mm hosszú és 25 mm széles peckes csat van. A fogalatnak két oldalt emelkedett és fonadékot utánzó pereme van, közepén pedig hosszirányban futó, egymástól 10 mm-re levő, vonalat alkotó kicsi gömbök között hegyükkel kapcsolódó szívsortozat díszíti (6. kép 3.).

További lelet egy 80 mm hosszú, 15 mm széles, csúcsban végződő rézlemez vége, s egy másik trapéz alakú tört lemezdarab, melynek azonban a szélessége 25 mm. Sem egyiken, sem másikon semmi díszítmény nincs. Talán koporsódíszítésre szolgáltak.

Ez minden, amiről az apróbb leletek tekintetében beszámolhatunk. Az ásatási terület mellől való, mint lelet egy, a földtulajdonos felesége által talált rézgyűrű. Ez vékony hengeres testű zárt karika, réz ötvözetből, melyre ugyancsak vékony kör alakú rézlemez van ráforrasztva fej gyanánt. A fejnek csak fele van meg, a fele le van törve (6. kép 2.). A gyűrű átmérője 25, a feje pedig 21 mm. A fejen geometriai alakot sejtető vonaldíszítés van bemélyítve. Az ásatás közelében találták, a szántás hozhatta felszínre, és vitte tovább.

Az ásatás színhelyétől kissé távolabb, de szintén a falu valószínű területén, került elő egy másik gyűrű is (6. kép 1.). Ez lapos rézkarika, mely tetején kissé szélesedik, tetején laposra nyomott, ez alkotja a fejet. Átmérője 20 mm, vastagsága 15 mm. A fejbe mély

rovátkák és vonalak vannak vésve, ezek azonban semmi határozott alakot nem mutatnak. Ilyen hosszirányú mélyített rovátkák vannak a gyűrűfej két oldalán is, és pedig két sorban, a felső sorban 5–6, az alatta levőben pedig 2–2 rovátka van.

Megállapítottuk azt is, hogy a templom mellett és közeli környékén a felszínen is sok téglatörmelék van, melyet az eke hozhatott felszínre, és hordott tovább, tovább. A templom területéhez csatlakozni látszó távolabbi területen viszont téglatörmelék nincsen, ellenben vékonyfalú, vörös, késői középkori cserépdarabok itt elég sűrűn találhatók, ami bizonyítékul szolgál arra, hogy ez a terület az elpusztult falu helye. Ez edénydarabokból is gyűjtöttünk; sajnos ezek csak apró peremszelek, középkori eredetük azonban megállapítható. Ezeket a mázatlan edénydarabokat a többé vagy kevésbé kihajló perem alatt körben futó domború és egy néhány-nál élben találkozó gyűrű díszíti csupán. Egy edénydarabot az egész felületen körben futó enyhe dudorodású bordázat teszi a többtől különbözövé. Egy csuportfenék és egy másik fenékdarab a korongon történt készítményt igazolja. Anyaguk a cserépeknek jól égetett agyag. A bordázott edényoldal szürkésfehér színű.

Abból a körülményből, hogy téglatörmelék csak a templom környékén található, arra következtethetünk, hogy téglát a templom és a templom közvetlen közelében volt épület, esetleg rendház, paróchia építéséhez használtak csak. A falu házai és egyéb épületei sárfallal vagy a legjobb esetben vályoggal készültek. Ezeknek falmaradványai a századok folyamán termő talajjára porladtak, a házak mélyebben fekvő alapjait, az alapdöngöléseket azonban egy rendszeres ásatás, mely a falu területét lenne hivatva feltárni, minden valószínűség szerint meg tudná állapítani.

5. kép. A déli sír
Рис. 5. Южная могила
Fig. 5. La tombe sud

A feltárt templom analógiai kapcsolatait keresve a környéken feltárt középkori és románizáló templomokkal, a következőket állapíthatjuk meg:

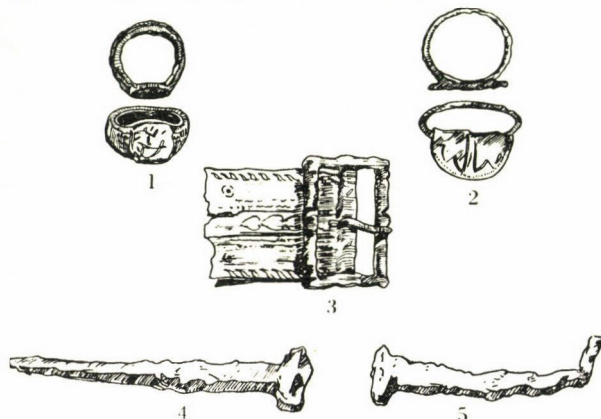
Templomunkkal teljesen egyező középkori templom a környéken egyetlen egy sínes. Szerkezetét tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy szentélymeghosszabbítás, hossz-szentély a Debrecen környékén feltárt templomok közül csak a monostorinál⁶ és a hortobágy-görbeháti⁷ templomnál van, ezek kivitelezése sem egyezik meg azonban a vidivel. Míg ugyanis a vidi templom szentély-

⁶ Zoltai L., Települések, egyházas és egyházatlan falvak. (Debrecen 1925.) 44.

⁷ Ecsedi I. – Sőregi J., A debreceni Déri Múzeum évkönyve. (Debrecen 1934) 103—.

záródásának egyenes folytatása a szentély és a hajó közé iktatott szentély-négyszög fala, addig ez a monostori templomnál csak a déli oldalon van meg, az északi hossz-szentély fal ellenben kiszögellik, minek következtében a hossz-szentély nemcsak részarányosságát veszítette el, hanem szélesebb is lett a szentélynél, vagyis a monostori templomnak csak a déli fele egyezik meg a vidi templom déli felével, az északi már nem. Még nagyobb az eltérés a hortobágy—görbeháti templomnál, mert itt a félköríves szentélyzáródás egyik fala sem fut egybe a hossz-szentély falával, ez utóbbi nemcsak az északi oldalon, mint a monostorinál, hanem a délin is kiszögellik, miáltal a hossz-szentély szélessége nemcsak az északi, hanem a déli oldalon is nagyobbodást nyer. Végeredményben tehát a vidi templom alaprajza, ha vannak is egyező vonások, sem a monostorival, sem a görbehátiával nem egyezik meg, s így egyedülálló alaprajz ezen a vidéken.

6. kép. Apróbb leletek a templom területéről
Рис. 6. Мелкие находки с территории церкви.
Fig. 6. Menues trouvailles du territoire de l'église

Csak a szentély, a szentélynyúlvány és a hajó kapcsolódását véve figyelembe templomunk a hozzá földrajzilag is legközelebb eső hajdúböszörmény—zeleméri templommal egyezik meg, mert a hajdúböszörmény—zeleméri templom apsiszáródása a hossz-szentély falával teljesen egy vonalba esik, viszont a templom szerkezetében meglevő gótikus részletek megakadályozzák a templomok alaprajzának további egyezését. A zeleméri templomnál kétségtelenül észlelhető egyéb különbséget (torony és sekrestye) az összevetésnél nem tartom fontosnak, mert a vidi ásatás befejezetlensége folytán nem lehetetlen, hogy a vidi templomnál sem hiányoztak ezek a részletek. Szinte kínálja itt a torony létének feltételezését a templom termésköböl való alapozása, amely biztos bázisul szolgálhatott a toronynak is. Ennek folytán joggal feltételezhetjük, hogy volt is tornya a feltárt templomnak. De e mellett szól a vidi egyház monostor rangja is, mely az előkelőbb templom termésköböl való alapozását is magyarázhatja. Igaz, hogy a környéken

levő templomok közül csak a zelemérinek, s esetleg a görbehátiának volt tornya, ez azonban abban lelheti magyarázatát, hogy a templomok alapozásánál a döngölt agyag szerepel, mely toronyalapnak kevésbé mutatkozó alkalmasnak. Azonkívül a falvak lakóinak csekélyebb száma és anyagi ereje is hozzájárulhatott a torony elmellőzéséhez. Ha egy pótásatás a vidi templom tornyát igazolja, úgy a templomot a zeleméri templom testvérenek minősíthetjük, illetőleg építésének korábbi volta folytán mintájának.

Az Álföld távolabbi templomaival összehasonlítva a vidi, egyezést szintén nem találunk, de hasonlóságot igen. Három ilyen nyújtott szentélyes templomot említhetünk meg. Ilyen a mezőkopáncsi⁸ (Csanád megye), a borbásszállási⁹ (Pest megye) és a csomorkányi¹⁰ (Csongrád megye). A mezőkopáncsi templom szentély-hosszabbítása mindkét oldalra kiszögellik, kiszélesedik; a borbásszállási hossz-szentélyének fala, mint a vidié is, egyenes folytatása az apsis záródásának, de az északi hossz-szentélyfal rövidebb, mint a déli, ami miatt a szentélynyúlvány asszimetrikus is, s így ezek csak hasonlóak a vidi templom alaprajzához. Egyezni azzal teljesen csak a csomorkányi egyezik, melynél a félkörös apsis záródásához egyenes folytatásként csatlakozik mindkét oldalon a szimmetrikus szentélynyúlvány, ahhoz pedig kiszögeléssel a hajófal. A különbség a csomorkányi és a vidi alaprajz között e tekintetben csak annyi, hogy ez a kiszögelés a vidi templom hajófalánál nagyobb. E három románkori templom még abban is különbözik a vidiétől, hogy mindenkinek támpillérei vannak, sőt a csomorkányinál még a sekrestye is, de míg a sekrestye a vidi templomnál is előkerülhet még, másrészt a támpillérek lehetnek későbbi hozzáépítések is. A fentiek alapján a vidi templomot mint szentélynyúlványos, románstílusú egy hajósat e templomok csoportjába, az alföldi falusi templomtípusok közé sorozhatjuk be azzal a megjegyzéssel, hogy építési ideje az említett templomokénál feltétlenül előbbre tehető, s nem tehető későbbre a 13. század végéig.¹¹

A templom feltárása felvetette természetesen azt a problémát, hogy hol feketett, mely irányban terülhetett el maga a falu. A terep bejárása alkalmával a felszín tüzetes megvizsgálása után elfogadhatónak tűnik fel az a vélemény, hogy a mai dűlőhatárok megfelelhetnek a középkori határoknak is, továbbá, hogy a templomhoz, vagyis a faluhoz tartozott az a terület is, mely az ásatás helyétől nyugatra fekszik, s ettől egy észak—déli hajlás által van elválasztva, úgyszintén kelet felé is a mai „lukupec” Balogh (Rab-Szabó) dűlőig terjedő terület is. Eszerint a falu fekvése kelet—nyugati irányú lett volna.

A vidi templom feltárásával a múltban eléggé köznyösen kezelt középkori régészeti kutatásunk egy szerény lépéssel előbbre haladt, az elért eredmény biztos kiindulási alapul szolgál Vid falu elengedhetetlenül elvégzendő felkutatásának is. Ennek megtörténte nemcsak helyi, helytörténeti tekintetéből, hanem országos érdekből is kötelesség, mert ennek nyomán betekintést nyerhetünk az alföldi parasztfalu ma még alig ismert középkori életébe.

H. Fekete Péter

⁸ Dolg 12 (1936) 222.

⁹ Szabó K., Az alföldi magyar nép műv., tört., emlékei. BHH 3 (Bp. 1938) 13.

¹⁰ Arch. Ért. 14 (1894) 135.

¹¹ Ez alföldi templomokkal való egybevetésre dr. Kádár Zoltán hívta fel figyelmemet; fogadja érte köszönetemet.

SZEMLE

DIMITER DECSEV

1877—1958

1958. szeptember 3-án elhunyt Dimiter Decsev bolgár akadémikus, nagyképzettségű klasszika-filológus, a thrák nyelv és vallás kérdéseinek legkitűnőbb ismerője, jeles epigráfus, településtörténész és helynévkutató. — 1877. szeptember 10-én Szvistovban született. Gimnáziumi tanulmányait Szófiában befejezve, a göttingeni egyetemen klasszika-filológiai tanulmányokat folytatott, majd egy évtizedes szófiai gimnáziumi tanárkodás után, 32 éven keresztül az egyetemi oktatásban vesz részt: a latin nyelv lektora, docense, végül a latin filológiai tanszék vezetője volt. — Sokoldalú tudományos irodalmi működésére elégnéhány rövid adattal rávilágítanunk. Már 1904-ben megírt „De tragoediarum Graecarum confirmatione scaenica ac dramatica” c. doktori értekezése Decsev kitűnő klasszika-filológiai felkészültségéről tanúskodik. 1915-ben G. Kacarovval közösen írja meg az „Извори за старата история и география на Тракия и Македония” (Thrákia és Makedónia őstörténeti és földrajzi forrásai) c. művet. Ez a munkájuk 1949-ben bővített kiadásban is megjelent. Számos nagyfontosságú bolgár középkori történelmi műve közül talán a legkiemelkedőbb alkotása a „Responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum” kritikai kiadása (1938), új fordításban, szövegmagyarázattal; igen érdekes még 1923-ban

megjelent „Едно средновековно описание на българските земи” (Középkori leírás a bolgár földről) c. munkája, amely egy fontos XIV. századi bulgáriai útleírás — Decsev kommentárjaival kiegészített — fordítása. Több dolgozatában foglalkozott a római irodalommal; számos jelentős művet szentelt a thrákok őstörténetének, származásuk, vallásuk, nyelvük kutatásának; mint egyik legnagyobb bolgár epigráfus, több mint 20 munkában foglalkozik görög és latin feliratokkal, katonai diplomákkal. Igen jelentős a madarai lovas szikladombormű kutatás-története szempontjából G. Kacarovval együtt megírt dolgozata [C6. Мадара I. (Madara gyűjteményes kiadás I.) 1934. 419—428.], amelyben a feliratok megfejtésének revízióját ajánlja. A régészeti és történelmi munkák egész sora fűződik nevéhez. Élete két főműve a közelmúltban jelent meg: „Характеристика на тракийския език” (A thrák nyelv jellegzetességei) 1952. és a bécsi Tudományos Akadémia kiadásában „Die thrakische Sprachreste” (1957) c. hatalmas kötete, amely a thrák nevek teljes corpusát tartalmazza. Az elmúlt évben, 80. születésnapja alkalmából bolgár és külföldi barátai és tanítványai 90 tudományos dolgozatot magábanfoglaló gyűjteményes kötetet állítottak össze tiszteletére. Az emlékkönyv megjelenését azonban már nem érthette meg.

GAVRIL KACAROV

1874—1958

1958-ban Thrákia és Makedónia antik történetének másik nagy ismerője, Gavril Kacarov akadémikus is elhunyt. Ő volt egyben Bulgária és Észak-Balkán földje őstörténetének legkitűnőbb kutatója. — Általános iskolai tanulmányait szülővárosában, Koprivsticán, a gimnáziumot Szófiában végezte. 1894—1899 között ösztöndíjként antik történelmet hallgatott a lipcei egyetemen. Még mint fiatal kutató a mai Bulgária általános történelmi jelentőségének és szerepének megértésére törekedett, egyben tüzetes vizsgálat tárgyává téve azokat a jellegzetességeket, amelyek Bulgária és egyáltalán az Észak-Balkán történelmi fejlődését Görögország és Itália rabszolgatartó társadalmi viszonyaitól megkülönböztetik. Ezekkel a tanulmányaival kapcsolatban revidálta és kritika alá vette Bulgária és Makedónia olyan antik feliratos emlékeit, amelyek korábbi megfejtése és értékelése nem volt kielégítő. — Jelentősebb művei: „Принос към старата история на София” (Szófia őstörténete) 1910, amely egyben doktori értekezése volt

a szófia egyetemen; „Битът на старите траки според класическите писатели” (A thrákok származása a klasszikus írók tudósítása szerint) 1913, amely munka 1916-ban bővített kiadásban német nyelven is megjelent. Számos cikkében Bulgária történetének, régészetének, földrajzá-
nak, topográfiájának jelentős mozzanatait örökíti meg. Dolgozatai főként a thrák vallás kérdéseivel foglalkoznak. 1936-ban a Pauly—Wissowa Reallexion keretében jelenik meg sok részlettanulmányát összefoglaló „Thrák vallás” c. monográfiája, két évvel később nálunk a Diss. Pann. köteteként „A thrák lovasisten kultuszának emlékei Bulgáriában” c. műve. — Irodalmi munkássága mellett több évtizedes egyetemi tanári működése folyamán rendkívüli előadói és pedagógiai képességével tűnt ki. — Hosszú ideig töltötte be a Bolgár Tudományos Akadémia titkárnak a tisztét. A bolgár Akadémia kétkötetes emlékkönyvet szerkesztett tiszteletére (1950, 1955), bolgár és külföldi tanítványai és barátai dolgozataival. 1953-ban jelent meg tudományos működésének teljes bibliográfiája.

NIKOLA MAVRODINOV
1904—1958

1958. február 28-án elhunyt Nikola Mavrodinov jeles bolgár régész és műtörténész, a Bolgár Tudományos Akadémia levelező tagja. — 1904-ben Tutraikanban született. Általános iskolai tanulmányait Gorna Orehovicán, a gimnáziumot Szófiában végezte, majd az egyetemet Liege-ben és Gandban, ahol jeles egyiptológusoknál és műtörténészeknél építészetet, történelmet és régészetet hallgatott. 1926-tól különböző beosztásokban a szófiai régészeti múzeumban teljesít szolgálatot, 1944-től az intézet igazgatója, 1949-től haláláig a művészettörténet professzora. — Tudományos munkásságát az ókeresztény festészet tanulmányozásával kezdte meg, majd a bolgár középkori építészet emlékeivel foglalkozott. Ennek kapcsán számos jelentős templom és kolostor feltárásában vett részt. A legbehatóbban azonban a bolgár művészetrel, az ősbolgárok műveltségének és művészetének történetével foglalkozott. E stúdiuma keretében vett részt 1929-ben az endzei halomsírok feltárásában, ahonnan a híres ősbolgár férfi és női sírszobor előkerült. Hosszú évek anyaggyűjtése után 6 éven keresztül dolgozott

nagyszentmiklósi kincs-tanulmányán, amely az A. H. XXIX. kötetként jelent meg. 1932-ben Fehér Gézának a múlt század nagy Balkán-kutatójáról, Kanitz Fülöp Félixről írott monográfiájában Mavrodinov írta a függelékét „Kanitz mint műtörténész” címmel. Már az ősbolgár művészet nemzetközileg elismert szakembere, amikor 1934-ben, ill. 1936-ban részt vett a Szófiában és Rómában megrendezett bizantinológiai kongresszuson. 1936—1937-ben a Sorbonne-on tart előadásokat a bolgár építészetről. 1943—44-ben két nagy munkát írt: „Старобългарската църковна архитектура” (Az ősbolgár templomépítészet) és „Боянската църква и нейните стенописи” (A bojánai templom és falfestményei). — Az elmúlt másfél évtizedben régészeti munkásságához fűződik a nagy szozopoli (Apolonia), továbbá a pliszikai és preszlávi újabb ásatások. — Az ősbolgár művészet kutatása mellett Mavrodinov eredményesen foglalkozott a modern bolgár képzőművészettel is, és számos kritikai munkát jelentetett meg ebben a tárgykörben.

IVAN VELKOV
1891—1958

1958. május 10-én elhunyt Ivan Velkov neves bolgár régész. 1891. május 19-én Bajlovoban született. Gimnáziumi tanulmányait elvégezve a bécsi egyetemen régészeti és őstörténeti tanulmányokkal foglalkozott, itt szerezte meg doktori diplomáját is. 1920-tól a szófiai Régészeti Múzeum munkatársa, 1938-tól igazgatója, 1944—46-ban a Műemlékek Orsz. felügyelője. — Négy évtizeden keresztül — mint az antik régészet, epigráfia és bolgár őstörténet kitűnő művelője — a régészeti emlékek százait közölte (antik szobrocskákat, feliratos köemlékeket, katonai diplomákat stb.). Pályája elején jelentős munkája a meszemvriai bazilika feltárása volt. Ez az épület szinte az egész középkor folyamán szoros kapcsolatban állott a bolgár történelemmel. Majd néhány évvel később, amikor a madarai lovas szikladombormű feliratának tanulmányozásával egyidejűleg nagyszabású ásatások kezdődtek, Velkov a madarai fensíkon jelentős ősbolgár temetőt, a faluban

pedig nagy római villát ásott ki. Nevéhez fűződik az észak-bulgáriai Szadovec gót erődítményének, valamint más lelőhelyeken római utak és települések maradványainak feltárása is. A legnagyobb jelentőségűek azonban thrák temető-ásatásai: a halomsírok anyagáról számos dolgozatban számolt be. Ásatásai és terepbejárásai alapján jelentős új megfigyelésekkel gazdagította a thrákok történelmére és anyagi kultúrájára, vallására vonatkozó eddigi ismereteinket. Nagy érdeme, hogy igen sok új adattal bővítette ki Bulgária régészeti térképét. Történeti munkáiban főként a bulgáriai görög kolonizáció és római terjeszkedés kérdéseivel foglalkozott. Fenti tudományos munkássága mellett lelkes művelője volt a tudomány népszerűsítésének: a legkülönbözőbb történeti és régészeti tárgykörből merített könyvek, cikkek, útikalauzok, kiállítási vezetők stb. jelentek meg tollából. Nevét mintegy 500 műve teszi emlékezetessé.

Ijj. Fehér Géza

AZ V. NEMZETKÖZI ŐSRÉGÉSZETI ÉS KORATÖRTÉNETI KONGRESSZUS HAMBURGban

Az Union International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques világszervezete 1931-ben alakult. Alapszabályai szerint minden második évben állandó bizottsági ülést, minden negyedik évben kongresszust tart más-más ország egyik kijelölt városában. A londoni és oslói kongresszus után — ahol 1936-ban magyar szakemberek két utolsó előadása elhangzott — 1940-ben Budapesten kellett volna üléseznie. A III. kongresszust részleteiben is előkészítő varsói állandó bizottsági ülést a már nagyon feszült európai külpolitikai helyzet, magát a kongresszust pedig a már eszeveszettül tomboló második világháború akadályozta meg. 1949-ben, az oslói egyhangú határozattal szerzett jogon, meg lehetett volna tartani a budapesti kongresszust, amelynek előkészítő állandó bizottsági ülését 1948 júniusában Koppenhágában meg is tartottuk, és azon a magyar régészetet ketten is képviselve, a régi barátok segítségével a meglazult szálakat sikerült is újra megerősíteni. Közbejött akadályok miatt azonban a kongresszus elmaradt, és azóta, tudományos munkánk nagy kárára, a szervezet további munkájában — bár az állandó bizottságban négyen képviseljük Magyarországot — nem vettünk részt.

Zürich és Madrid után az idén, augusztus 24—30-a közt Hamburgban ült össze az V. kongresszus, amely minden eddiginél nagyobb szabású volt, s amelyen a szervezet fennállása óta először a szovjet régészet képviselői is megjelentek — akiknek az unióhoz csatlakozását a koppenhágai ülés éppen a budapesti kongresszustól várta —, s előadásaiikkal belekapcsolódtak a munkába, és ezzel az angol, francia, német, olasz és spanyol nyelvek sorába az orosz is csatlakozott, mint az előadások nyelve, fenntartva a hivatalos ügyek intézésében és az állandó bizottság ülésein a francia nyelv jogát.

Nyíltan meg kell mondanom, hogy ennek a kikapcsolódásnak — sajnos — nem emefer értékű következménye van. Nemcsak az 1949-re tervezett kongresszus maradt el, hanem beláthatatlan időre elcsúszott a meghívás lehetőségétől. 1949-ben a háborútól annyi kárt szenvedett Európában a romokat már eltakarított és az újjáépítésben előrelendült Budapesten, az újra — ha csak hevenyészetten is — felállított múzeumokkal karöltve meg lehetett volna rendezni a nemzetközi kongresszust, de ma, amikor a résztvevők igényei az ideivel együtt utolsó három kongresszuson elképzelhetetlen módon megnövekedtek, csak távoli álmodni lehet, amelynek valórávávási kísérletébe sem szabad a népgazdaságot belevágni.

Meggyőződésem, és ebben most szerzett tapasztalataim is megerősítenek, hogy a tudományos résznek régészeinkre háruló feladatait ugyanazon a színvonalon el tudnánk végezni, múzeumainkkal meg különösképpen is megállanánk a helyünket, de az előkészítés és kivitel költségeit nagyon hosszú ideig nem vállalhatjuk.

Fáj ennek kimondása nekem, aki, mint megválasztott elnök vezettem volna a III. kongresszust, és azzal együtt vállalni kellett volna minden vonatkozásban az erkölcsi felelősséget, de ha fáj is, kötelességet teljesítetek a fáradságos úton szerzett tapasztalatok árán megismert igazság őszinte megmondásával.

A magyar régészet ez alkalommal a két első kongresszusnál nagyobb küldöttséggel volt képviselve. Mozsolics Amália saját költségén, Nemeskéri János a kieli embertani kongresszusra utaztatásban, magam a Magyar Tudományos Akadémia küldötteként vettem részt, amiért ezúton is őszinte köszönetemet fejezem ki. Mind a hárman, különböző szakosztályokban előadást is tartottunk. Magam B. Kutzán Idával együtt végzett kutatásunk eredményeiről számoltam be: „Angaben zur Chronologie der ungarischen Kupferzeit” címen, jelentős számú hallgatóság előtt. — Mozsolics Amália: „Die Frage der Lausitzer Kultur in Ungarn”, Nemeskéri János: „Die Anthropologie der Kupferzeit in Ungarn” e. előadásával vett részt a munkában.

Nem mulaszthatom el annak megemlékését, hogy nevezetteknek kívül még hét magyar régész jelentett be előadást. Közülük ketten: László Gyula és Bóna István egyetemünk kötelékébe tartoznak. Előbbi: „Bestattungen bei den Ungarn der Landnahmezeit”, utóbbi: „Die historischen Problemen der ungarischen Bronzezeit” címen tartotta volna előadását, illetőleg előadásait magam olvastam volna fel. Minthogy azonban a kéziratok kivonatát az előírt időre nem sikerült kiküldeni, a két nagy érdeklődéssel várt előadás csak a végleges tárgysorozaton és a hirdető táblán szerepelhetett.

Hasonló sors érte Vértés László: „Das Würm — 1/2 — Interstadial, Wendepunkt des Paleolitikums”, Nagy Tibor: „Die Glaubensformeln von Niké — Rimini und Konstantinopel und die führende Rolle des panonischen Episcopats in den Jahren 359 — 360.”, Csallány Dezső: „Die Gepiden in Ungarn”, Sümegey Vera: „Das Problem der Wagengefäße” és Szentlélek Tihámér: „Ausgrabungen in Savaria” c. meghirdetett előadását. És ezek az előadások még nem mutatják a magyar régészet teljes felkészültségét.

A személyi vonatkozásokat legyen szabad azzal lezárnom, hogy két állandó bizottsági ülésen egyedül, később még két ülésen Mozsolics Amáliával együtt vettem részt, és mind a tárgyalások menetében, mind a külön megbeszélésekbe belekapcsolódtam. Az újkőkori szakosztály egyik ülését mint elnök vezettem, és a vitában is részt vettem.

A résztvevők száma általában jelentősen túlhaladta az előző kongresszusokét. Ennek megfelelően az előadások száma is lényegesen nagyobb volt. Ez alkalommal valóban a világ minden részéből, 56 országból közel hétszázan gyűltünk össze. Négyszázán idegen országból.

A hamburgi egyetem nyolc, menedékes padokkal és vetítő-berendezéssel állandóan felszerelt helyiségében tartott előadások 8 szakosztályban folytak. Éspedig: általános és módszertani; természettudományi határterületek; őskőkor és középsőőskőkor; újkőkor; bronzkor; vaskor; római és népvándorlaskor; viking- és szlávkor; a IX. szakosztály, amely az óvilágon kívüli területek régészeti és etnológiai kérdéseivel foglalkozott, a Museum für Völkerkunde und Urgeschichte kis előadótermében ülésezett.

Ha volt is a kongresszusnak meghatározott célkitűzése, amely elsősorban az Égei-tenger környékének európai hatását vizsgálta, bőségesen nyílt alkalom kisebb jelentőségű, de legtöbb esetben összefoglaló jellegű előadások tartására is. Bár már régen felmerült az a kívánság, hogy az előadások szervezésében csatlakozzanak néhány előre meghatározott témakörhöz — és erről az állandó bizottság záró ülése újabb határozatot is hozott —, elég sok volt a kisebb nyilvánosságra igény jogosult előadás is, ha még olyan szép felkészültséggel foglalkozott is egyébként érdekes, de igénytelen leleteivel.

A 276 előadás gazdag anyagából a tagok válogathattak saját érdeklődésüknek megfelelő, kutatási területeikkel szorosan összefüggő előadások közül. Sajnos, gyakran megesett, hogy ugyanarra az időre estek az előre kiválasztott előadások, ami a négy és fél napos tárgyaláson nem is lehetett másként.

Az előadásokról — minthogy azok előre beküldött rövid tartalmát nem kaptuk meg — egyelőre csak annyit, hogy az idegen világrészek összehasonlító anyagával, a történeti értékelés kérdéseivel, világviszonylatban szemléltető térképezéssel, kronológiai kérdésekkel, pollenanalízissel, C 14-es eljárással, fémvizsgálatokkal foglalkozók kívül az emberrel — mint a különböző kultúrák hordozójával —, de az ember életmódjával foglalkozók is szép számmal akadtak.

Minden előadás — bármilyen jelentős vagy igénytelen lett is legyen — csak a szakosztályokban kapott helyet. A kongresszust nyitó és záró ülés — a kialakult gyakorlatnak megfelelően — merőben adminisztratív

jelleget volt, s a meghalt tagokról szóló rövid megemlékezésen kívül az állandó bizottság javaslataival foglalkozott.

Magam elsősorban azokat az előadásokat hallgattam meg, amelyeket a Kárpát-medencében és közvetlen szomszédságában dolgozó cseh, jugoszláv és osztrák régészek tartottak. De meghallgattam az angol, cseh, francia, svájci és szovjet régészek saját területük anyagával vagy elméleti kérdésekkel foglalkozó előadásait is. Amennyiben ezek ásatásokkal foglalkoztak, sok értékes technikai és módszertani kérdésre is — akarva, nem akarva — felvilágosítást adtak.

A kongresszus állandó bizottsága — amelyben Magyarország 1931 óta állandóan képviselve van — négy ülésen intézte a munka szervezésével kapcsolatos kérdéseket. Tárgyalta az országoként készítendő anyag-
leltár (Inventaria Archeologica), a hat nyelvű szakszótár (Dictionaire Polyglotte), az őskőkori bibliográfia és a bronzanyag vegyi vizsgálatainak kérdését. Ezek egyöntetű feldolgozása nagyban elősegíti a közös szempontú munka elvégzését. A megfelelő munkaközösségekben (Inventaria, Bibliographia) a magyar régészet is elismert súlyának megfelelően végre helyet kapott, és ezzel a tíz évi távolmaradás okozta előnytelen helyzetéből megszabadult.

E munkák közt különösen jelentős az első, amely az Unesco költségén megjelenő, kimondottan anyag-
közlő füzetivel olyan céllal indult meg, hogy évenként több füzetben megjelenve, egy-egy újabb hiteles leletet ismert meg a valóban széleskörű tudományos nyilvánossággal. A magyarországi első füzetet Kalitz Nándor aspiráns készíti elő az őskori régészeti tanszéken. Külföldre juttatásának remélhetőleg — mivel az Unesco magyar bizottsága már működik — nem lesz akadály.

A Dictionaire Polyglotte munkájában mi természetesen nem vehetünk részt, de bennünket is érint két szempontból. Érint az idegen nyelvek egyöntetű használatát, de azért is, mert ez a sok igényt kielégítő kiadvány elvi alapja lehet a régén óhajtott régészeti szaknyelv szótárának elkészítéséhez is, amelynek összegyűjtése az ősrégészet területéről már régén befejeződött a tanszéken. Ennek az anyagnak a többi szakokra kiterjesztésével, kiegészítésével és feldolgozásával egyszer el fogjuk érni, hogy egymás magyar nyelven írt közleményeit minden nehézség nélkül megértjük, és magunk is ilyekezünk ezen a nyelven írni.

Még egy negatív munkát kell megemlítenem. Egyik tanulmányút, a főtitkár közvetítésével megbeszélést folytattunk a jugoszláv régészekkel. Javaslattal terjesztettek az állandó bizottság elé az Unió belül megalakítandó balkáni blokk szervezésére, amelyben Jugoszlávia, Románia és Magyarország vennének részt. Ezzel a már benyújtott, de most külön tárgyalt javaslattal szemben éppen az Unió szellemében, de területi és tudományos szempontból is állást foglaltam. Nem tartottam ugyanis lehetőséget, hogy egy olyan szervezet, amelyben immár valamennyi olyan állam képviselve van, ahol a régészetet komolyan művelik, földrajzi vagy politikai egységek szerint széttagolódjék. Hogy a Kárpát-medence minden népével közös tudományos problémáink, érdekeink és kutatóinknak vannak, azt józan ésszel senki se tagadhatja, de ezeknek a megoldása helyi jelentőségű lévén, az illetékes akadémiai intézeteken és múzeumokon keresztül helyes és lehetséges. Van már rá példa, hogy kisebb konferenciák tárgyalják a közösen megoldandó feladatokat, szép eredménnyel. Külön területi blokkok kialakításának lenne ez a kezdete, amely egyáltalán nem kívánatos. Megnyugvással láttam, hogy az állandó bizottság csaknem szószó szerint a magam érvelésével utasította el a javaslatot.

A napirend általában öt órát foglalt el, de ehhez több ízben hozzájárult az állandó bizottság korai órákban tartott 1, 1½ órás munkája és a délutáni programok utáni múzeum és ásatás látogatás, tudományos film megtekintése, fogadások kötött menetrendje.

Három dolog volt az előadásokon kívül, aminek tudományunk fejlődése szempontjából igen nagy jelentősége van. A legkülönbözőbb országok szakembereivel

való kapcsolatok felújítása, megteremtése és a közös problémák személyes megbeszélése, az éppen folyó ásatások és az újonnan rendezett múzeumok megtekintése, továbbá a bonni Habelt cég által rendezett gazdag könyvkiállítás anyagának szabad tanulmányozása. Bár csak az utolsó kongresszus óta eltelt négy év megjelent szak-
könyveit és folyóiratait állította ki, a sokszáz könyv legjobban mutatja, hogy a régészet művelői milyen nagyszabású munkát végeztek világszerte. Jól esett látni, hogy ebben a könyvtárnak is irigylésre méltó kiállításban a magyarországi régészetet képviselő valamennyi országos folyóirat és könyv helyet kapott, és még nagyobb örömmel állapíthattuk meg, hogy munkánkat a külföldi szakemberek nemcsak ismerik, de méltányolják is és arra a jövőben is számítanak.

Kíváncsinos volna a tapasztalatok alapján az eddiginél lényegesen szélesebbkörű csereviszony kiépítése — még nagyobb áldozatok árán is —, hogy a magyar régészeknek alkalma legyen a külföldi munkákat legalább olyan mértékben megismerni, mint amilyen mértékben a külföld — kelettől nyugatig — ismeri a mieinket. A kialakult kedvező alkalom elmulasztása nagy felelősséget jelentene a magyar régészet jövőjével szemben.

Reméljük, hogy munkánk újra történt bekapcsolódásunk után, a négy év múlva Olaszországban tartandó VI. Kongresszusig, sőt a két év múlva Prágában tartandó állandó bizottsági ülésig is még fokozottabb mértékű lesz, ami természetesen nem csupán a régészet dolgozóitól, de az anyagi eszközöktől és a kiadói viszonyoktól is függ.

A kongresszus első munkanapján a szövetségi belügyminiszter adott fogadást a kongresszus tagjainak tiszteletére az Elbán motoros hajóval rendezett úton. Már ez az ismerkedési est is sok közös probléma megbeszélésére adott alkalmat, s ezúttal is kiderült, hogy az első napon elhangzott előadásoknak itt sokkal nagyobb visszhangja volt, mint az egyébként is ritkának maradt nyilvános vitákon. A három nappal később az újraépített reneszánsz városháza termeiben adott polgármesteri fogadás már az egymásra talált szakemberek feszelten beszélgetése volt. Az ezt követő filmbemutató, amely a Kalahári-sivatag őskori szinthez közelálló lakóinak kegyetlen vadászatát örökítette meg tudományos felkészültséggel, az őskőkori falfestmények egybevetésével is csak azt bizonyította, hogy az őskőkori élet csak az élettelen maradványokban szép.

Négy nagy és egy munkaprogramba iktatott tanulmányút közül sajnos csak egyen és az egynaposon vehettem részt. Az egynapos tanulmányút a Feddersen Wierde lakótelepének és a Heidenschanze erődítésének, illetőleg az ott folyó ásatások megtekintésére szolgált. Módszertani és történeti szempontból egyaránt nagyon figyelemre méltó volt. Ugyanezt mondhatom a Helms-Museum teljesen modern élő múzeumáról Hamburg-Harburgban. Főleg lakkprofilok segítségével megfigyelt és szemléltetett növény-csoportosulásaira, a talaj és vele együtt a kultúrák összefüggéseire hívták fel a figyelmet.

A háromnapos schleswigi tanulmányút, mintaszerű vezetésével, szervezettségével rendkívül tanulságos volt. Schleswigben volt alkalmam a modern múzeum-technika leszárt eredményei alapján felállított élő múzeum újabb tanulmányozására. A szláv és wiking sáncok szakszerű bejárása során, a területet legjobban ismerő Sprockhoff professzor vezetésével nemcsak a szép munkát, de a feltárt — szántóföldek közt álló — emlékek megbecsülését is láthattam. Bevallom: titokban azzal a gondolattal, miért nem csináljuk ezt mi is így? Hiszen tudnánk, és Rómer Műrégészeti Kalauzáinak megjelenése óta annyi tinta elfolyt és annyi nyomdafestéket elpazaroltunk ennek az érdekében — hiába!

Ez az út sok tapasztalatot hozott számomra, e keserű sajj ellenére is. Ilyen tapasztalatok megszerzése fiatalabb kollégáimnak is nagy előnyt jelentett volna, és hozzájuttatásuk a jövőben fokozottabb mértékben kívánatos volna. A mi szakunkon nemcsak képeket és dia-
pozitíveket kell nézni, de a valóság látására is szükség van. Ennek részletezésébe nem mehetek bele, de a figyelmet fel kellett hívnom rá.

A kongresszust egyébként Nyugat- és Kelet-Németország szakembereiből összeállított bizottság rendezte. A bizottság elnöke G. Bersu, a Römisch-Germanische Kommission ny. igazgatója, főtítkára W. Dehn, marburgi egyetemi tanár voltak. Mindketten régi barátai a magyar régészeknek.

Bár a rendezőbizottság közös volt, a két német állam régészei külön-külön kiadványt adtak a résztvevők tiszteletére. Az elgondolás azonban mindkettőben közös. Részben a kongresszus előtt, alatt és után rendezett tanulmányutak látnivalóinak tudományos leírásával és történeti értékelésével foglalkoznak, ezzel segítve elő a látottak rögzítését és rájuk való visszaemlékezést.

Meg kell még említenem, hogy külön tanulmányutakat is tettem. Hazafelé jövet Frankfurtban megtekintettem a Römisch-Germanische Kommission 70 000 köte-

tes — Európa legnagyobb — régészeti könyvtárát. A vezetőséggel folytatott beszélgetés alapján közölhetem, hogy az intézet a jövőben is örömmel látja vendégül falai közt a magyar kutatókat, s örülne, ha az ilyen irányú kapcsolatokat minél előbb — minthogy már meg is kezdődtek — folytathatná. A G. Merhardt professzor által az utolsó darabig megmentett könyvtár rendkívül gazdag anyaga ennek a kapcsolatnak erősítését — a magyarországi kutatás érdekében — valóban indokolja is.

Végére is értem hosszú beszámolómnak. Végezetül csak egyet szeretnék még elmondani. A népi demokráciák fiatal régészei, akikkel megismerkedhettem, nem egy, de több idegen nyelvet is beszélnek. Enélkülsema tudományt művelni, sem egymással érintkezni nem lehet. Fokozottabb mértékben meg kell követelnünk ifjúságunktól a nyelvtanulást.

Banner János

ŐSRÉGÉSZETI KONFERENCIA NYITRÁN

(1958. szeptember 23—26.)

A Szlovák Akadémia nyitrai Régészeti Intézete a fenti időben ősrégészeti konferenciát tartott, amelyre a szomszédos érdekelt területek néhány illetékes kutatóját is meghívta. Az összejövetelen a szovjet (V. N. Danilenko, Kijev), a román (M. Petrescu-Dimbovita, Iassi), lengyel (Z. Rajewski, W. Smolinski, A. Gardawski, Warszawa), osztrák (K. Willvonseder, Salzburg) szakembereken kívül az NDK (W. Coblenz, Drezda) és NSzK (H.-J. Hundt, Mainz) képviselői is részt vettek. Magyarországot alulírottan kívül Banner János és Mozsolics Amália képviselték. A konferencia számot adott arról az eredményes ásatás munkáról, amelyet a Szlovák Akadémia Régészeti Intézete az utóbbi években őskori (főleg a kő- és bronzkorszaki) lelőhelyeken végzett. De tájékoztatót e korok anyagának feldolgozásáról, a hozzájuk fűződő történeti kérdésekről, és e kérdésekkel kapcsolatos legújabb eredményekről. E tekintetben néhány előadás a morva és cseh területek e korbéli viszonyait is érintették. A feldolgozó munka részben szakmai előkészítője és a fenti korok tekintetében alapvetése volt a prágai nemzeti múzeumban 1958 elején megnyitott új kiállításnak is.¹

Az első napon a konferencia résztvevői a nyitrai Régészeti Intézet két kiemelkedő jelentőségű ásatását tekintették meg. A Nyitrának Citenka nevű mellékfolyója és a Žitava között kiemelkedő löszfennsík, a Zámeček (Nitrinsky Hradok) az egyik lelőhely, ahol az 1948—1958. évek között végzett ásatásokat mutatta be a rendezőség. A településre rendkívül kedvező, sáncokkal erősített lelőhelyen a fiatal kőkortól a középkorig volt kisebb-nagyobb megszakításokkal település. A jelentősebb anyaggal képviselt művelődések: a „Lengyel” kultúra, kannelurás kerámia csoportja, a magyarádi kultúra, késő kelta—dák csoport leletei. A feltárás

áttekinthető képet nyújtott az egyes korokhoz tartozó telepjelenségekről. Magát a régészeti anyagot is restaurált állapotban a helyszínen tanulmányozhatták az érdeklődők. Az ásatás vezetője A. Točík az elért eredményekről előadást is tartott.²

A másik megtekintett lelőhely Komáromtól északnyugatra kb. 15 km-re fekvő Sväty Peter-en volt az immár nevezetes hetényi hallstatt és szkítakori lelőhely közvetlen közelében. Itt bronzkori feltárt temető sírjait tekinthették meg, amelyek fő nevezetessége az egyes sírokat övező árkok voltak.

24-én és 25-én Nyitrán az Intézet előadótermében hangzottak el azután először a vendéglátók előadásai. Igen jól összefogott előadások tájékoztattak bennünket a szóbanforgó korok tekintetében a kutatás jelen állapotáról Csehszlovákiában, de különösen Szlovákiában. A felvetett problémákról már az előadások címei is jól tájékoztattak bennünket. Az előadók az alábbiak voltak A. Točík,³ L. Hájek,⁴ A. Točík⁵ K. Tihelka,⁶ I. Pleineroval⁷ és V. Spurný.⁸ Ezekhez az előadásokhoz csatlakozva valamennyi résztvevő ország egy-egy küldötte tájékoztatta a konferenciát az országuk területén folyó kutatás jelenlegi állapotáról. A magyar kutatás eredményeit Mozsolics Amália foglalta össze. Az elhangzott előadásokat termékeny vita követte. Ezek során a magyar kutatás eredményeire gyakran történtek utalások, de azt is meg kellett állapítani, hogy legalábbis publikáció tekintetében itt-ott a magyar kutatási eredmények ismeretése hézagossá (pl. a mészbetétes kerámia kérdéseiben).

Igen hasznosnak mondhatjuk a konferenciát és a nyitrai intézet komoly szolgálatot teljesített a Közép-Duna vidéki régészeti kutatások előbbrevitele ügyének, amikor a konferencia jelentős anyagi és egyéb terheket is jelentő rendezését vállalta.

Párducz Mihály

¹ A kiállításról lásd Banner János beszámolóját e kötet hasábjain.

² Bericht über die Ausgrabungen auf Zámeček in Nitrinsky Hradok, vormals Malý Várad, Bezirk Šurany. Ausgrabungen der Jahre 1948—1958.

³ Eine Ausgrabung in Malé Kosihy in der Flur „Törökdomb” im Jahre 1956. A település a „Lengyel” kultúra idejétől a magyarádi csoport idejéig tart, és eddig egyetlen lelőhely Csehszlovákiában, ahol a kor-bronzkori kultúrák stratigráfiai egymásutánja vizsgálható.

⁴ Zur relativen Chronologie des Aeneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei.

⁵ Bemerkungen zur Problematik der älteren und mittleren Bronzezeit in der Südwestslowakei.

⁶ Der Věteřov- (Witterauer) Typus in Mähren.

⁷ Die Frage der donauländischen Einflüsse auf böhmischen Gebiet in der Bronzezeit.

⁸ Neue Forschungen über die Anfänge der Lausitzer Kultur in Mähren.

„CSEHSZLOVÁKIA ŐSTÖRTÉNETE” KIÁLLÍTÁS A PRÁGAI NEMZETI MÚZEUMBAN

(XIX—XX. t.)

A prágai Nemzeti Múzeum 1958 január havában körlevélben tudatta, hogy február 1-től december 31-ig terjedő időben, a múzeum hat termében *Csehszlovákia őstörténete* (Pravěk Československa) címen — mint az időközben is látszik: időszaki — kiállítást mutat be az érdeklődőknek, amely történeti sorrendben szemlélteti a fejlődést az őskortól (az emberré válástól) az i. u. X. századig (a középkor kezdetéig). A kiállításon a legújabb ásatások leletei is helyet kapnak.

Az egy hónapos kiséssel megnyílt kiállítás nem zárólag Csehszlovákia, hanem a határokon messze túl dolgozó szakemberek számára is készült, amit nemcsak az orosz, német, angol és francia nyelven nyomtatott ízléses meghívó bizonyít, hanem az a később szétküldött különnyomat is, amely Grafická relativní chronologie pravěku Československa címen Jiří Břeh, Ivan Hásek, Jitka Hralová, Jiří Neustupný, Anton Točík és Rudolf Turek tollából — bő orosz és francia nyelvű kivonattal — a Časopis Národního Muzea, oddíl věd společenských CXXVII/1958 évfolyamában jelent meg.

Ez a különnyomat, amely lényegében nem más, mint az új kiállítás rendezés elmélet grafikai magyarázata, fel kellett hogy keltse minden olyan régésznek az érdeklődését, aki a régészetet történeti stúdiumnak tekinti, s éppen ezért nemcsak fejlődést, de gyorsabb ütemű változásokat (mondjuk ki a szót: forradalmakat) is lát minden terület történetében.

Nagy örömmre szolgált, hogy részben a nyitrai, részben a prágai régészeti intézet, részben a prágai egyetem régészeti intézete meghívására, alkalmam volt a kiállítást megtekinteni, sőt több ízben is tanulmányozni. Meggyőződésem, hogy sem magam, sem a magyar régészek — bármilyen legyen is a véleményük a látottakról — sem előadásaikkal, sem írásaikkal nem tudják úgy megismertetni, mint ahogy kellene, mint olyan kísérletet, amely az európai muzeológia terén úttörő.

Ezt a kiállítást látni kellene minden régésznek, két szempontból. Először azért, mert a múzeumrendezés terén új úton jár, másodszor azért, mert alapjában véve ugyan Csehszlovákia őstörténeti fejlődését mutatja be, de az ország földrajzi helyzete miatt az egész Közép-Európát tükrözi; a fejlődéssel párhuzamosan, de a kiállításban attól függetlenül, az egész Európa hasonló történetét is bemutatja, nagy vonásokban.

Sok mindent talál itt a szemlélő, amit a magyar régészet és múzeumrendezés is észrevett már, mint ahogy ettől függetlenül észre kellett venni mindenütt, ahol nem láttak az elavult, de még ma is legkifejezőbb nevű korokban sematikus egységet, hanem belátták, hogy azok egy-egy, még szűkebb területen is, mondhatnók földrajzi egységek szerint tagolódtak, de beleilleszkedtek az általános fejlődésbe.

Legyen elég e tekintetben Tompa Ferenc bronzkori vagy kora-vaskori régióra hivatkozni az irodalom terén. Múzeumi téren pedig legyen szabad a stockholmi példa erős megváltoztatásával készült hódmezővásárhelyi és nyíregyházi, egyidejűséget szemléltető, képeket említeni. Mind a kettő éppen e fejlődés különbözőségét akarta — ha kezdetleges eszközökkel is — bemutatni.

De ne maradjon említés nélkül a székesfehérvári múzeum rendezésének alapfogolata sem, amely míg az egyik falon az általános magyarországi, a másik oldalon a megyei fejlődést mutatja be, és magában rejti azt a gondolatot, hogy a helyi (és ez lehet országos is) fejlődés szerves része a nagy általánosnak (akár az európainak) is. Volt ehhez hasonló elgondolás a Magyar Nemzeti Múzeum legutolsó felállításának első terveiben is.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a prágai kollégák a mi — nagyobb részük előtt ismeretlen — példáinkat tökéletesítve állították fel szép kiállításukat. Csak annyit jelent, hogy vannak gondolatok, amelyek a történeti forrás értékű régészeti anyagból sugároznak, s azokat a szakember a maga elgondolása szerint gyümölcsözteti akkor, amikor tudományos megalapozott-

sággal a nem szakértő nép nevelését tartja szem előtt. Más lapra tartozó kérdés, hogy mindehhez mit tud hozzáadni, és milyen anyagi eszközök állanak rendelkezésére a kivitelezésnél.

Így kell nézni a prágai nemzeti múzeum minden eddigin messze túlnövő, nagyszabású úttörő kísérletét.

A nem szakértő szemlélő csak látja — ha tetszik, esetleg többször is megnézi — a kiállítást. Valamilyen véleménye is van róla, de arról, hogy a nevelő, oktató vagy gyönyörködtető felállítás mögött, mennyi tudományos és fizikai munka van, fogalma sincs.

Senki se vetheti a szemünkre, hogy a magunk szakembereinek ritkán, folyóiratunkban pedig tudtommal csak kivételes esetben méltatott nagy munkáját akarom kiemelni, bár jó lélekkel tehetném. Itt se kezdjük az első leletek előkerülésével, a szakszerű feltárással, a restaurálással, a leltározással, raktározással, közlésre előkészítéssel, a közléssel, pedig valójában mindez idetartozik. Csak azokat nézzük, akik hónapokon keresztül számot vetve a lehetőségekkel, a kiállítási terv alapjait gondolkodásuk át, folytassuk azokén, akik az elgondolás kivitelezéséhez szükséges leletanyagot válogatják össze, idegenből pótolják, s végül mindezt a rendezőnek rendelkezésére bocsátják. Dolgozik a régész, a mérnök, az elektromérnök, a fényképész-művész, a restaurátor, a makettkészítő és még egy sereg ügyeskező szakmunkás, hogy szemléltető és — ami új — valóban beszédes legyen a kiállítás.

Így ment ez a prágai múzeumban, de nem ezzel kezdődött.

1956 áprilisában tudományos ülésen indult meg a munka — valójában még előbb, annak szervezésével —, amely a legújabb kutatások eredményei alapján a csehszlovákiai őskor viszonylagos időrendjét volt hivatva megállapítani. Az erről kiadott összefoglalás (Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie) a tudományos alapja a kiállításnak. Tizenöt szakaszra oszlik az egész. Mindegyiknek egy-két felelőse volt. Ezek vezetésével 65 régész vett részt abban a munkában, amelyben 58 csehszlovák akadémiai és egyetemi intézet és múzeum anyaga mellett 23 külföldi múzeum (köztük a Magyar Nemzeti Múzeum) másolatai járultak hozzá a fejlődés képének bemutatásához.

A fejlődés szemléltetése osztatlan szekrényeket kívánt volna, de e téren az adottságokkal kellett számolni. A hat teremben ezt egységesen nem lehetett megoldani. Így minden teremben — természetesen az előző folytatásaként — különálló, újabb osztatlan szekrény indul, egyik-másik teremben kettő is. Ez a kényszerű megoldás, éppen azért, mert több esetben is ugyanazt a kultúrát viszi át egyik teremből vagy éppen ugyanabban a helyiségben egyik szekrényből a másikba, kétségtelenül zavarja az egységes szemléletet. Ezen azonban az épület közfalainak eltávolítása nélkül, nem lehetett volna segíteni. Éppenígy zavar a szépen ívelő, legmodernebb elgondolású szekrényekkel sehogysem összeillő, de az épület stílusával annál inkább természetesen kapcsolódó mennyezet. Az egész berendezés, éppen mert egységet akar szemléltetni, síma és minden teremben egységes mennyezetet kívánt volna. Hogy egy műemlék belsejében, a dolog természeténél fogva, milyen megoldhatatlan feladatot jelentett ez, azzal maga, az egész felállítást elgondoló Jiří Neustupný volt a legjobban tisztában.

Lényegtelennek tűnnek ezek az észrevételek, de korántsem azok. Tudjuk, hogy számolni kell velük mindenütt — nálunk is —, ahol a meglévő és újakkal nem pótolható, múlt századi múzeum felállításokhoz (talán nem is rendezésekhez) megfelelő épületekben kell az új, történeti szemléletű kiállításokat rendezni.

Aki — mint jómagam — most harmadik, valójában nem tudom hányadik, felállításban láttam a prágai Nemzeti Múzeumot — amely eredeti nevét a változott viszonyok mellett is megtartotta —, annak észre kell venni, hogy az új fokozatokat jelentő újabb és újabb

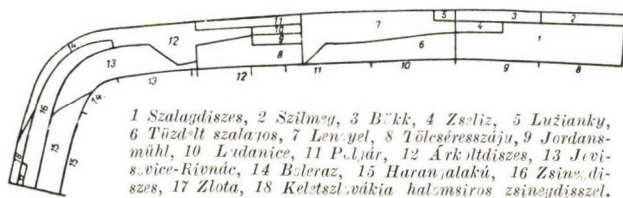
felállításokon keresztül, hova fejlődött a valójában történelmet bemutató modern múzeum.

Az alapelgondolás az volt, hogy az eddigi *régészeti* kiállítás helyett: *történeti* kiállítást rendezzenek, amelyben a Csehszlovákia négy különböző részén — Csehországban, Morvaországban, Nyugat- és Kelet-Szlovákiában — egy időben élő kultúrák ugyanabban a szekrényben, egymással párhuzamosan legyenek elhelyezve. Egy síkban bajos lett volna ezt a párhuzamosságot szemléltetően megoldani, de a többszörös megoldásnál vigyázni kellett arra, hogy az egy időben élő és sok esetben egymásra ható kultúrák emlékei ne egymás fölött elhelyezett polcokon kapjanak helyet, mert ez már zavarta volna az egységes szemléletet.

Olyan megoldást kellett keresni, amely nem egymás fölé emelkedő poleokon, de ugyanabban a széles szekrényben egymás mögött lépcsőzetesen kiemelve szemlélteti a négy terület egy időben élt, esetleg csak egy nagyobb kultúrán belül helyi szint jelentő egyidejű műveltségét.

Ez a három sík természetesen nem mindenütt van meg. Ott, ahol két terület fejlődése tökéletesen azonos, a művelődés emlékei azonos síkban helyezkednek el, csak a harmadik marad meg az eredeti magasságban, sőt van olyan eset is, amikor a fejlődés minden területen azonos lévén — ha ez ritkán fordul is elő — egyetlen sík szemlélteti a történelmi menetét.

Hosszadalmas volna az egész kiállítást részleteiben bemutatni. Legyen elég a mezolitikum és bronzkor közötti fejlődést szemléltető 8—15. csoport alapjának eredeti grafikai ábrázolását azzal közölni, hogy ez tájékoztat mind az 57 csoport párhuzamos fejlődésének bő emléktárhátján keresztül történeti bemutatásáról. Valamennyi kultúránál következetesen azonos az az elgondolás.

A kiállítás első terme szekrényének beosztása

Деление витрины первого зала выставки

La distribution de la vitrine de la première salle de l'exposition

Ez a szemléletes megoldás azonban még nem jelentene mindenki számára könnyen érthető időrendet. Még viszonylagos időrendet sem.

Mind a 15 szakasz elhelyezésének megfelelően, a szekrényben jelezve van az abszolút idő i. e. 600 000-tól i. u. 1050-ig. A szekrények rövid felirata jól tájékoztat a gazdálkodás formájáról, sőt későbbi történeti eseményekről is.

A fejlődési szakaszok a következők:

Gyűjtögetők és vadászok; gyűjtögetők, vadászok, halászok; az első parasztok; parasztok és állattartók; az első fémöntők; az urnasírok népe; a bronzöntés virágkora; az első vasolvasztók; a kelták befolyása a művelődésre; a legrégebbi európai városok; germánok és a római impérium; a szlávok történeti kezdetei; a feudalizmus küszöbén; a korafeudális cseh állam és a magyarok fellépése; a cseh állam egyesítése és Magyarország alapítása.

A lényegében három lépcsőben elhelyezett kiállítás első sora a végigfutó szekrényekben, a gazdálkodást, társadalmat és szellemi kultúrát is szemléltető tárgyakon kívül, a kísérő magyarizációkból, grafikonokból és talajtani térképekből, a második a kultúrákhoz tartozó nagyobb tárgyakból, kiemelt sírokból, alaprajzok kiegészített modelljeiből, a harmadik az Európában egyidejűen virágzó kultúrák jellegzetes darabjainak másolataiból áll, s ha ezek elhelyezése kissé lazábban függ össze, a történelmi és művelődési fejlődésének menetét a fenti összefoglalás történeti sorrendjében tárja a szemlélő elé.

Négy pont van, amelyről vitatkozni lehetne.

Az egyik örök problémája minden kiállítás rendezésének: Sok-e a kiállított tárgy vagy kevés? Bizonyára lesznek, akik nem a szakemberek, de a nem szakértők szempontjából soknak fogják találni. Egyszer-egyszer nekem is volt ilyen gondolatom. Hogy a magam portáján maradjak: pl. az árktól díszítésű kerámia, mondhatnám: készletének bemutatásánál. De mégis azzal mentem tovább, hogy kár lett volna ezt — és sok más — leletegyütttest csak részleteiben bemutatni, hiszen így tartozott hozzá az egykorú élethez.

A másik, a valóban kiemelkedő leletek nem külön, kiemelkedő helyen történő bemutatása. Pl. a židloho-vicei lelet látszólagos együttartása a kor kevésbé jelentékeny alkotásaival. Ezzel is meg tudtam barátkozni, mert nemcsak maga a szép lelet, de a hangsúlyozás finom módja is az egység megbontása nélkül előkelő helyet biztosít számára a kor emlékei között. A külön kiállítás kiragadta volna környezetéből.

A harmadik, a második sorban elhelyezett leletanyag vagy modellek elválasztása a kor anyagától. Ezt valóban nehéz a felállítás miatt az egésszel, a hozzátartozókkal együtt szemlélni. Kiállításuk nélkül azonban sok tudományos megfigyelés eredményének megismerése lehetetlen lett volna. Így a közelség pótolta azt, amit a szekrényekben már a nem egészen közömbös művészi hatás megbontása nélkül nem lehetett volna bemutatni. Meg kellett tehát ezzel a módszerrel alkudni.

A negyedik már valóban kifogás. A kiállítás nem érzékelteti a természetes fejlődést mellett nagy szerepet játszó gyorsabb ütemű előhaladást, holott ez — ha máshol nem — a nagy átmenetek idején feltétlenül megvolt. Hogy ezt technikailag hogy lehetne megoldani, arra hirtelen nehéz volna feleletet adni. Talán jobban emelkedő síkokkal, esetleg a szükséges helyen változó, de nem riktó alapszínnel? Nem érzem magam hivatva arra, hogy a szép és nagy munka elgondolójának én adjak tanácsot.

A fennebb elmondottak mutatják, hogy maga a felállítás, az alapgondolat legaprólékosabb részletekig következetesen keresztülvitt betartása új szempontokat hozott a közép-európai — de tudtommal az egész európai — múzeumrendezésbe.

De mindezen felül is van egy egészen új dolog, ami — egyelőre csak a prágai — muzeológusokat felmenti az annyira terhes és a hallgatók közömbössége folytán idegölősen bosszantó vezetés munkájától.

A rendezés személytelen és fáradhatatlan vezetőt állított a múzeum szolgálatába; olyat, amelyik nemcsak beszél, de vezet is.

A szekrényekben, minden részlegben láthatatlanul elhelyezett megafon van, amely a szalagra felvett és az egybeépített szekrény sor háta mögötti szerkezettel közvetíti a hangszalagra felvett, művészi előadott szöveget. A szekrényben három fokozatú világítás van beépítve. Az elsőfokú akkor gyullad ki, teljesen láthatatlan helyen, amikor a megafon a csoportra vonatkozó szöveg közlését megkezd. Ez az egész csoportot megvilágítja. A második akkor kezd működni, amikor egy bizonyos kiemelkedő részlegről van szó. A harmadik csak akkor gyullad ki, amikor egyetlen forgó korongon álló tárgyra kerül a sor, s lassan mozgó tárgyra hívja fel a figyelmet.

Az egész vezetés három tekerésre van felvéve. Ezek — sok látogató esetén —, minthogy egymástól távolos termek anyagát magyarázzák, egyszerre is működhetnek, mert egymás hangját, szövegét nem zavarják.

A szerkezet állandóan elektromérnök ellenőrzése alatt áll.

Megfigyelésem szerint a látogatók kisebb csoportjai — különösen iskolák — szívesen hallgatják. Hogy a nyelvet érthetők zavarja-e a beszéd, egyéni látogatás esetén, arról, minthogy magam nem értem a nyelvet, nem számolhatok be.

Hogy a szép és rendkívül tanulságos kiállítás, amelynek felállítása másfélmillió ésen koránba került, a nyolc hónap elteltével valóban bezárul-e, nem tudom, de nem tartom valószínűnek. Ekkora szellemi és fizikai munkával létrehozott alkotás, amelynek állandóan sok látogatója van immár több, mint fél év óta, hosszabb életet érdemelne.

Banner János

ÚJABB RÉZKORI ARANYLELETEK ISMERTETÉSE A KÁRPÁT-MEDENCE TERÜLETÉRŐL

Mialatt a „Rézkori aranyleletek” c. dolgozatom¹ sajtó alatt volt, két tanulmány is jelent meg, amely újabb, a Kárpát-medence területéről származó hasonló leleteket ismertet. Mindkettő értékes adatokkal gyarapítja a kérdéses terület aranyművességének kezdetéről alkotott ismereteinket.

K. Andel „Pohrebisko z doby medenej v Tibave na vychodnom Slovensko” c. tanulmányában² a tibavai (Tiba) temető ismertetése során többek között 6 kis, lemezszerű aranyékszert mutat be. Ezeket szemlélve lehetetlen észre nem vennünk az összefüggést közöttük, valamint az általam korongos, ill. karikás csüngőnek nevezett ékszertípus között. Az általa bemutatott 6 példány tipológiai sort tüntet fel. A legkezdetlegesebbek — 3 db — kerek alakúak, és csak 2 átütött lyuk segítségével voltak felfüggeszthetők. Két-két egymás alatti — összesen 4 — lyuk töri át 2 további, a tibavai temetőben talált aranyékszer testét. De ezek még mindig kerek alakúak. A hatodik aranyékszer ezzel szemben már módosult alakot tüntet fel, amennyiben a kerek lap egyik oldala nyelvyszerűen kitüremlik. Fejlődést jelent az is, hogy felfüggesztésre szolgáló 4 lyuk mellett — amelyek az ékszer kitüremlő részén párosával foglalnak helyet — a korong közepén is találunk egy kis kerek áttört lyukat.

Ettől az alaktól már csak egy lépés választja el a magyartési 4. sír ékszerpárját, amely annyiban tér el a tibavai utóbb említett példánytól, hogy a nyelvyszerű kitüremkedés lemezzé nyúlt meg rajta, s a közepén levő lyuk megnagyobbodván, az ékszer teste karikává változott át.³ A jászladányi,⁴ pusztai várházi,⁵ nagyváradi példányok⁶ alkotják a kérdéses ékszertípus tipológiai sorának végső tagjait. Ezek az ékszer már csak egészen vékony karikából áll, amelyhez a felfüggesztést szolgáló lyukakat magán viselő lemezke csatlakozik.

Nem érdektelen számunkra az sem, mennyire hasonló — a nagyságbeli különbség ellenére — az alakja ennek az utóbbi tibavai aranyékszernek, az általam ismertetett hatvani csüngőéhez.⁷ Ez is újabb bizonyíték amellett, hogy a nagyméretű aranycsüngők (Tiszaszöllös, Mojgrád, Hatvan)⁸ rézkori eredetében végképp ne kételkedjünk.

A tibavai aranyékszerek mindamellett, a velük együtt talált kerámia alapján korban megelőzik a bodrogkeresztúri kultúrát. Az Andel által bemutatott típusok — talán egy-két virágserép alakú edénytől eltekintve — kivétel nélkül olyanok, amelyek nem tartoznak bele a

bodrogkeresztúri kultúra formakincsébe, s miként arra Andel is utal, a tiszapolgári kultúrába sorolandók.⁹ Így tehát a kérdéses ékszerek tekinthetők — miként azt eddig is lehetségesnek tartottam¹⁰ — a Kárpát-medence eddig ismert legkorábbi aranyleleteinek. Ugyanakkor megállapíthatjuk viszont azt is, hogy ezekből a szinte elemi egyszerűségű formákból fejlődött ki a bodrogkeresztúri kultúra legáltalánosabb és szinte legjellegzetesebb ékszertípusa, a karikás, ill. korongos csüngő. Ez az ékszer tehát — miként a kultúra több más eszköze és kerámiai formája is — autochton eredetű.

K. Vinski-Gasparini „Zlatni nalez iz Progra u Srijemu” c. tanulmányában egy, a szerémségi Progarról származó és 1907 óta a zágrábi múzeumban őrzött korongos aranycsüngőt ismertet. E leletet helyesen a bodrogkeresztúri kultúra formakörébe illeszti be.¹¹ Számunkra annyiból jelentős ismeretlen lelőköri körülménye ellenére is ez a lelet, hogy olyan területről származik, amelyről a bodrogkeresztúri kultúrának temetőjét eddig nem ismerjük. A Vinski-Gasparini által említett Vučedoli kerámiai és a Deči, Bečmeni stb. rézleletek,¹² nemkevésebbé a progar aranycsüngő azonban mindinkább valószínűvé teszi, hogy ez a terület erősen a bodrogkeresztúri kultúra hatása alatt állhatott a rézkor folyamán. A fenti leletek ismeretében azt sem tartom valószínűtlennek, hogy előbb-utóbb a kultúra megtelepedésének kétségtelen emlékei is elő fognak kerülni a Szerémségben.

Tipológiai szempontból sem jelentéktelen számunkra a progar csüngő, mivel rajta fellelhetjük ugyanazt a trebelt pontsort, mint ami a hatvani csüngőn, valamint finomabb kivitelben a háromdudoros aranykorongok szélén szintén látható.¹³ Ugyanakkor viszont a progar csüngő némileg eltér a korongos csüngők általános képétől, amennyiben rajta nem 2, hanem 5 kidomborodó dudor látható. Ezek közül 2 az ékszer négyszögletes lemezrészén, a felfüggesztésre szolgáló lyukak mellett, 3 pedig a korongszerű testén foglal helyet. Ez utóbbiak elrendezése ellenben teljesen megfelel a háromdudoros korongon levőkével, amennyiben mind az utóbbiakon, mind a progar lemezen a dudorokat összekötve vízszintes alapú, csúcsával fölfelé álló háromszög alakot nyerünk. Figyelembe véve még Progar és néhány háromdudoros aranykorong származási helyéneket (Eszék vidéke)¹⁴ közeliséget is, e két ékszertípus között megfigyelhető összefüggések feltételezése méginkább megindokoltnak látszik.

Patay Pál

PUBLIKATIONEN NEUER KUPFERZEITLICHER GOLDFUNDE AUS DEM KARPATHENBECKEN

Auszug

K. Andel publiziert in seinem Artikel „Pohrebisko z doby medenej v Tibave na vychodnom Slovensko” (Slovenská Archeológia VI. [1958] 39–46.) sechs einfache Goldschmuckstücke. Sie stehen mit dem üblichsten Schmucktyp der Bodrogkeresztur-Kultur im Zusammenhang, nämlich mit den Ring- und den Scheibenanhängern, und können gewissermaßen als ihre Prototypen betrachtet werden. Sie sind auch älter, als die Bodrogkeresztur-Kultur. Die von Andel beschriebenen Funde scheinen die ältesten Goldfunde im Karpathenbecken zu sein.

K. Vinski-Gasparini beschreibt unter dem Titel „Zlatni nalez iz Progra u Srijemu” (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI–LIX /1954–57/ 6–10.) ein neues Exemplar dieser Ring- bzw. Scheibenanhängers. Dieses Stück ist nicht nur von typologischem Standpunkt bedeutend, sondern auch deshalb, weil es die Annahme, daß wir auch in Syrmien mit den Überresten von Niederlassungen der Bodrogkeresztur-Kultur rechnen müssen, immer glaubwürdiger erscheinen läßt.

P. Patay

¹ Arch. Ért. 85 (1958) 37–46.

² Slov. Arch. 6 (1958) 39–46.

³ Arch. Ért. 1943. 35., V. t. 10–11; Arch. Ért. 85 (1958) XVII. t. 2–3.

⁴ Arch. Ért. 1944–45. 5., 10., V. t. 18., VIII. t. 15; Arch. Ért. 85 (1958) XVI. t. 3–4.

⁵ Arch. Ért. 85 (1958) 38., XVII. t. 1.

⁶ Uo. 39., 2. kép.

⁷ Uo. 39., XV. t. 11.

⁸ Mojgrád: Fethich N., A Szeged–nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. AH. 32 (Bp. 1953) 59–64., LIII. t.;

Tiszaszöllös: Milošević, V., Ein Goldfund der Kupferzeit aus Ungarn. Germania 31 (1953) 7–11. I. t. 1.

⁹ Slov. Arch. 6 (1958) 45.

¹⁰ Arch. Ért. 85 (1958) 68. j.

¹¹ Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (Split) LVI–LIX (1954–57) 6–10.

¹² Uo. 9–10.

¹³ Arch. Ért. 85 (1958) 43–45., XIX. t. 1–5.

¹⁴ Sacken, E., Die Funde an der Langen Wand bei Wiener Neustadt. Sitzungberichte der phil.–hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. 49 (1865) 18.

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE AZ 1958. ÉVBEN

Az év folyamán a havi felolvasó és szakosztályi ülések meghatározott rendben folytak le. A Társulat régészeti tevékenysége az év második felében kissé csökkent, mert szakembereink a Magyarországon tartózkodó külföldi kutatók vezetésével és kísérésével voltak elfoglalva. A Társulat a havi felolvasó és szakosztályi ülések mellett figyelmet és gondot fordított arra is, hogy az új és jelentős ásatásokat tanulmányi kirándulás keretében mutassa be tagjainak és vendégeinek. Így nagy érdeklődés mellett zajlott le a visegrádi, Hunyadi Mátyás királlyá koronázásának 500. évfordulója alkalmából rendezett, valamint a székesfehérvári tanulmányi kirándulás, melyre a „Múzeumi Napok” keretében került sor. Hasonlóképpen nagy figyelem kísérte az októberben megrendezett keszthelyi „Történész Napok”-at. Az elhangzott szakmai előadások és tanulmányi kirándulások mellett igen érdekesek és tanulságosak voltak a külföldi tanulmányúti beszámolók is.

Havi felolvasó ülések:

- január 21. Kaba Melinda, Új ásatások Aquincum polgárvárosában.
február 18. Bemutatásra kerültek: „A jáki templom építéstörténete” és a „Kőfaragás művészete” c. filmek. Bevezetőt mondott Entz Géza.
március 18. Soproni Sándor, Későrómai limes Visegrád és Esztergom között.
április 15. A Társulat Rómer-emlékermének odaítélése 1958. évre. A választmány javaslatát előterjesztette László Gyula.
Castiglione László, Az alexandriai Sarapis-szentély kultusz-szobra.
május 20. Nemeskéri János, Geofizikai módszerek alkalmazása régészeti feltárásokon.
november 24. Beszámoló külföldi tanulmányutakról:
Banner János — Hamburg — Prága,
Oroszlán Zoltán — Róma, Dercsényi Dezső
Róma, Castiglione László — Róma,
Harasztiné Takács Marianne — Párizs,
Vayer Lajos — Olaszország.

december 15. Rendkívüli közgyűlés. Oroszlán Zoltán ünnepi beszéde a Társulat alapításának 80. évfordulója alkalmából. — Holl Imre kiűntetése a Társulat Kuzsinszky-érmével.

Szakosztályi ülések:

- január 3. Török Gyula, Halimba lakossága a honfoglalás előtt.
február 7. Parragi Györgyi, Későrómai temető a Bogdáni úton.
március 7. Régészeti és Művészettörténeti szakosztály. Castiglione László, A lengyel klasszika archeológia helyzetéről (tanulmányúti beszámoló). — Fitz Jenő, Beszámoló a bécsi tanulmányútról.

Közös rendezvények:

- október 2,3,4. Történész napok Keszthelyen. Jelentősebb szakmai előadások:
T. Marik Klára, A Dunántúli kerámia-művészete.
Gerő László, Dunántúli műemlékeink védelméről.
Garas Klára, Maulbertsch sümegi munkássága.
Sági Károly, Egy újabb későrómai temető Keszthelyen.
Szentléleki Tihamér, A szombathelyi Isis-szentély.
december 16. A Történelmi Társulattal és a Néprajzi Társulattal közösen; V. M. Csernyecov, Nyugat-Szibériai sziklarajzok.

Tanulmányi kirándulások:

- szeptember 7. Tanulmányi kirándulás Székesfehérvárra a „Múzeumi Napok” alkalmából.
szeptember 21. Tanulmányi kirándulás Visegrádra, Hunyadi Mátyás királlyá koronázásának 500-ik évfordulója alkalmából.

B. L.

VÁLASZ MOZSOLICS AMÁLIA BÍRÁLATÁRA

Az Arch. Ért. 1957. évi kötetének 224–229. oldalán B. Thomas Edit szerkesztésében megjelent „Archeologische Funde in Ungarn” (magyar kiadásban „Magyarország régészeti leletei”) c. kiadványról, helyesebben annak első főfejezetéről (Őskor) ismertetést láttam napvilágot Mozsolics Amália tollából. A terjedelmes ismertetésnek, amely elsősorban az általam írott alfejezetekkel foglalkozik (Újabb kőkor — Szkiták), több megállapításával nem érthetek egyet, és ezeknek kapcsolatban felvilágosítással szeretnék szolgálni mind a bírálókat, mind az Arch. Ért. olvasókat.

Mindenekelőtt is a recenziókat arra a részére térek ki, amely nyomtatékosan hiányolja tőlem Kutzián Ida rézkori kutatásainak eredményeire, közelebbről a Magyar Tudományos Akadémia 1955. évi régészeti konferenciáján elhangzott előadására való hivatkozást. A bíráló szerint „alaposan felhasználtam” azokat, s így más kutatásainak eredményeit magam tettem volna közzé először.

E súlyos megállapításokkal kapcsolatban utalni szeretnék arra, hogy a rézkorral, ill. az abba tartozó bodrogkeresztúri kultúrával magam immár közel két évtizede tüzetesen foglalkozom. Ezt az őskor eme részével foglalkozó szakembereink tudják is. Feltételezhető tehát, hogy a rézkorral kapcsolatban magamnak is vannak kutatási eredményeim. Mégpedig nemcsak a bodrogkeresztúri kultúrával, hanem az azt megelőző tiszapolgárral kapcsolatban is. Minden kutató tisztában lehet

ugyanis azzal, hogy egy kérdéses kor vagy emléktárgy tanulmányozása lehetetlen az előzmények vizsgálata nélkül. Szükségszerű is volt ez a bodrogkeresztúri kultúra esetében, mivel több leletről csakis a teljes rézkori anyag ismeretében állapítható meg, hogy az még a tiszapolgári, vagy már a bodrogkeresztúri kultúrához sorolandó. (A „Korai bronzkori kultúrák Magyarországon” c. monográfiámban pl. — tüzetes vizsgálatok hiányában — a korai rézkori leletegyüttesek jelentős részét a bodrogkeresztúri kultúrába tartozónak tekintetem fel.)

Kutzián Ida és magam, kutatásaink súlypontjának történetesen a rézkort — ha nem is egyazon időszakát — választottuk. A kutatási területünk tehát erősen érintkezett. Minthogy pedig ugyanazt az anyagot vizsgáltuk, ugyanazokra az eredményekre juthattunk — egymástól függetlenül is. Nem elképzelhetetlen ez, sőt tudok is hasonló példát erre felmutatni. Így éppen Mozsolics Amália kandidátusi disszertációjának (Régészeti adatok a Nagy Vándorlás történetéhez. MTA Kézirattár 672/vegyes) mintegy sarokkövét képezi a kosziderpadlási raktárlelet lelőkörményeinek kiértékelése (i. m. 18.), vagyis az, hogy a lelet elrejtése a telep végső feladásával állt szoros összefüggésben. Noha hasonló értelemben nyilatkoztam e kérdésről már az „Archeologische Funde” 102. oldalán, mégis legkevésbé sem vonom kétségbe azt, hogy erre a megállapításra Mozsolics Amália tőlem függetlenül jutott.

A bírálóknak az „Archeologische Funde” 76. oldaláról idézett soraival kapcsolatos kijelentéseivel szemben meg szeretném állapítani, hogy a kérdéses sorokat, ill. a bennük foglaltak értelmét már csak azért sem volt módomban Kutzián Ida tanulmányából merítenem, minthogy a kéziratomnak ezt a részét már korábban átadtam az „Archeologische Funde” szerkesztőjének, mintsem, hogy bármilyen módon is tudomást szereztem volna Kutzián Ida tanulmányáról. (Ezt dokumentumokkal is igazolhatom.)

A bírálat további kijelentéseivel kapcsolatban is megjegyzem a következőket: Annak megállapítására hogy a Polgár-basatanyai temető eredetileg hány sírból állhatott, semmiképpen sem volt szükségem Kutzián Ida tanulmányát felhasználnom, hiszen a temető bemérését és térképének felfektetését a feltárasának három utolsó évében (1952–54.) magam végeztem el.

A tiszapolgári kultúrának csoportokra oszlását eddig is többen figyelték meg (többek között Banner János; lásd: Hódmezővásárhely története a honfoglalás koráig. I. Hódmezővásárhely 1940. 65. j.). Magam az „Archeologische Funde”-ban is felemlítettem 3 csoport létezéséről már egy 1949-ben írt (és 1951-ben Banner János által lektorált), de rajtam kívül álló okok miatt meg nem jelent tanulmányomban is tettem említést. Igaz, Kutzián Ida az Arch. Ért. 1948. évi kötetében írt tanulmányában is foglalkozik a kultúra lokális csoportjaival, azonban ő akkor még csak két csoportról bírt tudomással.

Nem vonom azonban kétségbe, sőt teljes mértékben elismerem azt, hogy miután Kutzián Ida tanulmányai korábban jelentek meg nyomtatásban, ill. hangzottak el előadás alakjában, az elsőbbség a tiszapolgári kultúrával kapcsolatos megállapításokat illetően őt illeti meg. Viszont, minthogy azok korábban láttak napvilágot az „Archeologische Funde” megjelenésénél, már ebből kifolyólag sem állhat fent a bírálóknak azon állítása, hogy az ő kutatásainak eredményeit jelen esetben magam ismerttettem volna először. A bírálat részéről annak a kifogásolása lett volna jogos, hogy az irodalom felsorolásánál nem jelöltem meg Kutzián Ida fentebb említett tanulmányait.

Kötelességemnek tartom azt is megemlíteni, hogy sajnálatos módon és rajtam kívül álló okoknál fogva az „Archeologische Funde” 74. oldalán nem az eredeti kézirat szövege látott napvilágot. A cím alatti képmagyarázó szövegben ugyanis magam nem azt írtam: „Publikálatlan”, hanem: „Publikálása B. Kutzián Ida tollából a közeljövőben megjelenik”. Ezzel pedig óhajtottam utalni arra, hogy a basatanyai temető feldolgozását a szakemberek Kutzián Ida hosszabb ideje – legalább 10 éve – végzett kutatómunkája eredményeként ismerhetik meg.

Visszatérve a bírálatra, megállapíthatom, hogy amikor a harangalakú edények kultúrájáról azt állítottam, hogy az „már részben inkább bronzkorinak lenne mondható”, és ennek igazolására felhoztam, hogy „fémesszközei között is találunk már bronzból készült tört”, ismét nem volt szükségem Kutzián Ida előadásából meríteni. Közismert, hogy a békásmegyeri bronz tört már Tompa is többször említette (lásd: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. BRGK 24/25. [1934–35] 60. – Budapest az őskorban. Budapest története. I/1. 45). Azt pedig, hogy Budapest vidékén a harangedény-kultúra tovább élt a bronzkor I. szakaszában, immár 20 éve magam is megírtam (lásd: Korai bronzkori kultúra Magyarországon. Bp. 1938. 35., 40.), és ezt a véleményemet honi kutatók is átvették. Különben e kultúra részben bronzkori voltát külföldi kutatók is megállapítják (ennek rövid összefoglalását lásd: Kalicz N., FA VII. [1955] 58–59).

A bírálat megemlíti, hogy a badeni (péceli) kultúra eredetének kérdésében a 69. oldalon nem említ meg, hogy az általam mondottak Banner János megállapításai. A bírálóknak elkerülte a figyelmét, hogy e kérdést itt, a rézkor bevezetőjében csak általánosságban érintettem, viszont ismét felvettem ott, ahol a kultúrával részletesebben foglalkozom (78. oldal). Utóbbi helyen viszont nem mulasztottam el megemlíteni, hogy Banner János megállapításai után írom a mondanivalómat.

Eddig a mértékig, sőt talán tovább is elmegy a bíráló maga is a mások kutatási eredményeinek közlésében. Például recenziójában maga is érvként – a rézkor kronológiájával kapcsolatban – mások még eddig le nem közölt ásatási eredményeire, ill. megállapításaira hivatkozik. Így a bodrogkeresztúri és badeni kultúrák relatív kronológiájának revíziójához az alapot Kalicz Nándor székelyi ásatásának eredményei szolgáltatták. Márpedig ennek ismertetése csak egy fél évvel a recenzió megjelenése után látott napvilágot. Arch. Ért. 85 (1958).

Különleges könyvismertetési módnak kell tekinteni a bíráló azon eljárását, hogy az „Archeologische Funde” 116. oldalával foglalkozva (225–226. o.) kifogásait egyszerűen csak a „szerző”-vel szemben teszi meg. Ugyanakkor sehol sem emlékezik arról, hogy ez a szöveg F. Petres Éva tollából származik, mint ahogy arról sem, hogy a 72. oldal pedig Dombay Jánosé – miként az a megnevezett oldalak fejrőváltójában is olvasható –, s így az „Őskor” fejezet megírásában nemcsak az általa is említett három szerző vett részt. Ebből kifolyólag a a kérdéses résznak a beható bírálatára felrehatóan túl ráh hat vissza és nem a tényleges szerzőre.

Tüzetesen foglalkozik a táblák sorrendjével, amellyel sok esetben – kronológiai okokra hivatkozva – nem ért egyet. Az nem is volt szándékomban, hogy minden táblát, ill. képet tökéletes kronológiai sorba állítsak be. Különben nem válogattam volna össze a 65. oldalon levő táblát több, nem is teljesen egykorú képből. De a hozzátartozó szöveg sem foglalkozik ebben az esetben kifejezetten valamelyik kultúra kérdésével, hanem általánosságban az újabb kőkor emlékműveivel, mint ahogy pl. a fűzesabonyi tűzhellyel is egy, a bronzkorra általánosan érvényes jelenséget óhajtottam szemléltetni.

De ebben a tekintetben szeretném a bíráló emlékeztetése idézni, hogy a kifogásolt sorrendet több esetben éppen ő maga szabta meg. Minthogy azonban az olvasók előtt az „Archeologische Funde” megírásának epizódjai nem ismeretesek, ennek a megvilágítására egy kitérőt kell tennem. Az olvasók nem tudhatják ugyanis, hogy a szerkesztő eredetileg a bírálót kérte fel az „Őskor” alfejezet kivételével az egész I. főfejezet (Őskor) megírására. Ezt ő el is vállalta, sőt megbízást is adott a szerkesztőnek a szerződés aláírására. Magam csak akkor léptem be – a bíráló helyett – a kiadvány szerzőinek sorába, amikor – általam ma is igen sajnált – egészségi okokból előbb az Újabb kőkor, Rézkor, Szkiták és Kelták, majd röviddel a szerződés aláírása után a Bronzkor és Korai vaskor alfejezetek szerzőségét is kénytelen volt lemondani. Addig azonban előmunkálatokat is végzett, különösen utóbbi két alfejezettel kapcsolatban: egy színopszist készített, a táblák sorrendjére vonatkozóan pedig tervet állított össze. Ezen előmunkálatokat a szerkesztő, minthogy a szerződés aláírásából adódó kötelezettségeit én vállaltam magamra, rendelkezésemre bocsátotta, és azokat fel is használtam. Természetesen mindezt a szerkesztő által megállapított honoráriumrészesedést illette meg. Több esetben ugyan eltértem a megadott táblasorrendtől és képanyagtól, azonban az igazság kedvéért kénytelen vagyok leszögezni, hogy éppen ezt a sorrendet követtem akkor, amikor a kányai kocsiurnát a velemi diadéma és a hajdúböszörményi lelet tárgyai előtt közöltem; nemkevésbé a bíráló elgondolásai alapján jártam el, amidőn a korai vaskort a valódi edényekkel kezdtem, és nem mutattam be egy velaticei vagy gávai típusú urnát, esetleg más tárgyat ebből a korból. Ilyenek bemutatása a kézhezvett tervben sem szerepelt. A fenti esetekben tehát a bíráló tulajdonképpen nem is engem, hanem saját magát bírálta meg.

A bíráló jól tudhatta, minthogy résztvett a kiadvány előmunkálataiban, hogy az egyes fejezetek tábláinak száma, a szövegek terjedelme előre meg volt állapítva. Ez korlátot szabott a felvethető problémák számának is. Mégis a bíráló a szerző hibájának rója fel, hogy több, általa lényegesnek tartott kérdéssel egyáltalában nem, vagy pedig – szerinte – nem elég behatóan foglalkoztam. Mindamellett véleményem szerint tökéletesen elegendő volt két helyen felvetnem azt a kérdést

(87. és 90. oldal), hogy a bodrogkeresztúri kultúrának a következő kultúrákra gyakorolt hatásáról alig lehet beszélni. Kétségtelen, hogy a 87. oldalon a német szöveg nem adja vissza kellően a magyar kéziratomban foglaltakat (a magyar kiadásban az olvasható, hogy a kultúra „nyomtalanul” tűnt el). De ezt a bíráló ellenőrizhette volna már a recenzio megírásakor, hiszen a 228. oldal alján maga is hivatkozik a német és magyar szöveg közötti különbségre.

A bíráló több helyen ellentmondást vél felfedezni a soraim között. Az ellentmondás hangoztatása azonban az újabb kőkor települési viszonyait ismertető részek esetében alaptalan. Az ugyanis, hogy az Alföldön több lokális csoport élt, még nem zárja ki azt, hogy a folyóktól távol nem települtek. Az Alföldet, közelebből a Tiszántúlt ugyanis nem egy folyó szeli át, amelynek partja megtelepedésre alkalmas környezetet biztosított az újabb kőkor emberének. De erőltetett ellentmondást látni a vučedoli kultúra elterjedéséről mondottakkal kapcsolatban is. Mindkét helyen, ahol e kérdéssel foglalkozom (69. és 82. o.), azt mondom, hogy Magyarországon a kultúra főként a Dunántúl déli részén terjedt el. Ez egyáltalában nem zárja ki azt, hogy — különösen az ország határain kívül — másutt nem települt meg.

A szőregi temetőben megfigyelt különös temetkezési ritust Foltinyinak — az eredeti Móra-féle ásatási napló után írott — sorai alapján másként nehéz lenne elképzelni. „A 193. sír halottját” — írja — „elégették, de a csontok helyzete alapján megállapítható, hogy zsugorított volt”. Ez csakis helyben történt égetéssel magyarázható. Egyébként, hogy ilyen különleges temetési ritus dívott az őskorban, azt immár biztosan megállapíthatjuk a Soproni Sándor által feltárt és ismertett budakalászi temető 100. és 113. sírja alapján (lásd: Banner J., Die Pécelér Kultur. AH XXXV. Bp. 1956. 124., 126.).

A bírálat említi, hogy a bronzkori telepeket csak a bronzkor III. periódusában erősítették meg. De, hogy mi okból teszi ezt, az rejtély előttem. Ugyanis ezzel ellentétes állítás az idézett 88. oldal egyetlen sorában sem olvasható. Sőt magam is azt írom, hogy a telepeket a bronzkor végére (értsd alatta a III. periódust) látták el erősítésekkel. És ha a telepek külső támadásnak estek is áldozatul (ezt sem tagadom), az erősítések létesítése meggyőződésem szerint nem külső támadás elhárítását célozta, hanem a társadalmi fejlődés előidézte belső feszültség következménye volt.

Kifogásolja a bíráló, hogy a hazai bronzkornak három periódusba osztását az 1948. évi tőszegi ásatásról szóló, 1952-ben megjelent tanulmányára való hivatkozással teszem (Die Ausgrabungen in Tőszeg im Jahre, 1948. Acta Arch. Hung. II. [1952] 35–68.). Szeretném azonban emlékeztetnie idézni e tanulmányának 67. oldalán olvasható alábbi mondatát: „Die bis jetzt bekannten Funde, wenigstens die der hier erwähnten spät-bronzezeitlichen Siedlungen, bieten keine Stützpunkte, die gestalten würden, in der ungarischen Tiefebene auch von einer vierten Periode der Bronzezeit zu sprechen.” Ha tehát nem lehet egy negyedik periódusról beszélni, akkor csak három létezhetett. Nem az ellen van kifogásom, hogy Mozsolics Amália e cikkének megírása óta gyökeresen megváltoztatta ezen álláspontját (lásd az idézett kandidátusi disszertációját), hanem az ellen, hogy a saját, nem is olyan régen írott sorait ellefejtve emel kifogásokat.

Az „Archeologische Funde” 89. oldalának utolsó mondata csak akkor lesz félremagyarázható, ha valaki azt félre akarja magyarázni. A bronzkor végéről beszélve senki sem fog Hallstatt C időszakra gondolni.

A Fonyód–bézsénypusztai bögre közötti volta kétségtelenül elkerülte a figyelmemet. Éppen ezért hálás vagyok a bírálónak, hogy erre előszóval, mindjárt a német kiadás megjelenése után figyelmeztetett. Ennek az alapján ezt a magyar kiadásban már módomban volt helyesbíteni.

Kénytelen vagyok a „Želiezovce-Kultur” kifejezése tekintetében az úttörő szerepét elhárítani magamról. Huszonöt évvel ezelőtt Eisner így emlékezett meg erről a neolitikus csoportról — még németnyelvű szövegben is (Slovensko v pravěku. Bratislava 1933. 16., 285.).

Mozsolics Amália hosszasan boncolgatja a rézkor időrendi kérdéseivel foglalkozó mondataimat. Sorai mégsem győztek meg arról, hogy itt kronológiai képtelenséget írtam volna. A kérdés nyitja az, hogy sehol arról nem tettem említést, miszerint a Polgár–basatanyai temető kezdete pontosan egybeesik a tiszapolgári kultúra kezdetével, a vége pedig a bodrogkeresztúri kultúra végével. A kérdéses, Nemeskéri János után említett 200 év csak egy temetőre vonatkozik. Attól pl. a jászladányi vagy a fényeslitkei még jóval tovább is tarthatott. Lehet, hogy tévedek, de a bírálatból azt olvastam ki, hogy a bronzkor elejének i. e. 1900-ban történt megállapításával sem ért teljesen egyet. Ha ez így lenne, legyen szabad megemlítenem, hogy a kiadványhoz készített előmunkálataiban maga a bíráló is ezt az évszámot tüntette fel.

Végül kénytelen vagyok még azt is megállapítani, hogy a fordítóval szemben felrótt nem egy kifogása is teljesen alaptalan. Így pl. a fordító igenis helyesen járt el, amikor azt írta, hogy „... auf seiner rechten Seite liegendes Kind, das aus ihrer linken Brust trinkt.” (72. oldal.)

Természetesen van a bírálatnak több megállapítása, amelynek jogosságát el kell ismernem. De ezekért csak köszönettel tartozom a bírálónak. Értem azalatt főként azokat, amelyek a bronzkor végének és a korai vaskornak kronológiai problémáival foglalkoznak. Ha vannak is még részletek ezen belül, amelyeket nem tudok fenn tartás nélkül elfogadni, Mozsolics Amália legújabb kutatásainak eredményei — amelyek a recenzióból kicsendülnek — feltétlenül lépést jelentenek előre.

Patay Pál

NYILATKOZAT

Az Archaeologische Funde in Ungarn, Budapest 1956-ban megjelent munka megfelelő (korarézkorra vonatkozó) részével kapcsolatban felmerült elsőbbségi kérdések szükségessé teszik az alábbi nyilatkozat megtételét:

A Tiszapolgári kultúra továbbéléséről az első határozott és a műveltség számos jelenségére kiterjedő megállapítást B. Kutzián Ida tette (Arch. Ért. 1946–48, 52 l., angol szöveg 62. l.)

Patay Pál

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati. 1948—1956. Debrecen 1957.

Közel tíz éves várakozás után örömmel vesszük kézbe a Debreceni Déri Múzeum Évkönyvét.

A jól összeválogatott tanulmányok sorát *Balogh István* jelentése nyitja meg (*Jelentés a Múzeum 1948—1956. évi működéséről*), mely a jelzett évek eredményeit regisztrálja. Sorra veszi a múzeum nagy kiállításainak — történeti, művészettörténeti, természettudományi — rendezését, és kimutatást ad az időszaki kiállításokról. Tájékoztató a raktározási és leltározási munkálatokról, és beszámol a restaurátori műhely fejlődéséről. Majd felsorolja a tudományos munka eredményeit, végül is kitér a személyi változásokra. A jelentés plasztikusan állítja elénk a félévszázados fennállását ünneplő múzeumot.

Makkay János, *A bihari Berettyóvízgyógyászat őskori leletei* c. dolgozata bevezetésében a tájra vonatkozó irodalmi utalásokat és feldolgozásokat összegezi. Összevetve ezeket saját terepbejárásának eredményeivel, alapos ismertetést kapjuk a neolitikus, koraréz- és bronzkori kultúrák itt talált emlékeinek. Kiemeli a vonaldiszes kerámia Kálló mellett talált anyagát. Továbbiakban a debreceni és herpályi csoportot tárgyalja. A koraréz- és bronzkori kultúrák között a gyulavarsándi tárgyalja részletesen. Megállapítja, hogy az erődített telep mellett, erődítés nélküli kis telep is szép számmal voltak. Megfigyelései az erődítéstechnikára vonatkozóan igen gyümölcsözőnek ígérkeznek. A szerző szerint a Berettyóvízgyógyászat jelentős szerepet játszó pilinyi kultúra hordozói játszottak közre a gyulavarsándi kultúra megszüntetésében, noha a lakosság továbbélése a későbronzkorban is kimutatható.

Béres András, *Nyíradonyi betlehemesek, csillagosok* címmel e vidéken az 1890-es évektől elterjedt karácsonyi népi játékokról ír. Közli a megelőző szervezkedést, a játékosok kiválogatását, a szerepek betanulását; részletesen foglalkozik a játékosok öltöztetésével és a játék lelekeivel. A két játék teljes szövegének és dallamának közlését a IX. tábla képei egészítik ki.

Menyhárt Zsuzsa, *Az „Arany Egyszarvú” patika XVIII. századi festményei*-t ismerteti (XI—XII. tábla). Az 1772-ben készült patikaszekrények a múzeum alapításakor dr. Rotschnek V. Emil ajándékaikként kerültek a múzeumba. A szekrény- és ajtószárnyakat díszítő festmények részletes leírása után készítésének időpontjával foglalkozik, és azt a XVIII. század utolsó negyedében jelöli meg. A négy mester munkáját mutató sorozatból az első kettő jó minőségű és korai rokokó elemeket tartalmaz, míg a III—VIII. tábla gyengébb művészi felkészültségű festőre utal. A IX—X. tábla az első kettővel egykorú, míg a XI—XII. táblák már empire stílus elemeket tartalmaznak. Az ismeretlen jó minőségű festőt talán Veisz Sallai festővel lehet azonosítani.

Ditrőné Szalay Katalin, *Gyakorlati tapasztalatok a restauráló laboratóriumban*. A múzeum restaurátori műhelyének fejlődését ismerteti, majd részletesen kitér a fémek — bronz és vas —, papír és könyvanyag, fatárgyak, csontok, porcelán, szőrmék és textilanyagok konzerválására és restaurálására. Különösen tanulságos az általuk először használt eljárások ismertetése, és az azokhoz vezető kísérletek leírása.

Két igen szép színes fotó illusztrálja *Kádár Zoltán*, *Kopt textilek a Debreceni Déri Múzeumban* c. cikkét. Az i. u. 4—5. századi ornamentális és az i. u. 6—7. századi három darab figurális ábrázolással, illetve kompozícióval díszített darab részletes leírását és ikonográfiai elemzését adja a szerző.

Kiss Sándor, *Egy egyetlen példányban fennmaradt debreceni nyomtatvány. Hodászi Lukács halotti beszéde 1605*. A szerző az iniciálék és fejdíszek vizsgálata nyomán megállapítja, hogy készítésének időpontja Bod Péter Magyar Athenasaban tévesen közölt 1615. adata helyett 1605. Ismerteti Hodászi pályafutását, munkásságát. Foglalkozik az iskolaügy és egyházszervezés terén kifejtett tevékenységével. A beszéd rövid ismertetésével és ehhez kapcsolódva Báthory István életének rövid tájékoztatójával zárja cikkét a szerző.

Csatkay Endre, *Debreceni könyvkötő-legények Sopronban*. Bár a soproni könyvkötő-céh csak 1788-ban alakul meg formálisan, már az ezt megelőző évtizedekből is maradtak fenn ún. emlékkönyvek, melyek a könyvkötő-legények személyi vonatkozású bejegyzéseit örökítik meg. Az 1733—1829-es években használt második emlékkönyvben az ország minden vidékéről találunk bejegyzéseket. Ezek között a debreceniek részéről történet bejegyzéseket közli a szerző. A soproni iparművészetnek jóformán csak a könyvkötés terén vannak kimutatható kapcsolatai a magyar iparművészettel, melyet ezen írásos emlék is megerősít.

Sápi Lajos, *A városrendezés kezdete Debrecenben a XIX. század elején*. A szerző a városfejlődés elmaradottságának okaival vezeti be cikkét. Elemzi a középkori városképet, illetve az azokat kialakító magvakat. Majd a XVIII. századi városrendezésre irányuló intézkedéseket tárgyalja. Közli az 1799-ben kinyomtatott „Tűz ellen való rendelkezések”-et. Az 1802-ben pusztító nagy tűzvész hatására kibocsátott rendelkezés az építkezésről és a városrendezéssel is foglalkozik. Az 1804, 1808-i hasonló tartalmú rendeletekben már esztétikai törekvések is érvényesülnek. Az első közszolgáltatást megépítésével, a világítás bevezetésével, az utcák felújításával Debrecen a XVIII. század közepén olyan útra lép, melyen haladva utoléri a többi magyar városok fejlődését.

Mód György, *Szappanfőzés és gyertyaöntés Debrecenben*. A debreceni szappanosokat 1597-től céhszervezet kapcsolja össze. A szerző ennek a nagyon régi iparnak ma is élő gyakorlójától (Pál János) ismerteti a szappanfőzés 5 nagy szakaszát, a felhasznált anyagokat és a munkeszközöket. A téli foglalkozásként üzött gyertyaöntés többnyire csak saját szükségletet elégített ki, mert a faggyúgyertyát már a 900-as évek elején kiszorította a stearin. A gyertyakészítést Pál János és Katona István emlékezéséből ismerteti a szerző. A leírásokat ábrák és igen hasznos „műszótár” egészítik ki.

Nagy János, *Tóth Árpád Ircdalmi Múzeum* címmel beszámol a debreceni Fazekas Mihály gimnázium szakkörének 1953—54. évi munkájáról. A költő halála 25. évfordulójának méltó megünneplését, életére és munkásságára vonatkozó emléktárgy összegyűjtésével és kiállításával tették emlékeztetessé.

Dicséret illeti a szerkesztőt a kiadvány komoly kiállításért s a tanulmányokat követő idegen nyelvű recenzióért, mely utat nyit az Évkönyvnek kelet és nyugat felé.

Salamon Ágnes

A tíz éves Archeologické Rozhledy

1948-ban látott napvilágat a Csehszlovák Tudományos Akadémia kiadásában, Jan Filip professzor szerkesztésében az AR első száma. Az első szám programot adó bevezetésében az új típusú folyóirat főfeladatát a szerkesztő azt jelölte meg, hogy a hazai és a külföldi szakembereket a Csehszlovákiában nagy arányokban megindult régészeti kutatásokról minél gyorsabban, lehetőleg közvetlenül az ásatási munkák — vagy legalább egy-egy nagyobb szakaszuk — befejezése után tájékoztassa, s ezáltal a régészeti folyó eseményeiről állandóan hű képet tartsanak az érdeklődő szakemberek elé.

A folyóirat nemrégiben ünnepelte tízéves jubileumát. Az AR tíz évének tanulságait röviden összegezve megállapítható, hogy kitűzött feladatát sikeresen valósította meg, a csehszlovák régészeti kutatás eleven, friss szöcsövévé fejlődött és a nemzetközi tudományos világban is jelentős helyet vívott ki. Gazdag terjedelemben, izléses szép kiállításban évente közel ezer oldalon — jó képekkel és magyarázó rajzokkal igaz tolmácsolója, bemutatója annak az élénk, lüktető és nagyarányú kutatómunkának, amely a csehszlovák régészeti intézetekben és múzeumokban folyik.

A folyóirat jellegéből következik, hogy elsősorban nem a problémák végleges tisztázását célzó tanulmányok közlésére törekszik — hiszen arra számos más régészeti kiadvány áll rendelkezésre, közöttük vezetőhelyen a több, mint száz éves múltra visszatekintő Památky Archeologické és a fiatal, de szintén jelentős szerepet betöltő Slovenska Archeologia — hanem új kutatásokról tudósít és problémákat vet fel. A hírül adott kutatások egy része az AR tíz éve alatt már monográfia formájában, vagy nagyobb lélegzetű részletes tanulmányként napvilágot is látott, vagy éppen feldolgozás alatt van. Ezek a monográfiák és részletes publikációk mutatják, hogy azt a veszélyt, amelyet hasonló típusú folyóiratok magukban rejtnek, hogy ti. az előzetes jelentéseket, a friss, érdekes beszámolókat nem követi nyomon a feldolgozás, mert a szerzők úgy érzik, hogy eleget tettek kötelességüknek, a csehszlovák kutatás kikerülni törekszik. Természetes azonban, hogy a részletekbe menő, igényes feldolgozások nem is tarthatnak lépést a nagy tempójú feltárási munkákkal.

Az AR-t sok rovata változatossá, élénkké teszi. A gondos, körültekintő és széles skálájú szerkesztői munka ráüti bélyegét a folyóiraatra. A szerkesztő széleskörű publikációs lehetőséget biztosít a fiatalok számára is, láthatólag szíven viseli a fiatal régészeti utánpótlás érvényesülését. Nagy perspektívában foglalkozik az AR a külföldi régészeti kutatásnak a csehszlovák szakemberek előtti megismertetésével és ezért rendszeresen beszámol a külföldön megjelenő régészeti szakirodalomról. Helyet találnak hasábjain a külföldi ásatásokról, kutatásokról szóló beszámolók is. Ezen a téren különösen a Lengyelországban folyó munkákról történik gyakrabban említés.

Hasznos szolgálatot tesz múzeográfiai cikkeivel is, amelyek képekkel támogatva mutatnak be elsősorban csehszlovákiai újonnan felállított kiállításokat, de a külföldiek is — közöttük a magyarországiak — szintén szerepelnek rovataiban. Külön megemlítésre érdemes egyik igen érdekes rovata, amely az európai őstörténet aktuális problémáival foglalkozik.

A modern technika adta lehetőségek felhasználásának kérdése, akár a régészeti emlékegyanyag konzerválásának érdekében történjen az, akár a kutatást elősegítő vizsgálatok céljából (pl. a C 14 vizsgálat alapján való datálás, vagy a metallográfiai vizsgálatok és a fémtárgyak röntgen felvételeinek a kérdése stb.) helyet kapnak az AR hasábjain.

A folyóirat cikkeiben az őskortól a középkorig igen sok, a magyar kutatást közelről érdeklő lelet került közlésre.

Az őskor kutatás területéről néhány jelentős ásatásról és kutatásról említhetünk közleményeket. A gánoci (Gánovce) lelet a csehszlovák őskor kutatás egyik legfőbb figyelmet érdemlő nagy munkája (E. Vlček). A bajmóci (Bojnice) barlang kutatások eredményezte

fontos mousteri leletek (F. Prošek) rokonságban állanak a mi tatai mousterinkkel. A Pálffy barlang (Dzeravá skála) az első modern barlangfeltárás volt, eredményei alapul szolgáltak a szerzőnek (F. Prošek) a szeleta kultúra kérdéseit tisztázó későbbi munkáihoz. A Kassa melletti Bárca (Barca) I. aurignaci telepén feltehetőleg a legrégebbi lakógödörök kerültek feltárára (F. Prošek). A magyar határ közelében a Hernád völgyében talált aurignaci telepek valószínűleg átterjednek a mi területre is (L. Bánesz). A perkovicei hematit Venus és lelőhelye különösen geológiai szempontból fontos (B. Klíma). Az Ipoly völgyéből, a határon fekvő és mindkét ország kutatását érintő fontos leletek ismertetése magyar szerző tollából került az AR-be (Gábori V.). Közép-Európa legnagyobb lösztelepének, Dolni Vestonice-nak új ásatási módszerekkel történt feltárása és leletei a háború utáni csehszlovák löszkutatás alapjait jelentik (B. Klíma). A Dolni Vestonicevel egyenértékű délmagyarországi Pavlov ismertetését, amelyet szerzője később részletesen publikált, itt kapjuk először (B. Klíma). Az elmúlt 10 évben, de korábban is élesen merült fel a mezolitikum meglétének kérdése Csehszlovákiában. A rázicei lelet (Zotz „Wottawa kultúra”-ja) sokban segítette elő a kérdés megoldását (M. Mazálek, B. Klíma). A vágyszeredi (Šered) mezolitikum első publikációja régészeti és geológiai szempontból egyaránt nagy jelentőségű (J. Bárta).

Az őskor későbbi szakaszai fontosak egyrészt azért, mert Csehszlovákia földrajzi helyzete miatt szinte az egész Közép-Európa fejlődéstörténetét tükrözik, de másrészt a szlovákiai régészeti feltárások természetesen erősen érdeklik a magyar kutatást. A továbbiak során erre különös tekintettel leszünk.

Mindettől függetlenül ki kell emelnünk néhány általános vonatkozású követelményt. Ezek között van olyan, amely az európai és zsinédizses keramika kérdésével nagy tárgyismerettel foglalkozik (J. Filip); egy másik a magyarországi Hallstatt kultúra fejlődésével kapcsolatban a magyar kutatás eddigi eredményeiből merít sokat (M. Šolle). J. Filip széles ismeretanyagra támaszkodó 1956-ban megjelent nagy munkájához, melyben egész Közép-Európa La Tène történetét vizsgálja, néhány előtanulmány az AR füzeteiben is napvilágot látott.

Cikkek foglalkoznak az ország területének La Tène kori lakosságával (B. Chropovský), illetőleg a lausitzi kultúra népeinek elterjedésével (S. Rakovský).

Külön említjük meg J. Filipnek a régészet és történelem címen írt értekezését annál is inkább, mert az utóbbi időben ez a kérdés erősen foglalkoztatja a csehszlovák kutatókat.

Érdeklődésre tarthat számot az a három közlemény, amely a fiatal régész hallgatóknak az intézetek támogatásával lehetővé tett gyakorlati kiképzését az elvégzett munka ismertetésén keresztül mutatja be (J. Filip, D. Bialekova-Dulka, B. Soudský).

Az egyes korok, illetve kultúrák anyagával foglalkozó közlemények közül teljességre nem törekedve a magyar kutatás szempontjából az alábbiak a legfontosabbak.

A szalagdiszes keramika telepével (B. Novotný, J. Řihovský) és néhány sírjával (E. Plesl), valamint a különlegesen szép hurbanovói festett házfal töredékkel (P. Čaplovič) foglalkozókon kívül az újkőkorból a tiszai kultúra leleteiről (A. Knor) és sírjairól (J. Porubský), a bükki kultúra leleteiről (J. Pastor, J. Bárta) és a kelet-szlovákiai szalagdiszes kultúrának nevezett szilmei leletekről (L. Hájek) szóló jelentéseket olvashatjuk.

A csehszlovák kutatás által aeneolithikusnak nevezett korszakból a péceli kultúra kollektív temetkezéseiről (E. Vlček), telepéről (B. Novotný) és erődítéseiről (J. Kudlaček) szóló közlemény mellett a bodrogkeresztúri kultúrák stratigráfiailag nem értékesíthető módon együtt előkerült anyagáról (B. Polla), lengyeli kultúrák telepéről (K. Šneiderová — E. Štiková) és temetőjéről (B. Novotný), a csáka típus lelőhelyéről (A. Točík), a kora- (B. Struhala) és késő bronzkori temetkezésről (J. Pastor, P. Čaplovič), a wieselburgi csoport

temetkezéseiről (B. Chropovský, L. Kraskovská), magyarádi fazekas- és öntőműhelyről (A. Knor), a bárcái erődített telepről (J. Kabát és annak néhány érdekesebb leletéről (L. Hájek), aranykincseiről (L. Hájek), a Nitriansky Hrádok-ról (E. Vlček) és pilini kultúrák temetkezéseiről (G. Balaša, E. Jilková) kapunk érdekes beszámolókat.

A kora-vaskorból lausitzi temetőkről (J. Kudlaček, J. Porubský), hallstatti tumulusokról (A. Knor, B. Chropovský), a bešeňovi telepről (A. Točík), a velatice kultúrába tartozó temetőről (K. Tihelka), a podoli temetőkről (J. Kudlaček, M. Novotná, M. Dušek), koravaskori lakásról (M. Buchvaldeck), depóletekekről (G. Balaša, K. Andel, B. Polla) találunk közleményeket. Külön érdemes megemlíteni a gazdag szkítakori temetőket (M. Dušek, B. Novotný).

Igen gazdagon képviselt a La Tène emléktárhely is, amelyen a Hallstatt – La Tène vegyes temetkezésekről (J. Filip), nemcsak temetőkről (L. Kraskovská, B. Benadik, P. Čaplovič) sőt késői temetőkről (B. Chropovský), hanem számos eddig ismeretlen újabb megtalált lelőhelyről (B. Benadik) is hírt kapunk.

Az időszámításunk kezdete körüli idők és az utána következő évszázadok kutatására végzett feltárások ismertetésének is tág teret ad a folyóirat.

A devini ásatások (J. Dekán), a milanoveci IV. sz.-i római telep feltárása (T. Kolník), az Izsza-Leányvári tábor kutatásai (M. Šchmiedlova) éppen úgy érdeklődésre tarthatott számot a magyar kutatás előtt, mint az ocskói (Očkov) több rétegi temetkezések ismertetése (T. Kolník), amely a datálás szempontjából is jó támaszpontokat nyújt. A szarmatákkal kapcsolatban közölt Kassa melletti haniskai tumulus feltárása megdöbbentő kérdéseket rejt magában (J. Rataj).

A problémákban is igen gazdag csehszlovákiai népvándorláskorból mindenek előtt a sokolnicei V. sz.-i temetőt (J. Řihovský), a smolínai temetőt, a különleges temetkezési formában megnyilvánuló halottkultusz nyomával (Boris Novotný) és gazdag női sírjával (B. Svoboda), a klučovi temetőt (J. Kudrnač), a torzított koponyával (E. Vlček) a lévai (Levice) érdekes női sírt (V. Budinský–Křička), a hun összefüggésekre utaló blučinai fejedelmi temetkezést (K. Tihelka) és a Brno melletti Žuran kirablott tumulusos temetőjét említhetjük.

A magyarországi avarkor kutatásához nélkülözhetetlen szlovákiai és dél-morvaországi emléktárhelyekből különösen a bárcái lovassírok (J. Pastor), a persei (Prša) temető (A. Točík – J. Drenko) és a Dolní Dunajovice-i temetőre (J. Poulik) hívjuk fel a figyelmet.

Szláv településekre és temetkezésekre jó adatokat találunk az Eperjes (Presov) melletti szláv házak feltárásáról (V. Budinský–Křička), a szomatori (Somotor) szláv kunyhókról (J. Pastor), a királyhelmeci (Kral'ovský Chel'mec) tumulusokról (V. Budinský–Křička: J. Pastor), a devini temetőről (L. Kraskovská) stb. szóló közlésekben.

A 9–10. sz.-i magyargurabi (Velky Grob) temető (B. Chropovský) a mi most feltárás alatt lévő sopronkőhidai temetőnkkel mutat rokonságot. A szakolcai (Skalica) magyar sír (L. Kraskovská), a pozsonyvezekényi (Vozokany) Bjelo Brdo típusú temető (B. Chropovský) és azok az újabb kutatások, amelyek a X–XI. sz.-i temetők feltárásában folytak (A. Točík) sok új anyaggal gazdagították a kutatást.

A Nagymorva birodalom fénykorát tükröző Staré Mestoi temetők és templomok („Na valách”, „Spitalky”) feltárásának munkáiról szóló közleményeket (V. Hrubý J. Poulik) azóta már a részletes feldolgozás is követi. A Dolní Vestonice-i, zömével a Nagymorva birodalom idejébe tartozó temető Stare Mestotól némileg eltérő jellegével érdekes következtetésekre adott alapot (J. Poulik).

Néhány közlemény tájékoztatja az olvasót arról a valóban grandiózus és gyönyörű munkáról, amely a prágai vár feltárásával foglalkozik (I. Borkovský). Reméljük, hamarosan sor kerül a részletes feldolgozás közzétételére is. Az ugyancsak nagyszabású Libice-i (R. Turek) és Stara Kouřim-i (M. Šolle) ásatások beszámolóit, valamint Klučov-i, Lišen-i és más sáncvárák feltárásait,

mind-mind beszédes tanújelei a második világháború utáni igen élénk kutató tevékenységnek, és annak a megértő támogatásnak, amellyel a Csehszlovák Népköztársaság a nagyszabású régészeti feltárásokat lehetővé teszi.

A fentebb elsorolt közlemények csak kiragadott példák az AR tízévi terméséből, teljességre nem is törekedtünk, hiszen célunk, mint fentebb már említettük, nem a részletes ismertetés volt, hanem csak rövid áttekintés. A folyóirat tájékoztató jellegéből következően, hogy általában nem befejezett kutatások összegezett eredményeiről van szó a cikkekben, hanem előzetes jelentésekről, ami természetesen gyakran hipotézisek felállítására készíti a szerzőket.

Összegezésként azonban elmondhatjuk, hogy az AR fontos és szép hivatást tölt be és a mai csehszlovák kutatás áttekintése szempontjából nélkülözhetetlen folyóirat, amely értékes nyeresége a külföldi régészeti kutatásnak is, amit legjobban az a népszerűsége bizonyít, amelyre a külföldi szakemberek előtt szert tett. Végül megjegyezzük, hogy az Archeologické Rozhledy 1958. évi 6. füzetében a tíz év kötetének teljes bibliográfiáját nyújtja és könnyen használhatóvá teszi az eddig megjelent köteteket.

L. Kovrig Ilona

O. N. Bader, Труды камской археологической экспедиции (1947–1952). — "A kámai archeológiai expedíció hatéves munkájának áttekintése." (1947–1952) — Harkov, 1953. 197, lap, 3 tábla, 38 szövegtábla kép.

Az 1932–1937. évekre esik a GAIMK (Goszudarsztvenaja Akadémija Isztorii Matyerialnoj Kulturi), Kámai Archeológiai Expedíciója (továbbiakban KAE I.). A KAE I. a Káma, Jajva és Csuszovája folyók vidékén folytatta a már felderített régészeti korok kutatását. A KAE I. eredményei közé tartozik a felsőkámai X–XIV. századi rodanovoi kultúra ismertetése. A KAE I. munkája után egész sor tisztázatlan probléma maradt, ilyenek voltak a Csuszovája vidéki paleolit, mezolit, a kámai neolitikum kérdései. Vizsgálatlan maradt az Asztrahancev típusú telepek viszonya a turbinoi temetőhöz, csakúgy problematikusak maradtak az i. u. I. évezred történetének kérdései is.

Az 1947-ben Pjermben megtartott Első Uráli Régészeti Konferencia elhatározta a második KAE (továbbiakban KAE II.) megszervezésének szükségességét, meghatározta feladatait. A KAE II. székhelye a pjermi egyetem lett. A vezetéssel Otto Nikolájevics Bader-t bízták meg.

A Káma vidék paleolit kora a szibériai anyaggal mutat kapcsolatot (Jeniszej, Áfontova II. Malta). A Káma medencéje Szibériával együtt az ősi mongoloid típus kialakulásának volt a színtere (39–40 l.). Mezolitikumban dominálnak az európai kapcsolatok. Magas színvonalú mikrotechnika és a pengék magas aránya jellemzi ezt a kort. A Káma-Zsulanovszkaja és Ogurdinszkaja mezolitikus lelőhelyeket a KAE II. tárta fel.

Valódi kámai neolitikum – i. e. III. évezred – feltárását a KAE II. javára kell írni, a Csuszovája alsó folyása mentén lévő Borovaje ozero III., Borovaje ozero V., Bor I., és Verhneadiszevo lelőhelyének felkutatásával és közzétételével. Levsinot O. N. Bader, az i. e. II. évezred elejére datálja, a levsinói kés import jellegét az uráli rézere vegyi összetétele döntötte el. P. P. Jefimenkoval szemben, aki az erdős északi vidéken egy kultúregységet lát a Káma vidéken át egészen az Ob vidékéig, a szerző a szóban forgó területet felosztja 1. a kelet-európai gödrös-fésűs, 2. a kámai fésűs, és a 3. obi fésűs hullámvonalas kerámia területeire, melyek nagy etno-kultúr egységeknek felelnek meg, mindegyikben a törzsi kultúr variációk egész sorával. A Káma-vidék neolitikus lakossága halász-vadász nép volt, a földművelésnek és állattenyésztésnek nincsenek nyomai. A kor rendkívül gazdag kultikus áldozati helyekben; ilyen pl. a Visera középső folyása vidéki

„Piszannij Kameny”, különböző korú rajzokkal. A rajzok technikája (vörös rajz) szibériai rokonságot mutat, csakúgy mint, a sziklahasadékokban eldugott „áldozati tárgyak” — megmunkálatlan kova és taráncszarvas csontdarabok is.

A réz- és bronzkorszak állt a KAE II. kutatásainak középpontjában. Ennek a kornak az ismerete nagy jelentőséggel bír az ananyinói kultúra keletkezésének megítélésében. A KAE II. eredménye alapján a bronzkor felosztható a korábbi garini és a későbbi bori szakaszra az i. e. II. évezred elejétől az i. e. I. évezred elejéig. A két szakasz között az alkotja a turbinói kultúra fogalmát, melyben a turbinói temető megfelel a garini típusú telepeknek, az usztyagajvini temető pedig a bori telepeknek felel meg. Az i. e. II. évezredben különösen élesen jelentkeznek a Káma-vidék keleti kapcsolatai a sigiri és az andronovói kultúrával. A bronz ló és bárányfigurák a turbinói temetőből bizonyítják az intenzív urálintúli kapcsolatokat, csakúgy mint a jelentős sigiri kerámia leletek. A kámai bronzkor első szakaszára jellemző a neolitikus kerámia további fejlődése, míg a második szakaszban az ananyinói formákhoz és díszítő elemekhez közeli katlan formájú edények jelennek meg (46. l.). A bronzkori házak, különösen a bori típusú nagy házak egyenes elődei az ananyinói házaknak (51–53. l.). A turbinói lakosság halász-vadász foglalkozását csak kiegészítette a kapás földművelés és állattenyésztés. Szociális szempontból a kort a patriarchátus kialakulása és a velejáró vagyoni differenciáció jellemzi.

A turbinói kultúra KAE II. által megoldott problémája lehetővé tette O. N. Bader számára, hogy a turbinói kultúrával érintkező, főle nyugatra fekvő Volga–Oka közí szjeimai kultúra kérdését is érintse. A szjeimai kultúra kronológiai keretei megfelelnek a turbinói kornak. Szjeima első szakaszának, a voloszovói kornak származását a kámai neolitikus etno-kultúr masszívum nyugati csoportjával kell kapcsolatba hozni. Ezt bizonyítják a voloszovói kerámia garini jellege, a négyszögletes házak, valamint a szublaponoid antropológiai típus jelenléte (56–57. l.). Szjeima keletkezésének keleti komponensét csak aláhúzza az andronovói kerámia lelet a voloszovói periódusban (57. l.). Turbino és Szjeima kapcsolatát jól illusztrálja a két kultúra közös uráli féműves központja. (54. l.)

A bronzkor történeti tanulságait levonva a szerző egy kelet–nyugati irányú etnikai mozgást lát, melynek eredményeképpen az Uráltól az Okáig kultúregység jött létre a bronzkorban. Északabbra a rokon törzsek eljutnak még nyugatabbra, egészen Karéliáig (57.).

Az ananyinói kultúra származásának kérdése új megvilágítást kapott a KAE II. munkája eredményeképpen. A V. Zbrujeva szerint Ananyino stepei és helyi szjeimai elemekből keletkezett. A. P. Szmirnov azt a véleményét fejt ki, hogy Ananyinot az összes alsó- és középkámai kultúrák alkották. A KAE II. eredményeként az ananyinói kultúra keletkezését nem lehet megítélni az alsó-káma-vidéki anyag alapján. Az alsó-kámai „textil” kerámia alapján a gyákovói típusú emlékek keletkeztek, ahol a hosszúfejú szrub-hvalini típusú europid antropológiai anyag található. (60–61. l.) Az ananyinói törzsek a Vjátka torkolatától északabbra alakultak ki a turbinói kultúra alapján, ahol is képviselve volt az ősi mongoloid típus europiddal keveredett formája. (58, 62–63. l.). A. V. Zbrujevával szemben, aki úgy véli, hogy Turbino bori periódusa és Ananyino között kronológiai és tárgyi szakadék van, O. N. Bader megállapítja, hogy a KAE II. ilyen szakadást nem tud kimutatni. (158–159. l.). Az i. e. VIII. században az ananyinói törzsek nyugati irányban terjednek, és az Alsó Káma, a Volga és Vetluga vidékén felváltják a számukra idegen törzsek kultúráját. Az ananyinói törzsek mozgásának és kultúrájának vizsgálata szempontjából döntő fontosságú az uráli kapcsolatok beható vizsgálata. (63. l. és a szerző szívélyes közlése).

Az ananyinói kultúrát követő kort általánosan pjanobor-gljágyenovói kultúrának nevezik, az i. e. II. század – i. u. III. századig. A KAE II. kutatásai jogot adnak a Felső-Káma-vidéket illetően a gljágyenovói

kultúra fogalmának használatára. Pjanobor és Gljágyenovó, mint az egyébként közismert egyidejű kultúrák, melyek az ananyinói kultúra alapján keletkeztek, azonban területileg is és a sok rokon vonás ellenére anyagukban is különböznek egymástól, nem is beszélve a teljesen ellentétes temetkezési rítusról. A Felső-Káma-vidékre jellemzők a „kosztiscesék” — áldozati helyek, míg az Alsó-Káma-vidéken a pjanobori temetők találhatók. A KAE II. véleménye szerint a kosztisceseket mint égetéssel temetkezési helyeket lehet felfogni, mely rítushoz analógiát szolgáltatnak a délszibériai tagar és tastik törzsek hasonló rítusa. A halottégetés gondolata nem volt idegen az ananyinói törzsek számára sem, amint azt a Nizsnij Tagil közelében talált leletek bizonyítják (66–67. l.).

Az i. u. IV–VIII. század korát a Káma-vidéken a lomovátovói kultúra tölti ki, melynek korai szakasza, a IV–V. század a harini periódus, késői szakasza, a VI–VIII. század a nyevolini periódus. Az átmenet a gljágyenovói kultúrából a lomovátovóihoz rövid idő alatt ment végbe, és új viszonyokat teremtett a Káma-vidéken, ezt az éles változást új etnikai elem megjelenése tette lehetővé (73. l.). A halottégetés gljágyenovói rítusát a harini periódus kurgános temetkezése váltotta fel; a harini kurgán temetők gyakran száznál is több kurgánból állnak. A nyevolini periódusban a halmos sírokat soros sír temetkezési rítus váltotta fel. A lomovátovói erődtített telepek más helyen épültek a gljágyenovóiakhoz viszonyítva, különös jellegük abban állt, hogy nem lakhelyül, hanem a féművességgel és egyéb ipari termelés helyéül szolgáltak. Állandó lakhelyül a nem erődtített telepek szolgáltak (71, 76–77. l.). A lakosság foglalkozását tekintve az állattenyésztés döntő szerephez jutott, míg a vadászat csak alárendelt szerepet játszott. Az anyagi kultúra egyéb vonatkozásaira jellemzők az övgarnitúra leletek és a hagyományos kerek fenekű kámai kerámia jelenléte. A szerző kifejtett véleménye szerint nem lehet véletlen jelenségnek tekinteni, hogy éppen ebben az időben terjed el a Káma-vidéken a bizánci, horezmi és az iráni ezüst, melyek elterjedése nemcsak időben, de területileg is — Kungur és Cserdiny között egybeesik a lomovátovói kultúrával¹ (75).

A lomovátovói kultúra egészét nézve lehetetlen fel nem fedezni az igen erős déli, steppei vonatkozásokat egészen Észak-Kaukázusig, ez azonban, mint azt már A. A. Szpicin megállapította, nem jelenti a lomovátovói kultúra déli steppei vagy akár kaukázusi származását, a steppei jelleg a szóban forgó kérdésben a közös forrásból való származást jelenti. (73. l.) A KAE II. megközelítve a lomovátovói kultúra származását utal a nyugat-szibériai hasonkorú és korábbi anyag azonosságig terjedő kapcsolatát lomovátovóval. Ilyen anyag pl. a Kurgánszk a Tomszk és a Barnaul környéki kurgánok anyaga, valamint M. P. Grjáznov által meghatározott felső-obi kultúra leletei (74. l.). A lomovátovói kultúra kámai megjelenésének és nyugat-szibériai kapcsolatának etnikai tartalma az ugor törzsek mozgása és európai megjelenése volt, mely mozgás nem szorítkozott csak a felső-kámai lomovátovói törzsek megjelenésére, hanem a rokon törzsek nagy területen végbemenő etnikai mozgása volt. A rokon törzsek fogalmába értendők a magyarok is, akiknek baskirai tartózkodását a bahmutini leletcsoport alapján már A. V. Schmidt is tárgyalta (74, 77. l.).

A Felső-Káma-vidékre behatoló ugor törzsek a pjanobori törzseket nem érintették, ellenben keveredtek a gljágyenovói törzsekkel, és a lomovátovói kultúra alapján létrehozták a finn-pjermai (korai) rodanovói kultúrát (75, 78. l.).

A rodanovói kultúra, melynek kora IX–XII. századi szakaszát lavrjátí periódusnak, későbbi XII–XIV. századi periódusát pedig rozsdesztvenszki szakasz-

¹ Bader, O. N. О восточном серебре и его использовании в древнем Прикамье (к последним находкам). (A keleti ezüstről és annak felhasználásáról a Káma-vidéken.)

nak jelöli a KAE II. a Felső-Káma-vidéken alakult ki. A rodanovói kultúra alsó határa tehát csatlakozik a lomovátovói kultúra felső határához, míg a felső határát a feudális viszonyok kialakulása jelzi.

A lavrjátí periódus anyagi kultúráját jellemzik a nagyméretű kerekfenékű edények, szegényes díszítéssel vagy teljesen díszítés nélkül. Volgai bulgár tárgyak a KAE II. megállapítása szerint ebben a periódusban nincsenek. A lavrjátí házak nagyok, területük eléri a 88 m²-t is. A rozsdasztvenszki periódus házai kisebbek a bejárat mögötti zárt pitvar hasonlóvá teszi őket a későbbi komi házakhoz. A kerámia finomabb falúvá válik, gazdagon díszített és a kerek fenék mellett megjelenik a lapos fenék is. Ebben a korban már megtalálható a bulgár kerámia és a szláv ékszer. A XII. században jelennek meg az ekepapucskok a Felső-Káma-vidéken, ami a földművelő kultúra további fejlődését jelenti. A felső-kámai ekepapucskok idézik a VII–VIII. századi ladogai szláv ekepapucskok formáit, ami bizonyítja, hogy az ekés földművelés a komiknál szláv hatásra fejlődött ki.

A komik döntő többsége a X–XV. században az Obva folyótól északra lakott. Pjerm és Szarapul városok közötti területen gyérek a X–XV. századi emlékek. A kultúra, amely ezen a területen keletkezett a lomovátovói kultúra alapján, nem mutat kapcsolatot Rodanovo felé, ellenben az összetéveszthetőség hasonlít a tulajdonképpeni lomovátovói anyagra. A KAE II. számára a közép-kámai X–XV. századi kultúra előzetes meghatározására támpontot nyújtott a lobácsi (jelbácsi) erődített telep és a Szeljáni Tó melletti temető anyaga. A lobácsi kultúrrétegben képviselve van a bulgár kerámia, mely kerámiának egyenes analógiája megtalálható a szeljánini temető A. A. Szpicin által XIII–XIV. századra datált kerámiai anyagában. Ezeknek a figyelembevételével O. N. Bader javasolja a szilvai kultúra fogalmának elfogadását. (184. l.). A korai orosz források a Szilva folyó medencéjében osztják és vogul lakosságról beszélnek a XVI–XVII. században.

Északon, ahol a lomovátovói kultúra a jövevény ugor törzsek gljaghenovoiakkal való asszimilációja útján jött létre, és ahol a lomovátovói kultúra a rodanovoiiba torkollott, győzött a pjermi nyelvesoport. Az ugor elemeknek köszönhető a pjermi nyelv és kultúra ugor rétege. Délen a Közép-Káma-vidéken, ahol a szilvai kultúra alakult, ki az ugor elemek maradtak felül, ennek az eredménye volt a XVI. században a szilvai, sakvini és az ireni osztjakok nyelve (78, 85. l.).

Káma-vidék orosz emlékei a XVI. századdal kezdődnek. A korai orosz emlékekre jellemző az orosz és pjermi kultúrelemek összeolvadása, amint az megfigyelhető volt a sztroganov Arjol városka (Kergedán) esetében.

A kötet további dolgozatai az egyes korok jelentősebb leletessoportjainak vannak szentelve. Ilyen O. N. Bader és Z. P. Szokolova munkája „A csuszovai Káma vidék új telepei”, mely a turbinoi kor Csuszovája jobbparti lelőhelyeinek van szentelve a Káma és a Szilva közötti szakaszon. B. G. Tihonov, „Káma-Zsulánovai bronzkori telep a Közép-Káma vidéken.” A telep anyaga az i. e. XIII–XIV. századra datálható, az anyagban képviselve van a sigiri kerámia (130. l.).

O. N. Bader „Uszty – Gajvai temető és a turbinoi podgremjácenszki lelőhely a Kámánál.” A bronzkésztményeknek szentelt dolgozat foglalkozik a turbino-szejmai fémművesség eredetének kérdésével. Tipológiai és egyéb megfigyelések eredményeként kirajzolódik egy uráli fémműves központ körvonala a bronzkorban. A turbinoi bronzbalták egyes típusai minuszinszki-vidéki analógiákra vezethetők vissza. (138–139, 143–144. l.)

V. A. Oborin, „Bajánovi temető a Koszva folyónál.” A bajánovi kora rodanovói temető a IX–X. századra datálható, egyidős a lavrjátí erődített teleppel. A szerző a temetők anyagát és a temetkezési ritust fontos etnikai meghatározóként fogja fel (145). Hogy a rodanovói kultúra hordozói a komik ősei voltak, megerősítik O. V. A. Oborin megfigyelései is. A XIX. században, eldugott helyeken a komik a rodanovói temetkezési ritusnak megfelelően temetkeztek, fejfel

északnak és a halotti tor egyéb vonatkozásai is hasonlóak voltak. A XX. századig élt az a komi szokás, hogy az „ősök napján” szertartásokat végeztek a „csud ősapák és anyák” tiszteletére a IX–XIV. századi ősi temetőkben. (156–157. l.). A bajánovi temető anyaga kapcsolatot mutat a déli steppei VIII–IX. századi anyaggal, és a IV–V. századi harini, továbbá a hasonló baskiriai leletekkel. (150–154. l.).

V. A. Oborin, „Rozsdasztvenszki erődített telep és temető.” Az erődített telep anyaga erősen differenciált termelést mutatott. A telep a XIII–XIV. századra tehető, amit megerősítenek a bulgár kerámiai leletek is. A temető anyaga időben összetett, a VI–IX. századi lomovátovói és a XII–XIV. századi késő rodanovói anyag egyaránt megtalálható a temető leleteiben. Ez a tény jó szolgálatot tesz annak bizonyításához, hogy a rodanovói kultúra alapját a lomovátovói ugor komponens képezi. (177. l.).

Az ismertetett dolgozat a Káma-vidék egész őstörténetéről ad átfogó képet. Minket elsősorban a kámai kora vaskor és vaskor érdekel, lényegében az ananyinói és az azt követő kultúrák kérdése, melyeknek egyenes köze van a finn-ugor és részben a magyar őstörténethez. Előbb azonban feltétlenül ki kell térnünk a turbino-szejmai komplexum O. N. Bader által adott értékelésére. O. N. Bader professzor elévülhetetlen érdeme, hogy konkretizálta a turbinoi kultúra fogalmát, megállapította annak belső periodizációját és két perióduson belül a turbinoi kultúra temetkezési helyeit és telepeit szinkronizálni tudta. A periódusok elnevezésében a szerző a szovjet régészek általános – és feltétlenül helyeslendő törekvése szerint – a telepeket helyezi előtérbe. O. N. Bader a turbino-szejmai korra vonatkozó fejtegetéseiben vannak azonban nehezen összeegyeztethető ellentmondások is, melyek előnytelenül befolyásolják a főkérdésekben tett alapvető megállapításokat. Ilyen zavartkeltő ellentmondás a turbino-szejmai rokonság kérdésében jelentkezik; az idézett munka 50. oldalán a második bekezdésben a szerző kifejti, hogy a turbinoi és sejmái törzsek nemcsak sűrűn érintkeztek egymással, hanem genetikailag is *közeliek voltak*, amit csak jobban kidomborít mindkét kultúra erős uráli és urálintúli kapcsolata. Ezzel szemben az 54. oldalon a 6. bekezdésben a szerző megjegyzi, hogy Sejmát és Turbinot nem lehet közös rokon kultúráknak felfogni. Ez a megjegyzés különösen feltűnő nemcsak az előbbivel való összevetésben, hanem O. N. Bader egész koncepciójának és a KAE II. tárgyi eredményeinek mond ellent. A szerző kiemeli Turbino és Sejma sigiri és andronovói kapcsolatát, továbbá összefoglalva a bronzkor történetének tanulságait kiemeli, hogy az i. e. II. évezredben egy kelet – nyugati irányú etnikai mozgással van dolgunk, mely mozgás egészen Karéliáig eljut. (57. l.) A fenti következtetés fényben kissé nehézkesebb hatnak O. N. Bader fejtegetései a sigiri kerámia turbinoi területre való behatolásáról. (54–55. l.). Nyilvánvaló, hogy sigiri kerámia kereskedelmi úton is kerülhetett a turbinoi törzsekhez. Az említett kerámia elterjedt volna azonban újból alátámasztja az intenzív urálintúli kapcsolatokat. Világos, hogy a sigiri és az andronovói jellegű tárgyak elterjedése, továbbá az antropológiai típusban jelentkező analógiák a turbinoi és a sigiri kultúrák területén nem véletlen jelenségek. Ezek a jelenségek azzal az etnikai mozgással magyarázhatók, mely előkészítette a kora vaskori ananyino kultúra kialakulását. Nem véletlen azonban O. N. Bader fejtegetéseinek említett hiányosságai, csakúgy, mint az autochtonitás kérdésében elfoglalt következtetési álláspontja sem. Úgy véljük, Otto Nikolajevics Bader professzor sem tudta magát elhatárolni azoktól a következtetésektől, melyek bizonyos fokig jellemzők még a szovjet régészetre és a finn-ugor őstörténet szovjet kutatóira.

A bronzkorban elkezdődött kelet-nyugati irányú etnikai mozgás az i. e. VIII. században az ananyinói kultúrában csúcsosodik ki, amely magában hordozta a Káma- és Közép-Volga vidéke történeti-etnikai areulátának csirait. A szerző A. V. Zbrujevával vitatkozva hangsúlyozza, hogy a bori periódus és Ananyino közvetlenül

határosak, míg az idézett mű 126. oldalán beiktat egy i. e. X–IX. századi praeananyinói kort. Nem eléggé világos, hogy a bronzkor összefoglalásánál a szerző miért nem tesz említést erről a fejlődési szakaszról.

Feltétlenül O. N. Bader érdeméül kell megemlíteni az anyanyinói kultúra származásának reális talajra való helyezését. A szerző következetesen bizonyítja és megvédi azon álláspontját, hogy Anyanyino a Vjátka torkolatától északra alakult ki és az uráli kapcsolatok vizsgálata rendkívül fontos a szóban forgó kor megítélésében. Meg kell azonban jegyezni, hogy A. P. Szmirmov nem kielégítő álláspontjával szemben A. V. Zbrujeva számára nem idegen az anyanyinói kultúra szibériai származásának gondolata.²

Az i. u. IV–VIII. században újabb Keletről jövő a kámai és volgai törzsekkel rokon etnikai mozgás hozza létre a lomovátovói kultúrát, melyet a szerző teljes joggal tulajdonít az ugor törzsek több csoportjának. Sajnálatos körülmény, hogy O. N. Bader nem tisztázta eléggé a lomovátovói kultúra fogalmát, a lomovátovói törzsek alatt hol csak a jövevény ugorokat érti, hol pedig a gljagyenovoiakkal történt etnikai és anyagi kultúrában jelentkező szintézist. (75., 78., 85. l.) Úgy véljük, ahogy azt egyébként a szerző is a fenti helyeken, ha nem is teljesen egyértelműen kifejti, csak a rodanovói i. u. IX–XV. századi kultúrát lehet és szabad szintézisként felvinni. A rodanovói kultúra meghatározásán túl, feltétlen korszakalkotó O. N. Bader megállapítása az ún. szilvai kultúráról, mely teljes egészében ugor maradt. A szilvai kultúra fogalma új fogalom a finn-ugor őstörténetben, ehhez a kultúrához csatlakozik dél-nyugatról a bahmutini emlékcsoport, melyben a magyarok elődeit sejtí a szerző.

A KAE II. kollektívája O. N. Bader vezetésével nagy és hasznos tevékenységet fejtett ki a finn-ugor őstörténet kutatásában. A KAE II. eredményei és azok publikálása a szerzői közösség által maradandó vívmánya a finn-ugor őstörténettudománynak. Ezek az eredmények jelentős mértékben magukra vonják a finn-ugor és a magyar őstörténet hazai kutatóinak figyelmét és ösztönöznek a hazai kutatásokra. A KAE II. eredményei feltétlenül tükröződni fognak a magyar őstörténet kutatásában is egyre fokozottabb mértékben, hiszen O. N. Bader professzor kiváló tanítványa, V. F. Gening folytatja rendkívül értékes kutató munkáját a Káma-vidéken.

Az elismerés mellett azonban nem tudunk nem szólni egy lényeges hiányosságról, ami jellemző az egész idézett műre; ez pedig az anyag publikáció minőségét és mennyiségét illeti, azaz a kötet dokumentálását. Ebben jelentkezik az a szovjet őstörténeti tudomány által még nem elég következetességgel felszámolt hiányosság, ami, úgy véljük, jelentkezik az anyagdokumentálás bizonyos fokú nem értékelésében.

Az említett hiányosságoktól függetlenül úgy véljük, hasznos szolgálatot tettünk a KAE II. munkájának ismertetésével, mert ezzel ha szerény formában is, de szolgálatot tettünk a magyar és szovjet tudományos együttműködésnek is.

Bartha Antal

A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjice. Djela Knjiga X. Od. jelenjen Istorisko-Filoloških Nauka Knjiga 9. Sarajevo 1958. 106 lap, 30 tábla – közte egy színes – 8 kép, 5 térkép. Német nyelvű összefoglalás a 95–106 lapon.

A lisičići neolitikus telep Heregovinában a Neretva (Narenta) folyó partján fekszik. Jelenleg az Adriához közel eső területek legjelentősebb kőkori emléke. Benac kis könyvében az 1953–1954-ben folytatott ásatások eredményeit ismerteti és értékeli.

A telepen három réteget lehet elválasztani. A felső (III.) a jelenlegi felszínről 50 cm-ig, a középső (II.)

100 cm-ig, míg az alsó (I) 100 cm-től lefelé néhol közel 250 cm-ig terjed a szűzföldbe. Az alsó réteg váltakozó vastagságát az első települők földbemélyített gödörházainak köszönheti, melyek különböző mélységig nyúlnak le. Legvilágosabban ezt a réteget lehetett megfigyelni.

Az alsó rétegben a feltárt területen 16 szabálytalan alakú és különböző méretű gödörházat tártak fel. Az eltérő nagyság ellenére mégis valamennyi családi „ház”, éppúgy, mint a vinéaiak, zóciak vagy nagyréviek s nem összefüggő nagy családi gödörrendszer, mint pl. a szalagdiszes kerámika lakásai. A legtöbbnél sikerült megfigyelni, hogy csak egy tüzelőhely volt bennük. A lakógödörök körül s között több, mint másfélszáz kisebb verem és agyagkitermelő gödör helyezkedik el. Módszertanilag csak helyeselni tudjuk a szerző eljárását, amiért az alsó rétegről két térképet közöl. Egyiken valamennyi gödört, házakat és vermeket egyaránt feltünteti, másikon ebből a gödörkáoszól kiemeli a lakásokat s ezzel tisztá képet nyújt a település valódi szerkezetéről. A település elrendezése valóban figyelemre méltó. A gödörlakások ugyanis egyes vagy kettős sorban nagy központi térség körül sorakoznak. A tér közepén nagyméretű tűzhelyet látunk, mely körül közös lakomák nagy mennyiségű csontmaradványa került elő.

A középső rétegben a házak szerkezete megváltozik. Ebben földbeásott cölöpöktől határolt nagyobb négyszögletes épületek nyomait lehetett kimutatni. A házak tulajdonképpen mérete és szerkezete azonban bizonytalan. Feltűnő, hogy belsejükben alig találkoznak tüzelési nyomokkal, viszont a feltárt teleprész ÉK-i sarkában egymáshoz közel kilenc kövel kirakott állandó tűzhely csoportosul. Egyébként szerkezetileg a település ugyancsak nagy térséget határol.

A felső réteg korszakában a település súlypontja eltolódhatott, mert a feltárt területen mindössze két ház és két szabad tűzhely került elő. A házak szabályos, négyszögletes, sűrűn földbevert és betapasztott cölöpöktől határolt szilárdfalú építmények. Csak az egyikben volt kövel kirakott állandó tűzhely.

A kő és csont eszközöket és fegyvereket együtt tárgyalja a szerző. Találunk trapéz és kaptafa alakú vésőket, ékeket, nyéllyukas kőbaltát, és buzogányt, pattintott pengéket, késeket, fűrőt, végül egy sorozat szép kis nyéllel ellátott, gondosan megmunkált hosszú nyílhegyet. Csontból árat, simítót, szakás-nyeles nyílcsúcsot, agancskapákat készítenek. Kiemelendők a szépen faragott gömbfejű tűk és az olyasmi pityék, amilyenek a tiszai kultúra kőkenyédombi telepén sírokban homlokdiszként fordultak elő.

A kerámika a szerző szerint mindhárom rétegben azonos jellegű. Bizonyos kisebb súlyponti különbségekre hívja fel csupán a figyelmet. Így pl. az I. rétegben fordul elő a butmíri kultúra legtöbb eleme, pl. szalagmotívumok. Itt találjuk meg a jellegzetes felül kiszélesedő körte alakú butmíri fazekat is, melynek a lengyeli kultúrával is szoros kapcsolatai vannak.

Az edényformák egyszerűek, elvágott gömb és gömbszület változatok néha enyhén húzott peremmel. A díszítő minták közt a fűzér, spirális, szalag, pontozott szalag motívumok a leggyakoribbak de találkozunk árkolással is. A bekarcolt mintákat vörös festéssel hangsúlyozzák, néha fehér színnel keretezik. Az önálló festett dísz ritkább. Találunk vonalas állat és madár rajzokat, házat, fát, sőt egy állatokról álló jelenetet is edényekre karcolva.

A telep művelődési kapcsolatainak vizsgálatánál Benac először a legközelebb eső nagy boszniai telephez, Butmírhoz való viszonyt igyekszik tisztázni. Ezen keresztül elsősorban a relatív időrend tisztázása céljából Vinčával is igyekszik összeköttetést találni. Majd részletesen ismerteti az adriai (pl. Hvar) és itáliai párhuzamokat (Arene Candide), végül rátér a nyugatmediterrán szigetvilággal (Sicília, Aeoli szigetek) megállapítható összefüggések kérdésére. Elemzése eredményeként a telep életét 2400–2200 körüli idő tájára igyekszik megállapítani, — bár csak feltevésszerűen.

A lisičićiek gazdasági életének alapja a vadászat és a földművelés. A központi nagy tűzhelyekből közös étkezésre következtet — nyilván a közös vadászat

² MIA 30 (1952) 240.

zsákmányának elfogyasztására. A szellemi életre három jelenség mutatna: Koponyakultuszra az egyik gödör tűzhelyében talált emberi állkapocsból következőt, hasonló párhuzamok alapján. (Biztos, hogy ez „kultusz”?) Asztrális kultuszra edényeken talált holdábrázolásokból gondol. Ez a mediterrán hajózó népek tájékozódással összefüggő gyakorlati kultusza. A földművelés terjedésével később Lisičićben egyre fogyni kezd, a tengertől távol pl. Butmirban pedig egyáltalán nem fordul elő. A szellemi jelenségek harmadik csoportja a kerámika díszítésének realista elemei.

A szóban forgó művelődés eredetét Benac az Adrián keresztül a nyugat- és közép-mediterrán szigetvilágra vezeti vissza. Nyugatmediterrán művelődésben élő népe tengeri úton jutott Hercegovina partjaira.

Lisičić és Benac gondos elemzése két fontos szempontra hívja fel figyelmünket. Egyik a tengeri hajózás már a neolithikumban is rendkívül fontos és nagy területeket összekötő szerepe. Másik, hogy az ugyancsak élénk folyómenti utakon távoli, tengeren túli elemek akár hozzánk is eljuthatnak. Mint láttuk, ennek a végeredményben tőlünk nem is olyan nagyon messze fekvő telepnek lakói a nyugatmediterrán hajózó népekkel állanak eredetre és művelődésre kapcsolatban. A Neretva mentén élénk művelődési kapcsolatokat létesítenek Butmirral. Butmirnak pedig a Bosna mentén már egészen a Középdunamedencéig erő összeköttetései vannak. A Neretva–Bosna völgyén haladó útvonalon mind népmozgalmak, mind kereskedelmi forgalom észak és dél között már a legrégibb idők óta megfigyelhetők (pl. Butmir fentebb említett egyidejű adriai és Duna-vidéki kapcsolatai). Régészeti anyagunk, elsősorban a lengyeli kultúra vizsgálatánál tehát sokszor egészen távoli párhuzamokat is figyelembe lehet, sőt kell venni. A lisičići anyag ismeretében nem tarthatjuk többé lehetetlennek, hogy egyes neolithikus vagy rézkori kultúráink anyagában nemcsak adriai vagy itáliai, de olyan tárgyak is előkerülhetnek, melyeket a nyugat-mediterraneum művelődéseire vezethetünk vissza.

Ezek azok a szempontok, melyeket Benac szép kiállítású könyvéből a hazai kutatás figyelmébe ajánlhatunk.

Bóna István

E. Stephan, Die ältere Bronzezeit in der Altmark. Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle Heft 15. Halle/Saale 1956. Veb. Max Niemeyer Verlag. 68 lap, 25 tábla és 5 térkép.

Hazai bronzkorunknak számos érdekes kapcsolata van a középnémetországi termékeny Elba—Saale síkság bronzkorával, az aunjetitzi, majd lausitzi kultúrákkal. A terület északnyugati peremén elterülő Altmark különös jelentősége abban rejlik, hogy már a régibb bronzkor folyamán az észak-európai bronzkori kultúrkör legdélibb előretolt állomásává válik, s e fejlett bronzművelődési régió elemeit az Elba folyása mentén közvetlenül sugározza Közép-Európa felé.

Stephan könyvében a Montelius I—III. periódus emlékeit veszi vizsgálat alá, mégpedig korszakok és tárgy-típusok szerint. Ez a feldolgozási mód igen áttekinthető, viszont erősen tipológiai jellegűvé és szétszakítottá teszi az általános fejlődést. Mentségére kell említenünk, hogy túlnyomórészt szórványos leletekkel dolgozik, melyek jobb módszer követését alig teszik lehetővé.

A korai bronzkort (I. periódus) nagyszámú lapos és peremes baltán kívül néhány szép kincslet jellemzi. Ezekben még kivétel nélkül a közép-európai (aunjetitzi) és délnémet bronzkori régió szokásos ékszereit és eszközöket, itáliai mintákra visszavezethető markolatos töröket, széles legyezővégű laposbaltákat, továbbá torqueseket, nehéz tömör, egyenesvégű karpereceket, sokszorosan csavart drótkarpereceket találunk. A kultúrát Stephan szerint a helyi kőkorvégi lakossághoz lehet kötni, de sajnos ennek kerámiai bizonyítékai alig vannak. A fémek spektrálanalitikai vizsgálata — a formai egyezéseken túl is — bizonyította, hogy ezek a középnémetországi leu-

bingeni (aunjetitzi) kultúra műhelyeiben készültek. A középnémetországi korabronzori féművesség észak felé terjesztésében igen fontos szerepet játszott tehát Altmark.

A kincsletek a periódus végén kerültek földbe, nyilván annak a nagyarányú átalakulásnak és mozgalomnak keretében, mely délen a halomsíros kultúrát, északon és keleten a lausitzi kultúrát, Altmarkban pedig az északi kultúrkör népét emelte az aunjetitzi és vele kapcsolatos kultúrvilág helyébe.

A II. és III. periódust Altmarkban még nem lehetett tisztán különválasztani, ezért a szerző együtt tárgyalja a korszak leleteit. Néhány dolgot mégis ki lehetett emelni a II. periódus elejéről. Ilyen, hogy a leletek és tárgy-típusok erős csökkenése jellemzi. (Ez a környező nagyobb tartományokban is megfigyelhető volt.) Másik, hogy Altmarkba, elsősorban északnyugati részeire, majd csakhamar az egész tartományba, új északi formák özönlének be.

A II. periódusban jelentkeznek a délnémet import-tárgyak is (pl. török, koncentrikus hornyolatokkal díszített hosszú tüskéjű korongsüngő, tutulus), melyek a hazai későbronzkorban is otthonosak. E korszakban figyelhető meg erősebb kelet-hannoveri elemek (pl. az ún. Urfibel, kerékfejű tűk, törformák megjelenése — nemcsak itt, hanem az egész középnémet régióban) a lüneburgi kultúra befolyása is.

A III. periódustól kezdve Altmark túlnyomó része a kelet-hannoveri—mecklenburgi kör tartományává válik. (Sajnáljuk, hogy az északi féművességben alapvető Mecklenburg bronzkoráról készülő összefoglalás még mindig nem jelent meg, mert e tény csak ezzel való igazán értékelhetővé.) A vezérformák közül most a jellegzetes északi kardokat, lándzsákat, a széles bronzlemez „nyakravalókat” és karpereceket, a bronz dobozokat, a kettősspirális végű nagy karpereceket, végül időrendi sorrendben a spirálvégződésű és a Spindlersfeldi fibulátípusokat kell említenünk. Ezekkel együtt az északi bronzkor jellegzetes mélyen vésett díszű keramikája és az ún. harangsír temetkezés lép fel, világosan mutatva, hogy a tartomány ethnikaial is az északi kör részévé válik. A III. periódus folyamán az új alap már önálló fejlődésnek is indul, de ennek jellegzetességei csak a következő korszakban válnak erőteljesebben érzékelhetővé.

Sajnáljuk, hogy a kerámika terén Stephan csupán hivatkozik régebbi közleményekre és monográfiájában kizárólag bronzokat közöl. Legalább egy típusátábla hasznosan egészítette volna ki e téren is az összeállítást.

A könyvhöz alapos lelőhelykatalógus, irodalom és 25 ízléses tábla járul még, továbbá a könyv egyik fő-crösszege a jól szerkesztett öt elterjedési térkép.

Bóna István

Vlček E., Antropológia Keltov na juhozápadnom Slovensku (Anthropologie der Kelten in der Südwest-slovaquei) a Benadik, B., — Vlček E., — Ambros, C., Keltské Pohrebiská na juhozápadnom Slovensku (Keltische Gräberfelder der Südwestslovaquei), című munkában Instituti Archaeologia Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca, Tomus I., Bratislava, 1957., 201—279. lap, XLIX—LV. tábla.

A Középduna-medence őskorát illető történeti antropológiai tanulmányok sorában a közelmúltban igen értékes monografikus feldolgozás jelent meg a nyitrai Szlovák Akadémiai Régészeti Intézet új archaeológiai sorozatában E. Vlček tollából. A szokásban volt antropológiai feldolgozásoktól eltérően e tanulmányban a dél-szlovákiai La-Tène kori kelta népesség rekonstrukciójára való törekvés a mindennekelőtt kiemelendő érdem.

A délnyugat-szlovákiai kelta népesség rekonstrukcióját célzó törekvés jut kifejezésre a monográfia szerkesztésében, amennyiben a tanulmány öt fejezete sorrendben bontakoztatja ki mindazokat az összefüggéseket — palaeodemográfia, palaeopatológia, a vizsgált anyag

módszeres leírása, craniometriai—osteometriai jellemzők értékelése, tipológiai meghatározás-értékelés, a közötti leletek alapján regionalis összehasonlítás —, amelyekre a vizsgált sorozatok adottságai lehetőséget nyújtottak.

A régészeti monográfiához kapcsolódóan Dél-Szlovákia 4 lelőhelyéről (Trnovec nad Váhom, Dvory nad Žitavou, Hurbanov Abadomb, Hurbanov Bacherov) 44 keltakori sír csontvázeleteit dolgozta fel a szerző. A vizsgálati anyag életkori megoszlása alapján a szerző arra utal, hogy a kelták átlagosan magasabb életkort éltek, mint pl. a későbbi avarkorban élt emberek. A férfiak átlagosan a matus korban, a nők az adultus-matus korban haltak meg, és a gyermekek mindössze 5%-ban fordulnak elő. A demográfiai eredmények igen figyelemre méltóak, a kérdés csupán az, hogy ily csekély anyag alapján lehetséges-e egy terület népességére azokat általánosítani. Palaeopontológiai szempontból a szerző két kérdést tárgyal részletesen; az egyik a caries kérdése, a másik a trepanáció problémája. 25%-ban talált cariest, túlnyomóan a matus koros csoportba tartozókon.

Operatív beavatkozást, trepanációt 10%-ban figyelt és írt le a szerző. A trepanációk közül 3 esetben gyógyult trepanációról van szó, 2 esetben post mortalis a koponyalékelés és 1 esetben valószínűleg műteti beavatkozás nyomai állapíthatók meg az orrűregi tájékon. A trepanációk leírása, a traumatológiai értékelés, valamint az okozati kérdések felvetése a tanulmány egyik legnagyobb értéke. A magasabb átlagos életkor és a műteti beavatkozás fejlett módszerei alapján a szerző arra a megállapításra jut, hogy a társadalmi és kulturális szint igen magas lehetett e korban.

A csontvázeletek leírásában részletesen ismerteti a szerző a vázak, koponyák megtartási állapotát, metrikus és morfológiai jellemzőit, az anatómiai eltéréseket, variációkat, a kóros elváltozásokat, az általános alkati jellemzőket, a nem és természet-meghatározó jeleket, méreteket és végül a tipológiai hovatartozást. A módszeres vázankénti leírást metrikus adatok dokumentációja egészíti ki. A harmadik fejezetben a craniometriai és osteometriai adatokat elemzi méretenként, jelzőnként, jellegként. Az áttekintést az ügyesen szerkesztett egyszerű táblázatok nagyban segítik elő. Az abszolút agykoponya és arckoponyaméreteket esetében a szerző azonos csoport-határértékek alapján vizsgálja az esetek megoszlását, holott a két nem közötti nagyságrendi különbségből eredően a nőkre vonatkozóan más csoport-határértékek használata ajánlatos.

A metrikus és morfológiai elemzés után a szerző részletesen elemzi a tipológiai struktúrát, és Dél-Szlovákia La-Tène kori népességében két tipológiai csoportot különböztet el. I. Dolichokran csoport. Komponensei a nordikus és mediterrán típusúak. E csoportban a brachyokran típusú elemeknek csak egyes jellegei mutatkoznak esetenként (Trnovec-Horný Jatov, Hurbanovo-Abadomb, Hurbanovo-Bacherov). 2. Brachyokran csoport. Tipológiai komponensei a Cromagnon-B és a dinári típusúak. Dolichomorf komponens jellegei esetenként alárendelten különíthetők el (Dvory nad Žitavou).

A regionális összehasonlító vizsgálat eredményeként a szerző arra az eredményre jut, hogy Szlovákia La-Tène kori kelta népessége kifejezetten heterogén, határozottan nagyfokú hasonlóságot állapít meg a magyarországi leletsorozatokkal. A csehországi leletsorozatokra általánosan a dolichomorf, az ausztriai sorozatokra viszont a brachyomorf komponensek a jellemzők. Az elkülönített két tipológiai csoport közül a dolichomorf csoportot a helyi őslakossággal, a brachyomorf csoportot a tényleges kelta népességgel azonosítja a szerző. A tanulmány befejezésekor a szerző utal a Vel'ka Maňa lelőhelyen feltárt nagy La-Tène kori, valamint a Chotín közelében feltárt szkíta temető leletsorozatainak később történő közlésére, amelyek alapján a most felvázolt tipológiai struktúra a részleteiben is pontosabban lesz elemezhető.

A tanulmányhoz 19 táblázat és 7 oldalnyi fényképtábla tartozik, amelyek gondos összeállításuknál fogva igen tanulságosan egészítik ki a dolgozatban tárgyalt problémákat,

Nemeskéri János

M. Veličković, Katalog grčkih i rimskih terakota-Narodni Muzej Beograd, Antika III. (Catalogue des terres cuites grecques et romaines. Musée National, Beograd, Antiquité III.) Beograd 1957., 120 lap, 29 tábla.

A belgrádi Nemzeti Múzeum Antik Osztálya katalógus-sorozatának harmadik kötete Veličković munkája a múzeumban őrzött antik terrakottákról. A könyv horvát és francia nyelven ismerteti az anyagot, az egyes darabokat kor, és amennyiben ez lehetséges, lelőhelyek szerint csoportosítva. A katalógus szakszerű leírást, meghatározást és kelteztést ad a fényképekkel illusztrált egyes darabokról, hivatkozva a megfelelő analógiákra és a szakirodalomra.

Az anyag viszonylag kis száma (összesen 84 db) ellenére is igen vegyes, részben Görögországból, részben Jugoszlávia területéről származik. Sok terrakottának ismeretlen a lelőhelye; pontosabb leletkörülmények pedig csak az 1902-ben végzett viminaciumi ásatásokból előkerült daraboknál rögzíthetők. A gyűjtemény legnagyobb része általában szerb és görögországi magángyűjteményekből került a múzeumba, jobbra még az első világháború előtti időkben.

Az archaikus görög művészet csak néhány terrakottával van képviselve (1—7), amelyek megarai, rhodosi, attikai műhelyekhez köthetők. A klasszikus kor terrakottái (8—19) legnagyobb részben boiótiai eredetűek. Egy, közelebből meg nem határozható (szerintünk minden valószínűség szerint attikai) műhelyből származó, az 5—4. század fordulójára keltezhető szobrocskával kapcsolatban a szerző érdekes problémát vet fel. A darab szakállas, sisakot és himationt viselő férfit ábrázol. A sisakos fej és az arc portré szerű vonásai Veličković szerint Periklésre emlékeztetnek. „Peut-être y doit-on chercher une allusion au glorieux et populaire Periklés, dont la gloire s'est maintenue dans la mémoire des générations nouvelles.” A hellénisztikus-kori anyag (20—63) Budva, Seres és Amphipolis lelőhelyeiről került a belgrádi Nemzeti Múzeumba. A gyűjteményben a hellénisztikus terrakotta-szobrászat majdnem valamennyi ága képviselve van, amphipolisi, dél-itáliai és pontusi (?) műhelyekben készült darabokkal. Amphipolisban két innét származó felirattöredékes Eros-terrakotta alapján valószínűsíthető egy Dionysios nevű mester működése, az i. e. II. vagy I. században.

Az előző gyűjteményeknél jóval egységesebb a római kori anyag (64—84). Javarésze a viminaciumi ásatások alkalmával került elő, a többi különböző jugoszláviai lelőhelyekről származik. A Venus-szobrocskák stb. mellett kiemelkedő egy többjelenetes thrák lovas-tábla. A Stobi-ban előkerült plasztikus váza meghatározását (Pán) nem tartjuk valószínűnek.

Veličković munkája nem lép fel nagyszabású terrakotta-monográfia igényével.

A könyv katalógus, és mint ilyen, célkitűzését mintaszerűen valósítja meg. Tanulságos és követendő példa lehet, hogy a kétnyelvű és világos stílusban írott munka a belgrádi Nemzeti Múzeum széleskörű látogatóközönsége számára éppúgy közérthető, mint a külföldi szakemberek számára.

Alföldy Géza

Fellmann R. Die Prinzipia des Legionslagers Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastele (Brugg 1958). A Jahresbericht der Gesellschaft pro Vindonissa (a Vindonissa-barátok társulatának) 1956/57. és 1957/58. évi évkönyveiben megjelent két cikk egybekötött különnyomataként (174 lap és 78 kép) adta ki a Vindonissa-múzeum az ottani légiótábor és egyáltalán a római táborok principia-it, központi parancsnoksági épületeit elemző tanulmányt.

Domaszewski A., Mommsen Th., Fischer W., Lorenz H. és Schleiermacher W. megelőző áttekintéseihez kapcsolódóan Fellmann R. saját feltárási alapján taglalja a fontos építészettörténeti kérdést, amelynek tisztázásán már hat évtizede fáradoznak.

F. R. leszögezi, hogy a praetorium szó nem felel meg az állandó táborok központi épületének. Utóbbiak tisztízt hivatali helyiségeket foglalnak magukba, lakásul nem szolgáltak, helyes elnevezésük: principia. Ezzel szemben a praetorium mindig lakóépületet jelent: a parancsnokok lakóházai és a legatus-ok, helytartók palotái voltak. A principia és a városi forum fejlődésük során kölcsönös hatást fejtettek ki egymásra, de a forum volt a meghatározó és irányadó változó tényező, bár Britanniában méltán neveznek egy forum-csoportot principia-típusnak. A vindonissai, I. Claudius korában épített principia kevert típus a központi parancsnoksági épületek fejlődése során, amely a városi forumok hatását mutatja, de keveredik a régi menettábor praetoriumának hagyományaival. Egyáltalán a forum-épület uralkodó mintaképpé vált végül is a principia-k tervezéséhez, a városépítés és tervezés pedig az állandó légiótábor centrumának beosztásához, amíg a fejlődés végpontján a főutak metszéspontjában kiépült a principia, illetőleg a forum. Fordítottan, a tábor skémája is hatott helyenként a városok arculatára. A principia-k forum-típusának több változata különböztethető meg.

Tanulságos a méretek egybevetése is. A principia-k szélességei 92, kb. 90, 88—96, kb 73 (vagyis 250 pes), 67,5 m. Hosszúságaik: kb. 102, kb. 119, 88—90 m (88,5 m megfelel 300 pes-nek). Értékes a principia-k és a forum-ok alaprajzainak sorozatba állítása. A kép-anyagban kiegészítés, modell is található. Némely tábori lakóépület (?) beosztásában emlékeztet az aquincumi polgárúrs házaira (pl. 47. l., 24. kép; 50. l., 26. kép; 61. l., 32. kép).

F. R. átfogó tanulmányát mindazok figyelmébe ajánljuk, akik római tábor feltárásában munkálkodnak.

Szilágyi János

J. A. Stanfield — Grace Simpson, Central Gaulish Potters. E. Birley előszavával. University of Durham publications. Oxford University Press. London 1958. I—LIII lap bevezető, 300 lap, 52 szöveggközi kép, 170 tábla.

A korhatározásra alkalmas terra sigillata edény-anyag kutatása az utóbbi évtizedekben rohamosan fejlődött. Az újabban megjelenő munkák részletező analízissel igyekeznek kiküszöbölni azokat a nehézségeket, melyek az egyes mesterek vándorlása, a formakincsek átvétele stb. folytán a terra sigillata edények korhatározását bizonytalanná tették. Stanfield és Simpson művének is ez a legnagyobb érdeme, hogy nem az egyes pecsétlők tipológiai összesítését, vagy a mesternevek abc-sorrendben való felsorolását közli, hanem kronológiai sorrendben a második századi közép-galliai fazekasok teljes munkásságát mutatja be.

A nagyszabású munka előzményei évtizedekre nyúlnak vissza. Stanfield nem hivatásos régész volt. 1918 óta foglalkozott régiségekkel. 1928-tól kezdve E. Birley biztatására terra sigillatákat is rajzolgatott, majd szak tudását ez irányban annyira fejlesztette, hogy számos publikációt is készített. A kiadványban Stanfield bibliográfiáját közzé is tették. E. Birley a könyv előszavában méltatja Stanfield fáradhatatlan munkásságát, melyre a felelős admirálisai beosztás után maradó szabadidejét áldozta. A különböző angol leltárakról származó sigillata anyag feldolgozása közben kezdődött meg 1935-ben a közép-galliai fazekasok Britanniában talált áruinak rendszerezése. Stanfield és Birley egyre több gyűjtemény anyagát vonták be a vizsgálatba, és arra az elhatározásra jutottak, hogy a közép-galliai fazekasok tanulmányozását elvileg arra a mintára kell elkészíteni, mint ahogyan Knorr az első századi elődjek munkásságát tárgyalta, azonban kronológiai sorrendben. Stanfield a gyűjtés mellett a mesterek formakincsének elemzését folytatta, Birley pedig a leltárak rétegei alapján vizsgálta az anyagot, alapul véve a hadrianusi erőd vonal, a Corbridge-i és a skóciai antoninusi limes újabb ásatásainak eredményeit. Erre annál inkább szükség volt,

mert a korábbi szerzők tisztán tipológiai alapon felépített korhatározásai sok esetben túl korainak bizonyultak. Stanfield az 1945-ben bekövetkezett haláláig 50 rajzos táblát elkészített és további 100 táblára való rajzot, a hozzátartozó statisztikai anyaggal együtt. A háború után ezt az anyagot Birley vette át, és továbbfejlesztette a munkát W. W. Taylорral együtt.

A Durham-i egyetem támogatásával folyt tovább a munka. Birley mellé beosztották Grace Simpson, aki tovább gyűjtötte a Nagybritannia múzeumaiban levő anyagot. Eközben Birley a régi lezoux-i ásatások vezetője, Plieque özvegyétől F. Oswald birtokába került gyűjteményt megvásárolta. Ez az anyag, mely most a durhami egyetem régészeti osztályának gyűjteményében van, több probléma megoldását elősegítette. G. Simpson a Stanfield által kezdett statisztikai tanulmányt befejezte, és a könyv szövegét Birley-vel való részletekbe menő megbeszélés alapján megírta. A hiányzó 1800 rajzot W. Dodds készítette el.

Az első fejezetben Simpson a lezoux-i gyártás technikáját tárgyalja, hivatkozva az angol kémiai kísérletek eredményeire, azonban teljesen figyelmen kívül hagyja ennek a kérdésnek a kontinensen kidolgozott bő irodalmát. A továbbiakban a traianuskori közép-galliai fazekasok munkásságát tárgyalja összefoglalóan. Déchelette nélkülözhetetlen művében kénytelen volt figyelmen kívül hagyni a második századi korai fazekasok nagy csoportját, mert ezek nem bélyegezték tálaikat. Stanfield fő érdeme, hogy elemző munkával, egyéni stílusuk szerint 8—10 olyan traianuskori fazekas munkásságát választotta külön, akiket azelőtt csak csoportban emlegettek (1—49. táblák). Az 58. oldalon felsorolt traianuskori fazekasok sokféle mintatípust használtak, de alig alkalmaztak közös mintákat. Ezzel szemben valószínű, hogy a kemencéket több fazekas együttesen használta. Kisebbség mellett az egyes fazekasok égetés után könnyen kiválasztották saját darabjaikat, s csak a sima talakat kellett bélyegezni, valószínűleg ezért találunk a traianuskori fazekasok domborúdiszes táljain kevés névbélyegzőt. A termelés növekedésével nemcsak a pecséték sokfélesége (műhelypecsét, ellenőrző pecsét, tálkészítő külön pecsétje, társfazekasok pecsétjei és hirdetőpecsét) feltűnt, hanem a második század második felében a versengés élessé válása. Amíg ez nem alakult ki, nem volt szükség a nagy „hirdető” pecsétre, amelyek csak ekkor tűnnek fel. Nem mindegyik fazekasnak volt külön műhelye, például a legnagyobb lezoux-i fazekasnak, Cinnamusknak társfazekasai voltak (Annius, Anunus II, Aventinus II, Cerialis, Cintusmus, Paullus, Pugnus), akik a Cinnamus-műhelyre jellemző stílust képviselték. Ennek a nagy műhelynek a működése lényegében visszatérés a La Graufesenque-i gyakorlathoz, ahol az egyéni dekorációs stílust nehéz különválasztani a fazekasok egymásköztli gyakori átvételei következtében. A korai lezoux-i munkamódszer szervezete általában a különálló műhely, ezért a korai fazekasok munkájának egyéni jellege jobban kidomborodik.

A második fejezetben a könyv vizsgálati módszerrel ismerteti meg a szerző. Stanfield érdeme, hogy nemcsak az alakos típusokat rajzolta, mint Déchelette, hanem egy-egy fazekas teljes dekorációs anyagát mutatja be. A rajzok eredeti talakról vagy dörzsöletekről eredeti méretben készültek. Ez azért is fontos, mert némelyik lezoux-i fazekas mintái (különösen a tojástagok) sokszor annyira egyéniék, hogy éppen olyan jellemzők reájuk, mint egy szignatúra. A könyv első felében a traianuskori (1—61. táblák), a második részben a későbbi (62—170. táblák) közép-galliai fazekasok mintakincsét ábrázolják. Különösen az első részben kaptak helyet olyan új típusok, melyek Déchelette és Oswald alapvető műveiben nem szerepelnek. Sok traianuskori minta a későbbi fazekasoknál már nem tűnik fel, ezek valószínűleg elvesztek. Cinnamus visszanyúlt a régi formákhoz, több traianuskori alakot lemásolt, csak nagyobb méretben. A könyv rajzainak rendkívüli pontossága teszi lehetővé, hogy az egyes fazekasok egymásra való hatását, formakincsük átadását vagy közös voltát nyomon követhessük.

A műhasználhatóságát nagyon elősegíti két mutató. A 285. oldalon kezdődő index a kötetben szereplő bélyegezett domborúdíszes szigilláták mesterneveit veti össze Oswald (Index of Figure Types on Terra Sigillata, 1936 — 37) és Déchelette (Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine, 1904) gyűjteményes művei számozásával, vagyis az elemzés alapján egyeztetni a könyvben szereplő mesterek alkotásait a már ismertetett alakos típusokkal. A 293. oldalon kezdődő index a régen ismert és a Stanfield által újonnan meghatározott második századi mestereket betűrendben sorolja fel, a név mellett a táblaszám és lapszám megadásával. A csillaggal jelzett nevek azok az Oswaldnál szereplő fazekasok, akik Britannia anyagában nem jelentősek, és ebben a könyvben nem szerepelnek. A fenti indexekhez még lelhelymutató és általános tárgyi index járul.

A harmadik fejezetben a középgalliai fazekasműhelyekkel foglalkozik a munka. A középgalliai terra sigilláták nem mind Lezouxban készültek. Néha alig állapítható meg, hogy egy-egy fazekas melyik központban működött, egyesek több műhelyben is dolgoztak. Szomszédos központok: Martres de Veyre, Clermont Ferrand, Lubié és Vichy.

A középgalliai terra sigilláták-gyárak hanyatlásának idejét a britanniai leletek alapján a második század végére határozzák meg. Különösen a corbridgei ásatások 196–197. évi törmelékrétege — melyben 500 középgalliai szigillátát találtak — szolgáltat erre nézve adatokat. A harmadik századi rétegek már kevés szigillátát tartalmaznak, főleg a második századi fazekasok régi munkáit. A középgalliai műhelyek külső ellenséges betöréstől függetlenül hanyatlását Birley azzal magyarázza, hogy Clodius Albinus Lugdunum közelében ütközött meg Septimius Severus seregével. A középgalliai gyárak közel fekszenek Lugdunumhoz, melynek fosztogatását a győztes császár seregeinek megengedte. Valószínűleg Clodius Albinus seregében is több fazekas életét vesztette, vagy mint az ellencsászár hívei a proscibáltak közé kerültek. A gyártás nem szűnt meg teljesen, de a termelés és elosztás általános rendszere már megingott.

A negyedik fejezetben a középgalliai áruk elterjedését vizsgálja a szerző. Először a régi és újabb britanniai ásatások folyamán előkerült anyag értékelését közli, a második századi történelmi periódusok keretében helyezve. Az észak-britanniai határrendszerek (Hadrianus és Antoninus Pius erődvonala) és erődítmények (elsősorban ahol nagyméretű újabb ásatások folytak: Corbridge és Wroxeter) anyaga adta az alapot a lezoux-i fazekasok új kronológiai sorrendjének megállapításához. A britanniai erődök 197. évi pusztulási szintjei a középgalliai anyagra nézve éppoly tanulságosak, mint a 79. évi pompeii pusztuláskor betemetett anyag az itáliai és korai dél-galliai áruk időrendjének meghatározására. Korhatározás szempontjából kiemelendő a 60–61-ben a Boudicca-féle lázadáskor Colchesternél elpusztult fazekasműhely anyaga, melyben számos szigillátát találtak fenn egy elégett faépítmény összedűlő polcai között.

A középgalliai áru legnagyobb felvevő piaca Britannia volt. A nagyobb fazekasok áruja a tartományban mindenütt fellelhető. Az ásatások mai állása alapján úgy látszik, hogy az egyes erődvonalak kiépítése összeesett egyes fazekasok vagy fazekascsoportok fő termelési időszakával, s ez tükröződik áruik százalékos elosztásában. Például Paternus és Advocisus díszített táljait az antoninuskori erődvonalon nem találták meg, hanem Divixtus táljai a gyakoriak, akitől viszont csak egy-két cserép került elő a hadrianusi limesen. G. Simpson megjegyzi, hogy a további ásatások ezeket a megfigyeléseket még módosíthatják.

Az ötödik fejezetben a könyv megírásakor felmerülő és részben még megoldásra váró főbb problémák összegezését találjuk. Nehézséget jelent a ritkán szereplő fazekasok (a 293. lapon kezdődő indexben csillaggal jelölve) áruinak identifikálása. Ehhez a különböző múzeumokban levő anyag további feldolgozása és sok kutató munkája volna szükséges. Nincs kidolgozva még a lezoux-i és rheinzaberni fazekasközpont összehasonlítása,

ami fényt vetne a rheinzaberni gyártás kezdeteire. E könyv eredményei alapján úgy látszik, hogy némelyik rheinzaberni fazekas a mesterséget Lezoux-ban tanulta, és itt vásárolta meg, vagy másolta le felszerelését. Az egyéni tojástagdíszeket és egyéb díszítőelemeket már maguknak kellett Rheinzabernben elkészíteniük. Idővel egyéni stílusuk egyre inkább kifejeződött, a későbbi készítményeken már nem maradt semmi hasonlóság a lezoux-i mintákhoz.

A helyi britanniai szigilláták-gyártás meglehetősen szűkkörű, nem alakult ki tömegprodukción. Valószínűleg a kontinensről beáramló import és a töké hiánya akadályozta a helyi műhelyek felvirágzását. Szükséges volna az észak-britanniai és észak-germániai lezoux-áru összehasonlítása is, ami még további adatokat szolgáltatna az antoninuskori fazekasok kronológiájára nézve.

A bevezető tanulmány végén Simpson áttekinti a második századi lezoux-áru elterjedését a kontinensen, s többek közt figyelmeztet arra, hogy Pannoniában, Raetiában és Noricumban ezt a leletsoportot túl koránra határozzák meg. Sokat vár a franciaországi új ásatásoktól, M. Terrisse feltárásaitól Martres de Veyre-nél és M. Delort kutatásaitól Chémery-nél. Új középgalliai kementék és árukészletek feltárása sok nyitva maradt problémát oldhat majd meg, többek között azt is, hogy mikor szűnt meg a középgalliai műhelyek működése, csak felhagytak-e azokat, vagy rombolás áldozataivá lettek.

A bevezető fejezetek után következik az egyes fazekasok munkásságának részletes bemutatása (12 traianuskori, több, mint 70 későbbi fazekas) egységes rendszer szerint. 1. Névbélyegek vagy signatúrák, a mesterhez kapcsolódó fazekasok és tálfinomítók. 2. Alakok, párhuzamaikkal együtt. 3. Tojástagdíszek. 4. Szegelek. 5. Koszorúdíszek. 6. Rajzok a képművekben. 7. Díszítő-részletek az eredet, esetleges kölcsönzések, hatások bemutatásával és Déchelette számozásával összehasonlító táblázattal. 8. Alakos típusok, hasonló tárgyalásban, mint a díszítő részletek. 9. Jegyzetek a táblákhoz: sorszám, lelőhely, őrzési hely és irodalom. 10. Általános megjegyzések, a mester műhelyének szervezete, társfazekasai, mintakészítők és tálfinomítók a munkáikat bemutató tábla és oldalszám megjelölésével. 11. Britanniai lelőhelyek, a korhatározó rétegek felsorolásával, vonatkozó irodalommal és a fazekas munkásságának vonatai. A jellegzetes alakos és díszítőelemek mindegyik fazekasnál külön szöveggel közli képen kerülnek bemutatásra. A kötetet jól áttekinthető kronológiai táblázat zárja le, azonban hiányoljuk a britanniai lelőhelyek összesítő térképét. Az igen alapos munka, kitűnő illusztrációival nélkülözhetetlen kézikönyve a provinciák régészeti anyagával foglalkozó kutatóknak.

B. Bónis Éva

Baradez J., Tipasa (1957, Alger). A mauretaniai antik város feltárt maradványainak parádés ismertetése (108 lap és 65 kép) most jelent meg II. kiadásban.

A kiváló fenntartásban fennmaradt romváros Algertől 70 km-re (nyugatra) a tengerparton fekszik. A település eredetét és történetét fejtegető I. fejezet a paleolitik, őskori és pun előzményekre is kitér. Az elsőrangú technikai kivitelben kiadott ismertetőnek felépítése a továbbiakban: az építészeti maradványok (az amfiteátrum; szentélyek és főtű; a forum templomai; a főtér, a Capitolium és a curia; a törvénykezési basilica; a halszószt-gyár; ennek fürdője; magánfürdők; az ókeresztény székesegyház; a kerek torony és kitérő kapu; a kerek mausoleum; nyugati temető; Alexandros püspök bazilikája; a püspökök katakombája; a vértanúk sírhelye; a színház; a Caesarea felőli kapu; a nymphaeum; a múzeum) a helyi nemzeti parkban és sétá ezek között; a Szt. Salsza nevű hegyfokon feltárt emlékek (keleti kapu; keleti temető; Péter és Pál bazilikája; Szt. Salsza bazilikája) leírása; vonatkozó szakirodalom (sommásan).

Tipasa legnagyobb műemléke amfiteátruma. Az aquincumi stb. példától eltérően a városfalon belül

épült, egészen lapos tojásdad alaprajzban. Külsője, a maga nemében egyedülállóan, mutatható meg negyszögű idomot (28. l.), legalábbis északi részében. Hossztengelye kb. 80 m. Az antik város főutcaja (decumanus) rendkívüli szélességével (14 m) tűnik fel. A helyi múzeumot csak 1955-ben avatták fel, amelybe az emlékművet különösen az utolsó nyolc év feltárásai során gyűjtötték be.

A képanyagból, pannóniai párhuzamaik folytán, különösképpen figyelemre méltóak: a főutca ép kövezete (10., 31. l.); a körszínház arénája és boltozott folyosói (26–27. l.); törvénykezési basilica (43. l.); a püspöki kőkoporsók sora (56–57. l.); nymphaeum (66., 72–73. l.); a „jó Pásztor kőkoporsója” (78. l.); mozaikpadozat alakos ábrázolásokkal (a hadifoglyok, 80., 92. l.), pelta díszítő elemekkel stb.

Tipasa emlékei iránt a közérdeklődést széleskörű propaganda ápolja. Mi is átvehetnők műemlékeink népszerűsítéséhez az algériai régészek ötletét: postai levélbélyegeken is ábrázolják azok képeit, ez bel- és külföldön, a legszélesebb körben hívná fel a figyelmet történelmi értékeinkre.

Szilágyi János

Ä. Kloiber, Die Gräberfelder von Lauriacum. Das Ziegelfeld. Anhang: **H. Deringer**, Der Grabstein des Capitonius; **H. Vetter**, Zu den Spolien aus den Stein-kistengräber des Ziegelfeldes. (Forschungen in Lauriacum, Bd. 4/5). Oberösterreichischer Landesverlag, Linz, 1957. 208 lap, 81 tábla, 1 légifelvétel, 2 térkép és 5 szövegek közti kép.

Kloiber könyve a háború után nagy lendülettel megindult lauriacumi kutatások látszatra igen szegény, de történetileg igen fontos eredményeiről szóló ásatási beszámoló. A lauriacumi légióstabortól DK-re, a tábor principalis dextra oldalán lakótelep építései, leletmentésszerűen tárta fel a szerző Lauriacum eddigi legkésőbbi temetőjét, hosszú időre elnyúló leletmentésnél ritkán előforduló kitaró pontossággal és szakszerűséggel. Könyve nem akar más lenni, mint ennek a munkának részletes ismertetése és az anyag közzététele.

Az anyagismertetést igen hosszú elméleti-módszertani fejtegetések előzik meg, amelyekben a szerző a temetők jelentőségét és a régészeti forrásanyag különböző csoportjai között elfoglalt helyét tárgyalja, majd a ziegelfeldi leletmentés kimerítő történetét és a temetőfeltárás módszertanát adja. Leszögezi, hogy a sír a „modern kultúrbölgia” legfontosabb „bio-hisztórikus” okmánya. A „bio-hisztórikus” szempontok alkalmazása teszi lehetővé — szerinte — a temetkezési mód és a sír feltáráskori állapotának megállapítását. A sír (mint „bio-historische Urkunde”) összes jellemvonásaival egyszerűsmindenkorra megőrizte és tükrözi azt az állapotot, ritust, eltemetési szándékot és embert, amely az eltemetés pillanatában fennállt: minden sír az ember individuális voltából következően egyszeri, az „ember földi létének utolsó csúcsponjtját” ábrázolja. Ebből a külön-köndőnek ható elméleti fejtegetésből vonja le azt a helyes következtetést, hogy a sír feltárása kor mindent meg kell figyelni, nem egyedül a melléklet a fontos. Ha e következtetést helyes is, a szerző kategorikusan leszögezte elméleti megállapításait és különös terminológiáját nem tudjuk követni. Hogy csak egyet említsünk, a sír nemcsak a földi lét csúcsponjtja, és nem is mindig az, hanem a régészet szempontjából szubakkerülő legtöbb korban egyben a túlvilágba vezető kapu vagy maga a túlvilág egy része is, tehát többet és mást is tükröz, mint amit Kloiber vár tőle. E kifogásunk azonban nem érinti azokat a figyelemre méltó gyakorlati megállapításokat, amelyeket hosszú időn át szerzett temetőfeltárási tapasztalataiból szűrt le, s amelyek temetőt ásató szakemberek számára néhány hasznos új szempontot is tudnak adni, ami a feltárás lehető pontosságát, a sírban beállott változásokat, a test mozgását, a köldök földdel való betömődését stb. illeti. Ha e helyes feltárástechnikai vég-

következtetések szempontjából nézzük a kiindulásul választott megfontolásokat és terminológiát, az a benyomásunk, hogy a szerző a feltárás pontosságának és sokszempontúságának helyesen felismert követelményéhez utólag keresett elméleti megalapozást.

Részletesen ismerteti K. az ásatás történetét és menetét. A részletességben odáig megy, hogy az egyes ásatási időszakokban kitermelt föld mennyiségéről is beszámol. Beszámol a gondos leletmentés ellenére elpusztult leletekkel kapcsolatos — előttünk sem ismeretlen — szomorú tapasztalatokról. E bevezetés után tér rá a temető ismertetésére. A sírleírás menete: föld; sír-építmény, sír felépítése; ember; mellékletek. A temető-részleteket feltáráruk sorrendjében (1951—1956) írja le. Sajnos, az igen fontos anyag közlési módja nem megfelelő. A szövegrész viszonylagos áttekinthetősége mellett a leletek képeit már tipológiai vagy funkcionális csoportosításban adja, a csontvázak helyzetét vagy a temetkezési módot pedig egy tipológiai táblán bemutatott alaptípusokkal határozza meg. A temetőtérkép túlságosan leegyszerűsített, a sírok méretarányait nem követi, és a sírtípusokat is csak jelekkel tünteti fel. Az ásatás metodikai kifogástalansága, amelynek szigorú követelményeit maga K. állította fel, pontosabb temetőtérképet, a részletek és a nem a temetőhöz tartozó objektumok gondosabb feltüntetését igényelte volna (a temető egy korábbi telepen helyezkedett el). Még ennél is sajnálatosabb a munkát használó számára, hogy a leletek nem sírösszefüggéseikben vannak ábrázolva. Ha a sír, mint maga K. mondja, egység, akkor a közlésmódnak is ezt az egységet kellett volna követnie. A képekhez adott egyeztető táblázat csak részben enyhíti e hiányosságot.

Ami mármint a közölt anyagot illeti, a temető a IV. sz. második felétől a VIII. sz.-ig volt használatban. A zöm a legkorábbi időből való. A római uralom utáni időkből való sírok szabályszerűen illeszkednek bele a temető rendszerébe, és ragaszkodnak a temetkezési szokások hagyományaihoz is. Ez mindenképpen a lakosság kontinuitásának jele. A sírok az idő előrehaladtával egyre szegényebbek, igen sok a melléklet nélküli sír. Az egész temető elrendezése egy germán soros temetőhöz hasonlít, a tájolás 4 sír kivételével DNy—ÉK. A kerámiamellékletek igen ritkák, viszont gyakoriak a melléklet nélküli köldöcsírok. Kloiber szerint ez utóbbiak keresztények sírjai, legtöbbjük az V. sz.-ból. Emellett szólna szerinte az, hogy a kereszténység a korábbi időkben nem volt erős (?), a pogány sírok spoliált köldökének pedig csak keresztények használhatták fel. — A VI. sz.-ból való néhány gazdag germán sír üvegedényekkel. Csak a gazdag sírok datálhatók a VI. sz.-ra, kérdés azonban, hogy a szegény, melléklet nélküli sírok között mennyi való ebből a korból? A VII. sz.-ból való a bajor temetkezések.

A külsőleg igen szegényes anyag lassú átmenetről tanúskodik. A városi élet a nagybirtokok kialakulásával párhuzamosan lehanyatlak, a püspök köré csoportosuló kicsiny városi mag temetője e szegénységet és hanyatlást tükrözi. A rendszeresen még fel nem dolgozott anthropológiai anyag Kloiber szerint egységes, tehát, mint ő mondja, nem volt bevándorlás, vagy ha volt, azonos népelemeket hozott magával. Szerintünk valószínűbb az utóbbi feltevés, hiszen a lauriacumi település a Romani centruma és gyűjtőhelye volt a Szt. Severinus nevével jelezhető időben; a bajor foglalás biztosan talált itt még a városban lakó, ha nem is városi lakosságot (Lauriacum e késői történetére lásd *W. A. Jenny és H. Vetter* összefoglaló cikkét Südostforschungen, 16., 1957, 1—). Tudjuk, hogy Severinus hívására nem mindenki menekült el. A VII—VIII. sz. fordulóján a várost az avarok pusztították el: a ziegelfeldi temetőt ezt az elnéptelenedést (depopulata urbs 770 körül) jól mutatja.

Nem látjuk eléggé megalapozottnak Kloiber feltevését arról, hogy bajor bevándorlás itt nem történt volna. Az itt élő lakosság alakította volna ki a törzset, mint „Gefolgschaft”. Kérdés ugyanis, hogy a bajor betelepülők első sírjai okvetlenül a lauriacumi táborba húzódtak lakosság temetőjében voltak-e?

Függeléként *H. Deringer* egy spoliaként előkerült III. sz.-i sírkövet ismertet, *H. Velters* pedig szintén spoliákat dolgoz fel, így szellemes rekonstrukcióját adja egy aquileiai típusú aediculának, ismertet egy figyelmre méltó Orpheus-reliefet és még néhány más, nálunk is gyakori sírpületelemet és építészeti töredéket.

Mócsy András

Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 2. Band (Berlin 1956).

A kölni Római-germán múzeum és Régészeti Társulat közös évkönyvének II. kötete 8 tanulmányt tartalmaz. Berlin, 132 lap, 40 tábla. *Fremersdorf F.* a legrégibb keresztény emlékeket tekinti át, különös tekintettel a kölni Severinus-templom alatti ásások eredményeire, amelyek 1938 óta folynak. Ez a templom az antik város déli kapujából kivezető út mentén állott, amelynek két oldalán, km-es hosszúságban, több mint 100 m szélességben, sorakoztak a sírok, szinte a Via Appia-ra emlékeztető nagyméretűségben. Meglepő, hogy i. sz. 160 körül (!) eltemetett (csontvázaz) kőkoporsó feletti (!) rétegben, i. sz. 180 táján elásott égetéses sír mutatkozott. Ez a sztratigráfiai helyzet többször megismétlődött. Ezek a legkorábbi (i. sz. 150 körüli) korhasználatos sírok a kereszténység első nyomai lehetnek Colonia Claudia Ara-ban. A mellékletnélküli keresztény kőkoporsókat pontosan K—Ny irányban fektették, égetéses (nem keresztény) temetkezések körében. A vegyes vallású temető legkorábbi (keresztény) kápolnájában (17 T.; 10,6 × 8,85 m), a római temetői basilica-k elrendezésének mintájára, annak nyugati végében helyezték el az oltár apszidáját, keleti szélén a bejáratát. Az oltár alatt a két mártír fakoporsói kerültek elő. A martyrium 320 körül épülhetett, nem pontosan K—Ny tájolásban, hanem a műút merőleges tengelyvonalban. Ezután a keresztény sírokat a kápolnával párhuzamosan vágta a földbe (DNy felé eltoltan). Az egyszerű mártírkápolnát a IV. sz. vége felé oldalhajókkal és előcsarnokkal (18. t.) bővítették, és most már sírkamra-épületeket is emeltek köréje. A kápolnát, amelynek terébe nagy, földbe épített koporsófülkét (formae) süllyesztettek, vörös vakolat díszítette. A frank uralom alatt a kőfejtő ipar megszűnt, és a frankok sírjait a már egyszer felhasznált rómaiakori kőlapokból állították össze. A frank korszak mindjárt tovább bővítette a martyriumt, 11 × 19 m-es hátsó udvarral (12. t.). Ez gömbfala-vázás könnyű falazattal bekerített négyszögű térség volt, három oldalról oszlopos tornáccal. A gyenge tartású toldalékepitményt már a VI. sz.-ban felcserélték a templom kétszerecsére való hosszabbításával, és így nagy, háromhajós templom alakult ki, nyugati végében (19. t.) négyszögű kiugrással. A szintén silány technikával létesített templomot maradó anyagból és szilárd alapon emelt templom a IX. sz.-ban váltotta fel (20. t.), szintén háromhajós térrel. Keleti végéhez végül is hármass apszida kapcsolódott. Kölnben alighanem már a III. sz.-tól püspökség volt, de a város falán kívül, nem feltűnő külsejű és sablonos beosztású villa suburbana-ban (4. t.), az egyik kivezető műút közelében. Magánház ebédlőtermében tartották tehát az első keresztények összejöveteleiket stb. Rómában is hasonlóan szélesedhetett a keresztények temetkezési helye (ahol Péter és Pál apostolok sírjait még „pogány” temető terében helyezhették le). Az alapvető, összefogó tanulmányhoz csatlakozó 20 képes tábla közül még kiemelendők: bronz ládikaveretek (1. t., Mária Péter és Pál között stb.); alakos díszű üvegpoharak (2—3. t.); a rómaiakori Köln kiinduló úthálózattal (4. t. 2); a legkorábbi keresztény kápolna helyreállított képe (8. t. 1); V. sz. eleji sírok mellékletkészletei (11. t.: tálak, üveg-edények, bárdok); a frankkori kiépítés helyreállított képe, DK-i és DNy-i szemszögből (12. t.); lant (kiegészített), IV. sz.-i sírból (15. t. 1.); Mithras-kultusz szimbólumok (16. t. 1); a villa suburbana alaprajza (15. t. 4), amely ókeresztény kultusz-központ volt.

A következő cikkben is *Fremersdorf F.* sorait olvasuk, a *vas diatretum* (háló-díszítésű) üveg-edények előállításának módjáról. A három évtized óta folyó vita legújabb fejleményeként harmadízben szól hozzá ehhez a technikai problémához F. F. Az a modern kísérlet, amellyel két egymásra terülő üvegfüvással igyekeztek előállítani hálódíszítésű (rómaiak) üveg-edényeket, csak távoli analógiákat hozott létre. Az antik diatretumoknak az a jellemzője, hogy homogén, dupla üvegmasszából csiszolták ki a sajátos hálónalak borítását. Több, eredeti példányon határozottan fennmaradtak a köszörülés nyomai, a hálózat-réteg alatti belső felületen is. Az ókori üvegcsiszolás ezen csúcsteljesítményeit eszerint úgy dolgozták ki, hogy a duplavastag üveganyag külső rétegeiből a hálódíszítés alakult ki, míg a belső réteg edényoldalnak maradt meg. Az üvegipar az előzmények sorozatán keresztül a III—IV. sz. fordulójára körül érte el fejlődésének ezen tetőfokát.

Vermaseren M. J. Lynkeus mester kölni műhelyéből származó kristályüveg tányér töredékeit elemzi, amelyeket a római (aventinus) Mithras-szentély mellett találtak, a Prisca-templom alatt. A csiszolt, 22 cm átmérőjű tányér a III. sz.-ban készülhetett, és ép állapotban gladiátor-párviadalt ábrázolhatott. A cikk visszhangot jelent jeles kutatónk, Nagy Lajos eredményeire (Bud. Rég. 12. 1937. 189.), mert az aquincumi párhuzamon (a gladiátor-alakos üvegesésén) is, amelyet szintén Lynkeus kölni műhelyéből (a III. sz.-ban) importáltak Aquincumba, ugyanolyan bekarcolt díszítőelem (peree) ismétlődik meg (a törnél), miként a római városi példányokon. A teljesen szintelenített jellegzetes kölni kristályüveg-edények előfordulása a birodalmi fővárosban a kölni ipar exportjának újabb tanúsága.

Regler H. Britannicus (I. Claudius császár fia) sesterius-át ismerteti (a Niessen-gyűjteményből), akit feltételez, Nero i. sz. 55-ben öletett meg. A ritkaságot jelentő „nagybronz” érem, amely az 51—54. években kerülhetett ki a római városi veréből, mégsem hamisítvány, és kifogástalan, verdefényes állapotban maradt fenn. Megbízható ikonográfiai adatnak tekinthető a 14 éves korban elhunyt caesarfiú hiteles ábrázolásához.

Amand M. a II. sz.-i Hesbaye-i (Belgica) kereskedelem tanulmányozásához nyújt adalékokat. Falusi civilizáció és számos villa hálózata jellemzi a három katonai út kereszteződésének ezen térségét, amelynek földművelő lakói (Tungri stb.) a rajnai városok ipareikéért cserélték el terményeiket, különösképpen Köln kereskedőinek közvetítésével. A romanizáló őslakosság tumulus-ai kérdésesen foghatók fel úgy, mint a nagy, itáliai mausoleumok (moles Hadriani stb.) utánpótlói. A temetődombjaik tövét övező kőfal ugyan az itáliai *Konizis*-re emlékeztethet, de egyszerűen csak védelmi szerepet töltött be. Antoin-nál 1954-ben kiváló állapotban fennmaradt tumulus-t tártak fel. Megállapíthatták, hogy a körfalat és a kőfalas halotti kamrát építették meg előbb, és ezután hányták fel a földhalmot közéjük. A belgicai tumulus-ok inkább prerómai örökség, az urnamezők illir vagy proto-illir törzseire visszamenő sírtípus, amelynek szoros párhuzamai kerültek elő Anglia déli részében (emlékeiny, szerkeszt stb. tekintetében). A dombok sírúrékait több esetben bélelték tölggyagerenda-falakkal. A leletanyag alapján a Tungri-terület tumulus-ai i. sz. 80—II. sz. végéig terjedő korszakból eredhetnek.

Lung W. a kölni koraközépkori óváros (Altstadt) topográfiájához nyújt leletstatisztikai és térkép-áttekintéseket: A szalagdíszes amforák elterjedése a kölni városcentrumban (1. kép, 55. l.); a vörös festésű Pingsdorf-áru előfordulásai (3. kép, 59. l.); a késői gömb, alakú edények elterjedése Köln városmagjában (4. kép 61. l.). Írásos adatok híján ezen kerámia-fajták lelőhelyeinek feltérképezésével kutatja L. W. a legkorábbi és koraközépkori település helyét. Az ókori és a középkori települők a Rajna partján még keskeny szigetet találtak, amely É-i és D-i részre oszlott, és ez adhatta azt a gondolatot, hogy már ekkor itt építsék ki a kikötőt (gondoljunk az óbuda szigetek nyújtotta földrajzi hasonlóságra).

Ugyancsak *Lung W.* tekinti át, a következő tanulmányban, a Hallstatt- és La Tène kori települési nyomokat Köln térségében. A kölni öböl túlnyomóan koravaskori dombjait — sírjaikkal együtt — már régebben megsemmisítette az eke és a házalapozási munka. Tervszerű ásatással még nem tártak fel itt őskori temetőt. Általában nem figyelték meg a kerámiai leletanyaghoz a temetkezési formákat, és a sírok számát sem jegyezték fel (a közmunkák stb. során), évszázadunk második évtizedéig. A modern város területén az egyik kerek domb 16 m-es átmérőjével és 1 m-es magasságával élesebben tűnt ki környezetéből. Belsejében hallstattkori urnasír és 6 (I. sz.-i) égetéssel, római kori temetkezés került elő. A legnagyobb sírmező a város keleti határában fekszik (több, mint ezer sírdombbal; Köln—Dellbrück), és pusztulásra van ítélve (78. l.). Leletmentésekkel csak töredékresek tárhatták fel. A köln—dellbrücki vasútállomás közelében is 15 boltozott, kerek domb és két lapos halom esett az építkezések áldozatául, más pontokon a mélyszántás egyengette le az őskori dombsírokat. A magángyűjtők rablásaitásai szintén sok kárt okoztak. A legutóbbi hónapokban azonban a sírdomb-mezők feltérképezései előrehaladtak, a felmérő hivatalok segítségével. A modern várostól északkeletre (Köln—Dünnwald) mutatkozó dombcsoportokat főleg a kertészeti művelés pusztítja. Itt 3—10 m átmérőjű sírdombok tömegén belül, elszórtan három hosszúka (17×40 m-es) halom és uralkodóan kiemelkedő (25—30 m átmérőjű) halmok állnak. Magasságaik 0,5—2 m között változnak. A sírítus általában: a tetemet máglyán elégették, a csontokat urnába rakták, sok esetben melléje helyeztek egy kis edényt, majd lefődték az urnát csészével, végül föléje hányták a máglya maradványait és a takaró földréteget. A Köln-térségi őskori temetők használatát (a késői kőkorszakba visszanyúló köln—fühlingeni sírmezőtől eltekintve), abszolút kronológiával általában kb. 800—kb. 400. i. e. számítható. Feltűnő, hogy a sírmezőkhöz tartozó települések holléte (általában) maig ismeretlen, ilyesmire eddig pl. egy koravaskori dörzsölő kő (bazaltlávából) utal. A temetők területi eloszlásából, homokos, agyagos rétegre és löszre helyezésükből következtetnek arra, hogy emberei már inkább állattenyésztők voltak, mint földművelők. A kölni stadion építései (1926-ban), a római kori villa helyiségei alatt is találtak későkőkori, késő La Tène- és hallstattkori cserépanyagot (Köln—Müngersdorf), ahol eszerint település állott fenn. Ez mintegy 1 km széles területre terjedt ki a korai vaskorban, mert a villától távol jelentkező korai frank temetőnél is még kunyhó-agyag és verem mutatkozott, amelyeket koravaskori cserépek kelteztek. A köln—lindental szalagdiszes kerámiával keltezett falu feltárásánál (1930-ban) is előkerült 10 kisebb (kerek vagy ovális) hallstattkori gödör, a város területének nyugati határában (1950-ben), korai frank sírmező alatt, ugyancsak szalagdiszes kerámián kívül, szintén hallstattkori telep nyomai jelentkeztek (6,8×1,7—3,6 m-es szabálytalan gödör). A hallstattkori, sírdombos kultúrát a Rajna alsó folyásánál az i. e. I. évezred közepe táján semmisítették meg. A legutóbbi háború pusztításainak több (kölni) La Tène emlékeanyag, vele kapcsolatos naplók stb. estek áldozatul. Ebből a korszakból származó több gödröt találtak a müngersdorfi római kori villa alatt is, 60—70 cm átmérőjű szabálytalan formában, és 3,5×5, ill. 9 m-es méretben négyyszögű lakásnyomokat. Számos egyéb La Tène-kori verem és anyagának áttekintése után *L. W.* összefoglalóan megállapítja, hogy a korai és középső La Tène korból aránylag még ritkán találtak leleteket Köln térségében. A késővaskori emlékeanyag zöme a kor végső szakaszából ered. A sugamber-ek, eburo-k és a későbbi ubius-ok kultúrhagyatéka ezért még nem különíthető el. A késői La Tène-kori telepek Köln szűkebb területét korszor-alakban övezik, a rajnai „középterasz” löszéhez kapcsolódóan. Gazdaságuk rendje: kisparaszti üzemek, lehetőleg önellátó céllal (vassalak nyomai!).

Lung W. ezen összefoglaló tanulmányához csatlakozóan a kötetet *La Baume W.* cikke zárja le, amely széleskörű áttekintésben taglalja az arcábrázolások alakulásának és jelentésének kérdéseit (az északi körzet

hallstattkori arcos urnáin). Az anyag vázolója és csoportosítása után *B. W.* összefoglalja a kérdés állását: ebben a körzetben területileg három csoportra különülnek el az arcos urnák, párhuzamban jelennek meg az ún. házurnákkal, túlnyomóan a korai vaskorból, de Közép-Németország és Észak-Németország—Dánia némely darabja a bronzkor V. végéig ér vissza. Kelet-Németországban és Nyugat-Lengyelországban megkülönböztethető kezdeti típus (Hallstatt C) szemes- és házurnákkal, majd középső fokozat (Hallstatt D) teljesen kifejlődött típusokkal, végül késői változat (La Tène A, B). Észak-Németország és Dánia területén végig megmaradt a kezdetleges kivitelnél, amelynek csak jelezték az arcrészeket. Az itteni „házurnák” készlettartók vagy hombárok, magtárak utáztatai (magasan az ajtónyílás, amelyet rúddal, kívülről zárhattak el, az ajtó felett szellőztető másik nyílás!). A kelet-németországi és lengyelországi arcos urnáknak szorosan záró fedelei vannak, tehát készlet-edények vagy ilyesmi utáztatai voltak. Az arcos és némely hombárurnának apotropaikus az első jelentésük, az oltalmazó szem- és arc-ábrázolásokkal. Különösképpen nyilvánul meg ez a gonoszleijesztő célnak a kelet-németországi és lengyelországi körzet emberalakú arcos urnáinál, amelyeken pl. az egyes arcrészeket (szem, szemöldök, orr) felnagyították, némely arcokat kinyújtott nyelvvel ábrázoltak, ill. apotropaikus szerepű anyagból (borostyán, kék üveggyöngy stb.) készített fülbevalóval díszítettek. A keleti csoport anthropomorph arcos urnáin individuális jelleg, portrészerűség nem nyilvánul meg, azonos ismétlődéseket látunk, tehát nem emlékeztethettek meghatározott elhunytak külsejére, egyszerűen csak férfi vagy női urnát akartak jelezni. Hasonló fejlődési menet figyelhető meg az egyiptomi múmiaképeknél és múmiakoporsóknál, valamint a chiusi etruszk kanopus-oknál, legújabbkori vonatkozásokban pedig a méhtenyésztők óvókosaraira gondolhatunk: ezeknek elhárító arcaiból végül is egész faalakok alakultak ki.

Szilágyi János

A. Betz, Aus Österreichs römischer Vergangenheit. Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien 1956. 52 lap, 2 szövegközi kép és 1 térképmelléklet.

Betz professzor könyve nem speciális kutatások közzététele és nem a címben foglalt témakör részletes rendszerezése, hanem még leginkább a nálunk ismeretterjesztőnek nevezett műfajba sorolható. E műfajtól azonban lényeges és figyelemre méltó különbségek választják el. Hivatalos iniciatívából jött létre, hogy segítségére legyen az osztrák középiskolai tanároknak az ókori történet, az antik nyelvek oktatásában, hiszen e tantárgyak közvetlen hazai vonatkozása sehol sem szerves része a tananyagnak. Ebből adódott az áttekintés rövid, de minden fontos részletre kiterjedő megfogalmazása mellett a bő lábjegyzetanyag és a helyi kutatásokról adott rendszeres modern bibliográfia. Az elsősorban antik auctorhelyeket és feliratos forrásokat tartalmazó lábjegyzetek megadják a megfelelő ókori ismeretanyaggal rendelkező tanároknak a klasszikus anyag és az ausztriai rómaiak közötti kapcsolódást, a bibliográfia a lokális vonatkozásokban való elmélyedést teszi lehetővé. A tárgyalás módja természetesen igényesebb, mint az általunk ismeretterjesztőnek nevezett műfajé. Jóval több ismeretanyagot tételez fel, tudottnak veszi az ókori történeti keretet. A rómaiakort a legtágabb értelemben fogja fel: Noricum első érintkezéseitől a rómaiakkal egészen az avarokig, azaz az i. e. II. sz. elejétől az i. sz. VI. sz. végéig. Szempontjai elsősorban pragmatikusak, az eseménytörténet és a jogi-adminisztratív viszonyok érdeklik, tehát a hangsúly az adat- és ismeretközlésen van.

Hasonló, elsősorban a középiskolai oktatás céljait szolgáló összefoglalásra nálunk is szükség lenne. A közkezen forgó hazai ismeretterjesztő broszúrák nívója nem elégíti ki a középiskolai igényeket, viszont a magyar-

országi rómaikor ismertetése az iskolák történelem- és latin-oktatásán keresztül, közvetett úton igen eredményes lehet. Különösen, ha meggondoljuk, hogy középiskolai tanáraink nagy részéhez nem jutott el modern összefoglalás (Nagy Lajosé a Magyarországi Vereckétől Napjainkig c. munkában, Alföldi füzete: Magyarország népei és a római birodalom, vagy a Budapest Története). Még ennél is nagyobb hiányokat tapasztalunk a helyi emléktárgyak helyes megítélésében. Ebben jelentős szerepe lehetne egy jól összeállított Pannónia-térképnek, ahogy Betz könyvét is egy igen jó térkép kíséri, amelyet korábban a könyvtől függetlenül is kiadtak.

Mócsy András

J. Behn, Ausgrabungen und Ausgräber. Kohlhammer, Stuttgart 1955. Urban Bücher. 147 lap, 61 kép.

Behn a nevezetesebb ásatásokról közérthetően, de egyben tudományos igénygel ismerteti a régészeti feltárások történetének fontosabb állomásait. Nem akar a régebbi átfogó ismertetések helyébe lépni, mint amilyeneket A. Michaelis, G. Rodenwaldt vagy F. von Oppeln-Bronikowski művei jelentettek. Ez a könyv főként az ókori Kelet és a Földközítenger vidékére szorítkozik.

Bevezetőül a szerző megemlíti, hogy az első ásatások rablóásatok voltak, a holtak kincseit akarták megszerezni hasznosuló célból. Van erre már a múltból is több kirívó példa, talán az egyiptomi fáraók sírjainak kifosztása a legismertebb. Az ókori Görögországban külön névvel „tymborychoi”-nak nevezték a sírrablókat. A leletek évszázadokon át gazdag gyűjtők, fejedelmek ritkasággyűjteményét gyarapították.

Az ásatás módszere lassan fejlődött ki. Még Schliemann is könyörtelenül átvágta a római és a görög kultúrétegeket trójai ásatásai során, hogy céljához jusson. De eljárása ekkor már nagy felháborodást váltott ki a tudományos életben. Behn szerint a leletek együttes feltárása és megőrzése a németországi limes-kutatáshoz fűződik. Itt jutott először fontos szerephez a cölöplyuk értékelése, amely az épületek alapvonalának megállapításához döntő támpontot tud nyújtani. Jól illusztrálja ezt a szerző a rajnavidéki Alzey castellum cölöpsor-nyomaival. Szól az alapozási nyomról, amely úgy keletkezett, hogy a régi quader köveket elhordták és az ennek helyére betömődő, többnyire sötétebb színű törmelék színézése jól mutatja a régi falvonalat és alapozást. Ezt a módszert nagymértékben először Koldewey használta babyloni ásatásai folyamán.

Döntő jelentőségű a Pompeji és Herculaneum területén végzett feltárások módszere. Itt jutott először széleskörű alkalmazásra a negatívok kiformálása, gipszbe öntése a lávában képződött benyomódások alapján.

Rátérve a nevezetesebb ásatásokra, először az Úruk és Ur vidékén folytatott ásatásokról kapunk képet. Urukban 18, Tepe Gawrában 26 réteg volt. Kettő és fél méter iszapréteg szolgált érvet az özönvízhez. Nevezetes az i. e. negyedik évezredből származó agyag csónakmodell. A levont tanulságok: hosszú kő-rézkor ellenében Európával, teljesen kifejlett kultúra a bomlás jeleivel, jóval az egyiptomi előtt.

A következő fejezet az Indus-vidéki ásatásokról számol be. 1922 óta végeztek az Indus folyó alsó vidékén feltárásokat. J. Marshall és E. Mackay mohénjo-daroi kutatásai nevezetesen. Mohénjo-daro, vagyis „a holtak helye” i. e. második évezredbeli szabályosan épült város tíz méter széles főútvonalal. Ma a talajvíz öt méterrel magasabb itt, mint az ókorban volt. A csatornázási technika magasfokú volt. — Minden házban fürdő található, volt nyilvános fürdője is, 12×72 m-es terjedelmű. Égetett téglapadlójai boltozatosak, főként alboltozatosak. Ismeretlen az oszlopos építkezés. Sok és szép a korongolt edény. Nagyszámú játékot találtak. Mohénjo-daro kereskedelmi jellegű település benyomását kelti. Nincsen külön díszpalotája, a házak az utca felé dísz nélküliek, ami orientális szokás. A házak között

nincs nagy különbség, ami arra mutat, hogy nem volt különösebb társadalmi ellentét sem. Írása képirás, még nincs megfejtve. Sok az állatábrázolás. Egy pecsétábrázoláson a fa koronáján ember ül, lent tigris áll (a Mithras-legendában is van ilyen). Az Indus kultúra mintegy ezer évvel később érte el virágzását, mint a mezopotámiai sumér kultúra. Chalkolitikus jellegű, réz már van, az első bronz készítmények nyomai felbukkannak. A kultúra összképe neolitikus. Van olyan nézet, amely az Indus kultúrát a sumérokhoz hozza összefüggésbe.

A következő fejezet Robert Kaldeweyről szól. Fő műve Babylon kiásása. Ennek a feltárásánál össze lehetett hasonlítani Herodotos feljegyzéseit az ásatás tanúságával. A továbbiakban a szovjet ásatásokról kapunk képet, amelyeket Ázsia belsejében folytattak. Először Sz. P. Tolsztovsz chorezmi kutatásairól van itt szó, amely a neolitikumtól a mongol betörésig terjedt. A kőkori települések ovális formájú nagy házak, középen elhelyezett tűzhellyel. Egyik jellegzetessége később az intenzív csatornázás. Az első kultúra fénykorában mintegy négyszögkilométer területet megművelés nélkül hagytak. A lakosok fedett korridorokban húzódtak meg a városfalon belül, akárcsak ma valami légóltalmi óvóhelyen. Ezeket élő falnak nevezik. Szélességük eléri a 18 métert. A királyi palota falai helyenként 21 méter magasra emelkedtek az i. u. harmadik században. A két emeletnyi épületben 150 helyiség volt. Később a lakótorony a főtípusú építmény, mint az európai karoling világban. Chorezmet a mongol invázió teljesen elpusztította. A következőkben az Altai-hegységben végzett ásatásokról beszél a szerző, ahol a steppe-vidéki kurgánok jó állapotban megőrizték az eltemetett organikus maradványokat. Az i. e. 4–3. századból való paziriki kurgán férfi és női temetkezés, ahol a nő az áldozat. Magasfokú iparművészet alapítható meg, sáman kultuszra vall az állatmaszk. Ezt a területet tartják a szkíták őshazájának.

Tutenchamon sírjának felfedezése mesteri összefoglalásban tárul az olvasó elé. Behn szaktudása egyesül a jó előadó színes előadókészségével. A feltárás drámai körülményei mellett kellőképpen érvényesül annak kifejezésre juttatása, hogy milyen mértékben gazdagította az egyiptomi kultúráról, művészetről, történelemről való ismereteinket mindaz, amit Tutenchamon sírkamrájában együtt talált Carnarvon és Carter. Így pl., hogy a napisten tisztelete és az Amon-kultusz kettőssége egy időben fennállhatott. A ládán levő festmények alakzatai rámutatnak a minoszi kultúra behatolására. Fontos, hogy vas tárgyakat is leltek a sírban, ami azt mutatja, hogy a vas már jóval korábban ismeretes volt Egyiptomban, mint azt addig feltételezték.

Heinrich Schliemannról megjegyzi Behn, hogy a leghíresebb autodidakta az archeológia történetében. Érénye, hogy meglepően gyorsan közzétette ázsiai eredményeit. Schliemann érdemét Behn főként abban látja, hogy a régészetet kiemelte a művészettörténet köréből, és kultúrtörténeti tényezővé tette. Trójáról szólva ismertetést kapunk C. W. Blegen újabb eredményeiről. Az első város helyén megaron épületek körvonalait állapította meg, amely hasonlatos az észak-tesszáliai kőkörvégi tornyos-védőfalú várakéhoz. Az első rétegben talált mészkőlapos emberi ábrázolást tartják a görög plasztika legrégibb emlékének. A második réteg imponáns maradványokat rejt magában. Az edények bizarr formájúak, sokszor antropomorf alakzatban. A 3–5. réteg szegényes. A hatodik ismét hatalmas építményeket mutat, kétszer olyan nagy, mint a második Trója. A mikénei korszakba tartozó apró leletek vannak benne. Földrengés rongálta meg. A hetedik réteg újjáépítést mutat két periódusban. Az első tűz pusztította el, a másodikban bútýkös kerámia van, hasonlatos a duna-vidékihez. A nyolcadik réteg hellenisztikus. Eltérőek a vélemények a homéroszi Trójiát illetően. Schliemann a második rétegbe gondolta, később hosszú ideig a hatodik réteget fogadták el, míg legújabbban az amerikai kutatók a hetedik réteg első periódusában látják az Iliász városát.

A krétai minoszi kultúra kezdetben hosszú neolitikus jellegű periódust mutat, majd az i. e. negyedik évszázad közepétől kezdődik első virágzása, a réz használata.

tával. Analóg a sumér kultúrával. A neolitikus barlanglakóhelyeket elhagyták és agyagtéglából kőköcska alapra épített épületekbe költöztek. A knossosi nagy palota több, mint 200 helyiséggel lenyűgöző hatású lehetett az i. e. 1500-as években. Ez tükröződhet a labirint-mondában is. A minoszi kultúra pompás épületei az élőknek és nem a holtaknak voltak szánva. Természetkultusz tapasztalható. A minoszi kultúra nem harcias, ami a képekből is kivehető.

A homéroszi királyi várak és síremlékek sorából szerepel a könyvben Mykene az oroszlánkapuval, ahol Schliemann, Tsuntas és Wace dolgoztak. Jellegetések az aknasírok gazdag mellékletekkel, minoszi importtal az i. e. 16. századból. A kupolasírok 13 és fél méter magasak.

Új fejezet adózik Theodor Wiegand emlékének, akiről meleg szavakkal és nagy elismeréssel szól a szerző. Wiegandnak kiváló szervező tehetsége volt, energikusan keresztül tudta vinni elhatározásait. Fő műve Priene és Miletos feltárása és a berlini Pergamon múzeum felállítás.

A római kori Afrika-fejezetben Karthágó feltárásáról kapunk összefoglalást. Az ásatásokat 1902 óta folytatták, és érdekes, hogy a rómaiak pontosan ugyanazon a helyen építették újjá Karthágót, ahol az a pun időkben volt, csupán védőfalat nem engedtek emelni, egészen a vandál betörésig.

A szkíta fejedelmi sírok hozzánk közelálló kérdésével foglalkozik a következő fejezet. Az Ermitázs múzeum szkíta kincsei már Nagy Péter cár idejében odakerültek a Pontus vidékéről és Dél-Szibériából. Időben az első a Chersonból származó Melgunov-lelet (1763.). A kelermeszi kurgán sisakja és egyedülálló, vasból készült díszszerűje kiemelkedő, reliefszerűen képzett aranybetéttel. Az uli domb 180 lovat rejtett magában. Vetttersfelde Brandenburgban többek között aranyból készült halat tartalmazott, szimbolikus díszítéssel. Ez a legnyugatibb szkíta emlék. A legnagyobb kurgánok egyike a cseretomliki 19 m magas és 340 m átmérőjű, teteje végig kőköcskával volt borítva. Keletről út vezetett a dombhoz, amely 1500 méter távolságig kivehető. A sírakna 12 m mélységében lóhereformájában nyílik 4 kamra és egy oldalkamra. Itt akartak betörni a sírablók, kiknek egyikét a lezuhanó kő agyonnyomta. A leletek között jelentős az aranytegez (gorit), a Parthenon-stílusú díszítéssel és egy nagy ezüst amfora madárdíszsel, steppei lovas jelenettel. A szinferopoli kurgán a barbár szokás elfajulásáról tanúskodik. A halott tiszteletére 5 lovat és 72 embert öltek le. A szovjet régészek számos gorodiscét tártak fel, amelyek nagyjából két típusba sorolhatók. Az egyik az egyszerűbb földbevéjt lakóhelyeket foglalja magában, amelyek nyilván a nomád élettel együttjáró téli szállásnak feleltek meg. A másikkra jellegzetes a Kamenszkoje gorodisce, amely nagy négyzetes, sokhelyiséges házból áll, és ahol fémolvasztó, meg kovácsműhely is volt. Az állatesont-maradványok földművelő társadalom fennállására mutatnak. Ez lehetett a megtelepedett szkíták városa.

Az utolsó fejezet a Németországban levő római kori kultikus helyekkel foglalkozik. Az ókori kultúrnépek hajlamosak voltak arra, hogy az isteneik számára készült templomokat, szentélyeket egy helyre csoportosítsák. Ez a szokás nemcsak a Földközi-tenger vidékén volt meg, hanem elterjedt ott is, ahova a rómaiak kiterjesztették hatalmukat. A rómaiak soha sem törekedtek arra, hogy a meghódított népekre ráerőszakolják vallásukat és így párhuzamosan fennállhatott a helyi istenek tisztelete is a rómaiaké mellett. Behn Germániára vonatkozóan főként Triert említi meg, ahol a város belsejében levő kapitóliumon kívül a város szélén megtalálták a helyi istenek tiszteletére épített templomokat is. Sok helyi isten azonosítva van rómaival, ami nehezíti a vallástörténeti összefüggések megértését. Felhívja a figyelmet a szerző a rheinhessen Alzey-ben levő leletre, ahol a későrómai Valentinianus castellum alapzatául 200 régi faragott követ használtak fel, amelyek jórészt a helyi istenek képmásai.

Németh Endre

MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOM BIBLIOGRAPHIA ARCHAEOLOGICA HUNGARICA

1958

A felhasznált folyóiratok és gyűjteményes munkák rövidítései és mutatója

- ActaAntHung = Acta Antiqua Acad. Scient. Hung. (Tom. 6 : 1–2.)
ActaArchHung = Acta Archeologica Acad. Scient. Hung. (Tom. 10 : 1–2.)
ActaEthnHung = Acta Ethnographica Acad. Scient. Hung. (Tom. 7.)
ActaHistArtHung = Acta Historiae Artium Acad. Scient. Hung. (Tom. 5 : 1–2.)
ActaHistHung = Acta Historica Acad. Scient. Hung. (Tom. 5.)
AnTan = Antik Tanulmányok (5. köt. 1–2.)
ArchÉrt. = Archeologiai Értesítő (85.köt.)
BiClOr = Bibliotheca Classica Orientalis, Berlin (Jg. 3.) Byzantinische Zeitschrift, München (Bd. 50.)
DMÉ = A debreceni Déri Múzeum évkönyve (1948–56.)
EgPFÉ = Az egri pedagógiai főiskola évkönyve (4. évf.)
ÉlTud = Élet és Tudomány (13. évf.)
Építőanyag
Az Érem (14. évf. 8–10. sz.)
Ethn = Ethnographia (68. évf. 4. sz., 69. évf. 1–2.) Ethnographisch-Archäologische Mitteilungen, Berlin. (Bd. 4.)
FA = Folia Archeologica (10. köt.)
FilK = Filológiai Közöny (4. évf. 1–2.)
Foto (5. évf.)
Ftk = Földtani Közöny (88. évf.)
HK = Hadtörténeti Közlemények (Uf. 5. köt. 1–2.)
KözEt = Középkori Egyetemes Történet (2. köt.)
MÉpm = Magyar Építőművészet (7. évf.)
MTAK I. = A Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei (12. és 13. köt.)
MTAK II. = A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalom-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei (8. köt.)
MTud = Magyar Tudomány (Akadémiai Értesítő 65. évf.)
Müterem (1. évf.)
Művéd = Műemlékvédelem (2. évf.)
MűvtÉrt = Művészettörténeti Értesítő (7. köt.)
NK = Numizmatikai Közöny (55–56. évf.)
PMÉ = A pécsi Janus Pannonius múzeum évkönyve (1957)
RégDolg = Régészeti Dolgozatok (1. köt.)
Régészeti Füzetek (7–10. és ser. II. 1–3.) Slovenská Archeologia, Bratislava (Tom 6.)
SSz = Soproni Szemle (12. évf.)
Sz = Századok (91. évf. 5–6. és 92. évf. 1–4.)
SzME = A szegedi Móra Ferenc Múzeum évkönyve (1957)
SzMK = Bulletin du Musée des Beaux-Arts. A Szépművészeti Múzeum Közleményei (No. 11., 12. és 13.)
SzovMűvt = Szovjet művészettörténet (13. köt.)
Ttk = Természettudományi Közöny (89. évf.)
VSz = Vasi Szemle (1. köt.)

Folyóiratok és gyűjteményes munkák

Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Adiuvantibus A. Dobrovits, J. Harmatta, Gy. Moravcsik redigit I. Trencsényi-Waldapfel. Tomus VI. fasciculi 1–2. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 244 p.

- Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae. Tomus VII.* lásd : Szilágyi János.
- Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae.* Adiuvantibus A. Dobrovits, F. Fülep, J. Harmatta, M. Párducz redigit Gy. Moravcsik. Tomus X. fasciculi 1–2. Bp. Akadémiai Kiadó 1957. 158 p. 10 t. 48 ill.
- Antik tanulmányok. Studia Antiqua.* Felelős szerkesztő : Moravcsik Gyula. Szerkesztőbizottság : Dobrovits Aladár, Harmatta János, Trencsényi-Waldapfel Imre. V. kötet 1–2. szám. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 148 p.
- Archaeologiai Értesítő.* A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat tudományos folyóirata. A szerkesztőbizottság tagjai : B. Bónis Éva, Harmatta János, Párducz Mihály. 85. kötet 1–2. szám. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 226 p. 58 t. ill.
- B. Thomas Edit: *Archäologische Funde in Ungarn*, Bp. 1956. Autoreferat. *Biclor* 3. (1958.) 158–170. *ism.*
- Barb A. A. *Journal of Roman Studies* 17. (1957.) 279–280.
- Diez Erna. *Carinthia I.* 148. (1958) 174–175.
- Cova Bibliography, Cambridge 1. (1957) 5–9.
- Lantier Raymond, *Revue archeologique* 49. (1957) 237–241.
- Moravcsik Gyula, *Byzantinische Zeitschrift* 50. (1957) 559. *Byzantinoslavica* 18. (1957) 363.
- Novotná M. *Archeologické Rozhledy* 9. (1957) 724–725.
- Piggot Stuart, *The Antiquaries Journal* 38. (1958) 2.
- Pittioni Richard – Noll Rudolf, *Archaeologia Austriaca* 23. (1958.) 113.
- Renard Marcel, *Latomus* 17. (1958) 165–166.
- Saria Balduin, *Südost-Forschungen* 16. (1958)
- Szilágyi János György, *AnTan* 5. (1958) 97–99.
- Budapest régiségei XVI. kötet lásd : Makkai László
- Budapest régiségei. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve XVIII. kötet. Szerkeszti Gerevich László. Bp. Akadémia 1958. 607 p. 5 t. 330 ill.
- A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. *Annales Musei Debrecensis de Friderico Déri nominati* 1948–1956. Szerkesztette Balogh István. Debrecen, Alföldi Ny. 1958. 162 p. 12 t. ill. (Debrecen város Déri Múzeumának kiadványai 43.)
- Folia Archaeologica X.* A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának évkönyve 1958. Szerkesztő : Fülep Ferenc. Szerkesztőbizottság : Huszár Lajos, Mihalik Sándor, Párducz Mihály. Bp. Képzőművészeti Alap kiadó 1958. 225 p. 34 t. 41 ill.
- A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1957. Szerkesztette ifj. Kodolányi János. Pécs, Múzeum 1957. 331 p. 40 t. ill.
- Makkai László: Budapest régiségei XVI. kötet 1955. (ism.) *Sz* 92. (1958.) 394–398
- A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1957. Csongor Győző és Szeles Zoltán közreműködésével szerkeszti Bálint Alajos. Szeged, Múzeum 1958. 259 p. ill.
- Műemlékvédelem. Műemlékvédelmi és építészettörténeti szemle. Szerkeszti a Magyar Építőművészeti Szövetség Műemléki Bizottsága. Főszerkesztő Gerő László. 2. évfolyam 1–3. szám. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 192 p. ill.
- Németh Endre: Régészeti ismeretterjesztő folyóirat Lengyelországban. (Z Otchłani Wiekow, Wrocław 1957) *ArchÉrt* 85. (1958) 76.
- Niederhauser Emil: A bolgár történészek folyóirata Историически преглед (1955–1956) *Sz* 92. (1958) 446–455.
- Numizmatikai Közlöny. Kiadja a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani Szakosztálya. Szerkeszti Huszár Lajos. 56–57 évfolyam, 1957–58. Budapest, Akadémiai Kiadó 1958. 77 p. 5 t. 3 ill.
- Pest megye műemlékei. Szerkesztette Dercsényi Dezső. 1–2. kötet. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 688+603 p. 704+666 ill.
- Gábori Miklós – Patay Pál – Soproni Sándor: Pest megye régészeti emlékei. 11–57. 1–38 ill.
- Makkai László: Pest megye története. 59–169. 39–67 ill.
- Dercsényi Dezső – Genthon István – Rózsa György: Művészettörténeti áttekintés. 171–195.
- Pest megye műemlékei. I. kötet 196–688. 68–704 ill. II. kötet 1–603 p. 1–666 ill.
- Die Kunstdenkmäler des Komitats Pest.* II. 575–602.
- Régészeti dolgozatok az Eötvös Loránd Tudományegyetem régészeti intézetéből. *Dissertationes archeologicae ex instituto archaeologico universitatis de Rolando Eötvös nominatae.* Kiadja az ELTE régészeti tanszéke. Szerkesztőbizottság : Banner János, László Gyula, Oroszlán Zoltán. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 105 p. 18 t.
- Régészeti Füzetek. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum. Felelős kiadó : Fülep Ferenc. 7. szám : Zalotay Elemér. A gellértgyházai Árpád-kori sír.
8. szám : Kalicz Nándor, Tiszazug őskori települései.
9. szám : Az 1956. év régészeti kutatásai.
10. szám : Az 1957. év régészeti kutatásai.
- Ser. II. 1. szám : Erdélyi István: A jánoshidai avar temető.
2. szám : Korek J. – Patay P., A bükki kultúra elterjedése Magyarországon.
3. szám : Cs. Sós Ágnes, A keceli avar-kori temetők.
- Soproni Szemle. Helytörténeti folyóirat. Kiadja Sopron város tanácsa. Szerkeszti Csatkai Endre. XII. évfolyam 1958. 1–3. szám. Sopron, Városi Tanács 1958. 288 p. ill.
- Sz. Póczy Klára: *Studii si Cercerati de Istorie Veche*, Anul VI. 1955. (ism.) *ArchÉrt* 85. (1958) 98–100.
- Szilágyi János: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae VII.* 1956. (ism.) *ArchÉrt* 85. (1958) 96–98.
- Szöke Béla: *Slovenská archeologia*. Bratislava I. (1953), II. (1954), III. (1955), IV. (1956) 1–2. (ism.) *ArchÉrt* 85. (1958) 213–217.
- Történeti Múzeum Könyvtári Tájékoztatója. Szerkeszti : Németh Endre. 8. (1957–58.) Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 150 p.
- Vasi Szemle. Helyismereti évkönyv. Szerkeszti Kiss Gyula. I. kötet. Szombathely, Megyei és Városi Tanács 1958. 159 p. ill.

Általános munkák és összefoglaló ásatási jelentések

- Balaton. Szerkesztették : Lipták Gábor, Zákonyi Ferenc és Huba László. Bp. Athenaeum 1958. 456 p. 1 t. ill.
- Balogh István: Debrecen. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1958. 101 p. 92 t. (Magyar műemlékek)
- Baranya. Szerkesztette : Koltai János. Pécs, Megyei Idegenforgalmi Hivatal 1958. 323 p. 148 ill.
- Dombay János: A megye története a honfoglalás koráig. 37–53. 12 ill.
- Babics András: A megye története a honfoglalástól. 53–112. 16 ill.
- Baranyai Béláné: Late classical and medieval studies in honor of A. M. Friend jr. Princeton 1955. (ism.) *Művt Ért* 7. (1958) 215–217.
- Bóka László – Pándy Pál: A magyar irodalom története 1848-ig. Bp. Bibliotheca Kiadó 1957. 492 p. ill. – A magyar ösköltészet.
- Bónis György – Sárlos Márton: Egyetemes állam- és jogtörténet. 2. kiad. Bp. Tankönyvkiadó 1957. 495 p.
- Budapest természeti képe. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 744 p. 115 t. 8. mell. 97 ill. (Budapest földrajza I.)
- Cseke László: Visegrád. Bp. Panoráma Kiadó 1958. 143 p. 1 t. 60 ill.
- Dombi József: Művészettörténet. Bp. Tankönyvkiadó 1958. 336 p. 338 ill.
- Dutka Mária: Interessante archäologische Funde. Ungarische Rundschau 1958. Januar. 18–20. 2 ill.
- Eger. Szamoskö – Szilvásvárad, Szerk. Lukács Béla. Bp. Egyet. Ny. 1958. 64 p. 9 ill.
- Esztergom. Szerk. Zolnay László. Győr, Megyei ny. 1957. 60 p. 24 t.

- Az 1956. év régészeti kutatásai.* Összeállította a Magyar Nemzeti Múzeum Adattára. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 57 p. 1 t. (Régészeti Füzetek 9.)
- Az 1957. év régészeti kutatásai.* Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 62 p. 1 t. (Régészeti Füzetek 10.)
- Ferenczy Endre:* A magyar föld népeinek története a honfoglalásig. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 191 p. 42. ill.
- Fitz Jenő:* Régészeti kutatások Fejér megyében. Székesfehérvár, Múzeum 1958. 40 p. 6 t. (István Király Múzeum közleményei, B sor. 15.)
- Fitz Jenő* lásd: *Schmidl Ferenc*
- Gerő László:* Az építészeti stílusok. Bp. Gondolat Kiadó 1957. 148 p. ill.
- Horváth Árpád:* Az óra regénye. Bp. Táncsics Kiadó 1957. 276 p. 20 t. 26 ill.
- Huszár Lajos—Kerényi András:* A Magyar Történeti Múzeum Éremtárában feldolgozott éremleletek. NK 56—57 (1957—58) 63—64.
- Исследование по Археологии 1958 г. № 1. Резюме.* RégDolg 1. (1958.) 99—104.
- Kaposvár és környéke.* Szerk. Borsi Darázs József és Molnár Sándor. Kaposvár: Megyei Idegenforgalmi Hivatal 1956. 67 p. ill.
- Kaposvári Gyula:* Múzeumi levelek. Szolnok, Megyei ny. 1958. 28 p. 17 ill.
- Kerényi András:* Emanuela Nohejlová-Prátová, Nálezy minci v Čechách, na Morava a v Slezska, 1955—56. (ism.) NK 56—57. (1957—58.) 65.
- Kerényi András:* lásd: *Huszár Lajos.*
- Laczkó László:* A pénz történetéből. Éltud 13. (1958) 67—70. 3 ill.
- Lelkes István:* Köszeg. Éltud 13. (1958) 1424—1428. 8. ill.
- Magyarország története a késői feudalizmus korszakában 1526—1790.* Bp. Tankönyvkiadó 1958. 490 p. (Magyarország története I. Magyarország középkori története a honfoglalástól 1790-ig. 2.)
- La publication des deux premiers tomes du manuel d'enseignement universitaire: „Histoire de Hongrie”.* ActaHistHung 5. (1958) 233—234.
- Sági Károly:* Keszthely. Gyenesdiás. Vonyarevashegy. Balatonederics. Balatongyörök. Bp. Franklin 1958. 56 p. (Panoráma 5.)
- Sarlós Márton* lásd: *Bónis György*
- Schmidl Ferenc:* Fitz Jenő, Székesfehérvár, 1957. (ism.) MűvtÉrt 7. (1958) 68—69.
- Sümegehy Veronika:* A kerámia iparművészete. Építőanyag 1958. 129—134. 13 ill.
- Tata.* Szerk. Jenei Ferenc és Baranyai Vince. Győr: Megyei ny. 1957. 46 p. 16 t.
- Vas megye.* Helytörténeti tanulmányok. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely, Megyei Tanács 1958. 386 p. 132 ill.
- Vilkuna Kustaa.* A hét és napjai. — Неделя присвете е древнейшей истории — La semaine sous ses aspects historiques plus anciens. Ethn 69. (1958.) 185—205, 205—206, 206—207.
- Zalotay Elemér:* Baja népe az őskortól a középkorig. Baja: Múzeum 1957. 84 p. 1 t. 43 ill. (A bajai Türr István Múzeum kiadványai 3—4.)
- Bibliográfiák, tudománytörténet, régészeti muzeológia**
- Allodiatoris Irma:* A Kárpát-medence antropológiai bibliográfiája. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 183 p.
- Archäologischen Forschungen im Jahre 1956.* Zusammenge stellt von Alice Sz. Burger und Pál Patay. ArchÉrt 85. (1958) 79—95. 1 ill.
- Archäologische Forschungen im Jahre 1957.* Zusammenge stellt von Pál Patay. ArchÉrt 85. (1958) 197—212. 1 ill.
- Balogh István:* Jelentés a debreceni múzeum 1948—1956. évi működéséről. — Bericht über die Tätigkeit des Museums in den Jahren 1948—1950. — Work of the Museum in the years 1948—56. — Деятельность Музея в 1948—1956 годах. — DMÉ 1946—56. 3—15, 16—17., 17—18., 19. 1 t. 2 ill.
- Balogh Jolán:* A régi szoborosztály kiállítása. Vezető. Bp. Szépművészeti Múzeum 1956. 27 p. 32 t.
- Banner János:* Cs. Sebestyén Károly 1876—1956. Nekrológ. SzME 1957. 251—256.
- Banner János:* Mit adott Hódmezővásárhely a magyar régészetnek? Was brachte Hódmezővásárhely der ungarischen Archäologie? SzME 1957. 133—147., 148—150.
- Banner János:* Rómer Ferenc Flóris emlékezete. RégDolg 1. (1958.) 1—21. 4 t.
- Barkóczi László:* A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1957. évben. ArchÉrt 85. (1958) 78.
- Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába.* III. kötet. Kiegészítések és névmutató. Bp. Bibliotheca Kiadó 1958. 399 p. (A Magyar Tudománys-Akadémia Történettudományi Intézete kiadványa.)
- Bóna István:* Rómer Flóris az ősrégész. RégDolg 1. (1958) 23—31. 4 t.
- Csallány Dezső:* Józsa András (1834—1918) irodalmi munkássága. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 116 p. (Józsa András Múzeum kiadványai, 1.)
- Csalkai Endre:* A soproni múgyűjtés története. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 24 p. 6 t.
- Ditrőiné Sallay Katalin:* Gyakorlati tapasztalatok a restauráló laboratóriumban. — Praktische Erfahrungen im Restaurierungslaboratorium. — Practical experiences in the restoring laboratory. — Практические опыты в лаборатории реставрации. DMÉ 1948—56. 81—89, 90—91., 91—92., 93.
- Erdélyi Gizella:* Rómer Flóris jegyzeteiből. RégDolg 1. (1958) 49—56. 6 t.
- Extraits du répertoire des ouvrages historiques (livres, études, articles) parus en 1956. I. (Bibliographie).* — Список избранных произведений (книг, исследований, статей) по истории, вышедших в Венгрии в 1956 г. — ActaHistHung 5. (1958.) 235—261.
- Az 1957. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája.* HK Uf 5. (1958): 1—2. 288—310.
- Halmágyi István:* Une statue sauvée de la ruine. — Egy pusztló szobor megmentése. SzMK 12. (1958) 40—44, 109—110. 5 ill.
- Janó Ákos:* Vezető a kiskúnhalasi Thorma János Múzeum állandó kiállításához. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 18 p. 6 ill.
- Kanozsay Margit:* A la mémoire de Francois-Florian Rómer (1815—1889.) RégDolg 1. (1958) 71—78.
- Kanozsay Margit:* Rómer az epigrafus. RégDolg 1. (1958) 33—43. 4 t.
- Kelemen Lajos* emlékkönyv születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár 1957. Ismertetik Benda Kálmán, Dercsényi Dezső, Póczy Klára, Tarnai Andor, Tóth András. Sz 92. (1958) 434—444.
- Kiadatlan régészeti doktori értekezések jegyzékei 1946—1957.* RégDolg 1. (1958) 79—84.
- Kiss Lajos:* Emlékezések a hódmezővásárhelyi múzeum alapításáról. Bp. Ságvári Ny. 1958. 96 p. 8 t.
- Kretzoi Miklós:* Kadič Ottokár (1876—1957) FTK 88. (1958) 13—21.
- László Gyula:* Emlékezés a középkorkutató Rómer Flórisra. RégDolg 1. (1958) 45—48.
- A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának új szerzeményei 1948—1958.* Vezető. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 39 p. 8 t.
- A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1957. évi rendes közgyűlése.* ArchÉrt 85. (1958) 77—78.
- A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1957. január 1—december 31.)* Sz 91. (1957) 919—931., 92. (1958) 527—541.
- Mojzer Miklós:* Az esztergomi Keresztény Múzeum képtárának útmutatója. Bp. Athenaeum 1958. 48 p. (22 t.)
- Németh Endre:* A. Allen, The story of archeology, London 1956. (ism.) ArchÉrt 85. (1958.) 222—223.

- Németh Endre*: J. S. De Laet, Archaeology and its problems, London 1957. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 113–114.
- Németh Endre*: Magyar régészeti irodalom. Bibliographia archaeologia hungarica 1957. ArchÉrt 85. (1958) 115–124.
- Niederhauser Emil*: G. Franz, Bücherkunde zur Weltgeschichte vom Untergang des römischen Weltreiches bis zur Gegenwart. München 1956. (ism.) Sz 92. (1958) 483–485.
- Nováki Gyula*: Bella Lajos emlékmű Sopronban. ArchÉrt 85. (1958) 196. 1 ill.
- Oltványi Ambrus*: Pulszky Ferenc. Bp. Szépirodalmi Kiadó 1958. 33 p.
- Oroszlán Zoltán*: Rómer Flóris a tanár. RégDolg 1. (1958) 57–69.
- Pulszky Ferenc*: Életem és korom. 1–2. Bp. Szépirodalmi Kiadó 1958. 556., 573 p. 32 t.
- Rómer Flóris* lásd: *Banner János, Bóna István, Erdélyi Gizella, Kanosy Margit, László Gyula, Oroszlán Zoltán, Solymár István*: Magyar múzeumok. Rövid kalauz. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 29 p.
- Sprenger Mária*: A Magyar Nemzeti Múzeum lépcsőházának díszítése. MűvtÉrt 7. (1958) 206–210.
- Tótlási István*: A moszkvai régészeti-néprajzi ülésszak. Ethn 69. (1958) 156–157.

Őskor

- Banner János*: Vere Gordon Childe 1892–1957. Nekrológ. ArchÉrt 85. (1958) 56–58.
- Banner János–Bóna István–Márton Lajos*: Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg. ActaArchHung 10. (1957.) 1–140. 10 t. 30 ill.
- B. Bónis Éva*: J. Filip, Keltové ve střední Evropě, Praha 1956. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 104–107.
- Bökönyi Sándor*: A lebői 1956-os ásatás gerinces faunája. – Die Wirbeltierfauna des Ausgrabungen von Lebő im Jahre 1956. SzME 1957. 61–78., 78. 2 t.
- Bóna István*: Th. Voigt, Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Wahlitz, Kreis Burg. Halle 1955. (ism.) ArchÉrt 85. (1958.) 219–220.
- Bóna István* lásd: *Banner János*
- Darnay-Dornyay Béla*: Koravaskori leletek Badaacsonyi bazaltbányájából. – Trouvailles du premier âge du fer mises au jour dans la carrière de basalte de Badaacsonyi. ArchÉrt 85. (1958) 50–52., 52. 1 t. 1 ill.
- Endrei Walter*: Некоторые замечания к вопросу о пазырыкских тканях. ActaArchHung 10. (1957) 149–154.
- Fejér Kálmán*: A kelta vallástörténet kérdéseiről. M. L. Sjoestedt, Gods and heroes of the Celts, London 1949. (ism.) AnTan 5. (1958) 89–91.
- Fejős Imre*: A művészettörténet stíluskorszakai. Bevezető: Az őskor művészete. Foto 5. (1958) 426–428. 2 ill.
- Ferenczi Imre*: Findeisen H. Der Adler als Kulturbringer im nordasiatischen Raum und in der amerikanischen Arktis. Zeitschrift für Ethnologie 81. (1956) (ism.) Ethn 68. (1957) 371–372.
- Gábori Miklós*: Remete-barlang ásatásának eredményei. – Результаты раскопок в пещере Ремете. BpRég 18. (1958.) 9–41., 42–52. 16 ill.
- Gábori Miklós* lásd: *Pest megye műemlékei* (Gyűjt. munkák)
- Galle Werner*: Hogyan tanult meg az ember gondolkodni és beszélni. Bp. Móra Ferenc Kiadó 1958. 136 p. ill.
- Gazdapusztai Gyula*: S. Foltiny, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpathenbeckens, Bonn 1955. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 220–221.
- Gazdapusztai Gyula*: Néhány tiszamenti bronzkori lelet. – Einige frühbronzezeitliche Funde aus dem Theissgebiet. SzME 1957. 79–90., 90–92. 2 t. 1 ill.
- Kálicz Nándor*: Rézkori sztratigráfia Székely község határában. – Copper age stratigraphy in the outskirts of the village Székely. ArchÉrt 85. (1958) 3–5., 6. 4 t. 1 ill.
- Kálicz Nándor*: Tiszazug őskori települései. Szakdolgozat. Bp. MNM Történeti Múzeum 1957. 97 p. 4 t. (Régészeti Füzetek 8.)
- Kessler Hubert*: Az örök éjszaka világában. Bp. Kossuth Kiadó 1957. 180 p. 56 t. 28 ill.
- Körök József*: A bükki kultúra települése a Hillebrand-barlangban. – A settlement of the Bükk Culture in the Hillebrand Cave. FA 10. (1958) 17–26., 26–28. 1 t. 5 ill.
- Körök József*: Lebőhalmi ásatás 1950-ben. – Раскопки 1950. года в Лебёхалом. Резюме. – The excavation at Lebőhalom. ArchÉrt 85. (1958.) 132–153., 153., 154–155. 12 t. 14 ill.
- Körök József*: F. Schachermeyr, Die ältesten Kulturen Griechenlands. Stuttgart 1955. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 101–102.
- Körök József–Patay Pál*: A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. – Die Verbreitung der Bükkkultur in Ungarn. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 53 p. 34 t. ill. (Régészeti Füzetek II. sor. 2.)
- Kőszegi Frigyes*: Az oroszvári bronzkori temető. – The Bronze Age cemetery at Oroszvár (Rusovce). FA 10. (1958.) 43–56., 57–59. 4 t.
- Makkay János*: Őskori leletek a Berettyóvölgyben (Bihar megye). – Prähistorische Funde im Berettyótale (Komitat Bihar). – Prehistoric finds of the Berettyó Valley in Bihar. – Находки первобытного времени долины Беретье в Бихаре. DMÉ 1948–56. 21–40., 41–42., 42–44., 45–46. 2 t.
- Malán Mihály*: Ősember a Shanidar-barlangban. Éltud 13. (1958) Éltud 13(1958.) 1130–1133. 4 ill.
- Márton Lajos* lásd: *Banner János*
- Mérey Káldár Ervin*: Die früheisenzeitlichen Hügelgräber von Süttő (1948) RégDolg 1. (1958) 86–88.
- Nagy Tibor*: Hol és hogyan élt az őskori ember Budapest területén. TtK 89. (1958) 517–518. 2 ill.
- Nahodil Otakar*: Überreste des Totemismus bei den tungusisch-mandschurischen Völkern. – Перешитки тотемизма у тунгузо-маньчжурских на родноостей. Резюме. ActaEthnHung 7. (1958) 137–152., 153.
- Németh Endre*: F. Behn, Aus europäischer Vorzeit, Stuttgart 1957. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 221–222.
- Párducz Mihály*: Szkíta tükrök a Kárpát-medencében. ArchÉrt 85. (1958.) 58–64. 6 t. 1 ill.
- Párducz Mihály*: Une trouvaille de l'époque scythe d'Aszód. FA 10. (1958) 61–66. 2 t. 2 ill.
- Patay Pál*: La poinage de lance de Szelevény. FA 10. (1958.) 29–33. 1 t.
- Patay Pál*: Príspevky k spracovaniu kovov v dobe medenej na Slovensku. – Beiträge zur Metallverarbeitung in der Kupferzeit auf dem Gebiet der Slowakei. Slovenská archeológia 6. (1958) 301–309., 309–310. 3 t. 2 ill.
- Patay Pál*: Rézkori aranyleletek. – Kupferzeitliche Goldfunde. Auszug. ArchÉrt 85. (1958) 37–45., 45–46. 5 t. 4 ill.
- Patay Pál* lásd: *Körök József*
- Patay Pál* lásd: *Pest megye műemlékei* (Gyűjt. munkák)
- Patek Erzsébet*: A tököli koravaskori urnatemető. – Cimetière à incinération découvert dans le village de Tököl et datant de la première époque de l'âge de fer. BpR 18. (1958) 385–419., 420–424. 29 ill.
- Pusztai Rezső*: Mezolitikus leletek Somogyból. – Mesolithische Funde im Komitat Somogy. PMÉ 1957. 96–104., 105. 2 t. 1 ill.
- Roska Márton*: A dunakömlődi (Tolna m.) rézlelet és Erdély. – Der kupferne Depotfund von Dunakömlöd (Kom. Tolna) und Erdély (Siebenbürgen) PMÉ 1957. 5–11., 12. 1 t.
- Roska Márton*: A kétkarú bronz harci csákányok. – Die doppelarmigen Streitkammer aus Bronze. Auszug. ArchÉrt 85. (1958) 46–49., 50. 3 ill.
- Roska Márton*: A tordosi andezitfokos. – Der Andesitfokos von Tordos (Turdas) FA 10. (1958) 35–40., 41. 2 ill.
- Szántó Imre*: Rolle des Illyrertums jenseits der Donau (1946) Auszug. RégDolg 1. (1958) 85–86.

- Trogmayer Ottó*: Ásatás Tápé-Lebőn. — Ausgrabung auf Tápé-Lebő. SzME 1957. 19—57., 58—60. 15 t. 3 ill.
- Vendl Aladár*: Geológia. Első kötet 3. javított kiad., második kötet 2. jav. és bőv. kiad. Bp. Tankönyvkiadó 1957. 623+638 p. 723+1044 ill.
- Vértes László*: Beiträge zur Abstammung des ungarischen Szeletien. FA 10. (1958.) 3—15. 2 t.
- Vértes László*: Moustieri vagy szeletai-e a kiskevélyi barlang alsó rétegeinek lelete? — Мустьерские ли или селетские находки нижнего слоя Кискевэйской пещеры? — Ist der Fund aus der unteren Schicht der Kiskevélyer Höhle ein Moustieren oder ein Szeletien? ArchÉrt 85. (1958) 127—130., 130., 131. 1 t. 1 ill.
- Vértes László*: Der Neandertaler und seine Umwelt. Herausgegeben von K. Tackenberg, Bonn 1956. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 100—101.
- Vértes László—Makkay János*: M. Gimbutas, The prehistory of Eastern Europe, Cambridge, Mass. 1955. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 218—219.

Klasszikus és keleti régészet

- B. Thomas Edit*: T. Kleberg, Hotels, restaurants et cabarets dans l'antiquité romaine, Uppsala 1957. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 225—226.
- Baktay Ervin*: India művészete. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1958. 471 p. 7 t. 425 ill.
- ism. Farkas Zoltán*: Műterem 1. (1958) 12. 46. 1 ill.
- Bartha Antal*: Az új és a régi Mongólia. Éltud 13. (1958) 1007—1011. 8 ill.
- Beller Béja*: Ranovics A. B. A római birodalom keleti tartományai (ism.) Sz 91. (1957) 839—842.
- Beller Béla*: R. J. Vipper, Róma és a korai kereszténység, 1956. (ism.) Sz 92. (1958) 414—419.
- Borzsák István*: A. Briessmann, Tacitus und das flavische Geschichtsbild, Wiesbaden 1955. (ism.) ActaAntHung 6. (1958) 241—244.
- Borzsák István*: A. Heuss, Theodor Mommsen und das 19. Jahrhundert, Kiel 1956. (ism.) AnTan 5. (1958) 133—136.
- Borzsák István*: E. Kiessling, Der Hellenismus in der deutschen Forschung 1938—1948. Wiesbaden 1956. (ism.) AnTan 5. (1958) 112—115.
- Borzsák István*: Lustrum. Internationale Forschungsberichte aus dem Bereich des klassischen Altertums, Göttingen 1956. (ism.) AnTan 5. (1958) 136—137.
- Borzsák István* lásd: Falus Róbert.
- Castiglione László*: Bibliotheca classica orientalis, Berlin 1. (1956) 1—2. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 217—218.
- Castiglione László*: Deux nouveaux exemplaires de l'Aphrodite d'Alexandrie. — Zwei neue Exemplare der Aphrodite von Alexandrien. Autoreferat. BiClOr 3. (1958) 284—285.
- Castiglione László*: Az egyiptomi kultuszok császárkori ábrázolásaihoz. Die Darstellungen der ägyptischen Kulte der Kaiserzeit. Autoreferat. BiClOr 3. (1958) 119.
- Castiglione László*: La statue de culte hellénistique du Sarapieion d'Alexandrie. — Az alexandriai Sarapieion hellenisztikus kultusz-szobra. SzMK 12. (1958) 17—39., 95—108. 19 ill.
- Castiglione László*: Εγος ἑναγωνιος SzMK 13. (1958.) 7—20., 110—119. 4 ill.
- Dávid Antal*: Egy ékiratos tábla Ur III.-ból. — Une tablette d'Ur III. SzMK 13. (1958) 3—6., 107—109. 4 ill.
- Emery W. B.*: Feltárul az egyiptomi sírpaloták rejtélye. Éltud 13. (1958) 15—20. 7 ill.
- Falus Róbert*: Horatius. A kísérőtanulmányt írta Borzsák István. Bp. Bibliotheca Kiadó 1958. 330 p. 17 t
- Fejős Imre*: A művészettörténet stíluskorszakai. Az ókor művészete. Foto 5. (1958) 454—456. 2 ill.
- Fülep Ferenc*: Beszámoló a Krim-félszigeten végzett tanulmányutamról. ArchÉrt 85. (1958) 74—75.
- Fülep Ferenc*: Régészeti tanulmányúton a Krim-félszigeten. MTud 65. (1958) 61—66.
- Ghirsmann Robert*: La ziggourat de Tchoga-Zanbil près Suse. ActaArchHung 10. (1957) 141—147. 15 ill.
- Hahn István*: К вопросу о социальных основах узурпации Прокопия. — Zur Frage der sozialen Grundlagen der Usurpation Procopius (Zusammenfassung) ActaAntHung 6. (1958) 199—210, 211.
- Hahn István*: Procopius uzurpációjának társadalmi alapjai. — Die gesellschaftliche Grundlagen der Usurpation des Prokopios. EgPFÉ 4. (1958.) 399—408., 409.
- Hahn István*: A városi lakosság a római birodalom bomlása idején. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Akadémia 1958. 15 p.
- Harmatta János*: A durai párthus nyelvemlék c. doktori disszertációjának vitája. MTAK I. 13. (1958) 429—435.
- Harmatta János*: Die parthischen Ostraka aus Dura-Europos. — Парфянские остраконы из Дура-Эвропос (Резюме). ActaAntHung 6. (1958) 87—169., 170. 5 t.
- Harmatta János*: Tájékoztató az ókortudományi társaság megalakításának előkészítéséről. MTAK I. 12. (1958.) 65—66.
- Horváth I. Károly*: Ovidius számkivetéséről. FilK 4. (1958) 533—538.
- Horváth Tibor*: Chado to chajin. The tea ceremony and the tea masters. — Церемония чаения и мастера чая Хадото хаин. ActaHistArtHung 5. (1958) 223—239. (1—2) 20 ill.
- Jacobi Márta*: Antike und spätantike Textilkunst (1948) Auszug. RégDolg 1. (1958) 92—95.
- Kádár Zoltán*: Kopt textilek a debreceni Déri Múzeumban. — Koptische Textilien im Déri Museum zu Debrecen. — Coptic textiles in the Déri Museum. — Коптские ткани в Дебреценском музее им. Дери. DMÉ 1948—56. 95—100., 101., 102., 103.
- Kádár Zoltán*: Monuments palmyréniens au Musée des Beaux-Arts de Budapest. Autoreferat. BiClOr 3. (1958.) 27—29.
- Kákósy László*: W. Helck, Untersuchungen zu Manetho und den ägyptischen Königslisten, Berlin 1956. (ism.) AnTan 5. (1958.) 103—104.
- Kákósy László*: Kamose király új stéléje. AnTan 5. (1958) 146.
- Kákósy László*: H. Kees, Das alte Ägypten, 1955. (ism.) AnTan 5. (1958) 101—102.
- Kerényi András*: Essays in Roman coinage presented to Harold Mattingly, 1956. (ism.) NK 56—57. (1957—58) 65.
- Lázár Jenő*: Egy kettős arcú hettita istenség. AnTan 5. (1958.) 59—66. 8 ill.
- Lyka Károly*: Az ókereszténység művészete. Éltud 13. (1958) 240—245. 9 ill.
- Majoros József*: Római élet. Tankönyvkiadó 1958. 224 p. ill.
- Marót Károly*: Der Hexameter. — Гексаметр. ActaAntHung 6. (1958) 1—65.
- Marót Károly*: A kétezeréves Ovidius. Bp. Gondolat Kiadó 1957. 179. p
- Marót Károly*: Musen, Sirenen und Chariten. FilK 4. (1958) 657—662.
- Marót Károly*: Ovidius, a Mindenki költője. MTAK I. 12. (1958) 51—64.
- Marót Károly*: The Siren. — Сирены. Резюме. ActaEthnHung 7. (1958) 1—59, 59—60.
- Maróti Egon*: J. Bleicken, Das Volkstribunat der klassischen Republik, München 1955. (ism.) AnTan 5. (1958) 120—121.
- Maróti Egon*: D. Kienast, Cato der Censor. Seine Persönlichkeit und seine Zeit, Heidelberg 1954. (ism.) ActaAntHung 6. (1958.) 237—240.
- Maróti Egon*: A II. Sallustius-levél és Cicero. AnTan 5. (1958) 45—57.
- Maróti Egon*: H. Stern, Date et destinaire de l' "Histoire Auguste". Paris 1953. (ism.) AnTan 5. (1958.) 128—130.
- Matye M. E.*: A művész egyéniségének szerepe az ókori Egyiptom művészetében. SzovMűvt 13. (1958) 3—39. 4 t.
- Miklós Pál*: Kína művészete. Bp. Iparművészeti Múzeum 1956. 32. p 24 t.

- Pákozdy László Márton*: A holt-tengeri tekercsek. Éltud 13. (1958) 368—372. 9 ill.
- Pákozdy László Márton*: A sumérok. Éltud. 13. (1958.) 943—947+1103—1107, 10+12 ill.
- Ranovics A. B.* lásd: *Bellér Béla*
- Sarkady János*: Szabó Árpád, Homéros — Homéros világa, 1954—56. (ism.) MTAK I. 13. (1958) 467—474.
- Somlyó György*: A milói Vénusz. Műterem 1. (1958) 24. 2 ill.
- Sümeghy Vera*: Egy thessaliali bronzérem és a budakalászi kocsiedény. — Une médaille de bronze et le char d'amphore de Budakalász. NK 56—57. (1957—58) 3—6., 71. 1 t.
- Sümeghy Vera*: Myron és a müncheni diszkoszvető szoborcska. AnTan 5. (1958) 67—72. 13 ill.
- Szabó Árpád* lásd: *Sarkady János*
- Szádeczky-Kardoss Samu*: Az ősi Róma és a római folklór „carmen”-jeinek a történetéhez. Szeged, Egyetem 1957. 9 p.
- Szádeczky-Kardoss Samu*: Régi latin szövegek jegyzeteket. Szeged, Egyetem 1957. 31 p.
- Szepessy Tibor*: J. H. Oliver, The ruling power. A study of the Roman Empire in the second century after Christ through the Roma oration of Aelius Aristides, Philadelphia 1953. (ism.) AnTan 5. (1958) 122—123.
- A Szépművészeti Múzeum* 1957-ben. Az antik osztály. SzMK 12/1958/ 130
- Szilágyi János György*: A görög művészet virágkora. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 47 p. 31 ill. (Művészettörténet 7.)
- Szilágyi János György*: F. Pfister, Alexander der Grosse in den Offenbarungen der Griechen, Juden, Mohammedaner und Christen, Berlin 1956. (ism.) AnTan 5. (1958) 118—120.
- Szilágyi János György*: K. Scheffold, Die Wände Pompejis, Berlin 1957. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 107—108.
- Szilágyi János György*: B. Svoboda—D. Cončev, Neue Denkmäler antiker Toreutik, Praha 1956. (ism.) AnTan 5. (1958) 115—118. 4 ill.
- Szilágyi János György*: Un maître corinthien tardif. — Egy későkorinthusi mester. SzMK 11. (1957) 11—16., 97—99. 3 ill.
- Szilágyi János György*: B. Великов—Г. Михайлов—В. Бенчев—Г. Герасимов—И. Венедиков—Ст. Станчев, Мадарският конник. Szofia 1956. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 112—113.
- Szilágyi János György*: S. S. Weinberg (red.) The Aegean and the Near East. Studies presented to Hetty Goldmann on the occasion of her seventy-fifth birthday, New York 1956. (ism.) AnTan 5. (1958) 107—111.
- Szilágyi János György*: F. Willemsen, Die Dreifusskessel von Olympia, Berlin 1957. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 102—104.
- Thomson George*: Aischylos és Athen. 2. kiad. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 466 p.
- Varga Edit*: Egyiptom művészete. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 100 p. 88 ill. (Művészettörténet 2—3.)
- Varga Edit*: Les rapports cosmogoniques d'une scène d'offrande figurée sur un fragment des stèles égyptiennes au Musée des Beaux-Arts. — Egy áldozati jelenet kozmogonikus vonatkozásai a Szépművészeti Múzeum egyiptomi sztalé-töredékén. SzMK 12. (1958) 3—16., 85—94. 14 ill.
- Vécsey Zoltán*: Hogyan épültek az egyiptomi piramisok? Éltud 13. (1958) 144—148. 6 ill.
- Venedikov Ivan*: Sur la date et l'origine du trésor de Panaguriste. — Вклад в г. Панагюрище (Резюме) ActaAntHung 6. (1958) 67—86., 86. 27 t.
- Wessetzky Vilmos*: Beszámoló a XXIV. orientalista kongresszus egyiptológiai részlegéről és németországi tanulmányutamról. AnTan 5. (1958) 139—142.
- Wessetzky Vilmos*: Egy elhanyagolt tudomány fejlődése (kopt-kutatás) AnTan 5. (1958) 146—148.
- Wessetzky Vilmos*: Elő-Ázsia művészete az ókorban. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 50 p. 52 ill. (Művészettörténet 4.)
- Wessetzky Vilmos*: Az óegyiptomi könyv. AnTan 5. (1958) 1—24.

- Wessetzky Vilmos*: Remarques sur la question des formes des vases canopes. — Megjegyzések a kanopuszedények formakérdéséhez. SzMK 11. (1957) 3—10, 92—96. 3 ill.
- Wessetzky Vilmos*: S. Schott, Die Reinigung Pharaos in einem memphitischen Tempel, Göttingen 1957. (ism.) AnTan 5. (1958) 100—101.

Provinciális régészet

- Alföldy Géza*: A. Betz, Aus Österreichs römischer Vergangenheit, Wien 1956. (ism.) AnTan 5. (1958) 125—127.
- Alföldy Géza*: Collegium-Organisationen in Intercisa. — Коллегиальные организации в Интерцисе. (Резюме). ActaAntHung 6. (1958) 177—198., 198.
- Alföldy Géza*: W. Deonna, De Telesphore au „moine bourru”. Dieux, génies et démons encapuchonnés, Berchem-Bruxelles 1955. (ism.) AnTan 5. (1958) 123—125.
- Alföldy Géza*: E. Gose, Der Tempelbezirk des Lenus Mars in Trier, Berlin 1955. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 224—225.
- Alföldy Géza*: Mithras aquineumi kultuszához. AnTan 5. (1958) 73—74. 1 ill.
- B. Thomas Edit*: Die römerzeitliche Villa von Tács-Fövenypusztá. Autoreferat. BiClOr 3. (1958) 318—320.
- B. Thomas Edit*: Römische Landhausbauten in Pannonien (1948) Auszug. RégDolg 1. (1958) 96—98.
- Balla Lajos* lásd: *Kádár Zoltán*
- Barkóczi László*: Hadrianus-kori éremlelet Brigetióból. — Trouvailles de médailles à Brigetio du temps de l'empereur Hadrien. NK 56—57. (1957—58) 17—19, 72—73.
- Barkóczi László*: V. Ondrouch, Bohaté hroby z doby rimskej na Slovensku, Bratislava 1957. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 111—112.
- Barkóczi László*: Római-kori bronz medaillonok Szőnyből. — Médaillons de bronze romains trouvés à Szőny. NK 56—57. (1957—58) 47—48., 75—76. 1 t.
- Barkóczi László—Kerényi András*: Bronze medallions of Thracian issue from Brigetio. FA 10. (1958) 77—87. 3 t.
- Dobó Árpád*: Pannonia provincia helytartói. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Akadémia 1958. 5 p.
- Dobó Árpád*: W. Reidinger, Die Statthalter des ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian, Bonn 1956. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 108—110.
- Dombay János*: Későrómai temetők Baranyában. — Spätromische Friedhöfe im Komitat Baranya. PMÉ 1957. 181—325., 325—330. 40 t. 64 ill.
- Fitz Jenő*: A Fejér megyébe hurcolt római kövek kérdéséhez. — Zur Frage des ins Komitat Fejér verschleppten Steindenkmäler aus der Römerzeit. Székesfehérvár, Múzeum 1958. 20 p. (István Király Múzeum közleményei A sor. 7.)
- Fitz Jenő*: Hercules—Melkart ábrázolása érmeken és szobrokon. — La représentation d'Hercule—Merkart sur des médailles et statues. NK 56—57. (1957—58) 10—16., 71—72.
- Fitz Jenő*: Herkulesdenmäler in Pannonien (1947) RégDolg 1. (1958) 88—89.
- Fitz Jenő*: Septimius Severus pannoniai látogatása i. u. 202-ben. ArchÉrt 85. (1958) 156—173. 1 ill.
- Fülep Ferenc*: Les fouilles du camp romain de Nagytétény. Die Ausgrabung des römischen Lagers von Nagytétény. Autoreferat. BiClOr 3. (1958) 119—122.
- Kaba Melinda*: Az aquineumi helytartói palota mozaik padozatai. — Die Mozaikfußböden des Statthalterpalastes von Aquincum. BpR 18. (1958) 79—98, 99—101. 25 ill.
- Kaba Melinda*: Az aquineumi üvegek. — Стекланные изделия из Аквинкуме. BpR 18. (1958) 425—446, 447—448. 7 t. 12 ill.

- Kaba Melinda*: Előzetes jelentés az óbudai gázgyár területén feltárt római kori fakoporsókról. — Vorläufiger Mitteilung über die im Gebiet der Gasfabrik von Óbuda ausgegrabenen römischen Holzsärgen. Auszug. ArchÉrt 85. (1958) 64, 66. 1 t. 2 ill.
- Kádár Zoltán*: Savariai szobrászat a principátus idején, különös tekintettel ikonográfiai vonatkozásaira. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. Akadémia 1958. 6 p.
- Kádár Zoltán*: Szép Heléna története egy szombathelyi sírkövn. VSz 1958. 18—24. 1 ill.
- Kádár Zoltán—Balla Lajos*: Savaria. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1958. 46 p. 31 ill. (Műemlékeink)
- Kanozsai Margit*: Grabdenkmäler von Dunapentele (Intercisa) I. und II. Jahrhundert n. u. Z. (1948) Auszug RégDolg 1. (1948) 95—96.
- Kerényi András*: A regölyi típusú barbár bronzpénzeink kronológiájához. — Contribution à la chronologie des bronzes barbares du type Regöly. NK 56—57. (1957—58) 7—9. 1 t.
- Kerényi András*: A sisciai veretek áttekintése. Az Érem 14. (1958) 8 sz. 1—4.
- Kerényi András* lásd: *Barkóczy László*
- Körök József* lásd: *Párducz Mihály*
- Lenkei Márta*: Későrómai temetőrészlet az Emese utcában. BpR 18. (1958) 535—542. 10 ill.
- Mócsy András*: Misztériumbéavatás egy intercisai feliraton. AnTan 5. (1958) 91—95.
- Mócsy András*: Die spätrömische Schiffslände in Contra Florentiam. FA 10. (1958) 89—104. 2 t. 4 ill.
- Nagy Tibor*: Az aquineumi ún. festőlakás. — Так наз. квартала живописца в Аквинкуме. BpR 18. (1958) 149—187., 188—189. 41 ill.
- Nagy Tibor*: A paksi Mithras-dombormű. ArchÉrt 85. (1958) 7—17. 1 t. 1 ill.
- Nagy Tibor*: M. J. Vermaseren, Corpus Inscriptionum et Monumentorum religionis Mithriacae, Hagae 1956. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 110—111.
- Pál Imre*: A római császárkor görög kolonialis vereteinek ismertetése. Az Érem 14. (1958) 129—132., 145—149.
- Párducz Mihály*: Der spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa (Novi Knezevac, Jugoslawien). — A törökkanizsai (Novi Knezevac) későszarmata temető. SzME 1957. 93—104. 106—107 6 t.
- Párducz Mihály—Körök József*: Császárkori telep Ózdon. ArchÉrt 85. (1958) 18—36. 9 t. 5 ill.
- Pékár Tamás* lásd: *Sz. Póczy Klára*.
- R. Alföldi Mária*: Edelmetallmünzen Konstantin des Grossen (1948) Auszug. RégDolg 1. (1958) 91—92.
- Salamon Ágnes*: Pannonische Vorhängeschlösser mit Maskendeckel. FA 10. (1958) 67—76. 1 t. 1 ill.
- Soproni Sándor*: Adatok a valentinianus-kori bélyeges téglák időrendjéhez. — Beitrag zur Chronologie der gestempelten Ziegel aus der Regierungszeit des Valentinian. Auszug. ArchÉrt 85. (1958) 52—54., 55.
- Sz. Póczy Klára*: Az aquineumi helytartói palota fal-festészete. — Die Wandmalerei des Statthalterpalastes von Aquineum. BpR 18. (1958) 103—144., 145—148. 43. ill.
- Sz. Póczy Klára*: Die Keramik von Brigetio (1947) Auszug. RégDolg 1. (1958) 89—91.
- Sz. Póczy Klára*: Relieffriszú tálnegatív töredéke Scarabantiából. SSz 12. (1958) 245—249. 1 ill.
- Sz. Póczy Klára*: D. Tudor, Istoria sclavajului in Dacia romana, Bucuresti 1957. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 223—224.
- Sz. Póczy Klára—Pékár Tamás*: Három metszet az aquineumi legiotábor északi védőrendszerében. — Drei Schnitte im nördlichen Verteidigungssystem des Legionslagers in Aquineum. BpR 18. (1958) 529—533. 534. 5 ill.
- Szilágyi János*: Az aquineumi helytartói palota. — Der Statthalterpalast von Aquineum. BpR 18. (1958) 53—70., 71—77. 1 t. 10 ill.
- Szilágyi János*: R. Fellmann, Die Schweiz zur Römerzeit, Basel 1957. (ism.) AnTan 5. (1958) 127.
- Szilágyi János*: A III. római limes-kongresszus. AnTan 5. (1958) 145—146.
- Szilágyi János*: W. Krämer, Cambodunumforschungen 1953. I. Kallmünz 1957. (ism.) ArchÉrt 85. (1958) 226.
- Szilágyi János*: H. v. Petrikovits, Novaesium, das römische Neuss. Köln 1957. (ism.) AnTan 5. (1958) 127.

Népvándorlaskor — koraközépkor. Magyar őstörténet

- Benedicty Róbert*: Egy Priskos-hely történeti hiteléről. AnTan 5. (1958) 75—78.
- Boew P.*: Protobulgarische künstlich deformierte Schädel. ActaArchHung 10. (1957) 155—158. 3 ill.
- Csallány Dezső*: Az Átokháza—bilisicsi avarkori sírleletek. — Grabfunde aus der Avarzeit von Átokháza-Bilisics. (Auszug) SzME 1957. 109—130., 130—132. 6 t. 5 ill.
- Cs. Sós Ágnes*: Das frühawarenzeitliche Gräberfeld von Oroszlány. FA 10. (1958) 105—124. 1 t. 9 ill.
- Cs. Sós Ágnes*: A keceli avarkori temető. Die awarenzeitlichen Gräberfelder in Kecel. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 1—28., 29—38. 27 t. (Régészeti Füzetek, ser. II. 3.)
- Czegledy Károly*: A szír Nagy Sándor-legenda. MTAK I. 13. (1958) 3—20.
- Dienes István*: A honfoglaló magyarok fakengyele. — Деревянный стремень венгро-завоевателей родины. FA 10. (1958) 125—141., 141—142. 2 t. 5 ill.
- Diószegi Vilmos*: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 472 p. 37 ill. 11 t.
- Diószegi Vilmos*: Die Überreste des Schamanismus in der ungarischen Volkskultur. — Памятники венгерского шаманства в венгерской народной культуре. Acta EthnHung 7. (1958) 97—134., 134—135.
- Dömötör Tekla*: Árpád-házi Imre herceg és a csodaszarvasmonda. FilK 4. (1957) 317—323.
- Dömötör Tekla*: Géza Róheim, Hungarian and Vogul mythology, New York 1954. (ism.) ActaEthnHung 7. (1958) 227—229. és Ethn 69. (1958) 176—178.
- Erdélyi István*: A jánoshidai avarkori temető. — Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jánoshida. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 77+4 p. 52 t. (Régészeti Füzetek, ser. II. 1.)
- Gunda Béla*: Д. Д. Степанов, К вопросу о земледелии у древней мордовы. Советская Этнография, 1950: 3. (ism.) ActaEthnHung 7. (1958) 230—231. és Ethn 68. (1957) 643—645.
- Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. I. rész. — От венгерского рода к комитату, от племени к стране (первая часть). Sz 92 (1958) 12—87., 542—544.
- Kardos Tibor*: Hősmondáink dramatikus elemei. FilK 4. (1957) 303—338.
- Kardos Tibor*: Megjegyzés Árpád-házi Imre herceg és a csodaszarvas mondata kérdéséhez. FilK 4. (1957) 323—325.
- Kniezsa István* lásd: *Szlavisztikai napok*.
- Korompay Béla*: Manninen Ilmari, I. Fortbewegungs und Transportmittel. II. Kleidung. Helsinki 1957. (ism.) ActaEthnHung 7. (1958) 234—235.
- László Gyula*: Lehel kürtje. 2. kiad. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 17 p. 6 t.
- L. Kovrig Ilona*: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez. — Remarks on the question of the Keszthely Culture. ArchÉrt 85. (1958) 66—72., 72—74. 3 t. 2 ill.
- Mezey László*: Az Árpádok eredet-mondája és a csuti alapítás. FilK 4. (1957) 427—429.
- Moravcsik Gyula*: Csalog József, Hozzájárulás László Gyula „Lehel kürtje” című tanulmányához. (Rezen-sion in deutscher Sprache) Byzantinische Zeitschrift 50. (1957) 574.
- Naszledova R. A.*: Thesszaloniké ipara és kereskedelme a 9. század végén és a 10. század elején Ioannész Kameniatész adatai alapján. KözEt 2(4) 1958. 26—50.
- Nováki Gyula*: Avar sírok a sopron—pozsonyi úti homokbányában. SSz 12. (1958) 166—167. 4 ill.

- Ohnsorge Werner*: A Konstantin-féle adományozás a III. Leó és a kuriális (szentszéki) római császárszermény kezdetei. *KözET* 2(4) 1958. 5—25.
- Schram Ferenc*: Adalékok népszokásaink kapcsolataihoz. — Beiträge zu den Beziehungen unserer Volksbräuche. *Ethn* 69. (1958) 139—143., 144.
- Szlavisztikai napok* (1957. december 18—19.) *MTAK* I. 12. (1958) 67—124.
- Kniezsa István*: A magyar szlavisztika problémái és feladatai, 69—90., *Bálczyk Emil*: A magyarországi ruszisztika, 91—98., *Gunda Béla*: A szlávság néprajzának magyarországi kutatása, 103—107., *Nyíró Lajos*: A magyar szlavisztika orosz irodalom vonatkozásai, 122—124.
- Tóth Tibor*: A magyar nép származásának néhány kérdése. *TtK* 89. (1958) 507—509. 3 ill.
- U. Köhalmi Katalin*: Fakengyel és egyéb fatárgyak egy nyugat-mongóliai múzeumban. — Деревянных стрелы и другие деревянные вещи Музея западной Монголии. *FA* 10. (1958) 143—147. 2 ill.
- Visnyevszkij B.* Ugorok nyomai az Ural-hegység nyugati oldalán. — Следы угров на западной стороне Урала. — Spuren von Ungern am westlichen Abhang des Uralgebirges. *Ethn* 69. (1958) 70—90., 90—91., 91—92. 8 ill.

Középkor. Műemlékek

- A balatoni regionális műemléki vizsgálat eredménye*. *MÉpm* 7. (1958) 144. 1 t.
- Barabás Jenő*: Belényesi Márta, Középkori mezőgazdaságtörténetünk kutatási módszereiről, 1957. (ism.) *Ethn* 68. (1957) 642—643.
- Bél Mátyás* lásd: *Zolnay László*
- Belényesi Márta*: Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im 14. Jahrhundert. *Acta EthnHung* 6. (1958) 265—321.
- Belényesi Márta*: Kerített település és gazdálkodás kapcsolata néhány zalai irtásos falunál egy 1460-as határjárás alapján. — Die Beziehungen von umfriedeten Siedlungsform und Landwirtschaft in einigen Rodungsdörfern des Komitates Zala auf Grund der Flurbegehung vom Jahre 1460. *Ethn* 69. (1958) 117—126, 126—127.
- Belényesi Márta*: A ló becse a középkorban. (Egy XV. századi végrendelet tanulságai). — Die Schätzung des Pferdes im Mittelalter (Lehren aus einem Testament des XV. Jahrhunderts). *Ethn* 68. (1957) 336—341., 341—342.
- Belényesi Márta*: Talajmegmunkálás Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda és Alsó-Fehér megyékben a XV. században. — Die Bodenbestellung in den Komitaten Szolnok-Doboka, Kolozs, Torda und Alsó-Fehér im XV. Jahrhundert. *Ethn* 68. (1957) 599—607., 608. 10 ill.
- Belényesi Márta*: Über den Brandfeldern in Ungarn. *Ethnographisch-archäologische Forschungen*, Berlin 4. (1958) 9—21. 4 ill.
- Belényesi Márta* lásd: *Barabás Béla*
- Berlász Jenő*: Vestigia rudum Albae Ecclesiae. Fehéregyháza egy XVIII. századi térképen. *BpR* 18. (1958) 601—607. 2 t. 1 ill.
- Bökönyi Sándor*: A budai várpalota ásátásának állatsont-anyaga. — Die Tierknochenfunde der Ausgrabungen im Burgpalast von Buda. — Животные кости, найденные при раскопках на Будинской горе крепости. *BpR* 18. (1958) 455—482, 483—484, 485—486. 7 t. 9 ill.
- A budai vár*. Szerk. Szöllösi Ernő. Bp. Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal 1958. 59 p. 25 t.
- Csallány Dezső* lásd: *Moravcsik Gyula*.
- Csatkai Endre*: Eine Zeichnung zu einem Ödenburger Goldschmiede-Meisterstück aus dem Jahre 1588. *Acta HistArtHung* 5. (1958) 139—142. 2 ill.
- Csemegi József*: Az aracsi kő. — Арацкий камень. Резюме. La pierre d'Aracs. Résumé. *ArchÉrt* 85. (1958) 174—187., 187—188., 188—189. 9 t. 6 ill.
- Csemegi József*: Németország gótikus művészete és középeurópai kapcsolatai. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 51 p. 37 ill. (Művészettörténet 24.)
- Dercsényi Dezső*: Franciaország románkori művészete és kapcsolatai a környező népek művészetével. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 48 p. 31 ill. (Művészettörténet 20.)
- Déshy Mihály—Kozák Károly*: Beszámoló az egri várban folyó feltárásokról. *Művéd* 2. (1958) 151—154. 4 ill.
- Dévényi Józsefné*: A nyírbátori stallum. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmári ny. 1957. 16 p. 7 ill. (A nyírbátori Báthori István múzeum füzetei.)
- Dezsényi Miklós*: Történelmi emlékek a budai várban. *Éltud* 13. (1958) 911—915. 7 ill.
- Duma György*: Középkori mázas kerámiák vizsgálata. I. V. László-kori kályhacsempe-csoport. — An analysis of glazed ceramics from the Middle Ages I. Glazed stove-tiles from the reign of Ladislas V. *BpR* 18. (1958) 565—584., 585. 23 ill.
- Entz Géza*: La cathédrale de Gyulafehérvár (Alba Iulia) *ActaHistArtHung* 5. (1958) 1—40. 38 ill.
- Entz Géza*: Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie. III. Band. Karolingische und ottonische Kunst. Wiesbaden 1957. (ism.) *MűvtÉrt* 7. (1958) 62—67.
- Entz Géza*: A gyulafehérvári székesegyház. Die Kathedrale von Gyulafehérvár. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 250 p. 195 ill. (Deutsche Zusammenfassung 231—248.) *ism. Kompis Antal*, Múterem 1. (1958): 12. 48.
- Entz Géza*: Pierre du Colombier, Les chantiers des cathédrales, Paris 1953. (ism.) *MűvtÉrt* 7. (1958) 211—214.
- Éri István*: Cegléd és Nyárapát határvillongásai a XVIII. század végéig. (Adatok Nyársapát történetéhez) Cegléd, Kossuth Múzeum 1958. 44 p.
- Éri István*: Reneszánsz dombormű-töredékek a nagyvázsanyi Kinizsi-várból. *MűvtÉrt* 7. (1958) 124—133. 8 ill.
- Fehér Géza*: Pierres commémoratives à inscriptions turques en provenance de Hongrie. *FA* 10. (1958) 173—178. 2 t. 3 ill.
- Fehér Istvánné*: Emanuela Nohejlová-Prátová, Krása cské mince, 1955. (ism.) *NK* 56—57. (1957—58) 66—67.
- F. Tóth Rózsa*: Gótikus kőfaragó műhely Mátyás korában. — Gotische Steinmetzwerkstatt in der Zeit des Königs Matthias. *BpR* 18. (1958) 365—379., 380—382. 19 ill.
- F. Tóth Rózsa*: J. Harvey, The Gothic world. A survey of architecture and art. London 1950. (ism.) *MűvtÉrt* 7. (1958) 67—68.
- Fitz Jenő*: Csókakő vára. 2. kiad. Székesfehérvár 1958. 12 p. 1 t. (István Király Múzeum közleményei, B sor. 1.)
- Fitz Jenő*: A székesfehérvári középkori bazilika. 2. bővített kiad. Székesfehérvár 1958. 39 p. 9 ill. (István Király Múzeum közleményei, B sor. 2.)
- Gáborján Alice*: A szolnoki hódoltságkori ásátási lábbeli anyag magyar viselettörténeti vonatkozásai. — Die Beziehungen des bei den Ausgrabungen in Szolnok gefundenen Fussbekleidungsmaterials zur ungarischen Trachtentwicklung. — Связь материала обуви раскопок в Солнок из времен турецкого владычества с историей венгерской народной одежды. *Ethn* 68. (1957) 543—568., 569—572., 572—574. 42 ill.
- Galván Károly*: Az egri vár. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1958. 46 p. 27 ill. (Műemlékeink)
- Genthon István* lásd: *Pest megye műemlékei* (Gyűjt. munkák)
- Gerevich László*: Mitteleuropäische Bauhütten und die Spätgotik. — Среднеевропейские строительные мастерские и поздняя готика. *ActaHistArtHung* 5. (1958) 241—282+2—3. 46 ill.
- Gerő Győző*: A törökori Király-fürdő. Kakas-kapu fürdője. — Le bain Király-fürdő, datant de l'époque turque. Bain de la Porte de Coq. *BpR* 18. (1958) 587—597., 598—599. 12 ill.
- Gerő László*: A siklósi vár. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1958. 47 p. 36 ill. (Műemlékeink)
- Gerő László*: Várainkról. *Művéd* 2. (1958) 161—164. 4 ill.
- György László*: Műemlékeink. Múterem 1. (1958): 8. 48.

- Házi Jenő*: Az 1379. évi soproni telekkönyv. SSz 12. (1958) 105–118. 3 ill.
- Holl Imre*: Középkori kályhaesempék Magyarországon I. – Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn I. BpR 18. (1958) 211–278., 279–300. 110 ill.
- ifj. Horváth János*: A Gellért-legendák forrásértéke. MTAK I. 13. (1958) 21–82.
- Horváth Tibor Antal*: Batka, kacsinka, teruntius. NK 56–57. (1957–58) 48–50, 76.
- Horváth Tibor Antal*: Fugger Mária emlékérmének mesete. – Le maitre de la médaille commémorative de Marie Fugger. NK 56–57. (1957–58) 53–55, 76. 1 ill.
- Horváth Tibor Antal*: A középkori Szombathely topográfiája. VSz 1958. 25–33.
- Huszár Lajos*: A budai pénzverés története a középkorban. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 231 p. 13 t.
- Huszár Lajos*: A budai várpalota ásátásainak éremleletei II. – Die Münzfunde der Ausgrabungen auf dem Gebiet der Burg von Buda II. BpR 18. (1958) 449–452., 453.
- Huszár Lajos*: Der Friesacher-Pfennigfund von Nagyszőny. FA 10. (1958) 149–154. 1 t.
- Huszár Lajos*: Der Medaillen Hieronymus Fuchs. – Мастер-медальер Иероним Фукс. ActaHistArtHung 5. (1958) 411–420. (5–6) 15 ill.
- Huszár Lajos*: Pénzverés Kőrmöcbányán az 1748–1768 években. – Monnayage à Kőrmöcbánya dans les années 1748–1768. NK 56–57. (1957–58) 32–43., 74–75.
- Jankovich Miklós*: Adatok Óbuda középkori helyrajzához. Hol állott az óbudai klarisszák kolostora? – Daten zur Topographie Óbudas im Mittelalter. Wo stand das Klarissenkloster in Óbuda? BpR 18. (1958) 487–497., 498–499. 6 ill.
- Juhász József*: Székesfehérvár ostroma 1490-ben. Székesfehérvár 1958. 16 p. (István Király Múzeum közleményei, B sor. 10.)
- Kalmár János*: A Báthoriak emléktárgyai. Nyírbátor 1958. 24 p. 14 t. (A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetek.)
- Kalmár János*: II. Ulászló pápai díszkardja 1509-ből. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 17 p. 5 ill. (A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum műkincsei.)
- Kalmár János*: Sodronypáncélok és vértetek. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 16 p. 8 t.
- Kalmár János*: A Történeti Múzeum fegyvertárának középkori sisakjai. – Средневековые шлемы арсенала исторического музея. Резюме. La collezione di armi del Museo Nazionale d'Ungheria. Estratto. ArchÉrt 85. (1958) 191–194., 194., 195. 6 t.
- Kalmár János*: Die Tschinke, oder Teschner Büchse. FA 10. (1958) 179–188. 5 t.
- Kampis Antal* lásd: Entz Géza
- ifj. Kodolányi János*: Baranya műemlékei. Baranya (colligatum) 283–308. 18 ill.
- Kopp Éva*: K. Lechner, Hellenen und Barbaren im Weltbild der Byzantiner. Die alten Bezeichnungen als Ausdruck eines neuen Kulturbewusstseins. München 1954. (ism.) AnTan 5. (1958) 132–133.
- Kovács Éva*: Casula Sancti Stephani regis. (En français, résumé по русски. ActaHistArtHung 5. (1958) 181–221. (1). 15 ill.
- Kubinyi András*: A nagyszebeni pénzverde 1524-ben. – L'hotel des monnaies de Nagyszeben en 1524. NK 56–57. (1957–58) 20–24., 73–74.
- Kubinyi András*: Rabok feliratai a budai Csonkatornyban. – Inscriptions faites par les prisonniers dans la Csonkatorny (Tour mutilée) de Buda. BpR 18. (1958) 519–523., 524–525. 4 ill.
- Kumorovitz L. Bálint*: Homokkomár, Mátésháza, Orbonok, Bodicz, Kontyán, Homokfalu, Szentmiklós és Aszáló Zala megyei falvak és tartozékaik határjárása 1460-ban. Ethn 69. (1958) 129–138.
- Lakos János*: Rupp I. és CNH I. éremképeinek egyeztetése. Az Érem 14. (1958) 8 sz. 14–16.
- Lyka Károly*: A bizánci művészet és a mór stílus. Éltud 13. (1958) 400–405. 11 ill.
- Major Máté*: Geschichte der Architektur II. Architektur des Feudalismus. Übersetzt aus dem Ungarischen von Gy. Nádas. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 660 p. 437 ill.
- Makkai László*: Jakó Zsigmond, Paleografie latina cu referire la Transilvania (sec. XII–XV.) és Sigilografia cu referire la Transilvania (pină la sfîrşitul secolului al XV-lea) Bucuresti 1956. (ism.) Sz 91. (1957) 851–852.
- Makkai László* lásd: Pest megye műemlékei (Gyűjt munkák)
- Maksay Ferenc*: Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 116 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 7.)
- Mályusz Elemér*: Az izmaelita pénzverőjegyek kérdéséhez. – Contributo alla questione dei conii degli ismaeliti. BpR 18. (1958) 301–309., 310–311. 5 ill.
- Mályusz Elemér*: A „Comité scientifique du répertoire des sources historiques du moyen age” 1956. és 1957. évi római konferenciái. Sz 92. (1958) 511–520.
- Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Bp. Magyar Történeti Társulat 1958. 152 p.
- Mályusz Elemér*: Zsigmond-kori oklevéltár II. (1400–1410). Második rész (1407–1410) Bp. Akadémiai Kiadó 1958. VI. 630 p. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 4.)
- Menclová Dobroslava*: Közép-európai XIV. és XV. századi szabályos alaprajzú várpaloták. MűvtÉrt 7. (1958) 81–103. 25 ill.
- Mezey László*: Az aracsai kő olvasásához. – Reflexions sur la lecture de la pierre d'Aracs. Résumé. – К чтению надписи арачского камня. Резюме. ArchÉrt 85. (1958) 189–190., 190., 191.
- Mezey László*: R. R. Bolgar. A klasszikus örökség és az örökösök. (The classical heritage and its beneficiaries) Cambridge 1954. (ism.) FilK 4. (1957) 464–469.
- Mihalik Sándor*: Denkmäler und Schulen des ungarischen Drahtemails im Ausland. ActaHistArtHung 5. (1958) 71–106. 28 ill.
- Molnár József*: Szigetvár török műemlékei. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1958. 34 p. 25 ill. (Műemlékeink)
- Molnár József*: A törökvilág építészeti emlékei. MÉpm 7. (1958) 1–3. 65–72. 24 ill.
- Moravcsik Gyula*: Csallány Dezső, Памятники византийского металлообрабатывающего искусства II. – Les monuments de l'industrie byzantine des métaux II. (ism.) Byzantinische Zeitschrift 50. (1957) 572.
- Moravcsik Gyula*: Somogyi Árpád, Későbizánci velkani ezüst csészék. (ism.) Byzantinische Zeitschrift 50. (1957) 572.
- Nagy Emese*: A középkori Gerece község temploma. – L'église de la commune médiévale de Gerece. BpR 18. (1958) 543–562., 563–564. 25 ill.
- Parádi Nándor*: Középkori eszerpfedők. – Mittelalterliche irdene Deckel. FA 10. (1958) 155–160, 160. 2 t. 2 ill.
- Patay Pál*: Nógrád megye harangjai. MűvtÉrt 7. (1958) 149–177. 9 ill.
- Radocsay Dénes*: Le fragment du sarcophage de Kalocsa. – A kalocsai szarkofág töredéke. SzMK 11. (1958) 17–27., 100–106. 4 ill.
- Radocsay Dezső*: Gothische Wappenbilder auf ungarischen Adelsbriefen. – Венгерские готические дворянские грамоты. ActaHistArtHung 5. (1958) 317–358. (3) 35 ill.
- Rácz Gyula*: Mátyás zsoldos seregének hadművészetéről. HK Úf. 5. (1958): 1–2. 117–147. 1 t.
- Révhyeli Elemér*: L'église de Vértesszentkereszt et ses rapports avec l'architecture hongroise de l'époque arpadienne. ActaHistArtHung 5. (1958) 41–70. 40 ill.
- Scheiber Sándor*: Zsidó sírkövek a török hódoltság korából. – Jewish tombstones of Buda from the period of Turkish rule. BpR 18. (1958) 501–517, 518. 25 ill.
- Schoen Arnold*: Données sur l'activité de l'ingénieur militaire Dumont et Hongrie. – Вслед за Дюмоном. ActaHistArtHung 5. (1958) 407–410. (5).
- Sedlmayer János*: A kőszegi Jurisich-vár helyreállítása. Művéd 2. (1958) 143–148. 5 ill.
- Sedlmayer János*: A soproni középkori zsinagóga helyreállítása (Új u. 11.) Művéd 2. (1958.) 168–172. 5 ill.

- Somogyi Árpád*: A vladimiri istenszülő ikon XV. századi másolata Székesfehérvárott. — La copie de la vièrge de Vladimir, datans du XV-ème siècle. Székesfehérvár, Múzeum 1957. 32 p. 14 t.
- Soós Imre*: A jobbágyföld sorsa Heves megyében a XVIII. században. Bp. MNM Történeti Múzeum 1957. 132 p.
- Soós Imre*: A jobbágyföld helyzete a szolnoki Tiszatájon. Szolnok 1958. 46 p. 4 t. (Damjanich János Múzeum közleményei 1.)
- Szakál Ernő*: Stukkókról és stukkóhelyreállításokról. Művéd 2. (1958) 155–158. 5 ill.
- Szalatnai Rezső*: Sopron műemlékváros. Éltud 13. (1958) 1551–1555. 10 ill.
- Szász Pál*: Adatok a nagybányai pénzverő alkalmazottairól 1530–1660. — Données relatives aux employés de l'Hotel des monnaies de Nagybánya (1530–1660) NK 56–57. (1957–58) 25–31, 74.
- Szőke Béla*: Egy XVIII. századi temetkezési rendszabály. ArchÉrt 85. (1958) 55.
- Szűcs Jenő*: A középkori építészet munkaszervezetének kérdéséhez. — Über die Arbeitsorganisation des mittelalterlichen Bauwesens. BpR. 18. (1958) 313–356., 357–363. 2 ill.
- Temesváry Ferenc*: Lakatosipari remek. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 26 p. 2 t. 14 ill. (A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum műkincsei.)
- Temesváry Ferenc*: Az Országos Történeti Múzeum két lakatos remeke. — Zwei Meisterstücke der Schlosserei im Ungarischen National Museum. FA 10. (1958) 161–171., 171–172. 2 t. 6 ill.
- Thaly Tibor*: A 200 éves Városliget. Bp. Gondolat kiadó 1958. 139. p. 47 t.
- Váczy Péter*: A korai magyar történet néhány kérdéséről. Sz 92. (1958) 265–345.
- Vajkai Aurél*: Balatonmelléki présházak. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1958. 46 p. 29 ill. (Műemlékeink)
- Vákár Tibor*: Tatarozás vagy restaurálás. (Folytatják a veszprémi vár épülethomlokzatainak helyreállítását.) Művéd 2. (1958) 165–167. 3 ill.
- Vattai Erzsébet*: A margitszigeti korona. — The crown of the Margaret-Island. BpR 18. (1958) 191–207, 208–210. 12 ill.
- Voit Pál*: I codici modenese di Ippolito d'Este e le costruzioni edili a Esztergom. — Отчетные книги из архива г. Модена и строительства Ипполита д'Эсте в г. Эстергом. ActaHistArtHung 5. (1958) 283–315. (3). 18 ill.
- Zalotay Elemér*: A gellértgyházai Árpád-kori temető. Bp. MNM Történeti Múzeum 1957. 59 p. 13 t. (Régészeti Füzetek 7.)
- Zolnay László*: Bél Mátyás (1684–1742) Esztergom vármegyéről írt kiadatlan művének szemelvényes magyar fordítása. Tatabánya, Városi Tanács 1957. 79 p. 2 t.

Németh Endre

TÁBLÁK

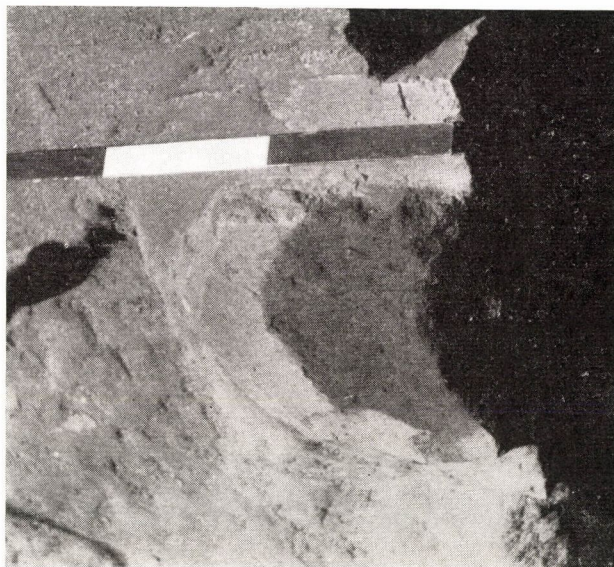

1

2

3

4

Ságvár. 1. A lakógödör és cölöplyuk az *a-b* szelvényben É-ról. — 2. Az *a-b* szelvény cölöplyuka felülnézetben. — 3. Az I. ásatási felület középső része a lakógödörrel. — 4. Cölöplyuk a lakógödör déli oldalán.

Шагвар. 1. Вид с севера на землянку и яму от столба на участке *a-b*. — 2. Вид сверху на яму от столба на участке *a-b*. — 3. Центральная часть с землянкой на раскопочном участке № 1. — 4. Яма от столба на южной стороне землянки.

Ságvár. 1. La fosse d'habitation et le trou de poteau dans le segment *a-b*, vus du Nord. — 2. Le trou de poteau du segment *a-b* vu d'en haut. — 3. La partie centrale de la surface I des fouilles, avec la fosse d'habitation. — 4. Trou de poteau sur le côté sud de la fosse d'habitation.

1

2

Ságvár. 1. A II. ásatási felület hulladékhalmjának részlete D-ről, előtérben az egyik agancseszköz. — 2. A II. felület hulladékhalmjának felszíne ÉK-ről.

Шагвар. 1. Вид с юга на часть скопления отбросов на раскопочном участке № 2, на переднем плане орудие из рога оленя. — 2. Вид с северо-востока на скопление отбросов на участке № 2.

Ságvár. 1. Détail de l'amas de déchets de la surface II des fouilles, vu du Sud, au premier-plan un outil en bois de renne. — 2. La superficie de l'amas de déchets de la surface II, vue du Nord-Est.

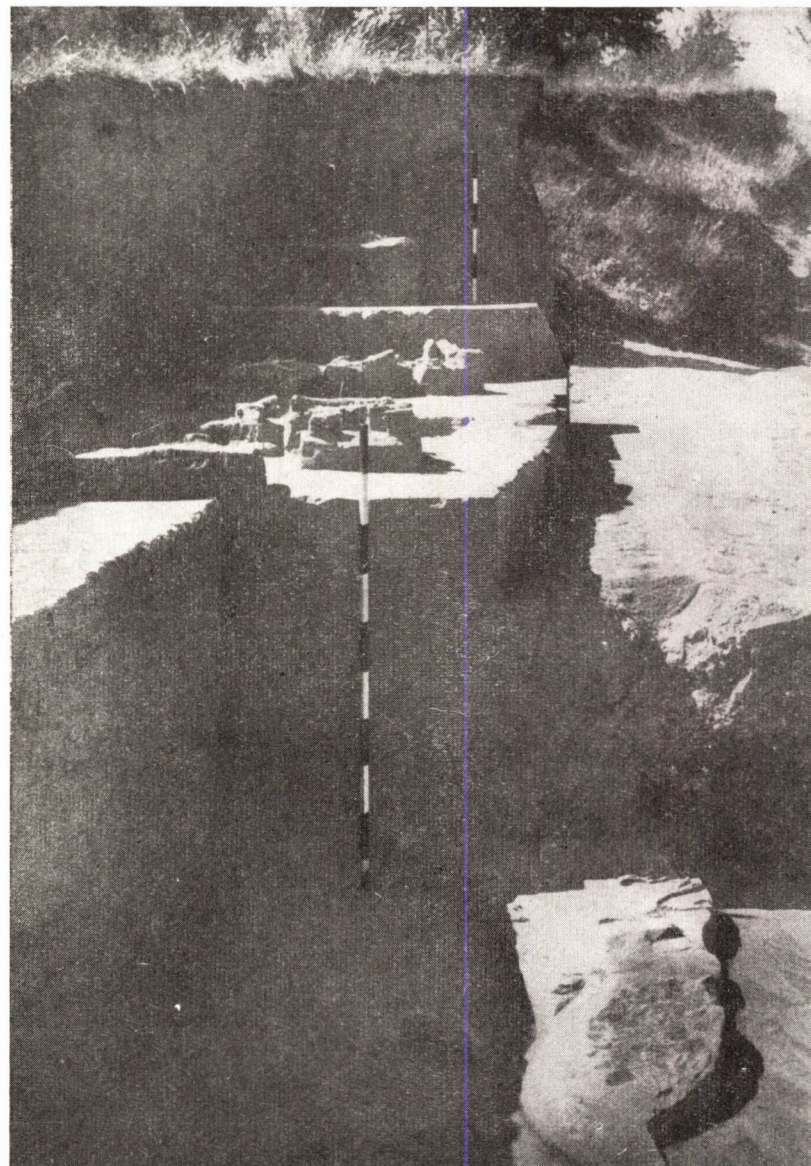

1

2

3

Ságvár. 1. A lakókunyhótól DNy-ra fekvő műhely feltárás közben. — 2. A „kommandóbot” in situ. — 3. Az I. ásatási felület részlete ÉK-ról, előtérben az alsó kultúrréteg egyik tűzhelye.

Шагвар. 1. Мастерская, расположенная к юго-востоку от землянки, во время раскопок. — 2. «Жезл начальника» in situ. — 3. Вид с северо-востока на часть раскопочного участка № 1, на переднем плане одно из кострищ нижнего культурного слоя.

Ságvár. 1. L'atelier situé au Sud-ouest de la cabane en voie d'être dégagé. — 2. Le bâton de commandement in situ. — 3. Détail de la surface I, vu du Nord-Est, au premier plan un des foyers de la couche archéologique inférieure.

Ságvár. Aganceszközök.
Шагвар. Орудия из рога оленя.
Ságvár. Outils en bois de renne.

1

2

2a

1. Relief egyiptomi kultuszábrázolással. Szombathely (Savaria) Múzeum, kőtár. — 2–2a. Moderatus és Nigellio Isisnek szentelt emlékköve, feliratos oldal és alakos ábrázolás. Szombathely Savaria Múzeum, kőtár.

1. Рельеф с изображениями египетского культа. Музей Савария в Сомбатхее. Лapidарий. — 2–2a. Каменный памятник Модерата и Нигеллио, посвященный Исису. Сторона с надписью и изображение фигур. Музей Савария в Сомбатхее. Лapidарий.

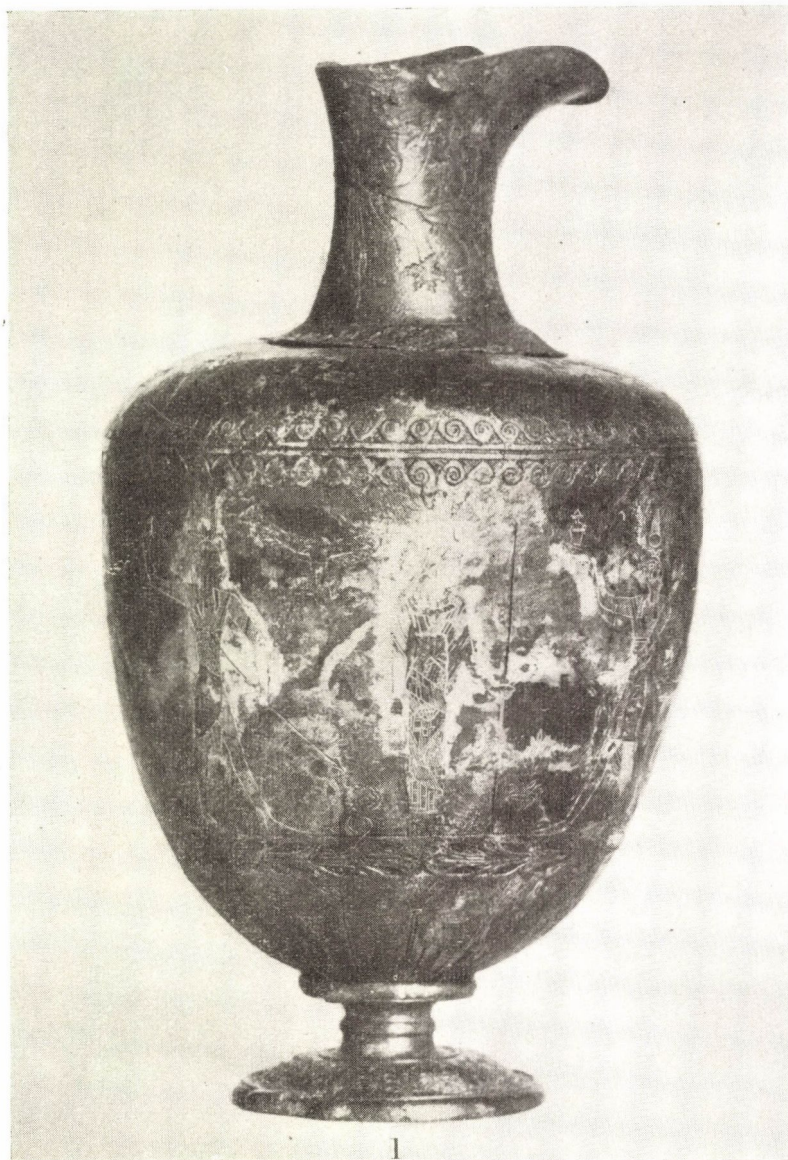
1. Bas-relief représentant une scène de culte égyptien. Szombathely, Musée lapidaire du Musée Savaria. — 2–2a. Pierre commémorative consacrée par Moderatus et Nigellio à Isis. Face inscrite et représentation à figures. Szombathely, Musée „Savaria,” lapidaire.

1. Az egyedi kancsó első Thot-ábrázolása. — 2. Az egyedi kancsó második Thot-ábrázolása.
1. Первое изображение Тота на едьедском кувшине. — 2. Второе изображение Тота на едьедском кувшине.
1. La première représentation de Thot sur l'aiguière d'Egyed. — 2. La seconde représentation de Thot sur l'aiguière d'Egyed.

1. Az egyedi kancsó Isis—Horus ábrázolása. — 2. Az egyedi patera díszítő motívumainak és Nilus-jelenetének rajza (JDAI 24(1909)33, 2—3. kép).

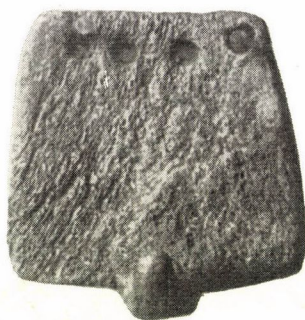
1. Изображение Исиа—Хоруса на едъедском кувшине. — 2. Орнаментальные мотивы и «сцена на Ниле» на едъедской патере.

1. La représentation d'Isis—Horus de l'aiguière d'Egyed. — 2. Dessin des motifs ornementaux de la scène du Nil de la patère d'Egyed.

1

2

3

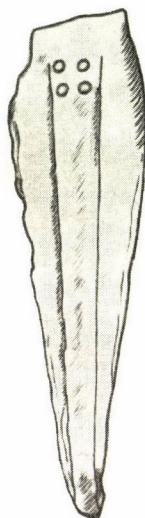
4

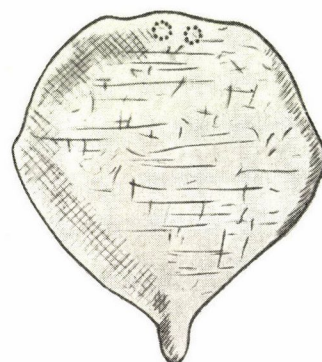
5

6

7

8

9

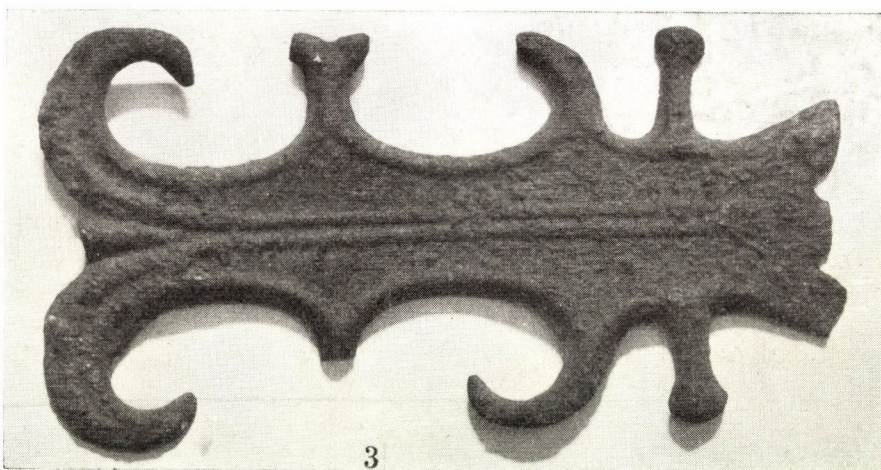
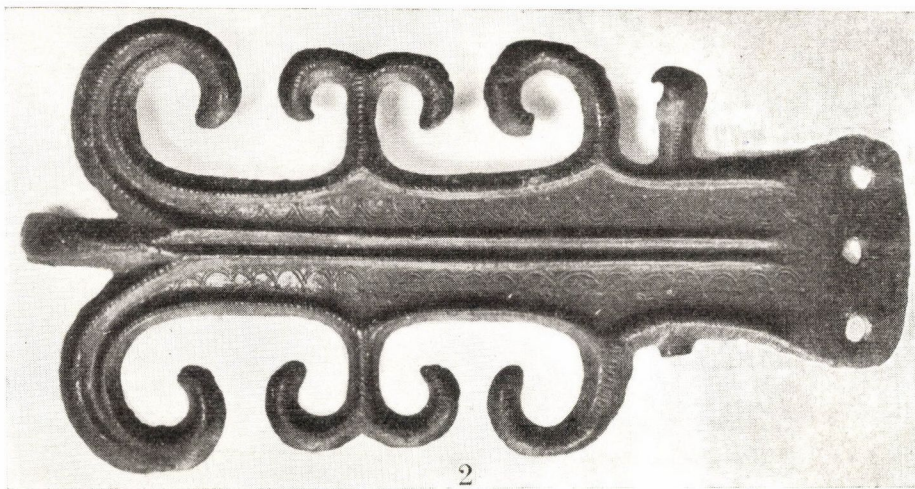
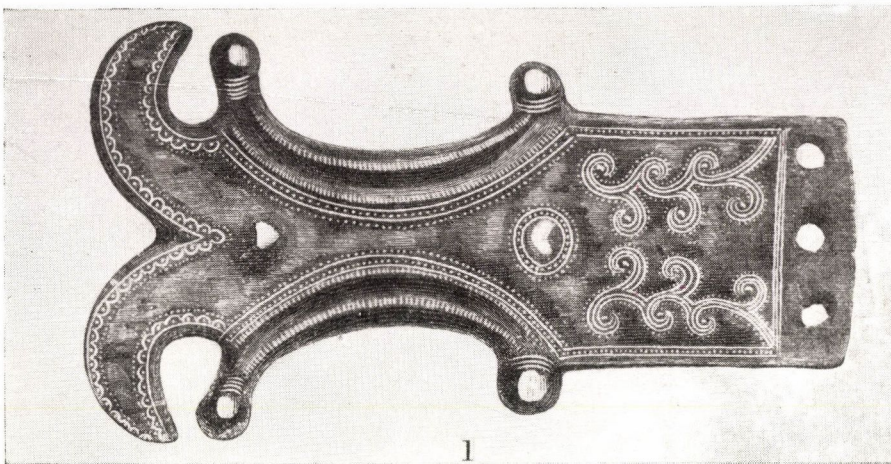

10

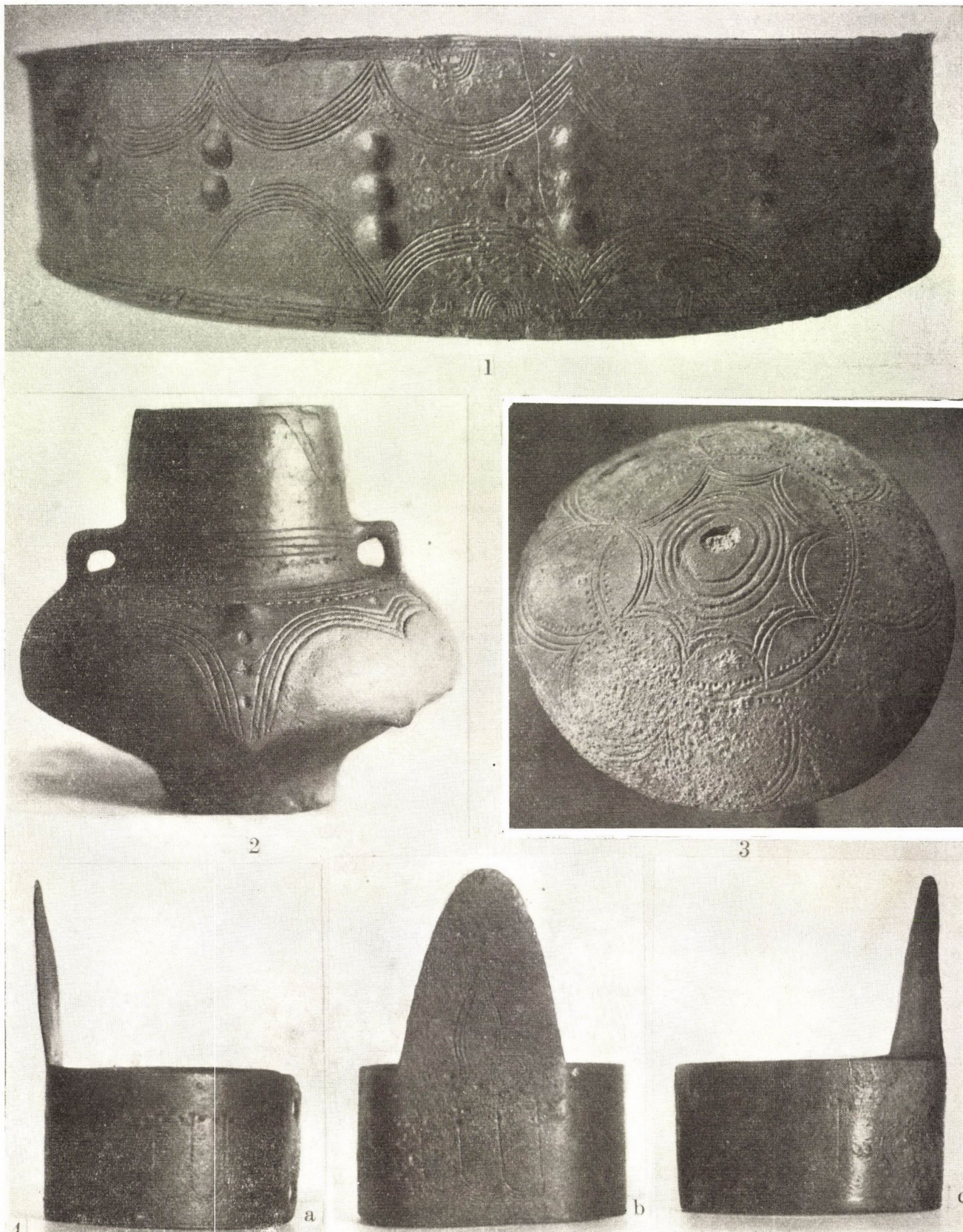
Korai és középső-bronzkori esont és bronz övkapesok. 1—4. Szőreg. — 5—6. Ljubljana. — 7—8. Kolena. — 9—10. Schneckenberg.
 Ранне- и среднебронзовые поясные пряжки из кости и бронзы. 1—4. Сёрег. — 5—6. Любляна. — 7—8. Колена. — 9—10. Шнекенберг.
 Agrofes de ceinturens en os et en bronze de l'âge du Bronze ancien et moyen. 1—4. Szőreg. — 5—6. Ljubljana. — 7—8. Kolena. — 9—10. Schneckenberg.

Későbronzkori övcsatok, 1. Magyarország. — 2. Dunapentele. — 3. Iváncsa.
 Позднебронзовые поясные пряжки. 1. Венгрия. — 2. Дунапентеле. — 3. Иванча.
 Boucles de ceinture de l'âge du Bronze tardif, 1. Hongrie. — 2. Dunapentele. — 3. Iváncsa.

1. Csabrendek. Bronz diadéma. — 2. Szeged Bogárczó. — 3. Pákozdvár. Túfej (többszörösen nagyítva). — 4. Lovasberény. Bronz homlokdisz.
1. Чабрендек. Бронзовая диадема. — 2. Сегед Богарцо. — 3. Пакоздрав. Навершие булавки (увеличено в несколько раз). — 4. Ловашберень. Бронзовая диадема.
1. Csabrendek. Diadème de bronze. — 2. Szeged Bogárczó. — 3. Pákozdvár. Tête d'épingle (grossissement multiple). — 4. Lovasberény. Diadème de bronze.

1—9. Rudasfürdő. 1. sz. lakógödör anyaga. — 10—16. Gellért-szálló 1. sz. gödör anyaga.
 1—9. Рудашфюрдѐ. Материал из землянки № 1. — 10—16. Геллерт салло (Гостиница Геллерт). Материал из землянки № 1.
 1—9. Bain Rudas. Matériel de la fosse d'habitation № 1. — 10—16. Hôtel Gellért. Matériel livré par la fosse № 1.

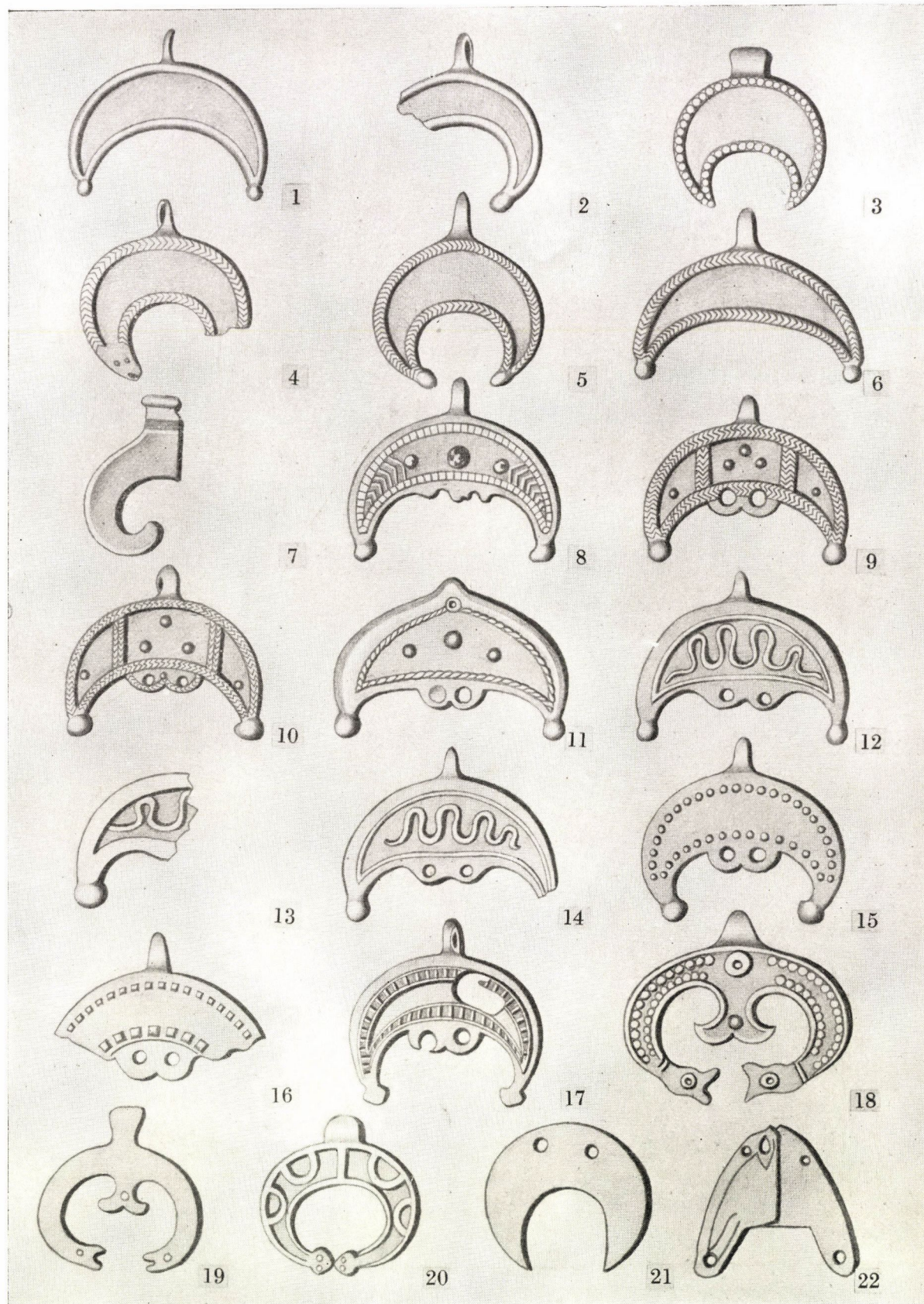

Kárpát-medencei X–XI. századi félholdalakú csüngők (Richter Ilona rajzai).

Лунницы X–XI веков из Карпатского бассейна (рисунки Илоны Рихтер).

Pendants en forme de demi-lune du bassin des Carpathes, Xe et XIe siècles
(les dessins sont dûs à Mme Ilona Richter).

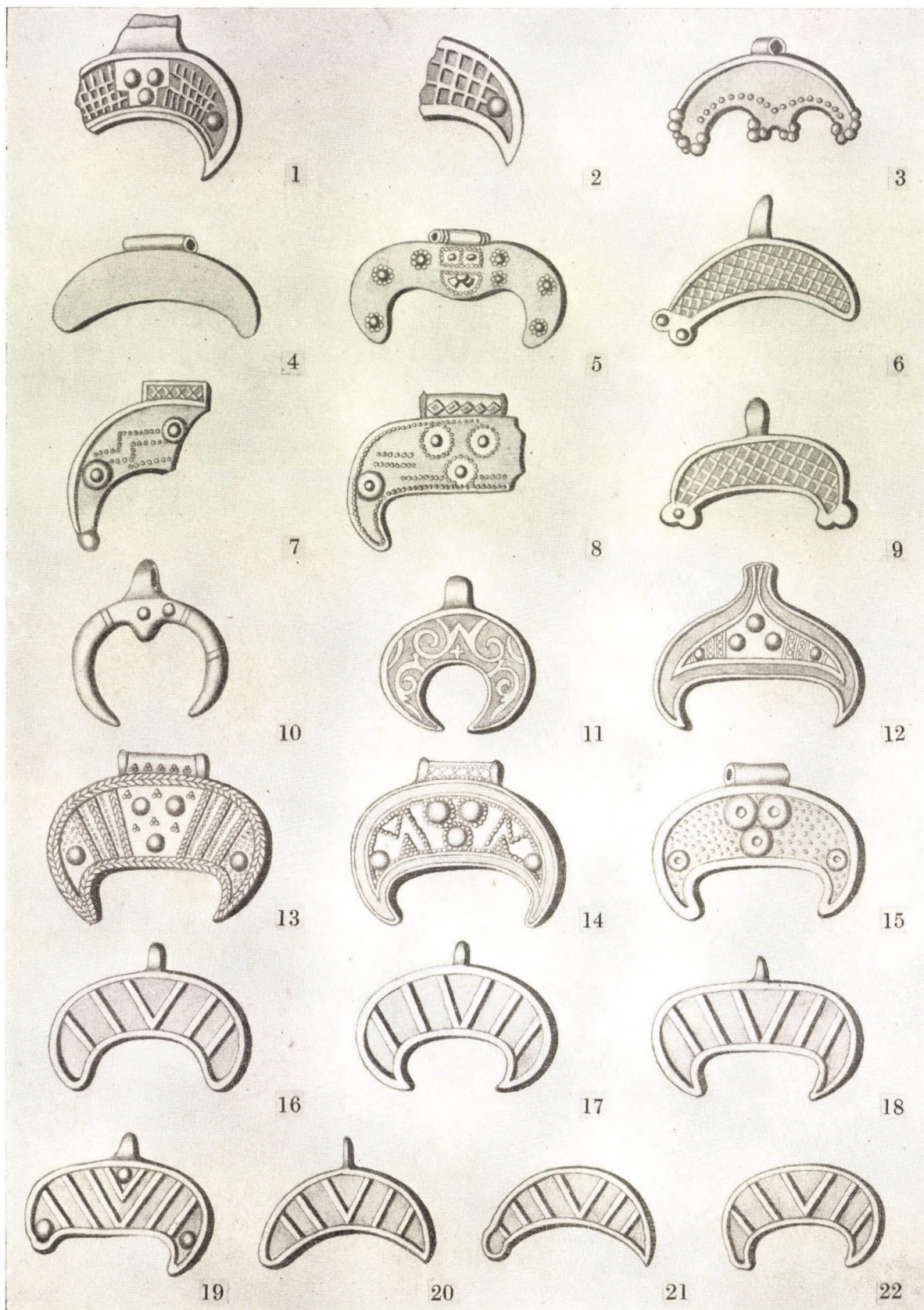

Kárpát-medencei X–XI. századi félholdalakú csüngők.

Лунницы X–XI веков из Карпатского бассейна.

Pendants en forme de demi-lune, des Xe et XIe siècles, provenant du bassin des Carpathes.

Európai IX–XII. századi félholdalakú csüngők (Ausztria, Csehszlovákia, Finnország, Svédország, Szovjetunió).

Лунницы IX–XII веков из Европы (Австрия, Чехословакия, Финляндия, Швеция, Советский Союз).

Pendants en forme de demi-lune, européens, des IXe–XIIe siècles (Autriche, Tchécoslovaquie, Finlande, Suède, Union Soviétique).

Európai IX–XII. századi félholdalakú csüngők (Szovjetunió).

Лунницы IX–XII веков из Европы (Советский Союз)

Pendants en forme de demi-lune, européens, des IXe–XIIe siècles (Union Soviétique).

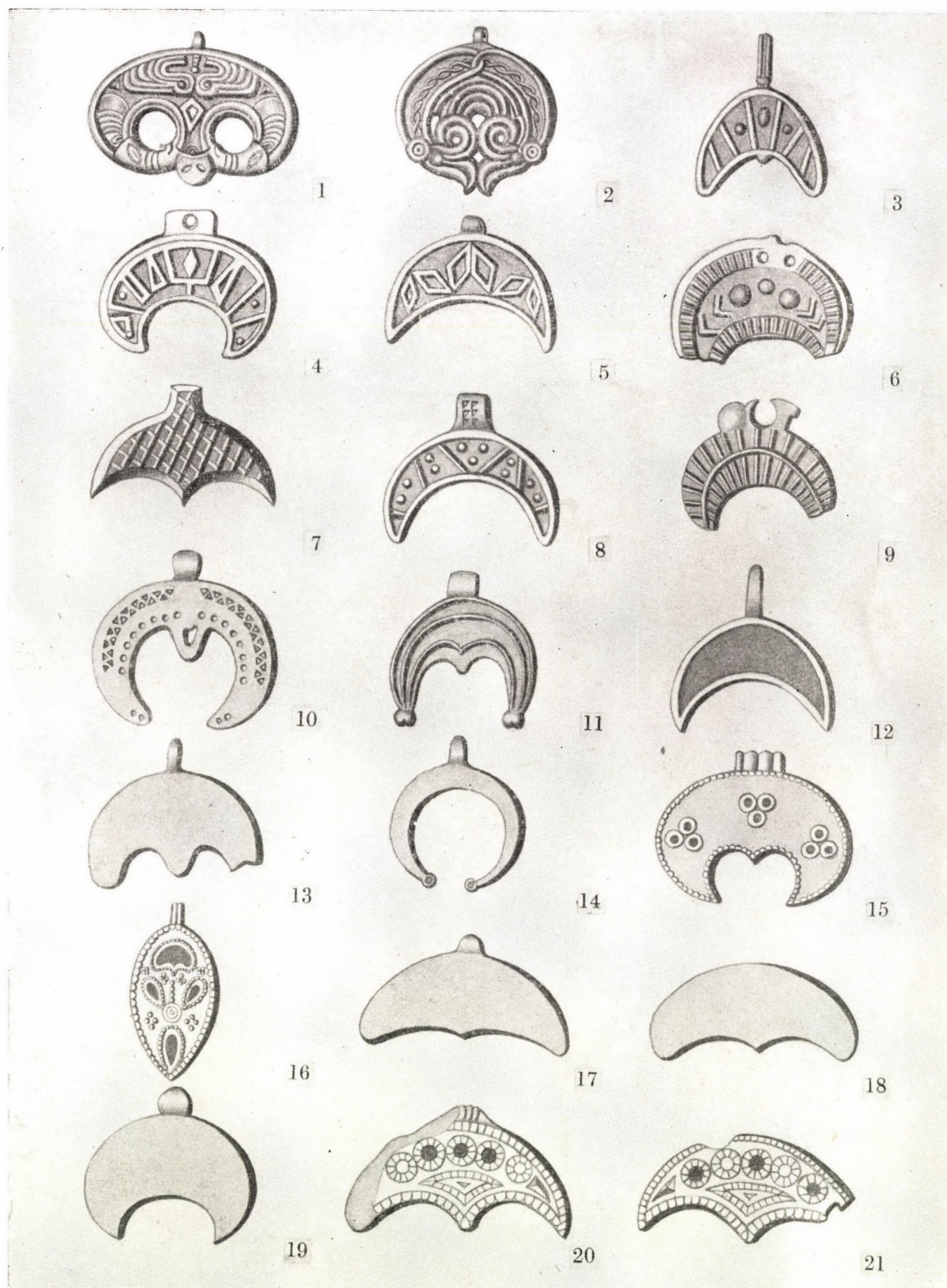

Európai IX—XII. századi félholdalakú esüngők (Ausztria, Csehszlovákia, Finnország, Svédország, Szovjetunió).

Лунницы IX—XII веков из Европы (Австрия, Чехословакия, Финляндия, Швеция, Советский Союз).

Pendants en forme de demi-lune, européens, des IXe—XIIe siècles (Autriche, Tchécoslovaquie, Finlande, Suède, Union Soviétique).

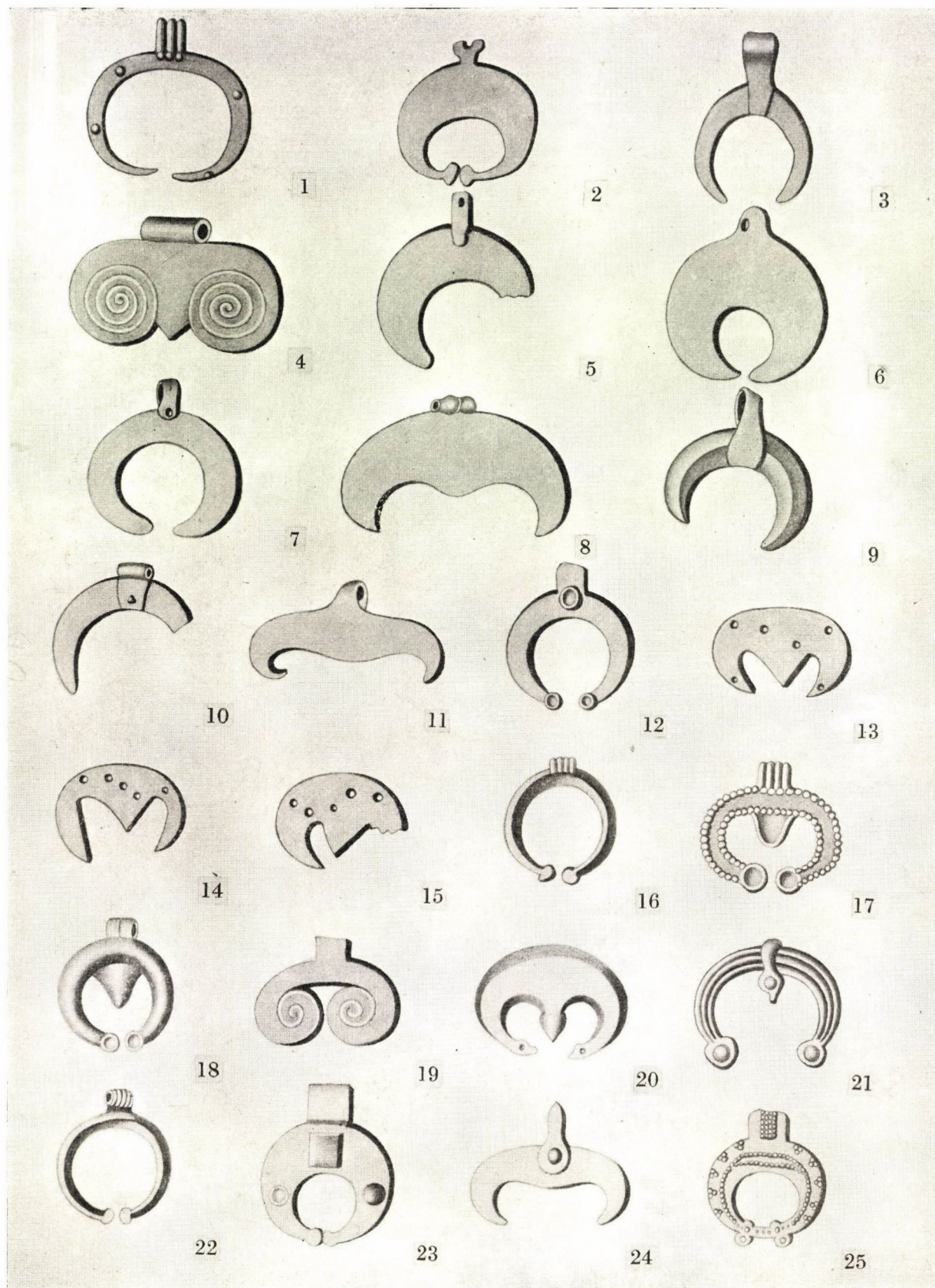

Kárpát-medencei V–IX. századi félhold alakú csüngők.

Лунницы V–IX веков из Карпатского бассейна.

Pendants en forme de demi-lune du bassin des Carpathes. Ve–IXe siècles.

Kárpát-medencei I–V. századi félholdalakú csüngők.
 Луницы I–V веков из Карпатского бассейна.
 Pendants en forme de demi-lune du bassin des Carpathes. I–Ve siècles.

1

2

Prága. „Csehszlovákia őstörténete” kiállítás. 1. Az első terem áttekintő képe (Őskőkor – Kőrézkor). — 2. A kiállítás korai bronzkort bemutató részlete (Aunjetitz, Magyarádi és Ottományi kultúrák)

Прага. Выставка «Древнейшая история Чехословакии». 1. Общий вид первого зала (Древнекаменный век — каменно-медный век). — 2. Часть выставки, представляющая ранний бронзовый век. (Культуры унетицкая, мадьярадская и оттоманская)

Prague. Exposition int. „Préhistoire de la Tchécoslovaquie. 1. Vue d'ensemble de la Salle I (Paléolithique — Énéolithique). — 2. Détail de l'exposition présentant le début de l'âge du Bronze (civilisations d'Aunjetitz, de Magyarád et d'Ottomán)

1

2

Prága. „Csehszlovákia őstörténete” kiállítás. 1. A kiállítás későcsászárkori része, az előtérben a strázsai leletekkel. —

2. A kiállítás egyik népvándorláskori részlete (Blučinai lelet, a Dolné Semerovce-i sisak, prágai típusú kerámia)
 Прага. Выставка «Древнейшая история Чехословакии». 1. Часть выставки, посвященная эпохе домината, на переднем плане стражские находки. — 2. Часть выставки, посвященная эпохе великого переселения народов (Блужинская находка, шлем из Долне Семеровце, керамика пражского типа).

Prague. Exposition int. „Préhistoire de la Tchécoslovaquie. 1. Partie de l'exposition présentant l'époque impériale tardive. Au premier plan les trouvailles de Strážsa. 2. Un détail de l'exposition présentant l'époque des migrations (trouvaille de Blučina, le casque de Dolné Semerovce, céramique de type pragois)

IRODALOM

<i>Salamon Ágnes</i> : A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1848—1956.....	98
<i>L. Kovrig Ilona</i> : A tíz éves Archéologické Rozhledy	99
<i>Bartha Antal</i> : Труды камской археологической экспедиции.....	100
<i>Bóna István</i> : A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica. Djela Knjiga	103
<i>Bóna István</i> : E. Stephan, Die ältere Bronzezeit in der Altmark	104
<i>Nemeskéri János</i> : E. Vlček, Antropológia Keltov na juhozápadnom Slovensku	104
<i>Alföldy Géza</i> : M. Veličković, Katalog grčkih i rimskih terakota	105
<i>Szilágyi János</i> : R. Fellmann, Die Prinzipia des Legionslager Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle	105
<i>B. Bónis Éva</i> : J. A. Stanfield — Grace Simpson, Central Gaulish Potters	106
<i>Szilágyi János</i> : J. Baradez, Tipasa	107
<i>Mócsy András</i> : A. Kloiberg, Die Gräberfelder von Lauriacum	108
<i>Szilágyi János</i> : Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 2	109
<i>Mócsy András</i> : A. Betz, Aus Österreichs römischer Vergangenheit	110
<i>Németh Endre</i> : F. Behn, Ausgrabungen und Ausgräber	111
<i>Németh Endre</i> : Magyar régészeti irodalom 1958	112

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>М. Габори</i> : Результаты новых раскопок палеолитической стоянки в Шагваре	3
<i>В. Веишетицки</i> : Проблемы культа Исуса в Верхней Паннонии	20
<i>Б. Сёке</i> : О белобродской культуре	32

СООБЩЕНИЯ

<i>И. Бона</i> : Поясные пряжки и диадемы бронзового века (Данные к одежде среднедунайского бронзового века)	49
<i>З. Секей</i> : Влияние раннего железного века на материальную культуру даков	61
<i>К. С. Поци</i> : К топографии стоянки эрависков на Геллертхедь-Табан	63
<i>Г. Алфёльди</i> : Замечания по поводу надписи на бригетском саркофаге	70
<i>Е. Б. Ваго</i> : Новые верстовые столбы по дороге между Иитерцизой и Мурзой	73
<i>А. Краловански</i> : Данные к вопросу о лунницах X—XI в. в. в Карпатском бассейне	76
<i>П. Х. Фекете</i> : Раскрытие средневековой церкви в Виде	83

ОБОЗРЕНИЕ

<i>Г. Фехер младший</i> : Димитер Дечев	87
<i>Г. Фехер младший</i> : Гаврил Кацаров	87
<i>Г. Фехер младший</i> : Никола Мавродинов	88
<i>Г. Фехер младший</i> : Иван Велков	88
<i>Я. Баннер</i> : V Международный Конгресс Первобытной Археологии и Ранней Истории в Гамбурге	89
<i>М. Пардуц</i> : Конференция Первобытной Археологии в Нитре	91
<i>Я. Баннер</i> : Выставка «Древнейшая история Чехословакии» в Пражском Национальном Музее	92
<i>П. Патаи</i> : Ознакомление с новыми золотыми находками медного века из Карпатского бассейна	94
<i>Л. Б.</i> : Деятельность в области археологии Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики в 1958 г.	95
<i>П. Патаи</i> : Ответ на критику Амалии Можолитч	95
<i>П. Патаи</i> : Заявление	97

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

<i>А. Шаламон</i> : Ежегодник музея им. Дери в Дебрецене с 1848—1956 г.	98
<i>И. Л. Ковриг</i> : Десять лет Archéologické Rozhledy	99
<i>А. Барта</i> : Труды Камской археологической экспедиции	100

<i>И. Бона: A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica. Djela Knjiga</i>	103
<i>И. Бона: E. Stephan, Die ältere Bronzezeit in der Altmark</i>	104
<i>Я. Немешкери: E. Vlček, Antropológia Keltov na juhozápadnom Slovensku</i>	104
<i>Г. Алфельди: M. Veličković, Katalog grčkih i rimskih terakota</i>	105
<i>Я. Силади: R. Fellmann, Die Prinzipia des Legionslager Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle</i>	105
<i>Е. Б. Бониш: J. A. Stanfield—Grace Simpson, Central Gaulish Potters</i>	106
<i>Я. Силади: J. Baradez, Tipasa</i>	107
<i>А. Мочи: A. Kloiber, Die Gräberfelder von Lauriacum</i>	108
<i>Я. Силади: Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 2</i>	109
<i>А. Мочи: A. Betz, Aus Österreichs römischer Vergangenheit</i>	110
<i>Е. Немет: F. Behn, Ausgrabungen und Ausgräber</i>	111
<i>Е. Немет: Венгерская археологическая литература за 1958 г.</i>	112

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

<i>M. Gábori: Les résultats des fouilles récemment effectuées dans la station paléolithique de Ságvár</i>	3
<i>V. Wessetzky: Les problèmes du culte d'Isis en Pannonie Supérieure</i>	20
<i>B. Szőke: Sur la civilisation de Bjelobrd</i>	32

NOTES ET INFORMATIONS

<i>I. Bóna: Agrafes de ceinturons et diadèmes de l'âge du Bronze. (Données relatives au costume de l'âge du Bronze dans le bassin du Danube Central)</i>	49
<i>Z. Székely: L'influence du premier âge du Fer sur la culture matérielle des Daces</i>	61
<i>K. Sz. Póczy: Contributions à la topographie de la station éravisque de Gellérthegey-Tabán</i>	63
<i>G. Alföldy: Remarques sur l'inscription d'un sarcophage de Brigetio</i>	70
<i>E. B. Vágó: Nouvelles bornes milliaires sur le trajet d'intercisa à Mursa</i>	73
<i>A. Kralovánsky: Contribution à la question des pendants en forme de demi-lune du bassin des Carpathes, des Xe et XIe siècles</i>	76
<i>P. H. Fekete: Le dégagement de l'église médiévale de Vid</i>	83

CHRONIQUE

<i>G. Fehér jun.: Dimiter Decsev</i>	87
<i>G. Fehér jun.: Gavril Kacarov</i>	87
<i>G. Fehér jun.: Nikola Mavrodinov</i>	88
<i>G. Fehér jun.: Ivan Velkov</i>	88
<i>J. Banner: Le Ve Congrès International de Préhistoire et de Protohistoire à Hambourg</i>	89
<i>M. Párducz: Journées de Préhistoire à Nitra</i>	91
<i>J. Banner: L'exposition intitulée «La Préhistoire de la Tchécoslovaquie» au Musée National de Prague</i>	92
<i>P. Patay: Compte rendu des nouvelles trouvailles d'or de l'âge du Cuivre, mises au jour dans le bassin des Carpathes</i>	94
<i>L. B.: L'activité en 1958 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'art et de Numismatique</i> ..	95
<i>P. Patay: Réponse à la critique de Mme Amélie Mozsolics</i>	95
<i>P. Patay: Déclaration</i>	97

LIVRES

<i>Á. Salamon: L'Annuaire du Musée Déri de Debrecen 1848—1956</i>	98
<i>I. L. Kovrig: L'Archéologické Rozhledy décennal</i>	99
<i>A. Bariha: Труды Камской археологической экспедиции</i>	100
<i>I. Bóna: A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica. Djela Knjiga</i>	103
<i>I. Bóna: E. Stephan, Die ältere Bronzezeit in der Altmark</i>	104
<i>J. Nemeskéri: E. Vlček, Antropologia Keltov na juhozápadnom Slovensku</i>	104
<i>G. Alföldy: M. Veličković, Katalog grčkih i rimskih terakota</i>	105
<i>J. Szilágyi: R. Fellmann, Die Prinzipia des Legionslager Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle</i>	105
<i>É. B. Bónis: J. A. Stanfield—Grace Simpson, Central Gaulish Potters</i>	106
<i>J. Szilágyi: J. Baradez, Tipasa</i>	107
<i>A. Mócsy: A. Kloiber, Die Gräberfelder von Lauriacum</i>	108
<i>J. Szilágyi: Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 2</i>	109
<i>A. Mócsy: A. Betz, Aus Österreichs römischer Vergangenheit</i>	110
<i>E. Németh: F. Behn, Ausgrabungen und Ausgräber</i>	111
<i>E. Németh: Littérature archéologique hongroise 1958</i>	112

50007

1959 OKT 30.

800

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 86.

1959.

86. KÖTET

2. SZÁM

1959

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik Budapesten félévenként

86. kötet (teljes sorozatban)

Megindításának éve: 1869

Előfizetési díj egy évre 40,— Ft

Szerkesztő:

PÁRDUCZ MIHÁLY

A szerkesztőbizottság tagjai:

B. BÓNIS ÉVA, HARMATTA JÁNOS

Technikai szerkesztő:

B. BÓNIS ÉVA

Felelős kiadó:

AKADÉMIAI KIADÓ

Szerkesztőség: Budapest VIII. Múzeum körút 14–16. (Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum). Távb.: 130–678

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Bp. V. Alkotmány utca 21. Távb.: 111–010

Előfizetés, személyes ügyfélszolgálat: Központi Hírlap Iroda,
Budapest V. József nádor tér 1. Távb.: 180–850. Csekkszám: 61257

Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy lapunk régebbi számai kaphatók a Posta Központi Hírlap Iroda
V. József Attila u. 3. szám alatti újságboltjában

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Makkay János: Adatok őskori állatplasztikánk déli kapcsolataihoz	123–138
Fitz Jenő: mikor került a cohors I milliaria Hemesenorum Intercisába?	139–144
Dienes István: A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve?	145–158

KÖZLEMÉNYEK

Lengyel Irina: A halimbai (Veszprém megye) koravaskori temető	159–169
Roska Márton: Újabb szkíta leletek Erdélyből	171–172
Biró Endre: Kisárpási későrómai temető. Előzetes beszámoló	173–177
Csallány Dezső: Adatok a mártélyi avar szíjvég figurális ábrázolásának magyarázatához	179–182
Erdélyi István: A kusulevői temető	183–187
Kalmár János: Két középkori kardról	189–191

SZEMLE

Ifj. Fehér Géza: Tóth Zoltán	192
Mozsolics Amália: Reinecke Pál	193
Vértess László—Hessel de Vries (Groningen): Az istállóskői barlang aurignaci II kultúrájának rádió- karbon kormeghatározása	195
Archäologische Forschungen im Jahre 1958	196–216

IRODALOM

Szilágyi János: Acta Archaeologica ASH. VIII. kötet	217–219
Kádár Zoltán: A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Évkönyve. Folia Archaeologica IX— X. kötet	219
Kozák Károly: Nógrád megye műemlékei	221–223
Ifj. Fehér Géza: Budapest műemlékei I.	223
Csemerné Wilhelmb Gizella: Pest megye műemlékei I—II.	223–225

ADATOK ŐSKORI ÁLLATPLASZTIKÁNK DÉLI KAPCSOLATAIHOZ

A magyarországi őskori kutatás eddigi eredményeit tanulmányozva, megállapíthatjuk, hogy az agyag állatplasztika kérdéseivel csak elvétve foglalkoztak. Pedig az állatábrázolásoknak több szempontból lehet jelentőségük. Előfordul, hogy olyan kérdésre is feleletet adhatnak, amelyet a más természetű leletanyag alapján teljes egészében nem lehet megoldani. A plasztikus állatábrázolások, ha néha csak egyes példányokról van is szó, kétségtelen bizonyítékai az őskori ember művészi hajlamainak s gyakran természethű ábrázolásmódjának. Sok esetben értékes következtetéseket lehet levonni az egykori, állatokkal vagy általában az állatvilággal kapcsolatos hitvilágra, esetleges vallási szertartásokra, de útmutatásokat kaphatunk a mindennapi élettel szorosan összefüggő vallásos képzetekre is.

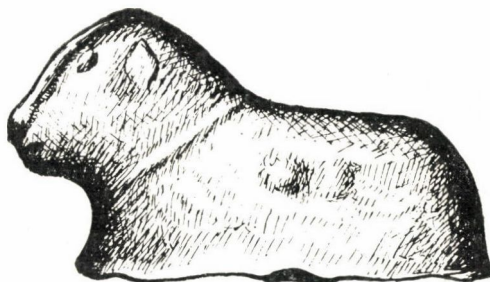
Megfelelő számú állatszobor alapján következtetni lehet arra, hogy egy-egy telepen az állattenyésztés milyen mértékű volt. Jól megformált példányok tájékoztatnak az állatok fajtajáról s ezzel kapcsolatban az őskori ember aprólékos megfigyelési képességeiről.

Különleges esetekben becses kultúrtörténeti adatokat is nyerhetünk, így pl. közlekedéssel kapcsolatos ábrázolásokra (kocsik), haremodorra (harcikocsik, lovasábrázolások) vonatkozó leletek segítségével. Sőt, egy-két tárgy még a korabeli szállítás kérdéseit is érdekesen világítja meg. Mindezek közvetve vagy közvetlenül, igen érdekes bepillantást engednek a társadalom életébe is.

Múzeumainkban nagy számban vannak Kelet-magyarország területéről származó olyan agyag állatábrázolások, amelyek eddig egyáltalában nem, vagy csak hiányosan vannak közölve. A következőkben ezeknek a rövid ismertetését és a szükséghez képest rövid elemzését is adjuk, természetesen hangsúlyozva, hogy a tanulmány terjedelme csak az anyag egy részének közlését engedheti meg.

1. Medvét ábrázoló állatalakú fedő (XXV. t. 1—4. l. kép).¹ Maga a fedő szájával lefelé fordított lapos csészeforma. Ennek hasi részénél nyúlik ki a medvefej, amelynek nyaka körül bekarcolt vonal húzódik. Az állat szája és orra bekarcolásokkal, a szemek és a fülek

plasztikus szemölcsökkel, ill. egy-egy félkoronggal vannak jelölve. Az orr és a homlok között erősen hangsúlyozott plasztikus taraj húzódik. A fejjel ellentétes oldalon jelölve volt az állat farka is, ez mutatja, hogy az ábrázolás nem csupán egy edény oldalára helyezett medvefej, hanem állatalakú edény. A test két oldalán egy-egy függőleges nyílású fül volt, ezek azonban letörttek. Mindenképpen bizonyítják azonban azt, hogy maga a tárgy valaha fedő volt. Az állat feje üregesen van kiképezve, és ez a fedő testéhez közvetlenül csatlakozó üreg általában követi a külső formát, még az orrét is, kivéve a szemeket, a füleket és a homloki plasztikus tarajt. Kívül jól simított, fényezett, színe szürkés, szürkésvörös. Belső részén csak a fedő peremének közelében simított, máshol a külső felénél sokkal durvább a kidolgozása, és mindenütt szürkés színű. A lelet pontos lelőhelye nem ismeretes, de biztosra vehető, hogy Tiszafüred község (Szolnok megye), vagy közvetlen környéke tekinthető annak. Méretei: a test legnagyobb átmérője 9,7 cm, magassága 4 cm, az állat nyakának kerülete 17,5 cm. A figura teljes hossza 12,1 cm, teljes

1. kép. Tiszafüred környéke
Рис. 1. Район Тисцафюреда
Fig. 1. Région de Tiszafüred

magassága 6,5 cm. Falvastagsága 0,4—0,5 cm. Lelt. sz. Tiszafüredi Múzeum, 1173. előjegyzési szám. (A következőkben csak a vidéki múzeumoknál adjuk a múzeum nevét, a többi lelet az MNM Történeti Múzeum gyűjteményében található a megadott leltári számon.)

A következő tárgyak ugyancsak a Tiszafüredi Múzeumban találhatók, de lelőhelyüket szintén csak hozzávetőlegesen, korukat pedig egyelőre nem tudjuk megállapítani. Lehetséges, hogy a Tiszapóroszló melletti Ráboly-pusztán levő Kápolna-halomból származnak.²

2. Anyaállatot ábrázoló sertésszobrocska. 5,2 ; 1,2 ; 2 cm.³ Lelt. sz. 52.288. l. (XXIV. t. 3).

3. Töredékes lófigura, lába és feje letörtött. H. 4,7 cm. Lelt. sz. 52.289. l. (XXIV. t. 4).

¹ Az ábrázolások állattani meghatározását Bökönyi Sándor múzeológus végezte, akinek ezért itt is köszönetet mondok.

² Milesz Béla említ erről a lelőhelyről egy állat.

szobrocskát. [A Tiszafüredi Múzeum és Könyvtár az 1900-ik évben. (Eger 1901) 8—9.]

³ A továbbiakban, ha három méret szerepel, akkor azok sorrendben a hosszúságot, magasságot és szélességet jelentik.

4. Kutyafigura, lába és feje töredékes. H. 5,9 cm. Lelt. sz. 52.291. l. (XXIV. t. 6).

5. Meghatározhatatlan állatot ábrázoló figura. Megnyúlt fején két lapos fül van. Négy lába volt. Míg a test emlőállatra, addig a hosszú nyak madárra utal. A feje viszont leginkább a gyíkera emlékeztet. H. 7,1; M. 4,5 cm. Lelt. sz. 52.290. l. (XXIV. t. 5).

Az alább következő leletek a fentiekkel szemben pontos lelőhellyel rendelkeznek, ui. a Szeghalom melletti Kovácsshalom későneolitikus anyagából származnak.⁴

6. Malacot ábrázoló figura. Igen finoman iszapolt agyagból készült. H. 5,3 cm. Lelt. sz. Debreceni Déri Múzeum, IV. 1924. 13. l. (XXIV. t. 1).

7. Valószínűleg juhot mintázó szobrocska. H. 4,7 cm. Lelt. sz. Uo., IV. 1924. 13. 2. (XXIV. t. 2).

A Kovácsshalomról származó leleteken kívül bemutatjuk azokat az állatfigurákat, amelyek Erősdről kerültek már régebben a MNM-Történeti Múzeum gyűjteményébe. Jelentőségük e sajátos keramikai termékekhez fűződő kérdések szempontjából kétségtelen.

8. Jellegetes, rövidfarkú juhot ábrázoló figura. Háta közepén téglalapalakú, mély üreg nyílik, mely csaknem az állat egész hasi részére kiterjed. 6,1; 4,5; 2 cm. A háti nyílás hossza 2,7 cm, szélessége 1,7 cm, mélysége 2,5 cm. Lelt. sz. 61.1948. 50. (XXI. t. 21., XXIII. t. 5., 6. kép).

9. Csaknem teljesen ép juhfigura. Szemeit mély, befelé erősen szűkülő lyuk jelzi. 9,9; 6; 3,9 cm. Lelt. sz. 61.1948.49. (XXI. t. 3).

10. Az előbbieknél elnagyoltabb juhábrázolás. H. 8,5 cm. Lelt. sz. 61.1948.62. (XXI. t. 8).

11. Töredékes juhfigura, erősen eltűzött fülekkel. H. 6,7 cm. Lelt. sz. 61.1948.55. (XXI. t. 5).

12. Arányaiban jól megformált, durva kivitelezésű juhfigura. H. 10,1 cm. Lelt. sz. 61.1948.53. (XXI. t. 4).

13. Juhfigura, lábai és fülei letörtek. Erősen homokos, szemcsés agyagból készült, ebből a szempontból ez az egyetlen példány az itt ismertetett erősi leletek között.⁵ Orra valaha teljesen át volt fúrva vízszintes irányban, de időközben éppen az átfúrás vonalában tört le. H. 7,9 cm. Lelt. sz. 61.1948.51. (XXI. t. 2).

14. Juhfej, jól iszapolt agyagból. Látható, hogy eredetileg sem tartozott törzs hozzá, mert a nyak alsó vége egy külön odatapasztott agyagdarabbal be van fejezve. Szemei kis benyomásokkal vannak jelölve. H. 4; M. 3,5 cm. Lelt. sz. 61.1948.61. (XXII. t. 7., XXIII. t. 4.; 7. kép).

Az alábbiakban ismertetendő leletek az erősi és szeghalmi példányokkal ellentétben a bronzkorba tartoznak. Benczúrfalva (volt Dolyán) a lelőhelye a három következő ábrázolásnak:

15. Töredékes juhfigura, csak jobb mellső része maradt meg. Megállapítható, hogy készítője a szobrocska jobb és bal felét külön-külön formálta meg, majd a két részt összeillesztette. H. 6,4 cm. Lelt. sz. 86.1911.121. (XXI. t. 10).

16. Tehénszobor, az állat tőgyét pontosan ábrázolták. 5,6; 3,5; 2,7 cm. Lelt. sz. 86.1911.120. (XXI. t. 14).

17. Szarvasmarhafej ábrázolása, szarvai letörtek, nyaka lefelé erősen szélesedő kúpalak. Feltehető, hogy az állatfej egykor fedő fogantyújaként szolgált. M. 3,9 cm. Lelt. sz. 86.1911.122. (XXII. t. 3).

A Borsod-megyei Szihalom gazdag korai-bronzkori lelőhelyéről még a múlt században változatos formájú

és igen nagyszámú állatplasztika került elő.⁶ A következőkben ezeknek egy részét ismertetjük:

18. Kettős lófigura.⁷ Hátukon egy kerek, közepén bemélyedő, az állatok hátával teljesen egybeoldozott tálcácska. A lovaknak csak egy-egy mellső és egy-egy hátsó lábát ábrázolták. Fej és farok mindkét állatnál külön-külön van jelölve. A tálcácska átmérője akkora, mint a két állat hátának együttes szélessége. A jobb-oldali állat feje és lábai csontkák. A másik állaton a fülek pontosan jelölve vannak, a nyak baloldalán a balra hulló sörényt párhuzamos ferde bekarcolások jelzik, míg a jobboldali állaton a sörény jobbra, azaz szintén kifelé dült. Semmi sem figyelhető meg az ábrázoláson, ami a tálcácska rendeltetésére, vagy jellegére (kosár, tömlő stb. utánzása?) nézve útbaigazítást adhatna. Csupán a lovacskák külső oldalán, a derék közepén találunk téglalapalakú, vízszintesen elhelyezett kidudorodást. H. 6,2; M. 4,8 cm. A tálcácska átmérője 3,5; belső mélysége 1 cm. Lelt. sz.: régi, leltározatlan lelet a Történeti Múzeumban. (XXII. t. 5., XXIII. t. 2., XXV. t. 5—6. és 2. kép).

19. Lófigura töredéke, nyakrész, a fej hátsó felével. Viszonylag igen nagyméretű önálló ábrázolás lehetett. H. 6,3 cm. Lelt. sz. 870.309.IX. (XXI. t. 6).

20. Egészen különleges kutyaábrázolás. Lefelé kissé szélesedő talpkoronon áll, hátsó végtagjai nem is voltak, első végtagjait (egyik csak töredékes) és fejét vízszintesen előre nyújtja. Kezdetleges, de egészen nagyvonalú ábrázolás, és világosan felismerhető, hogy a mindennapi életben ma is általános „szolgáló kutya” megformálása ez. (M. 4,6; talpátmérője 2,2 cm.) Lelt. sz. 870.309. (XXII. t. 4., XXIII. t. 1., 3. kép).

21. Anyakocát ábrázoló sertésfigura. Hasának két oldalán az emlők jól láthatók. 5; 3,9; 2,6 cm. Lelt. sz. 870.309.IX. (XXII. t. 15).

22. Igen hegyes orrú juhfigura, hátsó lábai töröttek. 5,5; 3,2; 2,2 cm. Lelt. sz. 870.309.IX. (XXII. t. 12).

23. Madárfej, hosszú csőrt jelölő nyúlvánnyal, de a száj feltüntetése nélkül. Szeme helyén 0,5 cm átmérőjű átfúrás van. Önálló fejábrázolás volt. H. 4,4 cm. Lelt. sz. 870.309. (XXII. t. 16).

Hasonlóképpen valószínűleg korai bronzkori lelet egy szelevényi ábrázolás:

24. Juhfigura, orra és lábai csontkák. Igen finoman formált. 5,8; 3,4; 2,3 cm. Lelt. sz. 138.1883.592. (XXI. t. 15).

Szintén még a múlt században a Nógrád megyei Piliny községben igen sok állatszobrocska került elő, és jutott részben a Magyar Nemzeti Múzeumba.⁸ Ezek közül a legjellegzetesebbeket alább ismertetjük:

25. Nagy juhfigura (kos?). Hosszú orra vízszintesen át volt fúrva, az átfúrás mindkét oldalán alul bevágódás (zsineg?) nyomaival. H. 9,8 cm. Lelt. sz. 44.1898.111. (XXI. t. 7).

26. Ép testű juhfigura. 5,3; 3,3; 2,5 cm. Lelt. sz. 44.1898.138. (XXII. t. 13).

27. Gondos megformálású kis juhfigura. 4,2; 2,1; 1,8 cm. Lelt. sz. 44.1898.134. (XXII. t. 6).

28. Erősen elnagyolt sertésfigura, feje és lábai letörtek. Hátán 1,5 cm átmérőjű, 3 cm mély, lefelé szélesedő üreg nyílik. Ebből, az üreget körülvevő alacsony perem benyomásával, egy alig észrevehető sáv halad az állat feje felé kis csatornaszerűen. H. 7,1 cm. Lelt. sz. 44.1898.109. (XXII. t. 1., XXIII. t. 3., és 4. kép).

ból készített, de erősen kopott juhszobrocska.

⁶ Ezek a leletek Foltin János szihalmi segédlelkész ásatásából kerültek a Nemzeti Múzeumba. [Arch. Ért. R. f. 3 (1870) 128—129.]; Vö. Kandra K., Arch. Ért. R. f. 9 (1875) 48.

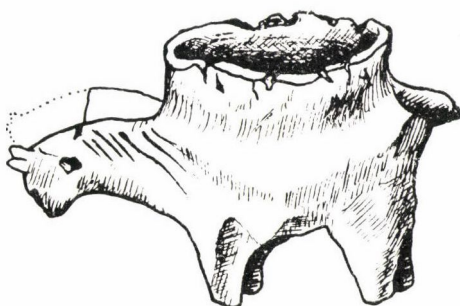
⁷ Foltin J., Arch. Ért. R. f. 4 (1870) 38.

⁸ Nyári J., Arch. Ért. R. f. 3 (1870) 129., 9—12. kép.; Ua., Arch. Ért. 29 (1909) 415—432.; Patay P., Bronzkor. Magyarország régészeti leletei. (Bp. 1957) 96—97.

⁴ Banner János említi ezen a lelőhelyen előkerült neolitikus állatábrázolásokat. [Gyulai Dolgozatok 4 (Gyula 1941) 27., 36—37., 57.] Szerepel közöttük sertés, ökör, kos, ló, kutya, kacsa és gólya szobrocskája. Az itt 6. és 7. szám alatt ismertetett leleteket említi Zoltai Lajos is. [Jelentés Debrecen... város múzeuma 1924. évi állapotáról. (Debrecen 1924) 12.]

⁵ A Történeti Múzeum gyűjteményében 61.1948.49—62. leltári számok alatt található erősi leletek között van még az itt említetteken kívül több, homokos agyag-

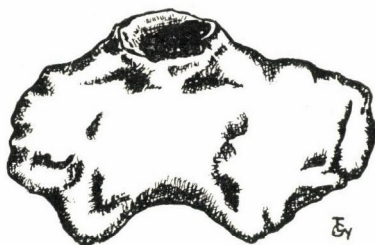

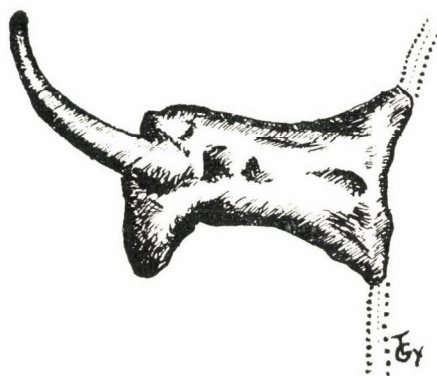
2. kép. Szihalom, Földvár
Рис. 2. Сихалом, Фельдвар

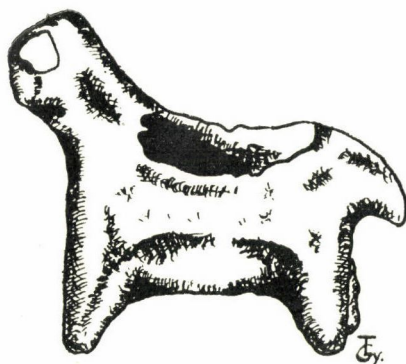
3. kép. Szihalom, Földvár
Рис. 3. Сихалом, Фельдвар

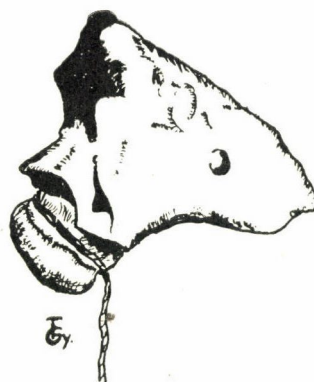
4. kép. Piliny
Рис. 4. Пилинь

5. kép. Piliny
Рис. 5. Пилинь

6. kép. Erősd
Рис. 6. Эрешд

7. kép. Erősd
Рис. 7. Эрешд

29. Háta és lába szerint disznót ábrázoló figura, de szarvai voltak. H. 6,3 cm. Lelt. sz. 44.1898.110. (XXI. t. 9.).

30. Az előbbihez teljesen hasonló figura, de szarvaknak nincs nyoma. H. 4,2 cm. Lelt. sz. 44.1898.127. (XXI. t. 16.).

31. Anyaállatot ábrázoló kutyafigura. 5,7; 3,5; 2,3 m. Lelt. sz. 44.1898.125. (XXI. t. 13.).

32. Hím állatot ábrázoló kutyafigura. 5,6; 3,7; 2 cm. Lelt. sz. 44.1898.123. (XXI. t. 23.).

33. Kutyafigura, mind a négy lába letörött. 5,1; 3,1; 2,3 cm. Lelt. sz. 44.189.133. (XXI. t. 22.).

34. Előreálló fülű kutyafigura, anyaállatot ábrázol. 5,2; 3,5; 2,4 cm. Lelt. sz. 44.1898.143. (XXI. t. 19.).

35. Erős medence feletti és homloki taréjjal ábrázolt kutyafigura. 5,3; 4; 1,9 cm. Lelt. sz. 44.1898.113. (XXII. t. 2.).

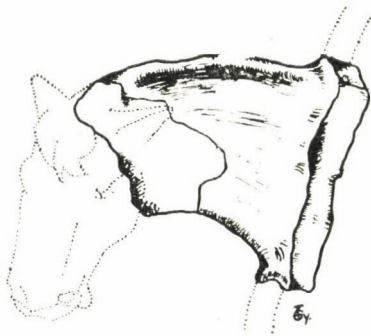
36. Az előbbieknél durvább kidolgozású kutyaalak. 4,8; 3,2; 2,4 cm. Lelt. sz. 44.1898.148. (XXII. t. 9.).

37. Minden előbbinél kisebb kutyafigura. 3,5; 2,3; 1,8 cm. Lelt. sz. 44.1898.121. (XXII. t. 1.).

38. Testtartása és a szarvainak állása alapján ítélve bikaszobrocska. 5,6; 3,2; 2,5 cm. Lelt. sz. 44.1898.132. (XXI. t. 20.).

39. Erőteltjes szarv- és fejképzése alapján ítélve bikafigura. Fejét erősen leszegi. 5,9; 2,4; 2,9 cm. Lelt. sz. 44.1898.129. (XXI. t. 24.).

40. Az előbbiektől teljesen eltérő megformálású kis bikafigura. Rövid és inkább magas testű állatot ábrázol.

8. kép. Ismeretlen lelőhely
Рис. 8. Местонахождение не известно.
Fig. 8. Site inconnu.

míg az előzőek inkább alacsony és hosszú testűeket mutatnak. 3,9; 3,1; 2,1 cm. Lelt. sz. 44.1898.118. (XXII. t. 11.).

41. Szarvasmarha-figura. Háta közepén, a fejhez kissé közelebb 0,4 cm átmérőjű, 0,7 cm mély lyuk van. 5,1; 2; 2,2 cm. Lelt. sz. 44.1898.128. (XXI. t. 17.).

42. Szarvasmarha-figura. 4,9; 2,6; 2 cm. Lelt. sz. 44.1898.137. (XXII. t. 8.).

43. Óstulok nyakának és fejének ábrázolása, de sematikus módon. Edény oldalán volt alkalmazva, ezt a henger alakú alsó rész tapadási felülete is jól mutatja. Egyik szarva letörött. Teljes magassága 5,3 cm. A szarv hossza 3,8 cm. Aljának átmérője 2,4 cm. Lelt. sz. 44.1898.113. (XXII. t. 18., XXIII. t. 6., és 5. kép).

44. Állattestről letört fej, mely rókát ábrázol

Szemei helyén egy egészen vékony vízszintes átfúrás van. Lelt. sz. 44.1898.115. (XXII. t. 10.).

Sajnos, az alább következő négy, részben töredékes ábrázolás egy lelőhelyről ugyan, de szórványként került a Történeti Múzeumba. Így csupán annyi állapítható meg, hogy feltétlenül őskori eredetűek. Viszont részben az eddig felsoroltakhoz való erős hasonlóságuk, részben sajátos jellegzetességeik miatt is hasznosnak látszik ezeket is ismertetni:

45. Valaha edény oldalára illesztett lófej. A nyak alsó metszete volt az edényfalra erősítve, ui. a töredéken felismerhető az edényfalnak a lónyakra merőlegesen húződő része. Szintén üreges technikával volt ráerősítve az edényre. A medvéábrázolással szemben azonban határozottan észrevehető, hogy a fejet külön készítették, s a ráerősítés előtt az edény falát a megfelelő helyen és méretben kilyukasztották. Így az edény belsejét összekötötték a lófej belsejében levő üreggel, ez utóbbi azonban durva, nem követi a fej külső formáit. Az orr eleje és a fülek letörtek. A fülcsonkok állása alapján ítélve valószínű, hogy fejét kissé baloldalra fordította. H. 7,9 cm, átmérője 2,5 cm. Lelt. sz. 52.36.133. (XXI. t. 11. és XXIII. t. 8., és 8. kép).

46. Az előbbihez hasonlóan, egykor edény oldalára illesztett szarvasmarhafej, valószínűleg bikáé. Egyik szarva letörött. Belül szintén üreges. Orrának vége csorba. Felső részén 2,5 cm hosszú, 0,6 cm átmérőjű lyuk látszik. Ennek rendeltetése ismeretlen. Lelt. sz. 52.36.132. (XXI. t. 12.).

47. Juh vagy kecske különös figurája. Ui. a lábak nincsenek külön-külön hangsúlyozva, hanem azokat mindkét oldalon talpszerű tag helyettesíti, amelyeknek alján a lábak végei voltak jelölve. H. 4,3 cm. Lelt. sz. 52.36.131. (XXII. t. 14., XXIII. t. 5.).

48. Egészen töredékes, hosszúorrú disznófigura. Lelt. sz. 52.36.129.

Az ismertetett különféle típusú és más-más korú figurák tanulmányozása során felmerült kérdések közül az időrendi helyzet és azzal együtt a kultúrához sorozás mellett a figurák eredetének, illetve kapcsolatainak kérdései a legfontosabbak. A tiszafüredi medvéábrázolásnak kísérő leletei nincsenek, lelőhelyét nem ismerjük. Mindezek ellenére mégis megkísérelhetjük vele kapcsolatban a fentemlített problémák megoldását. Ennek érdekében a továbbiakban foglalkozunk: a) A medvéábrázolásokkal és elsősorban a medvealakú edényekkel. b) Vizsgáljuk a hasonló rendeltetésű, bár esetleg formailag kissé különböző edények, — azaz jelen esetben a fedők elterjedését, gyakoriságát. c) Végül pedig általában az állatalakú edények szűkreszabott vizsgálatával kísérreljük meg néhány felvetődő kérdés megvilágítását.

a) Ha a medvealakú edényeket vesszük vizsgálat alá, akkor kétségtelenül a délszlávok Abraham-ban előkerült két példány tekinthető a legközelebbi analógiának.⁹ Ezt ugyan első közlője, K. Willvonseder vadkanábrázolásnak tartotta,¹⁰ de az újabb csehszlávok kutatás már medvét lát az ábrázolt állatban, elsősorban B. Novotný.¹¹

medvealak látható. Ez a fenti temetőben került elő, de ma már elkallódottnak tekinthető.

¹⁰ Willvonseder, K., Ein bandkeramisches Tiergefäß von Abraham in der Slowakei. WPZ 28 (1941) 40–41.

¹¹ Novotný, B., Jordanovská skupina a jhovýchodni vlivy v Československu neolitu. OP 14 (Prága 1950) 242; Ua., Najstarsie roľnícke osady na Slovensku. (Prága 1954) 11. Az itt szereplő barna medve említése valószínűleg

⁹ Az a medvefej, melyet Rómer Flóris említ [Arch. Ért. R. f. 6 (1872) 68., 1–2. kép], ma is a debreceni Ref. Kollégium könyvtárában található, és valószínűleg a zóki kultúrába tartozó kacsaalakú edény. Medvefigurát illetően még egy magyarországi adatot ismerünk. Saáry Sándor közölt [A nyíregyházi „Bujtosi” bronzkorszaki urna temető és a „bujtosi” bronzkorszaki csontvázas sírok. (Nyíregyháza 1920) 10.] egy csont amulettet, melynek elő részén kezdetlegesen faragott

Fel kell azonban hívni a figyelmet a tiszafüredi és ábrahám-i edények közötti különbségre. K. Willvonseder szerint a neolitikus állatábrázolásoknak csak egyik csoportját alkotják az állatalakú edények. Ilyen esetben vagy maga az edény állatalakú, vagy pedig elnagyoltan csak a törzs formáját képezi. Utóbbi esetben csupán a fej, a lábak, valamint a farok vannak külön is jelölve.¹² Míg az ábrahám-i edény az első típusozáshoz tartozik, addig a tiszafüredi inkább a másodikhoz (természetesen egyelőre feltételezve, hogy hasonló korú). Sőt, ezen a típuson belül is sajátos esetnek tekinthetjük a lábak hiányát, ami feltétlenül az edény rendeltetésével függ össze. (A tárgy leírásánál már utaltunk arra, hogy két függőleges átfúrású füle fedőként való alkalmazását bizonyítja.) Ugyanakkor nem figyelhetjük meg e leleten a törzsként szolgáló edényforma, jelen esetben egy lapos csésze módosulását az állat testének alakjához. Ez ui. gyakori jelenség.

Az ábrahám-i edény korára vonatkozólag K. Willvonseder és B. Novotný egyetértenek abban, hogy a neolitikus festett kerámia periódusába tartozik. Ezt K. Willvonseder közelebbről, mint a „tiszai kultúrát”,¹³ B. Novotný pedig mint a „lengyeli” kultúrát határozza meg.¹⁴ Valószínű azonban, hogy ebben az esetben nem a dunántúli lengyeli kultúráról, hanem a morva festett kerámia szlovákiai helyi jellegű csoportjába tartozó leletről van szó.

Az ábrahám-i lelethez szoros formai hasonlóság fűzi a Schipenitz-i (Bukovina) állatalakú edényt.¹⁵ Igen valószínű, hogy O. Kandyba véleményével szemben ez az edény is medvét ábrázol, amit O. Menghin,¹⁶ M. Vasič¹⁷ és B. Novotný¹⁸ egyaránt megerősít. Ennek a leletnek a kora egyáltalában

nem kétséges: a tripoljei kultúrába, valószínűleg annak a késői szakaszába keltezhető.

Feltűnő, hogy a fenti két neolitikus medvealakú edényen kívül nem találunk hasonló Közép- és Délkelet-európa őskorából.¹⁹ Maga ez a tény is feltételezi azt, hogy a tiszafüredi fedő egykorú lehet, legalábbis megközelítőleg, említett analógiáival. Egészen késői kelta korból ismerünk ugyan még egy medvealakú edényt, Ritsch-ből²⁰ (Németország), azonban ez a kor a tiszafüredi lelet esetében már egyáltalában nem jöhet tekintetbe.

A szoborszerű medvefigurák esetében is megközelítőleg hasonló eredményhez jutunk. Ezek nagyobb területéről ismeretesek ugyan, de nagy többségük szintén az újabbkőkör végére keltezhető. Agyagból készített példány került elő Bulgáriában, a Bikovo melletti tell-en,²¹ kőrézkori leletekkel. Ezzel szemben az észak-európai medveábrázolások kőből készültek, de hasonlóképpen újabbkőkoriak. Előfordulnak önálló formában, mint pl. a stolpi borostyánkőfigura.²² Gyakoriak a medvefejes kőbalták is, elsősorban Finnország újabbkőkoriában.²³ Medvealakú az észak-európai neolitikus silexfigurák jelentékeny része is.²⁴

Összefoglalva az elmondottakat, megállapítható, hogy mind a medvealakú edények, mind a szoborszerű medveábrázolások, bár egymástól igen távol eső területeken kerültek is elő, csaknem kivétel nélkül a neolitikum második felébe vagy a kőrézkorba tartoznak. Később is, a bronzkortól a késői vaskorig, ismeretesek hasonló leletek. A neolitikus lakótelepeken előforduló medvecsontmaradványok ugyanezt mutatják: többek között csehszlovákiai, bulgáriai és ukrainai lelőhelyeken is előfordulnak,²⁵ de bronzkori telepekről is ismeretesek.

az ábrahám-i lelethez szoros formai hasonlóság fűzi a Schipenitz-i (Bukovina) állatalakú edényt.¹⁵ Igen valószínű, hogy O. Kandyba véleményével szemben ez az edény is medvét ábrázol, amit O. Menghin,¹⁶ M. Vasič¹⁷ és B. Novotný¹⁸ egyaránt megerősít. Ennek a leletnek a kora egyáltalában

az ábrahám-i lelethez szoros formai hasonlóság fűzi a Schipenitz-i (Bukovina) állatalakú edényt.¹⁵ Igen valószínű, hogy O. Kandyba véleményével szemben ez az edény is medvét ábrázol, amit O. Menghin,¹⁶ M. Vasič¹⁷ és B. Novotný¹⁸ egyaránt megerősít. Ennek a leletnek a kora egyáltalában

¹² Willvonseder, K., i. m. 41.

¹³ Uo.

¹⁴ Novotný, B., Jordanovská skupina... 242.

¹⁵ Childe, G. V., Schipenitz: A Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bukowina. JRAI 53 (London 1923) 276.; Kandyba, O., Schipenitz. Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes. Bücher zur Ur- und Frühgeschichte 5 (1937) 116.

¹⁶ Menghin, O., Jüngere Steinzeit und Bronzezeit in Europa... Handbuch der Archäologie, I. 1 (München 1949) 62.

¹⁷ Vasič, M., (Vasič, M.) Preistoriska Vinča. I. (Belgrad 1932) 67.

¹⁸ Novotný, B., i. m. 242.

¹⁹ A Brodzany-i (Szlovákia) állatalakú edény inkább bikára emlékeztet. Vö. Novotný, B., Slovensko v mladšej doba kamennej... 37–38., XXVI. t. 2.

²⁰ Kröger, E., Stier und Hirsch aus einem früh-römischen Brandgrab von Kreuznach. Germania 23 (1939) 262.

²¹ Демев, П., Селищната могила при с. Биково. Годишник на музейте в пловдивски окр. (1954) 183., 64. kép 4. Ehhez teljesen hasonló ismeretes Olaszországból, terramarekori leletek közül, melyet G. Säflund közöl. [La terramare delle provincie di Modena, Reggio Emilia, Parma, Piacenza. (Uppsala 1949) 81., XL. t. 2.]

²² Kühn, H., Die Kunst Alteuropas. (Stuttgart 1954) 105., LXIII. t. a.; Stürms, E., Die neolithische Plastik im nordischen Kulturkreis. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 2 (1955) 26.; Vö. JPEK 2 (Berlin 1926) 292., XXXIX. t. 2–3.

²³ Nordman, C. A., Die steinzeitlichen Tierskulpturen Finnlands. JPEK 10–11 (Berlin 1936–37) 42., VII. t. 6–8., VIII. t. 9–10.; K. Horedt Erdélyből közöl állatfejes kőbaltát. [Steinaxt mit tierkopfförmiger Spitze aus Siebenbürgen. Dacia 9–10 (Bukarest 1941–44) 539.]

²⁴ Замятин, С. Н., Миниатюрные кремневые скульптуры в неолите северо-восточной Европы. СА 10 (1948) 107., 4. kép 2–4., 7. kép; Окладников, А. П., Из истории этнических и культурных связей. СА 1 (1957) 47–48., 13. kép 1.

²⁵ Schrödl, J., Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens. (Berlin–Leipzig 1928) 55.; Gaul, J. H., The Neolithic Period in Bulgaria: Early Foodproducing Cultures of Eastern Europe. BASPR 16 (1948) 122., 141., 195.; Бибилов, С. Н., Поселение Лука–Врублевская. МИА 38 (Москва–Ленинград 1953) 183.; Цалькин, В. И. Материалы для истории скотоводства... ио. 51 (1956) 180, 183.; Stáray A., Arch. Ért. 1 (1881) 275.

b) A következőkben induljunk ki a tiszafüredi edény rendeltetéséből, azaz abból, hogy fedőnek készült. Hasonló, állat testét formáló fedő igen kevés ismeretes. Ilyen a rusze-i (Bulgária) tell-en előkerült, sertés fejét ábrázoló példány.²⁶ Ez szintén állatalakú edény fedője volt, ami a tiszafüredi leletről már nem tételezhető fel. A ruszei darab kora az újabb kőkor legvége, a kőrézkor eleje. Üreges, fedőszerű állatfejek a romániai Vidra-ról is ismeretesek, agyagból készített szarvas- és disznófej formájában.²⁷ Ezekkel a leletekkel erős rokonságot mutat a hozzávetőlegesen hasonlókorú Karanovo-i (Bulgária) fedő: ez mintegy az állatalakú edény fejtetőjének és pofarészének lemetezésével készített lapos csésze.²⁸ O. Menghin a Gumelnița-kultúra leletanyagából említ egy kutya- vagy farkasfejet formáló fedőt.²⁹ Állatfejes fedő ismeretes még a vinča-i telepről,³⁰ de állattani meghatározás nélkül, és a jugoszláviai Aradac-ról.³¹ Utóbbi a tiszai kultúrába tartozik.

Kétségtelen, hogy a felsorolt esetekben maga az állattest jelentette a fedőt és külön lapos vagy tölcsés fedőtest nem tartozott hozzájuk. Az is megállapítható, hogy mindegyikük vagy a neolitikum második felébe (Aradac, Gumelnița-kultúra leletei), vagy pedig a kőrézkorba (mint pl. a Rusze-i is) tartozik. (Használatukra nézve érdemes összevetni őket későkelta-kori agyag, ill. bronz csészékkel, melyek hasonló edények fedőiként szolgáltak.³²

Későneolitikus, kőrézkori és rézkori leletekből azonban olyan edényfedők is ismeretesek, amelyeknél a fedő teste lapos, vagy gyakrabban kúpos formát mutat, és egy egész állattest a fogantyújuk. Legutóbb Bulgáriában, Gorni Paszareln került egy ilyen fedő napvilágra, kutyaalakú fogantyúval.³³ I. e. 2200—1900. közötti időszakra

keltezhető. Romániából Targu Ocna-ról³⁴ és Valea Lupului-ból (Jassi környéke)³⁵ egyaránt Cucuteni B periódusba tartozó hasonló fedők ismeretesek, ragadozót ábrázoló fogórészsel. Mindkettő festett díszítésű.

Magyarországról több hasonló példány is ismeretes, mégpedig különböző kultúrákból. Kenézlőn (Szabolcs megye) a tiszai kultúra leleteivel együtt került elő két állatalakos fedő.³⁶ Ugyancsak a tiszai kultúra leletei kelteznek a Tiszalök Belső Lőkösön előkerült fedőtöredéket, melyet állatalakban kiképzett fogantyú díszít.³⁷ Az ebbe a formakörbe tartozó Tiszadob-Borzikon talált, rókát (?)³⁸ ábrázoló fedőfogantyú kora kérdéses, de a lelőhelyen a tiszai kultúra leletei is jelen vannak.³⁹ Tipológiaiilag azért nem lehet ezt a fedőtípust pontosan kultúrába osztani, mert a kelet-magyarországi és a dunántúli rézkorból⁴⁰ is egyaránt ismeretes.⁴¹ A Zengővárkonyban előkerült töredékes fedő állatalakja szintén festve volt és vaddisznót ábrázol. Fontosnak tartjuk ezt megemlíteni, mert csakúgy mint az eddig felsoroltak, a következők jelentékeny része is ragadozó állatot ábrázoló figurával ellátott fedő volt.

Tovább is követhetjük ennek a sajátos formának az útját Európa belseje felé. Ausztriában Groß-Burgstall-ról a lengyeli kultúrából ismeretes egy fedő fogantyúját képező, meghatározhatatlan fajú állattest.⁴²

Csehszlovákiában csaknem kivétel nélkül a morva festett kerámia leletanyagából ismerünk igen jó analógiákat, elsősorban Morvaország területéről, Strelic-ből,⁴³ valamint kissé eltérő formában Kramolin-ből⁴⁴ és Kostelec-ből.⁴⁵ Ugyancsak a morva festett kerámia anyagából ismeretes az eddigi egyetlen biztos lelet, amelynél edény oldalán szerepelnek az állattestek fogantyúként, és

²⁶ Георгиев, Г.—Ангелов, Н., Раскопки на селищната могила до Русе през 1948—49 г. Изв. на Арх. Инст. 18 (София 1952) 181., 171. kép 1.

²⁷ Menghin, O., i. m. 62.; Rosetti, D., Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest. JPEK 12 (Berlin 1938) XXVII. t. 2—3.

²⁸ Миковъ, В.—Георгиев, Г.—Джамбазовъ, Н., Водач за Археологически Музей. Бит и култура за докласовото... общество... (София 1952) VII. t. 1.

²⁹ Menghin, O., i. m. 63.

³⁰ Vasič, M., i. m. II. (Belgrád 1936) XLIV. t.

³¹ Starinar (Belgrád 1922) 165., 13. kép.

³² Strzykowski, J., Der Norden in der bildenden Kunst Westeuropas. (Wien 1926); Brehm, B., Der Ursprung der germanischen Tierornamentik. 56., VII. t. 1—2.

³³ Petkov, N., Ornement décoratif animal dans la céramique énéolithique de Gorni-Pasarel. Bulletin de l'Institut Archéologique 21 (Szófia 1957) 291., 1. kép.

³⁴ Petkov, N., i. m. 293., 15. j.; Menghin, O., i. m. 62.

³⁵ Dinu, M., Șantierul arheologic Valea Lupului. Materiale și Cercetări Arheologice 3 (Bukarest 1957) 168., 6. kép 5.

³⁶ Ennek az adatnak az ismeretét dr. B. Kutzián Ida szíves közlésének köszönöm. A leletek a Történeti Múzeum cserépgyűjteményében találhatók.

³⁷ Közöletlen lelet a Történeti Múzeumban. Lelt. sz. 1944. 42. 1.

³⁸ Patay P., Arch. Ért. 77 (1950) 113.

³⁹ A leletek a Nyíregyházi Jósza Múzeumban 56.7. lelt. sz. alatt találhatók, és 1938. évi gyűjtésből szár-

maznak.

⁴⁰ Kutzián, I., Die Ausgrabungen in Tiszapolgár-Basatanya. Programm und Vorträge ungarischer Gelehrter der Archäologischen Konferenz der Ung. Akad. d. Wiss. Bp., 3—6. Okt. (Bp. 1955) 69.

⁴¹ Dombay J., A zengővárkonyi őskori telep és temető. AH 23 (Bp. 1939) 37., XXXI. t. 9., 11. kép.; A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Új Szerzeményei 1948—1958. (Bp. 1958) 6—7.; talán szintén állatalakkal díszített fedőnek tarthatjuk azt a rézkori leletet, melyet Stáray Antal közölt (i. m. 274., 7. kép).

⁴² Willvonseder, K., Die ur- und frühgeschichtliche Forschung in Österreich, 1935. Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit 12 (1936) 184., XL. t.

⁴³ Böhm, J., Kronika objeveného věku. (Prága 1941) 138., XV. t. 12.

⁴⁴ Forman, W. und B. — Poulik, J., i. m. 59. kép. Ez a lelet edényfűl, két végén két, egymáshoz képest ellenkező oldalra forduló állatfejjel.

⁴⁵ Ua., 60. kép. Ebben az esetben a kúpos fedőtestre csupán egy széles és lapos állatfej van rögzítve. Hasonló elképzelésű, de egy csésze belső fenekéhez erősített állatplasztikát Gazdapusztai Gyula is közöl [Arch. Ért. 84 (1957) 211., 1. kép] Hódmezővásárhely közeléből. Ehhez rendkívül hasonló, de valamivel fiatalabbkorú, belül szintén állatfigurával díszített, Krétáról származó csészét találhatunk Chr. Zervos művében. [L'art de la Crète néolithique et minoenne. (Paris 1956) 261., 262. kép.]

nem fedőn.⁴⁶ (Csak a hasonlókori leletanyagot véve figyelembe.) Az említett fedőktől korban sem áll távol az észak-csehországi Liquitz-ből, a jordansmühli kultúra hulladékgödreből előkerült állatalakú fogantyú.⁴⁷

Mind N. Petkov, mind R. Vulpe elsősorban a délebbi területek felé követte ennek a fedőtípusnak az elterjedését. Előbbi említi a közismert mochlosi és palaikastroi leleteket.⁴⁸ R. Vulpe viszont a Targu Ocna-i fedőt egy Tepe Giyan-ból származó, és i. e. 2000 körülre keltezhető analógiával vetette össze.⁴⁹ Valóban, ezzel a példánnyal időrendileg igen jól összehasonlíthatóak a Gorni Paszareli, valamint a romániai, Cucuteni B periódusba tartozó hasonlóak. A magyarországi idézett leletek azonban már nem oszthatók be egységesen egy kultúrába vagy korba. A tiszai kultúra leleteivel kísért példányokat ui. a többen feltétlenül idősebbeknek kell tekintenünk (Kenézli, Tiszalök), és megközelítőleg ugyan, de a mochlosi és a palaikastroi fedőkkel egy korba állíthatjuk őket.⁵⁰ Az elmondottak alapján két időbeli szintet lehet az állatalakos fedők használatában feltételezni: a korábbi az újabb kőkor második felében, a későbbi az azt közvetlenül követő rézkor első felében.⁵¹ Tekintettel a magyarországi rézkor új kronológiai beosztására, a zengővárkonyi és Gross-Burgstall-i fedők az utóbbiba tartozhatnak.⁵² A morva festett kerámia hasonló leletei, mivel egyelőre mind a kultúra kronológiai helyzete, mind belső időrendje kidolgozatlan, egyik csoportba sem oszthatók be. Feltételezhető, hogy részben a korábbi, az újabb kőkor végén használt fedők sorába tartoznak, részben a későbbi csoportba.

Az elmondottak alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy a tiszafüredi fedő nagy valószínűséggel abba a két korszakba, ill. annak valamelyikébe tartozhat, amelyekben, mint láttuk, ez a tárgytypus csaknem kizárólag szerepel.⁵³

A tiszafüredi lelet pontosabb keltezéséhez további segítséget a fedőtest sajátos formája szolgáltat. Ezt a csészeformát jó analógiái segítségével az említett korokon belül a magyarországi középső rézkorba,⁵⁴ a bodrogkeresztúri kultúra leletei közé oszthatjuk be. Teljesen hasonló díszített csésze ismeretes Bodrogkeresztúrról.⁵⁵ Ennek fedőként való alkalmazása is valószínű, éppen úgy, mint pl. a pusztaitvánházi hasonló példány esetében.⁵⁶ Ha ezeket a formai hasonlóságokat figyelembe vesszük, a tiszafüredi medvéábrázolást a bodrogkeresztúri kultúrába sorolhatjuk.

Ennek a korbeosztásnak nem mond ellen az analógiák időbeli helyzete sem. F. Schachermeyr a Cucuteni B periódust i. e. 2300–2200 közé keltezi, és feltételezi, hogy teljesen egyidős a bodrogkeresztúri kultúrával.⁵⁷ Sőt, H. Gaul szerint a Cucuteni B periódus még ennél is későbbi.⁵⁸ G. Childe szerint a Cucuteni II. periódus részben egyidejű a bodrogkeresztúri kultúrával és i. e. 2000–1700 közé keltezhető.⁵⁹ M. Grbić szerint a Cucuteni B periódus előttré helyezhető ez a kultúra.⁶⁰ V. Mikov a Gorni Paszareli lelőhellyel rokonságot mutató tell-ek anyagát a bulgáriai kőréz II. periódusába keltezi, és párhuzamosítja többek között Vinča II-vel, Gumelnița-val, valamint Pločnik leleteivel.⁶¹ Tehát a Gorni Paszareli lelet egyidősnek látszik a bodrogkeresztúri kultúrával.⁶² Utóbbival, mint már

⁴⁶ Böhm, J., i. m. 140., XVI. t.; Míg a neolithikum második felében és a rézkor ezt követő szakaszában ez az egyetlen ilyen eddig ismert eset, addig a későbbi korokban éppen ez lesz a gyakoribb. Ismerünk állatalakú füllel ellátott fémedényt Egyiptomból, a 19. din. korából [AJA 63 (1959) 29–45.]; Hasonló etruszk leletet közöl W. Ridgeway, The early age of Greece c. művében [(Cambridge 1931) I. 67., 37. kép], melynél a fogantyú kutyaalakú. A déli hatásokat az i. e. I. évezred folyamán is érzékelhetjük közép-európai leletekben. Ezt mutatja a muhipusztai csésze is [Arch. Ért. 10 (1890) 191–192., 140.], melynek kapcsolatai esetleg Délországban keresztül vezetnek a mediterrán területek felé, ahol ebben a korban a Panagjuristei kincs tárgyai között is megtaláljuk az ilyen elképzelésű fület.

⁴⁷ Hoffmann, J., Jungsteinzeitliche plastische Tierdarstellungen aus dem nordböhmischen Raum. Sudeta 2 (1941–42) 9., III. t. 7.

⁴⁸ Dussaud, R., Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la Mer Égée. (Paris 1914) 38., 20. kép.; Montelius, O., La Grèce préclassique. I. (Stockholm 1904) LVIII. t. 4.

⁴⁹ Vulpe, R., Figurine thériomorphe de la Cucuteni B. JPEK 12 (1938) 64., 3. 6. kép.

⁵⁰ Zervos, Chr., i. m. 146. kép. A leletet a régibb minoszi II. periódusba keltezi.

⁵¹ Kutzián, I., i. m.

⁵² Dr. B. Kutzián Ida szíves szóbeli közlésének köszönhetem annak az új, jelentős megállapításnak az ismeretét, hogy a lengyeli kultúra, legalábbis életének második szakaszában, egyidős a bodrogkeresztúri kultúrával. Vö. Banner J. – B. Kutzián I., Beiträge zur kupferzeitlichen Chronologie des Karpatenbeckens.

Antoniewicz-Festschrift (Varsó), sajtó alatt. — A bodrogkeresztúri kultúra és a Cucuteni B periódus egyidejűségéről az alábbiakban lesz szó.

⁵³ A későbbi előfordulásokra nézve vö. a 46. j.

⁵⁴ Kutzián I., i. m.

⁵⁵ Tompa F., A szalagdiszes agyagművesség kultúrája Magyarországon. AH 5–6 (Bp. 1929) 34., XXXVIII. t. 5.

⁵⁶ Hillebrand J., A pusztaitvánházi korarézkori temető. AH 4 (Bp. 1927) 38. A temetőből kielégítő számban állanak rendelkezésre az említett bodrogkeresztúri edényhez és így a tiszafüredi csészéhez hasonló fedők, ill. formák. Ilyenek a 6. kép 1–3., 8. kép 2., 14. kép 1., 4., II. t. 7–8., III. t. 2., VII. t. 1. alatt közölt leletek.

⁵⁷ Schachermeyr, F., Die ältesten Kulturen Griechenlands. (Stuttgart 1955) 30., 1. táblázat.

⁵⁸ Gaul, J. H., i. m. 233.

⁵⁹ Childe, G. V., The Dawn of European Civilisation. (London 1950) 331.

⁶⁰ Grbić, M., Preclassical pottery in the Central Balkans. AJA 61 (1957) 138.

⁶¹ Миков, В., Культура неолита, енеолита и бронзы в Болгарии. СА 1(1958) 54.

⁶² Arra gondolunk, hogy M. Garasanin [Archaeologia Yougoslavica 1 (Belgrád 1954) 2.] a vinčai kultúra késői szakaszát, ill. második felét, a vinča-pločnik periódust i. e. 2300–2000 közé keltezi. Ugyanakkor H. Gaul szerint a bulgáriai tell-kultúra i. e. 2500–1900 között élt Bulgária területén (i. m. 109.). Ennek a kissé hosszú periódusnak a második fele mindenképpen egybeesik a Cucuteni B időszakkal és a bodrogkeresztúri kultúra korával.

említettük, a lengyeli kultúra részben egyidős. Ugyanez az egyidejűség a morva-festett kerámia, és állatalakos fedői esetében is fennállhat.⁶³

c) Az elmondottak meggyőzhetnek bennünket a tiszafüredi fedő fenti keltezésének helyességéről. Ugyanakkor a tárgyalt érdekes ábrázolások fel-tűnő kulturális kapcsolatokra is fényt vetettek. Hogy az ilyen fajta fedőformák eredete hol keresendő, az egyelőre még kétséges. A tárgytipusnak Kelet- és Közép-Európában való, meglehetősen gyors és széleskörű elterjedése mögött dél felől jövő népi vagy kulturális áramlást kell keresnünk.⁶⁴

Ennek az áramlásnak a vizsgálata további bizonyíték amellet, hogy a tiszafüredi medve-ábrázolás csak az újabbkörök legvégére vagy a rézkor első felébe sorozható. A kutatók egyet-értének abban, hogy az állatalakú edényeknek, valamint az időlplasztikának Közép-Európában való megjelenése távolabbi, délkeleti területek hatását tanúsítja. J. Böhm a vörös színű edény-festés megjelenésével kapcsolja össze a zoomorf edények Csehország területén való fellépését.⁶⁵ H. Seger ebben az összefüggésben ugyancsak a

délkelet-európai-dunavidéki festett kerámia befo-lyását látja.⁶⁶ W. Dehn viszont megállapítja, hogy a vonaldíszes kerámia nyugati csoportja azért szegényebb plasztikai ábrázolásokban, mint a keleti, mert a plasztika előázsiái hazájából az alsó és középső Duna mellett terjedt el Európa belső részei felé.⁶⁷ W. Schulz szerint a vonaldíszes kerámia plasztikája Délkelet-Európa és a Földközi tenger vidékének anyagával kapcsolatos.⁶⁸

A legújabb leletanyag elemzése során O. Menghin arra az eredményre jut, hogy a csehmorva-oroszági és alsóausztriai fiatalabb vonaldíszes kerá-miában, de főleg a tűzdelt szalagdíszes kerámiá-ban⁶⁹ az állatábrázolások megjelenése délkeleti hatásokra vezethető vissza.⁷⁰ B. Novotný ugyan-csak hangsúlyozza ezt, de a morva festett kerámia plasztikáját vizsgálva, annak kialakításában a helyi hagyományok szerepét is kiemeli.⁷¹ A Kolin-i állatalakú edény analógiáit Magyarországon és a Balkánon át délkelet felé, Románián át pedig Ukrajna felé keresi, közös eredetüket pedig Elő-ázsiaiában.⁷² Ugyanakkor V. Milojčić a Vinča-kultúrára jellemző állatalakú formák kapcsolatait

⁶³ Stocký, A., La Bohème préhistorique. (Prága 1929) 82–85.; Buttler, W., Der donauländische und westische Kulturkreis der jüngeren Steinzeit. (Berlin-Leipzig 1938) 63.; Novotný, B., i. m. francia kivonat.

⁶⁴ A közép-európai állatplasztikával közvetlenül, erős formai kapcsolatot mutató, de azt korban megelőző, tehát elsődlegesnek tekinthető lelet eddig viszonylag kevés ismeretes. Ilyennek tekinthető a Teleilat Ghassul-i, legalábbis az i. e. IV. és III. évezred fordulójára keltezhető edény, peremén ülő kutyaalakokkal. [Mallon, A. – Koepfel, R. – Neuville, R., Teleilat Ghassul. I. Compte rendu des fouilles de l'Institut biblique pontifical 1929–1932. (Róma 1934) 86., 35. kép 7–8. A lelet keltezésére nézve vö. Braidwood, R. J., A Tentative Relative Chronology of Syria. Relative Chronologies in Old World Archeology, ed. R. W. Ehrlich, (Chicago 1954) 1. kép 40–41.] Ennek a leletnek meglepő analógiája ismeretes a tűzdelt szalagdíszes kerámia anyagából Csehszlovákiából. [Domečka, L., Nález nádob z mladší doby kamenne v Plotišťích. PA I (Prága 1931) 92., 25. kép.] Ez a nagy hasonlóság csak abban az esetben lenne meglepő, ha más, a plasztika területén, vagy ahhoz közelálló formában nem ismernénk párját. Az eddig felismert és jelentős egyezések említése mellett, mint pl. a thesszáliai és morvaországi, imádkozó figurát mutató festett ábrázolás, ill. edény oldalán levő dombormű [Grundmann, K., Figürliche Darstellungen in der neolithischen Keramik Nord- und Mittelgriechenlands. JDAI 68 (Berlin 1954) 30.], vagy a csésze belsejébe helyezett állatfigura megjelenése (vö. 45. j.), újabbakat is idézhetünk. Csalog József közli [Acta Arch. Hung. 9 (1958) 99., IV. t. 3a–b.] Szentese-szegvári megfigyelését, ahol a háztető csúcsán agyagból mintázott állatfej volt elhelyezve. Megjegyezzük, hogy nem említ egy teljesen hasonló rekonstrukciót, amelyet nyilván szlovákiai megfigyelések alapján készítettek. [Közli B. Novotný, Najstaršie... előzéklapján.] Ugyanakkor említi Csalog József a teljesen hasonló elképzelésű kis tordosi házmodellt. Ennek igen közeli analógiája az előázsi Beni Brag kőzskori lelőhelyén került elő. [Pérrot, J., Nouvelles découvertes en Israël. Syria 29 (Paris 1952) 295., 1. kép.; AJA 56 (1952) XXV. t. i.] Ez ugyan a tető bejárat feletti csúcsán emberfejjel díszített kis házforma, de a tordosihoz teljesen hasonló. Közeli összuáriumnak határozzák meg, és régibb közép-európai analógiáinál. A szlovákiai és magyarországi megfigyelések a nyilvánvalóan mélyen

a hitvilágban gyökerező ábrázolásmód nagy térbeli elterjedését bizonyítják. Időbeli élettartamát illetően viszont az az etruszk házalakú urna ad felvilágosítást, melynek tetején két párdúc fekszik. [Pallottino, M., The Etruscans. Pelican Books A310. (Aylesbury 1956) II. t. a.]

Hasonlóan a mediterrán és a közép-európai területek közötti erős kapcsolatokra utal az az ember, ill. állat-figura, amelyek alacsony padon ülnek és ölükben kis edénykét tartanak. [Frankfort, M. A., Studies in Early Pottery of the Near East. II. Asia, Europe and the Aegean... (London 1927) V. t. 8.; Grbič, M., A Neolithic Statuette from Bečej in Banat. Archaeologia Yougoslavica I. (Belgrád 1954) 15–18., 1–4. kép.] Az utóbbi, Bečej-en előkerült lelettel kapcsolatban tehát legújabban helytelenül hangsúlyozza M. Garašanin, hogy egyedül-álló jelenség Európa újabbkörök plasztikájában [Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien. BRGK 39 (1959) 27.], hiszen többek között a Vidra-i és Philippopol-i teljesen hasonló leleteket is a Bečej-i oldalára állíthatjuk. Sőt! Ez a forma máig is nyomon követhető a különböző korok plasztikáiban. [Fuhrmann, I., Das Tier in der Religion. (München 1922) 73., 108., 32. kép.; Frobenius, L., Kulturgeschichte Afrikas. (Frankfurt 1933) 128., CXXX. t.]

⁶⁵ Böhm, J., Příspěvky k moravské prehistorii. II. 1. Neolitiká zoomorfni nádobka z Dubňan (okr. Litovel). Časopis vlasteneckého spolku musejniho v Olomouci 43 (Olmütz 1930) 77.

⁶⁶ Seger, H., Der Widder von Jordansmühl. Alt-schlesien I (1926) 208.; Ua., Der Widder von Jordansmühl. JPEK 3 (1928) 15.

⁶⁷ Dehn, W., Tontiere aus rheinischen Vorzeit-funden. Trierer Zeitschrift 14 (1939) 6.; Garašanin, D., Die Steinidole des serbischen Neolithikums. Starinar 2 (1951) 12. — D. Garašanin szerint a Balkán területén egyes őskori kultúrák önálló plasztikai formákat is kialakíthattak.

⁶⁸ Schulz, W., Vor- und Frühgeschichte Mittel-deutschlands. (Berlin 1939) 69.

⁶⁹ Vö. 64. j.

⁷⁰ Menghin, O., i. m. 49.

⁷¹ Novotný, B., Jordanovská skupina... 171., 205.

⁷² Uo., 242.

Kisázsiban találja meg.⁷³ N. Sz. Bibikov első sorban a madáralakú edények kapcsán általában az állatalakúak eredetét a Földközi-tenger keleti medencéjében feltételezi.⁷⁴ Az eddigi megállapításokon az sem változtat lényegesen, hogy az utóbbi években a nyugati vonaldiszes kerámián belül is megszorodtak az állatalakú edények, ill. töredékeik.⁷⁵

Az elmondottak alapján aligha vitatható az a tény, hogy az állatalakú edények eredetét mindenképpen Magyarországtól délebbre eső területen kell keresni. Dél-Európában már a legkorábbi időkben, így a Sesklo-i periódusban megjelennek,⁷⁶ és az újabb kőkor második felében és a rézkorban a leggyakoribbak. Így pl. Vinčán is számos ilyen darab került elő.⁷⁷ V. Milojević szerint ezeknek egy része a Vinča-kultúra A periódusába tartozik,⁷⁸ ill. számosat találtak belőlük a vinčai telep B2—C rétegeiben. Ezekkel szinte a Gumelnița A2—B darabok egyidősek.⁷⁹ D. Garasanin azt állítja, hogy a vinčai állatalakú edények, négy lábú állatábrázolások a tell legrégibb szakaszába tartoznak.⁸⁰ J. Korosec véleménye ezzel szemben az, hogy a vinčai telep állatalakú edényei egészen különböző (feltehetően a badeni korig lenyúló) rétegekhez tartoznak.⁸¹ Ismeretes ilyen edény a Vadastra-kultúrából is, amelyet V. Christescu a lengyeli kultúrával hoz kapcsolatba és eneolithikusnak tart,⁸² míg M. Grbić a régibb vinčai kultúrával látja egyidősnek.⁸³ A tripoljei kultúra is ismeri a zoomorf edényeket. A Łuka-Vrublevec-kaja-i telepen előkerültek a kultúra régibb szakaszából származóknak lehet tartani,⁸⁴ de a Passzek szerinti B II periódusban is van hasonló lelet, amelyet a Cucuteni B korral helyez egy sorba.⁸⁵ Ugyanebbe a korba tartoznak a magában Cucuteni-ben előkerült állatalakú csészék töredékei is.⁸⁶

H. Gaul szerint a bulgáriai állatalakú edények

a tell-kultúrából származnak.⁸⁷ Ezt a kort egyidősnek tartja a korai hellaszi periódus I. és II. fokozatával, Vinča C rétegével és a Cucuteni A korral.⁸⁸ V. Mikov az említett bulgáriai lelőhelyeket, amelyeket pl. a Kodzsa-dermeni anyag is jellemez, a helyi kőrézkor II. periódusába helyezi, egy korba a Vinča kultúra II. szakaszával, valamint a Gumelnița-kultúrával.⁸⁹ F. Schachermeyr újabban inkább H. Gaul időrendjét fogadja el.⁹⁰

A fentiek megfelelően szemléltethetik azt, hogy a balkáni-délkelet-európai állatalakú edények zöme egy jól körülhatárolható és viszonylag nem hosszú időre terjedő korba, az ottani neolithikum második felére és az azt követő rézkorra keltezhető. Feltételeken azonban azt is megállapíthatjuk, hogy ezen belül valószínűleg három időbeli csoportot képviselnek. A legkorábbiba a tordosi,⁹¹ a legkorábbi vinčai, valószínűleg a Vadastra-kultúrába tartozó, valamint a korai tripoljei példányok, továbbá a bulgáriai tell-kultúra első szakaszának, a Gumelnița-kultúrának (Cucuteni A korinak tekinthető) leletei illeszthetők. A második, későbbi csoportba keltezhetőek a Cucuteni B kori, a schipenitz-i, késő-tripoljei, az abraham-i, brodzany-i, pohronsky ruskov-i edények. Ez a csoport egyidős a bodrogkeresztúri kultúrával. Egy ennél későbbi csoportot is el lehet különíteni, elsősorban a Dubnai-i edényt és J. Böhm által összeállított analógiáit.⁹² Ezeknek kora a badeni kultúra lehet. A vonaldiszes kerámia fiatalabb szakaszában és a tűzdelt szalagdiszes kerámiában előkerült állatalakú edényeket egyelőre sem a legrégibb, sem az azt követő időrendi csoportba nem lehetne megnyugtató módon beosztani. Valószínű, hogy a legkorábbi csoport végével egyidősek. A Trójában nagy számban előkerült hasonló leletek kronológiai helyzete bizonytalan, valószínűleg a második csoport leleteivel egyidejűek.⁹³

⁷³ Milojević, VI., South-eastern Elements in the Prehistoric Civilisations of Serbia. ABSA 44 (London 1949) 295.

⁷⁴ Bibikov, N. Sz., i. m. 166.

⁷⁵ Dehn, W., Ein bandkeramisches Tiergefäß von Herkeim in Ries. Germania 28 (1944–50) 3–5.; Coblenz, W., Skelettgräber von Zauschwitz Kr. Borna. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 5 (Dresden 1956) 93., 35. kép a.; Ankel, C., Zum Bruchstück eines tiergestaltigen Gefäßes aus Butzbach, Kr. Friedeberg. Germania 34 (1956) 270–271.; Toepfer, V., Ein bandkeramisches Tiergefäß aus Halle-Trotha. Ausgrabungen und Funde, Nachrichtenblatt für Vor- und Frühgeschichte 2 (Berlin 1957) 220–224.

⁷⁶ Grundmann, K., i. m. 11. — A Seskloi periódusokba tartozó ilyen leletek között eddig csak töredékek kerültek elő.

⁷⁷ Vasić, M., i. m. (1932) 62., 66–68., 111–119. kép.

⁷⁸ Milojević, VI., i. m. 272.

⁷⁹ Ua., Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südost-Europas. (Berlin 1949) 64.

⁸⁰ Garašanin, D., Jedan preistoriski sud i oblik ptičice iz Starčeva. Rad Vojvodinskih Muzeja 1 (Újvidék 1952) 65.

⁸¹ Korosec, J., Kőrös-Vinča. Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu 54 (Sarajevo 1942) 64.

⁸² Christescu, V., Les stations préhistoriques de

Vadastra. Dacia 3–4 (1927–1932) 199., 45. kép 3., 5.

⁸³ Grbić, M., i. h.

⁸⁴ Gimbutas, M., The Prehistory of Eastern Europe. I. BASPR 20 (1956) 118., 121.

⁸⁵ Пассек, Т., Периодизация Трипольских поселений. МИА 10 (1949) 102., 106–107.

⁸⁶ Schmidt, H., Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. (Berlin-Leipzig 1932) 66., XI. t. 1., 3–4.

⁸⁷ Gaul, J. H., i. m. LXII. t.

⁸⁸ Uo., 232.

⁸⁹ Mikov, V., i. m. 54.

⁹⁰ Schachermeyr, F., i. m. 30–31.

⁹¹ Roska M., A Torma Zsófia gyűjtemény. (Kolozsvár 1941) CIV. t. 5.

⁹² Böhm, J., Zoomorfní Nádobka... i. h.; Grundmann, K., i. h.; utóbbi a görögországi idevonatkozó leletanyagot három időrendi csoportra osztja, de ezek közül a legkorábbi a seskloi periódusba, a következő a Dimini-be, és a legkésőbbi a kezdődő korai bronzkorba tartozik, azaz mindhárom csoport kissé megelőzi a megfelelő közép-európai—balkánit. Ennek a ténynek az állatalakú edények eredete és elterjedése szempontjából döntő jelentősége van.

⁹³ Schliemann, H., Ilios. (Leipzig 1881) 332., 421–423., 625.; Schaeffer, C. F., Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale. (London 1948) 225., 163. kép 2.

Az állatalakú edények eredetét illetően a kutatás mindmáig nem állapodott meg abban, hogy Mezopotámia, Egyiptom, vagy esetleg Szíria tekinthető-e kiindulási területének. A közép- és délkelet-európai leletanyag mindenesetre a mezopotámiai eredet mellett tanúskodik, amennyiben általában ugyanazok az állatfajták (elsősorban a szarvasmarha, juh, kecske) jelennek meg plasztikaikban, mint az ottani ábrázolásokban.⁹⁴ Ugyanakkor Egyiptomban sokkal gyakoribbak a háziállatoknál a viziló, elefánt, krokodil, teve, sündisznó, béka, teknősbéka.⁹⁵ Az Európa legdélibb részein talált legkorábbi neolithikus állatalakú edények ebből a szempontból a mezopotámiai kapcsolatokra utalnak.⁹⁶

* * *

Főntebb hat, csaknem sértetlen és egy töredékes juhfigurát ismertettünk Erősdéről (8–14. sz.). Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a 8. sz. alatti példány. Hogy a Nemzeti Múzeumba került leletek valóban Erősdéről származnak, azt az a nagyfokú hasonlóság is bizonyítja, ami e lelet és a László Ferenc által közölt két teljesen hasonló erőrdi darab között fennáll.⁹⁷ Ezeken kívül a legközelebbi analógiák Tordosról származnak, ahol szintén került elő két igen hasonló szobrocska.⁹⁸ A Tiszapolgár melletti Csőszhalomról szórványos leletként került a Nyíregyházi Múzeumba egy ugyancsak hasonló juhfigura.⁹⁹ Ismeretes ilyen Zsákáról is.¹⁰⁰ Ennek a típusnak a rendeltetésére nézve K. Willvonseder megállapítja, hogy az erőrdi kosalakú szobornak a festett kerámia anyagából ismeretesek az analógiái, és azokat

mécseseknek lehet tartani.¹⁰¹ Az általa említett Stillfried-i és Kroměříž-i (Morvaország) állatalakot O. Menghin is mécsesnek tartja.¹⁰² Ez utóbbi formáknál az állat törzsének helyét teljesen átveszi egy lapos csészeforma, amelyhez hasonlókat a Tripolje-Cucuteni körben¹⁰³ szintén találunk. A két típus egyidejűségét a tordosi leletek között való együttes előfordulásuk bizonyítja.¹⁰⁴

Ha elfogadjuk azt a meghatározást, hogy ezek az állatszobrok mécsesként szolgáltak, akkor ez is azt bizonyítja, amit már a forma elemzése alapján is állíthatunk, hogy ti. a típus eredete a Körös-kultúra „mécses”-formájában kereshető. Csupán annyi változás történik, hogy a Körös-kultúra leleteinél¹⁰⁵ az állat hátára helyezett lapos tálcaként (az égő anyag befogadására szolgáló teret) később besüllyeszti az állat testébe. Ez a mécses biztonságosabb használatát eredményezte: nem borulhatott olyan könnyen fel. Hogy a Körös-kultúra fenti leletei mécsesként szolgáltak, azt Kutzián I. és Banner J. egyaránt megerősítik.¹⁰⁶

A Körös-kultúra magyarországi leletei között azonban egy másik típusú, háromszögletű, háromlábú, sarkain egy-egy stilizált állatfejjel díszített, szintén mécsesnek tekinthető forma is előfordul.¹⁰⁷ Ebben a formában láthatjuk az újabb kőkor következő periódusaiban oly gyakori, szögletes testű, állatfejes díszítésű mécseseinek első európai megformálását. (Mások, pl. M. Vasič, ezeket oltároknak tekintik.¹⁰⁸) J. Korošec felhívja a figyelmet arra, hogy a Körös-kultúra „oltárai”-nak Vinčán is megvannak három- vagy négy-sarkú megfelelői.¹⁰⁹ Ezek egy részének díszítése azonban a tiszai kultúra szokásos mintázatára emlékeztet.

⁹⁴ Woolley, L. C., The Royal Cemetery. Ur Excavations II. 1 (New York 1934) 389., Táblakötet 188a.; Christian, V., Altertumskunde des Zweistromlandes. II. (Leipzig 1940) CCXXXI. t. 1., CCCXXVI. t. 7.; Frankfurt, M. A., Studies in Early Pottery of the Near East. I. Mesopotamia, Syria and Egypt and their Earliest Interrelations. Royal Anthropol. Institut, Occasion. Papers 6 (London 1926) IX. t. 6.; Jordan, J., Ausgrabungen in Uruk, 1930–31. (Berlin 1932) 29., XVIII. t. a.

⁹⁵ Journal of the Egyptian Archaeology 12 (1926) 57.; Massoulard, É., Préhistoire et Protohistoire d'Égypte. (Paris 1949) XXXV. t. 6.; Vandier, J., Manuel d'Archéologie Égyptienne. I. 1 (Paris 1952) 306–309.

⁹⁶ Childe, G. V., Prehistoric Migrations in Europe. (Oslo 1950) 64., 46. kép.; Hoernes, M. – Menghin, O., Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. (Wien 1925) 369.; Caskey, J. L., Excavations at Lerna, 1954. Hesperia 24 (Princeton 1955) 47., 23d kép.; vö. Grundmann, K., i. m.

⁹⁷ László F., Dolg 1 (1910) 221., 86. kép. a.; ua.. Les types de vases peints d'Ariusd (Erősd). Dacia 1 (1924) 21–22., 3. kép 1–2.

⁹⁸ Roska M., i. m. CXLIII. t. 13., 14.; Rosetti, D. i. m. 267.

⁹⁹ Nyíregyházi Jósza András Múzeum, 56.184.53. lelt. sz.

¹⁰⁰ Kalicz Nándor szíves közlése. Vö. a fentiekhez teljesen hasonló, de sertést ábrázoló görögországi példányt. Atkinson, C., Excavations at Phylakopi in Melos. The Soc. for the Prom. of Hellenic Studies, Suppl. Paper 4 (London 1904) 204., XL. t. 31.

¹⁰¹ Willvonseder, K., i. m. 43.; Franz, L., Niederösterreichische Funde aus der Zeit der neolithischen bemalten Keramik. WPZ 10 (1923) 7., 5. kép.; Schránil, J., i. m. 54., VII. t. 11.

¹⁰² Menghin, O., i. m. 62.

¹⁰³ Schmidt, H., i. m. XI. t. 1., 3.; Childe, G. V., Schipenitz... 276., XVI. t. 1.; Majewski, K., Plastyka terrakotowa kultury ceramiki malowanej w zbiorach Lwowskich. Swiatowit 17 (1936–1937) 79., 14. kép.; Tsountas, H., Dimini kai Sesklo. (Athen 1908) XXXIII. t.

¹⁰⁴ Roska M., i. m. XCVIII. t. 10.

¹⁰⁵ Kutzián I., A Körös-kultúra. 68., XLVIII. t. 17–18.

¹⁰⁶ Uo., 65.; Banner J., Dolg 11 (1935) 117., XXI. t. 13.; Uo., Dolg 8 (1932) 22., 35–36., XXIX. t. 16.

¹⁰⁷ Kutzián I., A Körös-kultúra. XLVII. t. 19.

¹⁰⁸ Starinar 3 (1908) 106.; Gallus Sándor ezeket a leleteket oltároknak tartja. [Des mouvements vers les Balkans à la fin du néolithique. Revue internationale des études balkaniques 3 (Belgrád 1938) 520–530., 1–2., 4–5. kép.]

¹⁰⁹ Korošec, J., i. m. 64., 66.; Banner J., Dolg 8 (1932) XXX. t. 2., 5. – Valóban a Körös kultúrába tartozhatnak egyes vinčai leletek, elsősorban azok, melyeket M. Vasič a 329a–b ábrákon közöl. (Vasič, M., i. m. 1936.) VI. Milojčić szerint a Vinča kultúra A periódusában vannak állatfejjel ellátott háromlábú kis oltárok (Milojčić, Vl., i. m. 1949. 272.). M. Vasič erre vonatkozó véleményét [Dunavszka Dolina i Italija u gvozdenom doby. Starinar 13 (1938) 4–5.] nem lehet mértéktartónak ítélni.

tet,¹¹⁰ és így aligha tartozhatnak a Körös-kultúrába, ahogy nem tartozik abba az a Szeged környékén előkerült négy lábú, négy állatfejjel díszített méceses sem, mely viszont a Balkán délibb területei felé teszi lehetővé ennek a jellegzetes formának a követését.¹¹¹ Az ott előkerült és csak lényegtelen részletekben különböző szögletes, állatfejekkel díszített formák közvetlenül igazolják azt, hogy ezt a típust az őskorban méceseknek használták. Ilyenek kerültek elő a bulgáriai Jasza Tepe,¹¹² Kapitán Dimitrijevo,¹¹³ Bikovo,¹¹⁴ Okol Glava¹¹⁵ melletti, biztosan, ill. részben valószínűen kőrézkorba keltezhető rétegekből. Mivel ezek későbbi korba tartoznak, mint akár a magyarországi,¹¹⁶ akár a jugoszláviai megfelelő példányok, nem érthetünk egyet P. Detev felfogásával, aki megállapítja, hogy az ilyen típusú mécesek Bulgária területén alakultak ki a kőrézkorban.¹¹⁷ Hiszen láttuk, hogy a forma legalábbis Európa keleti részén, a Körös kultúrában, ill. az annak megfelelő korban, a korai neolithikumban jelentkezik először.¹¹⁸ Mint csaknem minden, állatfigurával díszített formának, ennek a mécesstípusnak is megvannak a mezopotámiai előzményei, így pl.

¹¹⁰ Elsősorban Vasič, M., i. m. 1936. XX. t. 41., LXXXVII. t. 332.

¹¹¹ Dehn, W., Tontiere ... 9.

¹¹² Девев, П., Селищната могила Ясатепа в Пловдив. Годишник н. Народния Музей Пловдив. 1. (София 1948) 4–5., 12. kép.

¹¹³ Уа., Селищната могила Банята при Кап. Димитриево. Годишник н. Народния Арх. Музей Пловдив 2 (София 1950) 16., 30. kép.

¹¹⁴ Уа., Селищната могила при с. Биково. Уо. (1954) 184., 64. kép.

¹¹⁵ Петковъ, Н., Могилата Околя—Главапри с. Гниляне. Годишник на Нар. Музей 5. 1926–1930. (София 1933) 133., 48. kép.

¹¹⁶ Az említett bulgáriai mécesekhez hasonlókat Tordosról is ismerünk, közöttük három- és négyszögletűeket egyaránt (Roska M., i. m. XCVIII. t. 15., CIV. t. 12.).

¹¹⁷ Vö. 112. j.

¹¹⁸ Ismerünk olyan bronzkori állatalakú edényt, hátán töleséres nyílással, amelyet szintén mécesnek lehet tartani. [Blume, E., Thrakische Keramik in der Provinz Posen. Mannus 4 (1912) 86., 61. kép.; Ber, W. J., Zabytki z cmentarzyska popielnicowego w Sierpowie w Pow. Leczyckim. Swiatowit 17 (1936–37) 139., 14. kép.] Az elmondottak alapján ítélve aligha lehet kétséges, hogy a 28. sz. alatt ismertett pilinyi, korai bronzkorinak tartható lelet teljesen hasonló elképzelésű méces lehetett, mint pl. az erősdiek is.

¹¹⁹ Oppenheim, M., Der Tell Halaf. (Leipzig 1931) 179., II. t. 4.

¹²⁰ Woolley, L. C., i. m. 282–., CII. t. a. Azt, hogy a formának a vallásos életben is volt szerepe, az említett Tell Halaf-i bazaltméces mellett, későbbi, de szerkezetében meglepően hasonló, kegyszerként felfogható lelet is bizonyíthatja [Marshall, J., Taxila. Archaeological Excavations. (Cambridge 1951) II. 596., III. CLXXXIV. t. m.].

¹²¹ Andrieșescu, I., Les fouilles de Sultana. Dacia 1 (1924) 104.; Harŭuchi, N. – Dragomir, J. T., Săpăturile de la Brăilița. Materiale 3 (Bukarest 1957) 136., 4. kép 7.; Christian, V., i. m. CCLXXXII. t. 7., CCCXXVII. t. 1.; Contenau, G., Manuel d'Archéologie Orientale IV. (Paris 1947) 2032.; Georgijev, G. – Angelov, N., i. m. (1952) 180., 169. kép 1.; Masszon, V. M., Karatepe. CA 1 (Moszkva-Leningrád 1957) 156.

Tell Halaf legrégibb rétegeiből,¹¹⁹ az Ur-i temető őskori sírjai egyikéből.¹²⁰ A méces formájában felfedezhető hasonlóság meggyőző bizonyítéka annak, hogy a Balkán délebbi területeit és Közép-Európát, elsősorban Magyarországot a neolithikum második felében és a kőrézkorban sok kapcsolat fűzi egymáshoz.

Az állatplasztikának jellemző csoportját alkotják az amulettként használt ábrázolások. Ilyen amulettet mutatunk be a 14. sz. alatt leírt leletben. (Valószínű felfüggesztésmódját l. a 7. képen.) Átfúrt és a legtöbb esetben zsinagra akasztható állatfej (önálló megfogalmazásban) a legrégibb neolithikus idők óta ismeretes és igen nagy területen megtalálható.¹²¹ Erre a célra a legkülönbözőbb állatfajták ábrázolásai szolgálhattak, s akár önállóan, akár más díszítmények közé nyakláncra felfűzve is viselhették.¹²²

* * *

Az ismertett leletek között kiemelkedő hely illeti meg a 18. sz. alatt leírt, Szihalomról származó lópárt. Ez a lelet két szempontból is fontos szá-

¹²² Míg az erősi juhfej test nélkül lett készítve, addig ismerünk fej nélkül ábrázolt állatfigurákat is. Ilyen pl. a már említett (20. j.) Ritsch-i medvealak is. Erdemes röviden megemlíteni, hogy a fej nélkül való ábrázolás más korokban is ismeretes volt. Így Butmirban későneolithikus vadkanszobor került elő, mely eredetileg is fej nélkül készült. [Fiala, F. – Hoernes, M., Die neolithische Station von Butmir. Ausgrabungen in den Jahren 1894–96. (Wien 1898) 28., V. t. 2–4.] Pločnik-ról valószínűleg hasonló ismeretes, csaknem ugyanabból a korból. [Grbič, M., Pločnik. Áneolithische Ansiedlung. (Belgrád 1929) 14., 81. kép.] Ebbe a formakörbe tartozik a rusze-i sertésfigura is, melynél a nyak elülső része befejezett, és feje eredetileg sem volt. [Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare 21 (Szófia 1957) 69. kép.] Hogy a fenti esetekben nem véletlenül állunk szemben csaknem teljesen egykorú és bizonyos fókig egymással rokon kultúrákban előkerült következetesen fej nélkül készített ábrázolásokkal, azt a romániai Vidrán előkerült későneolithikus (Rosetti, D., i. m. 67.), fejnélküli állat- és emberszobrok erősítik meg. Ha az ábrázolás ilyen módjának értelmével foglalkozunk, lehetetlen nem hivatkoznunk a Montespan barlangi (Franciaország) felsőpalaeolithikus, medvét ábrázoló fejnélküli agyagszoborra, amely H. Breuil szerint [Quatre cents siècles d'art pariétal. (Montignac é. n.) 238., 245. kép] „mágikus ceremóniák kétségtelen jeleként” maradt ránk. Sajnos, egyelőre sokkal bizonytalanabbak az említett későneolithikus leletek állattani meghatározásai, sem hogy vallásos, vagy egyéb téren játszott jelentőségükről véleményt alkothatnánk. Vö. Lambrecht, P., L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des celtes. (Brugge 1954); Kirfel, W., Die Dreiköpfige Gottheit. (Bonn 1948); Hogsbro-Ostergaard, K., En trehovedet Gud. KUML 4 (Aarhus 1954). Lehetséges, hogy palaeolithikum-beli előzményeikhez hasonló jellegűek is lehettek, és olyasfajta szokások kapcsolatosak velük, mint amilyeneket a felső palaeolithikum egyes medvekoponyái esetében megfigyelhetünk. [Vértes L., MTAK (1951) 35–.; Hauck, E., Bärenkult. Arch. Austr. 22 (Wien 1957) 67–.; Findeisen, H., Das Tier als Gott, Dämon und Ahne. (Stuttgart 1956), további irodalom felsorolásával; Maringer, J., Vorgeschichtliche Religion. Religionen im steinzeitlichen Europa. (Zürich-Köln 1956) 142–.]

munkra. Egyrészt amiatt, mivel az őskorból fennmaradt kevés plasztikus munkaábrázolás egyik igen szép példája,¹²³ másrészt mert a ló általában ritka az őskori plasztika maradványai között. Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy a két ló hátán levő csésze a mindennapi életben használatos kosarat utánoz, akkor egy sajátos szállítási mód megjelenítésével állunk itt szemben. (A fentebbi leletekben azonban láttuk, hogy az állatszobor hátára helyezett csésze nem minden esetben jelenthet kosarat, tehát szállítási mód ábrázolását.) Ebben az esetben fonott kosárra kell gondolnunk, mert ilyen nagyságú agyagedény súlya és törekenysége miatt szóba sem jöhet. A feltételezett fonott kosarat azonban agyaggal kitapasztathatták. Egy ilyen méretű kosarat feltétlenül rögzíteni kellett az állatok hátához, sőt valószínű, hogy fából készült tartólécekkel is igyekeztek a kosár elhelyezését ésállítását biztosítani.

Hogy ilyen szállítási mód az őskor ily korai szakaszában valóban volt-e, azt megfelelő analógiák bizonyíthatják. Ennek a munkafolyamatnak az ábrázolására a közép-európai közel egykorú vagy általában őskori, közölt leletek között még nem sikerült rábukkanni. Csúpan a párosan egymásmellé fogott állatok ábrázolása ismeretes, ilyeneket már az újabb kőkori leletek között is találhatunk. Ezek közül a legismertebb a Koszilovec-ben (Lemberg körzete) a tripoljei kultúra leleteivel együtt előkerült kétfejű, edénynek kiképzett bikatest.¹²⁴ V. P. Kravec (K. Hadacek nyomán) azon a véleményen van, hogy ez a jelenet két ökör, ill. bika igába fogásának, azaz húzóerejének szkematikus kifejezése. A kosziloveci és a szihalmi leletek közös vonása, hogy mindkettőnél összesen négy lába van a két állatnak. Ezzel nyilvánvalóan az ábrázolás művészi könnyedségét igyekeztek biztosítani. A kosziloveci lelethez hasonló a morvaországi Kroměříž-i állatalakú edény is.¹²⁵

A szihalmi lelet értékét éppen az növeli nagyobbra, hogy nemcsak az említett, hanem a többi, őskori, páros állattal ábrázolt munkafolyamat esetében is csaknem mindig szarvasmarha és nem ló szerepel. (Eltekintve az elsősorban a vaskorban gyakori harcikoesiábrázolásoktól.) Ilyen pl. a Krężnica Jara-ban (Lublin körzete)

előkerült,¹²⁶ igával összefogott bikapár agyaszobrocskája. Hasonló, de rézből készült a Bytyn-i lelet, mely azonban már a korai bronzkor elejére tehető.¹²⁷ A déli, ciprusi hasonló leletek közel ebbe a korba keltezhetők. Így a Vounous-Bellapais-ban előkerült egész jelenetet és a hozzátartozó két szántó szarvasmarhapárt ábrázoló a helyi bronzkor III. periódusába, i. e. 2300–2100 közé helyezhető.¹²⁸

A felsorolt ábrázolások segítségével eddig a szihalmi leletnek csak egyik jellegét igyekeztünk kellő megvilágításba helyezni: a párosan egymásmellé fogott állatoknak a földmunkában, a földművelésben játszott szerepét. Láthatjuk, hogy a bronzkort megelőző időben, vagy magában a bronzkorban már jelentékeny számban vannak ilyen emlékek, azonban sohasem ló, hanem mindig szarvasmarha az ábrázolás tárgya. Felvetődik a kérdés, hogy vajon ez a kor ismerte-e egyáltalán az állat hátára szerelt kosárban való szállítási módját.¹²⁹ Ilyenre utaló lelet a szihalmihoz hasonló formában egyelőre egyáltalán nem ismeretes. Csúpan magános lovakat, gyakrabban szamarakat találunk megmintázva, hátukon egy, vagy oldalukon egy-egy kosárral. Ezeket is mind a későbbi korokból. Az egyik legkorábbi ilyen ábrázolás Ciprusról ismeretes. A régibb vaskorból való számár szobra ez, hátán két cserépedénnyel.¹³⁰ Az i. e. VI. századtól kezdve elsősorban a klasszikus Görögországból, de a szigetvilágból is ismeretesek hasonló, kosárral stb. ábrázolt magános öszvérek, ill. szamarak.¹³¹ De előfordul lófigura is, melynek hátán kétoldalt vetett bőrtarisznyában egy-egy bárány van.¹³² Kosár szállítására az antik világban elsősorban a tevét használták,¹³³ de ló is előfordul hátán kosárral megformálva.¹³⁴ Az ilyen analógiák azonban nem igen vethetők össze a szihalmi lelettel, mivel egyrészt nagy közöttük a különbség, másrészt az előbbieket általában bort vagy olajat szállító magános állatokat mutatnak.¹³⁵ Ez a megfejtés a szihalmi lelet esetében szóba sem jöhet. Ennek értelmezéséhez megfelelő analógiául kínálkoznak az olaszországi mai hegyvidéki szállítási módok, ahol ismeretes az állat hátára (mindig magános állatéra) szerelt és ott szállított kosár. Számunkra különösen az fontos, hogy találunk ezek között olyan kosarat is, amely széna, szalma,

¹²³ Az ábrázolásnak lehetett vallásos jellege és célja. (64. j.)

¹²⁴ Кравец, В. П., Глиняные модельки саночек и челна. КС 39 (1951) 127–131.

¹²⁵ Schráníl, J., i. m. 54., VII. t. 11.

¹²⁶ Šturms, E., i. m. 23., 1. kép 1.

¹²⁷ Kühn, H., Bronzezeitliche Tierskulpturen. JPEK 14 (1941–42) 261–262., XCVI. t. 1–1a.

¹²⁸ Dikaios, P., The Excavations at Vounous-Bellapais in Cyprus, 1931–32. Archeologia 88 (London 1940) 127., IX. t. a–b., X. t. a., 172.

¹²⁹ Az ilyen szállítási mód, jellege miatt olyan területre korlátozódhatott, ahol a korai bronzkorban a már szélteben elterjedt koesi segítségével nem lehetett közlekedni, tehát elsősorban a hegyes vidékeken, vagy sáros, ingoványos területeken.

¹³⁰ Bossert, H., Altsyrien. (Tübingen 1951) 127. kép.

A lelet az i. e. 1100–750 közötti időből származik.

¹³¹ Higgins, R. A., Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum. I. (Greek: 730–330. B. C., London 1954) 75., 253., 263., XXXI. t. 170., CXXXIII. t. 931., CXXXVI. t. 967–969.; Rostovtzeff, M., Die hellenistische Welt. Gesellschaft und Wirtschaft. (Bremen 1955) LIX. t. 6.

¹³² Mollard-Besques, S., Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite grecs et romains. I. Époques préhellénique, géométrique, archaïque et classique. I. (Paris 1954) XX. t. B., 162.

¹³³ Schauenburg, K., Die Cameliden im Altertum. BJ 155–156 (1956) 66.

¹³⁴ Lejard, A., Le cheval dans l'art. (Paris 1942) XXIX. t.

¹³⁵ Schauenburg, K., i. h.

fűvek és levelek hordására szolgál.¹³⁶ Ezeknek ismeretében elvethetjük azt az esetleg felmerülő gondolatot, hogy a szihalmi figura olyan lópárt ábrázol, amely annak idején a hátán levő kosárban földet szállított. A megfelelő méretarányú kosár földdel megrakva ui. olyan súlyos lenne, hogy annak szállítása, és elsősorban leemelése vagy kiürítése komoly nehézséget okozott volna, sőt kivihetetlen volt. Azt tartjuk valószínűnek, hogy a szihalmi lelet feltételezett előképéül szolgáló állatpárt széna, szalma szállítására használhatták fel. A jelenet megmintázása, a kis szobrocska elkészítésének hátterében egyaránt kereshetünk a mindennapi vagy a vallásos életben gyökerező indítékot, és ennek alapján magát az ábrázolást akár gyermekjátéknak, akár a kultusz tárgyának is tarthatjuk.

Feltűnő, hogy az ilyen szállítási módnak a lényege mindenképpen vagy hegyvidékre, vagy nehezen járható területen való használatra utal. (Emellett az is látható, hogy elterjedése mind az őskorban, mind később és jelenleg is csaknem kivétel nélkül a Földközi Tenger vidékére, ill. a mediterrán területekre korlátozódik.^{136a} Szihalom sík vidéken fekszik. Ugyanakkor az a hegyvidék, amely széna, valamint az építkezésekhez nélkülözhetetlen faanyag beszerzése szempontjából igen fontos, elérhető közelségben van. A széna behordását a korai bronzkorban már kialakult és éppen az állatplasztika nagyarányú fellépésével is bizonyítható erős állattartás is indokolja.¹³⁷ A házak befedéséhez is nagy mennyiségű szalmára, kisebb gallyakra és levelekre volt szükség. A vastagabb faanyag, továbbá esetleg a föld behordását, ill. szállítását, részben a fenti módon, az magyarázná meg, hogy már a korai bronzkorban megindul ezen a területen a földvárak építése, és ez sokszor óriási földtömeg megmozgatását tette szükségessé.

Ha fenti feltevésünk helytálló, akkor eléggé meglepő a lópár ábrázolása, mivel a két ló egymás mellé fogásával éppen azt a célt volt nehéz elérni, hogy komoly terhet hegyi, meredek, vagy bármilyen más okból nehezen járható, keskeny úton szállíthassanak. Emiatt inkább a lópárnak az Alföld sík területén való eredményes használatára gondolhatunk, ahol az egymás mellé fogott két állat számára szélesebb utak állhattak rendelkezésre. Ilyen alkalmazásuk a gyakran mocsaras vagy ingoványos területeken is elképzelhető.

A szihalmi ábrázolás azt is bizonyítja, hogy a lovat már a bronzkor elején igen magas fokon domesztikálták. Az ilyen módon való alkalmazás ui. sokkal nagyobb fokú háziasítást követel meg, mint akár kocsiba, harcikoszi elé, vagy ekébe való fogása. A két állat hajtása, irányítása úgy történhetett, mint ahogy ma a kocsiból kifogott, de felszerszámozott, egymasmellé fogott két lovat pl. a kovácshoz hajtják: a két állat között levő gyeplő segítségével. Egy ilyen jelenetnek vagy hasonlónak az ábrázolását csak a hatvani kultúra állatplasztikát rendkívül kedvelő és azt igen nagy számban készítő környezetében tudjuk megérteni.

Az önálló lóplasztika a bronzkori leletek között nem gyakori. Az itt ismertetett anyagban csak egy szihalmi töredék (19. sz.), valamint egy Tibold-daróc-Bérecútról származó (XXVI. t. 2.) nagyobb szobrocska képviseli. A 45. sz. alatt közölt, plasztikus, edényre illesztett lófej korát illetően az előfordulás körülményei ismeretének teljes hiánya miatt nem tudunk állást foglalni: itt is csak azért foglalkozunk vele és kísérő leleteivel, mert edény oldalára alkalmazott lófejet ebben a formában sem a környező területek újabbkorából és rézkorából, sem bronzkori leletei között nem ismerünk, és így a fenti leletet igen ritka példánynak kell tartanunk.

A korai bronzkori telepeken oly gyakori kutyafigura a nagy állattartással függhet össze. Szepepe igen jelentős lehetett. Ez magyarázza meg a 20. sz. Szihalmon előkerült figura különös megformálását is. A szokatlan helyzetben való ábrázolás a kutyanak, mint az első háziasított állatnak és az ember elsőszámú segítőtársának nagyfokú megszelídítését szemlélteti. Ugyancsak kutyafigurákat mutatunk be a 4., 31–37. sz. leletekben, valamint a tiszalúci¹³⁸ és tibolddaróci¹³⁹ szobrocskákban. A hatvani Strázsahegyen előkerült állatábrázolások nagyrésze szintén kutyafigura.¹⁴⁰

A felsorolt leleteket korai bronzkoriaknak tartjuk. A kísérő leletek alapján bizonyítottan vehetjük, hogy a szihalmi, tiszalúci,¹⁴¹ (madár ábrázolás: XXVI. t. 7., juhfigura XXVI. t. 10. v. ő. fent!) és a tibolddaróci (szarvasmarha: XXVI. t. 15., ló: XXVI. t. 2., sertés XXVI. t. 6.)¹⁴² szobrocskák a hatvani kultúra emlékei. Valószínű, hogy a Pilinyben előkerültek is ebbe a kultúrába tartoznak,¹⁴³ a Hatvan-Strázsahegyi és vámosgyörki¹⁴⁴ hasonlókkal együtt. Ugyanide sorolhatjuk az

¹³⁶ Scheuermeier, P., *Bauerwerk in Italien*. (Bern 1956) 358., 172–174. kép 119.

^{136a} A mai szállítási módok között is elsősorban meleg égövi területekről ismeretes ez a módszer, [Sawyer, A. A., *Animal Sculpture in Precolumbian Art*. The Art Institute of Chicago. (Chicago 1957) 28.], hasonlóképpen a közel-múltban is.

¹³⁷ Banner J., *Arch. Ért.* 82 (1955) 148.; *Tompa, F.*, *BRGK* 22 (1934–35) 85., 92., 93.; *Acta Arch. Hung.* 2 (1952) 28. Az elmondottak alapján feltételezhető, hogy a nagy bronzkori telepeken ólaknak szolgáló építmények is voltak. *Vö. Tompa F.*, *Arch. Ért.* 48 (1935) 22.

¹³⁸ A tiszalúci leleteket Kalicz Nándor szívességéből közlöm.

¹³⁹ Miskolci Herman Ottó Múzeum, lelt. sz. 53.456.62 és 67., ill. 65.

¹⁴⁰ *Tompa F.*, i. m. 32., 24. kép 8–14.

¹⁴¹ A hatvani kultúra egyes területeken a korai bronzkorra keltezhető. Kalicz Nándor szíves közlése.

¹⁴² Miskolci Herman Ottó Múzeum, lelt. sz. 53.456.61. 63–64., 53.477.1.; *Vö.* 139. j.

¹⁴³ Mozsolics Amália szíves szóbeli közlése. Banner János felveti annak a lehetőségét is, hogy a pilinyi leletek a péceli kultúrába tartozhatnak. [Die Péceli Kultur. *AH* 35 (Bp. 1956) 170.]

¹⁴⁴ Kalicz Nándor szíves szóbeli közlése.

egyéb magyarországi lelőhelyeken, pl. Prügyön, Patvarcon, sőt a tiszaporoszlói Ráboldy-pusztán előkerült ábrázolások is.¹⁴⁵

Mivel a hatvani kultúra leletei között ilyen gyakori az állatplasztika, viszont a hazai bronzkor többi kultúrájából kevésbé ismert, felvetődik a kérdés, honnan került ebbe a kultúrába? Hasonló ábrázolásokat már a péceli kultúra is ismer.¹⁴⁶ A hazai bronzkort közvetlenül megelőző péceli kultúra¹⁴⁷ adhatott indítékot a hatvani művelődésnek a plasztika kialakítására és alkalmazására. Szóba jöhet az erdélyi Schneckenberg kultúra hatása is, mivel közötte és a kelet-magyarországi korai bronzkori leletanyag között egyébként is látszanak kapcsolatok.¹⁴⁸ Felvetődik még egy harmadik lehetőség is. A vučedol-zóki kultúrával közismerten kapcsolatban álló Mondsee leletei között sok állatábrázolás fordul elő.¹⁴⁹ Ezeknek előzményeit a svájci cölöpépítmények leletei között is megtalálták.¹⁵⁰ Ugyanakkor a zóki kultúra közvetlen hatásának kell tartanunk a Szamosújvár-Petris-i „őstelep” leletanyagában megtalálható, a zóki kultúra leleteire emlékeztető formákat, melyek kis állatszobrocskákkal együtt kerültek elő.¹⁵¹

A fenti, három irányból is kereshető hatás

szempontjából elsősorban a vučedol-zóki kultúrának a fenti irányban vázolt, legalábbis közvetítő jellegű szerepét kell számba vennünk.

A kis állatfigurák rendeltetésének a vizsgálataival behatódobban nem óhajtunk foglalkozni. Mindenesetre sajátos szerepük lehetett, mert a leggyakrabban egy-egy kultúra leletei között fordulnak elő igen sűrűn, és a magyarországi bronzkori leletanyagot véve figyelembe, a hatvani kultúrán kívül a többi kultúra nagyrésztében teljesen ismeretlenek mindezideig. Az eddig feltételezett többféle magyarázat közül, ill. azokon túlmenően rendeltetésükre nézve valószínű, hogy hasonló szerepük is lehetett, mint az ókorból ismeretes, állatformákra süttött kis kalácsoknak, amelyeket különböző isteneknek a valóságos élő állatok feláldozása helyett ajánlottak fel.¹⁵² Ilyesfajta szokások a jelen¹⁵³ és a közelmúlt¹⁵⁴ vallásos életében is megfigyelhetők. Az ókori pótáldozat oka különböző lehetett, így elsősorban szegénység vagy egyes állatok megölésének a tilalma is,¹⁵⁵ szerepet játszhattak ugyanezek a tényezők az óskori kis állatszobrocskák készítésében és használatában is.

Makkay János

¹⁴⁵ Bóna István legalább 18 olyan lelőhelyet ismer ahol a hatvani kultúra leleteivel együtt állatplasztika is került elő. Szíves szóbeli közlése.

¹⁴⁶ Banner J., i. m. 170., LXVIII. t. 3–6.

¹⁴⁷ Kutzián, I., Ausgrabungen... i. h.

¹⁴⁸ Prox, A., Die Schneckenbergkultur. (Kronstadt 1941) 24–25., 42., 59., XI. t. 1–8., 10.; Schroller, H., Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens. (Berlin 1932) LIII. t. 14., 16–17., 20. Az itt közölt egyik kutyafigura erősen emlékeztet a szihalmi „szolgáló kutya” ismeretett ábrázolására.

¹⁴⁹ Franz, L. – Weninger, J., Die Funde aus den prähistorischen Pfahlbauten am Mondsee. Materialien zur Urgeschichte Österreichs 3 (1927) 53., XXII. t. 1, 3–4, 6–8.; Much, M., Dritter Bericht über die Pfahlbauforschungen im Mondsee. MAG 6 (1876) 183–184., IV. t. 15., 17., 20–21.

¹⁵⁰ Tschumi, O. – Küenzi, W., Jungsteinzeitliche Idolplastik in einem Schweizer Pfahlbau. JSGU 35 (1944) 127–130., 39–40. kép.; Ua., Der Pfahlbau von Seeburg-Burgaschi-West. Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums in Bern. 26 (1947) 70.

¹⁵¹ Orosz E., Arch. Ért. 21 (1901) 226., 14–15. kép., 157–158, 160., 116. kép a–d.

¹⁵² Ziehen, L., Opfer. PW XVIII/1 (1942) 590.

¹⁵³ Snodin, M. R., Yuletide in Sweden. The Geographical Magazine. (New York 1958) 399.

¹⁵⁴ Arch. Ért. R. f. 3 (1870) 169.

¹⁵⁵ Stengel, P., Die griechischen Kultusaltertümer. (München 1920) 99–100. Részletesen tárgyalja ezt a nyilván szerteágazó kérdést W. D. H. Roose Votive Offerings c. műve (66.–), amely azonban számomra hozzáférhetetlen maradt.

ДАННЫЕ К ЮЖНЫМ СВЯЗЯМ НАШЕЙ ЖИВОТНОЙ ПЛАСТИКИ

Резюме

Автор знакомит с частью изображений различных животных первобытной эпохи, хранящихся в венгерских музеях. Среди них выделяется по значению крышка из Тисафюрета, украшенная головой медведя. Автор датирует ее с помощью сосудов в форме медведя, крышек, украшенных звериными фигурами и вообще с помощью сосудов, изображающих животных, которые составляют самые близкие аналогии, а именно, временем венгерского медного века, периодом бодрогкерестурской культуры. В то же время автор касается некоторых вопросов о сосудах, изображающих животных, в первую очередь, с точки зрения их происхождения.

Затем исследуется тот тип светильников второй половины новокаменного века, который представляет собой животное тело с углублением посередине спины. Самое раннее появление этой формы в Европе имеет место среди находок керешской культуры. В подобном или дальше развитом варианте они широко распространяются в конце нового каменного века и начале медного века, главным образом, на территории Балкан. Известны

также трех- или четырехногие светильники с телом прямоугольной формы, где по углам расположены животные головы.

В следующей части рассматривается две интересные находки раннего бронзового века. Одной из них является фигура собаки, которая подчеркивает большую степень укрощения этого животного уже в первобытное время в виде так наз. «служебной собаки». Другая находка — маленькая статуэтка пары лошадей с круглой чашей на спине. Это, по всей вероятности, является изображением способа перевозки того времени, когда маленькая чаша изображает в действительности плетеную корзину. Хотя аналогий из первобытной эпохи к ней неизвестно, доказательства, почерпнутые из античного мира и, в первую очередь, из этнографического материала делают правдоподобным то мнение, что таким методом перевозок могли пользоваться на труднопроходимых местностях (горных или болотистых) для переправки, главным образом, сена, листьев и небольших веток.

Я. Маккаи

DATA ILLUSTRATING THE SOUTHERN CONNECTIONS OF PREHISTORICAL ANIMAL PLASTIC ART IN HUNGARY

Summary

The author gives a survey of the finds representing animal plastics of several periods, preserved in the Hungarian Museums. Then he investigates the age and cultural connections of a lid decorated by a bear's head unearthed at Tiszafüred. In the course of his investigation he treats the following subjects: *a*) the bear-shaped prehistoric ware and other specimens representing a bear, *b*) similar lids decorated by animal figures, and *c*) generally the extension of animal-shaped ware in space and time.

a) The majority of bear-shaped ware, and also of other bear figures is derived from the end of the Neolithic Age, or the very beginning of the Copper Age. Such are the nearest analogies of the Tiszafüred find, those unearthed at Abraham in Slovakia and Schipenitz in Bucovina, or the bear figures resembling statues, known principally from Northern and Eastern Europe.⁹⁻²⁵

b) If we take the Tiszafüred find for a lid, we find its analogies embellished by similar animal figures in a more or less similar form generally to the south of Hungary, in Roumania, Bulgaria and the Island of Crete. In areas situated north of us it is only known in cultures having a southern origin, *i. e.* in the Lengyel culture and first of all in the painted Moravian pottery. Only a part of the analogies²⁶⁻³¹ is similar to the Tiszafüred find in form and structure, the rest³³⁻⁴⁹ is only related in conception, as a conic cover is most frequently decorated by an animal-shaped handle, being a full figure of a beast itself. The southern analogies⁴⁸⁻⁴⁹ and the Hungarian finds are dated more exactly than the others; as regards their connections with the single cultures they may be divided into two chronological groups. The earlier group represents the period covered by the Tisza culture in Hungary;⁵⁰ the specimens of Kenézlő,³⁶ Tiszalök,³⁷ and also those unearthed on Crete may be allotted to this one. The second group may be dated to the age covered by the existence of the Cucuteni B period; the similar finds of Roumania and Bulgaria,⁵⁷⁻⁶² those of the Lengyel culture,⁵² and possibly a part of the lids of Moravian painted pottery bearing animal figures,⁶³ belong to this group. As the cup of the Tiszafüred lid shows a form characteristic of the Bodrogkeresztúr culture,⁵⁴⁻⁵⁶ we may place it in the later group of lid types and in the Bodrogkeresztúr culture at the same time.⁵⁷⁻⁶³ Nor is this statement contradicted by the chronological situation of the Bodrogkeresztúr culture and the Cucuteni B period. On the evidence of the wide extension of this lid type we may suppose a quick cultural or ethnical penetration from the South.⁶⁴ Such reasons may also account for the analogies noticed in other archaeological material of the Eastern Mediterranean and Central Europe, especially prominent in plastics, dated to the end of the Neolithic and to the Copper Age.⁶⁴ Such are the figures of animals seated on the brim of a vessel, the head of an animal or of a man applied to the entrance edge of the house roof or of the house-shaped model, further the small animal or human figures holding a vessel in their laps.⁶⁴ Several of these forms are occurring in the plastic art of various peoples almost up to this day.

c) Animal-shaped ware is a frequent find also at the end of the Neolithic and at the beginning of the Copper Age. This is another proof of our correct dating of the Tiszafüred lid. The animal-shaped vessels themselves show the most intensive connections with the southern areas;⁶⁵⁻⁷⁵ the earliest finds of this sort in Yugoslavia, Bulgaria, or even in Greece⁷⁶⁻⁹⁰ are younger than those of Mesopotamia and Egypt.⁹⁴⁻⁹⁶ The racial composition of the animals represented bears out the conclusion that the European animal-shaped ware was manufactured under Mesopotamian influence, as the races chosen for objects in both areas are identical

(principally cattle, goat, sheep), whereas in Egypt the large majority of the statues and vessels is modelled after exotic animals.

Restricting our survey to the finds of the Neolithic and Copper Ages, we may divide the animal-shaped ware unearthed in Central and South-Eastern Europe into three chronological groups. As the archaeological material of the Körös culture presents only bird-shaped vessels so far, the earliest specimens are those produced in the first phase of the Vinča culture and during the existence of the Cucuteni A period. (Supposing that a part of the animal-shaped ware unearthed from the Vinča settlement belonged to the Körös culture, we naturally ought to date these at an earlier phase than the first group.) The animal-shaped vessels found at Vinča, or at least a part of them, those of Tordos,⁹¹ the products of the early Tripolye period,⁸⁴ the similar finds of the Vadastra culture⁸³ and of the first period of the Gumelnița culture⁷⁹ may be attributed to this group, covering the early Vinča culture and the Cucuteni A period. The animal-shaped vessels known from the younger phase of linear pattern pottery and stroke-ornamented pottery (Stichbandkeramik), unearthed mainly at German and Czechoslovak sites, becoming ever more common lately,⁷⁵ or at least a part of them may be dated possibly to the end of this phase. However, a final solution of this question is not yet possible, as neither the inner chronology of both cultures mentioned here, nor their chronological relations to those situated south-eastwards from them are known adequately. The second, younger group coincides with the Cucuteni B period in time, comprising the fragments unearthed at Cucuteni itself,⁸⁶ together with the vessels of Schipenitz,¹⁵⁻¹⁸ late Tripolye,⁸⁵ Abraham,⁹⁻¹¹ Brodzany,¹⁹ and Prohronsky Ruskov.¹¹ This group is, generally speaking, contemporary with the Bodrogkeresztúr culture. An even later group may be also distinguished, comprising the vessel from Dubnan and its analogies, datable to the period of the Baden culture.⁹²

In the following the author deals with the statues modelled after sheep, brought into the Hungarian National Museum from Erőd. One of these has a hollow body. Almost exactly the same forms are known equally from Erőd,⁹⁷ Tordos and Vidra,⁹⁸ Tiszapolgár,⁹⁹ and Zsáka;¹⁰⁰ their age is also almost identical, *i. e.* the second half of the Neolithic Age. More remote analogies were unearthed at Stillfried and Kroměříž. All of them may be identified with lamps or lucernae of their time.¹⁰¹⁻¹⁰²

The Hungarian finds of the Körös culture contain also objects decorated by animal heads in various ways, having the rôle of lamps.¹⁰⁵⁻¹⁰⁶ We may regard them as antecedents of the types mentioned before.

A lucerna-form having an angular body, standing on legs, decorated by animal heads at the corners, is also familiar in the archaeological material of the Körös culture.¹⁰⁷⁻¹⁰⁸ This form may be regarded as the European precursor of the later angular lucernae, occurring *e. g.* in the Vinča culture,¹¹⁰ in Hungary,¹¹¹ or at several sites of the Bulgarian Chalcolithic Age.¹¹²⁻¹¹⁵ But its preparatory rôle is confined to Europe alone, as the direct antecedents of the Körös culture were found in Mesopotamia,¹¹⁹⁻¹²⁰ where they have served the purpose of religious observances. Therefore we may suppose that the similar lucernae of the Körös culture have also served the religious cult, at least in part.¹⁰⁶

One of the Erőd sheep heads deserves to be mentioned especially, as it is a self-standing simile of a head. And as it is pierced, it must be identified with a suspended amulet, worn probably round the neck. A large area provides analogies to this one, beginning with the earliest Neolithic Age in time.¹²¹⁻¹²²

The author gives a short survey of animal statues manufactured intentionally without heads, known from the second half of the Neolithic Age, from dates and cultures quite close to each other,¹²² as well as from the time of the Celts.²⁰ As they comprise also a figure of a bear, a comparison with an Upper Palaeolithic bear statue in clay, modelled without a head, and unearthed in France, is entirely justified.

A pair of horses dated to the Early Bronze Age, found at Szihalom, has an outstanding importance among the finds surveyed here. It has no parallel in the prehistoric material of the surrounding areas, presenting exclusively the figures of a pair of cattle so far.¹²⁴⁻¹²⁸ Let us suppose that we are witnessing the imitation of a way of transport observed in everyday practice, *i. e.* two horses harnessed in a pair, with a round woven basket on their backs; in this case we may recall somewhat similar figures, especially from the archaeological material of Ancient Greece and the Archipelago, or even earlier ones from the Iron Age of Cyprus.¹³⁰⁻¹³⁵ But these are all representing single animals, with a leather satchel or a basket on their backs. They were used for the transport of wine and oil. Among the popular ways of transport the use of the single horse, carrying hay or straw on its back especially on mountain tracks, is known even in our day.¹³⁶ We may suppose that such a process of labour was the model of the find at Szihalom.

It must be remarked finally that a small clay statue of an animal¹³⁸⁻¹⁴⁵ occurs almost exclusively in the Hatvan culture, belonging to the early Bronze Age,¹⁴¹ if we consider the archaeological material of the Bronze Age in Hungary. Several hypotheses are at hand if we want to find the influencing factor, giving rise to the production of such. Clay statuettes of animals were equally known in the Baden culture,¹⁴⁶ the Schneckenberg culture in Transylvania,¹⁴⁸ and the Zók-Vučedol culture or others being in connection with it.¹⁴⁹⁻¹⁵¹ Among these we regard the influence of the Zók-Vučedol culture as the most probable. The finds of the Hatvan culture present most frequently the figure of a dog; most interesting of these is a statuette, lacking the lower extremities, standing on a disk-bottomring, stretching its forelegs, producing the impression of the generally known "begging" dog. A similar one came to light probably among the finds of the Schneckenberg culture.¹⁴⁸

Through the investigation as to the purpose of the numerous statuettes of animals we are led to the supposition that they were probably destined to fulfil the rôle of a substitute sacrifice; this may be supported by numerous proofs taken from the ancient world,^{152, 155} and from the religious practice of recent history,¹⁵⁴ nay of the present day.¹⁵³

J. Makkay

MIKOR KERÜLT A COHORS I MILLIARIA HEMESENORUM INTERCISÁBA?

Intercisa hatalmas leletanyagának közzététele és értékelése lehetőséget adott arra, hogy a fontos tábor és a benne állomásozó alakulatok történetét az eddiginél megalapozottabban és részletesebben össze lehessen foglalni.¹ A monográfia megjelenése azonban nem zárta le az Intercisa-kutatásokat, ellenkezőleg, határozottan új lendületet adott a további vizsgálatoknak, amelyek a monográfia adatainak helyesbítése² mellett egyes feliratok új értelmezésével³ társadalmi és történeti megfigyelésekkel⁴ egészítették ki az Intercisa I—II. kötetekben összegezett ismereteinket. Ezek közé a kiegészítések közé tartozik a tábor-történetnek az a módosítása, amely szerint a *cohors I Alpinorum equitata*, Intercisa helyőrsége a II. század közepén, nem pusztult el a nagy markomann-szarmata háborúkban. A monográfiáról megjelent bírálat és a cohors fennmaradását vitató tanulmányok azonban nem mentek tovább ennél a helyesbítésnél és Intercisa történetét a továbbiakban is Barkóczi L. összefoglalása alapján tárgyalták.⁵ Holott aligha lehet kétséges, hogy a megmaradt szűkszavú történeti adatok egészen más kiegészítéseket kívánnak, más feltételezéseket engednek meg, ha a *cohors I Alpinorum equitata* a szarmaták áldozatául esett, azaz a tábor évekre gazdátlanra vált és egészen másokat, ha ez a katasztrófa nem következett el.

A korábbi kutatás abból indult ki, hogy a *cohors I Alpinorum equitata* a 167-ben kiadott óbudai diplomán már nem szerepelt⁶ és lussoniumi feliratát 161-re datálva⁷, későbbi emléke nem is maradt, a század utolsó évtizedeiben pedig a *cohors I ∞ Hemesenorum* hagyatékát ismerjük Intercisából. Kézenfekvőnek látszott a feltevés, hogy az alpin cohors 169—171 között, amikor a szarmaták a táborot feldúlták,⁸ felmorzsolódott. A tábor védelmét egy ideig a cohors maradványai látták el más csapatok vexillatioival — ezek között

elsősorban a *cohors III Batavorum*ra gondolhatunk, amelynek ebből az időből származó feliratos emlékei vannak Intercisából⁹ —, míg 176-ban, Avidius Cassius leverése után a keletről visszatérő Marcus Aurelius-szal Intercisába nem jött a *cohors I ∞ Hemesenorum*.¹⁰

A *cohors I Alpinorum equitata* azonban lussoniumi oltárának újabb datálása szerint¹¹ 202-ben a kömlődi táborot tartotta megszállva. Következésképpen nem pusztult el a szarmaták elleni küzdelemben. A két segédesapat tehát a II. század utolsó harmadában szabályosan váltotta egymást Intercisában, a limesen ekkor végrehajtott átszervezés keretében.¹² A történeti tények ilyen értelmezése szükségessé teszi a *cohors I ∞ Hemesenorum* Pannóniába érkezése időpontjának felülvizsgálását. Amennyire valószínűnek látszott ugyanis a 176-os évhez kötés az alpin cohors elpusztulásának feltételezésével, annyira kétségesnek kell tartanunk a front ilyen természetű átszervezését a háborús időszak folyamán. Erre értelemszerűen csak a háború végleges lezárása után, tehát már Commodus egyeduralkodója idején kerülhetett sor.

Ennek a történeti feltevésnek az intercisai leletanyag vizsgálata sem mond ellent. Aligha tekinthető véletlennek, hogy a cohorshoz fűzhető (azt megnevező, vagy keleti neveket tartalmazó) feliratos emlékek csak a század legvégén jelennek meg, egyszerre nagy bőségben, míg a markomann háborúk éveiben és a közvetlenül utána kezdődő periódusban semmi nyoma sincs Intercisában:

1. *M. Aur(elius) Prim[us]* sírköve.¹³ — A II/III. század fordulója.¹⁴

2. *C. Calp(urnius) Dionysius* sírköve.¹⁵ — A II. század vége.¹⁶

3. *M. Antonius Censorinus* sírköve.¹⁷ — A II. század vége.¹⁸

¹ Barkóczi L., Intercisa I. AH 33 (1954) 23—; *Ua.*, Intercisa II. AH 36 (1957) 497—.

² Nagy T., Arch. Ért. 82 (1955) 232—.

³ Fitz J., Arch. Ért. 82 (1955) 72.; Fitz J., Arch. Ért. 83 (1956) 204.; Alföldy G., Arch. Ért. 84 (1957) 214—; Mócsy A., Ant. Tan. 5 (1958) 91—; Fitz J., Arch. Ért. 85 (1958) 158.

⁴ Fitz J., Arch. Ért. 82 (1955) 69—; Alföldy G., *Acta Antiqua* 6 (1958) 177—.

⁵ Nagy Tibor (i. m. 235.) továbbra is elfogadta Barkóczi László megállapítását, amely 176-ra tette a szír cohors megjelenését Intercisában és osztotta azt a nézetét is, hogy 166—176 között a *cohors III Batavorum* (és esetleg a *legio II adiutrix*) különítményei állomásoztak a táborban. A *cohors I Alpinorum equitata* távollétét feltételeSEN Lucius Verus parthus háborújával magyarázta. Ez a feltevés a 167. évi óbudai diplomára támaszkodik (CIL XVI 123), amely nem említi sem a *cohors III Batavorum*-ot, sem a *cohors I Alpinorum equitata*-t. A diploma kiadása azonban a parthus háború lezárása után került kiadásra, abban az időben, amikor a hadjáratban résztvevő *legio II adiutrix* már ismét Aquincumban volt (azaz az alpin cohors is elfoglalhatta volna

már őrhelyét Intercisában), a két cohors hiánya a diplomáról pedig egészen más történeti helyzet következménye volt. (Fitz J., FA 11 [1959] 61—.)

⁶ CIL XVI 123.

⁷ Radnóti A.—Barkóczi L., Arch. Ért. 78 (1951) 93.; Barkóczi L., Intercisa I. AH 33 (1954) 28.

⁸ Barkóczi L., Intercisa I. AH 33 (1954) 37.

⁹ Erdélyi G.—Fülep F., Intercisa I. AH 33 (1954) 11—13. sz.

¹⁰ Barkóczi L., Intercisa I. AH 33 (1954) 28., 37.

¹¹ Nagy T., i. m. 235.; Nagy T., Arch. Ért. 81 (1954) 113.; Fitz J., Arch. Ért. 85 (1958) 157.

¹² A limes haderejének átszervezésével részletesen foglalkozom előkészületben levő „Pannónia katonai története a markomann háborúktól Severus Alexander haláláig” című munkámban.

¹³ Erdélyi G.—Fülep F., i. m. 15. sz.

¹⁴ Fülep F., Intercisa I. AH 33 (1954) 211.

¹⁵ Erdélyi G.—Fülep F., i. m. 67. sz.

¹⁶ Fülep F., i. m. 214.

¹⁷ Erdélyi G.—Fülep F., i. m. 68. sz.

¹⁸ Fülep F., i. m. 214.

4. *Titia Paulina* sírköve.¹⁹ — A II/III. század fordulójára.²⁰

5. *Donatianus* és családja sírköve.²¹ — A II. század vége.²²

6. *Septimia Constantia* sírköve.²³ — A II/III. század fordulójára,²⁴ vagy III. századi.²⁵

7. *M. Aur(elius) Malcichia[nus]* és családja sírköve.²⁶ — A II/III. század fordulójára.²⁷

8. [*?M. A]ur(elius) Bazas* sírköve.²⁸ — I. u. 193 után.²⁹

9. [*Cohors*] *I Aur(elia) Antonina* < ∞ > *H[em(esenorum)]* felirata.³⁰ — I. u. 184/185-ben.³¹

10. [*Coh(ors) pri]mae He<m>(esenorum)* felirata.³² — I. u. 184/185-ben.³³

11. *Diana T[i]fatina* templomának építési felirata.³⁴ — I. u. 201/202-ben.³⁵

12. *Deus Sol Aelagabalus* templomának építési felirata.³⁶ — I. u. 201/202-ben.³⁷

A *cohors I* ∞ *Hemesenorum* első emléke Intercisából 9. és valószínűleg 10. feliratunk. Közülük különösen a 9. fontos, mivel a töredékben a korábbi kutatás a Marcus Aurelius-kori intercisai tartózkodás bizonyítékát látta:

Erdélyi G. — Fülep F., AH 33 (1954) 267, 308. sz.
..... *v pius Sarm. Germ* .... / *I Aur. Antonina* ∞ *H[em]* .....

„A császár nevéből és címeiből csak a PIVS SARM. GERM. maradt meg. Ennek alapján inkább M. Aureliusra, mint Commodusra gondolhatunk,” — állapította meg Barkóczi L. az Intercisa monográfiában.³⁸ Ugyancsak Marcus Aureliusra vonatkoztatta a feliratot Fülep F. is.³⁹ Véleményünk szerint a megmaradt töredék nemcsak nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a töredéket Commodus nevére egészítsük ki, de kifejezetten csak ezt a megoldást teszi lehetővé. Marcus Aurelius ugyanis feliratain a *pius* jelzőt kivételesen, a 163–165 közötti időben használta,⁴⁰ győzelmi jelzői pedig mindig megszerzésük sorrendjében: *Germanicus* (i. u. 172), *Sarmaticus* (i. u. 175) követik egymást.⁴¹

Ebben a sorrendben említik jelzőit azok a feliratok is, amelyek Marcus Aureliust halála után nevezik meg.⁴² Commodus apja életében szintén *Germanicus*, *Sarmaticus* volt, a két jelzőt felcserélve csak 180-tól használta.⁴³ Az intercisai töredék kiegészítését ennek alapján a következőképpen adhatjuk meg:

[*Imp(erator) Caes(ar) M. Aur(elius) Commodus Antoninus A]ug(ustus) Pius Sarm(aticus) Germ(anicus) [Brit(annicus?)]* ..... / *coh(ors)] I Aur(elia) Antonina* ∞ *H[em(esenorum)]* ....]

A *Sarmaticus*, *Germanicus* jelzők kétségkívül Commodus egyeduralma idejére kelteznek a feliratot. A *pius* címet Commodus 183-tól használta: mivel a *pius* után hiányzik a *felix*, amelyet a császár 185-ben, Perennis megöletése után vett fel, a felirat 183–185 közé helyezhető. A győzelmi jelzők felsorolásában a *Germanicus* után nagyobb szövegghiánnyal számolhatunk, lehetséges, hogy itt a *Brit(annicus)* jelző is szerepelt. Ebben az esetben a töredék kora 184/185-re tehető.

Valószínűleg ugyanerre az időre vonatkoztatható 10. feliratunk is:

Erdélyi G. — Fülep F., AH 33 (1954) 267, 310. sz. *Imp. Caes.* ..... / *max. Brit. co(s?) IIII* ..... / *mae Hen (?) fecit* ...

A *Britannicus* cím és a IV. consulatus egyaránt vonatkozhat Commodusra és Caracallára.^{43a} Commodus 184-ben lett *Britannicus*, IV. consulatusa 183–185. évekre datál. A felirat tehát, ha a hiányzó császárnevet Commodusra egészítjük ki, előző töredékünkhöz hasonlóan 184/185-ben készült. Caracalla negyedik consulatusa 213-ra esett, arra az évre, amikor a *Parthicus* és *Britannicus maximus* címek mellé a *Germanicus maximus* is felvette. Ha feliratunk Caracalla-kori, akkor állítási idejét 213 elejére kell tennünk, germániai győzelmé elé. Ez az időpont a dunai tartományokra ne-

¹⁹ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 69. sz.

²⁰ Fülep F., i. m. 214.

²¹ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 72. sz.

²² Fülep F., i. m. 215.

²³ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 74. sz.

²⁴ Fülep F., i. m. 214.

²⁵ Erdélyi G., Intercisa I, AH 33 (1954) 161.

²⁶ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 121. sz.

²⁷ Fülep F., i. m. 214.

²⁸ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 134. sz.

²⁹ Bazas C. Valerius Pudens helytartósága idején (193–195) kapott *honesta missiot*.

³⁰ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 308. sz.

³¹ A felirat datálását ld. a továbbiakban.

³² Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 310. sz.

³³ A felirat datálását ld. a továbbiakban.

³⁴ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 324. sz.

³⁵ Fitz J., Arch. Ért. 85 (1958) 158.

³⁶ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 325. sz.

³⁷ Fitz J., i. m. 158.

³⁸ Barkóczi L., i. m. 33.

³⁹ Fülep F., i. m. 206.

⁴⁰ ILS 362

⁴¹ Példaként idézhetjük az ILS Marcus Aurelius feliratait:

ILS 373 — CIL III 6578

Imp. Caesaris M. Aurelii Antonini Aug. Armen. Medic. Parth. German. Sarmat. maxim. ...

ILS 374 — CIL VI 1014

... *M. Aurelio Antonino Aug. Germ. Sarm.* ...

ILS 375 — CIL VI 1016

Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Aug. Germanicus Sarmat. ...

ILS 1100 — CIL VI 1549

... *imp. Antonini Aug. Germanici Sarmatici* ...
M. Aurelio Antonino Aug. Armeniac. Medic. Parth. maximo, Germ. Sarmat. ...

ILS 5461 — CIL VIII 1267

... *imp. Caes. M. Aurelii Antonini Augusti Germanici Sarmat.* ...

ILS 6818 — CIL VII 1641

... *imp. Caes. M. Aurelii Antonini Aug. Germanic. Sarmat. maximi* ...

⁴² Így Septimius Severus (pl. CIL III 1308) és Caracalla (pl. CIL III 1377) leszármazásos feliratain.

⁴³ PW 2 (1896) 2470.

^{43a} Fülep F., i. m. 219.

hezédő barbár nyomás legsúlyosabb szakaszát jelenti:⁴⁴ ismerve az intercisai cohors dicsőséges részvételét ebben a küzdelemben,⁴⁵ nem lenne meglepő, ha Caracalla ennek jutalmazására építkezett volna a táborban. A töredék további elemzése azonban határozottan arra enged következtetni, hogy a hiányzó császárnevet Commodusra kell kiegészítenünk. Caracalla ugyanis feliratain rendszeresen *Britannicus maximus*,⁴⁶ míg Commodusnál a *maximus* általában hiányzik.⁴⁷ Töredékünkön a *Britannicus* címet megelőző *maximus*, amely a feliratról ma hiányzó címekre vonatkozik, ugyancsak Commodus-kori feliratra utal: így látjuk egy Napocából származó táblán is: *Imp(eratori) Caes(ar) L. Aelio | Aurel(io) Commodus | P(io) f(elici) Aug(usto) Sarm(atico), Ger(manico) max(imo), Britt(annico)* stb.⁴⁸ De kétségtelenül Commodus idejére, sőt a 184. évre vall a BRIT CO szavak vésése. Fülep F. szerint „a BRIT szótag ligatúrájánál a kőfaragó hibát követett el, amennyiben a következő C betűt előbb kezdte vésní így a CO(s) szótagnál újra kellett ismételnie”.⁴⁹ Ez az értelmezés aligha tartható fenn. A kőfaragó ugyanis ha a *Britannicus* elfogadható BR rövidítése helyett javítás árán is ragaszkodott a BRIT formához, az általánosan alkalmazott COS rövidítésből különösebb kényszer nélkül semmi esetre sem hagyta volna el az S-et. Valószínűbbnek látszik, — különösen ha tekintetbe vesszük a felirat keletkezésének idejét: 184/185 —, hogy átírással megoldott betoldásról van szó. A BRIT szótagot utólag vették a MAX után, a COS eredeti CO betűi helyébe — a B és R között, valamint az R alatt ma is kivehető az eredeti C, míg az IT alatt az O (és nem C) feltűnően látszik —, ugyanakkor a CO-t ráfaragták az S-re. A BRIT utólagos betoldása a dunamenti burgus-feliratokhoz hasonlóan⁵⁰ arra az időpontra utal, amikor Commodus a *Britannicus* címet felvette, azaz 184-re. A töredék kiegészítéséhez tehát a következőket tehetjük hozzá:⁵¹

Imp(erator) Caes(ar) [M. Aur(elius) Commodus Aug(ustus) P(ius), Sarm(aticus), Germ(anicus)] | max(imus), Britt(annicus), co(n) <s>(ul) IIII [. . . . . coh(orti) pri] | mae He<m>(esenorum) fecit . . . . .

A *cohors I ∞ Hemesenorum* e két legkorábbi felirata szövegezésében közel áll a burgus-feliratokhoz, amelyeket L. Cornelius Felix Plotianus helytartó alatt helyeztek a limesen épített új burgusok falaiba.⁵² Ezek a táblák a korábbi felfogással ellentétben⁵³ ugyancsak 184/185-re datálhatók.⁵⁴ Nagyon is kézenfekvőnek látszik, hogy két császár-felirat töredékünk a limesen végbement építkezésekkel áll összefüggésben, amelynek kétségtelen bizonyítékai az Aquincumtól Intercisáig előkerült burgus-táblák. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a II. század végén egész sor táborban helyőrségváltás mutatható ki,⁵⁵ a 184/186 évek táján az alsópannoniai limes átszervezésének határozott körvonalai bontakoznak ki előttünk.

A két intercisai építési felirat (9–10. sz.) kétségtelenül teszi, hogy a *cohors I ∞ Hemesenorum* a limes 184/185. évi átszervezésekor már Intercisában volt és az építkezésekből kivette részét. Ettől az időtől kezdve feliratok és diplomák szinte megszakítás nélkül említik. A 186. körül kiadott budapesti diploma⁵⁶ alapján részt vett a szarmaták elleni háborúban,⁵⁷ majd a 189-ben kelt adonyi elbocsátó okmány⁵⁸ sorolta fel azok között a segédcapatok között, amelyek a quádok elleni hadjáratban vettek részt.⁵⁹ A C. Valerius Pudens alatt végrehajtott *honestia missioról*⁶⁰ már az előzőekben megemlékeztünk. A 184/185. évektől a cohorsra vonatkozó adatok bősége, a megelőző években a nyomok teljes hiánya alapján joggal vethetjük fel annak lehetőségét, hogy a *cohors I ∞ Hemesenorum* a limesen végrehajtott átszervezés keretében került Intercisába. Ha 10. sz. császárfeliratunkon a BRIT szótag valóban utó-

⁴⁴ L. említett készülő munkámat (12. j.).

⁴⁵ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 338. sz.

⁴⁶ Pannóniában: CIL III 4452–11093, 4628, 4639–11343, 15203; Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 326. sz.; Dáciában: CIL III 795, 796, 7958; An. Ép. (1958) 230. sz.; Tudor, D., Oltenia Romana. (Bucuresti 1958) 157. sz., 281. sz.; a két Moesiában: CIL III 7597, 13805; Itáliában: ILS 98, 441, 451, 452, 2007, 2398, 5822, 5859, 6597; Hispaniában: ILS 454, 2335; Africában: 437, 450, 5852, 6807, 6866, 6890; Syriában: 5865.

⁴⁷ Így a burgus-feliratokon: Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 297–., 307. sz.; továbbá *Sarmaticus Germanicus Britannicus* ILS 399, 5849, *Germanicus Sarmaticus Britannicus* ILS 2749, 5412. Ezzel szemben *Britannicus maximus* ILS 396.

⁴⁸ CIL III 865; Továbbá: *Sarmaticus Germanicus maximus Britannicus* ILS 393, 400, 401, *Sarmaticus maximus Britannicus* ILS 397.

⁴⁹ Fülep F., i. m. 219., 286. j.

⁵⁰ Uo. 209.

⁵¹ A felirat töredékes volta miatt megközelítőleg sem állapítható meg, mekkora volt a tábla, mennyi

hiányzik a szövegből. Így a császár nevét a kiegészítésben többféle változatban adhatjuk a feliratról ismert formákban, anélkül, hogy a helyes, kétségtelen kiegészítés igényével léphetnénk fel. A 9. sz. töredékünk, valamint a burgus-feliratok alapján elsősorban a *M. Aur(elius) Commodus Antoninus* alakra gondolhatnánk, bár ebben az esetben a táblának szinte különlegesen hosszúnak kellett lennie. A megadott kiegészítésben is szokatlan az első sor hossza, lehetséges, hogy Commodus neve a legrövidebb formában szerepelt: *imp(erator) Caes(ar) Commodus* stb., amire ugyancsak hozhatunk példákat (CIL III 11140, 14071).

⁵² A feliratokról összefoglalóan Fülep F., i. m. 208–., a korábbi irodalommal.

⁵³ Uo. 209.

⁵⁴ Fitz J., IKMK E/3 (1959).

⁵⁵ L. a 12. jegyzetet.

⁵⁶ CIL XVI 131; A diploma datálását l. az alábbi jegyzetben.

⁵⁷ Fitz J., Acta Antiqua 7 (1959).

⁵⁸ CIL XVI 132; A diploma datálását l. az alábbi jegyzetben.

⁵⁹ Fitz J., Acta Antiqua 7 (1959).

⁶⁰ Erdélyi G. — Fülep F., i. m. 134. sz.

lag került a táblára, akkor ez a tábla 184-ből való.⁶¹ Valószínű, hogy ez a cohors Intercisába érkezésének éve is.

Az intercisai helyőrség-történet módosítása szükségessé teszi, hogy a padkás sírokról kialakult nézetet is revízió alá vegyük. Ezt a ritust, amely Intercisában a III. század közepéig figyelhető meg, Sági K. a *cohors I Alpinorum equitata*hoz fűzte.⁶² Hosszú fennmaradását Sági K. az alpin cohors maradványainak tulajdonította, akiket besoroztak a tábor elfoglaló szír cohorsba.⁶³ Ez a feltételezés nem tartható fenn tovább, ha tehát a padkás sírokat csakugyan a *cohors I Alpinorum equitata*hoz kötjük, akkor azokba a III. század folyamán csak a cohors Intercisában maradt veteránusai temetkezhettek. Ezek a veteránusok, ha a két cohors váltása 184-ben ment végbe, a III. század 30-as éveig élhettek és temetkezhettek régi táboruk mellett. A sírok felülvizsgálása azonban ezt a lehetőséget is kétségessé teszi. A hiteles intercisai padkás sírok a következők:

1. *sír.* Datáló leletei: II. századi középbronz, edény, amelynek típusa a III. század kezdetéig nyomon követhető, fibula, amely a III. század elején jelent meg. — A sír korát a III. század elejére tehetjük.⁶⁴
12. *sír.* Datáló leletei: kancsók, amelyek a markomann háborúk utáni típushoz tartoznak. A sírban ezeken kívül egy Severus Alexander középbronz volt. — A sír kora a III. század közepére tehető.⁶⁵
40. *sír.* Datáló leletei: Lucius Verus középbronza, két aquincumi eredetű bögre a II. század végén megszűnt fazekastelep anyagából, katonai csat, amely a III. századtól volt használatban. — A sír a III. század elejéről való.⁶⁶
43. *sír.* Feldúlt sír mellékletek nélkül.⁶⁷
65. *sír.* Datáló leletei: bögre, a markomann háborúkkal záródó tumulusok anyagából, II. századi középbronz (2 db.), 3 edény, amelyek típusa 200-ig volt használatban. — A sír a II. század végéről, a III. század elejéről való.⁶⁸
75. *sír.* Datáló darabjai: 2 kancsó, mindkettő II. századi típus. — A sír a III. század közepét megelőző időszakban került földbe.⁶⁹

Sági K. a sírtípus analógiáit nyugaton találta meg és kimutatta azokon a pannóniai helyeken is, ahol a *cohors I Alpinorum equitata* intercisai tartózkodása előtt állomásozott.⁷⁰ Ezek a szálak vezettek arra a megállapításra, hogy a sztálinvárosi sírok is ehhez a cohorshoz fűzhetők. Ellentmonda-

nak azonban ennek a sírok (Sági K.-tól idézett) datálásai. Mint a felsorolás mutatja, ez a sírfajta csak a II. század legvégén lépett fel Intercisában és a sírok legnagyobb része a III. századból való. Olyan időben temetkeztek tehát e ritus szerint Intercisában, amikor a *cohors I Alpinorum equitata* már Lussoniumban tartózkodott. Nem tételezhető fel, hogy a cohors veteránusai tértek volna át erre az új temetkezési módra, amelyet a cohors katonái, amíg Intercisában voltak, nem ismertek, nem alkalmaztak. A nyugati analógiák ellenére tehát semmiféle bizonyíték nem áll rendelkezésünkre, amely alapján, akár feltételeken is, a *cohors I Alpinorum equitata*hoz fűzhetnők a padkás sírokba való temetkezés szokását. Az ethnikum meghatározása szempontjából perdöntőeknek kell tartanunk azokat a III. századi használati tárgyakat, (fibula, csat), amelyek kétségtelenül katonáké voltak. Ezek a leletek alapján Sági K. is feltételezte, hogy a hemesai cohors katonái is temetkeztek padkás sírokba.⁷¹ Amikor elvetjük azt a nézetet, amely a *cohors I Alpinorum equitata*hoz kapcsolta ezeket a sírokat, a III. századi katonai használati tárgyak alapján a *cohors I* <∞> *Hemesenorum* katonáit és hozzátartozóikat kell e sírokkal kapcsolatba hozni. A ritus fellépésének időpontja is összhangban áll a cohors Intercisába érkezésével: a padkás sírokba temetkezés szokását a hemesaiak keletről hozták magukkal és az otthoni rítusukhoz a III. század közepéig ragaszkodtak. Mint a Hemesában folytatott ásatások igazolják, a hemesaiak az I. században is padkás sírokba helyezték halottaikat.⁷²

Intercisa történetét a markomann háborúktól az elmondottak alapján a következőképpen foglathatjuk össze: 166/167 telén a *cohors I Alpinorum equitata* nem vett részt a betörő langobárd-obius sereg leverésében,⁷³ ezért nem szerelte le 167 május 15-én kiöregedett katonáit.⁷⁴ A szarmaták betörése következtében 169–171 között a tábor nyugati fele és a lakónegyed elpusztult, a cohors azonban nem morzsolódott fel. Az újjáépítés során, amelyet az alpin cohors végzett, a kapukon, a körfalon és a tornyokon semmiféle alaprajzi változtatás nem történt.⁷⁵ A *cohors I Alpinorum equitata* 184-ig maradt Intercisában, amikor a limesen végrehajtott nagyobb átszervezés a balparton megjelenő új szarmata néppel⁷⁶ a *cohors I* <∞> *Hemesenorum sagittariorum*ot állította szembe. A limes erősítési munkáiban 184/185 folyamán már a szír cohors vett részt Intercisa térségében, majd, a 186 táján kiadott diploma alapján,⁷⁷ a szarmaták elleni háborúban is bevetették.

Fitz Jenő

⁶¹ Hasonlóképpen mint a burgus-feliratok nagyobb része. Erre vonatkozó fejtegetéseinket l. „L. Cornelius Felix Plotianus” című cikkünkben. (IKMK E/3 [1959])

⁶² Sági K., Intercisa I. AH 33 (1954) 89.

⁶³ Uo. 89.

⁶⁴ Uo. 46.

⁶⁵ Uo. 51.

⁶⁶ Uo. 63.

⁶⁷ Uo. 66.

⁶⁸ Uo. 73.

⁶⁹ Uo. 75.

⁷⁰ Uo. 89.

⁷¹ Uo. 89.

⁷² Seyrig, H., Antiquités de la nécropole d'Émese. Syria 29 (1952) 208.

⁷³ Fitz J., FA 11 (1959)

⁷⁴ CIL XVI 123

⁷⁵ Barkóczi L., i. m. 37.

⁷⁶ Párducz M., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 174.

⁷⁷ CIL XVI 131; Fitz J., Acta Antiqua 7 (1959).

КОГДА ПОПАЛ СОHORS I MILLIARIA HEMESENORUM В ИНТЕРЦИЗУ?

Резюме

Согласно исследованиям, проведенным до сих пор, гарнизон Интерцизы *cohors I Alpinorum equitata* во время великих маркоманских войн, между 169 и 171 гг. постепенно распадался. В 176 г. его место занял *cohors I milliaria Hemesenorum*. В последние годы выяснилось, что альпийский *cohors* не был ликвидирован, и еще от 202 года сохранился его памятник в кемлэдском (*Lussonium*) лагере. На основании этого после маркоман-

ских войн эти два военных формирования регулярно сменяли друг друга. Памятники сирского *cohors*'а можно показать в Интерцизе, начиная с 184 г. и, по всей вероятности, эта дата является временем его прибытия, когда была реорганизована и укреплена защита *Pannonia inferior*.

Е. Фитц

WANN KAM DIE COHORS I MILLIARIA HEMESENORUM NACH INTERCISA?

Auszug

Das Erscheinen der großen Monographie, die das riesige Fundmaterial und die Geschichte des Lagers von Intercisa zusammenfaßt¹ hat die Forschungen hinsichtlich dieses wichtigen Castrums nicht abgeschlossen; die weiteren Forschungen wurden durch sie nur angespornt.²⁻⁴ Die in der Monographie enthaltenen Feststellungen wurden u. a. auch damit berichtigt, daß die *cohors I Alpinorum equitata*, die Garnison von Intercisa im 2. Jh., während der großen Marcomannen-Sarmatenkriege nicht verblutete. Diese Berichtigung bringt die Notwendigkeit mit sich, die Geschichte des Lagers am Ende des 2. Jhs. unter Beachtung der erwähnten Berichtigung zu revidieren.

In der früheren Forschung ging man davon aus, daß die *cohors I Alpinorum equitata* im 167 herausgegebenen Diplom nicht mehr erwähnt ist⁵, und daß es — ihre Inschrift von Lussonium auf 161 datierend⁷ — weiter auch kein Denkmal über sie gibt; aus den letzten Jahrzehnten des 2. Jhs. kennen wir bereits den Nachlaß der *cohors I ∞ Hemesenorum* aus Intercisa. Die Annahme lag an der Hand, daß die alpine *cohors* zwischen 169—171, als das Lager von den Sarmaten verwüstet wurde,⁸ verblutete. Für den Schutz des Lagers sorgten eine Zeitlang die Reste der *cohors*, in Gemeinschaft mit anderen Truppen (*cohors III Batavorum* aus Vetus Salina,⁹ *legio II adiutrix* aus Aquincum), bis 176, nach dem Sieg über Avidius Cassius die *cohors I ∞ Hemesenorum* mit dem vom Orient zurückkehrenden Marcus Aurelius nach Intercisa kam.¹⁰

Der neuen Datierung des Altars von Lussonium zufolge¹¹ war die *cohors I Alpinorum equitata* 202 die Besatzungsmannschaft des Lagers von Kömlöd (*Lussonium*), konnte also in den Marcomannenkriegen nicht zugrundegegangen sein. Wir müssen also den Zeitpunkt ebenfalls revidieren, zu dem die *cohors I ∞ Hemesenorum* nach Pannonien kam: das Jahr 176 kann unter solchen Umständen kaum gelten. Während der Kriege mochte es kaum zu einer Reorganisation der Front gekommen sein: sinnesgemäß konnte sie nur nach dem endgültigen Abschluß, also bereits zur Zeit der Alleinherrschaft des Commodus erfolgen, als zugleich in den übrigen Lagern in Pannonia inferior Versetzungen vorgenommen wurden.¹²

Dieser historischen Hypothese widerspricht auch das Fundmaterial von Intercisa nicht. Es kann kaum nur dem Zufall zugeschrieben werden, daß Denkmäler mit Inschriften, die mit der *cohors* verbunden werden können (indem sie sie erwähnen oder orientalische Namen enthalten) erst am Ende des Jahrhunderts erscheinen, und zwar plötzlich in großer Zahl, wogegen wir während der Marcomannenkriege und den unmittelbar darauf folgenden Jahren keine Spur von ihr in Intercisa sehen. Von den frühesten Inschriften stammen Nr. 2, 3 und 5 vom Ende des 2. Jhs. (s. Seite 139—.), Nr. 1, 4, 6, 7 stammen von der Wende des 2/3. Jhs., Nr. 8 aus den Jahren nach 193, 9—10 aus 184/185, 11 und 12 aus 201/202.¹³⁻³⁷

Die ältesten Denkmäler der *cohors I ∞ Hemesenorum* sind also die Inschriften Nr. 9—10 (s. Seite 140.).

Aus den Fragmenten, die vom Namen des Kaisers und seinen Titeln übriggeblieben sind (*PIVS SARM. GERM.*) wurde die Inschrift in der bisherigen Forschung auf Marcus Aurelius ergänzt.³⁸⁻³⁹ Doch wird das weder vom Attribut *pius*,⁴⁰ noch von den Titeln *Sarmaticus Germanicus* unterstützt. Marcus Aurelius bediente sich der Attribute immer in der Reihenfolge, in der er sie erworben hatte, d. h. umgekehrt.⁴¹⁻⁴² Commodus war es, der sich nach 180⁴³ *Sarmaticus Germanicus* nannte. Der Gebrauch des Titels *pius* datiert die Inschrift auf eine Zeit nach 183, das Fehlen von *felix* bedeutet, daß sie vor 185 entstand. Falls im nun fehlenden Teil des Textes nach *Germanicus* ursprünglich auch *Britannicus* stand, kann die Inschrift auf 184/185 datiert werden.

In der Inschrift Nr. 10 mögen sich die Daten BRIT. COS IIII auf die Jahre 184/185, oder auf die Regierungszeit des Caracalla, auf 213 beziehen. In den Inschriften Caracallas steht aber im allgemeinen *Britannicus maximus*, während *maximus* bei Commodus in der Regel fehlt. Dieser Umstand verweist uns ebenso darauf, daß die Inschrift aus der Regierungszeit des Commodus stammt, wie auch jener, daß das Attribut BRIT. erst nachträglich eingemeißelt wurde, wie auch auf den Burgus-Inschriften der Donau entlang.⁵⁰ Die zwei Tafeln aus Intercisa stehen zu diesen Inschriften, die im Gegensatz zur früheren Forschung⁵³ ebenfalls auf die Jahre 184/185 zu datieren sind,⁵⁴ auffallend nahe. Es ist mehr als wahrscheinlich, daß die Kaiserinschriften aus Intercisa und die Burgus-Tafeln Denkmäler ein und derselben Baubetätigung am Limes sind. Wenn wir noch hinzufügen, daß in dieser Zeit in manchen pannonischen Lagern Garnisonsversetzungen nachzuweisen sind,⁵⁵ erscheinen vor unseren Augen die Umrisse einer Reorganisation des unterpannonischen Limes um die Jahre 184/185 ganz entschieden.

Die *cohors I ∞ Hemesenorum* war zur Zeit der Umorganisation des Limes in den Jahren 184/185 bereits in Intercisa und nahm am Bau teil. Auf Grund des Reichtums der Daten über die *cohors* von 184/185 an und ihres vollständigen Fehlens in den vorangehenden Jahren ist die Annahme begründet, daß die *cohors I ∞ Hemesenorum* bei der Umorganisation des Limes nach Intercisa gelangte. Kam auf die Inschrift Nr. 10 die Silbe BRIT. erst nachträglich, stammt die Tafel aus dem Jahr 184.⁶¹ Wahrscheinlich ist das auch das Datum der Ankunft dieser Kohorte nach Intercisa.

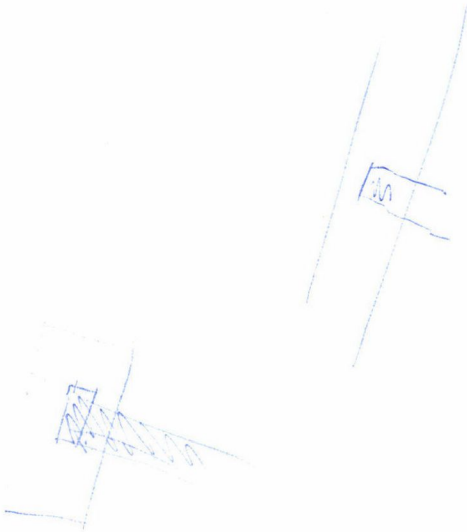
Diese Modifizierung der Geschichte der Garnison von Intercisa bringt es mit sich, daß man auch die Ansichten über die Etagengräber revidieren muß. K. Sági brachte diesen Ritus mit der *cohors I Alpinorum equitata* in Zusammenhang.⁶² Den Umstand, daß sich der Ritus so lange, im 3. Jh. erhielt, schrieb er den Resten der alpinen Kohorte zu, die in die syrische *cohors*, die das Lager besetzte, ausgehoben wurden.⁶³ Von den authentischen Etagengräbern stammt Nr. 65 vom Ende des 2. Anfang des 3. Jhs.; die Gräber 1 und

40 gelangten Anfang des 3. Jhs., Nr. 12 in der Mitte des 3. Jhs., Nr. 75 in der Zeit vor der Mitte des 3. Jhs. in die Erde.⁶⁴⁻⁶⁹ Das heißt, daß in Intercisa zu einer Zeit diesem Ritus entsprechend bestattet wurde, als die *cohors I Alpinorum equitata* nicht mehr hier stationierte. Da es auch solche Funde in den Gräbern gab, die zur Soldatentracht im 3. Jh. gehören, können wir sie ausschließlich den Soldaten der *cohors I <∞> Hemesenorum* zuschreiben, wie das auch K. Sági bereits erkannt hat.⁷¹ Wir müssen daher die Etagengräber in Intercisa nicht mit der alpinen, sondern mit der syrischen *cohors* in Verbindung bringen, die diesen Ritus am Ende des 2. Jhs. vom Orient mit sich brachte. Die in Hemesea ausgeführten Ausgrabungen beweisen, daß ein ähnlicher Grabtyp auch dort nicht unbekannt war.⁷²

Die *cohors I Alpinorum equitata* stationierte daher — trotz des Mangels bezüglichlicher Daten — bis zum Jahre 184 in Intercisa, nahm dort am Sarmatenkrieg teil und nahm auch den Neubau des Lagers vor.⁷⁵ Im Jahre 184 kam sie anhand der allgemeinen Umorganisation am Limes aus Intercisa nach Lussonium, und ihren Platz nahm die *cohors I <∞> Hemesenorum* ein, dem neuen sarmatischen Volk gegenüber, das zu dieser Zeit am linken Ufer der Donau erscheint.⁷⁶ An den Befestigungsarbeiten des Limes nahm im Bereich von Intercisa in den Jahren 184/185 bereits die syrische *cohors* teil, die, wie aus dem um 186 herausgegebenen Diplom zu sehen, auch in den Krieg gegen die Sarmaten eingesetzt wurde.

J. Fitz

A PERBETEI LELET

Milyen volt a honfoglaló magyarok öve?

A szegedi Múzeumban való tartózkodásom idején, évekkel ezelőtt kezdett foglalkoztatni, hogy milyen is volt honfoglaló őseink öve. E kérdés megoldása különösen akkor vált számomra fontossá, mikor a szegedi Múzeum honfoglaló anyagának közzétételére gondolva hozzákezdtem az egyik legszebb temető, a *Jánosszállásról* bekerült anyag feldolgozásához. A temető feljegyzésekben, megfigyelésekben szegényes, térkép sem készült róla, így társadalomtörténeti értékelésre nem használható. Csak az egyes tárgyak köré sűrítettem volna mondanivalómat. A tárgyak között a legkülönb pedig éppen az 5. sz. sírban talált övveretsor volt s mivel teljesnek látszott, meg kellett kísérelnem az öv újjáalkotását. Megnyugtató eredményt akkor nem sikerült elérnem, ezért is váratott magára mindmáig a feldolgozás. Hosszú ideig nem jutottam tovább néhány igen szerény megfigyelésnél, melyeket a szegedi Múzeumban található s az irodalomban fellelhető más övveret sorozatokon is ellenőriztem. Ennek alapján néhány általános tanulságot vonhattam le. A pontos mérésekből kiderült, amire annakidején már Zichy István felfigyelt, hogy ezek az övek más módon kapcsolódhattak, mint a maiak, hiszen a szíjvég rendszeren nem bujtatható át a csatkarikán. Nagyobb szélességű annál. De megállapíthattam azt is, hogy az egy övhöz tartozó kétfajtájú veretek eltérő méreteik alapján is egy szíjra kerülhettek abban az esetben, ha a zömökebbeket állva, a nyulánkabakat pedig oldalt fordítva szerelték fel. Feltűnt továbbá, ha a vereteket egymás mellé sorban kiraktam, hogy a szükségesnél jóval hosszabb övekre szolgálhattak díszül. De sem a kapcsolás módjára, sem arra nézve nem találtam akkor megoldást, hogy milyen rendben is lehetne a két változatban elkészített s más-más módon felszerelhető vereteket egy — a zömökebb veret méreteinek megfelelő — keskeny képzeletbeli szíjra vissza-illeszteni.

Végül is két lelet adta kezembe a megoldás nyitját. Egyrészt a Magyar Nemzeti Múzeum-Történeti Múzeum raktári anyagában fellelt *perbetei* lelet, másrészt a *bashalmi* újabb ásatás egyik sírjában talált fegyveröv, melyet már az említett tanulságokat szem előtt tartva bonthattunk ki.

A *perbetei* (Komárom m.) lelet 1943-ban, a község határának K-i részén, az Érsekújvár és Párkányháza közötti műútszakasz javítási munkálatai közben került elő. Lacza József (Perbete, Kertalja utca 44. sz. alatti lakos) a műút mellett elterülő földjét a komáromi Állami Építészeti

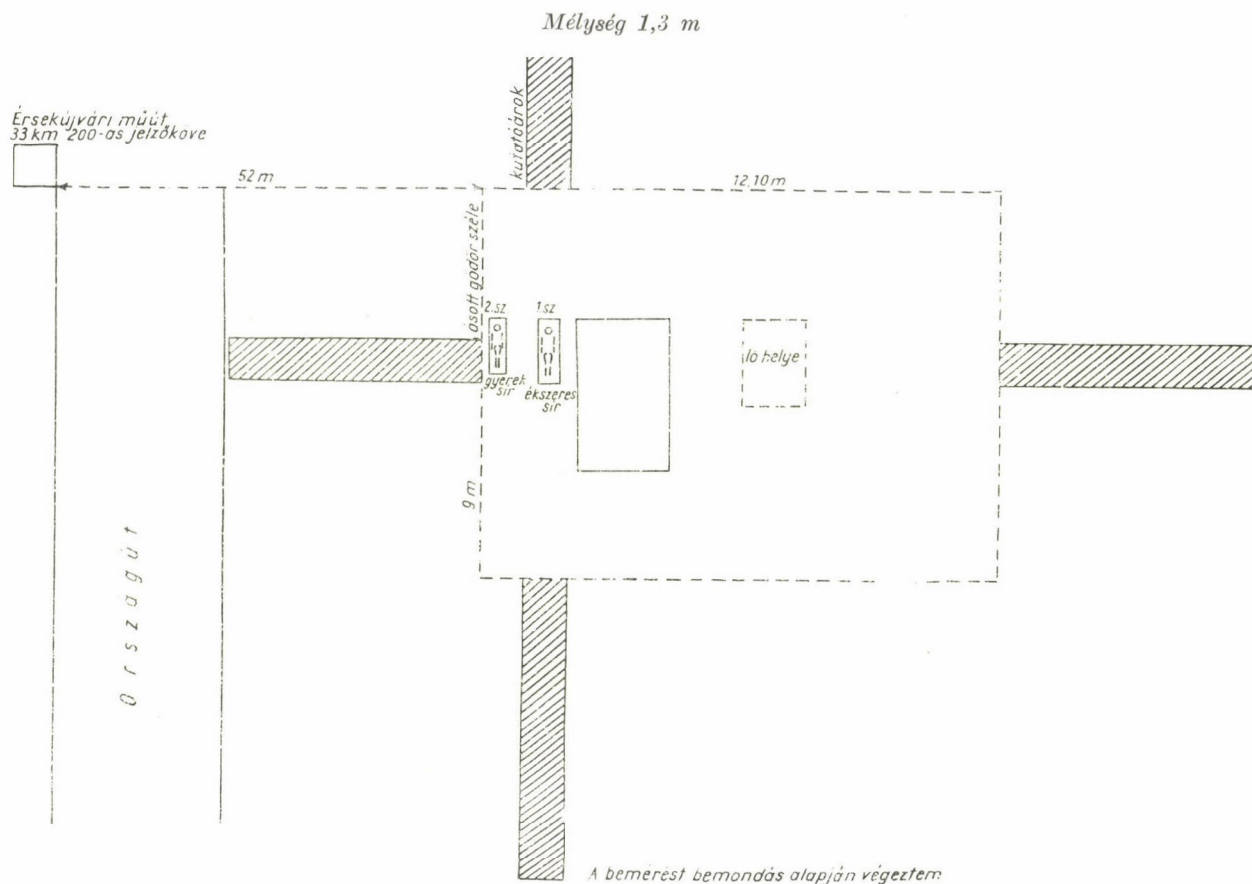
Hivatalnak adta bérbe, hogy onnan a műúthoz szükséges homokot termeljenek ki. Itt az ő földjén, a műút 33 km-es szakaszának második (200-as) jelzőkövétől ÉK-i irányban 52 m-re nyitott homokgödörben bukkantak a leletre 1943. aug. 10-én az útépitésnél alkalmazott napszámosok, névszerint Hajtman Kálmán (Ógyalla, Kertalja utca 321.) és Kiszelica József (Perbete, Sallai utca 218. sz. alatti lakosok). Egyikük révén már másnap tudomást vett a leletről a községi csendőrőrs s augusztus 14-én kelt átiratukban értesítették a Nemzeti Múzeumot. A részletes jegyzőkönyv szerint a munkások előadták, hogy ásás közben a föld felszínétől 120 cm-re két koponyát találtak. Az egyik koponya mellett két arany hajkarika volt s ugyanitt további keresgélés után a föld között még két gyöngyre és egy kovakőre akadtak. Az eltulajdonított tárgyakat a csendőrség őrizetbe vette s a Nemzeti Múzeumnak továbbította, megjegyezvén, hogy úgy a földtulajdonos, mint a találók az akkor érvényben levő törvények szerint megállapított részesedésre igényt tartanak. A találók elmondották azt is, hogy az előbbi koponyáktól mintegy 2 m-re lócsontokat észleltek bórdarabokkal.

A csendőrőrs átirata késve, szeptember 2-án futott be s így a kiküldött Nemeskéri János csak a leletek megtalálásától számított teljes hónap elmúltával, szeptember 12-én utazott a helyszínre. Jelentéséből, szíves szóbeli közléséből, valamint saját maga számára készített, de kérésre készséggel átengedett feljegyzéseiből tudom, hogy későn érkezett, a perbetei anyag közben — a kivételes értékű leleteknél sajnálatosan gyakori — szomorú sorsra jutott. A munkások által jelentékeltennek tartott csontokat és leleteket addig teljesen összedobálták a homokgödör alján, illetve a gödör szélén tárolták, ahonnan a mezőn dolgozó emberek s gyerekek hordták-vitték el. Pedig nem akármilyen sírról volt szó, hiszen tarsolylemez is volt a leletben! És olyan öv, melynek állapotára jellemző, hogy egyik részlete a környéken játszódozó gyerekek derekára volt kötve. Természetes, hogy ilyen körülmények között megmaradtak a leletnek más könnyen pusztuló anyagból levő darabjai is: pl. vékony bőrből varott ing (?) maradványai, a tarsoly bőrrészei, szövetmaradványok s a mellkast borító nyírfakéreg páncél¹ (?) darabjai. E szétszaggyártott, összetépett s összetört tárgyaknak csak kis töredékeit lehetett összegyűjteni a gödör fenekéről, pedig Nemeskéri egyszer át is forgattatta azt. Néhány tárgyat: három

¹ Szőke Bélával együtt [l. Arch. Ért. 81 (1954) 124., 135.] magam is csak Nemeskéri János szóbeli közléséből tudok a nyírfakéreg-páncél darabjairól. Állítólag az egyik csontváz mellkasának táján találta bordacsontokkal együtt. Aligha lehet másról szó, mint a — valóban a bordacsontokra tapadt — mumifikálódott

izomszövetmaradványokról, melyeket a lelettel együtt tartottak. Szövetlenyomatokon kívül ezeken más anyag maradványai nem látszanak. További vizsgálatuk dönteti csak el, hogy valóban léteztek-e a leletben nyírfakéreg részecskék is.

1. kép. Vázlat a feldúlt perbeti honfoglaló magyar sírokról. (Nemeskéri János, 1943)

Рис. 1. Схема разрушенных венгерских могил времени завоевания родины в Пербете. (Янош Немешкери, 1943)

Fig. 1. Esquisse des tombes bouleversées des conquérants hongrois, de Perbete. (János Nemeskéri, 1943)

övveretet és egy bronzból készült függesztőkarikát a gyerekektől sikerült visszaváltani jutalom ellenében. Az emberek még emlékeztek rá, hogy a napvilágra került lókoponya mellett zabla és kengyelpár is feküdt, de ezek már nem voltak seholsem fellelhetők. Az egyik érdekes koponyát, melynek a falesontja táján trepanációs kezdemények voltak, a földtulajdonos szedte el a libapásztor gyerekektől, akik előzőleg hosszú napokig magukkal hureolták. Sok lelet elkallódásáról vallanak ugyanennek a csontváznak fém-rozsdával átitatott megzöldült csontjai.

Nemeskéri János a terület átkutatására is gondolt s így négy, a homokgödör széleitől keresztirányban indított kutatóárkot húzott (1. kép). Mivel újabb sírok nem kerültek elő, az összegyűjtött — második leletegyüttesnek vehető — tárgyakkal együtt szeptember 14-én visszatért Budapestre.

Elutazása után — Nemeskéri kérésére — a község vezető emberei tovább kutattak az elkallódott leletek után. Így utólag tudódott ki, hogy Hajtman Kálmán őrzi a lókoponya körül talált zablát és kengyelpárt. Mivel részesedésének kifizetését e tárgyak beszolgáltatásáig letiltották, a

kengyelpár csakhamar előkerült s ismét a csendőrség közvetítésével jutott a MNM-ba. A kísérő irat szerint a zabla nem volt Hajtman birtokában, az úttestre hordott homokkal elkeveredett. Immár harmadik alkalommal kerültek be tehát Perbetéről leletek.

Az eddigiek világosak. Sokkal nehezebb helyzetben vagyunk azonban s ezért is láttuk szükségesnek a leletkörülmények részletes ismertetését, ha a feldúlt sírok számát, illetve azt akarjuk tisztázni, hogy a három különböző alkalommal bekerült leletek tulajdonképpen mely sírokból kerültek elő. A munkások legelőször tett, a csendőrségi átiratba foglalt vallomása kétségtelenül arra mutat, hogy eleve három sírt bolygattak meg a földmunkák során. Két sírra vall az először talált két koponya s egy harmadikat gyaníthatunk az azoktól távolabb — zablával, kengyelpárral együtt — előkerült lócsontok alapján, melyek nem voltak nyilván magukban, ha a munkások ott emberi vázlat akkor még nem is észleltek. A feltűnő csupán az, hogy Nemeskéri János jelentéséhez csatolt vázlatában (1. kép) csupán kettő: egy „ékszeres”-nek jelölt felnőtt sírját (1. sz. sír) és egy gyereksírt (2. sz. sír) rögzít, míg a távolabb elő-

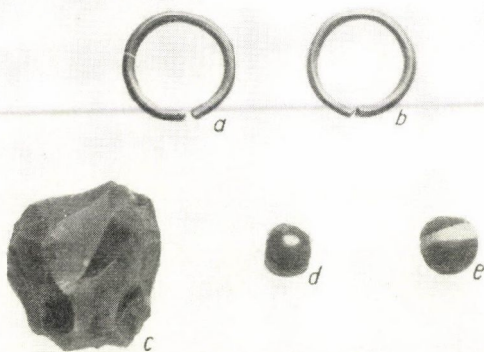

került lócsontok helyét bár jelöli, de nem veszi külön sírnak. Pedig minden bizonnyal a tarsolylemezes, veretekkel gazdagon kivert övvel, bőríngben eltemetett férfiemberhez tartoztak a lócsontok, hiszen mellettük találták az e sírra jellemző „bőrdarabokat”. E sírt a csendőrségi átirat készüléseinek időpontjában még nem teheték teljesen tönkre. A munkások ekkor pusztán a lócsontokat és bőrdarabokat említik innen és még véletlenül sem szólnak a sír egyéb tárgyairól: a tarsolylemezről, övveretekről stb., s a harmadjára bekerült zabláról és kengyelpárról. A harmadik sír végleges feldúlása a kiküldött megérkezéséig eltelt időszak alatt következhetett be.

A három sír közül nem egy (vö. 1. kép), de legalább kettő volt mellékletes. A bekerült emlékeanyag ugyanis nyilvánvalóan két sírből származónak látszik. A leletek első csoportjába tartozna a legelső alkalommal beküldött, a munkások vallo-mása alapján egyetlen sírből származó anyag. Ezeket az 1. vagy 2. sz. sír, de — a kisméretű hajkarikák alapján — inkább a gyermek sír mellékleteinek véljük. Az összes többi tárgy egy rangos férfiember lovassírjából (3. sz. sír) származhat. Leírásukat az alábbiakban adjuk. Az előkerült három sírral a temető még feltehetően nincs kimerítve.

I. csoport. Az első alkalommal bekerült, a MNM — TM. által megváltott leletek. Az 1. vagy 2. sz. sír, de inkább a gyermek sír mellékletei:

- a) *Hajkarika*, kerek metszetű aranyhuzalból, Nyitott. 2 db. Átm. = 1,9 cm (2. kép a—b);
- b) *Gyöngy*, karneol. Átm. = 0,95 cm. (2. kép d);
- c) *Gyöngy*, üvegpasztából. Sötétkék, közepén körbefutó fehér sávval. Átm. = 1,05 cm (2. kép e);
- d) *Kovakő*. $2,8 \times 2,7$ cm (2. kép c).

2. kép. A perbetői gyermek sír mellékletei

Рис. 2. Инвентарь детского захоронения из Пербете
Fig. 2. Le mobilier funéraire de la tombe d'enfant de Perbete.

II. csoport. Nemeskéri J. által összegyűjtött tárgyak, feltehetőleg a 3. sz. lovassírból:

- a) *Veretes fegyveröv* részei = 1) *Csuklós csat* töredéke, ezüsből öntött. Hátsó törött vége felé kissé szélesedő téglalap formájú szíjlemez. Elöl a két szélen kiugró áttört fülek azon tengelyecske számára, melyen a csatkarika és a tövis mozgott. Aranyozott belső mezejében hosszában gerinc fut végig. Szélén keskeny kerettel, melyet a sarkoktól ívelten induló ferdén rovátkolt borda kísér. Hátlapján elöl, a széleken elhelyezett két szegecs. $H = 2,2$; $Sz = 1,5$, ill. $1,6$ cm (XXVII. t. 1); 2) *Övveret*, ezüsből öntött. Felül csúcsba futó ovális. Áttört alsó része felett kidomborodó háromlevelű palmetta. E mintát az alsó áttörést is kísérő s azzal egybeolvadó keskeny keret övezi. Hasonló fut körben a veret szegélyeként. A közepén gerincelt mélyített háttér aranyozott. Hátán két, a hosszanti tengelyének szélein lévő és egy, a csúcsában elhelyezett akasztószeg. $H = 2,8$; $Sz = 2$ cm. 4 ép, 2 töredékes db és egy további példányhoz tartozó 2 apró töredék. (XXVII. t. 2 a—c, 3a, 4a—b; XXVIII. t. 1); 3) *Övveret*, ezüsből öntött. Szívalakúak s áttörés nélküliek. Egyébként az előbbiekkal megegyeznek. $H = 2,1$; $Sz = 2—2,1$ cm. 3 db, közülük az egyik közepén kétszer egymás mellett átütve. (XXVII. t. 6a—c); 4) *Szíjvég*, ezüsből öntött. Alsó, csúcsba futó végének töredékei. Kerettel övezett aranyozott belső mezejét egymásba fonódó palmetta mustra tölti ki. A levelek összekapcsolt ívelődő végeit kis bemélyedő pontok hangsúlyozzák. Hátán, a csúcsában, aklával. $Sz = 2,05$ cm. (XXVII. t. 7). Az együttes meglévő darabjainál az ép akasztószeg hossza 5—6 mm; 5) *Az öv bőrrészei*. Jelenleg 2—2,3 cm széles s 2—3 mm vastag már kissé zsugorodott szíj darabjai. 21 db. (XXVII. t. 2—6, XXVIII. t. 1—16); 6) *Függesztő szíj*. Felül összecsomózott. $H = kb. 12$ cm; $V = 2—3$ mm. (XXVII. t. 8); 7) *Függesztőkarika*, bronzból. Zárt. Átm. = 3,1 cm. (XXIX. t. 15).

- b) *A tarsoly tartozékai* = 1) Díszítetlen tarsolylemez töredékei, ezüsből. Néhány jellegzetesebb töredéke alapján a megszokott forma rajzolódik ki. Széleit apró — szabálytalan formájú, laposfejű, 2—3 mm hosszú — ezüstszegecsek ütik át. A szegecsek vége vissza van kalapálva. 22 töredéke van meg. (XXVII. t. 11); 2) *A tarsoly bőrmaradványai*. 4 db (XXIX. t. 11—14); 3) *Veretek*, feltehetőleg a tarsoly függesztőszíjáról. Ezüsből öntöttek. Szívalakúak, felül aranyozott csatornácskával elkülönített cseppalakú taggal. Ugyanaz a csatornácska a szélek vonalát követve fut tovább, majd lenn csúcsosan magasodik fel. Hátukon fenn két s alul egy szögecs. 2 db, az egyik egy, a másik két helyen utólag átütve. $H = 1,7$; $Sz = 1,2$ cm. (XXVII. t. 9—10).

- c) *Különböző rendeltetésű bőrmaradványok* = 1) *Bőring* (?) maradványai. Egész vékony bőrből, szélein varrásnyomokkal. 3 db. (XXIX. t. 1—3);

- 2) Két egymás mellett hosszában futó keskeny összevarrott *bőrszalag*. (XXIX. t. 7); 3) Egészen vékony összegyűrődött *bőr*. (XXIX. t. 8); 4) Vastagabb felkunkorodó *bőrdarab*. (XXIX. t. 9); 5) Egyik oldalán lezártnak látszó *bőrcsík*. (XXIX. t. 10).
- d) *Vászonkötéses szövetmaradványok*. 3 db. (XXIX. t. 4—6).
- e) *Mumifikálódott izomszövet maradványok* a mell tájékáról, bordacsontokkal együtt. Rajtuk itt-ott szövetlenyomat.

III. csoport. Hajtman Kálmántól utólag kapott, a lócsontok mellől való anyag. Szintén a 3. sz. sírból származhat: *Kengyel*², vasból. Körtealakúak. Fülük négyszögletes, száruk rombusz metszetű. Ívelt talpuk alján gerinc. A töredékesebb példány (XXIX. t. 17) meggörbített, a másik (XXIX. t. 16) két darabban van. M = 13,6, ill. 14,4; Sz = 11, ill. 11,8; Talpsz = 2,5, ill. 3,7 cm.

— E leletek közül a *tarsoly* és a szokatlanul jó állapotban maradt *bőryanag* érdekelhet bennünket elsősorban. Az utóbbi a honfoglaló magyarok tímárainak, szíjgyártóinak mesterségbeli tudásáról, a más-más célra használt különböző bőrfajtákról, azok kikészítéséről, a cserzési eljárásokról stb. sokat mondhat, ha megfelelő szakember vizsgálja meg. Ezért dr. Pósa Vilmost, a Bőripari Kutatóintézet munkatársát kértem fel alapos tanulmányozásukra. Mi a tarsoly és a bőryanag után csak az öv szíjának részével foglalkoznánk részletesebben, mivel az öv újjáalkotásához főleg innen nyertük adatainkat.

A *tarsoly* (XXVII. t. 11) néhány szabotcsi tarsoly² sima fedőlapjához hasonló, megmaradt darabkái alapján teljesen díszítetlennek látszik. Nemeskéri János szerint épebb állapotában pedig mintásnak tűnt, mintha egy, a közepére írt körbe központi elrendezésű palmetta kompozíció került volna. Sajnos a leltárkönyv a díszítést nem említi s ez a fellelhető részecskék alapján sem igazolható. A megfigyelést kétséssé teszi, hogy a szíjvegnék darabjait a tarsoly és a bőryanag töredékei közé vegyítve találtam meg. Lehet, hogy e valóban palmettadíszes töredékek tévesztették csak meg a lelet korábbi tanulmányozóit. A perbeteivel háromra szökött fel a Kisalföldön (Bana) és környékén (Galgóc³) talált tarsoly és bőryanagok száma.

Az *öv* kapcsolatban érdekes jelenségeket észleltünk:

A *szíjveget* (XXVII. t. 7) valószínűleg itt sem lehetett átbújtatni a *csatkarikán*. A csatkarika ugyan nincs meg, de belső átmérőjére a szíjlemez vizsgálatából elég biztonsággal következtethetünk. Méretre ugyanis rendesen megegyezik a rögzítésére szánt tengelycsék befogadó, a szíjlemezen található nyúlványok egymástól való távolságával, azok külső szélét számítva. Legfeljebb mindkét

irányban 1—1 mm-rel lehet nagyobb annál. Itt a szíjvég 2,05 cm széles, míg a csatkarika belső átmérője az előbbieket figyelembe tartva legfeljebb 1,7 cm lehetett. A perbetei öv sem kapcsolódhatott tehát a mai öveknél látott módon.

Szíjmaradványainak (XXVII. t. 2—6, XXVIII. t. 1—16) együttes hossza 112—114 cm. Sok darabja elkallódhatott, hiszen csak néhány részlete illet össze (XXVII. t. 2—3, XXVIII. t. 1—2). Az ép övnek tehát jóval hosszabbnak kellett lennie! Figyelembevételre a bőryanag csak kismértékű zsugorodását átlag 2,3 cm széles s 3 mm vastag lehetett. Sűrűn, egymástól 3 mm-re felszerelt *veretekkel* volt borítva. Erről a szíjdarabokon látható, az övveretek hátán talált aklák eloszlásának megfelelő s szabályosan egymás mellett ismétlődő, lyukasztóvassal átütött lyukacsok, azaz a szegecs helyek tanúskodnak. Némelyik darabon jól kivehetők a vereteknek a szíjba kissé bevágódó körvonalai is (XXVII. t. 2—6, XXVIII. t. 1—4). Ilyenekre illesztettük vissza a vereteket, hogy szemléltesse az öv gazdag megjelenését. Így vált szembeütővé az is, hogy a szíjak között vannak olyan példányok, amelyekre egymás után csak az ovális (XXVII. t. 2—4, XXVIII. t. 1—4, 6—11, 13) s olyanok, amelyekre csak a szívalakú veretek (XXVII. t. 5—6, XXVIII. t. 12, 14—16) illeszthetők. Nem lehet tehát, hogy a két különböző formájú veret egymást váltogatva, vagy más szakaszos, ütemesen vissza-visszatérő, mindkét veretfajtát felhasználó csoportosításban vonult volna végig az övön. Jogosan gondolhatunk arra, hogy a szíjnak egy részére, vagy néhány részére kizárólag a szélesebb, — más részére pedig csak a keskenyebb veretek kerültek.

Az *ovális veretek* (XXVII. t. 2a—c, 3a, 4a—b; XXVIII. t. 1) álló helyzetben, csúcsukkal a szíj felső széle felé fordulva voltak felszerelve. Ezt a veretek formájának és mintájának legtermészetesebb helyzetén kívül az is támogatja, hogy az áttörésüknek — szerepe lévén — alulra kellett kerülnie. Néhány szíjdarabon (XXVIII. t. 6—7) ugyanis az ovális veret csúcsában levő szegecs helyével szemközt még egy kis lyukat találunk. Nem lehetnek szegecs helyei, hiszen egyik vereten sincs e helyen akla. Nem is olyan határozott körvonalúak mint amazok, melyekbe a tömör, szabályosan hengeres szegecses jártak. Horzolt szélük mutatja, hogy inkább valamilyen hajlékony anyag volt itt átvezetve, mely kissé feldörzsölte, kibolyhosította a lyukacsok szélét. Az övön függő tárgyak felerősítésére szolgáló függesztő-szíjcsák és esetleg díszes sallangok helyei lehetnek. Átfűzésük pontját éppen az ovális vereteknek áttörése övezte s mintegy keretet képezve megakadályozta az öv szíjából való kiszakadásukat.

Ilyen *függesztőszíj* lehetett pl. a XXVII. t. 8. sz. alatt bemutatott vékony hasított szíjcsaka. Felül összecsomózták, hogy a számára ütött részen át ne csússzék. A valószínűleg hozzátartozó bronzkarika (XXIX. t. 15) segítségével talán a kés tokját tarthatta (vö. 6. kép). Hasonló, de vékonyabb

² Vö. *Fettich N.*, A honfoglaló magyarság fém-művészete. AH 21 (Bp. 1937) 81—82.

³ Uo. 76—77.

szíjacská van átfűzve a XXVIII. t. 8. sz. övrészleten. De nem a veret áttörésének helyén, hanem az öv szíjának alsó szélénél. Nem tudjuk mi szerepe lehetett. Bizonytalan rendeltetésű a XXVIII. t. 5. sz. övrészlet teljes egészében. Mérete is eltér a többi darabétól, különösen egyik vége keskenyebb jóval. Veretek nem lehettek rajta, csak baloldali szakadozott szélén látszik két szegecslyuk. Az előbbi darabokkal csak annyiban rokon, hogy vékony szíjacskából képzett bőrhurok lóg róla.

Van egy másfajta, lapos függesztőszíjnak is nyoma (XXVII. t. 4). Az öv szíjának két szélén ütött lyukon keresztül való átfűzéssel volt felerősítve. Az összecsavarodott szíjacská hozzávetőlegesen olyan szélességűnek látszik, hogy éppen ráférnének azok a kis ezüst díszek (XXVII. t. 9—10), amelyek a tarsoly függesztőszíját ékíthették. Ennek megfelelően táblánkon így is mutatjuk be. Ugyanezen a módon, a két szélén van felerősítve egy másik szíjdarabka is (XXVIII. t. 6., a jobb végén). Ha lazán hagyva vezették volna körül az öv szíjának külső oldalán, még bujtatónak is megfelelhetne. Fémről készült bujtató ugyanis nincs a leletben.

Az ovális veretek nyomait őrző övrészleteken tehát sallangok, keskeny hasított és lapos függesztőszíjacskák, valamint egy bujtatónak is alkalmas szíjdarabka nyomait véltük felfedezni. Mindmind a derekat övező szíjnak szerves tartozékai. Híre-hamva sincs egyiknek sem a szívalakú veretekkel borított szíjdarabokon! Ebből arra következtethetünk, hogy egyedül csak az ovális veretek díszítették a derekat körülölelő öv szíját. De hol voltak hát akkor a szívalakú veretek?

A szívalakú veretek alatt futó szíj szélességére és vastagságára nézve tökéletesen megegyezik az előbbi darabokkal, semmi okunk nincs tehát arra gondolni, hogy ezek a veretek nem ugyanannak az övnek szíjára kerültek. Jelen esetben álló helyzetben is ráférnének, mégis a szegecslyukak helyzetéből, a veretek bevágódó körvonalaiból (XXVII. t. 5—6, XXVIII. t. 12, 14—16) világosan látszik, hogy oldalt fordított csúccsal voltak felszerelve. A veretek legtermészetesebb helyzetükbe ily módon csak úgy kerülhetnének, ha ez a szíj függőlegesen állt volna. Úgy tűnik tehát, hogy a derekat körbefutó, ovális veretekkel kivert szíjnak, a tulajdonképpeni övnek volt egy függőlegesen csüngő folytatása, melyen a szívalakú veretek ültek. Hogyan lehet tehát ezt az övet elképzelnünk?

Végleges és megnyugtató választ erre csak az 1958. évi honfoglaló tervásatás keretében végzett *Bashalom-fenyvesdombi (II. sz.) temető feltárása*⁴ adott. Itt a 7. sz. sírban ugyanis egy olyan övet bonthattunk ki, melynek vereteit a korhadó bőrrészek még összetartották, s így vonulásukat pon-

tosan követhettük és rögzíthettük. A helyenként viszonylag jól megmaradt bőrrészek alapján még az öv szerkezete, azaz kapcsolási módja is megfigyelhető volt. Mivel a honfoglaláskori övek újjáalkotásához e szép lelet több bizonyító erővel rendelkezik akármilyen, százszorosan is alátámasztott elméleti következtetésnél, parafinos eljárással — eredeti helyzetében — ki is emeltük. Baki Győző közreműködésének érdeme, hogy az ily módon beszállított öv — mostmár a parafinból kibontva — honfoglaláskori gyűjteményünk egyik féltett kincse lett. Részletes leírását e helyen nem adjuk, pusztán fényképeit (XXX. t.), a szerkezetet bemutató részletfelvételeket (3—5. kép) és rövid magyarázatukként ásatási megfigyeléseinket közöljük.

A 7. sz. sírban fiatal férfi részben megbolygatott csontváza feküdt. Aranyszalagokkal és lemezekkel díszes kaftánban és felővezve volt eltemetve. Szablyáját az övről leoldva a bal vállra, illetve karcsontjai mellé fektették. Egy vaskés, több tömör bronz fülesgomb és egy — a vállára felvarrott — bizánci aransolidus⁵ volt még mellette. A sír töltélföldjének a csontváz feletti rétegeiben több hajkarikát s karperecet találtunk. Egyik darab kétségtelenül bolgatatlan helyzetben volt. Arra gyanakodhatunk, hogy hozzátartozói a sírgödör behúzásakor — a nomádoktól jól ismert szokás⁶ szerint, mély gyászuk jeléül — hajkarikákkal díszített farkocsaikat és karpereceiket a sírba dobálták.

Aranyozott ezüstveretekkel gazdagon ékes *fegyverövről* (XXX. t. és 3—5. kép) a következőket figyelhettük meg:

Az ágyékesigolya jobb oldalához simulva jobbra néző s kissé rézsutosan a sír feneké felé billent csatkarikával fekszik a palmettás díszű, csuklós szerkezetű (5 cm hosszú) *csat*. A hozzáerősített 2,7 cm körüli szélességű szíj elvezet a medence bal felső végéig, majd lebukva s a medence alatt végighúzódnak jobb felső sarkánál kanyarodik fel és átíveli a medencét felül, egészen a bal csípőig. Innen kissé ívelten húzódik a bal combcsont mellett, annak mintegy kétharmadáig s (5,5 cm hosszú) *szíjvégben* végződik. A szíj teljes hossza 149,5 cm, tehát kereken véve másfél méteres.

A csat és szíjvég között — kivéve a csattest után szabadon hagyott 9 cm hosszú övrészletet — egészen sűrűn, közvetlenül egymás mellé szerelt veretek sorakoznak (összesen 41 db). Először egy 65 cm-es szakaszon 21 db csúcsával a szíj felső szélénél fordított *szélesebb veret*. A medence alatt levők természetesen díszített lapjukkal lefele. A jobb csípő tájékára eső egyik (a 18.) veret áttört. Belehúzott kis hasított függesztőszíj tarthatta az alatta levő kést. — E veretek után folytatólag-

⁴ A Magyar Tudományos Akadémia tervásatása. Munkatársam egyedül Makkay János volt, segítségét itt is köszönöm.

⁵ Kerényi András meghatározása szerint Theophilus, Michael és Constantinus (829—842) solidusa. BMC 7.

⁶ László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. A továbbiakban: HMNE. (Bp. 1944) 459, 480.

3

4

5

3—5. kép. A Bashalom-fenyvesdombi (II. sz.) temető 7. sz. sírjának fegyverőve
 Рис. 3—5. Пояс для ношения оружия из 7-го погребения башхалом-феньвешдомбского могильника № II.
 Fig. 3—5. Le ceinturon de la tombe n° 7 du cimetière (№ II.) de Bashalom-Fenyvesdomb

san, hegyükkel balra 20 db *nyúlánkab* veret. A medencét elől átívelő szíjon, a csattal egyvonalban kezdődőleg 7 db, a többi a combesont mellett hosszan lecsüngő részen, a hosszirányban futó szíjnak megfelelőleg lefelé, a sir keleti végének mutató hegygel. E nyúlánkab veretekkel borított szíjrészlet is pontosan 65 cm-es. A lecsüngő rész szíja átfordult, úgyhogy az itteni veretek a szíjvéggel együtt mintás oldalukkal csaknem teljesen a sírgödör fenekének néznek.

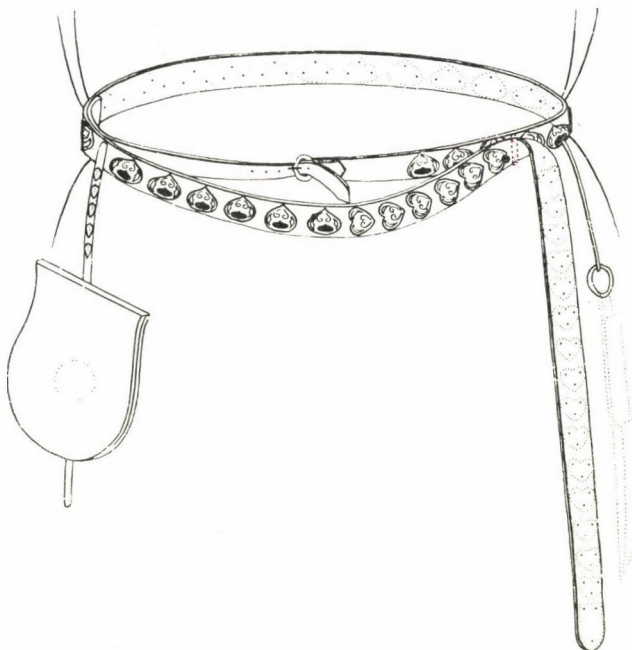
Az övnek különösen kapcsolási módja igen érdekes. Már bontása kezdetén észleltük, hogy sem a veretek, sem a szíjvég nem fér át a csatkarikán. Feltűnt az is, hogy a medencét átívelő szíj nem kanyarodik oda a csathoz, hanem attól lejjebb húzódik tovább. Így különös gonddal figyeltük az első percektől fogva a megoldás nyitját. Szerencsére az öv bőrmaradványai még olyan állapotban voltak a kérdéses részen, hogy sikerült a kapcsolás rejtélyét megfejtenünk. Kiderült, hogy a jobb csípőnél, az öv legelejétől számított 65 cm-re (a 17. ovális verettől) kezdődően az öv szíjához belülről egy azonos szélességű, legömbölyített végű másik szíj van odaerősítve, valószínűleg odavarrva. E szíjnak mindössze csak 7–8 cm-es darabkája, az indulása maradt meg. Másfél veretnyi, azaz kb. 4 cm-nyi hosszan van a másik szíjhoz erősítve, majd lefelé hajlik s kétségtelenül le nem zárt véggel megszakad (1. az övről készült részletfelvételeket: 3–5 kép). Bontása alkalmával azonban folytatásának nyomait is megfigyelhettük. A szíj homorú ívelődéssel futott tovább a csatig, melynek karikájába húzva még meg is találtuk egy kis darabját. Tehát ezzel — a továbbiakban *bekötő- vagy kapcsolószíjnak* nevezték — bevarrott szíjjal kapcsolták be az övet. Csatkarikájában levő darabkája bizonyítja, hogy a temetéskor sem oldhatták ki azt, legfeljebb meg lazíthatták, megengedték kissé.

Megfigyeléseink az eredeti helyzetében hagyott öv fényképein jól ellenőrizhetők, további tárgyalásukra nincs szükség. Végeredményben csak egyetlenegy nyitott kérdés maradt: miként volt az övnek baloldalt hosszan lecsüngő része a csípőnél rögzítve. A néhány veretes övnél (pl. *Kenézlő 45. sír⁷, Kömpöc⁸*) megtalálható — bár igen ritka — fémbújtató s a szíjnak itt éppen a lelógó résztől való átfordulása, teljes megcsavarodottsága arra enged következtetni, hogy bújtatót alkalmazhattak e célból. Csak az itteni valamilyen könnyen korhadó anyagból, textiliából, vagy még inkább bőrből készülhetett, hiszen a fémbújtató megmaradt volna. Fel lehetett varrva a kaftánra is, de sokkal valószínűbb, hogy az öltözet más darabjaitól független, szabadon mozgó, vagy az öv szíjába erősített bújtató volt, minthogy a fémből való párhuzamok is ilyenek. Különben sem lett volna célszerű a fegyverekkel, az állandóan használt készségekkel körülaggatott övet bármelyik ruhadarab-

hoz is hozzákapcsolni, hiszen így mind felesatolása, mind leoldása nehézkessé, sőt megvalósíthatatlanná vált volna.

A kérdés azonban ezzel a nagyon valószínű feltevéssel sincs teljesen tisztázva. László Gyula figyelmeztetett, hogy a bújtatón átvezetett s szabadon lecsüngesztett szíj azonnal átfordul a fonákjára (vö. 6. kép). Ez tehát azt jelentené, hogy a szíjnak veretekkel s rendesen gazdag mustrájú, finom kidolgozású szíjvéggel díszített színe csak úgy villant volna elő, ha viselőjének erőteljesebb mozgása, lovon való vágója közben nyugalmi állapotából kilódult. Nyilvánvalóan ezt — a szép öv hatását csökkentő — mozzanatot igyekeztek megakadályozni, sajnos nem tudjuk, hogyan. Megoldás lenne, ha az öv csüngesztésre szolgáló részét a derekat övező szíjon egyszeresen, vagy akár többszörösen áttekerik s úgy lógatják le, veretekkel kivert oldalát láttatva (vö. 8. kép). Az ábrázolásokban is lenne rá példa, de ez a megoldás éppen azoknál a veretekkel sűrűn kivert öveknél bajos, amilyeneket honfoglalóink is használtak. Újabb ásatások tapasztalatai alapján talán egyszer erre a kis részletkérdésre is megfelelően lehetünk.

— A bashalmi (II. sz.) temetőből származó öv alapján könnyű újjáalkotni most már a részletes elemzésünk során egészen hasonlóan talált *perbetei övet* (6. kép). Láthattuk, hogy a szíjmarad-

6. kép. Az újjáalkotott perbetei öv
Рис. 6. Реконструированный пояс из Пербете
Fig. 6. Le ceinturon de Perbete reconstitué

ványok tanúsága szerint feltűnően hosszú szíja lehetett, akárcsak a bashalminak. A szíj két végére a csat és szíjvég került, de a széles szíjvéget a csatkarikán nem lehetett átbújtatni, tehát a bashalmi öv mintájára kapcsolódhatott. Teljes hosszában veretekkel volt sűrűn borítva. A veretek

⁷ *Fettich N.*, Arch. Ért. 45 (1931) 94., 77. kép 11.

⁸ A szegedi Móra F. Múzeumban. Közöletlen.

itt is kétfélék. Az oválisak mind-mind a derekat övező szíjra kerültek, mégpedig álló helyzetben. Alulra eső áttöréseikbe — mint az egyik hasonló bashalmi veretnél — függesztőszíjacskák szolgáltak. A másik fajta veretek, a szívalakúak ugyanennek a szíjnak folytatására lettek felszerelve, de oldalt fordított csúccsal. Legtermészetesebb helyzetük az lenne, ha a velük díszített szíj függőlegesen csüngött volna alá. Nyilvánvaló, hogy ezek is a bashalmi övnél látott, baloldalt hosszan leengedett s szíjvégben végződő szíjat díszíthették, melyet talán szintén bőrbújtató fogott oda a csípőhöz. A két öv tökéletes azonossága mindenki számára meggyőző lehet. Joggal kérdezhetjük, hogy vajon véletlen egyezésről van-e csak szó, vagy talán általános volt ez a fajta öv honfoglalóinknál?

Még a régi, sokszor bizony pontatlan ásatási megfigyelésekből is kihámozható, hogy az *övek általában hasonló megjelenésűek és szerkezetűek lehetnek*. Tallózzuk át e szempontból Fettich Nándor *kenézli ásatásának* igen alapos sírleírásait. A 29. sz. sír⁹ övvereteinek helyzetéről pl. a következőket jegyzi fel. A leírás során szétszórtan tett megfigyzéseit abban a csoportosításban idézzük, mely az eligazodást leginkább megkönnyíti: „A medencén sűrűn egymás mellett keresztben nagyobb bronzpitykék.” „A medencecsontok felemelése után a földben több nagyobb bronzpityke feküdt még közel egymáshoz, sorban. Ugyanilyen volt egy a bal combcsont fejéhez simulva.” A bal deréknál kívül kezdődő szablya körül „végig kis apró pitykék”. „Lejebb a medencétől először három kisebb bronzpityke került elő közel egymáshoz, még lejebb feküdt a nagyszíjvég... A nagyszíjvég előtt is kis pityke.” Tisztánlátásunkat csak az zavarja, hogy Fettich „a jobbtenyér alatt és a jobb medencefél alatt húzódva” is feljegyez „egy sorban nyolc bronzpityké”-t. Helyzetüket azzal tudnám magyarázni, hogy a halottnak sírba fektetése előtt megglazíthatták övét, s az így a sírbatételekor a jobboldali csípőről lecsúszott. Egyébként minden a már megismert rendben van! A szíj derekat körítő részét a nagyobb, majd a hosszan lecsüngő, a szablya mellett húzódó és a lábak közé kanyarodó, szíjvégben végződő részét a kisebb veretek díszíthették. Csatot nem találtak. Úgy látom, szokásban lehetett az *övek megcsontkítása*. A szíjvég és egy veret kivételével semmi sem volt meg az öv fémdísziből a *kenézli első temető* 14. sz. sírjában.¹⁰ Az *eperjeskei*¹¹ és *Deszk-Sz.*¹² jelű temetők 2. sz. sírjaiban talált övgarnitúráknak sem csatja, sem szíjvégje. A *kenézli második temető* 31. és 45. sz. sírjaiból¹³ a szíjvég hiányzik, míg *Benepusztáról*¹⁴ a csat. Csatkarikája

nem volt a *kundagotai*¹⁵ és a *Szeged—domaszéki*¹⁶ öveknek stb., stb. Nem szabad itt pusztán arra gondolnunk, hogy a hiányzó tárgyakat egyszerűen nem szedték ki a sírból. Magam is ástam ki a második *bashalmi* ásatás során egy kétségtelenül bolygatatlan sírt (8. sz.), melyben a leg gondosabb munka mellett is csak a csatnak karikájától megfosztott szíjlemezét és egyetlen egy övveretet találtunk. Az övből csak éppen mutatóba tettek valamit a sírba. Az *avar temetkezések* hasonló jelenségeit László Gyula a visszajáró halottól való félelemmel magyarázza.¹⁷

De kanyarodjunk vissza és nézzük tovább mi minden olvasható ki Fettich megfigyzéseiből a *kenézli* második temető öveire vonatkozólag. Igen figyelemre méltó pl., amit a 31. sz. sír¹⁸ övéről mond: „... a medencén két sorban szívalakú bronzgombok, kettős sorban a kisebb szívalakú gombok, az alsó sorban feküdtek csúccsal balfelé sorakozva; a felső sorban voltak a szélesebbek, de közöttük két csúcsos kisebb is volt. A medence alatt ez a sor tovább folytatódik. A medence jobbfelében kis bronzcsat.” László Gyula a leírás alapján arra gondolt, hogy „a halott gyermek bronzveretes, kettős övet viselt.”¹⁹ Feltevésének ellene mond, hogy csak egyetlen csat van a leletben s csak egy, mégpedig a szélesebb veretekből álló sor húzódott a medence alatt. Fettich szép megfigyeléseit csak úgy érthetjük meg igazában, ha a perbetei és a Bashalom-fenyvesdombi temető övére gondolunk. Ebben az esetben ugyanis a háti részen valóban csak egy veretsor húzódott, míg elől, legalábbis a csontváz baloldalán két sorban kellett a vereteknek lenniök. Mégpedig ugyanabban a rendben, ahogy Fettich rögzíti: a felső sorban a szélesebbeknek, míg alul a keskenyebbeknek balra fordult csúccsal. A felső sorba a két csúcsos veret úgy kerülhetett, hogy a szíj szívalakú veretekkel borított lentebb fekvő sora — a feltételezhető bújtatónál — két veretnyi hosszan ráfutott az ovális veretekre. Innen aztán derékszögben megtörve húzódhatott tovább, az öv lecsüngő részét alkotva. — Feltűnően egyszerű, egybeöntött kis csatocsa tartozott az övhöz. Más, kevésbé rangos garnitúráknál (lásd pl. *kenézli első temető* 10, 11, 16. sír)²⁰ is úgy találjuk, hogy — a veretekkel és szíjvéggel ellentétben — a csat megjelenésére semmi gondot nem fordítottak. Véleményem szerint ez a jelenség is a külön kapcsolószíj alkalmazásában leli magyarázatát, hiszen az efajta öveknél a csat kétszeresen is el volt takarva. Részben a bekötő szíj átbújtatott és még kb. 10 cm hosszan tovább vezetett vége, részben pedig magának az övnek a derék elülső részén áthúzódo szíja fedte. (A bekötőszíjnak a csaton

⁹ Fettich N., Arch. Ért. 45 (1931) 84–86.

¹⁰ Jóna A., Arch. Ért. 34 (1914) 319–323.

¹¹ Kiss L., Arch. Ért. 39 (1920–1922) 44–45.

¹² Móra F. Múzeum, Szeged. Közöletlen anyag.

¹³ Fettich N., Arch. Ért. 45 (1931) 61., 77. kép.

¹⁴ Ua., AH 21 (1937) 67–.

¹⁵ Móra F., Dolg 2 (1926) 5. kép.

¹⁶ Reizner J., Arch. Ért. 23 (1903) 269., 1. kép.

¹⁷ László Gy., Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. AH 34 (Bp. 1955) 262–263.

¹⁸ Fettich N., Arch. Ért. 45 (1931) 87.

¹⁹ László Gy., HMNE 146.

²⁰ Jóna A., Arch. Ért. 34 (1914) 310–318., 323–327.

túlnyúlására a bashalmi övön az e részen díszítetlenül hagyott 9 cm-es szakasz mutat.) Így nem is volt különösebb értelme díszítésének, csak az előkelőbbek ragaszkodtak hozzá, hogy csatjaik — még ebben az esetben is — rangos külsejük legyeknek.

Iktassuk még ide a 45. sz. *sírban*²¹ talált övvel kapcsolatos megjegyzéseit: „A férfiváz baloldalánál a bal alsó karszárnál, közel egymáshoz 3 darab szívalakú ezüstveret. Hasonló jobboldalon is, lapal lefelé, ugyanabból a jobboldalon és a medence körül is. Hosszúkás alakúak és kisebb szívalakúak vegyesen. A hosszúkásak keresztben állanak.” Első soraiból úgy vélnénk, hogy a szétesett öv veretei meglehetősen szétszórtnak kerültek elő. De az öv rendszere mégis világossá válik, midőn később ezeket olvassuk: „Ezen veretek kettős sorban feküdtek párhuzamosan; a csat a medence közepén feküdt; keresztben jobbfelé nézve, mellette folytatólagosan hosszúkás veretek. A balkéz táján kisebb csúcsos veret, csúcsával lefelé.” Ettől „10 cm-re hosszanti irányban másik csúcsos veret, szintén csúccsal lefelé... A bal combesont külső oldalán 5 darab szívalakú ezüstveret sorakozik csúccsal lefelé. Hat csúcsos veret fenn ugyan ezen helyen feküdt.” A leírás oly jó, hogy nem is szorul különösebb magyarázatra. A medence közepén levő, karikájával jobbfelé néző csattól kiinduló öv körülölelte teljesen a derekat, majd a baloldali csípőnél rögzítve — a combesont mellett — hosszan lecsüngött. Első felében a keresztben álló szélesebb, majd a lecsüngő részen a csúcsukkal lefelé fordított keskenyebb veretekkel volt szíja ékítve. Bujtatóul a bal alsókar vége alatt talált téglalap alakú bronzkeret²² szolgálhatott, mely az egyik hosszanti oldalára csavart, bronzhuzalból készült széthajlított végű kapesoknál fogva, helyzetéből ítélve a csat utáni övrészlet szíjába volt erősítve.

De hagyjuk a kenézlői temetőt, lássunk más párhuzamokat. *Deszken*,²³ az *Ambrus Endre földjén* 1938—39-ben feltárt avar temetőben Csallány Dezső néhány honfoglaló sírt is talált. Közülük a 2. sz. *sírban* íjjal, tegezzel útnak engedett honfoglaló férfi volt aranylemezekkel díszes ruhában. Derekan öv, melynek veretei, mint Csallány azt naplójában rögzíti: „a medence felett körül, jobbkar felé irányuló hegygel, egymással csaknem összeérnek.” A veretek itt is kétfélék, egy részük ovális, másik részük keskenyebb szívalakú. Csak úgy szerelhetők fel egy azonos szíjra, ha a keskenyebb veret hegyével valóban oldalt fordítva állt. Csallány sebtiben papírra vetett megjegyzése tehát nyilvánvalóan csak ezekre a keskenyebb, szívalakú veretekre vonatkozhat, melyek — a perbetei és bashalmi öv tapasztalatai alapján — a medence elülső részén átvonuló szíj bal felére s oldalt alácsüngő részére voltak szerelve. A keskenyebb vere-

teknek a szíjon való állása feltehetőleg mindenütt ugyanez lehetett. Világosan látszik ez olyan példányok esetében, melyek alatt a szíj egy darabkája megőrződött. Mind a második keceli²⁴ leletnél (7. kép

7. kép. A második keceli (a) és a Szeged-domaszéki öv (b) nyulánkabb vereteinek helyzete az övön
Рис. 7. Расположение удлиненных пластин на а) кецельском и б) сегед-домасекском поясах.
Fig. 7. a) La position des plaques plus minces sur le deuxième ceinturon de Kecel. — b) La position des plaques sur le ceinturon de Szeged-Domaszek

a.), mind a *Szeged—domaszéki*²⁵ anyagnál (7. kép b.), ha a nyulánkabb vereteket természetes helyzetükbe fordítjuk, a szíj függőleges állásban fut alattuk tovább.

Bevezetőnkben már említettük, hogy egy teljesnek látszó és igen szép övveretsor került elő a

8. kép. Honfoglaló magyar öve a jánosszállási temetőből
Рис. 8. Венгерский пояс времени завоевания родины из могильника в Яношсалааш

Fig. 8. Ceinturon d'un conquérant hongrois provenant du cimetière de Jánosszállás

²¹ *Fettich N.*, Arch. Ért. 45 (1931) 94—95.

²² *Uo.* 94., 77. kép 11.

²³ Közöletlen. A szegedi Móra F. Múzeumban.

²⁴ *Winkler P.*, Arch. Ért. 32 (1912) 322., 3. kép.

²⁵ *Hampel, J.*, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. III. (Braunschweig 1905) 511. t. 7.

szegedi Múzeum 1934 évi ásatásából, a *jánosszállási temető 5. sz. sírjában*.²⁶ Akardos, tegzes férfiembert készségeivel és a lovasfelszerelés jellegzetes tárgyaival együtt fektették a sírba. Derékán hagyhatták díszes fegyverövét, amelyről csak annyit tudunk, hogy csatja a medencében, veretei a derékon, szíjvégje pedig a bal kézfnél volt. E szűkszavú feljegyzésből is világos az öv szíjának vonulása. A medencében levő csattól indulva körülfuthatta egyszer a derekat, majd továbbhúzódva a bal csípőig valamilyen bújtatón átdugva lecsüngött hosszan, hogy a szíjvég a kezét érte. Rajta a szokásos, két különböző formájú veretek ültek, mégpedig a nyúlánkabak méretűk és szegecseiknek egymástól való távolsága alapján oldalt fordítva. Ha hozzávesszük, hogy a szíjvég itt is szélesebb, mint a csatkarika belső átmérője, a bemutatott övek legtökéletesebb párhuzamát (l. 8. kép) kapjuk. Különösen figyelemre méltó, hogy a szíjvég helyzete alapján azonos méretűnek tekinthető övre ugyanazon arány (21 : 20) szerint verték fel a vereteket, mint az in situ kiemelt övön.

Bashalmon már korábban is ugyanilyen övre bukkanhatott Kiss Lajos, a *fenyestáblai (I. sz.) temető B. (9. sz.) sírjában*. A temető feldolgozásaikor még magam sem ismerve a honfoglaló övek nem is várt fényes megjelenését, — egyszerű, de nagy találékonyságra mutató szellemes szerkezetét — kettős övre, vagy mellékszíjas övre gyanakodtam.²⁷ A leoldott s mellre fektetett öv vereteinek párhuzamos elrendezése, a két szíjvég, a veretek nagy száma megtévesztett. Pedig mind-mind egy szíjra szolgáltak, amint arról újabb tanulmányozásuk során meggyőződtem. Nincs csak egy csat a leletben, nem lehetett volna hát kettős öv, — mellékszíjas övet pedig honfoglalóinktól, nem is ismerünk. A következőkben megkíséreljük ezt az övünket is újjáalkotni (9. kép): A négyszögletes veretek egy mindmáig megmaradt bőrdarabka tanúsága szerint kb. 3—4 mm-re voltak egymástól a derekat körülölelő szíjon. Áttörésük alulra esett, mint Perbetén. Rajtuk keresztül voltak befűzve a felfüggesztésre szolgáló hasított szíjaeszkák, de valószínűleg itt is csak a csípők táján lévő veretekenél. A többiek áttörésébe talán díszes sallangok szolgáltak. Számuk 30 db, a velük díszített része az övnek 90 cm lehetett, beleszámítva a csatot és azt a kb. 10 cm-es szakaszt, amelyet a csat után szabadon kellett hagyniok. Egy közepes derékbősséggel rendelkező férfiembert éppen körülölelt. A csattal szemközti részen válthatták fel a négyszögletes vereteket az oldalt fektetve felszerelt kis pajzsalakúak. Egymáshoz való távolságukra nincs pontos adatunk. De ha egész közel is szerelték fel egymáshoz, hogy az egymásba érő veretektől a meg-megtörő szíjnak szép játéka legyen, még úgy is kb. 60 cm-es részt fedtek be. Az öv teljes hossza tehát szintén másfél méter körül mozgott. A szíjvég ugyan itt átmenne a csatkarikán, de a négy-

szögletes veretek már nem. Mivel ezek egészen a csat környékéig boríthatták a szíjat, nem ez a szíj lehetett a csatkarikán átvezetve, erre egy —

9. kép. A Bashalom I. sz. temető B (9. sz.) sírjának veretes fegyverőve

Рис. 9. Пояс для ношения оружия с нашивками из могилы В (№ 9) башаломского могильника № 1

Fig. 9. Le ceinturon à plaques du cimetière B du Ier siècle, de Bashalom (tombe n° 9)

külön e célra szolgáló — bevarrott kapcsolószíj szolgálhatott. Akisebb szíjvég és a kis szívalakú²⁸ veret talán a bőrtarsoly lapos kis függesztőszíjának veretei lehettek. A kapcsoló szíjon is elképzel-

²⁶ A Móra F. Múzeumban, Szegeden. Közölten.

²⁷ *Dienes, I., Acta Arch. Hung. 7 (1956) 268.*

Ua. Arch. Ért. 84 (1957) 34—35.

²⁸ *Ua., Acta Arch. Hung. 7 (1956) LIX. t. 51, 52.*

hetők lennének, bár oda aklás szíjdíszítéseket nem igen volt kívánatos tenni. Legfeljebb szíjvég kerülhetett a végükre.

Pusztán a tárgyak alaposabb vizsgálatából adódó megállapításainkat egyéb körülmények is erősítik. Az ásatáson feljegyezték, hogy a veretek egymástól 1 cm-re lévő két párhuzamos sorban húzódtak. Csakhogy az öv alatt talált famaradványokon megmaradt a nyomuk s mint Méri István megfigyelte: a kis veretek nyomai nemesak a négyszögletes veretek sorával párhuzamosan, de azokra merőlegesen is mutatkoztak.²⁹ Úgy vonultak tehát, mint az öv alácsüngesztett fele, melyet díszítettek. Ezek szerint itt, a túlsó mezőkre induló halottról leoldották bár övét, hogy ne járulhasson az ott lakozó istenségek elé hívalkodva, szabad emberi méltóságának jelvényével³⁰, de mellére helyezve nagyjából szokott helyzetének megfelelőleg igazgathatták el.

— A honfoglaláskorral közkézen forgó könyvek egyszerű átlapozása és az ott található hasonló jellegű veretsoroknak nagy száma mindenkit meggyőzhet, hogy ezt a fajta övet kedvelték őseink. A területileg egymástól távol, különböző törzsi szállásterületeken előkerült s feltehetőleg más és más műhelyekből származó példányok közötti egyezések tanúsítják, hogy azonos elvek alapján készültek. Nagy múltra tekinthet vissza ez a tárgy, hiszen a szigorúan kötöttnek látszó szabályok kialakulásához és azoknak az öveket gyártó mesteremberek körében való elterjedéséhez hosszú időre volt szükség. Régóta kedvelt árunak, hagyományos „divateikknek” kellett lennie tehát azokon a keleti területeken, ahonnan nyilvánvalóan nemesak a veretegyütteseket, hanem a bemutatott övek rendszerét is magunkkal hoztuk.

A számunkra ismertebb keleti párhuzamanyag (Zagrebin³¹, Kiev³², Redikor, Verchne-Saltovo, Liada, Vorobjevo, Krylos³³ Kocsergino³⁴, Sarkel³⁵) alapján is úgy találjuk, hogy az efajta övek szél-tében el voltak terjedve Orosz földön, térben és időben egyaránt. Legutóbb, mint V. F. Gening értesített, az Udmurt Köztársaság területén fekvő Jumszkanban találtak több egészen hasonló szerkezetű és a honfoglalóknál már látott veretekkel díszített övet. Fehér Géza meggyőzően mutatta ki,³⁶ hogy e leletek nagyobb része magyar jellege ellenére sem tartható egyszerűen őseink hagyatékának. Jónéhány akad közöttük, mely a magyarok ott-tartózkodása korától kétségtelenül korábbi, illetve későbbi időből való. Másokat a temetkezési szokások eltérése, néhány tárgytípus különbsége

alapján kell más néphez kötnünk, vagy egyszerűen csak azért, mert a magyarok azon a területen nem laktak. Ismét az övekre fordítva a szót, ez végeredményben annyit jelent, hogy hasonló öveket századokon keresztül készítettek a bolgár, kazár, magyar, besenyő stb. őtvösök.

E népek közül először a bolgár-törökök jelennek meg a történelemben. A veretekkel sűrűn borított s ebből következően szintén kapcsolósíjas övek gyártásának egyik nagy központja Volgamelléki birodalmuk. Hasonló övekre mutató növéymintás veretsorok azonban a dunai-bolgárok hagyatékában is találhatók. Olyan felszerelési tárgyról van tehát szó, amely a hozzátartozó veretekkel együtt még a bolgárok együttélésének időszakából, a közös pontusvidéki hazából származhatott.³⁷ Nem is a későbbi volgai-bolgár, hanem a pontusi birodalom lehetett tehát az a terület, ahol a külön kapcsolósíjjal készített és növéymintás veretekkel díszített övek viselése szélesebb körben elterjedt. A kazárok feltűnésekor, a VII. sz. második felében, mikor e bolgár birodalom felbomlik s a kötelékébe tartozó népek egy része észak felé, más részük nyugatra költözködik, magukkal viszik az új öv ismeretét. Egy századdal előtte még aligha volt használatban, hiszen a Dél-Oroszországból származó avar honfoglalók másfajta, szerkezetüket tekintve egyszerű övekkel indulnak el új szállásterületeikre. A veretek megszaporodásával összefüggő szerkezeti újítás tehát az avarok elvonulása és a kazárok előtörése közötti időszakban történni lehetett, amikor a türkök igáját lerázva a bolgarság megszerzi önállóságát. Kialakításában Kubrat birodalmának nagy szerepe lehetett, a viselet külsőségeiben is igyekezett tükrözni e rövidéletű, de virágzó birodalom gazdagságát. Az öv rangjelző vereteinek halmozásával kifejezésre jutott az önállóságukat éppen elnyert bolgárok vezető osztályának felfelé, egyenrangúságra való törekvése.³⁸

A kapcsolósíjas öveknek csak a fentebbi időpontban történő megjelenése teszi érthetővé, hogy az avarok egy későbbi hulláma már részben hasonló szerkezetű övekkel érkezik a Kárpát-medencébe. A bolgár és magyar hagyatékkal már sok egyező vonást mutató griffes-indás nép garnitúráinál ugyanis nem ritkán tapasztalt jelenség, hogy a szíjvég nem bújtatható át a csatkarikán.

Feltevésünket az írásos adatok csak erősítik. Moravesik Gyula 1936-ban a bizánci források két igen értékes adatára hívta fel a figyelmet.³⁹ Egy görög nyelvű papyrus-töredéken (VII. sz. eleje)

²⁹ Vö. 27. j.

³⁰ Fehér G., Arch. Ért. 83 (1956) 153., 156; László Gy., AH 34 (1955) 271.

³¹ Pósta B., Régészeti tanulmányok az Orosz földön. (Bp.-Leipzig 1905) 128., 70. kép.

³² Szobranie, B. I. — Hanenko, V. I., Antiquités de la région du Dniepre. V. (Kiev 1902) XIX. t.

³³ Fettich N., AH 21 (1937) XIV, XVI, XVII, XVIII, CXXXIV. t.

³⁴ Талицкий, М. В., Кочергинский могильник. МИА I., I. t.

³⁵ Артамонов, М. И., Саркел—Белая вежа. МИА 62., 34/b, 35. t.

³⁶ Kézírtatos, kiadásra váró munkájának („A magyarszláv együttélés problémái”) első részében ír főleg e kérdésről.

³⁷ Fehér G., A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. (Bp. 1940) 47. —

³⁸ László Gy., AH 34 (1955) 177.

³⁹ Moravesik Gy., KCsA. I. kiegészítő kötet (1936) 119—128.

és Pseudo-Maurikios taktikai művében (VI. sz. vége, illetve VII. sz. eleje) ugyanis olyan övekről történik említés, melyeket „bulgár” jelzővel illetnek. A kifejezés kétségtelenül egyenértékűnek látszik a bizánci lovasság felszerelését illető előírások között gyakran ajánlott „avar mintájú” fegyverekkel és felszerelésekkel, a gyalogságnál hordott „gót” ruhadarabokkal. Ez a „bulgár öv” sem lehetett más, mint a bizánci hadseregben a VI. sz. végén, vagy a VII. sz. elején meghonosodó, sajátosan bolgár jellegű, azoktól átvett övfajta.⁴⁰

Az idézett források egy helyütt el is árulják, hogy valóban olyan övekről van itt szó, melynek a pontusi bolgár birodalomban való elterjedéséről szólottunk. Pseudo-Maurikios ugyanis abban a fejezetben, melyben a gyalogosok ruháját előírja, azt mondja, hogy azok ne bulgár öveget, hanem egyszerű öveget viseljenek. Az általánosan használt öv tehát a bolgár övekkel szemben *egyszerű* volt. Lehetetlen, hogy a forrás ezzel a megjegyzésével a bolgár övek „luxuseikk” voltát hangsúlyozná⁴¹, jóllehet ez az öv valóban pompás megjelenésű volt. Ellene szól, hogy a nomád mintára szervezett lovasesapatoknál általánosan használhatták. Ez az utalás valószínűleg az öv szerkezetére vonatkozik, a „bulgár övek” — kapcsolósíjuk lévén — valóban nem a megszokott, egyszerű szerkezetűek voltak.

Nem látom akadályát tehát, hogy a *bizánci forrásokban megjelenő, sajátosan bolgár jellegű övet a bolgároknál használt kapcsolósíjas övvel azonosítsuk*. A bizánciaknak éppen ebben az időszakban a korai bolgárokkal való sokoldalú kapcsolata kétségtelen. Kubrat szövetségre is lép velük, érthető módon kerülnek így a bizánci érdeklődés előterébe. A szövetséget éppen azzal a Herakleioszal köti, aki a VII. sz. elején a bizánci hadsereget újjászervezi.⁴² Ennek egyik eredménye, hogy a bizánciak a nomádok ellensúlyozására létesített lovasesapataik számára — mindenből a legjobbat, legmutatósabbat és legkorszerűbbet választva — átveszik többek közt a bolgárok újrendszertől fegyverővét is.

— Mivel a korai magyarság egykor — éppen a kérdéses időben is — a bolgárok szomszédságában, erős nyelvi és műveltségi hatásuk alatt élt, náluk is ez az övfajta honosodott meg, feltehetőleg korán, a tárgy elterjedésének kezdeti időszakában. Értelmezhető midőn a IX. sz. végén eljut végső hazájába: a nagy hagyományokkal rendelkező „bolgár öv”-nek egy igen érett, erősen kötött szabályok szerint készült, változatokat nem tűrő, állandósult formáját hozza magával.

— A példaként felhozott övek egyrésze (*Perbete, Bashalom I. sz. temető B. sír* stb.) olyan temetőkből származik, melyeket tarsolylemezek és más korhatározó tárgyak alapján még a X. sz. első felére tehetnénk. Viselésük divatja kétségtelenül nem szűnhetett meg az új hazában való letelepedés után sem, hiszen ezektől a feltehetőleg előző szállásterületeken készült övektől hosszú évtizedek választják el a velük mindenben megegyező *jánosszállási* övet. Ez olyan sírból került elő, mely — mint készülő feldolgozásából látni fogjuk — a *bojárhalmi*, már Szent István korához közelebb álló temetővel egykorú. Csakis az új hazában dolgozó ötvöseink készíthették. Figyelembevéve a későbbi keleti hatásokat, a besenyőknek és kunoknak a honfoglaló magyarokéhoz hasonló megjelenését, kétségtelennek tartom azt is, hogy *ez a fajta öv, még a műveltségváltás után, a középkorban is tovább élt a magyarság viseletében*. Középkori csontos- és fém-veretes öveinknél is csak a külön kapcsolósíj használatában lelheti magyarázatát, hogy a csatkarika belső átmérője a szíjvég, az övveretek és egyáltalában az öv szíjának szélességétől láthatólag függetlenül méretezett.

A honfoglalók egy másik — rangos, de igen ritka — övéről, az övnek a nomád életben betöltött szerepéről, jelentőségéről majd készülő nagyobb feldolgozásomban számolok be.

Hadd fejezzem be itt most azzal, hogy a bemutatott öveknek nem kis része lehetett abban, hogy a forrásokban több helyütt is halljuk őseink pompaszeretétét, fényes külsejét dicsérni.

Dienes István

⁴⁰ Uo. 127–128.

⁴¹ Vö. Zeki Validi Togan, Ibn Fadlan's Reisebericht. (Leipzig 1939) 178.

⁴² Darkó J., HK 35 (1934) 28–; Fehér G., Sz. 69 (1935) 521.

ПЕРБЕТЕЙСКАЯ НАХОДКА

Каким был пояс венгров-завоевателей родины?

Резюме

На основании находок в Пербете (табл. XXVII—XXIX., рис. 6) в Башхаломе (табл. XXX., рис. 3—5.) автор реконструирует пояс венгров времени завоевания родины. Этот пояс представлял собою такой тип, который очень густо был покрыт пластинками, и свисает книзу, пройдя по передней части талии. Для застежки служил ремень без украшений, пришитый ко внутренней части пояса. Сам пояс был украшен двумя типами пластинок: к той части ремня, которая охватывала талию, прикреплены более короткие пластинки, а на свисающей сбоку части — более удлиненные, причем последние располагались поперек ремня. Из наблюдений во время старых раскопок выясняется, что такой тип поясов был общераспространенным в эпоху завоевания венграми родины (сравни рис. 8, 9). На Востоке этот пояс имеет большое прошлое, и завоеватели родины принесли с собой уже очень зрелую его форму, изготавливаемую по определен-

ным правилам. Мода на него распространилась, по всей вероятности, в Понтийской Болгарской державе, и здесь могли употребить впервые и отдельный ремень для застежки, конструктивное обновление которого было связано с увеличением количества поясных пластинок. Византийские источники, вероятно, эти пояса, распространенные в начале VII века, называют болгарскими. Указанием, относящимся к их конструкции, возможно, служит то, что в отличие от общераспространенных «болгарские пояса» они не считают простыми. Их и мог перенять царь Гераклий, проводивший военную реформу и находящийся с болгарами в союзных отношениях, вместе с оружием и предметами снаряжения «аварского типа» для кочных отрядов, созданных в качестве противовеса натиску кочевников.

И. Дуценш

DER FUND VON PERBETE

Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus?

Auszug

Anhand der Publikation der Funde von Perbete macht der Verfasser den Versuch, die Gürtel der landnehmenden Ungarn zu rekonstruieren bzw. seine Erfahrungen in diesem Bereich zusammenzufassen. Hinsichtlich der Gürtel sind nämlich noch mehrere Probleme ungelöst, ohne deren Klärung weder ihre Erscheinung, noch ihre Konstruktion (d. h. ihre Verschließung) zu erkennen waren. Bei dem Studium der Gürtelgarnituren hat sich nämlich herausgestellt, daß sie erstens nicht auf die übliche Weise zugesehnallt wurden, da man die Riemenzungen in der Regel nicht durch die Schnallenreifen ziehen kann; zweitens, daß die Gürtel — wie aus der Zahl der Beschläge zu schließen — weitaus länger als notwendig waren; endlich, daß die zu einer Garnitur gehörenden Beschläge verschiedenen Typs nur dann auf ein und demselben Gürtel angebracht werden können, wenn die breiteren stehend, die schmälere hingegen auf die Seite gelegt montiert wurden. Die Lösung dieser Fragen brachten endlich die Funde von *Perbete* und von *Bashalom*.

Der Fund von *Perbete* (Komitat Komárom) kam 1943 teils durch Ankauf, teils der Rettungsgrabung von J. Nemeskéri zufolge in den Besitz des Ungarischen Nationalmuseums. Wahrscheinlich wurden hier beim Wegbau 3 Gräber verwüstet (Abb. 1). In einem der Gräber mochten keine Beigaben gewesen sein, da die Funde offensichtlich aus zwei Gräbern stammen. Die erste Gruppe des Fundmaterials, die wahrscheinlich aus einem Kindergrab stammt, besteht aus folgenden Stücken: 2 goldene Haarreifen, 2 Perlen und 1 Feuerstein (Abb. 2). Die zweite Gruppe besteht aus den Beigaben eines Männergrabes mit Pferdebestattung: ein Waffengürtel mit Beschlägen und gut erhaltenen Lederteilen (Taf. XXVII, XXVIII), ein Anhänger (Taf. XXIX. 15), ein Taschenblech (Taf. XXVII. 11), Beschläge des Riemens, an dem die Tasche befestigt war (Taf. XXVII. 9—10), die Tasche (Taf. XXIX. 11—14), Reste eines Lederhemdes (?) (Taf. XXIX. 1—3) und andere Reste von Leder und Textilien (Taf. XXIX. 4—10), endlich ein Paar Steigbügel (Taf. XXIX. 16—17) und der Zaum. Letzterer ist verloren gegangen. Der Aufsatz behandelt von diesen Objekten nur das Taschenblech und den Waffengürtel mit Beschlägen.

Das Taschenblech (Taf. XXVII. 11) mochte — wie aus den übriggebliebenen Teilen zu schließen — unverziert

gewesen sein. Mit dem Fund von *Perbete* haben wir bereits drei Taschenblecher aus der Kleinen Ungarischen Tiefebene (Bana) und ihrer Umgebung (Galgóc).

Am Gürtel konnte folgendes beobachtet werden: Bei der Untersuchung des Schnallenblechs wurde es klar, daß die Riemenzunge (Taf. XXVII. 7) auch hier nicht durch den Schnallenring zu führen war. Die Gesamtlänge der Riemenreste beträgt 114 cm (Taf. XXVII. 2—6, XXVIII. 1—16), doch mochten viele Bestandteile verloren gegangen sein, so daß der komplette Gürtel bedeutend länger als notwendig sein mochte. Dicht bedeckten die Beschläge den Riemen. Die Stellen der Niete und die negativen Abdrücke der Beschläge, die auf den Riemenresten zu sehen sind, beweisen, daß auf einem Teil des Riemens nur ovale (Taf. XXVII. 2—4, XXVIII. 1—4, 6—11, 13), am anderen Teil nur herzförmige Beschläge (Taf. XXVII. 5—6, XXVIII. 12) angebracht waren. Auf jenem Teil des Gürtels, den die breiteren Beschläge bedeckten, fanden wir die Reste von angehängten Lederverzierungen mit gefranstem Ende und eingeschnittenen Riemen zum Anhängen von Geräten (Taf. XXVII. 8), eines flachen Riemens, der wahrscheinlich zur Befestigung der Tasche dienen mochte (Taf. XXVII. 4) und eines kleinen schlingenförmigen Riemens (Taf. XXVIII. 6). All diese sind organische Bestandteile jenes Teiles des Gürtels, der um den Rumpf gelegt ist: der mit ovalen Beschlägen verzierte Gürtelteil umfaßte also den Leib. Auf jenem Teil des Gürtels, auf dem die herzförmigen Beschläge waren, finden wir keine Spur der Anhänger. Die herzförmigen Beschläge wurden so aufmontiert, daß ihre Spitzen seitlich gerichtet waren, ihre natürlichste Stellung erhielten sie also nur dann, wenn der Riemen senkrecht stand. Es hatte den Anschein, als ob der mit ovalen Beschlägen versehene Riemen, der den Leib umgürtete und daher Gürtel im Sinne des Wortes war, noch eine senkrecht herabhängende Fortsetzung gehabt hätte, auf der die herzförmigen Beschläge waren.

Erst die Plangrabung 1958 in *Bashalom* (Komitat Szabolcs) zeigte, wie man sich diesen Gürtel vorzustellen hat. Hier wurde in Grab 7. des Gräberfeldes von Fenyvesdomb ein Gürtel gefunden, dessen Beschläge die vermoderten Lederteile noch zusammenhielten, so daß die Richtung der Beschläge genau zu verfolgen und zu fixieren war. Wir haben den Gürtel in situ ausgehoben (Taf. XXX. und Abb. 3—5). Der Gürtel begann bei den Wir-

bein mit einer Schnalle, umgürtete einmal das Becken, reichte links weiter bis zur linken Hüfte, schmiegte sich dem linken Bein an, reichte bis zu etwa zwei Drittel des Femurs und endete in einer Riemenzunge. Zwischen Schnalle und Riemenzunge waren die Beschläge dicht nebeneinander gereiht, mit Ausnahme einer kurzen Strecke nach der Schnalle, die leer war; die zwei üblichen Typen erschienen in einem Verhältnis von 21:20. Die breiteren Beschläge waren am Riemen, der den Leib umgürtete, die schlankeren auf jenem Teil des Riemens, der links vor der Schnalle verlief und am herabhängenden Teil angebracht; die Spitzen dieser letzteren waren seitlich, d. h. dem Ende des Grabes zu gerichtet. Besonders die Verschnallung des Gürtels ist interessant. Weder die Riemenzunge, noch die Beschläge können durch den Schnallenreifen geführt werden. Sie waren auch nicht hindurchgezogen, denn zum Verschuß diente ein kleiner Riemen, der eigens zu diesem Behufe angebracht war und bei der rechten Hüfte auf der Innenseite angebracht wurde. Sein Anfang war verhältnismäßig gut erhalten und ist auch auf der Fotografie zu erkennen (Abb. 3–5). Der seitlich lang herabhängende Teil des Gürtels wurde wahrscheinlich mit einer Lederschlinge fixiert. In genau dieser Erscheinung können wir uns auch den Gürtel aus Perbete vorstellen (Abb. 6). Ist das wohl ein zufälliges Übereinstimmen, oder war diese Art von Gürteln bei den landnehmenden Ungarn allgemein verbreitet?

Wir können aus den Beobachtungen, die bei früheren Ausgrabungen gemacht wurden, entnehmen, daß auch in anderen Gräbern Gürtel ähnlicher Erscheinung und Konstruktion gewesen sein mochten. So in *Kenczlő* (Gräber 29, 31, 45), in *Deszk, Gräberfeld Sz.* (Grab 2), *Jánosszállás*, (Grab 5) (Abb. 8), *Bashalom*, Gräberfeld I, (Grab B) (Abb. 9), usw. Dieses Objekt muß eine große Vergangenheit im Orient haben, wenn die landnehmenden Ungarn eine so reife, ausgeprägte und stabile Form der Gürtel mit sich brachten, die nach fixen Regeln gefertigt wurden, von denen es kein Abweichen gab. Die Form war auf russischen Gebiet auch wirklich weit verbreitet, bulgarische, kasarische, ungarische und petsechenische Silberarbeiter mochten sie jahrhundertlang hergestellt haben. Im Gebiet des pontischbulgarischen

Reiches mochte sich die Tracht solcher Gürtel in weiten Kreisen verbreitet haben, die mit besonderen Riemen zugeschnallt und mit Beschlägen mit Blumenmustern versehen waren. Als sich dieses bulgarische Reich bei dem Erscheinen der Kasaren auflöste, wurde die Kenntnis dieses neuen Gürtels sowohl von den Wolga-Bulgaren, die nach dem Norden wandern, als auch von den Donau-Bulgaren, die den westlichen Weg eingeschlagen haben, mitgebracht. Die awarischen Landnehmer, deren Ausgangspunkt ebenfalls Südrußland war, brachten noch andere Gürtel in ihre neue Heimat. Die Neuerung der Konstruktion, die aus der Zunahme der Zahl der Beschläge folgt, mochte also in der Zeit zwischen dem Abgang der Awaren und dem Vorstoß der Kasaren geschehen, als die Bulgaren, das türkische Joch abwerfend, sich Selbständigkeit erkämpfen. Nur wenn die Gürtel, die mit besonderen Riemen zugeschnallt wurden, zu diesem Zeitpunkt erschienen, ist es begreiflich, daß eine spätere Volkswelle der Awaren, das Volk der Greifen- und Rankenverzierungen, z. T. bereits mit Gürteln dieser Konstruktion erscheint.

Wahrscheinlich werden diese Gürtel mit Riemenverschluß, die sich Anfang des 7. Jhs. verbreiten, in den byzantinischen Quellen »bulgarisch« genannt. Der Umstand, daß die allgemein üblichen Gürtel im Gegensatz zu den bulgarischen »einfach« genannt werden, mag ein Hinweis auf ihre komplizierte, ungewohnte Konstruktion sein. Sie wurden möglicherweise für die Zwecke jener byzantinischen Reitertruppen übernommen, die den Nomaden gegenüber aufgestellt wurden, ebenso, wie auch Waffen und Ausrüstungen »nach awarischem Muster.« Kaiser Herakleios, der die militärische Reform durchgeführt hatte, stand mit den pontischen Bulgaren im Bündnis, und war offenbar bestrebt, das beste, auffälligste und modernste zu übernehmen.

Die hier beschriebene Konstruktion der Gürtel war auch im Mittelalter nicht unbekannt.

In Kürze wird der Verfasser auf die Bearbeitung der hier gestellten Probleme, auf die eingehendere Publikation der Gürtel aus der Zeit der Landnahme zurückkehren.

I. Dienes

A HALIMBAI (VESZPRÉM MEGYE) KORAVASKORI TEMETŐ

I.

1952–1955-ben a halimbai (Veszprém m.) X–XII. századi temető ásatása során egy hallstattkori temető nyugati széle került elő, melynek sok sírját a régebbi földmunkák és a későbbi temetkezések megrongálták. A jelenkori földmunkák megbolygattak hét, a temető központi részéhez közelebb eső sírt is (1. kép).

A temető egy dél felé emelkedő domboldalon terült el. A jelenlegi felszíntől 20–30 cm-re már mutatkoztak a sírok. A hallstattkori temetkezések hamvasztásos urnafészkek, amelyeket szabálytalan görgeteg mészkövekkel borítottak. Ezt megfigyelhettük csaknem minden urnafészeknél. Egy esetben a köveket észrevehetően kúposan rakták. A többi esetben a kőpakolás nem maradt épségben, a kövek lecsúsztak és szétszóródtak. A halmok idővel lekoptak és már a X–XII. század idején sem lehetett észrevenni azokat. Erről tanúskodnak a X–XII. századi rátemetkezések. A 100–150 cm átmérőjű föld és kőborítások alatt az urnafészkeket 50–100 cm átmérőjű kör-, vagy ovális alakban helyezték el. A vaskori temető nyugati részéből 34 sírt tártunk fel, ahol a temetkezések körív alakban helyezkedtek el. A sírok leírását alább adjuk:

I. sír. Valószínűleg lekopott sírból visszamaradt ovális alakban mutatkozó kőpakolás; átmérője 200–230 cm, mélysége: 52 cm. A kúposan rakott kőhalom 20 cm mélyen kezdődött. A sír egy részét avarkori temetkezés bolygatta. A kövek alatt a következő tárgyak voltak: 1. Öblös hasú urna, a vállát vonal tagolja. A nyaka felfelé összeszűkül. A színe fekete, pereme hiányzik. Fá: 8,5 cm (XXXII. t. 14). — 2. Sötétszürke csupor töredékei. A nyakhajlásban körbefutó párhuzamos borda díszíti, a vállán ellentétes ferde sávokkal árkolt (XXXII. t. 11). — 3. Magas csöbör, virágcserep formájú; a szájperece alatt vízszintesen elhelyezett, középen benyomott bütykök díszítik. Durva felületű, vöröses színű. M: 13,5, pá: 16,5, fá: 9,5 cm (XXXII. t. 16). — 4. Sötétszürke, félgömbalakú, omphalosos fenekű csésze. Belül grafitdíszítés nyomai láthatók. M: 5, pá: 12, fá: 3,2 cm (XXXI. t. 12). — 5. Ugyanaz, kisebb. A belsején a grafitrajzok jól láthatók. M: 4,9, pá: 12,5, fá: 2,4 cm (XXXI. t. 11 a–b). — 6. Sötétbarna tál szájperece és oldalrész töredékei.

A 3-as edényben a következő tárgyak voltak: 7. Valószínűleg játékszerű szolgáló juh astragallos csontok. 10 db teljesen átfűrt, 12 db-on, az egyik oldalon fűrés nyomai láthatók, kettőn mindkét oldalon láthatók fűrésnyomok. Ezenkívül 2 töredék (XXXI. t. 1–8). (A csontanyag meghatározását Bökönyi Sándor végezte el. Az erre vonatkozó adatokat az ő megállapításai alapján közlöm.) 8. Három darab zárt, kerekátmetszetű vaskarika. Átm.: 6,2 cm (XXXI. t. 9, 10, 13). — 9. Ugyanaz, kisebb, 1 db. Átm.: 5,6 cm (XXXI. t. 14). — 10. A karikához tartozó vas csüngőcskék töredékei (XXXII. t. 1, 8, 9).

II. sír. Az avarkori 12. és 13. sírok között helyezkedik el. A 13. sír ásásakor bolygatták. 50 cm mélyen fekvő urnafészkek, kőpakolás nélkül. Az urnafészkek kb. 60 cm átmérőjű kerek gödör közepére helyezett hamvakból és két, a hamvak közé helyezett agyagedényekből állott. 1. Vörös, omphalosos fenekű kis tál töredéke. M: 6,5, fá: 3,2 cm (XXXII. t. 6). — 2. Ugyanaz, fekete színű (XXXII. t. 7).

III. sír. Bolygatott urnafészkek. A közelében kövek voltak szanaszét szóródva. Az urnafészkek nem volt kivethető, a hamvak hiányoztak. 40 cm folt mutatta lerakási helyüket. Megrongálva és hiányosan a következő 4 edény került elő: 1–3. Szürke, durvafelületű, vastagfalú, virágcserep formájú edények: m: 5,5, pá: 6,5, fá: 4,8 cm (XXXII. t. 10), M: 6,2, pá: 7,7, fá: 5,5 cm (XXXII. t. 2), M: 5,8, pá: 10,5, fá: 6,7 cm (XXXII. t. 3). — 4. Vörös színű, nagyobb edény cserepei, az egyik cserepen bütyökdísz van.

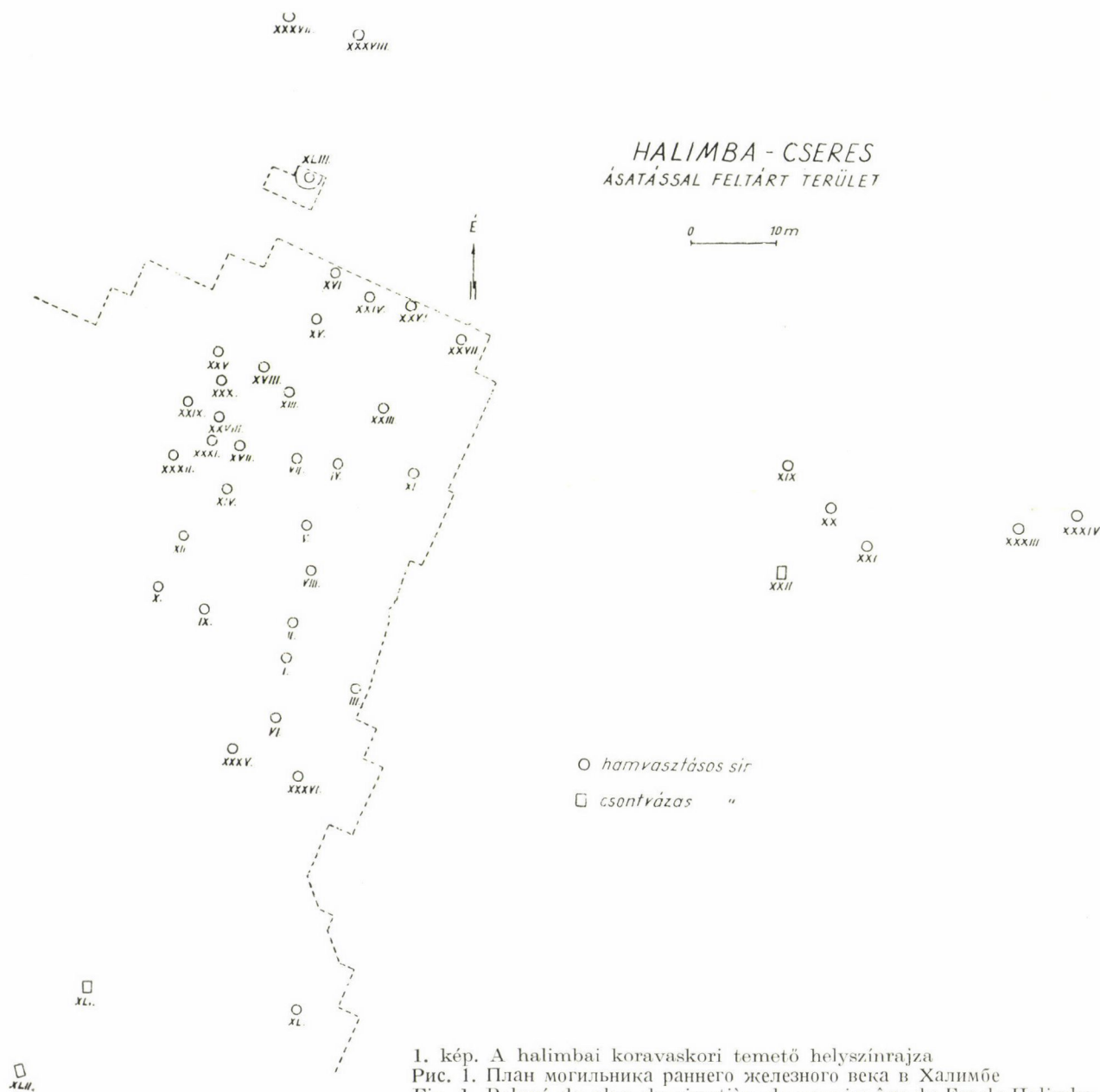
IV. sír. Kőpakolásos sír (5. kép). Az alábbi mellékletei voltak: 1. Szürke urna. Vállán 4 szimmetrikusan elhelyezett bütyök. Ezeket vízszintesen húzódnak tagoló köti össze. A fenéke hiányzik (XXXII. t. 15). — 2. Sötétbarna, behajló peremű tál. M: 5, szá: 12,2, fá: 4,6 cm (XXXII. t. 4). — 3. Sötétszürke, behajlóperemű tál. M: 4,5, pá: 12, fá: 4 cm (XXXII. t. 5). — 4. Nagy, fekete színű kettős csontakúp alakú urna cserepei. 5. Szürke, behajló peremű tál töredéke.

V. sír. A sír kővel volt borítva. A sírból 5 edény került elő és az edények alatt égetett emberi csontok voltak. Mellékletei: 1. Barna, erősen megkopott urna. Gömbölyű öblét, függőleges árkolás díszíti. Vállvonala tagolt. A nyaka alacsony, a szájperece kihajlik. M: 15,3, fá: 7 cm (XXXIII. t. 10). 2. Vörösbarna, behúzott-szájú csésze töredéke, a fenekén omphalossal. Belsejében grafitrajz nyomai látszanak. M: 5,5, omph. á: 3,5 cm (XXXIII. t. 3). — 3. Félgömbalakú csészetöredék. Belső oldalát besímitott grafitos mintával díszítették (XXXIII. t. 4). — 4. Vörösbarna csöbör töredékei, alig öblös, fenéke lapos, pereme profilált. Egyenesen levágott szájperece alatt bütyök ül (XXXIII. t. 1). — 5. Barna, vékonyfalú csészetöredék (XXXIII. t. 2).

VI. sír. Kőpakolásos urnafészkek, mellékletei: 1. Szürke urna. Kettős csontakúp alakú. Vállát két körbefutó árkolás díszíti. A pereme hiányzik. Fá: 8,8 cm (XXXIII. t. 13). Az urnában ló metatarsusa volt. — 2. Sötétbarna bögre, perem fölé emelkedő füllel, a nyaka hengeres. M: 8,5, fá: 5,3 cm (XXXIII. t. 11). — 3. Sötétbarna bögre, füle a perem fölé emelkedik. A fülnél alacsonyabb. M: kb. 6,3, pá. kb. 7,8, fá. kb. 3,6 cm (XXXIII. t. 9). — 4. Laposfenekű, vastagfalú edény aljából való cserepek. M: 6,3, fá: 3,5 cm. — 5. Lapos, zárt vaskarikák. 4 db. Átm.: 7; 6,8; 5,8; 5,3 cm (XXXIV. t. 1, 2, 3, 5). — Az I. sz. urna mellett az alábbi fémtárgyak voltak: 6. Egymásrafutó végű vas karperece, az egyik vége elvékonyodik, másik törött. Átm.: 5,5 cm (XXXIV. t. 4). — 7. Bronzesüngő, vékony lemezből zsákalakúra összehajlítva (sz.: 1,5 cm) és hozzátartozó bronzkarika, kerek keresztmetszetű huzalból. Átm.: 1 cm (XXXIII. t. 6). — 8. Bronz karperece (2 db) apró bütykös. Az egyik zárt (XXXIII. t. 8), a másik, — amelynek csak 4 darabja van meg — nyitott lehetett. Átm.: 5,4 cm (XXXIV. t. 5).

VII. sír. Kőpakolásos, átmérője 160 cm. 1. Szürke, fordított csontakúp alakú tál. Pereme kihajló és egy helyen csücskösen kiképzett. M: 6,5 pá: 23,4, fá: 7 cm (XXXIV. t. 8). — 2. Szürke csupor, nyaka csontakúp alakú, szája kissé töleszerűen kiszélesedik, a vállán szimmetrikusan egy fül és három kis bütyök van elhelyezve. Hasa öblös. M: 14, pá: 18,5, fá: 8,2 cm (XXXIV. t. 7). — 3. Barna félgömbalakú csésze. Alján omphalos. M: 3,5, pá: 10, fá: 2,5 cm (XXXIV. t. 6). — 4. Sötétbarnás, szürke nagy urna töredékei. Agyaga erősen szem-

1. kép. A halimbai koravaskori temető helyszínrajza

Рис. 1. План могильника раннего железного века в Халимбе

Fig. 1. Relevé de plan du cimetière du premier âge du Fer de Halimba

csés. 5. Barnás-szürke kis edény fenéke, belsején grafitrajzolatok nyomaival. A 2. sz. edényben égett emberi csontok voltak elhelyezve.

VIII. sír. 1. Fekete urna. Kúpos nyaka grafitvonalakkal díszített. Vállán körben árkolt és függőleges szimmetrikusan elhelyezve 4 bütyökkel díszített. Öblén függőleges vonalak, amelyeket két vízszintes körbefutó vonal zár le. A kihajlott perem alatt három kör alakú barázda látszik. Feneke és pereme hiányzik. Az urnában hamu volt elhelyezve. — 2. Sötétszürke tál oldal- és fenéktöredéke. Nyaka erősen kihajlik, peremén kettős csücsök (XXXV. t. 1).

IX. sír. Kőburkolatát keresztül vágta a 87. sz. avarokori sír ásásakor. A sír földjében az alábbi leletek kerültek elő : 1. Fekete, behajló peremű kis tál. Feneke lapos. M: 6,7, szá: 16,3, fá: 7 cm (XXXV. t. 3). 2. Vörös színű durva cserepek, szemcsés anyagú virág formájú edényből. Pereme alatt gömbölyű bütyök van. 3. Fekete, nagy urna töredékei. Öble gömbölyű, nyaka csanakú

alakú. Vállán bütykök vannak. Feneke és pereme hiányoznak. 4. Csónakos fibula bronzból, hosszú lábú, tüje és rugója hiányzik. „Csónakján” keresztben kiugró borda húzódik, amelynek két végét kis gombok díszítik. H: 5,4 cm (XXXV. t. 5). 5. Spirálisövecske töredékek bronzból, és tűzben megolvadt bronzdísz (XXXV. t. 4, 6).

X. sír. Az elszántott kőpakolás ellenére a 70×70 cm-es területen 3 bolygatatlan edényt találtunk. 1. Fekete, laposfenekű, gömbölyű urna. Szája íveltén kihajlik. Tagolt vállán négy szimmetrikusan elhelyezett bütyök van. Hamvak voltak benne. M: 23,7, szá: 16,2, fá: 8,3 cm (XXXV. t. 9). — 2. Sötétbarna, ívelt nyakú csupor. Vállát ékalakú, három árkolással keretelt, 3 bütyök díszíti. Vállán egy fül van; felülete és belső felületének felső része grafitozott. M: 15,9, pá: 16,3, fá: 6,7 cm (XXXV. t. 8). — 3. Sötétszürke, félgömb alakú omphalosos fenekű csésze. Belsejét grafitrajzolatok díszítik. Külsején a pereme alatt kb. 1 cm széles grafitos sáv húzó-

dik körbe, M: 4,8, pá: 14,2, omphal. á: 3,3 cm (XXXV. t. 7). A 2. sz. edény teli volt hamvakkal.

XI. sír. Bolygatott; említésre méltó lelete nem volt.

XII. sír. Kőpakolásos, alatta 8 edényt találtak. Az edények ovális alakú területen voltak elhelyezve. 1. Fekete csupor, enyhén ívelt rövid nyakkal. A nyakat fül hidalja át. Vállát szimmetrikusan elhelyezett négy bütyök díszíti; a bütyköket függőleges ferde árkolások keretelik. M: 13, fá: 6, pá: 20 cm (XXXVI. t. 2). — 2. Fekete öblöshasú urna, szája töleséresen kihajlik, nyaka ívelt, vállát négy kis szimmetrikusan elhelyezett felfelé álló bütyök és körbefutó kiemelkedés díszíti. M: 33, pá: 16,5, fá: 7,8 cm (XXXVI. t. 11). — 3. Fekete, behajlított peremű tál, öblén szimmetrikus elhelyezését négy bütyök látható. M: 5,7, pá: 15 cm (XXXVI. t. 3). — 4. Fekete, talpas tál, kihajlított pereme négy helyen csücsös. Talpa belül üres. M: 8,3, pá: 21,2, talp átm: 8,4 cm (XXXV. t. 5). — 5. Barna, behúzott peremű tál, öblén négy kis bütyökkel. M: 5,4, pá: 15, fá: 5,5 cm (XXXVI. t. 6). — 6. Barnás-fekete omphalosos fenekű csésze, belsejét grafitrajzok díszítik. M: 5, pá: 13,6, fá: 3,3 cm (XXXVI. t. 1 és 10). — 7. Fekete rövidnyakú csupor. Vállát bütykök díszítik és ezeket háromszög alakú hármás árkolások keretelik. Vállából kiinduló füle letörött. M: 15,5, fá: 8,2 cm (XXXVI. t. 4). — 8. Szemcsés agyagú fazék, vörös színű durva cserepei. Vállán újjbenyomások körbefutó borda volt (XXXVI. t. 7). — A 4. sz. tában hamvak és vas hárfá-fibula töredéke volt, kengyele hajlított és keresztben rovátkolt (XXXVI. t. 9). A 6. sz. csészében és mellette égett állatesontok voltak, éspedig: bordadarab és medencedarab. (A faj meghatározhatatlan.) Ezeket a leleteken kívül egy agyaggyöngy is előkerült. Átm.: 1,5 cm (XXXVI. t. 8).

XIII. sír. Kőpakolásos, a pakolás azonban szétomlott. A sír bolygatott, szélessége így 140 cm. A kövek alatt az alábbi mellékletek voltak: 1. Barnás-szürke tál. Alsó része fordított esonkakúp, nyaka ívelten kihajlított, pereme négy helyen csücsös kiképzésű. M: 8,3, pá: 21, fá: 6,5 cm (XXXVII. t. 9). A tában eredetileg égett esontok voltak, a feltáráskor szétszóródtak. 2. Sötétvörös, durva felületű virág alakú edény töredékei. Peremét és öblét újjbenyomások díszítik. Utóbbi helyen egy vízszintes újjbenyomásos bütyök szakítja meg a mintát (XXXVIII. t. 4, 6). 3. Sötétszürke mély tál töredékei. A vállon levő bütyköt ékalakú besímitások keretelik. A pereme ívelten kihajlik (XXXVIII. t. 8). — 4. A sírból előkerült még egy szürke nagy edény fenék-töredéke és hozzátartozó durva kidolgozású cserepek.

XIV. sír. Kőpakolásos, ki volt fosztva. Mellékletei: 1. Sötétszürke ívelt nyakú csupor. Vállát ékalakú, két árkolással keretelt négy bütyök díszíti. Ugyanitt füle is van, külseje grafitozott. M: 12,5, pá: 18,5, fá: 7,5 cm (XXXVII. t. 8). Ebben a csuporban égett emberi esontok és az alábbi vastárgyak voltak: 2. Vaskarika beakasztott kerek korongokban végződő csüngőkkel, amelyeket szegces fog össze. Lőszerszámbhoz tartozik (?) Átm. (karika): 5,4 cm (XXXVII. t. 1). — 3. Vas csüngőtöredékek. Az előbbihez hasonló karikához tartozók (XXXVII. t. 2, 4). — 4. Zárt, kerek metszetű két vaskarika. A csüngők ezek egyikéhez tartoznak. Átm: 5, és 4,9 cm (XXXVII. t. 5, 7). — 5. Vaszomb. Átm: 1,8 cm (XXXVII. t. 6). — 6. A sírből előkerült még egy nagyobb fekete edény nyak- és hastöredéke, valamint vörös színű, durva felületű cserepek.

XV. sír. Feldúlt, említésre méltó lelete nem volt.

XVI. sír. Kőpakolása alól az alábbi leletek kerültek elő: 1. Fekete, öblöshasú, laposfenekű kis urna. Nyaka esonkakúp. Tagolt vállát négy szimmetrikusan elhelyezett bütyök díszíti. A tagolás alatti edényrészt csücsessel felfelé álló háromszögek díszítik. A háromszögeket saktáblás elrendezésben tűzdelések töltik ki. Nyaka és öblének felső része grafitozott. M: 15,5, pá: 11,1, fá: 6,6 cm (XXXIX. t. 5). Az urnában égett esontszilánkok voltak. 2. Barnás-szürke, laposfenekű, töleséres nyakú, fordított esonkakúp alakú tál. M: 8,7, pá: 23, fá: 7,5 cm (XXXIX. t. 1). — 3. Barna situla alakú edény rövid hengeres nyakkal. M: 11, pá: 10,7, fá: 5,5 cm (XXXIX. t. 8). — 4. Sötétbarnás szürke csupor töredékei,

a tagolt váll alatti felületet több helyen függőlegesen árkolt sávok díszítik (XXXVIII. t. 2, 3). — 5. Vörös urnatöredékek, olyan formájú urnához tartozhattak, mint aminőt a XXX. t. 6. ábra szemléltet (XXXVIII. t. 5, 7). — 6. Barnás-piros edény oldaltöredéke.

XVII. sír. Kőpakolása alól az alábbi leletek kerültek elő: 1. Sötétszürke, behúzott peremű tál. M: 6,8, pá: 16,6, fá: 5,5 cm (XXXIX. t. 10). Benne égett esontok voltak. — 2. Sötétbarna csupor, peremből kiinduló fülel, amely a vállra támaszkodik. Felső harmadban öblösödik. M: 13, pá: 15,5, fá: 7,3 cm (XXXIX. t. 6). — 3. Sötétszürke tál. Ívelten kihajlított peremén négy helyen egyszer tagolt csücsök látszanak. Alsó része fordított esonkakúp. M: 9,2, pá: 21,5, fá: 8 cm (XXXIX. t. 7). A tában esontok voltak. — 4. Omphalosos fenekű, félgömbalakú csésze. M: 6, fá: 3, pá: 11,5 cm (XXXIX. t. 9). 5. Omphalosos fenekű félgömbalakú csésze (XXXIX. t. 4). — 6. Sárgásszínű, behúzott peremű és lapos fenekű tál. M: kb. 6,3, pá: kb. 16,5, fá: 4 cm (XXXIX. t. 2). — 7. Szürke, fordított esonkakúp alakú tál. Füle le van törve. M: 7,8, pá: 17,7, fá: 7 cm (XXXIX. t. 11). — 8. Barna omphalosos fenekű miniatűr urna. Pereme kihajlított, mélyen hasasodik. M: 4,3, pá: 2,3, fá: 1,2 cm (XXXIX. t. 3). — 9. Vöröses szürke, lapos fenekű urna. Kettős esonkakúp alakú, nyaka töleséresen kihajlik. A kiharasodáson, a perem felőli oldalon négy szimmetrikusan elhelyezett bütyök látszik. M: 32,5, fá: 10,7, pá: 12,7 cm (XL. t. 6). — 10. Az 1. sz. tál mellett rúd alakú fenékö feküdt. H: 9,5 cm (XXXVIII. t. 1).

XVIII. sír. Kőpakolásos. Mellékletek: 1. Szürke, kettős esonkakúp formájú, laposfenekű urna; nyaka ívelt. Pereme hiányzik. M: 19,8, fá: 8,5 cm (XL. t. 5). — 2. Fekete, laposfenekű, behúzott peremű tál. M: 6, pá: 14,5, fá: kb. 3,6 cm (XL. t. 3). — 3. Barna, laposfenekű, behúzott peremű tál. M: 4,7, pá: 11,7, fá: 3,6 cm (XL. t. 1). — 4. Fekete, laposfenekű behúzott peremű tál. M: 4,6, pá: 13,8, fá: 5,8 cm (XL. t. 4). — 5. Barna omphalosos fenekű csésze. Félgömbalakú, belsejében grafitrajz nyomai látszanak. M: 5,8 pá: 11, omph. 2,3 cm (XL. t. 2). — 6. Fekete, laposfenekű, kettős esonkakúp alakú urna töredékei. Nyaka töleséres lehetett. Fá: 13,5 cm (XL. t. 7). Az urna mellett talált vörös festék kopott (XLI. t. 5).

A XIX. XX. és XXI. sírokat a jelenkori földmunkáknál dolgozó földkotrógép pusztította el. Kőpakolásuk alatt szintén urnafészkek voltak. Csak az alábbi tárgyakat menthettük meg belőle:

XIX. sír. 1. Barna, kettős esonkakúp alakú urna töredékei. Rövid nyaka ívelten töleséres. — 2. Szürkés-barna tál töredékei. Kihajlított perem alatti része ívelt. Peremén kinyúló, lapos csücsökkel (XLI. t. 3). — 3. Sötétszürke, lapos fenekű edényalj. Fá: 5,7 cm. — 4. Barna csupor nyaktöredéke. Ívelt, tövén barázda fut körül. — 5. Félkörös metszetű babos vaskarperec töredékei. Tömör. Huzal v.: $0,3 \times 0,35$ cm (XLI. t. 4).

XX. sír. 1. Fekete, laposfenekű, nagy urna töredékei. Nyaka ívelt. Alsó része fordított esonkakúp alakú. — 2. Fekete csupor töredékei, rövid nyaka ívelt, kis hegyes bütyök díszíti (XLI. t. 1). — 3. Fekete tál töredékei. A pereme ívelten kihajlik. Vállát bütyök díszíti. Feneke lapos. Külsején és belsején grafitrajz nyomai látszanak (XLI. t. 2). Ezen a leleten kívül ovális keresztmetszetű zárt, tömör vaskarika (átm.: 11,3.) (XLI. t. 6) és vastöredék került elő. Az utóbbi kengyelesen hajlított, az egyik vége korongalakú visszahajlik. Mindkét vége törött. Valószínűleg kettős korongos csüngő összekötő tagja volt (XXXI. t. 7).

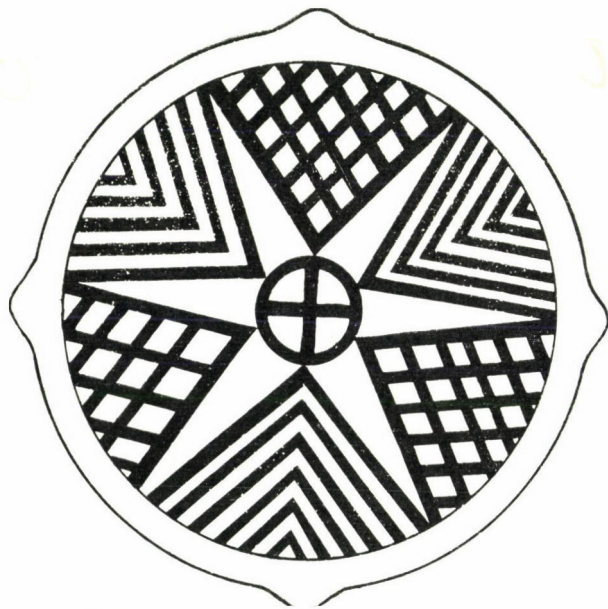
XXI. sír. 1. Fekete füles csupor töredéke. A felhajlított peremű, széles szalagfűl a szájpereből indul ki és afölé emelkedik; a hasra támaszkodik. Öblét hármassával lesímitott, váltakozó irányú ferde vonalak díszítik. Nyaka ívelt, váll tagolt (XXXII. t. 2a–b–c). — 2. Egyásra futó végű vaskarperec. Tömör, ovális keresztmetszetű huzalból készült. Külső oldala gyöngyözött. Az egyik vége hegyes, a másik begömbölyített. Átm: 5,9 cm (XXXIII. t. 1). — 3. Bronzlánc összeolvadt töredékei. Az apró láncszemek vékony huzalból készültek (XXXIII. t. 2). — 4. Háromszög alakú bronzlemez, töredékes, Egy-

mást keresztező vízszintes és függőleges pontsorok díszítik. A pontok némelyikével átütötték a lemezt (XXXIII. t. 3).

XXIII. *sír.* Feldúlt. A 181. avarkori sírt ásták a közepébe, ezzel teljesen szétrombolták. A kőpakolás maradványai és egy barna csupor töredéke (XXXII. t. 1) bizonyították a sír eredeti helyét.

XXIV. *sír.* A földművelés során megbolygatott kőpakolás alatt az alábbi tárgyak voltak: 1. Barnászürke omphalosos fenekű, félgömbalakú csésze. M: 5,2, pá: 12,5, omph. á: 1,9 cm (XLIII. t. 4). — 2. Barna laposfenekű urnatöredékek. Ívelt nyakú, kihajló peremű, öble gömbölyű, válla tagolt. — 3. Barna edénytöredékek. Külsője grafitozott. — 4. Barna, laposfenekű csupor töredéke. Öble félgömbalakú, nyaka ívelt, pereme kihajlik. Tagolt válla alatt kis bütyök ül. M: 28, fá: 8,4 cm (XLII. t. 5). Ebben a csuporban vas pengetőredek (8 és 9. sz.) voltak. — 5. Téglavörösre égett, laposfenekű csőbőr töredékei. Vastagfalúak, durva kidolgozásúak. Ferde rovátkolással csipkézettek, pereme alatt gömbölyű bütyök van (XLII. t. 4). — 6. Sötétszürke igen kopott

2. kép. Tál belső díszítése. (XXIX. sír)

Рис. 2. Орнамент на внутренней части блюда. (мог. XXIX)

Fig. 2. Décoration intérieure d'un plat

edény cserepei (XLII. t. 3). — 7. Téglalakú, ovális keresztmetszetű fenékö töredékei, tör. h: 6,8, sz: 3 cm (XLIII. t. 6). — 8. Ívelt pengéjű vaskés nyelnyújtványa, rövid. H: 8,4 cm (XLIII. t. 8). — 9. Vaskés, töredékes állapotban (XLIII. t. 7). — 10. Félkör alakban hajlított vaslemez töredéke. Átm: 2,2, cm (XLIII. t. 9). — 11. Hegyes vasár. Kerek keresztmetszete csak a nyelnyújtványánál alakul négyzetletessé. H: 12,5 cm (XLIII. t. 5). Égetett csontok voltak a 4. sz. edényben és az edények körül.

XXV. *sír.* A szántáskor bolygatott kövekkel volt borítva. 25 cm mélyen az alábbi tárgyak kerültek elő: 1. Fekete urnatöredékek. Tagolt vállából bütyök emelkedik ki. Vállát négyesével besimított, párhuzamos csücsbafutó barázdák díszítik (XLII. t. 7). — 2. Vörösbarna virágformájú edény töredékei. Enyhén öblös. Az enyhén kihajló pereme alatt körülfutó ujjhegybenyomás-sor díszíti (XLII. t. 6). — 3. Vaskés nyelnyújtványos pengéje. A pengének a hasa és az éle egyformán ívelt. Tör. h: 11,2 cm (XLIV. t. 11).

XXVI. *sír.* Kőpakolással borított. Maga a sír 60 cm átmérőjű. Mellékletei: 1. Barna, laposfenekű csupor. Nyaka ívelt, válla tagolt, öble gömbölyű. Vállán két kis bütyök ül egymással szemben. M: 11,7, pá: 12,

fá: 6,5 cm (XLIV. t. 4). — 2. Barna, laposfenekű tál. Fordított csanakakúpalakú peremét négy kétértelmű bütyök tagolja egyenlő részre. M: 7,5, pá: 14,7, fá: 4,7 cm (XLIV. t. 5). — 3. Vörösbarna, vastagfalú, durva kidolgozású cserepek. Egy nagyobb edényhez tartoznak. Szájpereme kihajló, nyaka ívelt, fenéke lapos lehetett.

XXVII. *sír.* A kőpakolást az eke járása felszaggatta, emiatt a sírfészkek is bolygatottak voltak. Mélysége 28 cm, a fészkek átm. 87 cm. Mellékletek: 1. Barnászürös csőbőr töredékei, ívelten kihajló nyakú, rovátkolt szájpere-mű. Enyhén kigömbölyödő öblét hullámvonal formában rátapasztott plasztikus szalag díszíti (XLIV. t. 12, 13; 2. kép). — 2. Barna, szürkefoltos edény töredékei Vállá gömbölyű, alja fordított csanakakúpalakú volt. Lapos fenéke profiláltan ugrik ki. — 3. Barna, laposfenekű bögre. Ívelt nyakát fül hidalja át. M: 6,2, pá: 7,8 cm (XLIV. t. 6). — 4. Sötétszürke omphalosos fenekű, félgömbalakú csésze. M: 5,3, pá: 12,5, omph. á: 2,5 cm (XLIV. t. 7). — 5. Sárga, laposfenekű, félgömbalakú csésze. M: 5, pá: 13, fá: 3,6 cm (XLIV. t. 8). — 6. Az 1. sz. csőbőr alatt egy kis ívelthasú vaskés volt elhelyezve. Nyelnyújtványa rovátkolt. H: 6,6 cm (XLIV. t. 10). A sírban égett csontok elszórtan kerültek elő.

XXVIII. *sír.* Kőpakolással, bolygatott. Itt csak egy fekete urna töredékei, egy vörösbarna edény oldal-töredékét és egy egymásra futó végű kerekmeteszű bronzkarikát sikerült megmenteni. A karika egyik vége hajlított, a másik gömbös. Átm: 1,5 × 1,9 cm (XLIV. t. 9).

XXIX. *sír.* Kőpakolását szántáskor leszedték és melléje egy csomóba dobták. Alatta a sírbatett edények aránylag épségben voltak. Az edények között és alatt, szenes-kormos rétegben égett csontszilánkokat találtak. Mélysége 58 cm. Mellékletek: 1. Fekete, laposfenekű csupor töredékei. Csanakakúposan kiinduló nyaka törött. Vállán három bütyök ül. Öblét párhuzamos, csücsbafutó besimított ferde barázdák díszítik. Fá: 7,7 cm (XLV. t. 6). — 2. Sárgászürös, laposfenekű urna. Ívelt nyaka letörött, öble gömbölyű. Alja fordított csanakakúpalakú. Fá: 12,6 cm (XLV. t. 8). — 3. Sötétszürke fordított csanakakúpalakú tál. Fenéke homorú. Kihajló szájának pereme négy csücsben fut fel. Belsejét grafit-rácsos díszíti. M: 8,4, pá: 23,5, fá: 7 cm (XLV. t. 7, 2. kép). — 4. Szürke, omphalosos fenekű, félgömbalakú csésze. M: 4,6, pá: 11,5, omph. á: 2 cm (XLV. t. 4). — 5. Fekete omphalosos fenekű, fordított csanakakúpalakú csésze. M: 4,2, pá: 11,3, omph. á: 2,3 cm (XLV. t. 5). — 6. Barna, laposfenekű, behúzott peremű tál. Belseje grafitozott. M: 6,7, pá: 19,3, fá: 5,5 cm (XLV. t. 3).

XXX. *sír.* A sírban megbolygatott edények cserep-töredékei voltak: 1. Barna, laposfenekű urna töredékei. Alja fordított csanakakúpalakú, szájpere-mű ívelten kihajlik. Fá: 10,5 cm (XLV. t. 9). — 2. Cserepek. Erősen kopott, sárga edényből származtak.

XXXI. *sír.* A X–XII. századi 226. sír ásásakor részben megsemmisítették. 1. Fekete, laposfenekű tál töredékei. Gömbölyű öblű, csanakakúpos nyakú lehetett. A nyak felső része ívelten kihajlik. Nyakán besimított barázda fut körül. A külső felülete grafitozott (XLV. t. 1). — 2. Sárga, grafitozott szájú táltöredék. — 3. Vörösbarna grafitozott csupor has- és válltöredékek. Háromszög alakban összefutó besimított árok díszíti (XLV. t. 2a–b).

XXXII. *sír.* 140 cm. átmérőjű kőpakolással volt takarva. 1. Ez alatt 65 cm. átmérőjű területen egy urna cserepei voltak elhelyezve. Az öble gömbölyű. Csanakakúpalakú nyaka a felső részen ívelten kihajlik. A vállon körbefutó élből öt bütyök emelkedik ki. A bütyök alját három-három csücsbafutó besimított párhuzamos vonal szegélyezi. M: 28, fá: 12,3, pá: 8,2 cm (XLVI. t. 7). — 2. Az urna mellett volt egy ívelthasú, nyelnyújtványos vaskés. A hegye le volt kerekítve. H: 8,3 cm (XLVI. t. 8).

XXXIII–XXXIV. *sír.* A jelenlegi föld 2. és 3. sz. pillére között két sír lehetett, közéjük két a pillérek helyére esve. — 1. Szürkeszínű barna laposfenekű urna. Öble gömbölyű, nyaka csanakakúpalakú. Szája kihajlik. Vállán négy bütyök ül. M: 22,5, pá: 16, fá: 10,5 cm (XLVI. t. 9). — 2. Fordított csanakakúpalakú tál töredékei. Fenéke

lapos. Nyaka ívelten kihajlik. Belső oldalát mintás grafit-festés díszíti. Fő: 8,5 cm (XLVII. t. 2). — 3. Fekete tál töredéke. Félgömb alakú, pereme kissé behúzott. — 4. Vörösbarna csőbőr töredéke. Enyhén öblös, pereme kissé kihajlik. Oldalán plasztikus lécen ovális bütyök ül. Mind a lécet, mind a bütyköt ujjhegybenyomások díszítik (XLVII. t. 16). — 5. Három agyagnehezék. Lapos korongok. Egyik oldalukon egyenesen, illetőleg ívelten levágot-tak. A levágás alatt kerek lyuk töri át a korongokat. Az egyik töredék. H: 6,6, sz: 7 cm (XLVII. t. 5, 6, 8). — 6. Gömb alakú orsógomb. Függőleges árkolás díszíti. Átm: 2,7 cm (XLVI. t. 3). — 7. Gomb alakú orsógomb. Átm: 2 cm (XLVI. t. 6). — 8. Két vaskarperec. Kettős, vékony, kerek huzalból készítették. Horgosan visszahajló végei egymásba kapcsolódnak, (XLVII. t. 1, 17, 18). — 9. 3 hárfafibula töredékei. (XLVII. t. 3, 4, 7, 9–15, 4. kép) — 10. Négy zárt vaskarika. Lapos lemezből készültek. Átm: 6,2–6,9 cm (XLVI. t. 1, 2, 4, 5). — 11. Vas lándzsahégy. Keskenylevelű, köpös. A penge közepén borda fut végig. Köpűjének vége felett bemélyedő haránt baráz-dák futnak körül. Két kis kerek lyuk töri át, amelyen a nyélhez erősítő szeget verték keresztül. Tör. h.: 22,3 cm (XLVII. t. 19).

XXXV. sír. Feldúlt. 1. Grafitos cserepek kihajló peremű, vállán bütykökkel díszített urnából (XLVIII. t. 1). — 2. Edény oldaltöredéke. Ferde árkolások díszítik. Grafitos (XLVIII. t. 2, 4). — 3. Edénytöredékek. Ívelt-nyakú, kihajló szájú edényből. Külső oldalán grafit-festéses minta nyomai látszanak. Fülcs (XLVIII. t. 5). — 4. Vörösbarna virágcserep alakú edény töredéke. Oldalán gödröskékkel tagolt plasztikus borda futott körül (XLVIII. t. 8). — 5. Sárga cserepek. Vízszintes árkolással és bütykökkel díszített edény öbléből származnak (XLVIII. t. 6, 7).

XXXVI. sír. 1. Fekete, laposfenekű urna, töredé-kes. Gömbölyű, válla tagolt, ugyanitt kis bütyök van-nak. Csonkakúp alakú nyakának felső része ívelten kihaj-lik. Fő: 9,5 cm (XLVIII. t. 12). — 2. Sötétszürke, lapos-fenekű csupor. Gömbölyű öblű. Csonkakúp nyaka a felső részén ívelten kihajlik. Tagolt vállát három kis bütyök díszíti. A negyedik helyén vízszintes nyílású fül ül. M: 16, pá: 15, Fő: 8 cm (XLVIII. t. 11). — 3. Ívelt-hátú nyelnyújtványos vaskés. H: 12,8 cm (XLVIII. t. 9). — 4. Kerek metszetű vaskarika három töredéke. Átm: 2,7 cm (XLVIII. t. 10).

XLIII. sír. A temető északi szélén helyezkedik el. Mélysége: 30 cm, a kőpakolás félkör alakú, az átmérője: 270 cm. A kőpakolás alatt a következő tárgyak voltak: 1. Félgömb alakú barnásszürke kis tál, a szája enyhén behajlik. M: 6,8, szá: 17,2, fő: 6,4 cm (XLIV. t. 1). — 2. Sötétszürke tál. Az alja fordított csonkakúp alakú, válla gömbölyűen ívelt. Pereméből négy helyen páros bütyök emelkednek fel. M: 10, szá: 24, fő: 6,5 cm (XLIV. t. 2). — 3. Mellette egy íveltpengéjű vaskés volt elhelyezve, a hegye letörött. H: 9,7, cm (XLIV. t. 3). A hamu a 2. számú tálban volt elhelyezve, mellette pedig egy juh, vagy kecske medencedarabja volt.

A többi sír annyira feldúlt és bolygatott, hogy ada-taik nem voltak feljegyezhetők. A szórványosan előkerült leletek ugyanolyan jellegűek, mint azok, amelyek az eddig ismertetett sírokból származtak. E leletek annyira töredékesek, hogy ismertetésük felesleges.

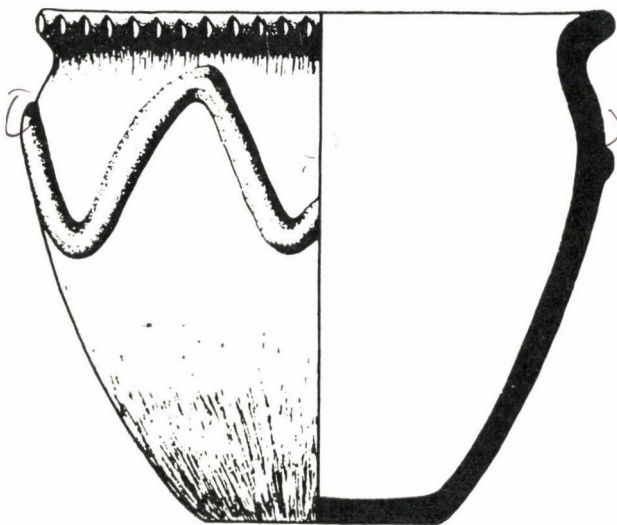
II.

A kerámia anyag leggyakrabban előforduló típusai a következők:

1. Kettős csonkakúp alakú urnák, rendszerint fekete színűek, a kihasasodáson gyakran 4 szimmetrikusan elhelyezett bütyök díszíti őket. Nem ritka a bütyök körüli árkolások díszítés. Ez urnák között van szürke színű is, (XXXII. t. 15., XXXIII. t. 13., XXXV. t. 9., XXXVI. t. 11., XLVI. t. 7, XLVIII. t. 12) Hasonló formájú urnákat találunk a halimbai temetőben minden díszítés nélkül is (XXXII. t. 14., XXXIII. t. 12; XL. t. 5–7., XLV. t. 8).

2. Az edények másik, nem kevésbé tipikus formáját képviselik a kihajlóperemű, fordított csonkakúp alakú tálak, a szájrperemet gyakran négy kettős csücsök tagolja (XXXV. t. 1, XXXVII. t. 9, XXXIX. t. 2). E tálak peremének felső részén gyakran találunk grafi-tozott díszítést. Ez a díszítés néha a tál belső felületén is jelentkezik (2. kép). Ide tartoznak a tálak is, amelyek-nek a peremén négy kiugró csücsös díszítés van (XXXIX. t. 1, XLV. t. 7).

3. Nagy számban találtak olyan kisméretű csészéket, amelyek szintén grafitos díszítésűek. A díszítések geomet-rikus motívumokkal borítják a belső felületet és sávbán haladnak a külső felület szélén. Ezeknek az edényeknek a feneke gyakran omphalos (XXXI. t. 11 a–b, 12, XXXII. t. 6, 7, XXXIV. t. 6, XXXV. t. 7, XXXVI. t. 10, XXXIX. t. 9, XL. t. 2, XLIII. t. 4, XLIV. t. 7, 6, XLV. t. 4, 5). Az idesorozott edények leginkább feketék, de nem ritkák a szürke és barna színűek sem.

3. kép. XXVII. sír
Рис. 3. Сосуд из XXVII могилы
Fig. 3. Tombe n° XXVII.

4. A temető leletei között gyakran találkozunk az egyfülű csuprokkal. Itt a fül rendszerint áthidalja a nyakhajlást; a vállon 3 szimmetrikusan elhelyezett bütyök található (XXXIV. t. 7, XXXV. t. 8, XXXVI. t. 2, XXXVII. t. 8, XXXVIII. t. 11). Ugyancsak ehhez a típushoz tartozik a XXXIX. t. 6. sz. példány, továbbá a XLIV. t. 4. sz. edény ennek nincsen füle és a vállon 3 helyett 2 bütyök látható csupán. Ugyanehhez a típushoz sorozhatjuk a XXXIX. t. 5-en ábrázolt csuport, vagy kisurnát, egyenes a pereme és sakkzerű motívumokat mutat a díszítése. Ezek az edények rendszerint feketék vagy barnák, de előfordulnak szürkék is. Igen gyakran kerülnek elő ilyen edényekhez tartozó töredékek (XLI. t. 1., XLII. t. 2, 5., XLV. t. 2, 3., XLVIII. t. 2, 5., XXXVIII. t. 5).

A hasonló formájú csuprok a fentebb ismertetett urnáknak csak egy változatát képezik, azzal a lényeges különbséggel, hogy kisebb méretűek, gondosabban van-nak készítve és a szimmetrikusan elhelyezett 4 bütyök egyikének a helyén fül van. Nem ritka a bütyök körüli árkolások díszítés. Gyakran grafitozottak.

5. A következő típust a hengeres nyakú perem fölő emelkedő fülű bögrék jelzik (XXXIII. t. 9, 11). Csak a VI. sz. sírban találkoztunk velük. Ezeknek a hallstatt-kori anyag között sok analógiájuk van.

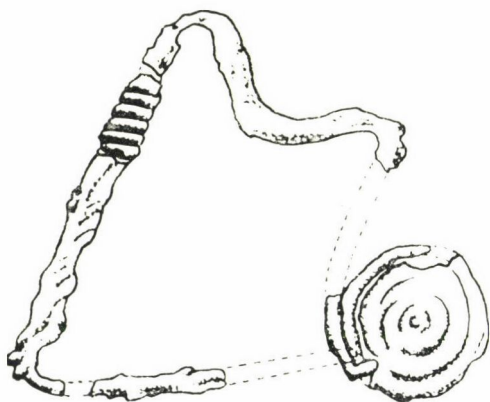
6. A fém tárgyak közül leggyakrabban az ívelt pen-géjű vaskéssel találkozunk (XLIII. t. 7, 8., XLIV. t. 3, 10, XLVI. t. 8, XLVIII. t. 9).

7. Hasonlóan gyakoriak a vas karperecek, végeik egymásra futnak. A végek néha elvékonyodtak. Ép és töredékes példányokat egyaránt tartalmaztak a sírok (pl. XXXIV. t. 4., XLIII. t. 1).

8. Gyöngyözött karperecek (XXXIII. t. 5, 7, 8) a VI., XIX., XXI. sírban fordultak elő.

Temetőnk a korai vaskor második felébe tartozik. Az imént részletesen ismertetett urnák a közép-európai Hallstatt C (Reinecke szerint) tipikus emlékei és eredetük visszanyúlik a megelőző korszakba. Ezek uralkodnak a Stillfried csoportban,¹ ezt a típust meg lehet találni a váli kultúrában is, itt nem jellemző² és a Kiskőszeg–Dalj csoportban.³ Az ausztriai hallstatti kultúrában igen gyakoriak H C–D korszakban. Jól vannak képviselve a Stillfried-i csoportot folytató Bernhardsthal-i típusban,⁴ a hozzá közelálló Stättendorf–Gemeinlebern csoportban⁵ és a Wies csoportban.⁶ Megtaláljuk a típusokat Csehszlovákiában, főként a délnyugati részén (Seredi csoport)⁷ és igen gyakoriak Magyarország területén, különösen nyugaton. Itt a kettős csónakú alakú urnák előfordulnak a HC korszaknak csaknem minden lelőhelyén, amelyeknek térképét és rajzait Lázár Jenő kimerítő pontossággal állította össze.⁸ E lelőhelyek anyaga

4. kép. A XXXIII–XXXIV. sírból való hárfafibula helyreállított képe

Рис. 4. Реконструкция арфовой фибулы из XXXIII–XXXIV могилы.

Fig. 4. Dessin de la fibule harpiforme reconstituée de la tombe n° XXXIII–XXXIV.

azonban nagyrészt nincs publikálva, s ha van, az ismeretetés akkor sem teljes. A leletek részben eltűntek, rész-

ben összekeveredtek más helyről származó leletekkel. Az ásások nem hitelesek, s a leletegyütteseket már nem lehet rekonstruálni. Ezért csupán a néhány megnyugtató módon kiásott és ismertetett lelőhely anyagát vesszük az alábbiakban figyelembe. Halimbához közel esnek: Középrépaszta⁹ (1, 2, 5, 10, 14–16 sírok), Vaszar,¹⁰ Csöngé,¹¹ Mesteri,¹² Lábatlan,¹³ Süttő,¹⁴ Sopron–Burgstall,¹⁵ Nyugatabbra túlsúlyban vannak a Bernhardsthal és Stättendorf–Gemeinlebern csoportokban is, mint erre már utaltunk. A fenti Hallstatt C–D lelőhelyeken kívül hasonló urnaforma a La Tène korszakban is jelentkezik.¹⁶ Ettől a csoporttól eltér az V. sz. sírból való urna (XXXIII. t. 10). Gömb alakú hasa kannelurás díszítéssel van borítva és a vállán enyhén kiemelkedő bütykök vannak. A Hallstatt B típusú edényekre emlékeztet. A váli kultúrában¹⁷ és a däljai csoportban szintén gyakran fordul elő.¹⁸ A Stillfriedi típusban igen közeli analógiákat találhatunk, mint pl. a Wien–Grossenzerndorf-ból való urna.¹⁹ Ennek az urnának a nyakán megvannak azok a körbefutó árkolások, amelyekkel Halimbán is találkozunk, pl. a XXXIII. t. 13. Halimbán XXXV. sír töredékein ferde kannelurás díszítés található (XLVIII. t. 2, 4). Ez szintén az előbbi korszakból ered és él a Hallstatt C–D korszakban. Ezt bizonyítja pl. Wies–Umgebungben, Steiermarkban,²⁰ Mesteriben²¹ való jelenléte. Az edény nyakán levő vízszintes árkolások gyakran előfordulnak a Hallstatt D-ben, pl. Bobán.²² Az osztrák Stättendorf–Gemeinlebern csoport Fischau,²³ Kernsdorf²⁴ leleteiben, valamint a Wies csoportban²⁵ szintén gyakoriak.

A díszítésnek ez a formája pontosabb korhatározásra a korai vaskorban belül nem alkalmas, mivel jelentősen korábbi időben jelentkezik és a La Tène kezdetéig megtalálható.

Az edények másik már említett típusát a kihajló peremű, fordított csónakú alakú tálak képezik, amelyeknek peremén szimmetrikusan egyes, vagy kettes csücskök vannak. Hasonló díszítéssel nem először találkozunk. Ilyen díszítésű tálak a Hallstatt B korszakban gyakoriak a dunántúli területen; nem teljesen azonosak ugyan és nincs grafitdíszük sem.²⁶ A későbbi időben hasonló díszítést találunk a kistanovici sírokban, amelyeket rendszerint az i. e. VI. századra helyeznek, azonban ezeknek egyenes a faluk és peremük,²⁷ ugyanúgy, mint lábatlani edényeknek (MNM. Ltsz. 41/1937.3). Ugyanígy edényt találtak a halimbai XXVI. sírban (XLIV. t. 5). A hasonló egyenes peremű tálak a fejlődésben megelőzik a H C–D-ben nagy számban előforduló kihajlóperemű, a perem alatti részen ívelt tálakat. Az utóbbi típushoz, mint pl. a XLV. t. 7, egészen pontosan analógiákat találhatunk a középrépaszta leletek között.²⁸ A Kiskőszeg–Dalj csoportban szintén találhatunk eléggé közeli analógiákat.²⁹ Kettősen tagolt csücsköket találhatunk a boszniai lelőhelyeken is. Ott ezek rendszerint az edény pereme alatt vannak.³⁰

¹ Pittioni, R., Urgeschichte des Österreichischen Raumes. (Wien 1954) 505.

² Patek E., BpR 18 (1958) 415.

³ Hoffiller, V., Corpus Vasorum Antiquorum Yugoslaviae. (Belgrad 1937) IX. t. 2; XVII. t. 4.

⁴ Pittioni, R., i. m. 596.

⁵ Uo. 588.

⁶ Gallus S., A soproni Burgstall alakos urnái, AH 13 (Bp. 1934) V. t. 1, 4.

⁷ Paulik, J., Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej. SlovArch IV. 2 (1956) X. t. 20.

⁸ Lázár J., Ant. Tan. 3 (1956) 5–10. 1. kép.

⁹ Nagy L., FA 1–2 (1939) 39–42.

¹⁰ Publikálatlan, Veszprémi Múzeum.

¹¹ Lázár J., Arch. Ért. 82 (1955) I. tumulus. XXXIII. t. 10, 11, 13.

¹² Lázár J., Arch. Ért. 78 (1951) XXV. t. 1; XXVI. t. 2; XXVIII. t. 2.

¹³ Esztergomi Múzeum.

¹⁴ Uo.

¹⁵ L. 6. j.

¹⁶ Pl. Felsőzsuki leletek: Hunyadi I., Kelták a Kárpátmedencében, DissPann II. 18 (1942) XVIII. t.

¹⁷ Patek E., i. m. 415.

¹⁸ Darnay K., Arch. Ért. 23 (1903) 33.

¹⁹ Willvonseder, K. – Hetzer, K., Das Urnenfeld von Wien – Grossendorf. Arch. Austr. 9 (1952) 11. kép.

²⁰ Radimský, V. – Szombathy, J., Urgeschichtliche Forschungen in der Umgegend von Wies in Mittel-Steiermark. MAG 15 (1885) XI. t. 1.

²¹ Lázár J., Arch. Ért. 82 (1955) XXIX. t. 3.

²² Lázár J., Arch. Ért. 78 (1951) XXVIII. t. 2.

²³ Szombathy, J., Die Tumuli im Feichtenboden bei Fischau am Steinfeld. (Wien 1924) XIV. t.

²⁴ Pescheck, Ch., Die junghallstattische Grabhügel-funde von Krensdorf, Marz und Weider am See. MPK 4 (1943) VII. t.

²⁵ Radimský, V. – Szombathy, J., i. m. IX. t. 15.

²⁶ Kőszegi F., FA 8 (1956) XI. t. 6a–b.

²⁷ Böhm, J. – Jankovich, J. M., Skythové na Podkarpatské Rusi. (Praha 1936) XIX. t. 5.

²⁸ Nagy L., i. m. 5. kép 14.

²⁹ Hoffiller, V., i. m. XXII. t. 3, 4, 5.

³⁰ Truhelka, C., Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja-Dolina, WMBH 9 (1904) LV. t. 4, 11.

nyugatabbra ez a díszítés már ritkábban fordul elő és nem mindig szimmetrikusan helyezkedik el. Hasonló kihajló peremű, fordított csanakú alakú tálak egyszerű bütykökkel, igen gyakoriak a Statzendorf–Gemeinlebarn csoport anyagában.³¹ Ez a kerámiatípus megfelel a H C kornak, és formailag kalenderbergi kultúra csoportjaira jellemző. A kettősen tagolt csücsös díszek úgy látszik inkább keleti, mint nyugati eredetűek, vagy még inkább helyi tradíciónak tekinthető. Ezek a tálak tehát nyugati és helyi elemet egyesítenek magukban.

A geometrikus grafitdísz, amely legjobban a XXIX. sírból való tálon maradt meg (2. kép), Halimbát összekapcsolja a kalenderbergi kultúra sok lelőhelyével és első sorban Középrépápusztával³² és Lábatlannal.³³

A megelőző korszakokból származó sok csészét, azok belső felületét gyakran geometrikus motívumú grafitdísszel borítják. Ilyen csészéket nagy számban találtak Lábatlanban,³⁴ Csöngén,³⁵ Fischauban,³⁶ Mes-

dultak elő. Csöngé⁴¹ és Purgstall⁴² szintén szolgáltatnak ilyen típusokat.

Az említett csuprok (XXXIV. t. 7, V. t. 8, XXXVI. t. 4, XXXVII. t. 8 stb.) a temető Lábatlanon,⁴³ Mesterin,⁴⁴ Kismezein,⁴⁵ Csöngén⁴⁶ kívül a nagybarati kurgánnal is összekapcsolják, ahol a hasonló, de nagyméretű és igen gondosan készített edények az elhunytak hamvait tartalmazták. A kapcsolatokat erősíti a kurgánok között az ívelt pengéjű vaskés, amely Halimbán is jó néhány esetben előfordult, pl. a 32-es sír (XLVI. t. 8), továbbá a XIV. sz. sírből származó vasesüngők (XXXVII. t. 1). Az utóbbiak annyira megegyeznek a nagybarati példányokkal,⁴⁷ hogy az egy műhelyből való származásukban és egyidejűségükben nem kételkedhetünk. Ezeket rendszerint lószerszámdíszeknek tartják, azonban a Hallstattból származó hasonló esüngőkre⁴⁸ fenékövet akasztottak és így akasztották az övre. A szóban forgó XIV. sz. sír más tekintetben is árul el rokoni vonásokat a nagybarati

5. kép. IV. sír
Рис. 5. IV-ая могила
Fig. 5. Tombe n° IV

6. kép. XXIX. sír
Рис. 6. XXIX-ая могила
Fig. 6. Tombe n° XXIX

teriben,³⁷ Statzendorfban³⁸ és más lelőhelyeken. Az egybevetés szempontjából különösen fontos a XII. sz. sírban talált csésze (XXXVI. t. 1. és 10). Amint a belső felületen megmaradt díszítés nyomaiból meg lehet állapítani, az teljesen azonos a középrépápusztai XII. sz. sírből való csészével (6. kép, 7). Nemcsak az alakjuk, a méretük és a színük egyforma, hanem a rajz is teljesen azonos a középrépápusztai példány díszítésével. Ezt csak a halimbai XII. sz. sír és a középrépápusztai XII. sír egykorúságával lehet megmagyarázni.

Általánosan elterjedtek a hengeres nyakú bögrék (XXXIII. t. 9, 11). Az osztrák Bernhardsthal,³⁹ Statzendorf–Gemeinlebarn⁴⁰ lelőhelyeken nagy számban for-

gurgánnal. A esüngőkön kívül mind a két helyen előfordul a fentebb ismertetett grafitozott külső felületű csuporformájú edény, vállukon három árkolással körülvett bütyök ül.⁴⁹ A különbség csak az, hogy a nagybarati példányok nagyobb méretűek és a kétszeres árkolás helyett a bütykök, a fül és az alsó vége körül egész árkolásrendszer van, mint a halimbai példányok esetében is (XLII. t. 2). Zárt vaskarikák mind a két helyen ismertek.

Ehhez a típushoz tartozik a XVI. sz. sírből való edény is (XXXIX. t. 5), amelynek eléggé közeli analógiái vannak a délnyugat-csehszlovákiai lelőhelyeken. Ugyanilyenek a Sobeslov melletti Rybova Shotából származó edények, amelyeken bekarcolásos díszítés van,⁵⁰ az

³¹ Szombathy, J., Die Tumuli von Gemeinlebarn. MPK (1890) 69, 70. kép.

³² Nagy L., i. m. 6. kép. 1, 2, 3.

³³ Esztergomi Múzeum.

³⁴ MNM és Esztergomi Múzeum.

³⁵ Lázár J., Arch. Ért. 82 (1955) XXXV. t. 1, 3; XXXIV. t. 1–3, 8, 9.

³⁶ Szombathy J., i. m. XI. kurgán.

³⁷ Lázár J., Arch. Ért. 78 (1951) XXVIII. t. 1–7.

³⁸ Dungal, A., Die Flachgräber der Hallstattzeit bei Statzendorf in Niederösterreich. MPK II. 1 (1908) 30. sír.

³⁹ Pitticini, R., i. m. 419. kép.

⁴⁰ Heger, F., Die Tumuli bei Marz in Ödenburger Comitatus, MPK I (1890) IX. kurgán.

⁴¹ Lázár J., Arch. Ért. 82 (1955) 2. tumulus, XXXIV. t. 16.

⁴² Bella L., Arch. Ért. 8 (1888) 356., 1. kép.

⁴³ Esztergomi Múzeum.

⁴⁴ Lázár J., Arch. Ért. 78 (1951) XXV. t. 2; XXVI. t. a, c, 3.

⁴⁵ Uo. XXX. t. 1, 2a–c.

⁴⁶ Lázár J., Arch. Ért. 82 (1955) XXXV. t. 6.

⁴⁷ Börzsönyi A., Arch. Ért. 29 (1909) 251., 11. kép.

⁴⁸ Sacken, E., Das Gräberfeld von Hallstatt. (Wien 1868) XIX. t. 25.

⁴⁹ Börzsönyi A., i. m. 248.

⁵⁰ Šaldova, V., Ploché zárové hroby halštatsko-látnécké v české mohylove oblasti, PA 46 (1955) 7. kép 5; 8. kép 7.

egyező díszítést is több, ugyanarról a helyről származó későhallstatti jellegű edényen megeljük.⁵¹

A fentebb említett ívelt pengéjű kis kések (pl. XLVI. t. 8), alapjában véve megismétlik a korai bronzkések formáit, amelyek jellemzők a Stillfried csoportra. (pl. a Pottschachon is találkozunk velük⁵²). Pittioni a Statzendorf – Gemeinlebarn és Bernhardsthal csoportra jellemző egyéb anyag között ezeket is felsorolja.⁵³ Magyarország nyugati részén, Nyugat-Csehszlovákiában, Ausztriában és Németországban való nagy elterjedésük arról tanúskodik, hogy e területek kultúrszoros kapcsolatokban voltak egymással. A Hallstatt végéig megvannak, arról tanúskodnak pl. a statzendorfi XVII. és XXIII. sírok,⁵⁴ amelyek Hallstatt utolsó szakaszához tartoznak.⁵⁵ Úgy látszik Magyarországon is megmaradnak a Hallstatt végéig.

Nyugati formának látszik a III. t. 6-on ábrázolt csüngő is. Formája és készítési technikája (összehajlítás) is megvan a Hallstattban.⁵⁶ Velemszentviden is sűrűn fordulnak elő.⁵⁷ Elterjedési területük azonban ennél is nagyobb. Megtaláljuk őket délen a dälji kultúrában is, továbbá Vačen és a boszniai lelőhelyeken.

A temető datálása szempontjából igen fontosak a fibulák. Halimbán két fibulatípus fordul elő: a csónak alakú és a hárfafibula. Utóbbi típusú fibulák a XXXIII – XXXIV. és valószínűleg a XII. sírkorból kerültek elő, (XXXVI. t. 9., XLVII. t. 3, 4, 7, 9, 10 – 15., 4 kép). E típusok egészen pontos analógiái vannak a lábatlani⁵⁸ és középrépusztai⁵⁹ leletek között. Valamennyi említett lelőhelyen a fibulák rendszerint vasból készültek és töredékekben maradtak meg. A fibulatípus elég nagy területen jelentkezik. Ismerős Ausztriában⁶⁰, Lengyelországban, Csehszlovákiában⁶¹ és Nyugat-Magyarországon. A bronz hárfafibulák jellemzők a Hallstatt B-re (Stillfried, Aggtelek,⁶² Gidrafa⁶³). A vasból készültek a bronz formákat másolják. Valószínű, hogy a vas fellépésével egyidejűleg jelennek meg ezek is, ez azért is feltehető, mert az új fémeket először általában ékszerként használják fel. Az ausztriai Hallstatt C csoportokra a fibulák már jellemzők.⁶⁴

A másik fontos fibula a IX. sírból származó csónak alakú fibula, amelynek a „csónakját” keresztben kiugró borda díszíti. A borda két végén kis gomb látható (XXXV. t. 5.). Valószínűleg ugyanabból a Nyugat-Magyarországon levő műhelyből származik, ahol a velemszentvidi fibulák⁶⁵ is készíthették. Százhalombattán szintén találtak egy letört tűjű hasonló fibulát, amelyet Sich Antal szolgáltatott be a Magyar Nemzeti Múzeumba⁶⁶. Az előfordulás körülményeiről semmit sem tudunk. A példányunkhoz elég közeli analógiát talál-

hatunk a lábatlani⁶⁷ és süttöi⁶⁸ anyag között is, ámbar az innen származó fibulákon még vésett geometrikus dísz van. A Márton Lajos, a velemszentviden kívül más lelőhelyekről származó példányokat is említ⁶⁹. Pontosan egyező fibulákat nyugatabbról nem ismerünk. Beltznél sem találunk pontosan egyező formákat.⁷⁰ Áberg a hallstatti (500. sír) hasonló fibulaformákat itáliának tartja, kapcsolatba hozza őket az estei 144. sírből származó példányokkal és Arnoaldi valamint Este II-re datálja.⁷¹ Hasonló formájú csónak alakú fibula került elő az estei 151. sírből is, amelyet az Este II. utolsó éveire helyeznek.⁷² Ezzel az estei 151. sírral kapcsol össze bennünket a halimbai XVI. sírből származó, agyagból készített szitula, (XXXIX. t. 8) valamint a babos karperec (XXXIII. t. 5, 7, 8). Magyarország területén hasonló szitulákat ismerünk Lábatlani-ból, Mesteriből, nyugatabbra Sopronban és Fischauiban fordultak elő és nem ritkák a Statzendorf – Gemeinlebarn⁷³ és Bernhardsthal⁷⁴ csoportokban. Itáliában a megjelenésüket rendszerint a VII – V. századba helyezik,⁷⁵ vagyis az Este II. idejére, de megtalálhatók Este III. periódusában is, vagyis az 500 – 400 évek között.⁷⁶ Az agyag szitulákat, amelyek a bronzból készített formáit újítják fel, későbbi időre kell datálnunk, közelebb a VI. és V. század fordulójához. Úgy látszik, hogy a későhallstatti-kori (Reinecke D) agyagszitulák az itáliaiak utánzatai. Gondolnunk kell azonban arra is, hogy nem a kurdi és hajdú-böszörményi típusú bronz edényeket⁷⁷ utánózták-e agyagból? Ugyancsak a későbbi tárgyakhoz tartoznak a babos karperecek (Halimba, VI. sír. XXXIII. t. 5, 7, 8). Megfelelő példányokat ismerünk a fentebb említett estei 151. sírből. Középrépusztán⁷⁸ vasból készültek és egymásra futó végűek. Dobán és környékén,⁷⁹ a soproni leletek között,⁸⁰ a Statzendorfi I. sírban⁸¹ is megvannak. Nagy mennyiségben fordultak elő Vačen,⁸² ahonnan valószínűleg exportálták őket. Az utóbbi két lelet Hallstatt D-re helyezhető (Vače II, ugyanehez a korszakhoz tartozik), és így eljutunk az i. e. V. század végére és a IV. század elejére datált leletekhez. Ezekhez tartozik pl. Magyarakeresztes⁸³ vagy az ugyancsak erre az időre datált Rifnik.⁸⁴ Ezeket az adatokat figyelembe kell venni a halimbai temető korának meghatározásánál.

Csaknem valamennyi halimbai leletnek van megfelelő darabja közelebbi és távolabbi lelőhelyeken. Ez arról tanúskodik, hogy a kereskedelem ebben a korszakban igen fejlett. Nézzük pl. a vas lándzsahegyet, amelynek pengéjén világosan kirajzolódó borda és a köpű végén két párhuzamos bemélyedő barázda látszik (XLVII. t. 49). Ugyanígy a süttöi⁸⁵ példányok. (végükön 5 bemélyedő vonal van.) Somlóvásárhelyen három hasonló

⁵¹ Uo. 8. kép 4; 9. kép 5, 8.

⁵² Hoernes, M., Prähistorische Miscellen. WPZ 4 (1917) 10, 12. kép.

⁵³ Pittioni, R., i. m. 580, 592.

⁵⁴ Döngel, A., i. m. 15, 18.

⁵⁵ Bittel, K., Zur Späthallstattkultur. Sudeta 6 (1930) 41.

⁵⁶ Sacken, E., i. m. XVII. t. 5.

⁵⁷ Miske K., A Velem Szt. Vidi őstelep. I (Wien 1907) XXXVII. t. 70.

⁵⁸ MNM és Esztergomi Múzeum.

⁵⁹ Nagy L., i. m. 40., 6. sír.

⁶⁰ Pl. Döngel, A., i. m. 13. sír; Much, M., Atlas XXXVIII. t. 13 – 14.

⁶¹ Pič, J., Die Urnengräber Böhmens. (Leipzig 1907) 91 – 92.

⁶² Tompa, F., BRGK 24 – 25 (1934 – 35) 51. t. 5.

⁶³ MNM

⁶⁴ Pittioni, R., i. m. 580, 592.

⁶⁵ Miske K., i. m. XXXVIII. t. 47.

⁶⁶ MNM

⁶⁷ Esztergomi Múzeum.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Márton L., Arch. Ért. 33 (1913) 195., XII. t. 81 – 83.

⁷⁰ Beltz, R., Die bronze- und hallstattzeitlichen Fibeln. ZfE 45 (1913) 687 –.

⁷¹ Áberg, N., Die bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie II. (Stockholm 1931) 18.

⁷² Uo. I. kötet 192.

⁷³ Prensendorf – Hexenhügel. Pescheck, Ch., MPK 4 (1943) I. t.

⁷⁴ Pittioni, R., i. m. 419. kép.

⁷⁵ Pittioni, R., Kleinklein (Steiermark) und die Situlenkunst Norditaliens. Arch. Austr. 22 (1957).

⁷⁶ Randall, M., The Iron Age in Italy. (Oxford 1927) 160. sír.

⁷⁷ Merhart, G., Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen. Festschrift des RGZM 2 (1952).

⁷⁸ Nagy L., i. m. VI. t. 20, 21; 5. kép 17.

⁷⁹ Kleisl K., Arch. Ért. 15 (1895) 320.; Száraz A., Arch. Ért. 15 (1895) 323.

⁸⁰ Bella L., Arch. Ért. 10 (1890) 72, 2. kép.

⁸¹ Döngel, A., i. m. 29.

⁸² Stare, F., Prazgodovinske Vače 1954. LXXII. t. 5.

⁸³ Mozsolics A., Arch. Ért. 1942. 155 – 160.

⁸⁴ Pahič, S., Posamezne najdbe z Rifnika Arh. Vestnik 7 (1956) 51 – 61.

⁸⁵ Esztergomi Múzeum.

lándzsahegy van, rossz megtartásúak,⁸⁶ és hosszabbak (kb. 50 cm) mint a halimbai példányok. Csöngén (I. tumulus)⁸⁷ sem ismeretlen a szóban forgó lándzsa típus.

A játéksontok (Halimba, I. sír.: I. t. 1–8) nem ritkák a vaskor korábbi⁸⁸ és későbbi⁸⁹ szakaszában sem, de gyakoriak az ehhez a periódushoz tartozható lelőhelyeken.⁹⁰ Ugyanez a helyzet az agyagnehezékekkel. (Halimba, XXXIII–XXXIV. sír. XLVII. t. 5, 6, 8). Ismerünk Süttöről,⁹¹ Sághegyről kerekesebb és vastagabb példányokat. A XII. sírból származó durva kidolgozású tagolt szalagdíszű edény töredéke (XLVII. t. 16) a már többször említett, megközelítően e korból való lelőhellyel, Somlóval kapcsol össze bennünket.⁹²

Az eddig végzett összevetés alapján állíthatjuk, hogy a halimbai leletek szoros kapcsolatban vannak a közelfekvő Középrépaszttal, Süttövel, Lábatlannal, Somlóvásárhellyel, Bobával, Dobával, Nagybaráttal, Sopron – Burgstallal, Szentviddel és más ugyancsak az ausztriai hallstatti csoportjába kapcsolódó lelőhelyekkel és főként szorosan kapcsolódnak a Bernhardsthal és Statzendorf – Gemeinlebern csoporthoz. Ezek az emlékek azt mutatják, hogy ezen a területen egységes kultúra helyi változatairól beszélhetünk. Ezt igazolják a kerámiai készítmények rokon formái, a hasonló díszítés, az eszközök és fegyverek hasonlósága, és ami talán a legfontosabb, mind e lelőhelyeken a hamvasztásos temetkezési rítussal találkozunk. Ilyenképpen a halimbai temető a kissé eltérő helyi jelleg ellenére a Statzendorf – Gemeinlebern és Bernhardsthal kultúrák csoportjába sorozható.

A kerámiában, a fémanyagban és a temetkezési rítusban levő közös vonások indokolják, hogy Csehszlovákia délnyugati területéről való hallstatti anyaggal való kapcsolatokról is beszélhetünk. A Hallstatt D–C időszakban ott is, nálunk is, megjelennek a nagyméretű kurgánok és velük együtt a halom nélküli temetkezések, amelyekben hamvasztással és hamvaknak urnában való helyezéssel találkozunk. Šolle véleménye szerint Csehszlovákiában ez a két temetkezési rítus két különböző etnikai csoporthoz tartozik.⁹³ Nyugat-Magyarországon ebben a kérdésben még nem lehet állást foglalni.

A déli területekkel való kapcsolatok is figyelemre méltóak. Már utaltunk a halimbai leletek és a dälji csoport közötti összefüggésre, ami elsősorban kerámiában jelentkezik. A Vače kultúrát közelhözak Halimbához az egyes fémtárgyak, mint pl. a trapéz alakú csüngők, karperecek, kések. Néhány közös vonást fedeztünk fel a boszniai (Donja-Dolina) leletekkel is. Itt elég ha a donja-dolinai XXXV. sírra hivatkozunk. Leletei közül két kiemelkedő bordájú lándzsahegy (3 bemélyedő barázdával a hüvelyen), a két lemezből készített trapéz alakú csüngők, egymásrafutó végű babos karperecek és végül egy görbe kés,⁹⁴ utalnak a megfelelő halimbai leletekre. (Vö. Halimba, XLVII. t. 19., XXXIII. t. 6., XLIII. t. 1., XLVIII. t. 9.) Halimba és Donja-Dolina között bizonyos hasonlóságot figyelhetünk meg a durva, házihasználatú kerámiában is.

Valamennyi eddig kimutatott kapcsolat nemcsak Halimbára, hanem Magyarország dunántúli részének az e korból való csaknem valamennyi lelőhelyére érvényes. E kapcsolatok arról tanúskodnak, hogy Magyarország dunántúli törzsei, valamint a nyugatra, északra, délre és valószínűleg, a tőlük keletre élő lakosság között, állandó összeköttetés állott fent. A szoros gazdasági kapcsolat, a csere és a kereskedelem közreműködtek abban, hogy a törzseknek azonos színvonalú a kultúrájuk és valószínűleg hasonló a gazdasági életük.

A halimbai és rokon lelőhelyek tárgyi emlékei nem folytatása az ezen a területen ismert megelőző

kultúrának. Mint erről már beszélünk, nem uralkodnak benne azok az alapvető típusok, amelyek uralkodóvá váltak a helyi H B-ben. Másrészt a mi anyagunk mint láttuk, szoros kapcsolatban van a Stillfried kultúra anyagával és annak egyenes folytatását képezi. Ott meg lehet találni a kerámia fő formáinak és a fémformáknak a prototípusait és csak a Stillfried kultúrát figyelembe véve lehet a halimbai temetőt meghatározott történelmi keretbe állítani. Úgy látszik, hogy a Dunántúlon a H B, a H C között a fejlődés egyenes vonala megtörik, vagy meg is szakad. Ezt a Stillfriedi H C jellegű csoport hordozóinak nyugatról történő támadásával lehet magyarázni. E nyugatról történő támadás nem jelentett katasztrófát. Egyes, igaz, hogy kevésbé jelentékeny, helyi népek tekinthető elemek tovább fejlődtek, s ezért nem beszélhetünk a helyi lakosság teljes eltűnéséről. Lázár Jenő jól látja ezt a folyamatot, ami azért érdekes, mert más tények vizsgálata vezette rá erre a megállapításra. Ő ugyanis a H B végén a helyi lakosság által elásott kincsleletek történeti magyarázatát adta meg a nyugati törzseknek Magyarországra való betörésével.⁹⁵

A nagyméretű építményes, vagy építménynélküli kurgánok megjelenése az adott korszakban a társadalom erős differenciálódásáról tanúskodik. Mivel a halimbai tárgyi anyag igen hasonló a kurgán nélküli temetkezések leleteihez (Középrépaszttal, Statzendorf), de a kurgánok anyagához is (Süttö, Lábatlan, Nagybaráti stb.), felvetjük a kérdést, mi a magyarázata ez eltérő temetkezési szokásoknak.

Halimbán olyan sírokat találtak, amelyeket kis kőhalmok, vagyis kis kurgánok borítanak. Tekintet nélkül arra, hogy nagyrésztük bolygatott volt, meg lehet állapítani, hogy minden sírban 2–7 között volt az edények száma és csak egy esetben (XII. sír) volt 8 edény, vagyis ugyanúgy, mint a középrépaszttai kurgán nélküli temetőben. Az állatesontok, az égett emberi csontok, hamvak, valamint az eszközök és ékszerek észrevehető rendszer nélkül helyezkednek el: vagy az edényekben (urnák, tálak), vagy mellettük. A hamvak gyakran voltak az edények alatt, ami szintén közel hozza Halimbát Középrépaszttához, (a csontokat ott is gyakran találjuk edényekben is és rajtuk kívül is); az eszközök és ékszerek rendszerint az edények mellett fekszenek, ezt tapasztaltuk Halimbán is (pl. a 9, 18, 43. sírok). A különbség a két temető között az, hogy Halimbán van kőpakolás Középrépaszttán pedig nincs, és hogy Középrépaszttán találtak egy csontvázas sírt, ilyen viszont nem volt Halimbán. Volt a halimbai temetőben is olyan sír, amelynek nem volt kőpakolása, azonban lehet, hogy ez a bolygatás következménye. Ilyenképpen kétségtelen a két temető közötti szoros kapcsolat. Azonban nemcsak a temetkezési rítus tanúskodik ezekről a kapcsolatokról, de a tárgyi emlékei is ezt bizonyítja, annyira, hogy határozottan beszélhetünk egykorúságukról is. Egyik temető sem gazdag.

A halimbai sírok kurgánokhoz is kapcsolódnak, s a temető jelentőségét ez a tény erősen hangsúlyozza. Kétségtelen, hogy a temetkezési módnak kurgános és kurgán nélküli változata kapcsolatban van egymással. Kettőjük között összekötő láncszemnek tekinthető a halimbai temető.

Az építményes, gazdag anyagú kurgánok a tulajdonosaik hatalmáról és gazdagságáról tanúskodnak. Ezek valószínűleg vezérek és ezek rokonaik kurgánjai, vagyis olyan személyeké, akik a társadalom felső rétegéhez tartoztak, akiket külön a számukra fenntartott helyre temettek, nem oda, ahol a köznép temetkezett. Csak így lehet megmagyarázni azt a már Lázár Jenő által is

⁸⁶ Veszprémi Múzeum.

⁸⁷ Lázár J., Arch. Ért. 82 (1955) 205.

⁸⁸ Pl. Археологія Київ 10 (1957) 58., III. t.

⁸⁹ Киселев, С. В., Древняя история Южной Сибири. (M. 1951) XXXVIII. t. 14–18.

⁹⁰ Szombathy J., i. m. XI. tumulus; Sághegy: MNM.

⁹¹ Esztergomi Múzeum.

⁹² Darnay K., Sümegh és vidékének őskora. (Bp. 1899) XXII. t.

⁹³ Šolle, M., Z problematiky doby halstatské. AR 3 (1951) 351.

⁹⁴ Truhelka, C., i. m. XLVIII. t., 1–3, 8, 9.

⁹⁵ Lázár J., Ant. Tan. 3 (1956) 12.

észlelt jelenséget, hogy a kurgánmezők mellett kurgán-nélküli, vagy a halimbai sírokhoz hasonlóan, csak köcsomóval befedett sírok voltak, mint pl. Csöngén, Sághegyen, vagy Somlyón. Erre a differenciálódásra mutat rá a tárgyi anyagban lévő komoly mennyiségi és minőségi különbség (a tárgyak nagy száma és a készítési módjuk gazdagsága az egyik esetben és az ellenkező jelenségek a másikban). Csak ezt a különbséget figyelembe véve, nem beszélhetünk azonban a kultúra két ethnikaiként különböző csoportjáról. És ebben aligha érthetünk egyet Lázár véleményével, aki azt tartja, hogy „a társadalmi különbségek egyszerre mind népi különbségeket is jelentettek”⁹⁶. Ha ez így volna, akkor a támadók kultúrájában a temetkezési rítusnak csak az egyik formáját kellene találnunk, az adott esetben csak a kurgántemetkezéseket. Valójában azonban, ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a H C idején a Stillfried kultúra hordozói nyugatról betörték ide, el kell fogadnunk azt a tényt is, hogy a támadók kultúrájának a központjában ugyanolyan képet találunk, mint nálunk, vagyis hogy a kurgánmezők váltakoznak a kurgán nélküliekkel (Stattendorf-urnasíros temető – Gemeinlebern-tumulus csoport).

A halimbai temető ethnikumával kapcsolatban figyelemmel érdemelnek az Alföld felé mutató jelenségek, illetve leletek. Ide tartozik a virágserép formájú edény (XXXII. t. 16), amelyet az I. sírban találtak és az ilyen edényeknek a töredékei, amelyek több sírban előfordultak, rendszerint a szokásos hallstatti jellegű leletekkel együtt. A hasonló edények az Alföldön annyira gyakoriak, hogy többek között ezeket is besorolják az Alföld szkíta kultúrájának jellemző és tipikus tárgyai közé.⁹⁷ Hasonló kerámia gyakori az illyr (Donja-Dolina) és a thrák (Madara) leletek között is. Az Alföld ekkori kultúrájában megszokottak az olyan egymásra futó végű karperecek is, mint aminek Halimbán előfordultak (XXXIV. t. 4; XLIII. t. 1). Gyakran díszítettek a végeiken és valószínűleg thrák eredetűek.⁹⁸ A vaskés (XLIV. t. 11) szintén nem nyugati, hanem inkább keleti formájú. Néhány hasonló példányt találtak pl. Kievnél⁹⁹, a Pszjöl folyó kerületében Brovák falunál¹⁰⁰, a Csernovici kerületben.¹⁰¹ Ott a hasonló típusú kések gyakran kisebb méretűek és a markolatra gyakran helyeztek csontlemezeket. Az idevezető útjuktól nyomon lehet követni a kárpát-ukrajnai¹⁰² és a romániai¹⁰³ lelőhelyeken keresztül. Általánosan elterjedtek az Alföldön, ahol ezek a késtípusok folytatódnak a La Tène korban is. A spirális hajkarikák (XLIV. t. 1) eredete azonos a fentebb említett tárgyakéval. Ezek kedvelt ékszerei voltak a szkítáknak hazai területen is.

A hasonló hajkarikákat Velemszentvidről¹⁰⁴ is ismerünk. Valószínűnek tartjuk, hogy az Alföldről kerültek ide és mivel nem képviseltek különösebb értéket, nem tarthatjuk őket importáltaknak. Következésképpen a halimbai kurgánokat maguk után hagyó lakosság összetételében kisebb keleti (szkíta-thrák, esetleg szkíta-illyr) elemről beszélhetünk. Az Alföldet lakó kevert ethnikumú lakosságra gondolunk, amelyben jelentős szerepet játszottak a szkíták. A halimbai temető összetételében e két (keleti és nyugati) elem összeolvadásáról beszélhetünk, mivel a fentebb említett tárgyak a sírokban tipikus hallstatti leletekkel együtt fordulnak elő. A nyugati és keleti elemek érintkezéséről beszél a 2. ábra edénye. Valamennyire hasonló formájú edények ismerősök a chotini kultúrából,¹⁰⁵ előfordulnak a La Tène korszakban¹⁰⁶ is, de a díszítését a szkíták is ismerték.¹⁰⁷ Előfordul a csehszlovákiai leletekben is.¹⁰⁸

Ami a temető korát illeti, a következőket kell számba venni: a csónak alakú fibula a VI–V. század idejére esik (Åberg kronológiája szerint Este II. és III. eleje),¹⁰⁹ Zürn és Drack kronológiája szerint késői Hallstatt II.¹¹⁰, Ez igen helyes a nyugati anyag szempontjából, de nem felel meg a mi területeink számára. Reinecke Hallstatt C-be helyezi. Az agyagszilulákat az i. e. VI. és V. század fordulójára tettük. Erről az időpontról beszélnek a VI. sírból származó karperecek is, különösen a XXXIII. t. 5. és 8 példányai, amelyeket rendszerint Hallstatt D-re helyeznek. Úgy látszik, hogy ezek a tárgyak a H C-ben már fellépnek és megtalálhatók a H D-ben. A középrépasztán és Süttön talált bucceros díszítésű edények szintén arra készítenek bennünket, hogy e két lelőhely és velük együtt a halimbai temető korát is a H D-ig terjeszszük. A kerámia és fémanyag, amint erre Bittel már 1931-ben rámutatott, többségében alig változik ebben a két időszakban.¹¹¹ A kutatás jelenlegi állapotában nehéz a kultúrát kronológiai alesorokra bontani. Teljesen megfelel a H C-nek, de valószínűleg folytatódik a kelták bejöveteléig, ugyanúgy, ahogy lehetetlen tipológiaiilag szakaszokra bontani a Stattendorf–Gemeinlebern és Bernhardsthal kultúrákat.

Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, a halimbai sírok nem érintkeznek-e a kelta temetkezésekkel, ugyanis három kelta sírt feltártak. Kettőt a feltárt temetőész déli szélén (41., 42. sír), egyet pedig (22. sír) a temető keleti részén.¹¹² Az eddig feltárt koravaskori régészeti anyag nem tartalmaz La Tène elemeket. További ásatások világíthatják meg ezt a problémát.

Lengyel Irina

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Párducz M., *Dolg.* 16 (1940) 91.

⁹⁸ Párducz M., *Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug*, II. *Acta Arch. Hung.* 4 (1954) VII. fejezet.

⁹⁹ Ханенко, Б. Н., *Древности Приднепровья*. II. (Киев 1899), IV. t. 69, 70, 72, 75, 76.

¹⁰⁰ Ильинская, В. А., *Памятники скифского времени в бассейне р. Псел*. СА XXVII (1957) 235–249., 1. kép 13.

¹⁰¹ Смирнова, Г. И., *Поселение позднебронзового века и раннего железного возле с. Магала Черновицкой области*. КС 70 (1957) 103., 38. kép 9.

¹⁰² Böhm, J. – Jankovich, J. M., i. m. XVIII. t. 1; XVII. t. 7.

¹⁰³ Berciu, D., *Săpăturile arheologice de la Balta*

Verde și Gogoșu, *Materiale și Cercetări Arheologice* 2 (1956) 145. kép 4; 182. kép 6.

¹⁰⁴ Miske K., i. m. XLIII. t. 71–73.

¹⁰⁵ Dušek, M., *Halstatská kultura chotinské skupiny*. AR 8 (1956) 249. kép 5.

¹⁰⁶ B. Bónis É., *BpR* 15 (1950) 350. 19. kép.

¹⁰⁷ Крупнов, Е. И., *Археологические памятники верховьев р. Терека и бассейна р. Суэжи*. Труды Гос. Исторического Музея 17 (1948). Археологический сборник 24., 20. kép 8.

¹⁰⁸ Pič, J., i. m. XXXIV. t. 15.

¹⁰⁹ Åberg, N., i. m. I–II. kötet.

¹¹⁰ Drack, W., *Hallstatt II/1-Bronzen und -Keramik von Lenzburg*. JSGU 40 (1949–1950) 242.

¹¹¹ Bittel, K., i. m. 42.

¹¹² Az anyagot dr. Kutzián Ida fogja közölni.

МОГИЛЬНИК РАННЕГО ЖЕЛЕЗНОГО ВЕКА В ХАЛИМБЕ

Резюме

В результате раскопок 1952—1955 гг. в Халимбе (ком. Веспрем) было вскрыто 40 погребений с трупосожжением, имеющих небольшую каменную насыпь. В инвентарь могильника входит характерная гальштаттская керамика и металлический материал. Большинство материала входит в рамки периода HC (по Рейнеке), однако есть основание датировать могильник H C—D. На основании погребального ритуала и вещественных находок памятник можно поставить в тесную связь с задунавскими (Кёзепрепашуста, Надьбарати и др.) местонахождениями, а также с австрийскими группами Бернхардсталь и Штатцендорф—Гемейнлебарн и памятниками

юго-западной Чехословакии. Связи наблюдаются и с другими памятниками к югу и востоку, что говорит об одном культурном уровне племен, живущих на обширных территориях. Отмечается также, что между бескурганскими и курганными могильниками Задунавья имеется взаимосвязь, и таким связующим звеном между ними может служить халимбский могильник. В этническом отношении отмечено наличие небольшого процента скифо-фракийского, возможно, скифо-иллирийского населения.

И. Лендель

LE CIMETIÈRE DU PREMIER ÂGE DU FER DE HALIMBA

Résumé

Au cours de l'exploration, en 1952—1955, du cimetière du Xe—XIIe siècle de Halimba (Comitat de Veszprém), nous avons dégagé 40 tombes d'un cimetière de l'époque hallstattienne. Le cimetière s'étendait sur un versant de colline s'élevant vers le sud. Les tombes apparurent déjà à 20 à 30 cm de la surface. Les tombes hallstattiennes sont des nids d'urnes à incinération, recouverts de pierres roulantes en calcaire, irrégulières. Dans un des cas les pierres étaient nettement rangées en cône, tandis que dans d'autres cas le recouvrement de pierres n'est pas resté intact, les pierres ont glissé et se sont dispersées. Sous le tertre d'un diamètre de 100 à 150 cm, et les pierres, les nids d'urnes furent placés dans une forme circulaire ou ovale. C'est dans la partie ouest du cimetière que nous avons dégagé les tombes présentées sur les planches...

Les types de poteries les plus fréquents sont les suivants: 1. Urnes en formes de double cône. 2. Plats en forme de cône tronqué renversé, au rebord retroussé, articulé souvent par quatre double pointes. 3. Nombreuses petites tasses à décor de graphite. 4. Cruches à une seule anse. 5. Cruche à col cylindrique et à anse débordant. 6. Parmi les objets en métal les plus fréquents sont les couteaux de fer à lame arquée. 7. Sont également fréquents les bracelets de fer dont les extrémités se superposent. 8. Les bracelets ornés de perles étaient présents dans quelques tombes.

Le cimetière date de la seconde moitié du premier âge du fer. Les objets mentionnés sont pour la plupart typiques de la civilisation de Hallstatt C de l'Europe Centrale (selon Reinecke) et leur origine remonte à l'époque précédente. Ce sont ces types qui prévalent dans le groupe Stillfried, dans la civilisation de Vâl et dans le groupe de Kiskőszeg-Dalj. On les retrouve en Tchécoslovaquie, surtout dans la partie sud-ouest du pays (Groupe Sereďi).

Les fibules ont une très grande importance pour la datation du cimetière. On rencontre à Halimba deux types de fibules: les fibules naviformes et harpiformes. Ces types de fibules sont présents dans un territoire assez vaste. Ils sont connus en Autriche, en Pologne, en Tchécoslovaquie et en Hongrie Occidentale. Les fibules de bronze en forme de harpes sont typiques du Hallstatt B (Stillfried, Aggtelek, Gidrafa), tandis que des groupes Hallstatt C d'Autriche tous les deux types sont caractéristiques.

L'autre fibule importante est celle en forme de canot livrée par la tombe № IX. Åberg considère les formes de fibules analogues de Hallstatt (tombe № 500) comme provenant d'Italie et les met en rapport avec les spécimens livrés par la tombe № 144 d'Este; il les date d'Arnoaldi et d'Este II.

Les confrontations effectuées permettent de constater que les trouvailles de Halimba sont en rapport étroit avec Kőzépérpápuszta, Süttő, Lábátlan, Somlóvásárhely, Boba, Doba, Nagybaráti, Sopron-Purgstall, Szentvid, endroits proches de Halimba, ainsi qu'avec d'autres sites rattachés au groupe également hallstattien d'Autriche, et se rattachent tout particulièrement au groupe de Statzendorf-Gemeinlebarn.

Les traits communs existant dans la poterie, dans les objets de métal et dans le rite funéraire permettent de supposer des attaches aussi avec le territoire sud-ouest de la Tchécoslovaquie.

Leur cohérences avec les territoires Sud (Donya-Dolina) sont elles aussi dignes d'attention.

Toutes les attaches jusqu'ici démontrées sont valables non seulement pour Halimba, mais pour presque tous les sites de cette époque de la Hongrie transdanubienne. Ces liaisons témoignent du fait que les tribus transdanubiennes de la Hongrie étaient en rapport continu avec la population vivant à l'ouest, au nord, au sud et probablement aussi à l'est de leur pays.

Les tombes de Halimba sont aussi en liaison avec les kourganes, ce qui accentue fortement l'importance du cimetière. Il est hors de doute que les versions du mode d'enterrement avec ou sans kourgane sont en rapport l'une avec l'autre. Le cimetière de Halimba peut être considéré comme un chaînon entre ces deux versions.

En examinant l'ethnie du cimetière de Halimba, les coutumes et les trouvailles montrant des attaches avec l'Alföld méritent elles aussi une attention particulière et permettent de voir dans la composition de la population laissant derrière elle les kourganes de Halimba, un élément oriental (scytho-thrace, éventuellement scytho-illyrien).

Quant à l'âge du cimetière, il faut tenir compte des faits suivants: Les fibules naviformes tombent au temps des VIe et Ve siècles; selon la chronologie de Zürn et de Drack, elles datent du Hallstatt II tardif. Nous avons daté les situles d'argile du tournant des VIe et Ve siècles avant notre ère. C'est cette période qu'indiquent les bracelets de la tombe № VI. Il semble que ces objets apparaissent déjà dans la civilisation de Hallstatt C et se retrouvent aussi dans celle de Hallstatt D.

Les vases décorés de la façon des bucchero, trouvés à Kőzépérpápuszta et à Süttő, nous amènent eux aussi à prolonger la date de ces deux sites, ainsi que celle du cimetière de Halimba jusqu'à l'époque du Hallstatt D.

I. Lengyel

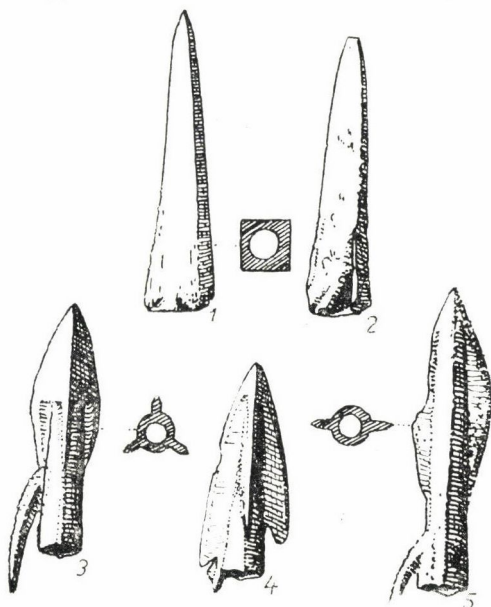
ÚJABB SZKÍTA LELETEK ERDÉLYBŐL

1937-ben összefoglaltam az addig részemre hozzáférhető biztos, valószínű és tévesen szkítának nevezett emlékeket.¹

Ez alkalommal egy pár később felszínre került leletet mutatok be.

1. Balázsfalváról (Blaj) mint valószínűleg szkíta lelőhelyről már megemlékeztem.² Az itteni vasútépítéskor felszínre került koravaskori emlékeket is ismertettem.³

Ez alkalommal egy pár szkíta nyílhegyet mutatok be (1. kép), amelyeket a kolozsvári román egyetem Régészeti Intézete szerzett meg. Két négyoldalú, aránytalanul hosszú csontnyílhegy (1. és 2. sz., Ltsz. IN. 2417., 2418.), 2 háromlélű (3., 4. sz., Ltsz. IN. 2415., 2416.) és egy kétszárnyú, levél alakú (5. sz., Ltsz. IN. 2414.) bronznyílhegy az egész: ismert típus valamennyi. Bizonyosan ugyanabból a temetőből kerültek ki, amelyik-

1. kép. Balázsfalva (Blaj)
Рис. 1. Балажфалва (Блай)

ben a nagyenyedi Bethlen Kollegium Múzeumának, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárának és a kolozsvári ref. kollégiumnak Villanova-hallstatti edényeit is lelték.

Bizonyosra vehetjük, hogy ezek a nyílhegyek azokból a katonamunkások által megbolygatott, részben tönkretett sírokból kerültek ki, amelyek az Alea Victoriein (= a győzelem sétánya) feküdtek és amelyekről Suciu Coriolan megemlékezik,⁴ és amelyeket részletesebben ismertetett Moga Márius.⁵ Innét vesszük az alábbi adatokat. Négy sírra bukkantak. Az I. sír csontvázas, bolygatott, melléklete urna,⁶ olyan mint a balázsfalvi már ismert példány.⁷ A II. sír is csontvázas volt, ezt is megbolygatták, benne edénytöredékeket és nyílhegyeket, továbbá egy aranykarperecet,⁸ valamint egy vaslánd-

zsát leltek. Összesen 10 nyílhegyet mentettek meg, amelyek közül két darabot csontból faragtak, nyolc pedig bronzból készült, de ezek közül is hat darab háromlélű és két darab szárnyas.⁹ A III. sír zsugorított fekvő csontvázat takart, tájolása ÉK–DNy-i volt. Benne állítólag csak egy ívelt oldalú bőgre feküdt. A IV. sír is bolygatott, csontvázas volt. Benne csak egy agyagesészt leltek. Szórványosan előkerült még egy négy lyukkal áttört, egyik végén ívesen végződő, a másikon egyenesen vágott csontlap.

2. A tordaaranyosmegyei Mészkö (Mischiu) neve nem ismeretlen a régészeti irodalomban.¹⁰ Innen Hosszú Miklós 1946-ban egy kétszárnyú bronz nyílhegyet aján-dékozott az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tárának (2. kép). Az Átöforduló-határ részben lelte, amelynek neve régen Átöteluk volt.

Erdélyből még csak Várfalváról ismerjük az ilyen típusú szkíta nyílhegyet.¹¹ Ez teljesebb, mert megvan a

2. kép. Mészkö (Mischiu)
Рис. 2. Мескэ (Мишчу)

jobboldali szárny meghosszabbításában öntött, meglehetősen hosszú szaka, ami a mészköi példányról letörött, még pedig valószínűleg a maga idejében, mert törési felülete patinás.

Várfalva és Mészkö közel fekszenek egymáshoz s így érthető, hogy a valószínűleg ugyanabból az öntőműhelyből kikerült azonos típusú nyílhegy mindkét helyen megvan.

3. A szilágymegyei Mojgrád szkíta leletei szerepelnek az irodalomban.¹² Seres Béla zilahi könyvkereskedő is szerzett a Pometről két bronz nyílhegyet és két hallstatti bronz karperecet, szíjfoglapót és bronz lószallagrészletet.¹³ Mindkét nyílhegy háromlélű volt.

A most bemutatott leleteknek számszerűségükön túlmenő értékük van: a mészköi nyílhegy kiegészíti

¹ Roska, M., Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens. ESA 11 (1937) 167–203.

² Roska, M., Der Bestand... 194.

³ Roska M., Erdély régészeti repertórium I. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. (Kolozsvár 1942) 31., 13. sz. lelőhely.

⁴ Suciu, C., O nouă necropolă scythică descoperită în Blaj. Unirea XLVIII. 36–37 (Blaj 1938) 2–3.

⁵ Moga, M., Noi descoperiri scythice în Transilvania. Apulum I (1942) 72–79.

⁶ Moga, M., i. m. 2. kép 4.

⁷ Pârvan, V., Getica, o preistorie a Daciei. (Bucurest 1926) 291. kép.

⁸ Moga, M., i. m. 74., 2. kép.

⁹ Moga, M., i. m. 75., 3. kép.

¹⁰ Roska M., Erdély régészeti... 181., 223. sz.

¹¹ Roska, M., Der Bestand... 173., 11. kép 5. 1/2 nagyságban.

¹² Roska, M., Erdély régészeti... 184., 252. sz.

¹³ Seres Béla gyűjteményét 1944 őszén szétördték, csak a két háromlélű nyílhegye maradt a Pometről szerzett emlékek közül. Székely Béla barátom szíves közlése.

a várfalvít, mindkettő pedig a szkíták erdélyi megszállásának, megtelepedésének útírányára és mérvére is világot vet.

Nem fejezhetem be mondanivalóimat anélkül, hogy pár szót ne ejtsek a balázsfalvi lelet kerámiájának eredetéről.

Első ízben a piski három sír ismertetése alkalmával esik szó róla.¹⁴ Akkor szkítának mondtam. A sírmellékletek között szerepel ugyanis egy hurkolt nyakú, Certosamódra képezett lábú, csonka bronzfibula is, aminek kora az i. e. V. századba esik, amikor még a szkíták voltak az urak Erdélyben.

Másodízben Kovács István marosvásárhelyi ásatásainak közlése rendjén történik róla említés. Itt is mint szkíta kerámia szerepel.¹⁵

A legteljesebb képet kapjuk az erdélyi enemű kerámiáról Parvan tollából,¹⁶ aki a magyarországi leletek itáliai származását, függését bizonyítja s azt hiszi, hogy a bronzkor IV. periódusában mindenütt megvan már a Villanova-urna, a marosvásárhelyi, enemben a legtípusosabb példányt pedig utánzatnak véli. Schuchhardt magyarországi eredetűnek hiszi.¹⁷ Childe Itáliában s Magyarországon is párhuzamos jelenségnek gondolja.¹⁸ Nils Åberg csak a prae-Benacci periódusra (a középeurópai bronzkor III.) vesz fel kapcsolatokat Magyarországra és a Villanova-kultúra között. A keleti hallstatti művelődési kör késő Villanova-szerű edényeit, amelyek jórésze a Reinecke C-be tartoznak, az Arnoaldi-kultúra hatására vezeti vissza.¹⁹ Nestor szerint Benacci I. és II. Villanova urnái és a magyarországiak között van bizonyos rokonság. Az erdélyi anyagot nem lehet elválasztani a magyarországitól.²⁰

1928-ban, amikor a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumi Emlékkönyve részére rövidre fogva megírtam a Székelyföld őskorát, bizonyos típusokat, így a kétfülű gombos tálat még szkítának mondtam.²¹ Ellenben az 1932-ben az ESA részére megírt tanulmányomban szigorúan külön választom a biztosan szkíta, a valószínűleg szkíta és a szkítakori erdélyi emlékeket.²²

Hunyady Ilona „tipikus szkíta”-nak, szkíta típusnak (a mozsár alakú edényt) mondja ezt a kerámiát, de meglátja, hogy „kétségtelenül a szkíta kultúra köréből öröklődött át (itt a mozsár alakú edényre utal) e típus a dák anyagba.”²³ A kérdés sokkal nagyobb fontosságú, sem-hogy röviden napirendre lehetne térni felette.

Véleményem szerint a tudományos igazság a következő: az erdélyi koravaskori jellegű kerámia vezértípusai az alábbiak: 1. a kettős csonkakúp alakú, elprovincialisizált Villanova urna; 2. a valószínűleg ebből fejlődött, megnyúlt, ívelt nyakú urna; 3. a mozsár alakú edény; 4. a különböző fazekak; 5. a bekapó peremű tál; 6. a kétfülű gombos tál; 7. a füles csupor; 8. a füles gombos csupor. Ezeknek jobban vagy kevésbé sikerült változatai,

az urnának fazékká degenerálódott, oldalági származékai stb. is szép sorozatot adnak. Jórészt temetőkből, vagy olyan telepekből kerültek ki, amelyek erődök jellegével bírnak, vagy nehezebben megközelíthető pontokon fekszenek.²⁴ Általában finoman iszapolt, finomabb iszapanyaggal bevont, simított, de nem soványított és roppant rosszul égetett ez a kerámia, mintha olyan nép kezéből került volna ki, amelyiknek nem volt kenvere az agyagedénykészítés. Rendesen három fő színben jelentkezik: kávébarna, téglaveres, és kívül feketére füstölt, vagy grafitozott, de belül téglaveres színben. Ez a kerámia roppant nagy területről ismeretes Európában. Tiszta típusú Villanova-urnát azonban csak egyet ismerek Erdélyből, a marosvásárhelyit.²⁵

Az elprovincialisizálódott Villanova-urnák fémformákra vezethetők vissza: a mozsár alakú urnák elődei a bronzvedrek (cisták); a bekapó peremű tálok a bronzüstökre emlékeztetnek; a felálló fülű csészék prototípusait is megtaláljuk egyfelől a későbronzkori agyageszékben, másfelől pedig az itáliai, vagy itáliai minták után helyben készült bronzeszeszékben. A maga frissességében mutatkozik meg ez a kerámia Lengyelország podoliai szkítakori emléksorozatában, amelyről Sulimírski megjegyzi, hogy a magyar Alfölddel, főképpen pedig Kárpát-aljával és Erdéllyel áll szoros összefüggésben.²⁶ Egy másik alkalommal Erdélynek a most mondott lengyel területekkel való belső kapcsolatait különösképpen kihangsúlyozva, thrák-kimmer népi és művelődési hullámoknak e területen való érvényesülésére mutat rá.²⁷ Délkelet-Lengyelországra nézve a thrák-kimmer periódust az i. e. 700–550 közötti időbe helyezi, a Tószeg D-t az i. e. 1100–900 közé teszi, — a koravaskor, szerinte, 900–700 közé esik.²⁸

Erdélyben a bronzkor megszűnik az i. e. IX. század beálltával s kezdetét veszi a koravaskor. A IX. és VIII. századot a Villanova–hallstatti kultúra emlékei töltik ki. A szkítaktól űzött kimmerek a Sulimírski kronológiája szerint is a VII. század táján átviharzottak Erdélyen az Alföld felé. A piski sírok tanúsága szerint a már részletesen ismertett kerámia még használatban van az V. század táján, a dezmeri és csépani leletek meg azt mondják, hogy a Reinecke-féle La Tène B-ben is ott van a sírmellékletek között; Magyarországon a rozvágyi temetőben La Tène A-beli leletek társaságában lelte Gallus Sándor.²⁹

Tehát komolyan kell számolnunk a szóban forgó kerámiának a La Tène I és II-beli szerepével, nemcsak Erdélyben (Csépan, Dezmer), hanem Magyarországon is.

A Hunyady Ilona által felvetett gondolat azonban, hogy a Kárpát-medence szkítakori kerámiájának egyik-másik típusa (pl. a mozsár alakú, vagy hordó formájú urna) tovább él a dák kerámiában, tetszetős feltevés, de igazolására a nagyjából való formai egyezésen túl további adatokra is szükség van.

Roska Márton

SCYTHIAN FINDS FROM TRANSYLVANIA

Summary

On this occasion the author presents a couple of arrow-heads from Balázsfalva (Blaj) on fig. 1, describing the finds of four graves in the disturbed cemetery of the same locality.

An arrow-head unearthed in the part called Átolforduló of the community Mészke (Mischiu) is also a recent find (fig. 2), the analogy of which is known from the nearby Várfalva.

In this connection the author deals with the question of the so-called Scythian and Dacian pottery; he suggests that all its types are clay copies partly of the Late Bronze Age, partly of Italian origin, having nothing to do with the Dacians.

M. Roska

¹⁴ Roska M., *Dolg* 4 (1913) 233–251.

¹⁵ Kovács I., *Dolg* 6 (1915) 226–325.

¹⁶ Parvan, V., i. m.

¹⁷ Schuchardt, K., *Alteuropa*. (Berlin 1926) 188.

¹⁸ Childe, V. G., *The Danube in Prehistory*. (Oxford 1929) 291.

¹⁹ Idézzve: Nestor, I., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. BRGK 22 (1932) 113., 454. j.

²⁰ Nestor, I., *Der Stand* . . . 110–151.

²¹ Roska M., *A Székelyföld őskora*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. (Sepsiszentgyörgy 1928) 71–72. kép.

²² Roska, M., *Der Bestand* . . . 167–203.

²³ Hunyady, I., *Die Kelten im Karpatenbecken*. Diss Pann II. 18 (Bp. 1942, 1944).

²⁴ Roska M., *Erdély régészeti* . . . 349., XVII. térkép.

²⁵ Roska M., *A Székelyföld*. . . . 78. kép.

²⁶ Sulimírski, T., *Scytowie na zachodnim Podolu*. (Lwów 1936) 119.; *Ua. Kultura Wisocka*. (Kraków 1931).

²⁷ Sulimírski, T., *Die thrako-kimmerische Periode in Südpolen*. WPZ 25 (1938) 129–151.

²⁸ Sulimírski, T., *Brazowy skarb z Niedzielisk, pow. Przemyślany*. *Swiatowit* 17 (1936–37) 280.

²⁹ Lásd a 23. jegyzetet.

KISÁRPÁSI KÉSŐRÓMAI TEMETŐ

Előzetes beszámoló

A régészeti kutatás az utóbbi években egyre nagyobb figyelmet fordít a IV. századi belső-pannóniai fallal megerősített városok problémájának tisztázására.¹ A győri Xántus János Múzeum ehhez a tervhez kapcsolódva kezdte meg a kisárpási későrómai temető feltárását, hogy az ásatások eredményeivel hozzájáruljon a kérdés mielőbbi tisztázásához. A temető feltárását az 1956. évben kezdtük meg és az 1957–58. években tovább folytattuk. Mivel az ásatás befejezéséig előreláthatóan több év telik el, helyénvalónak találtuk, hogy eddigi eredményeinket röviden ismertessük s így hozzáférhetővé tegyük a későrómai kutatás számára.

Kisárpás neve nem ismeretlen a régészeti irodalomban², bár Paulovics István 1927-ben végzett ásatása kivételével — mely alkalommal a római út irányú határozta meg — rendszeres kutatás a lelőhelyen még nem folyt. Az eddig előkerült leletek a több évtizede tartó rablóásatások következtében kerültek felszínre, majd a különböző magán és múzeumi gyűjteményekbe.

A Győr–Sopron megyei Kisárpás (mai nevén Dombföld) Győrtől délnyugatra mintegy 30 kilométerre fekszik Mörichida és Árpás községek között, a Marcal és Rába folyók által határolt területen. A régészeti lelőhely a kisárpási középkori templomtól nyugat felé mintegy 6–800 méterre fekszik, ahol a szántóföldeken jól észrevehetően nagy kerek előreugró tornyokkal megerősített, szabálytalan alakú falmaradványok domborodnak ki. Ezek a falak a század elején — a lakosság elbeszélése szerint — még 1 méter magasak voltak és csak azóta hordták el házépítéshez a köveket. Tovább haladva a szántóföldeken, nagy területeken megtaláljuk a római kori épületekre utaló felszíni nyomokat. Már a terepbejárás is kétségtelenné teszi, hogy Kisárpáson is azon későrómai, fallal megerősített városok egyikét takarja a föld, melyhez hasonlólt Fenékpusztán, Ságvárrott és Környén is megtalálunk. Fallal való megerősítésük a Constantinus-dinasztia — talán II. Constantius — alatti időkre tehető s valószínűen egy belsőpannóniai védőrendszernek láncszemei voltak. Kisárpás jelentőségét már Lovas Elemér felismerte.³ A későrómai város II–III. századi elődjét az Itinerarium Antonini alján Mursellával azonosította s bár elgondolását ez ideig még régészeti leletek nem bizonyították, feltételezése kétségtelenül helyes, mivel az Itinerariumban megadott távolság Mursella és Arrabona között (20 mp.) megfelel körülbelül Kisárpás és Győr távolságának s Győr megyében nem ismerünk más olyan nagyobb római kori romterületet, amelynek Mursellával való azonossága elfogadhatóbb lenne Kisárpásénál.

Míg a település kiterjedését terepbejárás alkalmával Kisárpáson csak hozzávetőlegesen tudjuk meg állapítani, a temetők elhelyezését a különböző földforgatásokból és rablóásatásokból — mivel ezek leginkább a sírokat pusztították el — jól lehet lokalizálni. A római kori városnak eddig két temetőjét ismerjük. Az egyik a rommezőtől délkeletre a Marcal felé, a mostani temetővel szemben helyezkedik el, nagyrészt a szőlők alatt. A szőlőültetésnél ezen a területen — a helyi lakosság elbeszélése szerint — sok üveg és agyagedény került felszínre s egy több ezer darabból álló éremlelet.⁴

A római kori település másik temetője a romoktól délre mintegy 6–800 méterre, az ún. Kőhíd-dűlőben fekvő szántóföldeken van. Itt került elő 1926-ban egy kősr⁵ s

ezen a területen dúltak fel számos téglasírt. Ásatásunkat itt kezdtük meg s ennek eredményei is azt bizonyítják, hogy ezen a részen több száz síros későrómai temető fekszik.

A temető ásatása során eddig 149 sírt tártunk fel. A sírok nagyrészt nyújtott csontvázas földsírok, találunk azonban néhány feldúlt téglasírt, néhány zsugorított csontvázas földsírt, egy égetett urnasírt és két jelképes sírt (kenotaphium). A sírok zömének tájolása nyugat-keleti irányú, fejjel nyugatnak, de elszórtan megtaláljuk a többi égtáj felé való tájolást is.

Úgy gondoljuk, hogy a következőkben egy általános beszámoló helyett, jobb ha az egyes sírcsoportokból, valamint temetkezési szakaszokból a legjellemzőbb sírokat teljes egészükben bemutatjuk, így az alább felsorolásra kerülő sírok alapján áttekinthető keresztmetszetet nyújthatunk a temető általános jellegéről.

A kiásott 149 sírből előzetes beszámolóink keretében a következő 8 sírt találtuk bemutatásra alkalmasnak.

17. *sír. Férfisír.* Sírhossz : 200 cm ; sírszélesség : 90 cm ; sírmélység : 160 cm ; vázhossz : 170 cm. Tájolás nyugat-keleti irányú, fejjel nyugatnak. Rossz állapotú csontváz. Bal karja a mellén keresztbe helyezve, jobb karja a hastájon.

A sír mellékletei: Jobb vállnál hagymafejes fibula (XLIX. t. 7). Hossza : 70 mm. — Félgömb alakú üvegtál (LIV. t. 1). Zöldesfehér színű, szájerem alatt kettőskörbe futó bemélyítéssel. Szájátmérő : 151 mm ; magasság 78 mm. A sírban a hastájon volt elhelyezve, szájjal lefelé fordítva, a két kar között. — Bronz csat (XLIX. t. 8). Ellipszis alakú, középen benyomott csatkerettel, szíjtartó-lemez töredékével. Csatkeret átmérője : 33 mm. A csat a két combosont között volt elhelyezve. — Bronz szíjvég (XLIX. t. 9). Hosszúka, levél alakú, rossz állapotban. Hossza : 35 mm. A két combosont között elhelyezve. — Vaskés töredéke (L. t. 6). Egyélű, hegyes. A késnyél restaurálásánál elpusztult. Hossza : 110 mm. A bal láb-szár mellett elhelyezve. A sír mellékletei, mind a hagymafejes fibula, mind a csat szíjvége a IV. századi sírok általános jellemzője. Az üvegtálra pannóniai analógiát nem találunk. Tálunk a kölni későrómai üveggyártás egyik jól kidolgozott darabja.⁶ A mellékletek alapján a sírt a IV. század második harmadára tehetjük.

19. *sír. Gyermeksír.* Sírhossz : 70 cm ; sírszélesség : 40 cm ; sírmélység : 90 cm. A váz csaknem teljesen elkorhadott. Tájolás nyugat-keleti irányú, fejjel nyugatnak.

A sír mellékletei: Jobb combosont mellett formátlan vasrúd. Hossza : 90 mm. — Üvegpalack (LIV. t. 6). Gyűrűstalpú, erősen kihasadott, a hasán gyengén kanelurázott, zöldesszínű üvegpalack. Hossza, hengeres nyakal, kihajló, visszagyűrűt szájeremmel. Magassága : 142 mm ; szájátmérő : 53 mm ; talpátmérő : 45 mm. Az üveg a jobb lábfej környékén volt elhelyezve. — Méces. Lapos, kerek discusú, sárgás-barna színű, nagy kerek olajnyílással és kissé előrehúzott szájnnyílással. A fogantyúrész kis bütyökkel jelezve. Magasság : 27 mm ; hosszátmérő : 63 mm. A jobb lábfejnél volt elhelyezve. — Méces. Szűrkeszínű, kerek, az olajtartó nyílás felé domborodó olajtartóval, előrehúzott lánnyílással és hosszan hátranyúló, tömör fogantyúval. Magasság : 40 mm ; átmérő : 78 mm. A jobb lábfej tájékán elhelyezve. Az üvegpalack és a mécesek alapján a sír a IV. század⁷ közepére tehető.

Ért. 82 (1955) 177 —. (további irodalommal).

³ Lovas E., i. h.

⁴ Azonos lehet Jónás Elemér által publikált éremlelettel : NK 32–33 (1934) 3 —.

⁵ Lovas E., GySz 2 (1931) 53 —.

⁶ Kisa, A., Das Glas im Altertum. (Leipzig 1908) 234. kép, G t. 387.

⁷ Iványi D., A pannóniai mécesek. DissPann II. 2 (1935) LVII. t.

¹ MTAK 5 (1954) 489 —.

² A lelőhely római kori topográfiájáról : Lovas E., Pannonia római úthálózata Győr környékén. (Győr 1937) 14 —.; Ass. Int. Studi Mediterranei Bolletino 2 (1931) 3.; Gráf, A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. DissPann I. 5 (1936) 89.; az itt előkerült római leletekről : Paulovics I., Arch. Ért. 41 (1927) 202 —.; Lovas E., GySz 2 (1931) 53.; MM 1945., 39.; scrimiumlemezekről utoljára : Radnóti A., Arch.

A kisárpási temetőben csak gyermeksírokban találunk mécesest, melyek összefüggésben lehetnek az elhunyt fiatal korával.

29. *sír. Női sír.* Sírhossz: 170 cm; sírszélesség: 50 cm; sírmélység: 130 cm; vázhossz: 163 cm. Tájolás: délnyugat-északkeleti, fejfelé délnyugatnak. A váz igen korhadt. Karok a has táján behajlítva.

A *sír mellékletei*: Nyakon kettőskúp alakú, kis kék-színű üveggyöngyökből gyöngysor (L. t. 2). — Karperec. Bronzhuzalokból tekereselve, középen megvastagodó, végein hurkoskampós zárószerszerkezettel ellátott bronzkarperec (L. t. 1). Átmérő: 75 mm. A jobb karon elhelyezve. — Karperec. Rovátkolással díszített bronzkarika, kerek átmetszettel (L. t. 5). Átmérő: 69 mm. A balkaron. — Karperec. Széles, lapos bronzlemezéből készítve, koncentrikus körökkel díszítve (L. t. 3), töredék. Balkaron. — Karperec. Vas karperec, melyre bronz huzalt tekeresetek. Töredék. (L. t. 4). Átmérő: 75 mm. A balkaron. — Olommázás korszó. Sárgás-barna színű, tojásdad alakú, kis talppal, rövid nyakkal. Ívesen kihajló vízszintes szájpereccel, széles, kétszárú szalagfüllel. Magassága: 136 mm; szájtátmérő: 44 mm; talpátmérő: 42 mm. A szájperec kiegészítve (1. kép. 1). A bal lábfejnél elhelyezve. — Csonkakúp alakú üvegphár. (LIV. t. 7) Magassága: 101 mm; szájtátmérő: 79 mm; (ragasztott). Az agyagkorsó mellett. — A jobb lábfejnél még egy csonka kúp alakú üvegphár töredékeit találtuk meg, de rossz állapota miatt nem volt megmenthető. — A sírban talált üveggyöngyök általános jellemzői a későrómai síroknak. A karperecek is a IV. századi sírok mellékletei közé tartoznak.⁸ A mázás korszó⁹ és az üvegphár tipikus IV. századi római sírmelléklet. A leletek alapján a sírt a IV. század közepére tehetjük.

54. *sír. Férfisír.* Sírhossz: 169 cm; sírszélesség: 56 cm; sírmélység: 118 cm; vázhossz: 159 cm. Tájolás: nyugat-keleti irányítású, fejfelé nyugatnak. A váz meglehetősen rossz állapotú, karok a test mellett nyújtva.

A *sír mellékletei*: Jobb vállnál hagymafejes fibula (XLIX. t. 1.). Fibula hossza: 81 mm. — Üvegkorsó (LIV. t. 5). Zöldes színű, gyűrűstalpú, hasas, hasán kanellurázott, hengeres nyakú, széles kihajló, enyhén felhúzott szájpereccel, széles szalagfüllel. Magassága: 176 mm; talpátmérő: 61 mm; szájtátmérő: 69 mm. A jobb lábfejnél. — Csonkakúp alakú, fehér színű üvegphár (LIV. t. 7). Magassága: 127 mm; szájtátmérő: 93 mm. Az üvegkorsó mellett. — A hagymafejes fibula, az üvegkorsó és az üvegphár jellegzetesen IV. századi sírmellékletek. A sír korát ezek alapján a IV. század második harmadára tehetjük.

116. *sír. Férfisír.* Sírhossz: 190 cm; sírszélesség: 55 cm; sírmélység: 135 cm; a váz csaknem teljesen felszívódott. Tájolás: nyugat-keleti irányú, fejfelé nyugatnak.

A *sír mellékletei*: Hagymafejes fibula (XLIX. t. 3). Fibula hossza: 80 mm. A jobb térdnél elhelyezve. — Bronz csat (XLIX. t. 6). Ovális alakú, szíjtartó lemezzel és három szegeccsel. Hossza: 51 mm. A bal térd mellett. — Agyagkancsó (1. kép. 4). Sötétszürke színű, kis talppal, ívesen felhúzott nyakkal. Kiemelkedő, többszárú szájpereccel, lóhere alakú kiöntővel, szájperec fölé emelkedő, enyhén laposodó füllel. Magassága: 211 mm; talpátmérő: 73 mm; szájtátmérő: 100 mm. A jobb lábszáron elhelyezve. — Bronzcsat (XLIX. t. 5). Ovális csatkerettel, szíjtartó lemezzel, három szegeccsel. Hossza: 41 mm. A két lábszár között. — Levél alakú bronz szíjvég, igen rossz állapotú. Hossza: 37 mm. A jobb lábfejnél elhelyezve. — Hegyes vaseszköz XLIX. t. 2). Hossza: 104 mm. Jobb lábfejnél. — Vadkan agyar. Töredékes. A jobb lábfejnél. — Fenékö töredéke. A jobb

lábfejnél. — Elkorhadt kerek csontlapocska. Nem volt megmenthető. A jobb lábfejnél. — Négy darab érem. Az érmékből kettő I. Constantius kisbronzai, 1–1 darab Constans és II. Constantius kisbronzai. A bal lábfejnél. A sír mellékletei és az érmek alapján a sír a IV. század közepére tehető. A lábszárnál talált agyagkancsó jellemző darabja a kisárpási temetőnek. Több sírban megtaláljuk.

121. *sír. Női sír.* Sírhossz: 185 cm; sírszélesség: 60 cm; sírmélység: 110 cm. A váz csaknem teljesen elkorhadt. Tájolás: nyugat-keleti irányú, fejfelé nyugatnak.

A *sír mellékletei*: Üvegkorsó (LIV. t. 4). Széles, kissé deformált talpú, tojásdad testű, a nyakba való átmenetnél körbefutó gyűrűvel díszített, hosszú hengeres nyakú, ívesen kihajló szájpereccel, a perem alatt ugyancsak gyűrűvel díszített. A szájperec szalagfüllel töredék csatlakozik. Zöldes színű, töredékes. Magassága: 240 mm; talpátmérő: 81 mm; szájtátmérő: 66 mm. A fej jobb oldalán elhelyezve. — Gömbös végű, ezüst hajtű (LI. t. 1). A tú nagyobbik része letörött. A fej baloldalán elhelyezve. — Ezüst tok két fogantyúval (LI. t. 2). Töredékes. Hossza: 25 mm. A nyak tájékán. — Csont karperec töredéke (LI. t. 3). A bal karon. — Több bronzkarperec (LI. t. 4). Több bronzhuzalból sodrott, középen megvastagodó, végein hurkos-kampós zárószerszerkezettel ellátott bronzkarperec. Hossza: 69 mm. A balkaron (LI. t. 5). Kerek átmetszetű bronzhuzalból készített, végein stilizált állatfejben végződő karperec. Átmérője: 58 mm. A balkaron (LI. t. 6). Vékony bronzlemezéből készített, kampós zárószerszerkezettel, rovátkolással díszített karperec. Átmérő: 58 mm. A balkaron (LI. t. 8). Sodrott bronzhuzalból készült karperec. Átmérő: 56 mm. A balkaron. — Gyűrű (LI. t. 7). Vékony, ezüst huzalból készült, töredékes. A balkézen. — 3 darab érem. 2 darab II. Constantius kisbronz, 1 darab Constantius Caesar kisbronz. A hastáján elhelyezve. — Bronzpánt (XLIX. t. 4). Két szeglyukkal, téglalap alakú, rovátkolással díszített. Hossza: 42 mm. A bal comb mellett. — Mázás „fűszertartó”. A három kis edény szét törve s a két lábszáresont között elszórva. Mázuk töredezett sárgás-barna színű. — Vaskés (LI. t. 3). Széles, rövid pengéjű és hosszú nyéltartóval ellátott vaskés. Töredékes. Hossza: kb. 130 mm. Két lábszár között elhelyezve. — Üvegphár. A vaskés mellett üvegphár nyomai voltak felfedezhetők, de a pohár már teljesen szétmállott. — Agyagtál (1. kép. 2). Lapos talppal, ferdén kiszélesedő oldallal. Megvastagított, kissé behúzott szájpereccel. Sötétszürke színű. Magassága: 41 mm; talpátmérő: 87 mm; szájtátmérő: 161 mm. A bal lábszár mellett elhelyezve. — Az üvegkorsó,¹⁰ karperecek,¹¹ és a szürke tál,¹² mely ugyancsak jellemző darabja a kisárpási temetőnek, valamint az érmek a sír korát a IV. század második harmadára datálják.

128. *sír. Női sír.* Sírhossz: 175 cm; sírszélesség: 45 cm; sírmélység: 190 cm. Vázhossz: 140 cm. Tájolás: nyugat-keleti irányú, fejfelé nyugatnak.

A *sír mellékletei*: Örső alakú ezüstgyöngyök és különböző alakú üvegpaszta gyöngyök a nyak tájékán (LII. t. 2). — A bal felső kar mellett zsebkóban elhelyezve 29 érem. Ezekből 14 db I. Constantinus, 4 darab Constantinus Caesar, 7 darab Constans, 3 darab II. Constantinus kis bronzai és 1 darab meghatározhatatlan. — A bal felső kar mellett ugyancsak 1 zöldkőves ezüst pecsétgyűrű (LIII. t. 4). Átmérő: 22 mm. 1 darab ezüst fülkarika (LIII. t. 5), hurkos zárószerszerkezettel és csüngő dísszel. Töredékes. — Csont gyűrű egy darabból készítve (LII. t. 1). Átmérő: 2,2 mm. — 3 darab bronzhuzalokból sodrott karperec, középen megvastagított, végein hurkos-kampós zárószerszerkezettel (LII. t. 5, 6, 7). Átmérőjük:

⁸ Dombay J., A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. (Pécs 1957) 181—, további részletes irodalommal. A kisárpási karperecek minden típusát megtaláljuk ezekben a temetőkben.

⁹ Intercisa I. AH 33 (1954) XX. t. 15; Sötér Á.,

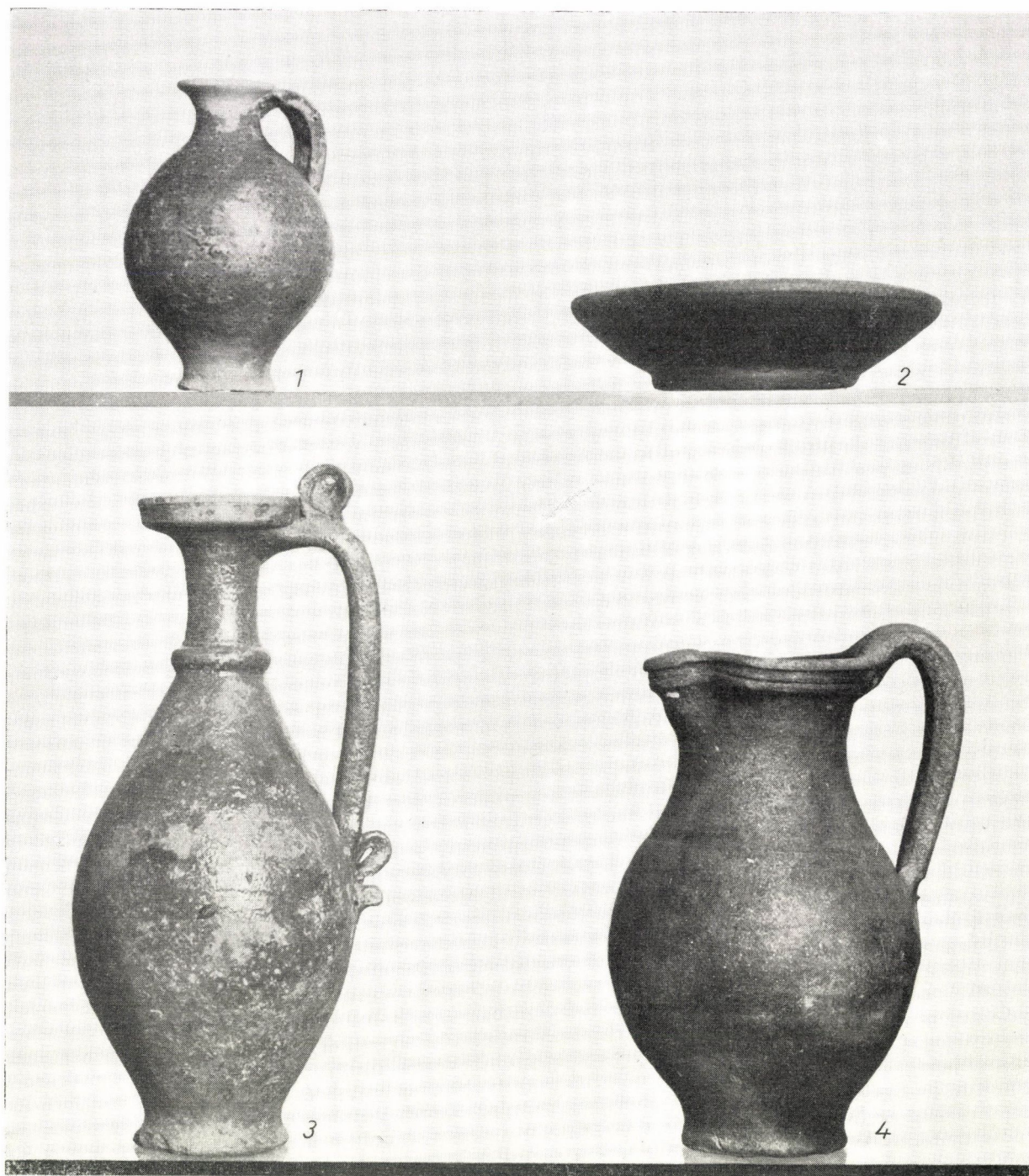
A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet Emlékönyve. (Magyaróvár 1898) 233.

¹⁰ Kisa, A., i. m. D t. 200.

¹¹ L. 8. j.

¹² Dombay J., i. m. XVII. t. 2.

1. кѣр. Kisárpás 1. 29. sír. — 2. 121. sír. — 3. 132. sír. — 4. 116. sír
 Рис. 1. Кишарпаш. 1. 29-ая могила. — 2. 121-ая могила. — 3. 132-ая могила. — 4. 116-ая могила
 Fig. 1. Kisárpás. 1. Tombe n° 29. — 2. Tombe n° 121. — 3. Tombe n° 132. — 4. Tombe n° 116

73 mm. — Karperec (LII. t. 3). Kerek átmetszetű bronzhuzalból. Végei egymásra csavarodnak. Átmérő: kb. 62 mm. Töredékes. — Karperec (LII. t. 4). Széles bronzlemezből készített, rovátkolással díszített, kampós zárszerkezetű. Átmérője: kb. 70 mm. Töredékes. — Csontkarperec (LIII. t. 6). Vékony csontlemezéből. Végei egymáshoz szegezelve. Töredékes. — Csontkarperec töredékei (LIII. t. 7). Vékony bronzlemezből, rovátkolással díszített. — Bronzkarperec (LIII. t. 8). Kissé ellapított bronzhuzalból, néhány rovátkolással díszített. Végei egymásra csavarodnak. Átmérő: kb. 62 mm. Töredékes. — Vaskarperec töredéke (LIII. t. 2). Valamennyi karperec a balkaron volt elhelyezve. Bronz karperec (LIII. t. 9). Több bronzhuzalból sodrott, megvastagodó, végein hurkos-kampós zárszerkezettel. Átmérő: 75 mm. — A sír mellékletei a gyöngyök, karperecek IV. századi, későrómai sírok jellegzetes darabjai. Ezeknek és az érmeknek datálása alapján a sírt a IV. század második harmadára tehetjük. Itt kívánjuk megjegyezni, hogy a sír bontásánál jól észlelhető volt, hogy a halottat az eltemetés után sűrű olajos-szurkos keverékkel leöntötték, mely oldat a csontváz fölött vastag fekete rétegben a bontásnál jól látható volt.

132. sír. *Férfisír*. Sírhossz: 195 cm; sírszélesség: 52 cm; sírmélység: 140 cm. A váz csaknem teljesen elkorhadt. Tájolás: észak–déli irányítású, fejjel északnak.

A sír mellékletei: A jobb vállnál hagymafejes fibula (LIII. t. 1). Hossza: 95 mm. — Ezüst csat (LIII. t. 3). Ovális csatkerettel, szíjtartó lemezzel és két szegeccsel. Hossza: 44 mm. A derék táján elhelyezve. — Csontkapuc alakú üveg pohár. Vastagfalú, zöldesfehér színű (LIV. t. 2). Magassága: 127 mm; szájmérete: 105 mm. A jobb lábfejnél elhelyezve. — Ólomházas korsó (I. kép 3). Vöröses-barna színű. Kis talppal, tojásdad testtel. Íves felhúzott nyakkal, a nyakon körbefutó gyűrű. Szélesen kihajló és felhúzott szájszélemmel. Széles, kétosztatú szalagfüllel, melynek végződésén csavart szalagdísz van. Magassága: 290 mm; talpátmérő: 68 mm; szájmérete: 77 mm. Az üveg pohár mellett elhelyezve. — A sír mellékletei ugyancsak jellegzetesen IV. századi darabok. Agyagkorsónk is általános típus,¹³ formája a bronzkorsókra vezethető vissza.¹⁴ A mellékletek alapján ezt a sírt is a IV. század második harmadára tehetjük.

A sírok leírása után az eddigi ásítások eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze. A sírokban talált leletek a temető korát hozzávetőlegesen a IV. század közepére datálják. Összesen 118 érmet találtunk a feltárás folyamán. Ezekből I. Constantinus 36 db, Constantinopolis 9 db, Urbs Roma 2 db, Fausta 1 db, Constantinus Caesar 12 db, Constantius Caesar 8 db, Constans 17 db, II. Constantius 8 db, Crispus 4 db, I. Valentinianus 3 db, meghatározhatatlan 18 db. Az érmék és a leletek alapján a temető kialakulásában három nagy periódust állapíthatunk meg. A temető első periódusa I. Constantinus idejére tehető, ekkor indulhatnak meg itt a temetkezések. Az első periódus sírjaira általánosan jellemző a kevés éremmelléklet, a férfisírokban a hagymafejes fibulák vékonyabb formáit találjuk meg inkább. Általában kevés mellékletet. Az edényeket mindig a lábnál helyezik el. A női sírokban egy-két karperecet

találunk. Edénymellékletek ugyancsak a lábnál helyezkednek el. A női sírokban már ebben a periódusban jelentkezik egy különálló csoport, melynek mellékletei között megtaláljuk a sötétszürke mély tálat. Ez a csoport a második periódusban is mutatkozik és mellékletei között gyakori lesz a kis illatszerek üvegecske.

A második periódus sírjaira jellemző: a férfisírokban megjelennek a nagy alakú és a vastos, hagymafejes fibula-formák. Mind a férfi, mind a női sírokban megtaláljuk a szélespengéjű vaskéseket. A női sírokra jellemző a karperecek számának szaporodása. Egy-egy sírban 6–8 karperecet is találunk, a balkaron mindig többet, a jobbkaron pedig csak egyetlen karperecet. Ekkor jelennek meg a több bronzhuzalból sodrott, kampós-hurkos záródású karperecek is. Az éremleletek megszáporodnak, különösen a női sírokban. Úgy látszik, mintha ebben a periódusban az üveg mellékletek is megszáporodnának. Ugyanakkor már nemcsak a lábnál helyezik el az edénymellékleteket, hanem a fej mellett is. Ez a periódus a későrómai település gazdasági fellendülését is tükrözi. A korszak feltehetően II. Constantius uralkodásával kezdődik. A római város ekkor valószínűen új lakossággal töltődik fel. II. Constantius uralkodását Pannóniában germán betelepítéssel hozzák kapcsolatba, s a temetőben talált vaskések és sodrott karperecek is erre engednek következtetni.¹⁵ A második periódus egész I. Valentinianusig eltarthatott. A sírokat igazolják, hogy a település életében nagyobb törés nem állott be. Legalábbis a Savaria felé vezető út a kereskedelem számára általában zavartalan lehetett, mert valószínű, hogy a díszesebb mázas és üvegedények ebből az irányból kerültek Kisárpásra. Az i. u. 375. év után a sírok szemmel láthatóan elszegényednek. Ekkor az élet bizonytalanná vált. Erre következtethetünk abból a több mint 4000 darabból álló éremleletből is, melyet Jónás Elemér publikált.¹⁶ A lelet utolsó érmeit a 375 körül verték. Ezzel az időszakkal zárhatjuk a kisárpási temető második periódusát.

A temető harmadik periódusát az I. Valentinianus utáni időkre tehetjük. Ekkor a sírokból már csaknem teljesen hiányoznak a mellékletek, s a sírgödörök gondos és mély kiásását sem találjuk meg. Ebben az időben szaporodnak el a zsugorított csontvázak sírok.¹⁷ E periódusnak a sírjai jobbra a temető szélén helyezkednek el és visszatükrözik a római település teljes gazdasági leromlását. A temetőnek ez a periódusa eltart a IV. század végéig, s bizonyára átnyúlik az V. századba is. Azt, hogy a lakosság egy kisebb része keresztény volt, egyedül csak a sírokban talált korsó-pohár együttesek bizonyítják. Ilyen mellékletet eddig tizenhét sírban találtunk. Ezek az ókeresztény sírok már a temető első periódusában megjelennek.

A temető feltárása — mint már azt fentebb jeleztük — az elkövetkező években tovább folyik. A temető teljes feltárása eddigi megállapításainkat feltehetően újabb adatokkal fogja alátámasztani, de bizonyára újabb olyan szempontok is felmerülnek, melyek egyes elgondolásainkat megváltoztatják. Ezért előzetes beszámolóinkban nem végső eredményekre, hanem a temető feltárása kapcsán a jellegzetesebb sírok és a főbb periódusok ismertetésére törekedtünk.

Biró Endre

¹³ Intercisa II. AH 36 (1957) XVIII. t. 5.

¹⁴ Radnóti A., A pannóniai római bronzedények, Diss Pann II. 6 (1938) XLV. t. 2.

¹⁵ Sági K., Intercisa I. AH 33 (1954) 56.; Barkóczi L., uo. 39., 162. j.; Dombay J., i. m. 311–.

¹⁶ Jónás E., i. m.

¹⁷ Sági K., i. m. 68, 96–.

DAS SPÄTRÖMISCHE GRÄBERFELD IN KISÁRPÁS

Auszug

Kisárpás (Komitat Győr-Sopron) ist ein wichtiger archäologischer Fundort. Dem Itinerarium Antonini zufolge können wir das römerzeitliche Mursella hier lokalisieren, und hier lag eine jener — mit Mauer und mit hervorspringenden runden Türmen befestigten — spätrömischer Städte, wie wir sie in Pannonien auf ähnliche Weise mehrmals antreffen (Fenékpuszta, Ságvár, Környe). Ihre Befestigung mit Mauern können wir auf die Regierungszeit der Constantinus-Dynastie datieren.

Das Xántus-János-Museum in Győr begann 1956 die Erschließung des Gräberfeldes, das zur spätrömischen Stadt gehörte. Bisher haben wir 149 Gräber erforscht, die in der Hauptsache Erdgräber mit Skelettbestattungen waren. Sie sind größtenteils west-östlich (mit dem Kopf nach dem Westen) orientiert (im Referat bringen wir 8 solche Gräber). Ein Reichtum an Ton- und Glasgefäßen, ferner an Bronzeschmucksachen und Münzen charakterisieren das Gräberfeld. Wir fanden 118 Münzen, die dem Alter nach die Zeitspanne von Constantinus I. bis Valentinianus I. umfassen.

Den bisherigen Beobachtungen bei den Ausgrabungen zufolge können wir im Gräberfeld drei Perioden voneinander absondern:

I. Periode: Die Bestattungen mochten unter Constantinus I. begonnen haben. Für diese Periode sind folgende Merkmale charakteristisch: verhältnismäßig

wenig Beigaben und wenig Münzen in den Gräbern. Die Gefäße werden immer zu den Füßen gelegt. In den Frauengräbern gibt es nur einige Armringe.

II. Periode: Von Constantinus II. bis Valentinianus I. Charakteristisch sind die Vermehrung der Münzen, die Gefäße werden auch neben den Kopf gestellt, in den Männergräbern erscheinen Eisenmesser mit kurzer, breiter Klinge, in den Frauengräbern finden wir 6–8 Armreifen. Als neue Form erscheinen Armringe, die aus mehreren Bronzedrähten gewunden sind und die mit Schlinge und Hacken geschlossen werden. Auch neben den Frauen finden wir Eisenmesser. Diese neuen Bestattungsriten und das Erscheinen eines neuen Fundmaterials in den Gräbern können wir mit einer größeren Ansiedlung von Germanen in Verbindung bringen, für die auch in anderen Bereichen Pannoniens archäologische Belege gefunden wurden.

III. Periode: Ist auf die Zeit nach Valentinianus II. zu datieren. Die Beigaben verschwinden fast vollständig, die Gräber sind ohne Sorgfalt, nur leicht gegraben, es erscheinen immer mehr Skelette in Hockerstellung.

Unter den Gräbern gibt es auch einige urchristlichen Charakters. Wir finden in ihnen Krug und Glas, die auf das Christentum hinweisen.

Die Erschließung des spätrömischen Gräberfeldes wird in den folgenden Jahren fortgesetzt.

E. Biró

ADATOK A MÁRTÉLYI AVAR SZÍJVÉG FIGURÁLIS ÁBRÁZOLÁSÁNAK MAGYARÁZATÁHOZ

A mártélyi szíjvégről írt cikkem nyomán,¹ örömmel látom, hogy termékeny vita alakult ki. Először László Gyula tette közzé kritikai és elemző cikkét,² másodszer Radnóti Aladárnak támadtak az eddigiektől elütő új elgondolásai a szíjvég ábrázolásával kapcsolatban.³

A nagy érdeklődés előterében nemcsak az áll, hogy a szíjvég ábrázolásának problémáját jól vagy rosszul megoldhassuk, amit már több megfejtési kísérlet is tanúsít.⁴ Hanem itt kétirányú tudományos felfogás vitájának vagyunk a szereplői az avarság griffes-indás öntvényekkel jelzett emlékesoportjának elbírálásánál. Az egyik a keleti eredetű griffes-indás avar nép *behozott* hagyatékát látja ezekben a veretekben, amelyet a mártélyi szíjvég is kellene hogy képviseljen (László Gyula által követett irány).⁵ A másik, a griffes-indás bronz-öntvényekkel jellemzett avarkori régészeti emlékesoportot VIII. századi magyarországi *belső fejlődés* eredményeként ítéli meg (a szerző felfogása).⁶

Ha a mártélyi szíjvég ábrázolásának keresztény vonatkozása, belföldi származása helytállónak bizonyul, úgy a griffes-indás öntvények csoportjára (tehát a mártélyi szíjvégre nézve is) vonatkozó, keletről való származtatási elméletek mind halomra dőlnek. Ezekre tekintettel érthető tehát a termékeny vita kialakulása, és az egymással homlokegyenest ellenkező meghatározások sorozata.

Vizsgáljuk meg újra a mártélyi szíjvég figurális ábrázolásának problémáját. A korábbi magyarázatokra nem térek ki, elég ha előbbi dolgozatomat⁷ és László cikkét idézem.⁸ A további vizsgálódások alapjául ugyancsak e két dolgozat szíjvég fényképeit vehetjük csak figyelembe, mert a korábbi többi publikációnál a felvételek megtisztítatlan, rozsdás szíjvégről készültek. A mártélyi szíjvég ábrázolását szerző már megtisztított minta alapján mutatta be. A László által újra megtisztított és fényképezett szíjvégen némely vonások kétségtelenül jobban emelkedtek ki, de más részletek azonban a konzerválási kezelés folyamán nemcsak megkoptak, hanem a rozsdával együtt el is ronesolódtak úgy, hogy ezeket a részleteket nála már hitelesnek elfogadni nem lehet. Ha a 7–8. jegyzet alatt idézett dolgozatok fényképtábláit összehasonlítjuk egymással, ezek az eltérések különösen az ábrázolás alsó végén, a gyöngysorszegélynél és a lábaknál szembetűnőek.

A szíjvég ábrázolását az érthetőség kedvéért szétbontva közlöm (1. kép), teljes fényképét megtaláljuk szerző és László cikkében. Ld. 7–8. jegyzet, XXI. és XXIV. t. 1 alatt.

Vizsgáljuk meg fentről lefelé menő sorrendben az egyes ábrákat. (A sorszámok az 1. kép figura-számozásával azonosak.)

1. A felső téglalap alakú keretben, *fekvő griffet* láttam, jobbra visszahajló fején a szem, a csőr jelzett, a lábak karmosak.

László ezt a visszatekintő, hosszúfülű állatot bizonytalan meghatározásúnak tartja, amely szerinte nem lehet griff, mert hiányzik a bőbitája, a csőre, a szárnya, s a griffet nem ábrázolják összeroskadt helyzetben az avar mesterek. Mellső lába, úgymond, patásnak látszik, a hátsó karmosnak.

Ez az ábrázolás jelképi szerepénél fogva ugyan nem tartozik szorosan az alábbi figurális kompozícióhoz, de vele összhangban áll éppúgy, mint más avar nagy-

1. kép. A mártélyi avar szíjvég alakos ábrázolása szétbontva

Рис. 1. Развернутое изображение фигур аварского наконечника пояса из Мартеля

Fig. 1. La représentation à personnages du passe-courroie avar de Mártély, décomposée

¹ Csallány D., Arch. Ért. 83 (1956) 225–277., XXI. t.

² László Gy., FA 8 (1956) 105–112, 113., XXIV. t.

³ Radnóti A., Arch. Ért. 84 (1957) 79–81.

⁴ Hampel J., Arch. Ért. 12 (1892) 415–416., B. t. 7b.; Hampel J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. (Braunschweig 1905) II., 105–; III., 85. t. 7a–b.; Fettich N., A honfoglaló magyarság fém-művészete. AH 21 (1937) 22–23., X. t. 1–2.; Takács Z., Catalaunischer Hunnenfund und seine ostasiatischen

Verbindungen. Acta Orient. Hung. 5 (1955) 154–157., 32. kép.

⁵ László Gy., Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. AH 34 (1955); Harmatta J., MTAK VII. 1 (1955) 91–106.

⁶ Csallány D., FA 1–2 (1939) 153–; Harmatta J., i. m. 101–105.

⁷ Arch. Ért. 83 (1956) 225–., XXI. t.

⁸ FA 8 (1956) 105–., XXIV. t.

szíjvégeken a köpös rész téglalap alakú keretében a fekvő, vagy guggoló griff, a szíjvég felületének griff-sorozatával (többnyire három állattal).

Az állat hosszú füle, az álla, a kerek szeme, farka, László fényképtábláján kivehető, de jól megfigyelhető ott a kissé ívesen hajló csőr is, melynek felső része hosszabb, az alsó jóval rövidebb. Szóval ragadozó madárfej kampós csőrével, illetőleg griff-fejjel van dolgunk. László rajzán és rekonstrukciós rajzán (i. m., 29. ábra) ez a fej átmenetekkel átalakul állatfejjé, eltűnik a ragadozó madárfej, azaz a griff jelleg.

A karmos, ragadozó jelleg a hátsó lábon is jól megállapítható, de a mellső láb sem tekinthető patásnak, hanem visszahajlított helyzetnél fogva közös a karmuk (i. m., XXIV. t.). Nyilvánvaló, ha egy állatnak ragadozó karnai vannak a hátsó lábán, akkor ragadozó karmokkal kell bírnia a mellső lábain is, még akkor is, ha az jól nem látható. Az egész csupán ábrázolás dolga.

Találkozunk az avarkori szíjvégeken olyan bóbítás és szárnyas griff-ábrázolásokkal is, ahol nincsenek karmok, hanem a lábvég kiképzetlen, elnagyolt.⁹ Ugyanitt, a felület három guggoló griffje mellett, a téglalap alakú mezőben ezekhez hasonló guggoló griffet találunk.

László azt hiszi, hogy bóbíta, csőr és szárny nélküli az avarkorban nincsen griff-ábrázolás, és hogy „összeroskadt”, azaz pihenő helyzetben nem ábrázoltak griffet az avar mesterek.

Azonban szárny nélküli griffek láthatók a Győr, Téglavető-dűlői avar temetőből a téglalap alakú vereteken, és visszahajló fejjel, szárny nélkül a korong alakú övdíszeken.¹⁰ Griffek szárny nélkül és tátott nagy szájjal Pancsováról.¹¹ Bóbíta és szárny nélkül, Mindszent 17. sírból.¹² Szárnyak nélkül, a nagyszíjvég téglalap alakú mezőjében, Magyarországról.¹³ A csúnyi temető 32. sírjából: bóbíta, szárny nélkül, visszaforduló fejjel, nyitott szájjal.¹⁴ Bóbíta és szárny nélkül a szeged-kundombi 168. sír bronzsúlyjén.¹⁵ Préselt, átmeneti VII. század végi, négyszögű övvereteken és nagyszíjvégen: bóbíta és szárny nélkül, nyitott csőrű guggoló griffek.¹⁶ Szárny és bóbíta nélküli guggoló griffek a mezőben, a téglalap alakú keretben pedig szárny nélküli, hosszú fülű, visszaforduló fejjel griff pihenő helyzetben, aláhajlított lábakkal mint Mártélyon.¹⁷ Ugyanezen ábrázolás van meg a Szentés-Nagyhegy, Vas-örökösök, 13. sír nagyszíjvégén is.¹⁸ Ennek övveret-során a griff négyféle megfogalmazásban szerepel. A nagyszíjvég téglalap alakú keretében látjuk a pihenő griffet, visszaforduló fejjel, hosszú füllel, nyitott szájjal (csőrrel), szárny nélkül, összehajló lábakkal, és hosszú, felesapódó farokkal. A nagyszíjvég többi felületén három guggoló griffet szárny nélkül, az övvereteken kilépő lábú szárnyas griffet, nyakán sörénnyel, a kissíjvégen ugyancsak guggoló szárnyas griffet más megfogalmazásban.

Számos példát lehetne még említeni a különböző pihenő, guggoló és kilépő griffek ábrázolásának változatairól, de azt hiszem, hogy ez a felsorolt néhány példa is meggyőző az ahhoz, hogy a mártélyi szíjvég I. állat-ábrázolását igenis pihenő griffnek határozzuk meg. László ezzel kapcsolatos megállapításait az avarkori adatok tömege cáfolja meg.

2. A második állatot, hosszú, nyitott szájára tekintettel, László *sárgyalaknak* vettem. László, a hosszúkás

nyak és hosszú fej miatt inkább özneke véli. De vehetjük ilyen fáradtsággal kaecacsörű¹⁹ gerinces állatnak, vagy vízilónak is. Az állatalak közelebből meghatározhatatlan. Farka ék alakú.

3. Félíg vízbemerült *vadkant* állapítottam meg a harmadik állatban, melynek feje balra visszahajlik. A szája disznó-jelleget mutat: alsó ajka íves és öblös, felső ajka ormányosan megnyúlt, rajta bevágás látszik. Az avar emléktábláján gyakori a vadkanfejet formázó szíjvég.²⁰ László a 3–7. sorszám alatti állatokat egyetlen kuporgó állat részeinek tartja.

4. Az előző állat feje mellett jobbra, ívben a víznek tartó szélesfejjű *vízisikló* formájú kigyó. Rajta a beütéssel jelzett két szem kivehető. László, ezt rekonstrukciós rajzában (i. m. 29. ábra c) az előző állathoz kapcsolja, bár ennek fejétől aranyozott felületű bevágás választja el.

5–7. Vonalmélyedés tagolja el a fentiektől az alábbi három vízi állatot. Bal oldalt a vízből nyitott szájú, balra néző állatfej emelkedik ki, melynek szem jelzése félhold alakú.

A középső *csukaszerű*, hegyes orrú, balra néző vízi állatfej apró kerek szemekkel.

A jobb oldali, ívesen hajló *hal*,²¹ szeme és félhold alakú kopolyója jelzett.

A két vízszéli (3–4.) és három vízi állattal (5–7.) szemben, László a 3–7. sorszámúakat egyetlenegy, a 3. számú kuporgó állatalak részeinek tartja (i. m., 107., 29. ábra).

8. A következő szíjvég részlet sziklás területet mutat, rajta három állat.

Bal oldalt, a fészkeből jobbra visszanező, kampós csőrű *sasszerű madár*, melynek fej- és nyaktollazata van, szeme pontkörös bevágással jelzett. A szem ábrázolási módja elüt az 1–3. és 11. sorszámú állatok pontszerűen mélyített szemétől és a mártélyi kissíjvég griffes-ábrázolásának ugyancsak azonos kivitelű szem-jelölésétől is.²² Előző dolgozatomban ezt a madarat szokatlan farktollai miatt paradicsommadárnak gondoltam.

9. Amit eddig madárfaroknak néztem, az a jobban megtisztított szíjvég részleten a középen (*László Gy.*, i. m. XXIV. t. 1) jól kivehető *rágesáló állatot* mutat, mely a vízi állatok irányába fut. Feje, szája, szeme, hátrahajló két füle, két baloldali és a jobb hátsó lába tagolt, hosszú elkeskenyedő farka jobbra hajlik.

10. A jobb szélén a sziklákra felfelé kúszó *kigyó* látszik. Szeme ovális bevágású, teste kettős gyűrűzésű, alsó vége hurkosan kifelé hajlik.

László Gyula, a 8–10. sorszámú három állatot (a sást, a rágesáló állatot és a kigyót), valamint a „jó és gonosz tudás fájának” gyümölcsét az ágával együtt: egyetlen állatnak, mégpedig visszanező szárnyas griffnek vélte, melynek mellső lába egybefolyik az alatta levő rajzzal, hátsó karmos lába pedig hosszan lenyúlik az alatta levő ember feje mögé; mellső combján mély gödör, a hátsón pont-félkörös dísz van.

László ezen ún. griff-rajza és magyarázata erőltetett. Már fentebb említettem, hogy a madár pontkörös szeme elüt nemcsak a tárgyalt gerinces állatok, hanem a mártélyi kissíjvég griffjének mélyített pont alakú szem-jelölésétől. Továbbá, a griffeknek sörényük van, nem pedig körben duzzadó fej- és nyaktollazatuk.²³ A madár ún. mellső lába (a gyümölcs, az ága és Éva keze együtt),

⁹ *Rhé, Gy. – Fettich, N.*, Jutas und Öskü. Skythika 4 (1931) XII. t. 13 (Öskü 44. sír).

¹⁰ *Fettich N.*, Győr a népvándorlaskorban. Győr sz. kir. város monográfiái. 3 (Győr 1943) XXXIII. t. 6–11 (838. sír); XXIX. t. 2–8 (678. sír).

¹¹ *Fettich N.*, AH 21 (1937) II. t. 4.

¹² Uo. IV. t. 3–7.

¹³ Uo. VII. t. 1–1a.

¹⁴ *Hampel J.*, A régibb középkor emlékei Magyarhonban, II (Bp. 1897) CCLXXXIII. t. 32. sír, 4. kép.

¹⁵ Szeged, Múzeum.

¹⁶ *Korek J.*, Dolg 19 (1943) XXX. t. 1, 6–10.

¹⁷ Uo. XXXV. t. 1.

¹⁸ Szentés, Múzeum, 1941. évi ásatás.

¹⁹ *Fettich N.*, Győr..., XXVI. t. 18 (Győr, Téglavető-dűlő 507. sír); *Eisner, J.*, Devínska Nová Ves. (Bratislava 1952) 32. t. 4 (40. lovassír).

²⁰ *Eisner, J.*, i. m. 82. t. 5, 7–8.

²¹ Hasonló halábrázolással a kunhegyes-bánalmi avar szíjvég téglalap alakú köpös részén találkozunk: *Sós Á.*, Avarok. Magyarország Régészeti Leletei. (Bp. 1957) 341. kép.

²² AH 21 (1937) X. t. 7.

²³ Tisztán kivehető az előző dolgozatom XXI. tábláján az aranyozott tollbarázdák, melyek László fényképén nagyrészt már leoptak (i. m. XXIV. t. 1d).

László rekonstrukciós rajzán (i. m. 29. ábra, balra) azt sejteti, mintha befelé hajló karmai volnának, pedig a fénykép felfelé szélesedő kézábrázolása, a rajz „griff lábának” ellene mond.

A „griff” hátsó karmos lába gyanánt feltüntetett gyűrűző kígyó, László rajzán (i. m. 107. d) olyan hátraficamodott helyzetet vesz fel, amely a pihenő griffek sorozatában egyedülálló és lehetetlen kompozíció lenne. Az ún. griff szárnya, farka és minden combja komplikáltan mintázott. Az avar ötvösök ezt az ábrázolási problémát sokkal egyszerűbben és érthetőbben oldották meg. A griffes ábrázolásokon a farkok hosszú, a hát felett ívesen vagy karikában végződően felhajlik, László rajzán pedig ráhajlik és a tisztán kivehető ovális kígyószem a fejével együtt bojtnak stilizált (i. m. XXIV. t. 1d). Az ún. farkok szervesen össze sem függ a madárral, mert még a rágesáló állat jobbra hajló farka is közbeiktatódik. A kígyó kettős gyűrűzése, mint díszítőelem, elő sem fordul

2. kép. Részletrajz a szögyei avar kisszívég alakos ábrázolásáról

Рис. 2. Детальный рисунок изображения фигур малого наконечника аварского пояса из Сёды

Fig. 2. Dessin d'un détail de la représentation à personnages du petit passe-courroie avar de Szögye

az avar griffek hátsó combján, de terjedelménél fogva azon el sem férne. Az ún. karommal ellátott hátsó lábón nincs térd, hiányzanak a comb és lábszár arányai, nincs összhangban az ún. mellső, karom nélküli lábbal. A kifelé nyúló „karomnál” (i. m. 29. ábra d) pedig, figyelmes szemlélés után kiderül, hogy nem is karom, hanem a felfelé kúszó kígyó farkának karikában visszagörbülő támasztója. Ilyen tendenciát találunk a gepida emléktárgyakban a kúszó peremátlatoknál is, mint például Gyulán.²⁴

Elegendőnek tartom, ha a László által: egy madárból, egy rágesáló állatból, egy kígyóból, valamint a száraz gyümölcsből és az emberi kézről mesterségesen összeszerkesztett griffet, összehasonlítjuk a mártélyi kisszívég jól megmintázott avar griffjével.²⁵ Ez véglegesen eldönti a vitát.

11. Az utolsó állatábrázolás, a fekvő *szarvas* alakjában, a szíjvég alsó részén keresztben látszik. Vita tárgyát legfeljebb a mellső és a hátsó jobb láb problematikus ábrázolása, valamint az állat elhelyezési módja jelentheti. László rajzán (i. m. 29. kép balra) szereplő csüngő tag a hátsó lábról, a szarvastól független.

12–13. A szíjvég középső mezejét két emberi alak tölti be. A jobboldali férfialak: *Ádám*. Korábbi dolgozatom fényképén (i. m. XXI. t.) jól látszik, hogy a

fej nem kopasz, hanem rovátkolásokkal jelzett haját visel, sőt a bal füle mögött varkocsot is lehet észlelni. László fényképén (i. m. XXIV. t. 1 f), a szíjvég újra való megtisztításával meglepő részlet került megvilágításba. A profilban ábrázolt férfi bal arca mellett, szembenézően megjelent a jobb arc is, mintegy tükörképszerűen. Tisztán kivehető a haj folytatása, a jobb szem, az orr, a száj és az áll. Szokatlan, kubista stílusú ábrázolási mód, ahol a fej két oldalát egyszerre vetítik elénk. A jobb váll folytatásában a felnyúló karnak csak egy része látható, a kar hiányzó részét a másik emberi alak (*Éva*) fejkontúrja takarja el. Két lába a szarvason túl, a szíjvég alsó végénél folytatódik (12a–b). Hogy ezek a 13a–b-vel együtt csakugyan lábat és nem kezét jeleznek, eldönti azt egy rokon ábrázolású avarkori szíjvég figurális ábrázolása *Szögyéről* (Komárom m.) (2. kép).²⁶ Itt a kisszívég áttört mintája kétszer ismétlődik. Az alsó mintázat tisztán kivehető: háttal a jobboldali kerethez

3. kép. A paradicsomi bűnbeesés ábrázolása a vámosoroszi freskórészleten

Рис. 3. Изображение грехопадения в раю на детали вামোরосской фрески

Fig. 3. La représentation du Péché originel sur un détail de la fresque de Vámosoroszi

egy ülő férfi támaszkodik, két lábát a mártélyihoz hasonló elhelyezésben tartja, ölében összegöngyölödött pihenő állat van, melynek szarvas feje aránytalanul nagyobb testénél. Felette a köpös részen madárfej-pár látszik. A jobb lábfejen ugyanazon bevágás van meg, mint a mártélyi 13b alatti bal lábvégen is, amelyről László azt gondolta, hogy emberi kéz (i. m. 29. ábra e 1). Nem vette figyelembe itt a darab ronesolt voltát. A bevágás csupán a lábujjakat tagolja, a lábfej megrövidülése a fokozottabb rátámaszkodás következménye, mely a szögyei ábrázoláson is megfigyelhető. Ennek alapján a mártélyi szíjvégen a két jól látható lábat (12a–13b) a férfi és a nő alakjához kell kapcsolni (László Gy., i. m. XXIV. t. e1, f1).

A férfi (*Ádám*) mellett balra egy másik emberi alak: *Éva* vonásai rajzolódni ki. Ennek helyes vagy helytelen elemzésén dőlt el eddig a szíjvég figurális kompozíciójának értelme. Kétségtelenül nehéz az emberi alakot kivenni, ezért is találunk a szíjvég ábrázolásáról hatféle magyarázatot. Takács Zoltán ústnek mondja,²⁷ Radnóti Aladár pedig talapzaton álló lantnak.²⁸ László, fordított irányban fekvő emberi alaknak látja, akinek keze a minta alsó csúcánál van.²⁹ Én pedig a paradicsomi bűnbeesés *Évájának* határozta meg.³⁰

Radnóti azzal érvelt, hogy az összes alakok ábrázol-

²⁴ Arch. Ért. 1941. XXXIX. t. 2.

²⁵ AH 21 (1937) X. t. 7.

²⁶ Fettich N., Győr... V. t. 1a.

²⁷ Acta Orient. Hung. 5 (1955) 154—.

²⁸ Arch. Ért. 84 (1957) 79—.

²⁹ FA 8 (1956) 105—.

³⁰ Arch. Ért. 83 (1956) 225—.

lása, elsősorban a fej és a lábak visszaadását hangsúlyozta. Ilyen körülmények között a fej nem sorvadhatott el ennél a feltételezett alaknál.

Látszatra csakugyan igaza is van Radnótinak, mert amíg a férfinak (Ádámnak) a feje, arca vonásai jól kivehetők, addig a baloldali emberi alaknak (Évának) fejkontúrja ugyan látható, de arcvonásai teljesen hiányzanak és a felületet pedig így aranyozták le (ld. *László Gy.*, i. m. XXIV. t. 1e). Hogy miért hiányzanak ennek az alaknak (Évának) arcvonásai, arra meglepő magyarázattal szolgál a 3. képen bemutatott *vámosoroszi* (Szabolcs-Szatmár m.) templomi freskórészlet, mely ugyancsak a paradicsomi bűnbeesés jelenetét ábrázolja.³¹

A vámosoroszi református templom a XV. század végén épülhetett, valószínűleg a Báthory-család építtette. A falfestmény-töredékek megvizsgálása során, az apsis középső falsíkjának közepétől balra került elő a vakolat alól Ádám és Éva bűnbeesésének jelenete. A kerek mező közepén az almafa látszik, melynek törzsére a kigyó tekergőzött fel, mely szájában nyújtja az almát a bal felől álló Évának. Mögötte Ádám felnyújtott kézzel. A jelenet a fától jobbra is mintegy tükörképszerűen megismétlődik. A képen túlnyomó a vörösbarna szín.

Éva baloldalt áll, jobb kezével az alma után nyúl, fejkontúrja megrajzolt, arcvonásai azonban teljesen hiányzanak, de nem megkopás, vagy sérülés következtében. A felület itt ép. Haja hosszú, kibontott. Bal kezével az ágyékkendőt tartja. Ádám jobboldalt áll, jobb kezével Éva felé nyúl. Haja, szemöldöke, szeme, orra, szája, bajusza, szakállja megrajzolt.

A vámosoroszi és a mártélyi figurális kompozíció meglepő rokonságot mutat. Az alakok beállítása, a jobb kézzel való felnyúlás, Éva arcának nem ábrázolása közös vonás. Ez az arc-nélküliség a két ábrázoláson nem véletlen műve, hanem szándékos ábrázolási mód: a bűnösségnek, orcátlanságnak, szemérmertlenségnek megörökítése. Ugyanazon gondolatnak freskóban és bronzba öntött faragványban való kivitelezése. Hogy szándékos az orcátlanságnak ilyen módon való ábrázolása, mutatja a szíjvégben az arcrészlet sima leárazozása.

Éva arc nélküli ábrázolása: bűnösségét fejezi ki. Erre nyelvi bizonyítékok is vannak:

Orcátlan = Aki sohasem pirul el, mintha sem arca, sem szeme nem volna. Átvitt értelemben: magát szemtelenül, szemérmertlenül viselő. Minden társaságba, körbe oda tolakodó.

Orcátlankodik = Szemtelenné, szemérmertlenné lesz, minden szégyénérzetet, szemérmert levekőzik.

Szólás: Nincs rajta emberi ábrázat, ki van emberi alakjából vetkőzve.³²

A bűnösnek, az erkölcsileg hiányosnak nincs képe, nincs ábrázata. Ezért orcátlan, szemtelen.

Orcátlannak való = Orcátlan, szemtelen.³³

Artzátlanság = Imprudentia, Impudicitia, Grobheit, Unschamhaftigkeit, Frechheit.³⁴

A bibliai felfogás szerint, az Isten a maga képére teremtette az első emberpárt. A bűnössé, orcátlanná, szemérmertlenné vált Évát arcvonásokkal ábrázolni,

tehát az Istenhez hasonlítani, megszegyenítés, káromlás lett volna, így tehát arca nélkül kellett őt ábrázolni.

Ez a magyarázata a mártélyi és vámosoroszi paradicsomi bűnbeesés arc nélküli Évájának. Tehát nem sorvadott el a fej – mint ahogy Radnóti mondta –, hanem a fejkontúr mellett csupán az arcát nem ábrázolták.

De kivehető az arecal közép felé forduló Évánál, a fejen, a hajon, a nyakon kívül a jobb kar, a tenyér, amint a gyümölcs szárát fogja, a kebel, a törzs, háttal a baloldali fához (14b) támaszkodva (ld. *László Gy.*, i. m. XXIV. t. 1e).

Egyedül Éva jobb felé nyúló két lábának elhelyezése problematikus. A durva kivitelezésű minta faragását látva, feltételezhetjük, hogy az Éva előtti háromszögű idom nem szemérmertakaró, hanem a felhúzott térd lehet, a láb folytatását pedig a szíjvég bal alsó végén levő két kisebb lábban, illetőleg lábvégeben (13a–b) kell keresni.

14. A szíjvég bal oldalán, a szarvas vállától felnyúló, gyöngysorszerűen tagolt faderék,³⁵ és felette a szíjvég szélére kihúzódó faág a gyümölcses (almával). Éva jelenlétével együtt új értelmet kap. Semmiesetre sem lehet ezt a gyümölcsöt megnégyszögesíteni, mint ahogy azt László a rekonstrukciós rajzán tette, és így kihozott belőle egy mintás grifflábat (*László Gy.*, i. m. 29. ábra d).

A felsorolt adatok és alakok összefüggése alapján tisztán áll előttünk, hogy két emberi alakot (Ádámot és Évát) állított be az avar ötvösmester a kompozíció központjába. Elesik így László feltevése, amely a második emberalakot (Évát) (13) fejjel és kézzel lefelé kívánta elhelyezni és amelynek lehetetlen voltára már Radnóti rámutatott. De tárgytalanná válik Radnóti ötlete is, aki Orpheus-ábrázolást látott a szíjvégben, amint lanton játszik az állatok között. Orpheus ábrázolása az avar korban gyökértelen, a mártélyi emberalaknak talpazatra állított lantként való magyarázata éppolyan alapvető tévedés, mint áldozati üstként való felfogása.

A mártélyi nagyszíjvég figurális ábrázolásának revideálása során, újra és érthetőbb formában: a *paradicsomi bűnbeesés jelenete domborodott ki*. Ádám, Éva, az almával és gyümölcsével együtt, ölükben a szarvas, jelentik a paradicsomi környezet egyik felét (12–13, 14, 11), a szárazföldi (1–2), vízparti (3–4), vízi (5–7) és sziklás vidéki (8–10) állatok pedig a másik felét. A zsúfolt és nehezen kibogozható kompozíción azonban nincsen egyetlen olyan részlet sem, amelyet mesterként kellene megmagyarázni, mint ahogyan azt más megoldásoknál ténylegesen láthattuk.

A szíjvég ábrázolásának bibliai, keresztény vonatkozásai, mind a mártélyi szíjvéget, mind a kapcsolatos griffes-indás öntvények csoportját a VIII. századi magyarországi avar emlékanagyhöz fűzik. Így ezeket nem lehetről hozott nomád hagyatéknak kell tekinteni, hanem a magyarországi belső fejlődés eredményeként kell elkönyvelnünk.

Csallány Dezső

³¹ A közölt fényképért Koroknay Gyula tanárnak, Nyíregyháza, a freskóra vonatkozó adatokért Inezedy Márton ref. lelkésznek, Vámosoroszi, köszönettel tartozom.

³² Ballagi M., A magyar nyelv teljes szótára. (Pest 1867) 366.

³³ Szinnyei J., Magyar Tájszótár. (Bp. 1893–96) 52–53.

³⁴ Páriz-Pápai szótár. 1782.

³⁵ Hasonlóan barázdált faábrázolást találunk a terracínai faragáson, amelyen Ádám és Éva alakját mintázták meg. *Marrodinov, N.*, A nagyszentmiklósi ősbolgár kincs. AH 29 (1943) XI. t.

A KUSULEVÓI TEMETŐ

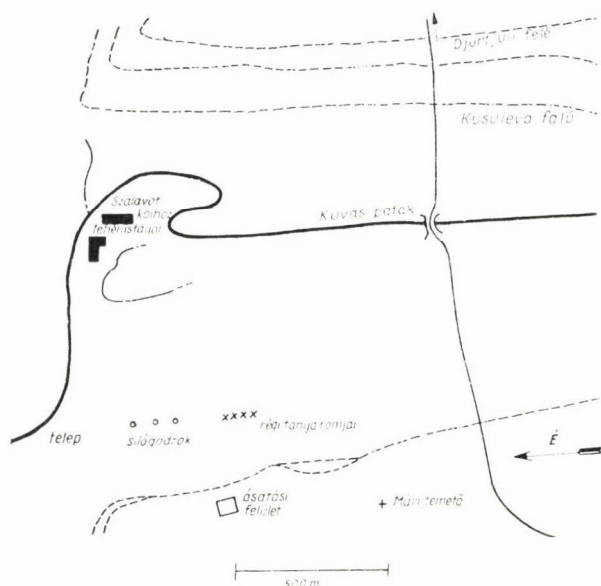
1957 nyarán részt vettem Tóth Tibor aspiráns és Juszupov G. V., az ufaei Akadémiai Történeti és Nyelvtudományi Intézet munkatársának kutatóútján. Az Intézet külső munkatársa, Sokurov P. A. kusnarenkovói tanító, találkozásunkkor igen érdekes koraközépkori anyagra hívta fel a figyelmünket. Alig pár nappal ottjártunk előtt a dürtüli-rayonban, Kusulevo falu mellett feltárt egy sírt, a Kuvas folyócska (a Bjeiaja egyik balparti mellékfolyója) második teraszán, amelyből bronzpitykék (3. kép), vaskengyel (körte formájú, laposszárú), vaszabla (kiskarikás esikőszabla) került elő. A sír körülbelül 25 éves nő sírja lehetett, a váz nyújtott helyzetben feküdt, DNy-i tájolással, lábainál lókoponyával, lábesontokkal, a kengyellel és a zablával. A mell-tájékon pitykék voltak, a bronz fülbevaló az egyik fülnél. Rajzot a sírról nem készített.¹ A koponyán, a

meg, ott, ahol a szántásban csontok mutatkoztak. A felületek oldalait a főégtájak irányába tájoltuk be.

Az első és második sír, mindössze 25 cm mélyen feküdt, szántáskor szinte teljesen elpusztult. Az első valószínűleg gyermekváz volt, a hátán feküdt, kinyújtva, fejjel DNy felé. Szorosan az első mellett feküdt a második váz, felnőtt egyéné, szintén a hátán, kinyújtva, fejjel DNy felé. Mellékletük nem volt.

Valószínű, hogy az első két sír közelében még elszántottak néhányat, melyek közül egynek a helyét, a harmadikét lehet talán pontosabban meghatározni, ott ahol egy lábszárcsontot találtunk a szántás alatt és elszórt csontokat a szántásban (2. kép).

Kiszélesítve a hármas számú szelvényt É-i irányban, rábukkantunk a negyedik sírra. 45 cm mélyen, kinyújtott helyzetben feküdt egy 30–35 éves nő váza.

1. kép. A kusulevói temető helye

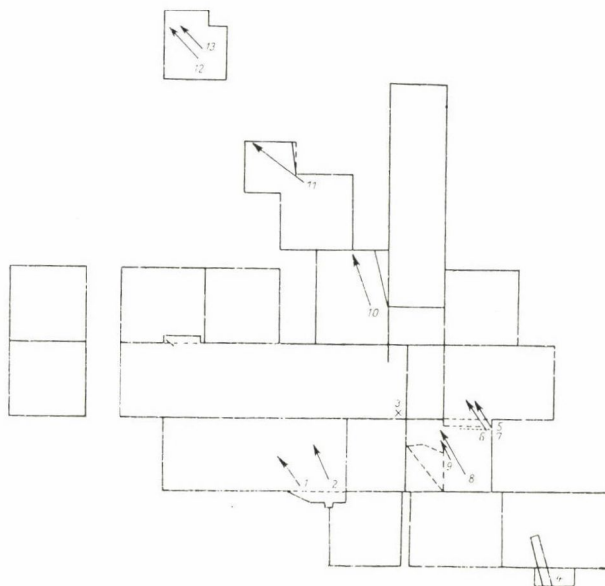
Рис. 1. Схематический план расположения кушувлевского могильника

Fig. 1. L'emplacement du cimetière de Kusulevo

homlok közepetáján valamilyen négyszögletes pártadisz (?) oxidációjának nyoma látszik.

1958-ban a Leningrádi Zsdánov Egyetem anyagi támogatásával a temetőben ásátásokat végeztem. Sokurov rendkívül homályos írásbeli utasítása alapján sikerült a helyet a Kuvas folyócska balpartján megtalálni (1. a térképvázlatot 1. kép), sőt a hozzátartozó, Sokurov állítása szerint egyidejű telepet is, közvetlenül a folyó balpartján. Sajnos a nem nagy kiterjedésű telep kultúrreége rendkívül vékony (5–10 cm). Sokurov innen származó anyagát nem láttam, magam csak néhány, valóban koraközépkorinak tűnő cseréptöredéket találtam.

A temetőben az ásátási engedély alapján csak száz négyzetméternyi területet tárhattunk fel, melyet az ásátás végéig végeredményben 120 m²-re növeltünk és ezen a területen 13 sírra akadtunk. A telepen ásátni nem volt jogunkban és anyagi lehetőség sem volt rá. Az ásátás 1958. július 15-től, július 28-ig tartott. A munkát a lejtőnek a falu felé néző, keleti oldalán kezdtük

2. kép. A feltárt terület

Рис. 2. Раскопанная территория

Fig. 2. Le territoire exploré

Kezei szorosan a test mellett. Fejjel DNy-i irányban arcal D felé. A sírgödör határán barna csík jelezte a korporsóként szolgáló kéreg, vagy deszkák nyomát. A gödör szélessége 50–55 cm, hossza 190 cm (a lábknál a körvonalak nem voltak kivehetők). Mindkét fülénél nagy, bronzkarikás, ezüstgombos fülbevalót találtunk, bal oldalán a nagy fülbevalón belül még egy kis, nyitott bronzkarika is előkerült. Az oxidálódás eredményeképp a fülbevalók körül szerves anyag maradványai is megmaradtak. Az ezüstgömb két félből készült, a két félgömb összeillesztésénél kettős spiráldrót dísz halad körbe. Az oválshoz közelálló gömb mozgását a karikán négyszeres huzaltkereselés akadályozza meg mindkét oldalon (4. kép és 8. kép a).

A további kutatást Ny felé folytattuk, újabb szelvényt tárva fel, 12 négyzetméter nagyságban. Ebben a felületben 3 sírt sikerült feltárnunk.

Ötödik sír, gyermek, 40 cm mélyen. A hátán, kinyújtott helyzetben fekvő váz, amelynek kezeit is kinyitották lábai 10 cm-rel mélyebben feküdtek, mint feje. Tájolása: DNy–ÉK. Jobb csuklójánál lapos vaskarperec került elő, erősen töredékes állapotban. Átmérője kb. 4–5 cm lehetett. A jobb könyökénél, belül ezüstlemez töredékeit találtuk meg – kisszíjvég vagy más tárgy maradványa

¹ Ez az anyag jelenleg Kusnarenkovo faluban van, Sokurov magángyűjteményében.

lehetett. A töredékeken világosan kivehető egy vagy két, felerősítésre szolgáló lyuk. Úgy tűnik, mintha a lyukak körül préselt, gyöngysordisz haladna körbe (5. kép és 8. kép d).

A *hatodik sírban*, amelyben szintén gyermek váza feküdt, 25 cm mélyen, nyújtott helyzetben, karjaival a test mellett, fejjel DNy-i irányban, semmiféle melléklet nem került elő.

A *hetedik sírt* szántással tették tönkre. 20 cm mélyen csak néhány csont került elő, amelyek felnőtt ember vázához tartoztak. Tárgyakat nem találtunk mellettük.

Keleti irányban kiszélesítettük ezek után a 4. szelvényt és feltártunk még két újabb sírt.

bal keze a medencén feküdt. A váz hossza 165 cm. Egyetlen melléklete egy ovális alakú, nyitott fülbevaló volt a bal füle környékén, melyben bőrcérna maradványait sikerült megfigyelni (6. kép és 8. kép e).

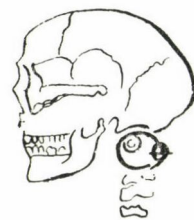
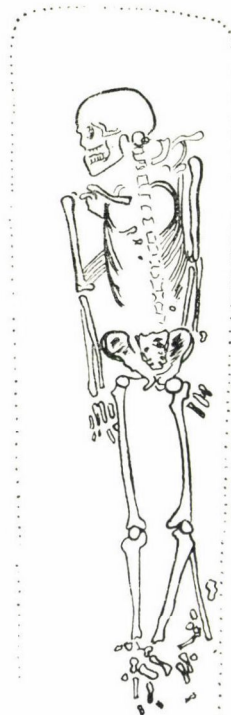

3. kép. Az első két sír maradványai
Рис. 3. Остатки первых двух могил
Fig. 3. Les restes des deux premières tombes

A *nyolcadik sírban* gyermekváz feküdt, 40 cm mélyen. Kezei a test mellett voltak, fej DNy felé. Melléklete nem volt.

Szorosan a nyolcadik sír mellett, talán vele egy gödörben feküdt a *kilencedik váz*. Szintén gyermeké, 36 cm mélyen, a hátán, nyújtott helyzetben, karjaival a test mellett, fejjel DNy felé. Baloldalt a bordák között kis bronztöredékre akadtunk, mely valamely tárgy tartozéka lehetett (forrasztás nyomaival). Lemezszerű, hossza : 2,6, szélessége : 1,7 cm (8. kép c).

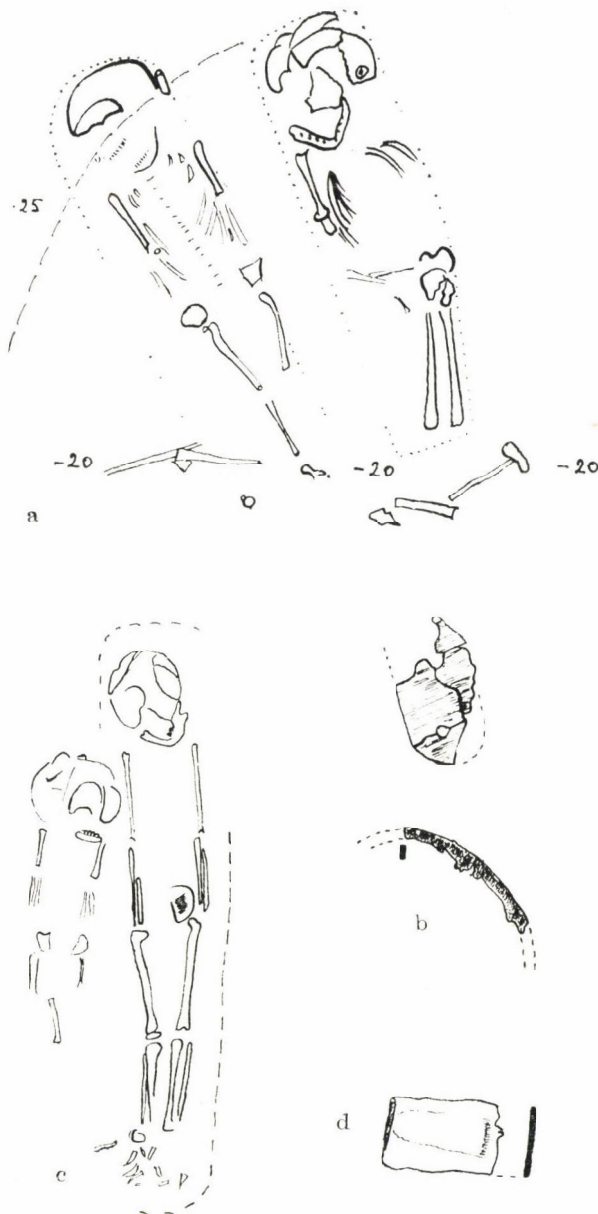
Nyugati irányban hosszú, 6 × 2 m-es szelvényt nyitottunk ezután, melyben egyetlen sírra sem akadtunk. Ettől a szelvénytől D-re 2 × 2 m-es kis felületet tártunk fel, melyben ráakadtunk a *tízes számú sírra*. 55 cm mélységben női váz feküdt, fejjel Ny – DNy-i irányban, arccal D felé fordulva. Jobb keze a test mellett egyenesen,

4. kép. A 4. sír
Рис. 4. 4-ая могила
Fig. 4. La tombe n° 4.

A hosszú szelvény déli oldalán még két, kis szelvényt tártunk fel és így rábukkantunk a *tizenegyedik sírra*. 55 cm mélyen, 30–35 éves férfi váza feküdt, fejjel DNy, arccal D felé. Jobb karja félig a test alatt, a bal a medencén keresztben feküdt. A váz hossza : 163 cm.

5. kép. a) 5. 6. és 7. sír (az utóbbi alul, feldűltan. — b) Mellékletek az 5. sírből. — c) 8. 9. sír. — d) Bronz-töredék a 9. sírből

Рис. 5. а) 5, 6 и 7-ая могилы (последняя внизу разрушеная). — б) Инвентарь 5-ой мог. — с) 8., 9-ая могилы. — д) Бронзовые фрагменты из 9-ой мог.

Fig. 5. а) Tombes nos 5, 6 et 7 (la dernière est au bas bouleversée). — б) Objets du mobilier de la tombe n° 5. — с) Tombes nos 8 et 9. — д) Fragment de bronze de la tombe n° 9

A rendkívül keskeny sírgödörben mellékleteket nem találtunk (7. kép a).

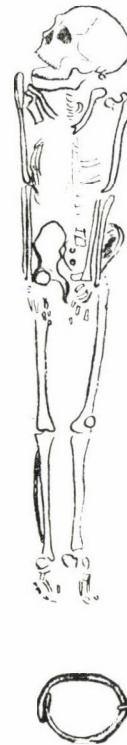
Tovább kutattunk még a nagy szelvény északi oldalán is, de 2×2 m-es felületünkben sír nem jelentkezett. Megvizsgáltuk a lejtő falu felé eső keleti oldalát is, de sír ott sem volt.

Ezekután délnyugati irányban dolgoztunk tovább és feltártunk még egy utolsó 190×170 cm-es szelvényt és benne még két sírt.

A tizenkettedik sírban valószínűleg 16–18 éves nő feküdt, nyújtott helyzetben, fejével DNy felé, arccal D-nek. Jobb keze a test mellett, bal keze a medencén felelt. A sír mélysége a fejnél 50, a lábnál 55 cm. A váz hossza 122 cm. Mellékleteket a sírban nem találtunk.

A tizenharmadik sírban, 45 cm mélyen gyermekváz feküdt, fejjel DNy felé, arccal D-nek. Jobb keze a test mellett, bal a medencén felelt. Alsó lábszárai keresztben feleltek, a jobb láb a bal alatt. A váz hossza: 98 cm. Mellékletekre nem akadtunk (7. kép b).

Ahogy a térképből kitűnik, mi egy soros temetőnek legalább öt sorát érintettük az ásítás során. A feltárt sírok alapján temetkezési szokás nagyjából egyformának tűnik fel. A sírok tájolása, kisebb ingadozásokkal DNy–ÉK. Az utolsó négy sír kivételével, ahol a bal kéz a medencecsonton felelt, a kezek a test mellett voltak. Az 5-ös, a 8-as és 9-es sírok kivételével a vázak area D felé

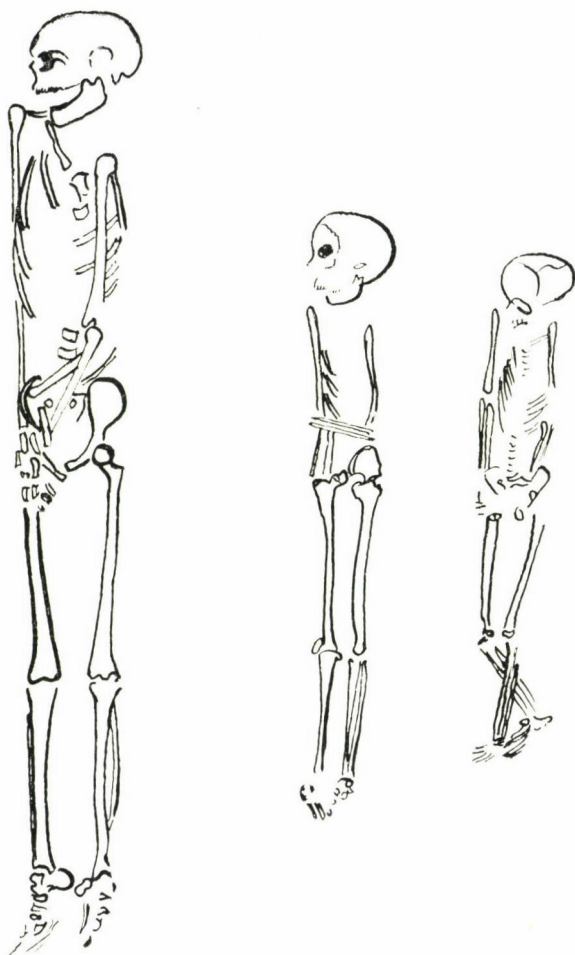
6. kép. A 10. sír és melléklete
Рис. 6. 10-ая могила и ее инвентарь
Fig. 6. La tombe n° 10 et son mobilier

nézett. Koporsó, vagy valami hasonló szerkezet nyomai négy sír esetében voltak megfigyelhetők (4., 5., 6. és 8. sírok). A sírok felett a mai felszínen a temetkezést semmi sem jelezte.

Szemban a Sokurov által feltárt sírral, feltűnő a sírok rendkívüli szegénysége. Ez részben magyarázható azzal, hogy egyrészt a szántással megbolygatták és ezek során tárgyak is eltűnhettek, ezenkívül a feltárt sírok több mint fele gyermekváz volt, melyekben mellékleteket nem várhattunk (1., 5., 6., 8., 9. és 13. sírok).

Az általunk feltárt tárgyak, ha segítségül vesszük a Sokurov által feltárt sír anyagát is, a temetkezések idejét nagyjából meghatározhatják. Baskiria területén ilyen anyag nem ismeretes ez ideig. A számításba vehető korai, volgai bulgár anyag sajnos még nincs feltárva, helyesebben a feltárt temető anyaga még nincs közölve. Ilyen anyag az uljanovszki területen levő kajbeli temető, a VIII. sz. második feléből, ahol N. J. Merpert 1954-ben

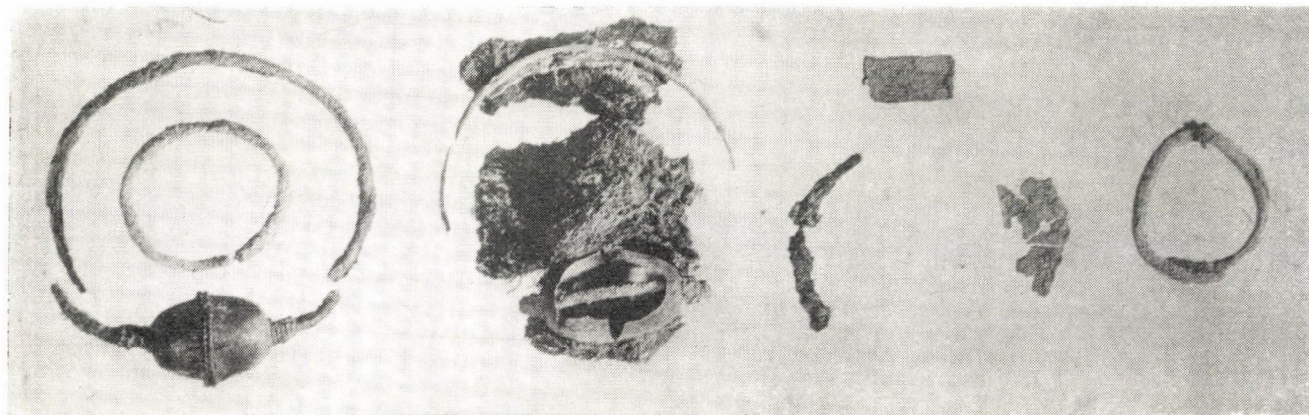

7. kép. a) 11. sír. — b) 12–13. sír
Рис. 7. а) 11-ая могила. — б) 12–13-ая могилы.
Fig. 7. а) Tombe n° 11. — б) Tombes nos 12 et 13

13 sírt ásott ki² és a Tatár Autonóm Köztársaságban levő bolse-tarchanovi temető, ahol A. N. Halikov, a Kazányi Akadémiai Történeti és Nyelvtudományi Intézet munkatársa végzett kutatásokat.³ Nagyjából ehhez a korhoz tartozik a charkovi területen levő zlivki-i temető anyaga (kissé fiatalabb) és a tankejevki lelet Kazány alatt a Volga balpartján (X. sz. eleje).

A Kaukázus előterében van néhány temető, melynek anyagában találhatók analóg tárgytipusok. Hasonló fülbevalók, mint amelyenek a Sokurov által feltárt sírban voltak, kis oszlopszerű csüngővel, alul eredetileg gyönggyel, azonban nem öntött bronzból, hanem arany-lemezből és huzalból, vannak a dergavszki temetőben (Oszétia),⁴ melyeket a VIII–IX. sz.-ra kelteznek. Hasonlók a kobáni temetőben is vannak.⁵ Ismeretese a verchnyeszaltovói temetőből is (VIII–IX. sz.),⁶ azzal a különbséggel, hogy ott a karikán fent bütyök szokott lenni. Hasonló nagy fülbevalók, mint a 4. sírban voltak, használatosak a besenyőknél még a IX–X. sz.-ban is, pl. a kisinyovi területen.⁷ Ezek ott együtt fordulnak elő olyan bronzpitykével, mint amelyeket Kusulevóban Sokurov talált. Ezek az öntött bronzpityké még a XI. sz.-ban is megtalálhatók Ukrajnában a besenyőknél.⁸ A Sokurov-féle sírban talált kengyel ismeretes a magyaroknál a IX–X. sz.-ban és a Kaukázus előterében a kamuntai temetőben. A kamuntai temetőt a pénzek alapján a VI–IX. sz. közé keltezik, de úgy látszik, hogy alapvető része VII–VIII. sz.-i.⁹ Mindezeket a párhuzamokat tekintetbe véve, úgy gondoljuk, hogy a IX. sz. az, melyhez a kusulevói temető a legközelebb áll. Legfeljebb a X. sz. felé tehetünk engedményeket, a kelteztést illetően.

A temető valamilyen helyi néphez tartozhat, mely finnugor eredetű (esetleg baskir), de bolgár hatás alatt állott. Ha a temetőt a volgai bolgárokhoz kötjük, akkor, mint eddig ismert legkeletebbi emléküket kell kezelnünk. Az előzetes antropológiai vizsgálatokból, melyeket Akimova, a Moszkvai Lomonoszov Egyetem Embertani Tanszékének tanársegédje végzett el, az alábbi derül ki: a 4. sír koponyája igen sok közös vonást mutat a közép-volgai népek embertani anyagával; a tizedik váz koponyája erős mongoloid vonásokkal tűnik ki; a tizenegyedik pedig igen közel áll a cromagnoni típus-hoz.¹⁰

8. kép. a) 4. sír. — b) 5. sír. — c) 9. sír. — d) 5. sír. — e) 10. sír.
Рис. 8. а) 4-ая могила. — б) 5-ая могила. — в) 9-ая могила. — д) 5-ая могила. — е) 10-ая могила
Fig. 8. а) Tombe n° 4. — б) Tombe n° 5. — в) Tombe n° 9. — д) Tombe n° 5. — е) Tombe n° 10

² Merpert, N. Ja., Predvarityelnij otesot o rabote archeologiceszkaj opexegicii na territorii Uljanovszkoj oblaszti za 1953 g.

³ Korábban: Kalinyin, N. F., MIA 42 (1954) 15. (előszó).

⁴ MAK 8. kötet, LII. t. 6.

⁵ Uo. XLVI. t. 16.

⁶ V. A. Babenko ásatásai, 1905, 1911. Az anyag

a leningrádi Állami Ermitázs gyűjteményében van (1107).

⁷ Pletnova, Sz. A., Pecsényegi, torki i polovci v juznosrosszizszijszkieh sztyepach. MIA 62 (1958) 157., 3. kép.

⁸ Uo. 158., 4. kép.

⁹ MAK 8. kötet, CXXI. t. 8.

¹⁰ A többi sírok anyaga még Ufában van, megvizsgálásukra eddig nem kerülhetett sor.

A temetőn és a telepen kívül a folyócska völgyében bőven van régészeti anyag, főleg bronzkori. A faluban, az iskola előtti régi tatár temetőből egy felíratos, 1832-ből származó sírkövet sikerült megmentenünk. A falu közelében a Pugacsov felkelés idejéből való tömegsír is van. Minket közelebbről érdekel azonban az a mári (csuvas) temető, amely az általunk vizsgált sírmező mellett van, kb. 500 m-re, délre. Területén nem szántanak. A falu legöregebb emberei sem emlékeznek arra, hogy valaha itt a közelben márik (csuvasok) laktak volna. Jelenleg márik csak a Bjelaja túlsópartján laknak. A temető területén semmiféle külső jel nem árulkodik sírokról, még besüppedések is alig vannak. Igen sok hasonló temetőt mutattak nekem Baskiriában. Vizsgá-

latuk érdekes lenne, az ittlakó és környező finnugor népek története szempontjából és talán magyar őstörténeti szempontból is. Nem lehetetlen, hogy ezek között a régen elhagyott temetők között vannak magyarok is. Hasonlókat Északnyugat-Tatáriából ismer Juszupov G. V., mely terület, ha Julianus barát leírását úgy értelmezzük, körülbelül az a hely, ahol ő magyarokkal találkozott. Bárhogynak álljon is a dolog, minden egyes adat, mely a IX. sz. előtti, vagy a tatárjárást közvetlenül megelőzi, fényt vethet a baskirok IX. sz. előtti, eddig ismeretlen történetére, illetve a mári nép helyváltoztatására ezen a területen.

Erdélyi István

КУШУЛЕВСКИЙ МОГИЛЬНИК

Резюме

Летом 1957 г. в Башкирии южнее р. Белой, северо-западнее Уфы, на берегу речки Куваши близ дер. Кушулево (Дюртюлинский р/н) были обнаружены раннесредневековые могилы. В связи с изучением венгерской древней истории археологическая экспедиция кафедры Археологии Ленинградского Государственного Университета им. Жданова под руководством автора открыла здесь в

прошлом году еще 13 захоронений. Могильник можно датировать IX веком, хотя возможен переход его в X столетие. Он принадлежит болгарам или этникуму, находящемуся под влиянием волжских болгар. Недалеко от могильника можно найти следы стоянки, по всей вероятности, одновременной могильнику.

И. Эрдейи

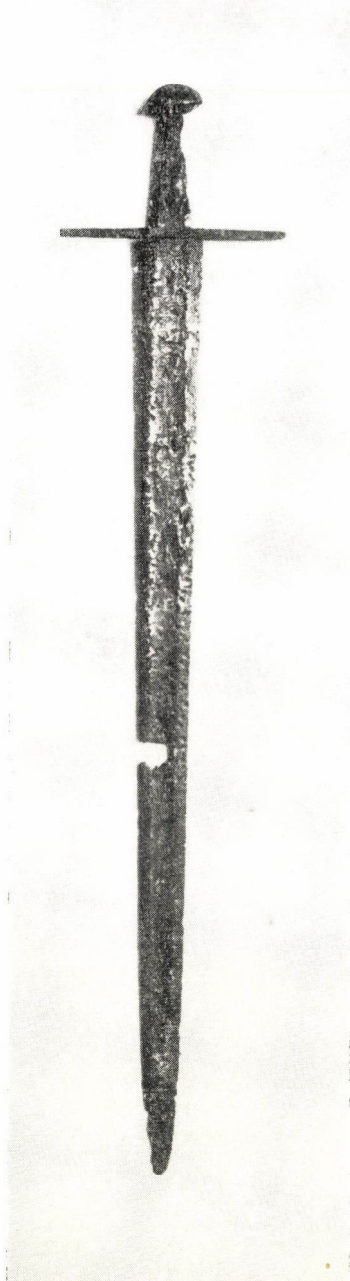

KÉT KÖZÉPKORI KARDRÓL

A korábbi korszakok fegyvereinek készítését két tényező irányította, a célszerű használhatóság és külsejük kellő szépsége, csinosága, kecsessége. Ha a fegyverkészítő mester mindkét tényezőt harmonikus egységbe tudta egyesíteni, úgy ez meghozta a mesternek a legmagasabb fokú művészi készség hírnevét. Hogy azután milyen magasra értékelték az így előállított fegyvereket,

1. kép. Kard a XI–XII. század fordulójáról. MNM. – Történeti Múzeum, Budapest

Рис. 1. Меч рубежа XI–XII в. Венгерский Национальный Музей— Исторический Музей, Будапешт
Fig. 1. Épée du tournant du XIe et XIIe siècle. Musée National Hongrois — Musée Historique. Budapest

mind az ókorban, mind a korai középkorban, arról tiszta képet nyerhetünk az írott forrásokból, irodalmi emlékek útján.

A kardoknál a díszítési szükséglet legelőször is a külsőleg látható felületek díszítésénél jelentkezik, mégpedig a kard egyik legfontosabb részénél, a markolatnál, majd pedig a hüvelynél, kisebb vagy nagyobb mértékben, aszerint, hogy egy használati harci példányról van-e szó, vagy pedig díszként használt ceremonális darabról. A legjelentősebb díszítési felületet azonban a kard legfontosabb része, a penge nyújtotta. Ennek a díszítését már nem csupán a vésési művészi készség, vagy pedig az intarzia, aranyozás, az alapanyagtól eltérő színes fémhuzalokkal való tausirozás nyújtotta, hanem vallásos szövegek, fohászok, esetleg a készítő mester nevével összefüggő bevett szövegsor stb. adta.

A legbőségesebb feliratos emlékanyagot a késő Karoling korszakból a skandináviai, németországi, majd későbbben a svájci kardpéldányok tárják eléink. Az északi országok nagyszámú feliratos kardjai között feltűnő

SIN GELRINIS

2. kép. Az 1. számú kard pengéjébe vert szöveg

Рис. 2. Текст, вычеканенный на лезвии меча № 1.

Fig. 2. Texte frappé sur la lame de l'épée n° 1

jelenségként állapíthatjuk meg, hogy runákkal csak igen ritkán találkozunk.

A legkorábbi, már zárt körbe beállítható feliratos anyagot azok a pengék nyújtják, amelyek az ULF-BERTH szóval kapcsolatos szöveget találjuk. A felirat betűi széles római majusculák a penge közepén kiképzett sekély mélységű csatornában elhelyezve, mégpedig mindig csupán a penge egyik oldalán. A penge másik oldalán igénytelen ornamensek, fonadékok, körök, keresztetek jelennek meg.

A békeszerződések értelmében Jugoszláviának átadandó műtárgyak között szerepel két középkori kard. Nem lesz érdektelen, ha ezekről a kardokról röviden beszámolunk. Az egyik példány a Történeti Múzeum naplójának bejegyzése szerint a Száva mederéből, a Boszna-gradiskai szakaszon került napvilágra és a XI–XII. század fordulójáról származik (1. kép).

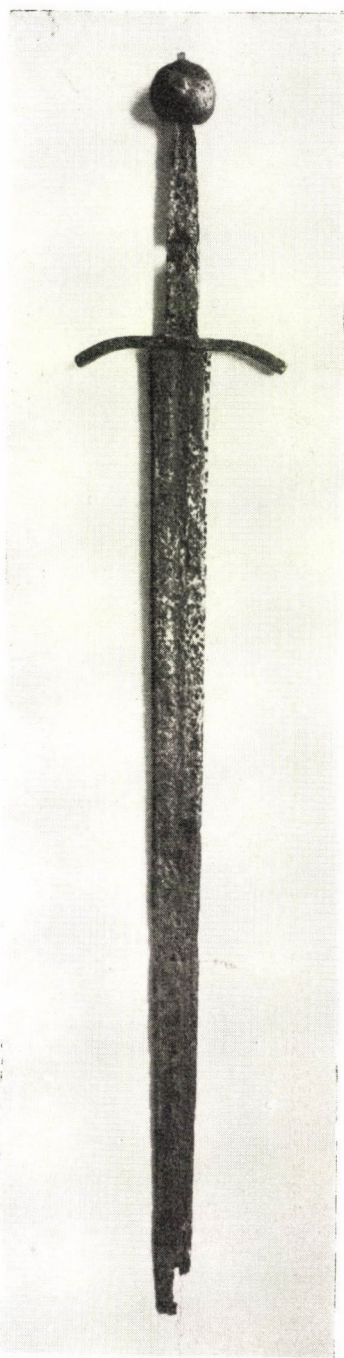
A kard egyenes, kétélű pengével bír. A penge a tövé-nél meglehetősen széles, vége felé mérsékeltén keskenyedik. Közepén 30 mm széles csatorna van kiképezve, amely csatorna, a pengét könnyebbé és hajlékonyabbá teszi. Keresztvasa megnyúlt szárákkal bír, négyzet keresztmetszetű. Markolatgombját gomba vagy csónak alakúnak nevezhetjük. A penge hossza 835 mm, szélessége 55 mm, a keresztvas hossza eredetileg 210 mm lehetett, egyik szárának vége kissé megcsönkult.

A pengének legérdekesebb, figyelemre méltó része, a tövé-nél kezdődő szöveges rész, amely a rongáltsága mellett ma már ugyan nehezen betűzhető ki, de hozzátételegesen a következő szöveg olvasható (2. kép):

SINIGELRINIS

A XI–XII. század fordulójának termékeihez tartoznak azok a kardok, amelyeknek a pengéjén az INGEL szóval kapcsolatos szöveget találjuk beverve. A szöveg beverése úgy történt, hogy a betűket részleteiben az izzó penge lapjába belekalapálták, lehűlése után pedig csiszolták. A penge felületén látható maradt az idegen anyagból álló betű struktúra. Ez a technika tulajdonképpen nem egyéb, mint berakási művelet.

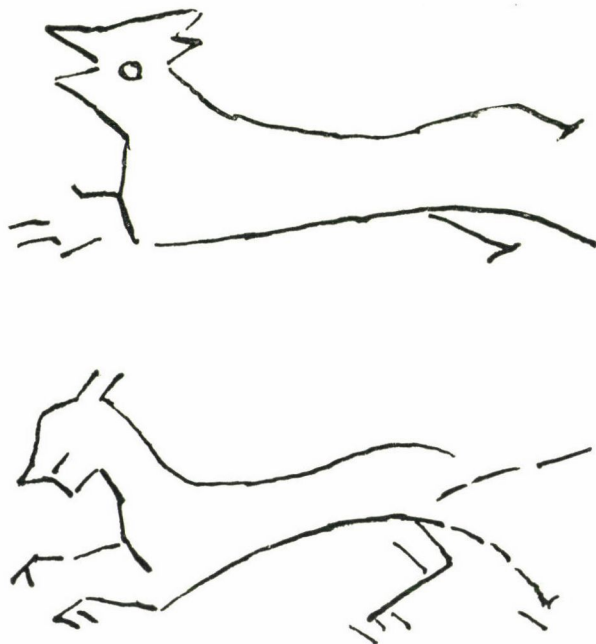

3. kép. Kard a XV. század derekáról. MNM. — Történeti Múzeum, Budapest
 Рис. 3. Меч середины XV века. Венгерский Национальный Музей. — Исторический Музей, Будапешт
 Fig. 3. Épée du milieu du XVe siècle. Musée National Hongrois — Musée Historique. Budapest

Ingel betűkkel kezdődő szövegű pengeberakást jó néhányat sorol fel a szakirodalom és mindannyi a XI–XII. század fordulójára helyezhető.¹

A kort magát a pengealkaton kívül, különösen a már erre az időre kialakult keresztvas és főleg a markolat-

gomb idoma is meghatározza. A Karoling-korban a markolatgomb még két részből összetett, ebben a korban azonban már egy darabból készült, külsejében gomba vagy csónakforma külsejű. A gomb alsó profilvonala rendszerint egyenes, vagy ívben levágott. Célja egyrészt a pengének bizonyos ellensúly adása, másrészt pedig a maroknak egy támasztófelület adása, nehogy a kard vágás esetében elmozduljon a kézben. A gomb társaformája csak később, a XII. században jelentkezik. Keresztvasa a korábbi gyakorlathoz képest már kissé megnyúlik és négyzetkeresztmetszettel bír, a pengéhez viszonyítva merőleges helyzetben áll. Ebben a korban még igen ritkán hajlik le a keresztvas szára a penge felé.

4–5. kép. A 2. számú kard oldalaiba bevert passauai császár bélyeg

Рис. 4–5. Марка пассауского оружейного мастера, вычеканенная на боку меча № 2

Fig. 4–5. Poinçon d'armurier de Passau, frappé sur les côtés de l'épée n° 2

Tehát ez a kialakulás a XI. század jó második felére lezáródik.

Boenheim ezt a kialakulást keleti befolyásra vezeti vissza és közvetlenül az első kereszties háborúval hozza kapcsolatba.²

Az Ingel szóval jelzett pengéket nem lehet egy műhely termékeinek tekinteni, mint pl. a korábbi kor viking kardjait, amelyeken az Ulfberth szó van a mi példányunkhoz hasonló technikával beverve. Az e csoportba tartozó kardokon az Ulfberth szó kétségkívül a kardkovács nevéként szerepel, akinek műhelyéből az így jelzett kardok származnak. Éppen ezért nem áll módunkban kardunk származását pontosabb keretek közé hozni.

Már maga a szóképzés is igen változatos. Előfordul INGELRI, INGELRED, INGELFAST, INGELGAR, INGELDUS, INGELHEIM stb. formában, sőt INCERIIT-ként is megtaláljuk megfordított T betűvel.

A kard mindenestre, a XI–XII. század fordulójáról származó kardok családjában igen előkelő helyet foglal el. Aránylag szép fenntartású, díszes darab.

¹ Wegeli, R., Inschriften auf Mittelalterlichen Schwertklingen. Waffenkunde 3 (1903) 218–22.

² Boehem, W., Handbuch der Waffenkunde. (Leipzig 1890) 238.

A kardot I. (Szent) László magyar király hódító hadjáratával hozhatjuk összefüggésbe.

A másik kardpéldány, későbbi eredetű, a XV. század derekáról származik. A Történeti Múzeum naplójának bejegyzése szerint, lelhelye Szerbia területe (3. kép). A kard kétélű, egyenes pengével bír, vége letörött, közepén sekély mélységű, kb. 15 mm széles, csatorna helyezkedik el. A csatornában mindkét oldalon egy-egy futó farkas alakja volt eredetileg rézzel beverve, ma már a rézbetét hiányzik, csupán a bevésott vonalak maradtak meg. Feltűnő jelenséggé állapítjuk meg, hogy mindkét oldalon más- és más alak képét találjuk. (4–5. kép.)

Ez az állatalak a passauai kardkovácsok bélyege. A penge hossza 870 mm, szélessége 56 mm, a keresztvas szárának hossza 192 mm.

A keresztvas szárák közepén kissé megtörnek és lefelé hajlanak, négyzet keresztmetszetűek. A markolatnyúlvány eléggé hosszú méretű, 190 mm. Fa borítása hiányzik. Gombja korong alakú, középrészén csomakúpszerűen előreugrik. Az előreugró rész felületén bevert sárgaréz kereszt látható. A markolatnyúlvány a gombon áthaladva két négyszögletes vaslemez alátétet van megszegezelve.

A kard a XV. század derekára kifejlődött nyugati típusú kardok csoportjába tartozik, de nem a nyugati, az inkább szúrásra kialakított pengével bír, hanem a magyar gyakorlatban rendszeresen vágásra szolgáló, tehát szélesebb pengéjű.

A passauai pengekészítő cég ősi szervezet. Messze

híres készítményeiket a tutó farkas bevert alakja jelzi. A legkorábbi okleveles megemlékezés a pengekészítésükről az 1299. évből származó szabadságlevél, amelyet Wernhardt von Prambach passauai püspök adott ki.

III. Albrecht püspök 1368. évi Péter Pál napján kiadott szabadalmi levelében a következő részlet olvasható: A kardcsiszár mestereinek... azt a bélyeget, amelyet farkasnak neveznek, megújítottuk, megerősítettünk és elismertünk, és az az akarunk, hogy úgyszintén pengeverőink itt Passauban ugyanazon bélyeget a farkast minden pengéjükbe beüssék.

A farkas, Passau város címeréből van véve, mégpedig ágaskodó, heraldikai értelemben jobbra néző, amelyet lógó farokkal, kilógó nyelvvel, úgynevezett „nyüzött farkasnak” neveznek. Ez a címerkép első esetben az 1259. évben Otto von Laymingen püspök titkos pecsétjén fordul elő.³

A passauai, akárcsak a steieri fegyverkovácsok a legősibb időktől napjainkig szünet nélkül dolgoztak.

Termékeik, amelyekbe városuk címerét beütötték, igen keresettek és nagyrabecsültek voltak. Éppen emiatt szélteben hamisították is a farkasjegyet, idegen helyeken készített pengéknél is. A solingeni mesterek rendszeresen használták a passauai bélyeget, szégyenkezés nélkül, sőt sok olasz és keleti származású pengén is megtaláljuk e bélyeget beverve.

Ez a kardpéldány Hunyadi János hadjárataival kapcsolatban játszhatott szerepet.

Dr. Kalmár János⁸

ÜBER ZWEI SCHWERTER AUS DEM MITTELALTER

Auszug

In beide Seiten der Klinge eines überaus interessanten Schwertes aus der Waffensammlung des Ung. Historischen Museums ist der Text SINIGELRINIS eingestanz. Die Klinge gehört der mit IN G E L gezeichneten Gruppe zu, die zeitlich auf die Wende des 11–12. Jhs. zu datieren ist.

In die beiden Seiten der Klinge eines anderen Schwertes ist je ein laufender Wolf, und zwar in verschiedener Zeichnung, mit der Hand eingestanz. Das

Stück gehört zur Gruppe jener Schwerter westlichen Typs, der sich um die Mitte des 15. Jhs. entwickelt hat. Das Wolfsinsignium ist das Wappen des Passauer Bistums. Bischof Albert III. schreibt 1368 in seinem Freibrief, er habe die „Wolf“ genannte Insignie erneut und den Schwertfegern das Recht zugesprochen, den Wolf in alle ihre Klingen einzustanzten.

J. Kalmár

³ Schmid, W. M., Passauer Waffenwesen. Waffenkunde 3 (1903) 312–316.

TÓTH ZOLTÁN

1888—1958

1958 júniusában — rövid betegség után — elhunyt Tóth Zoltán nyug. egyetemi tanár, nemzetközileg elismert, kiváló fegyvertörténész, aki a Magyar Nemzeti Múzeum hadtörténelmi gyűjteményének három és fél évtizeden keresztül vezetője volt.

Tóth Zoltán 1888. december 9-én Budapesten született. Itt végezte középiskolai tanulmányait is. 1907-ben a budapesti egyetem bölcsészeti karára iratkozott be, ahol — mint Marczali Henrik tanítványa — kitűnő történelmi képzettséget nyert s 1912-ben megszerezte a középiskolai tanári és a bölcsészdoktori oklevelet. Miután a tudományos pálya vonzotta, egyetemi évei alatt kifejtett kutatómunkája folytatása céljából 1913-tól a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályán teljesített szolgálatot 1919-ig, amikor a Múzeum Régiség-tárához került, átvéve a hadtörténelmi gyűjtemény vezetését is. 1921-ben a budapesti egyetem bölcsészeti kara a középkori hadtörténelem magántanárává habilitálta. Ugyanitt látta el 1930–32 között — helyettes tanári minőségben — a középkori magyar történelmi tanszék előadói teendőit, majd — megbízása lejárván — tudományos érdemeiért elnyerte az egyetemi ny. rk. tanári címet. 1939. július 1-ével a középkori magyar és egyetemes történelmi tanszék ny. r. tanárává nevezték ki a pécsi egyetemre. Majd 1941 februárjában — az egyetem bölcsészeti karának megszüntetésekor — visszatért múzeumi állásába. — Kiemelkedő munkásságáért 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába választja, ahol rendes tagi székfoglaló értekezését Szent Istvánról, „legrégibb életirata nyomán” 1940-ben tartotta meg. Mint jeles történész több mint negyed századon át tagja volt a Történettudományi Társulat igazgató-választmányának, 1949-ben a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság másodelnökévé választotta, a Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságától pedig ugyanebben az évben nyerte el a „történettudományok kandidátusa” fokozatot. A fegyvertörténelmi gyűjtemények megismerésére hosszabb tanulmányutakat tett Ausztriában, Cseh-, Német-, Francia- és Olaszországban, Svájcban, a Balkán államaiban és Törökországban.

Tóth Zoltán rendkívül képzett, széles látókörű kutató volt, aki átfogó történelmi témák mellett biztos kézzel nyúlt a hadtörténet, fegyvertörténet, és hadszervezés részletkérdéseihez is.

Tudományos munkássága első másfél évtizedét egy

igen szép és a magyar középkori kutatás szempontjából nagyfontosságú történelmi témakör vizsgálatának szentelte. 1912-ben írt doktori értekezése „I. Mátyás hadügyi politikájá”-ba ad betekintést. Néhány évvel későbbi dolgozatából „Az államterület biztonsága”-t ismerhetjük meg Mátyás korában. Majd pedig, több értékes kisebb részlettanulmánya után, megírja — a Magyar Tudományos Akadémia által Lévy-díjjal kitüntetett — „Mátyás király idegen zsoldos serege” (A fekete sereg. [Bp. 1925]) c. nagyjelentőségű összefoglaló munkáját, amellyel a középkori magyar hadtörténetnek rendkívül érdekes és fontos — egyben azonban sokat vitatott — kérdéseit sikerült megnyugtató módon tisztáznia.

Vázolt történelmi tanulmányai után 1930-ban — a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában — jelent meg „Attila's Schwert”. Studien über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls der Grossen in Wien.» c. nagy fegyvertörténelmi műve. Majd ismét történelmi kérdéssel foglalkozva, a magyar huszárság eredethagyományát vizsgálja, hatalmas forrásanyag alapján („A huszárság eredetéről” [Bp. 1934]). „A hadakozó nép”-ről és „A hadviselés átalakulása”-ról írott összefoglalásai is széleskörű ismereteiről és rendkívüli áttekinthetőségéről tanúskodnak. Ki kell még emelnünk történelmi munkái közül: „A Hartvik legenda kritikájához” (A Szent Korona eredetkérdése [Bp. 1942]) és „Történetírásunk mai állása körül” (Bp. 1943), régészeti feldolgozásai közül pedig: „Legrégibb feszítőzablainkról” (Arch. Ért. 39 [1920–22] 71–83) és „A kígyópusztai csat” (Turul 47 [1933] 11–18 = „La boucle de Kígyópuszta”, Arch. Ért. 71 [1943] 174–184) c. dolgozatait.

Tóth Zoltán munkássága nyugalomba vonulásával sem ért véget. Több éven keresztül a múzeológus egyetemi ifjúság tudományos képzésében vett részt magas színvonalú előadásaival a forrásismeretről, heraldikáról és a fegyvertanról. Távozása a magyar középkori történelmi- és régészettudatásnak annál is nagyobb vesztesége, mivel több jelentős műve kéziratban maradt. Mint egyetemi előadásaiból is tudjuk, egyik tanulmányában a magyar honfoglalás verekei hagyományaival, más dolgozatában pedig XI. századi történelmünk több nagyfontosságú kérdésével foglalkozik. Reméljük, hogy ezek az értékes munkái mielőbb megjelenhetnek és nagy segítséget jelentenek a magyar történelmi múlt kutatóinak további munkásságánál.

Ijj. Fehér Géza

REINECKE PÁL

1872—1958

Reinecke Pál Berlin-Charlottenburgban született. Ifjúságáról legközelebbi munkatársai is keveset tudnak. Orvostudományi tanulmányait Münchenben kezdte, de hamar felcserélte Berlinben a régészettel. Ott tanított akkor Adolf Furtwängler, aki érdeklődését a szkíta kérdés felé terelte. 1898-ban szerzett doktorátust az anthropologia tárgyköréből. Még a doktorátus megszerzése előtti évben jelent meg első dolgozata a közép-európai szkíta régiségekről. A következő években többször foglalkozott ezzel a kérdéssel, kutatásait részben magyar nyelven is ismertetette az Archaeologiai Értesítőben. A mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseumban 1897-től 1908-ig asszisztensként dolgozott. Itt a Lindenschmidtől szerkesztett „Altertümer unserer heidnischen Vorzeit” című folyóiratban láttak napvilágot első ma is alapvető nagy kronológiai tanulmányai.

Egy 1897-ben megjelent cikkéből értesülünk, hogy beutazta Magyarországot, Romániát és Galiciát. 1898-ban ismertetette a nagyenyedi szkíta sírokat és a szkíta régiségekről írt tanulmányában is messzemenően tekintette vette az erdélyi leleteket. A magyar újkőkori, bronzkori, hallstattkori, Latène-, sőt népvándorláskori kérdésekről írt további tanulmányai a magyar múzeumokban végezett gondos kutatómunkáról tanúskodnak. Ő ismertetette az azóta a szakirodalmat sokat foglalkoztató kisköszegi leletek egy részét. Felismerte a fokorui és michalkowói leletek egyes tárgyainak görög kapcsolatait, ha a keleti összefüggésekre még csak óvatosan utalt is.

Pályája kezdetén már fontos, kezdeményező, vita-indító tanulmányai jelentek meg Magyarországon őskoráról. Tíz cikke jelent meg magyar nyelven, magyar folyóiratokban, de még több olyan, amely szintén magyarországi ősköri kérdéseket tárgyal. A délnémet terület őskorával foglalkozó tanulmányaiban is sok utalást találunk magyar leletekre.

A tudományos szempontból rendkívül termékeny mainzi évek után 1908-ban a müncheni Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege főkonzervátora lett. Ezt az állást töltötte be 1938-ig, nyugdíjba vonulásáig. Az első világháború után meghívták egyetemi tanárnak a müncheni egyetemre, de a meghívást nem fogadta el. Beválasztották a bajor tudományos akadémia tagjai közé, de néhány évvel később a tagságról lemondott.

A müncheni években kevés olyan munkája jelent meg, amely magyar régészeti kérdésekkel foglalkozik, inkább magyar régészek munkáit ismertetette, még nyugdíjba vonulása után is.

A német és európai régészet terén elért eredményeinek megbeesülését bizonyítja az is, hogy alig akad a bronz-, hallstatt- vagy Latène-korra vonatkozó szakmunka, amely ne hivatkoznék megállapításaira. Ez érthető is: a közép-európai fémkorszakok időrendjét ő dolgozta ki. Ezekre vonatkozó munkáit megelőzi a magyarországi bronzkor kronológiájáról írt tanulmánya. Dél-Németországon kívül elsősorban Magyarország és Olaszország őskora érdekelte és e felsorolás egyúttal az érdeklődésének rangsorolását is jelenti.

A magyar régészet szempontjából különösen nagy jelentőségűek a szkíta és a kimmér-preszkíta kérdéssel foglalkozó tanulmányai. Míg az első témakörnél Hampel valamivel megelőzte őt, Reinecke cikkei nagyobb anyagra támaszkodnak. Az utóbbinál ő irányította a szakemberek érdeklődését egy nehezen magyarázható leletcsoport tanulmányozása felé.

Reinecke Pál magyar kutatási területet érintő munkáinak nem is teljes áttekintése arról tanúskodik, hogy a magyar régészet valóban sokat köszönhet az ő évtizedeken keresztül nem lankadó érdeklődésének. A magyar szakirodalomban szótár segítségével tájékozódni tudott, s nem is mulasztotta el soha, hogy véleményét, kritikai megjegyzését fontosabb kérdésekben ne hallassa. A külföldi magyar régészeti kutatás igen

sok lényeges eredményét éppen ismertetéseim keresztül vette tudomásul.

Ha a magyar kutatókkal személyes kapcsolatai nem is mélyültek el annyira, amennyire ezt magyar vonatkozású régészeti kutatómunkája alapján várni lehetett volna, hatása a Magyarországon folyó régészeti munkára mégis igen jelentős volt.

A magyar ősrégészeti kutatás története a legjobbak közt őrzi emlékezetét.

Reinecke alábbi munkái tárgyalnak magyarországi régészeti kérdéseket, ill. ezekhez kapcsolódnak:

Die skythischen Alterthümer im mittleren Europa. ZfE 28 (1896) 1—43. o.

Skythische Alterthümer. ZfE (Verhandlungen). 28 (1896). [251]—[254]. o.

A neolithkori szalagdiszú kerámia magyarországi csoportja. AE 16 (1896). 289—294. o.

Über einige Beziehungen der Alterthümer Chinas zu denen des skythisch-sibirischen Völkerkreises. ZfE 29 (1897). 141—163. o.

Nochmals zu den Armschutzplatten. Correspondenzblatt d. Deutschen Ges. f. Anthr., Ethn. u. Urg. 28 (1897). 18—19. o.

Magyarországi skytha régiségek. AE 17 (1897). 1—27. o.

Egy sajtószertű őskori kardidomról Magyarországon. AE 17 (1897). 77. o.

Emlékek a hallstatti kor legelejéről. AE 17 (1897). 383—391. o.

Skythische Gräber aus Nagy Enyed, Ungarn. ZfE (Verhandlungen). 30 (1898). [230]—[231]. o.

A tordosi őstelep agyagműveiről. AE 18 (1898). 97—103. o.

Kőkori emlékekről. AE 18 (1898). 253—256. o.

Magyarhoni emlékek a La Tène kor kezdetéről. AE 18 (1898). 306—316. o.

Neue skythische Altertümer aus Ungarn. Ethn. Mitt. aus Ungarn 6 (1898). 1—26. o.

Die Goldfunde von Michalkow und Fokoru. Ostgalizien. ZfE (Verhandl.) 31 (1899). [510]—[527].

Prähistorische Varia. 1. Bandverzierte neolithische Keramik im Theissgebiet. Correspondenzblatt d. Deutschen Ges. f. Anthr., Ethn. u. Urg. 30 (1899). 27—30. o.

Studien über Denkmäler des frühen Mittelalters. 1. Die geflügelten Lanzenspitzen. 2. Die Zeitstellung der Culturreise von Keszthely und Kettlach. MAGW 29 (1899). 35—52. o.

Tordos és Trója. AE 19 (1899). 115—123. o.

Tanulmányok a magyarországi bronzkor kronológiájáról. AE 19 (1899). 225—251. és 316—340. o.

Prähistorische Varia. 3. Die südöstlichen Grenzgebiete der neolithischen bandverzierten Keramik. Correspondenzblatt d. Deutschen Ges. f. Anthr., Ethn. u. Urg. 31 (1900). 10—16. o.

Egy pannoni fibuláról. AE 20 (1900). 166—168. o.

Studien zur Chronologie des ungarländischen Bronzealters. Beiblatt der Ethn. Mitt. aus Ungarn. 6 (1901). 1—16. o.

Beiträge zur Kenntnis der frühen Bronzezeit Mitteleuropas. MAGW 32 (1902). 104—129. o.

Die Originalaltertümer in den Sammlungen des Römisch-Germanischen Zentral-Museums zu Mainz. Mainzer Zeitschrift. 1 (1906). 13—14. o.

Die Originalaltertümer in den Sammlungen des Römisch-Germanischen Central-Museums in Mainz. Vermehrung im Berichtsjahre 1905—1906. Mainzer Zeitschrift 2 (1907). 42—46. o.

Ein neuer Goldfund aus Bulgarien. Germania 9 (1925). 50—54. o.

Fettich N., Das Kunstgewerbe der Awarenzeit in Ungarn, Germania 11 (1927). 89. o.

Dolgozatok a Magy. kir. Ferencz József Tudomány-egyetem Archaeologiai Intézetéből. *Germania* 11 (1927). 179. o.

Die archäologische Hinterlassenschaft der Awaren. *Germania* 12 (1928). 87–98. o.

Jahresberichte des Museums der kgl. ungar. Freistadt Debrecen und der Bibliothek für allgemeine Bildung. *Germania* 12 (1928). 208–209. o.

Fettich N., La trouvaille scythe de Zöldhalompusztá. *Germania* 13 (1929). 100. o.

Hillebrand J., Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztáistvánháza. *Germania* 13 (1929). 162–164. o.

Tompá F., Die Bandkeramik in Ungarn, die Bükker- und die Theisskultur. *Germania* 14 (1930). 112–114. o.

Zur Geschichte der Griffzungenschwerter. *Germania* 15 (1931). 217–221. o.

Zur Geschichte der Beinschienen im prähistorischen Europa. *Germania* 17 (1933). 124–125. o.

Kyprische Dolche aus Mitteleuropa? *Germania* 17 (1933). 256–259. o.

Schroller H., Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens. *Germania* 17 (1933). 305–308. o.

Zur Herkunft der slawischen Schläfenringe. *Germania* 18 (1934). 218–219. o.

Åberg N., Bronzezeitliche und früheisenzeitliche

Chronologie. Teil 5. Mitteleuropäische Hochbronzezeit. *Germania* 20 (1936). 283–287. o.

Keszthely-Bronzen aus dem Westen? *Germania* 22 (1938). 255–257. o.

Dombay J., A zengővárkonyi őskori telep és temető. *Germania* 26 (1942). 59–62. o.

Funde aus dem Südosten. *WPZ* 29 (1942). 91–107. o.

Eine neue Bronzeindustriestätte aus Westungarn. *Germania* 27 (1943). 184–186. o.

Banner J., Das Tisza-, Maros-, Körösgebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit. *Germania* 27 (1943). 194–199. o.

Mozsolics A., A kisapostagi korabronzkori urna-temető. *Germania* 27 (1943). 57–60. o.

Roska M., Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum. *Germania* 27 (1943). 60–63. o.

Prox A., Die Schneckenbergkultur. *Germania* 27 (1943). 54–57. o.

Die Goldscheiben von Worms. *Præhistorica* 1 (Basel, 1950). 16–17. o.

Mozsolics A., Der Goldfund von Velem-Szentvid. *Germania* 28 (1944–50). 272–275. o.

Mozsolics Amália

AZ ISTÁLLÓSKŐI BARLANG AURIGNACI II KULTÚRÁJÁNAK RÁDIOKARBON KORMEGHATÁROZÁSA

1957-ben közzeltük az Istállóskői barlang aurignaci I kultúrájának C^{14} -kormeghatározását: Gro 1501 = $30,670 \pm 500$ év napjaink előtt.¹ A minta kevés volt, ezért az esetleges utólagos szerves szennyeződést nem lehetett eltávolítani belőle.² Mivel a barlang évszázadokon át juh- és disznóistálló volt, az így előállott hibaforrás tekintélyes lehetett. Emiatt 1958-ban újabb — elegendő mennyiségű — mintát gyűjtöttünk, ez alkalommal a felső kultúrrétegből.³ Az új minta kormeghatározási eredménye: Gro 1935 = $30,710 \pm 600$ év. A felső réteget üledékközzetani, faunisztikai és egyéb adatok alapján a W $\frac{1}{2}$ interstadiális végére datáltuk.⁴

Az új C^{14} -dátum fiatalabbnak mutatkozik a W $\frac{1}{2}$ interstadiális (Göttweigi interstad., F-Wärmezeit, Stillfrieder-Komplex) legújabb rádiokarbon dátumainál. Az istállóskői felső kultúrréteg azonban valamennyi adata szerint kétségtelenül interstadiális jellegű lerakódás. Fel-

merülhet a kérdés, hogy ez esetben nem a paudorfi interstadiális képződménye-e? Ez a probléma még korántsem tekinthető lezártnak.⁵

A korábban datált alsó tűzhely és a most közölt felső között a barlang általunk feltárt részén mindenütt kb. 1 m vastag meddő lerakódás van. Kimutatható egy szedimentáció megszakadás, ill. lehordás is. 1 m vastag barlangi üledék képződéséhez (az ismert Soergel-féle számítás szerint is) legalább 5000 esztendő kell. Az istállóskői aurignaci I kultúra korát tehát nagy valószínűséggel $> 36,000$ évben határozhatjuk meg. Ez igazolná korábbi feltevésünket, hogy e kultúra DK felől hatolt be és csak egy későbbi időpontban érkezett el Nyugat-Európába, s ott a moustiériből fejlődött périgordi fölé telepedett.⁶

Vértes László — Hessel de Vries (Groningen)

RADIOKARBONBESTIMMUNG DES AURIGNACIEN II AUS DER ISTÁLLÓSKÖER HÖHLE

Auszug

Das Alter des Aurignacien II aus der Istállósköer Höhle wurde durch Radiokarbonuntersuchungen (Gro — 1935) auf $30,710 \pm 600$ Jahre bestimmt. Diese Bestimmung ist im Gegensatz zur früheren Radiokarbon-datierung des Aurignacien I aus demselben Fundort¹ — die infolge des unzulänglichen Untersuchungsmaterials fehlerhaft war² — zuverlässig. Eine Ausfüllung von ca. 1 m Mächtigkeit trennt die beiden Kulturschichten der Istállósköer Höhle von einander, in der auch eine

Sedimentationslücke nachzuweisen ist. Wir können daher das Alter des Aurignacien I in Ungarn, selbst bei möglichst bedächtiger Berechnung, in $> 36,000$ Jahren vor heute bestimmen. Auch diese Zahlen unterstützen unsere Annahme, daß das Aurignacien I vom Südosten nach Europa einströmte und erst zu einem späteren Zeitpunkt Westeuropa erreicht hat.

L. Vértes — Hessel de Vries (Groningen)

¹ Vértes L., Arch. Ért. 84 (1957) 222.

² Vries, Hl. de, Radiocarbon Dates for upper Eem and Würm-interstadial samples. EuG 9 (1958) 15.

³ L. Vértes L., Acta Arch. Hung. 5 (1955) 113. 3/b kép. A 15. pont alatt van a felső kultúrréteg, amelyet ferde vonalozással jeleztünk. A kövek alatti tűzhelyből származik a minta. A Gro — 1501-es minta a kép baloldalán, a koekázott vonalozással jelzett réteg alján levő tűzhelyből való.

⁴ Uo. 255. A táblázaton a 3. minta.

⁵ A göttweigi interstadiális de Vries fellabrunnni vizsgálatai [Proc. Koninkl. Nederl. Akad. van Wetensch. Ser. B 62, No. 1 (1959) 84 — 91] alapján, Brandtner interpretációja szerint (levélbeli közlés 1959. ápr. 14-ről)

38,000 — 48,000 évvel ezelőtt volt. Ezzel szemben áll de Vries korábbi véleménye (i. m. 15.), amely szerint a göttweigi interstadiális 33,000 — 42,000, vagy 50,000 — 60,000 évvel ezelőtt (Brørup interstadiális) játszódtott le. Az i. m. 17. old. jegyzete szerint ez utóbbi korreláció a valószínűbb. A paudorfi interstadiális kb. 25,000 évvel ezelőtt fejeződött be (de Vries, uo.). Nem lehetetlen az sem, hogy az istállóskői felső tűzhelyréteg korát illetőleg K. I. Narr interpretációja [FuF 33 (1959) 148.] helyes.

⁶ A nyugat-európai aurignaci I lelőhelyek közül néhánynak meghatározták korát C^{14} -vizsgálattal. Ezek 31,000 évesek. Arcy-sur-Cure périgordi I kultúrája viszont $33,500 \pm 400$ éves (Gro — 1736).

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN IM JAHRE 1958

Das internationale Interesse, das den Referaten über die archäologischen Forschungen in den Jahren 1956 und 1957¹ entgegengebracht wurde, bewies, daß solche Publikationen gerechtfertigt sind. Wir möchten daher über die Forschungen im Jahre 1958 auf ähnliche Weise referieren. Da auch die Form der Publikation sich als entsprechend erwies, halten wir uns auch jetzt ganz an die übliche Form. Nur eine Änderung haben wir durchgeführt, indem wir die Erschließungen, die das Budapest Historische Museum im Territorium der Stadt Budapest vornehmen ließ, und die in Bd. 1958 von Budapest Régiségei auf ähnliche Weise, doch etwas ausführlicher publiziert werden, hier nur anführen, ohne auf die Besprechung der Ergebnisse einzugehen. Diese Referate sind am Ende des Textes mit* bezeichnet.

Da sich die Zahl der Erschließungen im Jahre 1958 im Verhältnis zu den vorangehenden Jahren bedeutend vermehrte, sehen wir uns gezwungen, die einzelnen Referate nach Möglichkeit noch kürzer zu fassen.

Wie auch bei den früheren Referaten, sind auch diesmal die Ausgrabungsleitenden Forscher selbst die Verfasser; ihre Namen erscheinen jeweils in Kursivschrift am Ende des Referates. Sollte der Leiter der Ausgrabung keinen Gebrauch von dieser Publikationsmöglichkeit gemacht haben, haben wir das Referat auf Grund der uns zur Verfügung stehenden Daten zusammengestellt, doch sind diese Schreiben nicht unterzeichnet. Wie auch früher, erscheinen auch hier nach dem Namen des Fundortes in eckigen Klammern eine arabische Zahl, die den Fundort auf der Karte bezeichnet und eine römische, die die Sammlung andeutet, in der der Fund aufbewahrt wird.²

1958 wurde die Arbeit an vielen Fundorten fortgesetzt, die bereits früher erschlossen und daher in den früheren Referaten bereits vermerkt wurden. Das wurde von den Verfassern hier jeweils im Text erwähnt. Da wir aber in unserer Zeitschrift seit dem Jahre 1952 über alle Rettungsgrabungen, und seit 1956 ausnahmslos über alle archäologischen Forschungen referiert haben,³ ist es unseres Erachtens überflüssig, in allen Fällen durch Fußnoten auf die früheren Referate hinzuweisen.

URZEIT

A) Transdanubien

Balatonföldvár (Komitat Somogy, Kreis Siófok). [6. XVI.] Auf der hohen, rissigen Lößwand am Ufer des Balatons ist ein kleiner Teil eines urzeitlichen Burgwalls erhalten geblieben. Hohe Schanzen und ein tiefer Graben schützten den Wall. Bei der Probegrabung kamen 5 Feuerherde, eine „bienestockförmige Grube“ und ein Backofen mit tiefer Grube für die Asche zutage. In den großen Wall wurde nur ein Probegraben vertieft; die Konstruktion konnte noch nicht erkannt werden. Viele Scherben — fast alle aus der Keltenzeit — wurden gefunden.

Gyula Nováki

Budakalász-Sandgrube (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [17. XXXVI.] Bei der Rettungsgrabung kamen weitere 13, zur Pécel-Kultur gehörende Gräber zutage. Eines war ein Brandschüttungsgrab, in 9 waren Skelettbestattungen in Hockerstellung, in 2 Gräbern waren nur die Schädel. Drei der Skelettgräber enthielten Doppelbestattungen. Außer den üblichen Beigaben waren neben dem einen Skelett 4½ Tongegenstände, die wie Spindelringe anmuten. Bisher wurden insgesamt 407 Gräber erschlossen.

Sándor Soproni

Budapest II., Fő-Gasse. S. Seite 203.

Budapest II., Lajos-Gasse. S. Seite 203.

Budapest III., Békásmegyer, Kossuth Lajos-üdülő-part. [29. IV.] Früheisenzeitliches Gräberfeld und späteisenzeitliche (LT D) Siedlung.*

László Nagy

Budapest III., Békásmegyer, Kossuth Lajos-üdülő-part. S. Seite 210.

Budapest III., Buvár-Gasse 1. S. Seite 203.

Budapest XI., Budajoki-Straße 78. [43. IV.] Frühkupferzeitliches Doppelgrab und Siedlung, ferner ein Grab aus dem 5. Jh.*

Géza Alföldy

Budapest XI., Gellért-Platz. [44. IV.] Späteisenzeitliche Siedlung.*

Klára Póczy

Budapest XI., Gyapot-Gasse 1. [45. IV.] Frühbronzezeitliche Siedlung.*

László Nagy

Budapest XI., Mező-Gasse. [46. IV.] Frühbronzezeitliche Siedlung.*

Tibor Nagy

Budapest XI., Schönherz-Zoltán-Gasse. [47. IV.] Bronzezeitliche Siedlung.*

Klára Póczy

Budapest XI., Ulászló-Gasse. [48. IV.] Frühbronzezeitliche Siedlung.*

Tibor Nagy

Cece-Milos (Komitat Fejér, Kreis Sárbogárd). [57. XXXV.] Es erwies sich, daß im Gebiet der Rettungsgrabung 1957 die Ausgrabung fortgesetzt werden muß. Ein Grab (Nr. 10) kam zutage, das ebenfalls auf das LT C zu datieren ist.

Jenő Fitz

Csáford (Komitat Zala, Kreis Zalaszentgrót). [59. III.] J. Koresmáros fand vor Jahren in seinem Acker am Csáford-Berg zwei urzeitliche Goldscheiben vom Stollhof-Typ. Es gelang, den Fundort der Schmuckstücke, die das Historische Museum nun erworben hat, zu lokalisieren.

József Korek

Dunaföldvár-Stromwachenkaserne (Komitat Tolna, Kreis Paks). [81.] Am Donauufer wurde bei dem Bau des Hafens ein Schädel gefunden. Wir haben das dazu gehörige Männerskelett ausgegraben, das in Hockerstellung auf seiner linken Seite in einem sehr schmalen, nord-südlich orientierten Grab lag. Es mag aus der Zeitspanne zwischen dem Neolithikum und der ausgehenden Bronzezeit stammen.

Eszter B. Vágó

Felsőrajk (Komitat Zala, Kreis Nagykanizsa). [93. XXIII.] Als ein Keller gegraben wurde, kam ein keltisches Grab zum Vorschein. Es gelang, den Großteil der Beigaben zu erwerben. In der Umgebung des Hauses wurden auch früher schon Gräber gefunden.

Edit H. Kerecsényi

Fertőd (Komitat Győr-Sopron, Kreis Kapuvár). [95. XXXI.] Während dem Bau der Wasserleitung in der Experimentalwirtschaft kam ein hallstattzeitliches Brandschüttungsgrab mit 15 Gefäßen zum Vorschein. Eine große schwarze Urne und ein rotgefärbtes, mit Graphit verziertes vierfaches Gefäß müssen hervorgehoben werden.

Ottó Domonkos — Gyula Nováki

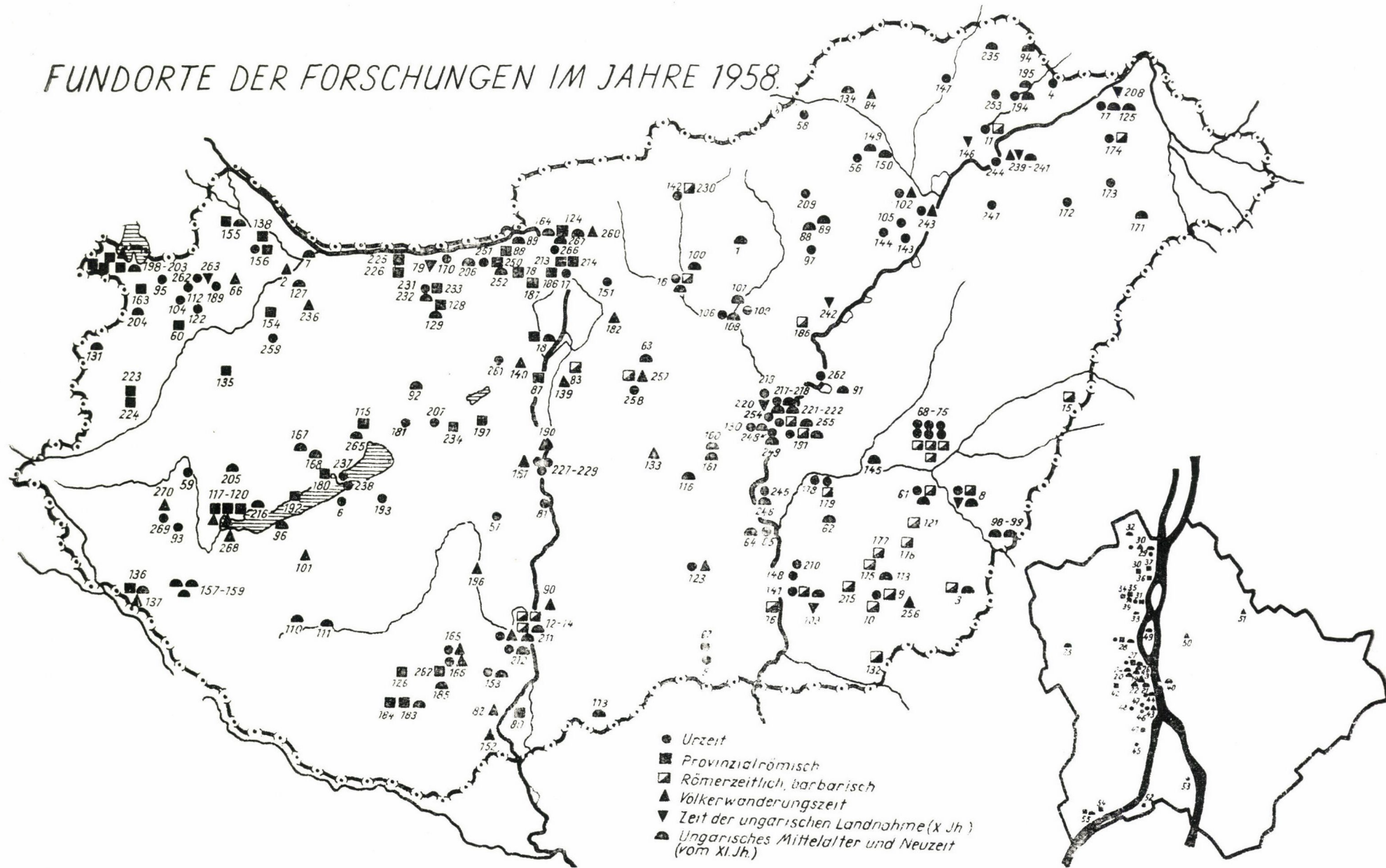
Hővej (Komitat Győr-Sopron, Kreis Kapuvár). [104. XXXI.] Man begann, einen der bekannten Tumuli (s. Arch. Ért. 5 (1885) 225—231) abzutragen. Es erwies sich, daß das Hügelgrab wohl unangetastet, aber leer ist. Die Streufunde werden auf die Hallstattzeit datiert. Neben dem Tumulus ist ein großer und tiefer Brandfleck.

Gyula Nováki

Kapuvár-Földvárdomb (Komitat Győr-Sopron, Kreis Kapuvár). [112. XXXI.] Im einstigen Hanság-Marschland konnte das Vorhandensein eines urzeitlichen, wahrscheinlich hallstattzeitlichen Erdwalls festgestellt werden. Der Wall ist oval, die Durchmesser sind 170

FUNDORTE DER FORSCHUNGEN IM JAHRE 1958.

Les sites des fouilles de 1958. Sites préhistoriques (marqués par un cercle). Sites romains (marqués par un carré). Sites „de l'époque des Romains en territoire barbare" (marqués par un carré divisé en deux). Sites de l'époque de la Grande Migration (marqués un par triangle dressé). Sites de l'époque de la conquête hongroise (Xe siècle) (marqués par un triangle renversé). Sites du moyen âge hongrois et de l'époque moderne (marqués par un demi-cercle)

bezw. 80 m lang. Der Wall ist fast vollständig zugrunde gegangen, doch konnte festgestellt werden, daß er vor-sätzlich ausgebrannt wurde.

Gyula Nováki

Kisfalud-Kázmérdomb (Komitat Győr-Sopron, Kreis Kapuvár). [122. XXXI.] Bei Sandgewinnen kamen Scherben zutage. Am Fundplatz wurde ein bronzezeitliches Urnengrab erschlossen, mit mehreren Gefäßen als Beigaben.

Gyula Nováki

Mórággy-Kismórággy. S. Seite 211.

Mosonszentmiklós-Jánosházpuszta (Komitat Győr-Sopron, Kreis Mosonmagyaróvár). [156. XXII.] Am sog. „Római domb“ wurden durch eine erneute Rettungsgrabung weitere 30 Brandgräber erschlossen. Wir kennen hiemit bereits 57 bronzezeitliche Gräber von diesem Fundort. Die Gräber sind oval, sind unten trogförmig vertieft. Es gab zweierlei Bestattungsriten: wir fanden Brandschüttungs- und Urnengräber. Die Beigaben sind verschiedener Zahl, in einem Grab fanden wir 33 Stücke, größtenteils nordpannonische inkrustierte Keramik. Es gab nur wenig Bronzeschmuckstücke. Durch chemische Analyse konnte festgestellt werden, daß die Kalkpaste zur Verzierung der Gefäße aus lokal erwerblichem Rohmaterial, aus einer Mischung zerstäubter Süßwassermuscheln und gebrannter Knochen hergestellt wurde. Ebendasselbst kamen auch 2 Brandgräber und ein spät-römisches Skelettgrab zutage.

András Uzsocki

Nagymányok. S. Seite 208.

Nagymányok-Szilvás-dűlő (Komitat Tolna, Kreis Bonyhád). [166. XXXIV.] Bei früheren Bauarbeiten wurden eine Badener und eine bronzezeitliche Siedlung, ferner völkerwanderungszeitliche Gräber aufgetöbert. Bei der Probegrabung erschlossen wir eine Badener Grube und eine spätbronzezeitliche Wohngrube. Das Vorhandensein der bronzezeitlichen Siedlung und von Abfallgruben konnte festgestellt werden.

Gyula Mészáros

Neszély-Ziegelfabrik (Komitat Komárom, Kreis Tata). [170. XLI.] Die mehrere Jahre hindurch währende Erschließungsarbeit des früheisenzeitlichen Gräberfeldes wurde beendet. Wir fanden insgesamt 200 Gräber. Das Material kann auf HA A—B datiert werden. Am Westrand des Gräberfeldes fanden wir 3 bronzezeitliche Gräber.

Erzsébet Patek

Ósi (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém). [181. XLIII.] In 1 km Entfernung westlich vom Dorf wurde bei der Erschließung einer Schottergrube in 2 m Tiefe ein keltisches Grab gefunden. Neben der Urne waren zusammengebogene Schwerter und Lanzen spitzen.

Tihámér Szentlélek

Rábatamási (Komitat Győr-Sopron, Kreis Csorna). [189. XI.] In der Kieselgrube des Perlaki-Gehöftes wurden späteisenzeitliche keltische Brandgräber vernichtet. Bei einer Rettungsgrabung durchforschten wir das gefährdete Gebiet.

András Uzsocki

Ságvár (Komitat Somogy, Kreis Siófok). [193. III.] Die Ausgrabung des vergangenen Jahres wurde in der spätpaläolithischen (Gravettien-) Siedlung nun größer angelegt fortgesetzt. Der zentrale Teil wurde erschlossen. In der oberen Siedlungsschicht kamen weitere, reiche Abfallhaufen, Feuerherde und — als Fortsetzung der Erschließung im Jahre 1957 (Arch. Ért. 86. 1959) — weitere, in den Boden vertiefte Gruben zutage, mit denen wir unsere Beobachtungen hinsichtlich der Siedlung ergänzen. Das archäologische Fundmaterial besteht aus bearbeitetem Gestein und aus vielen Steinwerkzeugen, die, ihrem Charakter nach, auf eine jüngere Kultur als die bisher bekannte hinweisen.

Miklós Gábori

Szabadbattyán (Komitat Fejér, Kreis Székesfehérvár). [207. XXXV.] Beim Graben einer Eisgrube neben der Bahnstation wurde ein keltisches Grab gefunden, mit schönen Arm- und Beinringen und Gefäßen.

Jenő Fitz

Szekszárd-Palánk (Komitat Tolna). [211. III.] Das Material, das bei der Rettungsgrabung 1957 zutage kam, veranlaßte eine neue, systematische Ausgrabung. Wir sammelten weiteres Material und Bodenproben und machten eingehende stratigraphische Beobachtungen. Das paläolithische Fundmaterial, das mit Radiokarbonuntersuchung als ca. 10000 Jahre alt bestimmt wurde, scheint mit dem Ostgravettien in Verwandtschaft zu stehen und hat unmittelbaren Kontakt mit den Fundorten der sog. Mitteldanubischen Fundgruppe. An der Ausgrabung nahmen Pál Kriván, Geologe, und Zsolt Csalog, Universitätshörer teil. S. noch Seite 206.

László Vértes

Szekszárd, Vörösmarty-Gasse (Komitat Tolna). [212. XXXIV.] Anstelle des Hauses, das neben dem Ambulatorium niedergefallen war, kamen ein neolithisches Grab (Hockerstellung) und die Fundamente eines arpadenzeitlichen und mehrerer mittelalterlicher Töpferöfen zutage. Die in der jüngsten Schicht gefundene Grube enthielt viele Scherben aus dem 19. Jh. Es gelang, viele wertvolle Keramiken aus der Arpadenzeit, aus dem Mittelalter und aus der Neuzeit zu retten. In dieser Gegend war das älteste Töpferviertel in Szekszárd.

Gyula Mészáros

Sztálinváros (Komitat Fejér). [227. III.] Im Frühling des Jahres 1958 wurden im Tal, das südlich vom Eisenwerk zur Donau verläuft, beim Maishäuten keltische Münzen gefunden. Der Münzschatz war unmittelbar unter der Erdoberfläche, er wurde mit dem Pflug bereits zum Teil verschleppt. Auch einige Fragmente des Gefäßes, in dem die Münzen waren, wurden gefunden. Der Fundort und seine Umgebung wurden aufgegraben, doch kamen keine weiteren Münzen zutage. Der Fund steht wahrscheinlich mit der La Tène-Siedlung in Verbindung, die beim Eingang des Tales lag, und wo 1952 Ida B. Kutzián eine Rettungsgrabung vornahm. Der Fund enthält 280 keltische Münzen. Ihrer 8 sind völlig verschollen, 20 Stücke sind noch nicht im Besitz des Museums.

László Barkóczi

Sztálinváros-Kosziderpadlás (Komitat Fejér). [228. XL.] Die Rettungsgrabung, die im Sommer 1957 begann, wurde im Januar 1958 beendet. Die nordöstliche Ecke des Hügels der bronzezeitlichen Siedlung haben wir erschlossen; ein weiteres Haus mit zwei Räumlichkeiten kam hier zum Vorschein. Wir fanden im Haus inkrustierte und Vatiaer Gefäße und Scherben.

Eszter B. Vágó

Sztálinváros-Radar (Komitat Fejér). [229.] Neben der Kinderkrippe wurden beim Bau der Wasserleitung 3 Gräber mit Skeletten in Hockerstellung berührt. Am Becken des Skelettes Nr. 2 lag ein großer Stein, Grab 3 war mit Kalksteinen umgeben. Beigaben fanden wir keine. Die Gräber stammen wahrscheinlich aus der Frühbronzezeit.

Eszter B. Vágó

Tata-Kálváriadomb (Komitat Komárom). [231. III.] Professoren und Schüler des Gymnasiums von Tata fanden in dem alten Steinbruch (Süßwassertuff) einen neuen, reichen Moustérienfund. Der Fundplatz wurde erschlossen. Aus der Werkstätte der Moustérienkultur kamen ca. 2000 Werkzeuge und nahezu 1,5 q Silex- bzw. Quarzsplitter zutage. Der Fundort wurde mit einer Betonwand und -Türe verschlossen, das so entstandene Reservat steht unter Aufsicht des Naturschutzrates. An der Arbeit nahmen M. Kretzoi, P. Kriván, E. Krolópp, M. Komlódi, A. Kralóvánszky, I. Skofflek u. a. m. teil.

László Vértes

Tihany-Óvár (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém) [237. XLIII.] Die Schanze des großen hallstattzeitlichen Burgwalls wurden bei dem Bau eines Wasserwerkes z. T. durchquert. Wie aus dem Profil zu sehen, wurde die Schanze aus je 20–30 cm mächtigen, waagrecht planierten Schichten, abwechselnd aus dem lokalen Boden bzw. aus dem felsigen Muttergestein, aufgebaut. Da die Mitte des Walles in 5 m Mächtigkeit nicht durchquert, sondern nur durchbohrt wurde, konnte ihre Konstruktionsweise nicht völlig geklärt werden. *Gyula Nováki*

Tihany-Rév (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém). [238. XLIII.] In einer Entfernung von wenigen Metern vom Ufer des Balatons fand man beim Legen von Wasserrohren ein Skelettgrab. Aus den wenigen Scherben ist auf keltenzeitliche Gräber zu schließen.

Tihamér Szentlélek

Tokod-Altáró (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [250. VIII.] Die Schlammgrube des Kohlenbergwerkes liegt im Bereich des seit längerer Zeit bekannten, großen bronzezeitlichen Gräberfeldes und der Siedlung (mit Inkrustierter Keramik). Urnengräber und 3 Feuerherde kamen zutage. *József Korek*

Tokod-Erzsébet-Grube. S. Seite 206.

Vaszar-Kieselgrube (Komitat Veszprém, Kreis Pápa). [259. III.] Bei der Förderung von Kiesel kam ein Skelettgrab zum Vorschein. Neben dem Kopf war eine Lanzenspitze keltischen Typs, an der Seite ein eisernes Schwert, bei den Füßen standen die Trümmer eines roh mit der Hand geformten Gefäßes, an dessen Seite ein geteilter Buckel war. Letzterer Fund weist darauf hin, daß das Objekt aus der Frühzeit des La Tène in Ungarn stammt.

Attila Horváth

Vál (Komitat Fejér, Kreis Bicske). [261. XXXV.] An der Lehne des „Pogányvár“ wurden beim Sandgewinnen früheisenzeitliche Urnengräber gefunden. Bei der Rettungsgrabung erschlossen wir hier 8 Gräber, die zur Váler Kultur (HA – HB) gehören. Infolge der Aufforstung wurde es nötig, den Burgwall durchzuforschen. Die Forschungsgräben, die seine Spitze und zwei niedrigere Plateaus durchquerten, bewiesen einheitlich, daß der Wall nur in der zweiten Hälfte der Bronzezeit (Vatyaer Kultur) in Gebrauch stand. Früheisenzeitliche Funde kamen überhaupt nicht zutage. *Jenő Fitz*

Veskély-Sírhegy (Komitat Győr-Sopron, Kreis Kapuvár). [264. XXXI.] Bei Sandgewinnen kam eine runde Grube von 2 m Durchmesser zum Vorschein, mit vielen, wahrscheinlich hallstattzeitlichen Scherben.

Gyula Nováki

Visegrád, Mátyás- király-Straße (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [267.] Miklós Héjj beobachtete in pleistozänem Löß Brandspuren.

Zalaszentmihály (Komitat Zala, Kreis Zalaegerszeg). [269. XVI.] Im Torffeld südlich des Pölöskeer Verbindungsweges kam in der Höhe des Südrandes des Dorfes eine kupferzeitliche Waffe zum Vorschein. Sie lag im einstigen Marschland; in 120 cm Mächtigkeit bildete sich über ihr der Torf. Die aus Kupfer gegossene Waffe ist 58,1 cm lang und ist dem Gegenstand, den die von J. Csalog in Szegvár-Tűzköves gefundene kupferzeitliche Figur in der Rechten hält, ähnlich.

Károly Sági

B) Große Ungarische Tiefebene

Alsóberecki-Haraszti dűlő (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Sátoraljaújhely). [4. XX.] 35 Urnengräber mit ärmlichen Metallbeigaben und viel Keramik wurden erschlossen. Das Gräberfeld kann auf Periode V. der Bronzezeit verlegt werden. *Erzsébet Patek*

Ásotthalom (Komitat Csongrád, Kreis Szentes). [5. XXXIII.] Neben dem Halastelker Weg, am Ufer des Körös-ér ist am Acker von I. Varga (Gehöftsnummer VII. 1029) ein kleiner Hügel. Das Tiefpflügen brachte viele Scherben der Pécelier Kultur an die Oberfläche. Angeblich wurden auch Gräber gefunden. Wir stellten fest, daß der Fundort durch das Tiefpflügen vernichtet wurde.

Ottó Trogmayer

Békés-Porád S. Seite 213.

Békcásmón-Erdőháti halom (Komitat Békés, Kreis Orosháza). [9. XXVIII.] In der Sandgrube des J. Prágai wurden, im Anschluß an das Bereich der Rettungsgrabung 1957 weitere 2 keltische Brandschüttungsgräber gefunden. Die Funde aus den Gräbern lassen das Gräberfeld auf La Tène II datieren. Ebendasselbst wurden 4 aufgestöberte sarmatenzeitliche Gräber erschlossen. Diese letzten Bestattungen sind auf Periode II der Sarmatenzeit zu datieren.

Ernő Olasz jr.

Boldog. S. Seite 213.

Budapest XXI., Csepel-Háros. [52. III.] Bei der Fundamentierung von Häusern stieß man auf 3 Urnengräber. In den Gräbern fanden wir frühbronzezeitliche Urnen und kleinere Gefäße, wie sie aus dieser Gegend schon gut bekannt sind.

Attila Horváth

Budapest XXI., Csepel, Szilas-Gasse 19–21. [53. IV.] Frühbronzezeitliche Siedlung. * *Rózsa T., Schreiber*

Csárdaszállás. S. Seite 206.

Csongrád-LPG Petőfi (Komitat Csongrád). [65. V.] In der 5 km von der Stadt gelegenen Sandgrube kamen beim Sandgewinnen bronzezeitliche Urnengräber zutage. Der Rettungsgrabung zufolge gelang es, auch die Siedlungsreste zu erschließen: in 12 Abfallgruben waren Funde und Scherben der Vučedol-Zóker Kultur. Die Keramik weist starke Verbindungen mit der Nagyréver Kultur auf. Aus dem erforschten Teil des Gräberfeldes kamen 14 Bestattungen zutage, die die Charakteristika der Vatyaer Kultur aufwiesen. Wir haben auch 4 Skelettgräber in Hockerstellung erschlossen, die auf Grund der Beigaben ebenfalls in den Kreis der Vatyaer Kultur zu weisen sind. Im Gräberfeld konnten wir kleinere, aus 4–5 Gräbern bestehende Gruppen voneinander absondern.

Gyula Gazdapusztai

Csorva (neuestens Ruzsa). (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). [67. XXXIII.] Am Hügel hinter dem Gehöft des I. Szabó (Gehöftsnummer 1009) unternahmen wir eine Rettungsgrabung, im Bereich des früheisenzeitlichen Gräberfeldes, wo im vergangenen Jahr schon zweimal gegraben wurde. Insgesamt wurden 82 Brandgräber erschlossen. Urnen- und Brandschüttungsgräber konnten gleichwohl beobachtet werden. Das vollständig durchforschte Gräberfeld kann auf den Anfang der Früheisenzeit datiert werden.

Ottó Trogmayer

Déaványa-Berek (Komitat Békés, Kreis Gyoma). [68. III.] Nördlich des Dorfes wurde bei Bodenverbesserungsarbeiten in der Nähe der Kisújszállás Eisenbahnlinie der Rand einer bronzezeitlichen Siedlung aufgestöbert. Bei der Rettungsgrabung wurden 5 Abfallgruben erschlossen, aus denen Mittel- und Spätbronzezeitliche Scherben zutage kamen.

Attila Horváth

Déaványa-Borszeg (Komitat Békés, Kreis Gyoma). [69. III.] Bei Meliorierungsarbeiten wurden am erhabenen Ufer eines einstigen Baches (nord-südlicher Richtung) die Reste einer neolithischen Siedlung aufgestöbert. Bei der Rettungsgrabung kamen aus 5 Abfallgruben Scherben der Linearkeramik zum Vorschein. In 200 m Entfernung nördlich von diesem Fundort erschienen ebenfalls Siedlungspuren. Im Material der Gruben erschienen die Scherben der Linearkeramik und der Früh- bzw. Hochbronzezeit vermischt.

Attila Horváth

Déaványa-Egyházashalom (Komitat Békés, Kreis Gyoma). [70. VII.] Am Ufer des Ecség-Sees wurde bei Meliorierungsarbeiten eine sehr große urzeitliche Siedlung berührt. Das Fundmaterial weist auf die Kisrét-part-Gruppe der Tiszapolgärer Kultur hin. Mehrere Fundamente von Häusern, eine Abfallgrube und Reste eines Feuerherdes waren zu erkennen. Ebendasselbst fanden wir auch ein Skelett in Hockerstellung bestattet.

Gyula Gazdapusztai

Déaványa-Riheli gát (Komitat Békés, Kreis Gyoma). [72. VII.] Nordwestlich des Dorfes in 5 km Entfernung ist neben dem nach Kisújszállás führenden Weg ein erhabener Hügel, auf dem die Reste einer urzeitlichen Siedlung zu finden sind. Im Material, das auf der Oberfläche ist, erscheinen neben Scherben der Körös-Kultur auch die charakteristische Keramik der Linearkeramik, ferner der Szilmegei und der Tiszapolgärer Kultur.

Gyula Gazdapusztai

Déaványa-Tarcsányi ér (Komitat Békés, Kreis Gyoma). [73. III.] Bei Bodenmeliorisation erschienen urzeitliche (vielleicht neolithische) Streufunde und sarmatenzeitliche Scherben.

Attila Horváth

Déaványa-Tókert (Komitat Békés, Kreis Gyoma). [75. VII.] Am Ostrand des Dorfes sind auf der Erdzunge des einstigen Teichufers die Spuren einer befestigten Siedlung der Hatvaner Kultur zu sehen. Die Bewohner zur Bronzezeit kamen bei der Erdzunge mit einem Kanal zur Insel gemacht. Auf der Oberfläche sind innerhalb der Feste Scherben der Hatvaner Kultur, außerhalb des Walls fanden wir als Streufunde Scherben der Theiß-Kultur und aus der Sarmatenzeit.

Gyula Gazdapusztai

Dombrád (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Kisvárd). [77. XXVII.] Neben dem Feldweg, der zur Theiß führt, kamen bei der Rettungsgrabung in der Sandgrube der Gemeinde Keramik der Zóker Kultur, ferner um arpadenzeitliche Feuerherde herum, Keramik mit eingeritzten Linien zutage.

Dezso Csallány

Füzesabony-Pusztaszikszó (Komitat Heves, Kreis Füzesabony). [97. III.] Die 1957 begonnenen Ausgrabungen wurden fortgesetzt. So konnten wir — im Anschluß zu den bisherigen 19 — weitere 11 Gräber retten. Auch diese gehören ausnahmslos zur Füzesabonyer Kultur. Neben den üblichen, östlich orientierten Skeletten in Hockerstellung fanden wir auch jetzt Urnenbestattungen. Die als Beigaben in die Gräber gelegten Gefäße sind desselben Typs, wie die im vergangenen Jahr gefundenen.

Frigyes Kőszegi

Hejőkeresztur-Sandgrube. S. Seite 208.

Igrici-Matata (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Mezöcsát). [105. XX.] An der Stelle, die im vergangenen Jahr bereits gemeldet wurde, unternahmen wir die Rettungsgrabung. 8 Brandgräber wurden dabei erschlossen; in 7 waren Urnen, das achte war ein Brandschüttungsgrab. Die Funde repräsentieren den Egyek-Typ der Spätbronzezeit. Sehr bedeutend ist ein Napf vom Felsőszöcs-Typ, der in einem Grab gefunden wurde. S. Jhb. d. Herman-Ottó-Museums 2 (1959).

Nándor Kalicz

Jászberény-Cseróhalom (Komitat Szolnok). [107. XXXVIII.] In Fortsetzung der Ausgrabung des spätkeltenzeitlichen Gräberfeldes, die 1957 begonnen wurde, haben wir weitere 13 Gräber erschlossen. Für die Funde der vermischten erscheinenden Skelett- und Brandbestattungen ist charakteristisch, daß weder ein Schwert, noch eine Lanzen spitze gefunden wurde. In einem Brandgrab war ein sozusagen allein stehendes keltisches Trinkhorn, mit einem schön geformten bronzenen Drachenkopf verziert: um den Hals eine Torques, hat

er einen Kamm auf dem Rücken; Bauch und Rücken sind schuppig. Zwei Eisenfibeln und ein verziertes Eisenmesser, die daneben waren, datieren diesen herrlichen Fund.

Gyula Kaposvári

Jászákóhalma-Csárdadomb (Komitat Szolnok, Kreis Jászberény). [109. XXXVIII.] Die 1957 begonnene Rettungsgrabung lieferte ein weiteres keltisches Brandgrab mit Waffenbeigaben. Es stammt aus der Zeit zwischen LT C/1 und LT C/2.

Gyula Kaposvári

Kiskunmajsza-Kökut (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Kiskunfélegyháza). [123. XV.] Beim Hauen eines Wein Gartens in 5 km Entfernung vom Dorf haben wir in einem 2–3 m aus der Umgebung sich hervorhebenden Hügel Teile eines bronzezeitlichen und eines aus der Völkerwanderungszeit stammenden Gräberfeldes erschlossen. Im Bronzezeitlichen Gräberfeld erschienen ausgestreckte Skelettbestattungen, Urnen- und Brandschüttungsriten vermisch. Das Fundmaterial gehört im Typ zu der Veszprémer, der Vatyai bzw. der Lausitzer Kultur. Auch viel Bronzematerial kam zutage. Einer der eingescherten Schädel, der in einer Urne war, konnte zusammen gestellt werden. Auch awarische Gräber waren im Gräberfeld, u. a. ein sitzendes Skelett mit einem Eisenmesser an der Seite.

Béla Bálint

Köröstetén-Pengyom-Dülő (Komitat Pest, Kreis Cegléd). [130. XVII.] Bei Erdarbeiten kam ein bronzezeitliches (Vatya-Kultur) Urnengrab ans Tageslicht. Am Fuß des Árpádhalm genannten Hügels sind auf der Oberfläche beim Pflügen Scherben aus dem 16–17. Jh. zu finden. Neben der Mastanstalt des Staatsgutes (ehem. Szűcs-Gehöft) und aus der Sandgrube bei dem Árpádhalm kommen von Zeit zu Zeit Gräber ohne Beigaben zutage. Die Knochen sind, wie aus den Sargnägeln zu schließen, spätmittelalterlich, sie stammen wahrscheinlich aus dem 15–16. Jh.

Gyula Kaposvári

Mártély-Dammwächterhaus (Komitat Csongrád, Kreis Szentes). [141. XIII.] Im Garten des Dammwächterhauses fand man beim Baumpflanzen ein keltenzeitliches Skelettgrab. Die Beigaben waren: ein verzierter Armreifen aus Glas, eine bronzene Gürtelgarnitur und ein auf der Drehscheibe hergestelltes spät-LT Gefäß. Bei der Rettungsgrabung kamen auch sarmatenzeitliche Abfallgruben und arpadenzeitliche Scherben zum Vorschein.

Gyula Gazdapusztai

Mezőcsát-Hörsögös (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Mezöcsát). [143. XX.] Ein Teil eines Gräberfeldes mit Skelettbestattungen wurde erschlossen. Ein Teil der Gräber ist auf das Ende der Periode III der Bronzezeit bzw. auf ihre Periode IV zu datieren. In den Gräbern treffen wir den Ritus der Bestattung in Hockerstellung an, sie sind reich an metallenen Beigaben; die Keramik ist ärmlich. Die andere Gruppe der Gräber kann auf HA B verlegt werden, sie erreichen den Anfang von HA C. Hier sind die Metallbeigaben ärmlich. Ihr eigenartiges keramisches Material bildet mit der früheisenzeitlichen Keramik des Füzesabonyer, des Szódadomber, usw. Typs zusammen eine eigene Gruppe des Fundmaterials. Ebenso weichen auch die Gräber mit ihren ausgestreckten Skeletten von den auf ungarischem Boden üblichen Bestattungsformen ab. Reiche tierische Beigaben wurden in den Gräbern gefunden.

Erzsébet Patek

Mezőkeresztes-Csincsetanya, Sandgrube (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Mezökövesd). [144. XX.] Siedlungsgruben der Péceli Kultur und Funde eines früheisenzeitlichen Brandgräberfeldes wurden am Fundort beobachtet. Wir haben ein großes Gebiet erschlossen, das mit Scherben großer Gefäße aus der Péceli Kultur verputzt war. Aus dem früheisenzeitlichen Gräberfeld haben wir 30 Gräber ausgegraben. Die Urnen, die die Aschen enthielten, waren mit Schüsseln bedeckt, um sie

herum waren 2–3 Näpfe. In der Asche fanden wir einige Bruchstücke von Bronzeschmucksachen.

Nándor Kalicz

Mindszent (Komitat Csongrád, Kreis Szentes). [148. XXXVII.] Am Hügel des Szegfü-Füztelep stieß man auf ein Urnengraberfeld aus einem frühen Abschnitt der Bronzezeit. Da der Fundort nicht unmittelbar gefährdet ist, wurde er nicht erschlossen.

József Csalog

Nagykörű (Komitat Szolnok, Kreis Szolnok). [162. XXXVIII.] Auf der Strecke um die Längenbezeichnung 366 km am Theißufer, das einzustürzen droht, haben wir 2 Gräber der Bodrogeresztur-Kultur erschlossen, die von der Überschwemmung bereits z. T. weggeschwungen waren, und ein drittes, das noch intakt war. Sie stammen aus dem frühen Abschnitt der Kultur. In der Siedlung, die vom Gräberfeld abgesondert, aber unmittelbar neben letzterem war, haben wir 6 Gruben erschlossen, u. a. eine Wohngrube mit Wänden aus Lehmwurf und gewelltem Boden, die neue Daten zur Erkenntnis der Siedlungen der Bodrogeresztur-Kultur lieferte. An der Rettungsgrabung nahm Gyula Kaposvári teil.

József Korek

Nyíregyháza, Zentral-(Morgó) Friedhof (Komitat Szabolcs-Szatmár). [172. XXVII.] Im nördlichen Teil des Friedhofes wurde eine neue Parzelle erschlossen, wobei kleine bronzezeitliche Gefäße gefunden wurden.

Dezső Csallány

Nyírbíró (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Baktalórántháza). [173. XXVII.] Im Békáshegyi-Anger wurden am Acker von G. Zámboi jr. zwei große unverzierte Gefäße der Nagyréver Kultur gefunden, als man einen Fuchsbau suchte. Bei der Rettungsgrabung fand ich auch Scherben mit Besenstrichverzierung, und in ihrer Nähe ein mit den Füßen östlich liegendes weibliches Skelett ohne Beigaben. Das Alter war nicht zu bestimmen. Am Nordende des erwähnten Angers wurden in ca. 1,5 km Entfernung auch spätbronzezeitliche Scherben gefunden.

Dezső Csallány

Nyírtass (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Kisvárd). [174. XXVII.] Im Hof des Staatsgutes wurde ein sarmatisches Skelettgrab gefunden. Im Gyulaházer Teil des Gutes kamen im Weingarten beim Rigolieren in den Furchen eiserne und bronzene Werkzeuge aus der Früheisenzeit zutage, die vereinzelte Stücke eines Depotfundes waren. Es kam zu keiner Authentisierungsgabung.

Dezső Csallány

Öcsöd-Kendereshalom (Komitat Szolnok, Kreis Kunszentmárton). [178. XXXVII.] Der Fundort ist auf der Lehne von 250 m Durchmesser eines Hügels am linken Ufer der Körös. Aus der Seite dieses Hügels hatte der Fluß vor Jahrzehnten das als „Venus von Öcsöd“ bekannte Anthropomorphe Gefäß ausgeschwemmt. Am Ostrand des „Kenderes-halom“ genannten Tumulus fanden wir im erschlossenen Gebiet unter der abgeschwemmten Erde des Hügels eine verwüstete Siedlung der Körös-Kultur. Auf den gewellten Bodenflecken der Wohngebäude und um die Feuerherde herum waren jedoch nicht nur typische Keramik der Körös-Kultur, sondern auch Stücke der gleichaltrigen Linearkeramik und der Theißkeramik mit Geflechtmuster. Diese Siedlung stand daher schon zu jener Zeit in Blüte, als das Volk der Theiß-Kultur im Gebiet Ungarns erschien. Unmittelbar in der Siedlung der Körös-Kultur waren auch verstreut Siedlungsspuren der Bodrogeresztur-Kultur. Die Wohnsiedlung am östlichen Ende der Körös-Kultur wurde vom Volk der Bodrogeresztur-Kultur als Gräberfeld benutzt. Wir fanden 2 Gräber ohne Beigaben und eines mit viel Keramik. Eines dieser Gefäße ist eine ovale Fußschale, mit 6 Masken von Menschengesichtern am Rand. Die Publikation ist in Vorbereitung für „Csongrád megyei Tanulmányok II“.

József Csalog

Öcsöd-Kéthalom (Komitat Szolnok, Kreis Kunszentmárton). [179. XXXII.] Beim Tiefpflügen wurde um den sog. „Kéthalom“ herum, am Ufer des Kiritó, eine große urzeitliche Siedlung aufgestöbert. Bei der Rettungsgrabung wurde eine Abfallgrube der Körös-Kultur und 3 des Volkes der Linearkeramik gefunden. Die Materiale der zwei Kulturen vermischten sich nicht miteinander. Im gepflügten Gebiet erscheinen verstreut die Spuren einer kupferzeitlichen Siedlung; auch wurde das Fundament einer verhältnismäßig kleinen Hütte aus Ruten-geflacht mit Kistréparter Material erschlossen. Am Fuß des höheren Hügels des Kéthalom beobachteten wir unter dem aufgetragenen Boden die Siedlungsspuren der Linearkeramik. Der Hügel wurde wahrscheinlich von den Sarmaten errichtet. An der Rettungsgrabung nahm J. Palov teil.

József Korek

Rákóczi-utca, Fő-Gasse 11. S. Seite 207.

Szegvár-Hanfjabrik (Komitat Csongrád, Kreis Szentes). [210. XXXVII.] Bei dem Bau einer neuen Hanfröste konnte in der Wand der Grube ein Teil eines keltischen irdenen Hauses beobachtet werden, mit wenig Keramik.

József Csalog

Szolnok-Ugar, LPG „Tisza Antal“, Abferkelstall (Komitat Szolnok). [219. XXXVIII.] Als man eine Grube grub, wurde ein Urnengrab aufgestöbert, ohne Beigaben. Der in der Erde verbliebene Teil wurde erschlossen.

Gyula Kaposvári

Szolnok-Zentraldepot der Direktion für Wasserwirtschaft (Komitat Szolnok). [222. XXXVIII.] Während der Aushebung des Fundamentes zu einem Haus fanden wir ein bronzezeitliches, ost-westlich orientiertes Frauengrab.

Gyula Kaposvári

Tiszapalkonya-Kraftwerk (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Mezöcsát). [243. XX.] Bei der Fundamentierung der Wohnsiedlung wurden mittelbronzezeitliche Skelettgräber gefunden (Füzesabonyer Kultur). Bei der Rettungsgrabung wurden 7 Gräber erschlossen. In einem war ein Dolch aus Bronze. In den Frauengräbern waren Schmuckstücke, hauptsächlich Nadeln. Ebendasselbst kam auch ein germanenzeitliches Grab zum Vorschein, mit einem Silberspiegel und mit 3 Eisenspannen.

Nándor Kalicz

Tiszatardos (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén Kreis Szerencs). [224. XX.] Im Bereich der Ortschaft konnten wir an drei Stellen bronzezeitliche Siedlungsspuren vermerken. In der Sandgrube waren elliptische Gruben unsystematisch nebeneinander. Neben dem Rand der einen fanden wir in einem L-förmigen Probegraben die Spuren eines längsrechteckigen Feuerherdes. Das Material enthält Keramik der bronzezeitlichen Füzesabonyer Kultur: ein Askos-Gefäß soll erwähnt werden.

János Szabó

Tiszaug-Kéménytető (Komitat Szolnok, Kreis Kunszentmárton). [245. XXXVIII.] In 1 km Entfernung von der Eisenbahnbrücke waren im rissigen, vom Wasser unterwaschenen Ufer die Knochen aus einem kupferzeitlichen Grab in Hockerstellung zu sehen. Es gelang mir, ein Fragment eines kupferzeitlichen Gefäßes auszugraben. In demselben Gelände gibt es am Ufer und in den benachbarten Äckern viele neolithische Scherben.

Gyula Kaposvári

Tiszavasvári-Paptelekhát (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Tiszalök). [247. XXVII.] Nördlich der neolithischen und sarmatischen Fundstätte, die 1956 gefunden wurden, kamen beim Pflügen sarmatische Funde zutage; südlich von ihnen wurden durch das Tiefpflügen Scherben verschiedenen Alters auf der Oberfläche zerstreut. Am Gipfel des Hügels warf der Pflug ca. 6 Skelettgräber aus der Erde. Weder ihre Orientierung, noch das Vorhandensein der Beigaben konnte festgestellt werden.

Dezső Csallány

Tiszavárkony-Szölő (Komitat Szolnok, Kreis Szolnok). [248. XXXVIII.] Aus der Sandgrube neben der Schule kamen die Fragmente eines kugelförmigen, mit Spiralmäandermuster verzierten bemalten Gefäßes und einige weitere Scherben ans Tageslicht. *Gyula Kaposvári*

Tószeg-Ökörhalom (Komitat Szolnok, Kreis Szolnok). [254. XXXVIII.] Beim Sandgewinnen wurde im bekannten Fundort eine frühbronzezeitliche Urne und ein kleiner Napf mit einem Henkel (intakt) gefunden.

Gyula Kaposvári

Tószeg-Telek. S. Seite 214.

Újhartyán-Sandgrube (Komitat Pest, Kreis Dabas). [258. III.] Südwestlich des Dorfes ist ein keltisches Gräberfeld. Beim Sandgewinnen wurde eine Urne gefunden.

Mihály Kőhegyi

C) Ungarisches Hochland

Bodrogkeresztúr (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Szerencs). [11. III.] Im Bereich des kupferzeitlichen Gräberfeldes wurden neben dem Weg, der von der Bahnstation zum Dorf führt, Wasserröhren gelegt. Das Ergebnis der Rettungsgrabung waren 4 kupferzeitliche Gräber und Streufunde aus dem Neolithikum (Bükk-Kultur), aus der Bronzezeit (Füzesabonyer Kultur), aus der Früheisenzeit, ferner barbarische Funde aus der Kaiserzeit. Es scheint, daß das kupferzeitliche Gräberfeld durch die Ausgrabungen von Bella und Hillebrand noch nicht erschöpft wurde.

Pál Patay

Bükkszentlászló (früher: *Óhuta*)-*Nagysánc* (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Miskolc). [56. III.] Ein Gebiet von ca. 400×600 m bildet den Burgwall, dessen durchschnittliche Höhe ü. d. M. 440–450 m ist. Die Längsachse ist fast nordost-südwestlich orientiert. Die östliche, die südwestliche und die südliche Seite des Wall es sind so steil, daß dort besondere Befestigungsbauten überflüssig waren. An der sanfter ansteigenden nordöstlichen, nördlichen und nordwestlichen Seite ist der Wall auch heute noch vorhanden, ist stellenweise bis zu 2 m hoch. Hier waren die Eingänge und die Tore. Das eine ist auf der West-, das andere auf der Nordwestseite; der Weg zur Nordostseite ist der kürzeste zum Mexikó-Tal. Während der Ausgrabung machten wir die Karte des Erdwalles (Maßstab 1:500), und erschlossen in der Ostseite 10, größtenteils 5×5 m Profile. Am östlichen Ende durchquerten wir die Schanze. Der Querschnitt zeigt, daß der Bau im frühesten Abschnitt der Früheisenzeit erfolgen mochte; der Wall wurde im spät-La Tène einmal, möglicherweise sogar zweimal renoviert. Es scheint, daß die Stelle schon etwas früher, vielleicht schon in der ausgehenden Bronzezeit besiedelt war. Vom Standpunkt der Siedlungen war Profil V das interessanteste, wo wir 3, übereinander gebaute Hausreste bzw. die beinhalteten Funde voneinander absondern konnten. 2 Häuser gehören in die Hallstattzeit, das dritte in das La Tène. An der Arbeit nahmen I. Lengyel, N. Kalicz und F. Kőszegi teil; die Kartenaufnahme wurde von V. Balás geleitet und ausgeführt.

Mihály Párducz

Center-Kőfej-alja (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Ózd). [58. XX.] Ein Teil des Hügels am Fuß des Kőfej genannten Berges wurde bei der Wegrenovierung z. T. abgetragen. Die Arbeiter fanden Gefäße. Bei der Rettungsgrabung fanden wir 7 Brandgräber der spätkupferzeitlichen Pécel-Kultur. Die Aschen wurden mit Steinen umgeben; über sie wurden Grabsteine gestellt. Unter der mächtigen, durch Erosion hingelangten Erdschicht fanden wir die Grabsteine aufrecht, in ihrer originalen Stellung. Eines der Gräber barg einen einzigartigen Fund. In drei anthropomorphen Gefäßen waren die versengten Knochenreste eines Erwachsenen, eines größeren Kindes und eines Säuglings. Das größte

Gefäß ist 52 cm, das kleinste 25 cm hoch. Erhobene Stummel deuten die Arme an; Augen, Nase und Brust sind plastisch ausgebildet. Bei zwei der Gefäße ist das Oberteil geschlossen, die Ausführung mutet wie eine Kopfbedeckung an. Die Aschen wurden durch ein kleines Loch anstelle des Nackens in die Gefäße gestreut. Die übrigen Gräber enthalten die charakteristischen Funde der Pécel-Kultur.

Nándor Kalicz

Mátraszöllös (Komitat Nógrád, Kreis Pásztó). [142. III.] Am Fundplatz, den wir durch die Rettungsgrabung 1957 kennengelernt haben, wurde infolge Wegbauarbeiten viel Erde ausgehoben. Die im vergangenen Jahr gefundenen mitinbegriffen kamen 63 späteisenzeitliche Gräber zutage. Eines war ein Skelettgrab, die übrigen Brandgräber (mit wenig Ausnahmen Brandschüttungsgräber). Das sehr einheitliche Fundmaterial stammt vom Ende des LT C. Es gibt verhältnismäßig viele Gräber mit Waffenbeigaben. Höchstens 6–8 Gräber sind bei den Arbeiten zugrunde gegangen, auch bei den früheren Bauten nur wenig; alle übrigen haben wir erschlossen. An der Arbeit nahm J. Korek teil. In der Nähe des Fundortes kamen bei Wegbauarbeiten auch Spuren einer früheisenzeitlichen Siedlung zutage.

Pál Patay

Méra (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Enes). [147. XX.] Am Ufer des Bélus-Baches fanden Schüler ein früheisenzeitliches Urnengrab, mit einem Ring und einer Pfeilspitze aus Bronze zwischen der Asche. Bei der Lokalinspektion habe ich ein weiteres Urnengrab erschlossen. Eine Schüssel bedeckte die Urne, zwischen der Asche waren eine Nadel und ein Reifen aus Bronze.

Nándor Kalicz

Mogyoród (Komitat Pest, Kreis Gödöllő). [151. III.] Bei der Kreuzung der Kiss-Ernő- und der Damjanich-Gasse, am Hügel, kam ein Gefäßdepot von Vátya II-Charakter zutage. Die 18 kleinen Näpfe waren in einer 80 cm tiefen Grube.

József Korek

Sárazsadány (früher: *Bođroyzsadány*) (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Sátoraljaújhely). [194. III.] Zwecks Klärung der Chronologie der ungarländischen bemalten Keramik gruben wir an zwei verschiedenen Stellen. a) *Templomdomb*: Eine 2 m mächtige Siedlungsschicht konnte beobachtet werden, der obere Teil stammte aus der Bronzezeit, der untere aus dem Neolithikum. Gewällerte, ausgebrannte Herdflächen deuteten die einstigen Wohnniveaus an. Unter einem eingestürzten Herd waren auch die Trümmer des Gefäßes vorhanden. Viele Scherben mit Bücker und bemalter Verzierung kamen zutage. In der Siedlung gibt es auch verstreut Bestattungen: wir haben 2 Skelettgräber mit Hockerstellung erschlossen. b) *Akasztószér*: Wir haben spätneolithische Abfallgruben und 6 Gräber erschlossen. In den Gräbern waren Skelette in Hockerstellung nebst Beigaben. Nahe zur Erdoberfläche sind die Gräber eines Friedhofes, die mit den Münzen der Könige Salamon und László des Heiligen datiert sind. 12 dieser Gräber haben wir erschlossen; die Beigaben sind ärmlich.

Ida Kutián

Szarvaskő-Kohlenbergwerk (Komitat Heves, Kreis Eger). [209. IX.] In einer östlich gerichteten seichten Lehne, oberhalb des ursprünglichen Bettes des Almás-Baches wurden beim Bau des Werkgleises Siedlungsspuren gefunden. Infolge eines Erdbebens sind sie sekundär gelagert. Das Material enthält in der Hauptsache Keramik aus der Früheisenzeit und aus dem La Tène.

János Szabó

Tolcsa-Pénzásó-dűlő (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Sátoraljaújhely). [253. XX.] Neben einer Erosionsschlucht habe ich zwei Abfallgruben der Linear-Keramik erschlossen.

Nándor Kalicz

RÖMERZEIT

A) Transdanubien

Budaörs, Kamaraerdő-Obstgärtnerei. S. Seite 208.

Budapest II., Fő-Straße. [27. IV.] Römisches Gebäude und keltische Wohngruben.* S. ferner S. 210.

Melinda Kaba

Budapest II., Lajos-Gasse. [28. IV.] Römischer Wachturm, Grabstein, Altarstein und keltische Wohngruben.* S. ferner S. 210.

István Wellner

Budapest III., Buvár-Gasse 1. [31. IV.] Römisches Gebäude und keltische Grube.*

Melinda Kaba

Budapest III., Hévízi-Weg, Wohnsiedlung. [34. IV.] Raum aus einem römischen Gebäude mit Terrazzoboden, römische Bestattungen: 3 Skelettgräber, 1 Brandgrab und eine Schädelbestattung.*

Györgyi Parragi

Budapest III., Meggyfa-Gasse. [35. IV.] Römisches Gebäude mit Mosaikboden und Münzenfund.*

István Wellner

Budapest III., Óbuda, Gasfabrik. [36. IV.] Spät-römische Gräber.*

István Wellner

Budapest III., Rómaiúrdő. [37. IV.] Römische Mauern.*

Klára Póczy

Budapest III., Rozália-Gasse. [38. IV.] Römischer Altarstein.*

János Szilágyi

Budapest III., Szél-Gasse. [39. IV.] Römische Mauern und Altar.*

István Wellner

Budapest XI., Albertfalva. [41. IV.] Römisches Lager und Canabae.*

Tibor Nagy

Budapest XI., Brassó-Straße. [42. IV.] Römisches Grab.*

Tibor Nagy

Budapest XXII., Nagytétény. [54. III.] Zwecks Einleitung des Industriestromes ließ das Elektrizitätswerk im November 1958 Blocks von 160×160×180 cm graben. Die Blocks lagen außerhalb des Vallums, erstreckten sich aber in der Hauptsache im Bereich des Lagers. Wo immer man grub, kamen in gleichen Niveaus die üblichen Scherben zutage, stellenweise erschienen auch Gebäudespuren. Wo diese letzteren wahrgenommen wurden, ließen wir neue Blocks graben, um die Betonierung der Gebäudereste zu vermeiden.

Eszter M. Geszti

Budapest XXII., Nagytétény-Schloss. S. Seite 210.

Csánig (Komitat Vas, Kreis Sárvár). [60. XXXIX.] In der nördlichen Gemarkung des Dorfes, in 200 m Entfernung vom Feldweg, vor dem Irrigationskanal stieß man bei Erdarbeiten auf eine römerzeitliche Mauerecke. Auf der Parzelle Nr. 042/10 waren in 40 cm Tiefe römische Ziegel.

Tihámér Szentlélek

Dorog-Hosszúrétek (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [78. VIII.] In der Leányvár zu liegenden Gemarkung begannen wir die Erschließung einer spätrömischen Zivilsiedlung. Wir erforschten den Grundriß des einen Wohngebäudes und gruben zwei Räumlichkeiten vollständig aus. In der Keramik dominiert das spätrömische Material; Münzen des Constans und des Theodosius kamen zum Vorschein.

Sándor Soproni

Ercsi (Komitat Fejér, Kreis Sztálinváros). [87. XXXV.] Auf der Hügellehne hinter der Zuckerfabrik wurde beim Pflügen ein aus großen Steintafeln zusammengestelltes römisches Grab aus dem 4. Jh. zerstört. Die

Seiten des Grabes bildeten sehr schöne Grabsteine von Eingeborenen in sekundärer Verwendung. Bei der Authentisierungsgabung wurde ein weiteres Erdgrab erschlossen, das ein Kinderskelett und unter den Beigaben eine Münze des Constantius II. enthielt.

Jenő Fitz

Esztergom-Mündung des Doroger-Baches (Komitat Komárom). [88. VIII.] Bei der Ausgrabung wurde der Grundriß des 1956 erforschten Wachturmes geklärt. Die Mauern des Wachturmes mit viereckigem Grundriß wurden in der Neuzeit völlig abgetragen. Laut Aussage der Profile waren die Mauern 110 cm mächtig, die Basis ist 11,20×10,60 m groß. Das Bodenniveau wurde von den Überschwemmungen der Donau schon früher vernichtet. Außer einigen spätrömischen Scherben kamen Stempelziegel des Caris tribunus zutage. Im Schutt waren zweierlei Arten von Mörtel zu beobachten. Ein Wassergraben von 2,5 m Tiefe umgab den Wachturm: er wurde wahrscheinlich noch zur Römerzeit zugeschüttet.

Sándor Soproni

Kádárta (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém). [115. XVIII.] Im Schoberhof der Hegedüs-Mühle kam der Badehaustrakt einer römerzeitlichen Villa ans Tageslicht. Aus der mit einer Apsis versehenen Räumlichkeit der Villa leitete ein Kanal das Wasser ab. Vor dieser Räumlichkeit war ein länglicher Saal, dessen Hypocaustumsystem erhalten blieb. Die Luft wurde durch die Wände so geleitet, daß an einzelnen Stellen ein höheres Wärmegrad zu erreichen war. Auch die andere, mit Apsis versehene Räumlichkeit wurde mit Hypocaustum geheizt. An der Seite des länglichen Raumes kamen Teile eines mit Terrazzo verputzten Bassins zutage, in das Stufen hinableiteten.

Margit Kanócsay-Tihámér Szentlélek

Keszthely-Dobogó (Komitat Veszprém). [118. XVI.] Östlich des Dobogó-Hügels, im Ackergelände zwischen dem Hügel und der Landstraße konnten wir die Gräber Nr. 9–48 eines Gräberfeldes aus der Mitte des 4. Jhs. erschließen (8 Gräber wurden 1955 erforscht). Die ost-westlich orientierten Gräber weisen rheinische Grabriten und germanischen Charakter auf, die nord-südlich orientierten stehen mit den Sarmaten der Großen Ungarischen Tiefebene in Verbindung. Das Gräberfeld ist ein Relikt der nach 340 hier angesiedelten neuen Bevölkerung. An der Ausgrabung nahm K. Csizsár, Restaurator teil.

Károly Sági

Keszthely-Dobogó. S. Seite 205.

Keszthely-Fenekpuszta (Komitat Veszprém). [120. XVI.] Südlich der befestigten römischen Stadt hatten wir eine Zone von 100 m Breite zu durchforschen, um festzustellen, ob hier neue Häuser des geplanten Dorfes ohne die archäologischen Funde zu gefährden aufgebaut werden können. Das Gebiet war bereits derart aufgestöbert, daß archäologische Forschungen weiter zwecklos sind. Nur einige gestörte Gräber des Gräberfeldes sind in diesem Bereich.

Károly Sági

Kisoroszi-Pusztatemplom (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [124. XXXVI.] Am Ufer des großen Zweiges der Donau kamen der Kőfal-Insel gegenüber Reste eines römischen Wachturmes zum Vorschein. Während der einige Tage währenden Forschung konnte der Grundriß des Wachturmes nicht geklärt werden. Das Gebiet wurde wahrscheinlich zur Zeit der Türkenkriege als Friedhof benützt. Die Gräber und die neuzeitlichen Vertiefungen haben die Mauern des Wachturmes stark beschädigt; die nördliche Hälfte wurde von den Überschwemmungen der Donau vernichtet.

Sándor Soproni

Komló (Komitat Baranya). [126. XXIX.] In der Gemarkung von Mecsekjányosi, im sog. „Közüzemi völgy“ wurde in den Jahren 1953–54 ein zur Fertigbauteilfabrik führendes Werkgleis gebaut. Bei den großangelegten Erdarbeiten kamen römische Ziegel zum Vorschein.

1958 unternahmen wir eine kurze Authentisierungsgrabung, wobei wir den Platz der 3 Ecken eines sehr großen römischen Gebäudes fixieren konnten. Die längere, nord-südlich verlaufende Hauptwand verfolgten wir in 36 m, die ost-westliche in 31 m Länge. Die Mauern sind sehr gut erhalten. Das Gebäude aus mehreren Bauperioden kann den bisherigen Ergebnissen zufolge auf das 3–4 Jh. datiert werden.

Alice Sz. Burger

Környe (Komitat Komárom, Kreis Tata). [128. XLII.] Wir haben drei Steingräber und ein aus dem 4. Jh. stammendes Brandgrab erschlossen. Die Gräber sind ärmlich. Um die Gräber herum haben wir Wohn- und Abfallgruben erforscht, die auf eine Siedlung aus dem 3. Jh. deuten. Weder die Gräber, noch die Siedlung sind mit der aus dem 4. Jh. stammenden, mit Mauer befestigten römischen Siedlung von Környe in Verbindung; sie liegen in 1,5 km Entfernung von ihr.

Endre Biró

Külösvat (Komitat Veszprém, Kreis Pápa). [135. XLIII.] Im Szalórét-Anger stieß man beim Tiefpflügen auf Steine. Der Grundriß und die Teile der Randmauer von zwei römischen Gebäuden zeichneten sich ab. Nach Aussage der Ziegel und der gebrannten Tonscherben mochte die Siedlung in den 2–4. Jh. n. d. Zw. bestanden haben. In der Nähe ist die Stelle einer Ziegelstreicherei zu sehen.

Tihamér Szentlélek

Letenye. S. Seite 211.

Lébény-Barátföldpuszta (Komitat Győr-Sopron, Kreis Mosonmagyaróvár). [138. XXII.] Westlich des römischen Lagers Quadratae habe ich in der Kieselgrube des I. Kerekes das Material von 8 römischen Brandschüttungsgräbern gerettet. Eine Mittelbronze des Traian datiert die Bestattungen auf den Anfang des 2. Jhs. In ca. 200 m Entfernung östlich vom Lager habe ich am Grundstück von I. Madár die Grundmauern einer aus 3 Räumen bestehenden römischen Villa und Teile des römischen Weges zum Lager erschlossen. In der Villa kam Terrazzoboden und viel bemalter Mörtel zutage. Auf Grund der Funde datieren wir den Bau der Villa auf das 2. Jh.

Rezső Pusztai

Mórichida-Kisárpás (Komitat Győr-Sopron, Kreis Csorna). [154. XI.] Die Erschließung des Gräberfeldes wurde fortgesetzt: insgesamt haben wir bisher 150 Gräber erforscht, die sehr reich an Beigaben sind. Es gibt viele Münzen, oft erscheinen in einem Grab 15–20 Stücke. Auch viele Krüge und Trinkgefäße aus Glas erscheinen – oft auch zusammen – als Beigaben. Die Gräber sind annähernd westlich orientiert. An einzelnen Stellen haben wir den Rand des Gräberfeldes erreicht, wo die Gräber der Beigaben bar sind. Die Beigaben und die Münzen (von der Constantinus-Dynastie bis zu Valentinianus) datieren die Gräber auf die 2. Hälfte des 4. Jhs. Wir fanden bisher nur ein Urnengrab im Gräberfeld, das mit 2 Münzen des Constantinus I. datiert ist. Die Skelettgräber sind einfache Erdgräber; bisher fanden wir kaum einige Ziegelgräber für Kinder.

Endre Biró

Mosonmagyaróvár. S. Seite 211.

Mosonszentmiklós-Jánosházpuszta. S. Seite 198.

Nagylózs (Komitat Győr-Sopron, Kreis Sopron). [163. XXXI.] In der Kieselgrube kommen schon seit Jahren römische Gräber aus dem 1–2. Jh. zum Vorschein, doch sehr verstreut und schlecht erhalten. Heuer fanden wir wieder ein aufgestöbertes Ziegelgrab (wahrscheinlich ein Brandgrab). Die kurze Probegrabung brachte keine neuen Ergebnisse.

Ottó Domonkos – Gyula Nováki

Örvényes (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém). [180. XLIII.] An der Grenze der Ortschaften Örvényes und Udvari, in 200 m Entfernung vom Hauptweg kamen

die Mauern eines römischerzeitlichen Gebäudes zum Vorschein. Die Mauern standen stellenweise bis zu 1,5 m Höhe. Vier Räumlichkeiten konnten abgesondert werden. Am Terrazzoboden des einen kleineren Nebenraumes lag die Einrichtung einer römischerzeitlichen Schmiede. Die Reste des Eingangstores eines länglichen, 4 m breiten Raumes lagen in situ. Oberhalb der Toreinfahrt aus Quadersteinen und mit Wandmalerein folgt ein mit Eierstab verziertes Marmorgesimse, darüber ein Teil aus gitterartig durchbrochenem weißem Marmor, den ein aus rötem Sandstein geschnittenes Gesimse abschließt.

Tihamér Szentlélek

Pécs, Dom-Platz. [183. XXIX.] Westlich der Cella Trichora konnten wir eine neue, bisher unbekannte Grabkammer erschließen. Wie aus den hochstrebenden Wänden zu schließen, stand oberhalb der Grabkammer eine Kapelle. Als die Kammer ausgeraubt wurde, wurde ihr Gewölbe eingerissen; wir fanden viel Material aus der Früharpadenzeit in ihr. In 5 m Entfernung westlich von der Grabkammer fanden wir zwei Abschnitte eines großen aus flachen Steinen zusammengestellten Wasserrohres. Dieses Wasserrohr stand wahrscheinlich mit jenem, das unter dem Dom verläuft und bekannt ist, in Verbindung und setzt sich in südwestlicher Richtung unter dem Bischofspalais fort. Ebendasselbst fanden wir vier, in den Sand gegrabene Brunnen, aus denen viel Keramik aus der Zeit der türkischen Besatzung und zwei Münzen aus dem 17. Jh. zutage kamen. An der Ausgrabung nahmen Alice Sz. Burger und Katalin Biró teil.

Ferenc Füle

Pécs, Geisler-Eta-Gasse 8. [184. XXIX.] Während dem Bau der Komitatsbibliothek wurden bemalte Wände gefunden. Das Ergebnis der Rettungsgrabung war ein römisches Doppelgrab mit bemalten Wänden im Hof der Komitatsbibliothek. Die Malereien waren auf den Innenwänden; auf der westlichen Frontmauer des einen Grabes, die höher ist, fanden wir ein Christus-Monogramm. Südlich des bemalten Doppelgrabes fanden wir eine große, unbemalte Grabkammer, in der wir mehrere, verwüstete Gräber beobachteten. Anhand der gefundenen Wände konnten die Gräber rekonstruiert werden. Um die große Grabkammer herum kamen im Hof der Bibliothek noch weitere 18 Gräber ans Tageslicht. Die Ausgrabung wird fortgesetzt; Teilnehmer ist Alice Sz. Burger.

Ferenc Füle

Piliscsaba (Komitat Pest, Kreis Buda). [187. III.] Bei dem Treffpunkt des Zsámbéker Feldweges und dem Weg, der nach Nagyszénás führt, sind die Spuren eines gut umgrenzbaren römischen Gebäudes (Villa oder kleine Feste) im leicht fallenden Ackerfeld gut zu sehen. Bei der Probegrabung wurde festgestellt, daß 15–20 cm unter der Erdoberfläche gut erhaltene Mauern sind. Auf der Oberfläche sind viele bronzene, eiserne und Keramik-Fragmente zu finden.

Edít B. Thomas

Pomáz-Lugidűlő (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [188. III.] Zwecks weiterer Klärung der Gebäudeteile, die bei der Ausgrabung 1954 zutage kamen, wurde die Erschließung fortgesetzt. Die Fundamente eines großen, befestigten, mit breiter Wand umgebenen römischerzeitlichen Villenbaus zeichnen sich ab. Das Gebäude war mit einem Bassin, mit Kanalisation und stellenweise mit Heizung versehen. Auf den aufrechtgebliebenen hochstrebenden Mauern sind spätzeitliche Wandmalerei-Spuren. Einzelne Teile des Grundrisses lassen darauf schließen, daß das Gebäude in späterer Periode urchristliche Bewandnis hatte. Auf Grund der Umbauten und der Kleinfunde konnte die Bewohntheit der Villa vom 1. bis zum 15–16. Jh. verfolgt werden. An der Ausgrabung nahmen Helga Dörge (DDR) und Katalin Biró teil.

Edít B. Thomas

Révfülp (Komitat Veszprém, Kreis Tapolca). [192. XVI.] Am Balatonszepezd zu liegenden Rand der Ortschaft, an beiden Seiten des sog. „Közös út“ („gemeinsamer Weg“) ist ein größeres spätrömisches Gräberfeld. Zwei, aus Steinplatten zusammengestellte Gräber dieses Gräberfeldes nordwest-südöstlicher Orientierung mit Skeletten wurden im Kellereingang der im Bau stehenden Dienstwohnung der Grubendirektion gefunden. Aus den Gräbern kam nur eine Fibel mit Zwiebelkopf zutage (spätrömisch).

Károly Sági

Seregélyes (Komitat Fejér, Kreis Székesfehérvár). [197. XXXV.] Neben dem sog. „Pálkaház“ stieß man beim Graben eines Silos auf Pferdeknöchel und auf Pferdegeschirrbeschläge von der Wende des 1/2. Jhs. n. d. Zw. Die Umgebung des Silos wurde durchforstet, doch kamen keine weitere Funde zutage. Jenő Fitz

Sopron, Árpád-Gasse (Komitat Győr-Sopron). [198. XXXI.] Beim Graben einer Kalkgrube wurden römische Mauern gefunden. Unter den Fragmenten waren auch die zwei reich verzierten Ecken eines korinthischen Kapitels.

Gyula Nováki

Sopron, Fabrizious-Haus (Komitat Győr-Sopron). [199. XXXI.] Als das Gebäude im Sinne des Denkmalschutzes renoviert wurde, kamen in 4 m Tiefe römische Mauern zutage. Ihre Erschließung mußte auf einen späteren Zeitpunkt verschoben werden. Gyula Nováki

Sopron, Lenin-Ring (Komitat Győr-Sopron). [201. XXXI.] In 3,5 m Tiefe kamen viele Scherben von Terra sigillata und wenig mittelalterlicher Keramik zum Vorschein. Über ihnen war schluffige Erde, wahrscheinlich die Ausfüllung des mittelalterlichen Burggrabens.

Gyula Nováki

Sopron, Orsolya-Platz (Komitat Győr-Sopron). [202. XXXI.] Im Keller der Schule wurde die Erschließung und Klärung des römischen Gebäudes, das 1954 zu graben begonnen wurde, fortgesetzt. Nachdem die in den Räumlichkeiten gebliebene Erde weggeschafft wurde, konnte das Verhältnis des großen römischen öffentlichen Gebäudes zur 2,3 m mächtigen mittelalterlichen Burgmauer, ferner die Richtung der mittelalterlichen Mauer und des anschließenden Strebe Pfeilers geklärt werden. Die Profile klärten auch die Fragen der Fundamentierung, der Heizeinrichtung und der Mauern des römischen Gebäudes.

Edít B. Thomas

Szentendre-Dömörkapu (Komitat Pest). [213. XXXVI.] Neben der Schießstätte kam beim Bau der Wasserleitung im Inneren eines Hügels eine wasser-speicheartig ausgebildete Quelle und eine ca. 30 m lange, aus Steinen gebaute Wasserabfuhröhre ans Tageslicht. Sie stammt wahrscheinlich aus der Römerzeit und sicherte die Wasserversorgung einer naheliegenden Villa. Zur Zeitbestimmung geeignete Funde gab es keine.

Sándor Soproni

Szentendre, Római-Sánc-Gasse (Komitat Pest). [214. XXXVI.] An der Ecke der Kun-Gasse kam beim Legen von Wasserröhren ein vom Anfang des 3. Jh. stammendes Sarkophagbruchstück mit einer Inschrift in Versen zutage, das aus einem vernichteten Steinkistengrab aus dem 4. Jh. stammt. Von der Inschrift, die aus 10 Zeilen besteht, blieb die linke Seite mit den Initialbuchstaben auf uns. Der Text ist mit kleinen Abweichungen mit jenem identisch, der auf dem in Óbuda, in der Daru-Gasse erschlossenen Sarkophag steht.

Sándor Soproni

Szombathely, Dózsa-György-Straße 6 (Komitat Vas). [223. XXXIX.] Im Garten der Kinderkrippe der Schuhfabrik, am Südufer des Perint-Baches, wurden bei

Kanalisationsarbeiten die Reste eines größeren Gebäudes und des dazugehörigen Kanals gefunden. Das Gebäude wurde im 4. Jh. errichtet, auf dem planierten Schutt eines älteren Baus.

Géza Alföldy

Szombathely, Thököly-Gasse 14–18 (Komitat Vas). [224. XXXIX.] Die Erschließung des römischen Iseums wurde 1958 fortgesetzt. Mehrere Abschnitte der Flucht von Räumlichkeiten, die das Temenos umgaben, wurden geklärt. Das Temenos bestand aus zwei Höfen. In der Mitte des inneren, länglichen Hofes stand das bereits erschlossene Heiligtum, der äußere, kleinere Hof lag quer vor dem Binnenhof. Zwischen den zwei Höfen verlief eine Mauer. Den Binnenhof umgab eine Reihe von Räumen. Den äußeren Hof umfriedete an den Seiten eine Mauer, während sich beim Eingang die Umrisse eines riesigen Gebäudekomplexes abzeichnen. Das Eckgebäude weist zwei Bauperioden auf. Der bescheidener angelegte Eingang wurde später umgebaut und vergrößert. Das Fußbodenniveau des auf erhöhtem Niveau errichteten Gebäudes erscheint bereits in 80 cm Tiefe. Zwischen dem äußeren und dem inneren Hof war ein Porticus mit Säulenhalle. Die kolossalen Basalt-säulen gehörten zum Haupteingang. Vor der Ostfront verlief in südlicher Richtung der in einzelnen Abschnitten bereits erschlossene, mit Basalt gepflasterte römische Weg. An die Südmauer des Temenos wurden mit Terrazzo verputzte Räume angebaut. Eines der erschlossenen Räume gebrauchte man wahrscheinlich als Küche. Bei dieser Gruppe von Nebengebäuden konnten Schichten aus dem 4. Jh. geklärt werden.

Tihámér Szentlélek

Szőny (Komitat Komárom, Kreis Komárom). [225. III.] Bei den Erdarbeiten im Bereich der Ölfabrik kamen wieder spätrömische Gräber zum Vorschein. An der rechten Seite des Weges, der aus der Porta decumana des Legionslagers hinausführt, fanden wir in ca. 100 m Entfernung vom Tor 8 Ziegelgräber und 1, aus Stein gebautes Doppelgrab. Die Erdarbeiten wurden auch im Gräberfeld der 1957 entdeckten kleinen urchristlichen Gemeinde fortgesetzt. In der Fortsetzung des Gräberfeldes fanden wir auf der Südseite zwei, aus Steinplatten zusammengestellte Gräber und ein Ziegelgrab. Das kleine Gräberfeld ist somit erschöpft. Weiter südöstlich, in ca. 500 m Entfernung haben wir neben dem 6. Tank der Reservoirreihe noch ein spätrömisches, aus Steinplatten zusammengestelltes Grab ausgegraben.

László Barkóczi

Szőny-Ölfabrik-Wohnsiedlung (Komitat Komárom, Kreis Komárom). [226. XLI.] Wir durchquerten die Reste eines größeren römischen Wohnhauses mit einem Graben. Drei Bauperioden konnten festgestellt werden. Das Gebäude war reich mit Wandmalereien verziert und mit Hypocaustum-Heizeinrichtung versehen. In der III. Bauperiode tragen die Stempelziegel die Inschrift LEG. I. AD. P. F.

Endre Biró

Tata-Lehrwirtschaft (Komitat Komárom). [223. XLI.] In den Jahren 1957 und 1958 haben wir insgesamt 35 Gräber erschlossen. 3 von ihnen sind Ziegelgräber, es gab einige Brandurnengräber, die übrigen sind Erdgräber. Beigaben und die in den Gräbern gefundenen Münzen weisen auf die Mitte und die 2. Hälfte des 4. Jhs. hin. Die Münzen reichen von der Constantinus-Dynastie bis zu Valens. Das Gräberfeld erstreckt sich wahrscheinlich auf kleinem Gebiet, die Gräber mochten nicht mehr als 100 sein. Es gehörte zu einer kleinen spätrömischen Siedlung.

Endre Biró

Tác (Komitat Fejér, Kreis Székesfehérvár). [234. XXXV.] Ziel der Ausgrabung war, die 1. römische Villa von Tác (Gorsium), wo in den Jahren 1934–39 öfters gegraben und die z. T. erschlossen wurde (s. E. B. Thomas, Acta. Arch. Hung. 6 [1955]) vollständig zu erschließen und zu konservieren. Wir haben Mauern, die nach den früheren Ausgrabungen wohl konserviert,

doch später teils abgetragen, teils zugedeckt geworden sind, ausgegraben. Der Weg, der neben dem Gebäude führt, wurde versperrt und die unter dem Weg liegenden Räume erschlossen. In den Räumen auf der nordwestlichen Seite fanden wir 3 Gräber mit Beigaben vom Anfang des 5. Jhs. An der Ausgrabung nahm G. Bándi teil.

Jenő Fitz

Tokod-Erzsébet-Grube (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [252. VIII.] Das 1957 gefundene Gebäude wurde vollständig ausgegraben. Nördlich vom Gebäude fanden wir einen fast intakten Töpferofen mit Ziegelgewölbe, den wir ausgehoben und in Dorog in einem Schutzgebäude mit Glaswand untergebracht haben. Östlich vom Gebäude fanden wir eine Grube voller Lehm und einen zweiten, dem vorangehenden ähnlichen Töpferofen. Wir suchten das Gräberfeld der Siedlung in der Gegend des Fundortes des Tokoder Diploms, am Rand der Weingärten, doch blieb diese Forschung bis auf einige aufgestöberte Skelettgräber und einige La Tène-zeitliche Scherben in gestörten Schichten ergebnislos.

András Mócsy

Váralja (Komitat Tolna, Kreis Bonyhád). [262. XXXIV.] Im Hajmás-Anger, in der Parzelle der neuen Bergarbeiterwohnungen, fand man bei Erdarbeiten alte Ziegel. Bei der Probegrabung fanden wir die Ziegel eines großen römerzeitlichen Gebäudes ohne Bindematerial aufgehäuft, und die Grundmauern eines römischen steinernen Baus.

Gyula Mészáros

B) Große Ungarische Tiefebene

Almáskamarás. S. Seite 213.

Békés-Povád. S. Seite 213.

Békéssámson-Erdőháti halom. S. Seite 199.

Békéssámson-Sandgrube des Gemeinderates (Komitat Békés, Kreis Orosháza). [10. XXVII.] In Anschluß an das Gebiet der Ausgrabungen 1957, hatte die neue Rettungsgrabung 12 sarmatenzeitliche Gruben zum Ergebnis. Aus den Gruben kamen Scherben zutage, die die Siedlung auf das 3–4. Jh. n. d. Zw. datieren. Im Bereich der Siedlung fanden wir auch 3 Gräber, mit Perlen und einer Münze des Constantinus II (337–361) als Beigaben. Der Fundplatz ist ca. 200 m weit von der Sandgrube des J. Prágai, es ist daher evident, daß die dort erschlossenen Gräber zu dieser Siedlung bzw. zum Gräberfeld gehören.

Ernö Olasz jr.

Bogyiszló-Bálványos (Komitat Tolna, Kreis Szekszárd). [12. XXXIV.] Während dem Bau des Dammes der Donau beobachteten wir ein Gebiet von 2500–2600 m², wo die Siedlungen zweier Perioden festgestellt werden konnten: eine spätsarmatenzeitliche und eine aus dem 18. Jh. Erstere ist von Kleinbronzen des Constantinus und des Constans datiert.

Bertalan Andrásfalvy–Mihály Köhegyi–Gyula Mészáros

Bogyiszló-Karaszti fok (Komitat Tolna, Kreis Szekszárd). [13. XXXIV.] 16 spätsarmatische Abfallgruben wurden ausgegraben. Eine Bronzemünze des Constantinus datiert den Fund.

Mihály Köhegyi

Bogyiszló-Százóles (Komitat Tolna, Kreis Szekszárd). [14. XXXIV.] In einem verhältnismäßig kleinen Gebiet erforschten wir 14 spätsarmatische Mistgruben. Keramik, Tierknochen und einige Nachahmungen von Sigillaten kamen aus ihnen zum Vorschein.

Mihály Köhegyi

Bojt (Komitat Hajdú-Bihar, Kreis Biharkeresztes). [15. VI.] In der Sandgrube der LPG „Aratás“ gruben wir ein aus 7 Gräbern bestehendes sarmatisches Gräberfeld

aus. Die Sandträger stöberten die Gräber größtenteils auf. Die Füße der Bestatteten lagen nach Norden.

Dezso Csallány

Boldog. S. Seite 213.

Csárdaszállás (Komitat Békés, Kreis Békés). [61. II.] Am Hügel in der Zentrale der LPG „Kossuth“ wurden zwei Gräber unbekannten Alters gefunden. Die Skelette lagen mit dem Kopf nach SSW, ohne Beigaben. In der Wand der Sandgrube in der Nähe sind sarmatenzeitliche Gruben zu sehen. In der Nähe der Bahnstation, am Köves-halom, sind eine bronzezeitliche Siedlung, ferner eine Kirche und ein Gräberfeld aus der Regierungszeit der Arpaden, um letztere herum war das Dorf.

Julia Kovalovszki

Déaványa-Köleshalom (Komitat Békés, Kreis Gyoma). [71. III.] Bei Bodenmeliorisationsarbeiten wurde ein Teil einer sarmatenzeitlichen Siedlung und des Gräberfeldes verwüstet. Bei der Rettungsgrabung haben wir 8 Abfallgruben und zwei, auf das 4. Jh. zu datierende Gräber erschlossen.

Attila Horváth

Déaványa-Tálagy (Komitat Békés, Kreis Gyoma). [74. III.] Bei Bodenmeliorisationsarbeiten kamen verstreut sarmatische Scherben zutage.

Attila Horváth

Déaványa-Tókert. S. Seite 200.

Dóc (Komitat Csongrád, Kreis Szeged). [76. XXXIII.] Am Grundstück des I. Kovács (Rózsa-F.-Gasse 2) haben wir sarmatische Gräber erschlossen. Die 15 Gräber können auf die 2. Hälfte des 4. Jhs. datiert werden (s. Jhb. d. Móra-Ferenc-Museums 1958). An der Ausgrabung nahm Gy. Farkas teil (Anthropologie).

Ottó Trogmayer

Dunafalva (Komitat Baranya, Kreis Mohács). [80. III.] Römische Brückenkopfstellung und Anlegeplatz. S. Folia Archaeologica 10 (1958) 89–104.

András Mócsy

Dunavarsány, Árpád-Gasse (Komitat Pest, Kreis Ráckeve). [83. III.] Beim Ausheben des Fundamentes eines Hauses wurde ein sarmatisches Grab gefunden. Die Schüssel zwischen den Beinen des Toten deutet auf das 4. Jh. hin.

Attila Horváth

Kétsoprony (Komitat Békés, Kreis Békés). [121. II.] In der Schule wurde während Bauarbeiten ein sarmatenzeitliches Grab gefunden. Bei der Schulter des Skeletts war ein kleines Gefäß mit Standring, voll mit Perlen; auf der Brust war eine Fibel, am Arm ein bronzener Armreifen.

Julia Kovalovszki

Kövegy-Ziegelfabrik (Komitat Csongrád, Kreis Makó). [132. XIII.] In der Sandgrube kam ein hunnenzeitlicher sarmatischer Depotfund zutage, der aus mehreren Gefäßen und einem bronzernen Kastenbeschlagn bestand.

Gyula Gazdapusztai

Mártély-Dammwächterhaus. S. Seite 200.

Nyírtass. S. Seite 201.

Orosháza-Kakasszék (Komitat Békés). [175. XIII.] Beim Bau eines Weges wurde ein größeres sarmatenzeitliches Gräberfeld berührt; bei der Rettungsgrabung konnten wir nur einen Teil davon erschließen. Außer den aufgestöberten, mit Keramik dakischen Charakters datierten Gräbern kamen auch spätzeitliche sarmatische Bestattungen zutage. Auch haben wir eine Grube mit 3 bestatteten Pferdeschädeln gefunden; aus weiteren Gruben kamen sarmatenzeitliche Scherben ans Tageslicht.

Gyula Gazdapusztai

Orosháza-„Orosházi tanyák“-Bahnhofstation (Komitat Békés). [176. XXVIII.] In der Sandgrube der Staatlichen Eisenbahnen kam ein süd-nördlich orientiertes Grab des bekannten Gräberfeldes zum Vorschein. Die Beigaben waren Perlen und ein Gefäß vom sog. „dakischen Typ“.

Ernö Olasz jr.

Orosháza-Rákóczi-Siedlung (Komitat Békés). [177. XXVIII.] Im Grundstück des J. Varga wurde beim Sandgewinnen ein süd-nördlich orientiertes Skelett gefunden, das auf die I–II. Periode der Sarmatenzeit zu datieren ist. In der Umgebung sind auch Siedlungsspuren zu beobachten.

Ernö Olasz jr.

Öcsöd-Kéthalom. S. Seite 201.

Pély (Komitat Heves, Kreis Heves). [186. IX.] Ich habe eine sarmatenzeitliche Abfallgrube und Backofenplatten ausgegraben.

Nándor Kalicz

Rákóczi-falva-Fő-Gasse 11. (Komitat Szolnok, Kreis Szolnok). [191. XXXVIII.] Bei dem Bau eines Hauses wurde das süd-nördlich orientierte Grab einer jungen Frau gefunden. Den Beigaben zufolge ist es ein sarmatisches Grab aus dem 3. Jh. Über und neben dem Grab kamen die Reste eines spätmittelalterlichen Wohnhauses zutage, aus dem wir viel Keramikbruchstücke aus dem 16–18. Jh. gesammelt haben. Auch die Fragmente einer bronzezeitlichen Urne haben wir hier ausgegraben.

Gyula Kaposvári

Székkutas-LPG „Uj Élet“ (Komitat Songrád, Kreis Szentes). [215. XIII.] Neben der Zentrale der LPG wurden Ziegel gestrichen, wobei zwei sarmatenzeitliche Gräber zum Vorschein kamen, die dem Anschein nach einen Teil einer der Reihe nach geordneten Bestattung bilden.

Gyula Gazdapusztai

Tószeg-Telek. S. Seite 214.

Újhartyán-Faluerdeje (Komitat Pest, Kreis Dabas). [257. III.] Am Fundort kamen eine größere spätsarmatische Siedlung und ein awarisches Gräberfeld zutage. Der Wind hatte das Material der Gräber und der Siedlung abgeweht und miteinander vermischt.

Mihály Köhegyi

C) Ungarisches Hochland

Bodrogheresztúr. S. Seite 202.

Tar (Komitat Nógrád, Kreis Pásztó). [230. III.] Beim Bau der Landstraße zwischen Hatvan und Salgótarján kam westlich von Tar in einem Gebiet von 100 × 150 eine sarmatische Siedlung aus dem 4. Jh. mit vandalischem Einschlag zum Vorschein. Die Siedlung erschien in der Form von 50–60, größtenteils kleinen Gruben.

József Korek

VÖLKERWANDERUNGSZEIT

A) Transdanubien

Abda (Komitat Győr-Sopron, Kreis Győr). [2. XI.] Bei den Arbeiten zwecks Hochwasserschutz wurde die Uferstrecke zwischen der Pumpenanlage „Rózsásér“ und dem Dammwächterhaus abgetragen, wobei 9 awarische Gräber gefunden wurden. Der Großteil der Funde ging verloren. In unmittelbarer Nähe des Fundortes kamen bereits zur Jahrhundertswende 3 awarische Gräber zutage.

Antal Filep

Budapest III., Békásmegyer, Kossuth-Lajos-üdülöpart. S. Seite 210.

Budapest XI., Budafoki-Straße 78. S. Seite 196.

Csorna (Komitat Győr-Sopron, Kreis Csorna). [66. XI.] Südwestlich von der Ortschaft wurden beim Sandgewinnen awarische Skelettgräber verwüstet. Es gelang, einen Teil der Funde zu retten.

András Uzsocki

Dunaszekcső (Komitat Baranya, Kreis Mohács). [82. XXIX.] Bei der systematischen Erschließung zwecks Rettungsgrabungen kamen in der Lehmgrube der Ziegelfabrik 74 awarenzeitliche Gräber ans Tageslicht. Die Funde können – mit Ausnahme eines Grabes – auf das 8. Jh. datiert werden. Ebendasselbst wurden auch vor 1958 Grabfunde gemacht, die z. T. aus dem 7. Jh. stammen. Nach Aussage der Arbeiter der Ziegelfabrik erschienen die Gräber, die vor der Ausgrabung gefunden wurden, in 2 Niveaus; leider konnten die Schichtenverhältnisse nicht mehr beobachtet werden. Das Gräberfeld wurde mit der Ausgrabung erschöpft.

Ágnes Sós

Hács-Béndekpuszta (Komitat Somogy, Kreis Fonyód). [101.] Die im vergangenen Jahr begonnene Erschließung des Gräberfeldes aus dem 5. Jh. wurde beendet. Bei der Ausgrabung verifizierten wir die Ausdehnung des Gräberfeldes in südwestlicher, nördlicher und nordwestlicher Richtung und durchforschten die bisher unerschlossenen Teile zwischen den Gräbern. Weitere Gräber kamen nicht zum Vorschein.

Agnes Salamon

Keszthely (Komitat Veszprém). [117. XVI.] Die im vergangenen Jahr begonnene Erschließung des städtischen Friedhofs von Keszthely wurde auch dieses Jahr fortgesetzt. Ich fand den westlichen und den südwestlichen Rand des Gräberfeldes, nach denen die Karte von Lipp gewissermaßen modifiziert werden muß. Die Funde führen uns den späten Teil des Gräberfeldes vor Augen. Auch in der Orientierung weicht dieser Teil von dem im vergangenen Jahr erforschten Gräbern im „Sörkert“ ab. Während letztere fast ausnahmslos westöstlich orientiert waren, war die Achse der heuer erschlossenen nordwest-südöstlich gerichtet. Der bedeutendste Fund ist ein kleiner Holzleimer aus 10 Dauben, den ein punzierter Bronze- und mehrere Eisenreifen zusammenhielten. 25 Gräber wurden erschlossen.

Ilona Kovrig

Keszthely-Dobogó (Komitat Veszprém). [119. XVI.] Am Flachland zwischen den Alsódobogó und Felsődobogó genannten Hügeln wurden 4 Gräber eines Gräberfeldes aus dem 9. Jh. erschlossen, die durch die Grubenarbeit gefährdet waren. In demselben Gebiet war auch ein frühromerzeitliches Brandgräberfeld, die Urnen wurden aber früher durch die Ackerbauarbeiten stark beschädigt. Wir fanden nur 1 Grab, in dem die Gefäße noch auf ihrem ursprünglichen Platz waren.

Károly Sági

Letenye (Komitat Zala, Kreis Letenye). [136. XXIII.] In ca. 650 m Entfernung südlich von der Kirche kamen unter dem Fahrdamm die Gräber eines Gräberfeldes aus dem 8–9. Jh. zum Vorschein. Neben den 15 erforschten Gräbern waren 5 solche, die nur oberflächlich beobachtet werden konnten. Von derselben Strecke wurden beim Wegbau mindestens weitere 60–80 Gräber bereits ausgehoben. Besonders interessant waren eine Sichel, ferner die Reste eiserner Büchsen, die in zwei Gräbern zu beobachten waren. Über einzelnen Gräbern waren Holzkohlenspurten.

Edit H. Kerecsényi

Martonvásár (Komitat Fejér, Kreis Székesfehérvár). [140. XXXV.] Während dem Bau eines Kinderheimes stieß man auf ein reiches awarisches Grab. Die Rettungsgrabung brachte insgesamt 9, aus der Früh- und aus der Spätawarenzeit stammende Gräber zutage, reich mit Bogenplatten aus Knochen und mit Beschlägen aus Greifen- und Rankenmuster verziert, versehen.

Jenő Fitz

Mohács-Szölőhegy (Komitat Baranya). [152. XXI.] Bei dem Bau eines Wasserreservoirs durchquerten die Arbeiter zwei awarenzeitliche Gräber und lieferten die Funde in das Museum.

János Ete – Mihály Köhegyi

Nagymanyok (Komitat Tolna, Kreis Bonyhád). [165. XXXIV.] In der Lehmgrube neben der Landstraße wurde ein Skelettgrab zerstört. Bei der Rettungsgrabung haben wir urzeitliche Gruben und einen Backofen erschlossen, mit Keramik frühhallstattischen Charakters. Das zerstörte Grab erwies sich als aus der Völkerwanderungszeit stammend.

Gyula Mészáros

Nagymanyok-Szilvásdűlő. S. Seite 198.

Nagyvenyim (Komitat Fejér, Kreis Sztálinváros). [169. XL.] Im „Újvenyim“ genannten Teil der Ortschaft, im Geflügelhof Nr. 11 wurde ein Silo gegraben, wobei man auf das Grab zweier Männer stieß. Die Funde und die in Grab 2. neben der linken Seite des Toten bestatteten Pferdegeschirrbeschläge weisen auf eine Spätphase eines awarenzeitlichen Gräberfeldes hin.

Gyula Török

Rácalmás (Komitat Fejér, Kreis Sztálinváros). [190. XXXV.] Wir haben die Ausgrabung des langobardischen Gräberfeldes im „Újtelep“, die im vergangenen Jahr begonnen wurde, fortgesetzt. Bei der Ausgrabung kamen 16 Gräber zutage. Die Gesamtzahl der Gräber erreicht somit 20. Wir erreichten den Südrand des Gräberfeldes, wo in einer Gruppe die Gräber von Kindern und Säuglingen waren. Neben einigen durchschnittlichen fanden wir ein sehr reiches Frauengrab und das eines Kriegers. In letzterem konnten die ovale Form und die Abmessungen eines Schildes gut beobachtet werden. Die Gräber sind im Durchschnitt 2 m tief, sie sind entweder einfache oder abgestufte Gruben. In einem konnten wir die Spuren eines schmalen Sarges beobachten.

István Bóna

Sárszentlőrinc-Uzd (Komitat Tolna, Kreis Gyöngy). [196. XXXIV.] Im Schoberhof der LPG „Táncsics“ wurden 5 Silos gegraben, wobei mehrere, größtenteils der Beigaben bare Gräber aus der Erde geworfen wurden. Ich habe im Hof vor der Reihe der Silos in 50–60 cm Tiefe ein Skelettgrab in Hockerstellung, ohne Beigaben, und 6 Skelettgräber, wo die Toten ausgestreckt lagen, erschlossen. Alle diese letzteren waren bereits aufgestöbert. Nur in 2 von ihnen waren ärmliche Beigaben, denen zufolge die Gräber als Reste eines slawischen Gräberfeldes aus dem 9. Jh. betrachtet werden können.

Gyula Mészáros

Sopron-Kőhida (Komitat Győr-Sopron). [200. XXXI.] Wir haben aus dem Gräberfeld von Sopron-Kőhida, das im 9. Jh. in Gebrauch stand, im Jahre 1958 51 Gräber ausgegraben, die, in Anbetracht der früher erforschten, die Zahlen 38–88 erhielten. Die Bestattungsriten und die bisher zutage gekommenen Funde weisen auf awarenische Völkerreste, auf mährisch-slavisches Einfluß und auf fränkische Lehnverhältnisse hin. Die auf der Erdoberfläche gefundenen Scherben (in ca. 150 m Entfernung vom Gräberfeld) deuten auch den Platz der einstigen Siedlung an.

Gyula Török

Szekeşárd-Palánk (Komitat Tolna). [211. XXXIV.] Wir haben die im vergangenen Jahr begonnene Rettungsgrabung fortgesetzt. Aus der Frühperiode des Gräberfeldes haben wir die Gräber Nr. 170–207 erschlossen. In dem größten Teil der Gräber konnten wir beobachten, daß sie seinerzeit auf fast identische Weise ausgeraubt wurden. Wir fanden keine Pferdegräber. — Im erforschten Gebiet kamen 3 Backöfen zutage, die annäherungsweise desselben Alters sind, wie die früher gefundenen, die zur mittelalterlichen Siedlung Palánk gehörten. An der Ausgrabung nahm P. Lipták (Anthropologe) teil. S. ferner S. 198.

Ágnes Salamon

Tényő (Komitat Győr-Sopron, Kreis Győr). [236. XI.] Im „Rigács“ genannten Teil der Gemarkung wurden in der Lehne beim Sandgewinnen awarenische Gräber vernichtet; wir konnten nur ein Gefäß retten.

András Uzsofi

Vörs (Komitat Somogy, Kreis Fonyód). [268. XVI.] Ich versuchte, das aus dem 5. Jh. stammende Gräberfeld durchzuforschen, das in der Sandgrube in 300 m Entfernung von der Eisenbahnstation liegt. Es erwies sich leider als vollständig aufgestöbert und vernichtet, sodaß es überflüssig war, die Ausgrabung fortzusetzen. An der Ausgrabung nahm K. Sági teil.

Ilona Kovrig

Zalaszentmihály (Komitat Zala, Kreis Zalaegerszeg). [270. XVI.] Bei der Geländeforschung fand ich im Torffeld nördlich des Pölöskeer Verbindungsweges in der Höhe des Friedhofes im Marschland eine awarenische Pfeilspitze mit drei Schneiden. 75 cm hinter ihr lag das fein aus Knochen gedrechselte Ende des Pfeiles. Der Pfeil mochte auf die einstige Wasserfläche abgeschossen worden sein; 80 cm Torf bildete sich über ihm.

Károly Sági

B) Große Ungarische Tiefebene

Budapest XIII., Tüzér-Gasse 15. [50. IV.] Awarenzeitliche Gräber.*

Rózsa T. Schreiber

Budapest XV., Rákospalota-Honfoglalástelep. [51. IV.] Awarenzeitliches Grab.*

Rózsa T. Schreiber

Fajsz (Komitat Pest, Kreis Kalocsa). [90. I.] In 4,5 km Entfernung nördlich vom Dorf, unmittelbar neben der Donau im Überschwemmungsgebiet wurden bei der Verstärkung des Damms noch im Jahre 1957 Gräber gefunden. Als die Rettungsgrabung begann, waren bereits nahezu 100 Gräber vernichtet. Die danach geretteten 132 Gräber weisen ihren Beigaben zufolge auf ein awarenisches Gräberfeld hin. Das Gräberfeld ist verhältnismäßig ärmlich, in der Hauptsache fanden wir die Gräber von Frauen und Kindern. Männer gab es wenig, und auch die waren größtenteils abgesondert bestattet. Es gibt auffallend viel Gefäße als Beigaben.

Elemér Zalotay

Hejőkeresztúr-Sandgrube (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Mezöcsát). [102. XX.] Am Fundplatz wurde ein großes skythenzeitliches Urnengräberfeld vernichtet. Viele Funde gerieten in die Sammlung der örtlichen Schule. Beim Sandgewinnen wurde auch ein hunnenzeitliches Brandschüttungsgrab gefunden, in dem goldene und silberne Schmucksachen waren. In der naheliegenden Sandgrube erforschten wir eine skythenzeitliche Abfallgrube, mit sehr viel Scherben und Tierknochen.

Nándor Kalicz

Kiskunmajsa-Kőkút. S. Seite 200.

Kunbaracs (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Kecske-mét). [133. XV.] Als Brachland aufgepflügt wurde, kamen Spangen und Ohringe awarenischen Charakters zutage, ferner mehrere Goldanhänger-Fragmente.

Béla Bálint

Majosháza (Komitat Pest, Kreis Ráckeve). [139. III.] In der nordöstlichen Gemarkung des Dorfes, nahe zur LPG „Szabadság“ wurden bei Wegbauarbeiten menschliche Gebeine und ein Pferdeskelett gefunden. Wir konnten einige Scherben aus dem 8–9. Jh. und ein mit Wellenlinie verziertes, mit Bodenstempel versehenes Gefäß sammeln.

Ágnes Sós

Tiszaeszlár-Bashalom (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Tiszaeszlár). [239. III.] Auf der Suche nach Gräberfeldern aus der Zeit der Landnahme der Ungarn stießen wir am sog. Csengöspart am Acker des I. Lovas auf ein frühawarenisches Gräberfeld. An der Ausgrabung nahm J. Makkay teil.

István Dienes

Tiszapalkonya-Kraftwerk. S. Seite 201.

Tótkomlós (Komitat Békés, Kreis Orosháza). [256. II.] Vor dem Haus Nagy-Gasse 35, im Bett des Száraz-ér, wurde ein Skelett mit künstlich deformiertem Schädel gefunden. Das Grab stammt wahrscheinlich aus der Hunnenzeit. Die Rettungsgrabung war weiter ergebnislos.

Julia Kovalovszki

Újhartyán-Faluerdeje. S. Seite 207.

C) Ungarisches Hochland

Edelény (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Edelény). [84. XX.] Südwestlich vom Dorf, in 4 km Entfernung kamen aus der Wand der Sandgrube einige Scherben von Keramik aus der Völkerwanderungszeit zutage.

Géza Megay

Pécel (Komitat Pest, Kreis Gödöllő). [182. III.] Im Gehöft von I. Jávorszky wurden bei Erdarbeiten ein sarmatenzeitliches und 7 awarenzeitliche Gräber gefunden. Mit Ausnahme eines spätawarischen Frauengrabens waren alle übrige aufgestöbert und ausgeraubt.

Gyula Török

Vác-Kisállomás-Sandgrube (Komitat Pest). [260. XLII.] 29 Gräber wurden erschlossen. In einzelnen Fällen konnten wir Bestattungen wahrnehmen, die von der üblichen NW-SO Orientierung abweichen. Auf Grund des archäologischen Materials bestimmten wir die Zeit der Bestattungen als das 9. Jh. Auch ritueller Schädelraub und symbolische Bestattungen konnten beobachtet werden.

Gyula Dezső—Alán Kralóvánszky

ZEIT DER UNGARISCHEN LANDNAHME (10. Jh.)

A) Transdanubien

Dunaalmás-Tatai-Gasse, Sandgrube (Komitat Komárom, Kreis Tata). [79. XLI.] 13 Gräber sind in der Form einer halben Ellipse um einen zentral platzierten Feuerherd herum gelagert. Auf Grund des archäologischen Materials, das aus den Gräbern zutage kam — u. a. ein bronzenes Brustkreuz und eine gravierte silberne Scheibe — datieren wir die Bestattungen auf die erste Hälfte des 10. Jhs. Der Fundort ist an der Furt der Donau, bei der Kreuzung von zwei wichtigen Handels- und Kriegswegen.

Endre Biró—Alán Kralóvánszky

Veszkény (Komitat Győr-Sopron, Kreis Kapuvár). [263. XXXI.] In einer Sandgrube kam ein kleines, aus der Zeit der ungarischen Landnahme (10. Jh.) stammendes Reihengräberfeld zutage. Von den ca. 10–12 Gräbern konnten wir 3 vollständig, 2 nur zum Teil erschließen, die übrigen wurden früher verwüstet. Die Skelette sind westnordwest-ostsüdöstlich orientiert. In allen drei intakten Gräbern waren auch Schädel und Beinknochen von Pferden. In einem Grab fanden wir eine Münze des Berengarius. In 40 m Entfernung von diesem kleinen Graberfeld waren das Skelett eines Erwachsenen und eines Kindes, in derselben Orientierung, ohne Beigaben.

Gyula Nováki

B) Große Ungarische Tiefebene

Békés-Povád. S. Seite 213.

Hódmezővásárhely-Nagysziget (Komitat Csongrád). [103. XIII.] Wir haben die Erschließung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes, die vergangenes Jahr begonnen wurde, fortgesetzt. Weitere 12 Gräber haben wir ausgegraben, in denen neben Schläfenringen auch für

die Zeit der ungarischen Landnahme charakteristische Funde waren; eines von ihnen war das Grab eines Landnehmers mit Pferdeschädel und Steigbügel als Beigaben. Die Bestattungen erfolgten in zwei Reihen. An der Ausgrabung nahm Gy. Farkas, Anthropologe, teil.

Gyula Gazdapusztai

Mezőzombor (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Szerencs). [146. XX.] In 3 km Entfernung vom Dorf, im 4–5 m erhabenen Bálványdomb, wurde eine Sandgrube eröffnet, wobei Gräber zutage kamen. Als Ergebnis der Rettungsgrabung können wir 6 Gräber verbuchen, die, wie aus den Funden zu schließen, aus dem 10–11. Jh. stammen. Das Frauengrab Nr. IV. hatte die reichsten Beigaben.

Géza Megay

Szabolcsveresmart-Szellérdomb (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Kisvárd). [208. III.] In der Gegend des 1956 zutage gekommenen Grabes mit Pferdebestattung haben wir 7 ärmliche, vom Ende des 10. Jhs. stammende Gräber ausgegraben. Pferdebestattungen gab es keine. An der Ausgrabung nahmen I. Éri, J. Makkay und J. Szabó teil.

István Dieneš

Szolnok-Ugar, LPG „Tisza Antal“ (Komitat Szolnok). [220. XXXVIII.] Bei Bauarbeiten wurde ein Grab aus der Zeit der ungarischen Landnahme aufgewühlt. Bei seiner vollständigen Erschließung fanden wir einen vergoldeten, silbernen Ösenknopf, der zur Datierung geeignet war. An der linken Seite des Schienbeins fanden wir die Beinknochen eines Pferdes. In der ausgeschaukelten Erde fanden wir auch den intakten Schädel.

Gyula Kaposvári

Tiszaeszlár-Bashalom (Komitat Szabolcs-Szatmár, Kreis Tiszaeszlár). [240. III.] a) Wir haben das letzte Grab jenes Gräberfeldes, das vom Fundort *Fenyestábla* bereits publiziert wurde⁴ und dessen Platz N. Fettich und M. Párducz bei der Probegrabung wahrgenommen haben, ausgegraben (Nr. 24). Das Gräberfeld ist hiemit erschöpft. Wir gruben den Nordflügel des Gräberfeldes wieder aus, um das Verhältnis der Gräber Nr. 23 und 24 zur Gräberreihe, die 1945 erschlossen wurde, zu fixieren. Die zwei Gräber rücken in östlicher Richtung aus der Reihe, zwischen den Gräbern D und E, bzw. E und F. — b) In 200 m Entfernung südlich vom obigen Fundplatz, am *Fenyvesdomb*, fand J. Rohács 1947 ein weiteres Gräberfeld aus der Zeit der Landnahme, das 13 Gräber enthielt, die auf die im Komitat Szabolcs übliche Weise im großen Ganzen in Reihen geordnet waren. An beiden Enden ruhen je eine Frau, in der Mitte sind Männer bestattet. Die mittleren, reichsten Gräber waren alle aufgestöbert. Aus Grab Nr. 7. (mit byzantinischer Münze) haben wir einen reich mit Beschlägen verzierten Gürtel gehoben. Da auch das Leder teilweise gut erhalten war, konnte auch die allgemein übliche Struktur des Gürtels der Landnehmer beobachtet werden. Die Angehörigen dieses Verstorbenen hohen Ranges haben als Zeichen ihrer Trauer auch ihre mit Schläfenringen verzierte Zöpfe und ihre Armreifen in das Grab geworfen. In Grab Nr. 10 stießen wir auf ein Leichentuch, dessen Gebrauch wir bei den ob-ugrischen Völkern gut kennen. Am Gesicht des trepanierten Schädels war ein Ledertuch, auf dem die Augen und der Mund mit Silberplatten angedeutet sind. Im Frauengrab Nr. 12 waren ein aus breiter Platte geformtes, mit Scharnieren versehenes vergoldetes Silberarmband, das mit in Scheiben eingefassten Vögeln und Palmettensträußen verziert war. Vom Kopfputz hingen an beiden Seiten des Gesichtes von Riemen, die mit Stierköpfen darstellenden Beschlägen verziert waren, Scheiben mit Greifenmuster. In den meisten Männergräbern waren auf die Kleidung aufgenähte Goldscheibchen. Wahrscheinlich wurden die bei einem gemeinsamen Unternehmen erbeuteten Gold-

plättchen untereinander verteilt. In Grab Nr. 2 waren mehrere Münzen aus dem Westen, die späteste ist die des Lotario II (945–950). Die Bearbeitung wird erst nachweisen, ob wir das Gräberfeld der folgenden Generation jener Leute, die das erste Gräberfeld benützten, gefunden haben, oder ob wir es mit einer anderen Gruppe (Großfamilie) derselben Sippe zu tun haben. An der Ausgrabung nahm J. Makkay teil. *István Dienes*

Tiszanána (Komitat Heves, Kreis Heves). [242. III.] In der Sandgrube, die im Bereich der LPG „Vörös Csillag“ liegt, wurde das mit Pferdebestattung versehene Grab eines jungen Mannes aus der Zeit der Landnahme gefunden. Die Beigaben, u. a. ein unverziertes Taschenblech, wurden von P. Patay in das Museum geliefert. Als Ergebnis der Rettungsgrabung fanden wir ein weiteres Grab, in dem eine junge Frau war. Sie trug Ohrgehänge, ein mit Perlen besticktes Hemd, Armreifen und mit Metallknöpfen verzierte Stiefel. Mit ihrer Rechten umarmte sie das Skelett eines Säuglings. Bei ihren Füßen waren Pferdeknochen, Sattel und mit Beschlägen verziertes Pferdegeschirr. Der Großteil des — dem Anschein nach in Reihen geordneten Gräberfeldes — mochte früher schon zugrunde gegangen sein.

István Dienes

UNGARISCHES MITTELALTER UND NEUZEIT

A) Transdanubien

Bácsa-Szent-Vid-Hügel (Komitat Győr-Sopron, Kreis Győr). [7. XI.] An die Donau gelehnt, im Überschwemmungsgebiet, ist ein Burgwall von 400 m Länge und 130 m Breite. Wir durchquerten den Wall. Es wurde klar, daß er wissenschaftlich ausgebrannt wurde. Auch die Technik konnte festgestellt werden: Tonblöcke von 10–15 cm Höhe wurden an Ort und Stelle, in waagerechten Schichten nacheinander ausgebrannt. Auf Grund der wenig Scherben, die zutage kamen, stammt der Wall wahrscheinlich aus dem Mittelalter. *Gyula Nováki*

Budaörs-Kamaraerdő, Obstgärtnerei (Komitat Pest, Kreis Buda). [18. IV.] Das Ergebnis der Rettungsgrabung sind: 11 aufgewühlte und ein intaktes Grab mit Beigaben vom Ende des 11. Jhs. (ausgegraben von Rózsa Schreiber). — Gebäudereste aus Steintrümmern mit einigen Ziegeln mittelalterlichen Formats. Unter den Tongefäßen gibt es einige romanisiert-keltische, ansonsten stammt das Fundmaterial aus der Zeit vom 13. bis zum 15. Jh. Aus dem 18. Jh. stammende Karten zeigen hier 2 größere Ruinen an. *Katalin H. Gyürky*

Budapest I., Attila-Ring 2. [19. IV.] Mittelalterliche Mauer.* *Imre Holl*

Budapest I., Dárda-Gasse. [20. IV.] Mittelalterliches Straßenniveau.* *Emese Nagy*

Budapest I., Hadnagy-Gasse 8–10, Imre-Bad. [21. IV.] Türkisches Bad.* *Győző Gerő*

Budapest I., Hegyalja-Weg. [22. IV.] Abfallgrube aus dem 17. Jh.* *Mária G. Sándor*

Budapest I., Hess-András-Platz. [23. IV.] Mittelalterliche Kirche und Kloster.* *László Gerevich*

Budapest I., Kapisztrán-Platz 1. [24. IV.] Mittelalterliche Kirche.* *Herta Bertalan*

Budapest II., Budakeszi-Straße 93. [25. IV.] Mittelalterliches Kloster.* *Emese Nagy*

Budapest II., Fő-Gasse 82–84, Kirdly-Bad. [26. IV.] Türkisches Bad.* *Győző Gerő*

Budapest II., Fő-Gasse. [27. IV.] Mittelalterliche Mauern.* S. ferner S. 203. *Herta Bertalan*

Budapest II. und III., Lajos-Gasse. [28. IV.] Mittelalterliche Mauern und Abfallgruben.* S. ferner S. 203. *Herta Bertalan*

Budapest III., Békásmegyer, Kossuth-Lajos üdülpart. [30. IV.] Mittelalterliche Kalkbrennerei, keltische Keramik und Gruben aus dem 9. Jh.* *Imre Holl*

Budapest III., Csillaghegy-Zieglfabrik. [32. IV.] Gräberfeld aus dem 11–12. Jh.* *Rózsa T. Schreiber*

Budapest III., Fő-Platz. [33. IV.] Romanisches Gebäude.* *Herta Bertalan*

Budapest XI., Gellért-Platz. S. Seite 196.

Budapest XIII., Margareteninsel. [49. IV.] Kloster der Dominikanerinnen.* *Rózsa F. Tóth*

Budapest XXII., Nagytétény, Schloß. [55. III.] Die Herstellungsarbeiten im der Donau zu liegenden Flügel des Schlosses gaben Grund zur Rettungsgrabung, die in zwei Etappen ausgeführt wurde und die zum Ziel hatte, jene mittelalterlichen und frühbarocken Mauerreste vor Beton zu schützen, abzumessen, zu zeichnen und zu fotografieren, die einen anderen Grundriß als der heutige andeuten. Im Ausfüllungsmaterial das zwischen den Mauern beseitigt wurde, sind römische Scherben fast ständig vorhanden und vermischen sich mit den Resten mittelalterlicher und neuzeitiger Gebrauchsgegenstände. An der Arbeit nahm B. Thurszky, Ingenieur (KÖZTI) teil. *Eszter M. Geszti*

Esztergom-Burg (Komitat Komárom). [89. X.] Vor den Brückenpfeilern vor dem Burgtor wurde eine vorläufige Terrainregulierung vorgenommen. Unter den neuzeitlichen Brückenpfeilern kamen die Reste der Zimmerung zur Sicherung des lockeren Bodens (caisson), und im Schutt die Trümmer mittelalterlicher Steindenkmäler zutage. *Gyula Csillag–László Zolnay*

Fehérvárcsurgó (Komitat Fejér, Kreis Mór). [92. XXXV.] Bei der Renovierung der katholischen Kirche wurde die mittelalterliche, gotische Sakristei und der südliche Haupteingang der Kirche erschlossen. Auf der Mauer der Sakristei waren die Reste der Wandmalerei, im Schutt wurde ein schön geschnitzter Löwenkopf gefunden. *Jenő Fitz*

Fonyód (Komitat Somogy, Kreis Fonyód). [96. XVI.] Die 1957 begonnene Ausgrabung der türkenzeitlichen Burg im „Fácánoskert“ wurde fortgesetzt; in diesem Jahr haben wir die innere Burg vollständig erschlossen. In ihrem Zentrum war eine mittelalterliche Kirche mit 3 Bauperioden, um sie herum und unter ihrem Fußboden war der Kirchhof. 154 Gräber des Kirchhofes wurden ausgegraben, die vom 12. bis zum 16. Jh. reichen. Bei der Ausgrabung fanden wir im Bereich der inneren Burg eine Cisterne, die mit dem Burggraben in Verbindung stand. An mehreren Stellen klärten wir die 1547 errichtete Pfahlmauer, den Burggraben und den Brückenkopf der über den Graben gelegten Brücke. An mehreren Stellen durchquerten wir den äußeren Graben und die äußere Pfahlmauer; die nordöstliche

Rondelle mitsamt dem daneben liegenden Brückenkopf haben wir ganz erschlossen. Im Bereich der äußeren Burg fanden wir einen frühmittelalterlichen Brunnen und mehrere Abfallgruben, ferner einen großen Töpferofen. An der Ausgrabung nahmen Éva F. Petress, S. Wenger und G. Bándi teil.

Jenő Fitz

Kaposfő (Komitat Somogy, Kreis Kaposvár). [110. III.] Beim Treffpunkt des sog. Cingetői árok und der Landstraße Nr. 65 kam ein Teil eines mittelalterlichen Kirchhofes zutage, der größtenteils bereits früher abgetragen bzw. aufgestöbert wurde. Die Gräber stammen aus dem 13–15. Jh.

Mária G. Sándor

Kaposvár-Burg (Komitat Somogy). [111. XIV.] Die 1926 errichteten Gebäude, in denen heute das Unternehmen zur Verwertung von Getreideprodukten seinen Sitz hat, wurden auf die Reste der Burgmauer gebaut. Nun kamen beim Legen der Fundamente neuer Speicher in ca. 10 m Entfernung von der nördlichen Rondelle in 2,5–4 m Tiefe Eichenholzbalken, Scherben ungarischer und türkischer Tonware aus dem 16–17. Jh. und andere Funde zutage. An der Rettungsgrabung nahm I. Soós teil.

Gyula Takáts

Kisoroszi-Pusztatemplom. S. Seite 203.

Koroncő (Komitat Győr-Sopron, Kreis Győr). [127. XI.] Beim Beginn des Dózsa-György-Weges stieß man im Graben auf die Spuren einer Siedlung aus der Arpadenzeit. Bei der Rettungsgrabung kamen Gegenstände aus dem 11–13. Jh. zutage.

András Uzsofi

Környe (Komitat Komárom, Kreis Tata). [129. XVII.] In der Sandgrube des Tatabányaer Kohlenstruts wurde der Sand anstelle eines verwüsteten Dorfes gewonnen, das mit Keramik aus dem 15–16. Jh. zu datieren ist. Östlich der Stelle der Kirche, die neben der Landstraße in Spuren noch zu erkennen ist, vernichtete der Bagger einen mittelalterlichen Töpferofen mit 35–40 Gefäßen im Inneren. Historische Daten hinsichtlich der Dorfes stehen uns vorderhand nicht zur Verfügung.

István Éri

Kőszeg (Komitat Vas). [131. XIX.] In einem Ausläufer des Szabóhegy wurde eine Wasserleitung gefunden, die aus ca. 30 cm langen Tonröhren besteht. Leicht fallend ist sie der Burg von Kőszeg zu gerichtet. Ihr Alter ist ungewiß, sie stammt wahrscheinlich aus dem Mittelalter oder aus der frühesten Neuzeit.

Gyula Nováki

Letenye (Komitat Zala, Kreis Letenye). [137. XXIII.] In inneren Gebiet der Ortschaft wurden beim Umbau des Weges in der Nähe der heutigen Kirche Gräber gefunden. Bei der Rettungsgrabung konnten wir von den bereits aufgewühlten Gräbern eines aus dem 11–13. Jh. stammenden Kirchhofes 16 erschließen und den Platz von weiteren 8 Gräbern fixieren. Die Funde waren größtenteils Schläfenringe. In einem Grab war ein tierischer Schädel. Aus einer durchgebrannten Schicht kamen zwischen den Gräbern als Streufunde Objekte zutage, aus denen wir auf eine römische Siedlung schließen können.

Edit H. Kerecsényi

Mórág-Kismórág (Komitat Tolna, Kreis Bonyhád). [153. XXXIV.] Im Kardasi-Anger zeichneten sich nach dem Tiefpflügen mehrere größere Aschenflecke ab, in denen ich mittelalterliche ungarische und urzeitliche Scherben fand. Auch ein mittelalterlicher gotischer Steigbügel kam zutage.

Bertalan Andrásfalvi

Mosonmagyaróvár (Komitat Győr-Sopron). [155. XXII.] Die Rettungsgrabung, die im Mosoner Teil der Stadt, am sog. Király-Hügel ausgeführt wurde, brachte einen 70 m langen Abschnitt eines west-östlich verlaufenden römischen Weges und Mauerreste der 1271 eingerissenen Mosoner Burg zutage.

Rezső Pusztai

Nagykanizsa, Ady-Endre-Gasse (Komitat Zala). [157. XXIII.] Unter dem Fundament der inneren Mauer des jetzigen Studentenheims (früher Franziskanerkloster) wurde bei der Verbesserung der Wasserleitung ein aus geschnitzter Stein gefunden. Er erwies sich als ein aus Kalkstein gemeißelter türkischer Grabstein mit Turban.

Edit H. Kerecsényi

Nagykanizsa-Spirituosenfabrik (Komitat Zala). [158. XXIII.] Als ein Bassin gegraben wurde, stieß man auf die Fundamente einer Steinmauer. Sie gehörten zum ältesten Massiv der Burg von Kanizsa, deren Fundamente in den vergangenen Jahren größtenteils schon erschlossen wurden. Vom nordöstlichen Flügel des Baus fanden wir Teile der südöstlichen Abschlußmauer und von zwei Binnenmauern, durch die – in Anschluß an die früher ausgegrabenen Fundamente – die östliche Zimmerflucht geklärt wurde. Die Rettungsgrabung führte Edit H. Kerecsényi unter meiner Anleitung aus.

István Méri

Nagykanizsa-Glasfabrik (Komitat Zala). [159. XXIII.] In einem Schacht, der zwecks Fundamentierung eines Hauses gegraben wurde, stieß man auf einen Teil der Konstruktion des Unterbaus jenes mittelalterlichen Weges, der die Burg durchquerte: auf stehende Balken und Bretter. Die Konstruktion des Weges wurde bei den Ausgrabungen im Jahre 1954 von I. Méri bereits geklärt. Diese weitere Spur zeigt klar, in welcher Richtung sich der Weg fortsetzt. An der Erschließung nahm I. Éri teil.

Edit H. Kerecsényi

Nagyvázsony-Csepely (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém). [167. XXV.] Wir haben die 1957 begonnene Ausgrabung im Gebiet des am Ende des 16. Jhs. verwüsteten Dorfes fortgesetzt. Ein nördlich der Kirche liegendes Herrenhaus wurde erschlossen. Das Haus (23×8 m) wurde aus Steinen gebaut. Es bestand aus 3 Räumlichkeiten, der Eingang war an der Westseite des mittleren Raumes. Im Schutt fanden wir die Steine des gotischen Fensterrahmens. Im mittleren Raum war ein Feuerherd, im südlichen ein Ofen aus Kacheln. Unterhalb der Auffüllung des Herrenhauses fanden wir Teile älterer Häuser aus Rutengeflecht. In der Nähe des Herrenhauses haben wir ein zur Wirtschaft gehörendes Gebäude (6×4 m) ausgegraben, das 2,2 m tief in die Erde vertieft war; ein breiter, fallender Weg führte zu ihm. Es war ein Blockhaus: im Raum beobachteten wir das eingestürzte Balkenwerk. Von hier kam ein Mühlstein, aus der Auffüllung kamen verschiedene, völkischen Geschmack widerspiegelnde Kacheln zutage. Wir haben die Steinmauer der Einfriedung des Kirchhofes, die auch mit Strebepeilern verstärkt war, z. T. erschlossen. Außer den obengenannten Stellen haben wir noch am Platz von zwei Häusern gegraben, doch konnten wir nur die Richtung der Mauern und die Plätze der Backöfen konstatieren. An der Ausgrabung nahmen I. Dienes, G. Fehér, Á. Kiss, J. Kolba, J. Kovalovszki, N. Parádi, M. G. Sándor und H. Spahiu (Albanien) teil.

István Méri

Nagyvázsony-Kinizsi-Burg (Komitat Veszprém, Kreis Veszprém). [168. XXV.] Es kam zur Erschließung des Palastflügels, der sich in L-Form an den Donjon anschließt, und dessen Räume in 5,5 m Mächtigkeit mit Schutt bedeckt waren. Wir fanden die Mauern von 6 großen Räumen; die Wände erreichten in der Hauptsache das Niveau der Schwellen des I. Stockwerkes. Auch

fanden im westlichen Abschnitt des die Burg umgebenden Ganges die Auffüllung aus dem 16–17. Jh. Im Burghof fanden wir die Reste der in der Mitte des 17. Jhs. erbauten Treppe (die an der Stelle der alten errichtet wurde), und die Wände des schmalen Ganges, der vor dem Nordflügel verläuft. In der westlichen Ecke haben wir den Beginn der steinernen Wendeltreppe, die vom I. Stockwerk in das II. führte, erschlossen. Neben dem mit Steinplatten ausgelegten Wasserbassin, das wir 1956 gefunden haben, kam nun nach Abtragen der Hofniveaus aus dem 17. Jh. ein weiteres Bassin (2×3 m) zutage, das aus Planken, die auf Pfähle gelegt waren, konstruiert wurde; wir nahmen die Konservierung sofort vor. Auch ein Abschnitt der Wasserleitung aus Tonröhren kam zutage. Durch diese Röhren wurde die Wasserversorgung aus dem Brunnen im östlichen Burggraben gesichert. Die Reste der Burg haben wir mit Theodolit aufgenommen. Nach einer eingehenden baugeschichtlichen Untersuchung konnten wir feststellen, wie die frühzeitlichen Schutzwälle verliefen, die sich dem Donjon angeschlossen haben. Es wurde klar, daß nach Turcos Aufnahme im Jahre 1569 der Palastflügel stark umgeändert wurde. Fast alle Hauptmauern wurden eingestrichen: sie wurde z. T. an ihrer ursprünglichen Stelle wiedererrichtet, z. T. wurden – annehmbarerweise um die Mitte des 17. Jh. – Veränderungen am Grundriß vorgenommen. In die neuen Mauern wurden an vielen Stellen die gotischen Fensterrahmenfragmente eingebaut. In diesem Jahr kamen die meisten Funde aus der Auffüllung der Schutzgänge zutage: Ofenkacheln aus dem 15–16. Jh. mit grüner Glasur, aus Knochen gedrechselte Schachfiguren, Rüstungsfragmente, usw. In den Innenräumen des Palastes fanden wir hingegen Bruchstücke barocker Ballustraden und Ofenkacheln, Stücke von Türschlössern und Eisenbeschlägen. An der Leitung der Ausgrabung nahm I. Méri teil, als Mitarbeiter wirkten für kürzere oder längere Zeit G. Fehér, K. Kozák, N. Parádi, M. G. Sándor, H. Spahiu (Albanien) (Museologen), A. Kiss und J. Kolba (Universitäts Hörer f. Museologie), ferner L. Csernák, E. Horváth und Á. Tóth (Bauingenieurhörer) mit.

István Éri

Pécs-Domplatz. S. Seite 204.

Pécsvár (Komitat Baranya, Kreis Pécsvár). [185. XXIX.] Anhand der Restaurierung der Burkapelle wurde eine kürzere Forschung vorgenommen. Im völlig aufgewühlten Inneren der Kirche fanden wir menschliche Knochen. Wir fanden keine Spur von Niveaus oder zur Zeitbestimmung geeigneten Funden. Südlich der Kirche gab es kein Kloster. Um die Kirche herum lagen Skelette aus dem 16–17. Jh., eines von ihnen war in einem mit Steinen bedeckten Grab, das sich an die Nordseite der Kirche lehnte. Von der nordwestlichen Ecke des hervorspringenden Nordflügels des Gebäudekomplexes ausgehend verläuft nördlich eine Bastei, die in einer Rondelle ihren Abschluß findet. Emese Nagy

Sopron-Patak-Gasse (Komitat Győr-Sopron). [203. XXXI.] Um das sog. „Granarium“ das aus dem 17. Jh. stammende Gebäude des ehemaligen Jesuitenkollegs herum begannen wir zu forschen, um die Frage des oft erwähnten „Tunnels“ zu klären. Laut Aussage der Forschungsergebnisse gibt es unter und neben dem Gebäude ein großes Kanalsystem, dessen einzelne Teile vielleicht älter sein mögen, als das heute stehende barocke Gebäude.

Gyula Nováki

Sopronhorpács (Komitat Győr-Sopron, Kreis Sopron). [204. XXXI.] Die außerhalb der romanischen Kirche 1957 ausgeführte Ausgrabung wurde 1958 fortgesetzt, wobei das Kircheninnere vollständig erschlossen und das Fußbodenniveau auf seine ursprüngliche Höhe (50 cm unterhalb des heutigen Niveaus) gesenkt wurde. Dabei kamen zwei frühere Grundmauern der Apsis

zutage, die aus dem ersten und dem zweiten Triumphbogen ausgehen, ferner die Basis der ehemaligen zwei mittleren Säulen des Chors. Die Grabspuren deuten darauf hin, daß alle Skelette bereits früher anderswohin überführt wurden.

Gyula Nováki

Sümege-Burg (Komitat Veszprém, Kreis Sümege). [205. XVI.] Die Renovierung und die archäologische Erforschung der Burg wurde auch 1958 fortgesetzt. Wir fanden das „Trabantenzimmer“ das im 18. Jh. mit kasettiertem Tonnengewölbe überdeckt war. Hinter seiner Nordwand fanden wir einen schmalen Gang, den einst ein leicht ansteigendes Tonnengewölbe überdeckte. Auf diesem letzteren ruhte die Treppe, die aus dem Binnenhof zum Stockwerk führte. An der Nordwestecke des Donjons kamen die Reste eines Treppenbaus zutage, mit den Resten der Wendeltreppe zur Bastei und des Einganges zu den Räumen im oberen Geschoß. Hier fanden wir auch den Schacht eines Abortes mit reichem Fundmaterial aus dem 17. Jh. Auch die in der nordöstlichen Ecke des Binnenhofes gefundene, sekundär plazierte, viereckige Wasserspeiche aus dem 16. Jh., die mit gemeißelten Steinen sorgsam verputzt war, ist von Bedeutung. Die Renovierungsarbeiten leiteten M. Détschy und T. Koppány. S. Koppány Tibor–Kozák Károly–Dr. Zakonyi Ferenc: A sümegi vár (Die Burg von Sümege).

Károly Kozák

Süttő-Bikolpuszta (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [206. III.] Bei der Renovierung des Reviczky-Schloßes, das in der Mitte des 18. Jhs. erbaut wurde und im Gebiet des Staatsgutes liegt, wurden in der Nähe der nordöstlichen Ecke des Gebäudes, bei der Frontmauer und im Inneren des Gebäudes aufgewühlte Menschenknochen gefunden, als die Steinplatten des Ganges aufgehoben wurden. Auch die Randfragmente eines Topfes aus dem 15–16. Jh. kamen zutage.

Géza Fehér

Szekszárd-Palánk. S. Seite 206.

Szekszárd, Vörösmarty-Gasse. S. Seite 196.

Szigliget (Komitat Veszprém, Kreis Tapolca). [216. XVI.] Als Ergebnis der Erschließung, die anhand der Restaurierung des Turmes im alten Friedhof vorgenommen wurde, kamen die Reste einer nordwest-südöstlich orientierten Kirche zutage. An das Schiff (6,30×7,50) schließt sich ein Sanktuarium (4×4,70 m) an. An die nordöstliche Wand des Heiligtums schließt sich ein Raum von 3,60×4,10 m, an die Nordostwand des Schiffes ein weiterer von 3,80×6,60 m Größe an, mit vielen, über den Haufen geworfenen Skelettresten. Hier war wahrscheinlich das Beinhaus. Im Heiligtum fanden wir einen Altarbau sehr schlechter Erhaltung.

Károly Kozák

Tata-Kálváriadomb (Komitat Komárom). [232. XLI.] Am Hügel stand im Mittelalter eine befestigte Kirche, was auch von Stichen aus dem 16. Jh. belegt ist. Bei der Ausgrabung kamen einige Teile der Grundmauern und eine kleinere Räumlichkeit mit einer Krypte zum Vorschein. In der Gegend der Kirche fanden wir auch sekundär bestattete menschliche Knochenreste, die im 17. Jh. hierher gebracht werden mochten, als auf die Apsis der Kirche eine kleine barocke Kapelle gebaut wurde.

Endre Biró

Tokod-Ebszönbánya, Csobántanya (Komitat Komárom, Kreis Dorog). [251. X.] Beim Bau des Fundamentes zum neuen Bergarbeiterbad wurde in 2,6 m Tiefe ein mittelalterlicher Backofen durchgeschnitten. Es kamen Scherben zutage.

Gyula Csillag–László Zolnay

Veszprém (Komitat Veszprém). [265. XLIII.] Als die Pflasterung in der Burg verbessert wurde, fand man in 5 m Entfernung der Hl. Dreieinigkeitssäule in 50 cm Tiefe eine ost-westlich verlaufende, 1 m breite Mauer, deren Fundament 160 cm unter der heutigen Oberfläche war. Nördlich von der nordöstlichen Ecke des Bischofspalais war in 50 cm Tiefe eine ost-westlich verlaufende Mauer, die in Richtung des Palais eine Ecke bildete. Die Richtung der neuzeitlichen, schwach gebauten Mauer entspricht der Nordseite der Gizella-Kapelle. Im Graben, der die Mauer durchquerte und der zur Gizella-Kapelle näher lag, konnten wir auch die Fundamentierung der mittelalterlichen Mauerecke beobachten, die die nordwestliche Ecke des Palastes der Königin war. Die Erschließung liefert einen Beweis zur Annahme, daß die Gizella-Kapelle die innere Kapelle der Königinpalastes war.

Tihámér Szentlélek

Visegrád (Komitat Pest, Kreis Szentendre). [266. XLIV.] Miklós Héjő grub im Bereich des Palastes, bei dem sog. Salamon-Turm und an mehreren Stellen im Dorf.

B) Große Ungarische Tiefebene

Almáskamarás (Komitat Békés, Kreis Mezökovács-háza). [3. II.] In 1 km Entfernung westlich vom Dorf am Pacsika-Hügel beobachteten wir bei der Geländebegehung die Spuren einer Kirche und eines Kirchhofes aus der Arpadenzeit, um sie herum die des Dorfes. An einem Punkt des verwüsteten Dorfes waren auch Spuren einer sarmatenzeitlichen Siedlung.

Julia Kovalovszki

Békés-Pováđ (Komitat Békés, Kreis Békés). [8. II.] Im Reisfeld der Lehrwirtschaft wurden beim Bau der Irrigationssystems Gräber gefunden. Bei der Rettungsgrabung haben wir 151 Gräber erschlossen. 8 Skelette in Hockerstellung waren in eine Siedlung der Theiß-Kultur eingegraben, sie stammen wahrscheinlich aus dem Neolithikum. 143 Gräber sind wahrscheinlich auf die erste Hälfte des 11. Jhs. zu datieren. Unter den letzteren waren auch die Gräber von landnehmenden Ungarn, mit Pferden und Waffen ausgerüstet. Im ganzen Bereich der Ausgrabung konnten wir die Spuren einer Siedlung mit Theiß-Kultur beobachten. Als Streufunde fanden wir auch bronzezeitliche und sarmatische Scherben. An der Ausgrabung nahm Gy. Farkas (Anthropologe) teil.

Ottó Trogmayer

Boldog (Komitat Heves, Kreis Hatvan). [16. III.] Ich habe drei Fundorte durchforscht: In der Gemarkung Téglaház-Part kamen in einer Lehmgrube Gräber aus dem 10–11. Jh. zutage, die in eine sarmatische Siedlung eingegraben waren. — Am südwestlichen Rand des Dorfes, vor dem Haus Zsámboki-Gasse 4., wurde beim Wegbau ein west-östlich orientiertes sarmatisches Grab gefunden. — In der Gemarkung Vajda-rét, nord-nord-östlich vom Davida-Gehöft erschienen auf der Erdoberfläche arpadenzeitliche, südöstlich vom Gehöft bronzezeitliche, sarmatische und arpadenzeitliche Scherben.

Nándor Parádi

Bogyiszló-Bálványos. S. Seite 206.

Budapest IX., Kálvin-Platz 9. [40. IV.] Gräber aus dem 17–18. Jh.; türkischer Grabstein.*

Vilmos Balás—Győző Gerő

Csárdaszállás. S. Seite 206.

Cserebökény-Sárgahegyes (Komitat Csongrád, Kreis Szentes). [62. XXXVII.] Im Bereich des Staatsgutes konnte bei Erdarbeiten festgestellt werden, daß dort ein bereits früher verwüstetes Gräberfeld aus dem 11–13. Jh. war.

József Csalog

Cséharaszt (Komitat Pest, Kreis Monor). [63. III.] In ca. 1,5 km Entfernung nordöstlich vom Dorf wurde am Grundstück des F. Gulyás durch Pflügen und durch längere Zeit hindurch während dem Bausteingewinnen ein Teil eines Kirchhofes aufgewühlt. Neben vielen Scherben aus dem 14–17. Jh. datiert eine Münze aus dem 16. Jh. auf der Erdoberfläche den Fund.

Géza Fehér

Csongrád-Kesköny (Komitat Csongrád). [64. V.] Bei der Verzweigung der nach Kiskunfélegyháza und nach Alpár führenden Wege, im Bereich der LPG „Petőfi“ haben wir auf einem nord-südlich sich erstreckenden Hügel einen Teil einer früharpadenzeitlichen Kirche und des Kirchhofes ausgegraben. Die Kirche ist annähernd östlich orientiert. Ihr Heiligtum, das in einer Halbkreisform seinen Abschluß fand, war durch einen Triumphbogen vom Schiff abgesondert. Die Abmessungen sind 18,5 × 8 m, die Mauern sind 100–130 cm mächtig. Im Gräberfeld haben wir insgesamt 9 Gräber mit ärmlichen bzw. ohne Beigaben erforscht. Den zeitgenössischen Quellen zufolge stand hier das Kesköny genannte kleine Dorf.

Alajos Bálint

Dombrád. S. Seite 200.

Fegyvernek — neben dem „Csonkatorony“ gelegener Friedhof (Komitat Szolnok, Kreis Törökszentmiklós). [91. XXXVIII.] Beim graben eines Graben kamen zwei gotische Ofenkacheln und das Bruchstück eines spätmittelalterlichen Ringes zutage. Sie waren in den Überresten einer Siedlung, die sich um einen in der zweiten Hälfte des 15. Jh. errichteten gotischen Kirchturm bildete.

Gyula Kaposvári

Gyula-Almássy-Schloßpark (Komitat Békés). [98. XII.] Im Schloßpark wurde an der Seite, die der Burg zu liegt, ein Wasserbassin gebaut. Bei den Erdarbeiten kamen die Reste von Grundmauern und 3 Gräber zutage. Auf einer Karte, die Ingenieur-Kapitän Rosenfeld 1722 zeichnete, erscheint der Grundriß eines Gebäudes, das zur Zeit der türkischen Besatzung Ungarns als Dschami gebraucht wurde. Wir nehmen an, daß wir einen kleinen Teil der Mauern des Dschamis gefunden haben.

Alajos Bálint

Gyula-Burg (Komitat Békés). [99. XII.] Als Fortsetzung der seit dem Jahre 1956 währenden Ausgrabungen haben wir in erster Linie jene Teile der Burg durchforscht, die in Kürze wiederhergestellt werden sollen. Das wichtigste Ergebnis war, daß wir in der Westecke der Burg den annähernd quadratförmigen, abgetragenen Grundbau eines Gebäudes fanden, dessen nordöstliche und südöstliche Mauern in die äußere Abschlußmauer eingebaut wurde. Der Bau war höher, als die heute noch bestehenden Räume, wurde mit der äußeren Abschlußmauer und dem Turm zugleich errichtet und gehört zu den ältesten Bauten der Burg (Ende des 14. — Anfang des 15. Jhs.). In der äußeren Abschlußmauer verlief ein Gang mit offenen Strebepfeilern. In der Nähe der gotischen Türe fanden wir die Spuren der eingebauten Aborte. Nach Klärung der Einteilung der in der Nordecke des Gebäudes eingestürzten Räume konnten wir feststellen, daß die äußere Abschlußmauer und ein Teil der Wände des Gebäudes auf eingerammte Pfähle fundamentierte wurden. Das mittelalterliche Niveau des Hofes — und zugleich damit die Schwellen der Räume — wurden noch im Mittelalter erhöht. In der Nähe der westlichen Ecke des Hofes fanden wir auch den mittelalterlichen Brunnen der Burg. In der Kapelle haben wir 6 Gräber erschlossen. Das Fundmaterial stammt aus dem 15–17. Jh. An der Ausgrabung nahmen I. Éri, G. Fehér, J. Kovalovszki, K. Kozák und I. Méri teil.

Nándor Parádi

Hatvan, Vöröshadsereg-Straße (Komitat Heves). [100 IX.] Bei der Fundamentierung des „C“-Gebäudes kamen aus großer Tiefe die Reste von Eichenholzbalken zutage, die zur Pfahlburg aus der Zeit der Türkenbesatzung stammen. Neben ihnen waren Bruchstücke gotischer Keramik aus dem 15–16. Jh., Steinrippen, und kleinere Funde.

Gyula Kaposvári

Hódmezővásárhely-Nagysziget. S. Seite 209.

Jászberény-Borsóhalma (Komitat Szolnok). [106. XXXVIII.] Beim Pflügen kamen in einem Tongefäß mit Bodenstempel Münzen aus dem 11. Jh. zutage: 596 Stück CNR. 15 und 72 Stück CNH. 16 Silberobolen, in sehr gutem Zustand.

Gyula Kaposvári

Jászberény-Freilichtbühne (Komitat Szolnok). [108. XXXVIII.] Bei Erdarbeiten wurde am rechten Ufer der Zagyva ein Stackwerk aus Pfosten gefunden, das zur Wasserregulierung einer Mühle diente. Im Gebiet fanden wir wenig Scherben aus dem 16–17. Jh.

Gyula Kaposvári

Kardoskút-Fehértó (Komitat Békés, Kreis Orosháza). [113. XXVII.] Im Gehöft des F. Szeghalmi (Parzellenzahl 389) wurden in den Jahren 1949–51 275 Gräber eines Kirchhofes aus der Arpadenzeit ausgegraben. Bei der Rettungsgrabung 1958 wurden weitere 32 Gräber erschlossen. Die Skelette lagen in drei Niveaus. Beim Kopf des Grabes Nr. 25 war ein auf die Schmalseite gestellter Ziegel. Anhand der Beigaben datieren wir die Gräber auf das 12. Jh.

Ernő Olasz jr.

Katymár-Ziegelfabrik (Komitat Bács-Kiskun, Kreis Bácsalmás). [114. I.] In der Lehmgrube der Ziegelfabrik werden seit Jahren Rettungsgrabungen ausgeführt. Am Terrain konnte ich feststellen, daß heuer weitere 17 Gräber vernichtet wurden.

Mihály Köhegyi

Kecskemét-Neue Mietshäuser (Komitat Bács-Kiskun). [116. XV.] Bei der Fundamentierung kamen aus einer Siedlungsschicht, die unter einer Sandauffüllung von durchschnittlich 2–3 m Mächtigkeit lag, bedeutende Werkzeuge und Objekte für Landwirtschaft und Haushalt zutage. Das Material ist deshalb von Bedeutung, da es mit vielen Töpferindustrien des Landes in Bezug steht.

Kálmán Szabó

Kisvárd-Burg (Komitat Szaboles-Szatmár, Kreis Kisvárd). [125. XXVIII.] Wir setzten die Aushebung der Erde im Erdgeschoß der Burg (Ostseite) fort, die vergangenes Jahr begonnen wurde, und die der Renovierung und Konservierung der bestehenden Burg vorangehen soll. Die Fortsetzung des Fundamentes der nördlichen Abschlußmauer an der Nordseite kam zutage. Ferner haben wir am unter Wiederherstellung stehenden Südostturm baugeschichtliche Untersuchungen vorgenommen. Es kamen keine bedeutendere Funde ans Tageslicht.

István Éri

Köröstetétlen-Pengyom-dűlő. S. Seite 200.

Mártély-Dammwächterhaus. S. Seite 200.

Mezőtúr-Perespuszta (Komitat Szolnok). [145. III.] Am Ufer des Holtkörös-Flusses, nordöstlich der Schule von Peres kamen bei Meliorisationsarbeiten bis zu 1 m Tiefe an der Stelle eines arpadenzeitlichen Dorfes Stücke von Lehmewurf und Ziegeln, ferner Scherben zutage. Sie waren in arpadenzeitlichen Häusern und Abfallgruben. Name und Geschichte des Dorfes sind uns vorderhand nicht bekannt.

István Éri

Nagykörös-Boldogasszonyhalom (Komitat Pest). [160. XXIV.] Bei der Ausgrabung fanden wir die Fundamente einer Kirche aus dem 11–13. Jh. Die Kirche wurde im 14. Jh. umgebaut. Auch hier erschien der Kirchhof und die steinerne Einfriedung.

Béla Balanyi

Nagykörös-Gurmanhalom (Komitat Pest). [161. XXIV.] Bei der Forschung fanden wir die Fundamentreste einer Kirche aus dem 12–13. Jh., den Kirchhof aus derselben Zeit, an der Stelle der Wohnsiedlung fanden wir die Spuren eines Hauses; vor ihm waren Feuerstellen, in ihm fanden wir den Boden des Backofens.

Béla Balanyi

Nyírbátor (Komitat Szaboles-Szatmár, Kreis Nyírbátor). [171. XXVI.] Im Hof des Gymnasiums haben wir einen Teil der Fundamentmauern eines Burgkastells erschlossen. Ein Teil kam bei Bauarbeiten zutage. Zwischen dem Schutt fanden wir Ofenkacheln aus dem 15–19. Jh. und Scherben. An der Ausgrabung nahm B. Szalontai teil.

Dezso Csallány

Rákócziúfalva, Fő-Gasse 11. S. Seite 207.

Szolnok, Kossuth-Lajos-Gasse 27. (Komitat Szolnok). [217. XXXVIII.] Bei der Fundamentierung eines Hauses kamen Fragmente glasierter Keramik aus dem 18. Jh. und 6 intakte Arzneigläser zutage.

Gyula Kaposvári

Szolnok, Mártírok-Weg 4. (Komitat Szolnok). [218. XXXVIII.] Beim Graben einer Kalkgrube stieß man auf ein Skelett. Bei der Authentisierung fanden wir ein WSW-ONO orientiertes Grab mit auf dem Rücken liegenden Skelett. Es gehört zum Friedhof aus dem 16–17. Jh. an der Westseite der Stadt.

Gyula Kaposvári

Szolnok-Burg (Komitat Szolnok). [221. XXXVIII.] In der Umgebung des sog. „Vízikapu“ (Wassertor) kamen bei niedrigem Wasserstand Funde aus dem 15–16. Jh. zutage.

Gyula Kaposvári

Tiszaeszlár-Bashalom (Komitat Szaboles-Szatmár, Kreis Tiszaeszlár). [241. III.] Auf der Suche nach Gräberfeldern aus der Zeit der Landnahme der Ungarn stießen wir am Grundstück von Frau M. Lang am Csengöspart auf Gräber aus der Arpadenzeit. In einem war eine Münze von König László I. An der Ausgrabung nahm J. Makkay teil.

István Dienes

Tiszaug-Kéménytető (Komitat Szolnok, Kreis Kunszentmárton). [246. XXXVIII.] Am ausgekolkten Theißufer haben wir die Reste einer Siedlung aus der Arpadenzeit erschlossen. Viele Scherben von Keramik aus dem 12–16. Jh. kamen zutage. Besonders die frühzeitlichen Ofenkacheln und Ofengesimse sind von Bedeutung.

Gyula Kaposvári

Tiszavárkony-Vársziget (Komitat Szolnok, Kreis Szolnok). [249. XXXVIII.] Beim Pflanzen von Bäumen kamen die Spuren einer arpadenzeitlichen Siedlung und einer Kirche zutage.

Gyula Kaposvári

Tószeg-Telek (Komitat Szolnok, Kreis Szolnok). [255. XXXVIII.] Im unterwaschenen Theißufer sammelten wir Scherben von Keramik aus dem 15–17. Jh. und eine gerade Sichel aus Eisen. Ebendasselbst sind auch neolithische Scherben, ferner die charakteristischen grauen Scherben und Wohngruben der Sarmatenzeit zu finden. Auch die Bruchstücke einer sog. Fischbratpfanne aus der Bronzezeit haben wir gefunden.

Gyula Kaposvári

C) Ungarisches Hochland

Abasár (Komitat Heves, Kreis Gyöngyös). [I. IX.] Am erhabensten Hügel des Dorfes, wo früher auch eine Kirche stand, kamen bei Bauarbeiten einige früharchaische Skelette zutage. Auf den Rippen des einen war ein breiter Stein.

János Szabó

Eger, Dózsa-György-Platz 1. (Komitat Heves). [85. IX.] Wir haben die Erschließung des einstigen türkischen Bades an der Stelle des heutigen Wohngebäudes fortgesetzt. Ein großer Raum mit quadratförmigem Grundriß kam zutage, ferner Teile der sich anschließenden Räumlichkeiten. An einzelnen Stellen fanden wir die ursprüngliche Bodenbedeckung und das Fundament eines Wachsbadens. Unter dem Gebäude stießen wir auf eine in Hypocaustumsystem angelegte Heizeinrichtung. Auch den Backofen und die Heizkammer des Heizungssystems haben wir erschlossen. Im Ofen fanden wir das Ziegelfundament eines Kupferherdskmelzofens. Die Funde waren Keramik und Glaswaren aus dem 18. Jh., ferner die Werkzeuge der Kupfergießerei und 2 türkische Grabsteine.

Győző Gerő

Eger-Burg (Komitat Heves). [86. IX.] Im gotischen Bischofspalast und in seiner Umgebung wurden die 1957 begonnenen Wiederherstellungsarbeiten und die damit zusammenhängenden archäologischen Erschließungen fortgesetzt. Im Gebäude fanden wir einen bisher unbekannten Raum mit eingestürztem Gewölbe, ferner im Geschoß unter dem Fußboden Mauerreste. Vor der südwestlichen Ecke des Gebäudes kamen die Fundamente eines kleineren Baus zutage — annehmbarerweise die Reste der Treppe zum Geschoß. Auch wurde die Erschließung der „Kerkerbastei“ (Tömlöcbástya), die sich an die Westseite des Palastes anschließt, fortgesetzt. Wir fanden den Eingang zu den westlichen, zutiefst liegenden Raum des Bischofspalastes, die Mauerreste der nördlichen Burgmauer und Bastei, Gewölbereste, eine Kanonenschießchartel und viele Keramik aus dem 16. Jh. Bei der Regulierung und Erschließung der Erdbastei (Földbástya) fanden wir neue Teile des 1957 erschlossenen Kasamatenystems und Mauerreste der Bastei. Die Wiederherstellungsarbeit leitete M. Déthsy. S. Déthsy Mihály—Kozák Károly: Beszámoló az egri várban folyó feltárássokról (Referat über die Erschließungen in der Burg von Eger). Műemlékvédelem II. (1958) Nr. 3. S. 151—154.

Károly Kozák

Felsőregmec (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Sátoraljaújhely). [94.] Bei der Verbesserung der Einfriedung der Kirche aus dem 12. Jh. wurden 3 Gräber aus dem 16—17. Jh. gefunden. Aus der oberen Schicht des Kirchhofes kam ein Grabdeckel aus der Bauzeit der Kirche zutage, ohne Inschrift, mit einem erhaben ausgeprägten Kreuz verziert.

Géza Megay

Kurittyán (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Edelény). [135. XX.] Neben den Klosterruinen aus dem 14—15. Jh. fanden wir beim Bau des Fahrdammes zum Grubenschacht die Spuren eines mittelalterlichen Kirchhofes. Zwei Frauengräber kamen zutage, ferner ein mittelalterliches Treibeisen und Fragmente gotischer Steine mit Maßwerk.

Géza Megay

Miskolc-Diósgyőr, Burg. [150. XX.] Bei der Konservierung der Burgrondelle wurde die Arbeit auch in archäologischer Hinsicht kontrolliert. Nachdem die Erdmassen voller Schutt weggeschafft wurden, erschienen in 2,42 m Tiefe zuerst Scherben aus dem 17—18. Jh., in der Hauptsache Fragmente lokaler volkstümlicher Keramik. Bis zu 3,96 m Tiefe erscheinen die Scherben

stark vermischt; sie reichen bis zum 14. Jh. zurück. Unter der nördlichen Fensterachse des nordöstlichen Turmes kamen viele Fragmente von Ofenkacheln, Prunk- und Alltagsgefäßen zutage in einem Schuttkegel von 1,20 m Höhe, die aus dem Einsturz des Renaissancepalais stammen. Der südöstliche und der südwestliche Zirkel des Rondellenplatzes wurden gereinigt. Die wichtigeren Funde sind: Bruchstück eines Römers aus dem 14. Jh., figurales Ofenkachelfragment vom Ende des 15. Jhs., Fragmente Augsburger und Nürnberger Steingutgeschirre, Bruchstücke lokaler, mit stilisiertem Blumenmotiv verzierter Ofenkacheln, usw.

József Komáromy

Miskolc, Malinovszkij-Straße. [151. XX.] Im Hof der Grundschule kamen beim Anbauen an das Gebäude 5 Gräber zutage, die ca. 150—200 Jahre alt sind. Nur neben dem einen Skelett war ein Pferdebeinknochen, der an einer kleinen Stelle poliert war.

Géza Megay

Nagymaros-Pfarrkirche (Komitat Pest, Kreis Szob). [164. XLIV.] Anhand der Wiederherstellung im Sinne des Denkmalschutzes verrichtete Miklós Héjj eine kleinere Erschließung.

Sárazsádány. S. Seite 202.

Sárospatak-Burg (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Sátoraljaújhely). [195. XXX.] Bei den Wiederherstellungsarbeiten im Jahre 1958 kamen bei der Reinigung der nordöstlichen und östlichen, z. T. zugrunde gegangenen Mauer der „italienischen Bastei“, bei der Suche nach den äußeren Mauerflächen zwei- und dreiteilige Schießcharteln zutage. In Form und in den Abmessungen sind sie mit den 1951 im Erdgeschoß des „Roten Turmes“ (Vöröstorony) erschlossenen identisch. Aus den zugemauerten Öffnungen der Italienischen Bastei kamen einige schöne Steinfragmente aus der Renaissance zutage. S. Déthsy Mihály in Műemlékvédelem III (1959) Nr. 2.

Károly Kozák

Telkibánya (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Kreis Abaújszántó). [235. III.] In der Gemarkung der Bergbaustadt, die seit dem 14. Jh. von ihren Gold- und Silbergruben berühmt ist, hatten wir anhand der neuen Forschungen nach Erz Gelegenheit, die alten Strecken zu begehen. Einige von ihnen waren schmal (1,60 × 5 m), mit der Hand ausgehoben und stammen aus dem Mittelalter, die übrigen stammen aus dem 18—19. Jh., wie aus der Sprengmethode zu schließen. Wir fanden die Reste einer hölzernen Leiter, ferner einige Fragmente mittelalterlicher Tonleuchten.

István Éri

Zusammengestellt von Pál Patay

¹ Arch. Ért. 85 (1958) 79—95, 197—212.

² Liste der Sammlungen:

Baja, Türr István-Museum	I
Békéscsaba, Munkácsy Mihály-Museum	II
Budapest, Ungarisches Nationalmuseum-Historisches Museum	III
Budapest, Budapester Historisches Museum	IV
Csongrád, Lokalgeschichtliche Sammlung	V
Debrecen, Déri-Museum	VI
Déaványa, Dorfmuseum	VII
Dorog, Sammlung des Grubenmuseums	VIII
Eger, Dobó István-Museum	IX
Esztergom, Balassi Bálint-Museum	X
Győr, Xantus János-Museum	XI
Gyula, Erkel Ferenc-Museum	XII

Hódmezővásárhely, Tornyai János-Museum	XIII	Szeged, Móra Ferenc-Museum	XXXIII
Kaposvár, Rippl Rónai-Museum	XIV	Szekszárd, Balogh Ádám-Museum	XXXIV
Kecskemét, Katona József-Museum	XV	Székesfehérvár, István Király-Museum	XXXV
Keszthely, Balaton-Museum	XVI	Szentendre, Ferenczy Károly-Museum	XXXVI
Környe, Privatsammlung	XVII	Szentes, Koszta József-Museum	XXXVII
Körösten, Sammlung der Grundschule	XVIII	Szolnok, Damjanich János-Museum	XXXVIII
Kőszeg, Jurisich Miklós-Museum	XIX	Szombathely, Savaria-Museum	XXXIX
Miskolc, Herman Ottó-Museum	XX	Sztálinváros, Städtisches Museum	XL
Mohács, Kanizsay Dorottya-Museum	XXI	Tata, Kuny Domonkos-Museum	XLI
Mosonmagyaróvár, Hanság-Museum	XXII	Vác, Vak Bottyán-Museum	XLII
Nagykanizsa, Tury György-Museum	XXIII	Veszprém, Bakony-Museum	XLIII
Nagykőrös, Arany János-Museum	XXIV	Visegrád, Mátyás Király-Museum	XLIV
Nagyvázsony, Burgmuseum	XXV		
Nyírbátor, Báthory István-Museum	XXVI		
Nyíregyháza, Jósza András-Museum	XXVII		
Orosháza, Szánthó Kovács-Museum	XXVIII		
Pécs, Janus Pannonius-Museum	XXIX		
Sárospatak, Rákóczi-Museum	XXX		
Sopron, Liszt Ferenc-Museum	XXXI		
Szarvas, Tessedik Sámuel-Museum	XXXII		

³ S. Anm. I., ferner *Radnóti, A.*, Arch. Ért. 8 (1954) 69—; *B. Thomas E.*—*Sz. Burger A.*, Arch. Ért. 82 (1955) 92—; *B. Bónis É.*—*Sz. Burger A.*, Arch. Ért. 83 (1956) 94—; *B. Bónis É.*—*Sz. Burger A.*, Arch. Ért. 84 (1957) 82—.

⁴ *Dienes I.*, Acta Arch. Hung. 7 (1956) 245—277.

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae VIII. Az 1–4. fasciculus 1957-ben 324 lap és 40 képes tábla terjedelemben, egy kötetben jelent meg.

A tanulmányok sorát *Gábori M.* és *Gábori M.-né* cikke nyitja meg (3–117. o., I–XVIII. t.): A magyarországi *paleolit lösz-telepek* régészeti és sztratiográfiai vizsgálata. A régibb kőkori nyílt telepek igen elhanyagolt kutatását viszik előbbre áttekintésükkel, amely két fő (archaeológiai és természettudományi) részre különül. A régészeti rész felépítése: Az egyes lelőhelyeken (Ságvár, Dunaföldvár, Szeged-Óthalom, Szob-Ipoly folyó, Zebegény, Nagymaros, Nógrádverőce, Vác, Pilismarót-Öregkdülő) végzett feltárások ismertetéseihöz, az előkerült leletek leírásához esetenként kapcsolódik rendszerező, csoportosító és összehasonlító, eredetvizsgáló elemzés. Az archaeológiai részt „Következtetések” címen zárja le az első értékelő, problémalemezű és sajtátságmegvilágító fejezet. A leletanyag a felső aurignaci ill. keleti-gravetti hagyatéka. Már az ukrainai-közép-oroszországi öscentrumban megkezdődött ezen művelődési kör differenciálódása. Vándorlása talán több úton folyt le Európába. Ősi eszközeinek formái átöröklődtek a középső kőkorbba, Közép-Európa területein is. A kultúra vándorlása Közép-Európába nemcsak két irányba, de több ízben is ment végbe. A Würm II korszak óta Közép- és Nyugat-Európa paleolit emberei között is nemcsak kölcsönös művelődési hatások nyilvánultak meg, de közvetlen érintkezések is. Hazánkban a felső aurignaci központjai: a ságvári és a pilismaróti telepek, de annak különböző szakaszaiban virágoztak ezek. Az egyik változat csoportjába tartozik még D. Földvár és Szeged-Óthalom, a másikéba a Szob-Ipoly folyó emlékanagya. A keleti eredetű művelődési kört Európa más részeiben is két változatra különítették el a helyi fejlődés sajátosságai. A Kárpát-medencébe az őskori kultúra hatása délkeleti irányból hatolt be. Jellemző, hogy telepei általában folyók mellett létesültek. A két (magyarországi) központ földrajzi környezete eltérő képet nyújt, ami befolyásolta aurignaci-művelődésüknek alakulását is. A felső aurignaci-gravetti kultúrának kapcsolata maradt fenn a magyarországi későbbi, „barlangi magdaléni” civilizációval is. Ennek mikrolit ipara a gravetti művelődés folytatásának tekinthető, viszont a nyugati magdaléni jellegzetességei hiányoznak barlangjainak magdaléni-hagyatékában. Az aurignaci faunájában a síkság állata, a ló dominált, de Közép-Európa felső aurignaci-jében még fontos a folyami halászat. Az eltérés a telephelyek klimatikus különbözőségével magyarázható. A sztratiográfiai (természettudományi) rész bevezető fejezetét fontos áttekintő rajz (75. o.) zárja le: 10 aurignaci-lösz lelőhely rétegeinek metszetei (lösz, agyag-réteg, vízlerakódás, folyami terasz, Ca réteg, régészeti réteg). Az egyes telepek (Ságvár stb.) részletes rétegelemzése után az általános következtetések, rendszerezés és értékelés fejezetei következnek. A 10 lelőhely talajának (veggyi) vizsgálatát 20–40–60–100 cm-enként vett minták (99–101. o.) alapján, Ca Co₃-humusz-hy tartalom szerint állították táblázatokba. Sztratiográfiai-geochronológiai alapon a Würm I–III éghajlati típusairól általános áttekintő táblázatot (104. o.) adnak (122.–17. 4. évezred), végül a hazai lösz-telepek talajrétegeit vetik egybe.

A következő dolgozatban, amelyet a szerkesztőség vitaelindítónak bocsát közre, *Mozsolics A.* régészeti adalékokat szolgáltat a „nagy vándorlás történetéhez” (119–156. o., XIX–XXVI. t.). Az i. e. XIII. sz. I. felében vagy derekán ugyanis elhagyta az őslakosság Morvaországban, Szlovákiában és Magyarországon legtöbb erődített telepét. Hódító vagy rabló betörésre valának az egyidejűleg földbe rejtett értékkészlet (depot) leletek (a B III periódus végén, Reinecke P. szerint: B). Az ún. halomsíros temetkezés néptörzsei nyomultak délkeleti irányba, és véget vetettek a magyarországi autochton bronzkori művelődésnek is. A B III korszakasz vége felé hazánk területén szintén feltűnnek halomsírok, amelyeknek művelődése a B IV periódus jellemzője (Reinecke: C–D). A szétszórott őslakosság részint a Nagyalföld peremén talált menedéket, részint délre vonult el. Hagyatéka pl. a macedonai (mykeni) települések feletti égési rétegekből került elő. Ez a „nagy vándorlás” további néphullámokat indított el, az aegai szigetvilágon át Kisázsiaig, ahol a hettita birodalmat az északi és tengeri népek rohamai ebben az időben zúzták össze. A bizonyító emlékanagyt áttekintése során kitérnek, hogy a Dunántúlon az ún. halomsíros, Velatice és Vél-Podoli kultúrák tartoznak a késői bronzkorba (:B IV–VI, Reineckénél a B C–D és H A–B), továbbá a Pilinyi és az Egyeki kultúrák, amelyek a halomsíros művelődés hatását mutatják. A Dunapentele-Kosziderpadlás 1951. és 1953. évi, az alsónémedi (1870) és a pusztaszentkirályi (1876. évi) depotleletek, amelyek a B III periódus végéről származnak, szolgálnak kiindulásul a kapcsolatos emlékanagyt rendszerezéséhez, csoportosításához és keletkezéséhez. Fontos a 137. o. térképe, amely a B III korszak depotleleteinek elterjedését vizsgálja a Kárpát-medencében. A valamivel korábbi depotleletek területe ennek csak nyugati felét foglalja magában. A későbbi (dunántúli) depotlelet-csoport a Füzesabonyi kultúra virágzási korszakából ered (i. e. 1400 körül). Az ausztriai emlékanaggyal való összehasonlításból kitérnek, hogy a bronzkori C csoport itteni leletei a csehországi halomsíros kultúrával rokonságot mutatnak, és az Ausztria területén élő őslakosság Magyarország földjére kényszerült vándorolni, a B2 korszakban, vagyis a Tószeg C (:B III) periódus végén. Willvonseder K. i. e. 1250-re keltezi a C fokozat kezdetét. A Vatyai, Füzesabonyi, Szekszárdi, Veszprémi stb. kultúráknak valóban a XIII. sz. I. felében vagy derekán vetettek véget. Az ezzel megindult népvándorlás-hullámok területi kiterjedésére jellemző, hogy pl. Ukrajna tumulusaiban olyan falkonstruációkat figyeltek meg, amilyenek a phrygiai halomsírokból mutatkoztak. Az ún. dór vándorlás i. e. 1120–1130 körül mehetett végbe Argolis-ban, és a protogeometrikus díszítő stílus és a vaskor kezdete itt az i. e. XI. sz. elejére tehető. I. e. 1450 körül hatott el hazánk területére a mykeni kultúra hatása, és nem véletlen, hogy a füzesabonyi művelődés ekkor keletkezett.

Szegedy E. az alsónémedi és pusztaszentkirályi depotleletek fémtechnológiai vizsgálatával járul hozzá a Mozsolics A. által felvetett problémák tisztázásához (157–163. o.). A Zeiss A 24 spektrográffal végzett és a vegyi elemzés (Földvári A.) eredményeit a 158. o. táblázata foglalja össze: Az alsónémedi lelet bronzanyagát a kobalt és a cink, a másikat mangán és kobalt gyakori

előfordulása jellemzi. Az eltérés nem jelentős, és feltehető, hogy a rézérc ugyanazon bányából érkezhetett a műhelyekbe. A fémeket nem ötvényezték, hanem az ércből nyert rezet természetes kísérő elemeivel hagyták meg. A két lelet tárgyai két műhelynek készítményei. A korongos díszű fejszéken nincs nyoma használatnak, tehát hatalmi jelvényekül szolgálhattak, nem pedig szerszámmal vagy fegyverül.

László Gy. az avar—magyar honfoglalás kor régészetihez nyújt adalékokat (165–198. o.), három külön tanulmány keretében. Az első dolgozatban a *mártélyi avar kardszíjvég* fűzőhegyének bonyolult rajzával kapcsolatban az avar bronz iparművészet problémáiban mélyül el. Az ún. Keszthelyi művelődés bronzaihoz a modelleket nem fából, hanem cinkeből vagy ólomból készítették. A rangjelző kardszíjvég nem készülhetett tömegben, hanem egyes megrendelésekre. A második tanulmányban L. Gy. egy csonttárgyfajta rendeltetését határozza meg a honfoglalás korából. Faragványai alapján az ananyinói örökséget sikerül kielemeznie a honfoglalás emlékegyében. Ezen *ítjegez-lemezeknek* társadalmi szerepére is rámutat. A kísérő éremleletek alapján következtetve az ilyen, csontlemezekkel díszített (rangjelző?) tegezek csak a 900–950 években, a honfoglalás első két-három emberöltője alatt voltak divatosak. A 184. o. rajza a végtelen sorokban ismétlődő palmetta-díszítő elem szerkesztését rekonstruálja. A tegezelemek ezen jellemző díszítése a szkitákig és Ananyino-ig ér vissza. L. Gy. harmadik dolgozatában a *magyszentmiklósi kincs* problémáit teszi új vizsgálat tárgyává. Ezen tanulmányát a szerző Zichy I. és Fehér G. emlékére ajánlja fel. A kincs edényeit két csoportra különíti technikai kivitel, díszítés, rendeltetés és görög, ill. runa írásuk alapján: keleti (bizánci—kaukázusi—iráni) eredetű és magyarországi (avar—bulgár—magyar) csoportokra, amelyek teljes készletet alkotnak külön-külön is. A XI. sz.-i magyar érmek és a kincs keresetábrázolásainak, valamint más részletek egybevetése (195. o.) alapján a szerző nemcsak keltezi a runaíró csoportot, de az első Árpádok királyi aranyműves műhelyére is utal, amelynek eddig csak egy művét ismerték, a Bécsben őrzött kardot. Ezen csoport előzményei az avarokig érnek vissza, míg a másik edénykészletet Bizánc és Irán határára, a Kaukázus környékén készíthették, gyűjthették egybe, és korábban juthatott Magyarországra (az előbb említett csoportnál), az i. sz. 950-ig járt, a dirhem-leletekkel jelölt kereskedelmi-követségi úton. Ajtony 1028. évi bukása jelzi a kincs összeállításának és elrejtésének végső terminusát.

Lipták P. a Duna—Tisza közének avar és magyar népességéhez, vagyis a VII—XIII. sz. embertanúhoz szól hozzá, (199–268. o.). Az avar, X. sz.-i és az Árpád-kori temetők antropológiai leletanyagának leírása, egybevetése, elemzése alapján kitűnik, hogy a Duna—Tisza közti lakosság élesen megkülönböztethető a X. sz.-i népességtől. Az összehasonlító típuselemzés során kimutatható, hogy a VII—XIII. sz.-ban (ezen a területen) 80%—ban europid, további 5%—ban iseuropid-mongolid átmeneti típusokból tevődött össze a lakosság. A 228. o. táblázata a rassztípusok elterjedését mutatja a VII—XIII. sz.-ban. Az összehasonlító népességelemzésből kitűnik, hogy homogén a jászdomszai, úrböpusztai, kiskunfélegyházai és ceglédi temetők lakossága, míg a többi sírmező vázanyaga többé-kevésbé heterogén összetételről tanúskodik. Az avar- és az Árpád-kori temetőkben hol a nők, hol a férfiak arányszáma a magasabb, míg a X. sz.-i sírmezők embertani anyagában a férfiak (41:28 arányú) többlete általánosan feltűnik. Az avarokban a nők túlnyomó részben 25–30 éves korban kerültek sírba. Az Árpád-korban is súlyos a nők korai halandósága: legtöbbjük 20–30 éves életkorban halálozott el. Az átlagos élettartam az avarokban a férfiaknál: 39,6 (207 adat), a nőknél: 37,0 (189 adat) év. A X. sz.-ban csökkent az átlagos életkor. A férfiaknál. 38,6 (35 eset), a nőknél: 34,9 év (23 adat alapján). Ez a sülyledés folytatódott a XI—XIII. sz.-ban, amikor az átlagos élettartam a férfiaknál: 36,9 (87 adat), a nőknél: 34,9 év (96 adat). Ezen átlagszámokat azonban csak a 20.

életévet megért elhunytak adatai alapján számította ki a szerző, tehát 13–14 évvel kedvezőtlenebbek ezek az arányszámok, ha palaeodemográfiai elemzésünkhöz tekintetbe vesszük a gyermekek évszám-adatait is. Ezek az értékszámok 35–40 évvel alacsonyabbak az 1948–1949. évi (magyarországi) számoknál, ami az egykori elmaradott egészségi állapotnak és a bizonytalan élet-körülményeknek lehetett a következménye.

Fehér G. a magyar-szláv együttélés problémáihoz szól hozzá (269–318. o., XXII—XL. t.). A honfoglaló magyarok a Dunától nyugatra túlnyomó részben szláv népséget találtak, avar és bajor kisebbség mellett. A folyamtól keletre a sarmata, gepida és más ősi szórványok között élő nagyobb avar és szláv csoportokhoz a IX. sz. elejétől bulgár elemek települtek be. A két utóbbi nép települései a honfoglalás korában egyházi és állami egyesülésben éltek. A bevándorló magyarok ősi külterjes állattenyésztésüket az új haza szűkebb keretei között istállóban tartással és takarmányozással végzett (belterjes) állattenyésztéssel kényszerültek felcserélni. Az ezzel kapcsolatos szavainkat az itt talált szlávoktól vetjük át. Azonos körülmények között tértek át a honfoglaló magyarok az intenzív földművelésre is. Szent István székvárosának azért választotta Székesfehérvár helyét, mert igen jelentős, földművelő-szláv település állott már itt, mocsarak és ingóványok védett környezetében. Más ősi magyar városok is hasonló indíték alapján fejlődtek ki. A szlávok több-száz síros temetői, az ősmagyarok alig száz csontvázas sírmezői mellett, találozva jellemzik a Dunántúlon az együttélés első sajátosságát: a magyarok kis csoportjai mellett nagyobb szláv telepek terültek el. A szlávok tömörlését az intenzív gazdálkodás kívánta meg. Az árutermelési fejlettségi fokot csak Szent István korában érték el településeink, a pénzforgalom nyomain sem igen mutatkoznak leleteinkben korábbi időkben. Az S-végű halánték karikák és a két szembenéző állatfejből végződő karperecek mint jellegzetes szláv lelettárgyak elterjedése alapján következtetve, Magyarország területére a honfoglalás és az Árpádok korában itt élő szlávok zöme a IX.—XI. sz.-ban telepedett be, még pedig a Dráva—Száva köze, ill. Bulgária felől. Jellegzetes tárgyaik Sirmium terében alakultak ki. A déli irányból bevándorló szláv csoportok a bizánci kultúra hatásait hozták magukkal. A középkori dunai szláv kerámia viszont a rómaiakori bennszülött edényművesség folytatása, miként az antik hagyományú dísz tárgyakat is továbbfejlesztették a szláv telepések. A hatalom-váltakozások ellenére is fennmaradt a folytonosság gazdasági tekintetben: a földművelés a főfoglalkozás itt az avarok idejében is, nemcsak a késő római imperium alatt, és a szláv betelepülők (a IX. sz. előttiek is) átvették az őslakosság gazdasági rendjét és egyéb tárgyaikat is. A Magyarországi területére különböző időkben érkezett csoportok művelődési kiegyenlítődése a XI. sz.-ban következett be, az egységesítő társadalmi kialakulás, az új magyar államiság keretében. A X.—XI. sz. fordulójára körüli magyar temetőkön belül szórványosan szláv női sírok előfordulnak, tehát ebben az időben már megindul a szláv nők beházasodása magyar családokba, akik szláv ékszereiket stb. megtartották. A magyarok és a szlávok közötti kapcsolatok és egymásra hatás alakulásában négy fejlődési fokozat nyilvánul meg. Az első fázisban még teljes a különülés, és a település-temetkezés területileg is elkülönített, minden kölcsönhatás nélkül. A második fázisban egyes kölcsönös szokásátvétel és szórványos személyi keveredés állapítható meg, (korszakban ez a folyamat a X. sz. végétől a XI. sz. derekáig tart), de a magyar és szláv telepek (előbbieket nagybodásával) zömükben még elkülönülten éltek. A harmadik fázisban már olyan közel jutottak egymáshoz a magyar és a szláv tömegek, hogy egyazon községen belül éltek, egyazon temetőn belül temetkeztek, de még elválasztott csoportokban, senki zónája meghagyásával a magyar és a szláv sírmező részek között. A végső fázisban a magyar és a szláv sírok már minden elkülönülés nélkül keverednek egymás között. Ez a fejlődés a Tiszántúlon lassabban haladt előre. A fejlődés fázisai a szláv és a magyar

ékszerfélék átkölcsonzásában is felmérhető. Az embertani vizsgálatok megerősítik a régészeti anyagból leszűrt megállapításokat. Így pl. az oroszvári temető (IX. – X. sz.-i) vázanyagában Nemeskéri J. a szláv jellem uralkodását állapította meg, és a régészeti tárgyak tanúságaként a X. sz.-ban valóban magyarok temetkeztek a szláv tömeg közé.

A kötetet V. G. Childe (1892 – 1957) nekrológiával *Banner J.* sorai zárják le.

Szilágyi János

Folia Archaeologica (Új folyam) IX. Budapest, 1957. Bibliotheca Kiadó. 284 lap, 48 tábla.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeuma új évkönyve az eddigieknél gazdagabb terjedelemben jelent meg 23 szerző tollából. Az előző kötettől eltérőleg, – ezúttal nem az ősrégészet foglalja el a kiadvány legterjedelmesebb részét, hanem a késői középkor.

Hermann Margit – *Kretzoi Miklós* – *Vértes László* együttes munkában ismertetik a gerecsei Jankovich-barlangban végzett újabb kutatásaik eredményeit (német nyelven). A régészeti anyagban legjelentősebbek a mikrolit-pengék, amelyek a szerző véleménye szerint a barlangi gravetti, ill. epigravetti kultúrába sorolhatók s valószínűleg „barlangi eszkimók” hagyatéka. A barlang kronológiai problémáinak megoldásához fontos segítséget nyújt a gerinces maradványok, főként a mikrofauna: rágesálók (*Cricetulus*, *Citellus*, *Ochotona*) továbbá hullók (*Lacerta*, *Ophidiák* stb.) meghatározása, amely a Würm 2–3 klímaváltozásait is megvilágítja. Mindezen kutatásokat kiegészítik a pollenanalitikus és petrográfiai elemzések, továbbá a nehézasványok vizsgálata. A korábban is jól bevált komplex kutatómunka új eredményekhez vezet a glaciális és interglaciális klímaváltozások pontos megállapításában.

Patay Pál a bodrogkereszturi Kutyasoron végzett ásatások alapján Csalog Józseffel polemizálva – a hazai neolitikum kultúrák időrendi problémáit vizsgálja. Hangsúlyozza a szerző, hogy Bodrogkeresztur térségében a tiszai kultúra, a bükkai kultúra után, az újkőkör legvégén települt meg, ezt a műveltséget pedig minden törés nélkül követi itt a korai rézkor. *Bökönyi Sándor* a középeurópai őskori bivalyleletek (*Buffalus*, *Bubalus* sp.) tárgyalása kapcsán németnyelvű tanulmányában megállapítja, hogy ezek az ázsiai bivalyfajták közé sorolandók, amelyek a neolitikum melegebb időszakában terjedtek el Közép-Európában, de e korszak végén a klimatikus változás következtében már kipusztulnak.

A bronzkorszak problémáival a kötetben két tanulmány foglalkozik. *Kőszegi Frigyes* egy tárgytípus – az egyélű, nyéllyukas baltaforma három változata – alapján arra a kapcsolatra derít fényt, amelyet a mi vidékünk a rézkor végétől a bronzkoron keresztül Dél-Oroszország területével s ezen keresztül Mezopotámiával felmutatott. E balták prototípusait valószínűleg egy Kaukázus vidéki etnikum juttatta el a Dunamedencébe, amit a csontvázleletek, sőt a régészeti tárgyakkal előkerült állatmaradványok is megerősítenek. *Roska Márton* az erdélyi Tágfalva (Larga) község határában talált bronzfokossal foglalkozva cáfolja I. Nestor datálását, aki e leletet későbronzkorinak tartja, – szerinte ez a díszfegyver a Kárpát-medence bronzkorának II. periódusába sorolandó.

A római kor e kötetben jelentősen bővebb helyet foglal el – négy tanulmánnyal – mint az előzőben. *B. Bónis Éva* a Vas megyei Iváncson feltárt császárkori halomsíros temetkezés régészeti és társadalomtörténeti vizsgálatát nyújtja. E halomsírok jellegzetesen mutatják az illír és kelta hatások egybeolvadását, akár az edényformákat tekintjük, akár a sirritust (kelta állatkultusz és illír Epona-tisztelet nyomai). Az iváncsi tumulusok a II. század közepére datálhatók, de végső eredő forrásukat abban a délkelet alpesi, észak-itáliai és dalmáciai körben kell keresnünk, ahol az illýrség a kelta uralom idején is fenntartotta ősi szokásait. Hasonló-

képpen Pannonia Superior római településtörténetéhez szolgáltat jelentős adatot *Mócsy András* a magyar-szerdahelyi sírkő közlésével. A feliratszegény Zala-megyében előkerült emlékválószerűen a poetovioi kőfaragóműhely terméke az I–II. század fordulójáról, állítólag észak-itáliai, részben aquileiai származású – valószínűleg kereskedőcsalád tagjai. *Barkóczi László* a naristákra szóló németnyelvű tanulmányában egy brigetioi germánábrázolásos sírkő feliratának új olvasása kapcsán a II. század 2. felében lezajlott markomann – quád háborúk történetéhez szolgáltat új adatokat. A feliratot szerinte a legio I. ad., egy a germán naristák elleni hadi vállalkozásban elesett optio-jának állították. A szerző elemzi a naristákra vonatkozó írott forrásokat, megállapítja e nép eredeti lakóhelyét s végül bebizonyítja, hogy germanizálódott illír etnikummal állunk szemben. *Sprincz Emma* a Magyar Nemzeti Múzeum római kori borostyánkő gyűjteményét ismerteti. A szóbanforgó emlékeanyag – főként az ún. borostyánkőű mellett fekvő pannóniai városokból, Szombathely és Sopron környékéről – származik. Ez a jelenség azzal a ténnyel kapcsolatos, hogy az északról jött borostyánkővet Aquileiában dolgozták fel s innen jutott – az említett út mentén fekvő kereskedő városokba, – oda, ahol nagyszámú italikus telepedett le.

A kötet népvándorláskori-koraközépkori vonatkozású tanulmányait három szerző írta. *L. Kovrig Ilona* két törökbálinti avar sír leletanyagának elemzése kapcsán nemcsak fegyvertörténeti vizsgálatokat végez s az ékszer típusokat ismerteti, hanem e nép temetkezési rítusának, társadalmi képének alakulásához is adatokat nyújt. A VII. század eleji törökbálinti sírok egyes jellemző leletei az ún. „martinovka-körhöz” kapcsolhatók. Az emlékek – különösen a 2. sír – a korai avar társadalom, lóval eltemetett, kardos, íjas leletekkel jellemzett vezetőrétegéhez tartoztak. *Csalog József* az ún. kobak-edény formájának hatását vizsgálja a népvándorláskori agyag- és fémművességre. Nézete szerint a pásztor-nomádok tökedényei különböző időkben (a neolitikumtól a legújabb időkig) és helyeken a fém- és agyagművességre egyformán hatottak, ez a tény az eltérő kultúrákban is hasonló edénytípusokat hozott létre. *László Gyula* korábbi alapos technikai tanulmányai alapján a nagyszentmiklósi kincs műhelykérdésének sokat vitatott problémájához nyújt adatokat. Megállapítja a kincs két főcsoportját, vizsgálja keletkezésének korát és helyét, főként az Árpád-kori pénzeknek megjelenő díszítőformák és technikai eljárások nyomán. Szerinte a kincs első részét – legalábbis a 8., 3., 4., 22. és 23. sz.-ú darabokat, – az Árpád-kori királyi műhely XI. század 1. felében készült termékének tartja. Viszont a második, korábbi készlettel kapcsolatosan felveti azt a gondolatot, hogy esetleg a Kaukázus vidéki szavárdi fejedelmek ajándékként került az Árpádokhoz. A kincset Ajtony területéhez kapcsolja s elrejtésének felső határát e fejedelem leverésének idejéhez 1028-hoz köti (l. megjegyzéseinket e folyóirat hasábjain).

A kötet hátralevő része – 10 tanulmány – késő-középkori és újkori vonatkozású, köztük az első kettő fegyvertörténeti tárgyú. *Kalmár János* német nyelvű értekezése társadalomtörténeti szempontból a népvándorláskori-koraközépkori dolgotokhoz kapcsolódik, amelyben a számszeriakhhoz tartozó nyílhegyeken megjelenő rangjelező jegyekkel foglalkozik. A szerző XV. századi magyarországi anyagból kiindulva, a lövészekre vonatkozó külföldi adatok és művészi ábrázolások elemzésével mutat rá a szóbanforgó jelek társadalomtörténeti fontosságára. *Kozáky Károly* a XV–XVII. századi magyar nyelvbeütös szakállas puskákat tárgyalja. Bebizonyítja, hogy hazánkban a XV. század végén és a XVI. század elején a miskolci és a csetneki műhelyekben készítették ilyen típusú löfegyvereket.

A későközépkori agyagművesség kérdéseit *Parádi Nándor* tanulmánya vizsgálja, aki főként a XV. századi kályhacsempe negatívokkal foglalkozik, elsősorban a besztepcébányai és az etei csempeintákkal. A leletanyag arra utal, hogy Besztepcébányán a későközépkorban kályhás központ működött, amelynek kisugárzása,

ill. hatása egészen az Alföld északi pereméig megállapítható. *Cennerné Wilhelm Gizella* Wilhelm Peter Zimmermann, a XV–XVII. század fordulóján Augsburgban működött rézkarc-sorozatát ismerteti. Ezek a rajzok különösen a magyar–török háborúk egyes eseményeit ábrázolják. Zimmermann az egyetlen művész, aki Boesckay István szabadságharcát megörökítette. *Huszár Lajos* a Wesselényi-féle összeesküvésben résztvevő Nádasdy Ferenc ezüst emlékérméről ír, amelyet 1650-ben, valószínűleg a körmőcbányai verde – talán Roth Keresztély fővősnök – készített.

Éri István néhány XVII–XVIII. századi gyűrűalakú napórát publikál (köztük a nagyvázsónyit is); ezek egyrésze Prágában készülhetett. *V. Ember Mária* az egri Rozália-kápolna kriptájában talált, a XVIII–XIX. század fordulóján készült ruhamaradványokat ismerteti, melyek e kor magyar viseletéhez nyújtanak adatokat.

Rózsa György Johann Niedermann bécsi festő Bacsnai János költőt és későbbi feleségét Baumberg Gabriellát ábrázoló olajfestményeit mutatja be (a Műtörténelmi Képcsarnok új szerzeményei). Niedermann több magyartárgyú arcképet is festett, amelyek sajnos csak metszetekben maradtak fenn (Bredeczky Sámuel, Unger János Károly, Glatz Jakab, Korabinszky János Máttyás, Kiss János). *Fejős Imre* a magyar fényképezés kezdeteivel foglalkozik. Az arcfényképezés megoldása, mint a szerző hangsúlyozza, a magyar Petzval József mérnök-professzor érdeme. A múlt század közepén működött bakonybéli kéedénygyártással *Mihalik Sándor* ismert meg bennünket, az emléktárgy és az írott források alapján. E műhely Sárkány Miklós apát kezdeményezésére jött létre, megteremtésében főként Gerlicze Rafael és Martiny Sámuel buzgólkodtak. Emlékei közt – használati kerámián kívül nagyobb díszedények is szerepelnek.

A kötet befejező tanulmányában *Németh Endre* a Történeti Múzeum Központi Régészeti Könyvtárának fejlődését ismerteti ötvenes fennállása alkalmából. A legfontosabb régészeti könyvtárunk eddig majdnem hússzezer leltári tétele vett számba. A könyvtár 329 kurrens folyóiratot tart számon, majdnem annyit, mint a világ legnagyobb régészeti könyvtára, a római Német Intézeté. A könyvtár által kiadott nyomatos tájékoztató nagymértékben megkönnyíti a hazai kutatók munkáját a szakirodalom megismerése terén.

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a *Folia Archaeologica* új kötete tartalomban gazdagabb, technikai kivitelben is tökéletesebb, mint az előző (néhány homályos fényképtől eltekintve). Azonban ismét hangsúlyozni szeretnénk, a kötet egyáltalán nem kizárólagosan régészeti tárgyú, inkább a M. Történeti Múzeum gyűjtési anyagához kapcsolódik. Éppen ezért valójában nem a főcíme, hanem csupán az alcíme fejezi ki valódi tartalmát.

Folia Archaeologica (Új folyam) X. Budapest 1958. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 225 lap, 36 tábla.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának legutolsó évkönyve az előzőnél valamivel kisebb terjedelemben jelent meg, de sokkal művészebb kiállításban – hálá az új kiadónak. 19 szerző dolgozata foglal helyet ebben az évkönyvben, váltakozva a magyarországi német, francia vagy angol nyelven. A kötetben, hasonlóan az 1956 évihez, újra a jelentősebb helyet foglalja el (az évkönyv egyharmadát) az őskor, bár továbbra is számos dolgozat foglalkozik a magyar középkorral.

Vértes László rövid németnyelvű tanulmányában a hazai Szeleta-műveltség eredetének kérdéséhez nyújt új adatokat. A zoológiai és botanikai (xylotómiai) vizsgálatok felhasználásával a Bükk-hegység két barlangjának (a kecskésgallyainak és a ballavölgyinek) régészeti anyagát vizsgálva, a szerző új eredményekre jut a hazai

paleolitikum időrendjének kérdésében. Megállapítja, hogy ezek leletanyaga a moustérien és a koraszeletien közti átmenetet mutatja: Kronológiailag ez az anyag Riss-Würm fordulójára és a Würm 1/2 interstadiálisra tehető. *Kerek József* magyar és angol nyelvű cikkében ugyancsak a Bükk-hegység őskorával foglalkozik, de ő a neolitikus bükk kultúra települését vizsgálja a Hillebrand-barlangban. A feltárt cölöplyukak és a két tűzhely alapján a szerzőnek több építményt sikerül rekonstruálni, így – többek közt – egy kétbejáratos lomb-sátorzerű kunyhót, ennek megépítése a barlang belsejében szinte páratlanul álló tény. Az előkerült kerámiában jellemző a körmesípes és a meanderdíszítés edények előfordulása, ami a neolitikum előrehaladottabb időszakára vall. *Patay Pál* rövid francia nyelvű dolgozatban a Szelevény-Öthalomból származó babérlevél-szerű lándzsahegyről ír. A lelet technikai és formai vizsgálata alapján a szerző ezt rézkorinak tartja s a bodrogkeresztúri műveltséghez kapcsolja. A sajátos típus eredetéről szólva feltételezi, hogy ez a kelet-szlovákiai zlotai kultúra közvetítésével kerülhetett északra a Kárpát-medencébe.

Roska Márton magyar nyelvű cikkében (rövid német kivonattal), a tordosi andesitfokossal foglalkozik. Ismerteti a típus analógiáit, főként az erdélyi leletanyagot. Megállapítja, hogy a vizsgált fokos tipológiailag schleswig-holsteini kapcsolatra mutat. Bár a típus a rézkorban keletkezett, – e korra datálható az erdélyi anyag is –, azonban tovább él a bronzkorban is a moldvai ún. Poiana-műveltségben. *Kőszegi Frigyes* az oroszlári bronzkori temető leletanyagát ismerteti magyar és angol nyelven. A feltárt 21 sír anyaga egyértelműen az ún. gátai – az osztrák kutatók által wieselburginak nevezett – kultúrához tartozik. A szerző behatóan tárgyalja a temetőben előkerült egyes tárgytípusok analógiáit és eredetét, széleskörű összefüggésekre állítva azokat. Megállapítja, hogy a gátai kultúra a harang alakú edények továbbélő csoportjainak és az ún. „Litzenkeramik” népének hatására alakult ki, amelyben egyéb elemek, főként dél-országiak és Maros vidékiek is közreműködtek. *Párducz Mihály* az aszódai szkita leletet mutatja be rövid francia nyelvű dolgozatában. A lelet legfontosabb darabjai a bronzból készült kétfülű phalerák és a csengő (?), az utóbbi három plasztikus állattalakkal van díszítve, amelyek az égetés következtében sajnos kissé deformálódtak. A lelet korát a szerző a Szentes-Vekerzug és a gyöngyösi lelet phaleráinak figyelembevételével i. e. 550–500 közé helyezi.

Három tanulmány foglalkozik az évkönyvben az ókori Pannonia régészeti emlékeivel. *Salamon Ágnes* a pannoniai lakatok sajátos típusát ismerteti német nyelven. Erre a típusra – a külföldi darabokat is beleértve –, amelyet 24 emlék képvisel, jellemző, hogy előlapját egy plasztikusan kiképzett fej díszíti, valószínűleg antropaikus célzattal. Az eddig ismert biztos lelőhelyű legtöbb maszkos díszű lakat az ún. borostyánkőű menti városokból került elő, ami valószínűsíti azt a feltevést, hogy ez a tárgyforma Aquileia közvetítésével kerülhetett Itáliából Noricumba és Pannoniába. *Bar-kóczy László és Kerényi András* angolul írt tanulmánya Brigetiban előkerült thrákiai veretű, császárkori bronz-medallionokat ismerteti. A bemutatott 16 görög feliratú érem a Severus-dinasztia késői korszakából (217–235) való s nemcsak numizmatikai, de hadtörténeti szempontból is figyelemre méltó. Ugyanis minden bizonnyal az I. adiutrix legio vexillatióinak katonái hozták magukkal, akik a Severusok iráni hadjárataiban vettek részt. Pannoniából Kelet felé az útjuk Perinthus és Philippopolis irányába esett. Feliratok emlékei is bizonyítják, hogy ezeket a vexillatiókat thrákiai származású katonákkal egészítették ki, bár Brigetióból a III. század I. feléből egyetlen dél-thrák származású katonát ismerünk, aki a mai Almásfüzitő helyén táborozó ala III Thracumban szolgált. *Mócsy András* a Dunaszekes közeli Contra Florentiam fekvő római kori révallomás-maradványainak német nyelvű ismertetése révén a limesmenti késő-római erődítések problémáját tárgyalja. Ezek az építmények fontos katonai támaszpontokat jelentettek a bar-

bár, közelebbről kelet-pannóniai viszonylatban a IV. században, főként a szarmata betörések ellen. A leletanyag történeti vonatkozásait vizsgálva megállapítja, hogy Valériában 364 – 368 közt legalább 3 *duces* működött: a téglabélyegből ismert Frigeridus és Terentiuson kívül még Augustianus is, aki 364 – 367 közt a *dux Valeriae* címet viselte.

Meglepő, hogy a gazdag tartalmú kötetben mindössze két tanulmány foglalkozik a népvándorláskori és honfoglaláskori kérdésekkel. Az egyik *Cs. Soós Ágnesé*, aki a Komárom megyei Oroszlány közelében feltárt koravarral temető leletanyagát ismerteti németül. A 18 sírban előkerült tárgyak új adatokkal világítják meg e korszak etnikai problémáit. Különösen figyelemre méltó, hogy a leletanyagban szereplő szláv emlékek, amelyek a Dnyepr vidékéről a VI. században Pannónia területére betört avarsággal együtt kerülhettek hozzánk, germán elemekkel keverednek. A temető korának felső határát a VII. századra tehetjük. *Dienes István* a honfoglaló magyarok fakengyeléről ír a kiszombori „E”-jelzésű temető egyik sírjában talált fakengyelvasalások kapcsán magyar nyelvű dolgozatában, (orosz kivonattal). A szerző több honfoglaláskori fakengyelpár töredék felhasználásával, figyelembe véve a néprajzi analógiákat – különösen a baskir fakengyeleket, elkészíti a szóbanforgó tárgytipus rekonstrukcióját és foglalkozik készítésének módjával is. A kengyel története szempontjából fontos, hogy az itt helyreállított honfoglaláskori fakengyel csak kevésbé különbözik az összehasonlító anyagként bemutatott néprajzi párhuzamoktól, ami arra utal, hogy ez a tárgy ősi műveltségelem. Az előbbi témához kapcsolódik *U. Kóhalmi Katalin* magyar nyelvű adatközlése (orosz kivonattal) a nyugat-mongóliai Kabdo múzeumában őrzött fából készült lószerszámokról. A szóban forgó tárgyak a Dzungáriai medence szélén egy kurgánból kerültek elő. Sajnos, megfelelő összehasonlító anyag hiányában a szerző nem adhat kormeghatározást, valószínű azonban, hogy középkori emlékekről van szó.

A további tanulmányok, az utolsó kettő kivételével – a hazai középkori anyaghoz kapcsolódnak. *Huszár Lajos* a nagykerémi éremleletet ismerteti. A lelet 1105 darabból áll, három kivételével csupa friesachi dénár. A korbelileg is pontosan meghatározható pénzek alapján a szerző a gazdag lelet elrejtésének idejét 1230 tájára teszi. *Parádi Nándor* kerámia történeti kutatásunk eddig nagyon elhanyagolt területét, a középkori cserépfedőket vizsgálja magyarul (német nyelvű kivonattal) megjelent értekezésében. A kizárólag dunántúli származású, részben helyi, részben pedig valószínűleg bécsi készítményű lapos és kúpos fedők kora a XIII – XIV. századra tehető, valamennyi kézi korongon készült. *Temesvári Ferenc* ugyancsak magyarul (német kivonattal) a budapesti O. M. Történeti Múzeum két lakatosremekéről ír. Az egyik – az 1479-es évszámmal megjelölt darabon – Pyber Benedek visegrádi várnagy címere látható, ezért lehetséges, hogy ez a visegrádi vár koronakápolnájának lakatja volt. A másik nagyszombori származású, s a XVII. századi ún. tornyos lakattípusokhoz sorolható. *Ifj. Fehér Géza* szintén egy elhanyagolt emlékananyag – a hazai török nyelvű emlékfelirat – köréből vette francia nyelvű dolgozatának tárgyát. Négy emléket ismertet a szerző: az első a székesfehérvári erődítmény építésével kapcsolatos (1648 – 1650 közt készült), a másik mintegy évszázaddal későbbi, Zalaegerszeg környékéről származik, a harmadik és negyedik pedig az oroszlányi kastélyból származik s a XVIII. században sírkövéül állították. *Kalmár János* egy díszes, csont- és gyöngyberakásokkal ékes fegyvertípusról, a tescheni puskáról vagy „csinka”-ról ír német nyelven az O. M. Történeti Múzeum fegyvertárának anyaga alapján. Részletesen foglalkozik erre a díszfegyverre vonatkozó történeti adatokkal s megállapítja, hogy ez lényegében azonos a „topor”-nak nevezett puskával. A topor és a csinka egyaránt a Tescheni hercegség vagy Szilézia XVII – XVIII. századi fegyverműveltségének remekei közé tartozik.

Az évkönyv két utolsó tanulmánya XIX. századi művészeti és ipari emlékekkel foglalkozik. *Mihalik Sándor* magyar nyelvű értekezésében (német kivonattal)

a körmöcbányai kőedénygyártás kezdetét vizsgálja. A történeti adatok alapján megállapítja, hogy e gyár működésére először 1806-ban nyílt lehetőség. A gyár megteremtője Heyszl József zúzómalom felügyelő volt, aki Széklenőn alkalmas anyagot talált kerámiai gyár létesítésére. Valójában azonban 1815 után indult meg itt a kőedénygyártás, bár 1818-ban a gazdag termelés ellenére még csak épülőben volt. A gyár csődjének időszaka 1825 – 1838 közé esik, majd 1838-tól Trángous József murányi gyáros kezébe került. Az évkönyv befejező cikke *Fejős Imre* tollából származik, aki magyarul (francia kivonattal) a magyar fényképezés első nagy korszakáról (1855 – 1885) számol be. E korszak fényképészei közt olyan kiváló festőművészek is szerepelnek, mint Barabás Miklós és Borsos József, akinek 1861-ben a pesti Botanikus-kertben Doctor Alberttel együtt nyitott műterme „rövid idő alatt a hazában minden más fényképeket felülmulat a képek tökéletessége és szépsége által”.

A Történeti Múzeum új évkönyve művészi kiállításban, főként a papír minőségében felülmúlja az összes korábbi évkönyveket. A korábbi évkönyvtől eltérően azonban ezúttal csak a Nemzeti Múzeum kutatóinak tanulmányait olvashatjuk benne, amit a közben megszületett számos vidéki múzeumi évkönyv is indokolhat. Egy kifogást azonban nem hallgathatunk el: sajnos a klisék kivitelezése itt-ott még mindig kívánnivalót hagy maga után.

Kádár Zoltán

Nógrád megye műemlékei. Magyarország műemléki topográfiája. Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest, 1954. Akadémiai Kiadó. 492 lap, 458 kép.

A magyar műemléki irodalom jelentős mértékben gazdagodott a „Magyarország Műemléki Topográfiája” című sorozat III. köteteként megjelent munkával. A kötetet Dercsényi Dezső szerkesztette és a Genthon István vezette kutatógárda írta. Dercsényi Dezső felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a kötet kimondottan műemléki topográfiának készült, s a bevezető tanulmányokkal az olvasónak meg kívánják könnyíteni a műemléki anyag beillesztését a társadalmi-történeti keretbe.

Az első tanulmányban Patay Pál a megye régészeti emlékeivel és lelőhelyeivel foglalkozik, a régebbi kőkortól a honfoglalás koráig, s igyekszik felvázolni a megye őstörténetét. A régebbi kőkorból származó leletek alapján felveti annak lehetőségét, hogy ebben az időben már vadász gazdálkodást űző népes csoportok élhettek ezen a területen. Az újabb kőkorból származó hiteles leletek hiányát a tervszerű kutatások elégtelenségében látja. A rézkorból már több leletet ismerünk a megye területéről. Igen jelentősek a bodrogkeresztúri kultúra emlékei, melyek az Alföldön megtelepedett kultúra Nyitra felé való terjedésének útját jelzik. A korai bronzkor leleteinek hiánya Patay Pál szerint nem jelentheti azt, hogy a megye ez időben lakatlan volt, mert a bronzkor második feléből származó leletek előfordulása ezen a területen igen gyakori. E kornak telephelyei a völgyek menti dombokon és magasabb hegytetőkön alakultak ki, egyes telepkeket sáncokkal erősítették meg. Ezeknek a lelőhelyeknek jelentős részén kora vaskori leletek is előfordulnak, melyből arra lehet következtetni, hogy a változás nem lakosságcsere, hanem folyamatos fejlődés következménye. A leletek alapján a bronzkorvégi-koravaskori lelőhelyeket két kulturális régióba sorolja Patay Pál, melyek között a Börzsöny – Cserhát – Mátra vonulata a választóvonal: az északra eső területen a pilinyi-kultúra emlékei találhatók, a délkeleti terület leletanyaga a füzesabonyi-kultúrával mutat rokonságot. Ezután a telepke anyagával foglalkozik, azok nagyságával, majd a temetők helyével és a temetkezési szokásokkal. Ezeknek a vizsgálata alapján azt a következtetést vonja le, hogy ebben a korban itt egy megtelepedett, földművelő és állattartó népesség élt. A temetők anyaga

n

é mi társadalmi rétegződést is mutat. A földművelő és állattartó réteg mellett azonban fejlett kézművességet sejtetnek az előkerült bronztárgyak. A leletek között található fegyverek, a települések erődítései mozgalmas időkre utalnak. A leletanyag egységes volta azonban az egymás közelében levő telepvek harcaira enged következtetni. Az őslakosság életébe a szkiták megjelenése hozott jelentősebb változást. A hallstatti jellegű kultúrák emlékei ismeretlen a megye területén, de kelta leletek már ismeretesek.

A kelták után itt élő népeket nem ismerjük, ezért Patay Pál egy általános történeti áttekintést ad a környező területek I–VI. századi történetéről, megemlítve a megye területéről előkerült római és germán leleteket. Az avarok emlékei az erődítései ismertetése után az avar és szláv lakosság együttélését tárgyalja, majd végezetül a Márton Lajos által szláv váraknak tartott, kisebb dombokon elhelyezkedő, árokkal és sáncokkal megerősített földvárakról történik röviden említés.

A következő tanulmányban Makkai László a megye történetét írta meg, a honfoglalás korától 1848-ig. A bevezető sorokban olvashatjuk, hogy a dolgozat megírásánál a régi irodalomra támaszkodott, de a fontosabb kérdésekben kiadatlan levéltári anyagot is felhasználott. Csak a mai Nógrád megye területével foglalkozik, de kutatásaiba bevonta azt a néhány helységet is, melyek a legutóbbi rendezéskor kerültek át más megye kötelekébe. A fejezetekkel tagolt dolgozat világosan és igen színesen tárja eléünk a megye történetét, társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődését.

A helységnevek és a régészeti leletek azt mutatják, hogy a honfoglalás idején az egész megye területén szláv lakosság élt. A magyarság a X. században az Alföld felől szállta meg ezt a területet, ahol a szlávok továbbélése a XI. századig kimutatható. A királyi birtokok igazgatása tette szükségessé a megyék szervezését. A XI–XII. században kialakultak a nagybirtokok is a megye területén. A XII. században hatalmas területeket adományoztak el a királyi birtokokból, melynek következtében a királyi várszervezet bomlásnak indult. Ennek pótlására a serviensek és a várjobbágyságok nemesi megyékbe szervezkedtek, hogy az erősödő nagybirtokokkal szemben biztonságot érdekeiket. A XIII. század második felében a megye jelentősebb nemzetségei várakat építettek a tatárok várható betörései ellen. Ezeket a várakat később a király és az egymás elleni küzdelemben használták fel. A feudális anarchia a XIV. század elejére elérte tetőfokát, a megyében Csák Máté kiskirályként uralkodott. A jobbágyság a zűrzavart kihasználva kivívta a szabad költözködés jogát, s a lakosság egy része nagyobb falvakban kezdett tömörülni. Erre az időre tehető a mezővárosok kialakulása is (Szécsény, Balassagyarmat, Pásztó, stb.). A nemesi megye a XIV. században a bárók befolyása alá került, de a XV. századtól kezdve a köznemesség igyekezett azt saját védelmi szervévé tenni. Mátyás király az alispán választási joggal kezükbe adta a megye kormányzását. A XVI. század birtokmegosztása is a köznemesség előretörését bizonyítja a megyében.

Buda elfoglalása után elkezdődtek a török portyázások, majd a XVI. század második felében az elavult nógrádi várak sorra a törökök kezére kerültek. A megyét csak katonailag szállták meg. Az önállóan gazdálkodó telkesjobbágyságok száma állandóan csökkent, a zsellérek száma pedig növekedett. A század vége felé, a várak visszafoglalása után, a birtokosok egy része visszatért, de a törökök hamarosan újra behódoltatták a régebben nekik adózó falvakat. Az örökös jobbágyság intézménye nem alakult ki a megyében a hódoltság alatt. A XVII. század közepétől kezdve a török és magyar földesurak közös telepítésekkel próbálkoztak. Az elpusztult falvak egy része újratelepült, a köznemesség erősödött, s a század második felében politikai szerephez is jutott. A parasztsággal összefogott a Habsburg elnyomás ellen, de mozgalmukat leszerelték és megindult a megtorlás. A XVIII. század elején, Rákóczi szabadságharcában a megye nemesi-paraszti összefogásából eleinte szép sikerek születtek, de később elvesztették a győzelemben vetett

hitüket, s a szövetség bomlani kezdett. A szabadságharc bukása után a főnemesség visszanyerte régi birtokait. A népesség gyors szaporodásával együtt nőtt a szántóterület, a parlagon heverő földekből szabad volt a földfoglalás. A XVIII. század első felében a paraszti termelés erősen fejlődött. A mezőgazdaságból kiszorultak egy része az iparban helyezkedett el. Ebben az időben a főnemesség és a köznemesség kapcsolatai nagyon megromlottak. A köznemesség a protestantizmust támogatta, s a Habsburg abszolutizmussal szemben erős ellenállást fejtett ki. A század derekán a köznemesség eléggé megerősödött, művelődni, építkezni kezdett. A XIX. század első felében Nógrád megyében is megért a helyzet a polgári átalakulásra. A köznemesség 1848-ban egységesen állt a szabadságharc zászlója alá, hogy megteremtse a független magyar nemzeti államot.

A fent tárgyalt két tanulmányt szervesen egészíti ki Genthon István rövid, de igen értékes művészettörténeti áttekintése, mely a topográfia leglényegesebb részét képező, műemlékek leírásában szereplő művészeti értékeket összegezi és értékeli. Előbb a megye építészeti, majd szobrászati emlékeit tárgyalja. Itt mutat rá arra, hogy a XIII. századi emlékei a pécsi kőfaragó iskola hatását mutatja. A nógrádi várban talált, kőbe faragott, évszámos Báthory címer feltehetően olasz hatás alatt álló magyar művész alkotása. Véleménye szerint a nógrádi szobrászati anyagban kimutatható a felvidéki szobrászat hatása. Dolgozatát a festészeti és iparművészeti emlékek ismertetésével fejezi be.

A következő tanulmányban Voit Pál részletesen foglalkozik a nógrádi agyagművességgel, mely a terület művelődéstörténetéhez gazdag anyagot szolgáltat. A várakból előkerült kályhacsempék, edények, két terület hatását mutatják: a déli, a budai királyi udvar hatása az erősebb, a bányavárosoké gyengébb. A XVI. század elején készült leleteken sajátos magyar ízlés tükröződik. A század végére, a visszakértült nógrádi várak vonala mögötti mezővárosokban erős agyagiparoság alakult ki (Miskolc, Losonc). A nógrádi várakból előkerült leletanyagban csaknem ismeretlen a nyugatról, vagy keletről behozott áru, sőt a helyi török fazekasok és a XVII. században elterjedt habán edényekből is csak kevés emléket ismerünk. E tények Voit Pál véleménye szerint a terület önálló agyagipara mellett tanúskodnak.

A bevezető tanulmányokat Vargha László dolgozata zárja le, melyben megkísérli Nógrád megye népművészeti alkotásainak, népi műemlékeinek áttekintését, vizsgálatát. Elsősorban a palócsággal foglalkozik. A települési formák ismertetése után, történeti keretbe építve, a palóc ház beosztását, fejlődéstörténetét tárgyalja, majd kiter a kemencékre is. A tetőszerkezetek és a házakon alkalmazott díszítések vizsgálata után a gazdasági épületeket, csűröket, pajtákát is megemlíti. Többször megemlékezik a balassagyarmati múzeum szabadtéri néprajzi gyűjteményéről, ahol a népi építészettel kapcsolatban gazdag anyag található. Befejezésül röviden megemlékezik a nógrádi falusi templomokról, azoknak a népi építészetre gyakorolt hatásáról, majd a palócságra annyira jellemző útmenti keresztokról és kőszobrokról.

A fent ismertetett tanulmányok a kötetnek körülbelül negyed részét teszik ki és igen jó bevezetőül szolgálnak a helységek, műemlékek történetét, a műemlékek, műtárgyak részletes leírását tartalmazó topográfiai részhez. A műemlékek leírása helységenként, betűrendben történik. A műszaki felvételi rajzokat — a forrás jellegűek és a várakat ábrázoló kivételével — azonos léptékben, egységes rajztechnikával, 1:333 arányban kibővített közzétették, s így az olvasó jó összehasonlítást képzelhet magának a műemlékek méreteiről. Az eredeti felvételi rajzokat és fényképeket az Országos Műemléki Felügyelőségnél őrzik.

A műemlékek leírását kiegészíti a mai Nógrád megye területének elpusztult helységeit felsoroló jegyzék, melyben a helységek nevei mellett egy-két sor történeti részt is találunk. A kötet kezelésénél nagy segítséget jelentenek a mutatók: helymutató, általános névmutató, művészek, kézművesek névmutatója, ikonográfiai mutató. A képek jegyzékében a kép feliratán kívül

még néhány fontos adatot is találunk, készítés idejét, helyét, esetleg őrzési helyét. A rövid orosz és angol nyelvű kivonatok a teljes képgyűjteményt is tartalmazzák. A kötet végén lévő tartalomjegyzékben a helységek neve után zárójelben között találjuk a leírást készítő munkatárs nevét.

A kötetnek külön értéke, hogy igen sok eddig ismeretlen műemléket és műtárgyat közöl, s a történeti összefoglalások alapos levéltári kutatás által összegyűjtött adatok alapján készültek. Az értékes bevezető tanulmányok jó történeti keretet adnak a műemléki részhez, a mutatók és a képgyűjtemény pedig könnyen kezelhetővé teszi ezt az értékes, hatalmas anyagot felölölő munkát.

Kozák Károly

Budapest műemlékei I. Szerk. Pogány Frigyes. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. 880 lap, 804 kép és 24 melléklet.

1948-ban — Gerevich Tibor, majd Dercsényi Dezső szerkesztésében — művészettörténetírásunk szempontjából nagyjelentőségű kiadványsorozat indult meg, Magyarország Műemléki Topográfiája címmel. E nagyigényű, komoly tárgyi ismereteket, hatalmas anyaggyűjtést és szakszerű szerkesztést megkívánó kiadvány első kötetét („Esztergom műemlékei I” [1948]) nem kevesebb, mint öt év múlva követte csupán a második kötet, Győr-Sopron megye műemlékei első része, „Sopron és környéke műemlékei” (1953), majd gyors egymásutánban jelent meg a további két kötet: „Nógrád megye műemlékei” (1954) és „Budapest műemlékei I” (1955).

Ez utóbbi mű, — amelyet az alábbiakban röviden ismertetünk —, a főváros I. kerületének építészeti műemlékeit és a velük kapcsolatos ingó műtárgyakat tárgyalja. (Írták: Horler Miklós, Borsos Béla, Csemegi József, Entz Géza, Gerevich László, Gerő László, Pogány Frigyes, Radnóti Aladár, Rózsa György, Schoen Arnold, Seenger Ervin, Vayer Lajos és Zakariás G. Sándor.) Formájában és terjedelmében felülmúlja a topográfia három előző kötetét. A tárgyalt munka szerkezete világos, jól áttekinthető. — Pogány Frigyes előszava után Buda múltját élénk idéző összefoglaló tanulmányok, majd a leíró részbe iktatott — s a Várpalota történetét, feltárását, kutatását ismertető — tanulmányok vezetik be a kötet tulajdonképpeni leíró részét, amely a topográfia-nak közel kétharmadát teszi ki. Komoly terjedelmű idegen nyelvű (orosz és német) kivonatok, gondosan összeállított, jól használható (hely-, név-, művészek és kézművesek nevét tartalmazó s végül ikonográfiai-) mutatók, valamint a hatalmas képanyag több oldalra menő jegyzéke zárja le a művet.

A bevezető tanulmányok sorát *Radnóti Aladár* „Buda régészeti emlékei” c. értekezése nyitja meg, melyben a Duna völgyének településtörténetét és a Duna átkelőhelyeit vizsgálja meg, mint a város közép-kori kialakulásának előfeltételeit. A fiatalabb kőkor régebbi szakaszától a rézkoron, keltakoron, késői vaskoron, La Tène koron és a római foglalat korán keresztül egészen az avarokig előkerült leleteket, régészeti emlékeket kronológiai sorrendben ismerteti.

A városalakulás előzményeinek összefoglalását *Borsos Béla* tollából (munkatárs: Pogány Frigyes) „Buda városképének kialakulása” c. tanulmány követi. A fenti régészeti fejtegetés gondolatmenetét továbbvive, a város kifejlődését a rév-átkelőhelyekhez köti. A kötetnek e jelentős terjedelmű dolgozata számos XV–XIX. sz.-i metszettel, képes ábrázolással, valamint a múlt század közepétől a második világháborút közvetlenül megelőző időkig terjedő fényképes illusztrációval eleven képet rajzol elénk a város kialakulásáról és fejlődéséről.

A következő dolgozat *Rózsa György, Seenger Ervin* és *Vayer Lajos* munkája: „Buda és Pest ábrázolásai”-nak tömören megfogalmazott, gondos szakértelemmel összeállított kutatástörténete.

Genihon István „Művészettörténeti áttekintés”-e, a főváros művészeti emlékei kutatástörténetének rövid vázolója után, nagyvonalú szintézist ad Budapest első kerületének építészeti, szobrászati, festészeti és iparművészeti emlékeiről az Árpád-kortól a legújabb időkig. Tanulmányában beható vizsgálat tárgyává teszi a Buda művészi alkotásaiban megnyilvánuló külföldi hatásokat.

A bevezető tanulmányok sorát *Horler Miklós* „Buda építészete” c. értekezése zárja le, amelyben a városrészt jelentősebb épületeinek tárgyalását kibővíti a jellegzetesebb építészeti stílusok ismertetésével és a különböző épületek, épületelemek, építészeti részletek pontos leírásával, kitűnő rajzával.

A könyv leíró része elé iktatott négy tanulmány ismerteti a budai várat, az abban folyó nagyjelentőségű ásatást és helyreállítását.

Gerő László „A budai vár építészeti leírása” c. dolgozatában a vár és polgár város erődrendszerével foglalkozik.

A következő két tanulmány, „A budai vár feltárt maradványainak leírása” és „A budai várpalota története 1541-ig”, *Gerevich László* munkája, aki előzetes jelentésében (Arch. Ért. 79 [1952] 150–165) röviden már beszámolt a vezetése alatt álló budai várásatások eredményeiről. A topográfia e két cikke kutatása újabb eredményeit adja. A feltárt anyagból levont következtetései mellett a budai várra vonatkozó egykorú leírások szövegét is alaposan megvizsgálja, s ezzel a kutatási módszerével jelentős új eredményekre jut a várpalota építéstörténetével kapcsolatban.

A negyedik tanulmányban *Gerő László* „A budai várpalota története 1541-től napjainkig” címmel áttekintő képet ad a királyi palota XVI–XIX. sz.-i építéstörténetéről.

A kötet további részében a fővárosi I. kerület emlékeinek rövid, de minden lényeges szempontot magábanfoglaló, jól áttekinthető összefoglalását találjuk.

Kiemelendő még a topográfia-kötet finom ízléssel összeválogatott hatalmas képanyaga is.

Iffj. Fehér Géza

Pest megye műemlékei. Magyarország műemléki topográfiája. Szerk. Dercsényi Dezső, Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó. I. k. 688 lap, 704 kép, 1 térkép. II. k. 603 lap, 666 kép.

Az előttünk fekvő munka az eddig megjelent műemléki topográfiák leghatalmasabbika. A gyűjtött és publikált anyag gazdagságát indokolja a megye központi fekvése és történeti fontossága. Ez utóbbi minden ismert korszakban döntő tényező az emlékek arculatának kialakításában. Az olvasó elé tárt dokumentumok, tárgyak és emlékek nagy száma azonban egyben a feldolgozás alaposságát és körültekintését dicséri. Az Országos Levéltár és az egyházmegyei levéltárak tervgyűjteményeinek, a canonica visitatio-k inventáriumainak gondos áttanulmányozása az egyes épületek tervezőinek meghatározásához, a templombelső, esetleg azóta elveszett kegytárgyak rekonstrukciójához nyújtott segítséget. A kivitelezésre nem került pályatervek és rajzok sok helyi kismesterrel ismertettek meg. Az ismert művészek névsorának kibővítésén túlmenően ezek a felvételek képet adnak a kor építési gyakorlatáról és színvonaláról. Öröndetes tény, hogy vidéki kőműveseink közül többen vállalkoztak igényes feladatok megoldására. Ugyenerről tanúskodnak az építési mellék munkákban szereplő ácsok, asztalosok, lakatosok, üvegesek is. Ezeknek az adatoknak publikációjával a helyi kézművesség kutatása is nyert.

A kötet bevezető régészeti tanulmányát *Gábori Miklós, Patay Pál* és *Soproni Sándor* írta. Munkájuk során bőségesen hivatkoznak korábbi feldolgozásokra, *Rómer Flóris, Pulszky Ferenc, Hampel József, Tompa Ferenc, Hillebrand Jenő, Járdányi Paulovics István* munkáira. Pest megye területe paleolitikus lelőhelyekben igen gazdag. A Duna-kanyarból ismerjük hazánkban a Bükk-

hegység után a legtöbb őskori leletet. A megye területén fekvő Duna-kanyar teljes régészeti feltárása éppen ebben az évben várható. A rézkorban élő bádeni kultúra népe már nemcsak halászáttal és vadászattal foglalkozott, hanem rátért az állattenyésztésre is. Ezt bizonyítják az Alsónémedin, Budakalászon feltárt szarvasmarhával való temetkezések. Felhasználták az állatok igaerejét is. Erre utal a közműltban ugyancsak Budakalászon előkerült kocsialakú edény, mely híven mutatja be e kezdetleges közlekedési eszköz szerkezetét. A bronzkorban végbemenő nagy társadalmi-gazdasági változásról tanúskodnak az úgynevezett „raktár leletek”, melyek zöme a bronzkor végéről és a korai vaskorból származik. Vácszentlászló határában találták azt a depo-leletet, melynek bronz diadémje, különösen csavaros díszítményeinek megoldása már fejlett műparról tanúskodik. A primitív iparművészet magasabb, expresszív stilizáló fokát érték el a megye területén előkerült szkita leletek: a tápiószentmártoni aranyszarvas, a penci kard és a budajenői tegez-dísz. A szkíták érdeme a vasművészet és a fazekasság első alkalmazása és elterjesztése területünkön. A szkítákat leigázó kelták, majd a nyomukba betelepülő illir-kelta eraviscusok hatalmát döntötték meg a római légiónak, midőn stratégiai okokból a birodalom a Dunáig terjeszkedett. A római állam jól működő apparátusa itt is megépítette utait és erőit. Pest megye területén főleg a dunai átkelőhelyek őrizetére és biztosítására számos őrőrtort és tábort létesítettek. Pomáz környékének szépsége viszont az aquincumi gazdag polgárok villáinak adott megfelelő természeti keretet. A római birodalom gyengülése és visszaszorítása idejében a megye területén is egymást váltják a népvándorlás hullámai. A területünkön származó csekélyszámú hun leletek között olyan jelentős darabot találunk, mint a törtélti áldozati üst. A hunokat felváltó avarok magas színvonalú ötvösművészetének emlékeit tárták fel, több mint 100 évvel ezelőtt, a szentendrei fejedelmi sírokban. Az avar birodalom pusztulása és a honfoglalás közötti időről még keveset tudunk. A honfoglaló magyarság Megyer törzsének jutott ez a terület, de egyidejűleg megtalálhatók az avar és szláv népesség temetői is.

Pest megye történetét Makkai László feldolgozásában kapjuk bőszeges okleveles anyag alapján. A közzétett birtok- és gazdaságtörténeti adatok azonban, bármily nagyszámban állnak is rendelkezésre, nincsenek vonatkozásban a könyvben közzétett művészettörténeti anyaggal. Az általános fejlődés összefoglaló, nagyobbvonalú tárgyalása mellett célszerű lett volna a birtokadományozások és cserék sorából azok kiemelése, melyek a kor építőtevékenységével szorosabb kapcsolatban álltak. Példa erre: az Anjou-kori Visegrád történetének tárgyalása, ahol a királyi udvar jelenlétének művészpárló hatását és az építőtevékenység fellendülését korabeli ingatlanvásárlások tükrében mutatja be. A török hódoltság leírásában a terület pusztulására, kulturális visszamaradottságára nézve érzésünk szerint többet mond a „Mezővárosi reformáció” c. fejezettel, mint a török adózás és közigazgatás hosszúrányuló tárgyalásával. A XVIII. század történetének érdekes adata, hogy Pest megye közgyűlése 1726-ban az országgyűlés iparfejlesztési leiratával foglalkozva szorgalmazza a tégláégetés és a kőbányászat fellendítését. Az új kúriákat, kastélyokat emeltető nemesség kívánságainak ad hangot ez a javaslat. Végezetül fel kell hívnunk a figyelmet a történeti feldolgozás egy ellentmondására. A bevezető megyetörténeti tanulmány több, számszerű adat felsorolásával írja le Migazzi váci püspök gazdasági és politikai intézkedéseit az önkormányzatra, szabadabb gazdasági lehetőségekre törő polgársággal szemben. Az egyes helységek műemlékeit tárgyaló felsorolás Vác várossal foglalkozó fejezetének rövid történeti áttekintése viszont arról szól, hogy Migazzi önkormányzatot biztosított a város lakosságának, s itteni tevékenysége a helyi kézművességre is serkentőleg hatott.

A kötet művészettörténeti bevezetése Deresényi Dezső és Genthon István műve. Végigkíséri az emlékeket a román kortól egészen a múlt század közepéig. A középkori egyházi művészet részben romjaiban, részben át-

építve reánkmaradt dokumentumaival részletesen foglalkozik, mert ezek a falusi, illetőleg mezővárosi templomok jelzik a kor átlagos művészi színvonalát a két kiemelkedő monostortemplom Ócsa és Zsámbék mellett. Hosszan foglalkozik a megye két legjelentősebb műemléki városának, Vácnak és Visegrádnak a gótikába és renaissance-ba visszanyúló művészeti múltjával.

Az ellenreformációval és az újratelepüléssel kapcsolatosan nagy lendületet vett építető tevékenység tükröződik a megye barokk és klasszicista emlékeit tárgyaló fejezetben. Az épületeket keletkezésük időrendjében adja, mintegy kiegészítésül a katalógusrész helyrajzi felsorolásához. Mégis, kíváncsian lett volna, hogy legalább az egyes kiemelkedő helyi emlékeket beleállítsa az országos fejlődés folyamatába.

Az egyes helységek ábrázolásainak közlése a „Nógrád megye műemlékei” c. topográfiai kötet rendszere szerint történt, gondosan elválasztva a hiteles lapokat a csupán korigényt kielégítő grafikáktól. Ugyanilyen pontosság jellemzi az egyes ábrázolási típusok és leszámazottait katalógusát. Jelentős gazdagodás ebben az anyagban Dörre Tivadar vázlatkönyveinek feldolgozása. A művész a múlt század második felében újságok és szakmunkák lapjain virágzó, sajátos történeti-honismereti célzatú illusztrációk kiemelkedő képviselője. Elsősorban tárgyi hűségre törekvő rajzai sokat mondanak műemlékeink akkori állapotáról. A veduta-anyaghoz kapcsolódóan új dolog a kötetben, hogy a művészettörténeti összefoglalás végén az ábrázolások kutatója is helyet kapott, hogy feldolgozása szempontjairól szólhasson. Ismerve a terület elhanyagolt voltát s a számos tévedést, amely egyes darabok hitelességéhez, a művészek működéséhez tapad, örömmel üdvözöltük Vác és Visegrád ábrázolásainak kritikai analízisét. Bubics Zsigmond kezdeményezését számos helyi kutató követte. Nagy ügyszeretetük és szorgalmuk mellett sem volt módjukban az egész Magyarországra vonatkozó ábrázolási anyag áttekintése, s a lokalpatriotizmus is jónéhányszor befolyásolta tisztánlátásukat. Róza György rövid tanulmánya Vác látképeivel kapcsolatban méltatja Tragor Ignác úttörő működését, de reámutat hibáira is. A XVI–XVII. századi ábrázolások életrehívója a propaganda, a változó sikerrel folyó hadjáratok eseményeinek előadása. Ez magyarázza a gyakori helyrajzi és motívumátvételeket. Az egy-egy hadjáratra hazánkba özönlő birodalmi sereg útját szaporán követték a kiadványok, az illusztrátorok jórésze viszont sohasem járt Magyarországon. Elgondolkoztató a felsorolt rézmetszetű képekkel díszített művek nagy tömege. Ennek az a magyarázata, hogy Vác és Visegrád fekvésük miatt Buda és Pest elővárosainak tekinthetők. Ez annyit jelent, hogy ahányszor az ország régi fővárosának hívásához fogott a császári hadsereg, e két pontot előbb kézre kellett kerítenie. Amikor pedig több-kevesebb siker után elvonultak a keresztény hadak, a török visszafoglalta az elhagyott helységeket. Ezt olvasva kétszeresen sajnálhatjuk, hogy Budapest látképeinek részletes korpusza még mindig nem látott napvilágot. A főváros ábrázolásainak értékelése, keletkezésük körülményeinek bemutatásával megvilágítaná a történeti összefüggéseket, a laikus szemlélő előtt is lezárna az egyes képekkel kapcsolatos hitelességi vitát.

A népi építőművészet sajátosságainak bemutatása a bevezető tanulmány helyett az egyes helységek műemléki ismertetésébe került. A régi forma megtartása véleményünk szerint célszerűbb lett volna, ahol összefoglalóan lehetett volna ismertetni a megyében előforduló háztípusokat.

Milyen képet ad ezután maga a katalógusrész Pest megye műemléki állagáról? Mint már előbb is említettük, a román és gótikus épületek és maradványok összegyűjtése nagy érdeme e kötetek munkatársainak. A korai stílusok emlékeinek feltérképezése és regisztrálása éppen megyénk területének művészi gazdagsága mellett szól. Ez nem is csodálni való, tekintve a főváros, az udvar közelségét. Az is tény, hogy területünkön a király mellett az ország legnagyobb oligarchái voltak a birtokosok, akik nem akartak mecénási tevékenységükben az ural-

kodó mögött elmaradni. A meglevő középkori templomok nagyrésze egyszerű, falusi környezetben áll. Ez arra is módot nyújt, hogy áttekinthessük, milyen mértékben hódított tért a középkori művészet az Alföld többi megyéjében, feldolgozásukkal az adatok mekkora gyarapodása várható. Sajnálatos tény viszont, hogy a napjainkig fennmaradt emlékek utolsó háborús pusztulását nem mindig orvosolták azonnal, s így azok megmentése talán csak a tizenkettedik órában fog bekövetkezni. Így például Hévízgyörk jellegzetes egytornyos falusi román templomának romjaival lehet, hogy hasonlóképpen járunk, mint Arányi számos leletével, ha nem kezdenek hozzá haladéktalanul legalább állagának megőrzéséhez. A barokk és klasszicista emlékek közül egy, a legutóbbi évekig elhanyagolt terület eredményeit kívánjuk kiemelni: a gazdasági és műhelyépületek összegyűjtését, melyek éppen gyakorlati használatukból kifolyólag voltak kitéve az átalakítás, lebontás veszélyének. Reméljük e nagyrészt ma is gyakorlati funkciójú épületek lajstrombavétele és publikálása garancia további óvásukra és megőrzésükre. A XVIII. században berendezkedő Grassalkovich, Ráday, Prónay uradalmak objektumait találjuk közöttük. Éppen a történetírás komplex, az egész életre kiterjedő módszere szempontjából jelentősek, fontosságuk tehát kétszeres súllyal esik a latba. Ugyanezt mondhatjuk Szentendre kereskedőházairól és a nagykőrösi borszáritóról is.

A kötet katalógusrészének és az egész topográfiai sorozatnak fontos feladata a főleg egyházi kézben levő iparművészeti emlékek felkutatása és vizsgálata. Ezzel nemcsak a hazai egyházközségek művészi ízlésére, anyagi áldozatkészségére derül fény, hanem eddig ismeretlen darabokat lehetett az egyes mesterek oeuvrejébe besorolni. Így a gödöllői református templom felszerelési tárgyai között került elő Bodzási Ferenc rimaszombati ötvös egyetlen ezideig ismert műve. Szilassy János budaörsi zománcképes kelyhe és gödöllői úrmutatója sem szerepelt mindmáig az irodalomban. Az utóbbiról annyit jegyeztek fel a historia domusban, hogy löcsei mester készítette. Még Szentpétery József nemrégiben feldolgozott működése is kiegészítést nyert a tahitófalusi református templom korai, búzakalász- és szőlőfürtmintás kelyhével.

Végezetül szólunk kell a kötet tartalmához illő szép és ízléses kiállításáról, az illusztrációs anyag változatosságáról és gazdagságáról. Kívánjuk, hogy a Pest megyei topográfiai kötetek bel- és külföldön egyaránt számos olvasójukban és forgatójukban keltsék fel az érdeklődést és a féltő szeretetet hazánk műemlékei iránt.

Cennerné Wilhelmb Gizella

Huszár L., A budai pénzverés története a középkorban. Budapest várostörténeti monográfiái XX. Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó. 231 lap, 13 tábla.

A magyar középkori numizmatikával tudományosan a múlt században kezdtek foglalkozni. A feladat nem volt könnyű, mert a nehéz évszázadokban a magyar történelem számos bizonyítéka semmisült meg. Mégis a részletkutatások felgyülemlett eredményei a századfordulón időszerűvé tették egy összefoglaló munka megjelenését. Ezt a nagy munkát végezte el Réthy László,¹ bár kora módszerének megfelelően, még csak a pénzek uralkodókhoz kötését kísérelte meg, tipológiai alapon állítva fel korrendjét. E módszer önmagában sok hibalehetőséget rejtett, így például sok változat fajként szerepel összeállításában. A Corpusnak azóta természetesen sok eredményét módosították, azonban nélkülözni ma sem tudjuk, s az éremmeghatározásoknak ma is

alapja. A Corpus korrendjét Schulek Alfréd helyesbítette² új szempontok figyelembe vételével. Megkísérelte a kibocsátások sorrendjét meghatározni az éremképek és köriratoknak, helyesírásnak, betűtípusnak minden kis változását összevetve az írott források adataival, felhasználva a metrológiai eredményeket is. Korrendi táblázataiban azonban minden veret pontos évre akart meghatározni és így a források elégtelensége miatt természetesen nagyon sok a kérdés. Megkísérelte meghatározni a verdék jegyeit is, a kamaraispánok nevei közül azonban csak egyet-kettőt. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk Hóman Bálintnak e korra vonatkozó gazdaságtörténeti kutatásait³, melyekből világosan tűnik ki az Anjouk pénzügyi és kereskedelmi politikája Európa többi országaival viszonyítva. Tanulmányai elősegítették, hogy tisztán lássuk a későközépkori Magyarország pénzügyigazgatási szerveit, azok átszervezéseit. Horváth Henrik művészettörténeti szempontból vizsgálja az Anjou pénzek éremképeit⁴, s kutatja a mi érmeinken lévő idegen művészeti befolyást, valamint a mi pénzeink éremképeinek a hatását idegen pénzekre.⁵

Schulek Alfréd tanulmánya óta nem jelent meg összefoglaló munka. Pedig azóta a részletkutatásokon kívül számos lelet — elsősorban a budai vár ásatásain előkerültek⁶ — követelte az eddig ismerteknek helyesbítését. Ezt a munkát végezte el Huszár Lajos, lévén a budai pénzverés a későközépkorban az egész ország pénzverésének legjelentősebbike. A munka a magyar művelődéstörténet három évszázadát öleli fel, a pénzekben is tükröződő társadalmi, politikai, gazdasági mozgalmakkal, bár a szerző nem tekinti feladatának e történeti lehetőségek kiaknázását.

Huszár minden jelenségre, részletre kitér, ami kapcsolatban volt a budai pénzveréssel. Külön fejezetben tárgyalja a budai márkát, eredetét, fejlődését, kiemeli jelentőségét, mint országos érvényű súlymértéknek. Ugyancsak jelentősek a pénzverde helyére vonatkozó kutatásai. Összegezi az eddigi eredményeket, s igen nagy valószínűséggel állapítja meg a pénzverde helyét, ennek változásait. Ezt azonban még mindig nem lehet végleg megoldott kérdésnek tekinteni, viszont a kutatás mai adattára mellett a pénzverde pontosabb helyét meghatározni lehetetlen.

A szerző részletesen tárgyalja a budai pénzverés megindulásának problémáját, Esztergommal való összefonódását az első időkben, majd a budai kamara egyre fokozódó vezető szerepét, amely Esztergom rovására alakul ki. A budai pénzverés virágkora az Anjoukkal kezdődött. Alattuk a budai kamara az irányító. Károly Róbert nagy kiváltságokkal ruházta fel Budát. A magyar történelemben egyedülálló az a kiváltsága, hogy önálló pénzt verethetett, bár e pénzverés nem volt hosszúéletű. A szerző ezt is tárgyalja, felállítja az önálló budai veretek korrendjét, de keletkezésének és megszűnésének okait források hiányában nem kíséri meg megfejteni. Részletesen vázolja Buda emelkedését, majd háttérbeszorulását Körmöcbányával szemben, ennek okait, egészen a török hódoltságig.

Károly Róbert nagy pénzügyi reformjai következtében a virágzó magyar nagyhatalom pénzei — különösen az arany — minőségük miatt Európa-szerte kedveltek lettek. A szerző megkísérli bemutatni — Hóman kutatásaira támaszkodva — a hajdani pénzverde viszonyát a királyhoz, országhoz és városához, megkísérli fellelveníteni a verde belső szervezetét, életét. Bár a feladat a források elégtelensége miatt rendkívül nehéz, mégis szinte életre kelnek előttünk a királyok és az országgyűlések intézkedései, határozatai, küzdelmes kísérleteik a jó pénz megeremtéséért, különösen a háborúk alatti rossz és hamis pénzek elterjedésekor. Az eddigi kutatásokat összefoglalva Huszár vázolja a

¹ Réthy L. CNH I—II. (Bp. 1899, 1907)

² Schulek A., NK, 25 (1926) 138—195; 30—31 (1931—32) 48—70; 40 (1941) 34—48.

³ Hóman B., A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában. (Bp. 1921).

⁴ Horváth H., NK 30—31 (1931—32) 14—39.

⁵ Rajtuk kívül Schoenvisner, Rupp, Salamon, Kováts F. kutatásait kell megemlíteni.

⁶ Az ásatás érmészeti eredményeit Huszár Lajos dolgozta fel: BpR 17 (1956) 197—240.

kamara embereinek jogviszonyait, kiváltságos helyzetüket.

E három évszázad pénzeinek egyik legnagyobb problémája a budai veretek kiválasztása és ezzel kapcsolatban a verdejegyek megfejtése. A szerző nagy körültekintéssel állapítja meg a budai kamara verdejegyeit, végigelve minden jegy lehetőségeit. Az Anjouk alatt – sőt egyes típusoknál később is – Buda veretei a többi kamarának is mintául szolgáltak. A budai veretek közt szinte minden faj megtalálható, sőt egyes fajok csak itt, ami viszonylag megkönnyíti a kiválasztás munkáját.

Sokkal nagyobb feladat a pénzek szereplő kamaraispánok jegyeinek a meghatározása. Nyugaton az azonosítás nem jelent nehézséget, mert a pénzverdek elkerülték a pusztulást, levéltáraikban fennmaradtak a verdek vezetőinek neveit őrző iratok. Nálunk azonban lehetetlen a teljességet elérni, pedig a szerző a budai kamara ispánjaira vonatkozó minden ismert adatot felhasznál. Ezeket az adatokat a függelékben összeállítva közli is. Ezek a gyér számú írásos források, amelyek a legtöbb esetben csak közvetettek, jelentik az egyetlen támpontot, s igen sok jegyet aligha fogunk valaha is megfejtetni.

A másik igen fontos kérdés a korrend és forgalmi idő meghatározása. E szempontból a szerző az uralkodóknak minden egyes pénzfaját és változatát az összes rendelkezésre álló adat és körülmény figyelembe vételével, a legkülönbözőbb szempontból világítja meg. Részletesen elemzi azokat az okokat, amelyek kiváltották egy-egy új faj megjelenését. Világosan mutat rá – amennyiben ezt a kevés adat lehetővé teszi – az egyes pénzfajoknak a másiktól való fejlődésére, illetve az újak eredetére.

Az új pénzek és ezeken az új elemek feltűnése, valamint az éremképek változásai mögött sokszor igen bonyolult kül- és belpolitikai változás, az ország gazdasági helyzetének szilárdsága, illetve ingatlansága áll. Mindezek színezik ugyan a pénztörténetet, a korrend felállítását azonban bonyolultabbá teszik. E kérdés-csoport kidolgozása alkotja a munka gerincét. Huszár Lajos minden egyes pénz – a fentiek figyelembe vételével, az érméknek olyan módszerű vizsgálatával, mint Schulek tette – beillesztett a korrendbe, s a munka végén táblázatokban összegezi eredményeit. A szerző ezeket kissé lazábban foglalja össze, mint Schulek, mert minden változat kibocsátási évét tudjuk ma még rögzíteni, viszont e lazasággal sok olyan kérdőjel eltűnik, amely Schulek táblázataiban zavarólag hat. E táblázatok pontosan rögzítik a kutatás mai álláspontját. Természetes azonban, hogy újabb adatok, leletek módosíthatják, a meglevő lazaságokat eltüntethetik.

A munka végén leírja azokat a budai vereteket, melyeket megismerhetett, minden változatukat külön említve. A számbavétel azonban, mint a szerző is említi, nem lehet teljes, mert a kisebb magángyűjteményeket nem tudta átnézni s így a leírásból egyes változatok kimaradhattak. Mivel a korrend a Corpus sorrendjét teljesen felborítja, az éremleírások számozását egyeztetni a Corpuséval.

A leírt budai vereteket Huszár 13 képes táblán közli. E táblák technikai gyengesége természetesen nem a szerző rovására írható.

A munka nemcsak az érmészettel foglalkozó szakemberek érdeklődésére tarthat igényt, benne minden e korról foglalkozó történész bő forrásanyagot talál, sőt a görődékeny stílusú szakkönyvet kézbe veheti a hazánk múltja iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség is. A külföldi szakemberek számára pedig bő német nyelvű kivonat teszi hozzáférhetővé.

Gedai István

V. N. Gyakov — N. M. Nyikolszkij. Az ókori világ története. (Fordította Borzsák István) Budapest, 1954. Tankönyvkiadó.

Egyetemi oktatásunk – és ezen túlmenően az egész magyar ókori kutatás – számára nagy pozitívumot

jelentett az ókori történet szovjet tankönyveinek, Avgyijev, Szergejev és Maskin műveinek még nem túlságosan régen (1950–1951) történt lefordítása. A marxista történettudomány módszereinek és a szovjet kutatás eredményeinek közvetítésével ezek a művek igen fontos szerepet játszottak marxista ókori kutatásunk ki-fejlesztésében, s ezáltal eddigi eredményeink elérésében is.

A három említett könyvet pár év múlva feltűnő gyorsasággal követte és váltotta fel Gyakov és Nyikolszkij új ókortörténete. Ennek a gyors váltásnak kettős oka van: egyrészt annak a természetes követelménynek érvényesülése, hogy egy tudományos igényű egyetemi tankönyvnek minél hívebben és gyorsabban kell követnie és tükröznie a kutatás rohamos előrehaladását; másrészt abban az egyszerű gyakorlati tapasztalatban, hogy a három régi tankönyv anyagának túlméretezettsége a kezdő, a lényegest és lényegtelen elkülöníteni nem tudó hallgatóknak nem egyszer megnehezítette az anyag elvégzését. Az új tankönyv lefordításának elsődleges, pedagógiai célja éppen ennek a sajnálatos helyzetnek a megszüntetése volt.

Kétségtelen, hogy az elődei összterjedelmének csupán felét kitevő új tankönyv legnagyobb, gyakorlatilag legfontosabb érdeme a tananyag megtanulhatóságának csökkentése. Ez a csökkentés általában a lényeges anyag kiemelése, a lényegtelen elhagyása útján megy végbe: megkönnyíti a hallgatók munkáját, s ugyanakkor nem ad kevesebbet, mint elődei.

Ezen túlmenően is meg kell azonban állapítanunk, hogy a tankönyv szerzői – a kisebb terjedelem ellenére – néhány, nem is lényegtelen ponton bővíteni is tudták az anyagot. Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy az új tankönyv már östörténeti részt is tartalmaz; ez feltétlenül örvendetes, bármilyen vitatható értékű egyébként ez a rész. Jelentős konkrét anyaggal bővült pl. Hammurapi korának képe, amely emellett rendszerezetté és áttekinthetővé is vált. Ugyancsak bővült és javult pl. a korai Asszíria ábrázolása is, főleg az óasszír törvények forrásanyagának intenzívebb felhasználása következtében. Elsősorban az ókori Kelet vonalán látható ez a gazdagodás, de hasonló örvendetes jelenségekkel találkozunk másutt is: a pentékontaetia eseménytörténete részletesebb és áttekinthetőbb, a hellénisztikus kor viszonyainak rajza rövidségében is szilárdabban meg-alapozott, mint Szergejevénél; a római királyság kora eddig általában egységként ábrázolt periódusán belül kísérlet történik a korai és az etruszk szakasz külön jellegzetességeinek erőteljes kidomborítására, és így tovább.

Az ábrázolási módban, stílusban, az anyag felhasználásában (ami egy tankönyvnél a pedagógiai hatás szempontjából igen fontos) szintén sokhelyütt előnyös változás mutatkozik. Az új könyv általában összefogottabb, áttekinthetőbb, s mindenekelőtt lendületesebben, élénkebb stílusban, konkrét színekben gazdagabban írja le a történelmi eseményeket, viszonyokat és személyeket, mint elődei. Különösen sikerült ez az életteljességre való törekvés pl. a római korai császárkorban. Itt a tankönyv bőven és bátran felhasználja a források (Tacitus, Suetonius) színes, érdekes részleteit; nem riad vissza attól sem, hogy pl. egy-egy császár működésének leírásában az emberi különösségeket feltűnően kiemelve, szinte középpontba állítsa. Ez az első pillantásra vitathatónak látszó módszer jól beválik. Az egyéni különlegességek mindig kapcsolódnak a történelmi folyamat lényeges mozzanataihoz, és azokkal kölcsönösen megvilágítják egymást. Ugyanekkor a részletek érdekessége, az előadásmod színessége a maga figyelemfelkeltető, képzeletmegmozgató, anyagot meg-rögzítő hatásával pedagógiaiilag is komoly értéket jelent. Igen tanulságos ebből a szempontból, ha a megfelelő részeket összevetjük pl. Maskin bővebb, részletesebb, sőt általában alaposabb és mélyebb, de éppen az érintett vonatkozásban színtelenebb, hűvösebb, kevésbé hatásos művével.

Egészében tehát az új tankönyv megfelel céljának, és bizonyos segítséget jelent az egyetemi oktatás számára. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Gyakov–Nyikolszkij-féle mű minden tekintetben hibátlan.

A feldolgozott anyag kiválasztásánál és körülhatárolásánál csak egy pár, nem túl jelentős hiányságot konstatálhatunk. Néhány ókori keleti országról (Elám, Mitanni), ha nem is külön fejezetet vagy alfejezetet, de legalább több utalást, magyarázó megjegyzést vártunk volna. Ezeknél súlyosabban esik latba a fontos szerepet játszó Lydia teljes elhanyagolása. A görög és római részekben ebből a szempontból alig van kifogásolni való.

Külön kell rámutatnunk egy olyan hiányra, amely nem írható a tankönyv szerzőinek számlájára, de számunkra nagyon is érezhető: ez a magyar föld történetének (főleg őstörténeti és Róma-történeti vonatkozásainak) szinte teljes elhanyagolása. Ezeknek kellő súlyt való feldolgozását természetesen nem várhatjuk el a szovjet hallgatók számára készült tankönyvtől; a magyar kiadásban viszont gondoskodni kellett volna hallgatóink idevonatkozó jogos igényeinek kielégítéséről, olyanféle módon, ahogy a tankönyv ugyanezt az igényt szovjet viszonylatban kielégíti a Pontus-vidék ókori történetének alapos ismertetésével.

Néhol nem érthetünk egyet az egyes részekre szánt terjedelm arányaival. Indokolatlan pl., hogy Fönícia 8, Izrael 7 oldalt kapjon, amikor a hettitákra csak alig 4 oldal, az újbabilóni birodalomra 2, a késői Egyiptomra pedig 1 oldal jut. Ez nem felel meg az illető országok tényleges történeti szerepének.

Már említettük, mennyire örömdetes, hogy az új tankönyv tartalmaz őstörténeti részt is; ezzel kapcsolatban csupán arra akarunk nyomatékkal rámutatni, hogy az őstörténet Koszven-féle periodizációja, amelyet a tankönyv alkalmaz, nem nyújt adekvát képet az őstársadalom fejlődésének menetéről.

Az ókori Kelet történeténél már eleve speciális nehézséget jelent, hogy itt tízezeréves ország egymás mellett futó, gyakran bonyolult egymásba kapcsolódó történetét kellett a szerzőknek ábrázolniuk. Ez a feladat komoly nehézségekkel jár: az egyes országok külön sajátosságainak rögzítését össze kell kapcsolni az egész ókori keleti világra jellemző vonásokkal, s így alkotni meg egy sokszínűségben is egységessé összekapcsolódó képet. Az egyes periódusokról így megalkotott szinkronikus képeket pedig egyesíteni kell egy diakronikus sorozattá: az egész ókori Kelet egységes fejlődésének eleven, világosan kirajzolódó képévé. A feladat kétségtelenül komoly nehézségein a tankönyv szerzői nem tudtak teljesen urrá lenni. Nem annyira az ókori Kelet fejlődésének történetét kapja tőlük az olvasó, mint inkább csak az egyes ókori keleti országok külön történetét.

A már régebben és jobban feldolgozott görög és római történetben ilyen jellegű problémák nem nagyon találhatók, legfeljebb egyes részletekben.

A tankönyv nem ad világos képet a rabszolgatartó társadalom osztályszerkezetéről. Egyenlőségjelet tesz a szabad-rabszolga és a rabszolgatartó-rabszolga tagozódás közé, és az antik államok szabad polgárságát azonosítja az egységes rabszolgatartó osztállyal. (L. pl. Attikára vonatkozólag a 248. és 255., a korai Rómára vonatkozólag a 420. 1-ot.) A szabad kistermelők külön, önálló osztályjellegének elhanyagolása azonban túlságosan leegyszerűsíti a bonyolult valóságot.

Az agresszív római politikával szembeni érthető ellenkezés néha történetileg indokolatlan, szubjektív megítélésekhez vezet: a tankönyv írói hajlandók minden Róma-ellenes erőt pozitívan értékelni. A XLVIII. fejezetben „A népi szabadságmozgalmak elfojtása” cím alatt kerül tárgyalásra a harmadik makedón háború, Görögország és Makedónia provinciává tétele, Karthago elpusztítása, a Viriathus-felkelés és a numantiai háború.

Gyakor-Nyikolszkij tankönyvének — mint láthatjuk — előnyei mellett hiányosságai is vannak. A könyv azonban az adott körülmények közt még eléggé jól használható az oktatásban. Egészében persze az ókori történetnek ez a feldolgozása csak ideiglenes, átmeneti megoldásként értékelhető és fogadható el. Ez a körülmény nemcsak a marxista ókortudomány alkotó továbbfejlesztésének kötelességére és a szakmai színvonal köve-

telményeire mutat rá parancsoló szükségességgel, hanem arra is, hogy a magyar ókortudomány sem halaszthatja sokáig saját ókortörténeti összefoglalása, kézikönyve megalkotásának megkísérlését. A tárgyalt mű érdemeivel és fogyatékosságaival egyaránt erre figyelmeztet bennünket.

Sarkady János

Е. И. Крупнов, Древняя история и культура Кабарды. (A Kabarföld őstörténete és kultúrája.) Moszkva, 1957. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Kiadvállalata. 175 lap, 4 térkép.

A soknemzetiségű Észak-Kaukázus története még megiratlan; nem ismerjük még népeinek őstörténetét eléggé. Az utóbbi időkig nem alakult ki végleges álláspont az egyes területek történelmi fejlődésével, a társadalmi-gazdasági formációk váltakozásával kapcsolatban. Még rosszabb volt a helyzet a Kabardföld tanulmányozása terén; az írott források csak a XVIII. század végétől kezdve nyújtanak bővebb felvilágosítást; azonkívül az Észak-Kaukázus középső területén fekvő Kabardföld kimaradt a múlt század végén megindult nagy észak-kaukázusi régészeti kutatásokból, melyek főleg a rendkívül gazdag anyagot nyújtó észak-oszétiai kubáni temetőre és a Kubán-vidéki kurgánokra irányultak. Tervszerű ásatások így csak néhány évtizede folynak Kabardföldön. Az eddig előkerült anyag feldolgozása alapján először sikerült nagy vonalakban nyomonkövetni a nemzeti társadalom fejlődését és összekapcsolni a hegyi körzetek megszállását a gazdasági élet egyes változásaival. Az eredmények alapján az Észak-Kaukázus középső területén élő mai lakosság jelentős részének autochton voltára lehet következtetni.

Krupnov könyvének jelentősége az, hogy a negyvenes években megjelent két rövidebb, összefoglaló tanulmánytól eltekintve, először nyújt átfogó képet a Kabardföld régészetről. Fő érdeme az, hogy nem elszigetelten, hanem az egész Észak-Kaukázus fejlődésének keretében vizsgálja e terület kultúrájának változását az őskortól a koraközépkorig.

A kabardföldi régészeti kutatások történetének áttekintése után a kőkorszak és az eneolitikum emlékeivel foglalkozik Krupnov. A rendelkezésre álló adatok szerint a Kaukázus területét a legrégebbi idők óta lakta az ember, sőt feltehető, hogy Transzkaukázia egyes vidékei azokhoz a területekhez tartoznak, melyeken az emberrelválás folyamata végbement. A legrégebbi kaukázusi kőeszközök az alsó paleolitikumból valók; ilyenek kerültek elő Abháziából, Örményországból és Dél-Oszétföldről. A közép- és felső-paleolitikumból a grúziai barlangok nyújtottak bő anyagot.

A Kabard-Balkárföldön egészen a közelmúltig nem került elő paleolitikus emlék; ennek oka azonban az volt, hogy alig tettek kísérletet ezek felkutatására. Észak-Oszétiában az első komoly kutatásnál mousterieni kőeszközök kerültek elő Ordzonokidze közelében, 1954-ben pedig Zamjatnyin felső-paleolitikus eszközöket talált Kabardföldön. Ezekhez a Krasznodár-vidéki és az ilszkajasztanyciai kőeszközök állnak legközelebb az Észak-Kaukázusban.

A mezolitikum kaukázusi emlékeit alig vizsgálták eddig, így nagy jelentősége van a Bakszan folyó menti Szoszruko barlangban 1954-ben felfedezett mezolitikus leleteknek, ahonnan kőeszközök és állatsontok kerültek elő.

A Kabardföld területén az utóbbi időkig csupán egyetlen koraneolitikus lelőhelyet ismertek. Ezen a Nalcsik közelében levő telephelyen többek közt mikroit eszközöket találtak.

A későeneolitikumra vonatkozólag a szintén Nalcsik közelében feltárt Agubekovszkoje település a legfontosabb emlék, melynek ásatásait Jermolenko kezdte meg 1929-ben. A kőeszközök legnagyobb része obszidiánból készült itt. Minthogy a fém tárgyak még teljesen hiányoznak a leletanyagból, a települést a III. évezrednél korábbi-

nak tartják. Az Agubekovszkoje településhez időben igen közel áll a nalesiki I. kurgán, illetve temető, melyet több kutató a III. évezred második felére keltezett, mivel az anyagban már egy rézgyűrű is előfordult. Krupnov szerint az Agubekovszkoje településsel való egyezések miatt e temető nem keltezhető későbbre a III. évezred közepénél.

A Kabardföld és az Észak-Kaukázus lakossága a III. évezredben még matriarchális-nemzetségi társadalomban élt és a nalesiki temető anyagilag még teljesen differenciálatlan társadalomra mutat. Több adat van már a környező területekkel folytatott cserekapcsolatokra vonatkozólag.

A réz- és bronzkor — a III. évezred vége és a II. évezred — a patriarchális rend kialakulásának a kora az Észak-Kaukázusban. A III. évezredtől kezdve az egész Kaukázus lakossága szoros kapcsolatba került a mezopotámiai, kisázsiai, iráni és földközi-tengeri kultúrákkal és összekötő szerepe volt az ókori Kelet és a dél-oroszországi steppék kultúrái között. A kaukázusi réz- és bronzkor korai virágzása is éppen a déli kulturális kapcsolatokkal függ össze. E korban egész Kelet-Európában a Kaukázus volt a legfejlettebb kulturális központ, amely kapcsolatban volt az elő-ázsiai kultúrákkal.

A III. és II. évezredben a Kubánvidék és a Kabardföld anyagi kultúrájában bizonyos kulturális egységet lehet megfigyelni nemcsak az egyes tárgycsoportok hasonlóságában, hanem a temetkezési szokásban is. A majkopi kultúrára jellemző eszközök Kabardföldről is előkerültek több helyen.

Az egykori gazdasági élet tanulmányozásához igen fontos emlék a Dolinszkoje település Nalesik közelében, mely időben összeköti a majkopi kurgánt és a novoszvobodnaji sírokat.

A II. évezred elején az Észak-Kaukázusban már helyben készítették a fémesszközöket és a Kabardföldön is önálló volt már ekkor a fémművesség. A sírok leletgyűjtésének legjobb tárgyai azonban nem helyben készültek és így az északi és déli kapcsolatokra vetnek fényt. A majkopi, novoszvobodnaji és szolomenkai kurgánokból előkerült karnelöngyöngök ásványtani vizsgálata pl. ezek iráni vagy indiai eredetét mutat. Krupnov nem látja meggyőzőnek Kuftyin és Amiranavili érveit a trialeti és majkopi arany- és ezüstedények helyi készítésére vonatkozólag. Szerinte e tárgyak legvalószínűbben rablóhadjáratok eredményeként jutottak ide. Egyes nemzetségek kezében ekkor már jelentős vagyon halmozódhatott fel. A Kabard-Balkárföld területén eddig még nem találtak ilyen gazdag temetkezéseket, de a hatalmas méretű kurgánok meglete arra mutat, hogy itt is lehettek ilyenek.

Egy másik emlékcsoport, melyet szintén a Kubánnál ismertek fel először és azért — mai szempontból már elavultan — közép-kubáninak neveztek el, a majkopi kultúra alapján és a steppei katakombás kultúra hatása alatt fejlődött ki. E csoport anyaga a majkopi kultúrájánál sokkal nagyobb területen terjedt el, az egész Észak-Kaukázusban megtalálható Dagesztánig, és ezért „észak-kaukázusi bronzkor” néven foglalják össze. Kabardföldön főleg a steppés és hegyaljai vidékeken kerültek elő emlékei.

A pjatyigorszki típusú baltákkal kapcsolatban, melyek terminusát Äyräpää vezette be 1933-ban, Krupnov megemlíti, hogy ezek különösen nagy számban kerültek elő Kabardföldön és előfordulnak Nyugat-Oszétia Kabardföldhöz csatlakozó területein is, ezért helyesebb lenne ezeket „kabard-pjatyigorszki típusú” baltáknak nevezni.

A digor- és kelet-kabardföldi leletgyűjtéseket egyezéseik miatt külön digorjai kultúrának tekinti, mely a II. évezred második felében virágzott itt és időben megelőzte a Kobán-kultúrát.

Az állattenyésztés és a fémművesség nagyarányú fejlődése a magashegységi területek gazdasági kihasználásához vezetett e korban. Az állatesontok vizsgálata arra mutat, hogy a birkát és a lovat csak a II. évezredben szelidítették meg véglegesen. Ettől kezdve egyre inkább a birkatenyésztés vált a gazdasági élet alapjává. A fém-

művesség magasfokú fejlődését mutatja, hogy Transzkaukáziát kivéve a Szovjetunió egész területén nem került elő ebből a korból ilyen gazdag fémleletanyag, mint innen. A kémiai elemzés valószínűvé teszi, hogy e tárgyak helyben készültek. Sikertől tisztázni a kaukázusi szürke- vagy ezüstbronz kérdését is: a rezes arzénnal, ólommal, vassal, cinkkel és más fémekkel ötvözték, minthogy ön alig fordul elő az egész Kaukázusban, és azt így Elő- és Kis-Ázsiából kellett behozni. A tárgyakat leginkább viaszmodelles technikával öntötték.

A kulturális elemeknek a nyugat-grúziaiakkal való egyezése oly nyilvánvaló itt ebben a korban, hogy már nem is kapcsolatokról, hanem kulturális, sőt etnikai közösségről kellene beszélni Észak- és Dél-Kaukázus között. Ugyanakkor az ukrainai és Don melléki törzsekkel is szoros kulturális kapcsolatban voltak. Az utóbbi kutatások megmutatták, hogy a dél-oroszországi steppei törzsek nemcsak a fémeket kapták a Kaukázus középső területéről, hanem saját fémművességük is az észak-kaukázusi központok hatása alatt fejlődött ki. A katakombás kultúra hatása látható viszont a kalapácsfejú észak-kaukázusi bronztükből és déli hatás figyelhető meg a kerámiában és egyes bronztörökből is.

A korai vaskor az ősközösségi rend bomlásának, a katonai demokrácia kialakulásának korszaka volt az Észak-Kaukázusban és Kabardföldön. Azok a helyi sajátosságok, melyek az egyes kaukázusi területek kultúrájában már a réz-bronzkorban fellelhetők voltak, a II. és I. évezred fordulójára körül még szembetűnőbbé váltak. E korszakra vonatkozólag a Kobán-kultúra nyújtja a legjobb anyagot, mely tulajdonképpen az észak-kaukázusi bronzkor záró szakaszát jellemzi, de melynek hordozói már a vasat is ismerték. A Kobán-kultúra anyaga Oszétiától keletre egész Dagesztánig nyomon követhető sporadikusan, de Oszétiától nyugatra sokkal gazdagabban van képviselve. Néhány kobáni tárgycsoport nyugat-grúziai, abháziai, sőt a Fekete-tenger déli, törökországi partvidékéről előkerült leletekkel mutat hasonlóságot. Nemrégiben még úgy értelmezték ezt, hogy a kobáni kultúra határa nyugaton a Fekete-tengerig terjedt. Az újabb adatok alapján azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Nyugat-Grúziában egy közelálló, de mégis más kultúra, a kolhiszi kultúra virágzott ekkor, melynek anyaga sok hasonló vonás mellett jelentős eltéréseket is mutat a Kobán-kultúra anyagától pl. a kerámiában, baltatípusokban, ékszerekben és a temetkezési szokásban is. Ugyanebben a korban, az i. e. I. évezred elején, a Kobán-kultúrától nyugatra a Jesszen által meghatározott késői kubáni kultúra, keletre pedig a kajakent-horcsujevszki kultúra virágzott. E három észak-kaukázusi kultúrában már megvoltak a későbbi észak-kaukázusi népek, az adige—kabard, oszét és dagesztáni népek kialakulásának etnikai és kulturális alapjai. Az Észak-Kaukázus középső területei és Dagesztán között alig észlelhető valami kulturális egyezés; teljesen eltérő volt lakosságuk anthropológiai képe is. Dagesztán inkább Kelet-Transzkaukáziával, Észak-Kaukázus középső területe viszont a III. évezred végétől az I. évezredig a Kubánvidékkel volt szoros kapcsolatban.

A kobáni tárgyaknak a Kaukázus előterében felfedezett leletei az állattenyésztés fejlődésére, a birkatartók téli vándorlásaira is utalnak. A ló csak az i. e. IX. századtól lett fontos közlekedési eszköz az Észak-Kaukázusban. Az egész Kaukázusban mintegy tíz bronz zablatípust és tizenöt zablaoldalagtípust ismerünk; ilyen változatosság sehol máshol nem észlelhető a lószerszámokban. A legnagyobb eredményeket egyáltalán a fémművességben érték el itt ebben a korban, melyre a zsemtalai kinslelet az egyik legjobb példa. Az ebből előkerült, nagyméretű, lemezekből összekovácsolt bronznyával kapcsolatban Krupnov megjegyzi, hogy a speciális vizsgálatok szerint hasonló, állatalakos fogójú edényeket az i. e. VIII—VI. századokban csak a Kaukázusban készítettek, és ezek semmiképpen sem függnek össze a nyugat-európai központokkal, mint azt néhányan állították. Csupán a Kabard-Balkárföldön 36 hasonló lelet került elő. A vas már a Kobán-kultúra elején megjelent a Kaukázusban, de kezdetben igen ritkán, inkább csak

bronztárgyak díszítéséhez használták, és csak a VIII–VII. századtól kezdve alkalmazták tömegesen. A vas elterjedésében az urartui fémműves központoknak is jelentős szerepe volt.

Egy másik fontos tényező volt a kaukázusi törzsek történelmében a kimmerek, majd a szkíták megjelenése. A Gorodcov által Dél-Ukrajnában és a Kaukázus előterében kimmerként elkülönített leletekhez hasonló tárgyakat mutatott ki Jesszen nagy számban a Kubánvidéken is a II. és I. évezred fordulójának körüli időből. Hasonló fémtárgyak, pl. kimmer típusú török, balták, sarlók stb., a Kabardföldön is előkerültek, de a Kabardföld a kimmer kultúra elterjedésének délkeleti pereme volt már csupán, ahol a kimmerek ritkán érintkeztek a kobáni kultúra törzseivel.

Bár a szkíták észak-kaukázusi tartózkodása periodikus és rövid volt, a régészeti anyagban mégis sok olyan tárgyat találtak itt, mely a dél-oroszországi szkítákra jellemző. A szkíta elemek megjelenése a Kobán-kultúra másodvirágzását jelzi, de a tárgyak nagyrésze megtartja helyi formáját. Megváltozik a temetkezési szokás és a VIII–VII. századtól a vas fegyverek fokozatosan felváltják a bronzokat. A szkíta elemek átvételét korábban helytelenül értelmezték, ami a „szkíta stádium” elméletéhez vezetett. A feltárt telepek a lakosság letelepedett életmódjára mutatnak, a VI–V. században azonban oly sok a szkíta elem az anyagban, hogy ez kevert jellegű ad neki. A szkíták hadjáratai mindenestre megkönnyítették a környező területekkel való kapcsolatokat erősödését is.

Az osztét nyelvet is tévesen vélték a helyi kaukázusi és a jövevény iráni elemek egyszerű keverékének. Az egyik nyelvnek asszimilálódni kellett, és itt az iráni elem lett a győztes. De az anyagi kultúra alapján véve helyi, kaukázusi maradt. A kaukázusi törzsek valószínűleg maguk is részt vettek a szkíták hadjárataiban. Erre mutat az urartui és asszír sisakok, transzkaukázusi fegyverek, lőszerszármok és a Fekete-tenger vidéki ékszeres előkerülése kaukázusi leletekben. A szkíta, majd szarmata elemeknek a helyi etnikummal való keveredése az alán-osztét nép kialakulási folyamatának kezdetét jelentette az Észak-Kaukázus középső területén. Az észak-kaukázusi népeknél elterjedt nart eposz egyes elemeit is ebből a korból lehet származtatni.

Könyve utolsó fejezetében az adige—cserkesz—kabard etnikum eredetének kérdésével foglalkozik a szerző. Az iráni elemek hatása csak az Észak-Kaukázus középső területén volt erős, északnyugaton nem formálták át etnikailag a helyi lakosságot. A helyi nyelvek és az északnyugat-kaukázusi helynevek nyelvészeti elemzése szerint a görög szerzőknél Maiótai, Sindoi, Kerketai Pséssoi, Zichoi nevek alatt szereplő helyi lakosság az adige—cserkesz—kabard etnikumhoz tartozott. A helyi lakosság itt asszimilálta a szkíta—szarmata elemeket. Az utóbbi időben egyébként az a teljesen alaptalan tendencia is felmerült, hogy a Kubán vidéki nagy szkíta kurgánok gazdag anyagát is a helyi lakosságnak tulajdonították, jöllehet e leletanyag sokkal inkább a szkítákra jellemző.

Az i. e. III. század második felétől kezdve nagy változásokat okozott a szarmata törzsek megjelenése. Ezek jelentős része a Kaukázus előterében és a Kubánvidéken telepedett le, de a Kubánvidéken nem asszimilálták teljesen a helyi lakosságot, mely megtartotta nyelvét is. Észak-Kaukázus keletebbi területein viszont, egészen Dagesztánig, a szarmata törzsek majdnem teljesen elnyelték a helyi elemeket. A szarmaták nagymértékben egységesítették a helyi kultúrát, és ez alól a Kabardföld sem volt kivétel. A szarmaták az észak-kaukázusi népek etnogenezisében is fontos szerepet játszottak. Az adige—cserkesz—kabard etnikum kultúrájának létrehozói azonban a Kubán vidéki és észak-kaukázusi meoto—szind törzsek voltak.

A Kabard-Balkárföld alaplakosságának másik fő komponensével, a török nyelvű balkár nép történelmével nem foglalkozik a szerző, minthogy e kérdés már túlmegy könyve időbeli határain.

Az Azóvi-tenger partvidékén, és a földrajzi viszonyoktól függően a Kubánvidéken is igen jelentős volt

az i. e. I. évezred második felétől kezdve a földművelés. A görögök, majd később a rómaiak nagymennyiségű gabonát importáltak e területekről. A rómaiak a kereskedelem fokozása érdekében elárastották a Fekete-tenger partvidékét Naukratis, Alexandria és más ókori városok készítményeivel. A Zichy-gyűjtemény Bakszan- és Csegemvölgyi anyagában is igen sok ilyen importtárgy van, melyek legnagyobb részét a bosporosi királyság városából és délről, Transzkaukázián át jutottak e területre.

Ferenczy László

Gr. Florescu —F. Florescu —P. Diaconu, Capidava, (Monografie Arheologică vol. I.) Biblioteca de arheologie II. București, 1958. Editura Academiei RPR. 256 lap, 125 szöveggöztí kép, 31 tábla.

A román Központi Régészeti Kutatóintézet „Capidava” című kiadványa régészeti monográfiák sorozatát nyitja meg. A kötet egyetlen település történetével ismert meg az ásatási dokumentáció és régészeti leletanyag közzétételével.

A monográfia szerkesztőjének, Grigore Florescunak előszavából kitűnik, hogy miért éppen ennek a kisebb tábornak az ismertetése került a sorozat élére. Capidava topográfiai helyzetének következtében a román történelem egyik lényeges kérdéscsoportjához szolgáltat adatokat, ugyanis a település története világosan dokumentálja azt a politikai szükségszerűséget, miszerint Dobrogea területe a Duna deltájának környékével egységes. Ez a történelmi összefüggés az előkerült emlékek feldolgozása során a Capidavában dolgozó régészek és történészek előtt mind nagyobb méretekben bontakozott ki.

Capidava táborát kisebb leletmentés alkalmával találta meg V. Párvan 1906-ban, rendszeres feltárásokkal csak 1924-ben körvonalazta a település kiterjedését. Párvan halála után Gr. Florescu folytatta az ásatásokat és ugyancsak ő került annak a nagyszabású terv-ásatásnak az élére, melynek a jelentőségét a román Tudományos Akadémia 1955 óta állandó komoly anyagi támogatással kívánja hangsúlyozni.

Az Al-duna egyik nagyobb kanyarulatában, a jobbparton, mintegy félszigeten épült Capidava tábor. A római kori fallal körülvett erőd a kora középkorig fennállt. Ha kiegészítjük ennek a hosszú korszaknak a történetét, a monográfia elején rövidre fogott áttekintés alapján az eddigi ásatási eredményekkel, talán a következőkben összegezhetnénk Capidava sorsát és jelentőségét:

A feltárások során Capidava körzetében késővaskori lakóépületek nyomai is előkerültek, amelyek alapján nagyobb LT-kori településsel számolnak itt a régészek. Ezt Florescu Dapys géta királyságával azonosítaná, aki erről a fontos dunai átkelőhelyről tarthatta össze a környező népcsoportokat a rómaiak megjelenése előtti időkben. Az i. e. I. században a római hadvezetőség csak felvonulási területnek tekintette az Al-duna vonalát. A területet nem kebeleztek be a Birodalomba, hanem kliens államokkal szerződve, a sűrűn lakott vidéket délről hozott bessusokkal tüzdelték meg. Így ellensúlyozták a géták ethnikai egységét. Tiberius 15-ben a területet „praefectus orae maritimae” ellenőrzése alá helyezte, majd 46-ban Claudius Dobrogea mai területét a Haemusig Moesiahoz csatolta. Ennek ellenére a dákok és roxolánok Domitianus alatt végigdűlték az egész tengerpartot s ezért Traianus az ún. „limes schiticus”-sal biztosította a Birodalom itteni határvonalát. Durustrorumnál és Troesmisnél legióstáborokkal erősítette meg az átkelőhelyeket s a könnyen támadható Capidava kanyarulatánál kisebb tábort építtetett.

Az új telepítés magja nagyobb létszámú veterán kolónia, tagjai a feliratos anyag alapján romanizált thrákok és illyrek. A vicus és municipium méretei közé tehető „locus capidavensis” élén princeps állott, aki legalább egy évszázadon keresztül a veteránok népes rétegéből került ki. A Coccaeai, Ulpiai, Aelii családok-

nak a környéken virágzó villagazdaságai lehettek. Több sírkővén arató, pásztorkodó jelenet körében látjuk az elhunytat, egy további emléken mindezt jól aláhúzza az „obiti ad villam suam” kitétel. A villák, valamint az iparosok polgári települése a tábor szomszédságában emelkedő lejtőn épült. Ennek temetőjéből hurcolhatták el a sírköveket a tábor egy következő építkezési szakaszában.

Ez az időpont, vagyis a tábor második építési periódusa a 248 utáni évekre, vagyis a gót inváziót követő korszakra tehető. A IV. században ennél is nagyobb méretű pusztulás érte a tábort. A falakat majdnem alapjukig lerombolták. A hevenyészett újjáépítés csak a 337. év után következhetett, azt az egyik saroktorony habarcsából előkerült II. Constantius érem bizonyítja. A tábor formája ekkor némileg módosul, legyező alakú saroktoronyokat és kiugró kaputoronyokat kap. Ezek az új építmények a történészek valóságos archívumai, mert a feliratos és faragott köemlékek kilencven százalékát befalazva találták itt a régészek.

A következő, vagyis negyedik építési periódus érdekessége, hogy a renoválási munkák már nem terjedtek ki a tábor egészére, hanem csak annak egy negyedére oly módon, hogy a beszűkített terület körülhatárolására új sáncrendszert emeltek. Az alig 200–300 főnyi határőrség ekkor már parasztkatonákból állott, akik földművelő munkájuk mellett a limesre is felügyeltek. Florescu szerint az „equites Solensium” egysége tartózkodott ekkor a táborban, kb. 425-től a VI. század végéig, majd ezek is felhagyják a telepet.

A VII.–VIII. századi erőd történetét a további ásatások kiértékelésig homály borítja. Részletesen ismerteti azonban a feldolgozó együttes két fiatal kutatója a X–XI. századi település két felső periódusát. A még ismeretlen közbeeső korszak ellenére több ízben hangsúlyozzák a népesség etnikai kontinuitását. Véleményük szerint a földsáncal körülvett koraközépkori erőd lakosságának a magját a romanizált helyi géta elemek, a „géta-rómaiak” utódai képezik. A helyben gyártott használati eszközök közül pl. a házikéremiájuk római kori edényekre vezethető vissza. Ez a X–XI. századi határőrség újra a tábor II. századi méreteire bővített területen félig földbe süllyesztett viskókban lakott. A kevés fennmaradt használati tárgy alapján is kitűnik, hogy a 960-as években a helyi vlahokhoz egy jelentős besenyő népesség csatlakozott. A terület ezután mindinkább a bolgár birodalom érdekkörébe kapcsolódott. A leletek érdekesen tükrözik azt a folyamatot, hogyan érintkeznek a szlávok és bolgárok a déli népekkel.

Capidavában az eddigi kutatásokkal mindössze a római és középkori erőd falrendszerét tárták fel, valamint a felső X–XI. századi telep két periódusát. Ebből a kutatási módszerből, illetve a munkák jelenlegi állásából adódnak a monográfia egyenetlenségei, hiányosságai. A bevezetés történeti szempontból megírt fejezete után ugyanis a kötet első felét a római kori erőd fal feltárásának részletes leírása tölti ki, – jó képekkel, de sajnos metszet és részletrajzok teljes hiányában. Ehhez csatlakozik a falakban másodlagosan felhasznált feliratos és reliefszerű köemlékek katalógusa. A monográfia második része a koraközépkori két felső periódus lakóépületeinek feltárásáról szól (az első résznél említett hiányosságokkal) és ezt egészíti ki a töredékes kerámiaanyag részletes és terjedelmes kiértékelése. A római kori tábor belsejéről, a canabaeről, a IV–VI. századi lakóépületekről stb., valamint több évszázad teljes történetéről azonban még semmit sem tudunk. A feldolgozó együttes elsőtört megjegyzéseiből következtetünk arra, hogy folyamatosan lakott volt az erőd, a számunkra is jelentős VII.–IX. századokban. A kiadvány szaggatottságát és aránytalanságát megszüntethetik a következő kötetek s akkor majd valóban összképünk alakulhat ki az igen jelentős al-dunai erőről, amelyik a II. század elejétől kezdve a koraközépkorig szinte megszakítás nélkül szolgáltat adatokat a magyarországi régészeti kutatás számára is annyira fontos területről.

Póczy Klára

Библиография на Българската археология (1879–1955). (A bolgár régészeti bibliográfiája [1879–1955]). Szerkesztették: Georgieva Szonja és Velkov Velizar. Szófia, 1957. Bolgár Tudományos Akadémia. 382 lap.

Bulgária mai területén – az őskortól kezdve – a különböző törzsek és népek szakadatlanul váltották egymást; ennek megfelelően – természetesen – már az őskor és fiatalabb kókor régészeti emlékei is mindenütt megtalálhatók. – Később a thrákok népesítették be a hegyeket és a síkságokat városaikkal és falvaikkal, s a görögök és rómaiak is idehozták földközi-tengeri civilizációjukat. Műveltségük emlékeit később a bolgárok és szlávok használták fel történelmi kultúrájuk kiépítésénél. – A bizánci építészeti és festészeti alkotásai, nemkülönben az oszmán-török emlékek, jellegzetes színt kölcsönöznek a régi városoknak és falvaknak.

Mindezek mellett a XVIII. század végétől olyan építészeti és festészeti műalkotások keletkeznek, amelyek – az akkor már négy évszázada török uralom alatt álló – bolgár nemzet megújulási akaratát hirdetik. Ide nyúlik vissza az a nemzet történelmi múltja iránti hatalmas lelkesedés, amelynek eredményeképpen már a XIX. század közepén kezdenek foglalkozni az ország régészeti kincseivel, s az újságokban és folyóiratokban megjelenő kisebb cikkek és tanulmányok mellett most már kisebb műkedvelő ásatási kísérletek is történnek.

A régészeti tudományok alapjait azonban – a szófia Régészeti Nemzeti Múzeum létesítésével és a konstantinápolyi Orosz Régészeti Intézetnek Aboba falu melletti és preszlavi (az első és második bolgár főváros helyén történő) ásatásaival – csak a XX. század elején rakták le Bulgáriában. Csaknem ezekkel egyidőben folytak ásatások a harmadik bolgár fővárosban, Tárnovban is, ahol nagyjelentőségű XIII. és XIV. századi épületek kerültek napvilágra.

Az ásatásokon elért tudományos eredmények, főként azonban az első bolgár főváros, Pliszka maradványainak, s egyúttal egy eddig teljesen ismeretlen új kultúrának a feltárása még jobban elmélyítette a bolgár régészeti emlékek kutatása iránti lelkesedést: a nagyobb városokban – hazafias polgárok vezetésével – régészeti és múzeumgyűletek létesültek; és bár működésük nem volt szigorúan tudományosnak nevezhető, nagy érdemük, hogy igen sok régészeti emléket mentettek meg és gyűjtöttek be ugyanakkor, amikor az államigazgatás még nem sok gondot fordított ezekre.

A legjelentősebb ilyen társadalmi szervezet az 1901-ben alapított szófiai „Bolgár Régészeti Egyesület” volt, amelynek a szófia egyetem történész és filológus professzorai mellett, múzeumi szakemberek s fővárosi és vidéki polgárok voltak a tagjai. Fennállása 20. évében, 1921-ben törvényhozásilag „Bolgár Régészeti Intézet” elnevezéssel autonóm szervezetté alakult, rendes, levelező- és pártoló tagokkal, akik között a legkiválóbb bolgár és más nemzetiségű régészek és történészek kaptak helyet. Az önálló intézet állandó szoros kapcsolatot tartott fenn a szófia Régészeti Múzeummal, amellyel együtt 1948-ban a Bolgár Tudományos Akadémiához került át, mint „Régészeti Intézet és Múzeum”.

A szófia Régészeti Múzeum, majd a Régészeti Intézet voltak a bolgár régészeti kutatás fő irányítói az utolsó 50 esztendőben: folytatták a pliszkai és preszlavi ásatásokat, új kutatásokat kezdtek el Madaraban és Tárnovban; rendszeresen kezdték feltárni az antik városokat, temetőket, szentélyeket, megástak sok halomsírt, falfestményekkel díszített és régészeti leletekben gazdag sírkamrát. A bolgár föld ősközösségi társadalmának homályba vesző történelmébe pedig barlangok és települési halmok ásásával nyertek némi betekintést. A későközépkori építészeti emlékek, festészet és díszítőművészetek tanulmányozása is a fentemlített két intézmény kutatási körébe tartozott. Természetesen ebbe a sokoldalú kutatómunkába egyes vidéki gyűjteményeket¹

¹ Pl. a plovdivi, varnai, burgaszi, nova-zagorai, sztara-zagorai, kszanlái, kolarovgradi (= Sumen),

is bekapcsolta. Ezek a második világháború után állami kezelésbe mentek át.

Mielőtt Bulgária a török uralom alól felszabadult (1879) s az ezt követő két évtized alatt is bolgár és külföldi folyóiratok és útleírások a bolgár régészeti emlékekről megemlékeztek. A kutatás és a feltárt anyag rendszeresebb közlése természetesen egybeesik a régészeti és múzeumegyletek létesítésével.

A szófiai Régészeti Egyesület 1910-ben megindítja az „Известия” (Értesítő) c. folyóiratát s 7 kötetet jelentet meg belőle, majd a Régészeti Intézet ugyanezt folytatva, eddig 24 kötetet adott ki.²

A szófiai Régészeti Múzeum legrégebb és fő kiadványa a „Годишник” (Évkönyv).³

A fentebb felsoroltakon kívül különböző akadémiai, múzeumegyleti folyóiratokban, egyetemi évkönyvekben, gyűjteményes kiadványokban, monográfiákban és más országokban megjelenő szaklapokban Bulgária régészetére vonatkozó értékes tanulmányok látnak napvilágot. Sőt gyakran nem régészeti jellegű folyóiratokban is jelenik meg hasonló nagyságú cikk. Ilyen módon a kutatás rendszeres bolgár régészeti bibliográfia kiadásának látta komoly szükségét,⁴ amelyet a Bolgár Régészeti Intézet 1947-ben határozott el.⁵

A feladatot Georgieva Szonja és Velkov Velizar tudományos kutatók végezték el.⁶

A bibliográfia szerkesztői igyekeztek valamennyi olyan bolgár nyelven megjelent munkát és jegyzetet felhasználni, amely a bolgár népköztársaság mai területén található régészeti objektumra vonatkozik (— az egyes korszakokat tárgyaló fejezetekben az alfejezetek csak tárgyi csoportosítást adnak, a táji csoportosítást mellőzik). Történelmi, nyelvészeti, néprajzi stb. művek az összeállításban csak akkor szerepelnek, ha a fent körvonalazott emlékek tanulmányozásával összefüggnek. — A más nyelven megjelent dolgozatok esetében is a fenti elvet alkalmazták, azonban ezeknek a munkáknak a felsorolása nem lehet teljes, mert a szerkesztők a bolgár könyvtárak és bibliográfiák anyagán kívül csak külföldi bibliográfiákat használhattak fel. — Ugyanez a helyzet a XV–XIX. századi utazók leírásai esetében is. — A megújulás korának anyagában is hiányosságok maradtak, mivel sok művet csak szigorú előzetes kritikai vizsgálat után lehetett volna a munkába beledolgozni. — A szerkesztők általában a szerzők keltezése alapján, a megfelelő korszak fejezetébe sorolták be a dolgozatokat.

Csak egészen kivételes esetekben, — amikor a munka címéből nem állapítható meg annak a tartalma — látták el a szerkesztők a címet rövid kritikai megjegyzéssel. Az egész címnyag kritikai ismertetése ui. csak a megfelelő korszakok és tárgykörök szakemberei bevonásával lett volna célravezető.

A „Bolgár régészet bibliográfiája” szerkesztői anyagukat — az ősközösségi társadalmi rendszertől a törökök alól való felszabadulásig (1879) — történelmi korszakok szerint csoportosították. Külön fejezetek: az epigráfiai, numizmatikai, anthropológiai és a Bulgária régészeti térképére vonatkozó anyag.

Az első fejezetben — több korszakot tárgyaló — általános régészeti és történelmi művek szerepelnek; itt található a Bulgária történelmére vonatkozó munkák

mellett, a bolgár régészet fejlődését értékelő dolgozatok is.

A második fejezet „Ősközösségi társadalom” címen alfejezetekben a bolgár föld anyagi kultúrájának bibliográfiáját közli az őskortól a bronzkorig.

A harmadik fejezetben gyűjtötték össze a korarómai és római kori thrákok műveltségére vonatkozó publikációkat, amelyeknek azonban javarésze a „Bulgária régészeti térképe” c. fejezet „Vegyes közleményei”-be került. Ide sorolták a korai vaskor emlékeit tárgyaló tanulmányokat is.

A negyedik fejezetben a görög kolóniák függetlenségének korát tárgyaló művek szerepelnek. Történelmük római kori anyagát — a hunokkal, gótokkal stb. együtt — a „Római uralom. Korabizánci korszak” c. ötödik fejezetben találjuk.

A hatodik fejezet a Balkán félszigeten elhelyezkedő korai szlávokra vonatkozó irodalom gyűjteménye.

A hetedik fejezetben hatalmas anyagot találunk az első és második bolgár államról.

A nyolcadik fejezet a török hódoltság 500 éves régészetének és történelmének irodalmát foglalja össze. — Ide osztották be azokat a munkákat is, amelyek az őskortól napjainkig fennmaradt néphit, népszokásokat, legendákat kutatják.

A kilencedik fejezet az „Epigrafika”, tizedik a „Numizmatika” bibliográfiája, folyamatosan a legregibb korszaktól.

Ez után következik a „Paleoanthropologia” c., mindössze 2 oldal terjedelmű tizenegyedik fejezet.

A tizenkettedik fejezet címe: „Bulgária régészeti térképére vonatkozó anyag”, — azokat a munkákat sorolja fel, amelyek — bármelyik történelmi korba tartozó — települési adatot tartalmaznak. — Az „Útleírások” c. alfejezetben mindazok — a régi és újabb — művek szerepelnek, amelyekben bolgár régészeti emlékekről bármilyen említés található. — A „Vegyes közlemények és hírek” c. alfejezetbe kerültek a legkülönbözőbb korból származó és legkülönbözőbb jellegű régészeti emlékekre vonatkozó rövid közlemények, ásatási hírek, a régészek tudományos tevékenységét ismertető cikkek.

A tizenharmadik fejezet a bolgár régészettudomány kialakulásával, fejlődésével, múzeumokkal, gyűjteményekkel, kiállításokkal, anyagmegővéssel, szervezeti kérdésekkel, konferenciákkal, felolvasásokkal, vitákkal stb. foglalkozó cikkek és közlemények gyűjteménye. — Utolsó alfejezete felsorolja a régészettel összefüggő bibliográfiákat.

A tizennegyedik fejezetben — bolgár szerzők tolálból — Bulgária régészeti emlékeivel össze nem függő mintegy 200 munka címe szerepel.

A bibliográfia első nyolc fejezetének felépítésében a szerkesztők a következő elvet követték: legelsősorban azokat a tanulmányokat sorolják fel, amelyek a tárgyalt történelmi korszak anyagi műveltségét forrásismeret, történelem, ethnogenezis, történelmi földrajz stb. szempontból tekintik át. Ezt követően azokat az összefoglaló műveket csoportosítják, amelyek — lehetőleg a régészeti anyag bevonásával — a jelzett korra és műveltségére vonatkoznak. Itt idézik a foglalkozásokra, mesterségekre, kereskedelemre utaló cikkeket is, mivel ezen adatokon

ruszei, tarnovoi, szvistovi, lomi, vidini régészeti egyesületek és múzeumaik.

² Később az intézet kiszélesíti kiadói tevékenységét a „Художествени паметници на България” (Bulgária festészeti emlékei), „Материали за историята на София” (Szófiai történelmére vonatkozó anyag), a „Популярна археологическа библиотека” (Népszerűsítő régészeti könyvtár), az „Отделни трудове на Археологическия институт” (A Régészeti Intézet külön munkái), „Трудове на славянската секция” (A szláv szekció munkái) c. kiadványaival.

³ Ezenkívül rendszeresen megjelenik a „Материали за археологическата карта на България” (Bulgária régészeti térképére vonatkozó anyag), a „Разкопки и

проучвания” (Ásatások és tanulmányok) c. kiadványsorozat, monográfia-kötetek és múzeumi vezetők.

⁴ A Bolgár Régészeti Egyesület, majd Intézet Értesítőjében rendszeresen, a Nemzeti Múzeum pedig 1922/25. évi Évkönyvében ad ugyan bibliográfiát, azonban ez hiányos és az anyag tárgy szerinti csoportosítása sem történt meg.

⁵ A fenti összefoglaláshoz Mijatev Krásztyu akadémikusnak, a Bolgár Régészeti Intézet igazgatójának az alább ismertetendő bibliográfiához írott előszavát használtam fel.

⁶ Munkájukat a „Bolgár Régészeti Intézet működésének 35. évfordulója alkalmából (1921–1956)” 1957-ben adták ki.

keresztül a szóbanforgó kor gazdasági életéről is némi képet kaphatunk. Külön fejezetekben — s ezeken belül alcímek alatt beosztva — szerepel a falvakra és városokra vonatkozó anyag, a városok felépítése, szervezete, kerámia, művészetek, vallás, szokások stb.

A fejezeteken és csoportokon belül a szerkesztők először a cirillbetűs műveket sorolják fel szerzői névsorban, majd pedig a latinbetűseket. A szerzői név nélküli cikkek a fejezetek végén, a dolgozat címének á-b-c sorrendjében találhatók. A művek címe alatt az esetleges recenziókat is feltüntetik. Ahol idegen nyelvű kivonat van, a munka címét az illető nyelven is közlik. Az idegen nyelven megjelent művek címét pedig bolgárra is lefordítják.

Az egyes fejezetekben a tudomány-népszerűsítő munkák és újságcikkek a szigorúan vett tudományos dolgozatok között — tehát nem külön csoportosítva — szerepelnek, mivel azok nem egyszer a kutatás számára fontos adatokat tartalmaznak.

A „Bolgár régészet bibliográfiájá”-nak használhatóságát nagymértékben megkönnyíti — s egyben főerőssége is — a függelékben gondos munkával összeállított 1. cirill- és latin-betűs szerzői névmutató, 2. cirillbetűs helynévmutató, 3. cirillbetűs tárgymutató, 4. a folyóiratok cirill- és latin-betűs rövidítési táblázata és végül 5. a munka összeállításánál felhasznált források cirill- és latin-betűs jegyzéke. Valamennyi mutató tartalmazza a címnyag tételszámaira való pontos utalást is; a helynévmutatónál — igen szerencsésen — a községek és városok új elnevezése mellett a régi nevet is feltüntetik s utalnak rá.

*

A „Bolgár régészet bibliográfiájá”-nak tanulmányozásánál nem szabad elfelejtenünk, hogy a bolgár bibliográfiai kutatás fél évszázadra visszatekintő, komoly hagyományokon nyugszik.⁷

Jelen mű szerkesztői — sajnos — nem tudták ezeket a hagyományokat kellőképpen kiaknázni. — Fentebb ismertetett szerkesztési elveiket nem mindig sikerült megfelelően érvényesíteniük. Bibliográfiájukban pl. több olyan munkát sorolnak fel, amelyeknek sem a bolgár régészeti objektumok, vagy a hozzájuk kapcsolódó történelem, sem pedig a bolgár régészet kutatástörténete szempontjából jelentősége nincsen, vagy pedig csak igen csekély, s ugyanakkor viszont alapvető jelentőségű tanulmányok címét nem közlik benne.

Még a bolgár címek idézésénél is sok a pontatlanság, következetlenség, értelemszavaráj sajtóhiba, — nem is szólva az idegen nyelvű címszövegeknél mutatkozó hiányosságokról, ahol a címnyag rovására nem egyszer egész szavak is kimaradtak.

Igen sajnálatos, hogy a tárgyalt kötet nem dolgozta fel a három évvel korábban (1954) megjelent *Banner-Jakabffy*-féle bibliográfiát, amely közel háromszor annyi anyagot ad, mint a „Bolgár régészet bibliográfiája”, — rendszerebb feldolgozásban —, az egyes korszakokat tárgyaló fejezeteken belül a régészeti anyagot tájegységekbe csoportosítva. — Természetesen ezt a módszert a bolgár szerkesztők már nem követhették, mert hiszen

tervbe vett munkájuk 1954-ben már nagyjából el is készülhetett, — mégis az említett munka áttanulmányozása minden bizonnyal több értékes szemponttal és figyelemre méltó anyaggal gazdagíthatna volna kötetüket.

A „Bolgár régészet bibliográfiája” — negyedrév ív formátumú, tetszetős félvászon kötésű kiállításban —, 6300 tételt felölelő címnyagával s tábla- és képtalálásaival; szakszerűen összeállított, kitűnően használható mutatóival, a fenti — jelentéktelennek mondható — hiányosságai mellett is a régészet nagy nyeresége, s első sorban népvándorláskori és török hódoltságkori kutatóink számára nehezen nélkülözhető forrássá válik.

Ifj. Fehér Géza

H. v. Roques de Mariemont, *Antike Reiterstandbilder*. Berlin, 1958. De Gruyter. 102 lap, 50 kép.

A szép kiállítású könyv szerzője, akinek ez szemmel láthatólag az első publikációja, hézagpótló munka elvégzésére vállalkozott, az antik monumentális, reprezentatív lovasszobrok történetének megírásával. A fennmaradt nem nagyszámú anyagot történeti rendben tárgyalja és különösen érdekessé teszi munkáját, hogy nem elégszik meg az egyes emlékekhez kapcsolódó ikonográfiai és kronológiai kérdések tárgyalásával, hanem az egész műfaj történetének, jelleg- vagy funkcióváltozásainak mindig igyekszik társadalmi-történeti gyökereit is megkeresni.

A könyv két nagy részre tagolódik, a görög és a római részre. Az emlékműanyag hiányossága miatt jóval rövidebb görög részen belül az archaikus, a klasszikus és a hellénisztikus kor kap külön fejezetet, az utóbbit megelőzően pedig a tárgy szempontjából különösen jelentős Nagy Sándor-kor. A római rész kőztársasági és császárkori fejezetre tagolódik.

Bevezetésül arra az érdekes tényre utal a szerző, hogy a monumentális lovasszobor Athénben született meg Peisistratos tyrannisa idején, míg a nagy antik kultúrákkal érintkező lovas nomád népek egyikénél sem alakult ki a műfaj; az archaikus korból csak athéni emlékeit ismerjük s úgy látszik, szorosan a tyrannishoz kapcsolódott. A lovas emlékszóbor csak a tyrannos családját és kiválasztottjainak legszűkebb körét illethette meg. Az athéni demokrácia megszületésével szinte egy időben teljesen eltűnik Athénben egyes kiemelkedő érdemű polgárok lovasszoborral való megörökítésének a demokrácia szellemétől idegennek érzett szokása, s Athénben soha többet nem jelenik meg. A klasszikus korban, az V.—IV. században az ilyen jellegű emlékműveken legfőképpen a lóva mellett állva ábrázolták azt, akinek tiszteletére emlékművet állítottak. Feltételezi a szerző, hogy síremlékeken előfordult a lovasszóbor, aminek egyetlen biztos emléke egy, a kötetben publikált dél-itáliai (lucaniai) vörösalakos váza ábrázolása az i. e. IV. századból. Biztosan állítottak lovasszobrot a versenyjátékokon a gyermekek lovasversenyén győzteseknek, ezt a szokást azonban a szerző elkülöníti a polgároknak állított emlékszóborokétól. Ez legalábbis annyiban

⁷ Különösen figyelemre méltó itt N. V. Mihov munkássága. Nevezett több nagyfontosságú, s a nemzetközi kutatás számára — beleértve a magyar régészeti és történeti kutatás bizonyos területeit — is mindmáig nélkülözhetetlen bibliográfiákat állított össze. — Legjelentősebb művei: Библиографски източници за историята на Турция и България (Törökország és Bulgária történelmének bibliográfiai forrásai. [Szófia, Bolgár Tudományos Akadémia. 1. 1914., 2. 1924., 3. 1929., 4. 1935]); Населението на Турция и България през XVIII и XIX в. Библиографско-статистически изследвания (Törökország és Bulgária népessége a XVIII. és XIX. századokban. Bibliográfiai-statisztikai tanulmányok. 1. 1915. [= A Bolgár Tudományos

Akadémia Gyűjteménye IV. Tört.-fil.-osztály 3]; 2. 1924., 3. 1929., 4. 1935); La Bulgarie et son peuple d'après les témoignages étrangers. I. Extraits des publications françaises. (Lausanne. Libr. centrale des nationalités. 1918. 256 lap, 8°); Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes II. Werke in deutscher Sprache. (Sofia. Staatsdruckerei. 1929. 374 lap, 8°); София до освобождението. Библиографско-статистическа скица. (Szófia a felszabadulásig. Bibliográfiai-statisztikai vázlat. [Szófia. „Knipegraf” nyomda. 1942. XLVIII. 62 lap, 8°]); a fentiekben kívül több jelentős gazdaságtörténeti munka. — Műveinek teljes bibliográfiáját 1. Годишник на Бълг. Библ. Инст. (A Bolgár Bibliográfiai Intézet Évkönyve I. 1945–46. [1948], IX–XIV).

indokolt, hogy az ilyen szobrok többnyire a versenyjáték színhelyén, valamelyik templom szent körzetében álltak, nem pedig egy város közterét díszítették.

A következő, hellénisztikus kor felé mutat az, hogy Athénen kívül már a IV. századból ismerünk lovas emlékszobrot. Az is a görög anyaország jövődó hátterbe szorulására utal, hogy az egyetlen ismert emlék Kisázsiaiában, Maussolos satrapa emlékművének maradványai közül került elő. Ez egyébként az első lovasszobor, amely a hellénisztikus kortól szokásba jött vágatott típust mutatja.

Külön fejezetet érdemel az emlékműszobrászatban is Nagy Sándor, az első történeti személy, akinek lovasszobráról hiteles feljegyzés van. Az általa megkezdett úton halad a hellénisztikus korszak, amelyben általános lesz a monarchák és hadvezérek lovasszobron való megörökítése, főleg a nagy összgörög szentélyekben felállított emlékműveken. Athénben azonban ekkor is csak külföldiek kapnak lovasszobrot, a város polgárai nem.

Rómában az írott hagyomány szerint is a görögöktől vették át a szokást, amelyet az etruszkok nem ismernek. Az első, rómaiakat megörökítő, lovasszobrokat is a nagy görög szentélyekben állítják a hódító római hadvezéreknek, míg magában Rómában az újonnan megjelenő szokás a köztársaság korában az előkelő családok őseinek dicsőítésére szolgál. A császárkorban azonban jelentős változás figyelhető meg. A lovasszobor egyfelől a császár és a császári ház tagjainak privilégiuma lesz, másfelől — kizárólag Rómán kívül — a császárság kezdetével új, rendkívüli jelentőséget nyert lovagrend kiváltsága lesz. A kétféle rendeltetésű lovasszobrok közt természetesen a kivitelben is nagy a különbség: a legkitűnőbb mesterektől, gyakran értékes anyagból készített császárszobrokkal szemben a lovagok szobrai kisebbek, s művészi kivitelük is gyakran alacsony színvonalú.

A császárszobroknak két alaptípusa van: a nyugodtan lépő lovon kezét az adlocutio gesztusával felemelő császáré, és a hellénisztikus korban kialakult szkémát folytató típusban vágatott lovon ülő uralkodóé. Az utóbbi típus győzelmi emlékmű jellegét az is kiemeli, hogy a ló lába alatt nem ritkán a legyőzött ellenség egy megsemmisítője is ábrázolva van. A császárok lovasszobrai Rómán kívül a provinciákban is megtalálhatók s a Juppiter-Gigas oszlopok kétségtelenül szorosan összefüggenek ezekkel az emlékekkel. A lovagok lovasszobrai nagy tömegben állhattak Itália és a provinciák nagy városainak közterein, csak Pompeiből mintegy 70 darabról van tudomásunk.

A művészet társadalmi szerepének tanulmányozásához is érdekes adatokat nyújtó munka értékei ebből az áttekintésből is nyilvánvalók. Sajnos, a saját maga szabta korlátok miatt legfőlegbb kiinduló pontjává válhat a következő kutatásoknak, amelyek az antik lovasábrázolásokat nagyobb keretben kell hogy vizsgálják. A szerző kutatásainak körét az álló, monumentális lovas emlékmű-szobrokra korlátozza s ezek között is elsősorban a fennmaradt tárgyi emlékanyagot veszi figyelembe. Így maradhatt említés nélkül pl. Domitianus híres lovasszobra, amelyről Statius Silvae-inék első darabja a szemtanú leírásában ad plasztikus képet. Máshol viszont felvesz a tárgyalásba csak írott hagyományból ismert szobrokat is, ami megtévesztheti az olvasót.

Még problematikusabbnak látszik magának a tárgyi emlékanyagnak a korlátozása. Elvben csak a nagyméretű, szabadon mintázott és politikai érdekért állított szobrokat veszi figyelembe, gyakorlatilag azonban ez az elkülönítés keresztülvihetetlen. Maga a tárgyalás menete is ezt bizonyítja, ami megint csak az átgondolatlanság, következtetlenség érzetét kelti az olvasóban. Ha a lovasszobor ikonográfiai típusát vizsgáljuk, nyilvánvalóan nem lehet figyelmen kívül hagyni egyfelől a kisméretű lovasszobrokat, bármilyen anyagból készültek is (elég itt példának csak a VI. századi boiötiái ún. Dipylon-lovasokra, vagy az V. századi campaniai edényeket díszítő bronzlovasokra utalni, csak találmokra ragadva ki példákat az emlékanyag bőségéből), másfelől

a más rendeltetésű monumentális lovasszobrokat (pl. a versenyjátékok győzteseit, amelyekre ki is tér a szerző azzal a megjegyzéssel, hogy nem tartoznak a mű keretei közé), nem utolsósorban pedig a lovasalakok domborműveken és a festészetben megjelenő ábrázolásait. Ez utóbbi tekintetben különösen erős a következtetlenség a tárgyalásban. A 17. lapon reprodukált IV. századi attikai váza lovas-ábrázolása semmivel nem fontosabb, mint a teljesen figyelmen kívül hagyott archaikus vázák ábrázolásai, amelyek közül elég csak Euphronios Leagrosára utalni (E. Buschor, Gr. Vasen, 158. kép). Ugyanígy a reliefművészet emlékeit is szervezesebben be kellene vonni a vizsgálatba, mint ahogy ez egy-két sírelief említésével történik. A pénzeket is csak alkalmasszerűen vizsgálja a szerző, s mint a fenti emlékmű csoportokat állalában, csak akkor, ha az emlékanyagban hézagokat kell kitölteni; kevéssé használja fel ezeket a meglevő tárgyi emlékek teljesebb megértésére, az általuk nyújtott kép kereteinek kitágítására. Nyilvánvaló pedig, hogy a szerző által kitűzött célt, az általa vizsgált lovas-emlékek csoportjának az antik történelem és művészet egészében való elhelyezését, csak a vizsgálat tárgyának a fenti irányokban való kiszélesítése után lehet úgy megvalósítani, hogy a kép valóban hiteles legyen.

Jelen formájában a mű elsősorban az egyes fennmaradt darabokhoz fűzött kommentárok sorozata, a történeti kereteket megadó rövid bevezetésekkel. Ezekben a kommentárokból sok új és érdekes megállapítás van, de igen gyakran ez az újdonság és érdekesség nem áll arányban a felvetett hipotézis megalapozottságával. Így igen érdekes és komoly megfontolást érdemel az a nézete, hogy a híres Rampin-lovas és párja Peisistratos két fiának, Hippiasnak és Hipparchosnak az emlékműve, teljesen megalapozatlan azonban az a másik, hogy az akropolisi ún. „Nagy ló” Peisistratos emlékműve lett volna, vagy a Maussoleion említett lovasszobra Hekatomnosé, Maussolos apjéé. Ugyanezt a hipotézist a való túl könnyen bánást a könyvnek minden fejezetében megtaláljuk. A klagenfurti Nagy Sándort ábrázoló kisbronz szerint Alexandriában működő mester elvesztett nagyszobrának másolata; az elefántbőrrel díszített fejű híres kisbronz lovas, amelyről egyébként érdekes fejtegetéssel bizonyítja, hogy Ptolemaios Euergetest ábrázolta, „biztosan nagyszobrászati emlékmű után készült”. Képtelenség, és a szerzőnek a császárkori lovasszobrokról adott egész képével ellenkezik az a feltevés, hogy a vatikáni „Commodus” vadász fogadalmi ajándéka lett volna. Másfelől ok nélkül vonja olykor kétségbe a hagyomány hitelességét, így a lovasszobrok i. e. IV. századi római megjelenésére vonatkozólag, vagy arról, hogy a Marcus Aurelius-szobor lába alatt eredetileg a legyőzött ellenség egy megsemmisítője volt. Az általa reprodukált anyagból is nagyszámú példát lehet hozni erre a csoportkompozícióra, a császárszobrok fent említett két típusának elkülönítését pedig nem kell olyan dogmatikus szigorúságúnak venni, mint a szerző teszi. A Bécsben őrzött altinói kisbronz koraközépkori datálása aligha helytálló; R. Noll Constantinus értelmezése sokkal valószínűbb (ÖJh. 43, 1956–58, 113–9). A 39. képen közölt, Yemenben talált himjarita feliratos bronzlónak sem kellett szükségképpen kelet-római császárt hordani a hátán, ha egyáltalán volt lovasa, s nem kellett szíriai városban készülnie (vö. G. Richter, Catal. of Greek and Roman Antiquities in the Dumbarton Oaks Coll., Cambridge 1956, 26–8: a felirat két ló fogadalmi szobráról beszél).

A fentiek mellett ki kell azonban emelni, hogy szinte valamennyi szöbakerülő darabról tud a szerző újat mondani, s sok megfigyelése biztosan nagy visszhangot fog kelteni, még az ezerszer tárgyalt darabok esetében is. Így kitűnőek kritikai megjegyzései egyes régóta bizonyosnak vett meghatározásokkal szemben, pl. a londoni ún. Caligula, a már említett vatikáni „Commodus”, vagy a Leonardo rajzáról is ismert, ált. Theoderich ábrázolásának tartott paviai „Regisole” esetében. Ugyancsak megjegyzése, hogy itt nem polgári öltözködésekben, hanem a hadvezér „kis uniformisá”-ban van a császár ábrázolva,

amivel minden olyan magasröptű értelmezés elesik, amelyet a filozófus-császárnak ehhez a vélt hangsúlyozottan békés megjelenéséhez fűztek. A kritikai megjegyzések mellett egyes új interpretációi is meggyőzően hatnak, így az említettekén kívül az, hogy a híres i. sz. IV. századi stockholmi relieftöredéken Drususnak a Via Appián felállított lovasszobros diadalívét ismeri fel.

Mint hogy a munka egy nagyobb, részletesebb tárgyalás rövidített előzménye, könnyen meglehet, hogy a fent kétségbevitelt hipotézisek megokolására is alaposabb érvei lesznek a szerzőnek, s hogy a vizsgálat tárgyának kiszélesítésére is sor kerül majd. Az ebben a levegőben lógó feltevésekkel tele formájában is érdekes, történeti és művészettörténeti szempontból egyaránt olvasásra érdemes könyvnek, amelynek értékét a jórészt eredeti felvételek alapján készült és több eddig közölten darabot is tartalmazó képanyag nagyban emeli, így egy műfaji tanulsága is van: a szélesebbkörű érdeklődés kielégítésére szánt válogatás lehetőleg ne előzze meg, hanem kövesse a tudományos megalapozást tartalmazó publikációt.

Szilágyi János György

E. Simon, *Die Geburt der Aphrodite*. Berlin, 1959. De Gruyter. 116 lap, 56 szövegek közötti kép.

A mainzi egyetem fiatal magántanára, akinek nevét elsősorban a Portland-váza ábrázolásának Augustus császárra vonatkoztatott értelmezése tette ismertté, új könyvét a klasszika archaeológiai szakirodalom egyik „klasszikus” problémájának szenteli: a Ludovisi gyűjtemény „trónusa” és a vele kezdettől kapcsolatba hozott bostoni relief értelmezésének.

A könyv három főfejezete közül az első a Ludovisi „trón” értelmezésével foglalkozik. A két oldalsó alakot hetérának, illetve menyasszonynak, a főjelenetet pedig Aphrodité születésének magyarázza s ennyiben csak visszatér újabb kísérletekkel (elsősorban Langlotz 1951-ben megjelent könyvével) szemben a hagyományos értelmezéshez, amelyet az Aphrodité-születés vázakep-ábrázolásainak tanulságaival támogat. Az Aphrodité két oldalán álló két nőalakot viszont az eddigi véleményekkel szemben a Moiráknak tartja; ezek értelmezése szerint ugyanígy jelennek meg Aphrodité születésénél egy 430 körüli attikai vörösalakos hydrián is, amely a szicíliai Kamarinában került elő. Emellett a felfogás mellett szól néhány írott forrás is, amely a Moirák és Aphrodité Urania közös kultuszát bizonyítja.

Sokkal inkább töretlen utakon jár és sokkal problematikusabb a második fejezet, amely a bostoni relieffel foglalkozik. A Ludovisi-reliefnek ezt a párdarabját nem egyszer tartották modern hamisítványnak, újabban pedig J. Colin úgy igyekezett a vele kapcsolatos nehézségeket eloszlatni, hogy római kori klasszicizáló munkának nyilvánította (Rev. Arch. 25, 1946, 155 skk.). De még azok között is, akik i. e. V. századi görög munkának fogadták el, éles ellentétek voltak egyfelől az ábrázolás értelmezésében, másfelől abban a kérdésben, hogy valóban összetartozik-e a Ludovisi-relieffel. A szerző mind ezeknek a kérdéseknek a megoldásához a hermeneutika oldaláról közeledik, s a bostoni relief ábrázolásainak új magyarázatát kísérel meg. Egyes részleteredményei itt jól megalapozottak és figyelemre méltóak, így az, hogy a jobboldali, lanton játszó ifjú borostömlőn ül s ezzel is a symposion-hangulatra utal; vagy a másik oldal töredékesen fennmaradt öreg nőalakjának kalathos mellett ülő fonó nőként való rekonstrukciója. Nehéz azonban a szerzőt a főjelenet értelmezésében követni. A lélek-mérlegelés görög ábrázolásainak gondos vizsgálatába beágyazott fejtegetés kiindulópontja biztosan helyes: a jelenet megfigyélésénél kulcsfontú jelentősége lehet annak, hogy a mérleg Erós kezében van, aki a baloldali nőalak felé nevet. Simon utal arra, hogy a mérleg lebillenő, tehát halált jelentő oldala a mosolygó istennő oldalán van, míg az életet mutató másik oldal felé ülő nőalak mély bánatba merült. Ebből jut el arra a megoldásra,

hogy az utóbbi párjának Erós a halálnál rosszabb sorsot jelentő életet ítél, ez tehát csak Eös lehet, aki a halhatatlanság mellé elmulasztott örök ifjúságot is kérni szerelmesének, Tithonosnak; a másik oldalon pedig Aphrodité ül, akinek halandó szerelmest, Anchisét jelenti a felé eső mérlegserpenyő alakja. A nyertes tehát Aphrodité és ez kapcsolja össze Simon szerint tartalmilag, eszmileg a bostoni és a Ludovisi-relieft.

Feltétlenül érdekes és újszerű az interpretáció módszere. Talán minden eddiginél közelebb jutott az értelmezés problematikájához és a következő kutatás nem fogja tudni megkerülni azokat a szempontokat, amelyeket Simon vetett fel. Egészében a megoldást mégis valószínűtlennek, nem antiknak és túlhajtottnak érezzük. Ha az ellene szóló érvek gyengíthetők is, a mellette szólók túlságosan erőteljesek ahhoz, hogy eldöntsék a kérdést.

A két relief stíluskapcsolatának kérdésével a kétségtelenül helyes érveléssel küszöböli ki a szerző, hogy összetartozásuk esetén sem kellett egy kéztől származniok. Eredeti felállításukat a régebbi kutatás nyomán Aphrodité-szentély oltárának akrotérionaként képzeli el és Petersenhez csatlakozik azzal a feltevéssel, hogy az eredetileg a szicíliai Eryxben felállított domborműveket a római Porta Collina mellett levő Venus Erucina-szentély díszítésére hozták oda, ahol a Ludovisi-relieft megaltatták. Valószínűnek tartja, hogy ez az áthozatal Augustus korában történt, amikor a császár dinasztikus propagandájának szolgálatában a Venus Erucina-szentély fénye és jelentősége hirtelen megnövekedett.

Mint látható, sok van ebben a könyvben, amit már mások elmondtak és abból, ami új benne, távolról sem minden meggyőző. A bostoni relief értelmezésének problematikussága folytán nem tekinthetjük lezártnak a két dombormű összetartozása kérdésével sem, s a bostoni relief V. századi datálása is csak ezen az értelmezésen nyugszik a szerző érvelésében. A részlet-interpretációkat is nem egyszer túlzottan moderneknek érezzük, így pl. azt, hogy a születő Aphrodité elé tartott kendő „Urania születésének isteni titokként, mysterionként való felfogását” jelenti (50. lap). Az ehhez hasonló értelmezések, amelyek nem egyszer előfordulnak a könyvben, inkább az elmúlt száz év német gondolkodóinak, mint az ókori görögöknek a szelleméhez látszanak közelállni. Teljesen alaptalanoknak tűnnek azok a záró fejtegetések, amelyek a két dombormű és az Augustus-kori művészet, elsősorban az Ara Pacis Tellus-reliefje között próbálnak szellemi kapcsolatokat kimutatni.

Ha így néhány alapvető kérdést nyitva hagyott is a könyv és ha a bostoni relief minden további vizsgálatának alapjául az eredetire vonatkozó újabb kutatások küszöbön álló közzétételét kell is elfogadnunk, a szép kiállítású, élvezetesen megírt munka a korábbi kutatások összefoglalásával, eddig alig vagy egyáltalán nem ismert emlékek jó reprodukcióival és gondolatébresztő, a részletekben meggyőző új interpretációival semmiképpen nem haszontalan a további kutatás számára.

Szilágyi János György

F. Brommer, *Satyrspiele. Bilder griechischer Vasen*. 2. kiadás. Berlin, 1959, De Gruyter. 92 lap 69 kép.

A szerző, aki munkásságának java részét az antik mythologia vázakep-ábrázolásainak vizsgálatára fordította, disszertációjának témájához tért vissza ezzel a kis könyvével. Az új kiadás az 1944-ben megjelentet pótolja, amely az akkori körülményeknek megfelelően gyengébb kivitelű volt és kevés helyre jutott el.

A könyv mindenki számára érthető formában, jegyzetek nélkül összefoglaló tájékoztatást nyújt a görög szellem egyik legsajátosabb termékének, a satírtjátéknak vázakep-ábrázolásairól. Az első nehézség itt annak a felismerése, mikor ábrázolnak tényleg színpadi játékokat és mikor egyszerűen mythológiai jelenetet. A korai, VI. századi vázakepeken ritkán fordul elő, hogy a kettőt

meg lehessen különböztetni, a IV. században pedig a szatírok szinte minden mythologiai vagy köznapi tárgyú jelenetben megjelenhetnek. A legbiztosabban így az V. századi anyag vizsgálható. Több-kevesebb biztonsággal szatírláték-ábrázolásnak lehet értelmezni az olyan képeket, amelyeken a szatírok színpadi öltözetben vannak (ez a legritkább eset), amelyeken az írott hagyományból ismert szatírláték-tárgy jelenik meg esetleg többször hasonló formában, vagy általában amelyeken a szatírok jelenlétét maga az ábrázolt mythosz tartalma nem indokolja.

A legvalószínűbben szatírlátéknak értelmezhető jelenetek áttekintése így egyúttal a szatírlátékokra vonatkozó írott hagyomány gondos feldolgozását is feltételezi, s a vázáképek sok ponton egészítik ki az írott források által nyújtott képet. A könyv középpontjában természetesen az V. század három legnagyobb dramairodójának, Aischylosnak, Sophoklésnek és Euripidésnek a szatírlátékai, illetve azoknak az ábrázolásai állnak, de nem egyszer szóba kerülnek kisebb szerzők művei is. Külön figyelmet érdemel, hogy a vázáképek tanúsága szerint a szatírláték nemcsak Athénben volt ismeretes, hanem Boiótiában és Dél-Itáliában is. A gazdag és szép kiállítású képanyag jól dokumentálja a szövegben elmondottakat.

A tulajdonképpeni tudományos része a könyvnek, amely élesen elválik az első résztől, azoknak a vázáképeknek katalógusszerű felsorolása, amelyeken feltehetőleg szatírláték-ábrázolás van. Az anyag tárgykörök szerint van csoportosítva, az egyes vázákra vonatkozó legfontosabb irodalommal. Új attribúciók nem szerepelnek benne, datálás sem mindig és csak olyan alkalmakkor, amikor már közölt megállapításokat ismertethet. A katalógus 232 vázáképet tartalmaz, közel ötvennél többet, mint az előző kiadás, s ezeknek mintegy negyede van reprodukálva a könyvben (a reprodukált vázák száma csak hattal emelkedett az első kiadáshoz képest). A tudományos katalógust, amely kiinduló pontja lesz minden további kutatásnak a szatírlátékokkal kapcsolatban, a tárgyalta szatírlátékok, vázákép-témák és a vázákat őrző gyűjtemények jegyzéke teszi tökéletesen használhatóvá. A hangsúlyozottan tematikai szempontú munka így egyfelől érdekes fejezetét mutatja be a görög irodalom és művészet történetének, másfelől példát mutat arra is, hogyan lehet az írott és tárgyi forrásanyag komplex vizsgálatával egy problémát élesen, sokoldalúan megvilágítani.

Szilágyi János György

Fr. Matz, Ein römisches Meisterwerk. Der Jahreszeitensarkophag Badminton — New York. Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, Neunzehntes Ergänzungsheft. Berlin, 1958. De Gruyter VIII, 215 lap, A — H és 1—38 tábla.

Az utóbbi évtizedekben a kutatás egyre növekvő mértékben törekedik a római művészet problematikájá-

nak megközelítésénél a szarkofágplasztika tanulmányozásából meríthető eredmények kiaknázására. G. Rodenwaldt már 1936-ban hangsúlyozta, hogy különösen a 3. századi római művészet történetét a portré és a szarkofág vizsgálatára kell felépíteni.¹ A kezdeményező munkák, elsősorban Altmann kis könyve² és a Robert-féle Sarkophagreliefs³ után, Rodenwaldt ezirányú munkássága, — sokoldalú, számos problémát új megvilágításba helyező szempontjaival — alapvető jelentőségűnek tekinthető.⁴ Ő szervezte és irányította a Német Régészeti Intézetben a Sarkophag-Corpus új kötetekkel való kiadásának munkálatait is. Ennek eredményeként jelent meg még 1939-ben az V. 1. kötet.⁵ A dionysikus szarkofágok feldolgozása (IV. kötet) 1936-ban Fr. Matz Rodenwaldttól kapott megbízást (vö. V. lap). A kötet megjelenését eddig a háborús körülmények gátolták, ma már anyaga lényegében együtt van. Az évszázak szarkofágok közzététele eredetileg M. Gütschowa várt; a munka befejezését halála akadályozta meg. Ennek a kötetnek mintegy előmunkálatául szánta G. Hanfmann nagy monográfiáját a Dumbarton Oaks-i évszázak szarkofágjáról.⁶ A szerző nemcsak valamennyi, általa ismert, idetartozó szarkofágnak, hanem az évszázakokról kialakult elképzelések és nézetek irodalmi és feliratos anyagának feldolgozását is adja.⁷ Egyik eredménye, melyet a kritika is elfogadott,⁸ hogy a görög művészetben kizárólagos és különösen a korábbi időszakban a római művészetben is elterjedt női Hora ábrázolásokkal és képzetekkel szemben az Eros-jellegű évszak-puttók (tempora anni) néhány szórványos esettől eltekintve típusalkotó erővel csak a beneventumi Traianus-diadalívén és a 119—121. évi érmeiken tűnnek fel, a szepulchrális művészetben pedig a Hateriusok emlékének jelentkezők. A szarkofágokon, mint főalakok, a 3. század elejétől kezdve honosodnak meg, ahol rövidesen serdülő ifjak alakjait öltik fel.⁹

Ennek a szarkofágcsoporthoz a problémáit Fr. Matz könyve egy Itáliából származó, legújabbban az angliai Badmintonból New York-ba került évszázakos szarkofág feldolgozása kapcsán új szempontok szerint veszi revízió alá. A szarkofág történetének ismertetése után az emlék leírása és a kompozíció taglalása következik (I. Entdeckung. Beschreibung). A dombormű tárgya a közép tigris hátán ülő Dionysos, a serdülő ifjak alakjában ábrázolt négy évszak (tél — tavasz és nyár — ősz) között. Dionysos kísérei az áldozati italt felfogó Pan, továbbá egy szatír és maenas. A szarkofág két oldalán a fekvő Gaia és Okeanos foglalják kozmikus keretbe az ábrázolást. A fölöttük álló két szatír, illetve szárnyas gyermek-ifjú alakjában az évszázak ciklusa ismétlődik meg (A — H tábla).

A könyv legterjedelmesebb része a II. Ikonographie c. fejezet. Bevezetőben szerző hangsúlyozza, hogy az ikonográfia a típustörténeten túl a típusok jelentésének és az értelmezés változásainak történetét is magában foglalja. A tigris hátán ülő Dionysos képtípusáról kimutatja, hogy ez a késői klasszikus korban kialakult s a hellenizmusban továbbfejlődött motívum a kora-anto-

¹ Rodenwaldt, G., Zur Kunstgeschichte der Jahre 220 bis 270. JDAI 51 (1936) 82.

² Altmann, W., Architektur und Ornamentik der antiken Sarkophage. (Berlin 1902).

³ Robert, C., Die antiken Sarkophagreliefs II—III. (Berlin 1890—1919).

⁴ A fent idézetten kívül l. még többek között: Rodenwaldt, G., Säulensarkophage. RM 38—39 (1923—24) 1—40.; Der Klinensarkophag von San Lorenzo. JDAI 45 (1930) 116—189.; Über den Stilwandel in der antoninischen Kunst. Abh. d. Akad. Phil.-hist. Kl. 3 (Berlin 1935); Ein lykisches Motiv. JDAI 55 (1940) 44—57.; Sarkophagprobleme. RM 58 (1943) 1—26.; Ein attischer Jagdsarkophag in Budapest. JDAI 67 (1952) 31—42.

⁵ Rumpf, A., Meerwesen auf den antiken Sarkophagreliefs. (Berlin 1939); lásd még a VII. kötetet: Herbig, R., Die jüngeretruskischen Steinsarkophage. (Berlin

1952). — A további irodalomból: Lehman, C. — Olsen, E., Dionysiac Sarcophagi in Baltimore. 1942.; Andrae, B., Motivgeschichtliche Untersuchungen zu den römischen Schlachtsarkophagen. (Berlin 1956); Wilpert, G., I sarcofagi cristiani antichi. (Roma 1929—1936); Gerke, Fr., Die christlichen Sarkophage der vorkonstantinischen Zeit. (Berlin 1940).

⁶ Hanfmann, G. M. A., The Season-Sarcophagus in Dumbarton Oaks. I—II (Cambridge, Mass. 1951).

⁷ Könyvét az antik évszak-ábrázolások katalógusával zárja. Kiegészítésül ide sorolandó az Aquincumi Múzeum töredékes, de felírással hitelesített Aes[ta]s domborműve, sírkert sarok-pillérén: Kuzsinszky B., Aquincum, Ausgrabungen und Funde. (Bp. 1934); Ua. BpR 12 (1937) 87., 17. sz. 17. kép.

⁸ Horn, R., Gnomon 27 (1955) 351—359.

⁹ Vö. Horn, R., i. m. 352., 356.; Matz, Fr., Ein römisches Meisterwerk, 31.

nusini időkben került be a szarkofág-szobrászatba. A Badminton-szarkofág mestere az itáláldozatot felfogó Pan alakjával bővített kompozíciót, mint hatásos középpontot, illesztette be a négy évszak közé.

Az évszakok ikonográfiájának tárgyalásánál Hanfmann könyvének fentebb röviden összefoglalt eredményeiből indul ki (31. lap). Élesen szembehegyezkedik azzal az egyébként más összefüggésben legutóbb Salis által is képviselt¹⁰ felfogással, hogy a római művészet önálló típusalkotó képességgel rendelkezett volna. Szerinte legföljebb az átvett típusok módosításáról lehet szó, alkotó tevékenység azonban csak a kompozícióban nyilvánul meg. Azt a tényt, hogy fiúgyermek, illetve Eros alakjában ábrázolt évszak a hellenizmusban nem szerepel, az emléktárgy hiányosságával magyarázza. A típus hellenisztikus eredetét ezért közvetett bizonyítás útján kívánja kimutatni. Mint jelentős láncszemet állítja be a Villa Savoia (Róma) sokáig figyelmen kívül hagyott, árkádós szarkofágját (3. tábla a), talapzaton álló, tehát szoborként felfogott, gyermekként ábrázolt évszakokkal, középen töredékes ülő szoborcsoporttal, melyben Dionysos és Ariadnet ismeri fel. Fejtegetése szerint ugyanis — Hanfmannal ellentétben, aki a clipeus-motívumot helyezi az élre, — ebben a körben a dionysikus tárgy centrum az elsődleges. Visszafelé haladva a Sallustiusi kertekből származó négy évszakos kerek oltárt (a 2. század első negyedéből) a puttó alakú évszakok ciklusának eredetére és Dionysos-szal való kapcsolatra vonatkozó probléma szempontjából tárgyalja (6. tábla és 7. tábla a). A továbbiakban a traianus — hadrianusi kor Eros-ábrázolásait (korai girlandos szarkofágok puttói, az üres trónus körül istenattributumokkal foglalkozó Erosok, gyermek-komos-t ábrázoló korai szarkofágok) annak eldöntésére veszi vizsgálat alá, hogy az évszakos ciklus lehet-e a császárkor leleménye vagy eredetében a hellenisztikus kor alkotásának bizonyul-e. Megállapítja, hogy mivel mindezek a típusok — igaz, hogy nagyobb részben csak közvetve, strukturális összevetésekkel — kimutathatóan a hellenizmusban gyökereznek, az évszak-típusok eredetét is ide kell visszavezetni. A kérdést abból a szempontból vizsgálja, hogy a különböző motívumok a római művészetben egyszerű átvételnek vagy tárgy és forma tekintetében továbbfejlesztésnek tarthatók-e. A típus és motívum vizsgálatok sokoldalúsága imponálóan tárja fel a szerző óriási tárgy és forma ismeretét. A formai egyezések és különbségek sokszor hosszadalmas, részletező boncolása azonban helyenként fárasztóvá és nehezen követhetővé teszik a sok érdekes problémát megvilágító és az egymásból kibomló témák sokaságát tömörítő előadást. Némileg elidegenítő az a merev állásfoglalás, amellyel a római művésztől a motívum-alkotás, illetve továbbfejlesztés terén az invenció-képességet megtagadják. A kétségtelenül túlnyomó hellenisztikus hatások és átvételek mellett is föltehető, hogy a római mesterek nem ragaszkodtak mindenkor adott mintaképekhez s a szerző által is említett módosítások esetenként átfogalmazások is lehettek. A típusalkotó képességet sem zárhatjuk ki teljesen, különösen olyankor, mikor a feltételezett mintakép csak spekulatív úton mutatható ki.

Ilyennek tekinthető az Ikonographische Ergebnisse (1. Totenopfer, 2. Das ursprüngliche Zentrum des Zyklus) fejezet összefoglalásában vázolt, az érett hellenizmusig visszavezetett évszaki ciklus mintaképe. Ez a szoborcsoport Matz szerint két Eros-alakban ábrázolt évszakupárból állt, amelyek adományait (ezek egyben attributumai is) áldozatként hozzák a középen álló, Dionysosként ábrázolt fejedelmi halottnak. A motívum eredetét tehát a hellenisztikus udvari művészet köréből származtatja. Ez a ciklus maradt fenn középpont nélkül.

Matz véleménye szerint, a Hadrianus-kori kerek oltáron. Bizonyos formai és kompozicionális megfigyelésekből szerző arra következtet, hogy a hellenizmusban más ciklusok is kialakultak, melyek a reprezentatív császári művészetben a beneventumi íven és hadrianuskori érmeken jelennek meg. Ezt a ciklust nem a császári triumpfális művészet számára alkották, mert akkor a későbbi diadalíveken, így Septimius Severus íven, nem térhetek volna el tőle. A magán-apotheosis első példája a Villa Savoia szarkofágja a 2. század utolsó negyedéből. Valamivel későbbi az elszigetelten álló capuai szarkofág, serdültebb fiúknak ábrázolt évszakokkal (5. tábla c).

A dionysikus évszakos szarkofágok kronológiai sorában szerző döntő jelentőséget juttat a 3. század 20-as éveire datált¹¹ Badminton-szarkofágnak. Itt jelenik meg először az évszakok új típusa, az évszak-géniusz, szárnyas ifjak alakjában. Kifejti, hogy az újítás a szarkofág-forma változásával, a formátum megnövelésével függ össze, de az új típus kialakulására az oszlopos szarkofágok hellenisztikus mintaképekre visszavezethető ifjúalakjai is kétségtelen hatással voltak; közöttük a szárnyas géniusz sem hiányzik (22. tábla b, c). Mindenestre feltűnő, hogy míg a puttó-változat eredetének felkutatására bonyolult apparátust mozgatt meg, itt az átalakulás indoklására lényegében elegendőnek tart egy alapjában külsőséges tényezőt, a magassági méret megnövelését.

A III. Datierung. Stil c. fejezetben Matz a Badminton-szarkofág kormeghatározásának és műhelybesorolásának problémájával foglalkozik. Minthogy a datálás közvetlen kritériumok nem állnak rendelkezésre, stíluskritikai módszerrel dolgozik. Közös műhelyre vezet vissza a szarkofágot két bordeaux-i szarkofággal (Endymion, ill. Dionysos és Ariadne mítosz, 17. tábla b és 23. tábla). Fényképek alapján meglehetősen körülmenyes az összevetések nyomán kísérése, de még a felhozott indokok (az Okeanos és a kentaur-fej összevetése, H tábla és 24. tábla a, ruhakezelés, a fűrólyukak meg egyező elhelyezése stb.) sem valószínűsítik a műhelyközösséget. A műhely negyedik darabja egy a római San Pietro alatt folytatott ásásokból kikerült, dionysikus tárgyú szarkofág (25. tábla b). Itt a szatíra támaszkodó Dionysos és az évszak-géniuszok között kétségtelen rokonság mutatkozik, kérdés azonban, hogy ez időbeli, vagy műhely egyezést jelent-e. A géniusz-figurák lágy, szinte édeskes alak- és felület-kezelése, a helyenként kellemetlenül üresnek tűnő arkifejezéssel, eltér a San Pietro-szarkofág Dionysosának forma-adásától. A műhely valamivel későbbi terméke (235 — 245 között) a kasseli évszakszarkofág (3. tábla b), amely típusban hű mása a Badminton-szarkofágnak.¹²

A továbbiakban szerző azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a Badminton-szarkofág és csoportja miképpen illeszkedik a szarkofágok fejlődésének képébe s mennyiben segíti elő annak tisztázását. Ennek érdekében a vele egyidejű, majd a megelőző korszakból való, műhelyekbe sorolt alkotásokat vizsgálja. A részletes elemzés nyomán egyik fontos megállapítása, hogy a görög szellemű, klasszicisztikus és a római, antiklasszikus irányzatok nem egymástól időben elkülönülve, egymást váltva jelennek meg, mint azt Rodenwaldt tartotta, hanem a két áramlat folytonos kölcsönhatásban — amelyben egyszer az egyik érvényesül erősebben, a másik jobban háttérbe szorul — párhuzamosan halad egymás mellett. Ebben a folyamatban a Badminton-szarkofág és a vele egy korból, de más műhelyből származó Mattei I. oroszánvadászatos szarkofág mestere (28. tábla a) a klasszikus tradíció és a római forma monumentális kiegyenlítését teremtette meg s ezzel a szarkofág-plasztika további fejlődésére is irányítóan hatott.

Erdélyi Gizella

¹⁰ Salis, A., Löwenkampfbilder des Lysipp. BWPr 112 (Berlin 1956) 6.

¹¹ Ez az az időszak, amikor a szarkofág-plasztikában a nagyalakúság uralkodik, a szarkofág egész magasságát

kitöltő figurákkal.

¹² G. M. A. Hanfmann (i. m. II. 175., 461. sz.) 200 — 220 körüli időre, R. Horn (i. m. 353) Gallienus korára datálja.

Carnuntum Jahrbuch 1957. (Römische Forschungen in Niederösterreich Beiheft 3, Wien, 1958). Az alsó-ausztriai kormányzat kulturális osztályának kiadásában, *Swoboda E.* szerkesztésében jelent meg (104 szövegoldal és 20 képes tábla terjedelemben) a carnuntumi múzeum legújabb évkönyve. A cikkek sorát *Birley E.* tanulmánya nyitja meg: Előléptetések és áthelyezések a római birodalom seregében, az 1952-ben (Párizsban tartott) epigráfus kongresszusi előadásához kapcsolódóan. Fejtegetései több konkrét vonatkozásban érintik a pannón helytartók pályafutásának kérdéseit. Külön táblázatban és fejezetben állítja egymás mellé Pannonia superior és Britannia helytartóinak katonai pályafutását. A senatori rendi tisztí pályafutások vázolója után a lovagrendűek előmeneteli rendjét elemzi. Figyelemre méltó a kiváló angol kutató publikációs eljárásában, hogy a lábjegyzet-számokat elhagyta a szövegtükörből, és a cikke végéhez kapcsol bibliográfiai függelék, a vonatkozó helyek pontos megadásával.

A következő dolgozatban *Swoboda-Milenovic R. M.* az 1957. évi carnuntumi ásatások eredményeit vázolja. A három hónapig tartó feltárás az ún. palota, a polgárvárosi VI. sz. lakóház, a „sírút” és a tábori sáncárok további részleteit tisztázta. Az apró leletanyag keltezésénél stb. számos esetben támaszkodik magyar kutatók (B. Bónis E., Patek E., Barkóczi L., Mócsy A., az *Interseia* monográfia stb.) meghatározásaira és azok rendszerezésére. Aquincumi párhuzam szempontjából is legérdekesebb egy nyolcoldalú helyiség előkerülése a „palota” udvarának terében, amelynek végleges tisztázá-

sától várják az épület rendeltetésének meghatározását. Egyetlen közeli analógia az oktagon alak alkalmazására (épületen belül, nem önálló térrészletként, 46. o.) az aquincumi helytartói villa, de a carnuntumi példa a helytartónak nem lakóhelyiségül, hanem házi szentélyül szolgálhatott. A nyolcszögű helyiségtér mind Carnuntumban, mind Aquincumban a II. sz. 1. felében épített „palota” tervrajzában tűnik fel. A VI. sz. lakóház, a belsejében L-alakú folyosóval tagolt háztípus újabb példája.

Trinks U. az ún. palotában 1957-ben végzett feltárásnál előkerült leletanyag pontos lajstromát adja, a legközelebbi párhuzam, méretek, keltezés, leltári szám megadásával. Tanulságos a lt. szám összetétele: a lelőhelyre vonatkozó kezdőbetű (P), a tárgy azonossági sorszáma és évszám, pl.: P 279/57. T. U. is sok esetben hivatkozik Nagy L. és az előbb felsorolt magyar kutatók anyagára, eredményeire stb. Fejtegetéseket az egyes darabok leírásához is kapcsol, ezenkívül a lista-felsorolások után rövid általános összefoglalást ad.

Az évkönyvet *Reinfuss G.* dolgozata zárja le, az ún. sírút 1957-ben kikutatott részeinek ismertetésével. A sír épületek változatos formákat (kör, félkör, négyszög, I. t. a 99. o. után) mutatnak. Feltűnő a T-alakú fűtőesatorna az egyik sírban, az oroszlán fej egy másik sírból.

Alig képzelhető el olyan pannóniai emlékanyag-fajta, amelynek vizsgálatához nem lenne hasznos és szükséges a „Carnuntum Jahrbuch 1957”-ben közzétett leletanyag tanulmányozása.

Szilágyi János

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

ABSA	= Annual of the British School at Athens
Acta Ant. Hung.	= Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
Acta Arch. Hung.	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
Acta Orient. Hung.	= Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae
AEM	= Archäologisch-Epigraphische Mitteilung
AH	= Archaeologia Hungarica
AJA	= American Journal of Archaeology
AK	= Archaeológiai Közlemények
AntH	= Antiquitas Hungarica
Ant. Tan.	= Antik Tanulmányok
AR	= Archeologické Rozhledy
Arch. Austr.	= Archaeologia Austriaca
Arch. Ért.	= Archaeologiai Értesítő
BASPR	= Bulletin of the American School of Prehistoric Research
BHH	= Bibliotheca Humanitatis Historica
BIFAO	= Bulletin de L'Institut Francaise d'Archeologie Orientale
BJ	= Bonner Jahrbücher
BMC	= Catalogue of the British Museum
BpR	= Budapest Régiségei
Bp. Tört.	= Budapest története
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission
BWPr	= Winkelmann's Programm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin
ČMSS	= Časopis Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti
CNH	= Corpus Nummorum Hungarie
DissPann	= Dissertationes Pannonicae
Dolg	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből
EPhK	= Egyetemes Philologiai Közöny
ESA	= Eurasia Septentrionalis Antiqua
ÉTK	= Értekezések a történettudományok köréből
EuG	= Eiszeitalter und Gegenwart
FA	= Folia Archaeologica
FuF	= Forschungen und Fortschritte
GySz	= Győri Szemle
HK	= Hadtörténeti Közlemények
IKMK	= István Király Múzeum Közleményei
JDAI	= Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
JPEK	= Jahrbuch für Prähistorischen und Ethnographischen Kunst
JRAI	= Journal of the Royal Anthropological Institute
JRS	= Journal of Roman Studies
JSGU	= Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte
KCsA	= Kőrösi Csoma Archivum
Közl.	= Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából
L'Anthr.	= L'Anthropologie
MAG	= Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
MAK	= Matyeriali po archeologii Kaukaza
MIA	= Matyeriali i issledovanie no arheologii SzSzSzR
MPK	= Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie
MTAK	= A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Osztályának Közleményei, Régészet
NK	= Numizmatikai Közöny
OP	= Obzor Prehistoricky
PA	= Památky Archeologické
PW	= Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
PZ	= Prähistorische Zeitschrift
Rég. Füz.	= Régészeti Füzetek
REH	= Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes
RM	= Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts (Römische Abteilung)
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche
Slov. Arch.	= Slovenská Archeologia
SMYA FFT	= Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja Finska Fornminnesföreningens Tidskrift
SSz	= Soproni Szemle
Sz	= Századok
Szov. Arch.	= Szovjetszkaja Arheologia
SzSz	= Székesfehérvári Szemle
UR	= Ungarische Revue
VHAD	= Vjesnik Hrvatskog Archeološkog Društva
WMBH	= Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina
WPZ	= Wiener Prähistorische Zeitschrift
ZEE	= Zeitschrift für Ethnologie
KC	= Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры
МИА	= Материалы и исследования по археологии СССР
CA	= Советская археология

A kiadásért felel: Bernát György, az Akadémiai Kiadó igazgatója

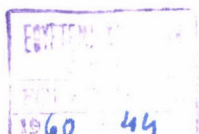
Műszaki felelős: Pataki Ferenc

A kézirat beérkezett 1959. V. 18. — Példányszám 750. — Terjedelem: 14.5 (A/5 ív) + 34 tábla

Terjeszti: A Posta Központi Hírlap Iroda Budapest, V., József nádor tér 1.

1959/49096 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

1, 7, 9, 13, 16—20, 22—24, Piliny. — 2—5, 8, 21. Erősd. — 6. Szihalom. — 10, 14. Benczurfalva. — 15. Szelevény. 1—24 = 1 : 2
 1. 7. 9. 13. 16—20. 22—24. Пилинь. — 2—5, 8, 21. Эрёшд. — 6. Сихалом. — 10, 14. Бенцурфалва. — 15. Селевень.

1, 2, 6, 8—11, 13. Piliny. — 3. Benczurfalva. — 4, 5, 12, 15, 16. Szihalom. — 7. Erösd. — 14. Ismeretlen. 1—16 = 1 : 1
 1, 2, 6, 8—11, 13. Пилинь. — 3. Бенцурфалва. — 4, 5, 12, 15, 16. Сихалом. — 7. Эрёшд. — 14. Местонахождение
 не известно.

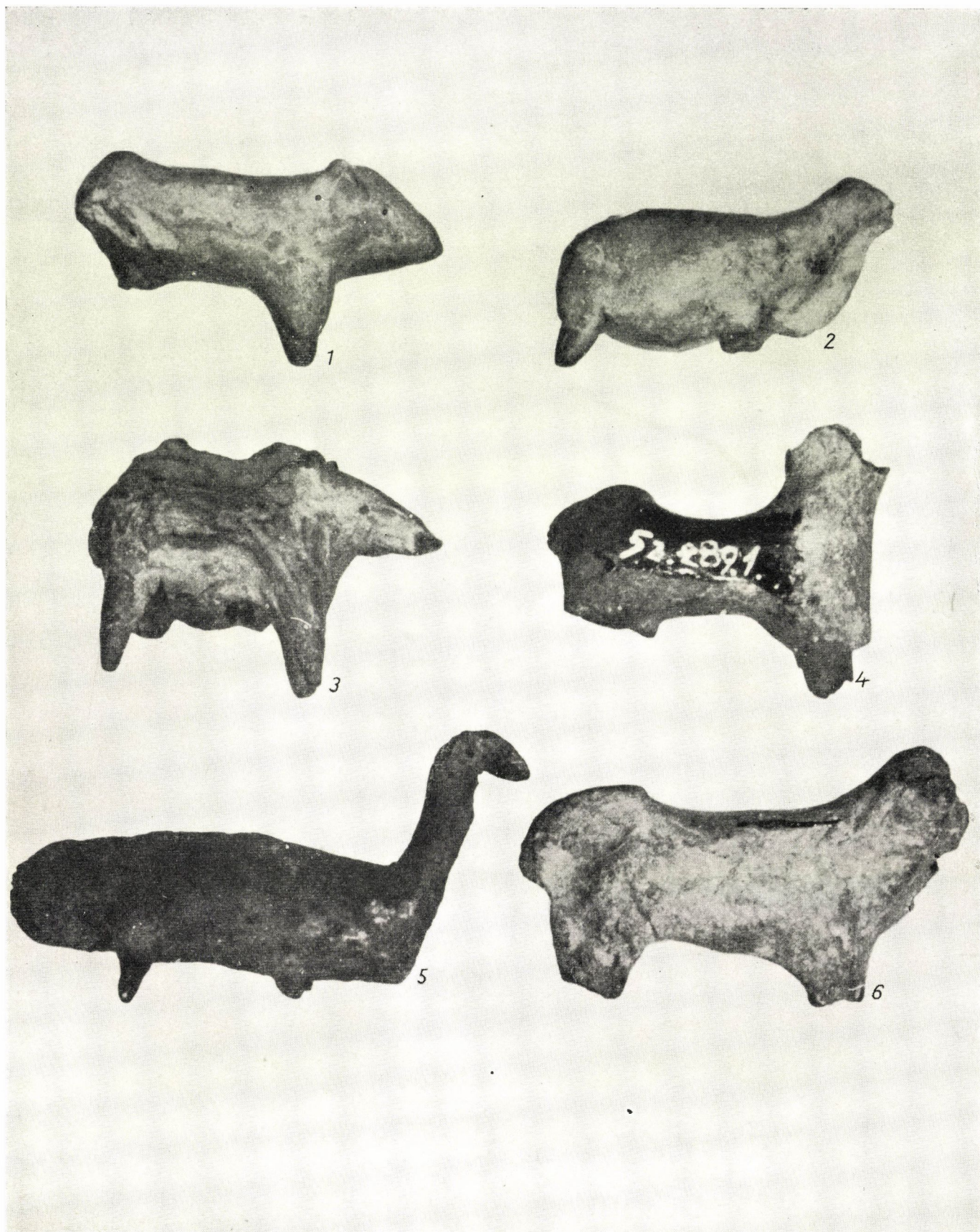
1, 2, 6, 8—11, 13. Piliny. — 3. Benczurfalva. — 4, 5, 12, 15, 16. Szihalom. — 7. Erösd. — 14. Inconnu.

1—2. Szihalom — 4—5. Erösd — 6—7. Piliny. 3, 8. Ismeretlen 1—8 = 1 : 1
 1—2. Сихалом. — 4—5. Эрёшд. — 6—7. Пилинь. — 3, 8. Местонахождение не известно.
 1—2. Szihalom. — 4—5. Erösd. — 6—7. Piliny. — 3, 8. Ismeretlen.

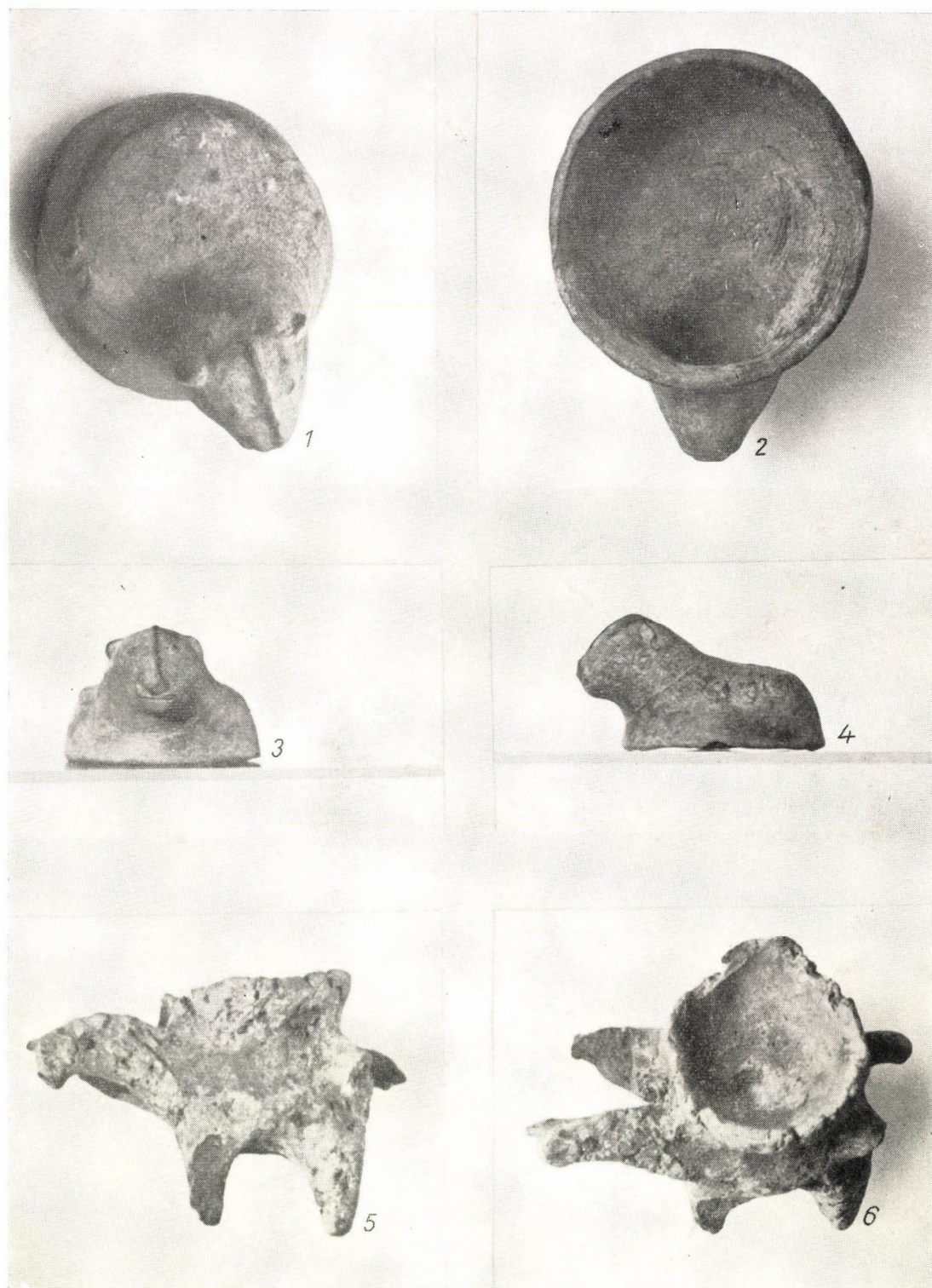

1—2. Szeghalom, Kovácsalom. — 3—6. Tiszafüred környéke. 1—6 = 1 : 1

1—2. Серхалом, Ковачхалом. — 3—6. Район Тисафюреда.

1—2. Szeghalom, Kovácsalom. — 3—6. Région de Tiszafüred.

1-4. Tiszafüred környéke — 5-6. Szihalom. 1-2 = 1:2; 3-4 = 1:4; 5-6 = 1:1

1-4. Район Тисафюреда. — 5-6. Сихалом.

1-4. Région de Tiszafüred. — 5-6. Szihalom

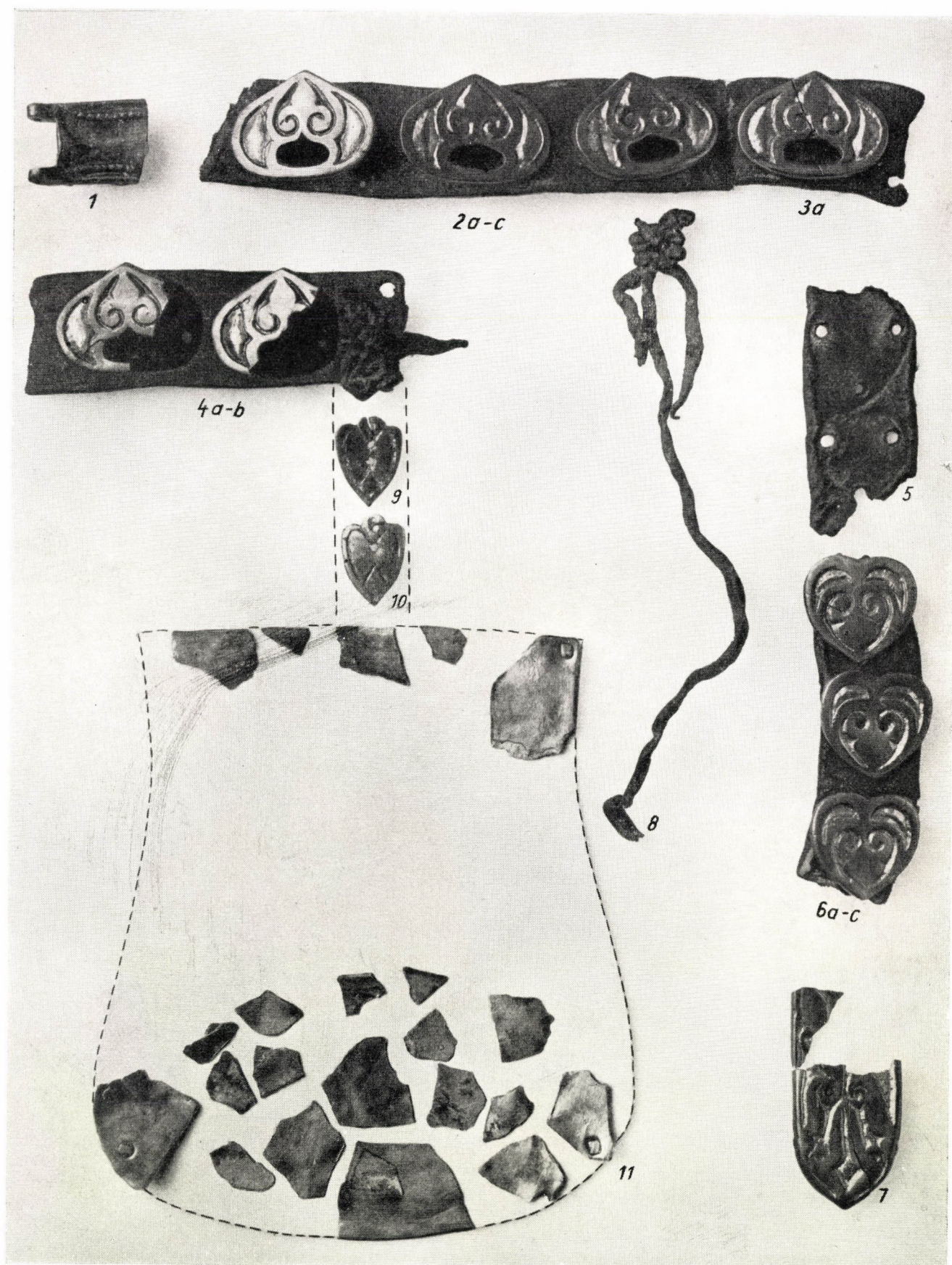

1, 2, 5, 6, 8, 9, 11. Tibolddaróc-Bércut — 3, 4, 7, 10. Tiszaú, Dankadomb. 1–11 = 1 : 1

1, 2, 5, 6, 8, 9, 11. Ти́болддаро́ц—Бе́рцут. — 3, 4, 7, 10. Тиса́у, Данкадо́мб.

1, 2, 5, 6, 8, 9, 11. Tibolddaróc-Bércut. — 3, 4, 7, 10. Tiszaú, Dankadomb.

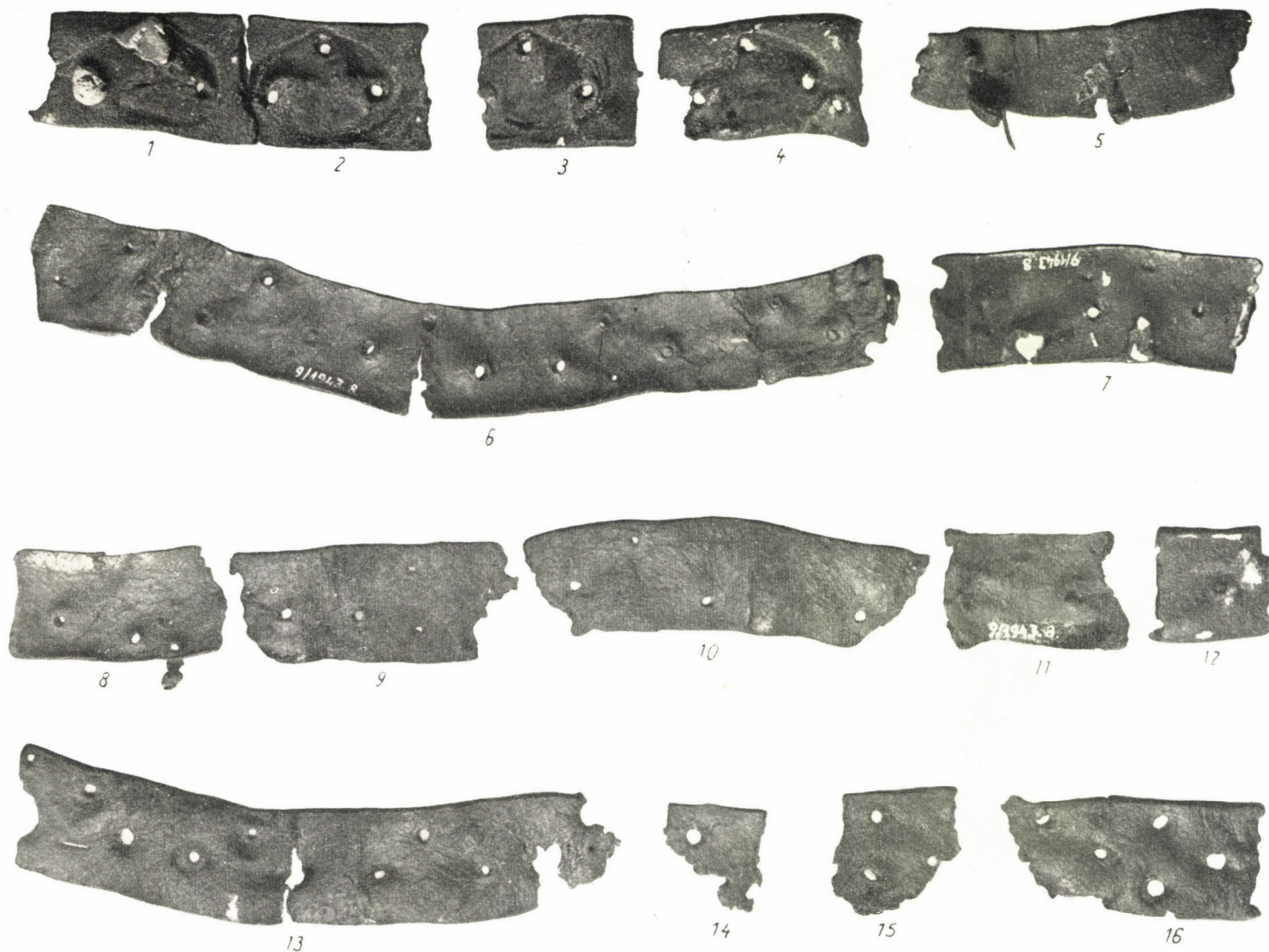

Perbete. Veretes fegyveröv tarsollyal, honfoglaló magyar lovassírából. 1 : 1

Пербете. Пояс для ношения оружия с нашивками и сумкой из венгерского погребения с конем времени завоевания родины.

Perbete. Ceinturon à plaques avec sabretache, provenant de la tombe d'un conquérant hongrois enterré avec son cheval.

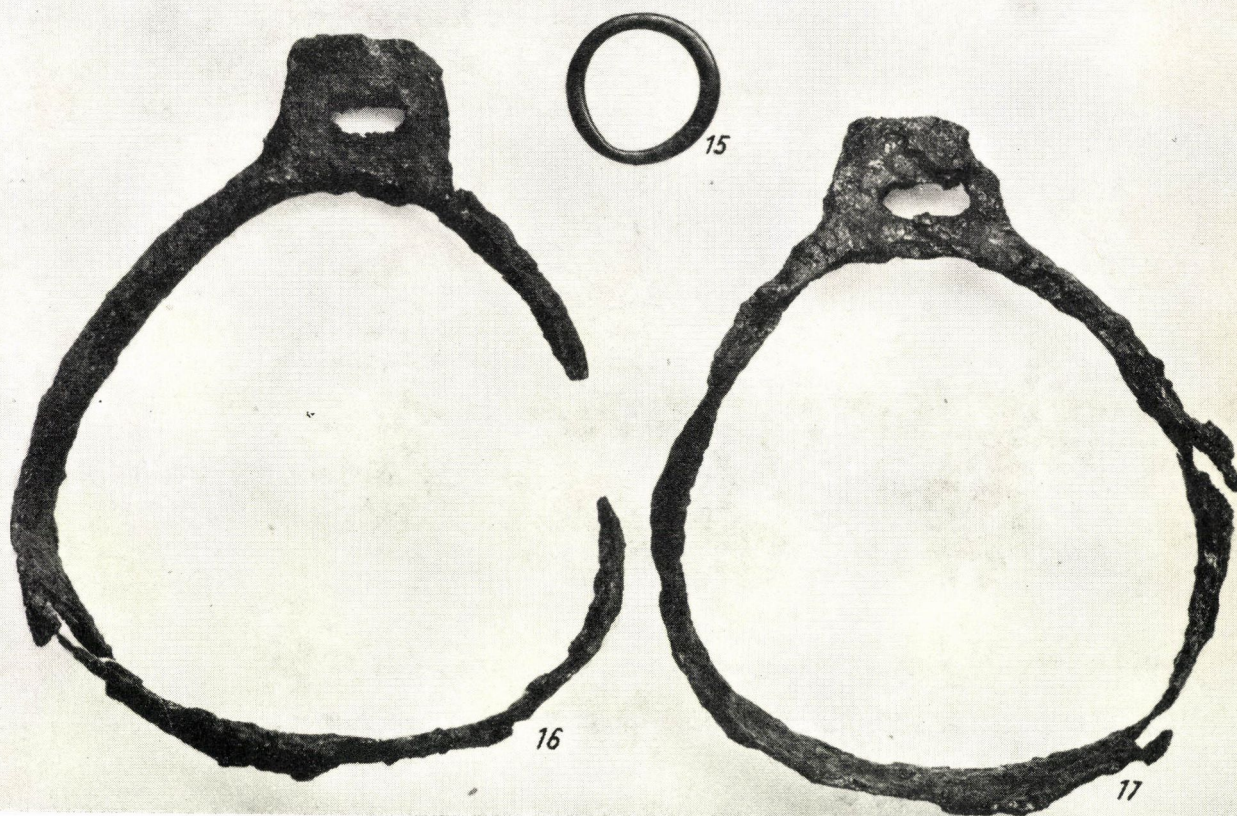

Perbete. Fegyveröv szíjrészei, honfoglaló magyar lovassírhából. 1 : 1

Пербете. Части ремня пояса для ношения оружия из венгерского погребения с конем времени завоевания родины.

Perbete. Courroies faisant partie du ceinturon de la tombe d'un conquérant hongrois enterré avec son cheval.

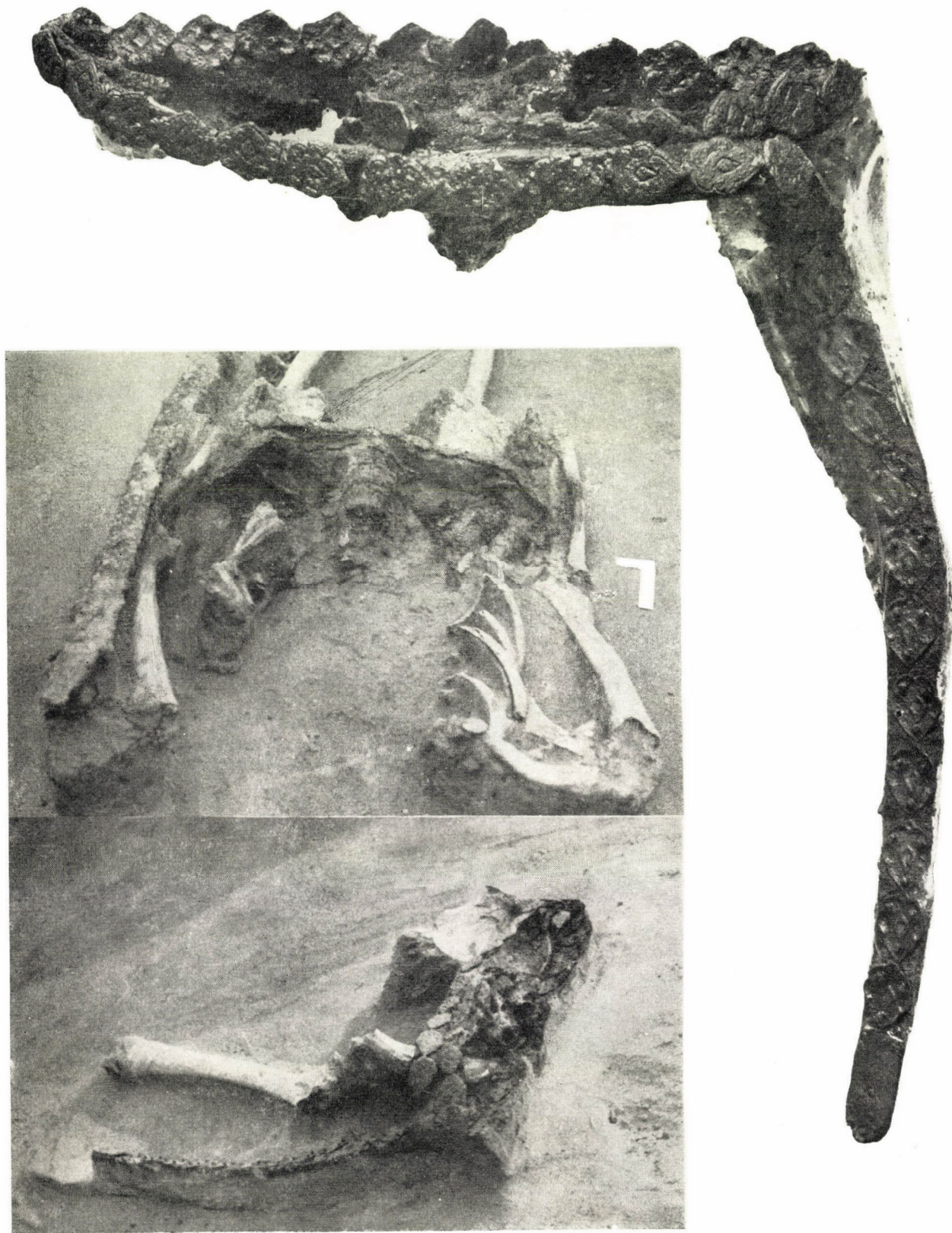

Perbete. Honfoglaló magyar lovassírából előkerült különböző bőr-, textilmaradványok, kengyelpár és függesztőkarika.
 Пербете. Ременные и текстильные остатки, пара стремени и подвесное кольцо из венгерского погребения с конем вре-
 мени завоевания родины.

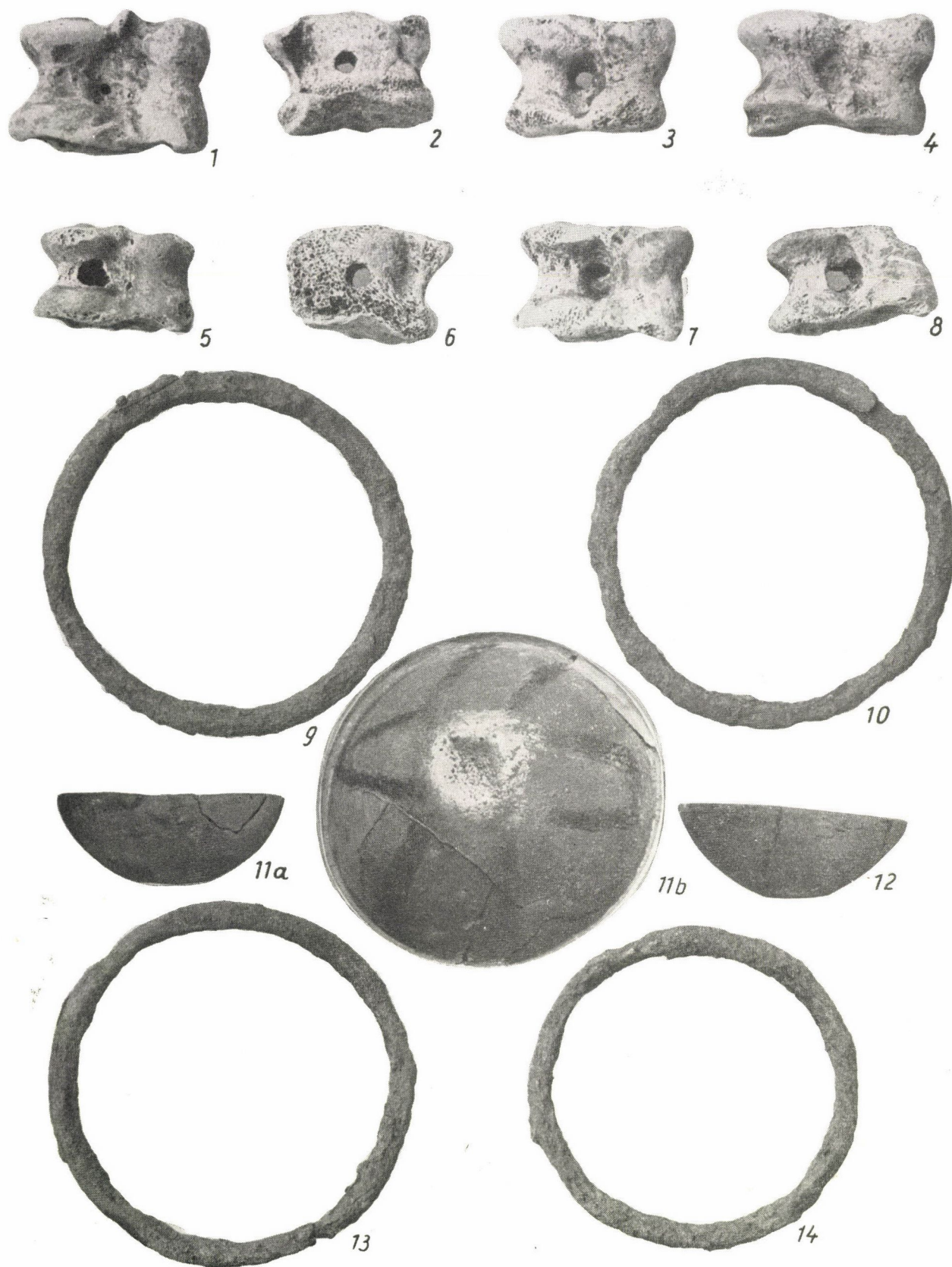
Perbete. Divers fragments de cuir et de textiles, paire d'étriers et bélière, livrés par la tombe d'un conquérant hongrois

A bashalom-fenyvesdombi II. sz. temető 7. számú sírjának „in situ” kiemelt fegyveröve
 Пояс для ношения оружия «in situ» из 7-ого погребения II-ого башхалом-феньвешдомбского могильника.
 Cimetière du IIe siècle de Bashalom-Fenyvesdomb. Le ceinturon de la tombe n° 7, dégagé «in situ».

Halimba. 1-14. I. sír. 1-10, 13-14 = 1 : 1, 11-12 = 1 : 3

Халимба. 1-14. 1-ая могила.

Halimba, 1-14. Tombe n° 1.

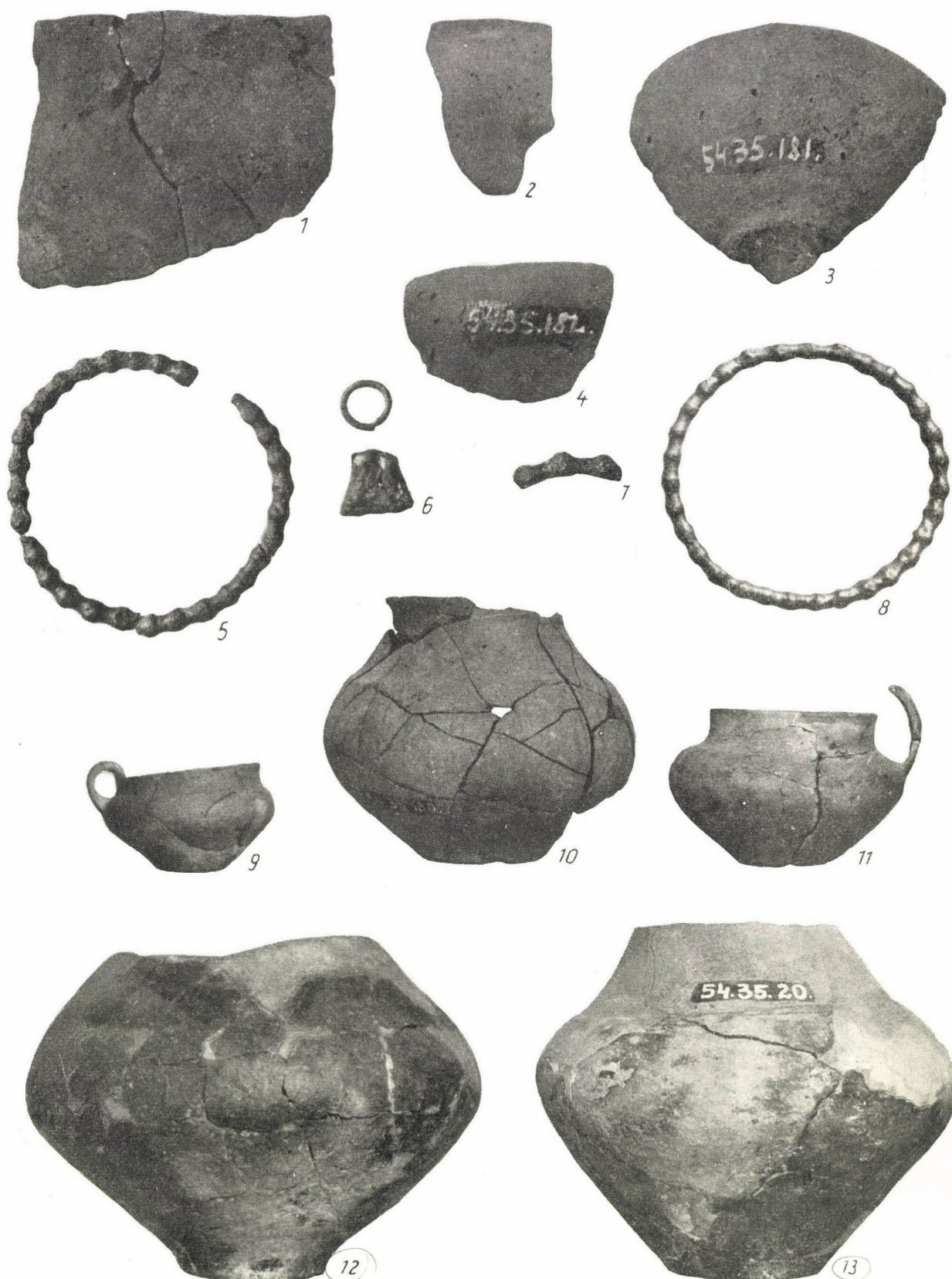

Halimba. 1, 8, 9, 11–14, 16. I. sír. — 2, 3, 10. III. sír. — 4, 5, 15. IV. sír. — 6–7. II. sír. 1, 8, 9, 12, 13 = 1 : 1
2–7, 10–11, 16 = 1 : 3 ; 14, 15 = 1 : 4

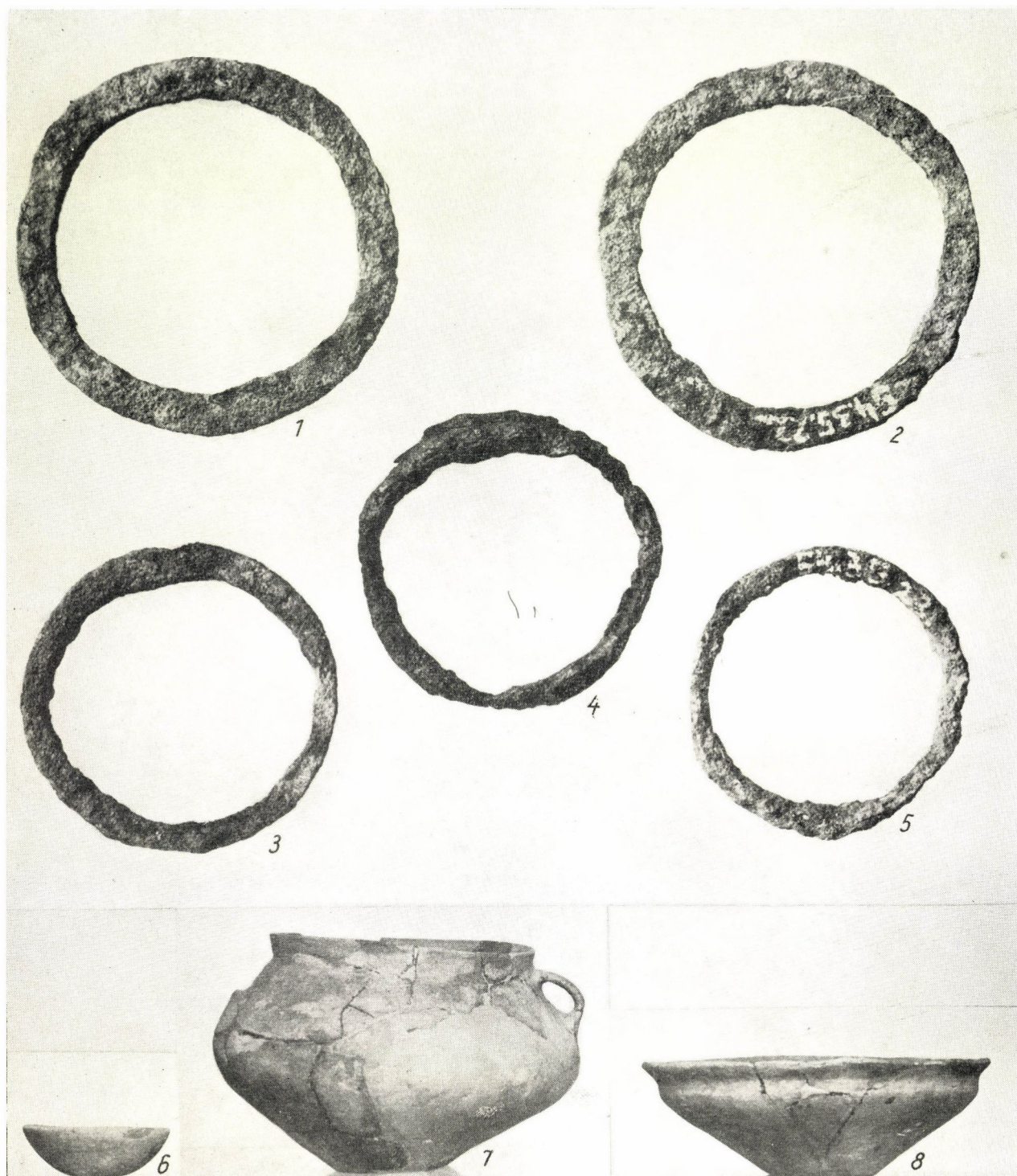
Халимба. 1, 8, 9, 11–14, 16. 1-ая могила. — 2, 3, 10. III-ья могила. — 4, 5, 15. IV-ая могила. — 6–7. II-ая могила
Halimba. 1, 8, 9, 11–14, 16. Tombe n° I. — 2, 3, 10. Tombe n° III. — 4, 5, 15. Tombe n° IV. — 6–7. Tombe n° II

Halimba. 1-4, 10. V. sír. — 5-9, 11, 13. VI. sír — 12. IV. sír. 1-4, 9-13 = 1:3; 5-8 = 1:1; 12 = 1:4
 Халимба. 1-4, 10. V-ая могила. — 5-9, 11, 13. VI-ая могила. — 12. IV-я могила.
 Halimba. 1-4, 10. Tombe n° V. — 5-9, 11, 13. Tombe n° VI.

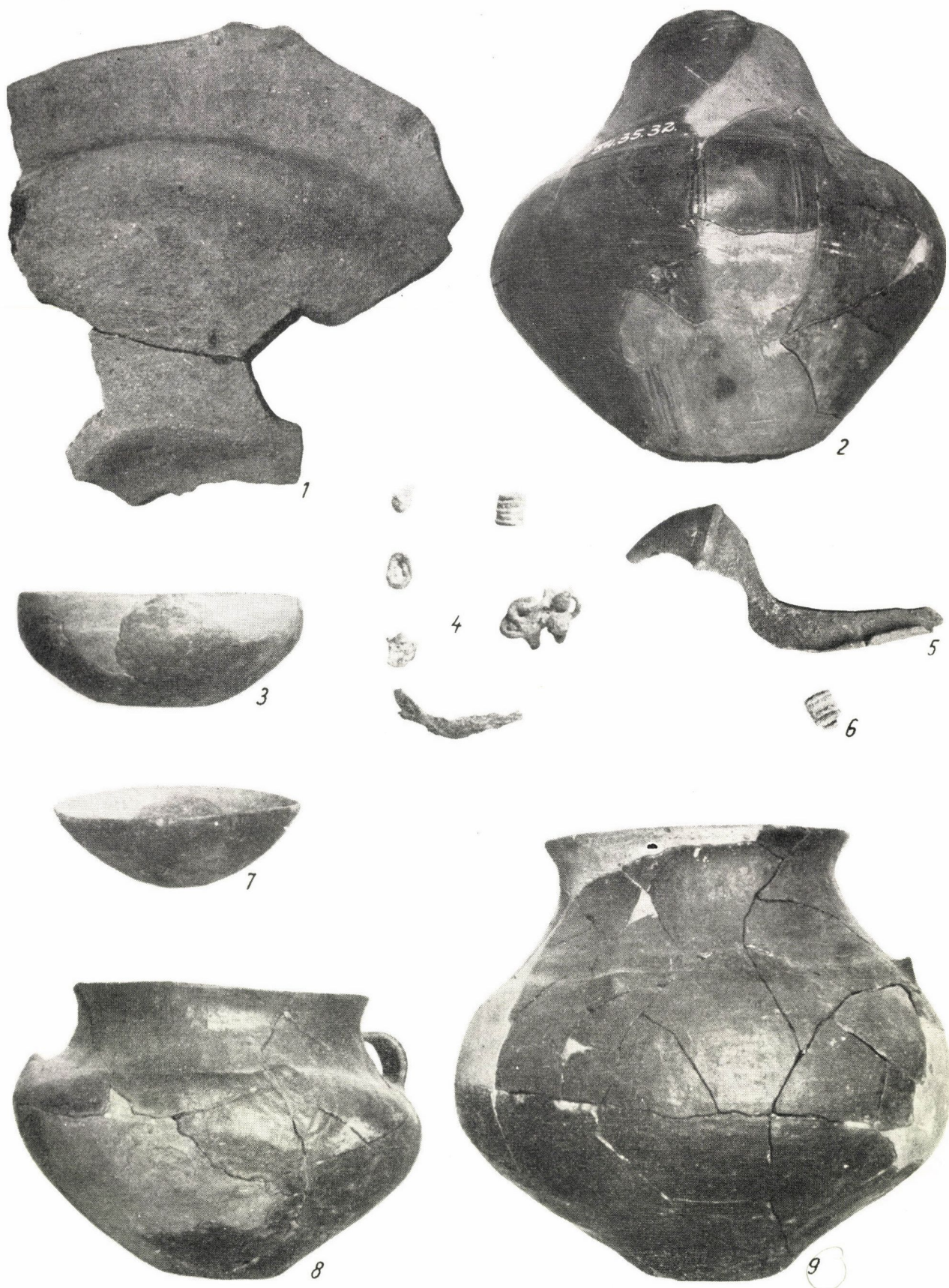

Halimba, 1-5, VI. sír. — 6-8, VII. sír. — 1-5 = 1:1; 6-8 = 1:4

Халимба. 1-5. VI-ая могила. — 6-8. VII-ая могила.

Halimba, 1-5, Tombe n° VI. — 6-8. Tombe n° VII.

Halimba, 1, 2. VIII. sír. — 3–6. IX. sír. — 7–9. X. sír. 1 = 1 : 2 ; 2 = 1 : 4 ; 3, 7–9 = 1 : 3 ; 4–6 = 1 : 1

Халимба, 1, 2. VIII-ая могила. 3–6. IX. могила. — 7–9. X-ая могила

Halimba, 1, 2. Tombe n° VIII. — 3–6. Tombe n° IX. 7–9. Tombe n° X.

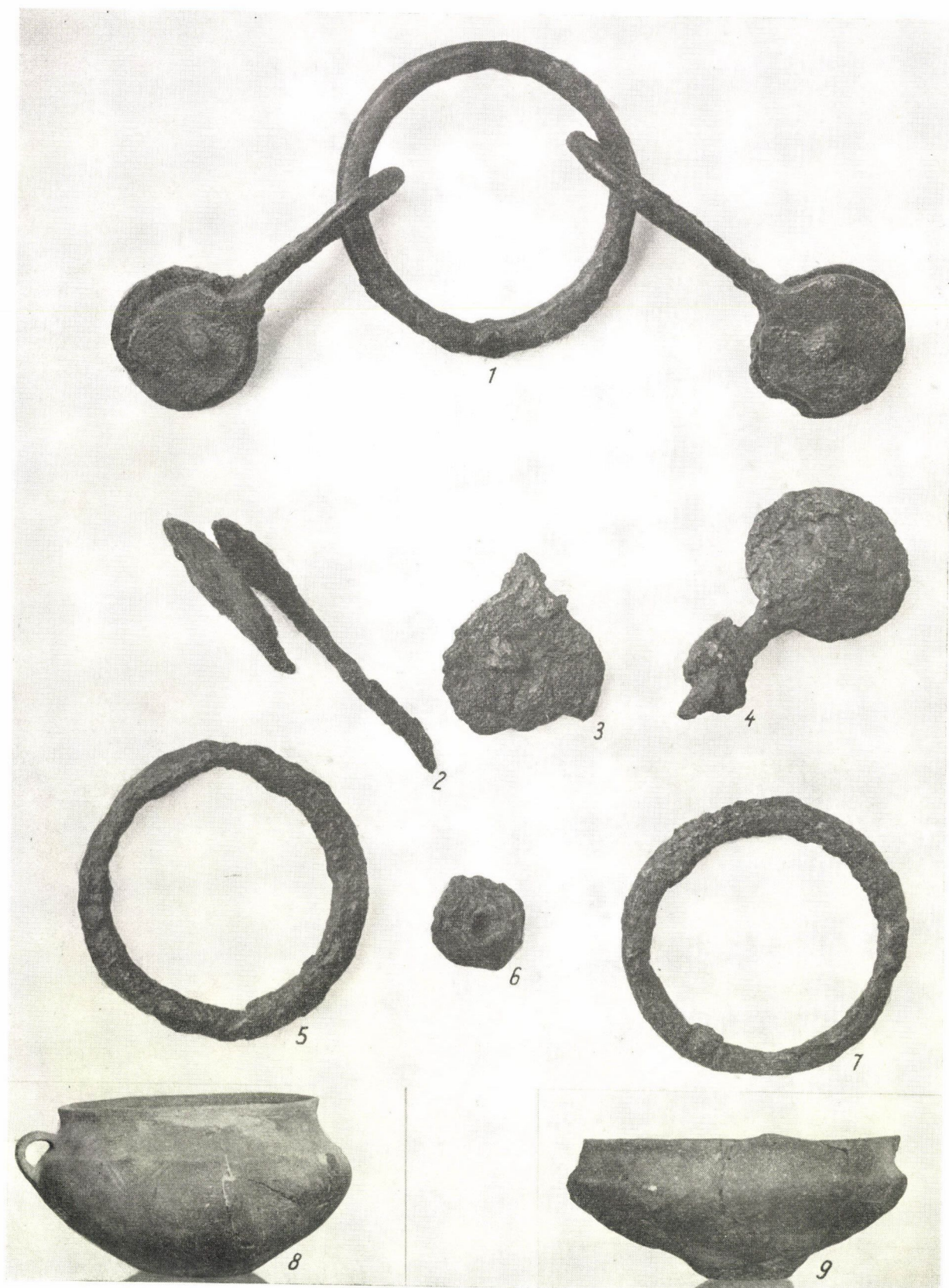

Halimba, 1-11. XII. sz. 1-6, 11 = 1:4; 8, 9 = 1:1; 7, 10 = 1:2

Халимба. 1-11. XII-ая могила.

Halimba, 1-11. Tombe n° XII.

Halimba. 1—8. XIV. sír. — 9. XIII. sír. 1—7 = 1:1; 8, 9 = 1:4

Халимба. 1—8. XIV-ая могила. — 9. XIII-ая могила.

Halimba. 1—8. Tombe n° XIV. — 9. Tombe n° XIII.

Halimba. 1—2. XVII. sír. 5, 7. XVI. sír. — 4, 6, 8. XVII. sír. — 1 = 1:1; 2—8 = 1:2

Халимба. 1—2. XVII могила. — 4, 6, 8. XVII-ая могила.

Halimba. 1—2. Tombe n° XVII. — 3, 5, 7. Tombe n° XVI. — 4, 6, 8. Tombe n° XVII.

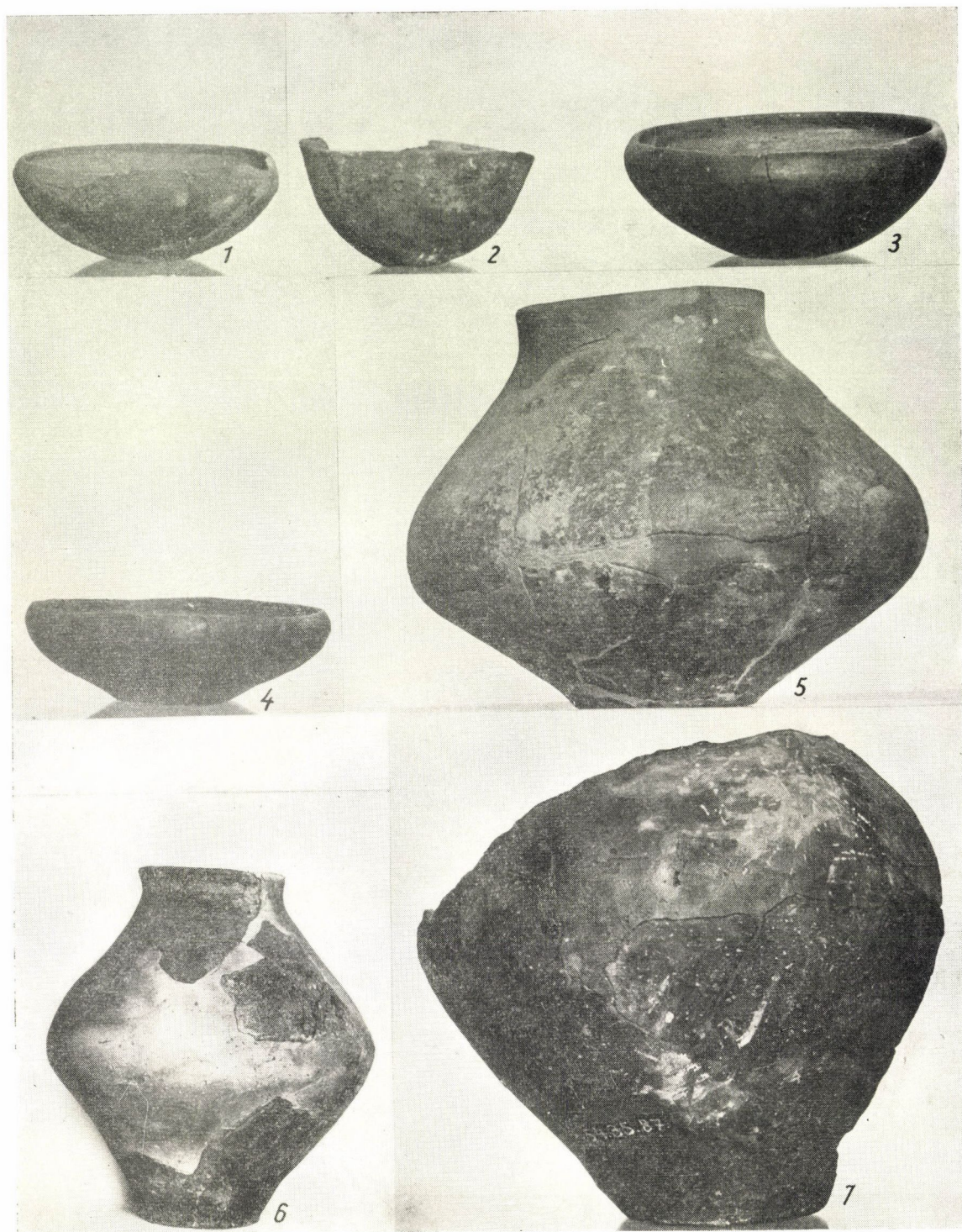

Halimba. 1, 5, 8. XVI. sír. — 2, 3, 4, 6, 7, 9–11. XVII. sír. 2–11 = 1 : 3 ; 1 = 1 : 4

Халимба. 1–5, 8. XVI-ая могила. — 2, 3, 4, 6, 7, 9–11. XVII-ая могила.

Halimba. 1, 5, 8. Tombe n° XVI. — 2, 3, 4, 6, 7, 9–11. Tombe n° XVII.

Halimba. 1–5, 7. XVIII. száz. — 6. XVII. száz. 1–5, 7 = 1:3; 6 = 1:5
 Халимба. 1–5, 7. XVIII-ая могила. — 6. XVII-ая могила.
 Halimba. 1–5, 7. Tombe n° XVIII. — 6. Tombe n° XVII.

Halimba. 1, 2, 6, 7. XX. sír. — 3, 4. XIX. sír. — 5. XVIII. sír. 1-3 = 1 : 2 ; 4-7 = 1 : 1

Халимба. 1, 2, 6, 7. XX-ая могила. — 3, 4. XIX-ая могила. — 5. XVIII-ая могила.

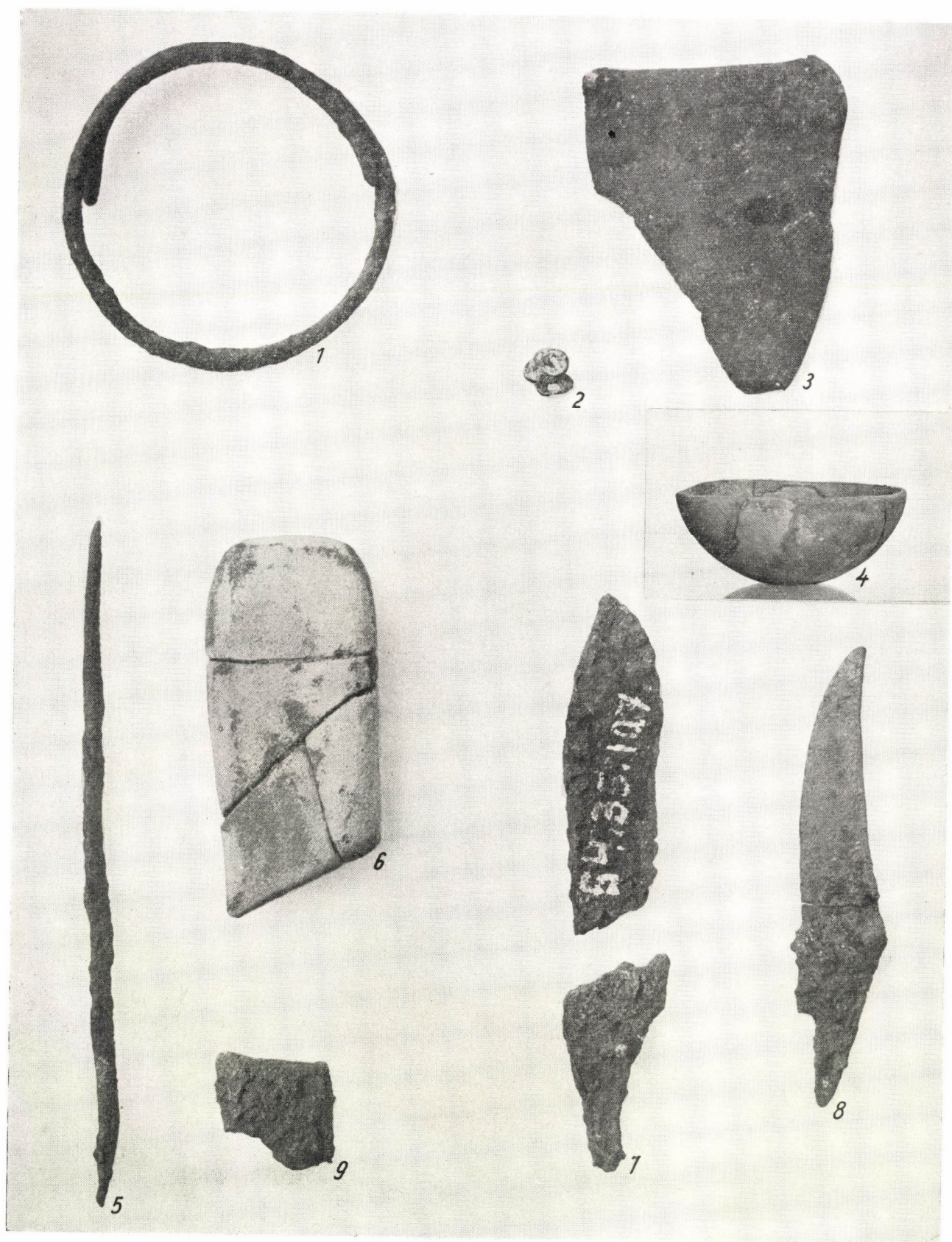
Halimba. 1, 2, 6, 7. Tombe n° XX. — 3, 4. Tombe n° XIX. — 5. Tombe n° XVIII.

Halimba, 1. XXIII. sír. — 2. XXI. sír. — 3–5. XXIV. sír. — 6, 7. XXV. sír. 1–7 = 1 : 2
 Халимба, 1. XXIII-ья могила. — 2. XXI-ая могила. — 3–5. XXIV-ая могила. — 6, 7. XXV-ая могила.
 Halimba, 1. Tombe n° XXIII. — 2. Tombe n° XXI. — 3–5. Tombe n° XXIV. — 6, 7. Tombe n° XXV.

Halimba, 1-3. XXI. sír. — 4-9. XXIV. sír. 1-3, 5-9 = 1:1; 4 = 1:3

Халимба, 1-3. XXI-ая могила. — 4-9. XXIV-ая могила.

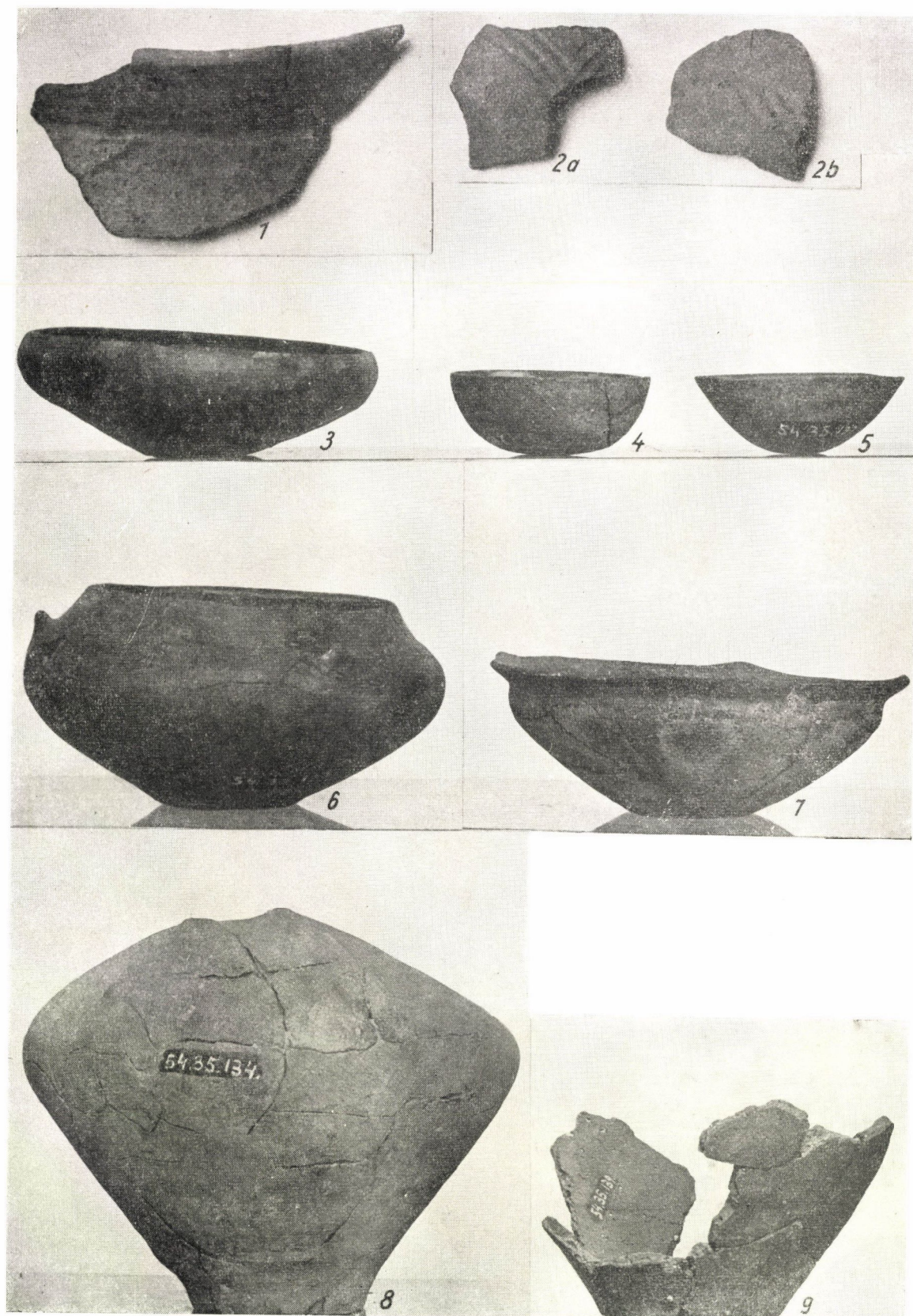
Halimba, 1-3. Tombe n° XXI. — 4-9. Tombe n° XXIV.

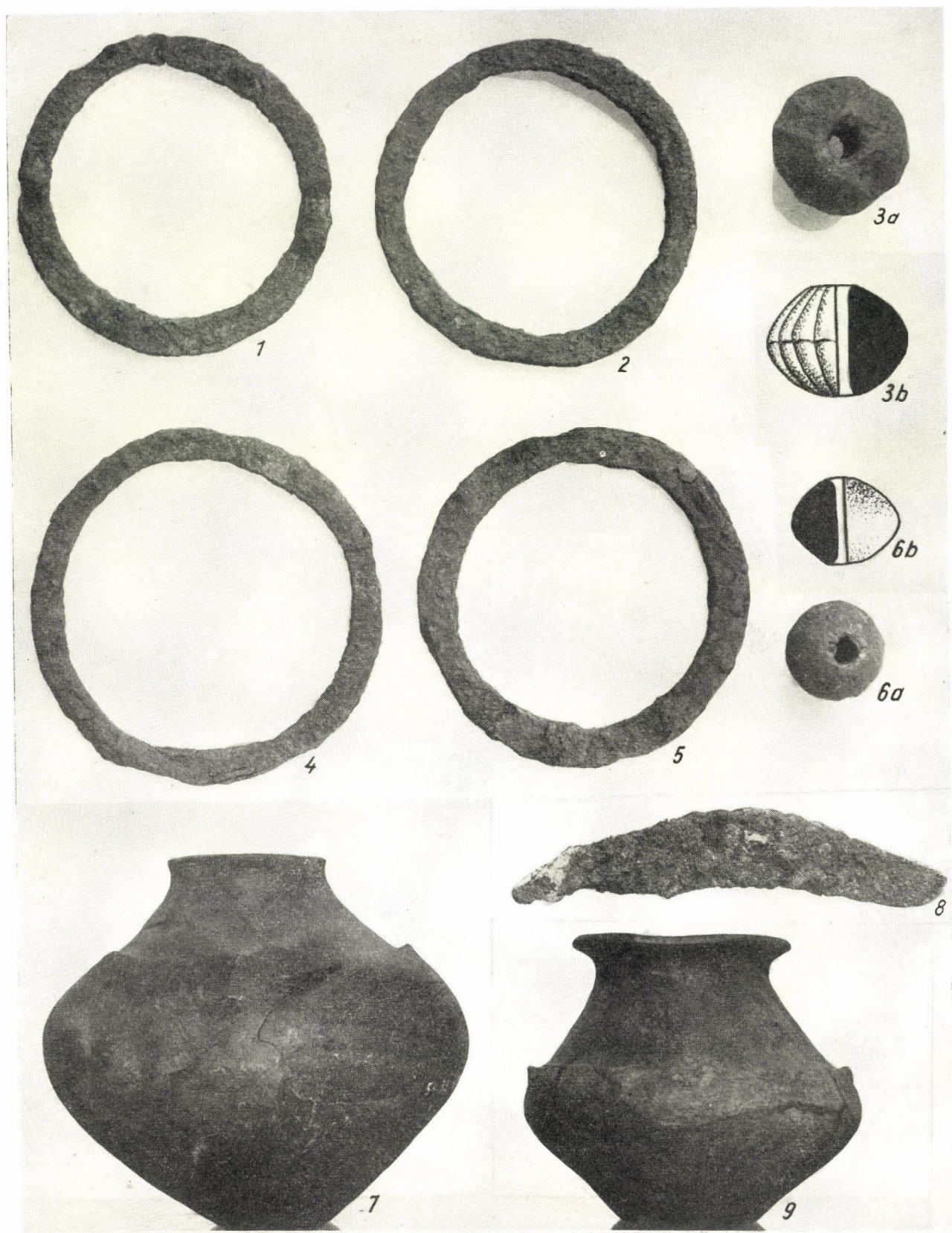
Halimba, 1-3. XLIII. sír. — 4-5. XXVI. sír. — 6-8, 10, 12, 13. XXVII. sír. — 9. XXVIII. sír. — 11. XXV. sír.
 3, 9, 10, 11 = 1 : 1; 1, 2, 4-8 = 1 : 3; 12, 13 = 1 : 2
 Халимба. 1-3. XLIII-ья могила. — 4-5. XXVI-ая могила. — 6-8, 10, 12, 13. XXVII-ая могила. — 9. XXVIII-ая
 могила. — 11. XXV-ая могила.
 Halimba. 1-3. Tombe n° XLIII. — 4-5. Tombe n° XXVI. — 6-8, 10, 12, 13. Tombe n° XXVII. — 9. Tombe n°
 XXVIII. — 11. Tombe n° XXV.

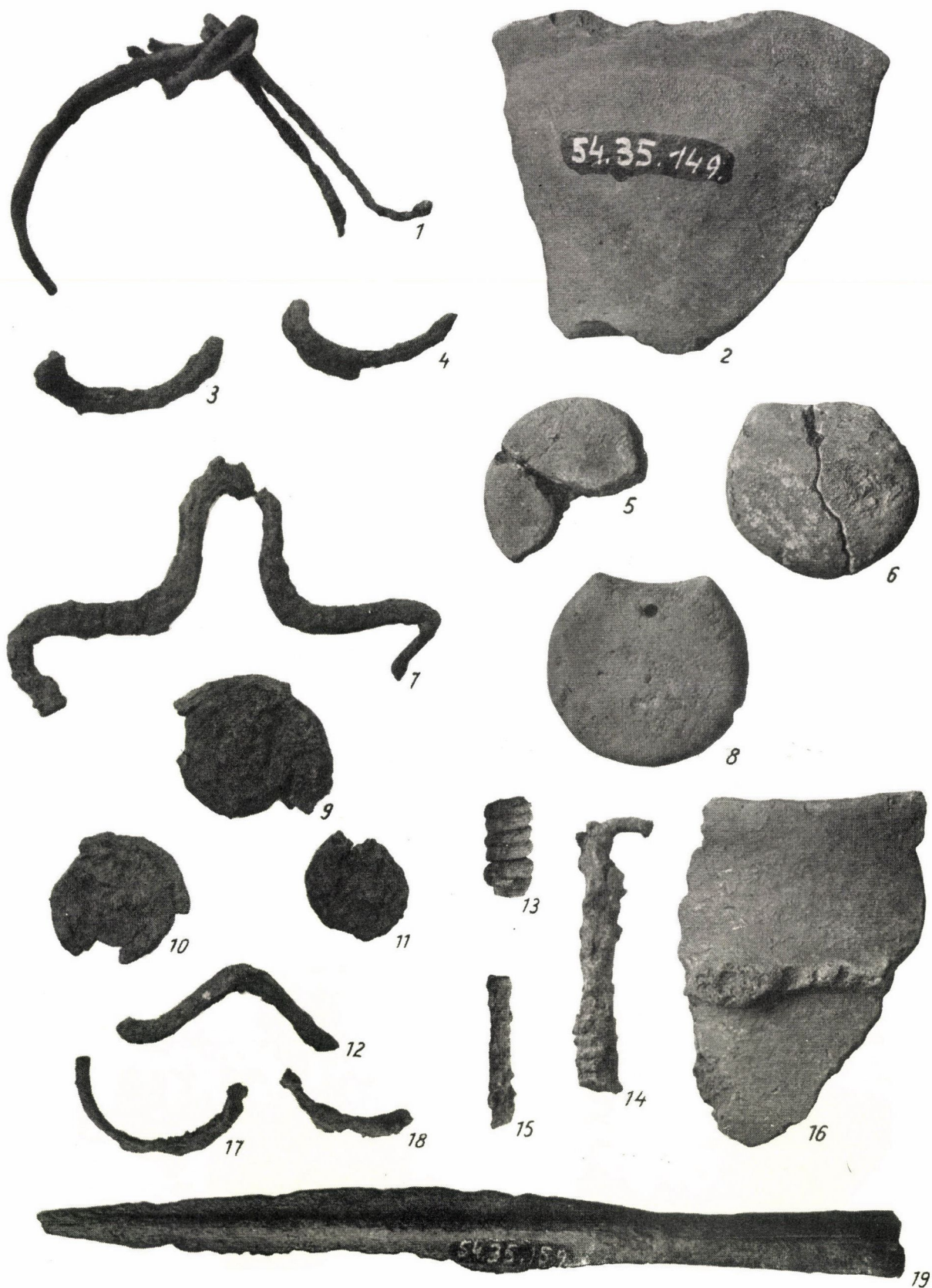
Halimba. 1, 2a-b. XXXI. sír. — 3-8. XXIX. sír. — 9. XXX, sír, 1-2a-b = 1:2; 5-9 = 1:3
 Халимба. 1, 2a-b. XXXI-ая могила. — 3-8. XXIX-ая могила. — 9. XXX-ая могила.
 Halimba. 1, 2a-b. Tombe n° XXXI. — 3-8. Tombe n° XXIX. — 9. Tombe n° XXX.

Halimba. 1—6, 9. XXXIII—XXXIV. sír. — 7—8. XXXII. sír. 7, 9 = 1 : 4; 1—6, 8 = 1 : 1
 Халимба. 1—6, 9. XXXIII—XXXIV-ая могила. — 7—8. XXXII-ая могила.
 Halimba. 1—6, 9. Tombe n° XXXIII—XXXIV. — 7—8. Tombe n° XXXII.

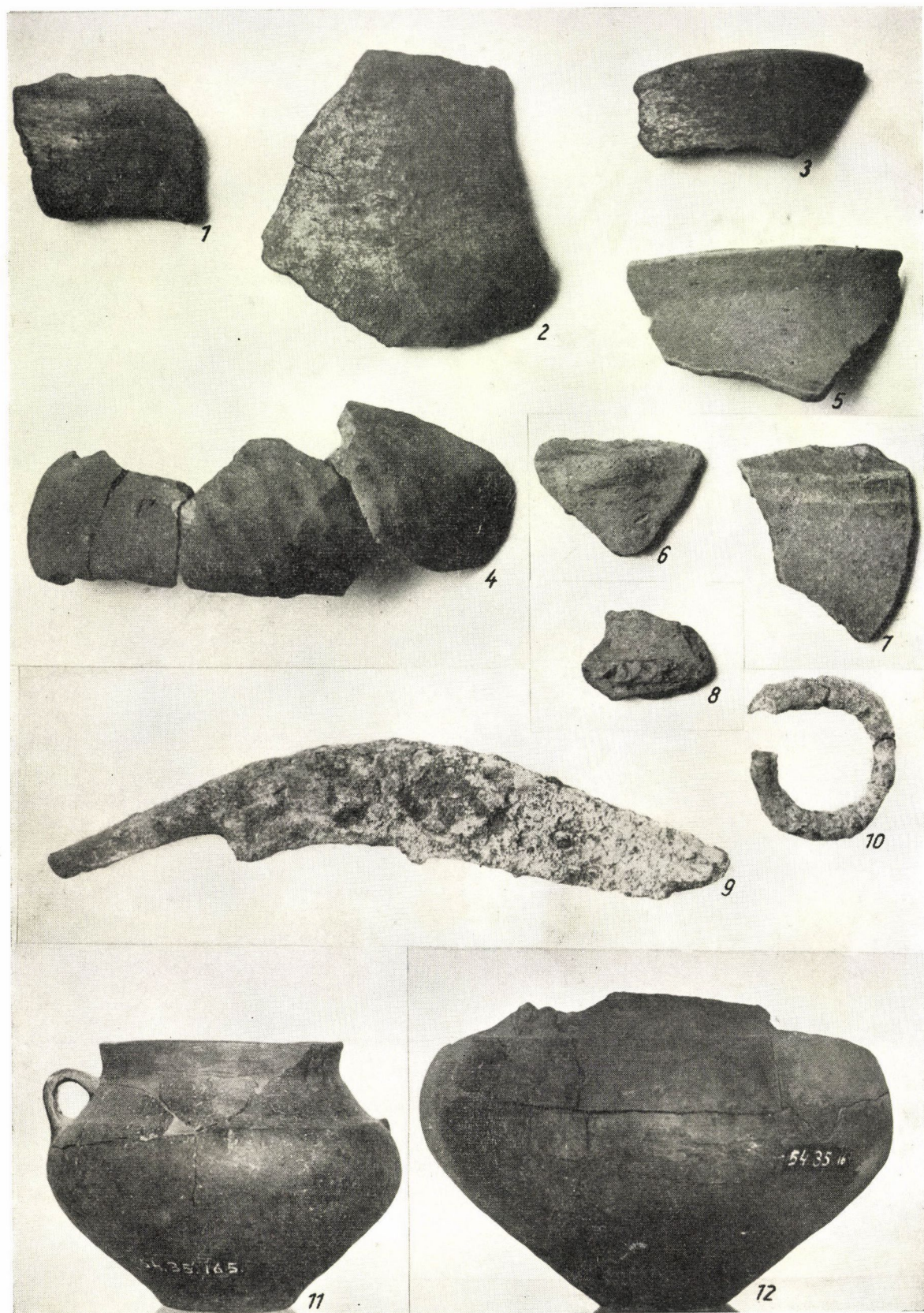

Halimba. 1—19. XXXIII—XXXIV. sér. 1, 3, 4, 7, 9—15, 17, 18 = 1 : 1 ; 2, 5, 6, 8, 16 = 1 : 2 ; 19 = 1 : 1,4

Халимба. 1—19. XXXIII—XXXIV-ая могила.
Halimba. 1—19. Tombe n° XXXIII—XXXIV.

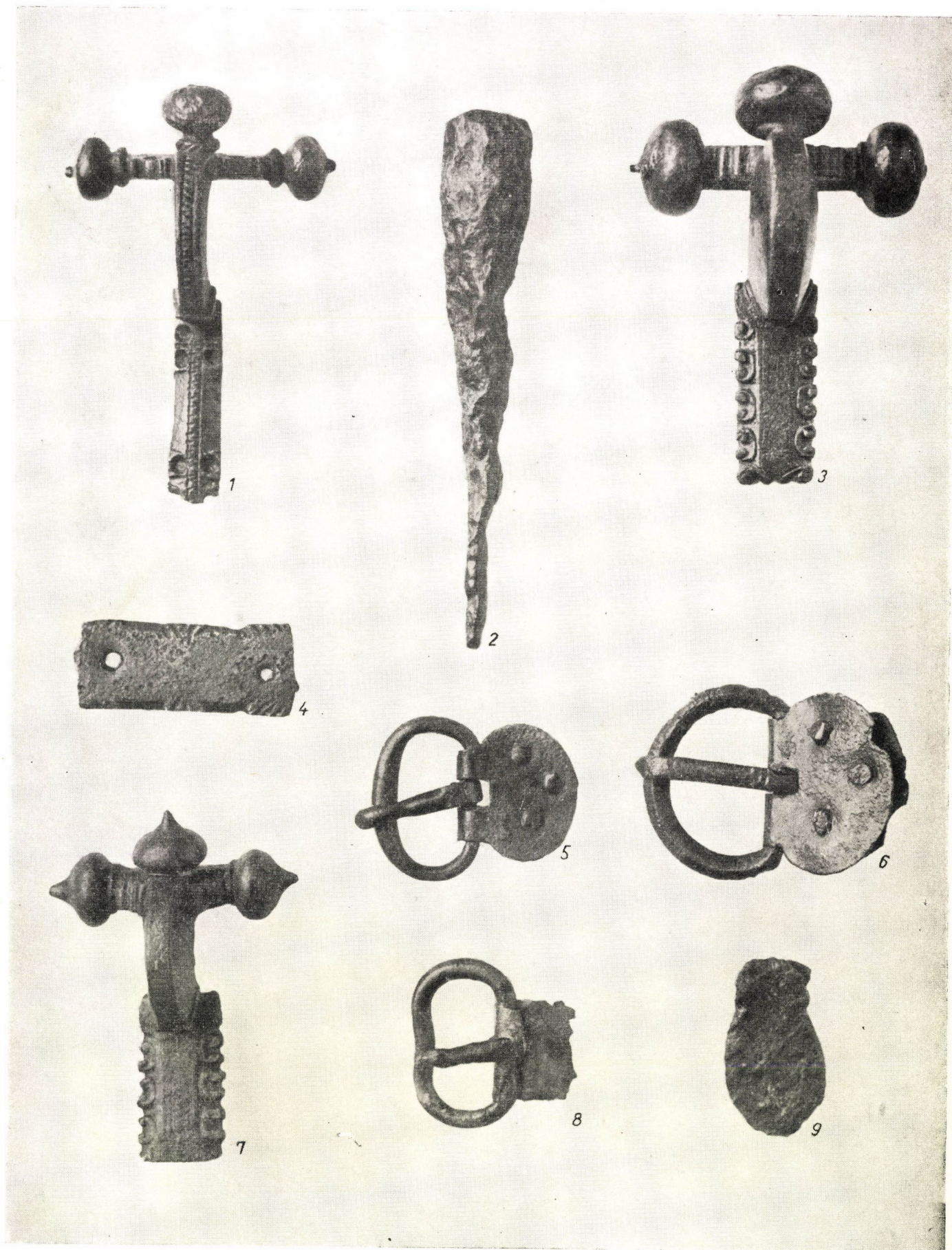

Halimba. 1-8. XXXV. sír. — 9-12. XXXVI. sír. 1-8 = 1:2; 11 = 1:3; 9, 10 = 1:1

Халимба. 1-8. XXXV-ая могила. — 9-12. XXXVI-ая могила.

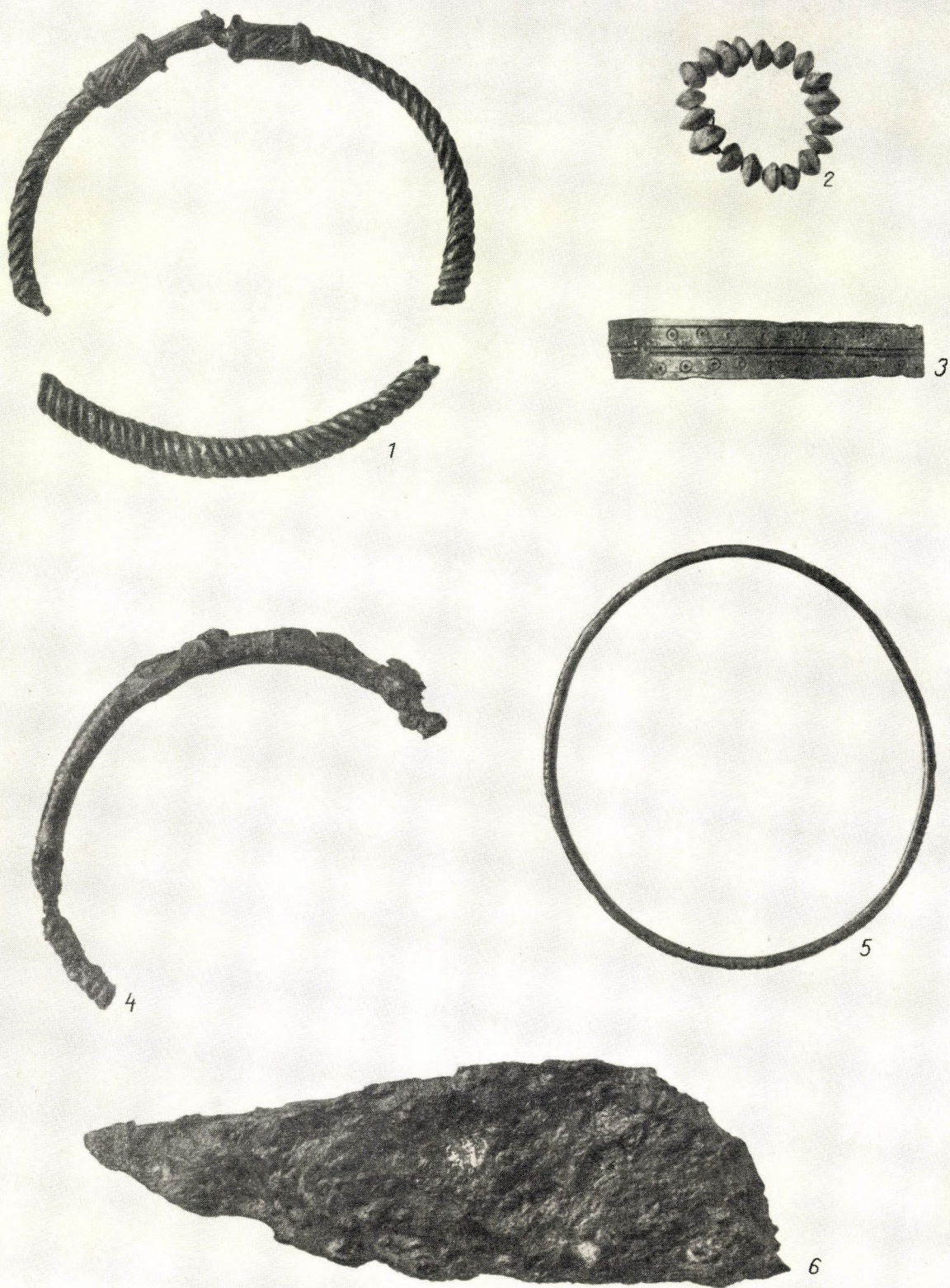
Halimba. 1-8. Tombe n° XXXV. — 9-12. Tombe n° XXXVI.

Kisárpás. 1. 54. sír. — 2—3, 5—6. 116. sír. — 4. 121. sír. — 7—9. 17. sír. 1 : 1
 Кишарпаш. 1. 54-ая могила. — 2—3, 5—6. 116-ая могила. — 4. 121-ая могила. — 7—9. 17-ая могила.
 Kisárpás. 1. Tombe n° 54. — 2—3, 5—6. Tombe n° 116. — 4. Tombe n° 121. — 7—9. Tombe n° 17.

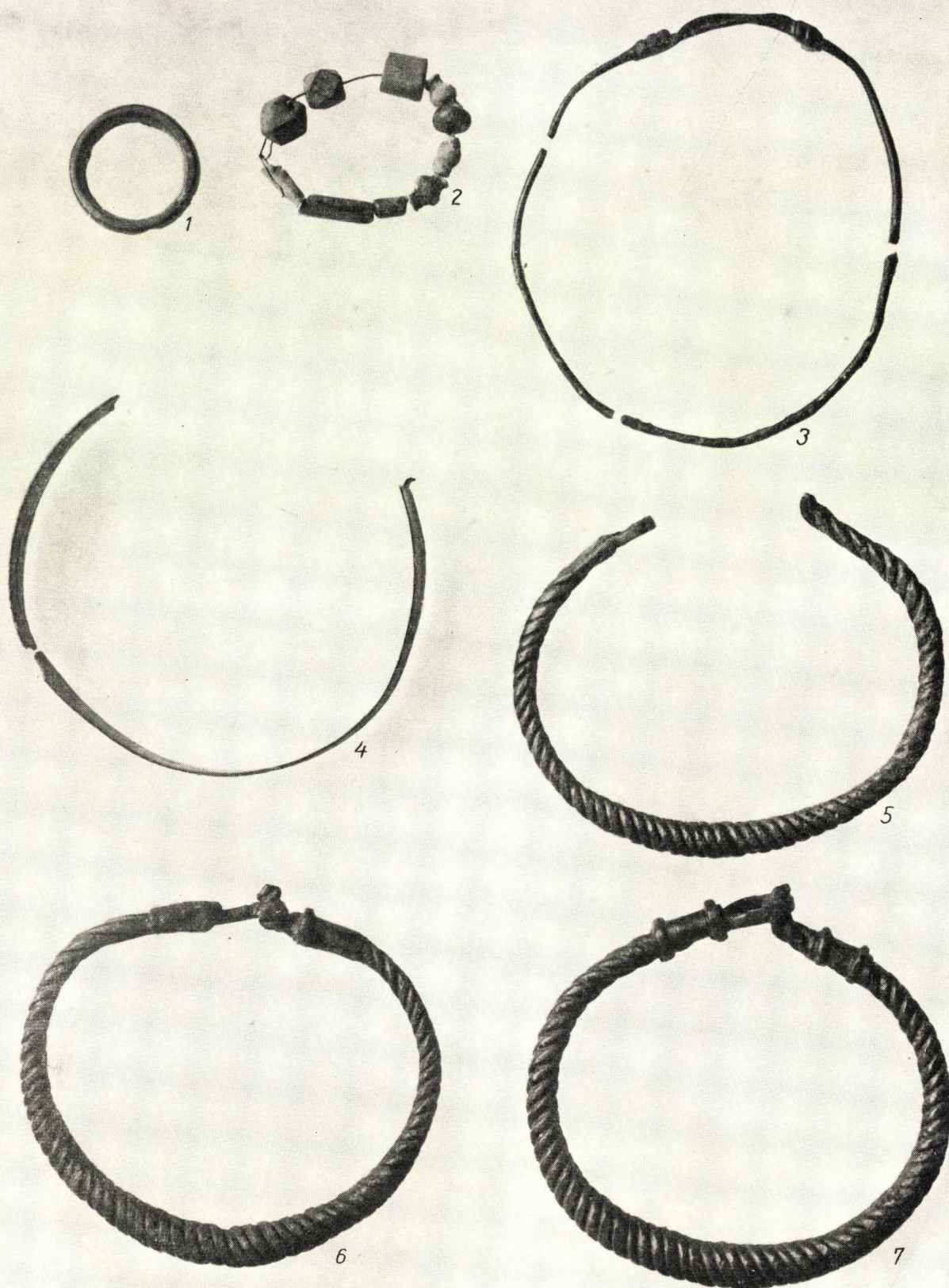
Kisárpás. 1—5. 29. sír. — 6. 17. sír. 1:1
 Кишарпаш. 1—5. 29-ая могила. — 6. 17-ая могила.
 Kisárpás. 1—5. Tombe n° 29. — 6. Tombe n° 17.

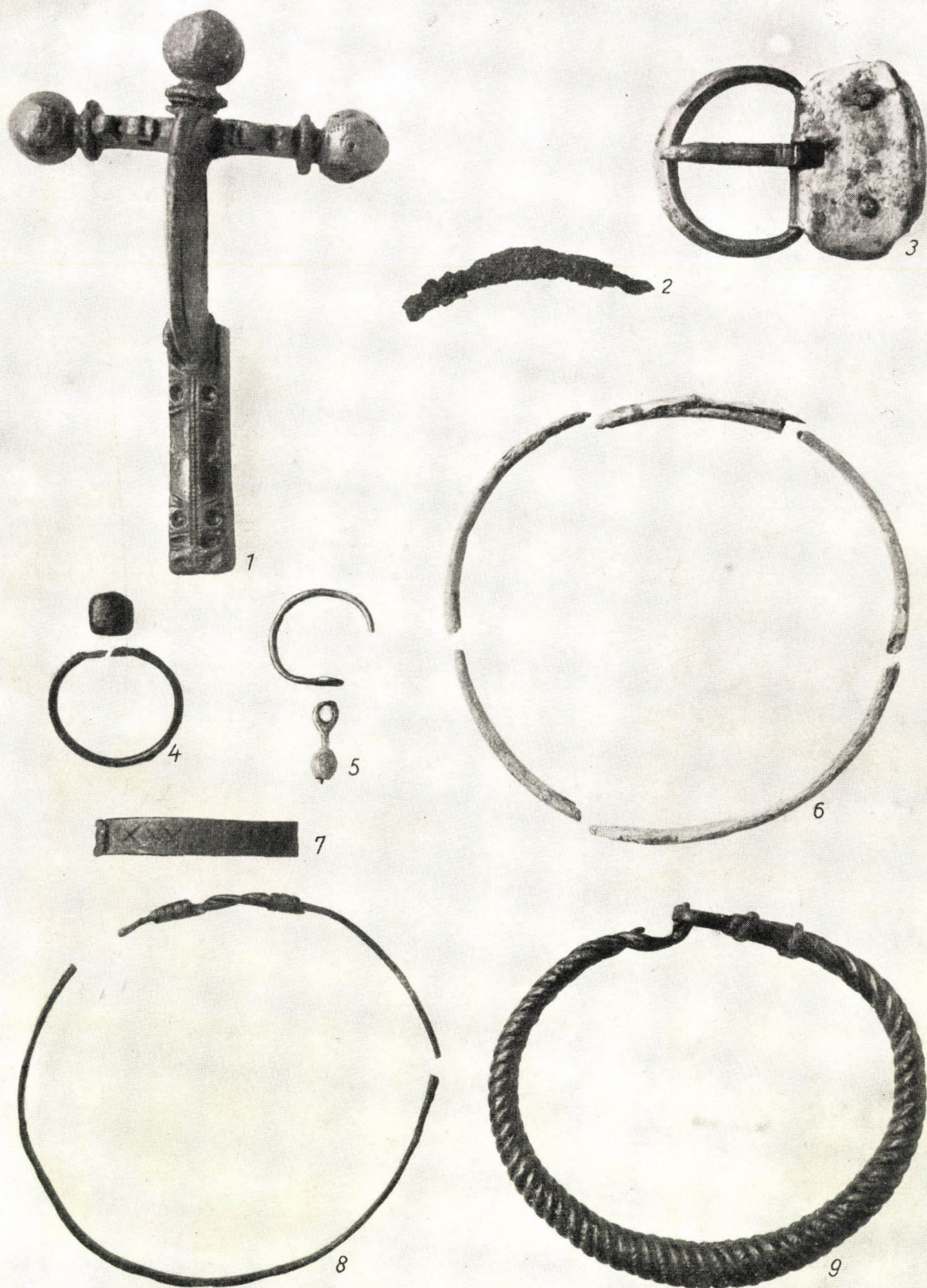
Kisárpás. 1—9. 121. sír. 1 : 1
 Кишарпаш. 1—9. 121-ая могила.
 Kisárpás. 1—9. Tombe n° 121.

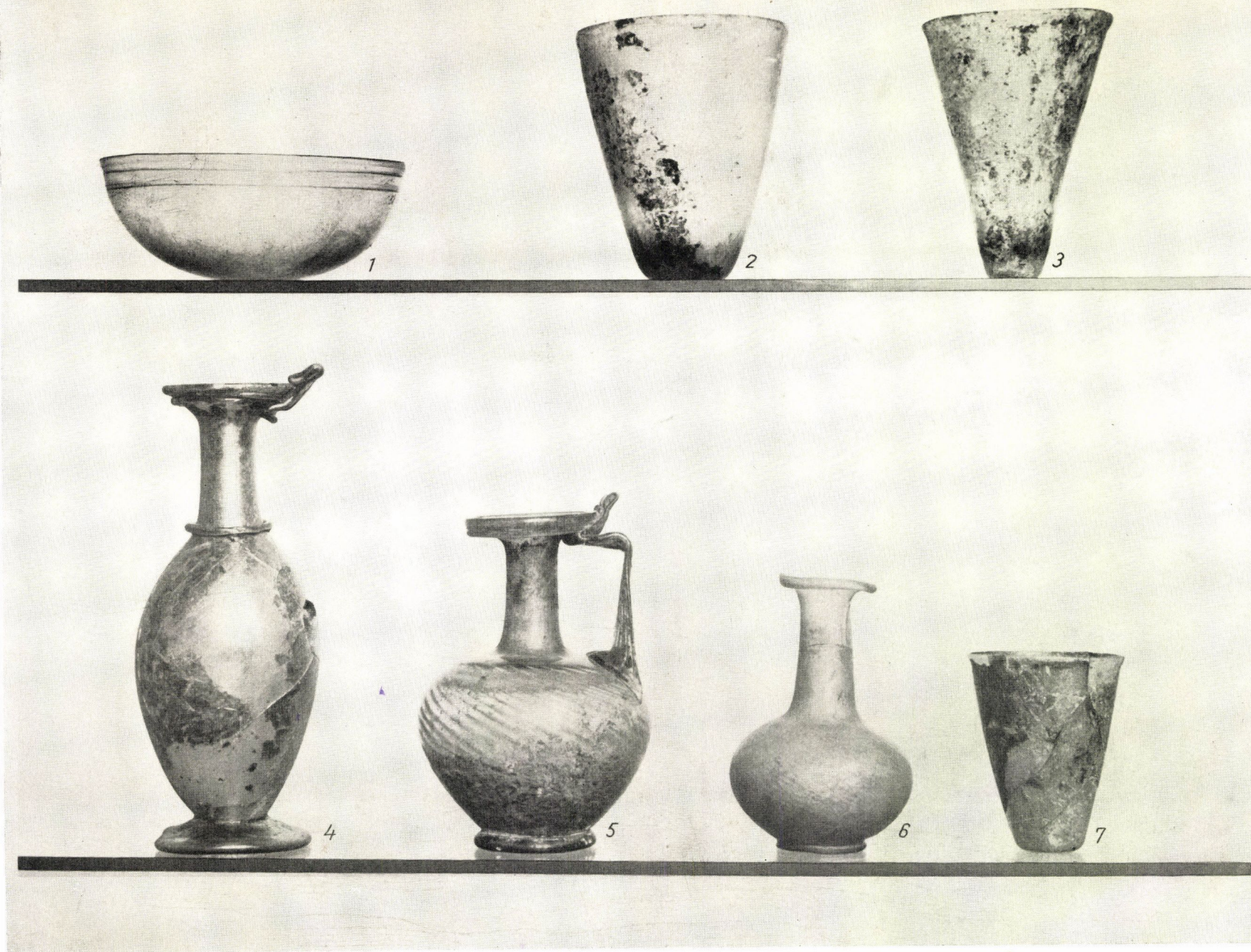
Kisárpás. 1—7. 128. sír. 1 : 1
Кишарпаш. 1—7. 128-ая могила.
Kisárpás. 1—7. Tombe n° 128.

Kisárpás. 1, 3. 132. sír. — 2, 4—9. 128. sír. 1 : 1
 Кишарпаш. 1, 3. 132-ая могила. — 2, 4—9. 128-ая могила.

Kisárpás. 1. 17. sír. — 2. 132. sír. — 3. 54. sír. — 4. 121. sír. — 5. 54. sír. — 6. 18. sír. — 7. 29. sír. 1—7 = 1:3
 Кишэппэс. 1. 17-ая могила — 2. 132-ая могила. — 3. 54-ая — 4. 121-ая могила. — 5. 54-ая могила. — 6. 18-ая могила. — 7. 29-ая могила.

<i>Gedai István</i> : Huszár L., A budai pénzverés története a középkorban.....	225—226
<i>Sarkady János</i> : V. N. Gyakov—N. M. Nyikolszkij, Az ókori világ története.....	226—227
<i>Ferenczy László</i> : E. И. Крупнов, Древняя история и культура Кабарды. (A Kabarföld őstörténete és kultúrája.)	227—229
<i>Sz. Póczy Klára</i> : Gr. Florescu—F. Florescu—P. Diaconu, Capidava	229—230
<i>Iff. Fehér Géza</i> : Библиография на Българската археология 1879—1955 (A bolgár régészet bibliográfiája)	230—232
<i>Szilágyi János György</i> : H. v. Roques de Mariemont, Antike Reiterstandbilder	232—234
<i>Szilágyi János György</i> : E. Simon, Die Geburt der Aphrodite	234
<i>Szilágyi János György</i> : F. Brommer, Satyrspiele	234—235
<i>Erdélyi Gizella</i> : Fr. Matz, Ein römisches Meisterwerk.....	235—236
<i>Szilágyi János</i> : Carnuntum Jahrbuch 1957	237

С О Д Е Р Ж А Н И Е

СТАТЬИ

<i>Я. Маккаи</i> : Данные к южным связям нашей животной пластики	123—138
<i>Й. Фитц</i> : Когда попал cohors I milliaria Hemesenorum в Интерцизу?	144
<i>И. Диенеш</i> : Пербетейская находка. Каким был пояс венгров-завоевателей родины?	145—158

СООБЩЕНИЯ

<i>И. Лендель</i> : Могильник раннего железного века в Халимбе (комитат Веспрем)	159—169
<i>М. Рошка</i> : Новые скифские находки из Трансильвании	171—172
<i>Е. Биро</i> : Позднеримский могильник в Кишарпаше. Предварительный отчет	173—177
<i>Д. Чаллань</i> : Данные к объяснению фигурного изображения на аварском наконечнике пояса из Мартья	179—182
<i>И. Эрдейи</i> : Кушувлевский могильник	183—187
<i>Я. Калмар</i> : О двух средневековых мечах	189—191

ОБОЗРЕНИЕ

<i>Г. Фехер младший</i> : Золтан Тот	192
<i>А. Можолитч</i> : Пал Рейнеке	193
<i>Л. Вертеш—Гессель де Вриз</i> : Радиоуглеродная датировка ориньяка II пещеры Ишталлошкё	195
Археологические исследования в 1958 году	196—216

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

<i>Я. Силади</i> : Acta Archaeologica ASH. Том VIII	217—219
<i>З. Кадар</i> : Ежегодник Исторического музея Венгерского Национального музея. Folia Archaeologica. Том IX—X	219—221
<i>К. Козак</i> : Nógrád megye műemlékei (Памятники комитата Ноград)	221—223
<i>Г. Фехер младший</i> : Budapest műemlékei (Памятники Будапешта) I.	223
<i>Г. Ценнернз Вильгельм</i> : Pest megye műemlékei (Памятники комитата Пешт) I—II.	223—225
<i>И. Гедай</i> : Huszár L., A budai pénzverés története a középkorban	225—226
<i>Я. Шаркади</i> : V. N. Gyakov—N. M. Nyikolszkij, Az ókori világ története	226—227
<i>Л. Ференци</i> : E. И. Крупнов, Древняя история и культура Кабарды	227—229
<i>К. С. Поци</i> : Gr. Florescu—F. Florescu—P. Diaconu, Capidava	229—230
<i>Г. Фехер младший</i> : Библиография на Българската археология 1879—1955	230—232
<i>Я. Дь. Силади</i> : H. v. Roques de Mariemont, Antike Reiterstandbilder	232—234
<i>Я. Дь. Силади</i> : E. Simon, Die Geburt der Aphrodite	234
<i>Я. Дь. Силади</i> : F. Brommer, Satyrspiele	234—235
<i>Г. Эрдейи</i> : Fr. Matz, Ein römisches Meisterwerk	235—236
<i>Я. Силади</i> : Carnuntum Jahrbuch 1957	237

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

<i>J. Makkay</i> : Données sur les rapports méridionaux de notre plastique animalière préhistorique	123—138
<i>J. Fitz</i> : A quelle date est arrivée à Intercisa la cohors I milliaria Hemesenorum?	139—144
<i>I. Dienes</i> : La trouvaille de Perbete. Comment était fait le ceinturon des Hongrois conquérants?	145—158

NOTES ET INFORMATIONS

<i>I. Lengyel</i> : Le cimetière du premier âge du Fer de Halimba (Comitat de Veszprém)	159—169
<i>M. Roska</i> : Nouvelles trouvailles scythiques en Transylvanie	171—172
<i>E. Biró</i> : Un cimetière de la basse époque romaine à Kisárpás. Compte rendu préalable	173—177
<i>D. Csallány</i> : Contributions à l'interprétation de la représentation à personnages du passe-courroie avar de Mártély	179—182
<i>I. Erdélyi</i> : Le cimetière de Kusulevo	183—187
<i>J. Kalmár</i> : Sur deux épées médiévales	189—191

Ara: 30,— Ft
Előfizetés egy évre: 40,— Ft

CHRONIQUE

<i>G. Fehér jun.</i> : Zoltán Tóth	—192
<i>A. Mozsolics</i> : Paul Reinecke	—193
<i>L. Vértés—H. de Vries</i> (Gröningen): L'analyse en carbone 14 de la civilisation aurignacienne II de la grotte de Istállóskő	—195
Archäologische Forschungen im Jahre 1958	196—216

LIVRES

<i>J. Szilágyi</i> : Acta Archaeologica ASH. Vol. VIII	217—219
<i>Z. Kádár</i> : L'Annuaire du Musée Historique du Musée National Hongrois. Folia Archaeologica. Vol. IX—X.	219—221
<i>K. Kozák</i> : Les monuments historiques du Comitat de Nógrád	221—223
<i>G. Fehér jun.</i> : Les monuments historiques de Budapest. I.	223
<i>G. Cenner-Wilhelmb</i> : Les monuments historiques du Comitat de Pest. I—II.	223—225
<i>I. Gedai</i> : Huszár, L., Histoire de la frappe de Buda au Moyen Âge.....	225—226
<i>J. Sarkady</i> : V. N. Gyakov—N. M. Nyikolskij, Histoire du monde dans l'antiquité	226—227
<i>L. Ferenczy</i> : E. И. Крупнов, Древняя история и культура Кабарды. (La préhistoire et la civilisation du pays des Kabardes)	227—229
<i>K. Sz. Póczy</i> : Gr. Florescu—F. Florescu—P. Diaconu, Capidava	229—230
<i>G. Fehér jun.</i> : Библиография на Българската археология 1879—1955 (Bibliographie de l'archéologie bulgare)	230—232
<i>J. Gy. Szilágyi</i> : H. v. Roques de Mariemont, Antike Reiterstandbilder	232—234
<i>J. Gy. Szilágyi</i> : E. Simon, Die Geburt der Aphrodite	234
<i>J. Gy. Szilágyi</i> : F. Brommer, Satyrspiele	234—235
<i>G. Erdélyi</i> : Fr. Matz, Ein römisches Meisterwerk	235—236
<i>J. Szilágyi</i> : Carnuntum Jahrbuch 1957.....	237